

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XX No. IV

2021

GASINISS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Assistant Editors

Res. Assist. İmren YILDIZ
Lecturer Nesibe TAŞKIN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Tayfun ERCAN
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 20, Issue 4, October 2021

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XX Issue IV, 2021

Reviewers List

Abdullah Kutalmış YALÇIN
Adem ÇALIŞKAN
Adnan KÜÇÜK
Ahmet AKTAS
Armağan ZÖHRE
Ayla TOPUZ SAVAŞ
Bülent KAYA
Coşkun SOYSAL
Çağatay KARAKÖY
Eda DİNERİ
Elif KORAP ÖZEL
Emete GÖZÜGÜZELLİ
Emre ÇOLAKOĞLU
Emre OZAN
Enes KAVAK
Erdoğan TEYYARE
Erhan DURUR
Erhan ÖRSELLİ
Esra ÇIKMAZ
Evrin ERSÖZ KOÇ
Fatih ERCAN
Fatih KARASAÇ
Fatih TUNA
Ferihan AYAZ
Gazanfer KAYA
Gökhan GÖKGÖZ
Gülşah Gaye FİDAN
Gülşen ÇETİN AYDIN
Halil GÖDE
Hamit AKTÜRK
Hayri KESER
Hüseyin KARAMELİKLİ
Işıl ÖNAY
İsmail BULUT
İsmet TÜRKMEN
Kayhan DELİBAŞ

Kazım KILINÇ
Mahmut KAYA
Mehmet ALPTEKİN
Mehmet Celal VARIŞOĞLU
Mehmet Hanefi TOPAL
Mehmet ÖZÇALICI
Mehmet SEYHAN
Mesut YÜCEBAŞ
Muhammet Raşit BATUR
Murat TEKBAŞ
Mustafa AKMAN
Mustafa Cüneyt ŞAPCILAR
Mustafa Emre KÖKSALAN
Mustafa GÜNERİGÖK
Mustafa ŞİT
Mustafa ÜREN
Müge Burcu ŞEN
Müslüm EFLATUN
Nurcan Hakan ÇIRAKLAR
Ozan YILMAZ
Özlem KARAGÖZ GÜMÜŞÇUBUK
Ruhan İRİ
Ruhattin YAZOĞLU
Serhat ÇOBAN
Serkan KEKEVİ
Şehmus DEMİR
Şerif Onur BAHÇECİK
Tayfur BAYAT
Umut GÜMÜŞ
Yasin MERCAN
Yavuz AKÇİ
Yıldıray KESGİN
Yusuf KEŞ
Yusuf Zafer Can UĞURHAN
Zekeriyya AKDAĞ

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XX Issue IV

2021

CONTENT

THEOLOGY

- Bir Müsbet Hareket Olarak Said Nursi'nin Siyasî Tutumu** 1541-1556
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Maksut ÇETİN
- Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye'de Dindarlık** 1557-1570
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erol ERKAN
- Gündelik Dil Felsefesi Bağlamında Din Dili ve Doğruluk Problemi** 1571-1584
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Okan BAĞCI
- Ortaya Çıkış Sürecinde Siyasi Bir Kişilik Olarak Mehdî ve Mehdîlik** 1585-1599
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mahmut ÇINAR

ECONOMICS

- G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları, Nüfus, Yaşam Beklentisi ve Ekonomik Büyüme İlişki Üzerine Bir İnceleme** 1600-1616
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zeynep KÖSE & Havva GÜLTEKİN & Gözde MERAL
- 2008 Küresel Finansal Krizine Yönelik Uygulanan Maliye Politikaları: Seçili Ülke Örnekleri** 1617-1646
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şükrü Çağrı ÇELİK & Ahmet Kemal ÇELEBİ

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İhracata Yönelik veya İthal İkameci Etkileri - Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma 1647-1668
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatmanur ÇUBUKCU & Adem TÜRKMEN & Ömer Selçuk EMSEN

Ekonomik Kalkınmada Kurumsal Faktörlerin Rolü: Doğu Asya Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar 1669-1686
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hamza ÇEŞTEPE & Hasret GENÇEL

LAW

Kanun Hükmünde Kararnameler ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Karşılaştırılması 1687-1721
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bayram DOĞAN & Ali Fuat GEYİK & Emine Esra BOZKURT

COMMUNICATION

Patrona Karşı Direnen Gazetecilerin Yayını: Basın Gazetesi 1722-1740
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Göksel BASMACI

Genç Tüketicilerin Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Satın Alma Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli ile İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği 1741-1756
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ceren AYDIN & Birgül TAŞDELEN

Haber Ajanslarının Anlık Mesajlaşma Servisi Kullanımı Üzerine Bir İnceleme: Telegram Örneği 1757-1778
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mert KÜÇÜKVARDAR

Bir Kimlik Mekânı Olarak Park: Gaziantep'teki Park Deneyimlerine Göç ve İletişim Perspektifinden Bir Bakış 1779-1794
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hakan KILINÇ & Gökhan GÖKGÖZ

ENGLISH LITERATURE

James Joyce's Manifestation of Epiphany in Ernest Hemingway's "Big TwoHearted River" 1795-1804
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zennure KÖSEMAN

BUSINESS & FINANCE

- Rol Belirsizliği ve Rol atışmasının Örgütsel Bağlılık ile İlişkisi
(Ankara İli Bir Kamu Hastane Örneği)** 1805-1829
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zekai ÖZTÜRK & Gülizar Gülcan şEREMET
- şehir Marka Deneyiminin şehir Memnuniyetine ve şehir Marka
Elçiliği Davranış Niyetine Etkisi** 1830-1846
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Niyazi GÜMÜş & Ebru ONURLUBAş
- Türkiye'deki İllerin Aile Hekimliği Hizmetleri Yönünden Etkinliğinin
Değerlendirilmesi** 1847-1874
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet GÖZLÜ & Mehmet TOP
- Türk imento Firmalarının Finansal Performansının Bulanık
SWARA-COPRASMAUT Yöntemleri ile Karşılaştırılması** 1875-1892
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülay DEMİR
- Kuşak Yol Ülkelerinin Lojistik ve Çevresel Performansının Analizi** 1893-1915
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gökhan AKANDERE
- Avrupa Yeşil Mutabakatı (Green Deal) ve Birleşmiş Milletler
Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Perspektifinde Sürdürülebilir
Dijital Pazarlama Stratejileri** 1916-1937
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Filiz AYIRAĞASI & şehnaz SAKICI

ART

- Dijital Tekniklerle Üretilen izgi Romanların Gerçeklik ve
Hayal Gücü Algısı Üzerine Etkisi** 1938-1950
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bayram BOZHÜYÜK

POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık ve Sadakati: Siyasi Partiler Üzerine
Bir İnceleme** 1951-1969
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Işıl USTA KARA & Sedef ZEYREKLİ YAş

Alexei Navalny and Protests in Russia: Growth of Online Activism Under the Authoritarian System 1970-1987
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Viktoriiia DEMYDOVA

Bölgesel Sorunların Küreselleşmesi: Doğu Akdeniz Örneği 1988-2000
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Alpcan ACAR & Süleyman EKİCİ & Osman AĞIR

The Massacres Commemorated in Iraqi Turkmen Culture and Political Discourse 2001-2012
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Soner DOĞAN

Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973) 2013-2041
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Abdullah Kutalmış YALÇIN

SOCIOLOGY

Üniversite Öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık Düzeylerinin Yaş ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi 2042-2054
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Berrin GÜNER

HISTORY

Türk Tarihçiliğinin İlgi Bekleyen Alanı: Askeri Tarihçilik 2055-2074
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serdar Cem SEDİROĞLU

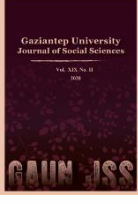
TOURISM

Turizm Pazarlaması Alanında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili 2075-2095
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ferdî BİŞKİN & Çağdaş PEKTAŞ

Tüketici Tatminini Etkileyen Faktörler: Turizm Sektöründe Bir Uygulaması 2096-2108
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Naci BÜYÜKDAĞ

TURKISH LITERATURE

- Bir Kur'an Falı: Hāzā Fāl-i Kur'an-ı 'Aziz-i Āyāt** 2109-2126
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zahide PARLAR & Aytül ÇAĞLAR
- Osmanlı Devleti'ndeki Haraç Vergisinin Klasik Türk Şiirine Yansıması** 2127-2143
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Armağan ZÖHRE
- Kilisli Rıfkî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ Methiyeleri** 2144-2164
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Enes YILDIZ
- Şebnem İşigüzel'in Çöplük Romanında Yeraltı Edebiyatı'nın İzleri** 2165-2186
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Taner TURAN & Cengiz GÖKŞEN

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

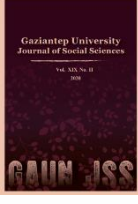
Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

DÜZELTME NOTU / CORRECTION NOTICE

Dergimizin 18. Cilt 2. Sayısında Dr. Şafak ALTUNSOY'a ait "In the Dark Forest: An Althusserian Reading of Edward Bond's Poems" başlıklı makale için aşağıda yer alan açıklama, düzeltme notu olarak yayınlanmıştır.

Açıklama: Bu çalışmanın bir kısmı "7th International Conference Narrative & Language Studies (14-15 Mayıs 2018)" isimli bilimsel toplantıda "In the Dark Forest: The Conflict of Power Relations in Edward Bond's Poems" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur. (Part of this study was presented as an oral presentation with the title "In the Dark Forest: The Conflict of Power Relations in Edward Bond's Poems" at 7th International Conference Narrative & Language Studies, May 14-15, 2018.)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

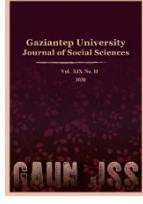
Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

DÜZELTME NOTU / CORRECTION NOTICE

Dergimizin 20. Cilt 1. Sayısında Dr. Öğr. Üyesi Gülşah PARLAK KALKAN'a ait "The Codes of Cultural Memory In Daily Life: A Reseach About Workplaces In Kilis (Kültürel Belleğin Günlük Yaşantıdaki Kodları: Kilis'teki İş Yeri Adları Üzerine Bir İnceleme)" başlıklı makale için aşağıda yer alan açıklama, düzeltme notu olarak yayınlanmıştır.

Açıklama: This study is extended version of the declaration which was introduced at African International congress held at North Africa on 6-7th of July 2020 (Bu çalışma, 6-7 Temmuz 2020 tarihlerinde Kuzey Afrika'da düzenlenen Uluslararası Afrika Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Müspet Hareket Olarak Said Nursi'nin Siyasî Tutumu

Said Nursi's Political Attitude As A Positive Attitude

Maksut ÇETİN^{a*}

^a Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4851-5412

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Nisan 2021

Kabul tarihi: 12 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Müspet hareket,
Toplumsal düzen,
Siyaset,
İtaat,
Muhalefet

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 30, 2021

Accepted August 12, 2021

Keywords:

Positive attitude,
Politics,
Social order,
Obedience,
Opposition

ÖZ

Tarih boyunca İslam âlimlerinin siyasete dair tutumlarının farklı olduğu bir gerçektir. Zaman içinde âlimlerin aynı siyasi yapıya yönelik farklı tavırlar sergilediği ya da bir âlimin aynı iktidara karşı farklı zamanlarda farklı tutumlar ortaya koyduğu görülmüştür. Dolayısıyla ulemanın siyasete ilişkin davranışlarını belirlemek oldukça zordur. Örneğin, yönetimin haksız uygulamalarına karşı ulema, siyasî otoriteyi reddedip isyan edenler, sözlü muhalefette bulunanlar, tarafsız kalanlar ve son olarak siyasetin bütün uygulamalarını onaylayanlar gibi çeşitli tutumlar geliştirmişlerdir. İslam'da toplumsal düzenin devamlılığı esastır. Bu yüzden âlimler, toplumsal yapıda asayişin temini ve devamlılığı konusunda ciddi fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu açıdan İslam dünyasının son devleti Osmanlı'nın mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerini yaşamış Said Nursi'nin siyasete yönelik tutumu irdelenmeye değerdir. Zira onun geliştirdiği temel ilkelerden biri olan "müspet hareket", siyasetin önemli ilkelerinden biridir. Onun için bu kavramın politik alanda ifade ettiği anlamın tam olarak tespit edilmesi önemlidir. Nursi, kendi siyasi muhalefet duruşunu ve kendi hareket tarzını bu prensip üzerinden ifade etmiştir. Bu makalemizde, Said Nursi'nin toplumsal düzen için ifade ettiği müspet hareket kavramı ve ifade ettiği siyasi yansımaları ele aldık. Bu çalışmada, öncelikle müspet hareket kavramının tanımı yapılmış, daha sonra Nursi'nin hayatı kısaca anlatılıp bir müspet hareket olarak Nursi'nin siyasi tutumu ele alınmıştır.

ABSTRACT

It is a fact that Islamic scholars have different attitudes towards politics throughout the history. It has been observed that scholars have different attitudes towards a political structure or the same scholar has showed different attitudes towards the same structure in different times. For this reason, it is very difficult to determine the behavior of the scholars regarding politics. For example, scholars have developed different attitudes against the injustice of the administration as those who do not recognize the political authority and rebel or those who verbally oppose, those who remain neutral and finally those who approve of all practices of the politics. Continuity of social life order is vital issue in Islam. Therefore, scholars have performed serious functions to establish and continue the public order of the social structure. In this respect, Said Nursi's attitude towards politics, who lived in the periods of absolutism, constitutionalism and republic of the Ottoman Empire, the last state of the Islamic World, is worth exploring. Because "positive attitude", one of the basic principles developed by him, is an important principle of politics. Therefore, it is important to present the exact meaning of this concept in the political field. Nursi has expressed his political opposition stance and his style of action on this principle. In this article, we discussed the concept of positive attitude expressed by Said Nursi for the social order and its political reflections. In our study, firstly we made the definition of the concept of the positive attitude. Then we gave a brief life story of Nursi and finally we discussed Nursi's political attitude as a positive attitude.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: maksutcetin25@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Islam religion, which encompasses life as a whole, is based on unity in faith and creed, integrity in information, accuracy in thought, unity in society. Therefore, Islamic scholars, attaches importance to the unity and solidarity of the society by focusing education and training and therefore, they expressed the socio-political drawbacks of separation from the society, strife and discord on every occasion. Said Nursi, as a scholar who attaches importance to the unity and solidarity of Muslims also, he always tried to Express the unity and solidarity of Muslims in various parts of his Works, mentioning the verse of “believers are only brothers” and the hadith of “one of you will not be deemed to have believed properly unless one of you loves what he wants for his own soul and also for his Muslim brother”. According to Nursi, in order for social life to be saved from anarchy and dangers, basic principles such as compassion, respect, safety, knowing haram and halal, avoiding haram and abandoning vagrancy and obeyin are very important. When we look at Nursi’s Works, *Risale-i Nur*, those works tried to provide these five basic principles in social life and to ensure safety and order.

Throughout history, the attitudes of Islamic scholars towards politics have taken place differently. In the process, it is a fact that the scholars displayed different attitudes towards the same political structure or that a scholar displayed different attitudes towards the same power at different times. Therefore, it has been very difficult to determine the attitudes and behaviors of scholars towards the administration. For example, the scholars in general in opposition to the mistakes of politics; they have developed different attitudes such as reject political authority and rebel, oppose verbally, stay neutral, approving all practices of politics.

According to the religion of Islam, the continuity of the social order is essential. For the reason, scholars have performed serious function in the provision and continuity of order in the social structure. Due to these effects, it is important to reveal Said Nursi’s attitude towards politics who lived in the periods of absolutism, constitutionalism and republic of the Ottoman Empire, which is accepted as the greatest fortress of the Islamic World. Because “positive attitude”, one of the basic principles put forward by his, is one of the important principles of politics. Therefore, the meaning of this concept field in the socio-political field must be determined exactly. Because Nursi expressed his stance of political opposition and his style of action for most of his life on this principle. Therefore, it is an important issue to examine the concept of positive attitude expressed by Said Nursi for the social order and the political reflections of that concept for today’s political philosophy.

Historically, the ummah of Islam is a society that has gone through a number of troublesome scientific and political periods, sometimes called “interregnum”. In those times, some scholars, mentors and political leaders have emerged who offer prescriptions based on the Quran and Sunnah to the difficulties faced the ummah and eliminated the doubts Muslims were subjected to, dispelled the darkness of heresy and bidding, tried to show the right and the truth. Undoubtedly, Said Nursi is one of the scholars who fought this struggle. Like his predecessors, he undertook the mission of isolation in the life of the ummah and endeavored to pave the way for Muslims from the Quran and Sunnah in a correct, steady and appropriate way to the understanding of the time.

On the one hand, Said Nursi, combining the traditional religious sciences of the Islamic World with the science and philosophy of the mind and experience of the West, has made a suitable path to the understanding of the era, on the other hand, he actively sought to eliminate the socio-political impasse in which Muslims are located, based on Islamic traditions and sources, by using political understanding of the era. In other words, Nursi, on the one hand, on the way to reclamation the problems of education and training in the Islamic World, on the other hand, he tried to cure the political and social diseases of Muslims by an original method called “the positive attitude”. In fact, the concept of positive attitude is a principle that makes sense in various respects. For example, this concept is to act politically cautious and sobriety, act according to circumstances, to protect public safety and security. It is to be kind by using soft language in relations with people, groups and society and to have goodwill among Muslims. In other words, it means that a person, group or member of religion lives in peace with other people, groups and members of religion without compromising their faith, worship and basic principles. From a religious and scientific point of view, a person does not interfere in the work of Allah while fulfilling his duties and responsibilities and it is to be direct minds to the truth without depicting superstitious ideas. It is also to be patient against the obstacles that arise while performing all these duties and responsibilities.

In general, Said Nursi’s relationship with politics took place in the form of a positive attitude, maintaining public order within the framework of the principles of the Quran and Sunnah, loyalty to the community and obedience to the rulers. The attitude of rulers towards their injustice was manifested primarily in the manner of verbal warning or intolerance with their heart and conscience. By acting in this way, he has both maintained social integrity and protected from greater harm. Therefore Nursi acted positively by persevering against the fair, injustice and suffering that he was subjected to while performing these tasks. In other words, Said Nursi, despite years of exile and prison life, was repeatedly poisoned to death, he did not act with feelings of revenge in a way that disrupted social order. On the contrary, he patiently and tolerates all kinds of violence against him in order not to disrupt security and public order and he has even made lawful to those who see many evils for him.

Giriş

Müspet hareket kavramının anlamı ve çerçevesini çizmek siyasi duruş açısından önemli bir durumdur. Tarihsel olarak bu ve benzeri kavram ve duruşları ortaya koyan birçok kişi olsa da hiç şüphesiz bu kavramı ve onun sosyo-politik duruşunu ortaya koyan kişilerden biri de Said Nursi'dir. Müspet kelimesi "s-b-t" kökünden gelmiş olup fiil, söz ve hükümle ilgili olarak ispat etmek ve doğrulamak, sabit ve sağlam olmak, yokluktan varlığa çıkmak gibi anlamlara gelmektedir (İsfahanî, 2002, s. 281-282). Başka bir ifadeyle müspet, tespit edilen, delil gösterilen, ispat edilen, ortaya konulan, olumlu, istifadeye sunulan ve var olan (Devellioğlu, 2005, s. 738) demektir. Bu kavramın zıddı olan menfi ise, ispat ve istifade edilemeyen, olumsuz, delilsiz, nefyedilmiş, sürgün edilmiş, bir şeyin olmayacak tarafını, aksini düşünmek (Devellioğlu, 2005, s. 614) gibi anlamlara gelmektedir. Müspet kelimesinin tasdik etmek, olur vermek, inşa etmek, katkı sağlamak, iyiyi ve iyileri teşvik etmek, iyiliklerin önünü açmak ve güçlendirmek gibi çağrışımları, menfi kelimesinin ise inkâr etmek, onaylamamak, yıkmak, tahrip etmek ve engel olmak gibi anlamları söz konusudur. Kısacası müspet hareket imar ve tamir iken, menfi hareket ise yıkım ve tahriptir.

Başka bir ifadeyle müspet hareket kavramı; iman, hayır, iyilik, güzellik, muhabbet, ittifak, ilim, çalışmak, ümit ve güzel ahlak gibi tutumları ifade eder. Menfi kavramı ise küfür, şer, kötülük, çirkinlik, adavet, ihtilaf, cehalet, atalet, yeis, ahlaksızlık gibi durumları içerir. Onun için müspet hareket, doğruluğu aşikâr olan ve ispat edilebilen, din, akıl ve örgün kabul edebileceği kanun ve nizamaya uygun harekettir. Başka bir ifadeyle Allah'ın emrine uygun, yapıcı ve tamir edici, mizan, nizam, adalet ve insafa uygun olan, yıkıcı ve bozucu olmayan harekettir. Bu hareket imar, tamir ve tanzimdir. Menfi hareket ise tahrip, karıştırmak, anarşi çıkarıp huzur bozmaktır. Mesela, boş arsaya bir bina kurmak ve istifadeye sunmak müspet harekettir. Ama var olan bir binayı ortadan kaldırmak ve faydasız hale getirmek ise menfi harekettir. Küfre giren insana imansız, iffet ve ahlak köşkünü harap eden adama da ahlaksız denilmesi bundandır. Çünkü o, kendi iman sarayını yıkmış veya tahrip etmiş biridir. Dolayısıyla tutum olarak müspet hareket imar edici ve eksiklikleri giderici pozitif bir tavır iken, menfi hareket, bunun tam tersi bir durumdur. Zira insanın kendisine veya başkasına zarar veren tutum ve davranışı menfi hareket olarak değerlendirilirken, kendisine veya başkasına yararı dokunduran davranışı da müspet hareket olarak kabul edilmektedir. Bu harekette, insanın kendini ifade etmesi, hak ve hakikati ispat etmesi, inandığı davayı ortaya koymak için gayret sarf etmesi söz konusu iken, menfi harekette ise, bir karşı koyma, muhalefet etme, çatma, çatışma ve reddetme söz konusudur.

Said Nursi'nin ifadeleriyle; müspet hareket ata ot, aslana et atmaktır. Soğukkanlı davranmak, ihtiyatlı olmak (Nursi, *KL.*, 1998, s. 114), fitrî bir şekilde ve fitrata uygun hareket etmektir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 669. Müspet hareketin yöntemi nezih ve nazik davranmak, yumuşak ve güzel söz söylemektir (20/Taha/44). Zira Nursi bu kavramı, Risale-i Nur külliyatında hayatın bütün boyutlarını kapsayacak şekilde geniş bir düzlemde kullanarak ifade etmiştir.

Said Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, bazen bir zihinsel tutum olarak, bilgi boyutunda akıl ve kalbin imtizaç ederek hakikate ulaşması, akıl ile naklin çatışması durumunda aklın esas alınarak naklin tevîl edilmesidir (Nursi, *M.*, 2013, s. 14). Bu da fikirlerin hakikate yönelik teşvik edilerek uyarılması (Nursi, 2014, s. 15), batılın, tasvir edilmeden bertaraf edilmesi, hak namına ve hakikat hesabına düşüncelerin yarışmasıdır. Yani hakikatin ortaya çıkması için ihtilafın, maksat ve esasta değil, vesilelerde yapılmasıdır (Nursi, *M.*, 2013, s. 361-362).

Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, bazen itikadi bir tutum olarak, inanç boyutunda tevhidin ispat edilmesidir. Yani Allah'ın işine karışmamak (Nursi, 1998, s. 94), Allah için sevmek, Allah için kin beslemek ve Allah için hükmetmektir (Nursi, *M.*, 2013, s. 362). Yani küfre, nifaka ve zulme taraftar olmamaktır (Nursi, 1998, s. 62). Ayrıca tevhid bağlamında müspet

kavramı, eşyaya mana-i harfiyle bakmaktır. Yani evren ve eşyanın kendilerinden ziyade, Yüce Yararıcı'ya ait mana ve yönlerine bakmaktır (Nursi, M., 2013, s. 607). Bu bakış, eşyanın sadece "nasıl" sorusuna muhatap kılınmaktan ziyade "niçin?" sorusuna maruz bırakılmasıdır. Çünkü bu soru, bir gaye öngördüğünden cevabı da teleolojik ve teolojiktir ki, onlar da bizi Allah'ın varlığı ve birliğine götürür.

Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, ahlaki boyutta şecaat, iffet ve hikmet üzere olmaktadır. Şecaat, öfkenin itidali, orta noktası ve dolayısıyla öfke duygusunun yaratılış amacına uygun kullanılmasıdır (Gazalî, 1998, s. 119). İffet, kişinin, helal olan şeylere karşı istekli olup, haram olan şeylere karşı ise mesafeli durmasıdır (Nursi, İİ., 2013, s. 33). Hikmet ise, hakkı hak olarak algılayıp onun ölçülerine uygun hareket edilmesi, batılı da batıl olarak görüp ondan uzak durulmasıdır (Çelebi, 2007, s. 41). Yani ahlaki açıdan müspet hareket, Allah'ın yoluna uymak, nefsi isteklere gem vurmak ya da o istekleri istikamete sevk etmektir. Başka bir ifadeyle müspet hareket, yüksek ahlak üzere yaratılan (68/Kalem/4), ahlakı da Kur'an ahlakı olan (Müslim, Fezail, 43) ve söz, tutum ve davranışlarında istikamet üzere olan Hz. Peygamber'in yolunu takip etmektir (59/Haşır/7).

Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, ekonomik boyutta tevekkül, iktisat ve kanaati esas almaktadır. Din hizmetinde peygamberlere uyararak ücretini sadece Allah'tan beklemektir (10/Yunus/72; 11/Hud/29). Başkalarından hediye alarak onların minneti altına girmemektir (Nursi, M., 2013, s. 23). Hayatın her anında olduğu gibi yeme, içme ve konuşmada dahi ifrat ve tefritten uzak bir şekilde orta yolu takip etmektir. Başka bir ifadeyle yaşamın her aşamasında israf ve savurganlıktan kaçınarak tutumlu davranmaktır (Nursi, 2002, s. 98).

Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, sosyolojik düzlemde yardımlaşma ve fazileti, iletişimde ise iyi niyet, ikna ve müzakereyi ifade etmektedir. İnsanlar hakkında iyi niyet beslemek, güzel görmek ve güzel düşünmektir (Nursi, M., 2013, s. 362). Menfi yani garaz ve düşmanca başkasının tahrip ve yıkımına çalışmak değil, herkesin, kendi mesleğinin tamir ve revacına, tekmi ve ıslahına çalışmasıdır. Başka bir ifadeyle sosyal ilişkilerde baskı ve tahakküm ile değil, lütufla hareket etmektir. Dostlarına karşı adabı muaşeretle ve düşmanlarına karşı ise barışçıl bir şekilde muamelede bulunmaktır (Nursi, M., 2013, s. 360). Ona göre her meslek sahibi kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket etmelidir ki, bu durumu Nursi: "Biz muhabbet fedaileriyiz, husumete vaktimiz yoktur" (Nursi, TH., 2013, s. 61) ve: "Muhabbet, uhuvvet, sevmek, İslamiyet'in mizacı ve rabıtasıdır" (Nursi, 2011, s. 43) ifadeleriyle dile getirmiştir. Dolayısıyla müspet hareket, bir kişi, grup ya da mezhep mensubunun kendi inanç, ibadet ve prensiplerinden taviz vermeden diğerleriyle barış içinde yaşamasıdır. Yani bu hareket, her hangi bir grup, sistem ve oluşumun müzmin muhalifi olmak demek değildir.

Nursi'ye göre müspet hareket kavramı, toplumsal çerçevede vahdeti, siyasal düzlemde ise hak ve adaleti esas alarak asayiş muhafaza etmektir (Nursi, KL., 1998, s. 140). Başka bir ifade ile müspet hareket; emniyet ve asayiş bozmadan, başkalarına ilişmeden, sabır ve tahammül içerisinde çalışmaktır. Silahların sustuğu, kalem ve fikirlerin konuştuğu ilmî ve fikrî cihat sahasında ikna metoduyla mücadele ederek sükunet ve emniyeti temin etmektir. Zira Nursi, Müslümanlar arasında müspet bir şekilde hareket ederek manevî tahribata karşı manevî ihlas sırrı ile hareket etmenin gerekliliğini sürekli olarak şöyle dile getirmiştir: "Biz bütün kuvvetimizle dâhilde asayiş muhafaza etmek için sadece müspet hareket edeceğiz" (Nursi, 2001, s. 475). Başka bir yerde o, kendi kitapları olan risalelerin, manevi cihat mübarezesinde büyük bir kahraman olduğunu ve onun manevî elmas kılıcı, maddî kılıçlara ihtiyaç bırakmadığını (Nursi, 2012, s. 394) ifade ederek müspet davranmayı tavsiye etmiştir. Ayrıca Nursi'nin, gayri Müslimlere karşı müspet hareket etmenin lüzumu üzerinde de durduğu görülmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Medenilere galebe çalmak ikna iledir, söz anlamayan vahşiler gibi icbar ile değildir" (Nursi, TH., 2013, s. 61). Başka bir ifadeyle o, hariçteki cihadı, kesin dini

delillerin elmas kılıçlarına havale edilmesi gerektiğini ifade ederek (Nursi, *TH.*, 2013, s. 61) toplumdaki diğer din mensuplarına karşı müspet hareket etmenin önemini vurgulamıştır. Dolayısıyla Nursi, gerek Müslümanlar arasında gerekse gayri Müslimlerle olan mücadelede müspet hareketle davranılması gerektiğin dile getirerek toplumsal kargaşanın önüne geçmeye çalışmıştır.

Tarihsel olarak Said Nursi'nin sosyo-politik düzlemde ifade ettiği müspet hareket metodu, siyasi literatürde bazen “sivil itaatsizlik”, bazen “şiddeti dışlamak”, bazen “pasif direniş”, bazen de “vicdani ret” kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu davranış kalıplarından biri, diğerinin yüzde yüz benzeri olmadığı gibi Nursi'nin geliştirdiği müspet hareket yöntemi de diğerleriyle tıpa tıp aynıdır. Ancak yine de bu yöntem, adalet anlayışını temel alan, asayışı muhafaza eden, kamuya açık, isyan içermeyen, şiddeti dışlayan, barışçıl bir amaca matuf, yasaya aykırı olsa da vicdani ve ahlaki bir yoldur. Yasal yollardan hak aramanın tükendiği ve temel özgürlüklerin çığnendiği bir ortamda bu yöntem, meşru kabul edilmiştir. Onun için Nursi'ye göre haksızlıklara karşı sabrederek rıza göstermek, pasif kalmak ve durumu kabul etmek anlamına gelmez. Aksine zorluklara karşı dayanmak, tahammül etmek, direnmek, sebat ve metanet göstermektir (Nursi, 1998, s. 62). Diğer bir ifadeyle doğru, tutarlı ve müspet bir yol ve yöntemi, büyük bir sabır ve tahammül ile işlevsel hale getirmektir (Sambur, 2018, ss. 63-74). Said Nursi'ye göre müspet hareket edenler bazen hiç beklenmedik birtakım haksızlıklara maruz kalabilirler. Bunlara aynıyla mukabele etmek, toplumsal emniyet ve asayışı bozulabilir. Aslında kötülüğe kötülükle mukabele etmek yerine, sabrın gücüyle karşı koymak daha olumlu bir tutumdur. Onun için Nursi, müspet hareket etmenin bir gereği olarak kendisine yapılan haksızlıklara karşı, sabır ve şükürle karşılık vermiş ve bu tutumu talebelerine de tavsiye etmiştir. O, Risale-i Nur külliyatında bu durumu: “Başa gelen haksızlıklara karşı müspet hareket etmek, menfi hareket etmemek ve Allah'ın vazifesine karışmadan hakikat için, yapılan muamelelere sabırla ve rıza ile mukabele etmek” (Nursi, *TH.*, 2013, s. 581-582) şeklinde tarif ederek müspet hareket etmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılıyor ki Said Nursi, hayatın farklı boyutlarındaki farklı tutumlara tekabül eden müspet hareket kavramını çok boyutlu olarak ele almıştır. Sosyo-politik düzlemde bu hareket, Risale-i Nur'un ilim ve irfan, tebliğ ve ikna, muhabbet ve şefkate dayanan bir irşat metodudur. Onun için müspet hareket, pasif gibi görünürse de aslında son derece aktif bir tutum ve davranış şeklidir. Çünkü bu hareket, inziva ve siyaseten uzak bir hayatın; yani apolitik bir tavrın, politik yani dönüştürücü bir tutuma evrilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Zira bu ilkenin farklı düzlemlerde çeşitli anlam derinliklerine sahip olduğu şüphesizdir. Onun için bu kavramın, hayatın muhtelif düzlemlerindeki çağrışımları söz konusu ise de, biz yalnızca siyasal düzlemde ifade ettiği anlam ve o anlam çerçevesinde Said Nursi'nin siyasi tutumunu ele alacağız.

Said Nursi'nin Hayatı ve Siyasi Durum

Said Nursi, hayatı boyunca Batı'nın her türlü meydan okuyuşu karşısında İslam dünyasının manevi dinamiklerini Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünnet'inden hareketle ortaya koymaya çalışmış bir âlimdir. O, Risale-i Nur Külliyatı adı verilen çağın şartlarına uygun bir tefsir yazarak, modern İslam düşüncesi ekolü olan Nurculuk hareketinin kurucusu kabul edilmiştir. Nursi, bütün ömrünü, insanları Allah'a ve İslam'ın temel hakikatlerine iman etmeye, Kur'an'ın öngördüğü ahlaki ilkeleri yaşamaya ve İslam birliğini gerçekleştirmeye adanmış bir kişidir.

Said Nursi, 1877 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs köyünde dünyaya gelmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 34). Nursi, küçük yaştan itibaren dikkat çeken keskin zekâsı, kuvvetli hafızası (Nursi, *TH.*, 2013, s. 40) ve üstün kabiliyetleri ve ayrıca elde ettiği dinî ve müspet bilimlerdeki bilgisi dönemin ilim çevreleri tarafından kabul görmüş ve dolayısıyla çağının eşsiz güzelliği anlamına gelen "Bediüzzaman" (Nursi, *TH.*, 2013, s. 50) lakabıyla yâd edilmeye

başlanmıştır.

Bediüzzaman, doğup yaşadığı bölgenin acil bir ihtiyacı olarak gördüğü eğitim sorununu çözmek için dini ilimler ile müspet bilimlerin birlikte okutulabileceği “Medresetü’z Zehra” adında bir eğitim kurumunu kurmak üzere İstanbul'a gitmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 54). Dikkat çeken zekâsı, cesaret ve bilgisiyle oradaki ilim ve irfan çevresine de kendini çok kısa sürede kabul ettirmiştir. İstanbul'da iken muhtelif gazete ve dergilerde yazılar yazmış, hürriyet, meşveret ve meşrutiyet tartışmalarına katılmıştır. Meşrutiyeti, hukuka dayalı, hürriyeti ise din eksenli olmak kaydıyla, kabul etmek lazım geldiğini ileri sürmüştür (Nursi, *TH.*, 2013, s. 57). Ancak o dönemin yöneticileri, İstanbul'daki ilim, tarikat ve siyaset çevrelerinin ona olan ilgisinden rahatsız olmuş ve onu önce akıl hastanesine sonra da hapishaneye göndermiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 63). Said Nursi, serbest bırakıldıktan sonra, yayınladığı makaleler ve yaptığı konuşmalarda birleştirici bir rol oynamasına rağmen, 1909'da 31 Mart olayına karıştığı iddiasıyla tutuklanıp idam edilmek üzere yargılanmış, ancak yargılanması beraatla sonuçlanmıştır (Nursi, *TH.*, 2013, s. 63). Nursi bu olaydan sonra tekrar Doğu'ya dönmüş ve talebe okutmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesiyle birlikte talebeleriyle milis kuvvetler oluşturmuş ve vatani savunmak üzere gönüllü alay komutanı olarak savaşa katılmıştır. Büyük başarılar göstermiş olsa da savaşta Ruslar'a esir düşmüş ve üç yıl süren esaret hayatının sonunda Sibirya'daki esir kampından gizlice kaçarak tekrar İstanbul'a gelmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 112-114). Orada siyasiler ve ilim adamları tarafından büyük bir ilgiyle karşılanan Nursi, Darü'l-Hikmetü'l-İslamiyye (İslami İlimler Akademisi) azalığına tayin edilmiş ve aldığı maaşla kitaplarını bastırarak parasız dağıtmıştır (Nursi, *TH.*, 2013, s. 119-120). Ancak bu sırada Nursi, İstanbul'un işgalini gerçekleştiren güçlerin gerçek niyetlerini ifşa eden Hutuvat-ı Sitte adında bir risale hazırlamış ve halka dağıtmıştır. Onun bu çalışması yüzünden İngiliz kuvvetleri komutanının emriyle ölü veya diri olarak ele geçirilmek üzere aranmasına başlanmıştır (Nursi, *TH.*, 2013, s. 137-138).

Said Nursi, o dönemde Anadolu'da devam eden milli mücadeleyi savunmuş ve desteklemiş bir âlimdir. Onun için Mustafa Kemal tarafından bizzat Ankara'ya davet edilmiş (Nursi, *TH.*, 2013, s. 138-139) ve 1922 yılında Ankara'ya geldiğinde devlet merasimiyle karşılanmıştır. Ancak o, Ankara hükümetinin dine karşı lakaytlıklarını hissedince öncelikli olarak, onlara yönelik din ve namazın önemine dair bir hutbe beyan etmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 139-140). Bu beyandan dolayı Ankara hükümetiyle arası açılmış ise de yine de kendisine Şark Umumi Vaizliği, milletvekilliği ve İslam Akademisi azalığı teklifleri yapılmıştır. Ancak o, dine karşı lakayt davranan bu kişileri siyasi arenada mağlup etmenin mümkün olmadığını düşünerek kabul etmemiştir. Nursi, bu duygularla Ankara'dan ayrılarak Van'a gider ve Erek Dağı'nda inzivaya çekilerek hayatını devam etmeye karar vermiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 147). Aslında onun bu tutumunu, başka bir alandaki hareketi planlamak gayesiyle yapılan bir hazırlık, koşmak için yapılan bir geri çekilme hareketi şeklinde algılamak mümkündür. Çünkü bilim ve medeniyet perdesi altında Müslümanların içine yanlış fikirlerin sokulduğu, dinî faaliyetlerin yasaklandığı, dinî eğitim veren okulların kapatıldığı, totaliter tek parti yönetiminin hâkim olduğu bir dönemde teşkilattan mahrum bir dinî hizmet, realitede etkisiz olur ya da yok sayılırdı. Onun için Nursi, ne neticesiz kalmaya mahkûm ani çıkışlara iltifat etmiş ne de İslam beldelerinden birine yerleşerek, orada hizmetlerine devam etme tekliflerini kale almıştır. Aksine o, her şeye rağmen Anadolu'da kalmayı tercih ederek mücadelesine devam etmiştir. Said Nursi, Doğu'da meydana gelen birtakım sosyo-politik olaylardan dolayı, Van'da inzivaya çekilmiş olduğu yerden alınarak Burdur'a, oradan da Isparta'nın Barla ilçesine sürgüne gönderilmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 149-150). Said Nursi, Risale-i Nur Külliyyatının büyük bir kısmını sürgünde olduğu bu dönemde yazmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Nursi, sürekli olarak ya tutuklu kalmış veya gözaltında tutulmuştur.

Risale-i Nur'un gittikçe inkişaf ettiği, hizmetlerinin kuvvetlenmeye başladığını gören bazı çevreler Said Nursi'yi, gizli cemiyet kurmak, rejim aleyhinde bulunmak ve rejimin temel nizamını yıkmak gibi ithamlarla 1935 senesinde; idam veya muhakkak surette mahkûm edilmek üzere Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk etmişler. Bunun üzerine, dönemin İç İşleri Bakanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı, teçhiz edilmiş bir askeri birlikle birlikte Isparta'ya gelerek talebeleriyle beraber Said Nursi'yi, elleri kelepçeli bir şekilde Eskişehir'e sevk etmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 212). Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği kararla Said Nursi, 11 ay hapisle birlikte Kastamonu'da mecburi ikamete tabi tutulmuş, on beş talebesine de altışar ay hapis cezası verilmiştir. Kastamonu'ya getirilen Nursi, sürgünün ilk bir aylarında polis karakolunun üst katında oturmak zorunda bırakılmış, daha sonra ise yine birkaç metre uzaklıktaki karakolun tam karşısında bir eve yerleştirilmiştir. Bu sürgün, evinin karakola bakan pencereleri, perdeyle kapatılmamak üzere yaklaşık sekiz sene sürmüştür (Nursi, *TH.*, 2013, s. 276).

Kastamonu vilayetinde Nursi, gizli cemiyet kurmak, halkı hükümet aleyhine teşvik etmek ve inkılapları kökünden yıkmak gibi bahanelerle 1943 yılında yüz yirmi talebesiyle birlikte Kastamonu'dan Denizli Ağır Ceza Mahkemesine sevk edilmiş ve hapse atılmıştır. Çok zor şartlar altında geçen hapisane dönemi ve yargılama safhalarında bile Said Nursi, durmadan Risale-i Nur'u yazmaya ve İslami hizmete devam etmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 389). 1944 tarihinde Denizli'de verilen tahliye kararına rağmen, dönemin hükümeti, Said Nursi'yi, Afyon'un Emirdağ ilçesinde, hükümet binasının karşısında bir eve yerleştirerek gözetim altına almış ve zorunlu iskâna tabi tutmuştur. İnsanlarla görüşür gerekçesiyle camiye gitmesine bile müsaade edilmediği, devamlı takibe tabi tutulduğu Emirdağ sürgünü, Denizli hapisanesindekinden bile çok daha ağır ve zor şartlar altında geçmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 449). Bu dönemde, yasal yollarla Nursi'yi etkisiz hale getiremeyenler, zehirleyerek öldürme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Hayatı boyunca yirmi üç defa yapılan bu zehirlenme teşebbüslerinin üçü Emirdağ sürgününde gerçekleşmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 451). Bu zulümler yaşanırken Said Nursi'nin talebeleri tarafından Risale-i Nur külliyatı yazılıp çoğaltılarak büyük kitlelere ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Denizli Ağır Ceza Mahkemesinin beraat kararının Yargıtay tarafından onaylanmasıyla birlikte Said Nursi 1944 yılında serbest bırakılmıştır. Ancak onun yazdıkları gün geçtikçe yaygınlaşarak insanlara ulaşması, birtakım çevreleri rahatsız etmiştir. Bu vesileyle 1948 tarihinde bir kısım talebesiyle birlikte Said Nursi, tekrar tutuklanmış ve 20 ay ağır hapis cezasına çarptırılarak Afyon hapisanesine sevk edilmiştir. Ancak karar, temyiz edilip Nursi'nin lehine bozdurulmuş ise de Afyon Ağır Ceza Mahkemesi yargılamayı uzatarak 20 aylık sürenin cezaevinde geçmesini sağlamıştır. Hak etmediği cezanın süresini tutukluluk haliyle dolduran Nursi, Eylül 1949'da serbest bırakılmış (Nursi, *TH.*, 2013, s. 599) olsa da Ankara'dan gelen bir talimatla Afyon'da mecburi iskâna tabi tutulmuş ve ancak Aralık ayında Emirdağ'a dönebilmiştir.

1951 tarihinde Emirdağ'da, bir yıl sonra ise Gençlik Rehberi adlı kitabı nedeniyle ve İstanbul'da Said Nursi'ye, birer dava daha açılmıştır. İstanbul'daki duruşmada mahkeme, onun lehine karar vererek davayı sonuçlandırmıştır. Nursi Emirdağ'da, sözde evine uygunsuz hanımların girip çıktığı, rakı içtiği, dini kendi çıkarları için kullandığı, yanındaki insanlardan menfaat sağladığı, akıl sağlığı yerinde olmadığı gibi onlarca akıl almaz iftirayla tekrar mahkeme huzuruna çıkarılmıştır (Nursi, *TH.*, 2013, s. 533). Ancak o, atılan her iftiradan ve yapılan tüm suçlamalardan aklanarak beraat etmiştir. Ocak 1960 tarihinde Ankara'ya gitme isteği reddedilen Said Nursi, önce Isparta'ya geçmiş (Nursi, *TH.*, 2013, s. 599) ve oradan talebeleriyle birlikte Urfa'ya gitmiştir. Yürüyemeyecek kadar rahatsız olan Nursi, İçişleri Bakanının emriyle yerleştiği otelden alınarak Isparta'ya geri götürmeye çalışılmıştır. Ancak Said Nursi, 23 Mart 1960 tarihinde Şanlıurfa'da vefat etmiş ve önce Urfa Halilu'r-Rahman dergâhına ve oradan da 27 Mayıs Darbesi sonrasında cesedi gümülü olduğu yerden çıkarılarak bilinmeyen bir yere defnedilmiştir.

Said Nursi'nin Siyasî Tutumu

Yönetim mekanizmasında insanlar çoğu zaman sorun, arzu ve taleplerini meşru ve meri yasalar yoluyla dile getirir ki, buna siyaset literatüründe "pozitif siyaset" adı verilir. Bu siyasetin olmadığı yerde, istek ve arzularını şiddet ve baskı yöntemiyle ifade ederler ki, buna da "negatif siyaset" adı verilir. Said Nursi'nin söylem ve tutumlarına baktığımızda birey, grup ve dönemsel olarak bu iki siyaset türünü görmek mümkündür. Ancak onun negatif siyaset gibi görülen tutumlarını, menfi hareket olarak değerlendirmek olası değildir. Çünkü ona göre toplumsal hayatın, anarşi ve tehlikelerden kurtulması ve dolayısıyla asayiş, nizam ve intizamın temin edilmesi (Nursi, 1998, s. 140) için merhamet, hürmet, emniyet, haramdan uzak durmak ve serseriliği bırakıp itaat etmek çok önemli esaslardır. Onun için Nursi'ye göre, kendi kitapları olan Risale-i Nur, içtimaî hayata baktığı vakit bu temel esasları temin etmek için yazılmış eserlerdir.

Eski Said ve Aktif Siyaset

Said Nursi'nin hayatı, Eski Said, Yeni Said ve Üçüncü Said olarak üç farklı döneme ayrıldığı söylenebilir. Nursi'nin hayatı, Osmanlı'da Abdülhamit ve Meşrutiyet döneminden Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi olan 1916 yıllarına kadar geçen sürece Eski Said, 1920 yılları olan Cumhuriyetin kurulmasıyla çok partili döneme kadarki döneme Yeni Said, çok partili dönemki yaşamına ise Üçüncü Said dönemi denilebilir (Özbey, 2016, s. 103). Onun her bir dönemde farklı siyasi görüş ve pozisyonlar ortaya koyduğu söz konusudur. O, hayatının ilk dönemlerinde dine hizmet etmek gayesiyle siyasetle aktif bir şekilde ilgilenmiştir. Onunla ilgilenme gerekçesi, kamuoyunun siyasete dair ilgisidir. Nursi'ye göre, çocuklara ilaç içirmek için nasıl şekerleme göstermek gerekiyorsa, siyasi meseleler konusunda ağızını açmış topluma da yüksek dini hakikatleri aşlamak için şekerleme kabilinde siyasi meselelere temas etmek gerekir (Nursi, 2009, s. 596-597).

Tarihsel olarak Müslümanlar, toplumun birlik ve beraberliği için yöneticilere itaat etmenin çok önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Onlar, yöneticilere itaatın temeline, “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Resulüne ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resulü'ne götürün, bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir,*” (4/Nisa/59) ayetini yerleştirirler (Sarikaya, 1994, s. 11vd). Bu ayette ifade edildiği gibi Yüce Allah, Kur'an'da yöneticilere itaati emretmekte ise de itaatın bütün tartışmaları, bu ayetin kendisinde mevcuttur. Ayette geçen “emir sahipleri” kavramı, devletin en yüksek yöneticilerini kapsamakla beraber, (Maturidî, 2005, s. 263) bir alt tabakadaki idarecileri içerdiği de kabul edilmektedir (Yazır, 1971, s. 1376-1377). Said Nursi, bu kavramı her iki manada da kullanmaktadır. Mesela bir eserinde, dinin yüzde doksan dokuzu ahlak, ibadet, ahiret ve fazilete aittir. Ancak yüzde biri siyaseti ilgilendirmektedir ki, onu da yöneticilerimiz düşünsün (Nursi, 2009, s. 163) diyerek, yönetici kavramından; en üst kademedeki idarecileri kastetmektedir. Başka bir eserde ise: “*Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz*” (Buhari, Nikah, 81; Tirmizî, Cihad, 27; Müslim, İmare, 20). hadisini zikrederek bir alt kademedekilere emir verme yetkisine sahip olan herkesi kastetmektedir (Nursi, 2009, s. 85). Çünkü siyaset, toplumsal gücü oranında her bir bireyin bir başkasını etkileme sanatı olarak ifade edilir ki, bu da sadece siyasilere özgü değil, pozisyon itibarıyla herkes için geçerli bir durumdur.

İslam âlimleri, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaatın, hiçbir şeyle sınırlı olmadığı, ancak yöneticilere itaatın ise Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emirleriyle kayıtlı olduğu görüşünü savunurlar (Nursi, 2001, s. 484). Yani onlara göre, Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnet'ine aykırı düşen konularda, hiç kimseye hiçbir şekilde itaatın olması mümkün değildir (Yazır, 1971, s. 1374-1376). Kur'an ve Sünnet'e aykırı olmayan durumlarda ise yöneticilere itaat, Müslümanların asli görevi olarak kabul edilmiştir (Maturidî, 2005, s. 264). Onun için siyasetçilere itaat, tamamen

kayıtsız ve şartsız değildir. Bundan dolayı bir âlim olarak Said Nursi de Osmanlı döneminde halifeye itaatin kayıtsız ve şartsız olmadığını şöyle dile getirmiştir: “Padişah ne vakit peygamberimizin emrine itaat etse ve yolunda gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa zulmedenler, padişah da olsa hayduttur,” (Nursi, 2009, s. 160) diyerek itaatin sınırlarını çizmeye çalışmıştır.

İslam hukukuna göre düşmanın elinde esir olan bir yönetici, yöneticilik vasfını kaybettiğinden azledilmesi gerekir (Nesefî, 1998, s. 206-207). Bu prensip gereği Said Nursi, Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’daki hareketin aleyhinde ve onların isyankâr olduklarına dair verilen fetvaya karşı, aksi fetva verenler arasında yer almıştır. O, padişahın, başka bir gücün etkisi altında olduğunu ve dolayısıyla kendisine itaatin doğru olmadığını (Nursi, 2009, s. 207) dile getirmiştir. Bu iki örnekten de anlaşıldığı gibi, Nursi’ye göre siyasetçilerin hem adaletten ayrılması hem de başka bir gücün etkisinde olması durumunda kendilerine itaat edilmesi doğru değildir. Ancak itaat etmemekle isyan etmenin farklı şeyler olduğunu belirtmek gerekir. Buradaki itaatsizlik, yöneticinin uygulamalarını kabul etmemektir ki, buna siyaset literatüründe “pasif muhalefet”, “sivil itaatsizlik” veya Said Nursi’nin tabiriyle “müspet hareket” adı verilir. Müspet harekette bilinçli ve gönüllü olarak güç kullanma ve şiddete başvurma reddedilir, aksi halde toplumun bütünlüğü bozulur, asayiş yok olur ve kargaşa meydana gelir. Onun için bu düşüncede olanlar, toplumun selameti için yönetime isyan etmez ve fiilî mücadelede bulunmazlar ki, Said Nursi de bu yolu tercih etmiştir.

Ulemaya göre Müslümanları yönetme hakkının, Müslüman yöneticilere ait olduğu ve dolayısıyla itaatin de sadece onlara yapılacağı, yukarıdaki ayette açık bir şekilde dile getirilmiştir (Yazır, 1971, s. 1374-1375).). Zira ayet bu durumu: “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Resulüne ve sizden olan ulu’l-emre de itaat edin*” şeklinde ifade etmiştir. Bu ayet, “*ey iman edenler*” diye başlayıp “*sizden*” kelimesiyle devam etmektedir. Dolayısıyla yönetici Müslüman oldukça, İslami hükümleri uyguladıkça ve İslam’a aykırı emirler vermedikçe, onlara itaat etmek farzdır. Yoksa yönetici, Müslüman değilse veya İslam’a aykırı davranırsa ona itaat etme zorunluluğu ortadan kalkar (Çetin, 2018, s. 259). Buna örnek olarak, Said Nursi’nin, Birinci Dünya Savaşı’nda esir düşüp Rusya’ya götürülmesi olayı verilebilir. Nursi, esir kampında bir gayri Müslim olan Rus Başkumandanın önünde ayağa kalkmamış ve emirlerine itaat etmemiştir. Ona, bu olayın sebebi sorulunca, o da kendisini, öncelikle bir İslam âlimi olarak takdim etmiş, daha sonra imanlı olan birinin, imanlı olmayandan daha faziletli olduğunu belirterek ayağa kalkmadığını ifade etmiştir (Nursi, 2009, s. 114).

Genel olarak İslam uleması, yönetim mekanizması tarafından işlenen haksızlık, adaletsizlik ve kötülöklere karşı takınılması gereken tutumları: “*Kim bir kötölük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme yönüne gitsin ki, bu da imanın en zayıf derecesidir*” (Müslim, İman, 78) hadisi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu hadiste ifade edilen üç temel organdan el; güç ve kuvvet kullanmayı, dil; söz, düşünce ve fikirleri, kalp ise; duygu ve düşünmeyi ifade eder. Aslında bu hadiste, haksızlık ve hukuksuzlukları ortadan kaldırmaya çalışırken daha büyük kötölöklere meydan vermeden onları bertaraf etmenin metodu öğretilmiştir (Çetin, 2015, s. 95-120). Onun için Said Nursi’ye göre muhalefet ya kuvvet, ya fikir veya vicdanla yapılır. Ona göre, sadece kuvvet kullanarak yapılan muhalefet, cezayı gerektirir. Söz, fikir, vicdan ve duyguyla yapılan muhalefetin her hangi bir cezası olamaz (Nursi, M., 2013, s. 94). Zira asayiş ve emniyete ilişmemek şartıyla herkes fikir, ifade ve vicdaniyle kabul ettiği bir düşünce ve yöntemden dolayı mesul olamaz (Nursi, 2001, s. 481). O, bu görüşünü, Hz. Ömer döneminde, Kur’an’ı inkâr eden gayri Müslimlere yönelik her hangi bir baskının olmamasını delil göstererek (Nursi, TH., 2013, s. 637) desteklemektedir. Dolayısıyla Nursi’ye göre, siyasal sistemlerde, fikir ve vicdan hürriyeti mutlak anlamda egemen olmalı ve onların dışı vurulmasında da asla bir cezai sorumluluk

olmamalıdır.

Tarihsel olarak Said Nursi, sosyo-politik düzlemde adaleti terk eden veya dinî görevlerini yerine getirmeyen yöneticilere karşı, birey veya bir grup üyesi olarak farklı dönemlerde farklı tutumlar sergilediği söz konusudur. Nursi'nin, bazen el, bazen dil, bazen de kalbiyle yöneticilere muhalefet ettiği ve gerekirse onları zulüm ve kötülüklerinden vaz geçirmeye çalıştığı görülmektedir. Onun hayat seyrine bakarak, kendisinin çeşitli söylem ve davranışlara sahip olduğunu tespit etmek mümkündür. Onun için Nursi'nin siyasi ve içtimaî fikir ve tutumlarına tarihsel bakmak gerekir. Çünkü onun bazen menfi bir şekilde hareket ettiği de olmuştur. Onun bu tutumuna dair birçok örnek verilebilir. Mesela, bir gün Said Nursi, yaşadığı bölgede halka zulmeden ve namaz kılmayan Mustafa Paşa ismindeki yöneticiye gider ve şunu söyler: “Ya zulmü terk edip namaz kılarısın ya da seni hak namına öldüreceğim” diyerek, açık bir şekilde tehdit etmiştir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 43-46). Bu tutum ve ifadelerden anlaşılıyor ki, Said Nursi, her ne kadar menfi hareket etmiş ise de, onun bu muhalefeti, bir grup adına veya grupça değil, birey olarak yapıldığından toplumun emniyet ve asayişini bozacak boyutlara varmamıştır. Çünkü aynı dönemde, tarihte meşhur olmuş Bitlis hadisesinde Said Nursi, yöneticilerin zulüm ve haksızlıklarına karşı yerel halkın isyanına katılmamış, aksine müspet hareket ederek onları isyandan vaz geçirmeye çalışmış ve dolayısıyla olayın, mahalli ve cüzi kalmasına neden olmuştur (Nursi, 2012, s. 256).

Said Nursi, sadece halka zulmeden yöneticileri değil, bireysel olarak İslam dininin kurallarını çiğneyenleri de “iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma” (3/Al-i İmran/104) prensibi gereğince uyarmaya çalışmış biridir. Örneğin, bir gün Bitlis valisiyle bir kısım memurların içki içtiklerini haber alınca hiddetlenerek: “Bitlis gibi dindar bir memlekette, hükümeti temsil eden bir zatın irtikâp ettiği bu muameleyi kabul edemem”, diyerek içki meclisini basar ve onlara birçok acı söz söyler. Ancak valinin, onu vurdurmak için işaret etmesi ihtimaline binaen, o da silahına sarılır ve onu tehdit eder. Oradan ayrılınca valinin elçisi Nursi'ye: “Ne yaptınız? Sözleriniz, idamınızı gerektirir”, diye uyarsa da Nursi: “İdam hayalime gelmedi, hapis veya nefiy zannettim. Her ne ise, bir kötülüğü defetmek için ölürsem ne zararı var?” diyerek cevap verir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 47). Görüldüğü üzere Said Nursi'nin itiraz ve muhalefeti, yönetim tarzından ziyade, yöneticilerin yanlış uygulamalarıdır.

Hayatı boyunca Said Nursi, siyasi görüş, tutum ve muhalefetini hukukun üstünlüğü ilkesine dayandırarak ortaya koymuş bir âlimdir. Mesela, Osmanlı döneminde meşhur olmuş 31 Mart olayında protesto hareketlerine katılarak bir nutuk verir ve sonunda yargılanarak mahkemeye sevk edilir. Mahkeme Başkanı Hurşit Paşa tarafından kendisine, Şeriatı isteyip istemediği sorulur. O ise: “Şeriatın bir hakikatine bin ruhum olsa feda etmeye hazırım. Zira şeriat, mutlak adalet, fazilet ve saadet nedenidir” diyerek cevap verir. Yalnız orada Nursi, şeriata dair isteğinin, ihtilalcilerin isteğinden farklı olduğunu beyan eder ve beraat eder. Ondan sonra mahkemeye teşekkür etmeden kalabalık bir halk kitlesi içinde: “Zalimler için yaşasın Cehennem”, diyerek oradan ayrılır (Nursi, *TH.*, 2013, s. 62). Bu olaydan anlaşılıyor ki Nursi, modern dönemin bir siyaset şekli olan sivil protesto hareketine katılmış ise de ihtilalci dediği şiddet içeren isyan olaylarını benimsememiştir.

Said Nursi, yöneticilerle olan ilişkisinde asla dinin temel değerlerinden taviz vermeden hareket etmiş bir şahsiyettir. Osmanlı döneminde İstanbul'daki başarılı hizmetlerinden dolayı Said Nursi, Ankara'daki çalışmalara katılmak üzere davet edilmiştir. Ankara'da dine karşı bir soğukluk görünce, din ve namazın önemine dair bir bildiri neşretmiştir. Bundan dolayı Mustafa Kemal ile arası açılır. Zira Mustafa Kemal'in kendisine, yüksek fikirlerinizden istifade etmek üzere çağrıldığı, gelir gelmez namazın ehemmiyeti üzerinde durarak vekiller arasına nifak soktuğu yönündeki sözlerine karşılık Said Nursi: “İslamiyet'te, imandan sonra en yüksek hakikat namazdır. Namaz kılmayan haindir. Hainin hükmü ise merduttur” (Nursi, *TH.*, 2013, s. 138-143)

diyerek cevap vermiştir. Ankara'daki atmosferi beğenmeyen Nursi, siyaset yoluyla gerçek anlamda dine hizmetin yapılamayacağını anlar ve oradan ayrılarak Van'a gitmiş ve siyaseti tamamen terk ederek inzivaya çekilmiştir (Nursi, *TH*, 2013, s. 147).

Yukarıdaki tecrübe ve ifadelerin hepsi Said Nursi'nin ilk dönemine ait olup bireysel olarak söylenmiş ve yaşanmış ifade ve olaylardır. O dönemde her ne kadar Nursi, menfi bir şekilde hareket etmiş gibi görünüyorsa da, aslında müspet hareket etmiştir. Zira o, siyaset aracılığıyla dine hizmeti esas aldığından, hiçbir yöneticiye karşı her hangi bir dinî taviz vermeden birey olarak mücadele etmiş ve gerçekleri savunmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre, İslami hakikatler, bütün siyasetlerin üstündedir. Tüm siyasetler ona hizmetkâr olabilir, ancak İslamiyet, hiçbir siyasete alet olamaz (Nursi, 2009, s. 59). Dolayısıyla Nursi'nin siyasetle ilgilenmesi, onu dine ve ilme alet etmek istemesindedir. Çünkü ona göre İslamiyet, bir güneş, siyasi meseleler ise yeryüzündeki ışıklar kabilinde olduğu için dinin bir hakikati, bin siyasete tercih edilir. Ayrıca o dönemde henüz tam olarak ne iktidar eliyle sistemli bir şekilde dinî değerlere karşı bir lakaytlık ve soğukluk söz konusudur ne de Nurculuk oluşumu teşekkül etmiştir. Onun için o dönemde Said Nursi, yöneticilere karşı daha sert bir tutum takınarak kötülükleri eliyle ve diliyle düzeltmek istemiş ise de, asla toplumsal emniyet ve asayiş bozmamıştır.

İslam, birlik ve beraberliğe önem veren, topluluktan ayrılmanın meydana getireceği tehlikeleri muhtelif ayet ve hadislerde dile getiren bir dindir. Mesela Kur'an-ı Kerim'in bir kısım ayetinde şöyle denilmektedir: “*Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın.*” (3/Al-i İmran/103). “*Birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız ve gücünüz de gider*” (8/Enfal/46). “*Kendilerine açık deliller geldikten sonra ayrılığa düşüp ihtilaf edenler gibi olmayın*” (3/Al-i İmran/105). Bu gibi ayetlerden hareketle diğer ulema gibi Said Nursi de, Müslümanların birlik ve beraberliğine ciddi önem vermiş biridir. Zira o, eserlerinin muhtelif yerlerinde: “*Müminler ancak kardeştir*” (49/Hucurat/10) ayeti gibi ayetler ve: “*Sizden biriniz kendi nefsi için istediğini Müslüman kardeşi için de sevip istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz*” (Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71-72) gibi hadisler zikrederek (Nursi, 2009, s. 135), Müslümanların birlik ve beraberliğini dillendirmeye çalışmıştır (Nursi, *M.*, 2013, s. 354 vd.).

Yeni Said ve Müspet Hareket

Said Nursi, genelde kötülük ve haksızlığı engellemek veya ortadan kaldırmak için temel itici güç olarak dini değerleri, yöntem olarak ise müspet hareketi kabul etmiş bir âlimdir. O, ileri sürdüğü gerekçe ve takip ettiği metodu şöyle ifade etmiştir: Bir gün kendisine, dinsizliğin her tarafta yayıldığı ve dolayısıyla din adına karşı koymak gerektiği söylenince o, siyaset ve tarafgirlik dürtüsü ile değil, ancak İslamiyet ve dini hamiyet adına olmak şartıyla dinsizliğe karşı konabileceğini söylemiştir. Çünkü ona göre, din adına yapılan hatalar affedilir, ancak siyasetçilik namına yapılanlar ise sorumluluk gerektirir. Bu iki durum arasındaki farkın nasıl anlaşılacağı sorulunca o: “Kim haksızlık yapan siyasetçi taraftarını, dindar muhalifine kötü zan bahanesiyle tercih ederse, o kişinin maksadı siyasetçiliktir. Ayrıca kim, herkesin kutsal değeri olan dini, tekelcilik zihniyetiyle daha çok kendi taraftarlarına mahsus kılar ve toplumdaki çoğunluğu, ötekileştirirse onun motive edici gücü tarafgirliktir”, diye cevap vermiştir.

Tarihsel olarak Said Nursi'nin siyaseti bırakıp müspet hareket etmesi; psikolojik, sosyolojik, hukuki ve dini birçok sebebe dayanmaktadır. İlk olarak Nursi'nin siyaseti bırakma nedenlerinden biri, çevresinde gördüğü olumsuz örneklerdir. O, dindar bir âlimin, kendi siyasi düşüncesini paylaşan bir günahkârı aşırı övdüğünü ve aynı zamanda siyasi görüşüne muhalif dindar bir hocayı da aşırı bir şekilde tenkit ettiğini görünce siyasetten nefret ederek onu bıraktığını dile getirmiştir. Zira ona göre, politikanın etkisiyle kişinin, kendi görüşüne yardım etmesi durumunda şeytana bile rahmet okutacağı veya fikrine muhalif olması durumunda meleğe dahi lanet edeceği korkusunu dile getirmiş ve: “Şeytandan ve siyaseten Allah'a sığınırım” (Nursi,

2009, s. 54) diyerek siyaset sahnesinden çekilmiştir.

Said Nursi'nin siyaseti terk etme sebeplerinden biri uhrevi ve ilmidir. Ona göre, siyasete girmekle şüpheli bir iki senelik dünya hayatına lüzumsuz ve fuzuli bir surette karışarak sonsuz ahiret hayatını feda etme ihtimali vardır. Zira çok önemli, gerekli, saf ve hakikatli olan iman hizmetini yapmak, ancak siyaseti bırakmakla olur. O, hem ahiret hayatının birinci vasıtası olan imana hem de insanlara faydalı olmak için dinen kendisini mükellef gördüğü ilim ve irfana hizmet etmek istediğinden dolayı siyaseti bırakmıştır. Ona göre siyaset, bunların yapılmasına engeldir. Dolayısıyla Said Nursi, o günün şartlarında dine ve ilme hizmet etmek amacıyla siyaseti zor, şüpheli, problemlili, boş, lüzumlu işlere engel ve tehlikeli gördüğünden dolayı bırakmıştır (Nursi, M., 2013, s. 86).

Said Nursi'nin siyaseti terk etme nedenlerinden biri de sosyal ve siyasidir. Nursi'ye göre siyasete girilmiş olmakla kişinin, hem bilmeyerek çoğu yalancılıktan ibaret olan siyaset oyunlarına hem de isteyerek ya da istemeyerek dış güçlerin planlarına alet olma ihtimali var (Nursi, M., 2013, s. 86). Çünkü ona göre Müslümanlar, bizzat kendi başlarına hareket eden ve siyaset üreten değil, aksine Avrupa vasıtasıyla hareket edip siyaset yapan bir konumda oldukları için onların ellerinde her an bir oyuncak durumuna düşme ihtimaline binaen siyaset sahnesinden çekilmek gerekir (Nursi, 2009, s. 265). Ayrıca ona göre, fırtınalı bir zamanda siyaset yoluyla sağlam bir şekilde hizmet edilemez. Çünkü iman ve Kur'an hakikatleri birer elmas hükmünde olduğu halde, siyasete bulaşmakla, o elmaslar, aldanabilen halk kitleleri tarafından bir propaganda aracı yapıyor algısına kapılabilirler. Yani halk tarafından o elmaslara sıradan şişeler nazarıyla bakılabilir. Dolayısıyla Nursi'ye göre siyasete temas etmekle kişi, o elmaslara zulmederek kıymetini düşürmüş olur (Nursi, M., 2013, s. 86-87).

Said Nursi'ye göre Risale-i Nur külliyyatındaki şefkat, vicdan, hak ve hakikat gibi nedenler onu siyasetten menetmiştir. Ona göre, siyasete bulaşmakla masumlar belaya düşer ve zulüm görür. Zira şimdiki fırtınalı asırda acımasız medeniyetten meydana gelen bencillik, milliyetçilik, askeri istibdat ve merhametsizlik yüzünden hak ehli, hakkını maddi kuvvetle müdafaa etse zulüm ve tarafgirlik bahanesiyle birçok masumu yakacak ve dolayısıyla haksız duruma düşecek ve mağlup olacaktır. Bu duygularla hareket eden insanlar, adi bahanelerle bir iki adamın hatasıyla yirmi otuz adamı vurup perişan eder. O zaman hak namına ciddi bir haksızlık yapılmış olur. Eğer hak ehli, hak ve adalet yolunda yalnız vurana vursa, otuz zayiata mukabil yalnız birini kazanır, o zaman da mağlup olur (Nursi, 2012, s. 111). Onun için her şeye rağmen Nursi, müspet hareket etmiş, şiddete başvurmamış, sabır ve tahammül göstermiş, arkadaşlarına da birlik ve beraberliğini koruyarak itidal içinde hareket etmelerini istemiştir (Nursi, 1987, s. 409-411).

Said Nursi'nin siyaseti bırakma nedenlerinden biri hukuk eksenli ve ilahi adalet merkezlidir. Zira o, öncelikli olarak Kur'an'ın: "*Kimse, bir başkasının günahını yüklenmez*" (35/Fatır/18) ilkesin rehber edinmiştir. Nursi'ye göre Kur'an, bir gemide bir masumla beraber on canı bulursa, o masumun hakkına zarar vermeyi ve o gemiyi yakmayı menettiği halde, on masumu bir tek canı yüzünden yok etmek bahanesiyle o gemiyi yakmak büyük bir zulüm olur. Bu sebeple o, asayışı ihlal ederek yüzde on canı yüzünden doksan masumun hayatını tehlikeye atmayı ve onlara zarar vermeyi ilahi adalet ve Kur'an hakikati şiddetle menettiği için bütün kuvvetiyle asayışı muhafazaya çalışmıştır (Nursi, 2012, s. 540).

Said Nursi'nin, her ne kadar günlük siyaseti terk ettiği ve birey merkezli ilim ve imanla meşgul olduğu görülse de aslında uzun vadede siyasi meseleleri de kapsayacak şekilde bir hareket tarzı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Onun yazdığı Risale-i Nur külliyyatı, dinsizliğe cephe almış ve dolayısıyla onu yok etmeye çalışmıştır. Zira Nursi'ye göre, dinsizliğin altı anarşistlik, üstü ise mutlak istibdat olduğundan onları temelden yok etmeye çalışmak Risale-i Nur'un asli görevidir. O, bu fonksiyonu icra ederek emniyet, asayiş, hürriyet ve adaleti temin etmiş olur (Nursi, 2012,

s. 131) ki, bunlar, müspet siyasetin temel ilkeleridir.

Genel olarak Said Nursi, siyasî otoritelere karşı fitne ve isyan çıkarmadan müspet bir şekilde muhalefet etmiş bir âlimdir. Muhalefet, toplumda görülen siyasi hata ve haksızlıkların eleştirilerek o yapının düzelmesini amaçlanırken, fitne ve isyan ise, toplumun bünyesindeki idari hastalığı teşhis etmekle beraber, tedavi yöntemi sağlıksız olduğu için toplumsal huzurun daha çok bozulmasına neden olur (Lewis, 1997, s. 114-115). Çünkü fitne ve isyanda sonuçların çerçevesi ve nihai noktası hesaplanmayabilir. Onun için Said Nursi genelde anarşi, fitne, isyan ve bozgunculuğa taraftar olmamıştır. Zira ona göre, İslam'ın şiddetle yasakladığı şey fitne ve anarşidir (Nursi, 2012, s. 540).

Tarihsel olarak Müslümanların geleneğinde, yaygın olan anlayış, devlet başkanlarına karşı ayaklanmanın uygun görülmediğidir. Müslümanlar, daha büyük fitnelere sebep olmamak için haksız ve adaletsiz davranan yöneticilerin arkasında namaz kılmış ve haram olan şeyleri emretmedikçe de onlara itaat etmiştir. Mesela Ebu Hanife, zalim de olsa, mümin olan bir imamın arkasında namaz kılmanın caiz olduğunu savunmuştur (Beyazizade, 1996, s. 144-146). Dolayısıyla tarihi tecrübeden ders çıkararak Said Nursi, toplumdaki birlik ve beraberliği korumak için ilk devir İslam büyüklerinin Yezid gibi şahısların arkasında namaz kılmalarını (Nursi, 2009, s. 106) örnek vererek Türkçe ezan ve ibadetin yapıldığı dönemde, öğrencilerini cami ve cemaate gitmelerini engellememiştir. Dolayısıyla Nursi'nin genel tutumu yöneticilere itaat, asayiş muhafaza ve cemaate bağlılıktır. Onların haksızlık ve yanlışlıklarına karşı güç kullanmak yerine, sözlü uyarıda bulunmak ya da vicdanen hoş görmektir.

Said Nursi, Osmanlı'da Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemini, Cumhuriyette ise tek partili ve çok partili dönemlerini yaşamış bir kişidir. Her bir dönemin kendine ait bir takım tercih ve uygulamaları söz konusu ise de, o, yaşadığı her dönemde Kur'an ve Sünnet'in ölçülerini esas alarak siyasî duruşunu ortaya koymaya ve eleştirilerini yapmaya çalışmıştır. Bundan dolayı her bir dönemde kendisini susturmak için, yöneticiler tarafından teklif edilen para (Nursi, 2009, s. 186), makam ve maddî şeylere tenezzül etmemiştir. Çünkü Nursi'ye göre, o teklifleri kabul etmek, dinî ve ahlaki düşüncelerinden taviz vermek veya vazgeçmek anlamına gelir (Nursi, *TH.*, 2013, s. 147). Nursi, yapılan haksız uygulamalara karşı şiddete başvurmadan özgüven içinde ve fikrî alt yapısı sağlam bir şekilde müspet hareket etmiştir. O, özellikle resmi bir muhalefet imkânının tanınmadığı, dinî değerleri önceleyenlerin siyasal sürece katılımının engellendiği, dinî sembollere karşı sert önlemlerin alındığı Tek Parti döneminde, şiddetli baskılara sabırla ve barışçıl bir direnişle karşı koymuştur (Uyanık, 2015, s. 132).

İslam tarihinde bir kısım ekollerin, "cihat" ve "kıyam" gibi kavramlar adı altında giriştiği silahlı girişimler, Müslümanlara ağır bedeller ödeterek birçok acı ve ıstıraba neden olmuştur. Elindeki güç sebebiyle iktidarlar, ümmeti sefil ve zelil duruma düşürmüş, baskı ve tahakküme maruz bırakmıştır. Onun için Müslümanlar sabır, ihtiyat, temkin ve tedbir ilkesine sarılmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla toplumda yaşanan kanlı ve acı tecrübeler binaen öncelikle idareye karşı çıkışın imkânsız olduğu veya başarılı olunamayacağı, idarenin daha kuvvetli, halkın ise daha zararlı çıkacağı gerçeğinden hareketle, yöneticilere itaat etmekten başka bir çarenin bırakılmadığı görülmüştür. Bu nedenle, genelde asayiş muhafaza, yöneticilere itaat ve cemaate bağlılık ilkeleri benimsenmiştir (Sarmış, 2010, s. 277-278; Katib, 2010, s. 244).

Tarihî tecrübeden ders alarak yirminci yüzyılda, Müslümanlara karşı geliştirilen psikolojik harp teknikleri karşısında doğru bir şekilde hak arama bilincini geliştiren Said Nursi, fikrine güvenerek şiddete başvurmadan, aleni bir şekilde, kamu vicdanına hitap ederek, düşmanlıkları derinleştirmek yerine, onu gidermeyi hedef alan hesaplanabilir ve hesap verilebilir barışçıl tutumlar ortaya koyuştur (Uyanık, 2015, s. 131). Onun için gerek dini ilkelerden gerekse tarihi tecrübeden ders alan Said Nursi, asayiş muhafaza ve toplumsal birliği koruma adına

kendisine yapılan her türlü muameleyi sabır ve şükürle karşılamıştır. O, siyaset literatüründe “pasif direniş” veya “sivil itaatsizlik” (Uyanık, 2015, s. 131) olarak nitelendirilen bu durumu “müspet hareket” kavramı ile ifade edip siyasi tutumunu ortaya koymuş ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin bir sembolü haline gelmiştir.

Sonuç

Tarih boyunca İslam ümmeti bazen sıkıntılı birtakım ilmi ve siyasi zamanlar yaşamıştır ki, onlara “fetret dönemi” adı verilir. O dönemlerde, ümmetin maruz kaldığı hastalıklara Kur’an ve Sünnet eczanesinden reçeteler çıkararak bir kısım âlim, mürşit ve siyaset erleri gelmiştir. Müslümanların ihtiyaç duyduğu her dönemde bu şahıslar birer önder olarak dalalet, bidat ve sosyo-politik karanlıkları dağıtıp şüphe bulutlarını bertaraf ederek hakikat güneşini göstermeye çalışmışlardır. Hiç şüphesiz bu mücadeleyi veren âlimlerden biri de Said Nursi’dir. Selefleri gibi o da ümmetin hayatında tecdit misyonunu üstlenerek Kur’an ve Sünnet’ten Müslümanlar için doğru, istikametli ve zamanın anlayışına uygun bir yolu açmaya gayret etmiştir.

Said Nursi, bir taraftan İslam dünyasının geleneksel dini ilimlerini, Batı’nın akli bilim ve felsefesiyle birleştirerek çağın anlayışına uygun bir yol açmaya çalışmış, diğer taraftan aktif bir şekilde İslami gelenek ve kaynaklardan hareketle Müslümanların içinde bulunduğu sosyo-politik çıkmazları, çağın siyaset anlayışlarıyla mezcederek gidermeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle Nursi, bir taraftan İslam dünyasındaki eğitim öğretim sorunlarını ıslah etme yoluna giderken diğer taraftan Müslümanların siyasi ve toplumsal hastalıklarını tedavi etmeye gayret etmiştir. O, Müslümanların bu sorunlarını “müspet hareket” adı verdiği özgün bir yöntemle gidermeye çalışmıştır. Müspet kavramı, ihtiyatlı ve itidalli hareket etmektir. İnsan, grup ve sistemlerle olan ilişkilerde yumuşak dil kullanarak nazik davranmaktır. Toplumdaki asayiş ve emniyeti her daim korumaktır. Kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirirken Allah’ın işine karışmamaktır. Müslümanlar arasında hüsn-ü zannı esas almaktır. Batıl fikirleri tasvir etmeden zihinleri doğruya yönlendirmektir. Görev ifa ederken ortaya çıkan engellere karşı sabretmektir. Kendi inanç, ibadet ve temel prensiplerinden taviz vermeden diğer kişi, grup ve din mensuplarıyla barış içinde yaşamaktır.

İslam, inanç ve itikatta tevhidi, bilgide bütünlüğü, düşüncede istikameti, toplumda ise vahdeti esas alan bir dindir. İslam âlimleri, eğitim ve öğretimi merkeze alarak toplumun birlik ve beraberliğine önem vermiş ve dolayısıyla toplumdan ayrılmanın, fitne ve nifakın sosyo-politik sakıncalarını her vesile ile dile getirmişlerdir. Müslümanların birliğine ciddi önem veren âlimlerden biri olarak Said Nursi, eserlerinin çeşitli yerlerinde, “*müminler ancak kardeştir*” gibi ayetleri ve “*sizden biriniz kendi nefsi için istediğini Müslüman kardeşi için de sevip istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz*” gibi hadisleri zikrederek, Müslümanların birlik ve beraberliğini dillendirmeye çalışmıştır. Zira Nursi’ye göre, toplumsal hayatın anarşi ve tehlikelerden kurtulması için merhamet, hürmet, emniyet, haram ve helali bilip haramdan uzak durmak ve serseriliği bırakıp itaat etmek gibi temel esaslar zaruridir. Dolayısıyla Risale-i Nur külliyyatı incelendiğinde Nursi’nin, toplumsal hayatta bu beş temel esası uygulamaya, emniyet ve asayiş sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

Genel olarak Said Nursi’nin siyaset ve siyasilerle ilişkisi, müspet hareket sınırları içinde cereyan etmiştir. Nursi’nin siyaset anlayışı, Kur’an ve Sünnet düsturları çerçevesinde asayiş muhafaza, cemaate bağlılık ve yöneticilere itaat şeklindedir. Yöneticilerin yanlışlık ve haksızlıklarına yönelik tavrı ise öncelikle sözlü olarak uyarma ya da kalp ve vicdanıyla hoş görmeme şeklinde tecelli etmiştir. Böyle hareket ederek Nursi, hem toplumsal bütünlüğü muhafaza etmiş hem de toplumu daha büyük bir zarara uğramaktan korumuştur. O, bu görevleri yerine getirirken maruz kaldığı tazyik ve eziyetlere karşı da sabretmiştir ki, onun bu tutumuna siyaset dilinde “müspet hareket” adı verilmiştir. Bu hareket, dini ve siyasi bir prensip olarak

kamuoyunda benimsenip uygulandığı takdirde hak ve hukuk arayışı ve daha iyi bir dünyanın inşası için önemli bir yöntem olarak katkı sağlamış olacaktır. Onun için Nursi, yıllarca sürgün ve hapis hayatı ile beraber defalarca zehirlenmesine rağmen, intikam duygularıyla hareket ederek asayiş bozmamıştır. Aksine o, emniyet ve asayiş bozmamak adına kendisine yapılan her türlü şiddeti sabır ve tahammüle karşılamış, eziyet edenlere beddua etmemiş ve hatta onlara hakkını bile helal etmiştir.

Kaynakça

- Buharî, M. İ. (1987). *el-Camiu's-Sahih*, Kahire: Kitabu Bed'i'l-Vahy, Daru's-Şi'b.
- Çelebi, K. A. (2007). *Ahlak-ı Alâ'i*, (haz. Mustafa Koç), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çetin, M. (2018). *İslam'da Din-Siyaset İlişkisi*, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Çetin, M. (Bahar 2015). Said Nursi'nin Siyaset Anlayışı, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl:19, 62, 95-120.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmalca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Efendi, B. A. (1996). *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadî Görüşleri*, (trc. İlyas Çelebi) İstanbul: MİFAV Yayınları.
- Gazalî, E. H. M. (1998). *İhyau Ulumu'd-Din*, (trc. Sıtkı Güllü), İstanbul: Huzur Yayınları.
- Katib, A. (2010). *Sünnî Siyasal Düşüncesinin Gelişimi Demokratik Hilafete Doğru*, (trc. Muhammed Coşkun), İstanbul: Mana Yayınları.
- Lewis, B. (1997). *İslam'ın Siyasal Söylemi*, (*The Political Language of Islam*), (çev. Ünsal Özkay), İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Maturidî, E. M. M. (2005). *Te'vilatu'l-Kur'an (Te'vilatu Ehl-i Sünne)*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Müslim, E. H. H. (2006). *Sahihu Müslim*, (tah. Nazar Muhammed Farayabi), Riyad: Daru Tayyibe.
- Nesefî, Ö. (1998). *İslam İnancının Temelleri Akaid*, (trc. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Nursi, B. S. (1998). *Kastamonu Lakikası*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2001). *Emirdağ Lahikası*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2009). *İçtimai Dersler*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2013). *Mektubat*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2012). *Müdafaalar*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2013). *İşaratü'l-İ'caz*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2002). *Lem'alar*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (2013). *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (1987). *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Tenvir Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2011). *Uhuvvet Risalesi*, İstanbul: Sözler Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2014). *Muhakemat*, İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Özbey, T.N. (2016). *Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Bediüzzaman Said Nursi'de Müspet Hareket Metodu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı basılmamış yüksek lisans tezi.
- Sambur, B. (2018). Sahih İnsani Paradigma Olarak Müsbet Hareket, *Köprü Dergisi*, Sayı: 141, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, ss. 63-74.
- Sarıkaya, M. S. (1994). Ehl-i Sünnet'in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdari Sistem, Devlet Reisine İtaat, *SDÜİF Dergisi*, 10, 1-17.
- Sarmış, İ. (2010). *Şura'dan Saltanata, Teokrasiye ve Laisizme Yönetim*, İstanbul: Düşün Yayınları.
- Tirmizî, E. A. M. İ. (1292). *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Uyanık, M. (2015). *Ebu Hanife ve Said Nursi'de Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ufuk Yayınları.

Yazır, E. H. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Dindarlık

Religiosity in Turkey from the Perspective of Secularization Theories

Erol ERKAN^{a*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0641-0137

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 27 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Sekülerleşme,
Dini hayat,
Tüketim

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 5, 2021

Accepted October 27, 2021

Keywords:

Secularization,
Religious life,
Consumption

ÖZ

Bu makalede sekülerleşme ve din ilişkisi sekülerleşme teorileri çerçevesinde konu edinilmektedir. Çalışmada “Türkiye’de ne tür bir sekülerleşmenin gerçekleştiği?” sorusuna cevap aranmaktadır. Din ve seküler yaşam arasındaki ilişkiyi nitel verilerden yararlanılarak ortaya koymak araştırmanın amacını teşkil etmektedir. Dinî ve seküler yaşamın birlikteliği iddiasını dillendiren bu makalenin günümüzde dindarlık ile ilgili yapılan tartışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmada meta-analiz yöntemi tercih edilmiştir. 2000 yılından günümüze kadar nitel yöntemle gerçekleştirilmiş, sekülerleşme ve din temalı doktora ve yüksek lisans tezleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda 40 civarında lisansüstü tez incelenmiş ve bu tezlerin bir kısmından gerekli veriler elde edilmiştir. Veriler toplanırken cinsiyet, bölge, yaş vs. sınırlamalara gidilmemiştir.

ABSTRACT

In this article, the relationship between secularization and religion is discussed within the framework of secularization theories. The study searches an answer to the question of, “What kind of secularization has taken place in Turkey?”. The aim of the research is to reveal the relationship between religion and secular life by using qualitative data. The article, which expresses the claim of the coexistence of religious and secular life, is believed to contribute to the discussions about religiosity today.

The meta-analysis method was followed in the study. Since 2000, PhD and master’s theses with the theme of secularization and religion, which have been made with qualitative methods, constitute the universe of the research. In total, around 40 postgraduate theses were examined and necessary data were obtained from some of these theses. Restrictions such as region, age and gender are not taken into account while collecting the data.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: erkanerol27@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The discussions about the place and importance of religion in society continue incessantly. It is known that religion has lost its former power in society and the dominance of institutional religion has weakened due to modernization in the West. The claim that a similar situation will occur in other modernizing societies has been expressed by some sociologists for many years. In this context, the place of religion in Turkish society and its position in the future is discussed in this study. The concept of secularization was generally used by sociologists to indicate the processes in which religion lost its power in different layers of society, positivist and rationalist thought replaced theology, and earthly goals became determinant in individual and social life. Various theories have been put forward in the context of secularization over time. Of course, the answer to the question of what is and what will be the place of religion in social life is closely related to the meanings attributed to concepts such as religion, religiosity, secularization, the perspective on the issue and the tools used for determining religious life.

In this article, the relationship between secularization and religion is discussed within the framework of secularization theories. The study searches an answer to the question of, "What kind of secularization has taken place in Turkey?". The aim of the research is to reveal the relationship between religion and secular life by using qualitative data. The article, which expresses the claim of the coexistence of religious and secular life, is believed to contribute to the discussions about religiosity today.

The meta-analysis method was followed in the study. Since 2000, PhD and master's theses with the theme of secularization and religion, which have been made with qualitative methods, constitute the universe of the research. In total, around 40 postgraduate theses were examined and necessary data were obtained from some of these theses. Restrictions such as region, age and gender are not taken into account while collecting the data.

Religion and secularism mutually affect each other in every field and everywhere and each is included in the field of the other. The two life forms are not separated from each other with sharp lines, on the contrary, they are synthesized. Both worldviews are widespread in many dimensions of social life. Religion and the sacred have long exceeded the boundary of the temple. We can encounter religious symbols in modern secular businesses or religious messages in a modern song we listen to or a movie we watch. Programs shaped by the influence of tradition and religion could be found on television. In fact, religious elements directly meet the audience in secular forms. Therefore, the religious and secular worlds coexist.

It can be stated that the authority of religious institutions has weakened due to modernization. However, religion is spreading with a new form and function in many fields from literature to art, from cinema to music. In other words, religion continues to exist by spreading across the cultural fabric. In this respect, it would be more accurate to state that religion has changed focus rather than losing power. By using popular culture forms, religion gains a new appearance in line with the expectations of modern people and tries to reach the modern audience in this way. To the extent that the determining power of religious institutions on culture weakens, the interest of man in the "sacred" is tried to be satisfied within the secular elements. For this reason, the interest in the secular elements in which the "sacred" takes place is increasing. Society is sanctified from within, if not from above.

The issue of consumption is also remarkable in the relationship between secularization and religion. Because consumption is related to thought and belief beyond economic activity. According to Mike Featherstone, the expression 'lifestyle' today evokes individualization in consumer culture. Because, while in the past, people's consumption preferences and actions, decisions about their body were largely shaped by the social group in which the person belongs, today the individual does not limit himself to the lifestyle of any group. In the postmodern period, the lifestyles of social classes have mixed with each other, social hierarchy has weakened, and transitivity has increased. With the mixing of the lifestyles of people in different reference groups, people with contradictory attitudes and behaviors have begun to be seen. One can observe people who have a secular lifestyle in appearance, but perform their prayers regularly and, act religiously, whereas people who appear to be religious but act in a manner similar to the attitudes and behaviors of those who can be called secular.

Secularization has not been occurring independently of the cultures and beliefs of the societies. Therefore, it would be a more accurate assessment to talk about different types of secularization instead of a single form of secularization. The form of secularization experienced by the West seems to be insufficient to analyze the relationship between religion and secularization in non-Western societies. Contrary to expectations and claims, the transitivity between religion and secularism has been visible in many areas.

New frames of meaning are always needed to comprehend the ever-changing social world. The situation that emerges in the relationship between religion and secularism has been showing the necessity of a new approach that is more encompassing and includes both lifestyles in explaining the secularization experiences of societies. It is observed that religious and secular lifestyles are interconnected both in the individual and in various layers of society and in many dimensions, and individual and social life does not have a single color and a single appearance. The boundaries between religious and secular lifestyles have been fading instead of excluding each other.

The weakening of the individual's belonging, exceeding the limits of the social environment in which they live, and the relationship established with more than one reference group affect the formation of identity and the disintegration of social hierarchies between lifestyles which is reflected in religious life and causes a transitive and intricate religiosity. Religious and secular life forms exist in individuals and in different groups depending on place and time and also outside of its traditional forms and fields it continues its existence with a new look and synthesis.

Giriş

Dinin toplumdaki yeri ve önemi ile ilgili tartışmalar aralıksız devam etmektedir. Avrupa’da modernleşmeye bağlı olarak dinin toplumdaki eski gücünü yitirdiği, kurumsal dinin egemenliğinin zayıfladığı bilinmektedir. Benzer bir durumun modernleşen diğer toplumlarda da yaşanacağı iddiası uzun yıllardır kimi sosyologlar tarafından dile getirilmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de de dinin toplumdaki yeri ve gelecekte toplumda nasıl bir konumda olacağı hususu tartışılmaktadır.

Sekülerleşme kavramı genelde sosyologlar tarafından dinin toplumun değişik katmanlarında gücünü yitirdiği, pozitivist ve rasyonalist düşüncenin teolojinin yerini aldığı, dünyevi gayelerin birey ve toplum yaşamında belirleyici olduğu süreçleri belirtmek üzere kullanıldı. Zamanla sekülerleşme bağlamında çeşitli teoriler ortaya konuldu. Elbette ki dinin toplumsal yaşamdaki yerinin ne olduğu ve olacağı sorusunun cevabı, din, dindarlık, sekülerleşme gibi kavramlara yüklenen anlamlar, meseleye bakış açısı ve dinî hayatın tespitine yönelik araçlarla yakından irtibatlıdır.

Bu makalede sekülerleşme ve din ilişkisi, sekülerleşme teorileri çerçevesinde konu edinilmektedir. Çalışmada “Türkiye’de ne tür bir sekülerleşmenin gerçekleştiği” sorusuna cevap aranmaktadır. Din ve seküler yaşam arasındaki ilişkiyi nitel verilerden yararlanılarak ortaya koymak araştırmanın amacını teşkil etmektedir. Dinî ve seküler yaşamın birlikteliği iddiasını dillendiren bu makalenin günümüzde dindarlık ile ilgili yapılan tartışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada meta-analiz metodu takip edilmiştir. 2000 yılından itibaren nitel yöntemle yapılmış, sekülerleşme ve din temalı doktora ve yüksek lisans tezleri araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Toplamda 40 civarında lisansüstü tez incelenmiş ve bu tezlerin bir kısmından araştırmaya veri sağlamak üzere yararlanılmıştır. Veriler toplanırken bölge, yaş, cinsiyet gibi sınırlamalar dikkate alınmamıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sekülerleşme Nedir?

Sekülerleşme kavramı dinin, kamusal alan üzerindeki kurumsal egemenliğinin zayıflaması, sadece kendi müntesipleri üzerinde hâkimiyet kurabileceği daha özel ve dar bir alana çekilmesi, devletin veya toplumun diğer kesimleri üzerindeki kontrolünü yitirmesi anlamına gelmektedir. Sekülerleşme ilk kez kilisenin sahibi olduğu gayr-i menkullerin kilisenin elinden alınması anlamında kullanıldı. Zaman içerisinde sekülerleşme kavramı ile dinin siyasi hayat ve sanat üzerindeki nüfuzunu yitirmesi kastedildi. Buna göre devlet de sanat da dinî alanın dışına çıkartılacak ve bunlar dinî, ahlaki normlar yerine kendi kurallarına göre hareket edecektir (Bell, 2014, s. 232).

Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinî inançların, ritüellerin ve kurumların toplumsal önemlerini kaybettikleri bir süreçtir. Dinin güç kaybetmesi, dinî törenlere katılanların sayısı, inanca bağlılık, aidat, üyelik ve saygı çerçevesindeki örgütlü dinî oluşumlara destek ve bayramlar gibi dinî etkinliklerin toplumsal yaşamdaki önemleri ile anlaşılabilir. Söz konusu ölçütlerden hareketle, modern sanayi toplumların yirminci yüzyılda bir sekülerleşme aşamasından geçtiği öne sürülmüştür (Marshall, 1999, s. 646, 647).

Modern dönem, bireyci yapısı ve çoğulcu ortamı ile dinin insanları ortak bir anlam etrafında bir araya getirme ve toplumsal yaşamı anlamlı kılarak meşru bir düzen meydana getirme gücünü kaybetmesine ve nihayetinde de hayatın hızla sekülerleşmesine yol açmıştır (Şahin, 2019, s. 72). Sekülerleşme, felsefi açıdan, aydınlanma sonrası Batı’da meydana gelen

akıl, bilim ve insanın her şeyin ölçüsü hale geldiği büyük fikri dönüşümlerle alakalı iken; sosyolojik bakımdan sanayileşme sonrası yaşanan köklü değişimler ile ilgilidir. Fransız İhtilali ve sanayileşme ile yeni ilkeler, yeni toplum ve yeni kamu hayatı şekillenmeye, önceki değer ve semboller hızla değişmeye başlamıştır. Endüstrileşme kentlileşmeyi, yeni kent hayatı akılcılaştırmayı, akılcılaştırma küreselleşmeyi ve bireyselleşmeyi, bireyselleşme ise dünyaya daha çok bağlanmayı doğuran makro süreçler olarak belirmiştir (Aydınalp, 2018, s. 185). Bu bağlamda bilimsel ve teknolojik gelişmeler, rasyonel düşüncenin yaygınlaşması, sanayileşme ve buna bağlı gelişen kapitalist ekonomi, kentleşme, eğitim imkânlarının artması ve çoğullaşma sekülerleşmeyi doğuran faktörler olarak sıralanabilir (Ertit, 2019, s. 122).

Sekülerleşme ile ilgili kavramları birbirinden ayırt etmek gerekir. Sekülerleşme toplumun geleneksel ve *dinî otoriteden uzaklaşım*, rasyonaliteye, modern bilime, bireyin hak ve özgürlüklerine dayalı bir yapıya geçmesini ifade eden bir sosyal değişim sürecidir. Sekülerizm ise insan bilincinin ve toplumsal yaşamın dinî düşünce, kaygı ve koşullardan bağımsız bir şekilde yeniden düzenlenmesini öne süren felsefi bir dünya görüşü, bir ideolojidir. Seküler ise kişileri ve sosyolojik anlamda kurumları veya toplumu dile getirmek için kullanılan bir sıfattır. Düşünce yapısı ve hayat tarzı olarak dini dikkate almayan, hatta bilinçli olarak bunu reddeden kişilere “seküler birey” denebilir (Bilgin, 2021, s. 169).

Sekülerleşme Tartışmaları/Teorileri

Auguste Comte toplumsal değişim hususundaki teziyle ilgili açıklamalarda bulunurken ortaya koyduğu üç hal yasası esasında bir sekülerleşme teorisidir. Dolayısıyla sosyolojinin bir sekülerleşme teorisiyle başladığını söyleyebiliriz (Bilgin, 2021, s. 171). Max Weber'in toplumun rasyonelleştiği iddiasını da bir sekülerleşme olarak okuyabiliriz (Weber, 2005). Ancak sekülerleşme konusu sosyologlar arasında tartışmalı bir husustur. Bu tartışmalar etrafında klasik sekülerleşme, kutsalın vazgeçilmezliği ve sekülerleşme ile dinin birlikteliği olmak üzere üç temel yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Klasik sekülerleşme teorisi

Klasik sekülerleşme teorilerine göre sekülerleşme modern sanayi toplumunun kaçınılmaz bir özelliğidir. Buna göre modern bilim ile geleneksel inançlar zayıflamış, hayat tarzlarının çoğullaşması dinî sembollerin tekeli kırılmış; kentleşme bireyci ve anomik bir topluma yol açmış; ailenin önem kaybetmesi dinî kurumlara duyulan ihtiyacı azaltmış; teknoloji doğaüstü güçleri daha az gerekli kılmış, insanlara kendi çevrelerini daha fazla kontrol etme imkânı sağlamıştır (Marshall, 1999, s. 647). Buradan da anlaşılacağı üzere klasik sekülerleşme tezinin temel kavramları farklılaşma, rasyonelleşme ve dünyevileşmedir. İkincil argümanları ise bireyselleşme, çoğulculuk, görecelilik, melez ve/ya kolaj hale gelen dinî görünüm ve kurumsal dindarlıkta azalmadır. Her ne kadar sekülerleşme genelde modern toplumun bir özelliği olarak görülse de Stark ve Bainbridge, sekülerleşmeyi modern dönemle sınırlandırmaz ve bu bağlamda “Altın Çağ” yaklaşımını kabul etmez. Onlara göre sekülerleşme tarihin herhangi bir döneminde görülen değil, bir şekilde süreklilik gösteren bir olgudur (Özay, 2020, s. 254, 263). Klasik sekülerleşme teorisini savunanlara arasında Bryan Wilson, David Martin, Karel Dobbelaere, Roy Wallis ve Steve Bruce gibi isimler bulunmaktadır.

Wilson, ampirik ve gerçekçi tavırlar geliştirdiği, gündelik hayatta pragmatik tutum ve neden-sonuç fikri belirginlik kazandığı ölçüde dinî bilincin azaldığını öne sürer (Wilson, 2015, s. 12, 13). İş, servet, enerji, zaman ve yetenek gibi kaynakların doğaüstü amaçların dışındakiler için daha çok kullanılması, dinî kurum ve ayınlara ilginin düşmesi, nüfusa oranla dinî kurum ve din görevlisi sayısında azalma görülmesi, din görevlilerinin sosyal statü ve ücretlerinin diğer çalışanlara oranla altta kalması, yardım kurumları gibi çeşitli kurumların devlet kontrolüne geçmesi, tarihsel ve kozmik olayların yorumlanmasında dinin geri planda kalması, dinî ve siyasi

kurumların ayrılması ve dinî kurumların iktidarı belirleme gücünü yitirmesi toplumun sekülerleştiğinin önemli göstergeleridir (Aldridge, 2015; Wilson, 2015, s. 14, 16). Yine yeni dinî hareketlerin, gençlik kültürlerinin ve karşı kültürlerin çeşitliliği, çoğulluğu ve parçalanmış özelliği, dinin toplumsal gücünü kaybettiğini doğrulayan olgulardır (Marshall, 1999, s. 647).

Wilson'a göre dinî kurumlar ve davranışlar da seküler bir toplumda egemen olan standartlar ve değerlerden zamanla etkilenir. Toplumsal sorunlar bilimsel ve teknik ölçütlere göre değerlendirilip düzenlendiği sürece dinî kurumlar da bu etkinin dışına çıkamazlar. Bu nedenle dinî temsildeki kutsal ve seküler arasındaki mesafe azalmakta, ayinin kendine özgü dili seküler bir çerçeveye oturtularak değiştirilmekte, örgütlenme tedricen rasyonelleşmekte, evrensel değerler belirleyici rol oynamakta ve dinî faaliyetler seküler anlayış ve tercihlere uygun hale getirilmektedir (Wilson, 2015, s. 14).

Wilson'a göre sekülerleşme uzun bir süreçtir ve bu süreçte din birçok işlevinin unutulduğu değişimlerle karşılaşmaktadır (Cipriani, 2014, s. 254). Din sosyal, kültürel, ekonomik ve politik açıdan zamanla daha da önemini yitirmektedir (Aldridge, 2015, s. 104). Ona göre, dinler bu dünyadan göçmektedir ve modern dünyada onların yeniden doğma ihtimalleri de belirsizdir (Cipriani, 2014, s. 255).

Sekülerleşme tezi, geleneksel toplumdaki kurumsal dine bağlılığı abarttığı; dini Hristiyanlık ile özdeşleştirip Hristiyanlığın gerileyişini dinin gerileyişi şeklinde okuduğu; yeni dinî oluşumların sözde seküler toplumlardaki önemini görmezden geldiği; Amerika ve İngiltere gibi benzer modern sanayi toplumlardaki dine ilgideki önemli farklılıkları açıklamakta zorlandığı; Polonya ve İrlanda'daki gibi, dinin milliyetçi kültür içindeki önemini göz ardı ettiği; kutsal bir şeye inanç dışında, dinin işlevini üstlenebilecek hümanizm gibi diğer seküler seçeneklere dikkat etmediği iddiaları üzerinden eleştirilmektedir (Marshall, 1999, s. 647).

Kutsalın vazgeçilmezliği tezi

Modernitenin öngördüğü bir toplumsal modelin ortaya çıkmamış olmasının neden olduğu hayal kırıklıkları diğer bir ifadeyle, modernitenin toplumlar üzerinde bıraktığı yıkıcı etki ve günlük yaşamdaki karşılığı moderniteye eklenen sekülerleşme olgusunun da sorgulanmasına neden olmuştur (Özay, 2020, s. 260). Klasik Sekülerleşme teorisini eleştirenlerden biri Peter L. Berger'dir. Berger'ın kendisi de önceden bu tezin temsilcilerindendi. Ancak daha sonraları bu tezinden vazgeçerek kutsalın vazgeçilmezliğini iddia etmiştir (Berger, 2015). Berger, insanların, dünyayı anlamlandırabilmek için bir "kutsal gök kubbe"ye ihtiyaç hissettiklerini, zira anlamsızlığın düzenli evrenimiz açısından bir tehdit teşkil ettiğini öne sürmüştür. Thomas Luckmann da modern toplumların bir görünmez dine sahip olduğunu belirtmiştir (Marshall, 1999, s. 647). Kutsalın vazgeçilmezliğini öne süren isimlerden biri de Daniel Bell'dir.

Bell'e göre sekülerleşme tezi doğru olsaydı, Avrupa'da sekülerleşen ülkeler listesinde altlarda yer alan İngiltere'nin üst sıralarda olması gerekirdi. Çünkü İngiltere sanayi devrimini ilk gerçekleştiren ve ekonomi biliminin öncülerini yetiştiren ülkeydi. Buna rağmen Fransa ve Almanya'ya nispeten İngiltere din karşıtlığının daha az görüldüğü, 19. Yüzyıl boyunca Metodist mezhebine müntesip işçiler ve Katolik entelektüeller arasında yoğun dinî diriliş hareketlerinin yaşandığı topraklar oldu (Bell, 2014, s. 231).

Bell, ayrıca, geleneksel toplumların sosyologlar tarafından resmedilmeye çalışıldığı gibi dindar olmadığını belirtir. Çünkü her dönem talanlar, yağmalar, tecavüzler, tehcir, kundaklama, ayaklanmalar, kılıç vardı. Son iki asırda bir sekülerleşmenin gerçekleştiği doğru ise de bu, dinin yapısında ve inanç alanında mutlak bir daralmanın görüleceği anlamına gelmiyordu. Aksine

ABD’de Evanjelistler, İngiltere’de Metodistler arasında sıra dışı bir dinî canlanma yaşandı (Bell, 2014, s. 232).

Bell’e göre yeni dinî hareketlerin görülmesi ve taraftar toplaması insanların güvenilir, otantik bir ses, manevi/batını bir âlem, ezoterik bilgi arayışlarının neticesidir (Bell, 2014, s. 238). Modernitenin aşırılıkları, ölçsüzlükleri, insanların sıcak samimi ilişki arayışları yeni dinî hareketleri cazip kılmaktadır. Bell, kutsalın dönüşüne ve yeni dinî tarzların ortaya çıktığına tanıklık edeceğimizi ifade eder. Çünkü insanın, mucize, gizem ve korku içeren kutsal alan arayışı son bulmamaktadır. Bu nedenle seküler politik yapıların bile kutsallaştırıldıklarını görmekteyiz. Öte yandan din, insanın varoluşu anlamlandırdığı, varoluşsal sorularına cevap bulduğu vazgeçilmez deneyimidir. Ancak kutsala dönüş, kurumsal dinler aracılığıyla gerçekleşmek zorunda değildir (Bell, 2014, s. 237, 240).

Sekülerleşme ile dinin birlikteliği yaklaşımı

Bugün gelinen noktada sekülerleşmenin tek bir ideal modeli olmadığı düşüncesi güç kazanmakta. Dünya ölçeğindeki gelişmelere bakıldığında artık ulusal, kültürel ve dinî bağlamlarda birden çok sekülerleşme tipi olduğu kabul edilecektir. Bunlar arasında Türkiye ve Hindistan gibi Batı-dışı sekülerleşme modelleri de bulunmaktadır. Sekülerleşme ile Batı tarzı bir sekülerleşme deneyimini ayırmak ve sekülerleşmenin çoğulluğunu kabul etmek gerekmektedir (Göle, 2014, s. 11). Nitekim sosyologlar milliyetçilik, ideoloji ve dinî değişim arasındaki girift ilişkiyi araştırdıklarında birçok değişik sekülerleşme tarzının varlığını net bir biçimde göreceklere (Marshall, 1999, s. 647).

Avrupa-dışı sekülerleşme tecrübeleri bir meta-anlatı olan Batı sekülerliği çerçevesinde tespit edilmiş bir dizi kriterlerle değerlendirilmiş ve bu Batı-dışı sekülerleşme deneyimlerinin tutarsızlıkları ya da kusurları evrensel olduğu varsayılan Avrupa sekülerleşme modeline bakılarak ölçülen bir sosyolojik bakışı öngörmüştür. Oysa modernlik anlatısının üzerinde yükseldiği sekülerleşme ve ilerleme düşüncesi, dinin dönüşü ve değişmez olanın gücüne duyulan arzu ile sarsılmıştır. Artık dinî-seküler ayrılığının yeni girişimlere sahip olduğundan ve ikisi arasında yeni rekabetler, çarpışmalar ve taklitlerin görüldüğünden söz edebiliriz (Göle, 2014, s. 12, 13). Bu bağlamda eklektik sekülerleşme paradigması ile karşılaşmaktayız. Bu paradigmanın savunucuları arsında Jose Casanova, Mark Chaves, William Swatos ve David Yamame (Özay, 2020, s. 262) ve Martin E. Marty gibi isimler bulunmaktadır.

Marty’e göre, içinde yaşadığımız dünyayı tanımlamada yeni bir yaklaşıma gereksinim duyulmaktadır. Bu yaklaşım ne seküleri ne de dini dışlamalı, aksine, bir şekilde dinî ve seküler olguların, dünya üzerindeki bireylerde, gruplarda ve toplumlarda aynı zamanda ve anda ortaya çıkan karmaşık bir birlikteliğini içermelidir. Çünkü dünyamız öncelikli olarak dinî görünüme sahip olmadığı gibi belirgin bir biçimde seküler de değildir. Dünyamız dinî olduğu kadar seküler, seküler olduğu kadar dinîdir. İnsanlar dinî ve seküler öğeleri birbirine harmanlamakta, iç içe geçirmektedir. Örneğin Amişler çok dindar ve muhafazakârdırlar, modern şeylere karşı mesafelidirler. Ancak bununla beraber seküler olandan tamamen uzak duramazlar. Modern araç-gereçler kullanırlar, modern tıbbın imkânlarından istifade ederler. Aynı çelişkili tutumları Evanjelik Protestanlar arasında da görmek mümkündür. Muhafazakâr Protestanlar tanrısız materyalizm dünyasını reddediyorlardı. Ancak bu tür eğilimler geçmişte kaldı. Günümüzde muhafazakâr Protestanlar çeşitli dinî eğlence mekânlarına/tema parklara yoğun ilgi göstermektedirler. Hristiyan rock müzikleri dinlemekte, ‘seküler’ olan New York Times’ın belirgin bir şekilde her sene birkaç hafta görünüşte çok satanlar listesinde sıkça yer alan fundamentalist/dinî romanları satın almakta, televizyonda çeşitli Evanjelik ve dinî programları takip etmekte ve internette çeşitli ilginç kutsal web sitelerine giriş yapmaktadırlar. Açıkçası bu

muhafazakâr Amerikan Protestanları seküler hayat tarzından uzak duramamaktadırlar (Marty, 2015, s. 131-138).

Marty'e göre küresel ölçekte fundamentalizmin yükselişi, dindarlığın sürekli artışı ve yeni maneviyat biçimlerinin ortaya çıkışı, dinsizlerin sayısı azalırken dindar kimliğini taşıyanların sayısındaki artış, kitle iletişim araçlarında dinî içeriklere daha sık ve daha fazla yer verilmesi seküler dünya beklentilerini boşa çıkardı. Özellikle spiritüalizme ilgi Aydınlanma sonrası dünya görüşünün, teknolojik girişimin ve seküler kapitalizmin kalbi kabul edilen Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'da artmaktadır. Astroloji, büyü, holistik tıp, metafizik, mistisizm, okültizm gibi hususların ve doğu dini ile ilgili kitapların oldukça ilgi görmesi, insanların 'spiritüel' ile meşguliyetlerin sürmesi tamamıyla seküler bir dünyanın gerçekleşmediğini göstermektedir. Sekülerizme karşı hissedilen memnuniyetsizlik, dindarlıktaki yükselişi ve yeni melez dinî-sekülerleşmenin yaygınlık kazanmasını nispeten açıklamaktadır (Marty, 2015, s. 133, 135).

Araştırmanın Bulguları ve Yorumu

Değişen Din Yorumu ve Dindarlık Algısı

Dinî hayat toplumsal değişim içerisinde çeşitli biçimlere girmektedir. Toplumun içinde bulunduğu kültürel, ekonomik, siyasi ve benzeri koşullar gerek dinin algılanmasında gerekse de dinî pratiklerde farklılıkların yaşanmasında etkili olmaktadır. Örneğin geleneksel toplumda din, belli ritüeller ve şekiller ile ilgili görülürken modernliğin etkileri ile hem bu geleneksel dindarlık yorumu sorgulanmakta ve hem de yeni bir dindarlık anlayışı gelişmektedir.

Dindarlık, ahlaklı olmak, başkasının malına, namusuna göz koymamak, eşitlik ve adalet, başkasının hakkını yememek, haksızlığı görünce bunu yüksek sesle dile getirmek, Furkan'ı sadece Arapça değil, anladığın dilde okumak, anlamak ise, evet, dindarım. Sadece namaz kılmak, belirli tarikatlar kanalıyla dini yaşamak, modern ve çağdaş yaşamdan uzak kalmak ise, dindar değilim (kadın, 35, gelir düzeyi normal, memur)¹ (Oğuzhan, 2019, s. 193).

Katılımcı burada dindarlığın belirli şekillere, görünümüne indirgenmesine itiraz etmekte, dindarlığı ahlaklı ve adaletli olmak şeklinde yorumlamakta, dinin sadece dinî gruplar aracılığıyla yaşanabileceği düşüncesine karşı mesafeli durmaktadır. Burada dikkat çekici husus, bizim de iddiamızla paralel olan, modern ve çağdaş yaşam ile dindarlığın bir arada bulunabileceği kanaatidir. Bu bulguyu destekleyecek başka veriler de söz konusudur:

Tesettür ve dindarlık

Türkiye'de tesettür denilince özellikle başı örtmek, tesettürsüz denilince ise daha ziyade başı açmak anlaşılır. Tesettür birçok açıdan semboldür. Tesettür, dindarlığın ve iffetin bir göstergesi olarak yorumlanabildiği gibi Müslüman kadının kimliğinin bir unsuru ve siyasal bir duruş olarak da kodlanabilmektedir. Ancak tesettüre yüklenen anlamlar toplumsal şartlar içerisinde şekillenmektedir. Dolayısıyla toplumsal değişim tesettürle ilgili yorumlarda da farklılıklara neden olabilmektedir. Günümüzde tesettür ya da başı örtmek dindarlık için bir zorunluluk olarak görülmemektedir.

Tesettür dindarlık göstergesi değildir. Yani şimdi İslam'ın boyutlarına göre tam yaşamayıp da dindar görünen veya dindar olan çok insan vardır. Görünüş itibarıyla dindardır, ama uygulama bakımından çok zayıf insanlar vardır. Çevremizde görürüz, bazıları hiç ummadığın bir görünüştedir, ama bakarsın gerçekten İslam'ın buyruklarının, emirlerinin mesela namazın titizlikle uygulayıcısıdır (erkek, 52, yüksek lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 87).

¹ Katılımcılara ait bilgilerde değişiklik, yararlanılan tezlerdeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Başı açık kadın dindar olabilir, ancak muhafazakâr olamaz. Geleneksel kadının işi daha zor. İşim gereği bir cami hocasının eşiyle tanışmıştım. Önce benimle iletişim kurmaktan çekindi. Çarşafı hatta eldivenli bir kadındı. Bana “başın açık, bu günah hakkında ne düşünüyorsun” dedi. Ben de “dindar olduğumu düşünüyorum” dedim (kadın, 40, ön lisans, serbest meslek, başı açık) (Hacıoğlu, 2016, s. 117).

Önceden bizde ‘açıklar’ namaz kılmaz diye bir önyargı vardı. Çünkü onlar Allah’ın emrine karşı çıkmışlardı. Bu ‘açık kadınlar’ namaz yerlerinde eteklerini giyip, başörtülerini bağlayıp namaz kılıyorlar (kadın, 33, lisans, memur, başörtülü) (Hacıoğlu, 2016, s. 119).

Katılımcılara göre tesettür, yalnız başına bir dindarlık göstergesi değildir. Bir kadının başı açması da o kişinin dinden uzak bir yaşantıya sahip olduğu ya da dindar olmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla dindar kadın tanımlaması değişmektedir. Yanı sıra modernliğin etkileri ile gerek tesettür ve gerekse tesettürlü kadın da yeni bir görünüm elde edebilmektedir. Bu durumu seküler ile dinî olanın birlikteliğinin göstergelerinden biri olarak okumak pekâlâ mümkündür:

Eskisi gibi bir örtünme biçimi kalmıyor bol pardösüler, etekler artık yok. Tesettürlü kızlar yoğun makyajlarla dolaşıyorlar, açık bir kadından daha fazla makyaj yapabiliyorlar (kadın, 27, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 126).

Mahremiyet ve dindarlık

Seküler yaşam ile dinî hayatın birlikteliğinin en bariz biçimde görülebildiği alanlardan biri de mahremiyettir. Toplumdaki en temel kategori cinsiyet üzerinden yapılan kadın ve erkek ayrımıdır. Sosyal yaşamda önemli tasniflerden bir diğeri de özel hayat olarak da adlandırılan ev yaşamı ile kamusal hayat arasındaki sınıflamadır. Din bu temel ayrımlar üzerinden birtakım açıklamalarda bulunur. Ancak hem farklı cinsiyetler arasındaki ilişkinin sınırları hem de hane yaşamı ile kamusal hayat arasındaki çizgi topluma ve sosyo-kültürel koşullara göre şekillenmektedir.

[Kadın ve erkeğin aynı ortamda olması beni rahatsız] etmiyor. Neden etsin ki? Aynı yerde olmalarında, aynı yerde eğitim yapmalarında, beraber çalışmalarında bence hiçbir problem yok. Benim çok sert kurallarım, muhafazakâr kurallarım yok. Ama dindarlık içerisinde, dinin gerekleri içerisinde birlikte hareket etmek bence doğru olanı (erkek, 30, lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 96).

Ben o konuda [kız ve erkek çocuklarının aynı yerde eğitim görmelerinde] bir sakınca görmüyorum. O çocuklar iyi yetiştirilirse, onların da sorun yaşayacaklarını sanmıyorum (kadın, 38, ön lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 96).

O tip[otel] yerlerde erkek kadın bir arada. Kurum işleriyle ilgili bazı toplantılar için Afyon’a veya Antalya’ya gittik. Ama gördük ki çoğunluk erkek. Erkek bir kimsenin yanında namahrem bir kimsenin ne işi var (erkek, 34, yüksek lisans, imam) (Sungur, 2016, s. 358).

Sosyal medyada bile bence dindar kesimdeki kadınlar daha çok paylaşım yapıyorlar, ev hayatını hatta yatak odalarını bile paylaşıyorlar. Kılık kıyafetlerine sponsorlar buluyorlar, reklam yapıyorlar ve bunlar artık gayet normal karşılanıyor, en başta eşleri hiçbir şey demiyor. Hatta bazen eşler de dâhil olabiliyor bu paylaşımlara. Tesettürlü fenomen tipler var artık (kadın, 27, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 126).

‘Ney’ çalsam mı acaba düşünüyorum, şan eğitimi alıyorum şu an, ama çok eksikim. Onu bu ara fark ettim. Hani zevkim beni götürmedi, boru gibi ses çıkartıyorum. Hani biraz sesim kırılırsın istedim, Kur’an okuyorum ya. “Modern şeylerden faydalanıp kendimizi geliştirmeliyiz” diye düşündüm. Şunu fark ettim, “[kadın] ses[i] haramdır” diye söylemlerin bizi hep geri bıraktığını. Şu anda Kur’an’ı daha güzel okuyabiliyordim, müzik eğitimi alabiliyordim, kulağım gelişebilirdi (kadın, 28, ilahiyat/yüksek lisans, Kur’an kursu öğreticisi, bekâr) (Okutan, 2012, s. 388).

Mahremiyet algısında yaşanan değişim kadın erkek ilişkilerine yansımaktadır. Kadın ve erkeğin aynı ortamda çalışması, eğitim alması ve birlikte faaliyet yürütmesi yadırganmamaktadır. Türkiye’nin en büyük resmi din kurumu Diyanet de birtakım faaliyetler için kadın ve erkek personellerini bir araya getirebilmektedir. Kamusal alanın sınırları genişlerken dindar aileler de bu sürecin içine dâhil olmakta ve böylelikle dindar ailenin evi, ev

içi yaşamı nispeten kamusallaşmaktadır. Yine ilahiyat öğrencisi bir kadın, “kadın sesi haramdır” şeklindeki yaklaşıma karşı sesini yükseltebilmektedir. Tüm bunları sekülerleşmenin tezahürü olarak okumak mümkündür. Ancak bunu klasik sekülerleşme perspektifinden değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Zira her şeye rağmen din etkisini, dinî hayat varlığını devam ettirmektedir.

Dinî nikâhın gerekliliği

Toplumumuzda resmi nikâhın yanında dinî nikâh da yaygın bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Burada da seküler ile dinî öğelerin bir aradalığını görmek mümkündür. Dinî nikâh geleneksel bir öge olarak evlilik kurumunda yer edinmektedir. Zira resmi nikâhın yanında dinî bir zorunluluk olarak dinî nikâhın gerekmediğine dair anlayış ve yorumlar görmek mümkündür.

[Eskiden] böyle bir şey [resmi nikâh] yok, belli oturmuş bir sistem yok, o yüzden [dinî nikâh] yapıyordur, o da zaten kadını koruma amaçlı. Şimdi zaten burada resmi nikâhı devlet yapıyor, kadını da koruyor. O açıdan ekstradan dinî nikâha bence gerek yok (erkek, 26, lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 99).

Günümüzde geleneksel toplumda dinin ifa etmiş olduğu rolleri üstlenen alternatif kurumlar bulunmaktadır. Resmi nikâh da bunlardan biridir. Nikâhta asıl olan tarafların rızası ve nikâhın ilanındır. Ayrıca evlilikten doğan hakların korunmasıdır. Resmi nikâh tüm bu işlevleri üstlenmekte, tarafların birlikteliğini hukuki bir zemine dayandırmaktadır. Buradan dinin kurumsal olarak önemini kaybettiği sonucu çıkarılabilir, ancak bu, tamamen doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Esasında din farklı bir forma bürünerek etkisini devam ettirmektedir. Çünkü dinî açıdan gerekli şartlar resmi nikâh aracılığıyla da yerine geldiği için ayrıca bir ritüele ihtiyaç duyulmamaktadır.

Güzel görünmek ve dindarlık

Dindar bilincin beden ile ilgili algısı da günümüz koşullarında yeniden şekillenmekte bakımlı olmak ile dindarlık, güzel görünmek ile dindarlık bir arada düşünülebilmektedir:

Din bize bakımlı, enerjik, şık ve özenli olmayı yasaklamıyor ki nihayetinde. Tam aksine güzel görünüp örnek olmak asıl mesele (kadın, 24, gelir düzeyi normal) (Oğuzhan, 2019, s. 195).

Tüketim Toplumu ve Dinî Hayat

Tüketim eylemi sadece ekonomi ile açıklanamayacak karmaşık bir süreçtir. Bireyin fikir ve inanç dünyası insanın tüketim davranışının şekillenmesinde önemli roller üstlenir. Bu açıdan sekülerleşme tartışmalarında özellikle tüketim, dikkate alınması gereken önemli bir olgudur. Din ile tüketim arasında üç şekilde tipolojik ilişki olduğunu söyleyebiliriz. İlk tipoloji “tepkisel yaklaşım”dır. Tepkisel yaklaşım, tüketim kültürü içinde dindarlığın tüketilmesine, tükettikçe dinin özülüyle aradaki mesafenin artmasına, seküler ile dinî olan arasındaki çizgilerin soluklaştığı engellenemeyen kapitalizme karşı nostaljik bir yas olarak da değerlendirilebilir. İkinci tipoloji ise “mesafeli ilişki” yaklaşımıdır. Mesafeli ilişki, tüketim toplumu ve kültürü içinde dinin ticarileşmesi, metalaşması, dinî sembolizmin asli dokusundan uzaklaşarak piyasa şartlarına uyarlanması, derunî dinî endişeler yerini görüntü ve imaja dair kaygılara terk etmesi, gösteriş ve israfın benimsenmesi karşısında tüketimle tereddütlü ve belirsiz bir ilişkiye karşılık gelir. Kapitalizme uyarlanma olarak da ifade edilebilecek üçüncü tipoloji olan “uzlaşmacı yaklaşım” ise tüketim kültürünün meşru bir zemine oturtulması çabalarını içermektedir. Sekülerleşmenin yansımalarının daha net görülebileceği uzlaşmacı yaklaşımın onaylama biçimleri bitmeyen bir tartışma olarak sürmektedir (Cipriani, 2014, s. 188). Bu açıdan din ve sekülerleşme ilişkisinde din ve tüketim konusuna daha yakından bakmak gerekmektedir.

Lüks tüketim

Din gösterişi ve israfı olumsuzlar. Dolayısıyla dindar kimselerin tüketimde daha ölçülü olması beklenir. Ancak sekülerleşmenin etkisi ile dindar kimselerin beklentilerden farklı olarak tüketim kültürüne uyum sağladığı ve hatta çoğu zaman bu eklemlenmeyi din aracılığıyla meşrulaştırdığı görülmektedir. Böylelikle tüketim toplumunda ve kültüründe din, bu kültür ile uyumlu olarak yeniden yorumlanmakta ve yeni bir görünüm elde etmektedir.

Dindar kesimin de ekseninde kaymalar var. Dindar kesim, “bu helaldir, bu daha çok Allah’ın hoşuna gider”den ziyade, toplumu, sosyal çevresini düşünerek hareket ediyor ve bu davranışlarını da kendince meşrulaştırıyor. “Şimdi herkes böyle yapıyor”, “bu da böyle giyilir”, “bu da böyle yapılır” algısıyla. Baby Shower’lar, düğünlerimiz, kınalarımız her şeyde bunu görebiliriz... Geleneksel hâle gelen Baby Shower’lar, doğum günü partilerimiz var, tamamen israf olduğunu düşündüğüm (kadın, 35, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 127).

Bursa İlahiyat’ta gerçekten lüks takılıyorlar. Kızları, erkekleri çok havalılar ve beş yüz, altı yüz, bin, bin beş yüz liraya kadar bursları olanlar var. Arkadaşımın erkek arkadaşı vardı. Kızın da erkeğin de bursları var. Burslarla geziyorlar, burslarını yiyorlar, burslarını harcıyorlar. Çocuk güne Starbucks’ta kahve içmeden başlayamazmış (kadın, 23, ilahiyat) (Sungur, 2016, s. 356).

Dindarların şu anki hal ve tavırları bugüne kadar bastırılmış bir şeyin patlaması gibi. Dindar kesimin düğünlerini görüyoruz, alışverişlerini görüyorum, koca koca kadınlar, belki şu andaki durumlarına ne zorluklarla gelmişlerdir, bir giriyorlar tesettür mağazasına, parayı hatır etmeden her şeyi alabiliyorlar, indirimleri bile beklemiyorlar (kadın, 27, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 126).

Dindar birey, toplumdaki herhangi bir bireyden farksız olarak tüketim nesnesine yaklaşmakta, toplumsal onay, hayranlık, statü onun ilgisini yönetmektedir. Belli ki alışveriş için gerekli fikri onay din aracılığıyla temin edilmektedir. Sadece tüketim nesnesi ya da gösterişli etkinlikler değil, tüketim kültürünün önemli unsurlarından biri olan lüks oteller de dindarlar için cazip olabilmektedir. Sunulan hizmetler lüks otelleri müşteriler için cazip kılarken diğer taraftan oteller de müşterilerin değerleri doğrultusunda yapılanmaktadır.

Dinî otellere gittik, Caprice, Şah İnn Paradise, yani dinî hassasiyetlerin olduğunu düşündüğümüz için gitmiştik ama en son yaşadığımız tecrübeler hiç öyle bir hassasiyet olmadığını gösterdi. Biz Ramazan’da gitmiştik, iğrenç diyebileceğimiz bir durumdaydı. İnsanlar yiyorlar, içiyorlar, havuza giriyorlar gayet rahat. Akşam havuz açılıyor, dans ediyorlar, disko gibi (kadın, 35, lisans, ev hanımı, evli) (Okutan, 2012, s. 383).

Günah algıları biraz daha farklı oluyor. Oraya[otele] giden “n’olcak canım herkes yapıyor, biz de gitmişiz n’olmuş” diye günah algıları değişiyor (erkek, 23, lisans & kadın, 31, ilahiyat ön lisans, ev hanımı) (Sungur, 2016, s. 374).

Dindar kesimden “bu otelde kalıyorum, şurada tatil yapıyorum, şu model araba alacağım” gibi şeyler duymazdık hiç. Ama artık bunları sıklıkla duyabiliriz ve ne kadar normal bir şeymiş gibi geldiğini görebiliriz (kadın, 40, ön lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 128).

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere yer ve zamana göre yaşam tarzları da farklılaşabilmektedir. Birbirinden ayrılmayan, iç içe geçmiş, eş zamanlı seyreden ne tamamen dinî ne de din dışı denilebilecek bir hayat biçimi kendini göstermektedir.

Kredi kartı ve banka kredisi kullanımı

Kredi kartı kullanımı modern yaşamın neredeyse vazgeçilmez bir aracı haline gelmiş bulunmaktadır. Dindar kimseler arasında da yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Banka kredisinin kullanımı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Ancak dindar kesimler tarafından ev kredisi, araba kredisi gibi kredilerin kullanıldığı dile getirilmektedir.

İnancım gereği banka işlerinin sıkıntılı olduğuna inanmama rağmen kredi kartı kullanmaktan vazgeçemiyorum. Gündelik yaşantımı büyük oranda kolaylaştırdığını düşünüyorum (kadın, 22) (Darendede, 2020, s. 189).

Kredi borcuna girmeden hiçbir evi alamazsın, araba alamazsın. Aldığımız maaş belli, harcadığımız paranın miktarı belli, faturalarımız belli. Mecburen bir şey sahibi olmak için, ihtiyaçtan doğan bir şeyi almak için ya da mecburen borçlanıyorsunuz (erkek, 28, lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 93).

Banka kredisi kullanmak zorunda kaldım[Menzil tarikatına mensup biri]. Ev alırken, öyle çok lüks bir ev değil; ama gelirime göre bir anda karşılayamayacağım bir meblağ olduğu için mecbur kaldım (kadın, 35) (Darende, 2020, s. 188).

Eşim müftülükte çalışıyor, o anlattı. İmamlar geliyormuş müftülüğe. O kadar rahat kredi konuşuyorlarmış ki ihtiyaç kredisi, işte “arabasını yenileyecekmış”, “faizler düşmüş haberiniz var mı?” gibi konuşmalar oluyormuş ve bunu çok çok rahat konuşuyorlarmış (kadın, 27, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 126).

Seküler yaşam bir yerde kaçınılmaz olarak kendisini dayatmaktadır. Kimi dindarlar bu durumu rahatsız edici olarak bulsalar da bazıları dindarlığın yanı sıra seküler yaşam biçimini de içselleştirebilmektedir.

Alkole ve alkol satışı yapan yerlere karşı tutum

Dindarlığın önemli boyutlarından biri de kuşkusuz sosyal hayattır. Sosyal hayatta bireyin davranışları kişinin kendi inancının etkilerinden uzak değildir. Ancak gelenekselden farklı olarak dinin yeni yorum biçiminde inancın birey üzerindeki yansımaları da farklılaşmaktadır. Bu farklılığın görüldüğü tüketim nesnelereinden biri de alkoldür. Gerek alkol hizmeti sunulan ya da alkol satışı yapılan yerlere ve gerekse bizzat alkole karşı tutumlarda değişiklik gözlemek mümkündür. Kendilerini dindar olarak tanımlayan kimselerin alkollü içeceklere karşı tutumu genişleyen yaşam tarzlarının sınırlarını göstermesi açısından dikkate değerdir:

-Alkollü bir restoranda yemek yer misiniz? Ya da alkol satan bir marketten alışveriş yapar mısınız?

-Alkollü market, öyle bir takıntım yok, yaparım, niye yapmayayım (kadın, 41, ilkökul) (Alparslan Özkan, 2019, s. 101).

Pek çok alkolün tadına baktım, ama alkolü kişisel olarak sevmiyorum. Tadını beğenmedim. Belki de tadını beğenseydim, zevkine çok düşkün, nefisini kontrol edemeyen bir kişi olarak çok kullanırdım. Daha çok sosyal ortamlarda, belki bir balo, bir gece, bir şey olur, sırf o sosyal ortama ayak uydurmak için tadımlık alırsam alırım. Ama dinî şeyini geçtim, o zaten tartışmasız haram, tartışmasız günah. Ama tadına bakmadığım içki yoktur nerdeyse (erkek, 24, lisans) (Alparslan Özkan, 2019, s. 89).

Müziyen arkadaşlarımız var, onların programlarına gideriz. En son tanıdığımız bir ağabeyimiz Kadıköy’de bir barda çalışıyor, bir grubu var, onu dinlemeye gittim. Benim için önemli olan onu dinlemektir. Ama özellikle bara gider miyim, gitmem, ama o tip ortamlara girmekten de rahatsız olmam (kadın, 29, lisans, avukat, evli, başörtülü) (Okutan, 2012, s. 386).

Postmodern Hayat Tarzı ve Dindarlık

Mike Featherstone’a göre ‘*hayat tarzı*’ ifadesi tüketim kültüründe bireyselleşmeyi çağrıştırmaktadır. Çünkü daha eskiden insanın tüketim tercihi ve eylemleri, bedenle ilgili kararları kişinin içinde yer aldığı sosyal grup tarafından büyük oranda şekillenirken bugün artık birey kendisini herhangi bir grubun yaşam biçimi ile sınırlandırmamaktadır (Featherstone, 2013, s. 149). Postmodern dönemde sosyal sınıfların hayat tarzları birbirine karışmış, toplumsal hiyerarşi bozulmuş ve geçişkenlik artmıştır. Değişik referans gruplarında yer alan insanların yaşam tarzlarının birbirine karışmasıyla, çelişkili tutum ve davranışlar sergileyen kişiler görülmeye başlanmıştır. Görüntüsü itibariyle seküler yaşam tarzına sahip ancak yeri ve zamanı geldiğinde, ibadetlerini düzenli olarak ifa eden, dindar görünen fakat seküler denebilecek kişilerin tutum ve davranışlarına benzer eylemlerde bulunan kimseler gözlemlenebilmektedir (Kurt, 2017, s. 231).

Artık eğlence programlarına kadar her yerde muhafazakâr kadınları görmek mümkün. Oldukça rahatlar. Mesela tüm Türkiye’nin önünde oynayabiliyorlar. Zamana ayak uyduran tipler olarak görüyorum. Bir

kısım daha var ki çok modern ve şık giyimleri ile dikkat çekiyorlar. Medyada bu nedenle onlara ilgi gösteriyor (kadın, 45, lise, memur, başı açık) (Hacıoğlu, 2016, s. 122).

Kahve falı bakarım, “eğlence olsun” diye, “eğlenelim” diye. Canım çok sıkırken arkadaşlarımla tarot falı baktırmaya da giderim. Bunun günah olduğunu da biliyorum, fal günah... Arkadaşlarım bekâr, “kısmet var mı?” diye baktırıyor (kadın, 29, lisans, avukat, evli, başörtülü) (Okutan, 2012, s. 387).

Kulaklarımda üç tane delik var, ben çok seviyorum, aslında, burnumu da deldiririm de öyle eve gelsem babam kütükten sildirir kaydımı (kadın, 26, lise, ev hanımı, bekâr, başörtülü) (Okutan, 2012, s. 374).

Ben biraz eski kafalıyım. Görücü usulü evlendim ve öncesinde kız arkadaşım olmadı; ama beğendiğim kızlar oluyordu. Kızlarla görüşme amacım sadece evlenmek içindi. Kendi çocuklarımla da bu şekilde davranmalarını isterim. Ancak devir değişti. Mutsuz evlilikler yaşamalarımdansa belki bazı şeylere göz yummak gerekmektedir. Ama arkadaşlık kurmalarına sadece evlilik amacıyla izin veririm (erkek, 55) (Darende, 2020, s. 190).

Muhafazakâr denilince İslam’a daha yakın, dinini daha iyi yaşayan, örtünen kimse aklıma geliyor. Ancak günümüzde Batılı tarza daha yakın duruyorlar. Giyim olarak dinimiz “bol giyin” derken biz, dar giyiniyoruz mesela. Muhafazakârlıktan uzağız gibi. Kendimi arada kalmış hissediyorum. Toplumumuzda da bu arada kalmış insanların daha fazla olduğunu düşünüyorum (kadın, 32, ön lisans, ev hanımı, başörtülü) (Hacıoğlu, 2016, s. 120).

Karl Marx, katı olan her şey buharlaşmakta (Marx ve Engels, 2018, s. 56) ifadesiyle bir yerde modern toplumu eleştirir. Çünkü modern dünya geleneksel toplumun yargılarını adeta ters yüz etmiştir. Ancak buna rağmen modern toplumda hâlâ katı ve sıkı yapılar, tutarlılıklar görmek mümkündür. Oysa hoşgörünün ve çok kültürlülüğün öne çıktığı, her şeyin her şeyle bir araya gelebildiği postmodern toplumda tutarlılığa rastlamak oldukça güçtür. Bugün birçok toplumda neredeyse her türlü yaşam biçimi kabul görmektedir (Kurt, 2017, s. 231). Hayat tarzları arasındaki sınırların buharlaştığını dinî yaşamda da gözlemleyebiliriz.

Anne ve babamdan öğrendiğim dinî değerleri bazen uygulamaya çalışıyorum, ama bunu çoğu zaman yapamıyorum. Geleneksel değerler bence önemli, ama bu dönemde tutucu gelebilir. Arkadaşlar açısından onlara çok itici gelmemesi için ben yerine göre hareket etmeyi daha doğru buluyorum. Yani dinî ve geleneksel unsurları yeri geldiğinde yaparsınız. Ama bunu her zaman yaparsanız insanlar sizi yanlış anlayabilir ve o değerlerden insanları da uzaklaştırabilirsiniz. “İlmli olmak” diyorum ben buna (Bağcı, 2020, s. 187).

Evde başını secededen kaldırmayan insanların artık tüm vücudu dövmele evlatları var ya da tesettürlü bir bayanın gece gündüz alkol kullanan eşi var. Kadın diyor ki “eşimin sigarası yok, elhamdülillah. Ama arada bir içer”. O basit geliyor ona. Yani normalleştiriliyor. Artık herkes diyor ki “kimse tesettürlü değil”, ama bunu diyen de dikkat etmiyor... Bir tesettürlü kız şu anda her şeyi yapabilecek durumda. Bira içen başörtülü kızlar var, demek ki engel olmuyor bize, demek ki geleneksel bir örtünme var (kadın, 35, lisans, Kur’an kursu öğreticisi) (Erultunca, 2019, s. 127).

Dünya telaşına dalıp Menzil’i ihmal ediyorum. Bu durum bir süre sonra alışkanlık haline geldi. Şu anda böyle devam ediyor, çok fazla gidemiyorum; ama zaman zaman aksatsam da ibadetlerimi yapmaya çalışıyorum (kadın, 44) (Darende, 2020, s. 190).

Çok pişmanlıklarım var. Yalan söylediğim, kıvırdığım olmuştur. Allah bunu biliyor. Bankadan faiz çektin mi? Çektim. Tokalaştım mı? Tokalaşıyorsun. Adam elini uzatıyor, bazısına geri çekemiyorsun tokalaşmak zorunda kalıyorsun, bunları yapıyorum (kadın, 41, ilkokul) (Alparşlan Özkan, 2019, s. 96). Namazlarımı kılmaya çalışıyorum. Ama bazen kılamadığım oluyor. Hatta uzun bir süre ara verdiğim de görülüyor. Ama orucumu tutarım (Bağcı, 2020, s. 168).

Başını çok güzel örten ama hiç namaz kılmayan kadınlar da var. Başını yine sınıksıkı örtüp, erkek bir kuaföre saçını taratan da mevcut... Bu kadar çeşitlilikte kadını beğenen bu kadar çeşitlilikte de dindar erkek var. Bu kadınların hiçbiri yalnız değil. Başörtülü kız bir bankta sahilde öpüşüyor, ama onu öpen, ona eş dindarlık anlayışında bir erkek de var. Yani ortada tek taraflı bir durum yok (Sungur, 2016, s. 274).

Dinî ve seküler olan her alanda ve her yerde karşılıklı olarak birbirini etkilemekte ve her biri diğerinin alanına dâhil olmaktadır. İki hayat biçimi keskin hatlarla birbirinden ayrılmamakta aksine sentezlenmektedir. Her iki dünya görüşü sosyal hayatın birçok boyutunda yayılmaktadır. Artık din ve kutsal, mabedin sınırını çoktan aştı. Modern seküler işletmelerde dinî sembollerle ya da dinlediğimiz modern bir şarkıda, izlediğimiz bir filmde dinî mesajlarla karşılaşabiliriz. Televizyonda geleneğin ve dinin etkisiyle şekillenen programlar kendine yer

bulmaktadır. Hatta seküler formlar içerisinde doğrudan dinî öğeler seyirci ile buluşmaktadır. Dolayısıyla dinî ve seküler dünya birlikte var olmaktadır (Ostwalt, 2014).

Modernleşmeye bağlı olarak dinî kurumların otoritesinin zayıfladığı ifade edilebilir. Ancak din edebiyattan sanata, sinemadan müziğe birçok alanda yeni bir form ve işlev ile yayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle din kültürel dokuya yayılarak var olmaya devam etmektedir. Bu açıdan dinin güç kaybettiğinden ziyade odak değiştirdiğini ifade etmek daha doğru olacaktır. Din popüler kültür formlarını kullanarak modern insanların beklentileri doğrultusunda yeni bir görünüm kazanmakta ve bu şekliyle modern kitleye ulaşmaya çalışmaktadır. Dinî kurumların kültür üzerindeki belirleyici gücü zayıfladığı nispete seküler öğeler içinde insanın kutsala olan ilgisi tatmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle kutsalın kendisine yer bulduğu seküler unsurlara ilgi artmaktadır. Yukarıdan değilse de toplum, kendi içinden kutsallaştırılmaktadır (Ostwalt, 2014).

Sonuç

Sekülerleşme toplumların kendi kültüründen ve inancından bağımsız gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla tek bir sekülerleşme biçimi yerine farklı sekülerleşme tiplerinden söz etmek daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Batı'nın deneyimlediği sekülerleşme biçimi Batı dışı toplumların din ve sekülerleşme ilişkisini analiz etmek için yeterli görünmemektedir. Beklentilerin ve iddia edilenlerin aksine din ve sekülerlik arasındaki geçişkenlik birçok alanda kendini göstermektedir.

Sürekli değişim halinde olan toplumsal dünyayı kavramak için yeni anlam çerçevelerine her zaman için ihtiyaç vardır. Din ve sekülerlik arasındaki ilişkide ortaya çıkan durum da toplumların sekülerleşme tecrübelerinin açıklanmasında daha kuşatıcı ve her iki yaşam tarzını da içeren yeni yaklaşım tarzının gerekliliğini göstermektedir. Gerek bireyde ve gerekse toplumdaki çeşitli birlikteliklerde ve aynı zamanda birçok boyutta dinî ve seküler yaşam tarzlarının iç içe geçtiği, bireysel ve toplumsal yaşamın tek bir renge, tek bir görünüme sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Dinî ve seküler hayat tarzları birbirini dışlamak yerine, aralarındaki sınırlar soluklaşmaktadır.

Bireyin aidiyetinin zayıflaması, yaşanan sosyal çevrenin sınırlarının aşılması, birden çok referans grubu ile kurulan ilişki neticesinde kimliğin teşekkülü ve yaşam biçimleri arasındaki toplumsal hiyerarşilerin dağılması dinî hayata da yansımakta geçişken ve girift bir dindarlığa neden olmaktadır. Dinî ve seküler yaşam formları yer ve zamana bağlı olarak bireyde ve değişik gruplarda ve aynı zamanda geleneksel form ve alanlarının dışında yeni bir görünüm ve sentez ile varlığını sürdürmektedir.

Türkiye'de sekülerleşmenin elbette ki ülkenin kendi koşullarıyla ilişkili olarak Batı'dakinden farklı bir görünüme sahip olduğunu ifade edebiliriz. Türkiye'de Batı tarzı sekülerleşme çabalarına rağmen, ama bilindik formlarının dışında din, toplumsal yaşamın değişik alan ve boyutlarında etkisini sürdürmekte, varlığını hissettirmektedir. Dinî ve seküler olan, birlikte ve yan yana gerek bireyde ve gerekse de toplum yaşamında yeni görünümlerinin eşliğinde etkisini devam ettirmektedir. İki yaşam biçiminden birinin tercih edilmesinde öte ikisinin de bir arada olabildiği, yerine ve zamana göre iki hayat tarzından birin öne çıktığı ancak diğerinin dışlanmadığı ve yok olmadığı bir süreç Türkiye'de kendisini göstermektedir.

Kaynakça

- Aldridge, A. (2015). Sekülerleşmenin Yükselişi: Dinin Toplumsal Önemi Kaybetmesi. İçinde M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu (Ed.), & İ. Çapcıoğlu & S. Yılmaz (Çev.), *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Otto Yayınları.
- Alparslan Özkan, F. N. (2019). *Sekülerleşmenin Yeni Boyutları: Dindarların Sekülerleşme*

- Süreçleri* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Aydınalp, H. (2018). “Özerk Dünyevileşmeler” Ekseninde Din ve Dünyevileşme: Kuzey Kıbrıs Örneği (1. baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Bağcı, İ. (2020). *Türkiye’deki Muhafazakâr ve Seküler Gençlerin Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamaya Bakışı* (Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Bell, D. (2014). Kutsalın Dönüşü. İçinde A. Köse (Ed.), *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Berger, P. (2015). Sekülerleşme Yanlışlandı. İçinde M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu (Ed.), & M. A. Kirman (Çev.), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* (ss. 223-234). Ankara: Otto Yayınları.
- Bilgin, V. (2021). *Din ve Toplum*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Cipriani, R. (2014). *Din Sosyolojisi: Tarih ve Teoriler* (A. Coşkun, Ed.; Heyet, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Darende, Ö. F. (2020). *Hans Mol’un Kimlik Kuramı Bağlamında Kutsal-Seküler Kimlik Dönüşümü: Menzil Nakşiliği Örneği* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi: Sekülerleşen Türkiye’nin Analizi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erultunca, T. (2019). *Din ve Tüketim: Zorunlu Birliktelik, Eklemlenme ve Çelişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2014). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* (2. basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hacıoğlu, S. (2016). *Sekülerleşme Sürecinin Muhafazakâr Kadın Algısı Üzerindeki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Kurt, A. (2017). *Din Sosyolojisi* (15. bs). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akinhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marty, M. E. (2015). Dinî-Seküler Dünyamız (M. A. Kirman, Çev.). *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 131-138.
- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto* (T. Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuzhan, Z. B. (2019). *Tüketim Toplumu: Kimlik ve Din* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Okutan, B. B. (2012). *Türkiye’de Popüler Kültür Ve Din İlişkisi: Kadın Üzerine Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ostwalt, C. (2014). Seküler Çan Kuleleri. İçinde A. Köse (Ed.), *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özay, M. (2020). Din Sekülerleşme ve Laiklik. İçinde K. Canatan & M. Tekin (Ed.), *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Sungur, E. (2016). *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri* (Doktora Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Şahin, İ. (2019). Sosyolojik Bir Bilginin Soykütüğü: Sekülerleşme Teorileri. İçinde M. A. Kirman & V. Ertit (Ed.), *Sekülerleşme Tartışmaları*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Sosyoloji Yazıları* (H. H. Gerth & C. W. Mills, Ed.; T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilson, B. (2015). Sekülerleşme. İçinde M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu (Ed.), & A. Bayer (Çev.), *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Otto Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Gündelik Dil Felsefesi Bağlamında Din Dili ve Doğruluk Problemi

Religious Language and the Problem of Truth in the Context of Ordinary Language Philosophy

Okan BAĞCI^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0809-3761

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 3 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Din felsefesi,

Din dili,

Gündelik dil felsefesi,

Doğruluk,

Doğrulama

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 14, 2021

Accepted September 3, 2021

Keywords:

Philosophy of religion,

Religious language,

Ordinary language philosophy,

Truth,

Verification

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, doğrulama ilkesinin din dili üzerindeki etkisini ve doğrulama sorununa yönelik üretilen çözümleri incelemektir. Bu konuyu önemli kılan, özellikle mantıksal pozitivizmde, dini önermelerin doğrulanamaması sebebiyle hiçbir anlam taşımadığı iddiasıdır. Ancak gündelik dil felsefesi, dillerin pek çok kullanım alanı olduğunu ve bir ifadenin anlam kazanması için doğrulamanın zorunlu koşul olmadığını göstermiştir. Bu yüzden bu makalenin odak noktası, din dilinin doğası ile birlikte gündelik dil felsefesidir. Ayrıca konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmesi için yanlışlama ilkesine yer verilmiştir. Dini iddialarda referans, anlam ve doğruluk sorunları ele alınmakta ve din dili için bir semantik teorisinin imkânı tartışılmaktadır. Öte yandan, gündelik dil felsefesinde söz edimleri, uzlaşım ve dil oyunları gibi bazı yaklaşımların din diline uygulanabilirliği irdelenmiştir. Son olarak bahsi geçen yaklaşımlara yönelik itirazlar değerlendirilmiş ve etkin bir din dili oluşturmaya yönelik zorluklarının altı çizilerek bazı öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

The main objective of this study is to analyse the influence of the principle of verification on religious language and the solutions produced for the problem of verification. What makes this subject important is the fact that, especially in logical positivism, religious assertions are claimed to have no meaning as they cannot be verified. However, ordinary language philosophy has shown that languages have many uses, and verification is not the necessary condition for an utterance to have a meaning. Therefore, the focus of this paper is on ordinary language philosophy, along with the nature of religious language. Besides, the principle of falsification is included so as to ensure a comprehensive evaluation on the subject matter. The problems of reference, meaning and truth in religious assertions are covered and the possibility of a semantic theory for religious language is discussed. Additionally, the applicability of some approaches, such as speech acts, conventionality and language games, in ordinary language philosophy to religious language is examined. Finally, objections to the approaches mentioned are evaluated, and having underlined the difficulties in establishing an efficient religious language, some proposals are put forward.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: okan_bagci@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Though there have always been controversies in the field of religious language, the principle of verification supported by the Vienna Circle surely deepened the conflicts. According to the principle of verification, for a statement to be meaningful either it should be cognitively verifiable, or it should be a truth of logic. This resulted in the elimination of the statements that belong to metaphysics, including religious statements such as "God exists." Later, the principle of falsification, which argued that for a statement to be meaningful it must be falsifiable, was introduced and became a bigger challenge for those who were defenders of religious language against verificationism. Hare, for example, tried to solve the problem by introducing bliks, which may be interpreted as unfalsifiable beliefs or attitudes. Hick, on the other hand, offered an eschatological verification.

However, with the ordinary language philosophy, it was claimed that not all statements need to be empirically verifiable in order to be accepted as meaningful statements. Thus, the approaches arguing that sentences which cannot be verified are meaningless have inevitably become ineffective as it is accepted that there are many uses of language that cannot be verified. For example, when evaluated in the context of speech acts, statements are evaluated as happy/unhappy, not as true/false. Therefore, many sentences that should be meaningless from the point of view of the verification principle are not actually subject to verification. Similarly, Wittgenstein put forward the language games approach in his second period and claimed that we use language to give orders, tell jokes, ask questions, thank, pray, etc. He argued that language games cannot be used for the purpose of verification and that these language games cannot be subjected to the principle of verification. In addition, although there are those who argue that the meaning of a sentence can be determined by determining its truth conditions, it should not be forgotten that there are statements that change the meaning of the sentences without affecting the truth value of the sentences, as well as the existence of sentences without truth value.

Based on Wittgenstein's use-centred approach, it can be said that use determines reference, meaning and as a result truth values. Thus, the same sentence may be true in one dialect at a particular time and false in another dialect at another time. Accuracy is a feature of discourses and speech acts, not sentences. It is clear that the ordinary language philosophy shows that any verification method that excludes reference and meaning is not applicable to any language use, including religious language. Moreover, since reference and, accordingly, meaning is determined by use, any evaluation of language without understanding the context will be incomplete. Considering that religious language has many functions that are quite different from each other, trying to justify the meaninglessness of religious language on a principle will not go beyond being a futile effort.

However, considering that Wittgenstein's approaches open the door to the formation of a "closed language", a language incomprehensible from outside may emerge. This situation has been the target of criticism by some thinkers in the context of the role of reason in believing. We would like to point out that although the problem of truth or, more specifically, the verification principle of logical positivism, initially posed a threat to the meaningfulness of religious language, it was not difficult to eliminate this threat. Nonetheless, when the solutions produced against the mentioned principle are evaluated, we can say that the problem of truth in general still stands before us as a problem in terms of religious language. Of course, we do not mean here an accuracy obtained as a result of empirical verification.

It is obvious that a belief as a result of religious claims that cannot be verified under any circumstances will lead to a strict fideist approach, and therefore will lead to a debate about God's justice and human responsibility in the context of the mind-faith relationship. In other words, while overcoming the verification problem with an approach such as language games, on the other hand, seeing the necessity of following a religion in order to understand the language of any religion may mean solving one problem and paving the way for another, perhaps even a bigger one. In addition, considering the language of religion only with its conative aspect with reductionist approaches brings a similar result. To put it more clearly, although a language completely devoid of cognitive content can be considered a reason to believe in any religion, it is very difficult to claim that it can be a basis for belief. Any function in religious language can be analysed individually, but arguing with a reductionist attitude that religious language consists of only this function will result in neutralizing religious language.

Giriş

Din dili denildiğinde en genel manada doğaüstü failer (Tanrı), bu failerin eylemleri (vahiy ve mucize) ve doğaüstü sıfatlar, özellikler ve olaylar (cennet, cehennem) (Scott, 2010, 505) gibi konular hakkında konuşurken kullanılan dil kastedilir. Ayrıca, din dilini dini metinler ve inananların ibadet ve dua ederken kullandıkları ve metaforlarla dolu dil olan “genel din dili” ve doğrudan tecrübemizden uzak soyut kavramlarla dolu dil olan “teolojik dil” şeklinde iki gruba ayırmamız da mümkündür (Harrison, 2007, 128). Başka bir ifadeyle, herhangi bir ifadenin dini olup olmadığı bağlama bakılmaksızın belirlenemez. “... inanıyorum.” içeren cümleler dini cümleler iken onları yorumlayan cümleler teolojik cümlelerdir (Smith, 1962, 105).

Din dili konusunun hem felsefede hem de kelim ve teolojide bir problem olarak ele alınmasının çok uzun bir tarihçesi vardır (Aydın, 1983, 26). Özellikle mantıkçı pozitivistin ortaya koyduğu görüşlerden sonra oldukça hararetli tartışmaların yaşandığı bu alanda daha önce genellikle Tanrı hakkında konuşurken nasıl bir dil kullanılacağı sorunu önemli bir yer işgal etmiştir. Bu süreçte tartışılan konular tenzihi, teşbihi ve temsili dil kullanımını merkeze almışken, genelde analitik felsefenin özelde ise mantıkçı pozitivistin yönelttiği eleştiriler din dili açısından bir paradigma değişimine yol açmış ve tartışmalar daha çok doğruluk, anlam ve referans gibi konuların eksenine oturmuştur.

Din dili problemini konu edinen herhangi bir çalışmanın öncelikle “din dili” derken neyin kastedildiğini değerlendirmesi yerinde olacaktır. Bu bağlamda, “Din dili denilince gündelik dilin dini konularda kullanımını mı, yoksa dine ait müstakil bir dil mi akla gelmelidir?” sorusuna verilebilecek cevaplara kısaca değinmek çalışmanın ele alacağı problemlerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu soruya verilen tipik cevaplardan ilki “din dili” ifadesinin yanlış olduğunu savunan görüşü yansıtır. Bu yaklaşıma göre yalnızca din için kullanılan bir dil yoktur (Alston, 2005, 220). Bizler dine dair konuşurken aslında bunu gündelik dilin kelimeleri, sentaksı ve semantiği çerçevesinde yaparız, dolayısıyla din dili için, örneğin, kendine münhasır bir semantik teori geliştirmek bir ihtiyaç olmadığı gibi, böyle bir şeyin imkânı da yoktur. Ayrıca, din dilinin, içinde bulunduğumuz fiziki dünyadan “daha fazlasına” işaret ettiği söylenebilir de bu onun ayırt edici bir özelliği olamaz, çünkü estetik, değer ve ahlak gibi başka alanlarda da aynı durum söz konusudur. Benzer şekilde, din dilinin ikna edici olduğunu söylemek de sorunu çözmez, çünkü aynı şey siyasi, felsefi ve ahlaki söylem için de geçerlidir (Smith, 1962, 102). Aksi bir anlayışı benimsemek yukarıda zikredilenler başta olmak üzere birçok alan için yeni bir dil geliştirmeyi gerektirir, ki bu durum ancak alanın uzmanlarının anlayabileceği çok sayıda teknik dilin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.

Ne var ki, dinin kendine özgü bir dilinin olmadığı kabul edildiğinde bazı sorunların ortaya çıkabileceğini öngörmek hiç de zor değildir. Örneğin, kullandığımız dil bizimle öylesine sıkı bir bağa sahiptir ki, herhangi bir şey hakkında insani kategorilerden soyutlayarak konuşmak hayli zor olmakta ve insan Tanrı’dan bahsederken aslında üstün bir insanı konu edinmekle yetinmek durumunda kalabilmektedir (Ferré, 1999, 89-90). Dahası, seküler alanların din dili üzerindeki birtakım etkilerini gözlemlemek de bu tezi güçlendirmektedir. Söz gelişi, din dilinde kullanılan çoğu analogide bu alanlardan ödünç alınmış kavramlar kullanılmaktadır: Devlet (Kral, devlet vb.), Tarım (Çoban, sürü, tohum vb.), Sanat (Tasarım, tasarımcı vb.) (Chatterjee, 1974, 469). Antropomorfik Tanrı tasavvurlarının ortaya çıkmasındaki etkenlerden birisi de bu durum olabilir.

Başta sorduğumuz soruya cevaben “din dilinin farklı bir yapıya sahip olduğu, farklı kurallara uyduğu ve farklı bir kullanım ve fonksiyona sahip olduğu” söylenebilir. O halde yapılması gereken bu farklılıkları açıklamaktır (Blackstone, 1972, 4). Bu amaçla; dini cümlelerin doğruluk koşulları, önermesel içeriklere mi sahip oldukları yoksa yalnızca inanç ve tutumları mı

ifade ettikleri, eğer önermesel içerikleri varsa uygun oldukları doğruluğun nasıl yorumlanacağı ve dini terimlerin anlamları ve anlamlı cümleler oluşturmak üzere nasıl bir araya geldikleri (Örneğin “Tanrı” referansı olan bir ifade midir?) belirlenirse din dili için bir semantik teorinin temeli atılmış olur (Scott, 2010, 505). Din dili ile “özel” bir dil kastediliyorsa bu sorulara cevap vermek zaruridir, zira bir mantıksal sistemin aynı zamanda semantik içeriği olan bir dile dönüşmesi için sentaksa ait özelliklere ek olarak anlam, gönderge ve değer kuralları gibi şartları da haiz olması beklenir (Church, 1996, 56).

Ancak, bu bağlamda değerlendirildiğinde din dilinin bir lengüistik analize tabi tutulması gerekli gibi görünse de din dili bu tür analizlerden daha çok menfi olarak etkilenmiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasının sebepleri arasında analistlerin dini sorunlara ilgisinin sınırlı kalması, din dilinin son derece kompleks bir konu olması, din dilinde ifade etmek istediğimiz birçok şeyin modern filozofların sahip olduklarının çok ötesinde bir dini hayat tecrübesi olmaksızın anlaşılabilir olması ve çoğu teoloğun mantık alanında yetersiz olması sayılabilir (Smith, 1962, 102).

Bu çalışmada yukarıda ortaya konulan tüm problemleri şümulü bir şekilde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, doğrulama ve yanlışlama ilkelerinin din diline yönelttikleri eleştirileri ve bu eleştirilere verilen cevapları gündelik dil felsefesi bağlamında örnekler de kullanarak ele almakla yetinmeye çalışacağız.

Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri

“... Varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur (Aristoteles, 2010, 228).” Aristoteles’in bu tanımı aslında dilde doğru ve yanlışın oldukça açık bir biçimde ayırt edilebileceğini gösterse de “varlığın” ve “var olmayanın” tespiti söz konusu olunca durum karmaşık bir hale dönüşmektedir. Örneğin, “Bir cümlenin ifade ettiği olgusal içeriğin olgularla örtüşüp örtüşmediğini belirlemenin metodu ne olmalıdır?” sorusuna cevap verildiğinde belki çok haklı olarak “Peki bu metodun uygulanamayacağı cümleler için ne denilebilir? Bunlar yanlış mı kabul edilmelidir?” gibi sorular ile karşılaşabiliriz.

Kant’ın düşünceye bir sınır çizmeye çalıştığı gibi dile bir sınır çizme arzusunda olan (Utku, 2014, 14-15) Wittgenstein *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı ilk dönem eserinde “doğru” ve “yanlış” seçeneklerinin yanına bir üçüncü seçenek eklemiş ve özellikle felsefe alanındaki birçok cümlenin doğru veya yanlış değil “anlamsız” veya “saçma” olduğunu öne sürmüştür (Wittgenstein, 2006a, 47). Aynı eserin son cümlesi olan “Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı.” (Wittgenstein, 2006a, 173) yine doğruluğundan veya yanlışlığından söz edilemeyecek, dolayısıyla üzerinde konuşulması mümkün olmayan bir alandan söz etmektedir.

Doğrulama ilkesi denildiğinde en başta akla gelen düşünürlerden olan Ayer de metafiziğe dair cümlelerin anlamlı olmadıklarını çünkü onların anlamlı bir cümlenin uyması gereken kurallara uymadıklarını iddia etmiştir (Ayer, 1998, 13). Bu yaklaşıma göre bir önermenin anlamlı olması doğrulanabilir olmasına bağlıdır ve doğrulanabilir önermeler de sentetik ve analitik (totoloji) olmak üzere iki çeşittir (Ayer, 1998, 56). Sentetik önermelerin doğrulanması dil-dışı veriler ile mümkün olabilirken, analitik önermeler kurucu sembollerin anlamına bakılarak doğrulanabilir (Ferré, 1999, 14). Bir başka deyişle, zihin dışına başvurarak, deney veya gözlemle doğrulanabilen “Şu an dışarıda kar yağıyor.” gibi önermeler sentetik, zihin dışına başvurmaksızın, yalnızca cümlenin analiz edilmesi yoluyla doğrulayabildiğimiz “Bekar, evlenmemiş kişidir.” gibi önermeler ise analitik olarak sınıflandırılmaktadır. Bu iki sınıfa dahil edilemeyen “Tanrı vardır.” veya “Tanrı bizi sever.” gibi önermeler ise doğrulama ilkesine göre anlamsız kabul edilmekte ve böylece metafizik elenmiş olmaktadır.

Ayer daha sonra görüşlerini revize etmiş, doğrulama ilkesini değil ama “katı” doğrulama ilkesini savunmaktan vazgeçmiştir (Ayer, 1998, 130-141). Böylece, doğrulama ilkesi zaman içinde şu değişimlere uğramıştır: (1) Bir ifadenin anlamı ve onun doğrulanma metodu hakkında konuşmak aslında aynı şey hakkında konuşmaktır. (2) Bir ifadenin doğrulanmaksızın anlamlı olamayacağı konusunda ısrar edilebilir, ancak bu iki kavram bir ve aynı şey değildir. (Doğrulama zorunlu koşul olabilir.) (3) Bir ifadenin anlamlı olması onun “pratikte” doğrulanabilir olmasına bağlı değildir, “teoride” doğrulanma yeterlidir (Evans, 1953, 2).

Doğrulama ilkesinin din dili için ne tür sonuçlar doğurduğunun ipucunu aslında vermiş olduk. Ancak, daha net ifade etmek gerekirse, dini ifadeler doğrulanabilir iddialar ortaya koymak zorundadır çünkü anlamlı olmaları bunu gerçekleştirmelerine bağlıdır (Broiles, 1972, 144-145). Üstelik bu doğrulama sentetik/analitik önerme çiftinden birisine uygun bir metot ile yapılmalıdır. İnançın en azından tarihle ilgili bölümü, tarihsel metotlar ile test edilmeye açıktır (Mitchell, 1969, 179). Dolayısıyla, eğer din tarihsel olarak gerçekleşmiş, olgusal içerikli önermelere sahipse, bunların doğrulanmasının metodu son derece açıktır. Şayet doğrulama gerçekleşmiyorsa dini önermeler için anlamlı olmak gibi bir imkândan bahsetmek yersiz olacaktır. Bunu somut bir örnekle açıklamak da mümkündür: Tanrı'nın varlığına inanan birine gözlemlenebilir olgularda ne tür bir değişiklik olursa inancının değişebileceği veya inanmayan ya da agnostik birine gözlemlenebilir olgularda ne tür bir değişiklik olursa kanaatinin değişebileceği sorulsa, muhtemelen bir cevap veremeyeceklerdir. Bu durum gösteriyor ki “Tanrı vardır.” önermesi olgusal bir anlamdan mahrumdur (Nielsen, 1972, 30).

Doğrulama ilkesine yöneltilen eleştirilere ve ortaya koyduğu problemlere karşı üretilmiş çözümlere değinmeden önce doğrulama ilkesinin varlığını, hakkında yapılan tartışmalar kadar uzun bir zaman sürdüremediğini ifade etmeliyiz. Hatta, denilebilir ki, mantıkçı pozitivizm Carl G. Hempel'in *Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning (Ampirist Anlam Kriterindeki Sorunlar ve Değişimler)* (1950) ve Quine'in *Two Dogmas of Empiricism (Ampirizmin İki Dogması)* (1951) adlı çalışmaları tarafından gömülmüş olsa da ölümü çok daha önce gerçekleşmişti (Martinich, 2001, 2).

Quine'a göre ampirizmin iki dogması vardır (Quine, 1996, 39). Bunlardan birincisi, olgulardan bağımsız olarak temellendirilen analitik doğrular ve olgularla temellendirilen sentetik doğruların varlığının kabul edilmesidir. Böylece analitik-sentetik yargı çiftinin dışında kalan bir mantıksal anlam imkânı söz konusu olamaz (Ferré, 1999, 15). Ne var ki, “Doğrulama ilkesi sentetik veya analitik bir önerme değildir ve bu durumda kendi kriterini karşılayamamaktadır.” şeklinde bir itiraz ortaya konulmuştur. Ancak, Evans'a göre “Doğrulama ilkesinin kendisi doğrulanabilir mi?” çok etkili bir eleştiri değildir. Nihayetinde kendini tartan kantarlar da yoktur (Evans, 1953, 3).

Ampirizmin ikinci dogması ise her anlamlı ifadenin doğrudan deneyime dayanan bir mantıksal yapıya eşdeğer olduğunu kabul eden indirgemeciliktir. Oysa doğrulama ilkesinin çeşitli faydalarından bahsetmek mümkün olsa da onun bu indirgemeci tavrı yok sayılarak anlam konusunda tek ölçü kabul edilmesi bir yanılgıdan ibarettir (Ferré, 1999, 71). Zira, anlam genel olarak değerlendirildiğinde olgusal anlamdan daha fazlasını ihtiva eder. Ampirik doğrulama ise ancak ampirik alandaki anlamlılığı tespit eder (Blackstone, 1972, 4).

Ayrıca, doğrulama ilkesi veya benzeri bir başka ilkenin anlamlılığı test etmenin tek yolu olduğu söylenemez. Dini söylemin, bilimsel söylemin kurallarına uymaması anlaşılabilir bir durumdur. Bu durum dini söylemin anlamsız olduğunu göstermez (Blackstone, 1972, 3). Çünkü, din dilinin lengüistik analizi şu sonucu ortaya koymaktadır: Dini söylem, deskriptif söylemin ölçütlerinin konusu değildir. Ne var ki, dini ifadeler hayatlarımızda delillerle temellendirilmiş inançlarımız kadar hatta daha fazla önemli olmalıdır (Broiles, 1972, 146). Öyle sorular vardır ki

Hare bu örnek üzerinden iki noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, nihayetinde bu örnekte yanlış olan öğrencinin köklü bir tutum geliştirmiş olması değil, geliştirilmiş köklü tutumun yanlış olmasıdır (Hare, 1978, 16). Çünkü, *blikler* açıklama olmasalar da bir *blik* olmaksızın bir açıklamadan söz etmek de mümkün olmaz (Broiles, 1972, 137). Dolayısıyla, köklü bir tutuma sahip olmak bizler için önemlidir ve çabamızı doğru köklü tutumlar geliştirmeye harcamamız yararımıza olacaktır.

İkincisi, Flew tarafından kullanılan meselde bahçıvanın varlığını tartışan iki kişi konuya ilgi duymuş olsalar da konuyla ilgili herhangi bir endişe taşımamaktadırlar (Hare, 1978, 18). Bir başka ifadeyle, tartıştıkları konuda kimin haklı olduğu onların hayatlarında müspet veya menfi bir değişiklik meydana getirmeyeceği için konuyla ilgili bir köklü tutum takınmalarını gerektirecek bir durumdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, bir tutum mevzubahis olsa da onların bu tutuma atfettikleri önem dikkate şayan olmayacaktır. Oysa, “Tanrı vardır.” gibi bir önerme karşısında sahip olunacak bir köklü tutumun ehemmiyetini anlatmak bile yersizdir.

Mitchell ise benzer bir örnek ile tartışmaya farklı bir boyut kazandırmıştır (Mitchell, 1978, 18-20): İşgal altındaki bir ülkede topraklarını savunmaya çalışan direnişçilerden birisi bir gece bir yabancıyla tanışır. Yabancı, direnişçiye onların tarafında olduğunu söyler ve kendisine itimat etmesini ister. Direnişçi, yabancıya inanır ve sonrasında bazen onu uzaktan görse de tekrar yüz yüze görüşmeleri mümkün olmaz. Yabancı, anlaşılmasız bir biçimde bazen direnişçilerin tarafında olduğunu gösteren eylemlerde bulunsa da zaman zaman işgal kuvvetlerinin safında yer aldığını düşündürecek işler yaparken görülür. Buna rağmen direnişçi ona olan inancını hiç kaybetmez ve onu arkadaşlarına karşı “Böyle davranmasının bir sebebi vardır.” diyerek savunur. Arkadaşları en sonunda “Peki, ona olan inancını kaybetmen için tam olarak ne yapması lazım?” diye sorduklarında bir cevap vermez, ancak yabancıya olan inancını sürdürmeye devam eder.

Bu örnekteki direnişçinin yabancıya dair bir köklü tutum geliştirdiği açıktır. Ancak, asıl ilgi çeken noktanın direnişçinin yabancıya dair karakteri ile davranışları arasında bir ayırım yapmış olduğu söylenebilir. Böylece, yabancıya yönelik davranışları için sürekli bir açıklama yapmak suretiyle karakteri için geliştirilmiş köklü tutumun korunabilmesi mümkün olmaktadır.

Flew ise Mitchell’in örneğini, yabancıya dair davranışları için bahaneler üretilebilse de aynı şey Tanrı söz konusu olduğunda mümkün olmayacağı için eleştirmiştir (Flew, 1978, 21). Çünkü, bir insan olan yabancı için “yakalanmamak için”, “anlaşılmasın diye” vb. mazeretler ileri sürülebilir fakat eğer mutlak ilim, irade ve kudret sahibi bir varlık hakkında konuşuyorsanız bunu yapamazsınız. Dolayısıyla burada kötü bir analogi kullanımı olduğu değerlendirilebilir. Bu tartışma kötülük problemi ve teodise konusunu da yakından ilgilendirdiğinden konuyu dağıtmamak için bu kadarıyla yetinmemiz yerinde olacaktır.

Ayrıca, bu çalışmanın amacı din dilinde doğruluk problemini gündelik dil felsefesi ekseninde değerlendirmek olduğu için detaylarına yer veremeyecek olsak da konuyla ilgili iki yaklaşımı zikretmememiz eksiklik olur. Bunlardan birincisi Braithwaite tarafından savunulmuş ve din dilinin konatif boyutunu vurgulayan, indirgemeci sayılabilecek yaklaşım (Braithwaite, 1978); diğeri ise Hick tarafından ortaya konulmuş eskatolojik doğrulama imkânını konu edinen düşüncedir (Hick, 1973, 90-92).

Gündelik Dil Felsefesi ve Doğrulama İlkesi

Genel olarak Frege ile başladığı düşünülen dil felsefesi (Altmörs, 2001, 13), Wittgenstein’in “dil oyunları” (Wittgenstein, 2006b), Austin ve Searle’ün “söz edimleri” (Austin, 2017 - Searle, 2000) ve Grice’in “yönelimlilik” kuramı (Grice, 1996, 85-91) ile anlam, doğruluk ve referans gibi temel problemlerin ele alınışında bir paradigma değişimine uğramış ve ortaya “gündelik dil felsefesi” olarak adlandırılan yeni bir felsefe çıkmıştır. Elbette ki gündelik dil

felsefesi ile uğraşan filozoflar yukarıda zikrettiklerimizden ibaret değildir. Bu filozofların arasında Ryle, Strawson, Moore, Putnam, Dummet ve başkaları da sayılabilir, ancak gündelik dili her birinin aynı şekilde ele aldığı söylenemez (Özcan, 2016, 13).

Gündelik dil felsefesinin beraberinde getirdiği paradigma değişikliğini daha iyi anlamak için konumuza bir sınıflandırma yaparak başlayabiliriz. Böylece, formel semantik savunucuları olarak Frege, Wittgenstein (1. dönemi) ve Chomsky; iletişim/niyet teorisinin savunucuları olarak ise Wittgenstein (2. dönemi), Austin ve Grice sayılabilir (Strawson, 1996a, 105). Aslında iletişim/niyet teorisinin savunucuları ile formel semantik savunucuları arasında büyük benzerlikler vardır. Örneğin, her iki teorisinin savunucularına göre:

1. Bir dilin cümlelerinin anlamı büyük ölçüde bu dilin semantik ve sentaks kuralları veya uzlaşımları tarafından belirlenir.
2. Bir dilin bilgisine sahip insanlardan oluşan bir grup güçlü bir iletişim aracına sahiptir.
3. Böylece birbirlerinin eylemlerini etkileyerek inanç ve tutum değişikliklerine yol açabilirler.
4. Bu araçlar oldukça uzlaşımsal bir şekilde kullanılırlar.

Ne var ki, iletişim/niyet teorisinin savunucuları ile formel semantik savunucularının ayrıştıkları bir husus vardır ki oldukça dikkate değer bir noktadır: Dilin anlam belirleyen kuralları ile iletişim fonksiyonu arasındaki ilişki söz konusu olunca bir grup (iletişim/niyet teorisinin savunucuları) bu kuralların genel tabiatının yalnızca bu fonksiyon referans alınarak anlaşılabilirliğini savunurken diğeri (formel semantik savunucuları) bunu reddeder (Strawson, 1996a, 107). Daha açık ifade etmek gerekirse, gündelik dil felsefesinin perspektifinden bakıldığında iletişim fonksiyonu, dolayısıyla dilin kullanımını belirleyici aktör olarak değerlendirilir.

Bir terimin kapsamı bireysel bir konuşmacının zihnindeki bir kavram tarafından belirlenmez, çünkü kapsam sosyal olarak belirlenir. Geleneksel semantik teorisi referansın belirlenmesinde iki katkıyı dışarıda bırakmıştır: Toplumun katkısı ve gerçek dünyanın katkısı. Daha iyi bir semantik teorisi ikisini de kapsamalıdır (Putnam, 1996, 291). Çünkü, semantik içerikler arka planlarından soyutlanarak anlaşılabilir (Bor, 2011, 129). Ayrıca, ilkel iletişim niyetleri ve başarıları sınırlı bir uzlaşımsal anlam sisteminin ortaya çıkmasını sağlar. Bu sistem de kendi zenginleşmesini ve gelişimini mümkün kılar, ki bu da düşünce ve iletişim ihtiyaçlarını tekrar mevcut dilin kaynaklarının baskısını hissedeceği noktaya kadar geliştirir (Strawson, 1996a, 106). Söz konusu baskı ortaya çıktığında ise toplumun katkısı ile yeni uzlaşımlar üretilmedikçe iletişim kanalları iş göremeyecek derecede tıkanma riski ile karşı karşıya gelirler.

Böylece, doğrulanması mümkün olmayan cümlelerin anlamsız olduğunu savunan yaklaşımlar, dilin doğrulanması mümkün olmayan birçok kullanımının olduğu kabul edilince kaçınılmaz bir biçimde etkisiz hale gelmiştir. Örneğin, söz edimleri bağlamında değerlendirildiğinde edimsel ifadeler doğru/yanlış olarak değil, başarılı/başarısız olarak değerlendirilir (Austin, 1996, 122-124). Dolayısıyla, doğrulama ilkesi açısından anlamsız olması gereken birçok cümle aslında doğrulamanın konusu değildir.

Benzer şekilde, Wittgenstein da ikinci döneminde dil oyunları yaklaşımını ortaya koyarak dilin emirler vermek, fıkra anlatmak, soru sormak, teşekkür etmek, dua etmek vb. amacıyla kullanılabilirliğini (Wittgenstein, 2006b, 24) ve bu dil oyunlarının doğrulama ilkesine tabi tutulamayacağını savunmuştur, ki din dilinin de kendi bağlamına sahip bir dil oyunu olduğu söylenebilir (Osman, 2011, 139). Ayrıca, bir cümlenin anlamının onun doğruluk koşullarının belirlenmesi ile tespit edilebileceğini savunanlar olmuşsa da doğruluk değeri olmayan cümlelerin

varlığının yanı sıra cümlelerin doğruluk değerine etki etmeksizin onların anlamını değiştiren ifadelerin varlığı da unutulmamalıdır. Örneğin, “Çok şükür *p*” ve “Maalesef *p*” (Strawson, 1996a, 107-108).

Wittgenstein’in kullanımı merkeze alan yaklaşımından yola çıkarak denilebilir ki kullanım referans, anlam ve sonuç olarak doğruluk değerlerini belirler. Dolayısıyla, aynı cümle belirli bir zamanda bir ağızda doğru, başka bir zamanda başka bir ağızda yanlış olabilir. Doğruluk cümlelere değil, söylemlere ve söz edimlerine ait bir özelliktir. Belki de cümle, zaman ve kişi üçlüsüne aittir (Davidson, 1996, 100-101). Örneğin, “Dün 16. yaşını kutladı.” cümlesi sayısız farklı kişi tarafından farklı referanslarla kullanılabilir (Strawson, 1996a, 108). Bu noktada özellikle referans ve doğruluk ile ilgili örnekler vermek iddiaları daha anlaşılır kılacaktır.

Strawson cümle ve ifadelerle ilgili bir sınıflandırma yapar ve şu tabloyu ortaya koyar:

(A1) bir cümle, (A2) bir cümlenin kullanımı, (A3) bir cümlenin dile getirilmesi

(B1) bir ifade, (B2) bir ifadenin kullanımı, (B3) bir ifadenin dile getirilmesi (Strawson, 1996b, 218).

“Fransa Kralı zekidir.” farklı kişiler tarafından, farklı zamanlarda, farklı kişilere referansta bulunmak için kullanılacak bir cümledir. (A1) Bu cümlenin XIV. Louis ve XV. Louis dönemlerinde farklı kişiler tarafından dile getirilmesi mümkündür. (A3) Ancak, söz konusu cümle XIV. Louis döneminde iki farklı kişi tarafından eşzamanlı olarak da dile getirilebilir. Bu durumda ya her iki kişi de doğru bir iddiada bulunmuştur ya da her ikisi de yanılmıştır. Zira bu kez cümlenin iki farklı dile getirilişi varsa da kullanımı tektir. (A2)

Bu veya benzeri bir cümlenin doğruluğundan ya da yanlışlığından bahsetmek mümkün değildir, çünkü cümlenin içindeki ifadenin referansta bulunduğu kişi farklılık göstermektedir. Ancak cümlenin bir kullanımı söz konusu olduğunda doğruluktan veya yanlışlıktan bahsetmek mümkün olur (Strawson, 1996b, 218-219).

Bahsi geçen cümledeki “Fransa Kralı” ifadesi ele alındığında, benzer bir ayırım mümkün olsa da bu durumda doğruluk veya yanlışlık yerine referansta bulunma bağlamında bir değerlendirme yapılmalıdır. Yani, bir cümlenin (A1) doğru veya yanlış olduğu söylenemeyeceği gibi, bir ifadenin (B1) bir referansta bulunduğu da iddia edilemez (Strawson, 1996b, 219).

Aynı cümle farklı doğruluk değerleriyle kullanılabilmesi gibi, bir ifade de farklı referanslarda bulunmak için kullanılabilir, çünkü referansta bulunmak bir ifadenin yapabileceği bir şey değil, o ifadeyi kullanan bir kişinin yapabileceği bir şeydir (Strawson, 1996b, 219).

Donnellan’a göre ise belirtili tanımlar iki amaçla kullanılabilirler: Referansta bulunmak ve betimlemek (Donnellan, 1996, 233).

“*A’nın katili* delidir.”

1. Betimleme: A öldürülmüştür. O herkesin sevdiği bir insandır ve bunu hak etmemiştir. “*A’nın katili delidir.*” bu işi her kim yaptıysa onunla ilgilidir.
2. Referansta bulunma: B A’yı öldürmüş olmakla suçlanmaktadır. Mahkeme salonundaki garip hareketlerinden dolayı “*A’nın katili delidir.*” denildiğinde “*A’nın katili*” referansta bulunmak için kullanılmaktadır ve göndergesi açıkça B’dir.

İki durum birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin, A’nın aslında intihar etmiş olduğu anlaşılacak olursa, “*A’nın katili delidir.*” betimleme için kullanılmışsa, ortada “*A’nın katili*” olan kimse kalmayacağı için anlamını yitirecektir. Öte yandan, “*A’nın katili*” B’ye referansta bulunmak için kullanılmışsa, B’nin katil olmadığı anlaşılabilir bile bunun pek bir önemi olmayacaktır. Zira, referansta bulunurken kullandığımız ifade yanlış olsa da kastettiğimiz kişi B

olduğuna göre, ilk örnekteki gibi bir durum söz konusu olmayacaktır. Hatta “A’nın katili” ifadesini B için kullandığımız açık olduğundan, B’nin A’nın katili olmadığını düşünenler bile bu referansı anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir (Donnellan, 1996, 233-234).

Bir partide bir kişinin elinde sigara tutan bir başka kişinin kim olduğunu öğrenmek istediğini hayal edelim. Normal olarak “Sigara içen adam kim?” diye soracaktır. Bu örnekte “Sigara içen adam” referansta bulunmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla, “Sigara içen” ifadesi ikincil derecede önemlidir ve aslında söz konusu kişinin elinde sigara değil de bir kalem olsa bile referans geçerlidir ve bu soru yanıtlanabilir. Oysa, aynı senaryo Yeşilay Cemiyeti’nin toplantısında cereyan etmiş olsaydı, cemiyet başkanı “Sigara içen adam kim?” diye sormuş olsaydı, eğer orada gerçekten sigara içen bir kimse yoksa bu soru cevaplanamazdı. Demek oluyor ki, bu durumda “Sigara içen adam” olma betimlemesi birincil derecede önemlidir (Donnellan, 1996, 234).

Hem betimleme yaparken hem de referansta bulunurken yapılan tanımlamaya uyan bir varlığın var olduğu ön varsayımı veya iması söz konusudur. Ancak, iki durumdaki ön varsayımın varlığının nedenleri farklıdır. Referansta bulunan kişi referansta bulunduğu varlığın, ayırt edilebilmesi için kullandığı tanıma uygun olduğuna inanır. Referansta bulunulan varlığın yanlış bir biçimde tanımlanması muhatapları yanlış yönlendirecektir. Halbuki, bir belirtili tanım bahse konu olduğunda yanlış tanımlama imkânı yoktur. Böyle bir ihtimalde söz edimi gerçekleşmeyecek, yani konuşan kişi iddiada bulunuyorsa doğru bir şey söyleyemeyecek, cevaplanabilecek bir soru sormayı veya yerine getirilebilecek bir emir vermeyi başaramayacaktır. Örneğin, A intihar etmişse, “Bana A’nın katilini getirin!” yerine getirilemeyecek bir emir olur (Donnellan, 1996, 236).

Örneklerden de açıkça anlaşılıyor ki, gündelik dil felsefesi, referans ve anlamı dışarıda bırakan herhangi bir doğrulama metodunun din dili de dahil olmak üzere hiçbir dil kullanımı için uygulanabilir olmadığını gösteriyor. Üstelik, referans ve ona bağlı olarak anlam kullanım ile belirlendiğine göre, dille ilgili olarak bağlam anlaşılmeden yapılacak her değerlendirme eksik olacaktır. Özellikle din dilinin birbirinden oldukça farklı birçok fonksiyonu olduğu da göz önünde bulundurulacak olursa, bir ilke üzerinden din dilinin anlamsızlığını temellendirmeye çalışmak beyhude bir uğraş olmaktan öteye gidemeyecektir.

Ne var ki, özellikle Wittgenstein’in yaklaşımlarının bir “kapalı dil” oluşumuna kapı araladığı düşünülecek olursa, ortaya anlaşılmasız veya en azından dışarıdan bakıldığında anlaşılmasız bir dilin çıkması söz konusu olabilir. Bu durum bazı düşünürler tarafından aklın iman etmedeki rolü bağlamında eleştirilere hedef olmuştur.

Örneğin, Kai Nielsen, Wittgenstein’in düşüncelerinden derlediği bazı fikirleri bir arada değerlendirerek eleştirel bir yaklaşımla sunduğu bir “Wittgenstein Fideizminden” bahseder. Nielsen’e göre, Wittgenstein’in bir fideizmi beraberinde getiren görüşlerinin birkaçı şunlardır:

1. Dil biçimleri yaşam biçimleridir.
2. Doğuştan olan şey yaşam biçimleridir.
3. Gündelik dil mevcut haliyle kullanışlıdır.
4. Bir filozofun görevi dil veya yaşam biçimlerini eleştirmek değil, onları tanımlamaktır.
5. Farklı yaşam biçimleri olan birbirinden farklı dil kullanımlarının kendilerine ait mantıkları vardır.
6. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yaşam biçimleri eleştiriye açık olamazlar. Dil kullanımlarının da kendi kriterleri vardır ve anlaşılabilirlik, gerçeklik ve rasyonellik için kendi normlarını oluştururlar.

7. Bu kavramların (anlaşılabilirlik, gerçeklik ve rasyonellik) anlamı tam olarak ancak belli bir yaşam biçiminin bağlamında belirlenebilir.
8. Bir filozof için yaşam biçimlerini veya dil kullanımlarını uygun bir şekilde eleştirmeye imkân sağlayacak bir Arşimet noktası yoktur (Nielsen, 1967, 192-193).

Öyle anlaşılıyor ki, Nielsen bu görüşlerden hareketle “dil oyunları” yaklaşımının kapalı bir dilin, hatta birbirinden izole birçok dilin ortaya çıkmasına sebep olduğunu ileri sürmüştür. Eğer bir dili anlamak da bir “içeriden bakışı” veya “oyuna dahil olmayı” gerektiriyorsa, din dilinin anlamlı olabilmesinin ön şartının “iman etmek” olduğu söylenebilir. İman etmenin anlamayı öncelemesinin ise fideizm olarak yorumlanması doğaldır.

Dolayısıyla, kimi zaman inanan kimselerin de, mantıkçı pozitivistin katı doğrulamacı ilkesindeki gibi olmasa da, din dilinde doğrulanabilir bir kognitif içerik arayışında olduklarını görmek aslında şaşırtıcı değildir. Örneğin, Tanrı hakkında literal bir bilgiye sahip olmaksızın sembolik dil veya analojinin kullanımının temellendirilemeyeceği (Blackstone, 1972, 4) veya konatif fonksiyonun ancak olgusal bir inanç zemini var olduğunda anlamlı hale gelebileceği (Blackstone, 1972, 14) doğru kabul edilirse bu arayışın gerekçeleri daha anlaşılır olacaktır. Benzer şekilde, inanan bir kimsenin inancının nedenlerini unuttuğunu, onları kelimelerle ifade edemeyeceğini veya bizim onları anlamamızı sağlayamayacağını söylemesi akla uygun olabilir, ancak hiçbir nedenin olmadığını söylemesi aynı şekilde değerlendirilemez (Mitchell, 1969, 187). Buna karşılık din dilinin yalnızca, şiirde olduğu gibi, zihnin duygusal durumlarını yansıttığını ve bunun için herhangi bir objektif veya entelektüel dayanağa ihtiyaç duymadığını iddia etmek mümkün görünse bile, bu inanan bir kişi açısından kabul edilebilir değildir. Bir kimsenin Tanrı'nın varlığını sırf güvenlik duygusu ihtiyacından kabul ettiği var sayılabilir. Ancak, unutulmamalıdır ki, duyguların sürdürülebilir olması rasyonel olarak temellendirilmiş objektif inanç ile mümkündür (Ewing, 1957, 207). Çünkü, tecrübe ile hiçbir ilişkisi olmayan dini iddiaların bizlere bir bilgi verebileceklerini düşünemeyiz (Koç, 2012, 252).

Bu itirazlardan yola çıkarak şu sonuca ulaşılabılır: Mantıkçı pozitivist ölmüş olsa da dilin kognitif fonksiyonunu önceleyenler sayesinde ruhu hâlâ aramızda dolaşmaktadır (Dwivedi, 1979, 29). Bir başka deyişle, mantıkçı pozitivistliğe yöneltilen tüm eleştirilere ve ortaya konulan tüm çözüm önerilerine rağmen belki de aşırı fideist bir tutuma yaklaşma veya mezurası elinden alınmış bir terzi gibi çaresiz kalma endişesiyle din dilinin üzerine oturtulabileceği kognitif bir zemin, dolayısıyla doğrulanabilir önermeler arayışı sürmektedir.

Bu arayışı sürdürmek anlaşılır olsa da doğal dillerin Tanrı hakkında konuşmak için ne denli elverişli olduklarının yanı sıra, din dilinin konusunun da ne ölçüde doğrulamaya tabi tutulabileceği mutlaka dikkatle değerlendirilmelidir. Zira, Aristoteles'in dediği gibi, eğitilmiş insan şeylerde ancak onların tabiatının elverdiği ölçüde kesinlik arar (Aristoteles, 1906, 4).

Sonuç

Öncelikle belirtmek isteriz ki, doğruluk problemi veya daha spesifik ifade etmek gerekirse mantıkçı pozitivistin doğrulama ilkesi başlangıçta din dilinin anlamlılığı için bir tehdit oluşturmuşsa da bu tehdidin bertaraf edilmesi çok zor olmamıştır. Ancak, söz konusu ilkeye karşı üretilmiş çözümler değerlendirildiğinde, genel manada doğruluk probleminin din dili açısından bir problem olarak hâlâ önümüzde durduğunu söyleyebiliriz. Elbette ki, burada kastımız ampirik doğrulama sonucu elde edilmiş bir doğruluk değildir.

Ancak, doğrulanması hiçbir koşulda mümkün olmayan dini iddiaların sonucunda sahip olunan bir iman katı fideist bir yaklaşımı beraberinde getireceği, dolayısıyla akıl-iman ilişkisi bağlamında Tanrı'nın adaleti ve insanın sorumluluğu konusunda bir tartışmaya yol açacağı aşikardır. Bir başka deyişle, bir yandan dil oyunları gibi bir yaklaşım ile doğrulama problemine

galebe çalarken, öte yandan herhangi bir dinin dilini anlamak için önce o dine intisap etmeyi gerekli görmek, bir sorunu çözerken bir başkasına, belki de daha büyüğüne, yol açmak anlamına gelebilir. Ayrıca, din dilinin indirgemeci yaklaşımlarla yalnızca konatif yönüyle ele alınması da benzer bir sonucu beraberinde getirmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, kognitif içerikten tamamen yoksun bir dil, herhangi bir dine inanmak için sebep olarak değerlendirilebilirse de, inanç için bir temel teşkil edebileceğini iddia etmek bir hayli güçtür.

Bizler bir kartalı zihnimize kanatları, pençeleri, gagası, gözleri vb. özellikleri ile bir bütün olarak tasavvur ederiz. Kartal, ilk bakışta kendi müstakil işlevlerine sahip uzuvlardan oluşmuş gibi görünebilir. Oysa, kartalın herhangi bir uzvunu feda etmek söz konusu olduğunda, “Gözü olmasın, görmese de olur.” demek son derece yanıltıcı olacaktır. Çünkü bir kartal için “görmek” yalnızca görmek değil, aynı zamanda uçmak, avlanmak, beslenmek ve hatta hayatta kalmak demektir. Din dili için de benzer bir durum söz konusudur. Öyle görünüyor ki, din dilinin kognitif ve konatif fonksiyonları başta olmak üzere birçok fonksiyona sahip olduğunu ve bu fonksiyonların birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göz ardı eden hiçbir çalışma din dilindeki problemlere kalıcı çözümler üretemeyecektir.

Kartal örneğine dönecek olursak, bilimin herhangi bir disiplini bir kartalın yalnızca gözünü konu edinen bir çalışma yürütebilir, ancak bunun kartalın kendisi değil, sadece gözü olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Din dilinde de herhangi bir fonksiyon münferit olarak bir analize tabi tutulabilir, fakat indirgemeci bir tavırla din dilinin salt bu fonksiyondan ibaret olduğunu savunmak din dilini etkisizleştirmekle sonuçlanacaktır. Unutulmamalı ki, din dilinin analizi mantık diliyle söyleyecek olursak “küllinin cüz’iyâtına taksimi” şeklinde değil, “küllün eczâsına taksimi” şeklinde olmalıdır.

Kaynakça

- Alston, W. P. (2005). Religious language. W. J. Wainwright (Ed.), *The Oxford handbook of philosophy of religion* içinde (ss. 220-244). New York: Oxford University Press.
- Altınörs, A. (2001). *Anlam, doğrulama ve edimsellik: Austin üzerine bir inceleme*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aristoteles (2010). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristotle (1906). *Nicomachean ethics* (F. H. Peters, Çev.). London: Kegan Paul, Trench, Trübner & CO.
- Austin, J. L. (2017). *Söylemek ve yapmak* (R. L. Aysever, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Austin, J. L. (1996). Performative utterances. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 120-129). New York: Oxford University Press.
- Aydın, M. S. (2012). *Din felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi.
- Aydın, M. (1983). Tanrı hakkında konuşmak: felsefî bir tahlil. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 25-44.
- Ayer, A. J. (1998). *Dil, doğruluk ve mantık* (V. Hacıkadiroğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Blackstone, W. T. (1972). The status of God-talk. R. H. Ayers ve W. T. Blackstone (Ed.), *Religious language and knowledge* içinde (ss.1-17). North Carolina: The University of Georgia Press.
- Bor, İ. (2014). *Analitik dil felsefesinde dil, düşünce ve anlam*. Ankara: Elis Yayınları.
- Braithwaite, R. B. (1978). An empiricist’s view on the nature of religious belief. B. Mitchell (Ed.) *The philosophy of religion* içinde (ss.72-91). Suffolk: Oxford University Press.
- Broiles, R. D. (1972). Linguistic analysis of religious language: a profusion of confusion. R. H. Ayers ve W. T. Blackstone (Ed.), *Religious language and knowledge* içinde (ss.135-146). North Carolina: The University of Georgia Press.
- Chatterjee, M. (1974). Does the analysis of religious language rest on a mistake? *Religious Studies*, 10(4), 469-478.

- Church, A. (1996). Intensional semantics. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 53-60). New York: Oxford University Press.
- Davidson, D. (1996). Truth and meaning. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 92-103). New York: Oxford University Press.
- Donnellan, K. (1996). Reference and definite descriptions. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 231-243). New York: Oxford University Press.
- Dwivedi, D. N. (1979). The grammar of religious language. N. S. S. Raman ve K. N. Mishra (Ed.), *Religious language and other papers* içinde (ss. 28-42). Varanasi: Narain Press.
- Evans, J. L. (1953). On meaning and verification. *Mind*, 62(245), 1-19.
- Ewing, A. C. (1957). Religious assertions in the light of contemporary philosophy. *Philosophy*, 32(122), 206-218.
- Ferré, F. (1999). *Din dilinin anlamı (modern mantık ve iman)* (Z. Özcan, (Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Flew, A. (1978). Theology and falsification: A symposium. Basil Mitchell (Ed.), *The philosophy of religion* içinde (ss. 13-22). Suffolk: Oxford University Press.
- Grice, H. P. (1996). Meaning. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 85-91). New York: Oxford University Press.
- Hare, R. M. (1978). Theology and falsification: A symposium. Basil Mitchell (Ed.), *The philosophy of religion* içinde (ss. 13-22). Suffolk: Oxford University Press.
- Harrison, V. S. (2007). Metaphor, religious language, and religious experience. *International Journal for Philosophy of Religion*, 46(2), 127-145.
- Hick, J. H. (1973). *Philosophy of religion*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Koç, T. (2012). *Din dili*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Martinich, A. P. (2001). Introduction. A. P. Martinich ve D. Sosa (Ed.) *A companion to analytic philosophy* içinde (ss. 1-5). Cornwall: Blackwell Publishers.
- Mitchell, B. (1969). The justification of religious belief. D. M. High (Ed.) *New essays on religious language* içinde (ss. 178-197). New York: Oxford University Press.
- Mitchell, B. (1978). Theology and falsification: A symposium. Basil Mitchell (Ed.), *The philosophy of religion* içinde (ss. 13-22). Suffolk: Oxford University Press.
- Nielsen, K. (1972). Religion and commitment. R. H. Ayers ve W. T. Blackstone (Ed.), *Religious language and knowledge* içinde (ss.18-43). North Carolina: The University of Georgia Press.
- Nielsen, K. (1967). Wittgensteinian fideism. *The Journal of the Royal Institute of Philosophy*, 62(161), 191-209.
- Osman, F. (2011). *Tanrı üzerine konuşmanın anlamı: Din dilinin mantıksallığı problemi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Özcan, Z. (2016). *Dil felsefesi II (gündelik dil paradigması)*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Putnam, H. (1996). Meaning and reference. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 284-291). New York: Oxford University Press.
- Quine, W. V. (1996). Two dogmas of empiricism. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 39-52). New York: Oxford University Press.
- Scott, M. (2010) Religious language. *Philosophy Compass*, 5(6), 505-515.
- Searle, J. R. (2000). *Söz edimleri* (R. L. Aysever, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Smith, R. V. (1962). Analytical philosophy and religious/theological language. *Journal of Bible and Religion*, 30(2), 101-108.
- Strawson, P. F. (1996a). Meaning and truth. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 104-114). New York: Oxford University Press.
- Strawson, P. F. (1996b). On referring. A. P. Martinich (Ed.), *The philosophy of language* içinde (ss. 215-230). New York: Oxford University Press.

-
- Utku, A. (2014). *Ludwig Wittgenstein: Erken döneminde dilin sınırları ve felsefe*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wisdom, J. (1944-1945). Gods. *Proceedings of the Aristotelian Society* (45), 185-206.
- Wittgenstein, L. (2006b). *Felsefî soruşturmalar* (D. Kanıt, Çev.). İstanbul: Totem Yayıncılık.
- Wittgenstein, L. (2006a). *Tractatus logico-philosophicus* (O. Aruoba, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ortaya Çıkış Sürecinde Siyasi Bir Kişilik Olarak Mehdî ve Mehdîlik

The Mahdi and The Mahdism as a Political Personality in The Event Process

Mahmut ÇINAR^{a*}

^a Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi Azez İslami İlimler Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1162-4794

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 17 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Kelam,
Şia,
Siyaset,
İmâmet,
İnanç,
Mehdîlik

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 31, 2021

Accepted October 17, 2021

Keywords:

Kalam,
Shia,
Politics,
Imamate,
Faith,
Mahdism

ÖZ

Hız. Peygamber'in vefatından hemen sonra İslam ümmeti arasında meydana gelen siyasi anlaşmazlıklar, doğal olarak siyasi arayış ve beklentilerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu beklentilerden biri de Hz. Peygamber'in neslinden gelecek olan ve "Mehdî" adı verilen kurtarıcıdır. Mehdî, ilk dönemlerde siyasi bir figür iken ilerleyen süreçte, kadim inanç ve kültürlerin de etkisiyle siyasi kişiliğinin yanı sıra aynı zamanda dinî bir önderlik olarak da kabul edilmiş ve itikadî bir mesele haline dönüşmüştür. Bu sürecin öncülüğünü Şia yapmakla birlikte Hz. Peygamber'e nispet edilen birtakım rivayetler de dikkate alınarak Ehl-i sünnet çevrelerinin de önemli bir kesimi tarafından kabul edilmiştir. İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde yazılan fırak risalelerinden bunu tespit etmek mümkündür. Müslümanlar arasında siyasi, fikrî ve itikadî alanların tamamında bir dönüm ve dönüşüm sürecine sahne olan hicrî III. yüzyılda kaleme alınan risalelerin ayrı bir önemini olduğundan kuşku yoktur. Bu amaçla makalemizde anılan yüzyılın şair, edip, alim ve polemikçilerinden biri olan Nâşî el-Ekber ve ona nispet edilen *Mesâilü'l-İmâme* isimli risalesi merkeze alınarak, anılan süreç, irdelenmeye çalışılmıştır. Nâşî el-Ekber'in görüş ve düşüncelerini test etmek ve gerektiğinde bağlantılar kurmak amacıyla ona yakın dönemlerde yaşayan ve klasik fırak müellifleri arasında sayılan Nevbahtî ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den de anılan sürece ışık tutacak bilgi ve değerlendirmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Nâşî el-Ekber'in ifadelerinden, ortaya çıktığı zamanda mehdîliğe yüklenen anlam ile ilerleyen süreçte kazandığı anlamların karşılaştırılması yapılarak, mehdîliğe itikadî bir mesele olarak ne kadar orijinal olup olmadığı irdelenmiştir.

ABSTRACT

The political disputes that occurred between the Islamic Ummah immediately after the death of the Holy Prophet naturally led to the emergence of political decisiveness and expectations. One of these expectations is the savior who will come from the progeny of the Prophet and is called the "Mahdi". While the Mahdi was a political figure in the early periods, he was accepted as a religious leader as well as her political personality with the influence of ancient beliefs and cultures, and turned into a religious issue. With the leadership of this process by the Shia, taking into account some narrations attributed to the Holy Prophet, it was accepted by a significant part of the Ahl as-sunnat circles. It is possible to detect this in the fraq pamphlets written in the early periods of the history of Islamic thought. There is no doubt that the pamphlets written in the hijri 3rd century, which witnessed a turning and transformation process in all political, intellectual and theological fields among Muslims, have a special importance. For this purpose, Nashi al-Akbar, one of the poets, edip, scholar and polemicists of the century mentioned in our article, and his treatise called *Mesailü'l-imame*, are taken to the center and the mentioned process is tried to be examined. In order to test the views and thoughts of nashi al-Akbar and to establish connections when necessary, information and evaluations that will shed the process mentioned by Nevbahti and Abu'l-Hasan al-Ashari, who lived in the near future and are considered among the classical Euphrates authors, are being sought to decipher. From the statements of nashi al-Akbar, comparing the meaning loaded at the time of the appearance of the Mahdi and the meanings it acquired in the subsequent process is examined how original the Mahdi is as a matter of itikadi.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: Cinarmahmut02@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The expectation of the savior, which is a powerful element in ancient religions and beliefs, has also entered the agenda of Muslims since very early times. In addition, as with Muslims near all faith circles that have redeeming faith, the political identity of the expected person stands out. Necessary measures were taken to prevent the aforementioned political mission from experiencing legitimacy problems, and this problem was tried to be eliminated by enriching it with religious content in the process. For this reason, in the following processes, it is seen that the religious content is more prominent than the political content from time to time before the large masses. In Judaism, the expected Messiah is the ideal of ensuring the complete domination of the Jewish race in the world, and in Christianity, the messiah an example of this situation is the belief that Christ will definitively establish the kingdom of God after he descends from heaven. The ideal of the expected messiah in Judaism to ensure the definitive domination of the Jewish race over the world, and the belief in Christianity that the Messiah will definitively establish the kingdom of God after she descends from the sky, can be given as examples. It is important to evaluate the understanding of the Mahdi among Muslims, who expect the Mahdi, from this point of view. No doubt, such searches and evaluations are made through the most ancient texts possible, which should also be taken into account in terms of the fact that the data is original and reliable. For this reason, when looking for answers to the questions mentioned in our study, Nashi al-Akbar, one of the personalities who lived in the 3. century and copyrighted works on this subject, was taken to the center. The reason for this is that he wrote an independent work on the issue of imamate. In addition, the versatile personality of Nashi al-Akbar, who is considered one of the first source figures in the history of sects, as a scholar, writer and poet makes his evaluations important.

The fact that he lived in the 3rd century and that he evaluated the periods before him is another issue that should not be overlooked. In our article, although Naşi el-Akber is taken to the center, the evaluations of Nevbahtî and Ebü'l-Hasan el-Eşhârî, who wrote works in the field of history of sects in the early periods and who are his contemporaries, are also applied from time to time. In this way, it is aimed to obtain the opportunity to reach more objective data by compiling the information coming from three different channels, and to test the transmission and evaluations of Nâşî. One of the things that distinguishes Nashi al-Akbar from other authors who wrote works in the field of the history of sects is that he attached importance to the subject of imamate at a very early period and wrote about it. Undoubtedly, the issue of imamate is directly related to the Mahdi and forms the basis of the Mahdism.

His full name is Abdullah b. Nashi al-Akbar, who is Muhammad Abu'l-Abbas and is famous as "Ibn Shirshir" or "Shirshir" for short, is from Anbar.¹ It is considered that he was born at the beginning of the 3rd Hijri century (like 204). He was given the nickname "Nâşî" (young) after he was successful in a theology debate he attended when he was young. He was also known as Nashi al-Akbar to distinguish him from Nashi al-Asgar. He went to Baghdad to acquire knowledge. Here he took courses in various fields such as theology, philosophy, logic, jihad, khilaf, and language and literature sciences. By adopting the Mu'tazilite system, he became one of the leading scholars of these circles. Nashi, who was also a poet and a writer, defended Mu'tazilite ideas in his poems, and satirized sects such as Zahirîyye, Mürceî and Müşebbihe that opposed him. He won many opponents because of his sharp wit, polemical nature and harsh criticism. He was called crazy and perverted. Then he went to Egypt and h. He remained here until his death in 293. Some authors such as Merzubani (d. 384/994) speculate about his departure from Baghdad to Egypt and record that he was expelled from Baghdad due to his sharp criticisms and that he took refuge in Egypt.²

Shortly after the death of the Prophet, with the deterioration of the just, equitable and virtuous society structure created by him, the desire to create such an era was revived. This desire has been shaped around a charismatic and strong leader with the influence of ancient religions, beliefs and cultures. The leader in question came to the forefront as a qualification more than any other person in the early periods. Accordingly, Muhammad b. Hanafiyye, Nefsüzekkiyye or Mahdi b. Different individuals, such as Abu Jafar, were seen as the Mahdi. The mission assigned to all of these individuals is to create a world where justice prevails. Therefore, the expected savior, especially Hz. As a kinship relationship was established with the Prophet, he was designed as a political figure, although he had some religious connections. Whoever restores the deteriorated political and social order and makes justice and equity prevail, he will be the savior Mahdi. However, in the course of time, the religious meanings of this political identity have become dominant, and the Mahdi has become a creed issue. Undoubtedly, since he is accepted as the twelfth imam, the place of mahdism in Shia creed is accepted as a very strong and indispensable principle. However, in the process, the belief in the Mahdi has found significant support in some Sunni circles, especially in Sufi circles. The narrations of figures such as Nâşî el-Akber, who have an important place among the authors who wrote works in the early periods of Islamic thought, shed light on this.

Giriş

Nâşî el-Ekber ve Ona Nispet Edilen *Mesâilü'l-İmâme* isimli Risale

Kadîm din ve inançlarda güçlü bir unsur olarak yer alan kurtarıcı beklentisi, oldukça erken dönemlerden itibaren Müslümanların gündemine de girmiştir. Ayrıca Müslümanlarda olduğu gibi, kurtarıcı inancına sahip olan inanç çevrelerinin tamamına yakınında, beklenen zatın siyasî kimliği öne çıkmaktadır. Anılan siyasî misyonun, meşruiyet sorunu yaşamaması için gerekli tedbirler alınmış ve süreç içerisinde dinî içerikle zenginleştirilerek bu sorun bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle ilerleyen süreçlerde, zaman zaman geniş kitleler nezdinde dinî içeriğin, siyasî içerikten daha çok öne çıkarıldığı görülmektedir. Yahudilikte beklenen mesihin Yahudi ırkının dünyaya kesin olarak hâkimiyetini sağlama ideali ve Hıristiyanlıkta Hz. Mesih'in gökten indikten sonra Tanrı'nın krallığını kesin bir şekilde kuracağına dair inanç, bu duruma örnek vermek mümkündür. Mehdi beklentisi içerisinde bulunan Müslümanlardaki mehdî anlayışının da bu açıdan değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Gerçekten de bu anlayış ilk ortaya çıktığında “mehdînin siyasî kimliği mi ön plandaydı yoksa bunun yanı sıra dinî kimliğine de önem atfedilmekte miydi?” şeklindeki sorulara cevap aranması, bahse konu durumun tespitini kolaylaştıracaktır.¹ Kuşkusuz bu tür arayış ve değerlendirmelerin mümkün olan en kadîm metinler üzerinden yapılması, verilerin orijinal ve güvenilir olması açısından da dikkate alınması gereken bir husustur. Bu nedenle çalışmamızda anılan sorulara cevap aranırken H. III. yüzyılda yaşayan ve bu konuda eser telif eden şahsiyetlerden biri olan Nâşî el-Ekber merkeze alındı. Bunun nedeni, onun İmâmet meselesinde müstakil sayılan bir eser kaleme almış olmasıdır. Ayrıca mezhepler tarihinin ilk kaynak şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Nâşî el-Ekber'in alim, edip ve şair olarak çok yönlü kişiliği, onun değerlendirmelerini önemli kılmaktadır. Onun H. III. yüzyılda yaşamış olması ve kendisinden önceki dönemleri değerlendirmesi de dikkatten kaçmaması gereken başka bir husustur.

Makalemizde Nâşî el-Ekber merkeze alınmakla beraber, erken dönemlerde mezhepler tarihi alanında eser yazan ve onun muasırları olan Hasan b. Musa en-Nevbahtî (ö. 310/922) ile Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) değerlendirmelerine de zaman zaman müracaat edilmiştir. Böylelikle hem üç ayrı kanaldan gelen bilgiler derlenerek daha objektif verilere ulaşma imkânı elde edilmek amaçlanmış hem de Nâşî'nin nakil ve değerlendirmelerini test etme imkânı aranmıştır.

Nâşî el-Ekber'i mezhepler tarihi alanında eser telif eden diğer müelliflerden ayıran hususlardan biri de onun oldukça erken bir dönemde İmâmet konusuna önem atfetmesi ve bu konuda telifte bulunmasıdır. Kuşkusuz İmâmet meselesi, mehdilikle doğrudan ilişkilidir ve mehdiliğin temelini oluşturmaktadır. Mehdiliğin ortaya çıkışı sürecinde, hangi anlamın ön plana çıktığını tespit etmek önem arz etmektedir. Nâşî el-Ekber ve ilgili risalesinin seçilmesi, bu nedenle önemli olduğundan *Mesâilü'l-İmâme* isimli risalesi hakkında kısa bilgi verilmesi gerekli görülmüştür.

Tam adı Abdullah b. Muhammed Ebü'l-Abbas olan ve “İbn Şirşîr” veya kısaca “Şirşîr” olarak meşhur olan Nâşî el-Ekber, Enbar'lıdır.² Hicrî III. yüzyılın başlarında (h. 204 gibi)

¹ Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bk. Mustafa Akman, “Mehdî İnanıcı Özelinde İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/51, (2017), 1210.

² Kerîm Alkem el-Ka'bî, *en-Nâşî el-Ekber hayatuhu ve edebuhu* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Besair, 2012), 27. Şirşîr ya da İbn Şirşîr lakapları da kullanılmaktadır. Şirşîr, kışın Mısır'a uçan ve güvercinden biraz daha büyük olan bir deniz kuşu türüdür. Bu lakabın kendisine, babasına ya da dedesine aidiyeti konusunda farklı görüşler için

doğduğu değerlendirilmektedir. Genç yaşta katıldığı bir kelâm tartışmasında başarılı olmasından sonra kendisine “Nâşî” (genç) lakabı verildi. Ayrıca İmâmî Şair Nâşî el-Asgar’dan (ö. 366/976) ayırt edilmesi için de Nâşî el-Ekber olarak anıldığı da belirtilmiştir. İlim tahsil etmek üzere Bağdat’a gitti. Burada kelâm, felsefe, mantık, cedel, hilâf ile dil ve edebiyat ilimleri gibi çeşitli alanlarda dersler aldı. Mu‘tezilî sistemi benimseyerek bu çevrelerin önde gelen âlimleri arasında yer aldı. Aynı zamanda şair ve edip olan Nâşî, şiirlerinde Mu‘tezilî fikirleri savundu, kendisine muhalefet eden Zahiriyye, Mürcie ve Müşebbihe gibi fırkaları da hicvetti. Keskin zekâsı, polemikçi tabiatı ve ağır eleştirilerinden dolayı birçok muhalif kazandı. Kendisine deli ve sapık denildi. Daha sonra Mısır’a giderek 293/906 yılında vefat edinceye kadar orada kaldı. Muhammed el-Merzûbânî (ö. 384/994) gibi bir kısım müellifler, onun Bağdat’tan Mısır’a gidişi hakkında birtakım spekülasyonlar yaparak, sert eleştirilerinden dolayı Bağdat’tan kovulduğunu ve Mısır’a iltica ettiğini kaydetmektedirler.³

Nâşî el-Ekber, Mısır’da da zaman zaman keskin muhalefeti sürdürdü ve bu nedenle sosyal çevre edinemedi. Hatta hayatının sonlarına doğru vefat edinceye kadar uzlete çekildiği kaydedilmektedir. Eleştirilerini sadece güncel şahıs ve meselelerle sınırlı tutmamış, örneğin dönemin mantıkçıların huzurunda Aristo mantığını kıyasıya eleştirerek reddetmiştir. Bu durum onun hem geniş bir ilmî birikime hem de bu birikimi yorumlayacak dirayete sahip olduğunu göstermektedir. Edebi kişiliği güçlü olan Nâşî, aynı zamanda iyi bir şairdir. Oldukça farklı alanlarda şiir yazmıştır. İlmî ve fikrî görüşlerini şiir şeklinde yazdığı gibi, av, içki ve eğlence meclisi gibi tasvirlerle de şiirlerinde yer vermiş, aynı zamanda Hz. Peygamber hakkında da uzun bir methiye kaleme almıştır. *Kitâbü Uşûli’n-nihâl* (nşr. Josef van Ess, Wiesbaden 1971), *Mesâ’ilü’l-imâme* (nşr. Josef van Ess, Beyrut 1971), *el-Kitâbü’l-Evsat fi’l-makâlât* gibi ilmî ve fikrî eserlerin yanı sıra *Kaşîde fi medhi’n-nebî ve nesebihî* (nşr. Yûsuf Hüseyin Bekkâr, Ürdün, 1979), *Dîvân*, ve *Kitâbü Nakdi’ş-şi’r* gibi edebî eserler başta olmak üzere birçok eser kaleme almıştır.⁴

Nâşî el-Ekber’in kaleme aldığı *Mesâ’ilü’l-imâme* isimli risale müstakil bir eser değil, müellife ait *Usûlü’n-nihâl* isimli eserinin İmâmetle ilgili kısmından ibarettir. Bu risale başka bir eserden de bölümler alınarak ikisi birlikte Josef Van Ess tarafından *Mesâ’ilü’l-imâme ve Muktetafat mine’l-kitâbi’l-evsât fi’l-makâlât* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1971). Risalede bölümler şeklinde düzenlenmemiş, içeriğe göre serbest bir şekilde başlıklar atılmıştır. Çeşitli fikhî ve itikâdî mezheplerin yanında, müstakil başlıklar altında bazı imamların ve ulemânın İmâmet ve İmâmetin çeşitli yönleri ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Risaleyi önemli kılan hususlardan biri de hem Mu‘tezile için bir kaynak olarak kabul edilmesi hem de Mu‘teziledeki İmâmet teorilerini sistematik bir şekilde vermesidir. Bu açıdan bakıldığında özellikle İmâmetle ilgili görüşlerin tespitinde ve değerlendirilmesinde önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

İlk 3 Yüzyılda Ortaya Çıkan Fırkalar ve Bunların Ayırıcı Vasıfları

İslam tarihi boyunca etkili olan ve günümüze kadar varlığını sürdürenler de dahil olmak üzere, fırkaların önemli bir kısmının, ilk üç yüzyılda ortaya çıktığı ve bu fırkaların daha sonraki dönemler üzerinde önemli tesirler bıraktığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in vefatından hemen

bk. el-Ka’bî, *Nâşî el-Ekber*, 30-31.

³ el-Ka’bî, *Nâşî el-Ekber*, 42; Süleyman Tülücü, “Nâşî el-Ekber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/432-434.

⁴ Bk. Tülücü, “Nâşî el-Ekber”, 32/432-434.

⁵ Bk. Osman Aydın, “Mu‘tezile Ekolü’nün Temel Kaynakları ve Özellikleri”, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. H. İ. Bulut, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 59-60.

sonra, iktidar mücadelesine düşen Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve firkalaşmayı beraberinde getiren ilk ihtilaf ve fikrî ayrılık, , siyasî niteliği ağır basan imâmet konusundadır.⁶ Söz konusu süreçte Müslüman topluluk, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, kimin İmâmetiyle daha iyi günler yaşayacaklarının hesabını yapmaya başlamıştı. Bu hesap, doğal olarak her zaman ve herkes için üzerinde ittifak edilen aynı şahsın İmâmetiyle hedefe ulaşılacağı şeklinde tezahür etmemişti. Ensar, Medine'nin yerlileri olmaları hasebiyle, kendilerinin bu işte doğal hak sahibi olduklarını düşünürken, Hâşimîler, Hz. Peygamber'e akraba olmaları nedeniyle kendilerinin hak sahibi olduğunu düşünmekteydi. Hz. Ebubekir ise çok daha farklı bir açıdan meseleye yaklaşıyor, Hz. Peygamber'in sağladığı birliğin bozulmaması için, bütün unsurları bir arada tutacak birisinin etrafında toplanılması gerektiğini öneriyordu. Hz. Ebubekir'in yaklaşımı, gelenekten daha ziyade, ümmetin birliği ve maslahatını dikkate alıyordu. Onun bu önerisi Beni Saide'de toplanan Ensar topluluğunun -en azından- önemli bir kısmı tarafından da kabul görmüş olacak ki, orada halife olarak seçildi. Hz. Ebubekir, Kureyş'in Araplar arasındaki konumunu dikkate alarak, halife Kureyşli olmadığı takdirde, Araplar arasında birliği devam ettirmenin zorluğuna dikkat çekiyordu. Onun bu endişesi, oradakilerin çoğunluğu tarafından da paylaşıldığı için kabul gördü. Başka bir ifadeyle sonradan -muhtemelen- özensiz veya bir hesap ile davranan ravilerin marifetiyle hadis formunda Resulullah'a dayandırılan sözdeki tahsisin aksine dönemin siyasî atmosferinde ümmetin selameti adına halifenin Kureyş'ten olması gerektiğine karar verilerek "siyasî iktidar" krizi çözüme kavuşturulmuştu. Ancak her ne kadar Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi, Müslüman topluluk içerisinde kitlesel ayrışmaları engellediyse de bireysel düzeyde de olsa birtakım aykırı mülahazaların devam etmesini engellemedi. İlerleyen süreçte, Sa'd b. Ubade (ö. 14/635?) gibi diğer muhalif çevrelerin muhalefeti, kendileriyle sınırlı kalmış ise de sonraki dönemlerde meydana gelen olayların da etkisiyle Hz. Ali'nin İmâmeti etrafındaki muhalif görüş, gittikçe yayılmaya ve neticede kitleselleşmeye doğru evrilmiştir.

Hal böyle olunca hicrî birinci yüzyıldan itibaren, oluşumlarında siyasî olayların başat etken olduğu Haricîyye, Kaderiyye ve Mürcie gibi firkalar da ortaya çıktı. Bu süreçte dinî referansları (Kur'an ve sünnet) anlama ve yorumlama yöntemleri üzerinden farklılaşmalar oldu. Bu farklılaşma her ikisi de başlangıçta birer zümre olmaktan ziyade, dini anlama ve tatbik etme yöntemlerinden ibaret olan genel hatlarıyla Ehlü'r-rey ve Ehlü'l-hadis şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Her ikisi de başlangıçta birer zümre olmaktan daha ziyade, dini anlama ve tatbik etme yöntemlerinden ibaret olan bu eğilimlerden birini tercih eden Ehlü'l-hadis, hicrî III. yüzyıldan itibaren özellikle Ahmed b. Hanbel'le (ö. 241/855) birlikte bir zümre özelliği de göstermeye başlamıştır. Daha sonraları 'Seleflik' çatısı altında konumlandırılan bu zümrenin detayları, İmâmet ve mehdilikle doğrudan bağlantısı olmadığı için, konumuzun dışındadır.

İlk 3 yüzyılda ortaya çıkan ve İslam düşünce tarihinin ilk firkaları olarak kabul edilen Şii ve Haricî düşüncenin her ikisi de siyasî içeriklere sahiptir. Kaderiyye'nin zemini üzerinde yükselen Mu'tezile, zümreleşmesi ve tarihsel ortamda siyasî olarak konumlanmasında siyasetin etkisi olmakla birlikte, zamanla itikâdî konulara getirdiği açılımlar nedeniyle teorik yönü daha ağır basan bir fırka olarak şöhret kazanmıştır. Şîa, Hz. Ali ve evladı etrafında geliştirdiği İmâmet teorisini, ilerleyen süreçte akidenin en temel ilkesi haline getirmiştir. Hatta Şîa akidesinin İmâmet merkezli bir akide olduğunu söylemek bile mümkündür. Siyasi içerik ağırlıklı bir anlayışı merkeze alan Haricîler ise İmâmeti belirli bir zümre ya da şahısla sınırlı tutmamış, günümüzün diliyle ifade etmek gerekirse, daha demokrat bir tavır benimsemişlerdir. Buna göre ilk ortaya çıkan zümreler dikkate alındığında, aralarındaki ayırıcı vasıfların daha çok siyaset/İmâmet

⁶ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitabü makâlâti'l-İslamiyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn*, nşr. Helmut Ritter, (b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1430/2009), 1-2.

konusunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Nâşî el-Ekber'e göre Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde Müslümanlar, Kur'an'da kendilerinden bahsedildiği üzere ülfet ve muhabbet içerisinde; birbirlerine karşı merhametli, kafirlere karşı ise şiddetli idiler.⁷ Müslümanların övgüye değer olan bu durumu uzun sürmedi ve Hz. Peygamber vefat edince bu durum bozularak dört fırkaya ayrıldılar:

1. Beni Saide Sakîfe'sinde toplanıp İmâmete ortak olmayı isteyerek, muhacirlere: "Bir emir sizden bir emir de bizden olsun" diyen Ensar mensupları

2. Aralarında Abbas b. Abdulmuttalib, Zübeyir b. Avvam ve Ebû Süfyan b. Harb'in de bulunduğu Hz. Ali ile birlikte Hz. Fatıma'nın evine çekilerek: "Ali biat etmeden biat etmeyiz" diyenler.

3. Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'nin de aralarında bulunduğu Beni Saide Sakîfe'sinde Ebubekir'e biat ederek, İmâmetin onun hakkı olduğunu düşünene n Ensar ve muhacirler.

4. Hz. Ebubekir'in görevlilerine zekât vermeyi reddedenler.⁸

Görüldüğü gibi Nâşî el-Ekber'in tespitine göre dört fırkaya ayrılan Müslümanların aralarındaki görüş ayrılıklarının tamamı iktidar mücadelesinin sembol değeri olan İmâmet konusundadır. Bunlardan zekât vermeyi reddedenlerle İmâmetin Ensar'dan olmasını talep edenler, tarihin akışına karşı direnemeyerek bu düşünceyi sonraki nesillere aktarmadan geçip gittiler. Hz. Ali'nin imâmetini savunanlar ile Hz. Ebubekir'in yanında yer alanlar, tarih boyunca nesilden nesile geçerek varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Hz. Osman'ın 35/656'da katlinden sonra ise firkalaşma giderek artıp derinleşen bir şekilde devam etmiş, ve İmâmetle ilgili bir kısım yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Nâşî el-Ekber'e göre Müslüman topluluk Hz. Osman'ın katlinden sonra dört fırkaya ayrıldı:

1. Aleviyye: Hz. Ali'nin yanında yer alanların oluşturduğu fırkadır.

2. Osmaniyye: Aîşe, Talha ve Zübeyir'le birlikte hareket ederek Hz. Ali ile savaşan Basra'luların oluşturduğu fırkadır.

3. Mu'tezile: Hangi tarafın daha haklı olduğunu anlayıncaya kadar savaşmaktan sakınan fırkadır.

4. Huleysiyye:⁹ Çatışmadan uzak duranlardır. Bunlar da genel olarak Müslümanlar arasındaki çatışmaların doğru olmadığını savunan Ehl-i hadisten oluşan fırkadır.

Tahkimden sonra bu gruplara Muaviye'ye tabi olan Haşviyye ile Haricîler de eklenmiştir. Daha sonra bu altı fırkaya Ehl-i kible hakkında negatif bir hüküm vermekten kaçınan ve durumu Allah'a havale eden Mürcie ilave edilmiştir.¹⁰

Nâşî'nin muasır olan mezhepler tarihi alanının otorite müellifi ve hicrî III. yüzyıl alimlerinden olan Hasan b. Musa en-Nevbahtî de (ö. 310/922) Nâşî'ye paralel bir şekilde, ümmetin Şîiler ve diğerleri olmak üzere iki ana ekole ayrıldığını ve bütün fırkaların imâmet konusunda ihtilaf ettiklerini kaydetmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra

⁷ el-Fetih 48/29.

⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, nşr. Josef Van Ess, (Beyrut: y.y., 1971), 10-15.

⁹ Müslim ve Ebu Davud gibi *Kütübü's-sitte* müelliflerinin "Fiten ve Melahim" bahsinde naklettikleri *كن حلسا من احلاس بيتك* Evinizden çıkmayın" rivayetine dayanan bu isimlendirme, hiçbir tarafı tutmadan tarafsız kalanlar için kullanılmıştır. "Hils" evlerde kıymetli sergilerin altına serilen hasır gibi yaygılara verilen bir isimdir.

¹⁰ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 18-20.

ümme't üç fırkaya ayrıldı:

1. İmâmetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünen ve "Şîa" olarak isimlendirilen Ali b. Ebu Talib'in Şîası,
2. Emirliğin Sa'd b. Ubade'ye verilmesi gerektiğini iddia edenler
3. Hz. Peygamber'in hiç kimseyi imam olarak tayin etmediğini ve bu işi ümmete bıraktığını düşünerek Hz. Ebubekir'e biat edenler.

Nevbahtî'nin¹¹ bu tasnifi, farklı ifadelerle de olsa büyük ölçüde Nâşî el-Ekber'in tasnifine paraleldir. Şu var ki Nâşî'nin bir fırka olarak kaydetmediği, emirliğin Sa'd b. Ubade'ye verilmesi gerektiğini düşünen fırka, süreç içerisinde varlığını korumamıştır. Ensar'ın büyük çoğunluğu, her ne kadar evvelemerde, tarihî ve kültürel alışkanlıkların neticesi olarak, hilafetin kendilerinin hakkı olduğunu düşünerek Sa'd'ın etrafında toplanmış ise de Hz. Ebubekir'e biat edildikten sonra direnmemiş, tamamına yakını Hz. Ebubekir'e biat etmiştir. Sa'd gibi biat etmeyenlerin durumu bireysel bir tepkinin ötesine geçmemiştir. Kaldı ki bu durum, konumuz açısından değerlendirildiğinde, söz konusu ayrılık da siyaset/İmâmet merkezli bir ayrılıktır. Bu açıdan her iki müellifin tasnifleri birbirine yakın ve özü itibariyle aynıdır.

Görüldüğü gibi H. III. yüzyılda yaşayan ve fırkalar üzerine eser telif eden Nâşî ve Nevbahtî gibi iki otorite şahsiyet de Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilafın İmâmet konusunda olduğunu ve bunun ilerleyen yıllarda da devam ettiğini kaydetmektedir. Gerçekten de anılan fırkalar, doğrudan ya da dolaylı olarak İmâmet ve siyasetin etkisiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dönemin sonlarına gelindiğinde, ihtilafların artık zümreleştiği ve her bir zümrenin belirli yöntemler dahilinde şekillenerek bir teorik zemin oluşturduğu görülmektedir.

Diğer taraftan hicrî III. yüzyıl İslam düşünce tarihi açısından önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin başlarında önce Ehl-i hadis, düşüncelerinden dolayı mihneye tabi tutulmuş, daha sonra ise Mu'tezile, etkileri bugüne kadar devam eden karşı mihneye maruz kalmıştır. Bu uygulamalar İslam düşünce tarihinde birer kara sayfa olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yüzyılın sonlarından itibaren ümmetin geniş kitlelerini etkileyen mihne uygulamalarının yarattığı gerilim ortamının Ehl-i sünnet kelimeler okulları olan Matürîdîlik ve Eş'arîlik'in tezahür etmesiyle rahatladığı söylenebilir. Diğer yandan bu dönem birçok alimin ve eserin ortaya çıktığı ve oldukça mümbit sayılan bir dönemdir. Örneğin Buharî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi muhaddisler, eserlerini, tedvin asrı olarak tanımlanan bu dönemde yazdı. Tasavvuf düşüncesinin içerisine batınî unsurları taşıyarak, felsefî tasavvufa zemin hazırlayan eğilimleriyle öne çıkan Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Hallac el-Mansur (ö. 309/922) ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) gibi sûfiler de bu dönemde yaşadı. İsnâşeriyye Şîasının on ikinci imam olarak kabul ettiği ve on birinci imam Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) oğlu Muhammed Mehdî'nin, bu dönemde doğduğu iddia edildi ve Gaybetü's-suğrâ bu dönemde başladı. Abbasî hilafetinin siyasî gücü azalarak hilafetin sembolik bir makama evrildi. Anılan bütün fikrî ve siyasî gelişmeler, hicrî III. yüzyılın İmâmet ve siyaset konusunda dikkatlice değerlendirilmesini gerektirmektedir. Kuşkusuz bunlara, makalemizin doğrudan konusu olmadığı için detaylarına

¹¹ İmamîyye kelâmının gelişmesinde ve rasyonelleşmesinde etkili alimlerden biri olan Nevbahtî'nin, konuya dair Firâku's-Şîa adlı eserinde yer yer diğer fırka ve mezheplere de temas etmekle birlikte asıl hedefi, kendi dönemine kadar Şîa içinde zuhur eden fırkaları açıklamaktır. Mu'tezile'nin akılcılığından ve metodundan etkilenmesi ve bazı Mu'tezilî görüşleri İmamîyye Şîa'sına uygulaması sebebiyle Mu'tezilî tabakât yazarları onu i'tizale meyletmiş bir Şîî olarak kabul etmişlerdir. Nevbahtî'nin bu eseri, kendisinden sonra başta Şîî mezhepler tarihi yazarları olmak üzere Mu'tezilî ve Sünnî alimlere kaynaklık etmiştir. Mustafa Akman, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019), 30-34

giremeyeceğimiz başka hususları eklemek de mümkündür.

Hicrî III. yüzyılda meydana gelen tüm bu olaylar, “Ehl-i hadis” arasından “Hanbelîlik” gibi bir kısım yeni fırkaların ortaya çıkmasını sağladığı gibi, Şîa gibi mevcut bazı fırkalarda da evrilmelere neden oldu. Yukarıda ifade edildiği gibi, Şîa’da en belirgin gelişme, İsnâaşeriyye Şîa’sında İmâmetin on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed Mehdî ile sınırlandırılmasıdır. İsnâaşeriyye Şîa’sına göre Muhammed Mehdî, henüz dört-beş yaşındayken 260/874 tarihinde kayboldu (Gaybetü’s-suğrâ) ve 317/941 tarihine kadar sefirler üzerinden Şîa’sıyla görüştü. Ancak bu tarihten sonra büyük gizlenme (Gaybetü’l-kübrâ) dönemi başladı ve bugüne kadar da devam etmektedir. Artık Şîa’sı için o, “el-Kâim” veya “el-İmâmü’l-muntazar” olarak zuhur edeceği günü beklemektedir. İsnâaşeriyye Şîası, zamanla en büyük Şîi kitleyi oluşturan fırka haline geldi. Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti’nin resmi mezhebi olması, ona diğer Şîi fırkalar karşısında avantajlar sağlamaktadır. İsnâaşeriyye’nin bu açılımı hicrî III. yüzyıldaki anılan gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır.

İlk Fırkaların İmâmetle İlgili Görüşleri

İmâmetle ilgili görüş belirten ve zümreleşmelerinde siyasetin etkili olduğu ilk fırkaları Şîa, Hariciyye ve bu ikisinin dışında yine siyasî bir tercihle sosyal gelişmelere bir anlamda tepkisiz kalarak ümmetin büyük çoğunluğunu oluşturan ana kitle olmak üzere başlıca üç kategoride tasnif etmek mümkündür. Söz konusu fırkaların imametle ilgili görüşleri ve aralarındaki farklar da belirgin şekilde buna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan Şîa, baştan itibaren İmâmetle özdeşleşmiş ve düşünce dünyasının merkezine İmâmeti yerleştirmiştir. İlerleyen süreçte Şîa akidesi de İmâmet merkezli olarak şekillenmiş ve İmâmet, usûlüddinin en temel ilkesi haline getirilmiştir.¹² Hariciyye her ne kadar başlangıçta siyaset merkezli bir fırka olarak ortaya çıkmış ise de ilerleyen süreçlerde dinî bir perspektif geliştirerek, İmâmeti sadece üzerinde durulması gereken meselelerden biri olarak kabul etmiştir. Ümmetin çoğunluğunu teşkil eden ve bu konudaki aykırı düşünceleri reddetmek için usûlüddin eserlerinde İmâmete yer verdiği düşünülen ve kendisini “Ehl- sünnet” olarak isimlendiren mezhep ise Şîa’nın imamet felsefesinden mülhem bir velâyet felsefesi geliştirmiştir. Burada Şîa’nın imamaları için öngördüğü hemen bütün niteliklerle donatılmış velî/evliya figürleri yer almış ve bu inanç sûfi itikadı olarak söz konusu mezhebin temel yapısına yerleşmiştir. Başka bir ifadeyle yapılan çalışmalar, İslâm Tarihi boyunca imâmet merkezli Şîa kültürü ile velâyet merkezli Sünnî bloğun birbirini beslediğini, kendi aralarında yoğun bir etkileşimde¹³ bulduklarını ortaya koymuştur.¹⁴ Nitekim Şîi inancın nazarî Sünnî tasavvufu kesişen en mühim yönünün, velâyet meselesi olduğu izahıta varestedir.¹⁵

¹² Şîi İmâmet teorisi, II./VIII. yüzyıl ortalarında kesin şeklini, Hişâm b. Hakem (ö.179/795) vasıtasıyla almıştır. Hişâm insanların imâma ihtiyacı, imâmın peygamberin vasisi olup günahıtan korunduğu ve nasla tayin edildiği gibi esasları ortaya koymuştur. İbrahim el-Müsevî en-Necfî el-Hâc Zincânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, çev. M. Serdar, Bilimname dergisi, III/8, (2005/2), 139, 141-142; Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *DİA*, (İstanbul 2000), 22/208; Emrullah Fatiş, “Şîa’nın İmametle Şekillenen İnanç Esasları”, Bilimname Dergisi, 23, (2012/2), 86.

¹³ Bkz. Süleyman Uludağ, “Şîilikte Tasavvuf”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler 13-15 Şubat, İstanbul 1993, 517-520, 524-525; Ebu’l-Ala Afifî, *Tasavvuf: İslam’da Manevi Devrim*, trc. İbrahim Kaçar- Murat Sülün, Risale Yay., İstanbul 1996, 327.

¹⁴ Mustafa Akman, *İbn-i Arabî Kelâmi Tartışmalar, Sorular, Şüpheler*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 462; Florian Sobieroj, Mutezile ve Tasavvuf, çev. Salih Çift, *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, X/1, 2001, 294.

¹⁵ Henry Eugénie Corbin, “Şîilikte Velâyet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XXVI, 1983, 719; Mehmet Şirin Ayış, “İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet Anlayışının Üzerinde Bulunduğu Zemin İle İlgili Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *İslâm Düşünce Ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet, Kerâmet*, Kuramer Yay., İstanbul 2017, 394.

Nâşî el-Ekber'e göre Şîa'nın İmâmet düşüncesi, şu şekilde gelişmiştir. İlk dönemlerde yazılan eserlerde İmâmetle ilgili başlangıçta ortaya çıkan görüş ayrılıklarından birinin fadıl-mefdûl meselesi olduğu kaydedilmektedir. Buna göre çoğunluk fadıl varken mefdulün İmâmetini caiz görmeye beraber, bir kısım Şîiler İmâmetin fadılın hakkı olduğunu savunmuşlardır. Yine çoğunluk Resulullah'ın İmâmete kimseyi vasi kılmadığı görüşündedir. Ancak bazıları insanlara sadece takva üzere olmalarını vasiyet ettiğini kaydetmişlerdir. Hasan b. Salih'in¹⁶ (ö. 168/784-85) taraftarları İmâmeti, Hz. Ali'nin hakkı olarak görmektedir. Onlara göre Hz. Ali en faziletli insandır. Ancak onlara Ebubekir ve Ömer'in İmâmetlerinin caiz olduğunu ve bunu Hz. Ali'nin kendi hakkını onlara bıraktığı şeklinde değerlendirmektedir. Buna benzer görüşler, başka Şîi gruplar tarafından da ileri sürülmüştür. Diğer taraftan Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) ve bir kısım Mürcî çevreler, İmâmetin ümmetin icması ile gerçekleşeceğini, kitap ve sünneti bilen herkesin buna hakkı olduğunu kaydetmişlerdir. Ebu Hanife (ö. 150/767) ve diğer Mürcî çevreler ise imamın Kureyş'ten olması gerektiği görüşündedir. Necdiyye dışındaki Haricilere göre Kitap ve sünneti bilen ve bunlara bağlı olan herkes imam olabilir ve İmâmet iki kişinin biat etmesiyle gerçekleşir.¹⁷

Hz. Ali'nin katledilmesinden sonra ise onun Şîası üç fırkaya ayrılmıştır:

1. İmâmetin nas ve vasiyetle belirlendiğini iddia ederek, Hz. Ali'den sonra İmamın Hz. Hasan olduğuna inananlar.
2. Abdullah b. Sebe ve adamlarından oluşan ve Hz. Ali'nin ölmediğini, diri olduğunu iddia eden Sebeyye.
3. İmâmetin nas ve vasiyetle olmadığını, Kitap ve sünneti bilen birisini imam seçme hakkına sahip olduklarını ve buna layık olanın Hz. Hasan olduğunu düşünen Hucr b. Adî (ö. 51/671) ve diğerleri.

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesinden sonra ise biri oğlu Ali'nin imam olduğunu ve babası tarafından vasiyet edildiğini iddia eden Fatimiyye, diğeri ise Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ali tarafından vasiyet edildiğini ileri sürerek onun imam olduğunu iddia eden Keysaniyye olmak üzere iki fırkaya ayrıldılar.¹⁸

Hicrî II. yüzyılın ortalarından itibaren Şîa'da imamlara siyasî anlamların yanı sıra, çok önemli dinî vasıflar da yüklenmiştir. Bu anlayışa göre imamın ve onun etrafındaki insanların geçmişle herhangi bir bağlantı kurmalarına gerek yoktur. Çünkü imam tam bir ilim sahibidir ve gelecekte olacak şeyleri, bir çocuğun doğacağını ve bir şahsın itikattan çıkacağını bilir. Bütün dilleri bilir. Hatta İmam Cafer (ö. 148/765) Süryanice, İmam Ali er-Rıza (ö. 203/819) farsça konuşmuştur.¹⁹ İmam İsm-i A'zamı bilir ve bununla göklere sefer düzenlemesi mümkündür.

İmâmetle ilgili olarak belirlenen bu çerçevenin, yeni olmakla birlikte daha önceki anlayıştan tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira yukarıda anılan ve İmâmetin dinî bir merteye olmaktan daha çok siyasî bir vasıf olduğuna işaret eden açıklamalar, İmâmetin süreç içerisinde evrilerek dinî bir merteye olarak anlaşılmasına katkı sağlayan unsurlar içermektedir. Özellikle İmâmetle ilgili olarak tartışılan fadıl-mefdûl meselesi ile İmâmetin

¹⁶ Zeydiyye'nin kollarından ve Kesîrûnevâ el-Ebter'e (ö. 169/785-86) nisbetle Bütriyye veya Ebteriyye diye de tanınan Sâlihiyye'nin kurucusudur. İlmî çevrelerde fakih ve muhaddis olarak tanınmaktadır. Bk. Yusuf Gökâl, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/328-331.

¹⁷ Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rıza, 1433/2012), 39-41.

¹⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 22-24.

¹⁹ Josef Van Ess, *İlmü'l-kelam ve'l-mucteme'* çev. Salime Salih, (Köln: el-Cümel, 2008), I/394-395.

(hilafet) Kureyşiliği meselesi, bu anlamda üzerinde durulmaya değer hususlardır. İmamın fadil (faziletli) ya da Kureyş’li olması, ilerleyen süreçte, imama diğer insanlardan farklı anlamlar yüklenmesini kolaylaştırmıştır. Halbuki fazilet meselesi, etnik kökenden ziyade takva ve dindarlığı çağrıştırmaktadır. Ne var ki kişisel irade ve gayret ile sağlanan bu pozisyon ve nitelik, istem dışı aidiyete bağlanmıştır. Dolayısıyla burada esas alınan özellik, imamın kendi çabasıyla elde ettiği özelliklerden daha çok, etnik kökeninden kaynaklanan ve doğuştan sahip olduğu bir özellik olmaktadır. Daha sonraki dönemlerde imamın Hz. Peygamber’in vasisi ve onun temsilcisi olarak, her türlü ilahi bilginin kaynağı şeklinde kabul edilmesinin, bu anlayışla doğrudan bir bağlantısı vardır. Mehdilik fikri de başlangıçta tamamen siyasî bir kurtarıcı etrafında şekillendiği halde, ilerleyen dönemlerde İmâmete verilen anlam doğrultusunda aynı zamanda dinî bir kimlik halini almıştır.

İlk Fırkaların Mehdilikle İlgili Görüşleri

Hz. Peygamber’in vefatından sonraki ilk III yüzyılda ortaya çıkan fırkalardan Şiîliğin, İmâmet merkezli bir teoloji oluşturup, dinî alanın tamamını bu yönde inşa ettiği yukarıda belirtildi. Mehdilik de İmâmetle olan doğrudan ilişkisi nedeniyle daha çok bu fırka ile özdeşleşmiştir. İsnâaşeriyye Şîası başta olmak üzere, Şîi fırkaların büyük çoğunluğu İmâmeti 12 ile sınırlandırarak belirli bir imamdan sonra durdurmuş ve son imamın gaib olduğunu, Mehdî olarak zuhur edip adaleti hâkim kılacağına inanmaktadır. Bu durum, en yaygın Şîi ekol olan İsnâaşeriyye’de, isminden de anlaşıldığı üzere on ikinci imam olan Muhammed Mehdî üzerinden temellendirilmiştir. Şu var ki süreç içerisinde Şîi fırkaların mehdî anlayışı, başta ortaya çıkışından kısa bir süre sonra itikâdî ve felsefî bir fırka halini alan tasavvuf çevresi olmak üzere önemli ölçüde İslam ümmetinin çoğunluğunu oluşturan Sünnî kesimi de etkilemiştir. Nâşi el-Ekber başta olmak üzere anılan kaynaklar kapsamında İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ilk fırkaların mehdî anlayışını irdelediğimizde bu durumun açık bir şekilde yer aldığı görülmektedir.

Hz. Hüseyin Kerbelâ’da acımasız bir şekilde katledilince, Şiîler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu görüş ayrılıklarındaki tartışma noktası, etrafında birçok savaşı olmasına rağmen Hz. Hasan’ın anlaşarak hilafeti Muaviye b. Ebû Süfyan’a bıraktığı halde; çevresinde çok az insan bulunmasına rağmen Hz. Hüseyin’in Yezid b. Muaviye’ye karşı kıyamı başlatmış olmasıdır. Halbuki Hz. Hüseyin de ağabeyi Hz. Hasan’a Muaviye ile anlaşması konusunda telkinde bulunmuştu. O halde birbirine zıt olan bu iki tavırdan hangisi isabetli hangisi isabetsizdi? Tartışma konusu olan bir diğer husus ise bu tartışmaların devam ettiği bir süreçte Hz. Hüseyin’den sonra baba bir kardeşi Muhammed b. Hanefiyye’nin (ö. 81/700) imam olduğuna dair görüşlerin ileri sürülmesidir. Onun Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den sonra Hz. Ali’ye en yakın şahsiyet olmasıdır. Ayrıca Hz. Hasan’dan sonra oğulları değil de kardeşi Hz. Hüseyin’in imam olmasından yola çıkarak, Muhammed’in de Hasan ve Hüseyin’in kardeşi olmasından dolayı bu konuda oğullarından daha çok hak sahibi olduğu ileri sürüldü. Kûfe’de Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sakafi (ö. 67/687) ise bir adım daha ileri giderek Muhammed’in Hz. Ali’nin vasisi olduğunu, Hz. Hasan’ın da Hz. Hüseyin’in de uygulamalarını onun izin ve emriyle yaptıklarını ileri sürdü. Hatta şayet Hz. Hasan Muaviye ile anlaşmasını, Hz. Hüseyin de Yezid’e karşı kıyamını onun izniyle yapmasalardı sapıtılmış ve helak olurlardı. Daha da ileri giderek Muhammed b. Hanefiyye’ye muhalefet edenlerin kafir ve müşrik olduklarını iddia etti. Ayrıca Muhammed b. Hanefiyye’nin Muhtar’ı Hz. Hüseyin’in intikamını almak üzere Irak’a vali olarak görevlendirdiğini yaymaya başladılar. Muhammed H. 81 yılında Medine’de vefat edince, bunlar üç gruba ayrıldılar. Ebû Kerb ed-Darîr’a nispetle Kerbiyye olarak isimlendirilen fırka, Muhammed’in babası Hz. Ali

tarafından “Mehdî” olarak isimlendirildiğini,²⁰ onun ölmediğini ve ölmeyeceğini, ne zaman dönüp yeryüzünde hakimiyet kuracağını kimse tarafından bilinmediğini ve ondan sonra imam olmadığını ileri sürdüler.²¹

Nâşî el-Ekber, Hz. Hüseyin’in katlinden sonra onun İmâmetine inananların ikiye ayrıldığını kaydetmektedir. Bunlardan Fatımiyye’ye göre Hz. Hüseyin’den sonra imam onun oğlu Ali b. Hüseyin’dir (ö. 94/712). Hz. Ali tarafından Keysan lakabının da verildiği nakledilen Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sakafî’ye ya da Muhtar’ın taraftarlarından ve Becile kabilesinin azatlısı olan Ebû Amre b. Keysan’a nispetle Keysaniyye olarak anılan fırkaya göre ise Hz. Hüseyin’den sonra imam onun üvey kardeşi Muhammed b. Hanefiyye’dir. Zira Hz. Ali onu açıkça tayin etmiştir.²² Daha sonra Nâşî, Keysaniyye’nin üç fırkaya ayrıldığını belirttikten sonra bunlardan birinci fırkaya göre Muhammed b. Hanefiyye’nin ölmediği ve Mekke ile Medine arasındaki Radva dağında beklemektedir. İkinci fırkaya göre Muhammed b. Hanefiyye’den sonra imam oğlu Ebû Hâşim’dir. Ebû Hâşim’den sonra da Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas’tır. Muhammed b. Hanefiyye’nin vefat ettiğini kabul eden üçüncü fırkaya göre ise ondan sonra imam oğlu Ebû Hâşim, ondan sonra da Abdullah b. Muaviye b. Cafer’dir. Bunlardan birinci fırka Muhammed b. Hanefiyye’nin Hz. Peygamber tarafından müjdelenen mehdî ve Âl-i Muhammed’in kaimi olduğunu iddia ettiler. Bunlar Muhammed’in 70 yıl gaybette kalacağını, daha sonra zuhur ederek Beni Ümeyye zorbalarıyla savaşaacağını inanmaktaydı.²³

Muhammed b. Hanefiyye’ye “mehdilik” anlamının yüklendiği dönem ve bu anlamın çerçevesi konusunda Nâşî el-Ekber ile Nevbahtî’nin ifadeleri önemli ölçüde uyumaktadır. Bu durum, mehdiliğin İslam düşüncesi tarihinde ilk defa Şîa arasında ve özellikle Muhtar ve onun etrafındakiler tarafından ortaya atıldığına dikkat çeken tezlerle örtüşmektedir.²⁴ Bu dönemde Muhammed b. Hanefiyye etrafında ileri sürülen başka bir anlayış ise “Ric‘at”tır. Zaman zaman süre ile ilgili detaylı öngörüler de ileri sürülerek Muhammed b. Hanefiyye’nin ‘Kâim’ ve ‘Mehdî’ olarak zuhurundan sonra, başta Hz. Hüseyin olmak üzere Âl-i beyt diriltilecek düşmanlarının cezalandırıldığını göreceklidir.

Mehdî/Mehdiliğin Siyasî Boyuttan Dinî boyuta Evrilmesi

Nâşî el-Ekber’in Mehdilikle ilgili yaptığı tasvir ve değerlendirmeler, mehdilik düşüncesinin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren iki özelliğinin öne çıkarıldığına dair yapılan genel değerlendirmelere paraleldir. Bu konuda özellikle Nevbahtî ve Ebû’l-Hasan el-Eş‘arî’nin benzer yaklaşımları sergilediklerini belirtmek gerekir. Mehdî etrafında anılan iki özellikten birincisi mehdînin dinî olmaktan daha ziyade siyasî bir figür olarak tasavvur edilmiş olmasıdır. Bu nedenle özellikle mehdî olduğu ileri sürülen şahıslar etrafında yapılan tasvirlerin tamamında siyasî iktidarla bağlantılar kurulmuştur. Özlenen iktidarın bazen Abbasilerde olduğu gibi gerçekleştiği bazen de henüz gerçekleşmediği ancak kıyamet kopmadan önce bir gün mutlaka gerçekleşeceğine dair beklentiler canlı tutulmuştur. İkinci özellik ise mehdilik ile Âl-i beyt başta olmak üzere mazlumların intikamı arasında bağlantıların kurulmuş olmasıdır. Bu beklentilere paralel olarak, beklenen mehdînin zuhurundan sonra icra edeceği faaliyetler literatüre geçmiştir. Bu faaliyetlerden birincisi yeryüzünün tamamına adalet ve hakkaniyetle doldurmak, diğeri ise zalimleri cezalandırmak suretiyle mazlumların hakkını almaktır.

²⁰ Mustafa Öz, "Keysâniyye", 2002 Ankara *DİA*, 25/364.

²¹ Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şîa*, 63-68.

²² Nâşî, *Mesâil*, 24 vd.

²³ Nâşî, *Mesâil*, s. 26-27.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2013), 50.

Nâşî el-Ekber'e göre İslam ümmeti içerisinde messianik anlamlar, ilk defa Hz. Ali'nin vefatı üzerine Abdullah b. Sebe ve adamları tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre Hz. Ali vefat edince, vefatını bildiren yazı Medain'e gittiğinde, onun döneminde Müslüman olan ve yine onun tarafından Medain'e görevlendirilen Abdullah b. Sebe "Vallahi, yetmiş paket içinde onun beynini de getirseniz, sizi tasdik etmeyiz. Biz onun ölmediğini ve asasıyla bütün Arapları yönetmeden ölmeyeceğini biliyoruz" demiştir. Bu söz Abdullah b. Abbas'a ulaştığında "Böyle olsaydı, onun malını taksim etmez, dul kalan eşleriyle de evlenmezdik" diyerek reddetmiştir.²⁵

Mehdilik Müslümanlar arasında ilk konuşulduğu dönemlerde, siyasî bir müessese olarak gündem olmuştur. Özellikle yaşanan acı tecrübeler ve Hz. Peygamber'in ailesine yapılan haksızlıklar, anılan siyasî beklentiyi, intikam duygularıyla beslemiştir. Önceki din ve inanç çevrelerinde yer alan benzer inanç ve anlayışların da etkisiyle, Hz. Peygamber'in neslinden gelmesi düşünülen kurtarıcı beklentisi, gittikçe taraftar bulmuş, geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Zira Mehdilik anlayışının ortaya çıktığı dönemde, Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda, beklenen kurtarıcı inancına sahip birçok dinî unsur bulunmaktaydı. Bunlar arasında, özellikle Şîa'nın mehdilik anlayışının büyük ölçüde etkilendiği Mecusîlik en başta gelir. Yahudîlik, Hıristiyanlık, Maniheizm ve Deysanîlik ise bölgede mensupları bulunan ve kurtarıcı inancına sahip olan din ve inanç çevreleri arasındadır. Mehdiliğin ilk ortaya çıktığı yer olan Kûfe'nin demografik yapısı dikkate alındığında, oldukça heterojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kuzey ve güney Araplarının yanı sıra Fars ve Horasan bölgelerinden de önemli ölçüde nüfusun buraya kaydırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Kûfe'de yaşayan unsurlar, daha önceleri büyük ölçüde anılan dinî gruplara mensuptu. Bunların Müslüman olduktan sonra önceki inançlarını İslamî motif ve figürler içerisinde, çoğu zaman farkına varmadan sürdürmüş olmaları mümkündür. Bu bağlamda sözcülemi Zerdüşt'ün yerine Hz. Peygamber'i, Saosyant'ın yerine ise Mehdî'yi ikame etmiş olmaları mümkündür. Bu nedenle mehdilik düşüncesi kısa süre içerisinde geniş kitleler tarafından kabul görmüştür.

Mehdiye siyasî misyonunun yanı sıra dinî içeriklerin yüklenerek aynı zamanda dinî bir lider haline gelmesi sürecinde dış etkenlere örnek olarak Nâşî el-Ekber'in naklettiği ve Hz. İsa ile mehdî arasında bağlantı kuran şu örnek önemlidir: "Adına nispetle Muğîriyye olarak bilinen fırkanın kurucusu Muğîre b. Saîd'e (ö. 119/737) göre imam, Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden Ali evlâdının lideri en-Nefsüzzekiyye olarak da bilinen Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Talib'tir (ö. 145/762). İmâmetin Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den ona geçmiş olduğu görüşündeydi. Muhammed b. Abdullah'ın, Resûlullah'ın müjdelediği mehdî olduğunu ve onda ölülere diriltin, âmâ ve cüzzamlıları iyileştiren, gaybı bilen bir ruh olduğunu zannediyordu."²⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, mehdîye siyasî kimliğinin yanı sıra dinî/manevî birtakım anlamlar yüklenmiş ve Hz. İsa ile arasında bağlantılar kurulmuştur. Bu iddianın ilk sahibi olarak Muğîre b. Saîd gösterildiğine göre, ilk nüveler hicrî II. yüzyılın başlarına kadar gidebilmektedir. Bununla birlikte ilk dönemlerde siyasî içeriğin baskın olduğunu oldukça rahat bir şekilde görmek mümkündür. Nitekim Zeydiyye'nin bir kolu olan ve Ebü'l-Carûd'a (ö. 150/767) nispetle Carûdiyye olarak bilinen fırkaya göre, kıyamdan geri duran ve evinde örtüsüne bürünerek oturan kimsenin imam olamayacağı gibi ona itaat etmenin de farz olmayacağını iddia etmişlerdir. Şu var ki Ebü'l-Carûd ve ona tabi olanlar, imama ihtiyaç duyduğu konularda ilham geldiğini iddia ederek dinî içeriğin kapılarını da kapatmamışlardır.²⁷

²⁵ Nâşî, *Mesâilü'l-İmâme*, 22-23.

²⁶ Nâşî, *Mesâilü'l-İmâme*, 41.

²⁷ Nâşî, *Mesâilü'l-İmâme*, 42-43.

Kuşkusuz mehdîye dinî içerik atfedilmesini, bu düşüncenin ortaya çıktığı ilk dönemlere kadar götürmek mümkündür. Nitekim Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından hemen sonra onun mehdî olduğunu iddia edenler, onun hakkında şu tasvirleri yapmışlardır: "Muhammed b. el-Hanefiyye ölmemiştir ve diridir. Mekke ile Medine arasında bulunan Radva dağındadır. Sağında aslan solunda kaplan bulunmaktadır ve ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Âl-i Muhammed'in Kaim'i ve Resûlullah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği Mehdî'dir."²⁸ Ancak her ne kadar buna benzer dinî birtakım tasvirler var ise de Muhammed b. Hanefiyye, kardeşi Hz. Hüseyin'in intikamını alması, zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı adalet ve hakkaniyetle doldurması beklenen siyasî bir lider olarak idealize edilmiştir. Benzer bir anlayış Nefsüzzekiyye etrafında da geliştirilmiş ve onun isminin Muhammed, babasının isminin ise Abdullah olması da delil getirilerek, bu anlamda nakledilen rivayette kastedilen zatın, Nefsüzzekiyye olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Nefsüzzekiyye, tekrar ortaya çıkacağı zamana kadar Alemiyye dağında yaşamaktadır.²⁹ Mehdîliğin ilk dönemlerde siyasî işlevinin ön plana çıkması nedeniyle, İmamiyye Şîası on ikinci imamı mehdî ilan edip, onunla sınırlandırılmaya kadar hicri ilk üç yüzyılda, kılıcını çekip adalet ve hakkaniyet iddiasıyla ortaya çıkan herkese mehdî denilmiştir. Abbasilerin ikinci halifesi Ebû Cafer el-Mansur'un oğluna mehdî adını vererek, onu beklenen mehdî olarak ilan etmesi de mehdîliğe o dönemde siyasî içeriği baskın bir işlev yüklendiğini göstermektedir.

Beklenen kurtarıcı hakkında başta Nâşî el-Ekber olmak üzere ilk dönemlerde kaleme alınan eserlerden anlaşıldığına göre, mehdilik inancı, başlangıçta örtük bazı dinî anlamlar ihsas etmekle birlikte daha çok siyasî içeriği baskın bir lider etrafında oluşmaktaydı. İlerleyen süreçte, siyasî özellikler saklı kalmak kaydıyla, birtakım açık dinî anlamlar da yüklenmiş ve mehdî, özellikle bu inancı benimseyen bir kısım Şîî çevreler tarafından, bazı açılardan peygamberlerin bile sahip olmadığı ilahî ve melekûtî bağlantılarla anılmıştır.

Mehdîliğin dinî/itikâdî bir konu olarak anılması, daha çok İmamiyye Şiasının on birinci imamı olan Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) vefatı sonrasında denk gelmektedir. Kimi tabakat ve fırak müellifleri, onun vefat ettiğinde geride herhangi bir oğlunun olmadığını kaydetseler de onun taraftarları, Muhammed isminde bir oğlunun olduğunu ve Hasan el-Askerî vefat ettiğinde dört veya beş yaşında olduğunu, babasının vefatıyla birlikte gaybete (el-Gaybetü's-suğrâ) girdiğini iddia etmişlerdir.³⁰ İşte mehdînin şahsiyeti etrafında birtakım mistik unsurlar eklenerek, dinî ve itikâdî bir mesele olması, bununla birlikte oluşmuş ve Hasan el-Askerî'nin oğlu olarak anılan ve on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan, el-Kâim ve el-Mehdiyyü'l-muntazar olarak kabul edilmiştir. Bu iddiaya göre İmam Mehdî 329/941 yılına kadar sefirleri üzerinden Şiasıyla temas kurmuştur. Ancak bu tarihte son sefirin de ölümüyle birlikte gaybet yeni bir merhaleye girmiş ve büyük gaybet (el-Gaybetü'l-kübâ) dönemi başlamıştır. O günden bugüne kadar on ikinci imam Şiası İmam Mehdî'nin zuhrunu beklemektedir.

Şu halde Nâşî el-Ekber ve onun muasırları olan fırak müelliflerinin beyanları dikkate alındığında, mehdîliğin başlangıçta siyasî bir beklenti olduğu anlaşılmaktadır. Hicri III. yüzyıldan itibaren on ikinci İmam Şiasının Muhammed b. Hasan etrafında oluşturduğu dinî/itikâdî muhteva, zamanla siyasî muhtevadan daha baskın hale gelmiştir. On ikinci İmam Şiasının bu anlayışı, ilerleyen dönemlerde beklenen kurtarıcı inancına sahip bütün çevreleri etkilemiş ve mehdî, Şiiler

²⁸ Nâşî, *Mesâilü'l-İmâme*, 26.

²⁹ Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, 53-54.

³⁰ Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 90-93; geniş bilgi için bk. Cemil Hakyemez, "Mehdî Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1 (III/5), s. 127-144.

için imamların, Sünnî tasavvuf çevreleri içinse velilerin sonuncusu olarak kabul edilmiştir.

Sonuç

Mehdî inancının oluşmasında toplumların, yaşadığı kaos ve maruz kaldığı zulmü engelleyememesi etkin rol oynamıştır. Nitekim çeşitli din ve inançların *beklenen kurtarıcı* etrafında oluşturdukları anlayış ve düşünceler incelendiğinde, bu inancın, her ne kadar dinî çerçeve içerisinde sunulmakta ise de özü itibariyle tamamına yakınında sosyo-psikolojik ve siyasal etkenlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca siyaseten başarısız olan ve ezilen kitleler, yaşadıkları bu olumsuzlukların değiştirilmesi ve zalimlerden intikamlarını alarak bozulan toplumsal yapıyı kılıcının gücüyle düzelterek manevî güç sahibi olan bir kurtarıcı beklentisine girmişlerdir. Bu anlamda çevre kültür ve dinlerden etkilenme ve kadîm kutsal metinlerde Hz. Peygamber'in müjdelenmesine dair verilen mesajların ilhamıyla oluşturulan yeni dinî referanslarla muhayyel bir mehdilik tasarlanmış ve böylelikle backgroundu toplumsal çürümenin oluşturduğu manevî görünümlü siyasi bir mehdî/ kurtarıcı figürü geliştirilmiştir.

Mehdîliğin ilk dönemlerde siyasî bir kimlik olarak öne çıkmasında, başta Hz. Peygamber'in ailesi olmak üzere yaşanan yenilgi ve zulüm ortamının etkisi önemlidir. Kuşkusuz geçmiş din ve inanç çevrelerinin beklenen kurtarıcı hakkında oluşturdukları tasavvur da bunda etkili olmuştur. Zira tarih boyunca beklenen bütün kurtarıcıların etrafındaki insanları siyaseten zafere ulaştırması ve ezilenlerin hakkını alarak yeryüzünü adaletle doldurması ön görülmüştür. Özellikle on iki İmam Şîasının mehdî etrafında oluşturduğu teorik çerçeve ile aynı coğrafyanın kadîm dinlerinden olan Mecusîliğin beklenen kurtarıcısı olan Saoşyant etrafında oluşturduğu çerçevenin sıkı bir şekilde benzerlik taşıması, bu duruma verilebilecek en çarpıcı örnektir. İslam tarihinde mehdilik iddiasında bulunanlarla Hz. Peygamber arasında kurulan bağlantılar, bu hassasiyetin bir neticesi olarak oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, onun oluşturduğu adil, hakkaniyetli ve erdemli toplum yapısının bozulmasıyla birlikte, insanlarda tekrar böyle bir dönemi oluşturma arzusu canlanmıştır. Ne yazık ki bu arzu, ilke ve prensipler yerine kadîm din, inanç ve kültürlerin de etkisiyle, karizmatik ve güçlü bir lider odaklı olarak şekillenmiştir. Söz konusu lider, ilk dönemlerde herhangi bir şahıstan daha çok vasıf olarak öne çıkmıştır. Buna bağlı olarak Muhammed b. Hanefiyye, Nefsüzzekiyye veya Mehdi b. Ebu Ca'fer gibi farklı şahıslar, mehdî olarak görülmüştür. Bu şahısların tamamına yüklenen misyon, adaletin hâkim olduğu bir dünya oluşturmaktır. Bu nedenle beklenen kurtarıcı, özellikle Hz. Peygamber'le akrabalık ilişkisi kurulduğu için dinî birtakım bağlantıları ihsas etse de daha çok siyasi bir şahsiyet olarak tasarlanmıştır. Bozulan siyasi ve ictimâî düzeni kim düzeltip adalet ve hakkaniyeti hâkim kılarca kurtarıcı mehdî, odur. Ancak ilerleyen süreçte, söz konusu siyasi kimlik dinî anlamları baskın bir hale evrilerek, mehdilik itikâdî bir mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda on ikinci imam denilen kişi mehdî kabul edildiği için, mehdîliğin Şîa itikadındaki yeri oldukça güçlü ve vazgeçilmez bir ilke olarak durmaktadır. Ancak süreç içerisinde başta tasavvuf çevreleri olmak üzere, mehdilik inancı bir kısım sünnî çevreler tarafından da önemli ölçüde taraftar bulmuştur. İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde eser kaleme alan müellifler arasında önemli bir yeri olan Nâşî el-Ekber gibi şahsiyetlerin naklettikleri buna ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Afîfî, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf: İslam'da Manevi Devrim*, trc. İbrahim Kaçar- Murat Sülün, Risale Yay., İstanbul 1996.
- Akman, Mustafa, "Mehdî İnancı Özelinde İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/51, (2017), 1210.

- Akman, Mustafa, *İbn-i Arabî Kelâmi Tartışmalar, Sorular, Şüpheler*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017).
- Akman, Mustafa, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları: İçerik ve Özellikleri*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2019).
- Aydınlı, Osman. “Mu'tezile Ekolü'nün Temel Kaynakları ve Özellikleri”. *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Ayış, Mehmet Şirin, “İslâm Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet ve Kerâmet Anlayışının Üzerinde Bulunduğu Zemin İle İlgili Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *İslâm Düşünce Ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet, Kerâmet*, Kuramer Yay., İstanbul 2017.
- Corbin, Henry Eugénie, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XXVI, 1983.
- Çınar, Mahmut. *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*. İstanbul: Rağbet Yay., 1. Basım, 2013.
- Ekber, Nâşî el-. *Mesâilü'l-imâme*. nşr. Josef Van Ess. Beyrut: y.y., 1971.
- Ess, Josef Van. *İlmü'l-kelem ve'l-mucteme'*. çev. Salime Salih. 1. Cilt. Köln: el-Cümel, 2008.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan el-. *Kitabü makâlâti'l-İslamiyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn*. nşr. Helmut Ritter. Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1430/2009.
- Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hakyemez, Cemil. “Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 127-144.
- Ka'bî, Kerîm Alkem el-. *en-Nâşî el-Ekber hayatuhu ve edebuhu*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Besair, 2012.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa en-. *Fıraku'ş-Şîa*, Beyrut: Menşûrâtu'r-Rıza, 1433/2012.
- Öz, Mustafa, “İmâmîyye”, *DİA*, (İstanbul 2000), 22/207-209.
- Mustafa Öz, "Keysâniyye", 2002 Ankara *DİA*, 25/362-364.
- Sobieroj, Florian, Mutezile ve Tasavvuf, çev. Salih Çift, *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, X/1, 2001.
- Tülücü, Mustafa. “Nâşî el-Ekber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman, “Şiilikte Tasavvuf”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, Tebliğler ve Müzakereler 13-15 Şubat, İstanbul 1993.
- Zincânî, İbrahim el-Müsevî en-Necefî el-Hâc, “Ana Hatlarıyla İmâmîyye Akidesi”, çev. M. Serdar, *Bilimname dergisi*, III/8, (2005/2), 133-143.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

G20 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları, Yaşam Beklentisi ve Ekonomik Büyüme İlişki Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on the Health Expenditures, Life Expectancy and Economic Growth Relationship in G20 Countries

Zeynep KÖSE^{a*} Havva GÜLTEKİN^b Gözde MERAL^c

^aDr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İİSBF İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9494-3098

^bArş. Gör. Dr. Trakya Üniversitesi İİBF, Ekonometri Bölümü, Edirne / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3157-4635

^cArş. Gör. Hasan Kalyoncu Üniversitesi İİSBF İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1918-1249

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Mart 2021

Kabul tarihi: 10 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Sağlık harcamaları,

Ekonomik büyüme,

Yaşam beklentisi

ÖZ

Bu çalışmada 2000-2017 yılları arasında G-20 ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Bu bağlamda sağlık harcamaları, özel sağlık harcamaları, kişisel sağlık harcamaları, GSYH ve doğumdan beklenen yaşam süresi değişkenleri panel ARDL testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda sağlık harcamaları, özel sağlık harcamaları ve yapılan kişisel sağlık harcamaları değişkenlerinin hem uzun hem de kısa dönem parametreleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun dönemde sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyümede % 0,8 oranında artışa sebep olurken, özel sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ekonomik büyümede %0,6 oranında azalışa sebep olacaktır. Yine uzun dönemde yapılan kişisel sağlık harcamaları değişkenindeki %1'lik artış ekonomik büyümede %0,7 oranında artışa sebep olacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 3, 2021

Accepted August 10, 2021

Keywords:

Health expenditures,

Economic growth,

Life expectancy

ABSTRACT

In this study, the relationship between health expenditures and economic growth in G20 countries between 2000-2017 was investigated. In this context, health expenditures, private health expenditures, GDP and life expectancy from birth were analyzed with panel ARDL test. As a result of the analysis, both long and short-term parameters of health expenditures, private health expenditures and personal health expenditures are statistically significant. In the long term, a 1% increase in health expenditures will cause an increase in economic growth by 0.8%, and a 1% increase in private health expenditures will cause a 0.6% decrease in economic growth. Again, an increase of 1% in the variable of personal health expenditures in the long term will cause an increase of 0.7% in economic growth.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: zeynep.kose@hku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, the concept of human capital has entered the economic growth literature. Human capital stock affects economic growth positively in human capital-based growth models. Human capital stock increases in parallel with education and health investments. In today's world, global competition creates serious pressure on economies. Investments aimed at increasing the human capital stock in particular create an important cost advantage. Individuals' education increases their skill levels. Similarly, individuals' access to and benefiting from health services also contribute to their cognitive and physical skills. Individuals who do not struggle with the burden of disease are relatively more efficient in the production process. The amount of output produced per unit time is correspondingly higher. A large part of the economic growth of countries is due to health expenditures that increase the human capital stock. In this direction, countries have been revising their education and health policies based on this assumption since the beginning of the 20th century.

Healthy individuals with long life expectancy contribute to the increase of macro-scale investments and savings. As individuals' uncertainties regarding their future are largely eliminated, they attach importance to their investments in improving their post-retirement life conditions. Long life expectancy also causes an increase in education investments. Therefore, while increasing health investments increase education investments on the one hand, increasing investments on the other hand create economic growth.

In G-20 countries, the human capital stock is high and the average life expectancy is long. Private and public expenditures are high. This mentioned structure of G-20 economies; It has been questioned whether there is any relationship between the variables of health expenditure, life expectancy and economic growth.. If a relationship is found between these variables, it is aimed to make a policy proposal for developing and high-population countries.

Especially in recent years, epidemics and natural disasters have encouraged people to make more health investments. Individuals make personal health investments in order to lead a more comfortable and comfortable life during their active working life and to guarantee their lives in post-retirement periods. Health investments are made not only through personal efforts but also through the public channel.

These health investments made extend the life span of individuals. In addition, healthy individuals increase the human capital stock. This situation allows people to work in higher income jobs. Individuals with increased income increase their savings. Considering all these conditions, the increase in health expenditures will increase economic growth in the long run. This study, in which the relationship between health expenditures and economic growth in G20 countries is analyzed, contains important findings especially for developing countries with a high young population. Accordingly, investments to be made in the workforce potential of these countries will stimulate economic growth by increasing the human capital stock.

In this study, the relationship between health expenditures and economic growth between 2000-2017 in G20 countries was analyzed. Health expenditures, private health expenditures, life expectancy from birth and personal health expenditures are used as health expenditure indicators. First, cross-section dependency test was applied to the variables compiled from the World Bank official database. After the cross-section dependency test, the stationarity levels of the variables were determined with the CIPS unit root test, one of the new generation unit root tests. After it was understood that the variables were stationary in the first order difference, the long-term relationship between the variables was determined with the Kao and Pedroni cointegration tests. The panel ARDL test was applied to determine the long-term relationship between the variables. Long-term coefficient estimation has been made with MG and PMG estimators.

As a result of the Pedroni and Kao cointegration tests, it was determined that there is a cointegration relationship between the variables. Accordingly, there is a long-term relationship between health expenditures and economic growth. According to the error correction parameter, approximately 0,28% of the deviations from the balance that will occur in one period will be corrected in the next period and will approach the long-term balance. When both long and short term parameters are examined, only the economic growth variable is statistically significant. A 1% increase in economic growth in the long term will cause an increase in health expenditures by 1.25%. In the short term, a 1% increase in economic growth will cause an increase in health expenditures by 0.18%. There is a long-term relationship between economic growth and health expenditures. According to the error correction parameter, approximately 0,34% of the deviations from balance that will occur in one period will be corrected in the next period. And the long-term equilibrium will be approached. Both long and short term parameters of health expenditures, private health expenditures and personal health expenditures variables are statistically significant. In the long term, a 1% increase in health expenditures will cause an increase in economic growth by 0.8%. A 1% increase in private health expenditures will cause a 0.6% decrease in economic growth. Again, a 1% increase in personal health expenditures variable in the long term will cause an increase of 0.7% in economic growth.

It is possible to draw important inferences from this study conducted for G20 countries, especially for developing countries. Based on the positive effect of human capital on economic growth, it is recommended to make more health spending to increase the human capital stock in these countries. In addition, considering the fact that private health expenditures increase the investments, incentives should be made for people to make private health investments.

Giriş

20. yüzyılın ilk yıllarına değin parazit ve bulaşıcı hastalıklar, yetersiz beslenme, demir ve iyot eksikliği, kurşun zehirlenmesi gibi bir dizi unsur nüfusun ortalama bilişsel ve fizyolojik yeteneklerini olumsuz etkilemiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde bahsi geçen sağlık göstergelerinde iyileşme görülmüş ve verimlilik artışının arkasındaki itici güç olarak kabul edilmiştir (Madsen, 2017, s. 34). Beslenme yetersizliklerine eşlik eden yetersiz barınma, giyim ve tıbbi tesislerinin sınırlı nüfuzu; hastalık, düşük üretkenlik düzeyi ve kazanç döngüsü yaratmaktadır. Kısır döngünün kırılması, ilgili ülkelerde kullanılmayan insan enerjisinin üretken kullanıma kanalize edilmesi ile ekonomik gelişme ve sosyal değişim sürecine ivme kazandırabilmiştir. Sağlıklı bireylerin üretken kapasiteleri görece daha yüksek olurken; özellikle sağlık harcamalarının bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere, hastalık yükünü azaltması fiziksel sermaye ve bilişsel becerilerde belirgin bir iyileşme yaratmıştır. 1800'lü yıllardan itibaren OECD ülkelerinin verimlilik düzeylerinde yaşanan artışların yaklaşık üçte birinin sağlık iyileştirmesinden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır (Madsen, 2018, s. 961; Dhese ve Dhariwal, 1990, s. 312-313). G20 ülkeleri açısından da benzer eğilimler göze çarpmaktadır. Bu bağlamda 2000-2010 döneminde G20 ülkelerinde sağlık ve eğitim harcamalarının bir göstergesi olarak kullanılan beşeri sermaye yatırımları, inovasyona yönelik kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İnovasyon ve beşeri sermaye oluşumuna (sağlık ve eğitime yapılan toplam harcamalar) yönelik kamu harcamalarının ekonomik büyüme için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, Ar-Ge'ye yapılan harcamaların yüzde 1'i ekonomik büyümeyi yüzde 9,57 artırırken; yüzde 1'lik beşeri sermaye harcamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yüzde 0,29 olduğu tespit edilmiştir (Hanusch vd., 2017). Sağlık göstergelerinde iyileşme yaratmak adına yapılan sağlık harcamaları, insan sermayesini güçlendirici bir faktör olarak emeğin üretkenliğini artırmakta, yükselen çıktı düzeyiyle birlikte de ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Erçelik, 2018, s. 1).

Kamu yatırımları aracılığıyla artırılan sağlık sermayesi hayatta kalma olasılığını yükseltmektedir. Görece kısa yaşam süreleri tasarrufları caydırıcı etki yaratmakta, ekonomik büyüme önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Yoksul ve düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde daha uzun ve sağlıklı yaşam koşulları tahsis edilmesi durumunda eğitim ve sağlık yatırımlarında artış olacağı öngörülmekte; bu durumun da nihai olarak bir taraftan ekonomik büyüme diğer taraftan kontrollü nüfus artışı yaratacağı düşünülmektedir (Chakraborty, 2004, s. 119; WHO, 2001, s. 3). Dolayısıyla yüksek yaşam süresi okullaşma oranını ve GSYH nispetindeki yatırım düzeylerini artırmaktadır (Zhang ve Zhang, 2005, s. 64). Ek olarak sağlık harcamalarının mevcut sağlık açıklarını ortadan kaldırarak, gelir dağılımında adaleti sağlayacağı kabul edilmektedir (Weil, 2014, s. 1301).

Sağlık sermayesi bakımından farklılık gösteren ülkelerin benzer yaşam standartlarına ulaşması mümkün olmamaktadır (Chakraborty, 2004, s. 119). Yaşam süresini artırmaya yönelik politikaların ekonomik büyüme yaratıcı etkisi ülkelerin mevcut nüfus yapısına bağlı olarak değişmektedir. Şöyle ki; yaşam beklentisi yüksek gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak ölüm oranlarını azaltıcı politikaların ekonomik büyüme yaratma gücü son derece sınırlı kalmaktadır. Ancak; yaşam beklentisi ve gelir düzeyi düşük, doğurganlık oranı ise yüksek ülkelerde; yapılan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme yaratma potansiyeli görece yüksektir (Zhang ve Zhang, 2005, s. 64). Bu noktada yeni içsel büyüme teorileri teknolojik ilerleme ve eğitim biçiminde artan beşeri sermayenin etkisiyle üretkenlikteki iyileşmeye vurgu yapmakta; ekonomik büyüme sağlık arasında iki yönlü ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır (Barro, 1996, s. 1). Beslenme kalitesi, sağlık hizmetleri, okuryazarlık oranlarına ilişkin olan beklenen yaşam süresi 1960 yılı için hesaplanmış ve ekonomik büyüme ile aynı yönlü ilişkinin varlığı saptanmıştır. Ek olarak 1960 yılında yaşam beklentisi yüksek olan ülkelerin sonraki kırk

Yıl için daha yüksek büyüme performansı göstereceği belirtilmiştir (Barro ve Xavier, 1995, s. 554).

Kalkınma hedefleri bağlamında düşük gelir gruplarının sağlığının ve ortalama yaşam süresinin iyileştirilmesi temel önceliklerden biri ve başlıca amaçken; yoksulluğun azaltılmasına ve ekonomik büyümenin sağlanmasına giden yolda da önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle Sahra Altı Afrika ülkelerinde hastalık yükü ekonomik büyüme önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir (WHO, 2001, s. 2-3). Tablo 1’de ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve gelir seviyesine göre ilgili yıllarda doğumda yaşam beklentisi, bebek ve beş yaş altı ölüm oranlarına yer verilmiştir. Gelir düzeyi görece yüksek ve ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde yaşam süresi uzun, ölüm oranları ise düşük seyretmektedir. Ancak açlıktan ve erken ölümlerden kaçışın henüz tamamlanmadığını; zengin ülkeler de dahi kronik rahatsızlıkların, erken ölümlerin hala varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Sağlık reformlarının hedeflenen başarıya ulaşması uzun vadeli fizyolojik değişikliklerle tutarlı sosyoekonomik, biyomedikal ve çevresel iyileştirmeleri içermesinden geçmektedir (Fogel, 1994, s. 388).

Tablo 1: Ülke Gruplarına Göre Seçili Göstergeler

	Doğumda yaşam beklentisi (yıl)		Bebek ölüm oranı (1000 doğum başına)		Beş yaş altı ölüm oranı (1000 doğum başına)	
	1970-1975	1995-2000	1970	1999	1970	1999
	Gelişmekte Olan Ülkeler	55,5	64,1	109	61	167
En az gelişmiş ülkeler	44,2	51,3	149	100	243	159
Arap ülkeleri	51,9	65,9	129	44	198	59
Doğu Asya ve Pasifik	60,4	68,8	87	34	126	44
Latin Amerika ve Karayipler	60,8	69,3	87	32	125	39
Güney Asya	49,9	61,9	128	69	203	97
Sahra Altı Afrika	45,3	48,8	138	107	226	172
Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Birliği	69,2	68,4	37	25	47	31
OECD	70,4	76,4	40	13	52	8
Yüksek gelirli OECD ülkeleri	72,1	77,8	20	6	26	6
Yüksek gelirli	72	77,8	21	6	26	6
Orta gelirli	62,6	69,2	85	32	121	39
Düşük gelirli	49,6	59	126	80	202	120
Dünya	59,9	66,4	96	56	147	80

Kaynak: UNDP, 2001, s. 169

Sağlık harcamalarında yaşanan artışın ekonominin beşeri sermaye ve toplam verimlilik düzeyini artırması yönündeki temel eğilimin mutlak geçerliliğinden söz etmek mümkün olmamakla birlikte; bazı durumlarda sağlık sisteminin gereksiz ve aşırı kullanımının bir sonucu olabilmektedir (Atılğan vd.,2017, s. 573). Tablo 2’de seçili bazı ülkelerde sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payları gösterilmektedir. 2002-2017 yılları arasında genel eğilim sağlık harcamalarında artış şeklindedir.

Tablo 2: Sağlık Harcamaları (% GSYH)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	14,0	14,5	14,6	14,6	14,7	14,9	15,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,2	16,4	16,7	17,1	17,0
Birleşik Krallık	8,0	8,2	8,5	8,5	8,7	8,9	9,2	0	0	0	1	0	0	9,9	9,9	9,8
Türkiye	5,1	5,1	5,0	4,9	5,2	5,3	5,3	5,5	5,1	4,7	4,5	4,4	4,4	4,1	4,3	4,2
Güney Afrika	6,9	6,9	6,8	6,7	6,6	6,4	6,6	7,1	7,4	7,5	7,8	7,7	7,9	8,2	8,1	8,1
Rusya	5,5	5,2	4,8	4,8	4,8	4,7	4,9	5,6	5,0	4,8	4,9	5,1	5,3	5,3	5,3	5,4
Meksika	5,1	5,8	6,0	5,8	5,7	5,8	5,7	6,1	6,0	5,7	5,8	5,9	5,6	5,8	5,5	5,5
Kore	4,2	4,4	4,4	4,6	4,9	5,1	5,4	5,8	5,9	6,0	6,1	6,3	6,5	6,7	6,9	7,1
Japonya	7,5	7,6	7,7	7,8	7,8	7,9	8,2	9,1	9,2	6	8	8	8	9	8	8
İtalya	7,9	7,8	8,2	8,3	8,4	8,1	8,5	9,0	8,9	8,8	8,8	8,8	8,9	8,9	8,7	8,7
Endonezya	2,0	2,3	2,2	2,6	2,7	2,9	2,6	2,7	3,0	3,0	2,9	3,0	3,1	3,0	3,1	3,0
Hindistan	4,4	4,1	4,1	3,9	3,8	3,6	3,6	3,6	3,4	3,3	3,3	3,8	3,6	3,6	3,5	3,6
Almanya	10,2	10,4	10,2	10,3	10,2	1	3	2	1	8	9	0	0	2	2	4
Fransa	10,0	10,1	10,2	10,2	10,4	3	5	3	2	2	3	4	6	5	5	4
Çin	4,4	4,4	4,3	4,2	4,0	3,7	3,9	4,3	4,2	4,3	4,6	4,7	4,8	5,0	5,0	5,1
Kanada	8,9	9,0	9,1	9,0	9,3	9,4	9,6	7	7	3	4	3	3	7	0	8
Brezilya	8,7	8,2	8,1	8,0	8,3	8,2	8,0	8,4	8,0	7,8	7,7	8,0	8,4	8,9	9,2	9,4
Avustralya	7,9	7,9	8,1	8,0	8,0	8,1	8,3	8,6	8,4	8,5	8,7	8,8	9,0	9,3	9,2	9,2

Kaynak: OECD, 2019

Atılğan vd. sağlık harcamalarının, asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike sorunlarının bir sonucu olarak her zaman ekonomik büyümeyi artırıcı bir unsur olmadığını ifade etmiştir (2016, s. 573). Tablo 2’de sunulan sağlık harcamalarının artış yönündeki eğilimi; Tablo 3’teki GSYH yıllık büyüme rakamlarıyla kıyaslandığında ilgili varsayımı doğrular sonuçlar ortaya koymaktadır. ABD ekonomisi açısından bakıldığında ekonominin daralma yönünde seyrettiği 2008 ve 2009 yılları, ilgili ekonominin sağlık harcamaları konusunda yükselme eğilimi gösterdiği döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi salt sağlık harcamaları ile açıklamak da her zaman anlamlı sonuçlar vermeyecektir. Bu noktada artan yaşam süresinin ek sermaye birikimi ve üretkenlik artışı yaratması; sosyal güvenlik programlarının tasarımı ve uzatılmış çalışma hayatının dengeleyici unsurlarına (çalışma hayatının kalitesi, esnek çalışma şartları gibi) bağlı olmaktadır (Bloom, 2018, s. 14).

Tablo 3: GSYH Büyümesi (yıllık %)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	1,7	2,9	3,8	3,5	2,9	1,9	-0,1	-2,5	2,6	1,6	2,2	1,8	2,5	2,9	1,6	2,4
Birleşik Krallık	2,3	3,3	2,4	3,2	2,8	2,4	-0,3	-4,2	1,9	1,5	1,5	2,1	2,6	2,4	1,9	1,9
Türkiye	6,4	5,8	9,8	9,0	6,9	5,0	0,8	-4,8	8,4	2	4,8	8,5	4,9	6,1	3,3	7,5
Güney Afrika	3,7	2,9	4,6	5,3	5,6	5,4	3,2	-1,5	3,0	3,3	2,2	2,5	1,8	1,2	0,4	1,4

Rusya																	
Federasyonu	4,7	7,3	7,2	6,4	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	4,3	4,0	1,8	0,7	-2,0	0,2	1,8	
Meksika	0,0	1,4	3,9	2,3	4,5	2,3	1,1	-5,3	5,1	3,7	3,6	1,4	2,8	3,3	2,6	2,1	
Kore																	
Cumhuriyeti	7,7	3,1	5,2	4,3	5,3	5,8	3,0	0,8	6,8	3,7	2,4	3,2	3,2	2,8	2,9	3,2	
Japonya	0,1	1,5	2,2	1,7	1,4	1,7	-1,1	-5,4	4,2	-0,1	1,5	2,0	0,4	1,2	0,5	2,2	
İtalya	0,3	0,1	1,4	0,8	1,8	1,5	-1,0	-5,3	1,7	0,7	-3,0	-1,8	0,0	0,8	1,3	1,7	
Endonezya	4,5	4,8	5,0	5,7	5,5	6,3	6,0	4,6	6,2	6,2	6,0	5,6	5,0	4,9	5,0	5,1	
Hindistan	3,8	7,9	7,9	7,9	8,1	7,7	3,1	7,9	8,5	5,2	5,5	6,4	7,4	8,0	8,3	7,0	
Almanya	-0,2	-0,7	1,2	0,7	3,8	3,0	1,0	-5,7	4,2	3,9	0,4	0,4	2,2	1,5	2,2	2,6	
Fransa	1,1	0,8	2,8	1,7	2,4	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1,0	1,1	1,1	2,3	
Çin	9,1	0	1	4	7	2	9,7	9,4	6	9,6	7,9	7,8	7,4	7,0	6,8	6,9	
Kanada	3,4	3,8	3,9	5,0	4,2	6,9	1,0	-2,9	3,1	3,1	1,8	2,3	2,9	0,7	1,0	3,2	
Brezilya	3,1	1,1	5,8	3,2	4,0	6,1	5,1	-0,1	7,5	4,0	1,9	3,0	0,5	-3,5	-3,3	1,3	
Avustralya	4,0	3,0	4,1	3,2	2,8	3,8	3,7	1,9	2,1	2,5	3,9	2,6	2,5	2,2	2,8	2,3	

Kaynak: The World Bank, 2021

Literatür Taraması

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Literatürde yapılan bu çalışmalardan çıkan genel sonuç sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği şeklindedir.

Bu konuda yapılan en erken çalışmalardan biri Bhargava vd. (2000)'e aittir. Bhargava vd., (2000) çalışmalarında 1965-1990 dönemi için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ele alarak sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı bu çalışmada sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ancak güçlü bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuşlardır.

Bloom ve Canning (2000) sağlığın göstergesi olarak doğumda yaşam beklentisini kullandıkları çalışmalarında sağlığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Bloom vd. (2001), 1960-1990 yılları arasında ekonomik büyüme, yaşam beklentisi, aktif nüfus, sermaye stoğu arasındaki ilişkiyi analiz etmişler ve bu çalışmada sağlığın toplam çıktı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Mayer (2001) 18 Latin Amerika ülkesinde sağlık harcamaları gelir ilişkisini Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Latin Amerika ülkelerinde sağlık harcamaları ile gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Rivera ve Currais (2003), 1996-2000 dönemini ele alarak OECD ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmalarında, koşullu yakınsama regresyonunu kullanmışlar ve elde ettikleri sonuçlar, sağlık harcamalarının gelir artışı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir.

Chakraborty (2004) 95 ülke için 1970-1990 yılları arasında yaşam beklentisi ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre, yaşam beklentisinde meydana gelen artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca yaşam beklentisi düşük olan bireylerin geleceği çok fazla dikkate almadığı ve buna bağlı olarak bu bireylerde tasarruf ve yatırım eğiliminin düşük olduğu, bu durumda büyümeyi olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.

Dreger ve Reimers (2005) 21 OECD ülkesinde 1975-2001 periyodunda sağlık harcamaları, yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Nurudeen ve Usman (2010) Nijerya’da çeşitli hükümet harcamaları ile birlikte sağlık harcamalarının da ekonomik büyüme üzerindeki etkisini çalışmalarında ele almışlardır. Ele alınan 1970-2008 döneminde sağlık harcamalarındaki artışın, ekonomik büyümede bir artışa neden olduğu belirlenmiştir.

Çetin ve Ecevit (2011) 1990-2006 dönemi yıllık verileri kullanarak 15 OECD ülkesinde, sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile test edilmektedir. Elde edilen sonuçlar kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistikî olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Bakare ve Olubokun (2011), Nijerya için sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki regresyon analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Adeniyi ve Abiodun (2011) 1985-2009 yılları arasında Nijerya’da doğumda beklenen yaşam süresi, doğurganlık oranı, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Mehrara (2011), 1970-2007 yılları arasında İran için sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki GSYH, sağlık harcamaları, petrol gelirleri, sermaye stoku ve eğitim yatırımları değişkenleri kullanılarak ARDL yöntemi ile test etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sağlık harcamalarının ekonomik büyümenin küçük bir kısmını açıkladığı saptanmıştır.

Rengin (2012) Türkiye için ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve doğumda yaşam beklentisi değişkenleri arasında uzun vadeli bir nedensellik ilişkisinin varlığını incelemiştir. Analiz sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş fakat kısa dönemde bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Cooray (2013) 1990-2008 yılları arasında 210 ülkede sağlık sermayesi ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sağlık sermayesi büyüme ilişkisi ülke gelir gruplarına göre değişiklik göstermektedir. Buna göre, yüksek ve üst orta gelir grubundaki ülkelerde sağlık sermayesi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken, düşük ve orta gelir grubundaki ülkelerde sadece eğitim ve sağlık harcamalarının etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.

Selim vd. (2014) 2001-2011 döneminde 27 AB üyesi ülke ve Türkiye’de kişi başı sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri kullanarak incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre kişi başı sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Lawrence Babatunde (2014) Nijerya’da sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1970– 2010 dönemi için regresyon analizi kullanarak test etmiştir.

Regresyon analizi sonucunda brüt sermaye oluşumu, toplam sağlık harcamaları ve işgücü üretkenliğinin Nijerya'da ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu, doğuşta yaşam beklentisi oranının ise büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu ortaya konmuştur.

Wang (2015) 1990-2009 döneminde OECD ülkeleri için Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında harcamalarındaki artışların etkili bir şekilde daha iyi ekonomik performansa yol açtığını göstermektedir.

Hayaloğlu ve Bal (2015), 2000-2013 yılları arasında 54 üst orta gelir grubu ülkede sağlık harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi kamu, özel sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde 54 üst orta gelir grubu ülkede toplam sağlık harcamaları yanı sıra özel ve kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Arslan vd. (2016) 1975-2012 dönemine ait yıllık verilerle Türkiye'de sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisini Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi ile incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda sağlık göstergeleri olan, kişi başına düşen toplam sağlık harcamaları, kişi başına düşen yatak sayısı, toplam sağlık kurumu sayısı ve toplam sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payı değişkenlerinin ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Halıcı-Tülüce vd. (2016), 1995-2012 ve 1997-2009 tarih aralığında düşük ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki panel nedensellik analizi ile test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, düşük gelir grubundaki ülkelerde kısa vadede sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken; uzun dönemde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru ilişki olduğu saptanmıştır

Bedir (2016). 1995- 2013 arasında Avrupa ve Orta Doğu Afrika ülkelerinde 1995-2013 yılları arasında sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel nedensellik analiz ile test edilmiştir. Analiz sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Atılğan vd. (2017) sağlık harcamaları ile sağlık harcamaları arasındaki uzun vadeli ve kısa vadeli statik ilişkiyi araştırmak için otoregresif dağıtılmış gecikme yaklaşımı (ARDL) ve Kalman Filtre Modellemesi kullanmışlardır. Ele alınan 1975-2013 döneminde Türkiye'de sağlık harcamalarındaki artışın kişi başına gayri safi yurtiçi hasılda artışa yol açacağı gösterilmiştir.

Aboubacar ve Xu (2017) 1995-2014 döneminde Sahra Altı Afrika'da sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Momentler Yöntemini (GMM) kullanarak test etmişlerdir. Bulgular, iki değişken arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Kılıç ve Beşer (2018) çalışmasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini ele almış ve 1995-2016 döneminde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Panel veri analizinin uygulandığı çalışmada analiz sonuçları, ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Kızıl ve Ceylan (2018) Türkiye’de 1979-2015 döneminde sağlık harcamaları ve 65 yaş üzeri nüfusun ekonomik büyüme üzerine etkisini ARDL (Oto regresif Gecikmesi Dağıtılmış Model), Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS), Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Kanonik Koentegrasyon Regresyon (CCR) tahmin yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Elde edilen sonuçlar kişi başı sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Yang (2020), 2000-2016 tarih aralığında 21 gelişmekte olan ülke için Panel Eşik Modeli uygulayarak yaptıkları çalışmada beşeri sermayenin farklı seviyelerinde sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli aralık etkilerine sahip olduğunu göstermiştir. Beşeri sermaye seviyeleri düşük olduğunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin önemli ölçüde negatif korelasyonlu, beşeri sermaye orta düzeyde olduğunda, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif fakat önemli bir etkisinin olmadığı, beşeri sermaye seviyesi yüksek olduğunda ise sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve önemli etkisinin olduğu bulunmuştur.

Altunöz (2020) Türkiye dâhil 15 OECD ülkesini ele almış ve 2000-2016 dönemi için yaptığı panel veri analizi sonucunda kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada G-20 ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Çalışmada yer alan ülkeler Arjantin, Avustralya, Almanya, Japonya, Hindistan, Fransa, Endonezya, Çin, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, İngiltere, ABD, İtalya, Brezilya, Güney Afrika, Kore ülkelerini kapsamaktadır. Bu ülkelere ait 2000-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak iki farklı model çerçevesinde Panel ARDL yöntemi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve tanımlarına ilişkin bilgiler Tablo 4’de özetlenmiştir.

Tablo 4: Değişkenler ve Tanımları

SH	Kişi başına genel devlet sağlık harcamaları (\$)
OSH	Kişi başına özel sağlık harcamaları (\$)
GSYH	Kişi başına Gayrisafi Yurt içi Hâsıla (\$)
CPH	Kişisel sağlık harcamaları (US\$)
DYB	Doğuşta yaşam beklentisi, toplam (yıl)

Çalışmada değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı Kao ve Pedroni eş bütünleşme yöntemleri kullanılarak test edilmiştir.

Pedroni (1999), panel veri modellerinde, regresyon modelinin kalıntılarına dayalı olan dördü grup içi ve üçü gruplar arası olmak üzere yedi farklı test istatistiği önermiştir. Bu testin, eğim katsayılarının paneller boyunca heterojenliğine izin vermesi ve birden çok açıklayıcı değişkene müsaade etmesi açısından avantajları mevcuttur. Tüm test istatistikleri için aşağıdaki hipotezler sınanmaktadır;

H_0 : Seriler arasında eş bütünleşme yoktur

H_a : Seriler arasında eş bütünleşme vardır

Pedroni (1999), özellikle küçük örneklem için panel-ADF ve grup-ADF testlerinin daha anlamlı sonuçlar vereceğini göstermiştir. Bu uygulamada bu testlerin anlamlı çıkması eş bütünleşmenin anlamlı bir göstergesidir. Çalışmada kullanılan bir diğer test de Kao eş bütünleşme testidir. Panel veri analizi için Kao, 1999 yılında ADF ve DF testlerini kullanarak H_0 : Seriler arasında eş bütünleşme yoktur hipotezi altında eş bütünleşme ilişkisinin varlığını sınamaktadır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra ARDL modelinde uzun ve kısa dönem parametrelerinin elde edilmesinde Havuzlanmış Ortalama Grup tahmincisi kullanılmıştır. Pesaran ve Smith (1995) tarafından önerilen Ortalama Grup Tahmincisi (Mean Grup Tahmincisi (MG)) ve Pesaran vd.(1999) tarafından önerilen Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (Pooled Mean Grup Tahmincisi (PMG)) hem uzun hem kısa dönem parametrelerinin elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

MG tahmincisi her bir birim için ARDL modeli oluşturmakta ve bu modellerden elde edilen uzun dönem parametrelerinin ortalamasını kullanarak uzun dönem parametresini elde etmektedir (Tatoğlu, 2012, s. 243). Dolayısıyla bu tahmin edici uzun dönem homojenliği ile bağlantılı olarak kısa dönem heterojenliğine izin vermemektedir. MG tahmin edicisinin ana dezavantajı, panel birimleri arasında belirli parametrelerin aynı olmasına izin vermemesidir (Nazlıoğlu, 2011)

PMG ise uzun dönem parametrelerinin birimler arasında değişmesi üzerine kısıtlama getirmekte, ancak kısa dönem parametrelerinin (ayarlama hızı ile birlikte), kesişimlerin ve hata varyanslarının panel boyunca farklı olmasına izin vermektedir (Kim vd., 2010). Böylelikle, panel ARDL modelinde değişkenlerde uzun dönem homojenite ile bağlantılı olarak kısa dönem heterojeniteye izin vermektedir. MG tahminleri tutarlı olmasına rağmen, uzun dönem homojenlik kısıtlamaları doğruysa, MG tahminleri etkin olmayacak ve sonuçları hatalı olabilecektir. Pesaran vd (1999), kısıtsız hata düzeltme modeli eşitlikte verildiği gibi tanımlanabilir;

$$\Delta Y_{it} = \varphi_i Y_{it-1} + \beta_i' X_{it-1} + \sum_{j=1}^{q-1} \lambda_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p-i} \gamma_{ij}' \Delta X_{it-j} + \mu_i + u_{it}$$

$$i = 1, 2, 3, \dots, N; t = 1, 2, 3, \dots, T$$

Y_{it} ; skalar bağımlı değişken, φ_i ; skalar gecikmeli bağımlı değişken katsayısı, X_{it} paneli oluşturan birimler için (kx1) değişken vektörü, μ_i ; sabit etkiler β_i' ; (kx1) boyutlu gecikmeli bağımsız değişken vektörü, λ_{ij} ; farkı alınmış bağımlı değişkenin gecikmeli skalar katsayısı, γ_{ij}' ; farklı alınmış gecikmeli bağımsız değişkenlerin (kx1) katsayı vektörüdür. u_{it} ; sıfır ortalama ve $\sigma_i^2 > 0$ varyans ile panel birimleri ve zaman boyunca bağımsız dağılıma sahip hata terimleridir. Ayrıca panel genelinde $\varphi_i < 0$ olduğu varsayılmakta ve dolayısıyla Y_{it} ve X_{it} arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu söylenebilmektedir. φ_i , uzun dönem dengesine doğru ayarlama hızını ölçen hata düzeltme katsayısıdır ve negatif olması beklenmektedir.

Ortak uzun dönem katsayıları, havuzlanmış maksimum olasılık tahminiyle belirlenmektedir. Pesaran vd. (1999), Hausman-tipi test istatistiği, MG ve PMG tahmincileri arasında en uygun tahmin ediciyi seçmek için kullanılabilir.

Bulgular

Tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmış olup ilk olarak değişkenlerde birim kökün varlığı test edilmiştir. Ancak panel birim kök testlerinin değişkenlerde var olabilecek yatay kesit bağımlılığına karşı duyarlı olması nedeni ile yatay kesit bağımlılığının öncelikle test edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak yatay kesit bağımlılığı için test gerçekleştirilmiş olup sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CD	LM	SCLM
SH	53.06***	2816.07***	152.24***
OSH	52.46***	2752.87***	148.62***
GSYH	51.83***	2689.14***	144.98***
CPH	53.81***	2895.61***	156.78***
DYB	53.37***	2848.41***	154.09***

Not: ***, ** ve * sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10 anlam düzeylerini göstermektedir

Yatay-kesit bağımlılığını test etmek amacıyla Pesaran vd. (2004) CD testi, Breush-Pagan (1980) LM testi, ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) SCLM test sonuçlarına göre tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının var olduğu söylenebilmektedir.

Bu çalışmada kullanılan değişkenler için ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı var olduğundan dolayı serilerin durağanlığı, ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi ile incelenmiştir. Tablo 6’da değişkenlere ilişkin birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit	Trend
SH	-2.139	-2.101
OSH	-1.889	-2.494
GSYH	-2.081	-2.619
CPH	-1.950	-2.470
DYB	-1.206	-2.710

NOT: Panel CIPS istatistiği kritik değerleri, %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sabitli modelde sırasıyla -2.45, -2.22 ve -2.11; sabit ve trendli modelde -3.00, -2.77 ve -2.65’tir (Pesaran,2007, s. 280-281).

Birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerinin tümünün düzey değerinde durağan olmadığı ve 1. Farkı alınan serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenlerin birinci derece entegre I(1) olduğu belirlenmiş ve değişkenlerin durağanlık mertebeleri belirlendikten sonra sağlık modeli ve ekonomik büyüme modeli olmak üzere iki farklı model kurularak eş bütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmiştir.

Sağlık Modeli Tahmin Sonuçları

$$SH_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij}SH_{it-j} + \sum_{j=0}^q \gamma_{ij}GSYH_{it-j} + \sum_{j=1}^k \lambda_{ij}CPH_{it-j} + \sum_{j=0}^s \delta_{ij}DYB_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

Sağlık modelinde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı Pedroni (1999) ve Kao (1999) eşbütünleşme testleri kullanılarak test edilmiş ve test sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Eşbütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Test Sonucu		
	Test değeri	Ağırlıklandırılmış t değeri
Panel-v istatistiği	0.3808 [0.352]	0.5234 [0.300]
Panel-rho istatistiği	0.6647 [0.747]	0.6494 [0.742]
Panel-PP istatistiği	-22.5127 [0.006]	-3.0051 [0.001]
Panel-ADF istatistiği	-3.0523 [0.001]	-4.9114 [0.000]
Grup-rho istatistiği	2.7538 [0.997]	
Grup-PP istatistiği	-2.6849 [0.004]	
Grup-ADF istatistiği	-5.6830 [0.000]	
Kao Eş bütünleşme Testi		
ADF	-5.5678 [0.000]	

Not: Köşeli parantez [] içindeki değerler p value (olasılık) değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’de verilen test sonuçlarına göre Pedroni eş bütünleşme testinde 7 test istatistiğinden dördünde eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin ret edildiği ve dolayısıyla değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde Kao test istatistiğinin de sıfır hipotezi red edildiği ve değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu söylenebilmektedir.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu belirlendikten sonra PMG tahmincisi kullanılarak uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiş ve test sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Sağlık Harcamaları Model Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Tahminleri		
Değişken	Katsayı	Standart Hata
GSYH	1.2500 [0.000]	0.0532
CPH	-0.0491[0.373]	0.0551
DYB	-0.8811 [0.154]	0.6177
Kısa Dönem Tahminleri		
D.GSYH	0.1804[0.049]	0.0915
D.CPH	0.2059 [0.181]	0.1538
D.DYB	-29.4496 [0.181]	22.0078
SABİT	-0.3838 [0.000]	0.1044
EC	-0.2836 [0.000]	0.0502

Not: Köşeli parantez [] içindeki değerler p value (olasılık) değerlerini göstermektedir.

Sağlık modeli hata düzeltme parametresi (-0.2836) negatif ve anlamlı olarak elde edilmiştir. Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusu olup, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde meydana gelecek dengeden sapmaların yaklaşık %28’i bir sonraki dönemde düzelecek olup uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Hem uzun hem de kısa dönem parametreleri incelendiğinde yalnızca ekonomik büyüme değişkeni istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyümede meydana gelecek %1’lik artış % 1,25 oranında, kısa dönemde ise ekonomik büyümede meydana gelecek %1’lik artış %0,18 oranında sağlık harcamalarında artışa sebep olacaktır.

Ekonomik Büyüme Modeli;

$$GSYH_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} GSYH_{it-j} + \sum_{j=0}^q \gamma_{ij} SH_{it-j} + \sum_{j=0}^k \lambda_{ij} OSH_{it-j} + \sum_{j=0}^s \delta_{ij} CPH_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

Ekonomik büyüme modelinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Pedroni (1999) ve Kao (1999) eşbütünleşme testleri kullanılarak test edilmiş ve test sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Test Sonucu		
	Test değeri	Ağırlıklandırılmış t değeri
Panel-v istatistiği	-0.8062 [0.7899]	-1.7375 [0.9589]
Panel-rho istatistiği	1.3991 [0.9191]	1.4062 [0.9202]
Panel-PP istatistiği	-2.4404 [0.0073]	-2.7664 [0.0028]
Panel-ADF istatistiği	-4.8170 [0.0000]	-5.1315 [0.0000]
Grup-rho istatistiği	3.3664 [0.9996]	
Grup-PP istatistiği	-2.4014 [0.0082]	
Grup-ADF istatistiği	-4.4758 [0.0000]	
Kao Eş bütünleşme Testi		
ADF	-6.0413 [0.000]	

Not: köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerini göstermektedir.

Pedroni ve Kao test sonuçları değerlendirildiğinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin red edildiği, dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiğinden dolayı uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Ekonomik Büyüme Model Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Tahminleri		
Değişken	Katsayı	Standart Hata
SH	0.8190[0.000]	0.0413
OSH	-0.6167 [0.000]	0.1264
CPH	0.7290 [0.000]	0.1089
Kısa Dönem Tahminleri		
D.SH	0.17070 [0.064]	0.0956
D.OSH	1.0522 [0.000]	0.2386
D.CPH	-0.5629 [0.014]	0.2302
SABİT	1.3198 [0.000]	0.3604
EC	-0.3350 [0.000]	0.0912

Ekonomik büyüme modeli hata düzeltme parametresi (-0,335) negatif ve anlamlı olarak elde edilmiştir. Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı söz konusu olup, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde meydana gelecek dengeden sapmaların yaklaşık %34’ü bir sonraki dönemde düzelecek olup uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. SH, OSH ve CPH değişkenlerinin hem uzun hem de kısa dönem parametreleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Uzun dönemde sağlık harcamalarındaki %1’lik artış % 0,8 oranında ekonomik büyümede artışa sebep olacak olup, özel sağlık harcamalarındaki %1’lik artış ise %0,6 oranında ekonomik büyümede azalışa sebep olacaktır. Yine uzun

dönemde CPH değişkenindeki %1’lik artış ekonomik büyümede %0,7 oranında artışa sebep olacaktır.

Kısa dönemde ise $\alpha = 0,10$ anlam düzeyinde sağlık harcamalarındaki %1’lik artış % 0,2 oranında, $\alpha = 0,05$ anlam düzeyinde özel sağlık harcamalarındaki %1’lik artış ise %1,05 oranında ekonomik büyümede artışa sebep olacaktır. CPH değişkeni değerlendirildiğinde, bu değişkende meydana gelecek bir artış kısa dönemde ekonomik büyümede azalışa sebep olacaktır.

Sonuç

Ekonomik büyümenin artırılması hemen her dönemde ülkelerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme yaratıcı etkisi büyüme teorileri tarafından vurgulanmıştır. Beşeri sermaye stokunun artırılması için eğitim harcamaları kadar sağlık harcamaları da önem arz etmektedir. Bu bağlamda ülkeler sağlık göstergelerini iyileştirmek için uygun politikalar uygulamaya başlamıştır. Sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi için yapılmış olan sağlık harcamaları, beşeri sermayeyi güçlendirerek emek verimliliğini artırmakta ve çıktı miktarını yükseltme suretiyle ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Yapılan kamusal sağlık yatırımları aynı zamanda doğumdan beklenen yaşam süresini de artırmaktadır. İnsanların yaşam süresi tasarruflar üzerinde de belirleyici role sahip olmaktadır. İnsanlar ancak sağlıklı bir ömür beklentisi içerisinde ise geleceğe yönelik tasarruflar yapacaktır. Bu doğrultuda artan tasarruflar yatırımları uyararak, ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir.

Bu çalışmada G20 ülkelerinde sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları, doğumdan beklenen yaşam süresi, özel sağlık harcamaları ve GSYH ilişkisi panel ARDL testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde sağlık harcamalarındaki %1’lik artış % 0,8 oranında ekonomik büyümede artışa, özel sağlık harcamalarındaki %1’lik artış ise %0,6 oranında ekonomik büyümede azalışa sebep olacaktır. Yine uzun dönemde CPH değişkenindeki %1’lik artış ekonomik büyümede %0,7 oranında artışa yol açacaktır. Diğer taraftan uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümede meydana gelecek artış ta sağlık harcamalarında artışa sebep olacaktır. Elde edilen bu sonuçlar beklentilerle uyumlu olup literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir (Wang, 2015; Bedir, 2016; Atılgan, 2017; Kızıl ve Ceylan, 2018; Altınöz, 2020).

G20 ülkeleri için yapılan bu çalışmadan özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli çıkarımlar yapmak mümkündür. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinden yola çıkılarak bu ülkelerde beşeri sermaye stokunun artırılması için daha fazla sağlık harcaması yapılması önerilmektedir. Ayrıca yapılan özel sağlık harcamalarının yatırımları artırması durumu göz önünde bulundurulduğunda, insanların özel sağlık yatırımları yapması yönünde teşviklerin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aboubacar, B. ve Xu, D.Y. (2017) The Impact of Health Expenditure on the Economic Growth in SubSaharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7(3), 615-622. <https://doi.org/10.4236/tel.2017.73046>
- Adeniyi. L.N. ve Abiodun. L.N. (2011). Health Expenditure and Nigerian Economic Growth. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Basım 30, ISSN 1450-2275
- Altunöz, U. (2020), Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisinin OECD Ülkeleri İçin Analizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 85-105.
- Arslan, İ. , Eren, M. V. & Kaynak, S. (2016). Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi . Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 31 (2) , 287-310 . DOI: 10.24988/deuiibf.2016312535
- Atilgan, E., Kilic, D. ve Ertugrul, H. M. (2016). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: is the health-led growth hypothesis valid for Turkey? *The European Journal of Health Economics*, 18(5), 567–574.
- Bakare. A.S. ve Olubokun. S. (2011). Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria : An Empirical Study. *HomeJournal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(2).
- Barro, R. (1996). Health and economic growth. World Health Organization. Washington, DC.
- Barro, R. ve Xavier S.M. (1995). *Economic Growth* (2nd Edition). New York: McGraw-Hill.
- Bedir. S. (2016). Healthcare Expenditure and Economic Growth in Developing Countries. *Advances in Economics and Business* 4(2), 76-86. <http://www.hrpub.org> DOI: 10.13189/aeb.2016.040202
- Bhargava, A., Jamison, D.T., Lau, L. ve Murray C.J. (2000). Modeling the Effects of Health on Economic Growth. *GPE Discussion Paper Series*, 33, 1-33
- Bloom, D. E., David C. ve Jaypee S. (2004). The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach. *World Development* 32(1), 1–13. DOI 10.3386/w8587 <https://www.nber.org/papers/w8587>
- Bloom, D. E., Kuhn, M. ve Prettnner, K. (2018) : Health and Economic Growth, IZA Discussion Papers, No. 11939, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*. 47(1), 239- 253.
- Chakraborty, S. (2004). Endogenous lifetime and economic growth. *Journal of Economic Theory*, 116(1), 119–137.
- Cooray, A. (2013). Does Health Capital Have Differential Effects on Economic Growth. *Applied Economics Letters*, 20 (3), 244–249
- Çetin, M. ve Ecevit E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2),166-182.
- Dhesi, A. S. ve Dhariwal, M. S. (1990). Health Expenditure, Labour Supply and Productivity of Workers: A Simultaneous Equation Approach. *Canadian Journal of Development Studies / Revue Canadienne D'études Du Développement*, 11(2), 311–324.
- Dreger, C. ve Reimers, H. E. (2005). Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis. IZA Discussion Paper, 1469, 1-20
- Economic Co-operation and Development (OECD). (2019). Health spending. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm> (18.03.2021)
- Erçelik, G. (2018). The Relationship between health expenditure and GDP per capita in Turkey from 1980 to 2015. *Journal of Politics, Economy and Management*, 1(1), 1–8.
- Fogel, R. W. (1994) *Economic growth, population theory, and physiology: The bearing of long-*

- term processes on the making of economic policy. *American Economic Review* 84(3), 369–395.
- Hanusch, H., Chakraborty, L. S. ve Khurana, S. (2017). Fiscal Policy, Economic Growth and Innovation: An Empirical Analysis of G20 Countries, Levy Economics Institute Working Paper No. 883.
- Hayaloğlu, P. ve Bal, H. (2015). Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*. 3(2), 35-44.
- Kao, C. (1999), "Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data", *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Kılıç, N.Ö. ve Beşer, M. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Merkezi ve Doğu Avrupa (CEEC) Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(2), 373-382.
- Kızıl, B.C. ve Ceylan, R. (2018). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*, 13 (50), 197 – 209.
- Kim, D-H., Lin, S.-C. ve Suen, Y.-B. (2010). Dynamic Effects of Trade Openness on Financial Development. *Economic Modelling*, 27(1), 254-261.
- Lawrence Babatunde, O. (2014). Analysis of the Growth Impact of Health Expenditure in Nigeria. *IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)*, 3(1), 77-84
- Madsen, J. B. (2017). Health-Led Growth Since 1800. *Macroeconomic Dynamics*, 22(04), 961–1000.
- Mayer, D. (2001). The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America, *World Development*. 29(6). 1025-1033.
- Mehrara, M. (2011). Health Expenditure and Economic growth: An ARDL Approach for the Case of Iran. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 3(4), 249-256. <https://doi.org/10.22610/jebis.v3i4.277>
- Nazlıoğlu, Ş. (2011). Tarımsal Fiyatlarda Hedefi Aşma Hipotezi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel ARDL Analizi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(556).
- Nurudeen, A. ve Usman, A.(2010). Government Expenditure And Economic Growth In Nigeria, 1970-2008: A Disaggregated Analysis. *Nigeria Business and Economics Journal*, BEJ-4.
- Pedroni, P. (1999), "Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors.", *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Discussion Paper No. 1240*
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*. 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *The Econometrics Journal*. 11(1), 105–127
- Pesaran, M. H., Yongcheol S. ve Smith, R.P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*. 94(446), 621-624.
- Rengin, A. K. (2012), "The Relationship between Health Expenditures and Economic Growth: Turkish Case", *International Journal of Business Management & Economic Research*, 3(1), 404- 409.
- Rivera, B. ve Currais, L. (2003). The effect of health investment on growth: A causality analysis. *International Advances in Economic Research* 9, 312–323.

- <https://doi.org/10.1007/BF02296180>
- Selim, S., Uysal, D. Ve Eryiğit, P. (2014). Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3), 13-24 <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/>
- Şaşmaz, M.Ü. ve Yayla, Y.E. (2018). “Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler”, *International Journal of Public Finance*, 3(2), 249-268.
- The World Bank. (2021). GDP growth (annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&locations=TR-US-ZA-RU&start=2002> (18.03.2021)
- Halıcı-Tülüce. N.S., Doğan. İ. ve Dumrul, C. (2016). Is income relevant for health expenditure and economic growth nexus?. *International Journal of Health Economics and Management*, 16, 23–49
- United Nations Development Programme (UNDP). (2001). Human development report 2001 making new technologies work for human development. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/262/hdr_2001_en.pdf (18.03.2021)
- Wang (2015), More Health Expenditure, Better Economic Performance? Empirical Evidence From OECD Countries. *The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing* 1–5, DOI: 10.1177/0046958015602666
- Weil, D. N. (2007) Accounting for the effect of health on economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 122, 1265–1306.
- World Health Organization (WHO). (2001). Macroeconomics and health: investing in health for economic development. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42435/924154550X.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (18.03.2021)
- Yang, X. (2020). Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries. *International Journal of Health Economics and Management*. 20:163–176 <https://doi.org/10.1007/s10754-019-09275-w>
- Yerdelen-Tatoğlu, F.(2012). İleri Panel Veri Analizi (2. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Zhang, J. ve Zhang, J. (2005). The Effect of Life Expectancy on Fertility, Saving, Schooling and Economic Growth: Theory and Evidence. *Scandinavian Journal of Economics*, 107(1), 45–66.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

2008 Küresel Finansal Krize Yönelik Uygulanan Maliye Politikaları: Seçili Ülke Örnekleri¹

Fiscal Policies Through the Great Recession of 2008: Examples of Selected Countries

Şükrü Çağrı ÇELİK^{a*} Ahmet Kemal ÇELEBİ^b

^a Arş. Gör., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye, Manisa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9209-1426

^b Prof. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye, Manisa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3584-8397

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mart 2021

Kabul tarihi: 8 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

2008 Küresel Finans Krizi,

2008 Küresel Krizi,

Maliye politikaları,

İradi maliye politikası,

Mali konsolidasyon

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 22, 2021

Accepted September 8, 2021

Keywords:

Great Recession of 2008,

2008 Global Economic Crisis,

Fiscal policies,

Discretionary fiscal policy

Fiscal consolidations

ÖZ

2008 Küresel Finans Krizi maliye politikası için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu krizden alınan dersler, maliye teorisine ve maliye politikasının uygulamasına gelecek dönemde ışık tutacaktır. Bu çalışmada seçili ülkeler özelinde (Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İspanya, İtalya, Yunanistan ve Türkiye) kriz sonrası uygulanan maliye politikaları incelenmiştir. Ülkeler krizin ilk aşamasında genişletici para politikaları uygulamış, finans sektörüne yönelik kurtarma paketleri sağlamış, finans sektöründeki birçok firmaya devlet garantileri vermiş ve kamulaştırmalar yapmıştır. Bunların yanında reel ekonomiyi canlandıracak genişletici maliye politikaları uygulamaları sonucunda kamunun borç yükü artmış, finans sektörünün lehine gelir dağılımı bozulmuştur. İncelenen ülkelerde 2008 Krizi sonrasında maliye politikalarının tekrardan kalıcı hale gelmediği, ülkelerin pragmatist davranarak genişletici maliye politikalarını geçici olarak uyguladığı sonucuna varılmıştır. İncelenen ülkelerde uygulanan genişletici maliye politikalarından kısa süre sonra, mali konsolidasyonlar uygulanmaya başlamıştır. Uygulanan kemer sıkma politikalarının "acı reçeteleri" vatandaşlara ödetilmiştir.

ABSTRACT

The 2008 Global Crisis was a milestone for the history of public finance. The lessons learned from this recession will enlighten the new fiscal theories and fiscal policies' implications. This study investigates fiscal policies applied after the Great Recession of 2008 in the selected countries (i.e., the USA, Germany, Spain, Italy, Greece, and Turkey). At the beginning of this recession, the countries implemented expansionary monetary policies, provided bailout packages, gave the state's guarantee and made expropriations. As a result of the implementation of expansionary fiscal policies that stimulated the real economy, the debt burden of the states increased, and the income distribution deteriorated in favor of the financial sector. It was concluded that the fiscal policies did not become permanent again after the 2008 Crisis in the countries analyzed, and that countries temporarily implemented expansionary fiscal policies for pragmatist purposes. After the countries had had expansionary fiscal policies, those countries started applying fiscal consolidations quickly. The citizens suffered from austerity policies.

JEL Classification Codes: E60, E61, E62, H2, H5, H6

¹ Bu çalışma 2020 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yayımlanan "2008 Küresel Finansal Kriz Sonrası Seçili Ülkelerdeki Maliye Politikalarının Dönüşümünün Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The Great Recession of 2008 has been the most prominent global economic and financial crisis since the 1929 Great Depression. The recession began as a subprime mortgage crisis in the United States and spread rapidly to the whole world. Fiscal policies, which regained popularity during the Great Recession due to the inefficiency of the monetary policies, were in the shadow of the monetary policies since 1980. Therefore, the Great Recession was a milestone for the history of public finance. Furthermore, the Great Recession is of paramount importance to understand and shape future fiscal policies. The lessons learned from this recession will enlighten the new fiscal theories and fiscal policies' implications.

The primary purpose of this study is to understand fiscal policy implications in selected countries after the Great Recession of 2008. To understand and analyze fiscal policies properly, there are a few questions that should answer. These questions are as follows:

- What are the main implemented fiscal policy packs in selected countries through the Great Recession of 2008?
- In terms of fiscal policies, are there any similarities and differences between these countries?
- Is there any injustice situation in favor of the financial sector as a result of the economic policies implemented?
- Furthermore, most importantly, has there been a fundamental paradigm shift in fiscal policies?

When the 2008 economic recession took place, countries, firstly, tried to implement monetary policies to fix the economic and financial instability. Unfortunately, these policies failed. Thereafter, countries implemented fiscal policies, which were not used frequently since the 1980s.

When the literature was analyzed, many studies examine the fiscal policies implemented by various countries or country groups for the Great Recession of 2008. According to some studies, there has been a paradigm shift in fiscal policies after the 2008 crisis. Fiscal policies became popular again and are considered an essential tool for stimulating the economy. Some papers claim that countries should implement expansionary fiscal policies to stimulate economy directly via stimulate investment and consumption- while some papers claim that fiscal policies should be contractionary- for fiscal discipline which is stimulating the economy indirectly attracting foreign investment. This paper focuses on fiscal policy implementation in selected six countries after the Great Recession of 2008. These countries -the USA, Germany, Spain, Italy, Greece, and Turkey- are selected by different conditions. The Great Recession of 2008 firstly occurred in the USA. The USA also implemented giant fiscal policy packages. Germany has a vital role in the EU, where Germany has shaped the EU's policies. Italy, Spain, and Greece were the most affected countries by the Great Recession of 2008 and the European Sovereign Debt Crisis.

The last selected country is Turkey. Analyzing these selected countries' fiscal policies is helpful for comparison with Turkey. In literature, most of the research focuses on one county or country groups such as EU and OECD countries. In this paper, we focused on six countries. By doing that, we could compare these countries deeply.

In this paper, we analyzed fiscal policies related to the Great Recession of 2008. Then, we consciously did not include the term after the 2008 Crisis ended. So we have not included some economic instabilities- like the 2018 Currency Shock in Turkey or Covid-19 Crisis worldwide- that occurred after the 2008 Crisis. To do that, we eliminated other economic shocks and just focused on the Great Recession of 2008. So we can learn a lesson from this recession. This will help us to design future fiscal policies.

Selected countries mostly implemented economic policies simultaneously. At the beginning of this recession, the countries implemented expansionary monetary policies, provided bailout packages, gave the state's guarantee and made expropriations. When the implementation of expansionary fiscal policies stimulated the real economy for a while, the debt burden of the states increased, and the income distribution deteriorated in favor of the financial sector. Especially Italy, Spain, and Greece suffered from these state's guarantees and expansionary fiscal policies. After the countries had had expansionary fiscal policies, those countries started applying fiscal consolidations quickly. Some of these countries implemented significant austerity policies. These policies not focused on economic growth or development, mostly included harsh measures for decreasing debt burden and budget deficit.

As mentioned above, some research claims that fiscal policies became popular again and a paradigm shift in fiscal policies after the Great Recession. And in this paper, we deny this theory. In selected countries, expansionary fiscal policies were implemented for a while. Countries behaved opportunistically and a few years later implemented austerity measures. To do so, income distribution deteriorated. And government debts increased tremendously. It is shown that governments have to implement fiscal consolidation to decrease the debt burden in the future.

Giriş

ABD finans sektöründe meydana gelen zincirleme hatalar ve etik olmayan davranışlar yüzünden ortaya çıkan 2008 Küresel Finans Krizi kısa sürede bütün dünyaya yayılmıştır. Kriz küreselleşmenin ve teknolojinin zirvede olduğu bir dönemde ortaya çıkması nedeniyle, dünya üzerinde yaşanan birçok krizin aksine hızlı bir şekilde küresel çapta hissedilmiştir. Kriz öncesinde ABD ekonomisinde ekonomik genişleme dönemi yaşanmış başta konut fiyatları olmak üzere varlık balonları oluşmuştur. Bunun yanında bankacılık sektöründe bilgi asimetrisine dayalı ahlaki risk barındıran politikaların güdülmesi (başta subprime mortgage'lar), finansal mühendislik inovasyonlarının artması, menkul kıymetleştirme işlemlerinin devasa boyutlara yükselmesi, yatırım bankaları ile ticari bankaların arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması, gölge bankacılık sisteminin etkisinin artışı, denetimdeki yetersizlikler gibi unsurlar bir araya gelmiştir. Değişken faizli alınan konut kredileri (özellikle de ödeme gücü yeterli seviyede olmayan kişilerin aldığı subprime mortgage'lar) Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) faizleri arttırmasıyla geri ödenememeye başlamış, konut fiyatları düşmüş, gayrimenkul sektörü krize girmiş ve neticesinde 2007 yılında ekonomik resesyonun meydana gelmiştir. Kriz, 2008 yılında Lehman Brothers yatırım bankasının batmasıyla beraber küresel hale gelmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası piyasalarla sıkı bağları olan ABD finans sektörünün krize girmesi, krizin tüm dünyaya yayılmasına yol açmıştır. Bu noktada özellikle Avrupa ülkeleri krizin olumsuz ekonomik sonuçlarından derin şekilde etkilenmiştir.

Özellikle Euro alanındaki ülkeler ise, kriz öncesinde para politikalarını kendilerini kontrol edemedikleri için (Avrupa Merkez Bankası (AMB) aracılığıyla sürdürdükleri için) ekonomilerini canlandırmak için maliye politikası araçlarını kullanmış ve ekonomilerini finanse edebilmek için uygun maliyetli borçlanmalara başvurmuşlardır (Yılmaz, 2013). 2008 Küresel Finansal Krizi'nde de kamu borçları halihazırda yüksek seviyede olan Avrupa ülkeleri finans sektörleri ve reel ekonomiye yönelik bir dizi kurtarma paketini uygulamasıyla beraber ülkelerin kamu borçları keskin şekilde yükselmiş ve Avrupa Borç Krizi'nin çıkmasına yol açmıştır.

Krizin ardından maliye politikalarının uygulanması konusunda çeşitli ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Bu noktada ekonomiye müdahalenin para politikaları mı yoksa maliye politikaları aracılığıyla mı yapılacağı, eğer maliye politikaları uygulanacaksa daraltıcı mı yoksa genişletici özellikte mi olacağı, hangi araçlarla uygulanacağı (vergiler veya kamu harcamaları gibi), hangi alanlara yöneceği gibi çeşitli hususlarda farklı görüşler ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Yine kriz ile beraber birçok çalışmada Keynesyen maliye politikalarının tekrardan geri döndüğü, Keynesyen devrimin ortaya çıktığı yorumları yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında seçili ülkelerin 2008 Küresel Finans Krizi'ne karşı uyguladıkları politikaların karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi metodu benimsenmiştir. İncelenen ülkelerde, yalnızca 2008 Küresel Krizi'ne karşı alınan ekonomik tedbirler çalışmada yer almıştır. 2008 Küresel Finans Krizi'nin getirdiği ekonomik durgunluk atlatıldıktan sonra uygulanan politikalar bilinçli olarak çalışma kapsamında incelenmemiştir. Böylelikle çalışmanın kapsamı 2008 Krizi ve onun artçı şoku Avrupa Borç Krizi sonrasında uygulanan maliye politikalarıyla sınırlı tutulmuştur.

Bunun yanında çalışma kapsamında incelenen ülkeler de çeşitli kriterlere göre seçilmiştir. ABD, krizin çıktığı ülke olması ve en yüksek seviyede milli gelire sahip olması nedeniyle, Almanya Avrupa Birliği'nde lider konumda olması ve ekonomi politikalarına yön vermesi nedeniyle, İspanya, İtalya ve Yunanistan; Avrupa'da krizden en çok etkilenen ülkelerin içinde yer alması ve nedeniyle seçilmiştir. Son seçilen ülke ise Türkiye'dir. Tüm bu ülkelerin uyguladıkları politikalar ile Türkiye'nin uyguladığı politikaların aynı çalışmada incelenmesi, geçmiş dönemlerde uygulanan politikaların analizini kolaylaştırıp ilerleyen dönemlerde Türkiye'de uygulanacak politikalara yön verecektir. Seçilen ülke örnekleri gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler ayrımından ziyade krizden önemli derecede etkilenen ve/veya kriz sonrasında önemli

miktarda iradi maliye politikaları uygulayan ülkelerin arasında seçilmiştir.

Maliye politikaları incelenirken, ülkelerin benzer zamanlarda benzer nitelikte politika uygulaması hem IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarının önerileriyle, G-8 ve G-20 gibi liderler zirvesinde alınan kararlarla ilintili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında AB içinde yer alan ülkelerin uyguladıkları maliye politikalarında zamanlama, miktar ve nitelik itibariyle ayrı bir benzerlik söz konusudur. Bu benzerlik AB'nin (ve AB Komisyonu'nun) oluşturduğu kurallar ve ülkelerin politikalarını yönlendirmesinden kaynaklıdır. Örneğin ülkeler EERP (European Economic Recovery Plan/Avrupa Ekonomik Kurtarma Planı) kapsamında genişletici maliye politikası uygulamış, çeşitli mali kurallara tabî olmuştur. Bu noktada maliye politikalarında da tamamen birlikten bağımsız hareket edilememektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde teorik giriş yapıldıktan sonra, seçilen ülkelerin uyguladığı maliye politikaları ayrıntılı olarak incelenecektir.

Kavramsal Çerçeve

Krizin ardından uygulanması gereken maliye politikalarının nasıl yapılması gerektiği konusunda Ortodoks iktisatçılar arasında iki ayrı görüş benimsenmiştir. Bunlardan ilkinde göre devletler mali konsolidasyonlara giderek bütçe açıklarına kontrol etmelidir. Sağlam kamu maliyesi ülke içindeki ve dışındaki yatırımcıların güvenini kazanmaya yardımcı olur. Güven iklimi sağlandığı için tüketimler ve yatırımlar artacaktır (genişletici mali daralma hipotezi²). Diğer görüşe göre kriz ortamında oluşan eksik talepten dolayı ek kamu harcamaları yapılması gereklidir. Bu noktada mali konsolidasyondan ziyade genişletici maliye politikaları uygulanarak tüketim harcamalarının artırılması, piyasanın canlandırılması gereklidir (Durmuş, 2013, s. 287). Maliye politikasında konusunda Robert J. Shiller, Paul Krugman, Joseph Stiglitz, George Akerlof, J Bradford DeLong ve James Galbraith gibi birçok ünlü iktisatçı da krizden kurtulmak için maliye politikalarının uygulanması konusunda ortak bir fikirbirliği oluşturmuştur (Şen ve Kaya, 2015, s.74). Özellikle kredi verirken ülkelere yapısal istikrar paketlerinin ve kemer sıkma programlarının uygulanmasını isteyen IMF'nin, çıkardığı raporlarda genişletici maliye politikası önermesi bir hayli dikkat çekicidir. Spilimbergo, Symansky, Blanchard ve Cottarelli tarafından çıkarılan 29 Aralık 2008 tarihli Fiscal Policy for Crisis (Kriz İçin Maliye Politikası) isimli IMF raporunda Küresel Krizle mücadele için para politikası uygulamalarını destekleyecek maliye politikalarına ihtiyaç olduğu öne sürülmüştür (Spilimbergo vd., 2008, s. 2,3). Yine IMF tarafından yayımlanan 2009 yılında Charles Freedman, Michael Kumhof, Douglas Laxton ve Jaewoo Lee tarafından çıkarılan The Case for Global Fiscal Stimulus (Küresel Mali Canlandırma Örneği) isimli bir diğer çalışmada, çarpan mekanizması yardımıyla toplam talebi artırıp ekonomileri canlandıracak maliye politikaları önerilmiştir (Freedman vd., 2009, s.16).

Teorik tartışmalarda önerildiği gibi uygulamada da birçok ülkede mali genişleme, Keynesyen iktisadi düşünceye paralel bir şekilde 2008-2009 yıllarında devam etmiştir (Paredes vd., 2014, s. 801). Ekonomiyi canlandırmak için uygulanan maliye politikaları incelendiğinde; krizden sonraki iki sene içinde uygulanan maliye politikalarının G-20 ülkelerinde çoğunlukla kamu harcaması aracılığıyla uygulandığı görülmüştür. Bu süreçte en çok uygulanan harcama politikası altyapı yatırımlarına yapılmıştır (Cottarelli, 2009, s. 15,16). Hem ekonomik daralma sonrasında vergi tabanında yaşanan düşüş, hem de uygulanan vergi politikalarındaki değişimler sonucunda vergi gelirlerindeki düşüşler baş göstermiştir (Çelebi ve Kovancılar, 2011, s. 799).

Başta IMF olmak üzere uluslararası kuruluşlar 2010 yılından itibaren özellikle gelişmiş ülkelerde daraltıcı maliye politikalarına adım atılması gerektiğini ifade etmiştir. (Calcagno, 2012, s. 28). Bu noktada özellikle Alesina (2010) ile Alesina ve Ardagna (2010)'nın çalışmalarında maliye politikaların daraltıcı nitelikte olmasının ekonomide güveni tesis ederek, yatırımları ve tüketimi uyararak ekonomik büyümeyi arttıracaklarını varsaydığı görülmektedir. Benzer çalışmalar

özellikle ABD’de politika yapıcıların üzerinde geniş çapta etkili olmuş ve birçok ülkede daraltıcı politikaların başlamasına neden olmuştur (Albayrak, 2019, s. 309,310). Tüm bu gelişmeler ışığında 2010 yılının ardından birçok ülkede genişletici mali daralma hipotezini destekleyecek şekilde daraltıcı maliye politikaların uygulandığı görülmüştür (Göker, 2014, s. 105). Bu dönemde sıkı maliye politikalarıyla beraber borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi ve bütçe açıklarının kapatılması amaçlanmıştır (Göker, 2014, s. 108). Uygulanan daraltıcı maliye politikaları ülkelerin ekonomik büyümesini yavaşlattıktan sonra, 2012 yılından sonra da literatürde mali tuzak/mali uçurum³ (fiscal trap/fiscal cliff) kavramları üzerinde durulmaya başlanmıştır (Akyol, 2014, s. 46,47). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde seçtiğimiz ülkelerde uygulanan maliye politikaları detaylı şekilde incelenecektir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Krize karşı ABD’de ilk olarak para politikası önlemleri uygulanmıştır. Amerikan Merkez Bankası (FED) tarafından faiz oranları sıfıra yakın seviyeye indirilmiş, bankalara sermaye enjeksiyonları sağlanmış, varlık alım programları uygulayarak piyasaya bol miktarda likidite sunulmuş, bankaların çeşitli yükümlülüklerine garantiler verilmiştir (Ait-Sahalia vd., 2012, s. 166; Roubini ve Mihm, 2012, ss. 176-179). 2014 yılına kadar devam eden miktarsal genişleme uygulamalarıyla dünya üzerinde likidite yükselmiştir. Para politikalarının reel ekonomide istenilen canlanmayı sağlayamaması nedeniyle iradi maliye politikaları uygulanmıştır.

Kriz sonrasında ABD’de ilk kapsamlı iradi maliye politikası paketi 13 Şubat 2008 tarihinde G. Bush döneminde yürürlüğe giren 168 milyar dolar büyüklüğündeki Economic Stimulus Act (ESA/Ekonomi Canlandırma Yasası) yasasıyla olmuştur (Birdal, 2018, s. 96). Paket kapsamında dolaysız vergiler azaltılarak tüketim mallarının fiyatlarının düşmesi ve kişilerin harcanabilir gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır (Şimşek ve Altay, 2009, s. 17; Faruk Demir vd., 2008, s. 78). Paketin yaklaşık üçte biri vergi teşviklerine ayrılmıştır. Fakat vergi indirimi sonucunda tüketimler uyarılamamış, alınan vergi gelirlerinin büyük kısmı tasarrufa ayrılmıştır (Stiglitz, 2012, s. 130). 2007 yılında başlayan krize karşı uygulanan ilk genişletici maliye politikalarının 2008 yılında başlaması ve de bu politikaların yetersiz seviyede olması nedeniyle paket uzmanlarca eleştirilmiştir (Özatay, 2016, s. 133).

Temmuz 2008’de Housing and Economic Recovery Act (HERA/Konut ve Ekonomi Kurtarma Yasası)’nın yürürlüğe girmesiyle Freddie Mac ve Fannie Mae kurumlarına likidite desteği sağlanmıştır. Bu iki kurum 7 Eylül 2008 tarihinde Federal Konut Finansman Kurumu’na devredilerek kamulaştırılmıştır. Bu iki kurumun mortgage piyasasında yaklaşık 6 trilyon dolarlık garantiye sahip olmasına rağmen kamulaştırması eleştirilmiştir (Birdal, 2018, s. 98,99).

Eylül ayında Lehman Brothers’ın iflasının ardından finans sektöründe birçok şirketi sigortalayan dünyanın en büyük sigorta şirketi olan AIG de iflasın eşiğine gelmiştir. AIG’ye kredi verilmiş ve FED, AIG’nin hisselerinin bir kısmını devralarak şirket yönetiminde oy hakkına sahip olmuştur. İlerleyen dönemlerdeki tedbirlerle beraber şirkete toplamda 182,3 milyar dolarlık destek sağlanmıştır. Bu maliyetin 69,8 milyar doları hazine tarafından üstlenilmiştir (Birdal, 2018, ss. 105-106).

Ekim 2008 tarihinde Troubled Assets Relief Program (Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı) (TARP) ile 700 milyar dolarlık yeni bir kurtarma paketi yürürlüğe girmiştir. Paketin kullanımında yetkili kurum olarak ABD Hazine Bakanlığı seçilmiştir (Hemmelgarn ve Nicodème, 2010, s. 18). İlgili pakete göre bankaların problemli menkul kıymetlerinin (toksik varlıklarının) devlet tarafından satın alınması, hisse başına borç verilmesi ve kredi limiti tahsis edilmesi gibi önlemlerin uygulanması kararlaştırılmıştır (Savran, 2013, s. 16; Aalbers, 2013, s. 1086). Paket kapsamında ABD’nin en büyük 9 bankasının 125 milyar dolarlık hissesi satın alınmıştır. Kasım ayında toplam 21 bankaya 158,6 milyar dolarlık sermaye enjeksiyonu

gerçekleşmiştir (Birdal, 2018, ss. 110-112).

Ocak 2009'da ABD Başkanlığına seçilen B. Obama döneminde, Şubat 2009'da, vergi indirimleri, vergi kesintileri, kamu harcamaları, bireylere ve eyalet hükümetlerine transfer ödemelerini kapsayacak önlemler içeren American Recovery and Reinvestment Tax Act (ARRA/ Amerika Kurtarma ve Yeniden Yatırım Vergi Yasası) yürürlüğe girmiştir (Auerbach, 2012, s. 157). Yasa ilk önce 787 milyar dolar olarak tasarlanmış, ardından 831 milyar dolara yükseltilmiştir (Birdal, 2018, s. 114). ARRA kriz boyunca uygulanan en büyük maliye politikası paketlerinden bir tanesi olmuştur (Dullien, 2012, s. 8). ARRA kapsamında yapılacak maliye politikalarının yaklaşık 290,7 milyar doları vergi teşvikleri ve vergi indirimlerine, 254,5 milyar doları eğitim, altyapı, enerji, konut, çevre, kamu güvenliği, işçilere yönelik programlara yapılacak kamu harcamalarına, 250,8 milyar doları ise işsizlik sigortası ödemeleri, sağlık sistemi gibi sosyal harcamalara ayrılmıştır (Mildner ve Howald, 2013, s. 17; Congressional Budget Office, 2015, s. 1).

Bunların haricinde ülke ekonomisi için önemli bir konumda olan otomotiv sektörüne yönelik yapılan devlet müdahalelerine ayrı bir parantez açmak gereklidir. ABD'de krizden en çok etkilenen sektörlerin başında gelen otomotiv sektöründeki iki büyük firma General Motors ve Chrysler'e, 2009 yılında 50 milyar dolarlık yardım yapmıştır (Stiglitz, 2012, s. 95). Haziran 2009'da General Motors iflas başvurusunda bulununca, Hazine şirketin %60'lık hissesini almış ve 2013 yılına kadar devletin General Motors hisselerine ortaklığı sürmüştür (Birdal, 2018, ss. 116-117). 1 Temmuz 2009'da devreye giren Hurda Teşvik Programı ile yeni araç almak isteyen hurda araç sahiplerine 4500 dolarlık destek sağlanmıştır. Programın toplam maliyeti 3 milyar doları bulmuştur (Birdal, 2018, s. 117).

ABD'nin uyguladığı genişletici ekonomi politikaları sonucunda bütçe açıkları ve kamu borçlarındaki artış, bütçe üzerindeki tartışmaları arttırmıştır. Uzun yıllardır uygulanan borçlanma limitleri sayesinde genişletici maliye politikaları özellikle 2010'dan sonra daraltıcı olarak uygulanmaya başlamıştır. İlk uygulamaları 1990'lı yıllara kadar uzanan PAYGO/pay as you go (bütçede yeni harcamalar ya da vergi indirimleri için yeni finansman imkanları sağlama) borçlanma kuralları 2010 yılında tekrardan devreye girmiştir.

ABD'de mali kural olarak nitelendirilebilecek bir diğer uygulama borçlanma limitleridir (borç tavanı). Bu limitlerin belirlenmesi için ABD Temsilciler Meclisi'nde Demokratlar ve Cumhuriyetçiler arasında sıkı pazarlıklar yaşanmıştır. Zorunlu olmayan (ihtiyari) kamu harcamalarının kriz sonrasında sürekli artması borç limitlerinin dolmasına yol açmıştır. Bu limitin tekrardan artırılması konusunda iki partinin anlaşamaması ABD'de belirsizliği beraberinde getirmiştir. Partilerin uzlaşmasının ertelenmesi literatürde Borç Tavanı Krizi (debt ceiling) ismiyle yer almıştır.

Kriz sonrası dönemde de birçok defa geçici olarak borç tavanı krizi çözülmeye çalışılmıştır. 2008 Küresel Krizi sonrasında, 1 Ekim 2013 tarihinde Obama Başkanlığı döneminde 16 gün, Aralık 2018'de Trump Başkanlığı döneminde 35 gün hükümet geçici olarak kapalı kalmıştır (Government Shutdown). Bu dönemlerde zorunlu harcamalar dışında harcamalar kesilmiştir, birçok devlet dairesi geçici olarak kapanmıştır. Aşağıdaki uygulamalar bütçe açıkları ve borçlanmaları kontrol altına almak için yapılmış, kimi zaman ekonomiyi canlandırmak için bu uygulamalar gevşetilmiştir.

Bütçe açıklarını gidermeye yönelik atılan adımlardan bir tanesi Ağustos 2011'de yürürlüğe giren Budget Control Act (BCA/ Bütçe Kontrol Yasası) ile atılmıştır. Bu yasa çıktıktan sonra borç tavanı tartışmalarını geçici olarak önlemiştir (United States Government Accountability Office, 2011, s. 4). Yasa kapsamında 2021'e kadar yaklaşık 2 trilyon dolarlık bütçe tasarrufu uygulanması planlanmıştır (Driessen ve Labonte, 2015, s. 1).

Uygulanan sıkı maliye politikaları neticesinde 2012 ve 2013 yıllarından sonra bütçe açıkları keskin şekilde düşmüştür. Bütçe açığı düşmekle beraber ekonomik büyüme de yavaşlamış ve bir diğer problemi beraberinde getirmiştir. Kimi ekonomistler bu durumun bir “mali uçurum” a yol açtığını iddia etmektedirler (Congressional Budget Office, 2012, s. 1). Bir yandan ekonomik büyümeyi canlandırmaya çalışan öte yandan da bütçe açıklarını kontrol etmeye çalışan ABD bütçe kesintilerinin ardından ekonomisinin durgunlaşması ile beraber yeni tedbirler almaya başlamıştır. Bunlardan bir tanesi de 2012 yılında çıkarılan American Taxpayer Relief Act (ATRA/Amerikan Vergi Mükellefleri Yardım Yasası) ile uygulanmıştır. Yasa ile bütçe kesintileri ertelenmiş çeşitli vergi oranları arttırılmış (Mildner ve Howald, 2013, s. 20), süresinin dolmasına çok az kalan vergi indirimleri de uzatılmıştır (Meyers, 2014, s. 5).

31 Aralık 2013 tarihinde çıkarılan Bipartisan Budget Act (BBA/ İki Taraflı Bütçe Yasası) ile 2014 ve 2015 yıllarında yapılması planlanan ihtiyari kamu harcamalarındaki kesinti tutarları azaltılmıştır. Bunun telafi edilmesi için zorunlu tasarruflarda artış sağlanmış ve vergi dışı yeni kamu gelir kaynakları oluşturulmuştur. 2015 yılında yeniden çıkarılan Bipartisan Budget Act ile 2016 ve 2017 yıllarında yapılması planlanan ihtiyari kamu harcaması kesintileri iptal edilmiştir (Driessen ve Labonte, 2015; Lledó vd., 2017, s. 76).

FED miktarsal genişleme programını 2014 yılında sona erdirmiştir. FED ilgili programla ekonomiyi canlandırmak için piyasaya bol miktar likidite sunmuştur. FED ekonominin normal seyrine dönmesiyle uyguladığı aşırı genişletici para politikalarında sıkılaştırma adımları atmaya başlamıştır. Bu noktada FED’in 2016 yılında FED’in gösterge faizleri 0,5-0,75 bandına yükseltmesiyle ABD’nin krizden 2014 yılında çıkmaya başladığı 2016 yılından sonra da tamamen kurtulduğu yorumu yapılabilir. Çalışmanın odak noktası 2008 Küresel Finans Krizi olduğu için, krizin esas etkilerinin ekonomik olarak sona ermesinden sonra uygulanan maliye politikaları çalışmaya dahil edilmemiştir. Fakat Trump sonrası “America First” (İlk Önce Amerika) sloganıyla ün salan korumacı ekonomi politikasının bir nedenin de 2008 Küresel Finans Krizi olduğu çıkarımı yapılabilir. 2008 sonrasındaki ABD’deki kırılmalı yapı Trump gibi popülist bir liderin başa gelmesine yol açmış, işsizliği düşürecek politikalara adım atılması, dış ticareti iyileştirmek için gümrük vergilerinin artırılması, kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi gibi ekonomi politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen bütçe açığı ve kamu borç yükü kriz sonrasında bir hayli kötüleşmiştir. 2007 yılında %65 olan kamu borcu/GSYH oranı 2018’de %105’i aşmıştır.

Almanya

İncelenen ikinci ülke Almanya’dır. Almanya’da Küresel Kriz başladığında, diğer birçok ülkenin aksine inşaat sektörü ve konut piyasasında varlık balonu yaşanmamıştır (Funk, 2012, s. 30). Finans piyasalarında yaşanan çalkantılar ise tüm dünyada olduğu gibi Almanya’yı da etkilemiştir. Ekonomide balonların oluşmaması (ve dolayısıyla patlamaması) sayesinde krizin başlangıcında diğer ekonomilerle kıyasla ciddi bir reel ekonomik kriz yaşamamıştır. Fakat küresel talep düşüşü ile beraber ihracatı bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Birçok ülke gibi Almanya da ilk olarak finans sektörünü kurtarmak için hamleler yapmıştır. Ekim 2008’de “Finansal Piyasanın İstikrarlandırılması Yasası” bankalara devlet yardımlarının sınırları belirlenmiş, Şubat 2009’da ilgili yasa yapılan değişiklikler ile banka kamulaştırmalarına imkan sağlanmış, geçici garanti fonu kurulmuştur (Bermeo ve Pontusson, 2012, s. 140). 2008 yılında Hypo Real Estate adlı emlak kredi bankasına yapılan yardımlar yeterli gelmeyince banka kamulaştırılmıştır (Birdal, 2018, s. 152). Bu bankanın kamulaştırılmasının (varlıklarının FMS Wertmanagement varlık yönetim şirketine devredilmesinin) kamu borcu/GSYH’yi yaklaşık %8,5 arttırmıştır (International Monetary Fund, 2011, s. 28). Genel olarak kriz boyunca özel bankaların sorunlu varlıklarının kamu tarafından devralınması

neticesinde kamu borç stoku yükselmiştir.

2008 yılında 480 milyar Euro'luk banka kurtarma fonu (Sonderfonds Finanzmarktstabilisierung) kurulmuş, 2008 yılında IKB, 2009 yılında Commerzbank'ın kurtarılmıştır. Kurtarmalar sonrasında finans sektörüne yapılan yardımların kamuoyunda tartışılması sonucunda 2011 yılında “Yeniden Yapılanma Fonu” kurularak, banka yapılandırılmaları/kurtarma işlemleri için gerekli finansmanın devlet bütçesinden karşılamak yerine bankalardan toplanan paralarla (bir fon aracılığıyla) karşılanması öngörülmüştür (Akçay ve Güngen, 2016, s. 156).

Reel ekonomiye yönelik ilk müdahale ise Kasım 2008'de 11 milyar Euro tutarındaki Ekonomik İstikrar 1 Paketi (Konjunkturpaket 1) ile gerçekleşmiştir (Bermeo ve Pontusson, 2012, s. 140). Ekonomik İstikrar 1 Paketi ile işletmeler ve hanehalklarının mali yükü azaltılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda KOBİ'lere yönelik çeşitli avantajlar, yeni araba alacaklara yeni teşvikler uygulanmıştır (Hamburg vd., 2010, s. 107).

Ocak 2009'da Ekonomik İstikrar 2 Paketi (Konjunkturpaket 2) yürürlüğe girmiştir. Paket tutarı 50 milyar Euro düzeyindedir (Bermeo ve Pontusson, 2012, s. 140). Ekonomik İstikrar 2 Paketi ile, vergi muafiyetleri artırılmış, vergi oranlarında indirimle gidilmiş, sağlık sigortası katkı paylarının azaltımı gerçekleşmiştir (Hamburg vd., 2010, s. 107; Bakar ve Tokathoğlu, 2012, s. 486). Aynı zamanda paket kapsamında sosyal transfer harcamalarında, çevre, eğitim ve sağlık hizmetlerinde (Hamburg vd., 2010, s. 107; European Commission Directorate-General for Economic Financial Affairs, 2009, s. 207) altyapı yatırımlarında kamu harcamalarını arttıracak düzenlemelere girilmiştir. Bunun yanında yeni araç almak isteyenlere yönelik teşvikler de pakette yer almıştır (Jackson, 2010, s. 21). Ekonomik İstikrar 2 Paketi sonrasında uygulanan maliye politikaları ile beraber ekonomi güven endeksi hızlı şekilde artmıştır (Dullien, 2012, s. 9).

Aralık 2009'da yeni iş başına geçen Alman Hükümeti uzun dönem büyümeyi sağlamak ve piyasayı canlandırmak için “Büyümeyi Hızlandırma Programı” (Wachstumsbeschleunigungsgesetz) isimli bir paketi yürürlüğe koymuştur. Paket kapsamında çocuk yardımları artırılmış, miras üzerinden alınan vergilerde, KDV'de, işletmeler üzerindeki çeşitli vergilerde oranlar azaltılmıştır (Hamburg vd., 2010, s. 108). Paket 8,5 milyar Euro büyüklüğe sahiptir (Bermeo ve Pontusson, 2012, s. 140).

Almanya'nın diğer birçok Avrupa ülkesinden farklı olarak krize karşı uyguladığı politikalar kısıtlı olmuştur. Uygulanan genişletici özellikteki politikalar çoğunlukla 2009 ve 2010 yıllarında uygulanmıştır (Blömer vd., 2015, s. 11). Almanya hükümeti iradi maliye politikalarından ziyade otomatik stabilizatörlere ağırlık vermiştir (Bakar ve Tokathoğlu, 2012, s. 286). 2009 ve 2010 yıllarında uygulanan politikalar incelendiğinde kamu harcamaları iki yıl içinde toplam 65 milyar Euro artmıştır. Özellikle 2010 yılında bankacılık sektörünü yönelik yapılan harcamalar neticesinde 33 milyar Euro artış gerçekleşmiştir. İlgili dönemde vergi gelirleri 28 milyar Euro düşmüştür (Blömer vd., 2015, s. 12).

2010 yılının sonuna doğru daraltıcı maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Almanya'da kemer sıkma politikaları için yapılan tasarruflar diğer ülkelere kıyasla sınırlıdır ve çoğunlukla kamu yönetim giderlerinden ve askeri harcamalardaki azalmalardan kaynaklanmıştır (Bozio vd., 2015, s. 421). Almanya'da uygulanan vergi reformlarının bazıları krizden önce de yapılması planlanmıştır. Hanehalklarını çok etkilemeyen vergi reformları diğer birçok ülkeye kıyasla daha küçük seviyede kalmıştır (Bozio vd., 2015, s. 424).

Kasım 2010'da Gelecek Paketi (Zukunftspaket) ile diğer paketlerin aksi yönde daraltıcı maliye politikası tedbirleri somut olarak uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre hava trafiği vergisi, enerji tüketim vergisi, finansal işlem vergisi, nükleer enerji vergisi gibi yeni vergi türleri

konulmuştur (Blömer vd., 2015, ss. 13-14). Almanya Haziran 2010'da 2011 yılından itibaren 80 milyar Euro (GSYH'nin yaklaşık %2,9'u) mali konsolidasyon uygulayacağını duyurmuştur. Bu uygulamaların %80'inin 2012-2014 yılları arasında olacağı tahmin edilmiştir (OECD, 2011, s. 31). Fakat daha sonra Almanya bazı önlemleri uygulamaktan vazgeçmiştir. Vazgeçilen önlemler arasında nükleer enerji vergisi ve finansal işlem vergisi de bulunmaktadır (Kataryniuk ve Vallés, 2015, s. 28).

Almanya mali disiplini sağlamak adına yeni mali kurallar koymuş ve net borçlanmasına sınırlar getirmiştir. Buna Federal hükümette 2016 yılından itibaren eyaletlerde ise 2020'den itibaren geçerli olacak şekilde borçların artışı kurala bağlanmıştır. Bu kararlar, bütçe açığının GSYH'ye oranının 0.35'i geçmemesi kararlaştırılmıştır (Bozio vd., 2015, s. 427).

Almanya birçok gelişmiş ülkenin aksine imalat sanayinde güçlü konuma sahip olması sebebiyle kriz sonrası toparlanması hızlı şekilde gerçekleşmiştir. Krizin başlangıcında ertelediği kamu projelerini 2011 yılından itibaren yürürlüğe koymaya başlayan Almanya böylelikle kapasite kullanımını artırarak ekonomide bir güven tahsis etmiştir. Özel tüketim harcamalarının da artışı ekonomik büyümeyi desteklemiştir (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011, s. 18). Birçok ülkenin kriz sonrası Almanya'nın borç/GSYH oranı %80'lere kadar yükselmesine rağmen daha sonra borç oranı hızlı şekilde düşmüştür. Kısa süre sonra Almanya borç/GSYH oranını %60 seviyesine düşürmeye başararak krizden önceki seviyesine geri gelmiştir.

İspanya

İncelenen üçüncü ülke İspanya'dır. İspanya 1990'lı yılların ortalarından itibaren ülkeye giren yabancı sermayeyle artan varlık fiyatları ve yurtdışından alınan krediler neticesinde emlak piyasasında kriz öncesinde balon oluşumu gerçekleşmiştir (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2016a, s. 9). ABD'de ortaya çıkan kriz İspanya'ya kısa sürede sirayet etmiş, uluslararası finans krizi kredi koşullarını daraltmış, yaşanan ekonomik gerileme ile beraber emlak balonu patlamış ve birçok şirket iflas etmiştir (Akçay ve Güngen, 2016, s. 146).

Birçok gelişmiş ülkeye kıyasla borç oranı çok düşük olan İspanya emlak balonuna sahip olmasından dolayı yine de borç krizine yakalanmıştır. Ayrıca bankacılık sektörünün sorunlu yapısı nedeniyle İspanya'nın yurtdışından aldığı kredilerin geri ödenemeyeceğine dair endişelerin artması krizi daha da derinleştirmiştir (Beker, 2013, s. 13). İncelenen tüm ülkelerde olduğu gibi krizin çıkması ile beraber özellikle finans sektöründe sıkıntılar baş göstermiştir. Bu noktada ilk düzenlemeler ve ekonomik tedbirler finans sektörüne yönelik olmuştur.

Emlak sektöründe yaşanan problemler neticesinde sıkıntıya giren Caja isimindeki mevduat ve yatırım bankalarına kurtarma paketleri uygulanmıştır. İlerleyen dönemlerde de bankacılık sektörüne yönelik birtakım tedbirler alınmış sorunlu bazı bankalar kamulaştırılmıştır (Beker, 2013, s. 14). İspanya hükümeti 2008 ile 2012 yılları arasında bankacılık sektörünü kurtarmasının maliyeti 160 milyar Euro'ya seviyesinde gerçekleşmiştir (Akçay ve Güngen, 2016, s. 149). Finansal kuruluşların kurtarılmaya başlanmasının ardından kamu borcu da artmıştır. Kriz sonrasında İspanyol bankalarına aktarılan fonlar büyük bütçe açıklarına yol açmıştır (Birdal, 2018, s. 188). Fakat bankacılık sektörüne yapılan yardımlar yeterli olamamış ve reel sektöre sıçrayan kriz için yeni kurtarma programları yapılmaya başlanmıştır (Zapico-Goñi, 2015, s. 209).

Finans sektörü dışında reel ekonomiye yönelik uygulanan iradi maliye politikalarını iki dönemde inceleyebiliriz. İlk dönem 2008-2009 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönem kamu gelirlerinin azaltılarak kamu harcamalarının arttırıldığı mali genişlemenin uygulandığı dönemdir. İkinci dönem 2010-2013 yıllarını kapsayan mali konsolidasyonların ortaya konduğu dönemdir (Martí ve Pérez, 2016, s. 12).

2008 yılında başa geçen Zapatero hükümeti Kasım 2008'de Plan *E* (Plan Espanol para el Estimulo de la Economia y el Empleo) olarak bilinen 12,8 milyar Euroluk kamu harcama ve istihdam programını uygulamaya koymuştur (Chislett, 2016, s. 26). Paket kapsamında ekonomiyi canlandırmak için çok sayıda tedbirler uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda şirketlere sübvansiyon verilmiş, altyapı projelerine kaynak aktarılmış, istihdam oluşturabilmek adına kamu projeleri başlamış (Muro ve Lago, 2020, s. 123), şirketlere kurumlar vergisinde geçici indirimler ve servet vergilerinde indirimler gerçekleştirilmiştir (Bakar ve Tokatlıoğlu, 2012, s. 485). Bunların haricinde işsizlik maaşı veya yardımı alan kişilere çeşitli imkanlar sağlanmış, mortgage ödemelerinde ertelemelere gidilmiştir (Callan vd., 2011, s. 8).

Maliye politikalarında ikinci dönemi 2010'da başlamıştır. 2010 yılından sonra ortaya çıkan borç kriziyle beraber diğer Avrupa Birliği ülkeleri gibi İspanya'da da mali konsolidasyon uygulanmaya başlanmıştır (Álvarez, 2012, s. 4). Zapatero hükümeti bu amaçla tasarruf tedbirleri almaya yönelmiştir. 2009 yılında %11 bütçe açığı verilmesi kamu borcunun %53 seviyesine çıkması ve işsizlik oranının %20'ye yükselmesi ile daraltıcı mali tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır (Chislett, 2016, s. 27). Bunun yanında Avrupa Komisyonu İspanya'yı Aşırı Bütçe Açığı Prosedürü (EDP) kapsamına almış ve bütçe açığının kısa sürede düzeltilmesi konusunda baskı uygulamıştır.

Bu kapsamda 2010-2013 yıllarını kapsayan Mali Konsolidasyon Planı yürürlüğe girmiştir. Temelde kamu harcamalarının kısılıp, vergi gelirlerinin artırılması öngörülmüştür. Bunun yeterli gelmemesi üzerine emeklilik sistemi reformu, işgücü piyasası reformu ve son olarak finans piyasasına yönelik reformlar ortaya konmuştur (Muro ve Lago, 2020, s. 123,125). Mali sürdürülebilirliği sağlayabilmek adına etkileri kısa, orta ve uzun vadeli olan birçok politika önlemleri alınmıştır (Martí ve Pérez, 2016, s. 6).

2010-2013 yılları arasında uygulanan tasarruf tedbirleri arasında; sosyal yardım kesintileri, aile yardımlarına kesintiler, memur maaşlarında (ilerleyen yıllarda arttırmamak üzere) %5 kesintiye gidilmesi, kamu çalışanlarının işten çıkarılması, emekli maaşlarının dondurulması, erken emekliliğin ortadan kaldırılması ve emeklilik yaşının artırılması, gelir vergisi oranlarının arttırılması, KDV ve diğer vergi oranlarının arttırılması, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi gibi önlemler yer almıştır (Álvarez, 2012; Chislett, 2016, s. 27; Eraslan ve Timurtaş, 2015, s. 45; Leahy vd., 2013, s. 38; Martí ve Pérez, 2016, s. 13; OECD, 2015, ss. 164-165).

Artan bütçe açıklarına karşılık 2011 yılında açıklara karşı Anayasa ile düzenlenen mali kurallar konulmuştur. Şubat 2012 tarihinde ise Bütçe İstikrar Kanunu (Budgetary Stability Law) ile beraber harcama artışları nominal GSYH artışları ile sınırlandırılmıştır (Akçay ve Güngen, 2016, s. 148). İlk aşamada merkezi hükümet ve belediyelerde uygulanması kararlaştırılan bu kuralların, 2012 yılından sonra bölgesel hükümetlerde de çeşitli şekillerde uygulanması planlanmıştır (International Monetary Fund, 2011, s. 3). Bunun haricinde 2020 yılından itibaren de merkezi ve bölgesel hükümetlerde bütçe dengesinin önceden belirlenen tutarları aşamayacağı kararlaştırılmıştır (Lledó vd., 2017, s. 70). Böylelikle kamunun tüm birimlerine bütçe açığı ve borç sınırlamaları getirilip, şeffaflık arttırılmaya çalışılmıştır (Muro ve Lago, 2020, s. 125).

Finans sektörünün sorunlu yapısı sonrasında banka kurtarma maliyetlerinin artmasıyla beraber İspanya hükümeti, 2012 yılında bankacılık sektörüne tekrardan sermaye enjekte etmek için eski ismiyle EFSF (Avrupa Finansal İstikrar Fonu) yeni ismiyle ESM (Avrupa İstikrar Mekanizması)'den dış borç almıştır. Kurum tarafından İspanya'ya 100 milyar Euro'ya kadar kredi garantisi verilmiştir. İspanya bu fonun 41,33 milyar Euroluk kısmını kullanmıştır. 2014 yılından İspanya hükümeti yardım programını sona erdirmiştir (European Stability Mechanism (ESM), 2013, ss. 3-5). İspanya hükümeti Kasım 2016'da vade süresinin bitmesine altı sene kala ESM'ye olan borcunu ödemeye başlamıştır (European Commission Directorate-General for

Economic and Financial Affairs, 2016c, s. 10).

İspanya'nın 2014 sonrasında kemer sıkma önlemlerini azaltmaya çalıştığı görülmektedir. 1 Ağustos 2014'de yeni bir vergi reformuna gitmiştir. Vergi takozu maliyetlerini düşürülmüş, kurumlar vergisi tabanını genişletilmiş, vergi kaçakçılığını önlenmeye çalışılmış, kurumlar ve gelir vergilerinde kesintilere gidilmiştir (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2014, s. 22). 2014 yılındaki uygulamalar 2015 yılında da devam etmiştir. İstihdam piyasasını düzenlemek adına bir dizi ekonomik önlem alınmıştır. Bu kapsamda işveren üzerindeki sosyal güvenlik ödemelerinin bir kısmı için geçici muafiyetler verilmiş, işgücü piyasasındakilerin eğitimi teşvik edilmiş, kayıt dışı ekonomiyi düzelterek tedbirler hayata geçirilmiştir (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2015, ss. 33-36). 2015 yılında yeniden bir vergi reformu uygulamaya konularak doğrudan vergilerin yükü azaltılmaya çalışılmıştır. Özellikle düşük gelirli mükellefler hedeflenerek marjinal vergi oranları düşürülmüştür (Martí ve Pérez, 2016, s. 16). Yeni vergi reformuyla sosyal güvenlik katkı payları azaltılmış, büyüme ve istihdam yaratılmaya odaklanılmış, ülkenin uzun dönemdeki rekabetçi yapısının korunmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda gelir vergilerinin ve kurumlar vergilerinin tekrar düşürüldüğü, vergi sisteminin daha basitleştirmeye çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca işsizliği düşürebilmek için sosyal güvenlik prim maliyetlerini düşürecek düzenlemeler yapılmıştır (OECD, 2015, s. 165).

Genişletici önlemler neticesinde Başbakan Rajoy krizin sona erdiğini 2015 yılında ilan etmiştir (Akçay ve Güngen, 2016, s. 150). Fakat genişletici politikalardan sonra bütçe açığının beklenenden yüksek çıkmasıyla yeni önlemler yürürlüğe girmiştir. 9 Mart 2016 tarihinde İspanya hükümeti; merkezi hükümet düzeyinde 2 milyar Euro bütçe kesintisine gitmiş, bölgesel bazda kamu harcamalarını kısacağına taahhüt etmiştir (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2016b, s. 9). Ekim 2016'da çıkarılan yasa ile eğitim, sağlık ve yatırım harcamaları azaltılmıştır (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2016a, s. 61). 2017 yılında ekonomik büyüme sayesinde kamu gelirleri artmış ve uygulanmaya devam eden harcama kısıtlamaları ile bütçe açıklarının artış hızındaki yavaşlama devam etmiştir (European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2017, s. 9).

2007 yılında kamu borcu/GSYH oranı %35 olan İspanya'nın kamu borcu, çarpıcı şekilde 2014 yılında %100'ü aşmıştır. 2007 yılından önce bütçe fazlası veren ülke, kriz sonrası tam tersi istikamete doğru giderek %11,4 bütçe açığı vermiştir. İspanya kriz sonrası tekrardan bütçe fazlası verememiştir.

İtalya

İncelenen dördüncü ülke İtalya'dır. İtalya ekonomisinde kriz öncesinde, krizden derin şekilde etkilenen diğer birçok ülkenin aksine konut fiyatlarında varlık balonları yaşanmamıştır. Aynı zamanda iç tasarrufların yeterli olması yatırımlarda yabancı yatırımlara ihtiyaç bırakmamış, bankacılık sektöründe sağlam temellerde işlemiştir. Bunun yanında krizden önce düşük faiz oranları ile istikrar ortamı oluşturmuş, kamu maliyesini dengeli yönetmiş, siyasi istikrar korunmuştur. Sözü edilen etmenlerin aksine ülkenin yüksek kamu borç stokuna sahip olması ve krizin ardından büyümesinin yavaşlayacağına dair beklentilerin oluşması nedeniyle, kredi derecelendirme kuruluşları tarafından düşük notlar almıştır. İtalya'ya yönelik oluşan olumsuz algı ülkenin krize sürüklenmesini hızlandırmıştır ve zamanla krizden en çok etkilenen Avrupa ülkelerinden bir tanesi olmuştur (Birdal, 2018, s. 191,192; Kibritçioğlu, 2011; Pellegrino ve Zingales, 2017, s. 2).

2008 Küresel Finans Krizine yüksek oranlarda devlet borcu ve bütçe açığıyla giren İtalya'nın uyguladığı politikalarda daha çekingen davranmasına yol açmış ve çok genişletici

önlemlerin alınması en azından ilk aşamada gerçekleşmemiştir (Hamburg vd., 2010, s. 109). Birçok ülkenin aksine 2008-2010 yılları arasındaki mali genişleme döneminde İtalyan bankacılık sistemine yönelik kurtarma paketleri uygulanmamıştır. İtalyan bankaları daha çok uluslararası sermaye piyasasında yaşanan sıkıntılardan dolayı etkilenmiştir (Beker, 2013, s. 18). Fakat ilerleyen yıllarda bankalara yönelik birçok yardım yapılmıştır.

Krizin reel etkileri henüz çok yeniyken Kasım 2008’de 6,4 milyar Euro tutarında (Borghini, 2013, s. 3) bir paket yürürlüğe girmiştir. Pakete göre çeşitli sosyal yardım tedbirleri yapılmış, alt yapı harcamalarını planlanmış, küçük ölçekteki işletmelere destek sunulmuştur (Borghini, 2013, s. 3; Leahy vd., 2013, s. 28; Jackson, 2010, s. 21; Hamburg vd., 2010, s. 107) Şubat 2009’da yeni bir mali teşvik paketi yürürlüğe girmiştir. Burada yeni araçların alımı ve daha çevreci nitelikte araçların kullanımı teşvik edilmeye çalışılmıştır (Jackson, 2010, s. 21). Bu dönemde yapılan genişletici maliye politikalarında yatırım harcamaları ve sosyal harcamalar öncelenmiştir. İtalya ekonomisinin sahip olduğu yüksek borç oranı canlandırma paketlerini de kısıtlamıştır (Cencig, 2012, s. 13).

2011 yılında İtalya’da etkisini iyice gösteren Avrupa Borç Krizi sonrasında Berlusconi hükümeti iki ayrı paket ile tasarruf tedbirlerine gitmiştir. Temmuz 2011’de hazırlanan programla bütçe açıklarının 2013 sonunda 45 milyar Euro azaltımı amaçlanmış bütçeye gelir getirmesi amacıyla da özelleştirme programı uygulanması kararlaştırılmıştır. (Akçay ve Güngen, 2016, s. 140). Ağustos ayında açıklanan ikinci pakette bütçedeki mali konsolidasyon önlemlerinin toplamda 59,8 milyar Euro’ya çıkartılması kararlaştırılmıştır (Arachi vd., 2012, s. 449).

Berlusconi hükümetinin 2011 yılında aldığı kemer sıkma önlemleri arasında; bakanlıkların harcamalarında tasarrufa gidilmesi, yerel yönetimlerin kaynaklarında kesinti, memur sayısının azaltılması, bazı memur maaşlarının dondurulması ve üst kademedeki memur maaşlarının azaltılması, sağlık harcamalarının azaltılması, gelir vergisi, KDV, ÖTV oranlarının artışı, finansal işlemlere ilişkin yeni vergileme, vergi kaçakçılığının önlenmesi gibi tedbirler yer almıştır (Arachi vd., 2012, s. 449; Leahy vd., 2013, s. 28; Palacioğlu, 2018, s. 34):

Krizden bu yana İtalya’da çıkarılan en büyük mali tasarruf tedbiri Aralık 2011 yılında teknokrat Monti hükümetince çıkarılmıştır (Cencig, 2012, s. 14). Aralık 2011’de Monti hükümetinin çıkardığı “İtalya’yı Kurtarma” (Salva Italia) programı kamu gelirlerini arttırarak ve kamu harcamalarını kısıtlayarak bütçe dengesini sağlamaya çalışmıştır. Emeklilik sisteminin yeniden düzenlenmiş ve yerel hükümetlere aktarılan kamu transferleri sınırlandırılarak kamu harcamalarının azaltılması amaçlanmıştır. Kamu gelirlerini arttırıcı tedbirler arasında ise emlak vergilerinin yeniden güncellenmesi, finansal varlıkların vergilendirilmesi, lüks tüketim ürünlerine yeni vergiler konulması gibi yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Programla beraber vergi gelirlerinin kaynağının gelir vergisinden (özellikle emek gelirleri üzerinden) ziyade harcamalar üzerine (dolaylı vergilere) kaydırılması amaçlanmıştır. Tüm bunların yanında çeşitli vergi teşvikleri getirilmiş ve vergi kaçakçılığıyla da mücadele edilmeye çalışılmıştır (Cencig, 2012, ss. 32-35; Arachi vd., 2012, s. 449).

Daraltıcı maliye politikaları 2012’de de devam etmiştir. 2012 yılının Nisan ayında Monti hükümeti tarafından Documento di Economia e Finanza (Ekonomi ve Finans Paketi) yürürlüğe girmiştir. Program kapsamında 2012 yılında 48.9 milyar Euro, 2013 yılında 75.7 milyar, 2014 yılında 81.3 milyar Euro GSYH’nin yaklaşık %5’i seviyesinde bütçenin kemer sıkma önlemleri öngörülmüştür (Cencig, 2012, s. 15). 5 Temmuz 2012’de Riduzione Della Spesa a Servizi Invariati isiminde kamu harcamalarına üç yıl boyunca sınırlama getirecek bir kararname meclis tarafından onaylanmıştır. Bu kapsamda üç yıl içinde 25,9 milyar Euro’luk harcama kısıtlaması yasalarda yer almıştır (Cencig, 2012, s. 46). Monti hükümeti tarafından 2012 yılından sonra uygulanan çeşitli politikalarda finans piyasası, emeklilik sistemi, istihdam piyasası, sağlık sektörü

ve sosyal hizmetlerle reformlar yapılmıştır. Alınan tasarruf tedbirleri arasında emeklilik yaşının artırılması, yüksek emeklilik maaşlarının artışının dondurulması, KDV artışı ve kayıt dışı ile mücadele yer almaktadır (Akçay ve Güngen, 2016, ss. 141-142; Bozio vd., 2015, s. 425; Hong, 2014, ss. 79-81; Palacıoğlu, 2018, s. 35):

İtalya kriz sonrasında imalat sektörünün güçlü varlığını ve verimliliğini koruyabilmek adına Aralık 2014'de yeni bir iş yasasını çıkarmış, işten çıkarmalarda işverenin lehine düzenlemelere gitmiştir. (Akçay ve Güngen, 2016, s. 144,145). 2015 yılındaki işgücü reformu kapsamında çıkardığı yasa ile de işçi çıkarma maliyetleri düşürülmüş, firmalara işçileri farklı alanlarda aynı sözleşmeyle çalıştırma şansı tanınmış, işsiz kişilere verilen desteklerin artmıştır (Bozio vd., 2015, s. 426).

Artan bütçe açığı ile AB Komisyonu tarafından Aşırı Bütçe Açığı (EDP) kapsamında alınan İtalya'da, özellikle 2016 sonrasında 360 milyar Euro'ya çıkan bankaların sorunlu kredileri ülkeyi ikilemde bırakmıştır. İtalya AB tarafından bütçe disiplini sağlamaya zorlanmış, fakat bankalarını da kurtarmaya çalışmıştır. 2016'nın sonunda ülkenin en eski bankalarından olan Monte dei Paschi ve diğer sorunlu bankalar için 15 milyar Euro fon ayrılmıştır. Ayrıca 80 milyar Euro da devlet garantisi tesis edilmiştir (Dünya Gazetesi, 15 Aralık 2016). 2017 senesinde yine iki ayrı bankadan toplam 5.2 milyar Euro'luk sorunlu varlık alımı ve bankaların 12 milyar Euro'luk kredilerine garanti verilmesi kararlaştırılmıştır (Dünya Gazetesi, 26 Haziran 2017).

2019 yılı için önerdiği bütçe tasarısı ilk aşamada reddedilen İtalya AB Komisyonu ile ciddi pazarlıklara gitmiştir. Önce %1,6 bütçe açığı vermeyi taahhüt eden İtalya ardından vatandaşlık aylığı, emekli yaşını düşürme, vergi reformunun sağlanması gibi amaçlarla AB'ye gönderdiği bütçe taslağında yıllık bütçe açığı %2,4 seviyesine yükseltmiştir. Komisyon ise bu açığa İstikrar ve Büyüme Pakti'na aykırı olması nedeniyle sıcak bakmamıştır (Dünya Gazetesi, 6 Kasım 2018a). Aşırı Bütçe Açığı prosedürü başlatılan İtalya, yapılan pazarlıklar sonucunda bütçe açığını %2,04'e düşürmek için anlaşmaya varmıştır. Böylece Aşırı Bütçe Açığı prosedürü kaldırılmış ve maddi yaptırımlar engellenmiştir (Dünya Gazetesi, 19 Aralık 2018b). Kamu borç yükü/GSYH oranı kriz öncesinde %106 seviyesinde İtalya'da, bu oran 2014 yılında %135'lere kadar çıkmış ardından bu seviyede seyrini sürdürmüştür.

Yunanistan

İncelenen beşinci ülke Yunanistan'dır. Yunanistan çeşitli nedenlerden dolayı krizden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Sahip olduğu yüksek bütçe açığı ve kamu borç stoku yüzünden ülke iflasın eşiğinden dönmüştür. Kriz sonrası uyguladığı politikalar yüzünden Yunan halkı ile Yunan Hükümetleri arasında büyük çatışmalar yaşanmış, ülkede AB'den çıkış senaryoları konuşulmuştur.

Yunanistan, krizden önceki yapısal sorunları nedeniyle krizden derinden etkilenmiştir. Kamu sektörünün çok büyük olması (Apak ve Barlas Pırıldak, 2015, s. 1), Euro'ya dahil olmasının ardından kur dezavantajı yaşaması, borçlanma maliyetlerinin düşük olmasının verdiği rehavet (Akçay ve Güngen, 2016, s. 126,127), askeri harcamaların yüksek olması (Durmuş, 2013, s. 280), ülkede yolsuzluk, rüşvet ve popülizmin yaygın olması, kaynakların israf edilmesi (Ikonou, 2018, s. 269), memur maaşlarındaki yüksek tutarlar (Kızıldere ve Büberkökü, 2017, s. 129), kayıt dışı ekonominin varlığı (Leahy vd., 2013, s. 17), ağır sosyal güvenlik yükü (Öztürk ve Sözdemir, 2015, s. 571) gibi nedenlerden dolayı hem cari açığı hem de kamu borç stoku 1980'li yıllardan bu yana sürekli artmış (B.Akçay, 2012, s.18) ve ülkede ikiz açık yaşanmıştır (Tayfur, 2013, s. 206). Ekonomisinde yapısal sorunlar varken küresel bir krizle karşı karşıya kalmış, aynı zamanda makroekonomik istatistiklerini de bilinçli olduğundan daha iyi göstererek⁴ ekonomik sıkıntıları saklamıştır. Durumun ortaya çıkmasının ardından oluşan panik kısa zamanda bir borç krizine yol açmıştır.

Krizden en çok etkilenen AB üye ülkesi olan Yunanistan Küresel Finans Krizi çıktığında finans sektörünün kırılgan yapısı ya da emlak balonundan kaynaklanan bir krize yakalanmamıştır. Kriz Yunanistan'da daha çok kamu maliyesinden kaynaklanmıştır. Yunanistan'da başlayan kriz, birçok Avrupa ülkesini derinden etkileyerek Avrupa Borç Krizi'ni tetiklemiştir (Cura, 2015, s. 6).

Ülkenin kamu maliyesindeki var olan yapısal sorunları, kriz öncesinde yaklaşan seçim dolayısıyla bütçe açığının artması hali hazırda yüksek olan kamu borçlarını daha da arttırmıştır (Köse ve Karabacak, 2011, s. 295). Yeni seçilen hükümet 2008 KFK başlarken sağlık çalışanlarına, emeklilere, öğrencilere yönelik harcamalar yapmış, ülkenin sosyal güvenlik kurumuna destek verilmiştir (Ikonomou, 2018, s. 44). Bunun yanında ayrıca finans sektörüne likidite sağlanması için yapılan kamu harcamaları da bütçe dengesinin sarsılmasına yol açmıştır. KFK sonrasında faiz artışlarının yaşanması ülkenin ucuz maliyetle borçlanmasını engellemiş, yerel yönetimlerin ve bürokrasinin etkinsizliği Yunanistan'ın 2008 Küresel Finans Krizi'nden sonra borç krizine yakalanmasının önünü açmıştır (Ikonomou, 2018, s. 269).

2010 yılında Yunanistan Avrupa Komisyonunca EDP (Aşırı Açık Prosedürü) kapsamına alınmıştır (Mink ve de Haan, 2013, s. 102). AB Komisyonu bütçe açığının %3'ün altında olması ve ücret ödemelerinin azaltılması çağrısında bulunmuştur. Buna binaen Yunanistan hükümeti kamu çalışanlarının maaşlarının dondurulacağını açıklamıştır (Köse ve Karabacak, 2011, s. 292). Ardından Yunan Hükümeti, Mart 2010'da tasarruf tedbirleri paketini, Nisan 2010'da ise vergi reformu paketini çıkartmıştır (Callan vd., 2011, s. 8). Böylelikle 4,8 milyar Euro tasarruf edilmesi öngörülmüştür (Köse ve Karabacak, 2011, s. 292). Alınan önlemlere rağmen Yunanistan'ın ekonomisi istenilen seviyeye gelmemiştir ve yeni bir politika tedbirine ihtiyaç duyulmuştur.

Mayıs 2010'da Troyka⁵ ile anlaşılmıştır. %5,5 faiz oranı ile 110 milyar Euro borçlanmıştır. Anlaşmanın sonucunda Yunanistan; ekonomisini daha rekabetçi koşullara hazırlayacak reformların yapacağını, bütçe dengesini sağlayacağını ve geniş özelleştirme programları başlatacağı konusunda Troyka'ya çeşitli taahhütler vermiştir (Akçay ve Güngen, 2016, s. 127; Sadiku vd., 2014, s. 33). Program kapsamında Yunanistan kamu harcamalarını %7 azaltacağını, vergi gelirlerini %4 arttıracığını ve vergi kaçakçılığı ile mücadele edeceğini taahhüt etmiştir (European Commission Directorate-General for Economic Financial Affairs, 2010, s. 14).

2010 yılında kemer sıkma/tasarruf tedbirleri kapsamında uygulanan politikalar şu şekildedir (Akyol, 2014, s. 58; Callan vd., 2011, s. 8; Köse ve Karabacak, 2011, ss. 297-298; Leahy vd., 2013, s. 13): Memur maaşlarında kesintilere gidilmiştir, memurlara ödenen ikramiyeler kaldırılmıştır, 2014 yılına kadar memur ve emekli maaşları dondurulmuştur, 150 bin kamu personelinin işine son verilmiştir, kamu sektöründeki işe alımlar azaltılmıştır, yüksek Emekli maaşı alanlara uygulanan gelir vergisi oranları artırılmış, emeklilik yaşı 65'e çıkarılmıştır, KDV, ÖTV oranları artmış, kapsamı genişlemiştir, gelir vergisi oranları artmıştır, 2009 yılında yıllık geliri 100 bin Euro ve üzeri olanlardan bir defaya mahsus (geçmişe dönük) %1 vergi alınması kararlaştırılmıştır, bazı firmalara geçici kriz vergisi konulmuştur, aile yardımları kısıtlanmıştır, işgücü piyasası esnekleştirilmiştir, çok sayıda kurumun özelleştirileceği ilan edilmiştir. Paket ülkede yeniden bir siyasi krize yol açmış, paketi referanduma götüreceğini açıklayan Başbakan Papandreou istifa etmiş yerine Başbakan olarak Lucas Papademos gelmiştir.

Borçlarını ödemekte zorluk çeken Yunanistan'ın Mart 2012 tarihinde borç yapılandırması işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu yapılan işlem literatürde borç yapılandırması, borç takası, saç tıraşı (*hair cut*) gibi farklı isimlerde yer almaktadır. Yunanistan'a borç veren kreditorler ellerindeki tahvillerin nominal değerinde %53,5'lik bir iskontoya gidilmesini gönüllü olarak kabul etmiştir. Ayrıca 130 milyar Euroluk bir kurtarma paketi devreye sokulmuştur (European Commission,

2012). Yunanistan, 107 milyar Euroluk borç yükünden kurtulmuş ve toplam borcunu 307 milyar Euro'ya düşürmüştür (Öztürk ve Sözdemir, 2015, s. 574).

Kurtarma paketi kapsamında Troyka ile imzalanan anlaşmada Yunan Hükümetinden çeşitli şartların yerine getirilmesi istenmiştir. Buna göre anlaşmanın Yunan Parlamentosu tarafından onaylanması, politikacıların kemer sıkma programını uygulayacağını taahhüt etmesi (Apak ve Barlas Pırıldak, 2015, s. 5) ve Yunanistan'ın kamu borcunun GSYH'ye oranının %124'e düşürülmesi istenmiştir (Öztürk ve Sözdemir, 2015, s. 574).

Yunanistan'a yapılan 2. yardım paketi neticesinde uygulanan kemer sıkma tedbirleri arasında kamu çalışanlarının istihdamının azaltılması, memur maaşları düşürülmesi, birçok vergi muafiyetinin kaldırılması, serbest meslekçilere ek girişimcilik vergisi konulması, işsizlik sigortası primleri arttırılması, emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, KDV ve petrol ürünleri tüketim vergileri arttırılması, özelleştirme işlemleri başlatılması gibi tedbirler yer almıştır (Callan vd., 2011, s. 8; Durmuş, 2013, s. 280; Hellenic Republic Ministry of Finance, 2012, s. 6):

İlerleyen yıllarda paket kapsamında verilecek borç tutarı arttırılarak yaklaşık 150 milyar Euro'ya çıkarılmıştır (Atakişi ve Mehmet, 2018, s. 36). Yapılan borç yapılandırması, borç faizlerinde iyileştirmeler ve borçların ödeme tarihlerindeki kolaylıklarının hepsinin maddi değerinin 180 milyar Euro'ya vardığı tahmin edilmektedir (Ikonou, 2018, s. 64).

IMF ve AB öncülüğünde gerçekleşen programların ardından Yunanistan'da iki senede özelleştirmeden sağlanan kamu gelirleri toplam milli gelirinin %6,5'una ulaşmıştır (International Monetary Fund, 2011, s. 6). 1. ve 2. kurtarma paketleri için ülkeye gelen fonların yaklaşık 120 milyar Euroluk kısmı borç servisine gitmiş, 48 milyar Euroluk kısmı bankalara sermaye enjekte etmek için kullanılmış ve 27 milyar Euroluk kısmı ise devletin genel giderlerine harcanmıştır (Harari, 2015, s. 8).

Yunanistan kriz sonrasında mali kurallara da başvurarak bütçe dengesi kuralını uygulamaya çalışmıştır. 2014 yılında yaptığı borç anlaşmalarının bir sonucu olarak bütçe açığının GSYH'ye oranının %0,5'ini geçmeyeceğini ilan etmiştir (Lledó vd., 2017, s. 33).

Avrupa Merkez Bankası'nın müdahaleleri ve borçların tekrar yapılandırılmasına rağmen Yunanistan'da krizin olumsuz etkileri bir türlü engellenememiştir (Ağcakaya, 2014, s. 101). 2015 yılında toplam borç miktarının azalmak bir yana 320 milyar Euro'ya çıkmasıyla beraber, Yunanistan yeniden Troyka ile pazarlık masasına oturmak zorunda kalmıştır (Akçay ve Güngen, 2016, s. 138). Anlaşmanın gecikmesiyle finansman sıkıntısına düşen Yunanistan, IMF'ye olan 1,6 milyar Euro borcunu 1 Temmuz 2015 tarihinde ödeyemeyerek, IMF tarihinde temerrüde düşen ilk gelişmiş ülke olmuştur (Çatır, 2015b, s. 2). Kısa süre sonra AMB'ye olan 3,2 milyar Euro borcunu da ödeyemeyince ülkedeki bankalar kısa süreliğine kapatılmış ve finans piyasasında panik ortamı oluşmuştur (Akyol, 2016, s. 303)

5 Temmuz 2015 tarihinde Yunanistan'da yeni bir kredi paketinin imzalanması için referanduma gidilmiştir. Yapılan referandum halk tarafından %62 oyla reddedilmesine rağmen paket 12 Temmuz 2015'de kabul edilmiştir (Çatır, 2015a, s. 1,2). Özellikle yoksul vatandaşlara kemer sıkma politikaları karştı vaatler ile iktidara gelen Syriza Partisi, iktidara geldikten altı ay sonra ağır bir paket imzalamak zorunda kalmıştır (Karagöl ve Kaya, 2015, ss. 3-4). 86 milyar Euroluk paketin 50 milyar Euroluk tutarı Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması (EFSM)'nin yerine geçen ESM tarafından verilmiştir. Tutarın 2015-2018 yılları arasında kademe kademe Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu paketin karşılığında Yunanistan hükümeti tarafından; 50 milyar Euroluk hızlı bir özelleştirme programının yapılacağı (Akçay ve Güngen, 2016, s. 138), KDV oranlarında ve kurumlar vergisi oranlarında artışa gidileceği, lüks mallardan alınan vergilerin kapsamının

genişleyeceği, emeklilik reformu uygulanacağı, kamu hizmetlerinde etkinliğin artırılmasına yönelik politikalara gidileceği, vergi kaçakçılığının önüne geçileceği, yolsuzlukla mücadele edileceği (European Commission, 2015a, s. 6), Yunanistan İstatistik Kurumu ELSTAT'ın bağımsızlığının garantiye alınacağı, “Ekonomik ve Parasal Birlikte İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması”na tamamen uyum sağlanacağı, işgücü piyasasının serbestleştirileceği, çalışma saatlerinin arttırılacağı, bankalara yeniden sermaye enjekte edileceği (Çatır, 2015a, ss. 1-2) taahhüt edilmiştir.

Bütçe açıklarının giderilmesi için anlaşma sonrasında çiftçilere yapılan mazot yardımı (ÖTV iadesi) kademeli olarak kaldırma, gemi alım-satım, gemi kiralama gibi işlemlerde geçici ek vergiler koyma, tonaj vergisi (nakliye gemilerinin taşıdığı yüke göre vergilendirilmesi) beş yıl süreyle %4'e çıkartma gibi ek tedbirler alınmıştır (European Commission, 2015b, s. 2).

Yunanistan 2015 yılında imzaladığı üçüncü kurtarma paketi sonrasında IMF'ye gönderdiği niyet mektubunda 2018 yılında bütçe açığında %3,5 fazla vermeyi taahhüt etmiştir (Varoufakis, t.y., s. 3). Bunun yanında emeklilik piyasası reformu kapsamında emeklilik yaşı 67'ye çıkarılmış, erken emeklilik ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Atakişi ve Meçmet, 2018, s. 39).

20 Ağustos 2018 tarihinde Avrupa Birliği Yunanistan'a yapılan kurtarma paketinin sona erdiğini duyurmuştur (Olçaycan, 2018). Yunanistan ekonomisi toparlanması, işsizlik oranlarının düşme eğilimine girmesiyle Yunanistan yeni bir kurtarma paketi talebinde bulunmamıştır. Son alınan borçların vadesinin ise 2060 yılında sona ermesi beklenmektedir (European Stability Mechanism (ESM), t.y.-b). 2007 yılında borç/GSYH oranı %103 olan Yunanistan'da bu oran 2011 yılında %180'e çıkmıştır. 2012 yılında yapılan borç yapılandırmasıyla %160 seviyesine inen oran kısa sürede tekrardan %180 düzeyine çıkmıştır.

Türkiye

İnceleyeceğimiz son ülke Türkiye'dir. Türkiye diğer ülkelerden farklı olarak krizin ilk şokunu kısa sürede atlattır. Finans krizi olarak çıkan 2008 KFK Türkiye'nin 2001 Krizi'nden sonra attığı adımlarla sağlamlaşan bankacılık sektörü sayesinde büyük bir finans krizine dönüşmemiş, birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de krizden gelişmiş ülkelere kıyasla çok fazla etkilenmemiştir. Ayrıca finansal mühendislik sonucu icat edilen menkul kıymetleştirmeye dayalı riskli ürünlerin Türkiye'de kullanılmaması sayesinde toksik varlıklar oluşmamıştır. Dünya konjonktüründe yaşanan ekonomik daralma ile beraber 2008 KFK neticesinde Türkiye'de daha çok reel ekonomi etkilenmiştir.

Finans sektöründeki daralma ise geçici olmuştur. Küresel kriz neticesinde, dış piyasadan aldığı kredilerin kesilmesi nedeniyle dolaylı yoldan etkilenmiş ve kredi piyasası daralmıştır (Kazgan, 2012, s. 12). Ekonomik durgunluğa karşı ilk olarak para politikaları ile müdahale edilmiştir. Bu kapsamda Cansuyu 1 ve Cansuyu 2 paketleriyle likidite destekleri sağlanmıştır (Karakurt, 2010, s. 186). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), kriz sonrasında politika faizlerini %16,75'den %6'lara kadar düşürmüştür. Finans sektörü kriz sonrasında artan küresel likidite koşullarından yararlanmış, özellikle gelişmiş ülkelere kaçan sermaye yatırımlarının Türkiye'ye gelmesi sebebiyle finans sektöründe küresel konjonktürün etkisiyle canlanma yaşanmıştır (Yeldan, 2009a, s. 17).

Krizin Türkiye'de ilk etkileri 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren yaşanmıştır (H. Cömert ve Çolak, 2014, s. 5). Küresel kriz Türkiye'de reel sektörü etkileyip üretim ve istihdamın azalmasına neden olmuştur. Krizle beraber özellikle dış talepteki daralma ihracat oranlarını etkilemiştir. Bu noktada 2008 itibariyle çeşitli iradi maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır. İlk önlemler istihdam piyasasını korumaya yöneliktir. Ardından da varlık barışı olarak bilinen

uygulamayla kamu gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır. Mart 2009 ve Haziran 2009 yılında uygulanan ekonomi paketleri önemli yer tutmaktadır.

Bu dönemde uygulanan genişletici özellikteki maliye politikalarının geçici çözümler içerdiği (Uygur, 2010, s. 37) uygulama zamanlamasının ise dünyadaki örnekleri takip ettiği görülmektedir (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009, s. 80). 2008 ve 2009 yılları arasında uygulanan genişletici maliye politikaları tedbirleri bütçe açıklarını arttırmış açıkların finansmanı, ağırlıklı olarak iç piyasadan karşılanmıştır (Delice ve Öztürkler, 2014, s. 543). Tablo 9’da Küresel Finans Krizi sonrasında uygulanan maliye politikalarının gelişimini ortaya konulmaktadır.

Tablo 1: Kriz Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikası Tedbirleri

Tarih	Karar	İçerik
Ekim 2008	5763 sayılı İş Kanunu	<ul style="list-style-type: none"> Sosyal güvenlik primlerinde %5’lik indirim İşsizlik sigortası ödemeleri %11 oranında artış Genç işçiler ve kadınların sosyal güvenlik primlerinde ek indirimler Engelli bireyler için verilen sübvansiyonlarda artış sağlanmıştır Özel kesimin önündeki yatırım engellerinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır
30.10.2008	Vergi Borçlarının Taksitlendirilmesine Yönelik Tahsilat Genel Tebliği	Vergi alacaklarının tahsili düşük faizle taksitlendirilmiştir (%3 faizle ve 18 ay süreyle)
13.11.2008	2008/14272 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	Hisse senetleri kazançlarındaki stopaj oranı %0’a indirilerek vergilemedeki yerli-yabancı yatırımcı ayrımı sona erdirilmiştir
22.11.2008	5811 sayılı “Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun”	Varlık barışı ile beraber yurtdışındaki çeşitli menkul kıymetlerin Türkiye’ye getirilmesi amacıyla getirilmiştir.
Kasım 2008 itibariyle		KOBİ’lere kamu bankaları, KOSGEB gibi kurumlardan uygun maliyetli kredi destekleri verilmiştir.
31.12.2008	2008/14489 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	2009 senesi boyunca çiftçilere yönelik düşük faizli krediler verilmiştir
Ocak 2009 itibariyle		<ul style="list-style-type: none"> İhracatın teşviği amacıyla Eximbank tarafından verilen kredilerin kapsamı ve miktarları arttırılmıştır. Eximbank’ın ödenmiş sermayesi arttırılmıştır.
28.2.2009	5838 sayılı Kanun	<ul style="list-style-type: none"> Yatırımların teşviği için indirimli kurumlar vergisi oranı uygulaması getirilmiştir. Tekstil, konfeksiyon ve hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerinde kurumlar vergisi oranlarında geçici indirimlere gidilmesi hususunda Bakanlar Kurulu’na yetki verilmiştir Kablolu, kablosuz ve mobil internet servis sağlayıcılığı hizmetinde Özel İletişim Vergisi %15’den %5’e düşürülmüştür.

		<ul style="list-style-type: none"> • İşsizlik sigortası düzenlemesiyle kısa çalışma ödeneğinin süresi ve miktarı arttırılmıştır. <p>AR-GE personelinin çalıştırılması için işverene gelir vergisi teşviği verilmiştir</p>
15.3.2009	2009/14802 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	<ul style="list-style-type: none"> • ÖTV Kanununun; <p>- II sayılı ekli listesindeki taşıtlar için uygulanan ÖTV oranlarında çeşitli indirimlere gidilmiştir. (üç ay boyunca)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ticari araçlardaki ÖTV oranları %10'dan %1'e düşürülmüştür • Motor hacmi 1600 cm³'den düşük araçlar için ÖTV oranı %37'den %18'e • Kamyon ve Otobüslerde %4'den %1'e <p>- IV sayılı ekli listesindeki bazı beyaz eşya ve elektrikli ev aletlerinden alınan ÖTV oranı kaldırılmıştır (üç ay boyunca)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beyaz eşya ve elektronik ürünlerden alınan KDV'ler %6,7'e düşürülmüştür <p>150 metrekare ve üzerindeki evler için KDV oranı %8'e düşürülmüştür (15 Haziran 2009'a kadar)</p>
22.3.2009	2009/14804 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	Çiftçilere yönelik düşük faizli kredi imkanları genişletilmiştir.
29.3.2009 ve 14.4.2009	2009/14812 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 2009/14881 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	Bu iki kanun kapsamında çeşitli ürünler üzerindeki (ofis cihazları, telefon, mobilya ürünleri gibi) KDV oranlarında indirime gidilmiştir
16.06.2009	2009/15081 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	16 Haziran 2009-30 Eylül 2009'a kadar uygulanmak üzere; <ul style="list-style-type: none"> • ÖTV Kanunu'na ekli II sayılı listede yer alan taşıt araçları için süresi dolan ÖTV indirimlerinin, bir kısmının getirilmesi, bir kısmının vergi oranı arttırılarak yeniden düzenlemeleri ve bir kısmının ise tamamen kaldırılmaları <p>ÖTV Kanununun IV sayılı ekli listesindeki beyaz eşya ve elektronik aletlerde uygulanan ÖTV oranlarının %2'ye çıkarılması</p>
2.7.2009	2009/15129 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	28 Şubat 2009 yılında İşsizlik Sigortası Kapsamında yürürlüğe giren kısa çalışma süreleri uygulamaları yeniden düzenlenerek kısa çalışma süresi belli şartların sağlanması kaydıyla altı ay daha uzatılmıştır.
15.7.2009 ve 16.7.2009	2009/15197 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 2009/15199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	Kimi yatırımlar için kurumlar vergisi oranlarının indirilmesi, katma değer vergisi istisnası, işverenlere yönelik sigorta primlerinde desteklemeler, gümrük vergisi muafiyetini içeren "Yatırım Teşvik Paketi"nin açıklanması
19.7.2009	5917 sayılı Kanun	22 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5811 Sayılı Kanun ile uygulanan "Varlık Barışı" uygulamasının süresinin 30.9.2009 tarihine kadar uzatılmıştır
-	-	Karayolları yatırımları artmıştır.

Haziran 2008	GAP Eylem Planı	GAP ve diğer alt yapı projelerine ek destek paketleri sağlanmıştır
-		Memur ve emekli maaşlarında iyileştirmeler yapılmıştır

Kaynak: (Eyüpgiller ve Saraçoğlu, 2011, s. 22; TC Kalkınma Bakanlığı, 2009, s. 38; Vergi Konseyi, 2009, ss. 27-37; Yeldan, 2009b, s. 4; Özatay, 2016, s. 155).

Tablo 1’de de görüleceği üzere alınan önlemler; likidite desteği, vergi ve prim destekleri, üretim ve ihracata yönelik teşvikler ve finansman destekleri olmak üzere dört farklı grupta sınıflandırılabilir. Haziran 2009’da çıkarılan teşvik yasası kapsamında büyük proje yatırımları, bölgesel ve sektörel teşvik uygulamalarına gidilmiştir. Büyük projelerin desteklenmesi amacıyla on iki sektör, dört farklı bölge belirlenmiştir. Başta Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin kalkınması amaçlanarak farklı bölgelere göre farklı vergi teşvikleri uygulanmaya başlamıştır (Soylu, 2009, s. 264). KDV ve ÖTV indirimleri ile azalan özel tüketim harcamaları arttırılmaya çalışılmış, firmaların stoklarının eritilmesi amaçlanmıştır (Karakurt, 2010, ss. 187-188). İstihdam piyasasının teşviki için kurumlar vergisinde geçici indirimler ve sigorta primine destek uygulamaları yapılmış, AR-GE faaliyetlerine, KOBİ’lere ve ihracatçı firmalara destek için çeşitli destekler verilmiştir (Karaca, 2014, s. 274). Bunun yanında genel olarak vergi indirimi politikalarının kamu harcama politikalarına tercih edildiği görülmektedir (Kaya ve Kaygısız, 2015, s. 182).

Krizin etkilerini giderebilmek adına 2008 ve 2009 yılında yapılan toplam kamu harcamaları ve kamu gelir tedbirleri 2008 yılı için 7,9 milyar TL (GSYH’nin %0,83’ü) 2009 yılı için 21.294 milyar TL (GSYH’nin %2.25’i) olduğu tahmin edilmektedir. Bunların yanı sıra doğrudan kamu harcaması veya kamu geliri tedbiri olarak sınıflandırılmayan faizsiz kredi önlemleri gibi politikaların da dahil edilmesiyle uygulanan maliye politikalarının toplam etkisi 2008 yılı için 9.3 milyar TL (GSYH’nin %0.99’u), 2009 yılı için 32.6 milyar TL (GSYH’nin %3.44’ü) olarak gerçekleşmiştir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2009, s. 38). Bu tutarların içindeki alt yapı yatırım harcamaları gibi kimi kalemlerin krizin etkilerini gidermek için uygulanan iradi maliye politikası olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği şüphelidir. Yapılan kamu harcamalarının bazılarının zaten kriz öncesinde planlanan yatırımlar olabileceğini göz önünde bulundurmakta da fayda vardır.

Uygulanan genişletici maliye politikalarının kısa dönemli olduğu görülmektedir. Krizin ardından gelişmiş ülkelerdeki sermaye kaçışının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere aktığı görülmüştür. Bu noktada Türkiye’ye gelen sıcak paranın ülkede varlık fiyatlarını arttırdığı görülmüştür. Özellikle inşaat sektörü kriz sonrasında ekonomik büyümenin dinamosu haline gelmiştir. Maliye politikası aracı olarak da kriz sonrasında yapılan alt yapı yatırımları özellikle ekonomik büyümeyi canlandırmak için uygulanmıştır.

Seçili Ülkeler Işığında Maliye Politikalarının Genel Olarak Değerlendirmesi

2008 Küresel Finans Krizi’nin; 1929 yılındaki Büyük Depresyon (Great Depression) gibi derin etkilerinin olmamasında dolayısıyla da depresyon olarak adlandırılmayıp Büyük Durgunluk (Great Recession) olarak adlandırılmasında uygulanan maliye politikaları etkilidir (Roubini, 2014; Şen ve Kaya, s.59,60). 2008 KFK sonrası para politikalarının etkisiz olması, ekonomilerin likidite tuzağına yakalanmaları ve uygulanan para politikalarının tam istihdamı sağlamadığının görülmesi üzerine maliye politikalarına verilen önem tekrardan artış göstermiştir. 2008 KFK ile gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler genişletici maliye politikaları uygulamıştır (Feldstein, 2009, s.3; Ulusoy, 2018, s.5).

Krizle çözüm olarak maliye politikasında genişleme, ülkelerin ekonomik durumları elverdiği ölçüde uygulanabilmiştir (Özatay, 2016, s. 205). Birçok ülkede kriz sonrası mali alanların sınırlarına ulaşılmıştır (Ulusoy vd., 2014, s. 244). Bunun neticesinde birçok ülke ekonomik durgunluktan çıkmak için maliye politikası uygulamaya çalışmış fakat maliye politikalarında manevra alanı olmadığı için talebi canlandıracak politikalar yeteri kadar uygulanamamıştır (Akçoraoğlu, 2018, s. 51).

Krizin çıkmasının ardından birçok ülkenin uyguladığı mali genişleme politikaları, Keynesyen iktisadi düşünceye paralel bir şekilde özellikle 2008-2009 yıllarında yoğunlaşmıştır (Paredes vd., 2014, s. 801). Kasım 2008 G-20 toplantısı sonrasında liderlerin talebi hızlı canlandıracak maliye politikalarının uygulanması konusunda mutabakata varması ve Avrupa Komisyonu European Economic Recovery Plan'ın (EERP/ Avrupa Ekonomik Kurtarma Planı) devreye sokmaları neticesinde birçok üye ülke talebi canlandıracak, büyümeyi destekleyecek mali genişlemelere girmiştir. İncelediğimiz ülkeler içinde AB'ye üye olanların EERP kapsamında canlandırma paketleri uyguladığı görülmektedir. Yine ABD ve Türkiye'de de ilk maliye politikaları bu dönemlerde uygulanmıştır. Genişletici maliye politikalarındaki küresel eğilim 2009 yılının sonuna kadar devam etmiştir. Nisan 2009 yılındaki G-20 toplantısında da krizden çıkış için maliye politikalarının benimsenmesine devam edilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Bu kapsamda IMF'nin de kredi kaynaklarının artırılarak mali teşvik programlarına destek vermesi konusunda karara varılmıştır (Bocutoğlu ve İkinci, 2009, s. 77; Özatay, 2016, s. 157).

Ülkeler çoğunlukla 2010 yılından sonra mali konsolidasyonlara giderek kemer sıkma programları uygulamaya başlamıştır (Göker, 2014, s. 105). Başta IMF olmak üzere uluslararası kuruluşlar 2010 yılından itibaren daraltıcı maliye politikalarına adım atılması gerektiğini ifade etmiş, yapısal istikrar politikalarında ülkelerden bu yönde adım atılması istenmiştir (Calcagno, 2012, s. 28). Seçili ülkelerde de ülkeler benzer şekilde genellikle 2008 sonuna doğru ve 2009 yılında genişletici maliye politikaları uygulanmıştır. 2010 yılından sonra daraltıcı maliye politikaları uygulanmaya başlamıştır. Fakat İtalya'da kemer sıkma politikaları 2011 yılından sonra, ABD'de de ise 2012 sonrasında başlamıştır.

Kriz sonrasında uygulanan kurtarma paketlerinin finansmanı kamu borç stoku ve borç faizi ödemelerini arttırmıştır. Kurtarma paketleri ile yüksek seviyedeki özel sektör borçları devlet borcuna dönüşünce krizin faturası topluma mal edilmiştir (Durmuş, 2013, s. 73,274). Krizden sonra uygulanan mali disiplin politikalarının "acı reçetesi" ise hanehalklarına yüklenmiştir (Akyol, 2016, s. 297). Bankalar yaptıkları hataların sonuçlarını tüm vergi mükelleflerine ödetmiş mükelleflerin milyarlarca doları finans sektörüne aktarılmıştır (Roubini ve Mihm, 2012, s. 179). Uygulanan kurtarma paketleri özellikle finans sektörünün lehine gelir dağılımında adaletsizliği arttırmıştır (Stiglitz, 2017, s.12,53; Albayrak, 2019, s.308).

Kriz sonrasında uygulanan kamu politikaları neticesinde ülkelerin kamu borçları yükselmiştir. Bunun sonucu olarak Dünya çapında yaşanabilecek bir borç krizinin çıkmasından endişe edilmektedir (Akyol, 2017, s. 52). İncelenen ülkeler arasında ABD, İtalya, İspanya ve Yunanistan'ın mali alanda kritik seviyelere geldiği görülmüştür. Borçlarını yapılandırmasına rağmen Yunanistan'ın borç/GSYH oranının %184'e çıkması ülkenin geleceği için endişe vericidir. Almanya ise hem yüksek cari fazla vermiş hem de kamu borcunun milli gelire oranını kriz öncesindeki seviyeye çıkarma başarısını elde etmiştir. Türkiye'nin ise kamu borcu krizden önceye göre düşük olmasına rağmen, ülkedeki özel sektörün sahip olduğu borç stoku yüzünden, dolaylı olarak borç krizi tehdidi altındadır.

Çalışmamızda incelenen ülkelerde mali kuralların ihlal edildiği görülmektedir. Genişletici politikaların neticesinde uygulanan kemer sıkma politikaları toplumsal

huzursuzlukları arttırmıştır. Ülkelerin maliye politikaları uygulamaları karşılaştırmalı olarak Tablo 2’de özet halinde sunulmuştur.

Tablo 2: Seçili Ülkelerde Uygulanan Politikaların Kıyaslanması

	ABD	ALM	İSP	İTA	YUN	TÜR
2000-2008 arasındaki reel GSYH artışı ortalaması	%2,41	%1,48	%3,46	%1,2	%3,56	%4,9
2008-2019 arasındaki reel GSYH artışı ortalaması	%1,69	%1,23	%0,65	%-0,34	%-2,01	%4,5
2008 yılındaki Kamu Borcu/GSYH oranı	%73	%65	%39	%106	%109	%38
2018 yılındaki Kamu Borcu/GSYH oranı	%106	%61	%97	%135	%184	%30
2000-2008 arasındaki Bütçe açığı/GSYH ortalaması	%-2,96	%-2,25	%-0,16	%-3,03	%-6,8	%-5,5
2008-2019 arasındaki Bütçe açığı/GSYH ortalaması	%-6,73	%-0,14	%-6,29	%-3	%-5,12	%-2,58
Kriz öncesi Emlak Balonu	+	-	+	-	-	-
Genişletici Maliye Politikaları Başlangıcı	2008	2008	2008	2009	2009	2008
Daraltıcı Maliye Politikalarının Başlangıcı	2012	2010	2010	2011	2010	2010
Yeni Mali Kural Uygulama Girişimleri	+ (eyalet bazında)	+	+	+	+	-
Kamuda işe alımların durdurulması	-	+	+	+	+	-
Finans Sektörüne yönelik kurtarma paketleri (bailout)	2008’den sonra	2008’den sonra	2008’den sonra	2010’dan sonra	2008’den sonra	-
Borç Yapılandırması	-	-	-	-	+	-
Memur Maaşları	-	-	Kesinti ve dondurma	Kesinti ve dondurma	Kesinti ve dondurma	İyileştirme
Sağlık harcamalarında kesinti	+ (2012 sonrasında kesinti)	-	+ (2010 sonrasında kesinti)	+ (2011 sonrasında kesinti)	+	-
Emeklilik Yaşının Artması	+	+	+	+	+	-
Emeklilik maaşında kesinti	-	-	+	-	+	-

Eğitim harcamaları kesintileri	+	-	+	-	+	-
İşsizlik Yardımları	+	-	+	-	-	+
Diğer Sosyal Transfer Harcamaları	+	+	+	+	2009'da artış 2010'dan sonra azalma	+
KDV	Eyaletler arasında farklı uygulamalar	2009'da indirim	2010 ve 2012'de artış	2011'de artış	2010 sonrası artış	Geçici indirim
Gelir Vergisi	2013'de üst dilimlerde artış 2017'de üst dilimde azalış	Değişim yok	2008'de geçici indirim, 2011'de indirim, 2012'de artış, 2015'de indirim	2011'de artış	2009'da indirim, 2010'da en alt dilimde indirim en üst dilimde artış, 2013'de en alt dilimde artış en üst dilimde indirim, 2016'da artış	Değişim yok
Kurumlar Vergisi	2008'de değişim yok 2017'de büyük indirim	İhmal edilebilir seviyede artış	2015 ve 2016 yılında indirim	Değişim yok	2010 ve 2011'de indirim, 2013 ve 2016'da artış	2008'de geçici indirim, 2018'de artış
Vergi indirim-muafiyet-teşvikleri	2008-2012 arasında	2008	2008'de ve 2015'de	2008'de	2009'da	2009

Kaynak: (Çelik, 2020, s.187,188)

Tablodan da anlaşılacağı üzere incelenen ülkelerde, reel GSYH artış hızları azalmış, kamu borç yükü ve bütçe açıkları artmıştır. Krizden önce emlak balonuna sahip olan ülkelerde ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Emlak balonuna sahip olmayan ülkelerde bile mali alanın sınırlarına ulaşıldığı için krizin olumsuz etkileri söz konusu olmuştur. Ülkelerde Türkiye hariç kriz sonrasında yeni mali kurallar uygulandığı görülmektedir. Bunun yanında bütün ülkelerde maliye politikası aracı olarak kamu harcamaları artmış, vergi oranlarında indirimlere ve çeşitli teşviklere gidilmiştir.

Sonuç

2008 Küresel Finansal Krizi maliye tarihi açısından önemli bir noktadadır. Krizin ardından yaşanan toplumsal huzursuzluklar, artan borç yükü, mali alanın sınırlara ulaşması,

ekonomiler için tehdit oluşturmuştur. Bu noktada maliye politikalarının iyi anlaşılması ve iyi dizayn edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada kriz dönemi boyunca uygulanan ilk önce genişletici maliye politikaları ilerleyen dönemlerde de daraltıcı maliye politikaları incelenmiştir. İncelenen dönem özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi ve Avrupa Borç Krizi ile sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. İncelenen ülkelerdeki makroekonomik verilerden yola çıkarak 2014 sonrasında krizin önemli ölçüde etkisini yitirdiği çıkarımı yapılabilir. Yine de küresel düzlemde krize dair beklentilerde önemli bir referans değer olan FED'in politika faizleri ancak 2015 yılının sonunda artmıştır. FED'in politika faizlerindeki artışa gitmesi dolaylı olarak artık kriz için genişletici para politikası uygulanmasına gerek olmadığını, daraltıcı maliye politikalarının başladığını göstermektedir.

Ülkelerin 2008 sonrasında uygulamaya başladığı genişletici ekonomi politikaları, 2010'dan sonra tam tersi istikamete yönelmiştir. İncelediğimiz ülkelerde de maliye politikaları benzer zamanlamalarla uygulanmıştır. Birçok ülke kamu harcamalarını arttırmış, vergi indirimleri, vergi teşvikleri ve vergi muafiyetleri uygulamıştır.

Krizin ardından ülkeler eski büyüme oranları ortalamalarına ulaşamamıştır. Kriz sonrasında uygulanan genişletici maliye politikaların neticesinde Türkiye ve Almanya hariç diğer ülkelerde kamu borç yükü artmıştır. ABD'nin krizi başlatan ülke olmasına rağmen sahip olduğu küresel güç sayesinde ekonomisini toparladığı görülmektedir. ABD Doları'nın küresel rezerv para olmasının verdiği avantajla, FED'in uyguladığı genişletici para politikası uygulaması, enflasyon gibi ekonomik istikrarsızlıklara yol açmamış, kriz döneminde uygulanan en büyük maliye politikası dönemin koşullarında ekonomik güveni arttırmıştır.

Almanya'nın AB Gümrük Birliği'nin verdiği avantajları kullanarak ekonomisini hızla toparladığı görülmektedir. Diğer ülkelere kıyasla uyguladığı genişletici maliye politikaları sınırlı olmuştur. İspanya ve İtalya'nın ise kriz öncesine kıyasla kötü olsa bile ekonomilerini 2015 sonrasında toparladığı görülmektedir. Krizden en çok etkilenen ülkelerden bir tanesi olan Yunanistan'da ise 2010 sonrası uygulanan kemer sıkma politikaları hem ülkenin ekonomik büyümesini engellemiş hem de toplumsal huzursuzluklara yol açmıştır. İspanya, İtalya ve Yunanistan'da kriz ortamında memur ve emekli maaşlarındaki kesintilerin yaşanması trajik bir olay karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin ise bir finans krizi yaşamaması yüksek kurtarma paketleri uygulamasına gerek bırakmamıştır. Yaşanan konjonktürel durgunluk dünya ekonomisinin toparlanmasının ardından atlatılmıştır. Kriz sonrası artan likidite sonrasında Türkiye önemli miktarda sıcak parayı ülkeye çekmeyi başarmıştır.

İncelenen ülkeler özelinde 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında maliye politikalarının genişletici özellikte kullanımının çoğunlukla 2010 senesine kadar sürdüğü görülmektedir. 2010 sonrasında birçok ülkede genişletici mali daralma hipotezini destekleyecek şekilde kemer sıkma politikalarının uygulandığı görülmüştür. Böylelikle 2008 Krizinin; 1929 Büyük Buhranında ya da 2. Dünya Savaşı Sonrası refah iktisadi döneminde olduğu gibi maliye politikalarının hakimiyeti açısından bir dönüm noktası olmadığı, ülkelerde hükümetlerin siyasi ideolojilerden bağımsız ve pragmatist şekilde maliye politikalarını uyguladığı, uygulanan politikaların daha çok finans sektörüne yöneldiği, krizin ilk etkileri atlatıldıktan sonra önemli mali konsolidasyonlar uygulandığı sonucuna varılmıştır. Bunun yanında ülkelerde uygulanan kemer sıkma politikaları sonucunda oluşan ekonomik maliyetler topluma yansıtılmıştır. Kurtarma paketlerinden yararlanan finans şirketlerinin lehine, vatandaşların aleyhine olan bu politikalar, uzun dönemde gelir dağılımındaki adaleti tehdit etmektedir.

Kaynakça

- Aalbers, M. B. (2013). Neoliberalism is dead ... long live neoliberalism!: Debates and developments. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1083-1090.
- Ağcakaya, S. (2014). Krizlerin ortaya çıkış nedenleri, ortak özellikleri ve yayılma yolları. *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi Prof.Dr. İlker Parasız'a Armağan* (ss. 83-108). Orion Kitabevi.
- Ait-Sahalia, Y., Andritzky, J., Jobst, A., Nowak, S. ve Tamirisa, N. (2012). Market response to policy initiatives during the global financial crisis. *Journal of International Economics*, 87(1), 162-177.
- Akçay, B. (2012). Yunanistan ekonomisinde devlet borç krizi-cari açık ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 163, 15-33.
- Akçay, Ü., ve Güngen, A. R. (2016). *Finansallaşma, borç krizi ve çöküş: Küresel kapitalizmin geleceği* (2. Baskı). Notabene Yayınları.
- Akçoraoğlu, A. (2018). Küresel neoliberal sistemin krizi, çelişkileri ve direnci: Post-neoliberal küresel iktisadi düzene geçiş mümkün mü? *İktisat ve Toplum Dergisi*, 8(90), 40-53.
- Akyol, S. (2014). Finansal kriz ve maliye politikası: Avrupa Birliğine üye balkan ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Finans Politik-Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 51(597), 45-60.
- Akyol, S. (2016). Neoliberalizm tartışmalarına maliye politikası çerçevesinden bir bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(5), 291-308.
- Akyol, S. (2017). Neoliberalizm ve mali disiplini: Küresel kriz sonrası için bir deneme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 54(630), 41-54.
- Albayrak, Ö. (2019). Avrupa Birliği deneyiminin ışığında kemer sıkma politikaları ve Türkiye'nin krizi. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 305-333.
- Alesina A ve Ardagna S (2010). Large changes in fiscal policy: Taxes versus spending. *Tax Policy and the Economy*, 24(1), 35-68.
- Alesina A (2010). Fiscal adjustments: Lessons from recent history. *ECOFIN meeting*, Madrid, April, 15, 1909-1940.
- Álvarez, N. (2012). *The financialization of the Spanish economy: Debt, crisis and social cuts*. Workshop on Debt, Berlin.
- Apak, S., ve Barlas Pırıldak, D. (2015). *Yunanistan ekonomik krizi ve etkilerine ilişkin değerlendirme*. İktisadi Araştırma Vakfı. <https://iav.org.tr/yonetim/dosya/makale/sudi-apak.pdf> , (8.5.2020).
- Arachi, G., Bucci, V., Longobardi, E., Panteghini, P. M., Parisi, M. L., Pellegrino, S., ve Zanardi, A. (2012). Fiscal reforms during fiscal consolidation: The case of Italy. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*, 68(4), 445-465.
- Atakişi, A., ve Mehmet, O. (2018). Syriza Hükümetinin Yunanistan krizine karşı almış olduğu önlemler. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 22-44.
- Auerbach, A. J. (2012). The fall and rise of Keynesian fiscal policy, *Asian Economic Policy Review*, 7(2), 157-175.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2011). *Küresel krizin AB üyesi ülke ekonomilerine etkileri ve gelecek döneme ilişkin beklentiler*.
- Bakar, F., ve Tokathoğlu, M. Y. (2012). Küresel finansal kriz sürecinde Avrupa Birliği vergi politikaları. *Maliye Dergisi*, 163, 481-504.
- Beker, V. A. (2013). The European Debt Crisis: Causes and consequences. *DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting*, 1(1).
- Bermeo, N., ve Pontusson, J. (2012). *Coping with crisis: Government reactions to the Great Recession*. Russell Sage Foundation.
- Birdal, M. (2018). *Bir krizin anatomisi 2008 Krizi ve dünya ekonomisinde dönüşüm*. Kor Kitap.
- Blömer, M., Dolls, M., Fuest, C., Löffler, M., ve Peichl, A. (2015). *German public finances*

- through the financial crisis* (Discussion Paper Sy 15-041). Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW).
- Bocutoğlu, E., ve Ekinçi, A. (2009). Genel teori, küresel krizler ve yeniden maliye politikası. *Maliye Dergisi*, 156, 66-82.
- Borghesi, E. (2013). *The impact of anti-crisis measures and the social and employment situation*. European Economic and Social Committee.
- Bozio, A., Emmerson, C., Peichl, A., ve Tetlow, G. (2015). European public finances and the great recession: France, Germany, Ireland, Italy, Spain and the United Kingdom compared: European public finances and the great recession. *Fiscal Studies*, 36(4), 405-430.
- Calcagno, A. (2012). Can austerity work?, *Review of Keynesian Economics*, 1, 24–36.
- Callan, T., Leventi, C., Levy, H., Matsaganis, M., Paulus, A., ve Sutherland, H. (2011). *The distributional effects of austerity measures: A comparison of six EU countries* (Working Paper EM6/11). EUROMOD.
- Cengiz, E. (2012). *Italy's economy in the Eurozone crisis and Monti's reform agenda* (Working Paper FG 1). Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs.
- Chislett, W. (2016). *A new course for Spain, beyond the crisis*. Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos Madrid.
- Congressional Budget Office. (2012). *Economic effects of reducing the fiscal restraint that is scheduled to occur in 2013*. <https://www.cbo.gov/sites/default/files/112th-congress-2011-2012/reports/fiscalrestraint.pdf> , (8.5.2020)
- Congressional Budget Office. (2015). *Estimated impact of the American Recovery and Reinvestment Act on employment and economic output in 2014* (Sy 49958). CBO. <https://www.cbo.gov/sites/default/files/114th-congress-2015-2016/reports/49958-ARRA.pdf> , (8.5.2020)
- Cottarelli, C. (2009). *The state of public finances: Outlook and medium-term policies after the 2008 crisis*. International Monetary Fund.
- Cömert, H., ve Çolak, M. S. (2014). *The impacts of the global crisis on the Turkish economy, and policy responses* (Working Papers in Economics 14/17). Economic Research Center.
- Cura, S. (2015). The impact of Sovereign Debt Crisis on the EU economy: Is this the end of the dream? *Regional Economic Integration and the Global Financial System* (ss. 1–11). IGI Global.
- Çatır, B. (2015a). *Tsipras'ın ilk 6 ayında kriz, referandum ve "darbe": Oyun teorisi perspektifinden bir analiz*, (İKV Değerlendirme Notu Sy 143). İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Çatır, B. (2015b). *Yunanistan referandumu: Yunanistan halkı kemer sıkma paketine 'hayır' dedi*, (İKV Değerlendirme Notu Sy 136). İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Çelebi, A. K., ve Kovancılar, B. (2011). Küresel finansal kriz ortamında dünyanın vergisel görünümü. 3. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, 2, 798-808.
- Çelik, Ş. Ç. (2020). 2008 Küresel finansal kriz sonrası seçili ülkelerdeki maliye politikalarının dönüşümünün değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa
- Delice, G., ve Öztürkler, H. (2014). 2008 Küresel Finans Krizi sonrası Türkiye ekonomisi. *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* (ss. 519-550). Orion Kitabevi.
- Demir, Faruk, Karabıyık, A., Ermişoğlu, E., ve Küçük, A. (2008). *ABD Mortgage Krizi* (Çalışma Tebliği Sy 3). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- Driessen, G. A., ve Labonte, M. (2015). *The Budget Control Act of 2011 as amended: Budgetary effects* (Sy R42506; s. 24). Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/misc/R42506.pdf> , (8.5.2020)

- Dullien, S. (2012). Is new always better than old? On the treatment of fiscal policy in Keynesian models. *Review of Keynesian Economics*, 0(1), 5-23.
- Durmuş, M. (2013). *Kapitalizmin krizi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dünya Gazetesi. (2016, Aralık 15). *İtalya'da tedbir paketi 22 Aralık'ta onaylanacak*. Dünya Gazetesi. <https://www.dunya.com/finans/haberler/italyada-tedbir-paketi-22-aralikta-onaylanacak-haberi-341887> , (8.5.2020)
- Dünya Gazetesi. (2017, Haziran 26). *İki İtalyan bankası için kurtarma paketi*. Dünya Gazetesi. <https://www.dunya.com/finans/haberler/iki-italyan-bankasi-icin-kurtarma-paketi-haberi-369592> , (8.5.2020)
- Dünya Gazetesi. (2018a, Kasım 6). *AB'den İtalya'ya yaptırım uyarısı*. Dünya Gazetesi. <https://www.dunya.com/dunya/abden-italyaya-yaptirim-uyarisi-haberi-431711> , (8.5.2020)
- Dünya Gazetesi. (2018b, Aralık 19). *AB ve İtalya bütçede anlaştı*. Dünya Gazetesi. <https://www.dunya.com/finans/haberler/ab-ve-italya-butcede-anlasti-haberi-435205> , (8.5.2020)
- Eraslan, C., ve Timurtaş, M. E. (2015). Avrupa Borç Krizinin seçilmiş ülke örnekleri üzerindeki etkileri. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 17–54.
- European Commission. (2012). *Memorandum of Understanding between the European Commission Acting on behalf of the Euro Area Member States and the Hellenic Republic*. https://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/mou/2012-03-01-greece-mou_en.pdf , (1.3.2020)
- European Commission. (2015a). *Memorandum of Understanding for a three-year ESM programme*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/01_mou_20150811_en1.pdf , (1.3.2020)
- European Commission. (2015b). *Report on Greece's compliance with the draft MOU commitments and the commitments in the Euro Summit statement of 12 July 2015*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ecfin_report_on_compliance_with_prior_actions_en_0.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2014). *Spain—post programme surveillance autumn 2014 report* (Occasional Papers Sy 206). https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/pdf/ocp206_en.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2015). *Post-programme surveillance report spain, spring 2015* (Occasional Papers Sy 211). https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2015/pdf/ocp211_en.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2016a). *Evaluation of the financial sector assistance programme: Spain, 2012-2014*. (Institutional Paper Sy 019). <http://bookshop.europa.eu/uri?target=EUB:NOTICE:KCBC16019:EN:HTML> , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2016b). *Post-programme surveillance report spain, spring 2016* (INSTITUTIONAL PAPER Sy 27). https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip027_en_2.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2016c). *Post-programme surveillance report spain, autumn 2016* (Institutional Paper Sy 43). https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip043_en_2.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs. (2017). *Post-*

- programme surveillance report spain, autumn 2017* (Institutional Paper Sy 66). https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip066_en.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic Financial Affairs. (2009). *Public finances in EMU 2009* (The European Economy series Sy 5). Office des publications officielles des Communautés européennes.
- European Commission Directorate-General for Economic Financial Affairs. (2010). *The economic adjustment programme for Greece* (Occasional Papers Sy 61). https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_en.pdf , (1.3.2020)
- European Commission Directorate-General for Economic Financial Affairs. (2012). *The second economic adjustment programme for Greece* (Occasional Papers Sy 94). https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp94_en.pdf , (1.3.2020)
- European Stability Mechanism (ESM). (t.y.-b). *Greece | European Stability Mechanism*. <https://www.esm.europa.eu/assistance/greece> , (1.3.2020)
- European Stability Mechanism (ESM). (2013, Aralık 31). *Conclusion of ESM financial assistance programme for Spain: An overview*. https://www.esm.europa.eu/sites/default/files/spanish_exit.pdf , (1.3.2020)
- Eyüpgiller, S., ve Saraçoğlu, F. (2011). Global krizin etkilerinin azaltılması amacıyla uygulanan harcama vergileri oran indirimlerinin etkilerinin değerlendirilmesi. *25. Türkiye Maliye Sempozyumu Kriz Ortamında Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi*, 14-62.
- Freedman, Charles, Michael Kumhof, Douglas Laxton ve Jaewoo Lee, (2009). *The case for global fiscal stimulus*, IMF Staff Position Note, SPN/09/03.
- Feldstein, M. (2009). *Rethinking the role of fiscal policy* (Working Paper Sy 14684). National Bureau of Economic Research.
- Funk, L. (2012). *The German economy during the financial and economic crisis since 2008/2009: An unexpected success story revisited*. Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Göker, Z. (2014). Küresel Kriz sonrası maliye politikalarında değişim ve mali tuzak riski. *Çalışma ve Toplum*, 40(1), 103-116.
- Hamburg, B., Momigliano, S., Manzke, B., ve Siviero, S. (2010). The reaction of fiscal policy to the crisis in Italy and Germany: Are they really polar cases in the European context? *SSRN Electronic Journal*.
- Harari, D. (2015). *Greek Debt Crisis: Background and developments in 2015* (Briefing paper sy 7114). The House of Commons Library. <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN07114/SN07114.pdf>
- Hellenic Republic Ministry of Finance. (2012). *Hellenic National Reform Programme 2012-2015*.
- Hemmelgarn, T., ve Nicodème, G. (2010). *The 2008 Financial Crisis and taxation policy*, Taxation Papers (Working Paper no:20). European Commission.
- Hong, I. (2014). Italian welfare in the aftermath of the economic crisis: Neoliberal reforms and limits to the path dependency approach. *Journal of Sociology ve Social Welfare*, 41(2), 73-91.
- Ikonomou, C. (2018). *Funding the Greek crisis: The European Union, cohesion policies, and the great recession*. Academic Press,.
- International Monetary Fund. (2011). *Addressing fiscal challenges to reduce economic risks* [World Economic and Financial Surveys: Fiscal Monitor].
- Jackson, J. K. (2010). *The financial crisis: Impact on and response by the European Union* (CRS Report for Congress Sy R40415). Congressional Research Service.
- Karaca, C. (2014). Uygulanan para ve maliye politikaları açısından geçmiş krizler ve 2008

- Küresel Ekonomik Krizinin karşılaştırmalı analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 263-286.
- Karagöl, E. T., ve Kaya, S. (2015). *Syriza'nın zaferi sonrası Yunanistan'ın AB süreci* (SETA Perspektif Sy 143). SETA.
- Karakurt, B. (2010). Küresel Mali krizi önlemede maliye politikasının rolü ve Türkiye'nin krize maliye politikası cevabı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 167-195.
- Kataryniuk, I., ve Vallés, J. (2015). *Fiscal consolidation after the Great Recession: The role of composition* (Documentos de Trabajo Sy 1515). Banco de España.
- Kaya, D. G., ve Kaygısız, A. D. (2015). 2008 Küresel Krizi ve sonrasında Türkiye'de uygulanan maliye politikalarına genel bir bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 171-194.
- Kayalıdere, G. (2016). Reflection of the Global Financial Crisis on fiscal policy: Turkish experience. *Socio-Economic Strategies in Turkey*. Lap Lambert Academic Publishing.
- Kazgan, G. (2017). *Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009): "ekonomik politik" açısından bir irdeleme* (5.Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kızıldere, C., ve Büberkökü, Ö. (2017). Yunanistan Borç Krizi üzerine bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science*, 5(40), 123-133.
- Kibritçioğlu, A. (2011). Avro Bölgesi ülkelerindeki güncel borç krizi. *İktisat ve Toplum*, 10, 30-41.
- Kovancılar, B., ve Aybarç, S. (2010). Küresel Finansal Kriz ve Tobin vergisi, *Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, 907-924.
- Köse, Y., ve Karabacak, H. (2011). Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, etkileri ve alınan tedbirlere ilişkin bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 160, 289-306.
- Krugman, P. (2010). *Bunalım ekonomisinin geri dönüşü ve küresel kriz* (N. Domaniç, Çev.). Literatür Yayınları.
- Leahy, A., Healy, S., ve Murphy, M. (2013). *The impact of the European crisis: A study of the impact of the crisis and austerity on people, with a special focus on Greece, Ireland, Italy, Portugal and Spain*. Caritas Europa. <https://www.drugsandalcohol.ie/19313/1/caritascrisis-report.pdf> , (1.3.2020)
- Lledó, V., Yoon, S., Fang, X., Mbaye, S., ve Kim, Y. (2017). *Fiscal rules at a glance*. International Monetary Fund.
- Martí, F., ve Pérez, J. J. (2016). *Spanish public finances through the financial crisis* (Working Paper Sy 1620). Banco de Spana.
- Meyers, R. T. (2014). The implosion of the federal budget process: Triggers, commissions, cliffs, sequesters, debt ceilings, and shutdown. *Public Budgeting ve Finance*, 34(4), 1-23.
- Mildner, S.-A., ve Howald, J. (2013). Jumping the fiscal cliff: The political economy of fiscal policy-making under President Obama. *CESifo Forum*, 14(2), 17-24.
- Muro, D., ve Lago, I. (2020). *The Oxford Handbook of Spanish Politics*. Oxford University Press.
- OECD. (2011). *Restoring public finances* (C. 1-2011/2). OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/budget-11-5kg869h4w5f6> , (1.3.2020)
- OECD. (2015). *The state of public finances 2015: Strategies for budgetary consolidation and reform in OECD countries*. OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-state-of-public-finances-2015_9789264244290-en , (1.3.2020)
- Olcaycan, E. (2018, Ağustos 7). *Yunanistan Ekonomik Krizi sona mı eriyor?* Euronews. <https://tr.euronews.com/2018/08/07/yunanistan-ekonomik-krizi-sona-mi-eriyor>

- Özatay, F. (2016). *Finansal krizler ve Türkiye* (5. bs). Doğan Kitap.
- Öztürk, S., ve Sözdemir, A. (2015). Effects of global financial crisis on Greece economy. *Procedia Economics and Finance*, 23, 568-575.
- Palacıoğlu, T. (2018). *Perşembenin gelişi: Bugünün dünyasında 2008 Küresel Krizi etkileri* (Sy 2018-2). İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Düşünce Akademisi.
- Paredes, J., Pedregal, D. J., ve Pérez, J. J. (2014). Fiscal policy analysis in the Euro area: Expanding the toolkit. *Journal of Policy Modeling*, 36(5), 800–823.
- Pellegrino, B., ve Zingales, L. (2017). *Diagnosing the Italian Disease*. University of Chicago Booth School of Business. <https://faculty.chicagobooth.edu/luigi.zingales/papers/research/Diagnosing.pdf> , (1.3.2020)
- Rodrik, D. (2009). *The Turkish economy after the crisis* (Discussion Paper 2009/9). Turkish Economic Association.
- Roubini, N. (2014). Fiscal policy. What have we learned?. *Macroeconomic Policy After the Crisis*, MIT Press
- Roubini, N., ve Mihm, S. (2012). *Kriz ekonomisi-dünya ekonomisinin çöküşü ve geleceği* (I. Tezcan, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Sadiku, M., Sadiku, L., ve Berisha, N. (2014). The financial crisis in Greece and its impacts on Western Balkan Countries. *Economic Crisis in Europe and the Balkans* (ss. 27–38). Springer.
- Savran, S. (2013). *Üçüncü büyük depresyon kapitalizmin alacakaranlığı*. Yordam Kitap.
- Soylu, H. (2009). Global krize karşı politika önlemleri ve Türkiye. *Maliye Dergisi*, 157, 251–266.
- Sönmez, S. (2011). Küresel finansal kriz ortamında maliye politikası ve mali kural. *İktisat ve Toplum*, 1(7), 18–23.
- Spilimbergo, A., Symansky, S., Blanchard, O., ve Cottarelli, C. (2008). Fiscal policy for the crisis (IMF Staff Position Note SPN/08/01).
- Stiglitz, J. E. (2012). *Serbest düşüş, Amerika, serbest piyasalar ve dünya ekonomisinin çöküşü* (B. Özgün, Çev.). Gündoğan Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2017). *Stiglitz raporu küresel kriz parasal ve mali reform önerileri* (E. Aksan, Çev.). Akılçelen Kitapları.
- Şen, H., ve Kaya, A. (2015). Ekonomik krizlerin değişmeyen imdatçısı: Maliye politikası. *Sosyoekonomi*, 0(23), 55-85.
- Şimşek, H. A., ve Altay, A. (2009). Küresel kriz ortamında Türkiye’de maliye politikalarının değerlendirilmesi. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 18, 11-23.
- Tayfur, M. F. (2013). Tarihsel süreç içinde Güney Avrupa’nın borç krizi: Yunanistan, İspanya ve Portekiz. *Ülke Deneyimleri Işığında: Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, 187–218.
- TC Kalkınma Bakanlığı. (2009). *2009 katılım öncesi ekonomik programı*. Ankara.
- Tokucu, E., ve Sarıdoğan, E. (2010). Kriz ve maliye politikalarının geri dönüşü çerçevesinde fonksiyonel maliye: Bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 77–98.
- Ulusoy, A. (2018). *Maliye politikası* (10. bs). Umuttepe Yayınları.
- Ulusoy, A., Akdemir, T., ve Karakurt, B. (2014). Küresel Kriz ve AB’nin kriz karşıtı maliye politikalarının etkinliği: mali alan açısından bir değerlendirme. 28. *Türkiye Maliye Sempozyumu Küresel Kriz ve Maliye Politikaları Tebliğler Kitabı* (ss. 218–257).
- United States Government Accountability Office. (2011). *Financial audit bureau of the public debt fiscal years 2011 and 2010 schedules of federal debt* (GAO-12-164). United States Government Accountability Office. <https://www.gao.gov/new.items/d12164.pdf> , (1.3.2020)

- Uygur, E. (2010). *The global crisis and the Turkish economy* (Discussion Paper 2010/3). Turkish Economic Association.
- Varoufakis, Y. (t.y.). *Mou annotated by Yanis Varoufakis*, <https://varoufakis.files.wordpress.com/2015/08/mou-annotated-by-yv.pdf>, (5.2.2020)
- Vergi Konseyi. (2009). *Küresel kriz ve Türkiye*. Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği.
- Yeldan, E. (2009a). Kapitalizmin yeniden finansallaşması ve 2007/2008 krizi: Türkiye krizin neresinde? *Çalışma ve Toplum*, 1, 11–28.
- Yeldan, E. (2009b). Turkey's response to the global crisis: An initial assessment of the effects of fiscal stimulus measures on employment and labor markets. *Bilkent University, Ankara*.
- Yılmaz, B. E. (2013). *Küresel krizin Avrupa Borç Krizine dönüşümü*. Derin Yayınları.
- Zapico-Goñi, E. (2015). Spain facing the global financial crisis: Cutting public spending and struggling with structural reforms. *The Global Financial Crisis and its Budget Impacts in OECD Nations* (ss. 205-230). Edward Elgar Publishing.

² Genişletici mali daralma hipotezine göre ülkeler sıkı ekonomi politikalara uygulayarak faiz oranlarını düşürecek böylelikle talebi canlandıracak aynı zamanda da ekonomide güven tesis edecektir. Düşen faiz oranları aynı zamanda tasarruf oranlarını azaltıp ekonomiyi dengeye getirecektir. Bunun yanında düşen faizlerin yerli paranın değerini düşürmesi durumunda ülkenin dış ticarete bir rekabet üstünlüğü söz konusu olacaktır (Göker ve Akyol, 2014, s. 180).

³ Kamu harcamalarının azaltılması durgunluk tam olarak atlatılmadıysa milli gelirin azalarak vergi gelirlerinin azalıp, işsizlik ve transfer harcaması ihtiyacının artmasına yol açmaktadır. Bu durum ise mali tuzak (fiscal trap) olarak karşımıza çıkmaktadır (Göker, 2014, s. 110).

⁴ 2009 yılındaki bütçe açığı/GSYH'si %15,4 gerçekleşmesine rağmen %3,7, kamu borcu/GSYH'si %126,8 olmasına rağmen %99,6 olarak ilan etmiştir (Callan vd., 2011, s. 8).

⁵ Troyka: AB Komisyonu, IMF ve Avrupa Merkez Bankası'ndan oluşan üçlüye verilen ad. Troyka AB'de ödeme güçlüğü yaşayan ülkelerin finansman sıkıntılarını belirli kemer sıkma önlemleri yapılması koşuluyla gidermiştir

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İhracata Yönelik veya İthal İkameci Etkileri - Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma¹

Export Oriented Or Import Substitution Effects Of Foreign Direct Capital Investments - A Research On Turkish Textile Industry

Fatmanur ÇUBUKCU^a Ömer Selçuk EMSEN^b Adem TÜRKMEN^{c*}

^a Öğr. Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Erzurum / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9338-0326

^b Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1809-0513

^c Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1534-2332

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 31 Mart 2021

Kabul tarihi: 4 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Doğrudan yabancı yatırımlar,

Tekstil ihracat ve ithalatı,

ARDL yaklaşımı

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 31, 2021

Accepted August 4, 2021

Keywords:

Foreign direct investments,

Export and import of textile industry,

ARDL approach.

ÖZ

Günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin üretim düzeylerini artırmada karşılaştıkları en önemli sorun iç tasarruf yetersizliğidir. Ülkeler, bu yüzden ortaya çıkan sermaye açığını giderebilmek için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmeye çalışmaktadırlar. Doğrudan yabancı yatırımların sağladığı olanaklar ile üretim ve buna bağlı olarak ihracatta artışlar yaşanması, önemli bir politika hedefi haline gelmiştir. Yapılan ampirik çalışmalar, ülkeler üzerine gelen doğrudan yabancı yatırımların ihracatı artırıcı yönde etkilerinin olabileceğine ilişkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektör bazında etkilerini inceleyen sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu bağlamda gelen yabancı yatırımların sektörel bazda etkilerinin incelenmesi ayrıca önem arz etmektedir. Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, Türkiye'nin tekstil sektörü üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Yaptığımız ekonometrik çalışmaların sonucu olarak, tekstil endüstrisine gelen doğrudan yabancı yatırımların, ihracatı artırıcı etkileri olduğu görülmüştür. Bu anlamda, bu üretim alanı için doğrudan yatırımların, kalkınma hedeflerine uygun bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir.

ABSTRACT

Today, the most important problem faced by developing countries in increasing their production levels is the lack of domestic savings. Countries try to attract foreign direct investments in order to eliminate the capital deficit that arises for this reason. With the opportunities provided by foreign direct investments, the increase in production and consequently in exports has become an important policy target. Empirical studies reveal that foreign direct investments on countries may have an increasing effect on exports. There are a limited number of studies in the literature that examine the effects of foreign direct investments on a sectoral basis. In this context, it is also important to examine the effects of foreign investments on a sectoral basis. In this study, the effects of foreign direct investment on the Turkey's textile industry has tried to analyse. As a result of our econometric studies, it has been observed that foreign direct investments in the textile industry have an increasing effect on exports. In this sense, it can be stated that direct investments for this production area are in accordance with the development goals.

¹ Çalışma, Fatmanur Çubukcu'nun "Türkiye'de Sanayi Alt Sektörlerine Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Dış Ticaret Üzerine Etkileri" adlı yayımlanmamış doktora tezine dayanmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Increasing capital, which is one of the two important factors of production, is accepted as one of the main sources of economic growth. Therefore, an increase in capital accumulation compared to labor may cause countries to enter a faster growth process. However, the fact that underdeveloped and developing countries do not have sufficient savings level causes growth not to be realized as desired. Because these countries have low income levels. Savings at low income levels are also insufficient. When the savings are insufficient, the resources to be directed to investment are also insufficient. If developing countries' insufficient foreign exchange income and limited export opportunities are added to this, it becomes inevitable for these countries to seek outsourcing. In this context, the importance of foreign direct investments in contributing to capital accumulation cannot be denied.

Increasing export revenues in Turkey's economy in the post-1980 period has been identified as the main target. In this direction, export-oriented incentive policies have become widespread and thus it is aimed to increase the export potential. However, the fact that the desired export figures could not be reached despite the incentives shows that the capital accumulation needed in export-oriented sectors is insufficient. At this point, the importance of foreign direct investments coming to Turkey has become more noticeable.

In addition to direct investments to Turkey as failing to have the desired level, the arrival of foreign direct investments in export-oriented sectors or import-enhancing effects is an important topic of discussion. The insufficiency of sector-based studies in the literature does not support a general opinion on this matter. In this context, foreign direct investments and its effects on the textile sector, which has an important place in total production and foreign trade, have been examined in terms of eliminating this deficiency in the literature.

The orientation of foreign direct investments to the country is either to be directed to the domestic demand of that country and therefore to have an import substitution feature or to depend on the advantage of supply and therefore to be export oriented. In this context, if it comes with the first pattern, it will have an effect of reducing imports in that country; If it comes with the second pattern, it is expected to have an increasing effect on exports. In order to determine this pattern, it is aimed to examine the effects of foreign direct investments on textile exports and textile imports in Turkey. For this purpose, exchange rate, domestic income and foreign income data were taken into account as control variables.

Whether foreign direct investments in the textile sector have significant effects on exports and imports has been tested using the quarterly data between 2005: Q1-2019: Q2 and the Autoregressive Distributed Lag Bounds Test (ARDL) method.

According to the results, the impact of foreign direct investments on the textile sector in Turkey is positive. In other words, foreign direct investments, which comes to this sector, has an export-enhancing effect. At the same time, in line with the theory, the change in the income levels of OECD countries, where most of the exports are made, have important effects on textile exports. The significant decline in textile exports during the years of the global economic crisis, in which a worldwide contraction was experienced, also points to this. In the study, the effect of the exchange rate on exports was also examined, and as a result, it was revealed that the increase in real exchange rates did not affect the exports of the sector, and that a structure insensitive to exchange rates was formed. It was also observed in the study that foreign direct investments have an increasing effect on textile imports. When the figures are examined, it can be said that this result is due to the need for intermediate goods and raw materials and fashion-based imports. In addition, it was observed that imports, similar to exports, were positively affected by the domestic income level, but had no exchange rate effect.

In the textile, leather and ready-to-wear sector, China's acceptance of the WTO membership in 2002 and the removal of quotas for imports from this country as of 2008 has led to this country, which has a large production volume and cheap labor, to become a leader in the world. However, the increase in production costs in China in the textile and ready-to-wear sector over time has led global production centers to shift towards other developing countries that can produce with lower costs. In this context, it can be regarded as an opportunity that many large countries, including China, started to engage in production activities in different countries. The increasing importance of export-platform investments around the world makes it necessary to take advantage of these opportunities more. Although foreign direct investments in the textile sector have an export-increasing pattern in Turkey, it is clear that foreign direct investments entries are insufficient when compared to other countries competing in the same lane.

Giriş

Ekonomik büyümenin en temel kaynağı olarak kabul edilen sermayenin artırılması, üretimin iki temel faktöründen biridir. Emeğe oranla sermaye birikiminin artışı ülkelerin hızlı büyüme göstermesi açısından ciddi önem sahiptir. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların yeterli düzeyde olmaması, arzu edilen büyüme düzeylerine ulaşamamasına neden olmaktadır. Çünkü, bu ülkelerdeki düşük gelir düzeyi tasarruflarında düşük olmasına yol açmaktadır. Yetersiz tasarruflar da yatırımların finanse edilememesini, dolayısıyla yetersiz yatırımları ortaya çıkarmaktadır. Bu duruma gelişmekte olan ülkelerin yetersiz döviz gelirleri ve sınırlı ihracat yapma olanakları gibi faktörler de eklenirse, bu ülkelerin dış kaynak bulma arayışlarına girmeleri kaçınılmaz hale gelir. Nitekim iktisadi kalkınmada dış finansman kaynakları iç finansman kaynakları kadar, sermaye birikiminin artırılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, özellikle uzun dönemli bir süreci kapsayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYSY), sermaye birikimine katkı sağlama konusundaki önemi gün geçtikçe artmaktadır (Bahar, 2010).

Karluk'a göre doğrudan yabancı yatırım tanımı; "Bir ülkede bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımlardır" (Karluk; 2002, s.466). Bu yönüyle doğrudan yatırımlar bir ülkenin hisse senedi veya tahvil gibi yatırım araçlarının sermaye piyasaları aracılığı ile alınıp satılmasını içeren portföy yatırımlarından ayrılmaktadır.

Tarihsel gelişim süreci içinde DYSY'nin ortaya çıkış şekli iki açıdan önem arz etmektedir. Öncelikli olarak göze çarpan özellik, DYSY'nin gelişmiş ülkelere doğru yönelmesidir. İkinci olarak bu tek yönlü yabancı sermaye akışının başlıca amacının, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerin özellikle hammadde kaynaklarını kullanmak istemesidir. Bu açıdan yabancı sermayenin ülkeye girişi, başlangıçta o ülkelerin ekonomik varlıklarını tehdit eder nitelikte görülmektedir. Yabancı sermayenin bu anlayışla gösterdiği gelişim çoğu ülkede bir ön yargı ve tepkiye yol açmakta iken, zamanla gelen yabancı sermayenin ülkelerin makroekonomik göstergelerinde meydana getirdiği olumlu katkılar sonucu, ülkeler yabancı yatırımları çekebilmek için çaba sarfeder hale gelmiştir (Şener, 2013).

DYSY'yi gerçekleştiren firmalar, çok uluslu şirketler (ÇUŞ) adı altında değerlendirmeye tabi tutulur. UNCTAD'ın tanımına göre, çok uluslu şirket, anonim olmasına bakılmaksızın, ev sahibi işletmeleri ve onların iştiraklerini içeren yapılardır. Ev sahibi işletme ise kendi ülkesinde olmayan bir işletmenin aktiflerini kontrol edebilen işletmeler olarak tanımlanabilir (Kaymakçı, 2013).

ÇUŞ'ların neden bazı ülkeleri tercih ettiğine ilişkin olarak, DYSY modları dört farklı başlıkta incelenebilir. Bunlar, yatay (horizantal), dikey (vertical), ihracat platformu (export platform) ve karmaşık dikey (complex vertical) DYSY'yi içerir. Bu dört başlık doğrudan yatırım modları olarak tanımlanabilir. Doğrudan yabancı yatırımlar, DYSY modu ile birlikte değerlendirildiğinde, yatırımın geldiği kaynak ülke ve yatırım yapılan ev sahibi ülke arasında var olan ticaret akışlarını ikame edebilir veya tamamlayabilir. Başka bir deyişle, DYSY modları, ev sahibi, kaynak ülke ve üçüncü ülkeler arasındaki değişen ticaret kalıplarını analiz ederek açıklığa kavuşturulabilir. Bununla birlikte, mevcut ampirik literatür, ticaret modellerini kapsamlı bir şekilde araştırmak yerine, DYSY ile piyasa büyüklüğü, ticaret maliyeti, faktör fiyatı, altyapı, yasal sistem gibi DYSY belirleyicileri arasındaki ilişkiyi saptamaya yöneliktir. Bu bağlamda literatürde DYSY'nin ülkelere gitme saikleri hakkında çalışmalar yetersizdir. Bu konuda veri yetersizliği önemli bir konu olarak görülmektedir (Park ve Park, 2015).

Kompleks DYSY kararlarında ise firmalar maliyetlerini düşürmek için, bir ülkeye ulaşım masraflarından tasarruf sağlama amacıyla yatay yatırımlar yaparken, başka bir ülkeye faktör fiyatlarından yararlanmak için dikey yatırımlar yapabilir. Bu da ticarete iki ülkeli modellerden üç ya da daha fazla taraflı modellere geçişi ifade eder. İki farklı DYSY modelinin birlikte kullanılması firmaların birim maliyetlerini daha da aşağıya çekebilecektir. Aynı zamanda birden çok ülkeye gerçekleştirilen karmaşık yatırım tipleri tamamlayıcılık veya ikame etkileri açısından da farklılık gösterebilir (Yeaple, 2003).

İhracat platformu doğrudan yatırımlar kavramının, bölgesel ekonomik anlaşmalarla yakından ilişkisi vardır ve bu DYSY türü yeni tip doğrudan yatırımları açıklayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu tip yatırımlar, ana ülkedeki firmaya bağlı olarak üretim yapan yan kuruluşların, ev sahibi ülkenin bir ekonomik entegrasyona üye olması sebebiyle, ev sahibi veya ana ülkeden çok entegrasyona dahil olan üçüncü ülkelere satışlarını yönlendirdiğini göstermektedir (Ekholm, Forslid ve Markusen, 2007, s.776).

Ev sahibi ülke perspektifinden ele alındığında, DYSY'yi üç farklı boyutta incelemek mümkündür: İthal ikameci DYSY, ihracatı artırıcı DYSY ve hükümet tarafından başlatılan DYSY. İthal ikameci DYSY, ev sahibi ülkenin önceden ithal ettiği malların şimdi yatırımcı ülke tarafından üretilmesi sonucu ev sahibi ülke açısından ithalatın azalması, kaynak ülkenin ise ihracatının azalması ile sonuçlanan yatırımlardır. Bu tür DYSY akımları daha çok ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğü, nakliye masrafları ve uygulanan ticaret engelleri ile ilgilidir. İhracatı artıran DYSY ise, daha çok ucuz hammadde ve ara mal gibi yeni kaynaklara ulaşmak arzusuyla gelen yatırımlardır. Bu tür yatırımların, ev sahibi ülkenin özellikle hammadde ve ara mamul ihracatını artıracığı öngörülür. Bu artışın yönü ev sahibi ülkeden kaynak ülkeye veya kaynak ülkenin yatırım yaptığı diğer ülkelere doğru olabilir. Son olarak hükümet tarafından başlatılan DYSY daha çok ülkelerin dış ticaret açıklarını gidermeye yönelik olarak aldıkları politik önlemler çerçevesinde, yatırımları artırıcı teşvikler sunması durumunda ortaya çıkabilecek yatırımlardır (Moosa, 2002).

İhracatı artırıcı yönde gelen DYSY için, bu yatırımların ihracatı artırıcı etkisine dair yapılan diğer bir değerlendirmede farklı etkenler üzerinde durulmaktadır. Aitken vd. nin Meksika ekonomisi üzerine yaptıkları araştırmada, doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştiren ÇUŞ'ların oynadığı rol incelenmektedir. Araştırmaya göre, ÇUŞ'ların yerel firmalara sağladıkları, yabancı piyasalar, teknoloji ve dağıtım kanalları hakkındaki enformasyon, yabancı piyasalara giriş maliyetlerinde tasarruf sağlayarak bu firmaların ihracatlarını artırıcı bir etkiye sahiptir (Leichenko ve Erickson, 1997). Çalışmada tekstil ihracat ve ithalatında DYSY belirleyicileri inceleme konusu yapılacağından, ilk etapta konuyla ilgili literatür incelenerek hem değişken veya değişken seçimine bağlı olarak model oluşturma hem de yöntem arayışı için fikir sahibi olunma amaçlanmıştır. Devam eden kısımda da genelde dünyada ve özelde de Türkiye'de tekstil sektörü ile gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Veri, metodoloji ve yöntem kısmında da uygulama dönemi ve kısıtları ile yöntem ve ekonometrik sonuçlar ve yorumlamalarına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgulardan hareketle politika çıkarımında bulunulmaya çalışılmıştır.

Literatür Araştırması

Çalışmamızın asıl ilgi alanını oluşturan DYSY akımlarının ihracat performansı üzerine etkilerini inceleyen literatürde birbiriyle uyumlu veya bazı noktalarda ayrışan çalışmalar mevcuttur.

Simionescu (2014) tarafından yapılan çalışmada, 2002-2013 arası dönem için G-7 ülkeleri ele alınmış, çalışmanın sonucunda, DYSY ile ihracat ve DYSY ile ithalat arasında sadece kısa dönemli bir nedensellik olduğu gözlemlenmiştir. Pacheco-López tarafından 2005

yılında Meksika üzerine yapılan çalışmada, DYSY ile ihracat arasında iki yönlü olumlu bir nedensellik gözlemlenmiştir. Bunun yanında ithalatla DYSY arasında da iki yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır (Pacheco-López, 2005). Zhang ve Song'un (2000) Çin üzerine yaptıkları çalışmadaki tahmin sonuçları, DYSY ile ihracat arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin yıldan yıla arttığını göstermektedir. Njong ve Raymond tarafından yapılan çalışmada (2011), DYSY girişlerinin, Kamerun'da yüksek ihracat artışı ile birlikte, yüksek üretim ve yayılma etkilerine de yol açtığı gözlemlenmiştir. Ahmed ve Messinis'in Sahra Altı Afrika ülkeleri üzerine yaptığı araştırmada farklı ülkeler için farklı sonuçlar ortaya konulmuştur. Tahmin sonuçları, Gana, Kenya ve Nijerya'da, DYSY ve ihracat arasında iki yönlü Granger nedenselliğinin olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedenselliği Güney Afrika'da DYSY'den ihracata doğru, Zambiya'da ihracattan DYSY'ye doğrudur. Tahmin sonuçlarına göre, DYSY ile büyüme arasında da nedensel bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Beş ülke içinde ihracat ve DYSY'den milli gelire doğru pozitif bir nedensel ilişki gözlemlenmiştir. Ticaret ve yatırımlar üzerindeki liberalizasyon faaliyetlerinin de DYSY kazançları üzerindeki etkisi önemlidir. Albahi ve Ak'ın Endonezya üzerine yaptıkları araştırmada (2016), 1996-2012 arası dönem ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre DYSY girişlerinin kısa ve uzun dönemli etkileri farklılık göstermektedir. Kısa dönemde DYSY'deki artış ihracatı azaltmakta, uzun dönemde ise artırmaktadır. Yani DYSY girişlerinin olumlu etkileri uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. DYSY ile ithalat arasında ise iki yönlü bir ilişki söz konusudur. Hem kısa dönemde hem de uzun dönemde, DYSY'deki artışlar ithalatı da artırmaktadır. Fakat bu etki çok büyük değildir. Endonezya'daki ithalatın fazla olması daha çok yerli üretimin ithalata bağımlılığı ile açıklanabilir. Mitic ve Ivic (2016)'in Avrupa'da ki geçiş ekonomileri kabul edilen 11 ülke üzerine yaptıkları araştırmada, DYSY ile mal ihracatı arasında tüm ülkeler için bir korelasyonun mevcut olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda ürün bazında yapılan değerlendirmede, ileri teknoloji ürünleri ihracatı ile DYSY arasında güçlü bir korelasyon gözlemlenmiştir. Tadesse ve Ryan (2005) çalışmalarında, Japonya'dan gerçekleştirilen DYSY yatırımlarının gittikleri ülkelerdeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada Japonya'dan 35 farklı ülkeye gerçekleştirilen DYSY yatırımlarının sektör bazındaki etkileri ele alınmış, DYSY ile ihracat arasında, farklı sektörler için farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Araştırmada ihracat platformu DYSY değerlendirmesi de yapılmış, DYSY girişlerinin ev sahibi ülkenin ihracat platformu statüsüne karşı duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Jana vd.'nin (2017), Hindistan üzerine yaptıkları araştırmada, DYSY ile ihracat arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin ele alındığı çalışmalar daha çok DYSY büyüme, istihdam ve dış ticaret ilişkileri üzerine odaklanılmıştır. Dünyadaki örnek çalışmalarda olduğu gibi, Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda da farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan, Basılğan ve Akman'a (2019) göre, Türkiye'de DYSY'nin ihracat üzerine etkisi istatistiki olarak önemli ve pozitifdir. Kotil'in (2020) yaptığı çalışmada, DYSY'nin Türkiye'nin ithalat ve ihracatı üzerine önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Reçepoğlu, Doğanay ve Değer'in (2020), BRICS ülkeleri ve Türkiye üzerine yaptıkları araştırmanın sonucuna göre, DYSY akımlarının Türkiye'nin ihracatı üzerinde ihracatı artırıcı bir etki bulunamamıştır. Çetin ve Şeker'in (2013) Gelişmekte Olan Ekonomiler üzerine yaptıkları çalışmada ele alınan ülkelere olan Türkiye için, yine ihracattan DYSY'ye doğru işleyen tek yönlü bir nedenselliğe rastlanılmıştır. Akman'ın (2019) Türkiye üzerine yaptığı araştırmasının sonucu ise DYSY'nin ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu yönündedir. Sezer'in (2018) çalışması ise, DYSY ile ihracat arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu yönünde bulgular ortaya koymuştur.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, Türkiye üzerine DYSY'nin sektörel bazda

etkilerinin ele alındığı çalışmaların oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Sınırlı sayıdaki araştırmalardan otomotiv sektörü üzerine İnançlı ve Konak'ın (2011) yaptıkları çalışmada, yabancı sermayenin önemli payının bulunduğu sektörde genel olarak ithalata bağımlılığın arttığı sonucuna varılmıştır. Yine otomotiv sektörü üzerine yapılan Özbay, Pehlivan ve Oğuztürk'ün (2020) çalışmalarında, DYSY ve taşıt ihracatı arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı ortaya konulmuştur. Kanberoğlu ve Kara'nın (2014) DYSY'nin imalat sanayi katma değeri üzerine etkilerinin incelendiği çalışmalarında, doğrudan yatırımların belirleyici olmadığı sonucuna varılmıştır. Bahar (2010) çalışmasında turizm sektörüne gelen DYSY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiş ve turizm sektörüne gelen DYSY ile büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Yine Işık'ın (2016) turizm harcamaları ile DYSY arasındaki ilişkileri incelediği araştırmada, turizm harcamalarından DYSY'ye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Şahbaz ve Mızırak'ın (2017) çalışmalarında ise DYSY girişlerinin turizm gelirlerini anlamlı bir şekilde artırdığı görülmüştür.

Tekstil sektörü üzerine yapılan çalışmalar arasında DYSY'nin etkilerinin incelendiği bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Tekstil sektörü üzerine yapılan ampirik çalışmaların daha çok sektörün rekabet gücü üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmaların birçoğunda, Türkiye'de tekstil sektörünün zamana bağlı olarak rekabet gücünde bir aşınmanın olduğu yolunda sonuçlar ortaya konulmaktadır. [Gacener Atış (2014), Şişman ve Bağcı (2014), Eraslan, Bakan ve Helvacıoğlu Kuyucu (2008), Bashimov (2017), Aynagöz Çakmak (2005), Dikici (2020)]

Mevcut literatür daha çok DYSY'nin genel anlamda ülke ihracatı üzerine etkilerini araştırır nitelik taşımaktadır. Bunun yanında ithalatı da dikkate alan (bkz. Albahi ve Ak, 2016) çalışmanın yanı sıra DYSY ile ekonomik büyümeyi de inceleyen (bkz. Ahmed ve Messinis, 2011) çalışma literatürde örnek verilebilecek çalışmalardandır. Literatürün daha çok ihracat boyutunu değerlendirmesine karşılık alt ihracat kalemlerini ele almaktan uzak olduğu fark edilmektedir. Bunun istisnası olarak sektör bazındaki etkileri için Tadesse ve Ryan (2005) örnek verilebilir. Bu açıklamalar ışığında konuyu sektör bazında ele alan Tadesse ve Ryan'ın (2005) çalışması baz alınırken, ekonometrik model kısmında da belirtildiği üzere ihracat için karşı ülke geliri ve reel kur; ithalat için de Türkiye'nin geliri ve reel kur kontrol değişkenler olarak modellenmesi planlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye'ye gelen DYSY'nin, bir çok ülke ekonomisinin itici gücü olma özelliğine sahip olan tekstil endüstrisi üzerine etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Tekstil Sektörü

Dünyada Tekstil Sektörü

Tekstil sektörü, Antik çağlardan günümüze kadar hayatiniyetini korumuş oldukça eski bir iş koludur. Çeşitli arkeolojik bulgular bu sektörün Neolitik devrim öncesine dayandığını gösterir niteliktedir. Fakat sektörün esas gelişimi Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkmış ve dönemin teknolojik yeniliklerine paralel olarak batı dünyasında temel imalat faaliyeti alanlarından biri haline gelmiştir. Bugün durum tersine dönmüş bir vaziyette, bu sektör gelişmiş ülkelerden ziyade, gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomiler için önemli hale gelmiştir. Almanya ve İtalya dışındaki gelişmiş Batılı ekonomiler bugün tekstil ithalatçısı konumuna gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri önemini koruyan bu sektör Türkiye ekonomisi için de ayrı bir yere sahiptir (Önder ve Şahin, 2016).

Tekstil sektörü, yüksek katma değeri, istihdam imkanları ortaya çıkarması ve dış ticaretteki ağırlığı dolayısıyla, ekonomik kalkınma açısından önem arz eden bir sanayi faaliyetidir. Sektörün ortaya çıkardığı katma değer, yüksek teknolojili ürünlere rağmen halâ gelişmiş ekonomilerin katma değer sıralamalarının üst kısmında yer almayı başarmaktadır.

Ayrıca gelişmekte olan ekonomiler açısından; işgücü maliyeti avantajına paralel olarak üretimi ve ticareti artan bir sektör konumundadır (Çetin ve Ecevit, 2008, s:117).

Yıllar boyunca dünyada meydana gelen küreselleşme akımları ile birlikte üretimin aşamalara ayrılması süreci, tekstil sektöründe de çok etkili olmuştur. Tekstil ve hazır giyim sektöründe küreselleşme olgusu hazır giyim ürününün tasarlanmasından, üretilmesi ve dağıtılması aşamalarının farklı ülkelerin farklı şehirlerinde gerçekleşmesi manasına gelmektedir. Tekstil ve hazır giyim sektöründe ortaya çıkan bir takım değişikliklerin sebepleri arasında ürün teknolojilerinin emek yoğun olması, gelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmeleri, haberleşme ve ulaşım maliyetlerindeki düşüş, ve Çok Elyaflılar Anlaşması (MFA) ile hazır giyim ticaretindeki sınırlamaların kaldırılması sayılabilir. Tüm bu faktörler sektörün bu günkü konumuna gelmesinde belirleyici olmuştur (Eraslan, Bakan ve Helvacıoğlu Kuyucu, 2008).

Türkiye’de Tekstil Sektörü

Tekstil ve hazır giyim sektörünün Türkiye’de gelişmesinde rol oynayan iç faktörler olarak; bu sektörün büyük sermayeye ihtiyaç duymaması ve yeterli hammadde ile iş gücüne sahip olunması sayılabilir. Dış faktörler ise, Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlük yapısı ve Avrupa pazarlarına coğrafi yakınlık dikkate alınabilir (Elitaş ve Şeker, 2017).

Türkiye’de tekstil sektörünün gelişmesinde ABD ve AB piyasalarının önemli bir yeri vardır. Özellikle AB ile yapılan gümrük birliği anlaşması sonrası, AB ülkelerine ticaret kısıtlaması olmaksızın ihracat yapabilme olanağının doğması sektör açısından çok önemlidir. 2007 yılından itibaren AB pazarına tekstil ürünlerini kotasız ihracat yapabilen Türkiye, sektör açısından önemli rakip konumundaki Çin’e rağmen, fiyat rekabeti yerine moda/marka ekseninde katma değerli ürün üretme yoluna gitmiştir. Türkiye’de sektörün ortaya çıkardığı istihdam ile, işsizliğin azalması ve toplumsal refaha ciddi katkılar sağlanmaktadır (Uyanık ve Çelikel, 2019)

Dünya Ticaret Örgütünün verilerine göre, tekstil ve hazır giyim sektörlerinde, dünyanın en fazla ihracat ve ithalatını gerçekleştiren ülkeler Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 1: Dünyanın En Büyük 10 Tekstil İhracatçısı (Milyar \$)

İhracatçı Ülkeler	Toplam Değer	Dünya İhracatındaki Payı				Yıllık Yüzde Değişim			
	2018	2000	2005	2010	2018	2010-2018	2016	2017	2018
Çin	119	10.3	20.2	30.4	37.6	6	-4	5	8
Avrupa Birliği (28)	74	36.4	34.8	26.9	23.5	1	1	5	7
Hindistan	18	3.6	4.1	5.1	5.8	4	-6	6	4
Amerika	14	7.0	6.1	4.8	4.4	2	-5	3	1
Türkiye	12	2.4	3.5	3.5	3.8	4	0	5	4
Kore	10	8.1	5.1	4.3	3.1	-1	-6	-2	0
Çin Taipaisi (Tayvan)	9	7.6	4.8	3.8	2.9	-1	-7	3	0
Vietnam	8	0.2	0.4	1.2	2.6	13	9	21	13
Pakistan	8	2.9	3.5	3.1	2.5	0	-7	2	2
Hong Kong	7	-5	-13	-4	-3
Yerli ihracat	0	0.8	0.3	0.1	0.0	-13	3	7	3
Re-export	7	-5	-13	-4	-3
İlk onun dışında kalanlar	272	79.2	82.7	83.3	86.3	-	-	-	-

Kaynak: WTO, World Trade Statistical Review 2019, s. 119

Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü gibi her iki alanda da Çin dünyada lider konumundadır. “Uruguay Turu’nda 1995 yılında imzalanan Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması (ATC) 10 yıl süren kademeli bir

geçiş sonrası 2005 yılında tekstil ve hazır giyim ticaretinin genel DTÖ kurallarına entegre edilerek bu sanayi ürünlerinde sürdürülmekte olan kotaların kaldırılmasını öngörmüştür. Çin'e uygulanan kotalar ise 2008 yılı sonuna kadar devam etmiş ve Çin'in dünya tekstil ve hazır giyim ticaretindeki etkinliği dikkate alındığında, anlaşmanın etkileri, ancak bu tarihten sonra tam olarak gözlenmeye başlanmıştır" (Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, s.1).

2018 yılı itibariyle dünya tekstil ihracatının %37.6'sını, hazır giyimde de %31.3'ünü Çin karşılamaktadır. Türkiye dünya sıralamasında, tekstil endüstrisinde 5., hazır giyim endüstrisinde ise 6. sıradadır. Türkiye'nin bu konumu, tekstil ve hazır giyim sektörlerinin ülke için ne denli önemli olduğunun göstergesidir.

Tablo 2: Dünyanın En Büyük 10 Hazır Giyim İhracatçısı (Milyar \$)

İhracatçı Ülkeler	Toplam Değer	Dünya İhracatındaki Payı				Yıllık Yüzde Değişim			
	2018	2000	2005	2010	2018	2010-2018	2016	2017	2018
Çin	158	18.2	26.6	36.6	31.3	2	9	-1	0
Avrupa Birliği (28)	143	28.7	31.0	28.4	28.4	5	4	10	11
Bangladeş	32	2.6	2.5	4.2	6.4	10	8	2	11
Vietnam	32	0.9	1.7	2.9	6.2	15	5	21	13
Hindistan	17	3.0	3.1	3.2	3.3	5	-1	2	-11
Türkiye	16	3.3	4.2	3.6	3.1	3	0	0	4
Hong Kong, Çin	14	-7	-15	-8	-4
Yerli ihracat	0	5.0	2.6	0.1	0.0	-26	-35	-40	-10
Re-export	14	-6	-15	-7	-4
Endonezya	9	2.4	1.8	1.9	1.8	3	-2	10	9
Kamboçya	8	0.5	0.8	0.9	1.6	13	12	8	14
Amerika	6	4.4	1.8	1.3	1.2	3	-7	0	5
İlk onun dışında kalanlar	421	69.0	76.1	83.1	83.3	-	-	-	-

WTO, World Trade Statistical Review 2019, s. 120

Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan verilere göre, hem tekstil hemde hazır giyim sektörlerinde AB ülkeleri en büyük ithalatçı konumundadır. Türkiye tekstil ithalatçısı ülkeler arasında 10. sırada yer almaktadır. Bu durumun, tekstil sektörünün alt sektörü sayılan ve tekstil endüstrisine girdi temin eden ürünlerin ithalatından ileri geldiği düşünülebilir. Türkiye, hazır giyim ithalatçıları sıralamasında ilk onda yer almamaktadır. Bu durum, hazır giyim endüstrisi açısından Türkiye'nin kendi kendine yeterli konumda olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 3: Dünyanın En Büyük 10 Tekstil İthalatçısı (Milyar \$)

İthalatçı Ülkeler	Toplam Değer	Dünya İhracatındaki Payı				Yıllık Yüzde Değişim			
	2018	2000	2005	2010	2018	2010-2018	2016	2017	2018
Avrupa Birliği (28)	77	34.9	33.6	27.8	23.1	0	1	6	-2
Amerika	30	9.7	10.5	8.7	9.1	3	-3	3	2
Çin	18	7.8	7.2	6.6	5.3	0	-12	4	3
Vietnam	18	0.8	1.6	2.6	5.3	12	4	22	10
Bangladeş	11	0.8	1.1	1.7	3.3	12	7	7	17
Japonya	9	3.0	2.7	2.7	2.7	3	0	3	6
Hong Kong, Çin	7	-6	-13	-4	-3
Endonezya	7	0.8	0.4	1.6	2.1	6	3	-4	21
Meksika	7	3.5	2.8	1.9	2.0	3	-4	1	4
Türkiye	6	1.3	2.1	2.4	1.8	-1	-2	12	-10
İlk onun dışında kalanlar	183	63.4	62.2	56.2	54.6	-	-	-	-

WTO, World Trade Statistical Review 2019, pp: 119

Tablo:4 Dünyanın En Büyük 10 Hazır Giyim İthalatçısı (Milyar \$)

İthalatçı Ülkeler	Toplam Değer	Dünya İhracatındaki Payı				Yıllık Yüzde Değişim			
	2018	2000	2005	2010	2018	2010-2018	2016	2017	2018
Avrupa Birliği (28)	204	41.1	47.3	45.2	38.4	2	3	7	3
Amerika	92	33.1	28.7	22.1	17.4	1	-6	0	1
Japonya	30	9.7	8.1	7.2	5.7	2	-2	1	8
Hong Kong, Çin	13	-3	-11	-6	2
Kore	11	0.6	1.0	1.2	2.0	12	1	8	16
Kanada	11	1.8	2.1	2.2	2.0	3	-3	5	5
Çin	8	0.6	0.6	0.7	1.6	16	-2	13	14
Rusya Federasyonu	8	0.1	0.3	2.0	1.5	0	3	26	7
İsviçre	8	1.6	1.6	1.4	1.4	5	6	12	13
Avusturalya	7	0.9	1.1	1.3	1.3	5	-3	8	3
İlk onun dışında kalanlar	378	90.3	90.8	83.4	71.3	-	-	-	-

WTO, World Trade Statistical Review 2019, s. 120

Türkiye'nin sanayi üretim endeksi içinde tekstil ve hazır giyim endüstrilerine ilişkin veriler Tablo 5'de özetlenmiştir. 2015 yılının baz yıl olarak alındığı hesaplamalarda, bazı yıllar hariç olmak üzere her iki alanda da düzenli bir üretim artışı olduğu gözlenmektedir. Tabloda endekste bir azalışa işaret eden tek veri 2009 yılına ait olup, bu da o yıllarda yaşanan global ekonomik krizin sektör üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Türkiye'de Tekstil Ve Hazır Giyim İmalatı (2005-2020)- (2015=100)

Yıllar	Tekstil Ürünleri İmalatı	Hazır Giyim İmalatı
2005	84,1	68,6
2006	85,6	66,9
2007	85,0	70,7
2008	74,8	64,0
2009	65,8	58,5
2010	74,2	63,4
2011	79,9	71,8
2012	86,1	78,9
2013	92,0	79,9
2014	96,5	87,6
2015	100,0	100,0
2016	101,5	103,5
2017	107,9	108,6
2018	110,3	112,7
2019	112,6	120,6
2020 ^(r)	113,5	112,5

TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi, Aralık 2020, (r) 2020 verileri revize edilmiştir.

Tablo 6, 2009- 2018 yılları arasında tekstil ve hazır giyim sektörlerinde ki ithalat ve ihracat verilerini içermektedir. Tablodaki veriler, 2009 krizinden sonraki toparlanma sürecinde sektörün hızlı bir ivmeyle ihracatını artırdığını göstermektedir. Ne varki 2014 yılından sonra yaşanan duraksamanın hem iç hemde dış saiklerinin olduğu söylenebilir. Dünyada yaşanan genel durgunluk eğilimi, Rusya gibi önemli ithalatçımız sayılan ülkelerle yaşanan anlaşmazlıklar ve içerde kur oynaklığı bunlara örnek verilebilir. Bunun yanında ithalat verileri incelendiğinde, Tablo 3 ve Tablo 4 ile uyumlu şekilde, hazır giyim ithalatının, tekstil ithalatının altında kaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 6: Tekstil ve Hazır Giyim İhracatı ve İthalatı (2009-2018)- (Bin ABD \$)

Yıllar	Tekstil		Hazır Giyim	
	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT
2009	7 604 624	3 924 897	11 395 932	2 057 979
2010	8 773 285	5 548 958	12 673 043	2 711 721
2011	10 627 846	6 415 098	13 921 997	3 116 409
2012	10 928 549	5 107 881	14 252 921	2 520 875
2013	12 010 730	5 487 449	15 366 520	2 976 564
2014	12 457 593	5 593 144	16 557 513	3 017 217
2015	10 965 888	4 819 665	15 104 966	2 804 732
2016	10 886 346	4 542 170	15 024 361	2 598 583
2017	11 250 836	5 160 584	15 075 432	2 157 659
2018	11 629 534	4 623 714	15 604 738	1 737 719

TÜİK, Girişimin ana faaliyet türü (NACE Rev.2) ve ürün grubuna göre dış ticaret, 2009-2018

Veri, Metodoloji ve Ekonometrik Yöntem

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye yöneliminde ya o ülkenin iç talebine yönelik olması ve dolayısıyla ithal ikameci özellik taşıması ya da arz avantajına bağlı olması ve dolayısıyla ihracata yönelik olması söz konusudur. Bu çerçevede birinci motifle gelmişse o ülkede ithalatı (M) azaltıcı etki yapması; ikinci motifle gelmesi durumunda ise ihracatı (X) artırıcı etki yapması beklenir. Dünya sanayileşme tarihi incelendiğinde, ilk sanayileşme hamlesinin genellikle tekstil ağırlıklı bir yapı taşıdığı açıktır. Bu çerçevede Türkiye ekonomisinde 1960'lardaki sanayileşme hamlesi kendi iç dinamikleri ile dışarıdan ithal edilen malların benzerini ülkede üretmeyi hedeflemiş, 1980'lerdeki sanayileşme hamlesi ise karşılaştırmalı üstünlükler bağlamında avantajlı olunan alanlara yoğunlaşmayı esas almıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin 1980'den itibaren hayatiyet verdiği sanayileşme ve dış ticaret politikası da avantajlı olunan alanlara yoğunlaşmayı hedeflemiş ve bu çerçevede de ilk etapta, sanayileşmenin ilk aşamasında bulunan diğer ülkelerin yaptığı gibi tekstile ağırlık vermek şeklinde olmuştur. Dolayısıyla tekstil ağırlıklı bir bakış açısıyla Türkiye dışı açık büyüme sürecini devam ettirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede çalışmada, tekstile gelen DYSY'nin bu sektörde ihracata yönelimi destekleyip desteklemediğinin incelenmesi amaçlanırken, tekstil ihracatı (X_t) ve tekstil ithalatı (M_t) bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bu çerçevede bağımlı değişkeni açıklayacak ana değişken, tekstil sektörüne gelen DYSY (F_t)'dir. Kontrol değişkenler ise, reel döviz kuru (Re), ihracat yapılan ülke veya ülkelerin ulusal geliri (Y_d) ve ithalat için Türkiye'nin ulusal geliridir (Y_i). Çalışmada, Türkiye'ye yönelik F_t'nin X_t ve M_t üzerine etkilerinin incelenmesi amaçlandığından Y_d değişkeni için, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip (yaklaşık %70) olan OECD ülkeleri ulusal gelirleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu çerçevede X_t ve M_t için kurgulanan modelin matematiksel formu aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$X_t = f(F_t, Re, Y_d) \quad (1)$$

$$M_t = f(F_t, Re, Y_i) \quad (2)$$

Çalışmada, tekstil ihracat ve ithalatı, ulusal gelirler ve doğrudan yabancı sermaye ABD doları, reel kur ABD doları reel kuru cinsinden ele alınmıştır. Değişkenlerin analizlerde incelenmesinden önce logaritmaları alınmış ve "l" kısaltması ile ifade edilmiştir. Böylece temel alınan (1) ve (2) nolu matematiksel modeller uzun dönemli ilişkiyi ifade edecek şekilde aşağıdaki ekonometrik forma dönüştürülmüştür:

$$lX_t = \beta_0 + \beta_1 lF_t + \beta_2 lRe_t + \beta_3 lY_{d_t} + u_t \quad (3)$$

$$lM_t = \alpha_0 + \alpha_1 lF_t + \alpha_2 lRe_t + \alpha_3 lY_{i_t} + u_t \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde, Xt tekstil ihracatını, Ft tekstil sektörüne gelen DYSY, Re reel döviz kurunu, Yd OECD ülke gelirlerini ifade ederken, Mt tekstil ithalatını, Ft tekstil sektörüne gelen DYSY, Re reel döviz kurunu, Yi ise Türkiye'nin ulusal gelirini göstermektedir.

Çalışmada veri dönemi, Türkiye'ye yabancı sermaye akışını tetikleyen Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılından başlatılmış ve 2019 yılına kadarki dönem analizler için kullanılmıştır. Veriler, Türkiye ve OECD ülke gelirlerinin en kısa üçer aylık olması nedeniyle üçer aylık olarak alınmış ve böylece araştırma dönemi 2005:Q1-2019:Q2 şeklinde derlenmiştir. Veri kaynakları; "TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri (ISIC Rev4 sınıflamasına göre dış ticaret verilerinin NACE.REV.2. sınıflandırmasına dönüştürülmüş hali)", "TCMB, EVDS veri tabanı, Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri, Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımları", OECD (2019), "Çeyreklik Ulusal Gelir" ve "TCMB, EVDS Veri Tabanı, Döviz Kurları İstatistikleri" şeklindedir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın ekonometrik analizlerine yönelmeden önce, ilk etapta (3) ve (4) nolu modeller için tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon ilişkilerinin araştırılması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede (3) nolu modelin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: (3) ve (4) nolu Modelde Yer Alan Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	IXt	IMt	IFt	IRE	IYd	IYi
Ortalama	22.50723	21.27705	16.67274	4.642327	17.67524	14.20437
Medyan	22.54762	21.31581	16.61841	4.680646	17.66778	14.22951
Maksimum	22.74418	21.67242	19.76355	4.849840	17.93161	14.66702
Minimum	22.18303	20.77667	13.81551	4.135167	17.39181	13.56665
Standart Sapma	0.149819	0.218309	1.215414	0.144827	0.149066	0.340815
Çarpıklık	-0.632479	-0.437741	0.078073	-1.356450	0.029820	-0.208289
Basıklık	2.219084	2.544626	3.331219	4.907529	1.961856	1.748277
Jarque-Bera	5.340705	2.353435	0.324045	26.57970	2.613140	4.205844
Olasılık	0.069228	0.308289	0.850422	0.000002	0.270747	0.122099
Toplam	1305.419	1234.069	967.0190	269.2549	1025.164	823.8537
Sapmaların Kareleri Toplamı	1.279405	2.716563	84.20220	1.195569	1.266585	6.620837
Gözlem Sayısı	58	58	58	58	58	58

Tablo 7'de (3) nolu modelde kullanılan değişkenlerin istatistiki profilleri özet olarak sunulmuştur. Buna göre IXt'nin ortalaması 22.5 olup, maksimum değere 2014:Q3'de ve minimum değere de 2009:Q1 ulaşılmıştır. (4) nolu modelde ise IMt'nin ortalaması 21.2 olup, maksimum değere 2011:Q2'de ve minimum değere de 2005:Q1 ulaşılmıştır.

(3) nolu modele ilişkin olarak korelasyon katsayıları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: (3) nolu Modelde Yer Alan Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları

	IXt	IFt	IRE	IYd
IXt	1.00000	0.14705	-0.49274	0.82400
IFt	0.14705	1.00000	0.29992	-0.120874
IRE	-0.49274	0.29992	1.00000	-0.78581
IYd	0.82400	-0.12087	-0.78581	1.00000

IXt üzerine en güçlü yönde ve pozitif olarak etkili olan değişken IYd olarak gözükmektedir. Bu noktada OECD ülke gelirlerindeki artışların tekstil ihracatını pozitif ve güçlü bir şekilde etkilediği gözükmektedir. Bunu ikinci sırada IRE takip etmektedir. Diğer bir ifadeyle reel kurdaki artışlar Türkiye'nin tekstil ihracatını orta düzeyde negatif etkilemekte; yani Türk Lirasının değerlenmesinin tekstil ihracatına olumsuz etide bulunduğu söylenebilir.

Diğer taraftan lFt'nin etkisi pozitif olmakla birlikte etkilerinin zayıf olduğu gözükmektedir.

(4) nolu modele ilişkin olarak korelasyon katsayıları ise Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: (4) nolu Modelde Yer Alan Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları

	IMt	lFt	lRe	lYi
IMt	1.00000	0.33164	0.08278	0.46782
lFt	0.33164	1.00000	0.29992	-0.08717
lRe	0.08278	0.29992	1.00000	-0.72933
lYi	0.46782	-0.08717	-0.72933	1.00000

IMt üzerine modelde yer alan hiçbir değişken güçlü yönde etkili değilken, modelde açıklayıcı değişken olarak alınan üç değişkenin de pozitif yönde etkili olduğu gözükmektedir. Orta düzeyde etkili olan değişkenlerden biri olan ve pozitif yönde etkileyen değişken lYi (0.46782) ve lFt (0.33164) değişkenleridir. Bu noktada Türkiye'nin gelirlerindeki artışların tekstil ithalatını pozitif ve orta düzeyde etkilediği gözükmektedir. Diğer taraftan lFt'nin etkisi pozitif ve etkilerinin de orta düzeyde olduğu gözükmektedir. lRe ise etkisiz konumdadır, reel kurdaki artışlar Türkiye'nin tekstil ithalatını etkilememektedir ve Türk Lirasının değerine duyarlı bir tekstil ithalatının varlığı söz konusudur.

Durağanlık Sınamaları

Çalışma 2005:Q1-2019:Q2 arası üçer aylık verileri kapsadığından, makroekonomik zaman serileri ile yapılacak tahminlerde verilerin durağan olmaması halinde sahte veya düzmece tahminlerde bulunma olasılığı kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden, elde edilecek sonuçlarda neden-sonuç ilişkilerinin serilerin zaman serisi özelliklerini de göz önünde tutacak biçimde araştırılması gerekir ki, aksi takdirde elde edilecek tahminlere güvenle bakmak mümkün olmaz (Tarı, 2002, s. 373). Granger ve Newbold'un (1974), durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilirliğini göstermesinden bu yana, zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda bu serilerin durağanlığının da araştırılması standart bir hal almıştır. Bu noktada zaman boyutuna sahip bir serinin ortalaması ve varyansı zaman içinde herhangi bir değişim göstermiyorsa ve serinin iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı konumdaysa, serinin durağan olduğu ve bu seriye dayalı olarak yapılacak tahminlerin de sahte regresyon içermeyeceği ifade edilebilir (Gujarati, 2003, s. 713).

ARDL Yaklaşımı

Serilerin durağanlığı aynı dereceden olmadığı takdirde uzun dönem ilişkiler araştırılmamakta (Çelik vd., 2008, s. 6), bunun yerine vektör otoregresif analizlerinin yapılması yolu tercih edilmektedir. Ayrıca ekonometri literatürüne Pesaran, Shin ve Smith'in (2001) İngiltere üzerine yaptıkları çalışma ile kazandırdıkları sınır testi analizlerinin (ARDL) uygulanması da (Pesaran vd., 2001, s. 289-291) tercih edilmektedir.

Pesaran vd. (2001) tarafından yapılan çalışmadaki bakış açısı, düzey ilişkilerinin ampirik analizini zaman serisi ekonometrisinin bir parçası şeklinde görmekte ve birim kök ile eş-bütünleşmeye dair literatürü dikkate almaktadır. Bununla birlikte bu tarihten önceki ampirik literatürün vurgusu, mevcudu test etmekten ziyade seviye ilişkilerinin tahminine yöneliktir. Bu noktada eş-bütünleşme analizi, ekonometri literatüründe bu boşluğu doldurmuş olmakla birlikte belirgin bir şekilde bağımlı değişkeni (y_t) açıklamaya çalışan tahmincilerin (x_t) tümünün 1 veya daha üst değerde bütünleşik olduğuna dair önsel varsayımda bulunmaktadır. Yani zaman serisinde bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler)in birinci farkta durağan, yani I(1) olması gerekmektedir. Bu noktada geliştirilen ARDL yaklaşımıyla, ele alınan değişkenlerin tümü I(0) olsa bile, y_t ve x_t arasındaki seviye ilişkilerinin varlığını test etme sorununun standart dışı

olduğu ortaya konulur. Zira y_t ile x_t arasındaki seviye değerleri açısından ilişkinin olmadığına dair sıfır hipotezi varsayımında, y_t sürecini tanımlayan süreç, x_t tahmincilerinin sadece $I(0)$ ve $I(1)$ veya karşılıklı olarak eş-bütünleşik olup olmadığı hususunu $I(1)$ olarak kabul eder. Tahmincilerin sadece $I(0)$ ve $I(1)$ veya karşılıklı olarak eş-bütünleşik olup olmadığına dair belirsizliğin varlığı durumunda, Pesaran vd. tarafından geliştirilen asimptotik teori, y_t ile x_t arasındaki seviye ilişkisinin varlığını test etmede basit bir çatı sağlar. Ayrıca belirlenmiş tahmincilerin bütünleşme sırasının y_t ile x_t arasındaki seviye ilişkisinin varlığını test edilmesi önsel olarak belirsiz konumdadır. Bu nedenle bilinen eş-bütünleşme analizlerinin aksine bu yöntem, önceden test etme sorununun bu özel türünün konusu değildir. Pesaran vd. tarafından yapılan çalışmada kullandıkları sınır test süreci değişkenlerin $I(1)$ veya $I(0)$ olmamasına göre önsel bir pozisyonun alınmasına artık ihtiyaç kalmadığı noktasında yeni bir yöntem sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmadaki analiz, tek bir eşitlik yaklaşımına dayalı tutulmuştur (Pesaran vd., 2001, s. 315; Sadeghzadeh Emsen vd., 2019, s.113-114).

İlk aşamada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının araştırılabildiği ARDL(p,q) (Autoregressive distributed lag) eşitliğine dair tahmin yapılır. Pesaran vd. tarafından yapılan çalışmada işsizlik ve emek verimliliği ve dolayısıyla büyüme ilişkileri formu aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

$$\Delta \text{lun}_t = b_0 + b_1 \text{lun}_{t-1} + b_2 \text{gr}_{t-1} + \sum b_3 \Delta \text{lun}_{t-i} + \sum b_4 \Delta \text{gr}_{t-i} + u_t \quad (5)$$

Eşitlikte 1 logaritmaları ifade ederken un işsizlik oranlarını ve gr de emek verimliliğini göstermektedir. Eşitlikte yer alan değişkenler için maksimum gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, eşitlik EKK yöntemi ile tahmin edilir. Gecikme dereceleri bağımlı değişken için “1”den, diğer değişkenler içinse “0”dan başlamak kaydıyla, maksimum gecikme uzunluğuna kadar her bir gecikme derecesi, (5) numaralı eşitlikle ayrı ayrı tahmin edilir. Tahmin edilen eşitliklere ait Ardışık Bağımlılık Test istatistikleri ile bilgi kriteri değerlerine bakılarak sınır testi için uygun olan eşitlik veya eşitlikler seçilir.

Eş-bütünleşme ilişkisi, (5) nolu eşitlikteki uygun model tahmininden sonra;

$$H_0 : b_1 = b_2 = 0 \quad H_1 : b_1 \neq b_2 \neq 0 \quad (\text{Hesaplanan test istatistiği: } F_{III})$$

$$H_0 : b_1 = 0 \quad H_1 : b_1 \neq 0, \quad (\text{Hesaplanan test istatistiği: } t_{III})$$

hipotezlerinin test edilmesi suretiyle araştırılmaktadır. Test aşamasında, Wald testi ile hesaplanan F istatistikleri ve bağımlı değişkenin bir gecikmeli seviye değerinin t istatistiği, Pesaran vd. (2001, s. 300-304) çalışmalarında verilen farklı önem düzeylerindeki alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılmakta ve buna göre değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine karar verilmektedir.

Bu çalışma için (5) nolu formu (3) ve (4) nolu forma göre düzenlendiğinde (6) ve (7) nolu forma ulaşılır:

$$\Delta \text{ltx}_t = b_0 + b_1 \text{ltx}_{t-1} + b_2 \text{lfc}_{t-1} + b_3 \text{lrk}_{t-1} + b_4 \text{lyoecd}_{t-1} + \sum b_5 \Delta \text{ltx}_{t-i} + \sum b_6 \Delta \text{lfc}_{t-i} + \sum b_7 \Delta \text{lrk}_{t-i} + \sum b_8 \Delta \text{lyoecd}_{t-i} + u_t \quad (6)$$

$$\Delta \text{ltm}_t = b_0 + b_1 \text{ltm}_{t-1} + b_2 \text{lfc}_{t-1} + b_3 \text{lrk}_{t-1} + b_4 \text{lytr}_{t-1} + \sum b_5 \Delta \text{ltm}_{t-i} + \sum b_6 \Delta \text{lfc}_{t-i} + \sum b_7 \Delta \text{lrk}_{t-i} + \sum b_8 \Delta \text{lytr}_{t-i} + u_t \quad (7)$$

Hata Düzeltme Modeli

Sınır testi yaklaşımında değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi, ARDL yaklaşımına dayalı bir hata düzeltme modeli ile tahmin edilmektedir. Pesaran vd. tarafından İngiltere üzerine yapılan çalışmada kullanılan model aşağıda verilmiştir:

$$\Delta \text{lun}_t = c_0 + \sum c_1 \Delta \text{lun}_{t-1} + \sum c_2 \Delta \text{gr}_{t-1} + \text{HDT}_{t-1} \quad (8)$$

Burada modelde logaritmik forma alınmış değişkenler için farklar cinsinden tahminlerde bulunularak kısa dönemde ortaya çıkan etkiler ortaya konulur. Bu çalışma için de hata düzeltme modeli (HDT) için (6) ve (7) nolu uzun dönem model ilişkilerinin HDT ile kısa dönemli formları da (9) ve (10) nolu modeller olarak aşağıya çıkarılmıştır.

$$\Delta \text{lx}_t = c_0 + \sum c_1 \Delta \text{lx}_{t-1} + \sum c_2 \Delta \text{lfc}_{t-1} + \sum c_3 \Delta \text{lrk}_{t-1} + \sum c_4 \Delta \text{lytr}_{t-1} + \text{HDT}_{t-1} \quad (9)$$

$$\Delta \text{lm}_t = c_0 + \sum c_1 \Delta \text{lm}_{t-1} + \sum c_2 \Delta \text{lfc}_{t-1} + \sum c_3 \Delta \text{lrk}_{t-1} + \sum c_4 \Delta \text{lyoecd}_{t-1} + \text{HDT}_{t-1} \quad (10)$$

Uygulama Sonuçları

Çalışmaya zaman serisi analizleri ile başlanacaktır. Zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olup olmaması önem arz etmektedir. Böylece serilerin durağanlık araştırması yapılarak olası sahte regresyon sorununun önlenmesi hedeflenmektedir. Diğer taraftan serilerin durağanlığı önem arz etmeksizin tahmin yapma imkanı veren ARDL analizlerinin yapılmasına dair düşüncenin temelinde, kullanılan 2 model ve tahmin ile 6 değişkenin durağanlığına dayalı ortaya çıkacak sorun ve model arayışı vardır ve bu analizler sayesinde muhtemel karmaşanın önüne geçmek mümkün olabilecektir.

Birim Kök Test Sonuçları

Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi analizlerde kullanılan serilerin durağanlığının araştırılmasında dikkate alınmış ve bu teste dair değerler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Değişkenlerin ADF Birim Kök Testleri

Değişkenler	Seviye Değerleri			Birinci Fark Değerleri		
	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitsiz ve trendsiz	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitsiz ve trendsiz
IRe	-2.7407	-2.7407	-0.8709	-8.5828 ^(a)	-8.6897 ^(a)	-8.5203 ^(a)
IYi	-2.2327	-0.8341	6.0721	-6.1707 ^(a)	-6.6324 ^(a)	-2.6044 ^(a)
IYd	-0.6787	-3.691 ^(b)	2.7173	-3.3841 ^(b)	-	-1.8952 ^(c)
IFt	-6.0435 ^(a)	-6.1083 ^(a)	-0.3581	-	-	-7.4097 ^(a)
IMt	-2.3934	-1.7780	0.34998	-3.8844 ^(a)	-4.5391 ^(a)	-3.9112 ^(a)
IXt	-1.9673	-2.4791	0.7806	-6.6678 ^(a)	6.6604 ^(a)	-6.6563 ^(a)

Not: (a) %1, (b) %5, (c) ise %10 anlamlılık düzeyini ifade eder.

Durağanlık sınavında serilerden kontrol değişken olarak kullanılan IXt, IMt, IRe, IYi ve IYd değişkenlerinin I(1)'de durağan olduğu gözükmektedir. Buna karşılık IFt'nin ise sabitli ile sabitli ve trendli değerlerinin ve IYd'nin de sabitli ve trendli değerlerinin I(0)'da durağan olduğu gözükmektedir.

ARDL Tahmini Sonuçları ve Hata Düzeltme Modelleri

Sınır testi yaklaşımı, diğer eş-bütünleşme tekniklerinde olduğu gibi değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerektiği şartını taşımamaktadır. Sınır testi yaklaşımını kullanarak değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler araştırılabilmektedir.

(6) nolu modelle ifade edilen uzun dönemli; (9) nolu modelle kısa dönemli ilişkiyi veren ve 2005:Q1-2019:Q2 arası dönem için yapılan ARDL tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tabloda yer alan ARDL (1,0,0,1) gecikme uzunluğu E-views10 paket programı tarafından kendiliğinden hesaplanmakla birlikte Schwarz kriterine göre de grafiksel gösterimi ekte verilmiştir (bkz. Ek 1).

Tablo 12: (6) ve (9) nolu Modeller Kapsamında IXt İçin ARDL Tahmin Sonuçları

ARDL Modeli				Hata Düzeltme Modeli			
Bağımlı Değişken: IXt Model: ARDL(1,0,0,1), Örnek: 2005Q1- 2019Q2, Gözlem sayısı: 53							
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık	Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
<i>c</i>	0.5829	1.4963	0.6985	ΔIYd	5.0422	0.7045	0.0000
IXt_{t-1}	-0.3128	0.0808	0.0003	hdt_{t-1}	-0.3128	0.0506	0.0000
<i>IFt</i>	0.0189	0.0054	0.0010	$R^2 : 0.487$		<i>Bağ.De.Ort.:</i> 0.006	
<i>IRe</i>	0.0582	0.0780	0.4593	<i>Düz.R² :</i> 0.478		<i>Bağ.De.St.Sap.:</i> 0.059	
$IYdd_{t-1}$	0.3299	0.1169	0.0068	<i>Reg.St.Ht.:</i> 0.043		<i>AIC:</i> -3.411	
ΔIYd	5.0422	0.9233	0.0000	<i>Res.Kar.Top.:</i> 0.102		<i>SIC:</i> -3.339	
				<i>Log lhd.:</i> 99.214		<i>HQ:</i> -3.383	
				<i>DW:</i> 1.737		<i>LM Testi Prob.:</i> 0,573	
$F_{lm} : 7.085^{(a)}$	Uzun Dön Katsayılar			Tanı Testleri			
$t_{lm} : -3.869^{(a)}$	<i>IFt_t :</i> 0.0605(0.020) ^(a)			$\chi^2_{SC} :$ 1.28 (0.52)			
	<i>IRe_t :</i> 0.1860(0.235)			$\chi^2_{HET} :$ 8.23 (0.14)			
	<i>IYd_t :</i> 1.0546(0.224) ^(a)			$\chi^2_{NOR} :$ 3.41 (0.18)			
				$\chi^2_{FF} :$ 0.01 (0.93)			

Not: (a) %1, (b) %5, (c) ise %10 anlamlılık düzeyini ifade eder.

(7) nolu modelle ifade edilen uzun dönemli, (10) nolu modelle kısa dönemli ilişkiyi veren ve 2005:Q1-2019:Q2 arası dönem için yapılan ARDL tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tabloda yer alan ARDL (5,0,0,2) gecikme uzunluğu E-views10 paket programı tarafından kendiliğinden hesaplanmakla birlikte Schwarz kriterine göre de grafiksel gösterimi ekte verilmiştir (bkz. Ek 2).

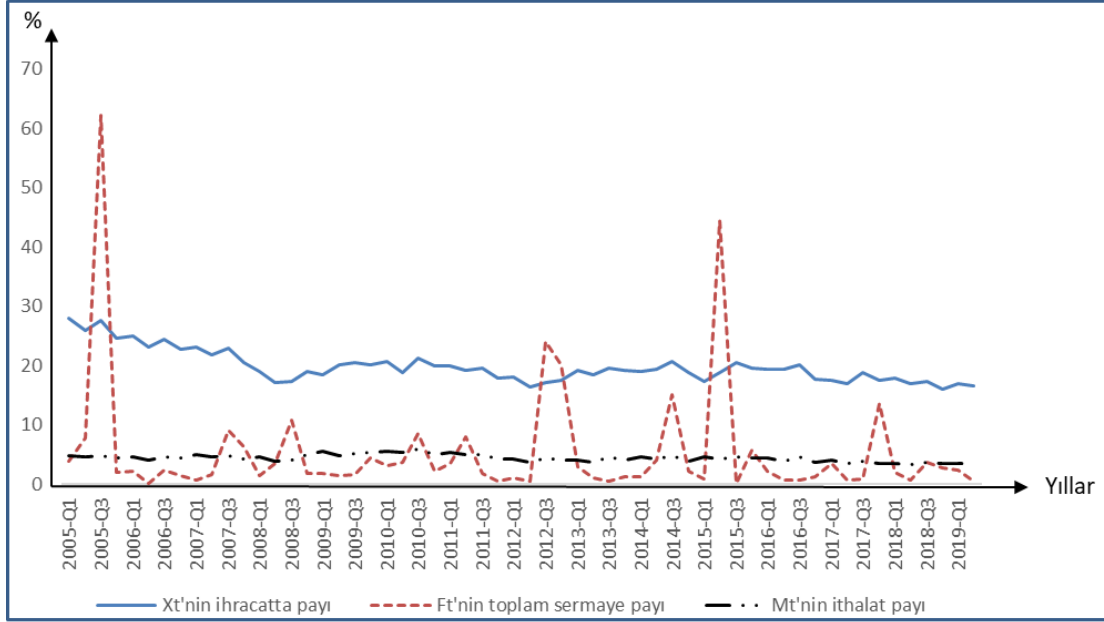
Tablo 13: (7) ve (10) nolu Modeller Kapsamında lMt İçin ARDL Tahmin Sonuçları

ARDL Modeli				Hata Düzeltme Modeli			
Bağımlı Değişken: lMt Model: ARDL(5,0,0,2), Örnek: 2005Q1- 2019Q2, Gözlem sayısı: 53							
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık	Değişken	Katsayı	Std. Hata	Olasılık
<i>c</i>	2.8876	1.3283	0.0354	ΔlMt_{t-1}	0.1932	0.0993	0.0585
lMt_{t-1}	-0.4095	0.0868	0.0000	ΔlMt_{t-2}	-0.0677	0.1011	0.5067
<i>IFt</i>	0.0067	0.0097	0.4916	ΔlMt_{t-3}	-0.1688	0.1017	0.1046
<i>IRe</i>	0.4796	0.1269	0.0005	ΔlMt_{t-4}	0.4822	0.1002	0.0000
lYi_{t-1}	0.2432	0.0717	0.0015	ΔlYi	1.3725	0.3696	0.0006
ΔlMt_{t-1}	0.1932	0.1181	0.1093	ΔlY_{t-1}	0.9758	0.3773	0.0133
ΔlMt_{t-2}	-0.0677	0.1177	0.5682	hdt_{t-1}	-0.4095	0.0636	0.0000
ΔlMt_{t-3}	-0.1688	0.1145	0.1479	$R^2 : 0.618$		<i>Bağ.De.Ort.:</i> 0.003	
ΔlMt_{t-4}	0.4822	0.1113	0.0001	<i>Düz.R² :</i> 0.568		<i>Bağ.De.St.Sap.:</i> 0.099	
ΔlYi	1.3725	0.4559	0.0044	<i>Reg.St.Ht.:</i> 0.065		<i>AIC:</i> -2.502	
ΔlYi_{t-1}	0.9758	0.4668	0.0427	<i>Res.Kar.Top.:</i> 0.195		<i>SIC:</i> -2.242	
				<i>Log lhd.:</i> 73.326		<i>HQ:</i> -2.402	
				<i>DW:</i> 1.796		<i>LM Testi Prob.:</i> 0,981	
$F_{lm} : 7.556^{(a)}$	Uzun Dön Katsayılar			Tanı Testleri			
$t_{lm} : -4.713^{(a)}$	<i>IFt_t :</i> 0.0165(0.022)			$\chi^2_{SC} :$ 1.31 (0.51)			
	<i>IRe_t :</i> 1.1710(0.290) ^(a)			$\chi^2_{HET} :$ 15.61 (0.11)			
	<i>lYi_t :</i> 0.5938 (0.119) ^(a)			$\chi^2_{NOR} :$ 0.06 (0.96)			
				$\chi^2_{FF} :$ 0.02 (0.87)			

Not: (a) %1, (b) %5, (c) ise %10 anlamlılık düzeyini ifade eder.

Yukarıdaki son iki tabloda sektöre gelen DYSY'nin ihracat ve ithalat üzerine anlamlı etkiler yaratıp yaratmadığına ilişkin olarak ARDL tahmin sonuçları değerlendirilmeden önce bu sektörde ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakılması zımnen o sektörde rekabet gücünün bilinmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda sektöre gelen DYSY'nin, toplam DYSY içindeki

payları da yabancı sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak analitik bakış açısı için öncü tahlil rolü üstlenecektir. Buna göre, uzun dönemli katsayılar ile DYSY'nin tekstil sektörüne gelen yabancı sermaye payı ile bu alt sektörde yapılan ihracatın ve ithalatın toplam ihracat ve ithalat içindeki paylarına ilişkin bilgiler Şekil 1'de verilmiştir.

Kaynak: TCMB EVDS veri tabanı istatistikleri ile hazırlanmıştır.

Şekil 1: Sektörel İhracatın Toplam Sanayi İhracatı ve Sektörel İthalatın Toplam Sanayi İthalatı İçindeki Payları

Yukarıdaki grafikler ve Tablo 12 ve 13'deki bulgular bir bütün olarak değerlendirme yoluna gidilecektir. Tablo 12'ye göre DYSY'nin en yüksek olduğu alt sanayi sektörü %15 ila %20'lik bir dalgalanmanın olduğu t (tekstil ve giyim eşyaları imalatı) sektörüdür. Bu sektörde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %500'lerden %300'lere gerilemiştir. Sektör ihracatının toplamdaki payı da %28'lerden %18'lere gerilemiş olmakla birlikte Türkiye'nin ihracatında en büyük yere sahip alt sektör konumundadır. Bu sektöre ilişkin grafiksel analizde en güçlü rekabet gücü ve en fazla yabancı sermaye çekebilme yeteneğinde ufak ufak erozyonlar olsa da bu sektöre gelen DYSY, ihracatı uyarıcı etkiler yaratmaktadır. Bu bulgu IXt'de yabancı sermayenin ihracata yönelik sanayileşme argümanı yönünde hali hazırda güçlü bir eğilim taşıdığını göstermektedir. IRe'nin işareti ise teorik iktisat açısından açıklanamamakta; yani kur ve dolayısıyla fiyattan bağımsız bir ihracat yapısının varlığı burada da söz konusudur. Diğer taraftan IYd de IXt üzerine pozitif ve anlamlı etkiler yaratmaktadır. OECD ülke gelirlerinin uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde IXt'yi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca çalışmada model tanı testlerinden otokorolesyon (χ^2_{SC}), değişken varyans (χ^2_{HET}), normallik (χ^2_{NOR}) ve fonksiyonel form (χ^2_{FF}) testlerinin değerlendirilmesi, kurulan modelin yeterli olduğuna dair güçlü deliller sunmaktadır. LM istatistiklerine göre seçilen gecikme derecesinde modelin F ve t istatistikleri ve tahmin tablosunun üzerinde ise bağımsız değişken sayısı $k=3$ için kritik değerler verilmiştir. Burada sınır testi için seçilen modelin t_{III} istatistiği kısa dönemli ilişkilerde anlamlılık sinyali vermektedir. Hesaplanan F_{III} istatistiği ise 3.652'dir ve bu da modelde yer alan değişkenler arasında %10 önem düzeyinde uzun dönemli bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Kısa dönemli ilişkiler açısından da OECD ülke gelirlerinin uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde IXt'yi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. hdt_{t-1} değeri de negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır ki, -0.3128'lik değer, gözlenen bağımsız değerler ile denge değerleri arasındaki farkın 3 üçer aylık dönemde ortadan kalktığına işaret etmektedir. Elde edilen bu bulgu literatürde ihracata yönelik argümanı destekleyen

çalışmalar [bkz. Zhang ve Song (2000), Basılğan vd. (2019), Albahi vd. (2016), Nyang vd. (2011), Pacheco-López (2005), Mitic vd. (2016)] ve Jana vd. (2017) ile paralellik arz etmektedir.

Tablo 13'te ithal ikameci mekanizmanın varlığı sorgulanmıştır. Analizlerde uzun dönem katsayılar açısından lMt üzerine lFt'nin etkisi de pozitif ve anlamsız çıkmıştır. Bu bulgu lXt'deki lFt parametresi ile karşılaştırıldığında, lMt'ye göre lXt'de yabancı sermayenin çok güçlü etkilerde bulunduğunu ve bunun da ihracatı artırıcı yönde bir eğilim taşıdığı söylenebilir. Böylece t sektöründe yabancı sermayenin geliş motifinin ihracatı destekleyici eğilimde olduğu söylenebilir. Diğer taraftan lRe ve lYi de %1 önem düzeyinde anlamlı ve pozitif etkilerde bulunmaktadır. Burada ulusal paranın kıymetlenmesinin ve ulusal gelirin artmasının t sektöründe ithalatı artırıcı rol oynadığı gözükmemektedir ki, gelire duyarlı biçimde tekstilde markaya dayalı bir ithalat yapısının ortaya çıktığı söylenebilir. Kısa dönemli ilişkiler açısından da t sektörünün sadece kendi gecikmeli değerlerinden ilkinde ve dördüncüsünde pozitif ve ikincisi ile üçüncüsünde negatif bir şekilde etkilendiği görülürken; lYi'nin de gecikmeli değerlerinin ithalatı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan hdt₁ değeri de negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır ki, -0.4095'lik değer, gözlenen bağımsız değerler ile denge değerleri arasındaki farkın 2,5 üçer aylık dönemde ortadan kalktığına işaret etmektedir.

Sonuç

24 Ocak Kararları ile birlikte 1980'den beri liberal ve paralelinde ihracata yönelik stratejiler izleyen Türkiye ekonomisi uyguladığı stratejinin yansıması olarak ihracat gelirlerini artırmayı merkeze koyan politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik teşvik politikalarını yaygınlaştıran uygulamalar ile ihracat potansiyelinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, bu anlamda arzu edilen ihracat rakamlarına ulaşamaması, ihracata yönelik sektörlerde ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin yetersiz kaldığının bir göstergesidir. Bu noktada Türkiye'ye gelen DYSY'nin önemi daha çok hissedilir hale gelmiştir. Zira Türkiye ekonomisinde tasarruf açığı çeken (Dünya Bankası verilerine göre 1990-2019 arası dönem için tasarruf oranı %22,94 iken yatırım oranı %25,19'dur) ve bundan dolayı döviz açığı (cari açığın kronik hale gelmesinden dolayı) yaşayan bir ekonomi konumunda olmasını yabancı sermayeye bağımlılığını kaçınılmaz kılmaktadır. Şüphesiz yabancı sermaye içerisinde de hem teknoloji transferinde sağladığı kolaylıklar hem de istihdam yaratma ve ulusal gelire katkılarından dolayı doğrudan yabancı sermaye görece daha önemli bir araç niteliği taşımaktadır.

Türkiye'ye gelen doğrudan yatırımların arzu edilen seviyede olamamasının yanı sıra, DYSY'nin geldiği sektörlerde ihracata yönelik ya da ithalatı artırıcı etkileri önemli bir tartışma konusudur. Literatürde sektör bazındaki çalışmaların yetersiz oluşu, bu konuda genel bir kanaat oluşmasını desteklememektedir. Bu bağlamda çalışmada, literatürdeki bu eksikliği giderme anlamında, toplam üretim ve dış ticaret içinde önemli bir yeri olan tekstil sektörü üzerine gelen DYSY ve etkileri incelenmiştir. Böylece uygun veri setine sahip olunan 2005-2019 arası dönem üçer aylık verilerle incelenirken, Türkiye'nin ihracatında halihazırda halen daha önemli bir ağırlığa sahip tekstil sektörü ve buna yönelik olarak dışarıdan gelen doğrudan yabancı sermayenin ihracatı destekleyip desteklemediği inceleme konusu yapılmıştır. Böylece yabancı sermayenin ihracatı desteklediğine dair bulgu yakalanması, o sektörde karşılaştırmalı üstünlük yapısının devam edip etmediği hususunda bilgi sahibi olunmaya yardımcı olacaktır.

Çalışma sonuçlarına göre, Türkiye'de tekstil sektörüne gelen DYSY'nin sektör üzerindeki etkisi pozitifdir. Yani bu sektöre gelen DYSY, ihracatı artırıcı bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda, teoriyle örtüşecek şekilde, ihracatın büyük kısmının gerçekleştirildiği OECD ülkelerinin gelir düzeylerindeki değişiminin tekstil ihracatı üzerinde önemli etkileri mevcuttur.

Dünya çapında bir daralmanın yaşandığı global ekonomik krizinin gerçekleştiği yıllarda tekstil ihracatında yaşanan önemli gerileme de buna işaret etmektedir. Çalışmada ayrıca ihracat üzerine döviz kurunun ne ölçüde etkili olduğu incelenmiş, sonuçta reel kurlardaki artışın sektör ihracatını etkilemediği, kura duyarsız bir yapının olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada aynı zamanda, DYSY'nin tekstil ithalatını da artırıcı yönde etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. Rakamlar incelendiğinde, bu sonucun ara mal ve hammadde ihtiyacından ve moda temelli ithalattan kaynaklandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra ihracatla benzer şekilde ithalatın da yurt içi gelir düzeyinden olumlu etkilendiği, ancak döviz kuru etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

Tekstil, deri ve hazır giyim sektöründe 2002 yılında Çin'in DTÖ üyeliğine kabul edilerek 2008 yılı itibarıyla bu ülkeden ithalatta uygulanan kotaların tamamen kaldırılması, büyük üretim hacmi ve ucuz emeğe sahip bu ülkenin dünyada lider konuma yükselmesine yol açmıştır. Ancak, zamanla tekstil ve hazır giyim sektöründe Çin'de üretim maliyetlerinin artışı, küresel üreticilerin, nispeten maliyet avantajına sahip diğer gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaya başlamasına yol açmıştır. Bu bağlamda Çin dahil olmak üzere, birçok büyük ülkenin farklı ülkelerde üretim faaliyetlerine girmeye başlamaları bir fırsat olarak kabul edilebilir. Dünya üzerinde ihracat-platfomu yatırımlarının gün geçtikçe önem kazanması, bu fırsatlardan daha fazla yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Her ne kadar Türkiye'de tekstil sektörüne gelen DYSY ihracatı artırıcı bir motife sahip olsa da, aynı kulvarda yarışan diğer ülkeler ile kıyaslandığında DYSY girişlerinin yetersiz kaldığı açıktır. Bu bağlamda, özelde tekstil sektörüne, genel olarak da tüm sanayi sektörümüze yabancı yatırımları çekmek için gereken tedbirlerin alınması kapsamında, (i) kurda istikrarı sağlama, (ii) yerli girdi kullanımını özendirme, (iii) lojistik imkanlarının geliştirilmesi, (iv) yüksek katma değer açısından markalaşma çabalarının derinleştirilmesi, (v) ücretler ile verimlilik bağımlı koparmayacak ücret politikalarına yönelme, (vi) yabancı yatırımcıyı cezbedecek, faizleri de içeren bir teşvik politikası uygulanması gibi önlemler, dikkate alınması gereken politika önerileri olarak ele alınabilir.

Kaynakça

- Ahmed, A. D., Cheng, E. ve Messinis, G. (2011). The Role of Exports, FDI and Imports in Development: Evidence From Sub-Saharan African Countries, *Applied Economics*, 43, 3719–3731.
- Akman, A. S., (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik Ve Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret Bilim Dalı.
- Albahi, M. (2016). Export-import and foreign direct investment (FDI): Indonesian economic study. *IOSR J. Econ. Finance*, 7, 37-44.
- Aynagöz Çakmak, Ö., (2005), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1). 65-76.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986–2006). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Bahar, O., (2010), Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986–2006), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Bashimov, G., (2017), Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü: ASEAN-5 Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2). 1-15.

- Basilgan, M., & Akman, A. S. (2019). An Empirical Analysis On The Impact Of The Foreign Direct Investments On Export Performance: Turkey Case. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 11(2), 89-105.
- Çelik, S., P. Deniz ve S. Eken (2008), Eşbütünleşme Analiziyle Altı Gelişmekte Olan Ülke İçin İkiz Açıklar Hipotezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, 20-22 Şubat, İzmir.
- Çetin, M. ve Seker, F., (2013), Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1). 121-142
- Çetin, M., & Ecevit, E. (2008). İhracatın Sürükleyici Gücü Olarak Tekstil Sektörü: Kahramanmaraş İli Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(2), 115-132.
- Dikici, Z. (2020). Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığı: Tekstil sektörü üzerine bir değerlendirme. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekholm, K., Forslid, R., & Markusen, J. R. (2007). Export-Platform Foreign Direct Investment. *Journal of the European Economic Association*, 5(4), 776-795.
- Elitaş, B. L., ve Şeker, A. (2017). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Önlemlerin Rolü: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 51-74.
- Eraslan, İ. H., Bakan, İ. ve Helvacıoğlu Kuyucu, A. D., (2008), Türk Tekstil ve Hazır giyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13). 265-300.
- Eraslan, İ.H., Bakan, İ. ve Helvacıoğlu Kuyucu, A.D., (2008), Türk Tekstil Ve Hazır giyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl:7, 13, 265-300.
- Gacener, A., (2014), Türkiye'nin Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Karşılaştırmalı Rekabet Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 14(2). 315-334.
- Gujarati, D. N. (2003), *Temel Ekonometri*, (Çev: Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Işık, C., (2016), Türkiye'de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 1-8.
- İnançlı, S. ve Konak, A., (2011). Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 343-362
- Jana, S. S., Sahu, T. N., & Pandey, K. D. (2017). Foreign Direct Investment And Exports In India: Some Empirical Insights. *Journal of Commerce and Management Thought*, 8(4), 684.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014), *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Tekstil, Deri, Hazır Giyim Çalışma Raporu, Ankara.
- Kanberoğlu, Z. ve Kara, O., (2014), Türk İmalat Sanayi Katma Değeri Üzerinde Doğrudan Dış Yatırımların Rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 39. 129-144
- Karlık, R. (2002), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kaymakçı, O. (2013). Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler Ve Türkiye'deki Yansımaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(01), 224-249.
- Kotil, E. (2020). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Foreign Trade in Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 417-426

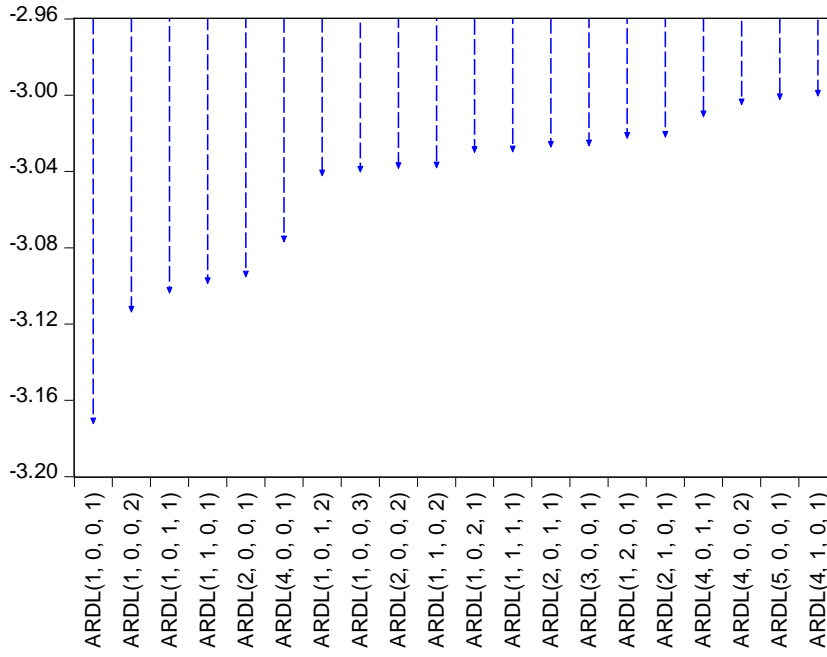
- Leichenko, R. M., ve Erickson, R. A. (1997). Foreign direct investment and state export performance. *Journal of regional science*, 37(2), 307-329.
- Mitic, B., & Ivic, M. (2016). The impact of foreign direct investment on export performance: case of European transition economies. *Independent Journal of Management & Production*, 7(3), 771-785.
- Moosa, I. A., (2002), Foreign Direct Investment, Theory, Evidence and Practice. https://www.researchgate.net/publication/265453721_Foreign_Direct_Investment_Theory_Evidence_and_Practice DOI: 10.1057/9781403907493 [Erişim tarihi: 15.09.2020]
- Njong, A. M. ve Raymond, T. (2011). Investigating The Effects Of Foreign Direct Investment On Export Growth In Cameroon, *International Journal of Current Research*, 33, 184-191.
- OECD National Accounts Statistics (database), <https://doi.org/10.1787/data-00017-en> [Erişim tarihi: 15.10.2020]
- Önder, K., ve Şahin, M. (2016). Türkiye’de Tekstil Sektörünün Üretim Potansiyeli ve Devlet Teşviklerinin Etkinliğinin Analizi (2001-2015). *Maliye Dergisi*, 170, 24-44.
- Özbay, F., Pehlivan, C. ve Oğuztürk, B. S., (2020), Otomotiv İhracatının İstihdam, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4). 569-585
- Özcan, B., ve Ayşe, A. R. I. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (12), 65-88.
- Pacheco-López, P. (2005). Foreign direct investment, exports and imports in Mexico. *World Economy*, 28(8), 1157-1172.
- Park, I., ve Park, S. (2015), Modes of Foreign Direct Investment and Patterns of Trade: An Alternative Empirical Approach, *The World Economy*, 38(8), 1225-1245, doi: 10.1111/twec.12293.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Recepoglu, M., Doğanay, M. A. ve Değer, M. A. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arası İlişkiler: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Bootstrap Panel Nedensellik Analizi (1992- 2018). *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 71-92. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.742467>
- Sadeghzadeh Emsen, H., Aksu, H. ve Emsen, Ö. S. (2019), Türkiye’de Borsa ve Gelir Dağılımı İlişkileri, *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2): 98-116.
- Sezer, S., (2018). Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arası İlişki: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(18), 1171-1189, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14100>.
- Simionescu, M. (2014). The relationship between trade and foreign direct investment in G7 Countries a panel data approach. *Journal of Economics and Development Studies*, 2(2), 447-454.
- Şahbaz, A. ve Mızırak, Z., (2017), Turizm Gelirleri ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19 (32). 107-114.
- Şener, S. , (2013), *Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Yabancı Yatırımlar*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Şişman, M. ve Bağcı, E., (2014), Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36(I). 29-53 Doi No: 10.14780/iibdergi.201417535

-
- Tadesse, B., & Ryan, M. (2005). Export platforms and the industry-specific FDI-Trade relationship. *Journal of Economic Integration*, 644-671.
- Tarı, R. (2002), *Ekonometri*, 2. Basım, No 172, İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Yayın.
- TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114> [Erişim tarihi: 10.12.2020]
- Uyanık, S., ve Çelikel, D. C. (2019). Türk tekstil endüstrisi genel durumu. *Teknik Bilimler Dergisi*, 9(1), 32-41.
- WTO, World Trade Statistical Review 2019. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm [Erişim tarihi: 10.09.2020]
- Yeaple, S. R. (2003). The complex integration strategies of multinationals and cross country dependencies in the structure of foreign direct investment. *Journal of International Economics*, 60(2), 293-314.
- Zhang, K. H., ve Song, S. (2001). Promoting exports: the role of inward FDI in China. *China Economic Review*, 11(4), 385-396.
-

EKLER:

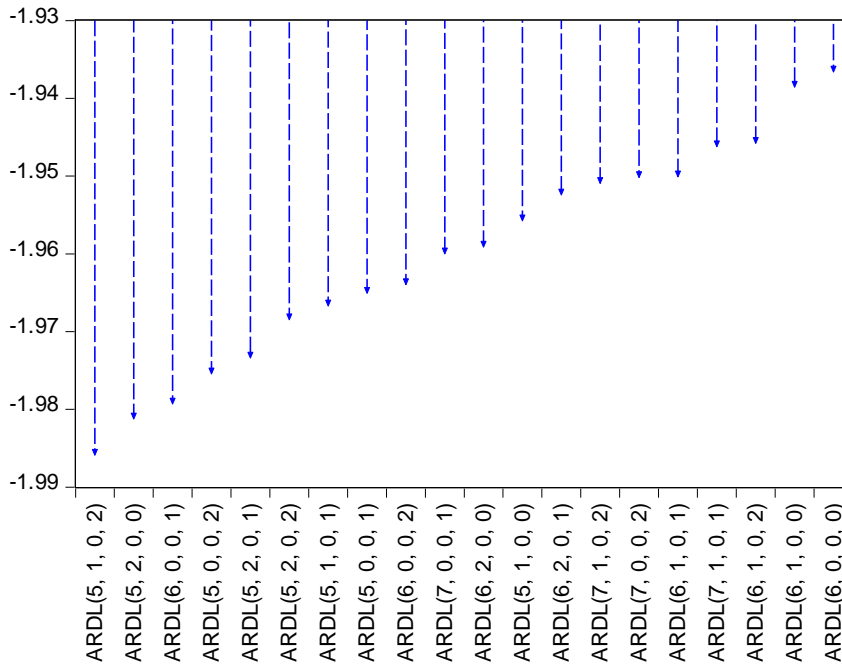
Ek 1: İhracat Modeli İçin Gecikme Uzunluğu

Schwarz Criteria (top 20 models)

Ek 2: İthalat Modeli İçin Gecikme Uzunluğu

Schwarz Criteria (top 20 models)

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ekonomik Kalkınmada Kurumsal Faktörlerin Rolü: Doğu Asya Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar¹

The Role of Institutional Factors in Economic Development: Empirical Evidence from East Asian Countries

Hamza ÇEŞTEPE^{a*} Hasret GENÇEL^b

^a Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1541-5703

^b Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Zonguldak / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2038-9589

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 14 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik kalkınma,

Kurumsal faktörler,

Doğu Asya,

Panel nedensellik

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 5, 2021

Accepted September 14, 2021

Keywords:

Economic development,

Institutional factors,

East Asia,

Panel causality

ÖZ

Ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde etkili olan birçok faktör arasında kurumsal faktörlerin de yer aldığı, özellikle son 20-30 yılda çeşitli düşünürler ve araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Bu çalışmada, kurumsal faktörlerin kalkınma üzerindeki etkisi, Doğu Asya ülkeleri için ampirik olarak incelenmiştir. Bu amaçla, söz konusu ilişki seçilmiş dokuz Doğu Asya ülkesinde 1998-2016 dönemi için Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Altı ayrı model oluşturularak yapılan analiz sonucunda; kişi başına GSYİH artış oranı ile eğitim endeksi, eğitim endeksi ile ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına GSYİH artış oranı ile ticari özgürlük endeksi ve eğitim endeksi ile ticari özgürlük endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Kişi başına GSYİH artış oranından ekonomik özgürlüğe doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Seçilmiş Doğu Asya ülkelerinde kurumsal faktörlere önem vererek oluşturulan akılcı politikaların, bu ülkelerin ekonomik kalkınmaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

It is stated by various thinkers and researchers, especially in the last 20-30 years, that there are institutional factors among many factors that affect the economic development process of countries. In this study, the impact of institutional factors on development is empirically analysed for the East Asian countries. For this purpose the relationship in question is investigated with Dumitrescu and Hurlin panel causality tests for the period 1998-2016 in nine selected East Asian countries. As a result of the analysis made by creating six separate models; a bidirectional causality relationship is found between GDP per capita growth and education index, education index and economic freedom index, GDP per capita growth rate and trade freedom index, and education index and trade freedom index. One-way causality relationship from GDP per capita growth rate to economic freedom. It can be said that rational policies created by giving importance to institutional factors in selected East Asian countries have a positive effect on the economic development of these countries.

¹ Prof. Dr. Hamza Çeştepe'nin danışmanlığında Hasret Gençel tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilen bu çalışma, II. BOR Conference (4-6 Eylül 2019-İzmir)'de sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

EXTENDED ABSTRACT

Developing countries in the East Asian region have shown faster development than developing countries in other regions. The regional development, which started with countries such as South Korea, Singapore and Hong Kong, with intensive industrialization, policies supporting domestic producers, investments in human capital, science and technology, over time also have included countries such as Malaysia, Indonesia and Thailand. This success of the region in terms of development has attracted the attention of the whole world, and many studies have been carried out on this rapid and striking development. The studies carried out over time, considering the socio-economic and cultural structure of the region, brought up the question of whether other factors besides economic factors were effective in this success.

According to the institutional economics approach, which emerged at the beginning of the 20th century and have become more popular especially since the 1980s, it is argued that many factors such as way of thinking and behavior, culture, institutions, polity, socioeconomic conditions, legal system, bureaucracy may have an impact on economic development. Institutional economists state that economic factors alone are not sufficient to ensure sustainable economic growth and development, and many factors should be considered in finding solutions to economic problems.

It is stated that the role of institutional factors is also effective in the sustainability of growth in East Asian countries. In addition to the educational institution, institutional factors such as political stability, law and order, bureaucratic quality, control of corruption played an important role in economic development. Country administrators, who act on the idea that political stability has a direct effect on economic growth and development, have taken different and remedial steps regarding other institutions, taking into account the country's conditions

The aim of this study is to empirically examine the mentioned effect of institutional factors that are thought to be effective on East Asian development for the sample of selected countries. Since the 1990s, there have been many studies on the characteristics of East Asian development and which factors are determinant in successful development experience, but there is not much study on the role of institutional factors. This study differs from other studies in this respect. In addition, important studies on institutional economics have been carried out recently in Turkey, as in the world, and a literature has been emerged in this field. It is expected that the study will contribute to this literature and also lead the way for future studies in this field.

In the study, six different models is established by using annual data for the period of 1998-2016 for the nine East Asian countries whose data were available and the relationship between institutional factors and economic development was examined by panel causality analysis. While the dependent variable used for Model 1, Model 2, Model 3 and Model 4 is the GDP growth rate per capita; the education index for Model 5 and the trade freedom index for Model 6 is used as dependent variables.

According to the findings obtained after the necessary tests in the study, the Dumitrescu-Hurlin panel causality test, which can be applied to models with heterogeneous parameters, is chosen for the model. For Model 1, which consists of GDP growth rate and economic freedom variables, where Dumitrescu and Hurlin panel causality test is applied; one-way causality relationship is from per capita GDP growth rate to economic freedom. A bidirectional causality relationship is found in Model 2, which consists of GDP growth rate and education index variables and Model 3, which consists of GDP growth rate and trade freedom index variables. In Model 4, which consists of GDP growth rate and government integrity index variables, a causal relationship cannot be reached. A bidirectional causality relationship is determined in Model 5, which consists of the variables of education index and economic freedom index and Model 6, which consists of variables of trade freedom index and education index. These results support the argument that institutional factors have an impact on development. In addition, institutions can have an effect on each other, as can be seen in cases where the education index and the trade freedom index or the education index and the economic freedom index have a bidirectional causality relationship.

Based on the empirical analysis results, it is seen that especially two factors come to the fore in the development of East Asia. One of them is education, on which many researchers working on East Asian development agree that it has a great impact on this success. Many East Asian countries, especially South Korea and Singapore, attach great importance to education and make serious investments in education and related R&D studies and scientific and technological activities. Another concept that has a key role in the development of the region is freedom. Although East Asian countries differ from this point of view, it is generally emerged that these countries adopted export-oriented development policies especially after 1980 and they were quickly involved in the process of openness and liberalization. East Asian countries have significantly reduced the barriers to foreign trade and foreign capital flows within the framework of their open and export-based growth models and they accelerated their development by following realistic exchange rate policies.

In conclusion, development is a process that has social, cultural and political aspects as well as economic. As in the East Asian experience, developing countries need to strengthen their institutional structures in order to achieve to economic development and to produce and implement the necessary policies in order to use these structures effectively as a complement to their economic factors.

Giriş

İstikrarlı ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, ülkeler için temel ekonomik hedefler arasında yer almaktadır. Ülkeler belirli politikalar, stratejiler ve kararlar doğrultusunda ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürekliliğini sağlamayı hedeflemektedir. Ekonomik kalkınmayı belirleyen faktörler arasında nüfus artışı, doğal kaynaklar, sermaye birikimi ve teknoloji gibi klasik üretim faktörleriyle birlikte; yabancı sermaye, nitelikli beşeri sermaye, devletin bilime, teknolojiye, eğitime ve Ar-Ge'ye yaptığı yatırımlar, dışa açıklık ve sosyo-kültürel faktörler gibi unsurların da yer aldığı konunun uzmanları tarafından ifade edilmektedir. Belirtilen faktörlere ilave olarak, son çeyrek yüzyıldan itibaren araştırmacılar kurumsal faktörlerin de ekonomik kalkınma üzerinde etkisi olabileceği düşüncesiyle bu alanda çalışmalar yapmıştır. Farklı kurumsal yapıya sahip ülkelerin gelişme süreçlerinin farklılaşması ve ana iktisat akımlarının çözüm bulmada yetersiz kaldığı bazı sorunlarla birlikte kurumsal iktisadın önemi günden güne artmıştır.

20. yüzyılın başında Eski Kurumsal İktisat okulunun ortaya çıkmasıyla başlayan ve 1940'lara kadar popüler olan kurum kavramı, 2. Dünya Savaşı'ndan 1970'e kadar ise ekonomide dışlanan bir kavram olmuş ve eski popülerliğini kaybetmiştir. 1980'lere gelindiğinde ise Yeni Kurumsal İktisat adıyla yeni bir okul ortaya çıkmıştır. Eski Kurumsal İktisadın temel kavramlarını benimseyen ve bu kavramları disiplinler arası bir bakış açısıyla inceleyen bu okul, bu bağlamda daha geniş bir düşünce sistemine sahip olmuştur. Bunun yanında, bazı konularda eski kurumsal iktisat yaklaşımından farklı bakış açıları da bu okul içerisinde ortaya çıkmıştır.

Kalkınma ile ilgili yapılan birçok çalışmada, Doğu Asya ülkelerinin uyguladığı doğru politikalarla yakalamış olduğu başarı üzerinde durulmuştur. Güney Kore, Japonya, Hong Kong, Singapur gibi ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında etkili olabilecek faktörler üzerinde çalışıp bunları uygulamaya geçirerek, kalkınma için kısa sayılabilen sürelerde pozitif ivme yakalamayı başarmıştır. Ülkeler bu başarıyı, ihracata yönelik sanayileşme politikaları, eğitime yapılan harcamalar, yabancı sermayeye yönelik yatırım teşvikleri gibi uygulamalar üzerinde durarak gerçekleştirmiştir. Sözü geçen uygulamaların gerçekleşmesinde devletin bu konuda üstlendiği yönlendirici ve destekleyici rolün önemi büyük olmuştur. Devlet, genel olarak üretimde rol almamış; ancak sektörler üzerinde uyguladığı denetleyici ve destekleyici tavrıyla ekonomik büyümeyi hızlandırmıştır.

Doğu Asya ülkelerinde büyümenin sürekliliği noktasında kurumsal faktörlerin rolünün de etkili olduğu ifade edilmektedir. Eğitim kurumuna ek olarak siyasi istikrar, hukuk ve düzen, bürokratik kalite, yolsuzluğun kontrolü gibi kurumsal değişkenler ekonomik gelişmede önemli bir rol oynamıştır. Genel anlamda siyasal istikrarın görüldüğü bu ülkelerde karar alıcılar, kalkınmada ekonomi dışı faktörlerin de etkili olduğu düşüncesi çerçevesinde ülkelerinin temel kurumlarını saptayarak, bunlarla ilgili farklı ve iyileştirici adımlar atmışlardır.

Bu çalışmanın amacı, Doğu Asya kalkınması üzerinde etkili olduğu düşünülen kurumsal faktörlerin bahsedilen etkisini, seçilmiş ülkeler örneğinde ampirik olarak incelemektir. Doğu Asya kalkınmasının özellikleri ve bu başarılı kalkınma deneyiminde hangi faktörlerin öne çıktığı ile ilgili, son 20-30 yılda birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, doğrudan kurumsal faktörlerin rolünü ele alan çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Çalışma bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Bunun yanında, dünyada olduğu gibi Türkiyede'de de son dönemlerde kurumsal iktisatla ilgili önemli çalışmalar yapılmakta ve bu alanda bir literatür oluşmaktadır. Çalışmanın bu literatüre katkı sağlaması, ayrıca bu alanda ileriki dönemlerde yapılacak çalışmalara yol göstermesi beklenmektedir.

Çalışmada, Doğu Asya kalkınması ve kurumsal faktörler arasındaki ilişki ampirik olarak araştırılmıştır. Bu amaçla, verilerin temin edilebilirliğine göre seçilen dokuz Doğu Asya ülkesinin (Çin, Hong Kong, Endonezya, Malezya, Singapur, Güney Kore, Japonya, Tayland, Vietnam) 1998-2016 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Analizde kişi başına GSYİH artış oranı, eğitim endeksi ve ticari özgürlük endeksi bağımlı değişken olarak; eğitim endeksi, ekonomik özgürlük endeksi, ticari özgürlük endeksi ve kamusal bütünlük endeksi ise bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Bağımsız değişkenlerle, bağımlı değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesinde ise Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizinden yararlanılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümü dışında temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kurumsal yapı ve kalkınma ilişkisiyle, Doğu Asya kalkınmasında kurumsal faktörlerin rolünden bahsedilmiştir. Bir sonraki bölümde, iktisat literatüründeki ekonomik kalkınma-büyüme ve kurumsal faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, ampirik analiz başlığı altında analizde kullanılacak yöntem, veri seti ve modeller açıklandıktan sonra, yapılan analizler ve ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise, çalışmaya dair genel bir değerlendirme ve sonuçlar çerçevesinde politika önerileri yer almaktadır.

Teorik Çerçeve

İktisadi kalkınmanın gerçekleştiğini anlamak için birçok yapısal büyüklüğün incelenmesi gerekmektedir. Kısaca “karar alıcı birimlerin tercihlerini tanımlayan kurallar ve gelenekler” (Kama, 2011, s. 185) şeklinde tanımlanabilen kurumların, ekonomik ve sosyal hayatın temel belirleyicilerinden birini oluşturması sebebiyle, kalkınma analizlerinde kurumsal değişimin belirleyicileri ve etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Nabli ve Nugent, 1989: 1342). Kurumlar birçok değişken üzerinde etkili olarak onları harekete geçirmektedir.

İyi kurumlara sahip ülkeler önünü görebilmekte ve bu ülkelerde belirsizlik az olmaktadır. Güvenli bir ortamın mevcut olduğu ülkelerde, yerli ve yabancı yatırımcılar için çok ciddi riskler beklenmeyeceğinden yatırımcılar yatırım yapmaktan çekinmezler. Yatırımların artışı işsizliği azaltıcı, beşeri sermayeyi destekleyici ve istihdam artırıcı bir etki yaratmaktadır. Etkin kurumsal yapı ile birlikte ekonomik birimler birbirine güven duymakta ve bu durum yapılan ticaretin sürdürülebilir ve kaliteli olmasını sağlamaktadır. Kısaca, yatırımcı çeken ülkelerde ulusal gelir artmakta ve bu durum ülke kalkınmasını desteklemektedir.

Ülke kalkınmasında etkili olan faktörlerden biri olan siyasal rejimlerin belirlenmesinde de kurumlar önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik kurumlar ve onları destekleyen siyasal rejimler arasındaki ilişki, siyasal gelişme ve eşitsizlik arasında bir bağlantı oluşturmaktadır. Örneğin, sadece dar ve elit bir kesimin faydası gözetilerek oluşturulan ekonomik kurumların var olduğu toplumlar demokratik olamamakta ve yüksek bir eşitsizlik meydana gelmektedir. Bunun aksine, diğer toplumlarda demokrasiye geçiş başlamakta ve her bireyin hakkını gözeten eşitlikçi ekonomik kurumlar seçilebilmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2016, s. 351).

Kalkınma ve kurumsal yapının iktisadi kalkınma üzerindeki etkisini inceleyen öncü çalışmalardan biri Adelman ve Morris'in (1967) *Society, Politics and Economic Development: A Quantitative Approach* (Toplum, Siyaset ve İktisadi Kalkınma: Nicel Bir Yaklaşım) isimli çalışmasıdır. Çalışma 74 ülkenin sosyo-kültürel (okuryazarlık oranı, kentleşme seviyesi vb.), politik (demokratik kurumların seviyesi, siyasal kararlılık, iktidarın otoriterleşmesi vb.) ve ekonomik (dış ticaret yapısı, sanayide modernleşme seviyesi vb.) göstergelerine dayanarak bu ülkelerin büyüme seviyelerindeki farklılıkların sebebini araştırmaktadır. Bu çalışmada, benzer nitelikteki göstergeler kategorize edilmektedir. 24 sosyo-kültürel ve siyasi değişken; sosyal

davranışlar ve kurumlar (etken 1), ulusal siyasi yapılar (etken 2), sanayileşen kesimin gücü (etken 3), toplumsal ve politik kararlılık (etken 4) şeklinde tanımlanmaktadır Adelman ve Morris bu çalışmayla, ülkelerin geri kalmışlığına sadece ekonomik değil; sosyal, politik ve kurumsal bir olgu olarak bakmanın daha doğru olduğu tezini savunmaktadır. Analiz sonucunda, örnekleme dahil edilen ülkelerin büyüme farklılığının %53'ü etken 1, %10'u etken 2, %7'si etken 3 ve %3'ü etken 4 tarafından açıklanmaktadır (Adelman ve Morris, 1967, s. 150-152). Dolayısıyla adı geçen yazarlar yaptıkları çalışma sonucunda savundukları tezin doğruluğu ampirik olarak ortaya koymuşlardır.

Yeni kurumsal iktisadın popüler olmasıyla birlikte kurumsal yapı ve kalkınma ilişkisi de, iktisatçılar tarafından incelenen bir konu haline gelmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda, kurumların işleyişinin artması ile birlikte işlem maliyetinin azaldığı, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıyla ekonomik gelişmenin ivmelendiği ifade edilmektedir. Kurumların işlerliğinin azalması durumunda ise iktisadi gelişme sekteye uğramaktadır. İktisadi faaliyetlerin rant arayışındaki rekabetinin tırmanması, bürokratik yapının etkin olmaması, belirsizliklerin artması ve mülkiyet haklarının ihlali yolsuzlukların artmasına sebep olmaktadır. Kurumsal yapısında eksiklikler olan bir ülkede ortaya çıkan yolsuzluklar; kayıt dışı ekonomi ve rant kavgasını önlemede yasaların yetersiz kalması, taraflar arasındaki rekabeti daha da tırmandırarak ülke ekonomilerini ve toplumsal huzuru olumsuz etkilemektedir.

Doğu Asya'nın kalkınmasında kurumsal faktörler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda siyasi istikrar, hukuk ve düzen, bürokratik kalite, yolsuzluğun kontrolü ve sosyoekonomik koşullar ön plana çıkmaktadır. Siyasi istikrar konusunda örneğin, dış baskılar ve iç çatışmalarla mücadele içinde olan Güney Kore, kısa vadede otoriter rejimlerle sağladığı istikrar aracılığıyla hızlı kalkınmanın sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Uzun vadede ise otoriter rejimlerin ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlar üzerinde etkisinin olumsuz olacağı düşünülerek demokratik temelli, bireylerin haklarının hukuk önünde korunduğu ve doğru yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir aşamaya geçilmiştir. Hızlı büyümenin sağlamış olduğu sosyal istikrarın, demokratik yönelimleri kolaylaştırdığı Güney Kore örneğinde olduğu gibi diğer birçok Doğu Asya ülkesinde de benzer bir süreç yaşanmaktadır.

Doğu Asya'daki pek çok ülke, ekonomik başarılarının merkezinde yatan Çin tarzı merkezi devletin mirasçısı konumundadır. Japonya, Güney Kore ve Tayvan, yüksek büyüme aşamalarında iddialı sanayi politikaları uygulayan son derece yetkin gelişimsel devletlere sahiptir; ancak bu ülkeler daha sonra yürütme gücünün kontrolü için hukukun üstünlüğünü ve demokratik kurumları bünyesine eklemiştir. Bu bağlamda, uzun yıllar boyunca komünizm ile yönetildiği için devletin pek çok alanda tek aktör olarak etkin rol oynadığı Çin'de reform sonrasında devlet, özel firmaların da ülkede yatırım yapmasına belli şartlar ve sektörler doğrultusunda izin vermiştir. Nitekim son dönemlerde Çin dünyanın en fazla doğrudan yabancı yatırım alan ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca, mülkiyet haklarının belirleyicilerinden biri olan patent sayısı, orijinal fikirler üretebilen ve bunları geliştirebilen ülkelerde yüksek oranda seyretmekte ve gelişmişliğin göstergesi olmaktadır. Amerikan Patent Bürosu'nun ülkelere vermiş olduğu patent sayısı incelendiğinde Japonya, Güney Kore, Çin ve Tayvan'ın içinde bulunduğu Doğu Asya ülkelerinin dünyada patent sayısının en yüksek olduğu ilk on ülke içerisinde yer aldığı görülmektedir (Statnano, 2020).

Kurumların işlerliği ve ekonomide alınan kararların uygulanabilirliği kurumsal kaliteyi belirleyerek, uzun vadede ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde etkili olan kurumsal kalite faktörünün etkileri üzerine yapılan çalışmalarda birtakım temsili değişkenler kullanılmaktadır. Kurumsal kalite temsili değişkenleri; ülkelerin özgürlük seviyesi, mülkiyet hakları, hukukun işleyişi, ülkedeki siyasi yapı, yolsuzluk düzeyi, bürokratik kalite şeklinde sıralanabilmektedir. Tablo 1 kurumsal kalite

endeksleri yayınlayan kurumlardan biri olan Heritage Foundation'un seçilmiş dokuz Doğu Asya ülkesi hakkında yayınlamış olduğu son verileri göstermektedir.

Tablo 1: 2020 Ekonomik Özgürlük Endeksinde Doğu Asya Ülkeleri

Ülkeler	Çin	Güney Kore	Hong Kong	Endonezya	Japonya	Malezya	Singapur	Tayland	Vietnam
Genel Skor	59.5	74.0	89.1	67.2	73.3	74.7	89.4	69.4	58.8
Mülkiyet hakları	60.9	82.5	93.6	59.8	86.6	86.5	96.8	59.5	52.6
Adli etkinlik	76.3	61.0	76.8	56.2	71.4	74.6	92.9	48.0	40.1
Kamusal bütünlük	46.0	67.5	84.7	37.2	80.5	49.4	92.4	43.4	33.8
Vergi yükü	70.4	63.9	93.0	83.4	68.3	85.7	90.3	80.7	79.5
Kamu harcamaları	67.9	67.7	90.3	91.7	55.8	84.6	91.1	85.9	75.9
Mali sağlamlık	67.5	96.7	99.9	90.2	62.0	80.2	80.0	96.4	58.0
İş özgürlüğü	76.8	90.5	96.2	70.0	81.4	87.8	92.8	83.0	65.6
Emek özgürlüğü	64.4	56.2	89.1	49.2	78.7	74.5	90.9	63.7	62.5
Parasal özgürlük	71.1	82.1	80.7	78.4	84.4	81.6	85.6	74.0	68.2
Ticari özgürlük	72.4	80.0	95.0	80.8	80.0	82.0	94.8	83.0	79.6
Yatırım özgürlüğü	80.0	70.0	80.0	50.0	70.0	60.0	85.0	55.0	40.0
Finansal özgürlük	20.0	70.0	90.0	60.0	60.0	50.0	80.0	60.0	50.0

Kaynak: Heritage Foundation, *2020 Index of Economic Freedom*, <https://www.heritage.org/index/explore>, 09.11.2020

Heritage Foundation verilerinde on iki ekonomik özgürlük kategorisi 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Puanın 100'e yaklaşması özgürlük seviyesinin arttığını, 0'a yaklaşması ise özgürlük seviyesinin azaldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda on iki kategorinin ortalamasının alınmasıyla elde edilen genel skora göre Singapur (89.4) ve Hong Kong (89.1) en özgür ülkeler kategorisinde ilk iki sırada yer alırken; Tayvan (77.1), Malezya (74.7) ve Güney Kore (74) de ikinci katagori olan büyük ölçüde özgür ülkeler arasında yer almaktadır. Vietnam (58.8) ve Çin (59.5) ise bölgede en az özgür olan ülkeler konumunda yer almaktadır.

Ampirik Literatür

Kurumsal faktörler ile kalkınma arasındaki ilişki, kalkınma literatüründe üzerinde önemle durulan konulardan biri haline gelmektedir. Literatür incelendiğinde konuyla ilgili, kurumlar-kalkınma ilişkisinden ziyade kurumlar-büyüme ilişkisi üzerine daha fazla çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar model, değişken veya verinin türü konusunda birbirinden farklılık göstermektedir. Seçimlerde yapılan farklılıklara rağmen, çalışmalarda genel olarak kurumsal faktörler ile ekonomik kalkınma ya da büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında, literatürde yapılan çalışmaların önemli bir kısmında, kurumsal faktörün önemli temsili değişkenlerinden biri olan özgürlüklerle büyüme ya da kalkınma ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Konuyla ilgili öncü çalışmalardan biri olan Scully (1988)'in çalışmasında, 1960-1980 döneminde 115 ülke için kişi başına bileşik çıktı büyüme oranları ve siyasi, sivil ve ekonomik özgürlük ile temsil edilen Farrell tipi etkinlik değişkenleri karşılaştırılmıştır. Çalışmada, kurumsal yapı seçiminin ekonomilerin etkinliği ve büyümesi üzerinde önemli ve büyük etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hukukun üstünlüğüne, özel mülkiyete ve kaynakların pazar tahsisine bağlı, siyasi olarak açık toplumların bu tür özgürlükleri kısıtlayan toplumlara kıyasla üç kat daha fazla büyüdüğü ve iki buçuk kat daha fazla ekonomik etkinliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Islam (1996), düşük gelirli (28 ülke), orta gelirli (43 ülke) ve yüksek gelirli (23 ülke) ülkeler için ekonomik özgürlük ile kişi başına gelir ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik analizinde Easton ve Walker'ın (1992) çalışmasında kullanılan ekonomik özgürlük endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre yapılan

ekonomik kısıtlamalar düşük gelirli ülkelerde kişi başına gelir düzeyini düşürürken; orta ve yüksek gelirli ülkelerde değişim yaratmamaktadır. Bu sonucun aksine, artan ekonomik kısıtlamaların yüksek gelirli ülkelerin büyüme oranını düşürdüğü; orta ve düşük gelirli ülkelerin ekonomik büyüme oranlarında ise bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak, kişi başına gelirin artmasının tüm ülkelerde ekonomik kısıtlamaları azalttığı da gözlemlenmiştir.

Farr, Lord ve Wolfenbarger (1998) çalışmalarında, ekonomik özgürlük, politik özgürlük ve ekonomik refah göstergeleri arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Ülkelerarası farklılıkların da ele alınabilmesi amacıyla analize konu alan ülkeler ‘sanayileşmiş’ ve ‘sanayileşmemiş ülkeler’ şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, iki ülke grubu için de incelenen değişkenler arasında benzer nedensellik ilişkileri görülmüştür. Her iki ülke grubunda da, ekonomik özgürlük ve ekonomik refah arasında karşılıklı nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca, ekonomik refah seviyesinin politik özgürlüğün nedeni olduğu şeklinde tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılrken; ekonomik özgürlük ile politik özgürlük arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Leschke (2000) çalışmasında faktör analizini kullanarak özgürlüğün uluslararası refah üzerindeki etkisini araştırmıştır. Pazarın faaliyet gösterdiği çevre (faktör 1) ve piyasa sürecine siyasi müdahalelerin derecesi (faktör 2) değişkenleri ile ulusların refah seviyesi arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile incelemiştir. Çalışma sonucuna göre, her iki faktörün de refahı güçlü bir biçimde arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalman, Sandalcılar ve Demirkoparan (2011), 2000-2006 dönemlerini kapsayan süreçte 8 ülke (Türkiye ve 7 Latin Amerika ülkesi) için özgürlük ve kalkınma ilişkisini inceledikleri çalışmada, mülk edinme özgürlüğü, ticari özgürlük, rüşvet vermeme özgürlüğünün kalkınmayı olumlu yönde etkilediği; sermaye özgürlüğü ve yatırım özgürlüğünün ise kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Alataş (2014) yaptığı çalışmada, 1996-2012 yıllarını kapsayan dönemde 122 ülke için kurumsal kalite ve ekonomik kalkınma ilişkisini incelemiştir. Çalışmada ekonomik kalkınma temsili değişkeni olarak kişi başına GSYİH ve kurumsal kalite temsili değişkeni olarak ekonomik özgürlük endeksi kullanılmıştır. Ülkeler coğrafi esasa göre beş kategoriye ayrılmış ve her bir kategori için ayrı bir model oluşturulmuştur. İlk üç modele göre, kurumsal kalitede meydana gelen %1’lik artışın ekonomik kalkınmayı ülke gruplarında farklı oranlarda pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Üç modele benzer şekilde Model 4 ve Model 5’e ait regresyon sonuçlarında da, iki değişken arasındaki ilişki pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır.

Özgürlükler dışında politik istikrardan mülkiyet haklarına, düzenlemelerin etkinliğinden yolsuzluğun kontrolüne kadar kurumsal faktörü temsil eden birçok değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler kullanılarak yapılan çalışmalar ise şu şekilde özetlenebilir:

Knack ve Keefer (1995), kurumsal çevrenin doğrudan ölçütlerinin, büyüme ve özel yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, mülkiyet haklarını koruyan kurumların, ekonomik büyüme ve yatırım için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak, kurumların büyüme üzerindeki etkisinin yatırımları kontrolden sonra bile devam ettiği belirtilmiştir. Buna göre, mülkiyet haklarının güvence altına alınması yalnızca yatırımın büyüklüğünü değil, girdilerin tahsis edildiği verimliliği de etkilemektedir.

Hall ve Jones’un (1999), neden bazı ülkelerin diğer ülkelere kıyasla işçi başına daha fazla üretim yaptıklarının sebebinin araştırıldığı çalışmada, 127 ülkenin verileri kullanılarak kişi başına çıktı ile sosyal altyapı (kurumsal farklılık) arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmaya göre, ülkeler arasında işçi başına üretimde gözlenen farklılık, fiziksel sermaye ve eğitimsel kazanımdaki farklılıklar ile kısmen açıklanmaktadır. Ülkeler arasındaki sosyal altyapı

(kurumsal) farklılıkları; sermaye birikimi, eğitimsel kazanımlar ve verimlilikte büyük farklılıklara ve dolayısıyla ülkeler arasında büyük gelir farklılıklarına yol açmaktadır.

Acemoğlu ve Johnson (2003) çalışmalarında, vatandaşları koruyan mülkiyet hakları kurumlarını ve vatandaşların kendi arasında sözleşme yapmasını sağlayan sözleşme kurumlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda, mülkiyet hakları kurumlarının uzun vadeli ekonomik büyüme, yatırım ve finansal kalkınma üzerinde önemli bir etkisinin olduğu; sözleşme kurumlarının ise yalnızca finansal alım-satım üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ali (2003), kurumların büyüme ve kalkınma üzerindeki önemi üzerine yaptığı çalışmada yüksek ekonomik büyüme seviyesine sahip olan ülkeleri, yüksek ekonomik özgürlük ve yargı verimliliği, düşük yolsuzluk seviyesi, etkili bürokrasi ve güvence altına alınan mülkiyet hakları ile nitelendirmektedir. Çalışmada, ekonomik özgürlüğün büyüme ve yatırımın önemli belirleyicilerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik özgürlüğün iyi kurum göstergesi olduğu ve özgürlük ile iyi kurumların bir arada düşünülmesi gerektiği, yalnızca yüksek kurumsal kaliteye sahip bir ortamda özgürlüğün sürdürülebilir olduğu da çalışmada ulaşılan diğer sonuçlar arasında yer almaktadır.

Gwartney, Holcombe ve Lawson (2004), çalışmalarıyla ülkelerarası kurumsal farklılıkların (kurumsal kalitenin bir ölçüsü olan EFW endeksiyle), gelir farklılığı ve uzun vadeli büyüme oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucuna göre, gelişmiş kurumları olan ülkeler ekonomik özgürlük ile daha tutarlı ve daha hızlı büyüme, yüksek gelir seviyesi, yüksek ve verimli yatırım miktarı elde etmektedir. Ayrıca, kurumsal kalitedeki değişiklikler gelecekte kişi başına GSYİH'nin büyümesini de etkilemektedir.

Gökalp ve Baldemir (2006) altı kurumsal değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve Türkiye'nin kurumsal yapısının hangi ülkelerle benzerlik taşıdığını araştırdıkları çalışmada, panel veri analizi ve kümeleme analizini kullanmıştır. Kümeleme analizi sonucuna göre Türkiye, içinde bulunduğu 4. grubun ekonomik olarak en gelişmiş ülkesi olmuştur. Panel veri analizi sonucuna göre ise, bu grupta ifade özgürlüğü ve şeffaflık, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi ve hukukun üstünlüğü kurumsal değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yarattığı, buna karşılık yönetimin etkinliği ve yolsuzluğun önlenmesi değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım (2009) kurumsal iktisat bağlamında ülkeler arası büyüme farklılıkları üzerine yaptığı çalışmada, 96 ülke için 1970-2005 yılları arasındaki süreçte kişi başına reel GSYİH ile ekonomik özgürlük endeksi, politik ve sivil haklar endeksi (psh), teknoloji sınırından uzaklık (uzaklık), psh ve uzaklık değişkenlerinin çarpımı ve ekonomik özgürlük endeksi ile uzaklık değişkeni çarpımı ve eğitim değişkenini kullanmıştır. Çalışmada üç ayrı model oluşturulmuştur. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; ekonomik özgürlükler ile politik ve sivil hakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Kurumsal değişkenler büyüme hızını arttırmakta; ancak ne kadar artış olacağı ülkenin teknoloji sınırına uzaklığına bağlı olmaktadır.

Yoo ve Steckel (2010)'ın çalışmalarında Japonya, Kore, Tayvan ve Palau'da mülkiyet hakları ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki incelenmiştir. Japonya, toprakta iyi tanımlanmış mülkiyet hakları sistemini iki büyük Asya ekonomisi olan Kore ve Tayvan ile Pasifik'in önde gelen ekonomisi olan Palau'ya aktarmıştır. Çalışmada, Asya'da uygulanan mülk tanımlayıcı kurumların ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ve güvenli mülkiyet haklarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zouhaier ve Kefi (2012), kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 1970-2000 yıllarını kapsayan süreçte 17 gelişmiş ve 20 gelişmekte olan toplam 37 ülke üzerinde incelemiştir. Yapılan araştırma sonucunda, gelişmiş ülkelerdeki sivil özgürlükler ve siyasi

hakların ekonomik büyüme ile ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Siyasi kurumlar, ekonomik büyüme üzerinde yatırım ve beşeri sermaye yoluyla dolaylı bir etkiye sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde ise siyasi ve ekonomik kurumların ekonomik büyüme ile ilişkisi bulunmamaktadır. Bu ülkelerde kurumlar savunmasız olduğu için, ekonomik performans üzerinde bir etkiye sahip olamamaktadır.

Vergil ve Teyyare (2017), Mankiw, Romer ve Weil (MRW) büyüme modeli çerçevesinde kriz, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Arjantin, Meksika ve Brezilya, Tayland, Malezya, Filipinler, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye'nin 1984-2010 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, analiz yöntemi olarak da panel veri analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, krizlerin kurumsal kalite düzeyini değiştirdiği ve bu değişimin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Lohi (2019) mülkiyet hakları ve ekonomik kalkınma üzerine yaptığı çalışmada, 1995-2007 dönemini kapsayan süreçte 20 Sahra Altı Afrika (SAA) ülkesi için GSYİH, eğitim, sermaye stoku ve farklı kurumsal kalite ölçütlerini kullanmıştır. Yapılan analiz ile, mülkiyet hakları eksikliğinin Sahra Altı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümesini engellediği sonucuna ulaşılmıştır. Mülkiyet haklarının iyileştirilmesine yönelik atılan adımlar, SSA bölgesindeki toplam faktör verimliliğini (TFP) önemli ölçüde arttırmaktadır. Lohi'ye göre özel mülkiyet haklarının yaratılması ve açık devlet yasalarıyla uygulanması, Sahra altı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümesine katkıda bulunacaktır.

Ampirik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde önce ampirik analizde kullanılacak yöntem, veri seti ve modelden bahsedilecek, sonrasında nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönünü belirlemek için yapılan testlerin sonuçları değerlendirilecektir.

Araştırmanın Yöntemi, Veri Seti ve Model

Ampirik analizde, kurumsal faktörler ile Doğu Asya kalkınması arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için panel veri analiz yönteminden yararlanılmıştır. Panel veri, ülkeler ve firmalar gibi N sayıda birim ve her birime karşılık gelen T sayıda yatay kesit gözlemden oluşmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 2). Panel veri ile çalışıldığında, her bir birim için tüm zamanlarda veri gözlemleniyorsa 'dengeli panel', bazı birimlerde ve bazı zamanlarda veri gözlemlenmiyorsa 'dengesiz panel' söz konusu olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 5).

Panel veri analizi, hem zaman serisi analizi hem de yatay kesit veri analizinin temel özelliklerine sahiptir. İlaveten, adı geçen analiz yöntemlerinin dezavantajlarını da ortadan kaldırılabilmektedir (Tarı, 2010, s. 475). Panel veri analizi, parametrelerin daha etkin biçimde tahmin edilebilmesi için zengin kaynak çeşitliliği sunmakta, bu durum ekonometrik tahminlerin etkinliğini ve güvenilirliğini arttırmaktadır (Baltagi, 2011, s. 305; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 9). Birimler arasında mevcut olan heterojenlik, zaman serisi ve yatay kesit verileri analizlerinde kontrol edilememekte iken; panel veri analizi bu heterojenliği dikkate almaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007, s. 37; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 10). Zaman serilerinde serbestlik derecesinin az olması ve çoklu doğrusal bağlantı durumu, açıklayıcı değişkenlerin tek başına etkisine karar vermek isteyen araştırmacılar için sorun yaratmaktadır. Bu sorun, örnekten sağlanan bilginin modelin ihtiyaç duyduğu bilgiyi karşılamakta yetersiz olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu durumda ya örnekten sağlanacak bilginin artırılması ya da modelin ihtiyaç duyduğu bilgiyi azaltma yoluna gidilmesi gerekmektedir. Panel veri analizinde ise kullanılan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi daha az olmaktadır. Panel veri analizinde, hem serbestlik derecesi artırılabilir hem de değişkenler iki boyuta göre değerlendirilebilmektedir. Birimlere ait bilgilerin varlığı nedeniyle veriden elde edilen bilgi ile

modelin ihtiyaç duyduğu bilgi arasındaki fark azaltılabilmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007, s. 37; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 12-13).

Panel veri için oluşturulan model aşağıda ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki modelde Y bağımlı değişkeni, X_k bağımsız değişkeni, α sabit parametreyi, β eğim parametresini, u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birimleri (firma, ülke, şehir), t alt indisi ise zamanı (ay, yıl) belirtmektedir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 4).

Çalışmada, kalkınma ile kurumsal faktörler arasındaki nedensellik ilişkisi, 1998-2016 döneminde panel veri analiz yöntemiyle 9 ülke Doğu Asya ülkesi için ampirik olarak araştırılmıştır. Ülkeler verilerin ulaşılabilirliğine göre seçilmiş, analiz dönemi de yine bu sınırlılık kapsamında belirlenmiştir.

Doğu Asya kalkınması ile kurumsal faktörler arasındaki ilişkinin tespiti için, beş değişken belirlenmiştir. Bu kapsamda, ekonomik kalkınma temsili değişkeni olarak kişi başına GSYİH artış oranı (GSYİH), kurumsal faktör temsili değişkenleri olarak da; ekonomik özgürlük endeksi (EF), eğitim endeksi (Eİ), ticari özgürlük endeksi (TF) ve kamusal bütünlük endeksi (GI) kullanılmıştır. Kişi başına GSYİH artış oranı Dünya Bankası veri tabanından; ekonomik özgürlük endeksi, ticari özgürlük endeksi ve kamusal bütünlük endeksi Miras Vakfı'ndan (Heritage Foundation); eğitim endeksi ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan (UNDP) derlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerle ilgili bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Temsili Değişken	Kısaltma
Ekonomik kalkınma	Kişi başına gayrisafı yurtiçi hasıla artış oranı	GSYİH
Kurumsal faktör	Ekonomik özgürlük endeksi	EF
Kurumsal faktör	Eğitim endeksi	Eİ
Kurumsal faktör	Ticari özgürlük endeksi	TF
Kurumsal faktör	Kamusal bütünlük endeksi	GI

Kalkınma, ölçülmesi zor bir kavramdır. Toplam hasıladaki değişimler ekonomik kalkınmanın onlarca göstergesinden biri olmakla birlikte, ampirik çalışmaların birçoğunda kalkınmanın bu göstergesiyle ilgili değişkenler (toplam veya kişi başına GSYİH, toplam veya kişi başına GSMH, kişi başına GSYİH artış oranı gibi) tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bu çalışmada kalkınma değişkeni olarak literatürde kalkınma üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda (Islam, 1996; Farr, Lord ve Wolfenbarger, 1998; Dearmon ve Grier, 2009; Yalman, Sandalcılar ve Demirkoparan, 2011; Alataş, 2014) kullanılan bir değişken olan kişi başına GSYİH artış oranı kullanılmıştır.

Ekonomik özgürlük endeksi (EF) değişkeni belirlenmiş on iki bileşenin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Söz konusu on iki bileşen dört kategori altında toplanmaktadır:

- Hukukun üstünlüğü: Mülkiyet hakları, kamusal bütünlük (yolsuzluk) ve adli etkinlik
- Devletin büyüklüğü: Vergi yükü, kamu harcamaları ve mali sağlamlık
- Düzenleyici verimlilik: İş özgürlüğü, emek özgürlüğü ve parasal özgürlük
- Açık piyasalar: Ticari özgürlük, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük

Yukarıdaki on iki bileşen 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Puanın 100'e yaklaşması özgürlük seviyesinin artmasını, 0'a yaklaşması ise özgürlük seviyesinin azalmasını ifade etmektedir.

Eğitim endeksi değişkeni ise, insani gelişme endeksi bileşenlerinden biri olarak her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ortalama okullaşma yılları ve beklenen okullaşma yılları verileri kullanılarak hesaplanmaktadır.

Çalışmada, Doğu Asya ülkeleri örneğinde kurumsal faktörlerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için aşağıdaki modeller kurulmuştur:

$$\text{Model 1: GSYİH}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}EF_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 2: GSYİH}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}Eİ_{it} + u_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 3: GSYİH}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}TF_{it} + u_{it} \quad (4)$$

$$\text{Model 4: GSYİH}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}GI_{it} + u_{it} \quad (5)$$

$$\text{Model 5: Eİ}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}EF_{it} + u_{it} \quad (6)$$

$$\text{Model 6: TF}_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}Eİ_{it} + u_{it} \quad (7)$$

Oluşturulan modeller ile öncelikle paneli oluşturan ülkeler (yatay kesitler) arasındaki bağımlılık test edilmiştir. Sonraki aşamalarda ise Swamy S testi, birim kök testi ile Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Analiz ve Bulgular

Bu bölümde nedensellik testi öncesinde gerekli testler yapılmakta, daha sonra da panel nedensellik testiyle elde edilen bulgular yorumlanmaktadır.

Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Panel veri analizinde seriler arasında yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığı dikkat edilmesi gereken hususlardan birini oluşturmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması panel veri analizinde sapmalı sonuçlara neden olmaktadır (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Yatay kesit bağımlılığını ölçen testlerin tercihinde serilerin yatay kesit ve zaman boyutu dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda panelin zaman boyutunun (T), yatay kesit boyutundan (N) büyük veya küçük olduğu durumlara göre uygulanan testler farklılık göstermektedir. Panelin zaman boyutu (T), yatay kesiti boyutundan (N) büyük olduğu durumda (T>N) uygulanan Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testi ve her iki durumu da bünyesinde barındıran (T>N, N>T) Pesaran (2004) tarafından uygulanan CDLM testi buradaki modeller için de uygun görülmektedir.

Panelde yatay kesit bağımlılığının sınanması amacıyla geliştirilen ilk testlerden biri Breusch ve Pagan (1980) tarafından ortaya atılan LM (Lagrange Çarpanı) testidir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (8)$$

(2) nolu eşitlikte, $\hat{\rho}_{ij}^2$: i.j. kalıntının (i. ve j. birimlerin kalıntıları arasındaki) korelasyon katsayısıdır. LM test istatistiğinin $T \rightarrow \infty$ ve N sabit iken $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde ki-kare asimptotik dağılıma sahip olduğu varsayılmaktadır. LM testinde H_0 hipotezi yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını ifade etmektedir (Pesaran, 2004, s. 4; Güloğlu ve İvrendi, 2010, s. 384; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 227).

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testinden sonra, Pesaran (2004) tarafından bu testin geliştirilmiş hali olan CD_{LM} testi ortaya atılmıştır:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (9)$$

Eşitlik (2)'e göre $N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ iken, panelde yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayılmaktadır. Bu testte yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğunda sapmalar ortaya çıkmakta ve yatay kesit boyutu arttıkça sapmalar artmaktadır (Pesaran, 2004, s. 5; Güloğlu ve İvrendi, 2010, s. 384).

Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması ve yatay kesitin artmasıyla ortaya çıkan sapmalar nedeniyle, Pesaran (2004) yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlar ($N > T$) için CD testini geliştirmiştir. Bu test şu şekilde gösterilebilir:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}} \quad (10)$$

CD olarak adlandırılan bu yeni test, yatay kesit kalıntıları arasındaki korelasyon katsayılarının toplamına dayanmaktadır. Yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi altında, bu test istatistiği standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran, 2004, s. 9; Güloğlu ve İvrendi, 2010, s. 384).

Test sonuçlarına göre elde edilen olasılık değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinden küçükse H_0 hipotezi (yatay kesit bağımlılığı yoktur) reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Olasılık değerlerinin anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu durumda ise H_0 hipotezi reddedilememekte ve yatay kesit bağımlılığı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmiş ve sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	Breusch-Pagan LM testi (1980) (T>N)	Pesaran scaled LM (2008)- CDLM (N>T ve T>N)	Pesaran CD (2004) (N>T)
GSYİH	235.4723 (0.000)	23.50804 (0.000)	14.37832 (0.000)
EF	99.81855 (0.000)	7.521088 (0.000)	0.52430 (0.6001)
Eİ	630.7514 (0.000)	70.09212 (0.000)	25.10299 (0.000)
TF	199.3805 (0.000)	19.25457 (0.000)	11.68952 (0.000)
GI	130.4908 (0.000)	11.13584 (0.000)	4.26406 (0.000)
MODEL 1	232.3925 (0.000)	23.14507 (0.000)	14.2895 (0.000)
MODEL 2	252.0475 (0.000)	25.46144 (0.000)	15.0182 (0.000)
MODEL 3	233.4114 (0.000)	23.26516 (0.000)	14.1858 (0.000)
MODEL 4	247.9354 (0.000)	24.97683 (0.000)	14.9672 (0.000)
MODEL 5	531.0762 (0.000)	58.34529 (0.000)	22.97129 (0.000)
MODEL 6	154.7898 (0.000)	13.99952 (0.000)	-1.54392 (0.000)

Değişkenler ve altı model için de uygulanan testlerden elde edilen olasılık değerleri 0.01'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında

yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç, ülkelerin birindeki herhangi bir şokun analizde yer alan diğer ülkeleri de etkilediğini ortaya koymaktadır.

Homojenlik/Hetorejenlik Sınaması

Parametrelerin birimlere göre homojen veya heterojen olması durumuna göre eşbütünleşme, nedensellik ve tahmin yöntemleri tercihi yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 246). Bu nedenle panel nedensellik analizi tercihi yapılabilmesi amacıyla, öncelikle panelin heterojen mi yoksa homojen mi olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Swamy S homojenlik testi uygulanmıştır. Testin hipotezi şu şekildedir:

H_0 : Parametreler homojendir.

H_1 : Parametreler heterojendir.

Tablo 4: Homojenlik/Heterojenlik Sınaması (Swamy S Testi)

	Chi2 (32)	Olasılık Değeri
MODEL 1	119.32	0.0000
MODEL 2	122.53	0.0000
MODEL 3	131.01	0.0000
MODEL 4	118.45	0.0000
MODEL 5	725.27	0.0000
MODEL 6	1912.76	0.0000

Homojenlik/heterojenlik testi, analize dahil edilen ülkelerin ekonomik yapılarının birbirinden farklı olup olmadığının araştırılması amacıyla uygulanmaktadır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin birimden birime değişip değişmediğini belirlemek amacıyla uygulanan homojenlik/heterojenlik testi için Swamy (1970) tarafından türetilen S testi kullanılmıştır. Swamy (1970) S testi sonuçlarına göre, ‘parametreler homojendir’ varsayımını ifade eden boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, modellerde yer alan sabit ve eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Test sonucunda, ülkelerin ekonomik yapılarının birbirinden farklı olduğu ve değişkenlere ait regresyon katsayısının her birime göre değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgulara dayanılarak, parametreleri heterojen olan modellere uygulanabilen Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi model için uygun görülmektedir.

Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizinde kullanılan serilerin birim kök içerip içermemesi, ulaşılan sonuçların güvenilirliği açısından önemli görülmektedir. Serinin birim kök içermesi yani durağan olmaması o serilerle yapılacak analizlerin gerçeği yansıtmasına engel olmaktadır. Panel birim kök testine karar verilmesi aşamasında serinin yatay kesit bağımlılığı varlığı veya yokluğu durumu göz önünde bulundurulmaktadır. Yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmaması halinde birinci nesil birim kök testleri kullanılırken; yatay kesit bağımlılığının bulunması halinde ise ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır.

Paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için değişkenlerin durağanlık özellikleri, Pesaran (2007) panel birim kök test yöntemleri ile araştırılmıştır. Pesaran, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş versiyonunu Yatay Kesitli Geliştirilmiş Dickey Fuller (CADF) testi olarak adlandırmaktadır. CADF regresyonu aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Pesaran, 2007: 267-269; Yerdelen Tatoğlu, 2013, s. 223-224):

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (11)$$

Pesaran (2007)'ın CADF panel birim kök testinin “paneli oluşturan her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerdiği” hipotezi, “paneli oluşturan yatay kesitlerin belirli bir bölümünün birim kök içermediği” hipotezine karşı sınanmaktadır:

$$H_0: b_i = 0 \text{ tüm } i\text{'ler için (Birim kök vardır)}$$

$$H_1: b_i < 0, i=1,2,\dots, N_1, b_i=0, i=N_1 + 1, N_1 + 2,\dots, N \text{ (Birim kök yoktur)}$$

CADF regresyonu tahmininden sonra, CIPS istatistiğinin elde edilebilmesi amacıyla gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamaları ($CADF_i$) alınmaktadır. Pesaran, CADF test istatistiklerinin aritmetik ortalamasını Yatay Kesitli Geliştirilmiş IPS (CIPS) test istatistiği olarak adlandırmakta ve bu testi panel veri serisinin durağanlık özelliklerini incelemek amacıyla kullanmaktadır. CIPS testi asimptotik olarak standart normal dağılıma sahiptir ve aşağıda gösterildiği gibi formüle edilmektedir:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (12)$$

Çalışmada kullanılan serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için serilerin durağanlığı ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan CIPS testi ile incelenmiştir. Tablo 5 ve Tablo 6 analiz dahilinde ele alınan ülkeler için GSYİH, EF, Eİ, GI, TF değişkenlerine ait CIPS birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Değişkenler		
	GSYİH	Eİ	GI
Sabitli	0.697	-1.057	-0.836
t-istatistik	(0.757)	(0.145)	(0.202)
Sabitli&Trendli	2.454	0.932	0.844
t-istatistik	(0.993)	(0.824)	(0.801)
	Δ GSYİH	Δ Eİ	Δ GI
Sabitli	-11.772	-6.132	-6.396
t-istatistik	(0.000)	(0.000)	(0.000)
Sabitli&Trendli	-10.695	-4.619	-6.546
t-istatistik	(0.000)	(0.000)	(0.000)

Tablo 5 CIPS test sonuçlarına göre GSYİH, Eİ ve GI değişkenleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde seviyesinde durağan değildir. Serilerin birinci farkı alınarak elde edilen sonuçlara göre ‘birim kök vardır’ hipotezi reddedilmiş ve seriler durağan hale gelmiştir. Tablo 6 CIPS test sonuçlarına göre ise EF ve TF değişkenlerinin seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Test	Değişkenler	
	EF	TF
Sabitli	-3.989	-2.232
t-istatistik	(0.000)	(0.013)
Sabitli&Trendli	-3.237	-3.947
t-istatistik	(0.001)	(0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerini göstermektedir. Δ birinci farkını ifade etmektedir. Gecikme uzunluğunun tespiti için Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır.

Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Dumitrescu-Hurlin (2012), Granger nedensellik testini heterojen paneller için genişletmiştir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (13)$$

(α_i) bireysel etkileri ifade etmektedir ve sabit olduğu varsayılır. (k) panelin gecikme uzunluğunu, $\gamma_i^{(k)}$ gecikme katsayılarını ve $\beta_i^{(k)}$ regresyon eğim katsayılarını ifade etmektedir. Gecikme ve eğim katsayıları birimlere göre değişiklik göstermektedir. Denklem (7)'den faydalanılarak test edilen temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\begin{aligned} H_0 &= \beta_1 = 0 & \forall_i &= 1, \dots, N \\ H_1 &= \beta_i = 0 & \forall_i &= 1, \dots, N \\ H_1 &= \beta_i \neq 0 & \forall_i &= N_1 + 1, N_2 + 2, \dots, N \\ 0 &\leq N_1/N < 1 \end{aligned}$$

Temel hipotez ' β_i 'lerin tümü sifıra eşittir' şeklindedir ve birimlerin değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Alternatif hipotez altında ise β_i birimlere göre değişkenlik göstermektedir. ' β_i 'lerin bazıları sifırdan farklıdır' şeklinde alternatif hipotez kurulmaktadır; β_i 'lerin bazılarının sifıra eşit olmasına izin verilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, alternatif hipotez altında bazı birimlerde nedensellik ilişkisi olmayabilmektedir. Alternatif hipotez altında modelin heterojen olmasına rağmen yazarlar bootstrap kritik değerleri elde ederek testi uyguladığında, yatay kesit bağımlılığı altında dahi testin gücünün düşmediğini Monte Carlo simülasyonları ile ispatlamaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1458; Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 154-155). Dumitrescu ve Hurlin panel Granger nedensellik testinin heterojen panelleri ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alması, oluşturduğumuz iki model için de uygun bir nedensellik testi olduğunu ispatlamaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) yapmış olduğu simülasyon çalışmalarıyla, test istatistiğinin az sayıda birime sahip panellerde dahi iyi bir boyutta ve güçlü özelliklere sahip olduğunu, gecikme uzunluğunun yanlış olarak seçilmesi durumunda dahi bu test istatistiğinin oldukça güçlü olduğunu kanıtlamıştır (Bozoklu ve Yılanıcı, 2013, s. 177).

Tablo 7: Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH	Z-bar istatistik	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu
EF	-0.5712	0.5678	1
Eİ	8.7758	0.0000	4
TF	13.8317	0.0000	4
GI	1.3088	0.1906	1
Bağımlı Değişken: EF	Z-bar istatistik	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu
GSYİH	4.0575	0.0000	4
Eİ	7.9576	0.0000	4
Bağımlı Değişken: Eİ	Z-bar istatistik	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu
GSYİH	7.0568	0.0000	4
EF	4.8644	0.0000	4
TF	9.6354	0.0000	4
Bağımlı Değişken: TF	Z-bar istatistik	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu
GSYİH	4.9704	0.0000	2
Eİ	3.6542	0.0003	1
Bağımlı Değişken: GI	Z-bar istatistik	Olasılık Değeri	Gecikme Uzunluğu
GSYİH	-0.0111	0.9912	1

Not: Modellerde gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testinin uygulandığı, GSYİH artış oranı ve ekonomik özgürlük değişkenlerinden oluşan Model 1 için; kişi başına düşen GSYİH artış oranından ekonomik özgürlüğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. GSYİH artış oranı ve eğitim endeksi değişkenlerinden oluşan Model 2'de ve GSYİH artış oranı ve ticari özgürlük endeksi değişkenlerinden oluşan Model 3'de çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. GSYİH artış oranı ve kamusal bütünlük endeksi değişkenlerinden oluşan Model

4'te nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Eğitim endeksi ve ekonomik özgürlük endeksi değişkenlerinden oluşan Model 5 ve ticari özgürlük endeksi ve eğitim endeksi değişkenlerinden oluşan Model 6'da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Analiz bulgularını özetlemek gerekirse, Tablo 7'de görüldüğü gibi çift yönlü nedensellik ilişkisi; kişi başına GSYİH artış oranı ile eğitim endeksi, eğitim endeksi ile ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına GSYİH artış oranı ile ticari özgürlük endeksi ve eğitim endeksi ile ticari özgürlük arasındadır. Tek yönlü nedensellik ilişkisi ise kişi başına GSYİH artış oranından, ekonomik özgürlüğe doğrudur. Bu sonuçlar, kurumsal faktörlerin kalkınma üzerinde etkisinin olduğu savını desteklemektedir. Ek olarak, eğitim endeksi ile ticari özgürlük endeksinin veya eğitim endeksi ile ekonomik özgürlük endeksinin karşılıklı nedensellik ilişkisine sahip olması durumlarında da görüldüğü gibi, kurumların birbirleri üzerinde de etkisi olabilmektedir.

Sonuç

Doğu Asya bölgesinde yer alan gelişmekte olan ülkeler, diğer bölgelerdeki gelişmekte olan ülkelere göre ekonomi başta olmak üzere pek çok konuda daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Yoğun sanayileşme, yerli üreticiyi destekleyen politikalar, beşeri sermayeye, bilime ve teknolojiye yönelik yatırımlar ile Güney Kore, Singapur, Hong Kong gibi ülkelerle başlayan bölgesel gelişme, zamanla Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkeleri de kapsamıştır. Bölgenin kalkınma konusunda gösterdiği bu başarı tüm dünyanın dikkatini çekmiş, bu hızlı ve çarpıcı gelişme konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar zamanla, bölgenin sosyo ekonomik ve kültürel yapısı da dikkate alındığında, bu başarıda ekonomik faktörler yanında diğer faktörlerin de etkili olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir.

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve özellikle 1980'lerde daha popüler hale gelen kurumsal iktisat yaklaşımına göre düşünce ve davranış biçiminin, kültürün, kuruluşların, yönetim şeklinin, sosyoekonomik şartların, hukuk sisteminin, bürokrasinin, siyasetin ve daha pek çok faktörün ekonomik kalkınmada etkisinin olabileceği ileri sürülmektedir. Kurumsal iktisatçılar istikrarlı ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanmasında ekonomik faktörlerin tek başına yeterli olmadığını, ekonomik sorunlara çözüm bulmada pek çok faktörün göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada ekonomik kalkınma konusunda bir model olarak kabul edilen Doğu Asya kalkınmasında kurumsal faktörlerin etkisinin varlığı panel nedensellik analiziyle incelenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, kurumsal faktörlerin Doğu Asya kalkınması üzerinde etkisinin olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Ampirik analiz sonuçlarından, Doğu Asya kalkınmasında özellikle iki faktörün ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri Doğu Asya kalkınması üzerine çalışmalar yapan birçok araştırmacının da bu başarıda hakkını teslim ettiği eğitimidir. Başta Güney Kore ve Singapur olmak üzere birçok Doğu Asya ülkesi eğitime büyük önem vermekte, eğitime ve bununla bağlantılı Ar-Ge çalışmalarını bilimsel ve teknolojik faaliyetlere ciddi yatırımlar yapmaktadır. Çünkü, eğitim bir taraftan işgücünün niteliğini ve verimliliğini artırıp kişi başına üretim düzeyini yükseltirken, diğer taraftan da bireylerin davranışlarında ve toplumsal bilincin oluşmasında olumlu etkiler yaratarak sosyo-kültürel ve siyasal açıdan da kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Analiz sonuçlarına göre, bölge kalkınmasında anahtar role sahip diğer kavram ise özgürlük kavramıdır. Doğu Asya ülkelerine bu açıdan bakıldığında farklılık arz etmekle birlikte, genel olarak bu ülkelerin özellikle 1980 sonrasında ihracata dönük kalkınma politikalarını benimsedikleri ve hızlı bir şekilde dışa açılma ve serbestleşme sürecine dahil oldukları görülmektedir. Doğu Asya ülkeleri, dışa açık ve ihracata dayalı büyüme modelleri

çerçevesinde dış ticaretin ve yabancı sermaye akımlarının önündeki engelleri önemli ölçüde azaltmışlar ve gerçekçi kur politikaları izleyerek kalkınmalarına ivme kazandırmışlardır.

Sonuç olarak, adigeçen Doğu Asya ülkelerinin kurumsal yapılarına uygun olarak uyguladıkları isabetli politikaların, kalkınmalarında olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, kalkınmanın ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel ve siyasi yönü de olduğu dikkate alındığında, Doğu Asya deneyiminde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için kurumsal yapılarını güçlendirmeleri ve sözkonusu süreçte bu yapıları ekonomik faktörlerinin bir tamamlayıcısı olarak etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli politikaları üretip uygulamaya geçirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. & Johnson, S. (2003). Unbundling institutions. *NBER Working Paper*, Sayı 9934.
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. A. (2016). *Diktatörlük ve demokrasinin ekonomik kökenleri*. Sevil Kurdoğlu ve Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Adelman, I. & Morris, C. T. (1967). *Society, politics and economic development: A quantitative approach*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Alataş, S. (2014). *Ekonomik kalkınmayı belirleyen faktörler: Ampirik bir analiz*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Baltagi, B. H. (2011). *Econometrics*. New York: Springer.
- Bozoklu, Ş. ve Yılcı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Dearmon, J. & Grier, K. (2009). Trust and development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71(2), 210-220.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Farr, W. K., Lord, A. R. & Wolfenbarger, J. L. (1998). Economic freedom, political freedom and economic well-being: A causality analysis. *Cato Journal*, 18(2), 247-262.
- Gökalp, M. F. ve Baldemir, E. (2006). Kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 212-226.
- Güloğlu, B. ve İvrendi, M. (2010). Output fluctuations: Transitory or permanent? The case of Latin America. *Applied Economic Letters*, 17(4), 381-386.
- Gwartney, J. D., Holcombe, R. G. & R. A. Lawson (2004). Economic freedom, institutional quality and cross-country differences in income and growth. *Cato Journal*, 24(3), 205-233.
- Hall, R. E. & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others?. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.
- Heritage Foundation, *2020 Index of Economic Freedom*. Retrieved 9 November 2020 from: <https://www.heritage.org/index/explore>.
- Islam, S. (1996). Economic freedom, per capita income and economic growth. *Applied Economic Letters*, 3(9), 595-597.
- Kama, Ö. (2011). Yeni kurumsal iktisat okulunun temelleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/2, 183-204.
- Knack, S. & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional indicators. *MPRA Paper*, No. 23118.

- Leschke, M. (2000). Constitutional choice and prosperity: A factor analysis political economy. *Constitutional Political Economy*, 11(3), 265-279.
- Lohi, J. (2019). Property rights and economic development: The case of Sub-Saharan African countries. *Economic and Political Institutions and Development*, In J. C. Hall & S. Harper (Ed.), 61-74, Switzerland: Springer International Publishing.
- Nabli, M. K. & Nugent, J. B. (1989). The new institutional economics and its applicability to development. *World Development*, 17(9), 1333-1347.
- Pazarlıoğlu, M. V. ve Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: Panel veri yaklaşımı, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35-43.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper*, No. 1240.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Scully, G. W. (1988). The institutional framework and economic development. *Journal of Political Economy*, 96(3), 652-662.
- StatNano (2020). *Top 10 Countries in Publishing USPTO Nano-patents in the First Half of 2020*, Retrieved 20 July 2020 from: <https://statnano.com/news/68160/Top-10-Countries-in-Publishing-USPTO-Nano-patents-in-the-First-Half-of-2020>.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- UNDP (2020). *Education Index*, Retrieved 15 August 2020 from: <http://hdr.undp.org/en/indicators/103706#>.
- Vergil, H. & Teyyare, E. (2017). Crisis, institutional quality and economic growth. *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 31(2), 1-19.
- Wedeman, A. (2002). Development and corruption: The East Asian paradox. In E. T. Gomez (Ed.), *Political Business in East Asia*, 34-61, London: Routledge.
- Yalman, İ. N., Sandalcılar, A. R. ve Demirkoparan, F. (2011). Özgürlükler ve ekonomik kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 431-444.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *İleri Panel Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi-Stata Uygulamalı*, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel Zaman Serileri Analizi-Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yıldırım, S. (2009). *Kurumsal iktisat bağlamında ülkeler arası büyüme farklılıklarının analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yoo, D. & Steckel, R. (2010). Property rights and financial development: The legacy of Japanese colonial institutions. *NBER Working Paper*, No. 16551.
- Zouhaier, H. & Kefi, M. K. (2012). Institutions and economic growth. *Asian Economic and Financial Review*, 2(7), 795-812.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kanun Hükmünde Kararnameler ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Karşılaştırılması

Comparison Between Cabinet Decree and Presidential Decree

Bayram DOĞAN^{a*} Ali Fuat GEYİK^b Emine Esra BOZKURT^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri ABD, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6920-2685

^b Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku ABD, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4007-9601

^c YL Mezunu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9403-2350

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Haziran 2021

Kabul tarihi: 4 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi,

Kanun hükmünde kararname,

Asli yetki,

Yetki kanunu,

Düzenleyici işlemler

ÖZ

21 Ocak 2017 tarihinde çıkarılan 6771 sayılı Kanun'la yapılan Anayasa değişikliği, 16 Nisan 2017'de yapılan referandum ile onaylanmıştır. Anılan Anayasa değişikliği 9 Temmuz 2018 de bütünüyle yürürlüğe girmiştir. Bu değişiklik sonucu Türkiye'de uygulanmakta olan rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem yerini "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" olarak isimlendirilen başkanlık sistemine de benzeyen ancak kendine özgü yeni bir sisteme bırakmıştır. Bu yeni sistemin getirmiş olduğu en önemli değişikliklerden biri Cumhurbaşkanına doğrudan Anayasa ile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisinin verilmesi olmuştur. Verilen bu yetki ile yürütme organı güçlendirilerek "asli düzenleme yetkisine" kavuşmuş, Cumhurbaşkanı "ilk elden" kararname çıkarabilir hâle gelmiştir. Bu yetki kapsamında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılırken, Cumhurbaşkanına yasama organınca verilecek "yetki kanununa" gerek duyulmaksızın ve re'sen düzenleyici işlem niteliğinde norm ihdas etme gücü verilmiştir. Oysa anılan değişiklik öncesi, norm niteliğinde kural koyma yetkisi sadece kolektif sorumluluğu olan ve tali yetki kapsamında Bakanlar Kurulu'na aitti. Ancak Bakanlar Kurulu'nun bu yetki kapsamında çıkardığı kanun hükmünde kararnameler TBMM'den alınacak bir "yetki kanununa" bağlı olarak çıkarılabilmekteydi. Anılan değişiklikle kanun hükmünde kararname kaldırılmış olup, yerine Cumhurbaşkanına geniş haklar tanıyan kararname çıkarma yetkisi verilmiştir.

Çalışmanın amacı 16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği ile kaldırılmış olan kanun hükmünde kararnameler (KHK) ile yeni dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin (CBK) karşılaştırılmasıdır. Bu bağlamda CBK ile KHK karşılaştırılması çerçevesinde; CBK ve KHK'yı çıkaran organ, asli ve tali yetki ayrımı, CBK ve KHK'nın düzenleme alanı, Olağanüstü Hâl (OHAL) CBK- OHAL KHK'larının karşılaştırılması ve en nihayetinde hem olağan dönem hem de OHAL CBK ve KHK'larının yargısal denetimleri ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 17, 2021

Accepted October 4, 2021

Keywords:

Presidential decrees,

Statutory decrees,

Primary authority,

Enabling statute,

Regulatory procedures

ABSTRACT

The Constitutional amendment, made with the Law No. 6771 enacted on 21 January 2017, was approved by the referendum held on 16 April 2017. After the amendment the rationalized parliamentary system, which was applied in Turkey, was replaced by the "Turkish Presidential System". One of the most important changes is Presidential Decree power given to President. With this given authority, the executive body has been strengthened and attained the "primary regulatory power". When a Presidency Decree is issued within this authority, the need for "authorization law" to be given by Parliament is abolished and law-making power is given as a self-regulatory process. Whereas before the amendment, law making power belonged only to the Council of Ministers, which had collective responsibility and secondary authority. However, the power to issue Statutory Decree held by the Council of Ministers was dependent on "authorization law" given by the Parliament.

The purpose of this study is to compare the Statutory Decrees, which were abolished with the Constitutional amendment of 16 April 2017, with the new Presidential Decrees. In this context, in the framework of comparing Presidential Decree and Statutory Decree; The body that issues the Presidential Decree and the Statutory Decree, the separation of primary and secondary authority, the regulatory area of the Presidential Decree and the Statutory Decree, the comparison of Presidential Decree and Statutory Decree in the State of Emergency and ultimately the judicial review of both the ordinary period and the State of Emergency for both decrees will be discussed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bayramdogan@ksu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Countries governed by democracy often have to make quick decisions to meet the needs of their people. At this point, governments need to be equipped with certain powers in order to get effective results. Within the scope of meeting these needs, it is an important factor whether the executive is single-headed or double-headed. In this context, the choice of government system applied in countries can be decisive. Continuation of democracy and transition to advanced democracy in a democratic country, ensuring the functioning of the social state of law and ensuring economic stability are important principles. It can be stated that the separation of powers, the rule of law, economic and political stability and the need for a functioning executive are the basis of the discussions on the government system in Turkey. With the implementation of the presidential system on 9 July 2018, the executive power has been vested in the President due to the monist structure of the executive. Therefore, there is no Council of Ministers in the new system. On the other hand, all the powers of the Council of Ministers have passed to the Presidency, which has an authorized and responsible status.

Considering the Turkish legal system and politics since the first Turkish Constitution, 1876 Kanun-ı Esasi, many duties and powerful authorities have been given to the executive body in constitutions and other legislations in order to prevent instabilities and negative situations of coalition governments. Due to these powers given to the executive body, instabilities have been tried to be eliminated. However, although these changes on some matters were rightfully made, they were the focus of negative criticism. In Turkey, there have been frequent discussions of the government system from past to present, but no conclusion has been reached until the 2017 Constitutional Amendment. Problems and debates from the past have been put forward, and as a result of the 2017 Constitutional amendments made by the secondary founding power, a transition to the Presidential system was made, which is a new system and an ideal system for Turkey that has Turkey-specific features. The new government system formed as a result of the constitutional amendments increased the previous debates and caused disagreements in the doctrine.

Presidential decrees have been regulated to strengthen the President, who is the executive organ, in line with the aims of the constitutional amendment. With the amendment brought by the Law No. 6771, the executive body in the Republic of Turkey gained the primary regulatory authority, which is also valid for ordinary periods for the first time. Although there are some risks that the executive body has a stronger position against other organs, the preference of the people has been in this direction. Moreover, it should be taken into account that the legislature was strengthened in the new system, since approximately 95% of the laws were drafted by the Council of Ministers in the old system, and law proposals in the new system were given only by the congressman. This situation makes the separation of powers principle more effective in the presidential system.

As one of the tools that serve to strengthen the executive body, Presidential decrees allow the President to take direct action on matters related to the executive power. This makes it possible for the President to make the necessary arrangements immediately in the face of the slow-moving legislative process based on the consensus of the congressmen. The said opportunity will contribute to the dynamism of law and keeping up with the speed of developing technology, as well as providing a strong and stable government. Presidential decrees provide the executive body with an efficiency and speed that it did not have before, especially in the context of practical and successful execution of public services within the scope of the social state understanding, which is the necessities of the age. Therefore, Presidential decrees have become much faster, more effective and useful compared to the decree laws, and the principles of the rule of law have been preserved by trying to keep the risks taken as low as possible.

Extraordinary regimes cannot be considered as ordinary regimes due to the difficult conditions they contain. In cases of emergency, it may be necessary to take quick and drastic measures in order to preserve the constitutional order. The existence of this situation can make the violation of human rights reasonable at a certain level. The existence of the state of emergency in a state order where the state of emergency regime is not foreseen leaves two options for the government; either the constitutional order will be protected by violating the constitution or the constitutional order will be destroyed. Therefore, even if the emergency administration regime does not have the legal guarantees of the ordinary period, its regulation in the constitution is an important guarantee in itself. While this need was met through the extraordinary Decree Laws in the parliamentary system, these regulations were replaced by the extraordinary Presidential Decrees in the new system. As discussed above, there is not much difference between these two regulations.

The aim of this study is to compare the Decree Laws and the Presidential decrees, in terms of authority, purpose, scope, duration and subject areas. In addition, an evaluation was made in terms of the principle of non-transferability of legislative power within the scope of the comparison of the Presidential Decree and the Decree Law. Likewise, the relationship between the bodies issuing the Presidential Decree and the Decree Law has been evaluated within the scope of the separation of powers principle. Again, within the scope of the study, the comparison of the Presidential Decree and Decree Laws in the State of Emergency and the judicial review of the ordinary and extraordinary period Decree Laws and Presidential Decrees were examined. In line with this purpose, it will be to make an evaluation for Turkey, which is in the process of making a civil and democratic constitution, by looking at the issue from a different perspective.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin hükûmet sistemi, son Anayasa değişikliği ile İkinci Meşrutiyet'ten bugüne (arada kesintiler olmakla birlikte) uygulanmış olan parlamenter sistemi geride bırakmıştır (Gözler, 2019a, s. 14–45). Cumhurbaşkanlığı sistemi olarak adlandırılan bu sistem ile yeni ve Türkiye'ye özgü bir hükûmet sistemine geçilmiştir. Bazı yazarlarca Türk tipi başkanlık sistemi olarak da adlandırılan bu sistemle yürütmenin yasama karşısında güçlendirilmesinin tercih edildiği görülmektedir. Yeni sistemde yürütme organı Cumhurbaşkanlığı bünyesinde teşkilatlanmış ve yürütme organının çift başlılığı son bulmuştur. Buna bağlı olarak da önceki sistemden farklı olarak Cumhurbaşkanlığı daha etkin ve sorumlu bir yapı hâline gelmiştir. Bu doğrultuda yürütmenin güçlendirilmesinin “sacayağını” “asli yetki” ile çıkarılacak Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri (CBK) oluşturmuştur.

CBK adı altında yapılan düzenleme 1982 Anayasa'sında daha önce de yer almaktaydı. Fakat ilk hâli son derece sınırlı biçimde ele alınırken, 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanun ile yapılan ve halk oylaması ile gerçekleşen Anayasa değişikliği ile CBK'ların düzenlenme alanı oldukça genişletilmiştir. Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrasında “*Cumhurbaşkanı yürütme yetkisine ilişkin konularda kararname çıkarma yetkisine sahiptir*” hükmüne yer verilerek kararnamelerinin konu alanı genişlemiştir. CBK'ların konu sınırlamasına dâhil olan kısımlar; Anayasa'nın 2. kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevlerdir. Konu sınırlandırılması yapılan bu hususlar CBK ile düzenlenemez. Diğer sınırlandırma hususları kanuna “münhasır” olan alanlarda CBK çıkarılamayacak olması ve kanunda “açıkça” düzenlenen konularda da CBK çıkarılamayacak olmasıdır (Atar, 2017, s. 276; Gözler, 2019b, s. 1419; Küçük, 2021, s. 278–320; Yüzbaşıoğlu ve Tanör, 2019, s. 405).

Anayasa değişikliği, 16 Nisan 2017 tarihinde halk oylamasıyla kabul edilmiştir. Yapılan bu Anayasa değişikliği ile Bakanlar Kurulu kaldırılmış ve yürütmenin düzenleyici işlemlerinden olan kanun hükmünde kararname uygulamasına son verilmiştir. Yapılan bu değişiklikler 9 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanının göreve başlaması ile yürürlüğe girmiştir. Ancak kanun hükmünde kararnamelerin Türk hukuk sisteminden tamamen kalktığını söylemek mümkün değildir. Şöyle ki, 6771 sayılı Kanun'la Anayasa'ya eklenen geçici 21. maddenin F bendi gereğince yürürlükte olan mevcut kanun hükmünde kararnameler ayrıca yürürlükten kaldırılmadıkça uygulanmaya devam edilecektir.

Kanun hükmünde kararname, ilk olarak devletin sosyal ve ekonomik alana müdahalesi gereksinimlerine cevap vermek, yürütmeyi güçlendirerek gelişen teknolojiye ayak uydurmak ve kararların hızlı alınıp uygulanmasını sağlamak amacıyla (Tan, 1995, s. 336), 1961 Anayasası'nın 1971 yılında yapılmış olan değişikliği ile 1488 sayılı Kanun'la Türk hukuk sistemine girmiştir (Angın, 2020, s. 23; Küçük, 2013, s. 370). Bu kapsamda kanun hükmünde kararnameler, yürütmenin parlamento karşısında güçlendirilmesi sağlayarak, 2017 Anayasa değişikliğine kadar yürütme organı tarafından uzun süre kullanılmıştır¹. Kanun hükmünde kararname önemli, ivedi ve zorunlu hâllerde başvurulmuş, yürütmenin güçlenmesini sağlayan, etkili ve yürütmeye geniş düzenleme yetkisi veren bir düzenleyici işlemdir (Yüzbaşıoğlu ve Tanör, 2019, s. 395). Kanun hükmünde kararnameler olağan dönem kanun hükmünde kararnameleri ve olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri olarak iki kısımdan

¹ İlk kanun hükmünde kararname 12 Eylül 1972 yılında -1 sayılı Kanun Hükmünde Kararname- 657 sayılı devlet memurları kanunları ile ilgili çıkarılıp, kesintilere uğramakla birlikte belirli ay ve yıl aralıklarıyla çıkarılarak 9 Temmuz 2018 yılında 703 sayılı kararname ile sona ermiştir. Angın (2020, s. 23)

oluşmaktadır. Olağan dönem kanun hükmünde kararnameleri çıkarılırken “yetki kanununa” ihtiyaç duyar ve bazı sınırlandırılmalara tâbi tutulur. Ancak olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri yetki kanununa ihtiyaç duymaz ve konu sınırlandırılması yapılmamıştır. Olağan dönem kanun hükmünde kararnamelerin yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri ise yargısal denetime tâbi değildir².

Yapılan bu çalışmada ilk olarak kanun hükmünde kararnameler ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, ayrı ayrı detaylı şekilde incelenecektir. Daha sonra kanun hükmünde kararnamelerin Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile karşılaştırılması yapılacak, bu kapsamda nitelikleri ve yargısal denetimi konuları kıyaslanacak, benzerlikleri ve farkları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak bu incelemeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki yeni hükümet sistemi ile güçlendirilen yalnızca yürütme organı olmamıştır. Yeni sistemde bakanlar kurulunun bulunmaması neticesinde kanun önerileri yalnızca milletvekilleri tarafından verilir hale gelmiştir. Kanun tasarısı uygulaması son bulmuş ve buna bağlı olarak kanun çalışmaları yalnızca ve doğrudan Meclis’in iradesine dayanır hale gelmiştir. Eski sistemde çıkarılan kanunların yaklaşık %95’inin Bakanlar Kurulu tasarısına dayandığı göz önünde bulundurulursa yeni sistemin yasama organını yürütme organı karşısında daha bağımsız bir konuma getirdiği söylenebilir.

Kanun Hükmünde Kararnameler

Kanun hükmünde kararnameler (KHK) adından da anlaşıldığı üzere kanun gücüne sahip olan, yürütme organının çıkardığı düzenleyici işlemlerdir (Gözler, 2019b, s. 1419). Kanun hükmünde kararnamelerin yürütme organı tarafından çıkarılmasının sebebi, değişen hayat şartlarına göre mevzuat değişiminin de hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak olarak açıklanabilir (Aydın, 2016, s. 4–8). 9 Temmuz 2018 tarihinden önce hukuk sistemimizde yer alan KHK’lar Bakanlar Kurulu tarafından, doğrudan doğruya Anayasa’dan alınan yetkiye veya TBMM’nin çıkardığı yetki kanununa dayanarak çıkarılmakta ve sonrasında yasama organının denetimine tabi olmaktadır (Atar, 2017, s. 276; Gözler, 2019b, s. 1419).

KHK’lar Cumhuriyet döneminde ilk defa 20.09.1971 tarihinde 1961 Anayasası’na 1488 sayılı Kanun’la yapılan anayasa değişikliği ile girmiştir (Angın, 2020, s. 23; Eren, 2020, s. 888; Gözler, 2019b, s. 1419; Tan, 1995, s. 276; Küçük, 2013, s. 370). Ancak bundan öncesinde 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 36. maddesinde yer alan “*kanun-u muvakkat*” isimli düzenleme de kanun gücünde olması sebebiyle KHK’lar ile benzerlik arz etmektedir. (Aydın, 2016, s. 4). Söz konusu düzenleme olağanüstü durumlara özgü olarak öngörüldüğünden ve dayanağı doğrudan Kanun-i Esasi (Anayasa) olduğundan olağanüstü hâl KHK’ları (OHAL KHK) ile daha çok benzerlik göstermektedir (Eren, 2020, s. 887).

1982 Anayasası 9 Temmuz 2018 değişikliği öncesinde 91. maddesinde olağan dönemler için, 121 ve 122. maddelerinde olağanüstü hâl ve sıkıyönetim dönemleri için olmak üzere iki farklı hukuki rejime tabi KHK öngörmüştür (Atar, 2017, s. 276; Gözler, 2019b, s. 1419; Tan, 1995, s. 335). Hukuki rejimlerinin farklı olması sebebiyle olağan dönem KHK’ları ile OHAL ve sıkıyönetim KHK’ları genellikle ayrı başlıklar altında incelemeye tabi tutulmaktadır. Olağan dönem KHK’ları KHK uygulamasının standart şekli olduğundan çalışmamızda KHK ile

² Anayasanın 148. maddesine göre “*olağanüstü hâllerde, sıkıyönetim ve savaş hâllerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz*”.

kastedilen ifade olağan dönem KHK'larıdır. Olağanüstü yönetim dönemlerinde çıkartılan KHK'lar OHAL KHK'sı³ olarak ayrıca belirtilecektir. Yeni düzenlemeyle getirilen CBK'lar ile kıyaslanmak üzere çalışmamızda 1982 Anayasa'sının öngördüğü KHK yapısı incelenecek ancak tarihsel ilerleyiş ve yönelimlerin daha iyi anlaşılabilmesi adına bu düzenlemeler 1961 Anayasası'nda yer alan düzenlemelerle de kıyaslanacaktır.

Olağan Dönem Kanun Hükmünde Kararnameleri

1971 yılında hukuk sistemimize giren KHK uygulaması 9 Temmuz 2018 tarihinde, 6771 sayılı Kanunla gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ile son bulmuş, yerine CBK düzenlemesi getirilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki 6771 sayılı Kanun'la 1982 Anayasası'na eklenen geçici 21. maddeye göre daha önce çıkarılmış olan KHK'lar ayrıca yürürlükten kaldırılmadıkça yürürlükte kalmaya devam etmektedir⁴.

Yürütme organınca çıkarılan KHK'lar, normlar hiyerarşisine göre, kanun gücünde olduğundan kanunları değiştirebilmekte, yeni bir düzenlemede bulunabilmekte ve yürürlükteki kanunları mülga edebilmektedirler (Atar, 2017, s. 276; Aydın, 2016, s. 12; Teziç, 2014, s. 256; Küçük, 2013, s. 371). Bu açıdan KHK'lar yürütme organının tüzük, yönetmelik gibi diğer düzenleyici işlemlerinden ayrılırlar (Aydın, 2016, s. 6). Değişiklik öncesi 1982 Anayasası'nın 91. maddesinde TBMM'nin Bakanlar Kurulu'na KHK çıkarma yetkisi verebileceği düzenlenmiştir. Maddenin devamında *“Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez”* hükmü yer almış, bu durumun istisnası olarak sıkıyönetim ve olağanüstü hâller gösterilmiştir (m. 91/f.1).

6771 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik öncesi 1982 Anayasası'ndaki düzenleniş biçimine göre *“Yetki kanunu, çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin, amacını, kapsamını, ilkelerini, kullanma süresini ve süresi içinde birden fazla kararname çıkarılıp çıkarılmayacağını gösterir”* (m. 91/f.2). Yetki verilen süre içerisinde yasama döneminin bitmesi, Bakanlar Kurulu'nun istifası veya düşürülmesi hâllerinde verilen yetki sona ermez (m. 91/f.3). Yetki süresi içerisinde çıkarılan KHK'nın TBMM tarafından onaylanması hâlinde yetki süresinin devam edip etmeyeceği yani süre içerisinde başka KHK'lar da çıkarılıp çıkarılmayacağı yetki kanununda ayrıca gösterilir (m.91/f.4). Çıkarılan KHK'da yürürlük tarihi belirtilmemişse KHK'lar Resmî Gazetede yayımlandıkları gün yürürlüğe girer ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulurlar (m.91/f.6, 7). Yayımlandığı gün TBMM'nin onayına sunulmayan KHK'lar aynı gün, onaya sunulup TBMM tarafından reddedilen KHK'lar ise TBMM'nin ret kararının Resmî Gazetede yayımlandığı gün yürürlükten kalkar (m. 91/f.9). Değiştirilerek kabul edilen KHK'ların değiştirilen hükümleri TBMM'nin bu doğrultudaki kararının Resmî Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girerler⁵. *“Yetki kanunları ve bunlara*

³ OHAL KHK'sı terimi çalışmamızda hem olağanüstü hâl hem de sıkıyönetim dönemleri için ortak bir kavram olarak kullanılmaktadır. Anayasa'da yer almış olmasına rağmen pratikte sıkıyönetimin somut uygulamasının bulunmaması ve olağanüstü hâl rejimiyle aynı hukuki rejime tabi olması sebebiyle çalışmamızda sıkıyönetim hali olağanüstü hâl kavramına tabi olarak değerlendirilmiştir. Bu tercihin bir sebebi de çalışma içerisinde pratik bir değeri bulunmayan sıkıyönetim kavramının sık tekrerründen kaçınmaktır.

⁴ Anayasa geçici m. 21/F *“Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler, tüzükler, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan yönetmelikler ile diğer düzenleyici işlemler yürürlükten kaldırılmadıkça geçerliliğini sürdürür. Yürürlükte bulunan kanun hükmünde kararnameler hakkında 152 nci ve 153 üncü maddelerin uygulanmasına devam olunur.”*; Gözler (2019b, s. 1418)

⁵ Değiştirilmeyen hükümler KHK'nın Resmî Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girer ve TBMM'nin onayıyla da şekli ve organik anlamda kanun gücünü kazanarak yürürlüğe devam ederler. Atar (2017, s. 276, 277)

dayanan kanun hükmünde kararname, Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonları ve Genel Kurulu'nda öncelikle ve ivedilikle görüşülür" hükmü gereği KHK konusu Meclis'in öncelikli gündemini oluşturur (m. 91/f.8)⁶. Sıkıyönetimde⁷ ve olağanüstü hâllerde çıkarılan KHK'lar için Anayasa'nın 91. maddesi uygulanmaz, bu durumlarda Anayasa'nın devamında yer alan kendilerine ilişkin hükümler uygulanır. Ayrıca bu durumlarda KHK'lar Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılmaktaydı (mülga m. 91/f.5).

1982 Anayasası'nın mülga 91. maddesine göre KHK çıkarma yetkisi Bakanlar Kurulu'na aitti. Ancak bu yetki her zaman sahip olunan bir yetki değildir. Yetkinin mevcudiyeti TBMM tarafından yetki kanunu çıkarılarak bu yetkinin verilmesine bağlıdır (Özbudun, 2019, s. 249). Niteliği itibarıyla kanun düzeyinde kural koyan KHK'lar yürütme organının gerçekleştirdiği yasama işlemi gibidirler. Bu sebeple yetki kanunun çıkarılması, TBMM'ye ait yasama yetkisinin kısmen Bakanlar Kurulu'na devri olarak kabul edilmiştir (Atar, 2017, s. 277).

KHK çıkarılmasının şartları Anayasa'da açıkça belirtilmiş olmasa da Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları doğrultusunda söz konusu şartları Hasan Tunç vd. şu şekilde sıralamaktadır; kısa süreli olmalıdır, önemli konuları içermelidir, ivedi şekilde ele alınıp sürece dâhil edilmelidir, zorunlu olmalıdır. (Tunç vd., 2009, s. 276; Küçük, 2013, s. 371):

Anayasa mahkemesi sonraları kanun hükmünde kararname çıkarmanın şartları içerisinde aradığı ivedilik, önemlilik ve zorunluluk unsurlarını aramaktan vazgeçmiştir (AYM, E. 2011/60, K. 2011/147, KT: 27.10.2011; AYM, E. 2011/144, K. 2013/23, KT: 31.01.2013, RG: 10.12.2013-28847). Anayasa mahkemesi bu içtihadını söz konusu şartların Anayasa'da yer almaması sebebine bağlamaktadır. Anayasa mahkemesinin güncel yaklaşımına göre ivedilik, zorunluluk ve önemlilik şartlarının aranması Anayasa mahkemesi denetiminin kapsamını Anayasa'ya aykırı olarak genişletmektedir (AYM, E. 2011/141, K. 2013/10, KT: 10.01.2013; AYM, E. 2018/113, K. 2020/48, KT: 24.09.2020).

Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ve yetki kanunu

Yetki kanununun içeriği Anayasa'da "*kanun hükmünde kararnamenin amacını, kapsamını, ilkelerini, kullanma süresini ve süresi içinde birden fazla kararname çıkarılmayacağını gösterir*" şeklinde düzenlenmiştir (m.91/2) (Eren, 2019, s. 21). Bakanlar Kurulu'nun istifa etmesi veya düşürülmesi ya da dönemlerinin sona ermesiyle verilmiş olan yetki sona ermemekteydi. Dolayısıyla Meclis tarafından verilen yetki, yetki kanunu süresince devam etmekteydi (Uslu, 2015, s. 161). Bakanlar Kurulu'na verilen yetki kanununda, çıkarılacak olan KHK'nın amacı ve kapsamının belirtilmesi zorunludur. Yetki kanununda yer alan amaç ve kapsamın açık, anlaşılır ve net olması gerekir. Amaç ve kapsam muğlak ifadelerle belirtilmemelidir (Atar, 2017, s. 277; AYM., E. 1988/62 K. 1990/3, K.T. 06.02.1990, AMKD, S. 26, s. 105; Küçük, 2013, s. 373). Yetki kanununda belirtilen, KHK'nın ilkeleri de amaç ve kapsam kadar somut olmalı, farklı şekillerde yorumlanamamalıdır (Atar, 2017, s. 278; AYM., E. 1994/49 K. 1994/45-2, K.T. 07.07.1994, AMKD, C. 1, S. 30, s. 262). Yetki kanununda verilen yetkinin süresi ve bu yetki süresi içerisinde birden fazla KHK çıkarılıp çıkarılmayacağı da açıkça ifade edilmelidir. Yetkinin ne kadar süre ile verilebileceğine dair bir sınırlama Anayasa'da yer almadığından verilen yetkinin süresi Meclis'in takdirine bağlıdır. Bununla

⁶ KHK'ların TBMM tarafından ivedilikle görüşülmesi her ne kadar anayasal bir kural olsa da bu kural sıklıkla ihlal edilmiştir. TAN 08.09.1993 tarihine kadar çıkarılmış olan 426 KHK'dan 238 tanesinin 1995 yılına gelindiğinde hâlâ Meclis önünde görüşülmeyi beklediğini belirtmiştir. Tan (1995, 336, 342)

⁷ 1982 Anayasası'nda 6771 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle sıkıyönetim yönetim usulüne son verilerek Türk hukuk sisteminden ilga edilmiştir.

birlikte Anayasa Mahkemesi tarafından yetki süresinin çok uzun olarak belirlenemeyeceği de ifade edilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki gerekçesi çok uzun süreli yetki verilmesinin Anayasa'da öngörülen "yetkinin belirli bir süre için verilmesi" hükmüne aykırılık oluşturacağıdır. Nihayetinde yasama yetkisinin devri anlamına gelen bu durumun Anayasa'nın 7. maddesine aykırı olduğu belirtilmiştir (AYM., E. 1988/62 K. 1990/3, K.T. 06.02.1990, AMKD, S. 26, s. 105).

KHK çıkarma yetkisi şu şartlarda sona ermektedir (Tunç vd., 2009, s. 276):

- Verilen yetki kanununun süresi dolduğunda,
- Yasama organı başka bir yetki kanunu çıkararak eski yetki kanununu mülga ettiğinde,
- Yetki kanununca belirtilmiş olan sayının sınırı dolduğunda.

Anayasa Mahkemesi konunun önemine vurgu yaparken yetki kanununda belirtilmesi gereken sürenin üst sınırının ne kadar olması gerektiğini tespit etmemiştir. Uygulamada ise 1971-2018 yılları arasında çıkarılan KHK'lar için verilen yetki sürelerinin altı ay ile iki yıl arasında değişiklik arz ettiği görülmektedir (Atar, 2017, s. 278).

Kanun hükmünde kararnamelerin çıkarılma usulü ve şekli

KHK uygulamasının olduğu dönemde KHK çıkarılması usulünde ilk aşamayı yetki kanununun çıkarılması oluşturur⁸. Yetki kanunu çıkarıldıktan sonra, yetki süresi içerisinde Bakanlar Kurulu'nun çıkaracağı KHK'lar için diğer kararnamelerin usulü uygulanır (Atar, 2017, s. 279; Küçük, 2013, s. 373). Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı KHK Cumhurbaşkanı tarafından imzalandıktan sonra Resmî Gazete'de yayımlanır. Yürürlük tarihi daha ileri bir vakit olarak belirlenmeyen KHK'lar Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün yürürlüğe girer (m.91/6). Yayımlandığı gün onaya sunulmayan KHK'lar aynı gün kendiliğinden yürürlükten kalkar. Reddedilen KHK'lar Meclis'in ret kararı Resmî Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Değiştirilerek kabul edilen KHK'ların değiştirilen hükümleri de Meclis kararının Resmî Gazete'de yayımlandığı gün yürürlüğe girer (m. 91/9).

Kanun hükmünde kararnamelerin konusu

Çıkarılacak olan KHK'ların konusunun yetki kanununda belirtilmesi gerekir. Ancak konunun, KHK'nın amacı, kapsamı ya da ilkeleri kadar net veya somut olması aranmamıştır (Atar, 2017, s. 278). Her ne kadar KHK çıkarma yetkisinin düzenlendiği Anayasa'nın 91. maddesinde KHK'nın belirli konularda çıkarılabileceği ifadesi yer almamışsa da TBMM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen Anayasa'nın 87. maddesinde "*Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararnama çıkarma yetkisi vermek*" hükmü yer almıştır. Dolayısıyla yetki kanununda KHK çıkarma yetkisi tanınan konunun da belirli olacak kadar somut gösterilmesi gerekir (Aydın, 2016, s. 18).

KHK çıkartılacak konunun yetki kanununda belirlenmesinin yanı sıra Anayasa'da da KHK çıkarılabilecek konularda bir sınırlama öngörülmüştür. Buna göre "*sıkıyönetim ve olağanüstü hâller saklı kalmak üzere, Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez*" (m. 91). Getirilen sınırlama doğrultusunda Anayasa'nın 12 ila 40. maddeleri ve 66 ila 74. maddelerinde düzenlenen konular KHK ile düzenleme alanı dışında bırakılmıştır (Aydın, 2016, s. 22-25;

⁸ Yetki kanunu konusunda tekerrüre düşmemek için burada yeniden açıklama yapılmayacaktır, gerekli görülen açıklamalar yukarıda yapılmıştır.

Özbudun, 2019, s. 249; AYM, E. 1989/4 K. 1989/23 T. 16.05.1989, AMKD, S. 25, s. 245). Ancak bu konuların yalnızca “doğrudan” KHK ile düzenlenemeyeceği kabul edilmiştir. Zira Anayasa Mahkemesi’ne göre dolaylı olarak temel haklarla, kişi hak ve ödevleriyle bağlantılı olmayan bir konu düşünmek neredeyse imkânsızdır (AYM, E. 1986/15 K. 1987/1 T. 06.01.1987, AMKD, S. 23, s. 12). Bu sebeple, çıkarılan hemen her KHK dolaylı olarak temel hakları veya kişi hak ve ödevlerini etkilemiştir.

Anayasa’da açıkça yazmamasına rağmen KHK’larla ilgili maddenin gerekçesinde bu yapının ivedi işlemler için getirildiği ifade edilmiştir. Anayasa hükmünün düzenlenme amacından hareketle Anayasa Mahkemesi KHK’ların ivedi konularda çıkarılması gerektiği içtihadı geliştirerek konu açısından bir sınırlama daha getirmiştir (Aydın, 2016, s. 14)⁹. Ancak daha sonra vermiş olduğu kararlarda bu kısıtlamayı Anayasa’ya aykırı görmüştür (AYM, E. 2011/141, K. 2013/10, KT: 10.01.2013; AYM, E. 2018/113, K. 2020/48, KT: 24.09.2020).

Kanun hükmünde kararnamelerin yargısal denetimi

KHK’lar kanun gücüne sahip olduklarından kanunları mülga edebilir veya değiştirebilirler (Söyler, 2018, s. 180). Bu sebeple KHK’lar kanunlara uygun olmak zorunda değillerdir. 1982 Anayasası’na göre normlar hiyerarşisi açısından KHK’ların üzerinde Anayasa ve usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş olan uluslararası antlaşmaların temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri yer alır.

Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrasına göre; usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş uluslararası antlaşmaların, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri kanunlarla çatışırsa antlaşma hükümleri uygulanır. KHK’lar ile temel haklara ilişkin uluslararası antlaşma hükümleri çatıştığında da antlaşma hükümlerinin uygulanacağı aşikârdır. Ancak bu durumda KHK’ların uluslararası antlaşmaların ilgili hükümlerine uygun olup olmadığının denetlenmesi gerekmez. Çünkü KHK’ya dayalı olarak gerçekleştirilen bir işlem uluslararası antlaşmayla güvence altına alınmış hak ve özgürlükleri zedelediğinde ilgili işlemin iptali idari yargıdan istenebilir. Böyle bir çatışma hâlinde uygulanması gereken prosedür KHK’nın ilgili maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi değildir. Yapılması gereken KHK’nın ilgili hükmüne dayanılarak gerçekleştirilen işlemlerin idari yargıda iptal edilmesidir. Kanunlar için de aynı şekilde gerçekleşen çatışma kuralının çözümü kanun veya KHK maddesinin iptali şeklinde değil, uygulanmaması şeklinde öngörülmüştür (Aybay, 2007, s. 208).

Anayasa Mahkemesi KHK’ların Anayasaya uygunluğunu şekil ve esas bakımından denetler (m. 148). Çıkarılan KHK’nın yetki kanununa aykırı olması Anayasa’da öngörülen şekle uygun olarak çıkarılmadığı anlamına geldiğinden Anayasa Mahkemesi KHK’ların yetki kanununa uygunluğunu da denetler (Atar, 2017, s. 279, 280; AYM., E. 1988/62 K. 1990/3, K.T. 06.02.1990, AMKD, S. 26, s. 104, 105; Küçük, 2013, s. 375).

TBMM tarafından kabul edilen KHK’lar kanuna dönüşmektedir (Yüzbaşıoğlu ve Tanör, 2019, s. 396–400; Küçük, 2013, s. 374). Buna bağlı olarak da TBMM’nin onayladığı KHK’ların iptali Anayasa Mahkemesi’nden ayrıca istenebilir (Atar, 2017, s. 280). TBMM’nin onayından geçtikten sonra kanun hâline geldiklerinden dolayı onaydan geçen KHK’ların yetki kanununa

⁹ “Anayasanın, görüşülmesinde bile “öncelik ve ivedilik” aradığı KHK çıkarma yetkisinin, Anayasanın yukarıda açıklanan kuralları dikkate alınarak yetine geyirilmesinde zorunlu bulunan, belli usullere göre yasa çıkarmaya zamanın elvermemesi gibi ivedi durumlarda kullanılması gerekir.”, “KHK’lerin, ivedi ve zorunlu olmayan durumlarda kullanılması, bu doğrultudaki uygulamaya süreklilik ve yaygınlık kazandırılması, yasama yetkisinin devri anlamına gelir ve Anayasa’ya aykırı düşer.” (AYM, E. 1988/64 K. 1990/2 T. 01.02.1990, AMKD, S. 26, s. 63, 68, 73).

uygun olmaması bir anlam ifade etmez. TBMM'nin onayından geçmiş bir KHK yetki kanununa aykırı olarak çıkarılmışsa dahi -ayrıca Anayasa'ya aykırı olmadıkça- Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmez. Keza, Anayasa Mahkemesi tarafından yetki kanunu iptal edilirse de iptal tarihine kadarki sürede çıkarılan KHK'lar geçerliliğini sürdürmeye devam eder. Dayanağında yer alan yetki kanununun sonradan iptal edilmiş olması ilgili KHK'nın da yürürlükten kalkması sonucunu doğurmaz. Anayasa Mahkemesi kararları geçmişe etkili olmadığından, KHK'lar iptal edilse dahi yürürlükte oldukları sürede bu iptal edilen KHK'lara dayanılarak yapılan idari işlemler hukuka uygundur (Atar, 2017, s. 280).

Yukarıda belirttiğimiz üzere daha önce çıkarılan ve mevcut sistemimizde yürürlüğü devam eden KHK'lar fiilen uygulanmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu KHK'lara dayanılarak işlem tesis edilmesi hâlinde somut norm denetimine başvurulurken bu KHK'ların iptali hâlâ talep edilebilir (Yüzbaşıoğlu ve Tanör, 2019, s. 402).

Kanun hükmünde kararnamelerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulması

Anayasa'nın 91. maddesine göre Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan KHK'ların Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'nin onayına sunulması gerekir. Aynı gün onaya sunulmayan KHK'lar bu tarihte yürürlükten kalkarlar. KHK'ların görüşülmesi TBMM gündeminin öncelikli konularındandır (m.91/8). TBMM iç tüzüğüne göre de KHK'ların görüşülmesi esas komisyonlara gönderildikleri tarihten itibaren 45 gün içerisinde sonuçlandırılmalıdır (İçtüzük m. 37). Bu süre içerisinde KHK'lar hakkındaki görüşmeler sonuçlandırılmazsa hükümet görüşmenin doğrudan Genel Kurul gündemine taşınmasını talep edebilir (Atar, 2017, s. 280).

Anayasa'da KHK'ların ivedi olarak görüşülmesi öngörülmüşse de Anayasa'nın getirdiği bu kural sıklıkla ihlal edilmiştir (Atar, 2017, s. 281). Anayasa değişikliği öncesi sistemde TBMM'nin onayına sunulan KHK'ların hangi sıraya göre görüşüleceğini öngören herhangi bir kural bulunmamaktadır. TBMM'nin onayına sunulmuş birden fazla KHK'nın varlığı hâlinde bu KHK'ların görüşülmesi onaya sunuldukları sıraya göre yapılmak zorunda değildir. Meclis onaya sunulan KHK'ları istediği sırada görüşebilme yetkisine sahiptir (Aydın, 2016, s. 12).

KHK'ların TBMM'de görüşülmesi kanun biçiminde yapılır (Atar, 2017, s. 281). Görüşme neticesinde reddedilen KHK'lar yürürlükten kalkar, aynen ya da değiştirilerek kabul edilen KHK'lar kanuna dönüşürler. Tekrar belirtmek gerekir ki değiştirilerek onaylanan KHK'ların değiştirilen hükümleri Meclis kararının Resmî Gazete'de yayımlandığı gün yürürlüğe girer (Aydın, 2016, s. 12; Küçük, 2013, s. 375). Ancak değişiklik yapılmayan hükümlerle aynen onaylanan KHK'lar KHK olarak ilk kez Resmî Gazete'de yayımlandıkları tarihte yürürlüğe girer ve Meclis onayından sonra kanun olarak yürürlüğünü sürdürür (Yüzbaşıoğlu ve Tanör, 2019, s. 396-400).

1961 Anayasası ile 1982 Anayasası'nda kanun hükmünde kararnamelerin farkları

Olağan dönem KHK'ları 1961 Anayasası'nda 64. maddede düzenlenmiştir. Olağan dönemde TBMM'nin verdiği yetki kanununa dayalı olarak Bakanlar Kurulu'nun KHK çıkarabilmesi uygulaması 1982 Anayasası'nın 91. maddesinde de hemen hemen aynı düzenleme ile yer alır. 1961 Anayasası'ndan farklı olarak 1982 Anayasası'nın 91. maddesine göre TBMM'nin çıkardığı yetki kanununda çıkarılacak KHK'lar ile yürürlükten kaldırılacak olan kanun hükümlerinin belirtilmesi gerekmemektedir. Ancak 1982 Anayasası'na göre yetki kanununda verilen yetki süresi içerisinde birden çok KHK çıkartılabiliyor çıkartılamayacağını belirtmesi gerekir (Tan, 1995, s. 335). Ayrıca verilen yetki süresi dolmadan önce çıkarılan

KHK'nın TBMM tarafından onaylanması hâlinde yetkinin devam edip etmeyeceği de yetki kanununda belirtilmelidir. 1961 Anayasa'sındaki düzenlemeden farklı olarak 1982 Anayasası'nın 91. maddesinde “*Bakanlar Kurulunun istifası, düşürülmesi veya yasama döneminin bitmesi, belli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine sebep olmaz*” hükmü yer alır.

1982 Anayasası'nın 2017 değişikliği öncesi KHK düzenlemesinin 1961 Anayasası düzenlemesine göre yürütme organına daha geniş bir serbestlik tanıdığı görülmektedir. 1961 Anayasa'sına göre yetki kanunu çıkarılırken değişiklik yapılacak ya da yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça belirtilmesi gerekir. Değişiklik yapılabilecek kanun hükümlerinin yetki kanununda sayılı olarak belirtilmesi düzenleme yapma konusunda yürütme organını 1982 Anayasası'ndaki duruma göre oldukça sınırlandırmaktadır. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun görevinin sona ermesinin verilen KHK çıkarma yetkisini kaldırmayacağı hükmü de yeni oluşturulan Bakanlar Kurulu'na KHK çıkarma yetkisini kullanma imkânı tanımaktadır. Dolayısıyla bir bütün olarak düşünüldüğünde yürütme organının KHK çıkarma konusundaki serbestliği arttırılmıştır. 1982 Anayasası'nın düzenlemesinde, anayasa değişikliği sonrası yürütme organının düzenleyici işlem yapma konusunda daha serbest ve güçlü olmasının hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Olağanüstü Hâl ve Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri

1982 Anayasa'sının 2017 değişikliği öncesi düzenlemesinde olağan dönem KHK'larının dışında bir KHK rejimi daha düzenlenmiştir. Olağan dışı dönemlerde uygulanacak KHK rejimi tek olmakla birlikte Anayasa'da olağanüstü hâl ve sıkıyönetim (sıkıyönetim mülga) olmak üzere iki farklı olağanüstü yönetim biçimi öngörülmüştür. Anayasa'nın düzenlemesinde her iki yönetim biçiminde de çıkarılabilecek olan kanun hükmünde kararnamelerin hukuki rejimi aynıdır (Gören, 2019, s. 436; Gözübüyük, 2011, s. 267). Bu sebeple olağanüstü hâl ve sıkıyönetim durumlarında çıkarılan kanun hükmünde kararnameler doktrinde “*olağanüstü kanun hükmünde kararnameler*”, “*olağanüstü hâl ve sıkıyönetim kanun hükmünde kararnameleri*”, “*olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri*”, “*bunalım kararnameleri*” gibi başlıklarla bir bütün hâlinde incelenmiştir (Türk, 2013, s. 84, 85). Olağanüstü hâl (m. 121) ve sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hâli, 122. maddenin varlığı durumlarında çıkarılabilecek olan ve kendisine özgü hukuki rejime tabi olan bu KHK'lar çalışmamızda her iki durum için de OHAL KHK'sı olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla OHAL KHK'sı kavramıyla kastettiğimiz, olağanüstü hâller ve sıkıyönetim hâllerinde çıkarılan ve olağan dönem KHK'larından farklı bir hukuki rejime tabi olan kanun hükmünde kararnamelerdir.

Olağanüstü hâl ya da sıkıyönetim ilan edilmesi

1982 Anayasası'nda OHAL KHK'ları yalnızca olağanüstü hâller (m. 119, 120) ve sıkıyönetim hâllerinde (m. 122) çıkarılabilen KHK'lar olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla OHAL KHK'larının çıkarılabilmesi için usulüne uygun olarak ilan edilmiş olağanüstü hâl ya da sıkıyönetim hâlinin bulunması gerekir (Gözübüyük, 2011, s. 267; Küçük, 2013, s. 376). 2017 Anayasa değişikliği öncesinde toplum hayatının olağan dışı zor şartlarla karşılaşması hâlinde devlet düzeninin sürdürülebilmesi ve ortaya çıkan bu zor durumun aşılabilmesi için gerekli olan hukuki ihtiyacı OHAL KHK'ları karşılar. Yasamanın yavaş işleyen süreci olağanüstü hâl veya sıkıyönetimi gerektiren durumların çözümlenmesi için uygun görülmemektedir. Bu sebeple 1982 Anayasası ilk hâlinde OHAL KHK'larının çıkarılabileceği iki farklı durum -olağanüstü hâl ve sıkıyönetim- düzenlenmiştir. Bu durumlarda uygulanacak hukuki rejim önceden Anayasa ile öngörülmüş ve düzenlenmiş olan rejimdir. Olağanüstü hâl ya da sıkıyönetimin ilan edilmesi mevcut hukuki rejime geçildiğini ve bu öngörülmüş rejimin somut duruma uygulandığını

gösterir. İlan edilen sıkıyönetim veya olağanüstü hâl ile yeni bir hukuki rejim oluşturulmuş olmaz (Can ve Şimşek Aktaş, 2017, s. 17).

Olağanüstü hâl

Olağanüstü hâl, yaygın şiddet hareketleri, kalkışma, doğa afet, salgın hastalık, ekonomik kriz ve ayaklanma gibi devletin acil müdahalesini gerektiren ve olağan hukuk düzeni içerisinde başarılı bir biçimde yönetilmesi mümkün olmayan durumları ifade etmek için kullanılır (Tahtalı, 2019, s. 730). Olağanüstü hâl rejimi ise mevcut hukuk kurallarıyla çözülemeyecek olumsuz şartların oluşması hâlinde ihtiyaç duyulan düzenlemelerin hızlı bir şekilde yapıp uygulanabilmesini sağlayan yönetim biçimidir (Can ve Şimşek Aktaş, 2017, s. 15, 16).

1982 Anayasası'nın 2017 değişikliği öncesi düzenlemesinde 119. maddede "*Tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hâllerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hâl ilan edebilir.*" hükmü yer alır.

120. maddede de

Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hâllerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hâl ilan edebilir.

hükmü yer alır.

Olağanüstü hâlin ilanından sonra yürütülecek yönetim biçiminin hukuki rejimi Anayasa'nın 121. maddesinin ikinci fıkrası gereği¹⁰ Olağanüstü Hâl Kanunu'nda (2935 sayılı Kanun, 27.10.1983 tarih 18204 sayılı R.G.) düzenlenmiştir. Olağanüstü Hâl Kanunu'nun 3. maddesinde de olağanüstü hâlin ilan edilmesi Anayasa'daki düzenlemesiyle aynı şekilde düzenlenmiştir.

Sıkıyönetim

1982 Anayasası'nın 2017 değişikliği öncesi düzenlemesinde 122. maddede sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hâllerinde "sıkıyönetim" ilan edilebileceği hükmü yer alır. Madde düzenlemesi

Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik ve olağanüstü hâl ilanını gerektiren hâllerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hâli, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra, süresi altı ayı aşmamak üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde sıkıyönetim ilan edebilir.

şeklindedir. Madde düzenlemesinde de görüldüğü üzere sıkıyönetim ilanı olağanüstü hâl ilanının gerekli görüldüğü konulardan daha zor şartların ortaya çıkması hâli için öngörülmüştür.

Tabii afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle ilan edilecek olağanüstü hâl durumunda ilgili ilan Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından yapılır. Şiddet

¹⁰ 2017 Anayasa değişikliği ile 121. madde mülga edilip ilgili hükme 119. maddenin beşinci fıkrasında yer verilmiştir.

olayları ve kamu düzeninin bozulması sebebiyle olağanüstü hâl ilan edilirken veya sıkıyönetim ilan edilirken ise Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünün alınması zorunludur. Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulur.

Olağanüstü hâl ya da sıkıyönetimin yürürlüğe girmesi için alınan kararın Resmî Gazete'de ilan edilmiş olması yeterlidir. TBMM'nin kararı onaylaması kararın yürürlüğe girmesi için gerekli değildir (Türk, 2013, s. 87, 88). Bunun sonucu olarak olağanüstü hâl ya da sıkıyönetimin ilanından itibaren OHAL KHK'sı da çıkarılabilir. Tabii olarak TBMM'nin olağanüstü hâl ya da sıkıyönetim ilanını reddetmesi hâlinde bu ret kararının ilanından itibaren olağanüstü yönetim biçimi son bulacağından bu tarihten itibaren OHAL KHK'sı da çıkarılmayacaktır.

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameyi çıkarma yetkisi

OHAL KHK'ları Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılır (m. 121/3). Olağan dönem KHK'ları Bakanlar Kurulu tarafından çıkarıldıktan sonra Cumhurbaşkanı'nın imzasına sunulur ancak OHAL KHK'ları Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından birlikte imzalanarak çıkarılır, sonradan Cumhurbaşkanı'nın imzasına sunulmaz. Bunun sonucu olarak OHAL KHK'larının çıkarılmasında Cumhurbaşkanı'nın iradesi etkin rol oynamıştır. Olağan dönem KHK'larından farklı olarak OHAL KHK'larında Cumhurbaşkanı'nın yetkisi yalnızca onaylama biçimindeki şekli bir yetki değil, asli bir yetkidir (Türk, 2013, s. 86, 87). Ayrıca Cumhurbaşkanı çıkarılacak OHAL KHK'ları hakkında Bakanlar Kurulu'nu yönlendirebilme imkânına da sahiptir. 2007 Anayasa değişikliği ile birlikte Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesinin Cumhurbaşkanı'nın OHAL KHK'sı çıkarılması konusunda Bakanlar Kurulu'nu yönlendirme etkisinin arttığı kabul edilmiştir (Türk, 2013, s. 86, 87).

OHAL KHK'sı çıkarma yetkisi asli bir düzenleme yetkisidir (Atar, 2017, s. 281; Türk, 2013, s. 87). Dayanağını doğrudan Anayasa oluşturur ve çıkarılması için yetki kanununa ihtiyaç duyulmaz. Ancak düzenleme yetkisinin asli olması yürütme organının yasama yetkisi gibi genel bir kural koyma gücü olduğu anlamına gelmez. OHAL KHK'sı çıkarma yetkisi asli düzenleme yetkisi olduğu gibi istisnai bir yetkidir (Atar, 2017, s. 281).

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin usulü ve şekli

OHAL KHK'ları yetki konusunda belirtildiği gibi Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılır. OHAL KHK'larının çıkartılması Bakanlar Kurulu'nun kararname işlemleri biçiminde yapılır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi OHAL KHK'ları sonradan Cumhurbaşkanı'nın onayı için imzasına sunulmaz, doğrudan Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından birlikte imzalanır.

Anayasa'nın 119 ve 120. maddelerinde olağanüstü hâl ilanının hangi durumlarda yapılabileceği yer alır. Şiddet olaylarına bağlı olarak olağanüstü hâl ilan edilebilmesi için Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünün alınması zorunlu tutulmuştur. Olağanüstü hâl ilan edilmesinin yolu Anayasa'nın 121. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin yürürlükte olduğu süreçte 119. ve 120. maddelerde belirtilen durumların varlığı hâlinde Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun kararı Resmî Gazete'de yayımlanıp derhâl TBMM'nin onayına sunulmasıyla olağanüstü hâl ilan edilmekteydi. Bu durumda Meclis tatil deyse dahi derhâl toplantıya çağrılır (m. 121). Meclis'in olağanüstü hâlin süresini değiştirme, Bakanlar Kurulu'nun talebi üzerine her defasında dört aya kadar uzatma ve olağanüstü hâli kaldırma yetkisi bulunmaktadır (m. 121).

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin konusu

Olağanüstü yönetim rejimlerinde yürütme organı çok geniş yetkilerle donatılmaktadır. 2017 Anayasa değişikliği öncesinde de Anayasa'da da OHAL KHK'ları yürütme organına çok geniş bir alanda düzenleme yapma yetkisi vermiştir. 2017 değişikliği öncesi Anayasa'nın 121. ve 122. maddelerine göre OHAL KHK'ları yalnızca olağanüstü hâl veya sıkıyönetim hâlinin gerekli kıldığı konularda çıkarılabilir. OHAL KHK'larının konu sınırlamasının genel çerçevesini bu hükümler oluşturmaktadır. Ancak olağanüstü hâl veya sıkıyönetimin gerektirdiği konuların neler olduğu yürütme organı tarafından belirlenip Meclis'in denetimine tabi tutulmuştur. Bu sebeple Anayasa'nın 121 ve 122. maddesi OHAL KHK'larının konu sınırı için çok net bir çerçeve çizmemiştir. Ayrıca yetkinin genişliğine rağmen OHAL KHK'larının Anayasa'nın 121 ve 122. maddelerindeki sınırlandırmayı ihlal ederek çıkarıldığı da gözlemlenmiştir¹¹.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması, nasıl durdurulacağı, alınabilecek tedbirler, kamu görevlilerine verilebilecek yetkiler Anayasa'nın 121. maddesinin düzenlemesi ve 15. maddeye yaptığı atıf üzerine Anayasa'nın 15. maddesine ve Olağanüstü Hâl Kanunu'na uygun olmak zorundadır. Anayasa'nın 15. maddesi OHAL KHK'larının hangi konularda çıkarılmayacağını belirlemek suretiyle OHAL KHK'ları için konu sınırlandırması getiren bir madde niteliğindedir¹². Olağanüstü yönetim rejimlerinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına veya durdurulmasına cevaz veren madde bu kısıtlamaların milletlerarası hukuktan doğan yükümlülüklerle aykırı olmaması ve ölçülülük kuralına uyması gerektiğini belirterek OHAL KHK'ları için konu sınırlandırması getirmektedir. Bu maddeye göre olağanüstü hâli gerekli kılan durumun bertaraf edilmesi için aşırıya kaçan tedbirler alınmaz. 15. maddenin ikinci fıkrasında ise hiçbir durumda kısıtlanamayacak çekirdek haklar düzenlenmiştir (Can ve Şimşek Aktaş, 2017, s. 17; Türk, 2013, s. 89). Söz konusu haklar olağanüstü durumlarda dahi kısıtlanmadığından dolayı OHAL KHK'larının doğal olarak konu sınırını oluşturmaktadır.

Maddeye göre:

Savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez, suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

15. maddenin çizdiği genel çerçevenin sınırları içerisinde hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılacağı, gereken tedbirlerin nasıl alınabileceği, kamu görevlilerine verilebilecek yetkilerin neler olduğu Olağanüstü Hâl Kanunu'nda düzenlenmiştir (m. 121). Olağanüstü Hâl Kanunu'nu alınacak tedbirler ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması noktasında dar

¹¹ Bu duruma örnek olarak sebep unsurunu 15 Temmuz darbe girişiminin oluşturduğu 2016 yılı OHAL sürecinde çıkarılan bazı OHAL KHK'ları gösterilebilir. 674 sayılı KHK ile ÖYP'li araştırma görevlilerinin güvenceli Yükseköğretim Kanunu'nun 33/a kadrosundan güvencesiz 50/d kadrosuna geçirilmesi, 676 sayılı KHK ile rektör seçim usulünün değiştirilmesi, 680 sayılı KHK ile Yargıtay Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, Hakimler ve Savcılar Kanunu gibi kanunlarda değişiklik yapılması, 684 sayılı KHK ile Türkiye Varlık Fonu'nun kurulması, 687 sayılı KHK ile kış lastiği takma zorunluluğunun getirilmesi düzenlemelerinin 15 Temmuz darbe girişimiyle bağlantılarını anlamak pek mümkün değildir. Bu OHAL KHK'larının olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda çıkarılmadığı gayet açıktır. Gözler (2017, s. 51-54)

¹² Maddenin düzenlenişi OHAL KHK'larına özgü olmadığından dolayı 2017 değişikliğinden sonra CBK'ları için geçerliliğini devam ettirmektedir. Ancak sistem değişikliğiyle sıkıyönetim hâli Anayasa'dan çıkartılmış olup Anayasa'nın 15. maddesi de bu doğrultuda güncellenmiştir.

yorumlamak gerektiğinden (Can ve Şimşek Aktaş, 2017, s. 16) OHAL KHK'sı çıkarılarak ek sınırlandırmalar getirilmesi mümkün değildir. Söz konusu sınırlandırmalar dışında OHAL KHK'ları “olağanüstü hâlin gerekli kıldığı” bütün konularda çıkarılabilmektedir.

OHAL KHK'larının bir diğer sınırlandırması zaman ve mekân sınırlandırmasıdır. Anayasa'nın düzenleyiş biçimine göre OHAL KHK'ları olağanüstü hâl veya sıkıyönetim süresince çıkarılabilir (m. 121/3, 122/2). İlgili maddeler Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü yönetimin ilanından itibaren OHAL KHK'larını çıkarmaya kendiliğinden yetkili olduğu ve olağanüstü yönetimin süresinin dolmasıyla birlikte bu yetkinin kendiliğinden sona erdiği anlamına gelmektedir. Ancak Anayasa'da OHAL KHK'larıyla yapılacak düzenlemelerin olağanüstü yönetimin süresiyle sınırlı olması veya olağanüstü hâlin ilan edildiği mekanlarla sınırlı olması hakkında açık bir düzenleme yer almamaktadır. Lafzi yorumla olağanüstü hâl süresi içerisinde çıkarılan OHAL KHK'sının olağanüstü hâlin süresini aşan düzenlemeler getirmesini savunmak mümkündür. Aynı şekilde Anayasa'nın 119, 120 ve 122. maddelerinde olağanüstü yönetimin coğrafi olarak sınırlı biçimde ilan edilebileceği düzenlemesi yer almaktadır. Ancak OHAL KHK'larıyla yapılacak düzenlemelerin de aynı coğrafi sınırlar içerisinde hüküm ifade etmesi gerektiği açıkça düzenlenmemiştir. Bununla birlikte OHAL KHK'larının yalnızca olağanüstü durumun gerekli kıldığı konularda çıkarılabilmesi bu kararnamelemlerin getirdiği düzenlemelerin zaman ve mekân olarak olağanüstü durumun sınırları içerisinde kalmasını gerektirir (Boztepe, 2018b, s. 388; Türk, 2013, s. 91, 92). Anayasa Mahkemesi de aynı görüşü benimsemiş (AYM, E. 1990/25 K. 1991/1, T. 10.01.1991 AMKD, S. 27, C. 1, s. 100-101; AYM E. 1991/6 K. 1991/20, T. 03.07.1991 AMKD, S. 27, C.1, s. 398-399) olmakla birlikte kanaatimizce bu kısıtlama çok somut ve katı değildir. Şöyle ki olağanüstü durumun gerektirdiği konularda düzenleme yapılması şartı, doğal olarak, yapılacak düzenlemeleri büyük ölçüde olağanüstü durumun zamanı ve mekânı ile de sınırlandırmaktadır. Ancak olağanüstü durumun gerektirdiği bir konuda düzenleme yapılırken yapılan bu düzenlemenin olağanüstü hâlin süresini aşması veya olağanüstü hâl ilan edilmemiş bölgelerde de etki gösterebilmesi kanaatimizce mümkündür. Farazi bir örnekle açıklayacak olursak, şiddet olaylarına bağlı olarak yurdun bir kesiminde olağanüstü hâl ilan edilmesi durumunda söz konusu şiddetin engellenebilmesi için civar illerde tedbirler alınması ihtiyacı bulunabilir. Böyle bir durumda kanaatimizce olağanüstü hâlin gerekli kıldığı bir konu olduğundan dolayı civar illerde tedbir alınabilmesi için bu bölgelerde de ayrıca olağanüstü hâl ilan edilmesi gerekmemektedir.

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin yargısal denetimi

2017 değişikliği öncesi Anayasa'nın 148. maddesinde “... *olağanüstü hâllerde, sıkıyönetim ve savaş hâllerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmaz*” hükmü yer alır. Bu hüküm sebebiyle OHAL KHK'larının Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmaz. Anayasa'nın bu hükmü OHAL KHK'larını yargı denetimine kapatmıştır. Anayasa'nın 148. maddesi hukuk devleti ilkesine aykırı olduğu düşüncesiyle eleştirilmiş olsa da bu durumun hükmün geçerliliğini değiştirmediği kabul edilir (Boztepe, 2018b, s. 389; Gözler, 2019b, s. 1372). Aynı zamanda OHAL KHK'larının Anayasa Mahkemesi'nin denetimine kapatılmasını olumlu karşılayan görüşler de mevcuttur (Boztepe, 2018b, s. 389; Gözler, 2019b, s. 1372). Buna göre hukuk devleti ilkesi anayasal düzenin bir unsurudur ve anayasal düzen tehlikede iken bu tehlikenin önlenmesinin sağlanmasındaki menfaat hukuk devleti ilkesinin ihlal edilmesinden daha üstün kabul edilmektedir (Boztepe, 2018b, s. 389; Gözler, 2019b, s. 1372).

OHAL KHK'ları için Anayasa Mahkemesi'ne getirilen denetim yasağı Anayasa Mahkemesi'nin 1991 yılında geliştirdiği içtihatla kısmen aşılmıştır (AYM, E. 1990/25 K.

1991/1, T. 10.01.1991 AMKD, S. 27, C. 1, s. 65-129.; Türk, 2013, s. 150). Anayasa Mahkemesi, 1991 yılında geliştirdiği içtihadında, iptali için kendisine dava açılan normun hukuki niteliğini yapmakla bizzat yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Bu değerlendirmeye göre Anayasa Mahkemesi önüne gelen normun OHAL KHK'sı olarak isimlendirilmiş olmasına bağlı kalmamaktadır (Boztepe, 2018b, s. 390)¹³. Bu durumda öncelikle normun hukuki niteliğini yapan mahkeme eğer iptali istenen düzenlemenin OHAL KHK'sı olmadığına karar verirse yargı denetimine de tabi tutulabilecektir.

1991 yılında ortaya koyduğu içtihadında Anayasa Mahkemesi bir düzenlemenin OHAL KHK'sı olarak nitelendirilebilir nitelendirilemeyeceğini tespit etmek için maddi kriteri benimseyip konu, zaman ve mekân olmak üzere incelenecek üç kriter belirlemiştir. OHAL KHK'ları Anayasa'nın 121. maddesi gereği yalnızca olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda çıkarılabilir. Dolayısıyla olağanüstü durumun gerekli kıldığı konularla ilişkili olmayan düzenlemeler OHAL KHK'sı niteliğinde değerlendirilemez. Anayasa'nın 119, 120, 122. maddelerine göre de olağanüstü yönetim rejimi yurdun tamamında veya bir kısmında ve sınırlı süreli olarak ilan edilebilir. Bu hükümlerle birlikte 121. madde değerlendirildiğinde, olağanüstü yönetim rejiminin ilan edildiği süreyi veya coğrafi sınırları aşan düzenlemeler de olağanüstü durumun gerekli kıldığı konularda çıkarılmış olarak değerlendirilemeyecektir (AYM, E. 1991/6 K. 1991/20, T. 03.07.1991; Gözler, 2019b, s. 1373). Anayasa Mahkemesi'ne göre, konu, zaman ve mekân kriterlerine göre incelendiğinde olağanüstü hâlin gerekleriyle ilişkili olmadığı tespit edilen düzenleme olağan dönem KHK'sı olarak nitelendirilecek ve bu kapsamda yargı denetimine tabi tutulacaktır. Tabi ki bu durumda OHAL KHK'sı usulü ile çıkarılan bir düzenlemenin hukuki nitelendirilmesi Anayasa Mahkemesi tarafından olağan dönem KHK'sı olarak tespit edildiğinde ilgili düzenlemenin dayanağını oluşturan bir yetki kanunu bulunmadığından düzenleme Anayasa'ya aykırı olarak değerlendirilmek ve iptal edilmek sonucuyla karşılaşır. Maddi kriter Anayasa'nın 148. maddesinde yer alan "*olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararname*lerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz." hükmünün pratik olarak anlamsız hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Özetle maddi kriter uygulandığında öncelikle OHAL KHK'ları şekil ve esas yönünden Anayasaya uygunluk denetimine tabi tutulmakta, sonrasında anayasaya aykırılık tespit edilirse olağan dönem KHK'sı olarak kabul edilerek iptal edilmektedir. Şayet anayasaya aykırılık tespit edilmezse de "OHAL KHK'larının anayasaya uygunluğunun denetlenemeyeceği"nden bahisle yetkisizlik kararı verilmektedir. Yani Anayasa'da öngörülmüş denetim yasağı tamamen ihlal edildikten sonra eğer bir aykırılık görülmezse ancak o zaman "denetlenemeyeceğine" karar verilmektedir. Kanaatimizce bu yaklaşımın doğru ve mantıklı kabul edilmesi mümkün değildir.

2016 yılına gelindiğinde Anayasa Mahkemesi içtihat değişikliğine giderek 1991 yılındaki içtihadında ortaya koyduğu görüşünden vazgeçmiştir. Şöyle ki; "*Anayasa'nın 148. maddesinin lafzı, Anayasa koyucunun amacı ve ilgili yasama belgeleri göz önünde bulundurulduğunda, olağanüstü dönem KHK'larının herhangi bir ad altında yargısal denetime*

¹³ "*Anayasa Mahkemesi Anayasaya uygunluk denetimi için önüne getirilen ve yasama veya yürütme organı tarafından yürürlüğe konulan düzenleyici işlemin hukuksal niteliğini yapmak zorundadır. Çünkü Anayasa Mahkemesi, denetlenmesi istenilen metine verilen adla kendisini bağlı sayamaz. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi 'Olağanüstü Hâl KHK'si' adı altında yapılan düzenlemelerin, Anayasa'nın öngördüğü ve Anayasa'ya uygunluk denetimine bağlı tutmadığı gerçekten bir 'olağanüstü hâl KHK'si' niteliğinde olup olmadıklarını incelemek ve bu nitelikte görmediği düzenlemeler yönünden Anayasa'ya uygunluk denetimi yapmak zorundadır*" (AYM, E. 1990/25 K. 1991/1 T. 10.01.1991)

tabi tutulamayacağı açıktır” (AYM, E. 2016/166 K. 2016/159, T. 12.10.2016; AYM, E. 2016/167 K. 2016/160, T. 12.10.2016) ifadeleriyle Anayasa Mahkemesi OHAL KHK’larının daha önce sayılan unsurları taşımaması sebebiyle olağan dönem KHK’sı olarak değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir. Bu kararda OHAL KHK’sı olarak isimlendirilen metinlerin hukuken OHAL KHK’sı olup olmadığının belirlenmesinde Anayasa Mahkemesi 1991 yılında benimsediği maddi kriterin yerine şekli kriteri benimsemiştir (Özlu, 2018, s. 626-629). Şekli kritere göre olağanüstü hâl döneminde Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkartılan KHK’lar OHAL KHK’sıdır. Netice olarak Anayasa’nın 148. maddesi uygulanabilir hale gelmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin de ifade ettiği üzere şekli kriterin benimsenmesi yoluyla OHAL KHK’larının yargısal denetiminin yapılmaması Anayasa’nın amacına da uygundur. OHAL KHK’larının Anayasa Mahkemesi’nin denetimine tabi tutulmamasını insan haklarının güvencesiz kalması ve hukuk devleti ilkesinin ihlal edilmesi gibi gerekçelerle eleştirebilirsek dahi mevcut karar cari anayasa açısından da uygundur. OHAL KHK’larının Anayasa Mahkemesi’nin denetimine kapalı olmasının bütün sakıncalarının giderilmesinin yolu yorum yoluyla Anayasa Mahkemesi’nin bizzat Anayasa hükümlerini dolanması / ihlal etmesi değil, Anayasa koyucunun iradesini bu yönde göstererek OHAL KHK’larını Anayasa Mahkemesi’nin denetimine açık hale getirmesidir.

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin onayına sunulması

OHAL KHK’ları Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer. Resmî Gazete’de yayımlandıkları gün Meclis’in onayına sunulmayan OHAL KHK’ları aynı gün kendiliğinden yürürlükten kalkar. Olağan dönem KHK’larından farklı olarak OHAL KHK’larının yargı denetimine kapalı olması bu düzenlemeler üzerinde Meclis denetiminin önemini de arttırmaktadır. OHAL KHK’larına karşı insan haklarının korunması, alınan tedbirlerde aşırıya kaçılmaması ve hukuki çerçevede hareket edilmesi için öngörülen tek denetim mekanizması Meclis denetimidir. Bu sebeple Meclis İç Tüzüğü’nde OHAL KHK’larının komisyonlarda ve Genel Kurul’da diğer KHK’lar, kanun tasarıları ve tekliflerinden önce görüşülmesi öngörülmüştür. İç tüzük OHAL KHK’larının görüşülmesi için 30 günlük süre düzenlemiştir. Bu otuz günlük süre üst limiti belirler ancak Anayasa’da görüşmelerin ivedilikle yapılması öngörüldüğünden kural olan en kısa zamanda (30 günü aşmadan) görüşmelerin karara bağlanmasıdır. Komisyon görüşmeleri 20 gün içerisinde tamamlanmayan OHAL KHK’larının Meclis Başkanlığı’na doğrudan Genel Kurul gündemine taşınması gerekir.

OHAL KHK’ları hakkında da Meclisin kabul, ret veya değiştirerek kabul yetkileri bulunur (Gören, 2019, s. 438; Küçük, 2013, s. 379). Bu açıdan olağan dönem KHK’ları ile arasında bir fark bulunmamaktadır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra onaylanan veya değiştirilerek onaylanan OHAL KHK’ları da olağan dönem KHK’ları gibi kanun niteliği kazandığından dolayı bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi’nin denetimine ve dolayısıyla yargı denetimine açık hâle gelirler (Tunç vd., 2009, s. 277; Küçük, 2013, s. 379).

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

16 Nisan 2017 referandumu ile yapılan Anayasa değişikliğiyle uzun yıllar uygulanmakta olan rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem yerini başkanlık sistemi temelleri üzerine yükselen Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine bırakmıştır. Devletin temel erkleri arasında köklü bir değişime sebep olan hükûmet sistemi değişikliğinin sonucu olarak yürütme erki güçlendirilmiştir (Akıncı, 2019, s. 3, 4). Bu güçlendirilme ile Cumhurbaşkanı’na asli bir düzenleme yetkisi olarak CBK çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı kararname çıkarırken doğrudan Anayasa’ya dayanmaktadır ve hiçbir kanuni yetkilendirmeye

ihtiyacı yoktur (Anayurt, 2020, s. 329; Ardıçoğlu, 2017, s. 28–31; Atar, 2019a, s. 242; Küçük, 2021, s. 287).

Parlamente sistemi, yürütmenin iki başından birisi olan başbakanlık teşkilatı yeni hükümet sistemiyle birlikte kaldırılmıştır. Bu köklü değişiklikle birlikte yürütme yetkisi Cumhurbaşkanlığı makamına verilerek yürütmenin tek ve sorumlu kanadı Cumhurbaşkanı olmuştur (Azaklı, 2019, s. 73–89). Bu kapsamda Cumhurbaşkanının yetkilerine yenileri eklenerek yetki ve görev alanlarında düzenlemeye gidilmiştir. Eklenen/düzenlenen bu yetkilerden en önemlisinin CBK çıkarma yetkisi olduğu kabul edilmektedir (Keskinsoy vd., 2020, s. 1385).

Türkiye’ye özgü Cumhurbaşkanlığı sistemi; yürütme erkini bir organlar topluluğu veya kurul olmaktan çıkarmış, yürütme yetkisini tek başına Cumhurbaşkanıya devretmiştir (Doğan, 2020, s. 966-967; Küçük, 2021, s. 225). Şu hâlde CBK’ların tanımını şöyle yapabiliriz: Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan ve düzenleyici işlem olan CBK; genel kapsamda çıkarılan, soyut, objektif ve tek uygulamayla tükenmeyecek nitelikte bir düzenleyici işlemdir. CBK’lar, yasalarda açık hüküm içermeyen konularda ve yalnızca yürütme erkine yönelik alanlarda, Anayasa tarafından tanınan asli yetki kapsamında kural koyan ve kanuna dayanmak zorunda olmayan (intra legem)¹⁴ düzenleyici işlemlerdir (Doğan, 2020, s. 972)¹⁵.

CBK’lar kanunla düzenlenmemiş ve kanunla düzenlenmesinin gerekliliğine Anayasa’da yer verilmemiş olan, yürütme yetkisine ilişkin konularda çıkarılabilir. CBK’ların diğer düzenleyici işlemlerden farkı kanuna dayanma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bu işlemlerin hukuka uygun olması için kanuna aykırılık teşkil etmemesi yeterlidir. Yürütme organı ve yargı organı CBK’ların normlarına uymak zorundadırlar. Yani nasıl kanuna aykırı olarak gerçekleştirilen idari işlemler hukuka aykırı oluyorsa aynı şekilde CBK’lara aykırı olarak gerçekleştirilen idari işlemler de hukuka aykırı olurlar. Aynı şekilde mahkemeler de karar verirken kanunlara dayandıkları gibi CBK’lara da dayanmak zorundadırlar. Fakat bir konuda kanunun hükümleri ile CBK’lar çatışacak olursa kanun hükümleri uygulanır (Atar, 2019a, s. 242, 243, 2019b, s. 279, 280).

CBK Türk hukukunda 2017 Anayasa değişikliğinden önce de bulunmaktaydı. Ancak yeni CBK sistemine göre kapsam ve sınır alanı bakımından çok daha dar bir alanı kapsıyordu. Bu alan yalnızca “Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği” ile ilgili olan; “*genel sekreterliğin kuruluşunu, teşkilat yapısını, çalışma esaslarını ve personelin atama işlemlerini*” içermekteydi. 18.08.1983 yılında çıkarılmış ve 2017 Anayasa değişikliğine kadar ilk ve tek CBK olmuştur. Değişiklik sonrası CBK’ların kapsamı genişletilip, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği de kaldırılmıştır (Doğan, 2020, s. 971, 972; Gül, 2019, 379; Taşdöğen, 2016, s. 941; Küçük, 2021,

¹⁴ Intra Legem: kanuna aykırı olmama, idare tarafından yapılan işlemler kanuna uygun olmalıdır. Çünkü idarenin düzenleyici işlemleri (CBK-KHK hariç) normlar hiyerarşisinde daima kanunun altında yer almaktadır. Intra legem niteliği 1982 Anayasasının 2017 değişikliği öncesi hâlinde şöyle ifade edilmiştir: “*Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.*” 2017 yılında yapılan 6771 sayılı Anayasa değişikliğinde intra legem niteliği ile ilgili bir husus bulunmamaktadır. Değişiklikte yürütme yetkisinin kimin tarafından kullanılacağı değiştirilmiş ancak yürütme yetkisinin “*Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılacağı*”, yani intra legem özelliği sabit kalmıştır. Küçük ve Doğan (2019, s. 9)

¹⁵ 2017 Anayasa değişikliği sonrası ilk çıkarılan CBK, 30474 sayılı Resmî Gazetede 10.07.2018 tarihinde yayımlanan 539 maddeden ve 1 geçici maddeden oluşan 1 sayılı “*Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*” olmuştur.

s. 283). Günümüz itibariyle¹⁶ en son CBK 30.09.2021 tarihinde çıkarılmış olup, toplamda 84 tane CBK bulunmaktadır¹⁷.

Değişikliğe uğrayan yeni dönem CBK'ları nitelik ve hukuki açıdan hukuk düzeninde birçok değişiklik meydana getirmiştir. Gerek hukuki nitelik bakımından gerek asli yetki bakımından gerekse yasamanın yetki alanlarına müdahalesi bakımından yapılmış olan değişiklikler doktrinde tartışmaya neden olmuştur (Doğan, 2020, s. 972); Taşdöğen, 2016, s. 938). Bu tartışmaya neden olan ve bizim konumuzu ilgilendiren hususları şöyle ele alabiliriz; asli yetkiye dayanması, herhangi bir yetki kanununa ihtiyaç duymaması ve Cumhurbaşkanına verilen düzenleme alanının geniş olmasıdır.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği

Hukuki işlemler organik kritere göre değerlendirildiğinde niteliği de işlemi gerçekleştiren organa göre belirlenir. Bu çerçevede yürütme organı tarafından gerçekleştirilen işlemler yürütme, yasama organı tarafından gerçekleştirilen işlemler yasama ve yargı organı tarafından gerçekleştirilen işlemler yargı işlemidir. Maddi işlem kriterine göre ise, işlemin çıkarıldığı organa değil de niteliğine bakılır. Maddi kriter kapsamında genel, soyut, uygulanmakla etkisi tükenmeyen, norm niteliğinde kural koyucu işlemler yasama işlemidir. Dolayısıyla CBK'lar organik açıdan yürütme işlemidir fakat maddi açıdan yasama işlemi niteliğindedir (Doğan, 2019, s. 276; Fendoğlu, 2019, s. 668).

Cumhurbaşkanının yapmış olduğu işlemler idari işlem niteliğindedir. İdari işlem, idarenin gerçekleştirmiş olduğu icrai, hukuki sonuç doğuran irade açıklamasıdır. İdari işlem, tek yanlı idari işlem ve iki yanlı idari işlem (idari sözleşme) olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Tek yanlı idari işlemler de kendi arasında bireysel idari işlemler (idari kararlar) ve düzenleyici idari işlemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Kalabalık, 2021, s. 33). CBK'ların hukuki niteliği tek yanlı idari işlem çeşitlerinden olan düzenleyici idari işlemidir. Düzenleyici idari işlem; belirli kişi ve durumlara ilişkin olmayan genel, soyut, objektif kurallar koyan, kişilik dışı, hukuki ve sürekli bir işlemidir (Gündüz, 2007, s. 756).

Olağan Dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin unsurları

Bu başlık altında düzenleyici işlem türlerinden biri olan CBK'ların idari işlemin unsurları olan yetki, şekil, usul, sebep ve konu kapsamında değerlendirilmesi yapılacaktır.

Yetki unsuru

CBK çıkarma yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir (m. 104/17). Cumhurbaşkanı bu yetkisini tek başına kullanır, yani CBK'lar yalnızca Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak çıkarılırlar.

CBK çıkarma yetkisinin kaynağı doğrudan Anayasa'dır. Kaynağını Anayasa'dan alması CBK çıkarma yetkisinin asli yetki olmasını sağlamaktadır (Açıl, 2018, s. 731; Söyler, 2018, s. 78; Ulusoy, 2020, s. 33; Küçük, 2021, s. 287-288). Yeni sistemde getirilen CBK'ların en önemli özelliklerinden birisi de budur. Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde genel ve soyut düzenleyici işlemler yasama organı tarafından yapılırken getirilen bu düzenlemelerin somut durumlara uygulanması yürütme organı tarafından yapılır. Bu sebeple yürütme organına düzenleyici işlem

¹⁶ Makalenin yazıldığı tarih esas alınmaktadır.

¹⁷ En son çıkarılan, 84 sayılı "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" 30.09.2021 tarihinde 31614 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

yapma yetkisi verilirken genellikle bu yetkinin çerçevesi yasama organı tarafından çizilir. Ancak mevcut Türk hukuk sisteminde CBK'ların çıkarılması için Meclis'in yetki vermesi gerekmemektedir. Bunun sonucu olarak Cumhurbaşkanı kararname çıkartırken Meclis'in iradesini yansıtmak zorunda değildir (Küçük ve Doğan, 2019, s. 11-12). Tamamen kendi iradesi doğrultusunda kural koyma yetkisine sahiptir. Bu özelliği CBK'ları idarenin diğer düzenleyici işlemlerinden ayıran en önemli unsurdur (Atar, 2019b, s. 279).

CBK'lar asli düzenleme yetkisi olmalarının bir sonucu olarak kanuna dayanmak (secundum legem) zorunda değildir, fakat kanuna aykırı (intra legem) da olmamalıdır (Açıl, 2018, s. 731, 732). Bu nedenle Cumhurbaşkanı, CBK'ları çıkarırken yasamadan alacağı yetki kanununa ihtiyaç duymamaktadır (Gözler, 2019c, s. 366).

Cumhurbaşkanı'nın kararname çıkarma yetkisi kuvvetler ayrılığının temel özelliklerinden olan, "kural koyanlarla uygulayanların farklı kişiler olması" anlayışıyla ters düşmektedir. Ayrıca yasamanın asliliği ve genelliği ilkeleri Cumhurbaşkanlığı sisteminde de geçerliliğini sürdürmektedir. Bu sebeplerle Anayasa'da çerçevesi çizilmiş olan CBK çıkarma yetkisinin dar yorumlanması gerektiği kanaatindeyiz.

Usul ve şekil unsuru

CBK'lar, idari işlem bakımından, tek taraflı ve basit işlem olarak değerlendirilmektedir. CBK'lar, Cumhurbaşkanı tarafından imzalanır. Anayasa'nın m.104/19. fıkrasına göre CBK'lar Resmî Gazetede yayınlanmalıdır. Daha ileri bir tarih kararnamede belirtilmemişse Resmî Gazete'de yayımlandığı tarih yürürlük tarihidir (Atar, 2019a, s. 249; Gözler, 2019b, s. 375).

CBK'ların çıkarılması için yetki kanununa gerek yoktur, doğrudan Anayasa'nın vermiş olduğu yetkiyle çıkarılırlar. Ayrıca CBK'ların Meclis onayına sunulması da gerekmemektedir. Şekil şartları açısından CBK'ların Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması ve Resmî Gazetede yayımlanması yeterlidir (Anayurt, 2020, s. 333; Atar, 2019b, s. 286).

Sebep unsuru

İdareyi bir işlemi gerçekleştirmeye sevk eden hukuki etkenlere idari işlemin sebep unsuru denir (Boztepe, 2018a, s. 15). Anayasada olağan dönemlerde CBK'ların çıkarılabilmesi için özel bir sebep belirtilmemiştir. Cumhurbaşkanı'nın kararname çıkaracağı konuda ihtiyaç görmesi ve iradesini bu doğrultuda ortaya koyması çıkarılan CBK'ların sebebini oluşturur. Cumhurbaşkanı çıkardığı kararname için özel bir sebep belirleme ve gösterme konusunda da serbesttir.

Konu unsuru

İdarenin konu unsuru, yapılan düzenleyici işlem ile bir hukuki sonucun ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla hukuki işlemin konusu hukuki alanda meydana getirdiği değişikliktir. İdari işlemler idarenin gerçekleştirmiş olduğu, hukuki sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamaları olduklarından dolayı açıklanan iradenin esası da idari işlemin konu unsurunu oluşturmaktadır. Yani CBK'ların konusu hukuk dünyasına getirdiği düzenleyici hükümlerdir. CBK'larda getirilen hükümler yürütme ve yargı mercileri için bağlayıcıdır (Atar, 2019a, s. 242, 243). Dolayısıyla gerçekleştirilen işlemler ve verilen mahkeme kararları CBK'lardaki hükümlere uygun olmalıdır. Yürütme organına geniş bir düzenleme yetkisi veren CBK'ların hangi düzenlemeleri getirebileceği, yani konu sınırı Anayasa'da belirlenmiştir. Anayasa'nın m. 104/17. fıkrasına göre:

Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve

ödevleriyle¹⁸ dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler¹⁹ Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması hâlinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hâle gelir.

Anayasa'nın 104/17 hükmünde belirtilen konu sınırın en temel ve geniş çerçevesi CBK'ların "yürütme yetkisine ilişkin konularda" çıkarılabilmesidir (Anayurt, 2020, s. 332, 333; Atar, 2019a, s. 247; Boztepe, 2018a, s. 15; Küçük ve Doğan, 2019, s. 19, 20).

Anayasa'nın 104/17-2. cümlesinde görüldüğü üzere "Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümünde yer alan temel haklar, kişi hak ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler" de CBK'ların konusu olamazlar. Bu alanlarda düzenleme yapılması Anayasa tarafından açıkça yasaklanmıştır (Anayurt, 2020, s. 333; Atar, 2019a, s. 248). Ancak Anayasa'nın ikinci kısmının üçüncü bölümünde yer alan sosyal ve ekonomik haklar yasak kapsamına alınmamıştır. Dolayısıyla bu alanlarda CBK'lar ile düzenleme yapılabilir. Sosyal ve ekonomik haklar konusunda düzenleme yapılabilmesi için bu konuların kanunla düzenlenmemiş olması gerekmektedir. Ayrıca CBK'lar bu haklar üzerinde düzenleme yaparken tamamen serbest değildir. Anayasa'nın 13. maddesinde yer alan "temel hak ve hürriyetler ancak kanunla sınırlanabilir" hükmü gereği CBK'lar ile sosyal ve ekonomik haklar sınırlandırılmaz. Ancak kanunda mevcut sınırlandırmaların somutlaştırılması, kanunda düzenlenmeyen ve hakkın kullanılmasını kolaylaştıran düzenlemelerin yapılması mümkündür (Atar, 2019a, s. 248; Küçük ve Doğan, 2019, s. 20, 21).

Düzenlemede görüldüğü üzere söz konusu sınırlandırmalardan birisi de Anayasa'da münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konulardır²⁰ (Anayurt, 2020, s. 334; Atar, 2019a, s. 248, 249; Zarplı, 2020, s. 4588; Küçük, 2021, s. 289-291). Buna göre Anayasa'da kanunla düzenlenmesi öngörülmüş bir konuda CBK çıkarılamayacaktır (Atar, 2019a, s. 243; Küçük ve Doğan, 2019, s. 21). Ayrıca kanunda açıkça düzenlenen konularda da CBK'lar ile düzenleme yapılamaz (Anayurt, 2020, s. 334; Atar, 2019a, 243, 249; Küçük ve Doğan, 2019, s. 22; Küçük, 2021, s. 291). Bu kapsamda kanunda açıkça düzenlenen bir konuda tamamlayıcı nitelikte, daha somutlaştırıcı ve kanuna uygun düzenleme yapılması mümkündür. Ancak Anayasa'da münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda tamamlayıcı norm niteliğinde de CBK çıkarılamaz (Atar, 2019a, s. 243). CBK'lar ile kanunlar üzerinde bir değişiklik yapılması da mümkün değildir (Atar, 2019b, s. 280).

Anayasa'da CBK'ların konusunun sınırlandığı bir diğer hüküm ise 161. maddedir. Maddenin 7. fıkrasına göre "Merkezî yönetim bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek tutarın

¹⁸ Kişi hak ve ödevleri: kişi dokunulmazlığı (md.17), zorla çalıştırma yasağı (md.18), kişi hürriyeti ve güvenliği (m.19), özel hayatın korunması (m.20-22), yerleşme ve seyahat hürriyeti (m.23), din ve vicdan hürriyeti (m.24), düşünce ve ifade özgürlüğü (m.25-26), bilim ve sanat hürriyeti (m.27), kitlesel iletişim özgürlükleri (m. 28-32), dernek kurma hürriyeti (m.33), toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı (m.34). bkz.: Gören (2019, s. 459-633); Yüzbaşıoğlu ve Tanör (2019, s. 176-206)

¹⁹ Siyasi hak ve özgürlükler: vatandaşlık hakkı (m.66); seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı (m.67); parti faaliyetleri (m. 68-69). bkz.: Gören (2019, s. 486); Yüzbaşıoğlu ve Tanör (2019, s. 176-206)

²⁰ Örneğin; Anayasa m. 42: "...Öğrenim hakkının kapsamı **kanunla tespit edilir ve düzenlenir**. ... Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, **kanunla düzenlenir**... Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar **kanunla düzenlenir**..."; Anayasa m. 43: "...Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkân ve şartları **kanunla düzenlenir**."

sınırını gösterir. Harcanabilecek tutarın Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle aşılabileceğine dair bütçe kanununa hüküm konulamaz.” Bu hükme göre harcanabilecek tutar bütçe kanunu ile düzenlenir ve kanunda belirlenen miktar CBK’lar ile aşılamaz. Anayasa “*bütçe kanununa hüküm konulamaz*” ifadesiyle yalnızca harcanabilecek tutarın CBK’lar ile aşılmasını yasaklamamış, aynı zamanda Meclis’in bu doğrultuda yetki vermesini de açıkça yasaklamıştır (Küçük ve Doğan, 2019, s. 25).

Anayasa’da CBK’lar ile düzenleneceği öngörülen “mahfuz alan” olarak isimlendireceğimiz bir düzenleme alanı da mevcuttur²¹. Anayasa düzenleyiş biçiminde CBK’lar ile ilgili konular için “düzenlenebilir” ifadesini kullanmaktadır. Ancak dört konu için “düzenlenir” ifadesi tercih edilmiştir. Bu durum söz konusu dört alan için CBK’ların niteliğini tartışmalı duruma getirmiş ve doktrinde farklı görüşler ortaya atılmıştır (Anayurt, 2020, s. 329-332; Can, 2020, 150-157). Söz konusu görüşlerden birisi yasama yetkisinin genelliğine dayanarak söz konusu dört alanda kanunla düzenleme yapılabileceğini öne sürmektedir (Anayurt, 2020, s. 331; Ulusoy, 2020, s. 54–57). Bu görüşe göre yasama yetkisi geneldir ve anayasa koyucu eğer söz konusu dört alanın kanunla düzenlenememesini istiyorsa bunu açıkça belirtmelidir (Anayurt, 2020, s. 331). Dolayısıyla Anayasa’nın düzenlenişinde “bu konuda kanunla düzenleme yapılamaz” ifadesinin yer almadığı konular kanunla düzenlenebilecektir (Küçük ve Doğan, 2019, s. 33). Mevcut durumda CBK’lar ile düzenlenecek konular için böyle bir ifade de getirilmediğinden dolayı bu görüş Anayasa’da CBK’lar için öngörülmüş münhasır yetkinin bulunmadığını savunmaktadır (Can, 2020, s. 153, 154; Ulusoy, 2020, 34, 39, 54-57). Anayasa Mahkemesi de 2019 yılında vermiş olduğu kararında, açık bir biçimde ifade etmese de, CBK’lar için öngörülmüş mahfuz bir düzenleme alanı olmadığını belirtmiştir (Küçük, 2021, s. 311; Ulusoy, 2020, s. 56, 57; AYM, E. 2019/31 K. 2020/5, T. 23.01.2020). Kararda görüşün bir dayanağı olarak Anayasa’nın 104/17 fıkrası hükümlerinin diğer maddelerde CBK’lar ile düzenleneceği öngörülen konular için de geçerli olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu dört alana, kanunlarla CBK’lar arasındaki çatışma kuralları için istisna tanınmamış olması bu alanlarda kanun çıkarılabileceği yönünde yorumlanmıştır.

İkinci görüş ise Anayasa’da CBK’lar için “düzenlenir” ifadesinin yer aldığı dört konunun CBK’lar için mahfuz alan (münhasır yetki) olduğunu savunmaktadır (Atar, 2019a, s. 247, 2019b, s. 284; Can, 2020, s. 151; Küçük, 2021, s. 312–314). Bu görüşe göre Anayasa “düzenlenir” ifadesiyle hükmün düzenleniş biçimini açıkça ifade etmektedir ve Anayasa’da öngörülen biçimden yani CBK’lardan başka biçimde bu konularda düzenleme yapılamayacaktır. Anayasa koyucu CBK’lar ile ilgili hükümleri ifade ederken genel olarak “düzenlenebilir” ifadesini kullanmış, ancak dört konuda bilinçli bir tercih olarak “düzenlenir” demiştir. Dolayısıyla bu konularda kanunla düzenleme yapılması mümkün değildir (Boztepe, 2018a, s. 12). Bizim de katıldığımız ikinci görüş 2017 değişikliği öncesi sistemde yer alan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin münhasır yetki olmasıyla da bütünlük sağlamaktadır (Atar, 2019a, s. 248; Küçük ve Doğan, 2019, s. 32). Aynı zamanda Anayasa koyucunun yürütme organının güçlendirilmesi yönündeki tercihiyle ve anayasa değişikliklerinin amacıyla da daha uyumludur. Söz konusu alanlarda kanunla düzenleme yapılabilmesi yasama organıyla yürütme organı arasında çatışmaya sebebiyet verebileceğinden dolayı mahfuz alan görüşü faydacı yorumla da daha sağlıklıdır. Bu muhtemel çatışmanın önlenmesi Anayasa değişikliğinin hedeflerinden olan istikrar için de elzemdir. Bu sebeplerle şu konularda yalnızca CBK’lar ile düzenleme yapılabilir (Atar, 2019a, s. 247);

²¹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Küçük ve Doğan (2019, s. 30–54)

- *Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması (m. 106/11)*
- *Devlet Denetleme Kurulu'nun işleyişi, üyelerinin süresi ve diğer özlük işleri (m. 108)*
- *Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri (m. 118/6)*
- *Üst kademe yöneticilerin atanmalarına ilişkin usul ve esaslar (m. 104/9)*

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin normlar hiyerarşisindeki yeri

Anayasa'nın 104. maddesindeki düzenlemeler kanunlara CBK'lar karşısında üstünlük tanımaktadır. Kanunda açıkça düzenlenen bir konuda CBK çıkartılmaması, aynı konuda kanun çıkarıldığı zaman CBK'nın yürürlükten kalkması ve kanunlarla CBK'lar arasında farklı hükümler bulunması hâlinde kanunların uygulanması kuralları CBK'ları normlar hiyerarşisinde kanunların altında bir konuma koymaktadır (Anayurt, 2020, s. 333; Boztepe, 2018a, s. 11; Doğan, 2020, s. 972; V. Eren ve Akıncı, 2018, s. 56; Ulusoy, 2020, 34, s. 40-48). Ayrıca söz konusu hükümler gereği CBK'lar ile kanunlar üzerinde değişiklik yapılması mümkün değildir. Bu durum da CBK'ların normlar hiyerarşisinde kanunların altında bir konumda bulunduğunun göstergesidir (Can, 2020, s. 160).

Doktrinde yer alan bazı görüşlere göre ise CBK'lar kanun gücündedir (Atar, 2019a, s. 242, 243; Küçük, 2021, s. 314-319). Bu görüşün dayanağında Anayasa'da öngörülmuş olan kanunlarla CBK'lar arasında uygulanacak olan çatışma kurallarının eş değerdeki düzenlemeler için öngörülecek bir kural olduğu yer almaktadır. Bu görüşü kabul edenlere göre eğer CBK'lar normlar hiyerarşisinde kanunların altında yer alsaydı Anayasa'da kanunlarla CBK'lar arasında farklı hükümler bulunması hâlinde kanun hükümlerinin uygulanacağı düzenlemesi yer almazdı (Atar, 2019a, s. 243). Yani bu düzenlemenin yapılmasını gerekli kılan problem kanunlarla CBK'ların eşit güçte olmasıdır. Aynı güçte olmayan normlar için çatışma kuralı düzenlemeye gerek yoktur. Dolayısıyla Anayasa'da çatışma kuralının öngörülmesi CBK'ların kanun gücünde olduğunu göstermektedir. Bu görüşün gerekçelerinden bir diğeri ise CBK'ların yargısal denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılıyor olmasıdır (Can, 2020, s. 160, 161). Anayasa Mahkemesi CBK'ların Anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. CBK'ların kanunlara uygunluğunun denetimi söz konusu değildir (Atar, 2019a, s. 243; Küçük, 2021, s. 314). CBK'lar ile kanunla açıkça düzenlenmeyen alanlarda kanunla düzenlenebilecek konular düzenlenebilmektedir. Eğer bir düzenleyici işlem, mevcut kanun hükümlerini değiştirebiliyor veya yürürlükten kaldırabiliyorsa, bu işlemin kanun niteliğinde ve gücünde olduğunda kuşku yoktur. Bir düzenleyici işlem, mevcut kanun hükümlerini değiştirmemek ve ortadan kaldırmamakla birlikte, hakkında hiçbir kanunî düzenleme bulunmayan bir alanda, aslî yani ilk elden ya da doğrudan düzenleme yapıyorsa, böyle bir işlemin de kanun niteliğinde sayılması gerekir (Küçük, 2021, s. 316-317). Kanunları ve kanun gücünde işlemleri alt normlardan ayırt etme ölçütlerinden biri de, yetkinin kaynağıdır. Şayet bir normun kaynağı doğrudan anayasal yetkiler ise yani aslî bir düzenleme yetkisine istinat ediyorsa; belli bir kanuna dayanmak zorunda değilse, kanunlarla eş düzeyde sonuçlar doğurabiliyorsa, bu işlemlerin kanun gücünde olduğu söylenebilir (Küçük, 2021, s. 317). Ayrıca CBK'ların kanuna dayanmak zorunda olmaması ve yönetmelik çıkarılmasının CBK'lar hakkında da öngörülmesi CBK'ların kanun düzeyinde oldukları yönündeki sebepler olarak sayılmaktadır (Atar, 2019a, s. 243, 244).

Bizim katıldığımız görüş CBK'ların normlar hiyerarşisinde kanun altı bir yeri olduğudur. CBK'lar, idarenin diğer düzenleyici işlemlerine karşı bağlayıcı nitelikte olmaları ve Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi tutulmaları sebebiyle normlar hiyerarşisinde yönetmeliklerin ve diğer düzenleyici işlemlerin üzerinde yer alırlar. Anayasa'nın 119. maddesinde olağanüstü hâl CBK'ların kanun gücünde olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu durum

tersine bir yorumla olağan dönem CBK'ların kanun gücünde olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca uygulama konusunda karşı karşıya geldikleri her durumda birinin diğerine üstün geldiği iki farklı düzenleme çeşidinin eşit güçte olduklarını iddia etmek pek mantıklı değildir. Bu açıklamalar dışında, olağan dönem CBK'ları açısından mahfuz alana özgü bir değerlendirme yapmak gerektiği kanaatindeyiz. Mahfuz alanda kanunla düzenleme yapılamayacaktır ve bu konularda doğrudan CBK ile düzenleme yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla Anayasa'nın öngördüğü hukuki sistemde mahfuz alana ilişkin CBK'lar doğrudan Anayasa'nın altında yer alır. Mahfuz alanda kanun çıkarılması Anayasa'ya aykırıdır. Ancak Anayasa'ya aykırı da olsa bu konularda kanun çıkarılırsa söz konusu kanunlar iptal edilinceye kadar geçerliliğini koruyacağından dolayı CBK'lar için de bağlayıcı olacaktır. Dolayısıyla kanaatimizce sistemsel olarak mahfuz alana ilişkin CBK'ların üzerinde kanuni düzenleme bulunmaması öngörülmüşse de çıkarılan kanunlar hiyerarşik olarak CBK'ların üzerinde yer alır.

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargısal denetimi

CBK'ların Anayasaya uygunluklarının denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından gerçekleştirilmektedir (m. 148)²². Normal şartlarda idari işlemlerin yargısal denetimi idare mahkemelerince yapılmaktadır. Ancak CBK'lar birer idari işlem olmalarına rağmen Anayasa tarafından yargı denetimi açısından Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi tutulmuştur (Anayurt, 2020, s. 333; Doğan, 2019, s. 277; Küçük, 2021, s. 320-321). Anayasa'nın bu düzenlemesinden dolayı CBK'lar idari işlem olduklarından bahisle ayrıca idari yargı denetimine tabi tutulamaz (Atar, 2019b, s. 286).

Doğrudan CBK'ların yargısal denetimi konusunda girmemekle birlikte konu yakınlığı itibarıyla bu başlıkta incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bir diğer husus mahfuz alan olarak tanımladığımız konularda kanun çıkarılması hâlinde gerçekleştirilecek olan yargısal denetimdir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının geriye yürümezliği kararnameler açısından geçerli olduğu kadar kanunlar açısından da geçerlidir. Dolayısıyla her ne kadar mahfuz alanda kanunla düzenleme yapılmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu düşünsek de bu konularda çıkarılan kanunlar Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilinceye kadar geçerliliğini korur. Böyle bir durumda kanun hükümleri ile kararname hükümleri arasında çıkacak çatışmalarda Anayasa'nın 104/17. maddesi geçerliliğini sürdürmeye devam edeceğinden dolayı kanun hükümlerinin uygulanması gerekir (Atar, 2019b, s. 286; Küçük, 2021, s. 313; Küçük ve Doğan, 2019, s. 24).

Sorunlu olan bir diğer husus mahfuz alanda kanun çıkarılması hâlinde CBK'nın yürürlükten kalkması meselesidir (Küçük, 2021, s. 313). Anayasa'nın 104/17 maddesinde yer alan "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, CBK hükümsüz hâle gelir*" hükmü CBK'ları için mahfuz alan olan konularda kanun çıkarılması hâlinde de geçerliliğini sürdürmektedir (AYM. E. 2019/31 K. 2020/5, T. 23.01.2020; Anayurt, 2020, s. 331). Bu sebeple söz konusu alanda çıkarılan kanunlar sonradan Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilse dahi çıkarılmış olan CBK Anayasa hükmü gereği yürürlükten kalkmış olacağı için Cumhurbaşkanlığının, Anayasa Mahkemesi kararına müteakip, aynı konuda tekrar kararname çıkarması gerekir. Bu konuda Anayasa değişikliğinin istikrarlı bir yürütme sağlama, yürütme organını güçlendirme gibi amaçları göz önüne alınabilir. Değişiklik sonrası Anayasa'nın yürütme organına asli düzenleme yetkisi tanınması, CBK'ları için mahfuz alan öngörmesi gibi hususlar da dikkate alındığında Anayasa'nın amacı ve ruhuna uygun

²² CBK'ların yargısal denetimi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan (2019, s. 273–298)

olmayacağından dolayı mahfuz alanda kanun çıkarılsa dahi bu konulardaki CBK'ların yürürlükten kalkmayacağı yorumu yapılabilir. Bu yoruma bağlı olarak kanun iptal edilmeden önce Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi tutulan mahfuz alana ilişkin CBK'nın kanunla aynı konuda düzenleme yapması gerekçesiyle iptal edilmemesi gerekir. Sonuç olarak böyle bir çatışma ortamında çıkarılan kanun iptal edilinceye kadar kanun uygulanır. Ancak kanun uygulandığı süre de dâhil olmak üzere CBK varlığını sürdürür. Anayasa Mahkemesi de Anayasa'ya aykırılık sebebiyle kanunu iptal etmeli, kanun iptal edilinceye kadar geçerli olsa dahi kanuna aykırılıktan dolayı CBK'yı iptal etmemelidir. Devlet yönetiminde karşılaşılabilecek ciddi problemlerin çözümü için açıkladığımız şekilde bir yol izlenebilecek olsa dahi söz konusu yorumlarımız Anayasa hükümlerinin geçerliliğini azaltmamaktadır. Dolayısıyla problemin asıl çözümü mahfuz alan düzenlemelerinin Anayasa'da daha açık bir şekilde ifade edilmesi ve bu konuda kanun çıkarılması hâlinde izlenilecek yola dair de açıklayıcı hükümler getirilmesidir. Bu doğrultuda kanaatimizce mahfuz alanda kanunla düzenleme yapılamayacağını açıkça ifade edilmesi ve düzenleme yapılması hâlinde de CBK'ların geçerli olacağına Anayasada yer alması uygun olacaktır. Böyle bir düzenleme Anayasa'nın 104/17. maddesi hükümlerine göre özel hüküm niteliğinde olacağından olası problemleri ortadan kaldıracaktır.

Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

2017 Anayasa değişikliği sonrasında olağanüstü hâl rejimi Anayasa'nın 119. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre olağanüstü hâl ilan edilmesinin sebepleri;

Savaş, savaş gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması

hâlleridir.

Bu durumlardan herhangi biri veya birkaçının meydana geldiğini tespit etmek ve buna bağlı olarak yurdun bir kesiminde veya tamamında süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hâl ilan etmek yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir (m. 119/1).

Cumhurbaşkanı tarafından alınan olağanüstü hâl kararı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulur (m. 119/2). Bu tarihte Meclis tatilde ise derhal toplantıya çağrılır. İlan edilen olağanüstü hâlin denetimi TBMM tarafından yapılır, bu kapsamda TBMM olağanüstü hâli onaylayabilir, kaldırabilir, süresini kısaltabilir veya uzatabilir (m. 119/3). Olağanüstü hâlin uzatılması TBMM'nin yetkisindedir ancak sürenin uzatılabilmesi için Cumhurbaşkanı'nın talebi gerekir (m. 119/4). TBMM savaş hâlleri hariç olağanüstü hâli her defasında en fazla dört ay uzatabilir (m. 119/4). Savaş hâllerinde bu dört aylık sınırlandırma uygulanmaz (m. 119/4).

Anayasa'nın 119. maddesinde belirlenen kurallar çerçevesinde olağanüstü hâl ilan edilmesi olağanüstü durumlara özgü hukuki bir yönetim rejimi olan olağanüstü hâl rejimine geçilmesine sebep olur. Olağanüstü hâlin ilanı ile beraber Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâllere özgü CBK çıkarma yetkisi aktif hâle gelir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı olağanüstü hâlin gerektirdiği konularda CBK çıkarabilir (m. 119/6). Olağanüstü hâl CBK'ları (OHAL CBK) olağan dönemde çıkarılan CBK'ların tabii olduğu, Anayasa'nın 104. maddesinde öngörülen kısıtlamalara tabi değildir (m. 119/6) (Zarplı, 2020, s. 4589). OHAL CBK'ları Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulur (m. 119/6). OHAL CBK'ları kanun hükmünde olduklarından dolayı (m. 119/6) normlar hiyerarşisinde

kanunlarla aynı seviyede yer alırlar. OHAL CBK'larının kanunlarla eşit düzeyde olduğu Anayasa'da açıkça düzenlendiği için bu konuda normlar hiyerarşisi açısından olağan dönem CBK'larında ortaya çıkan tartışmalar geçerli değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere kanaatimizce OHAL CBK'larının kanun gücünde olduğunun düzenlenmesi olağan dönem CBK'ların kanun gücünde olmadığını da göstermektedir. Normlar hiyerarşisine ilişkin tartışma OHAL CBK'ları için geçerli olmadığından çalışmamızda bu konu ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyecektir.

OHAL CBK'larının çıkarıldıkları tarihten itibaren üç ay içerisinde TBMM tarafından görüşülüp karara bağlanması gerekmektedir (m. 119/7). Bu süre içerisinde karara bağlanmayan OHAL CBK'ları kendiliğinden yürürlükten kalkar (m. 119/7). Ancak savaş veya mücbir sebep dolayısıyla TBMM'nin toplanamaması hâlleri bu kuralın istisnasıdır. TBMM'nin savaş veya mücbir sebep dolayısıyla toplanamaması hâlinde üç ayın dolmasından sonra da OHAL CBK'ları karara bağlanabilir, karar verilmeyen süre zarfında da söz konusu OHAL CBK'ları geçerliliğini korur (m. 119/7).

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin unsurları

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yetki unsuru

6771 sayılı Kanun ile Anayasa'da yapılan değişiklik neticesinde OHAL CBK'sı çıkarma yetkisi Anayasa'nın 119. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan maddeye göre olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konularda CBK çıkarma yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir. Cumhurbaşkanı'nın bu yetkisi doğrudan Anayasa'dan kaynaklanmaktadır ve TBMM tarafından çıkarılacak bir yetki kanununa ihtiyaç yoktur (Doğan, 2019, s. 275). Cumhurbaşkanı'nın olağan dönemlerde CBK çıkarma yetkisi Anayasa'nın 104. maddesine dayanmaktadır. Olağanüstü hâlin ilanı ile birlikte Cumhurbaşkanı'nın Anayasa'nın 119. maddesine göre CBK çıkarma yetkisi devreye girer. OHAL CBK'sı çıkarma yetkisinin kullanılabilmesi için ilan edilmiş olan olağanüstü halin TBMM tarafından onaylanmış olması da gerekmemektedir. Cumhurbaşkanı bu yetkisini TBMM'nin onayını beklemeden kullanabilir. Olağanüstü halin hızlı müdahale gerektiren şartları da bu durumu zorunlu kılmaktadır. Bu şartlarda çıkarılacak CBK'lar 104. maddede belirtilen kısıtlamalara tabi değildir.

6771 sayılı kanunla getirilen söz konusu değişiklikler değerlendirildiğinde yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanı'nın asli yetki niteliğinde "kural koyma" yetkisinin güçlendirildiği görülmektedir. OHAL KHK'ları ile kıyaslandığında OHAL CBK'larının yetki kanununa dayanmaması açısından bir fark bulunmasa da yeni hükümet sisteminde yürütme organının çift başlılığı ortadan kaldırıldığından OHAL CBK'larının doğrudan Cumhurbaşkanı'nın iradesine dayalı olarak çıkarılması Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki yetkisini oldukça kuvvetlendirmektedir.

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve usul unsuru

Yetki unsurunda değinilmiş olan, OHAL CBK'larının Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılması hususu şekil unsurunun da bir bölümünü oluşturmaktadır. Yeni hükümet sisteminde Bakanlar Kurulu'nun kaldırılmış olmasına bağlı olarak OHAL CBK'ları yalnızca Cumhurbaşkanı'nın imzasıyla çıkarılmaktadır. OHAL CBK'ları olağan dönemlerdeki CBK'lar biçiminde çıkarılır. Ancak uygulanacak usul olağan dönem CBK'larından farklıdır. Şöyle ki; Anayasa'nın 119. maddesi gereği, çıkarılan OHAL CBK'larının aynı gün TBMM'nin onayına sunulması zorunludur. TBMM'nin onayına sunulmayan OHAL CBK'ları aynı gün yürürlükten kalkar. TBMM onayına sunulan OHAL CBK'larını onaylayabilir, reddedebilir veya değiştirerek onaylayabilir. Değiştirilerek onaylanan OHAL CBK'larının değiştirilen hükümleri TBMM'nin kararının Resmî Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer.

OHAL CBK'larının TBMM tarafından görüşülme süresi 6771 sayılı Kanun'un getirdiği değişiklikle doğrudan Anayasa'da yer almıştır. Anayasa hükmüne göre kendisinin onayına sunulan OHAL CBK'larını TBMM tarafından üç ay içerisinde görüşülerek karara bağlanmalıdır (m. 119). Savaş ve mücbir sebeplerle TBMM'nin toplanamaması hâlleri üç aylık görüşme süresinin istisnasıdır.

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin sebep unsuru

OHAL CBK'larının sebep unsuru olağanüstü hâlin gerekleridir. Bu kapsamda olağanüstü hâl ilan edilmiş olması çıkarılan OHAL CBK'sı için sebep unsurudur (Atar, 2019a, s. 253). Olağanüstü hâlin ilan edilmesini gerektiren somut durum da OHAL CBK'larının sebep unsurunu oluşturmaktadır. Anayasa'nın 119. maddesine göre

Savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması

hâlleri olağanüstü hâl ilan edilebilmesinin sebepleridir. Dolayısıyla söz konusu olumsuz şartların giderilebilmesi için alınan tedbirlerin de sebebi aynı olumsuz şartların mevcudiyetidir.

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin konu unsuru

OHAL CBK'larının konusu kararname içeriğinde düzenlenen ve olağanüstü hâlin ortadan kalmasını sağlayacak olan tedbirlerdir (Boztepe, 2018b, s. 7–9). Anayasa'nın 119. maddesine göre OHAL CBK'ları ancak "olağanüstü hâlin gerektirdiği" konularda çıkarılabilecektir (Küçük ve Doğan, 2019, s. 28). Dolayısıyla Cumhurbaşkanı çıkaracağı OHAL CBK'sının içeriği konusunda tamamen serbest değildir. Sebep unsuru ile de bağlantılı bir durum olarak OHAL CBK'ları ancak olağanüstü hâle sebep olan mevcut olumsuz koşulları önleme sonucu doğuracak düzenlemeler yapabilir.

Cumhurbaşkanı OHAL CBK'larının konusu açısından tamamen serbest olmamakla birlikte oldukça geniş bir düzenleme alanına sahiptir. Olağanüstü dönemlerde çıkarılacak olan CBK'lar olağan dönemlerde çıkarılan kararnamelerin tabi olduğu sınırlandırmalara tabi değildir (Küçük ve Doğan, 2019, s. 26). Bu durum Anayasa'nın 119. maddesinde "104 üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın" ifadesiyle açıkça belirtilmiştir. Bu durumda OHAL CBK'larının konu sınırını aynı maddede belirtilen "olağanüstü hâlin gerekli kıldığı konular" ve Anayasa'nın 15. maddesinde düzenlenen çekirdek haklara ilişkin konular oluşturmaktadır. Mevcut düzenlemeler dikkate alındığında 6771 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinde OHAL KHK'larının konu sınırlarının OHAL CBK'ları için de aynı şekilde benimsendiği görülmektedir.

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargısal denetimi

OHAL CBK'larının Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmaz (m. 148). Anayasa CBK'ları için yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi'nin görevine vermiştir. Ancak OHAL CBK'ları bu denetimin dışında tutmuştur (Doğan, 2019, s. 294, 295). OHAL CBK'ları her ne kadar Anayasa'nın 104. maddesinde yer alan kısıtlamalara tabi olmasa da hâlâ birer CBK'dırlar. Dolayısıyla bu düzenlemelerin hukuka aykırılığı veya unsurlarındaki sakatlıklardan hareketle idare mahkemelerinde dava açılması da mümkün değildir. Anayasa'nın düzenleyiş biçimi OHAL CBK'larını yargı denetimine kapatmaktadır (Anayurt, 2020, s. 333).

OHAL CBK'larının yargısal denetimine ilişkin Anayasal düzenleme 6771 sayılı Kanun'un getirdiği değişikliklerden öncesi ile aynı şekilde korunmuştur. Dolayısı ile Anayasa

Mahkemesi'nin içtihadı ve OHAL CBK'larının yargısal denetimi ile ilgili tartışmalar OHAL KHK'larının döneminde olduğu gibi geçerliliğini sürdürmektedir (Doğan, 2019, s. 294; Özlü, 2018, 635). Kanaatimizce OHAL CBK'larının şekli açısından Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi tutulması gereklidir. Ancak bu şekilde bir düzenleme Anayasa'da yer almadığından bu denetimin içtihat yoluyla Anayasa Mahkemesi'nce benimsenmesi doğru değildir. Denetim yasağı eleştiriye açık olduğu kadar geçerliliğe de sahiptir. Bu sebeple mevcut düzenleniş biçiminde OHAL CBK'larının denetimi ancak TBMM tarafından gerçekleştirilebilir. Kanaatimizce Anayasa Mahkemesi'nin OHAL KHK'ları hakkında 1991 yılında verdiği sınırlı denetim içtihadından dönerek 2017 yılında verdiği denetime kapalı olduğu içtihadı OHAL CBK'ları açısından da uygulanabilir ve hukuken daha doğru nitelikte bir değerlendirmedir.

TBMM tarafından onaylanan OHAL CBK'ları kanun niteliği kazanacağından bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi'nin denetimine de açık hâle gelecektir (Atar, 2019a, s. 254-255).

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulması

Anayasa'nın 119. maddesine göre Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'nin onayına sunulmayan OHAL CBK'ları aynı gün yürürlükten kalkarlar. TBMM, OHAL CBK'larını onaylayabilir, reddedebilir veya değiştirerek onaylayabilir (Atar, 2019a, s. 255). Değiştirerek onaylanan OHAL CBK'larının değiştirilen hükümleri TBMM'nin kararının Resmî Gazete'de yayımlandığı gün yürürlüğe girerler. Reddedilen OHAL CBK'ları bu tarihte yürürlükten kalkar. Onaylanan OHAL CBK'ları da ilk ilan tarihinden itibaren yürürlüğünü sürdürür. Ancak onay tarihinden itibaren OHAL CBK'ları kanun niteliği kazanacaklarından dolayı bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi'nin denetimine de açık hâle gelirler (Atar, 2019a, s. 255; Doğan, 2019, s. 295). Anayasa'nın 119/7 hükmünde

Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi hâlde olağanüstü hâllerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri kendiliğinden yürürlükten kalkar.

düzenlemesi yer almaktadır. Hükümde görüldüğü üzere yeni hükümet sisteminde OHAL CBK'larının TBMM tarafından görüşülme süresinin doğrudan Anayasa'da düzenlenmesi tercih edilmiştir. Bu tercih görüşme süresinin öneminin artırılması açısından yerindedir. Ancak TBMM'nin görüşme süresi OHAL KHK'ları döneminde İç Tüzük'le belirlenmiş olan bir aylık süre yerine üç aylık süre şeklinde belirlenmiştir. Her ne kadar sürenin uzatılmış olması OHAL CBK'larının tek denetim yolu Meclis denetimi olduğundan dolayı bireysel hakları zedeleyebilecek nitelikte olsa da (Özlü, 2018, s. 636) kâğıt üzerinde kalıp hiç uygulanmayacak bir aylık süre yerine üç aylık uygulanan bir sürenin varlığı daha faydalı olacaktır (Doğan, 2019, s. 294). Bir aylık sürenin üç aya uzatılması uygulanabilirliğini doğal olarak arttırmaktadır. Ancak sürenin nasıl uygulanacağını zaman gösterecektir, umarız ki Anayasal düzenlemeye sahip üç aylık süre TBMM tarafından da ihlal edilmeden uygulanır.

Anayasa değişikliğinin getirdiği önemli değişikliklerden birisi de OHAL CBK'larının TBMM tarafından üç ay içerisinde görüşülerek karara bağlanmaması hâlinde kendiliğinden yürürlükten kalkacağı düzenlenmesidir. Söz konusu hüküm önceki hükümet sisteminde, onaya sunulan OHAL KHK'larının TBMM tarafından ivedi olarak görüşülmemesi problemine bireysel hakları koruyacak yönde çözüm getirmektedir (Doğan, 2019, s. 294). Kanaatimizce bu durumlarda OHAL CBK'sının yürürlükten kalktığını gösteren ayrı bir belge bulunmayacağından uygulayıcılar tarafından CBK hükümlerinin geçersiz olduğuna dikkat

edilmesi pratik anlamda önem taşımaktadır. Tabi ki kendiliğinden yürürlükten kalkmış olan OHAL CBK'sına dayanılarak gerçekleştirilen idari işlemler hukuki dayanaktan yoksun olduklarından idari yargıda iptal edilmeye mahkûmdur. Buna karşın söz konusu OHAL CBK'larının kendiliğinden yürürlükten kalkacağı tarihe kadarki süreçte yapılan işlemlerin geçerli olduğu unutulmamalıdır.

TBMM'nin onayına sunulan OHAL CBK'larının görüşülmemesi Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâlin gerektirdiği tedbirleri uygulamasına mâni değildir. Cumhurbaşkanı aynı konuda yeni bir OHAL CBK'sı çıkararak gerekli tedbirleri uygulamaya devam edebilir. Kanaatimizce süresinde görüşülmediği için yeni bir OHAL CBK'sı çıkarılması gerekliliği isabetlidir. İlanından itibaren üç ay boyunca uygulanmış olan OHAL CBK'larının ortaya çıkardığı veriler çerçevesinde yeniden değerlendirilerek tekrar çıkarılması ve bu yapılırken de bireysel hakların azami ölçüde korunmaya çalışılması Meclis denetiminin gerçekleştirilmemiş olmasının sakıncalarını azaltabilecek önemli bir tedbirdir.

Kanun Hükmünde Kararnameler ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Karşılaştırılması

Daha önce açıklandığı üzere KHK'lar ile CBK'lar kendi aralarında, farklı hukuki rejimlere tabi oldukları için olağan dönem ve olağanüstü dönem kararnameleri olmak üzere ikiye grupla incelenmektedir. Olağanüstü dönemlerin fiziki şartları olağan dönem hukuki rejimiyle yönetilmeye imkân tanımadığından dolayı KHK'lar ile CBK'lar kıyaslanırken de olağan dönem veya olağanüstü dönem kararnameleri olmalarına göre ayrılarak karşılaştırılmalıdır. Bu sebeple çalışmamızın bu başlığı altında olağan dönem KHK'ları olağan dönem CBK'larıyla, OHAL KHK'ları da OHAL CBK'larıyla kıyaslanacaktır.

Olağan Dönem Kanun Hükmünde Kararnameleri ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Kıyaslanması

Olağan dönem kanun hükmünde kararnameleri ile Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin benzerlikleri

Öncelikle belirtmek gerekir ki KHK'lar da CBK'lar da organik açıdan yürütme işlemi iken maddi açıdan yasama işlemidirler. Yürütme organının gerçekleştirdiği, maddi açıdan yasama işlemi niteliğinde olan bu işlemler söz konusu özellikleri sebebiyle kuvvetler ayrılığının benimsendiği hükûmet sistemlerinde özel bir yere sahiptir. Çalışmamızda bu iki düzenleyici işlem türünün kıyaslanması tercih edilmiş olma sebebi de budur. Yürütme organının gerçekleştirdiği en kuvvetli düzenleyici işlem biçimleri olduklarından devlet işleyişinde önemli etkiler doğuran bu işlemlerin ortak özelliklerinin ve farklarının ortaya konulması kanaatimizce hukuk sistemi ve devlet düzeni içerisindeki pek çok sorunun çözümüne ışık tutabilecektir.

Özellikle CBK'lar için ayrılmış mahfuz alan dikkate alındığında her iki işlem türü de yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesinin istisnası niteliğindedir (Doğan, 2020, s. 967). Mahfuz alana ilişkin CBK'ların kanun gücünde olduğu nitelendirmesi yapılabileceğinden²³ dolayı bu konularda KHK'lar ve CBK'lar aynı düzeyde değerlendirilebilir. KHK'lar da

²³ Kanaatimizce mahfuz alana ilişkin CBK'lar da normlar hiyerarşisinde kanunların altında yer almaktadır. Bu husus CBK'ların yargısal denetimi başlığı altında kanunlarla çatışma kurallarının değerlendirilmesi sırasında belirtilmiştir. Burada ifade etmek istediğimiz, CBK'lara tanınmış mahfuz alana ilişkin konularda kanunla düzenleme yapılamaması gerektiğinden bu CBK'ların doğrudan Anayasa'dan sonra gelecek olmasıdır. Burada pratik açıdan kanunlarla aynı nitelikte sonuçlar doğuracak olan bu CBK'ların kanun düzeyinde değerlendirilmesinin mümkün olduğu ifade edilmek istenmektedir.

CBK'lar da “*Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler*” konularında düzenleme yapamazlar (Atar, 2019a, s. 244).

Her iki işlem de Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girerler. Düzenlemelerde ileri bir tarih belirtilmedikçe her iki işlem de Resmî Gazete’de yayımlandıkları tarihte yürürlüğe girerler. KHK’ların da CBK’ların da yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından gerçekleştirilir (Atar, 2019a, s. 244; Zarplı, 2020, s. 4593). Buna bağlı olarak her iki işlemin de idari yargıda açılacak bir davaya konu olması söz konusu değildir. Bu düzenlemelerin iptali idare mahkemelerinden veya Danıştay’dan istenemez.

Olağan dönem kanun hükmünde kararnameleleri ile Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin farkları

CBK’ların KHK’lardan en önemli farkı asli düzenleme yetkisine dayanılarak çıkarılmalarıdır (Zarplı, 2020, s. 4590, 4591). KHK’lar Meclis’in vermiş olduğu yetki kanununa dayanılarak çıkarılır ancak CBK çıkarma yetkisi doğrudan Anayasa’dan kaynaklanmaktadır (Atar, 2019a, s. 244). Dolayısıyla KHK çıkarma yetkisi sürekli sahip olunan bir yetki değildir, ancak TBMM’nin yetki vermesi ile aktif hâle gelir, CBK çıkarma yetkisi ise Cumhurbaşkanı’nın her zaman kullanabileceği ve TBMM’nin iradesini yansıtmaya ihtiyacı duymayacağı bir düzenleme biçimidir.

Anayasa Mahkemesi tarafından, yetki kanununa bağlı olarak çıkarılması sebebiyle KHK çıkarma yetkisinin ivedi işlemler hakkında verilebileceği içtihadı geliştirilmiştir. Daha önce açıklandığı üzere bu içtihadın temelinde uzun süreli yetki verilmesinin veya yetkinin ivedi olmayan konularda verilmesinin yasama yetkisinin devri niteliğinde olduğu ve bu nedenle de Anayasa’nın 7. maddesine aykırı olduğu yer almaktadır (AYM., E. 1988/62 K. 1990/3, K.T. 06.02.1990, AMKD, S. 26, s. 105). Bu değerlendirmede asli ve genel düzenleme yetkisi yasama organında olduğu için TBMM’nin bir yasama döneminden uzun süreli olarak yetki verilmemesi gerektiği veya ivedi olmayan konuların doğrudan kanunla düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. CBK çıkarma yetkisi ise her zaman sahip olunan bir yetki olması nedeniyle doğası gereği bu tartışmalara konu olamayacaktır. Cumhurbaşkanı Anayasa tarafından CBK çıkarma yetkisi verilmiş konuların tamamında lüzum gördüğü vakit CBK çıkarabilecektir. Yetki kanununa bağlı olarak çıkarılmanın bir sonucu olarak KHK’lar için mahfuz alan söz konusu değildir. Ancak CBK’lar için Anayasa’nın doğrudan CBK ile düzenleneceğini öngördüğü konularda mahfuz alan vardır (Küçük ve Doğan, 2019, s. 28; Atar, 2019a, s. 244).

KHK’lar hem adı üzerinde hem de Anayasa’nın açık düzenlemesi sebebiyle kanun hükmündedirler ve normlar hiyerarşisinde kanunlarla eşit seviyede yer alırlar. İstisnai bir bağlılık öngörüldüğünden KHK’lar ancak kanunlardan kendisi hakkındaki yetki kanununa bağlıdırlar ve aykırı olamazlar. Bunun dışında KHK’lar herhangi bir kanuna aykırı düzenleme getirebileceği gibi doğrudan kanunlar üzerinde değişiklik yapabilir veya kanunları mülga edebilirler. Kanunlara aykırı düzenleme getirip de ilgili kanunu değiştirmemesi veya mülga etmemesi hâlinde ise öncelik sonralık ilişkisi sebebiyle çıkarılan KHK hükmü uygulanır. CBK’lar ise Anayasa’da açıkça belirtilmiş çatışma kuralları gereği normlar hiyerarşisinde kanun altı düzenlemelerdir. CBK çıkarılması yoluyla kanunlarda değişiklik yapılamaz, kanunlar mülga edilemez (Atar, 2019a, s. 244). Kanuna aykırı bir düzenleme getirilememesinden de öte CBK ile kanunda açıkça düzenlenmiş bir konuda düzenleme yapılamaz. Dolayısıyla kanunla aynı yönde bir düzenleme dahi getirirse kanunla düzenlenmiş bir konuda CBK ile düzenleme yapılması Anayasa’ya aykırıdır. Kanun altı düzenleme olmaları sebebiyle süresiz olarak sahip olunması yasama yetkisinin devri niteliğinde değildir. Ancak

mahfuz alanda kanun çıkarılması Anayasa'ya aykırı olacağı için bu kısmın yasama yetkisinin devri ve genelliğinin istisnası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Doğan, 2020, s. 997)²⁴.

Anayasa değişikliği öncesinde KHK'lar Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılıp Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmaktadır. Yeni sistemde Bakanlar Kurulu'nun kaldırılıp yürütme organının Cumhurbaşkanlığı merkezinde teşkilatlanmasıyla beraber CBK'ları da tek başına Cumhurbaşkanı'nın yaptığı işlemlerden biri olarak düzenlenmiştir. Eski sistemde Cumhurbaşkanı'nın tek başına yaptığı işlemlere karşı yargı yolu kapalıydı ancak yeni sistemde böyle bir durum yoktur. CBK'lar tek elden çıkarıldıkları için KHK'lara kıyasla istikrarı, hızı ve etkinliği arttırmaktadır (Zarplı, 2020, s. 4595). Yargı yolu da açıkça Anayasa'da düzenlendiğinden dolayı CBK'ların tek başına Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılmasının hukuki güvenlik açısından sakıncası bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı'nın bu işlemleri tek başına yapması hızlılığı getirmektedir ancak bu durumun dezavantajı hata yapma ihtimalinin artmasıdır. 10.07.2018 tarihli 1 sayılı CBK'dan bugüne (06.02.2021 tarihi baz alınmaktadır) çıkarılan CBK'lardan pek çoğunun önceki kararnamelerde değişiklik yapmak üzere çıkarılmış olması söz konusu çalışmaların en baştan yeterince iyi planlanmadığını göstermektedir²⁵. 06.02.2021 tarihinde çıkarılan 70 sayılı "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"nin ismi bile söz konusu düzenlemelerin ne kadar acele, düzensiz, plansız ve dikkatsizce çıkarıldığının göstergesidir.

KHK TBMM tarafından yetki kanununda belirtilen konularda çıkarılabilirken CBK'ları diğer anayasal sınırlamalarla birlikte yalnızca yürütme yetkisine ilişkin konularda çıkarılabilir. Anayasa'da münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda KHK çıkarılabilirken CBK çıkarılamaz.

KHK'lar Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'nin onayına sunulurlar. KHK'ların getirdiği düzenlemeler hakkında nihai karar yetkisi TBMM'dedir. TBMM'nin onayından sonra KHK'lar kanuna dönüştüklerinden dolayı tekrar Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi olurlar. CBK'lar ise doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılır ve TBMM'nin onayına sunulmazlar. CBK'ların getirdiği düzenlemeler üzerinde TBMM'nin söz hakkı yoktur (Atar, 2019a, s. 244; Zarplı, 2020, s. 4591). Buna karşın TBMM'nin eli de tamamıyla güçsüz veya yetkisiz değildir. Zira TBMM asli ve genel düzenleme yetkisine dayanarak siyasi olarak benimsemediği CBK'lar ile aynı konuda kanun çıkarmak suretiyle ilgili düzenlemeyi hükümsüz hale getirebilir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki mevcut Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde CBK'ların kanun çıkarılması yoluyla mülga edilmesi pratik anlamda çok mümkün değildir. Yeni hükümet sistemi Cumhurbaşkanı'na vermiş olduğu geniş yetkilerle yürütme organının güçlendirilmesi amacı gütmektedir. Bu amaç doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile genel seçimlerin aynı gün yapılması benimsenmiş, keza Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti üyesi ve buna bağlı olarak genel başkan olabilmemesinin önü

²⁴ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, B. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 965–1003.

²⁵ Makalenin yazım tarihine kadar çıkarılmış olan 73 adet CBK'nın 45 adeti daha önce çıkarılmış CBK'larda değişiklik yapılması hakkındadır. 7 tane CBK'nın ismi "Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"dir. 22 tane CBK "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"nde değişiklik yapmakta ve bunlardan 10 tanesi "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ismini taşımaktadır. (<https://www.resmigazete.gov.tr/>)

açılmıştır. Dolayısı ile siyasi görüş olarak yasama organı ile yürütme organının uyumlu çalışmasının amaçlandığı açıktır. Bu doğrultuda yasama organında siyasi çoğunluğu elinde bulunduran partinin seçimlerde desteklediği Cumhurbaşkanı'nın çıkarmış olduğu CBK'ların kanun yoluyla değiştirilmesi veya mülga edilmesi Anayasal olarak mümkün olsa dahi hayatın gerçekliği karşısında ihtimali oldukça düşüktür. Ancak kanun çıkarılması için gerekli olan yeter sayılar dikkate alındığında muhalefet partisinin organizasyonu ile çıkarılacak kanunların CBK'ları mülga etmesi uygulama kabiliyetine sahiptir.

Olağanüstü Hâl Kanun Hükmünde Kararnameleri ile Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Kıyaslanması

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri ile olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin benzerlikleri

OHAL KHK'ları da OHAL CBK'ları da olağan dönem düzenlemelerinin de olduğu gibi, yürütme organının yaptığı maddi açıdan yasama niteliğindeki düzenleyici işlemlerdir. Çalışmamızın konu bütünlüğünü oluşturan çerçeve de zaten budur. Ancak olağanüstü hâle özgü bu düzenlemeler olağan dönem için öngörülmuş çeşitlerinden oldukça farklıdır.

OHAL KHK'larının da OHAL CBK'larının da ayrı başlık altında incelenmesinin ve bizim çalışmamızda da kendi aralarında kıyaslanmasının temel sebebi olağanüstü hâlin ilanı ile birlikte Anayasa'da önceden tanımlanmış olağanüstü yönetim rejiminin yürürlüğe girmesi sonucu aktif hâle gelen düzenlemeler olmalarıdır. Her iki düzenleme biçiminin de hayata geçirilebilmesi için Anayasa'da tanımlanmış olağanüstü yönetim rejiminin devreye girmiş olması gerekir. Yeni hükümet sisteminde de eski hükümet sisteminde de olağanüstü yönetim rejiminin yürürlüğe girmesi hâlinde TBMM tatilde ise rejimin ilanına yönelik kararın değerlendirilmesi için toplantıya çağrılır. Her iki düzenleme biçiminin de temel amacı olağanüstü yönetim rejimine sebep olan olumsuz şartları gidermektir. Bu düzenlemelerin dayanağı doğrudan Anayasa olup her ikisi de asli düzenleme yetkisidir.

OHAL KHK'larının da OHAL CBK'larının da sebep unsuru aynıdır. 6771 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinden önce 119, 120 ve 122. maddede yer alan sebep unsurları değişiklik sonrası 119. maddede düzenlenmiştir (Zarplı, 2020, s. 4592, 4593). Yeni düzenlemeyle eski 119, 120 ve 122. aynı maddede birleştirilmiştir. Ancak içeriği incelendiğinde OHAL KHK'ları ve OHAL CBK'larının sebeplerinin aynı oldukları görülmektedir. Daha önce de incelemiştir olduğumuz bu sebep unsurları; ayaklanma, kalkışma, savaş, savaşı gerektirecek bir durumun meydana gelmesi, şiddet olaylarının yaygınlaşması, doğal afet, salgın hastalık veya ağır ekonomik bunalım gibi sebeplerdir. Her iki düzenleme de olağanüstü hâli gerekli kılan bu sebepler OHAL KHK'ları veya OHAL CBK'larının konu sınırlarını oluşturur (Zarplı, 2020, s. 4593). Ayrıca Anayasa'nın 15. maddesi her iki düzenleme için de konu sınırı oluşturmaktadır.

OHAL KHK'ları da OHAL CBK'ları da Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girerler ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulurlar. TBMM'nin bu düzenlemeler üzerindeki yetkisi daha önce açıklandığı üzere onaylama, reddetme veya değiştirerek onaylama biçimindedir. Her iki düzenleme de normlar hiyerarşisinde kanunlarla aynı düzeyde yer alır. OHAL KHK'ların TBMM'nin onayından sonra kanuna dönüştüğü anlayışı anayasal açıdan aralarında bir fark bulunmaması sebebiyle OHAL CBK'ları için de geçerlidir.

OHAL KHK'ları için de OHAL CBK'ları için de yargı denetimi kapalıdır (Zarplı, 2020, s. 4594). Anayasal düzenleme her iki mevzuat için de aynı olmaları nedeniyle Anayasa Mahkemesi'nin OHAL KHK'ları hakkındaki içtihatları kanaatimizce OHAL CBK'ları için de geçerlidir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Anayasa Mahkemesi'nin OHAL KHK'larını denetleyemeyeceği yönünde vermiş olduğu son içtihadı isabetlidir. TBMM onayından sonra

her iki düzenleme de kanun niteliği kazandıklarından dolayı bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabidirler.

Olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnameleri ile olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin farkları

OHAL KHK'ları ile OHAL CBK'ları arasında olağan dönem KHK'ları ile olağan dönem CBK'ları arasındaki kadar büyük farklar mevcut değildir ancak hükümet sistemindeki değişiklik olağanüstü hâl rejimini de doğal olarak etkilemiştir. OHAL KHK'ları Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılırken yeni sistemde Bakanlar Kurulu'nun kaldırılmış olmasının bir sonucu olarak OHAL CBK'ları yalnızca Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılır. Bunun yanı sıra sistem değişikliği sırasında olağanüstü hâl ve sıkıyönetim durumlarının birleştirilerek tek maddede toplanması ve basitleştirilmesi sistematik açıdan doğru bir karardır.

Kanaatimizce OHAL CBK'larının OHAL KHK'larından en büyük farkı Meclis denetimine ilişkin olan değişikliktir. TBMM'nin OHAL KHK'larını denetlemesi için İçtüzükte yer alan bir aylık sürenin OHAL CBK'ları için Anayasa'da düzenlenmiş olması denetimin önemini ve etkinliğini arttırmaktadır. Sürenin üç aya çıkarılması her ne kadar bireysel haklar için tehdit oluşturabilse de bir aylık sürenin uygulanmadığı gerçeğiyle değerlendirildiğinde makul görülebilecektir. Ancak bu husustaki asıl önemli mesele OHAL CBK'larının bu üç aylık süre içerisinde TBMM tarafından karara bağlanmaması hâlinde kendiliğinden yürürlükten kalkacak olmasıdır. Eski sistemde yargı denetimine de kapalı olan OHAL KHK'ları TBMM tarafından her ne kadar Anayasa ve İçtüzüğe aykırı da olsa denetlenmediği takdirde bütün risklerine rağmen yürürlükte kalıyordu. Yeni sistemde ise OHAL CBK'larının TBMM tarafından görüşülmemesi hâlinde kendiliğinden yürürlükten kalkacak olması bireysel hakları korumaya yönelik bir katman bariyer görevi görecektir. OHAL CBK'sının üç aylık süreden sonra uygulanmaya devam edilebilmesi için yeniden çıkarılması gerekmesi, bu sebeple tekrar değerlendirilebilecek olması, yeniden TBMM'nin onayına sunulması ve TBMM'nin anayasal olarak denetimle yükümlü olduğunun bir kere daha gündeme gelmesi bireysel hakların ihlal edilmesinde zorlaştırıcı rol oynayacaktır.

Sonuç

Türkiye'de 16.04.2017 tarihli halk oylaması ile kabul edilen 6771 sayılı Kanun'un Anayasa'da gerçekleştirdiği değişiklikler üzerine Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmiş ve halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın 09.07.2018 tarihinde göreve başlamasıyla Anayasa değişikliklerinin tamamı yürürlüğe girmiştir. Hükümet sistemini değiştiren 6771 sayılı Kanun özellikle yürütme organının yapısında pek çok esaslı değişiklik yapmıştır. Bu değişikliklerin en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz ki kanun hükmünde kararname uygulamasının kaldırılıp yerine CBK'nın düzenlenmesidir.

CBK'ları Anayasa değişikliğinin amaçlarına uygun şekilde, yürütme organını güçlendirmek üzere tasarlanmıştır. 6771 sayılı Kanun'un getirdiği değişikliklerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yürütme organı ilk defa olağan dönemler için de geçerli olan asli düzenleme yetkisine kavuşmuştur. Her ne kadar yürütme organının diğer organlar karşısında daha güçlü konuma gelmesinin kendi içerisinde barındırdığı bazı riskler olsa da²⁶ halkın tercihi bu doğrultuda olmuştur. Kaldı ki eski sistemde kanunların yaklaşık %95'i Bakanlar Kurulu tasarısı olması yeni sistemde kanun tekliflerinin sadece milletvekilleri tarafından veriliyor

²⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Doğan ve Geyik (2020, s. 19-46)

olması nedeniyle yeni sistemde yasama organının güçlendirildiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu durum ise Cumhurbaşkanlığı sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha etkin olmasını sağlamaktadır.

Yürütme organının güçlenmesine hizmet eden araçlardan biri olarak CBK'ları yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanı'nın doğrudan işlem yapabilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum milletvekillerinin uzlaşmasına dayanan ve yavaş işleyen yasama süreci karşısında Cumhurbaşkanı'na ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri hemen gerçekleştirmesini olanaklı kılmaktadır. Söz konusu imkân güçlü ve istikrarlı hükümet anlayışına hizmet ettiği kadar çağın ve teknolojinin hızına bir nebze de olsa uyum sağlanmasına da hizmet etmektedir. Özellikle kamu hizmetlerinin yürütülmesi açısından CBK'ları yürütme organına daha önce sahip olmadığı bir etkinlik ve hız sağlamaktadır.

Görevi önceden konulmuş kuralları uygulamak olan yürütme organının CBK'ları gibi doğrudan kural koyma yetkisinin olması, getirdiği etkinlik ve hızın karşısında bireysel hakları riske atma tehlikesini de barındırmaktadır. Ancak bu ifadeyi yürütme organı istikrar için bireysel hakları ihlal ediyor veya ortadan kaldırıyor şeklinde algılamamak gerekir. Çünkü CBK'ları, kanun hükmünde kararnameler gibi Meclis'in iradesinin çerçevesinde çıkarılmasalar da yürütme organını genel kural koyucu hâline getirmemektedir. Yürütme yetkisine ilişkin olarak sınırlandırılmış olması ve insan haklarının büyük çoğunluğunun Anayasa tarafından konu dışı tutulmuş olması CBK'ların insan haklarına karşı oluşturduğu riskleri önemli ölçüde azaltmaktadır. CBK'ların kanunlar karşısında güçsüz konumda dizayn edilmiş olması ise insan haklarının güvence altına alınmasındaki en önemli unsurdur. Kanun hükmünde kararnamelerin aksine CBK'ları kanunlar karşısında tamamen etkisizdir. Mahfuz alan bu durumun istisnasıdır ancak mahfuz alanın tanındığı konulara bakıldığında da tamamen idari yönü ağır basan konular olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan haklarının ihlaline sebep olacak bir düzenleme CBK ile çıkarılırsa bile TBMM söz konusu hükmün uygulanmasına engel olacak şekilde gerekli gördüğü kanunu çıkararak bu durumun önüne geçebilir. Özet olarak, yeni sisteminde getirilen CBK'ları kanun hükmünde kararnamelere kıyasla çok daha hızlı, etkili ve kullanışlı bir hâle gelmiş ve bu yapılırken de alınan riskler olabildiğince düşük tutulmaya çalışılarak hukuk devleti ilkeleri gözetilmiştir.

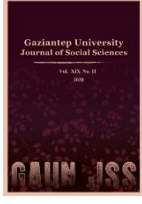
Olağanüstü yönetim rejimleri barındırdığı zorlu şartlar sebebiyle olağan rejimler gibi değerlendirilemezler. Olağanüstü hâllerde anayasal düzenin korunabilmesi için hızlı ve sert önlemler alınabilmesi gerekebilmekte ve bu durumun varlığı insan haklarının ihlalini belirli seviyede makul kılabilmektedir. Olağanüstü hâl rejiminin öngörülmediği bir devlet düzeninde olağanüstü hâlin varlığı hükûmete iki seçenek bırakmaktadır; ya anayasa ihlal edilerek anayasal düzen korunacaktır ya da anayasal düzen yıkılacaktır. Dolayısıyla olağanüstü yönetim rejiminin olağan dönem hukuki güvencelerine sahip olmasa bile anayasada düzenlenmesi başlı başına önemli bir güvencedir. Bu ihtiyaç parlamenter sisteminde OHAL KHK'ları aracılığıyla giderilirken yeni sistemde bu düzenlemelerin yerini OHAL CBK'ları almıştır. Yukarıda incelendiği üzere bu iki düzenleme arasında çok büyük farklar bulunmamaktadır. Ancak Anayasa değişikliği sırasında OHAL KHK'ları ihmal edilmemiş, yeni sisteme uyumlu hâle getirilirken sorunlu görülen bazı hususlar iyileştirilmiştir.

Kaynakça

- Açıl, M. (2018). 2017 Anayasa Değişikliği Çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 76(2), 725–756.
- Akıncı, B. (2019). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Sisteme Yönelik Tartışmalar ve Çözüm Önerileri*. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Anayurt, Ö. (2020). *Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku)* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Angın, C. (2020). Türkiye'nin İlk Kanun Hükmünde Kararnameleri. *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi*, 6(1), 22–40.
- Ardıçoğlu, M.A. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 75(3), 19–51.
- Atar, Y. (2017). *Türk Anayasa Hukuku* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Atar, Y. (2019a). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 241–259.
- Atar, Y. (2019b). *Türk Anayasa Hukuku* (13. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Aybay, R. (2007). Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri. *TBB Dergisi*(70), 187–213.
- Aydın, M. (2016). 1982 Anayasasına Göre Temel Haklar ve Ödevlerin Olağan Dönem Kanun Hükmünde Kararnameleriyle Düzenlenmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1–38.
- Azaklı, M. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Somut Norm Denetimi Yoluyla İncelenmesi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 73–103.
- Boztepe, M. (2018a). 2017 Yılı Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 5–30.
- Boztepe, M. (2018b). Olağanüstü Hal Rejiminde Yürütmenin Düzenleyici bir İşlemi Olarak Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve OHAL Kanun Hükmünde Kararnameleri ile Mukayesesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 378–395.
- Can, O. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 37(1), 133–192.
- Can, O., & Şimşek Aktaş, D. (2017). Olağanüstü Hâl Dönemi Kanun Hükmünde Kararnamelerin Yargısal Denetimi Üzerine. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 13–43.
- Doğan, B. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yargısal Denetimi. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 273–298.
- Doğan, B. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği İlkesi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 965–1003.
- Doğan, B., & Geyik, A. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı İlkesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19–46.
- Eren, A. (2019). Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükmünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 1–72.
- Eren, A. (2020). *Anayasa Hukuku Dersleri* (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Eren, V., & Akıncı, B. (2018). Yasama Yürütme İlişkileri Açısından Başkanlık Sistemi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Karşılaştırılması. In Demirkaya Yüksel (Ed.), *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim* (ss. 35–70). Hiperayın.
- Fendoğlu, H. T. (2019). *Anayasa Hukuku* (7. Baskı). Yetkin yayınevi.
- Gören, Z. (2019). *Anayasa Hukuku* (4. Baskı). Yetkin yayınevi.
- Gözler, K. (2019c). *Anayasa Hukuku Dersleri* (24. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2019b). *İdare Hukuku: Cilt 1*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2019a). *Türk Anayasa Hukuku* (3. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Gözler, K. (2017). 15 Temmuz Kararnameleri - Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Hukuki Rejiminin İfđası Hakkında Bir İnceleme. *Ankara Barosu Dergisi, 1*, 39–67.
- Gözübüyük, A.Ş. (2011). *Anayasa Hukuku* (18. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Gül, C. (2019). *Demokrasi Teorisi Açısından Başkanlık/Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Demokratiklik Değeri*. Adalet Yayınevi.
- Gündüz, F.E. (2007). Yürütmenin Düzenleyici İşlemleri ve Yargısal Denetimleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11*(1), 753–776.
- Kalabalık, H. (2021). *İdare Hukuku Dersleri: Cilt II* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Keskinsoy, Ö., Kaya, S.B., & Meri, T. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 75*(4), 1383–1416.
- Küçük, A. (2021). *Türkiye'de Başkanlık (Cumhurbaşkanlığı) Sistemi* (2. Baskı). Adalet Yayınevi.
- Küçük, A. (2013). *Anayasa Hukuku*, (3. Baskı). Orion Yayınevi.
- Küçük, A., & Doğan, B. (2019). Türkiye'de 2017 Anayasa Değışikliğı Kapsamında Yürütmenin Asli Düzenleme Yetkisi ve Mahfuz Düzenleme Alanı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9*(1), 1–59.
- Özbudun, E. (2019). *Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı). Yetkin yayınevi.
- Özlu, R. M. (2018). Yürütme Organı Tarafından Olağanüstü Dönemde Yapılan Kanun Gücündeki Normların Anayasaya Uygunluk Denetimi Konusunda Anayasa Mahkemesi Kararlarının Yorumu. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 6*(12), 613–646
- Söyler, Y. (2018). *Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Tahtalı, M. B. (2019). Türk Hukukunda Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnemeleriyle Kamu Görevinden İhraç Edilen Personelin OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu Sonrasında İdari Yargıya Başvurma Süresi Sorunu. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10*(2), 728-744.
- Tan, T. (1995). Türk Hukukunda Kanun Hükmünde Kararname Uygulaması ve Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 50*(1), 335–353.
- Taşdoğan, S. (2016). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65*(3), 937–966.
- Teziç, E. (2014). *Anayasa Hukuku* (17. Baskı). Beta Yayınevi.
- Tunç, H., Bilir, F., & Yavuz, B. (2009). *Türk Anayasa Hukuku* (2. Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Türk, E. (2013). *1982 Anayasası'na Göre Kanun Hükmünde Kararnameler ve Yargısal Denetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Ulusoy, A. D. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Varoluşsal, Yapısal ve Hukuksal Bir Değerdendirme. *Anayasa Yargısı Dergisi, 37*(2), 31–66.
- Uslu, F. (2015). *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku* (1. Baskı). Adalet Yayınevi.
- Yüzbaşıoğlu, N., & Tanör, B. (2019). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı). Beta Yayınevi.
- Zarphı, Ç. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliğı: Kanun Hükmünde Kararnamelerden ve ABD Başkanlık Kararnamelerinden Farklarının İncelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15*(26), 4580–4601

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Patrona Karşı Direnen Gazetecilerin Yayını: Basın Gazetesi

Publication of Journalists Resisting the Boss: Basın Newspaper

Göksel BASMACI^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Gazetecilik, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4640-9819

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mart 2021

Kabul tarihi: 17 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Basın ve siyaset,
Dokuz Gazete Olayı,
Basın Gazetesi,
212 ve 195 Sayılı Kanun

ÖZ

27 Mayıs 1960 tarihindeki darbenin ardından kurulan Milli Birlik Komitesi, basın alanındaki baskıcı uygulamaları engellemek için basına birtakım haklar getirmiştir. 212 sayılı kanunla gazetecilerin sosyal haklarını güvence altına alan komite, 195 sayılı kanunla reklam-ilan dağıtımını eşitlikçi bir zemine oturtmuştur. Ancak dönemin önde gelen dokuz gazete sahibi gazetecilere sağlanan maddi ve manevi hakları karşılamak istememiş ve reklam-ilan ile ilgili düzenlemelere de karşı çıkmıştır. Ortak bir bildiri yayınlayan patronlar üç gün boyunca gazete çıkarmayacaklarını duyurmuşlardır. Bu gelişme, basın tarihine Dokuz Gazete Olayı olarak geçmiştir. Söz konusu gazetelerde çalışan basın emekçileri ise patronlara karşı haklarını savunmak için hareket başlatmışlardır. Halkın haber alma hakkına ve kendilerine sağlanan yasal güvenceye sahip çıkan gazeteciler üç gün *Basın* isimli gazeteyi yayınlamakla önemli bir direniş örneği sergilemişlerdir. *Basın* gazetesi patrona karşı direniş haklarını arayan gazetecilerin yayını olması nedeniyle gazeteci, patron ve iktidar arasındaki ilişkilere yönelik önemli mesajları barındıran bir gazete olmuştur. Bu öneme istinaden çalışmada 11-13 Ocak 1961 tarihleri arasında çıkarılan *Basın* gazetesi haberler ve köşe yazıları üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın amacı, gazetecilerin çıkarmış olduğu yayındaki haberlerde hangi değerlere odaklanıldığını ve haberlerdeki söylemlerin nasıl kurgulandığını saptamaktır. Eleştirel söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonunda haberlerde direniş, birlik ve beraberlik, kamu yararı, hak mücadelesi, örgütlenme gibi söylemlere ağırlık verildiği saptanmıştır. Bununla birlikte basın emekçilerinin haklarını korumak adına güçlü bir direniş sergiledikleri ve kamuoyu oluşturdukları görülmüştür. Öte yandan gazetecilerin görüş ayrımı olmadan örgütlenmelerinde ise ülkedeki siyasi ortamın ve basına tanınan kanunların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 22, 2021

Accepted September 17, 2021

Keywords:

Press and politics,
Nine Newspaper Incident,
Basın Gazetesi,
Law no 212 and 195

ABSTRACT

The National Unity Committee, established after the coup on 27 May 1960, granted the press rights to prevent repressive practices in the press field. The committee, which guaranteed the rights of journalists by law 212, established the distribution of advertising and advertisements on an egalitarian basis by law 195. However, nine newspaper owners of the period did not want to cover the rights granted to journalists, and also opposed regulations on advertising and advertising distribution. The bosses, who issued a joint statement, announced that they would not publish newspapers for three days. This development has passed into the history of the press as Nine Newspaper Incident. Journalists working in these newspapers have started a movement to defend their rights against bosses. Journalists who had the right of the public to receive news and the legal guarantees provided to them demonstrated an example of resistance by publishing a newspaper called the *Basın* for three days. Because the *Basın* is a publication of journalists who resist and seek their rights, it has been a publication that contains important messages about the relations between the journalist, boss and power. In this study, the newspaper *Basın*, published between 11-13 January 1961, was examined through news and columns. The aim of the research is to determine which values are focused on in the news in the newspaper published by the journalists and how the discourses in the news are constructed. The critical discourse analysis method was used in the study. As a result of the study, it was determined that discourses such as resistance, public interest, the struggle for rights and organization were emphasized in the news. In addition to this, it has been observed that the press workers exhibited a strong resistance to protect their rights and formed a public opinion. On the other hand, it is possible to say that the political environment in the country and the laws given to the press are effective in the organization of journalists without any discrimination.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gokselbasmaci@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The National Unity Committee, (MBK) established after the military coup of 27 May 1960, has applied various legal regulations to prevent undemocratic practices in previous years. MBK enacted law no 212, which provides social rights to press employees, and law no 195, which was adopted to resolve injustice in advertising and advertising distribution. Newspaper bosses, however, have opposed both regulations. The owners of the newspapers *Akşam*, *Hürriyet*, *Vatan*, *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah*, *Tercüman*, *Milliyet*, *Dünya* and *Yeni İstanbul* issued a joint statement and announced that they would not publish the newspaper for three days. In response to this incident, which has been referred to as Nine Newspaper Incidents in the history of the Turkish press, came from press workers working in these newspapers. Journalists who have started a movement against newspaper owners have announced that they will publish a newspaper called the *Basın* for three days to gain the freedom of citizens to receive news and legal rights granted to them.

In this study, the news and columns published in the *Basın* newspaper between 11-13 January 1961 were examined. The aim of the study was determined to determine how the resistance of the journalists who came together and clamped down on the press was reflected in the news. In the research, in which the method of critical discourse analysis was used, the relationship between the press and politics was first discussed and a theoretical framework was formed through the political economy. Then, to understand the reasons for the laws enacted after the coup, the conditions of the press during the Democratic Party governments and the press and power relations after the military coup of 27 May 1960 are included. In this context, while the rights provided to press workers and institutions by the laws numbered 195 and 212 are discussed, information about the details of the Nine Newspaper Incident caused by the regulations is also given. Finally, *Basın* was examined through news and columns.

The Democratic Party, which ended the rule of the Republican People's Party, which ruled the country for 27 years, developed positive relations with the press during the first period of its 10-year rule and took positive steps on press freedom and journalist's rights. But later, the relationship between the DP and the press was broken, and the libertarian environment began to become the opposite. The community, led by journalists and a group of intellectuals, also integrated with the political opposition, engaged in a fierce fight with the government, and set the stage for a military coup. Noting that the country is deteriorating and the constitution is being violated by the government, the group pointed out that a new order will be established. MBK, which has taken steps to provide journalists with various rights, has signed important decisions to ensure press freedom and to eliminate injustices in the distribution of advertising and ads during the DP period. By constitutionally guaranteeing freedom of the press, it has laid the groundwork for a stronger voice of journalists and the establishment of a democratic communication environment. The bosses, who started a movement against the MBK, which took very important steps for journalists, press organizations, and freedom, issued a joint statement on January 10, 1961, in protest against laws 195 and 212 and announced that they would not publish newspapers for three days. One movement against the bosses came from journalists working in newspapers that were closed, and journalists resisted taking out a joint newspaper.

After the literature, the titles were first examined in the analysis part of the study. It has been seen that the headlines in the *Basın* newspaper are based on basic values such as resistance, unity, the struggle for rights, freedom, and public interest. The newspaper which exhibits journalism through the aforementioned concepts has presented an example of publishing that is suitable for its reasons and mission. He maintained this attitude in the newspaper headlines, which is the center of the stance and action against the boss system, and displayed a remarkable attitude through the headlines.

The newspaper, which focused on concepts such as public interest, organization, resistance, freedom of the press, rights, and justice in the choice of words, displayed an effective discourse and opposition within the framework of its editorial policy. The important journalists of the period displayed an example of publishing by the spirit of resistance in the texts in the newspaper, which successfully used the words, which are the basic structures of the message to be conveyed in the news. In this respect, they showed a strong critical journalistic stance against the attitude of the capital.

The newspaper, which also includes texts containing information about the emergence conditions, past and background developments of the Nine Newspaper Incident, and the *Basın* newspaper, has also constructed the background and context information within this framework. In the newspaper, which carries the views of the authors who wrote the texts reflecting the process in question, to the newspaper columns, background and context information suitable for the publication is displayed.

When the *Basın* newspaper, which also successfully uses visual and quantitative elements that are effective on the masses, is examined rhetorically, it is seen that there are important news and visuals about the resistance of the journalists. Mass protest actions with large masses were included in the newspaper, which focused on the images of both journalists and the authorities supporting the action. In this respect, many images were included in the newspaper, which revealed a discourse that reinforced the justification of the actions. On the other hand, the emphasis that the support for the protests is quantitatively strong by making the news of various segments has often been carried to the news and effective critical journalism has been put forward in this respect.

The Nine Newspaper Incident, which started with the reaction of the newspaper bosses, took a completely different turn with the counter-action of the journalists. It has been observed that an effective rights struggle was carried out in the process where many journalists came together without ideological discrimination and claimed their rights and the freedom of the people to receive information. Journalists, who took care of the legal guarantees provided to them, reached wide segments of society through the *Basın*. On the other hand, journalists who strengthened their movements with the support of non-governmental organizations were able to create an effective public opinion. At this point, a point to be noted; how the content of the laws enacted for the press is constructed. If we evaluate this issue through the journalist's resistance, which is discussed within the scope of the research, it can be said that the spirit and legal system of the period were influential in the journalist's ability to put up such strong resistance. It should not be forgotten that a free and protected press environment and an organized journalist community are some of the basic conditions for the construction of a democratic structure. The subject covered in the research reveals the situation in question. For this reason, it is of great importance to expand the borders of journalist's rights and freedom of the press and to restrict the power and ownership structure legally in order to ensure the freedom of the press.

Giriş

Demokrasinin sağlıklı işlemesi adına kritik bir görevi yerine getiren basın kuruluşları çeşitli alanlar üzerinde etkili olmaktadır. Siyasi güçler ile halk arasında aracı bir görev üstlenen gazeteciler yurttaşları gelişmeler hakkında bilgilendirdiği gibi siyasetçileri de halkın talepleri doğrultusunda haberdar etmektedirler. İdeal bir basın tanımına karşılık gelen bu işleyişin zaman zaman baskıcı uygulamalarla kısıtlandığı zaman zaman özgürlükçü değerler etrafında birtakım demokratik gelişmelere tabi tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda yasaların özgürlükçü ya da baskıcı çerçevede yapılmasının basın özgürlüğünün ve basın emekçilerinin çalışma koşullarının biçimlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada basın özgürlüğüne dayalı bir sistem oluşturulması için demokratik esasların özümsemesinin en doğru yaklaşım olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Öyle ki basın özgürlüğünün kurumsallaşmadığı bir ortamda basın iktidarın ideolojisine göre biçimlendiği için basının ve gazeteci haklarının önemsenmediği bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sadece siyasi otoritelerin inisiyatifine bırakılan ortamlarda basında güdümlü bir sistem görülmekte ve herkes tarafından benimsenmeyen hürriyet anlayışı egemen olmaktadır. Bunlara ilaveten siyasi erklerin üstenci yaklaşımı da ön plana çıkmaktadır. Söz konusu sorunların olmaması için bütün tarafların demokrasinin gereklilikleri çerçevesinde hareket etmesi öneme sahiptir. Bu kapsamda iktidarın dünya görüşünden ziyade anayasal ilkelerin ve hak odaklı yaklaşımın örnek alınması ve çok yönlü bir perspektifle birlikte çağdaş bir tutumun ortaya konulması gerekmektedir.

Türkiye'deki basın iktidar ilişkilerine bakıldığında, siyasi otoritenin basın kuruluşları ve gazetecilere ilişkin aldığı kararlar Türk siyasal ve basın tarihinde önemli olayların yaşanmasına neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihli askeri darbenin ardından kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) daha önceki yıllarda yaşanan antidemokratik uygulamaları engellemek amacıyla çeşitli düzenlemelere başvurmuştur. Bu doğrultuda MBK, basın çalışanlarına sosyal haklar sağlayan 212 sayılı yasayı ve reklam-ilan dağıtımında var olan adaletsizliği çözmek için 195 sayılı yasayı yürürlüğe koymuştur. Ancak gazete patronları düzenlemelere tepki göstermiş ve bu doğrultuda *Akşam*, *Hürriyet*, *Yeni İstanbul*, *Tercüman*, *Vatan*, *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah*, *Milliyet* ve *Dünya* gazetelerinin sahipleri ortak bir bildiri yayınlarak üç gün süresince gazete çıkarmayacaklarını duyurmuşlardır. Gazetelerin bu tepkisi tarihe Dokuz Gazete Olayı olarak geçerken, patronlara yönelik en güçlü reaksiyon söz konusu yayınlardaki basın emekçilerinden gelmiş ve gazeteciler *Basın* isimli bir yayın çıkaracaklarını duyurmuşlardır.

Halkın haber alma hakkına ve kendilerine sağlanan yasal güvencelere sahip çıkan basın emekçileri üç gün süresince *Basın*'ı yayınlarak önemli bir direniş örneği ortaya koymuşlardır. *Basın*, patrona karşı direnip haklarını arayan gazetecilerin yayını olması nedeniyle gazeteci, patron ve iktidar arasındaki ilişkilere dair önemli mesajları içinde barındıran bir yayın olmuştur. Türk basın tarihi araştırmalarında yeterince değer görmeyen Dokuz Gazete Olayı'nı ve *Basın* gazetesini söz konusu yayın ve dönemin gazetecileri üzerinden ele alan araştırma bu yönüyle ve diğer çalışmalara kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda çalışmada *Basın* gazetesinde 11-13 Ocak 1961 tarihleri arasında yapılan haberler ve köşe yazıları incelenmiştir. Çalışmanın amacı *Basın* üzerinden bir araya gelip kenetlenen gazetecilerin direnişinin haberlere nasıl yansıtıldığını ve hangi değerlerin öne çıkarıldığını saptamak olarak belirlenmiştir. Eleştirel söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada ilk olarak basın ve siyaset arasındaki bağ ele alınmış ve ekonomi politik üzerinden kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonrasında darbenin ardından çıkarılan yasaların gerekçelerini görebilmek için Demokrat Parti hükümetleri dönemindeki basının koşullarına ve 27 Mayıs 1960 tarihli askeri darbe sonrasındaki basın ve iktidar ilişkilerine yer verilmiştir. Bu doğrultuda 195 ve 212 sayılı kanunların gazetecilere ve basın kurumlarına sağladığı haklar ele alınırken düzenlenmelerin neden olduğu Dokuz Gazete Olayı'nın detaylarına ilişkin bilgiler de aktarılmıştır. Son olarak *Basın* gazetesi haberler ve köşe

yazıları üzerinden incelenmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda yorumlanmıştır.

Basın ve Siyaset Arasındaki İlişki

Demokratik bir sistemin en temel yapıları arasında yer alan basın ve siyaset kurumları birbirleri üzerinde yoğun bir etkiye sahiptir. Damlapınar'a (2008, s. 187) göre, alternatifsiz bir yapıya karşılık gelen iki kurum halk tarafından yüklenen misyonla birlikte kamusal bir görevi icra etmektedir. Basının çalışma koşulları üzerinde belirleyici bir gücü elinde bulunduran siyasi otorite basın özgürlüğünün sağlanmasında da en temel unsurlar arasındadır. Öte yandan siyaset yapan kişilerle yurttaşlar arasında köprü görevi üstlenen basın ise siyasilerin yurttaşlara uzanan eli konumundadır. Bu nedenle siyasi güçler kamuoyu oluşturmak adına basının halk üzerindeki gücünden yararlanmaktadır. Bu yönüyle basın ile siyaset arasındaki ilişkinin ayrılmaz bir bağ içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Siyaset, bireylerin ve kurumların hayatını düzenleyen normları hazırlama, koruma, çağa uygun hale getirme süreçlerini içeren bir yapı olarak değerlendirilebilir (Heywood, 2012, s. 22). Bu noktada, demokratik bir siyaset ve toplum yapısının oluşturulması için basın özgürlüğünün sağlanmasının, gazetecilerin haklarının garanti altına alınmasının ve basının otoriteler üzerinde denetim kurmasının önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Demokratik bir basın ortamı adına temel koşullara karşılık gelen söz konusu unsurları sağlamak için siyasi yapıların gerekli sistemi yaratması önem arz etmektedir (Belsey & Chadwick, 1998, s. 40).

Unutulmamalıdır ki basının işleyişine ve haklarına iktidarı elinde bulunduran güçler etki etmektedir. Bu nedenle basının ve gazetecilerin siyasi otoriteden soyutlanması oldukça güç bir hal almaktadır (Arabacı, 2004, s. 109). Bu bağlamda böylesi bir etkiye sahip olan erklerin dünya görüşü de büyük önem kazanmaktadır. Basın ve iktidar ilişkilerinde etkin rol oynayan değerler gazetecilerin koşullarında ve özgürlüklerin sağlanmasında belirleyici olmaktadır.

Bu noktada basın özgürlüğünün ve gazetecilerin haklarının sadece mevcut iktidara göre belirlenemeyeceğini de belirtmek gerekmektedir. Öyle ki yalnızca siyasi otoriteler tarafından sunulan özgürlükler bir süre sonra dönüştürülüp kısıtlayıcı uygulamalara neden olabilmektedir. Bu nedenle gazetecilerin de içinde yer aldığı demokratik bir sahanın yaratılması ve hürriyetlerin kurumsallaştırılması gerekmektedir. Demokratik sistemin yaratılması için basın özgürlüğünün dönemsel fikirlerden ziyade temel değerler çerçevesinde kurgulanması gerekmektedir. Liberal yaklaşımdaki dengeli basın iktidar ilişkisinin oluşturulması için kıymetli olan bu tutum, çağdaş bir basın özgürlüğü sistemine katkı sağlayacağı gibi basın kurumlarının dördüncü güç olabileme potansiyeline olumlu yansımacaktır. Öte yandan basının ve gazetecilerin örgütlü bir çerçevede hareket etmesi ve hakları için mücadele ortaya koyması da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda atılacak adımlarda demokratik esasların özümsemesi ve kalıcı hale getirilmesi için kolektif bir mücadelenin sergilenmesi gerekmektedir.

Basın özgürlüğünü kavramsal çerçevede ele alacak olursak ise söz konusu terim; haber değeri taşıyan gelişmeyi, düşünceyi ve fikri serbest bir biçimde toplayabilme, hazırlayabilme ve yayabilme hürriyeti olarak tanımlanabilir. Bunlarla birlikte söz konusu içeriğin eleştirel bir şekilde ele alınabilmesi ve yorumlanabilmesi de basın özgürlüğünün en temel esasları arasında yer almaktadır. Bu yönüyle içeriğin üretim ve dağıtım aşamalarını kapsayan bir anlama karşılık gelen basın özgürlüğü demokratik bir sistemin gereklilikleri arasındadır (Balkanlı, 1961, s. 23).

Sancar'a (2006, s. 198) göre, basının görevlerini özgür bir biçimde yerine getirebilmesi için siyasi otoritelerin tarafsız kalması tek başına yeterli değildir. Siyasi güçlerin ideal bir basın özgürlüğü ortamının oluşması için koruyucu uygulamalar geliştirmesi de önem arz etmektedir. Ancak gerçek anlamda basın özgürlüğünün sağlanması için basının ve gazetecilerin hak odaklı yaklaşım içinde olması da önemlidir. Aksi takdirde basın ortamının siyasi otoritelerin özgürlük

anlayışı çerçevesinde biçimlendirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Liberal kuramın önemli temsilcilerinden Milton, basın özgürlüğünü savunarak sansüre karşı çıkmış ve toplumun gerçeklere erişmesinin kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Liberal kuramda basın; bilgilendiren, eğlendiren, eğiten ve kamuoyu oluşturan ve siyasi güçlerin kamu adına sözcülüğünü ve denetçiliğini üstlenen yapı olarak görülmektedir. Devletin egemenliğini reddeden görüş, ülke güvenliği dışındaki yayınların kısıtlanmasını kabul etmemektedir (Vural, 1994, s. 19-23). Negrine'e (1991, s. 25) göre, liberal kuram her ne kadar gerçeklerin ortaya çıkarılması için bilgileri elde etme ve serbestçe dolaşıma sokma özgürlüğüne vurgu yapsa da kitle iletişim araçlarının siyasi güçlere olan bağılılığı nedeniyle tam bir denetim gerçekleştirilememektedir. Bu nedenle basın eleştiri rolünü yerine getiremezken ortaya güdümlü bir yayıncılık anlayışı çıkmaktadır.

Kamuoyunu bilgilendiren ve aynı zamanda siyasi otoritelerin denetimini de üstlenen bir işleve sahip olan basının söz konusu kapsamda eleştirel yaklaşım ortaya koyabilmesi için basın özgürlüğünün güvence altına alınmış olması kritik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede kaynağını ifade hürriyetinden alan basın özgürlüğünün temel bir insan hakkı olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Öte yandan özgürlüklerin sınırsız olamayacağını da unutmamak gerekmektedir. Öyle ki bu doğrultuda ülkeler ve çeşitli örgütler tarafından birtakım kısıtlamaların öne çıktığına şahit olunmaktadır. Güvenlik, özel hayatın gizliliği ve nefret söylemi gibi hususlar üzerinden sınırlamalar getirilirken alınan kararlarda muğlak ifadelerin olmamasına dikkat edilmelidir.

Çeşitli sistemlerin kurulmasında ve dönüştürülmesinde belirleyici olan basının sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etkileri düşünüldüğünde atılan adımların altyapısı daha da önemli bir hal almaktadır (Kaya, 1985, s. 3). Bu nedenle kamu adına siyasi otoritelerle ilişki içerisinde olan ve hürriyetin savunuculuğunu yapan basın kuruluşlarına ve çalışanlarına yönelik alınan kararların toplumsal bir karşılığının olduğu da göz ardı edilmemelidir (Ward, 2004, s. 129).

Yurttaşların gelişmeler hakkında bilgilendirilmesi için kıymetli bir görevi yerine getiren basın, demokratik sistemin var olması ve işleyebilmesi adına önemlidir. Bunu sağlamak için en temel koşul gazetecilerin ve basının güvence altında olmasını sağlamaktan geçmektedir. Basın özgürlüğünün korunmasıyla ve kamunun haber alma hakkının sağlanmasıyla ilişki içinde olan düzenlemelerin bu gibi sebeplerden dolayı egemen güçlerin sahip olduğu değerlerden ziyade demokratik esaslar bağlamında ele alınması elzemdir. Bu çerçevede atılacak adımların hürriyet ve hak odaklı kodlar üzerinden biçimlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir.

Türk siyasal ve basın tarihine bakıldığında, basın ve siyaset arasındaki bağın iktidardaki partilerin dünya görüşlerine göre dönemsel farklılıklar bağlamında ele alındığı görülmektedir. Çeşitli değerler üzerinden kurgulanan basın özgürlüğü ve hakları dönem ruhuyla ve sistemiyle bağlantılı olmuştur. Öte yandan siyasi güçlerle birlikte basına etki eden farklı unsurlar da vardır. Basın iktidar ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rolü bulunan medya sahiplik yapısı temel bir etken olarak görülmektedir. Bu noktada kitle iletişim araçlarına eleştirel bir şekilde yaklaşan ekonomi politik tartışmalarına yer vermek basın sahipliği, iktidar, gazeteci arasındaki ilişkilere ışık tutması nedeniyle öneme sahiptir.

Ekonomi Politik Yaklaşımlar Üzerinden Sahiplik Yapısının Değerlendirilmesi

Ekonomi politik, medyadaki sahiplik ve mülkiyet sistemi çerçevesinde oluşturulan ve dağıtıma sokulan çıktıların ideolojik ve ekonomik yapısına odaklanmaktadır. Kapitalist sistem kapsamında işleyen basın kurumlarının üretim sürecinde mevcut statükoyu yeniden ürettiğine işaret etmektedir (Erdoğan, 2014, s. 203). Basın endüstrileri ile basının ideolojik işleyişini ele alan ekonomi politik iletişim araçlarını ekonomik sistemle ve siyasi yapıyla yakın ilişki içinde görmektedir (McQuail, 1994, s. 82).

Bu çerçevede önemli yaklaşımlar geliştiren Chomsky'e (2017, s. 214) göre, basın her şeyden önce şirketlerden oluşmaktadır. Bu nedenle kazanç odaklı bir şirket mantığında hareket eden basın iş çevrelerini bir pazar olarak görmektedir. Söz konusu kurumlar bağımsız eyleme giriştiklerinde varlıklarını sürdürmeleri tehlikeye girmektedir. Bu çerçevede hareket eden basın için gazetecilik hakları ve özgürlük gibi en temel konular geri planda tutulmaktadır. Daha fazla kâr elde etme hedefi üzerinden bir yayın politikası takip eden kurumların basın emekçilerinin haklarını göz ardı etmesinde önemli olan söz konusu yapı, basın sahipliğinin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Kendi kurumsal ve kişisel çıkarları etrafında faaliyet gösteren patronlar basının gücünü bu bağlamda kullanmaktadır. Basın emekçilerinin haklarını ve kamu yararını daha fazla kazanç elde etmenin gerisinde tutan bir yaklaşım çerçevesinde sermayenin değerlerinin dikkate alındığı bir yayıncılık anlayışı hâkim olmaktadır.

Günümüz basın sisteminde yaşanan dönüşüm sürecinde piyasa baskısının öne çıkması, sahiplikle ilgili düzenlemelerin esnetilmesi kitle iletişim araçlarının ve çalışanlarının ilkesel bir yayıncılıktan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Büyük şirketlerin öne çıktığı günümüzde maddi hedefler gazeteciliği içeriksel ve biçimsel olarak şekillendirmektedir (McChesney, 2006, s. 91). Gazeteciliğin en temel değerleri üzerinde köklü dönüşümleri beraberinde getiren sahiplik yapısı çerçevesinde şekillenen basındaki iktisadi işleyiş sıradan bireyden basın emekçilerine kadar son derece etkili olmaktadır. Doğrulanmamış veya bilinçli olarak hatalı içeriklerin yayılımına neden olan kurgusal yapıda halkın haber alma hakkı önemsenmemektedir (Tılıç, 1998, s. 245-246).

Basın özgürlüğü, kamu yararı, temel habercilik ilkelerinin ekonomik ve siyasi kaygılar üzerinden şekillendiği basın ortamında antidemokratik bir işleyiş öne çıkmaktadır. Söz konusu durum yurttaşların haber alma hürriyetini gasp ederken sistem içinde sıkışan gazetecileri de son derece olumsuz etkilemektedir.

Basındaki yapı basın emekçileri üzerinde belirleyici olurken gazeteciler hâkim güçlerin çıkarları çerçevesinde şekillenmektedir. Medyada yönetici ve yorumcu konumundaki çalışanlar elit bir kesime ait olmakla birlikte kendi sınıfsal çıkarlarını gözetmektedirler. Bu sisteme dâhil olan basın çalışanları baskılara direndiklerinde başarılı olamamaktadırlar. Uyum gösteremeyen ve direnen gazetecilerin ise sistemin dışına itilmesi söz konusudur (Chomsky, 1999, s. 20).

Bu durum basın emekçilerinin arasındaki eşitsizliği beraberinde getirirken gazetecilerin örgütlenmesini de engellemektedir. Bu yönüyle ortaya zorunlu bir itaat eden gazeteci topluluğu çıkmakta ve hak mücadelesi veren gazetecilerin çabaları görmezden gelinmektedir. Ekonomik ve siyasi kaygılar arasında kalan gazetecilerin olaylara eleştirel yaklaşması hoş görülmez iken sistemle ve patronun çıkarlarıyla uyumlu olan gazeteciler kurumlar tarafından daha fazla tercih edilmektedir.

Medyadaki sahiplik yapısındaki dönüşüm, basın kurumlarının girift ilişkilerinin üzerine gidilmesini ve eleştirilmesini engelleyen sorunu da beraberinde getirmektedir (Curran, 1997, s. 148). Öyle ki şirket bünyesinde çalışan gazeteciler kendi kurumundaki hukuk dışı uygulamaları haberleştirmekte güçlük çekmektedirler. Ural'a (2010, s. 321) göre de sahiplik yapısı, basının gelişmesinin ve özgürleşmesinin önündeki temel engeller arasında yer almaktadır. Özgün bir yurttaş topluluğunun oluşmasına engel teşkil eden sistem, yarattığı yapay temsil ile demokrasi ve düşünce hürriyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Picard'a (1998, s. 195-197) göre de basındaki büyük oluşumlar kamuoyu üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel bağlamda kontrol ve yönlendirme yoluyla bir baskı sistemi yaratmaktadır. Bu yönüyle basında çoğulcu yapının zarar görmesine neden olan sahiplik yapısı, demokratik ve katılımcı bir toplumun önündeki engeller arasında yer almaktadır.

Özsever'e (2004) göre basın sahiplerinin editoryal süreçlerde etkili olduğu kurumlarda halkın doğru şekilde bilgilendirilmesinin önüne geçilmektedir. Eleştirel bir düşünce ortamının yaratılmadığı sistem üzerinden halkın demokratik katılım süreçlerine katkısı zarar görmektedir (s. 143). Bu nedenle gazetecilerin sahipler karşısında özerk konumda olması önemlidir. Ancak basının gücüne sahip olan patronlar, medya üretimi üzerinden kısıtlama olmaksızın tam yetkiye sahiptirler. İçeriklere doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale eden patronlar, hedeflere uygun ürünü ortaya koymaktadırlar (Adaklı, 2010, s. 69). Bu yönüyle patronlar tarafından kullanılan basın, sahiplik yapısının yaklaşımları üzerinden anlam kazanmaktadır. Nihayetinde sahiplerinin çıkarları çerçevesinde şekillenen basın güdümlü bir çerçevede hareket etmektedir (Toruk, 2007, s. 72-75). Shoemaker ve Reese'ye (1996, s. 163) göre de patronlar son sözü söyleme hakkını ellerinde bulundurmaktadırlar. Basın çalışanlarının memnun olmadığı bir durumda işlerinden ayrılması önemsenmemekte ve gazetecilerin yerine hızlı şekilde birilerinin bulunması patronaj sisteminde doğal bir süreç olarak görülmektedir.

Görüldüğü üzere medyanın ekonomi politik yapısı çerçevesinde sahiplik sistemi basının şekillenmesinde ve basın emekçilerinin çalışma koşullarının belirlenmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Gazetecilerin sosyal haklarından basın özgürlüğüne kadar etkili olan sahiplik yapısı bu bağlamda en önemli sorunsallardan biri olarak öne çıkmaktadır. Siyasi ve ekonomik çıkarların gazeteciliğin temel değerlerine ve basın çalışanlarının haklarına tercih edildiği söz konusu yapı yurttaşların da özgür ve gerçeklere dayalı bir haber edinme hakkını elinden almaktadır. Ülkeden ülkeye farklılık gösterse de maddi ve siyasi kaygıların esas alındığı sistemde özgürlük, hak ve emek gibi değerler arka planda tutulmaktadır. Öte yandan gazetecilerin güvencesiz bir sistemde çalışmasına neden olan sahiplik yapısı basın çalışanlarının örgütlü biçimde hareket etmesini de engellemektedir. Basın emekçilerinin haklarının ve basının özgürlüğünün değersizleştirildiği söz konusu ortamda güdümlü ve sisteme rıza gösteren kişilerin tercih edildiği görülmektedir.

Bu noktada çalışma kapsamında incelenen gazete üzerinden verilen direnişi ise ayrı bir çerçevede ele almak gerekmektedir. Öyle ki dönemin önde gelen gazetecileri patronlarına karşı bir hareket başlatarak haklarını ve kamu yararını korumak adına bir mücadele sergilemişlerdir. Gazeteciler tarafından ortaya konulan direniş basın çalışanlarının daima patronların çıkarlarına göre hareket ettiği görüşünü çürüten ender bir eylem olarak dikkat çekmiştir. Ayrıca söz konusu direniş yasal hakların ve dönemsel koşulların gazetecilerin örgütlenebilmesinde ne denli önemli olduğunu da somut bir biçimde göstermiştir. Öte yandan gelişmenin bir diğer tarafını oluşturan patronların eylemi ise ekonomi politik yaklaşımda savunulan tezlerle örtüşen bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Öyle ki sahiplik yapısının ekonomi politik yaklaşımlarda belirtildiği kadar tekelleşmiş olmamasına rağmen böyle bir eylemin gerçekleşmiş olması patronların gazetecilere bakış açısını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Kârlılık payını arttırmak ve gazetecilerin haklarını vermemek için yayınlarını durduran patronların tavrı sahiplik yapısının etkisini göstermektedir. Bu noktada patronaj sorununun her dönem var olduğunu sadece şartlara göre biçim değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Ekonomi politik yaklaşımın kuramsal çerçevede ele alınmasının ardından Türkiye'deki sahiplik yapısının tarihçesine kısaca değinmek de öneme sahiptir. Türkiye'de basındaki sahiplik yapısı 1960'lı yıllardaki iktisadi dönüşümler sonucunda değişmeye başlamıştır. Sanayileşmenin ardından profesyonelleşmeler görülmüş ve çeşitli birimlerde dönüşümler yaşanmıştır (Adaklı, 2006, s. 13). Basın teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte ofset baskı tekniğine geçilmiş ve renkli yayınlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu teknolojik dönüşümler satışlara olumlu yansırken küçük aile işletmeleri tarafından yönetilen gazeteleri ise ekonomik açıdan zora sokmuştur.

Gelinen noktada 1960'lı yıllarda özel sermaye ile samimi ilişkiler yaşamaya başlanmış ve reklamlar topluma erişmek için en önemli araçlar arasında görülmüştür. Yurttaşların tüketim alışkanlıklarının dönüşümünü de beraberinde getiren sistem, reklamcılığın önemini artmasına

ve basının çehresinin değişmesine neden olmuştur (Kaya, 2009, s. 240). Baytar'a (2013, s. 168) göre, Türkiye'deki basının mülkiyet yapısı dört dönem üzerinden ele alınabilir. Buna göre; 1960 yılı öncesi aile şirketlerinin bulunduğu dönem, 1960-1980 yılları arası basının holdingleşmeye evirildiği bir periyod, 1980-2000 yılları arası büyük holdinglerin medyalasma süreci ve 2000 sonrası ise holdingler arasındaki yarışların öne çıktığı yıllar olarak sıralanabilir.

1960'lı yıllarda başlayan kırılmalar erişmiş olduğu nokta itibarıyla bambaşka bir boyuta evrilmiştir. Günümüzde holdingler tarafından yönetilen basın ortamında gazeteciliğin değerleri tekelleşmiş şirketlerin siyasi ve maddi kaygılarına tercih edilmektedir. Bu yönüyle yurttaşlara bilgi aktarmakla yükümlü olan basının işleyişi de karmaşık bir düzlemde biçimlendirilmektedir. Gerek dünyanın genelinde gerekse Türkiye'de benzer çerçevede içeriklerini kurgulayan basının patron odaklı sistem ve iktidarla olan ilişki ağları üzerinden yayıncılık faaliyetlerini sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim çalışmanın bu bölümünde, söz konusu bağın yoğun bir şekilde görüldüğü Demokrat Parti hükümetleri dönemindeki ve askeri darbe sonrasındaki basın, iktidar ve sahiplik ilişkilerine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Demokrat Parti Hükümetlerinde ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrasında Basın ve İktidar İlişkileri

Yirmi yedi yıl boyunca ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarına son veren Demokrat Parti (DP) on yıllık iktidarının ilk döneminde basınla oldukça olumlu ilişkiler geliştirmiş ve basın özgürlüğü ile gazetecilerin hakları üzerine çağdaş adımlar atmıştır. Daha sonra ise DP ile basının arası bozulmuş ve özgürlükçü ortam tersi bir hal almaya başlamıştır. Cantek'e (2016, s. 424-425) göre, muhalif basının eleştirilerinin hedefi olan DP bu dönemde denetim ve baskıyı arttırarak ağır cezaların verildiği bir sistem kurmuştur. Reklam ve ilanlar hakkında düzenlemeler yaparak muhalif basını zor durumda bırakan iktidarın DP hükümetini destekleyen gazeteleri ise ödüllendirdiği görülmüştür. Özellikle 1954 yılından sonra hükümeti eleştirenlere karşı baskıyı arttıran iktidar desteğinin dağılmasına neden olan birtakım eylemlerde bulunmuştur (Albayrak, 2004, s. 552). Demokrasinin en temel yapılarından olan basın eğitim ve bürokrasi gibi yapılara karşı izlenen politikalar bir süre sonra DP hükümetinin meşruluğunun tartışılmasına neden olmuştur (Ahmad, 2006, s. 137). Nitekim gazetecilerin ağırlıkta olduğu bir grup, siyasi muhalefetle de bütünleşerek iktidarla sert bir kavgaya girişmiş ve DP'nin kurduğu baskıcı sisteme karşı ortak bir mücadele yürütmüşlerdir (Kaçmazoğlu, 2012, s. 147).

Gelinen noktada 27 Mayıs 1960 tarihinde başını Orgeneral Cemal Gürsel'in çektiği 38 kişiden oluşan bir asker grubu ülkedeki "kardeş kavgalarını" ve "demokrasinin düşmüş olduğu buhranı" gerekçe gösterip yönetime el koymuş ve DP iktidarına son vermiştir. Ülkenin kötüye gittiğine ve anayasanın hükümet tarafından çiğnendiğine dikkat çeken otorite yeni bir sistemin kurulacağına işaret etmiştir (Akgün, 2009, s. 109). Darbenin ardından yönetimi devralan Milli Birlik Komitesi (MBK) yürürlükteki 1924 Anayasası'nın DP dönemindeki krizlerin dayanağı olduğuna dikkat çekmiş ve dönemin önemli hukukçularından oluşan bir heyeti görevlendirerek anayasa için çalışmalar başlatmıştır (Aydın & Taşkın, 2018, s. 74). Nitekim 9 Temmuz 1961'de yüzde 61,74 oranındaki halkoyuyla kabul edilen 1961 Anayasası üzerinden birtakım haklar ve özgürlükler garanti altına alınmış, üniversitelere özerklik tanınmış, basın özgürlüğü hukuki bir güvenceye bağlanmış ve siyaset hakkı yurttaşlara eşit bir şekilde tanınmıştır (Saç, 2017, s. 93).

Darbe öncesinde basın özgürlüğünün sağlanacağı yönünde çeşitli söylemlerde bulunan askeri otorite, özgür basın düzeninin kurulmasını rejimin temel meseleleri arasında gördüğünü ifade etmiştir. Batı'daki özgürlükçü sistemin örnek alınacağını belirterek basının halkın sesi olacağına dikkat çekmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 1315). Önceleri muhalif siyasiler ve basın tarafından desteklenen müdahale kısa bir süre sonra DP yanlısı basın tarafından da kabul görmüş ve oluşturulan özgürlükçü ortam büyük bir heyecan yaratmıştır (Cantek, 2017, s. 759).

Başta 1961 Anayasası olmak üzere çeşitli hukuki düzenlemeler üzerinden özgürlüğün koruma altına alındığı süreçte basın ve iktidar ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır (Dede, 2017, s. 828). Nihayetinde anayasal bir zeminde güç odaklarının hareket sahalarının sınırlandırıldığı, gazeteci haklarının sağlandığı özgürlükçü ve eşitlikçi bir sistem oluşturulmuştur (Özek, 1978, s. 41-42).

Öte yandan basın özgürlüğüyle örtüşmeyen birtakım sorunların olduğu da görülmüştür. 1961 Anayasası'nın 22. maddesindeki; “*Basın hürdür, sansür edilemez*” ifadesi çerçevesinde basın özgürlüğü güvence altına alınsa da “milli güvenlik”, “genel ahlak” ve “kamu düzeni” gibi ucu açık olan ifadeler üzerinden kısıtlanmıştır. Söz konusu sınırlandırmalar üzerinden ilerleyen yıllarda keyfi uygulamalar yaşanırken, baskıya ve sansüre dayalı eylemlerde bulunulmuştur. Ayrıca Milli Birlik Komitesi her ne kadar basınla yakın bir ilişki içinde olsa da dönemin önemli gazetecilerinden olan Aziz Nesin ve İhsan Ada askeri yönetimin kararı doğrultusunda 50 gün tutuklu kalmıştır (Topuz, 2015, s. 232-234).

1962 yılına gelindiğinde ise anayasal düzeni bozmayı hedefleyenlerin cezalandırılması için Tedbirler Kanunu isimli bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre; 27 Mayıs Darbesi’ni metin, görüntü ve karikatür gibi çeşitli içeriklerle eleştirenlerin, üstü kapalı olsa da kötileyenlerin, DP hükümetini ve mahkûmları öven yazılar hazırlananların bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası alması kararlaştırılmıştır (Tuğluoğlu, 2019, s. 14). Söz konusu yasanın çıkarılmasındaki temel nedenlerden birisi olarak ise 22 Şubat 1962 tarihinde Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi gösterilmiştir. Ancak söz konusu yasal düzenleme etkili olamamış ve 27 Mayıs’ı eleştiren ve DP dönemini öven içerikler yayımlanmaya devam etmiştir (Topuz, 2015, s. 236).

Görüldüğü üzere basına yönelik olumlu adımlar atılmakla birlikte sınırlı sayıda da olsa basın özgürlüğüyle örtüşmeyen eylemler de yaşanmıştır. Ancak gazetecilere genel olarak haklar getiren kararlar alan MBK, basın özgürlüğünün sağlanması ve DP dönemindeki reklam ve ilan dağıtımındaki adaletsizliğin giderilmesi adına önemli yasalar geliştirmiştir. Basın özgürlüğünü anayasal güvence altına alarak gazetecilerin daha özgürlükçü ve hak odaklı bir yasal sistemde çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kritik düzenlemelere başvuran askeri yönetim gazetecilerin maddi ve manevi yönden haklara erişmesini sağlamıştır. Çalışmanın bu kısmında MBK tarafından oluşturulan söz konusu yasal gelişmelere ilişkin bilgilere yer vermek araştırma açısından faydalı olacaktır.

195 ve 212 Sayılı Kanunlar Çerçevesinde Basına Sağlanan Haklar

Önceki yıllarda gazetecilerin haklarında ve reklam-ilan dağıtımında yaşanan sorunların önüne geçebilmek için düzenlemeler yapan MBK, 2 Ocak 1961 tarihinde 195 sayılı kanun ile özerk bir yapı olan Basın İlan Kurumu’nu kurmuştur (Topuz, 2015, s. 228). Otuz iki kişiden oluşan genel kurul ile adil dağıtım sistemini ortaya koyan hükümet DP dönemindeki “besleme basın” sorununu, yani hükümet destekçisi yayınların maddi açıdan ayrıcalıklı yapıda olmasını çözmeyi hedeflemiştir (Cantek, 2017, s. 762). Resmi ilanın ve reklamın dağıtımını düzenleyen kuruma; taşra basınına katkı sağlamak, çalışamaz durumda bulunan gazetecilere ve vefat eden gazetecilerin ailelerine maddi yardımda bulunmak, basın derneklerine ve yayınlara en fazla beş yıl kredi açmak, basının kâğıt ve makine ihtiyaçlarını sağlamak, gazetecilere en fazla iki yıllık borç vermek gibi yetkiler tanınmıştır. DP hükümeti tarafından çıkarılan 5953 sayılı kanuna da son veren MBK, 212 sayılı yasa ile gazetecilerin daha modern şartlarda faaliyet göstermesini sağlamıştır. Söz konusu düzenleme üzerinden gazetecilere; maaşların peşin ödenmesi, gece ekibinde çalışanlara iki günlük izin, ölüm tazminatı, kâr elde eden kuruluşların gazetecilere bir maaş ikramiye desteği, kapanan gazetelerde çalışanlara tazminat hakkı, ödemelerin gecikmesi durumunda yüzde 5 faiz yükümlülüğü ve hamilelik döneminde güvenceler tanınmıştır (Topuz, 2015, s. 228-229). Ayrıca yasa kapsamında gazetecilere çalıştıkları kurumun siyasal ve yayın ilkelerinden saptığını gerekçe göstererek istifa etme hakkı da verilmiştir (Pasinler, 2016, s. 17).

Maaşların peşin ödenmesi ve iş anlaşmazlıklarının çözülmesinde Ticaret Mahkemesi yerine İş Mahkemeleri'nin yetkili kılınması gibi düzenlemeleri de getiren yasayla basına dair çağdaş bir zemin oluşturulmuştur (Cantek, 2017, s. 762).

Basın emekçilerinin uzun süredir verdiği mücadelenin ürünü olan yasalarla gazetecilere önemli haklar sağlanmış ve bu düzenlemeler basın özgürlüğünün korunmasına ilişkin umut vaat etmiştir. Gazetecilerin maddi ve manevi yönden rahat çalışmalarına uygun bir zemin oluşturan kanunlar eşitlikçi ve özgürlükçü ilkeler çerçevesinde çağdaş bir sistem oluşturmak adına olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu yasal gelişmeler, gazete sahipleri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Gazetecilere verilen hakları üstlenmek istemeyen patronlar Türk basın tarihinde daha önce görülmemeyen bir eyleme imza atarak Dokuz Gazete Olayı olarak anılan bir hadisenin çıkmasına neden olmuşlardır. Bu noktada araştırmada incelenen gazeteye kaynak teşkil eden olaya değinmek çalışma açısından yararlı olacaktır.

Yasalara Patronların Tepkisi: Dokuz Gazete Olayı

Basın emekçileri, kuruluşları ve özgürlüğü adına adımlar atan MBK'ya karşı bir hareket başlatan patronlar, 195 ve 212 sayılı kanunlara tepki vermek amacıyla 10 Ocak 1961 tarihinde önemli bir metni paylaşmışlardır (Topuz, 2015, s. 231). Gazetelerini üç gün çıkarmayacaklarını belirten; *Milliyet*, *Tercüman*, *Yeni Sabah*, *Vatan*, *Hürriyet*, *Dünya*, *Yeni İstanbul*, *Cumhuriyet*, *Akşam* gazetelerinin sahipleri, ordunun müdahalesinden memnun olduklarını ancak MBK'nın kararlarını basın için tehlikeli olarak değerlendirdiklerini açıklamışlardır. Basına yönelik atılan yasal adımları temel hak ve hürriyetler için engel olarak yorumlayan patronlar, düzenlemelerle devletin basın üzerinde etkisini arttıracaklarını da ifade etmişlerdir. Düzenlemelerin demokrasi ve basın özgürlüğü için bir tehdit olduğuna dikkat çeken patronlar, kararların aceleye getirildiğini ve görüşlerinin alınmadığını belirtmişlerdir (İGS, 1963, s. 7).

Söz konusu bildiriye gazete sahiplerinin itiraz ettiği konuları; ölüm nedeniyle aileye bir tazminat ödenmesi, ikramiye olarak on üçüncü ek bir aylığın verilmesi, istifa eden gazeteciye tazminat ödenmesi ve idare çalışanlarının da gazeteci sayılması gibi haklar etrafında sıralamak mümkündür (Çakır, 2007, s. 174-175). Gazete patronlarının tepkilerine neden olan maddelerin ise çoğunlukla çalışanlara sağlanan maddi haklardan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Dönem itibarıyla günümüzdeki kadar kapsayıcı bir sahiplik yapısının olmamasına rağmen böylesi bir hadisenin yaşanması gazeteci ve patron ilişkisi adına bir talihsizlik olarak değerlendirilebilir.

Ulus gazetesinin 10 Ocak 1961 tarihindeki sayısında patronların ifadeleri kamuoyuyla paylaşılmış ve patronların tepkisinin açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür. *Dünya* gazetesinden Falih Rıfkı Atay, yayına başladıklarında fikrini paylaşacağını ve şimdilik herhangi bir açıklama yapmayacağını söylerken, *Akşam* gazetesinden Malik Yolaç ise kanunların tartışılmadan acele bir şekilde çıkarıldığına ve mecliste görüşülmediğine dikkat çekmiştir. *Yeni Sabah*'ın kurucusu Safa Kılıçlıoğlu ise olayın yaşandığı gün gazetenin kapılarını çalışanların yüzüne kapatmış ve gazetecileri binanın içine almamıştır (İGS, 1963, s. 25).

Kurumlarında çalışan gazetecilere sağlanan sosyal hakları kabullenmeyen patronların bu süreçte halkın haber alma hürriyetini gasp ettiğini de söylemek mümkündür. Daha önceki yıllarda sert uygulamalarda dahi böylesi eylemlere kalkışmayan patronların tepkisi kısa bir süre sonra hükümet, halk ve sivil toplum kuruluşları tarafından da büyük tepkiyle karşılanmıştır. En güçlü ve etkili direniş ise üç günlüğüne kapatılan gazetelerdeki basın emekçilerinden gelmiş ve gazeteciler ortak yayın üzerinden kenetlenerek hakları için mücadele etmişlerdir. Araştırmanın bu bölümünde söz konusu olay karşısında direnen basın emekçilerinin yayınlamış olduğu *Basın* gazetesi ele alınmış ve söz konusu yayındaki haberler incelenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Bulguları

Siyaset, ekonomi, spor, magazin, kültür ve sanat konulu haberlere ve köşe yazılarına yer veren *Basın*, dokuz büyük gazetenin çıkarılmadığı günlerde yurttaşları habersiz bırakmayarak kamunun haber alma özgürlüğüne sahip çıkmıştır. Gazetecilerin sesini duyurması ve haklarını araması yönüyle önemli bir platforma dönüşen yayın kritik bir görev üstlenmiştir. Bu nedenle gazetenin içeriksel ve fikirsel açıdan irdelenmesi öneme sahiptir. Ayrıca gazetede haberlerin ve köşe yazılarının bir çalışmada incelenmemiş olması da araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu öneme istinaden çalışmada 11-13 Ocak 1961 tarihleri arasında yayınlanan *Basın* gazetesindeki haberler ve köşe yazıları incelenmiştir. Araştırmada ele alınan haberlerin nasıl kurgulandığını ve içeriklerde nelerin öne çıkarıldığını saptamak hedeflenmiştir. Gazetecilerin direnişlerinin ve hak mücadelelerinin haberlerdeki yansımalarına ışık tutan araştırmada eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Bu doğrultuda ele alınan gazetede haberler eleştirel söylem analizi yöntemiyle makro ve mikro yapılar çerçevesinde incelenmiştir. Dijk'e (1988, s. 19-38) göre makro yapı içindeki tematik çerçevede başlıklar, spot, haber girişi ve görseller, şematik çerçevede konunun sunumu, sonuçlar, ardaan-bağlam bilgisi, yorum, haberlerin kaynakları incelenmektedir. Mikro yapıda ise sözcükler, cümlelerin kalıpları, retorik ve cümleler arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır.

Çeşitli disiplinlerde uygulanan eleştirel söylem analizi yönteminde siyasi, tarihi, sosyal ve kültürel alanlardaki sosyal içeriklerin çözümlenmesi söz konusudur. Bu bağlamda söylemde var olan dilsel ve sosyokültürel pratiklere ve olayın örgüsüne odaklanılmaktadır. Doğrudan ve dolaylı aktarılan söylemlerin alt metinlerine ve mesajlarına yoğunlaşılan yöntemde ele alınan gelişmelerdeki sorunların cevapları ortaya çıkarılmaktadır (Doyuran, 2018, s. 314-315).

Foucault'un söylem ve iktidar ilişkilerine dair yaklaşımından yola çıkılarak geliştirilen yöntemde güç, ideoloji, politik ilişkilere odaklanılıp söz konusu bağın söylemler çerçevesindeki değişimine ışık tutulmaktadır (Oğuz, 2008, s. 54). Bu yönüyle metinlerde mevcut olan anlatımın yansıtılmasının yanı sıra haber içeriğindeki ideolojik duruşun ve söylemlerin saptanması temel hedefler arasında yer almaktadır (Toruk & Sine, 2012, s. 358).

Söz konusu yöntem çerçevesinde yürütülen araştırmada *Basın* gazetesinin üç sayısı ele alınmış ve bu doğrultuda başlık, kelime seçimleri, ardaan ve bağlam bilgisi, haberin retorikği üzerinden bir inceleme yapılmıştır.

Başlıklar

Haberdeki en etkili bölümlerden olan başlık, konunun özetini, çarpıcılığını ve ideolojik yapısını yansıtması nedeniyle önemlidir. *Basın* gazetesindeki başlıklara bakıldığında haberlerde direnen gazetecilerin hareketi öne çıkarılmış ve basın emekçilerinin dikkat çeken söylemlerine ağırlık verilmiştir. Kamu yararı, direniş, protesto, birlik ve beraberlik kavramlarına odaklanan gazetede başlıklar söz konusu değerler üzerinden şekillendirilmiştir.

“Daima Halkın Hizmetindeyiz” manşetiyle yayına başlayan gazetede söz konusu direniş vurgulanmış ve kamu yararının önemine ve yurttaşların haber alma hakkının kutsallığına işaret edilmiştir. “Çıktık Açık Alınla” (Kıral, 1961, s. 1) başlığıyla ise gazeteci direnişinin haklılığına vurgu yapılmış ve basın emekçilerinin zorluklara göğüs gereceğine dikkat çekilmiştir.

Patronlar üzerinde güçlü baskı oluşturan gazeteciler, “Bu Böyle Olmamalıydı” (Altan, 1961, s. 2), “Yalnız Kalmaya Mahkûmlar” (Nesin, 1961, s. 3) gibi başlıklarla gazete sahiplerine karşı duruşlarını göstermişler ve metinler üzerinden etkili bir muhalefet ortaya koymuşlardır. Söz konusu başlıkları öne çıkaran gazeteciler geniş bir kesimin dikkatini çekebilmiş ve çeşitli alanlardan destek görmüşlerdir.

İkinci sayıda “Ankara Gazetecileri Sessiz Yürüyüş Yaptı” manşetiyle çıkarılan gazetede söz konusu eyleme olan desteğin arttığı ve ülke genelinde yayıldığı gösterilmiştir. Yaşar Kemal (1961, s. 2) tarafından yazılan köşe yazısı ise “Elele Kardeşler” başlığıyla çıkarken bu metinle direnişin ve örgütlenmenin önemli olduğu mesajı verilmiştir.

Son sayıda “Fikir İşçileri Haklarını Koruyacaklar” manşetiyle patronlara karşı duruşun devam edeceği vurgulanmış ve söz konusu söylemler farklı başlıklara taşınmıştır. Sermayeye karşı duruş ortaya koyan gazetecilerin direnişinin haklılığını belirten başlık basın emekçilerinin eylemlerinin ve örgütlenmelerinin kalıcılığına işaret etmektedir.

Bir başka haberde “10 Ocak Basın Tarihimizde Altın Harflerle Ebedileşecek” söylemini başlık olarak veren gazeteciler hak mücadelelerinin önemine ve kapsamına dikkat çekmişlerdir. Gazetenin direnişin merkezi olduğunu ve bütün içeriklerin örgütlenen gazeteciler tarafından hazırlandığına işaret eden “Basın Gazetesini Her Şeyi İle Fikir İşçileri Hazırladılar” başlığıyla çıkan haberde ise gazetecilerin kenetlenişine ve emeğine vurgu yapılarak bu tutumun öneminin altı çizilmiştir.

Basın gazetesindeki başlıklara bakıldığında, direniş ruhunun ve gazetecilerin arasındaki kenetlenişin ön plana çıktığı görülmektedir. Halkın haber alma hakkının ve basın özgürlüğünün önemine işaret eden başlıkların yer aldığı gazetede patronlara karşı bir duruş ortaya konulmuş ve başlıklar özgürlük, bağımsızlık ve kamu yararı gibi temel ilkeler üzerinden betimlenmiştir.

Kelime Seçimleri

Haberde ön plana çıkarılan kelimeler vurgulanmak istenilen anlamın hedeflenen kitleye geçmesinde en temel rollerden birine sahiptir. Bu nedenle gazetelerde bilinçli olarak birtakım kelimelere yoğunluk verilirken bazı kavramlar geri planda tutulmaktadır. Bu yönüyle söylemin oluşturulmasında ve çözümlenmesinde önemli olan kelimeler metnin geneline yönelik ipuçları veren bir unsur olarak görülebilir. Metindeki ideolojik yapıların çözümlenmesinde önemli olan kelimeler haberdeki temel iletinin kodlandığı küçük yapılar olarak değerlendirilebilir.

Bu doğrultuda *Basın* gazetesinde haberlerin; direniş, protesto, örgütlenme, kamu yararı, hak mücadelesi, isyan, özgürlük, birlik ve beraberlik kavramları çerçevesinde oluşturulduğu görülmüştür. Gazetenin çıkarılma amacının yer aldığı “Olayın İçyüzü” başlıklı metinde, kamu yararı ve direniş kelimeleri öne çıkarılarak patronların ticari tutumu eleştirilmiştir: “*Gazete çıkarmak çorap fabrikası işletmeye benzemez. Basın yüzde yüz ticari bir müessese değildir. Bir amme hizmetidir. İşte biz, bazı gazete sahiplerinin yanlış tutumları sonunda tatil ettikleri hizmete devam edebilmek için gazeteyi çıkarmış bulunuyoruz.*” (Basın, 1961a, s. 1).

Halkın haber alma hürriyetinin kutsallığına işaret eden gazeteciler kamunun çıkarları ile birlikte haklarını savunmuş ve güçlü bir muhalefet yürütüleceklerini vurgulamışlardır. “*Gazete çıkarmak çorap fabrikası işletmeye benzemez.*” sözü üzerinden gazete patronlarına göndermede bulunan gazeteciler basının görevinin habercilik olduğuna ve gazeteciliğin ticari bir müessese olarak görülmemesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Sahiplik yapısının sermaye odaklı tavrına karşı eylem başlatan gazetecilerin direnişi sisteme yönelik başkaldırı olarak değerlendirilebilir.

Yaşar Kemal (1961, s. 6) tarafından kaleme alınan “Fikir İşçilerinin Dün Yaptığı Sessiz Yürüyüş” başlıklı köşe yazısında da birlik ve beraberlik teması ön plana çıkarken gazetecilerin sermayeye yönelik ortaya koyduğu tutum şu ifadeler çerçevesinde şekillendirilmiştir:

Bu hareket memleketimizde bir dönüm noktası olabilirdi. Olacaktı. İşçinin iş sahibinden hakkını koparması... Koparılmış hakkını geri vermemesi... Bu birlik ne güzel birlikti. Ne güzel arkadaşlık, ne güzel bir sarılmaydı bir birimize. Göz yaşartıcı bir manzarayı salon. Ve Türk fikir işçileri vakurdu. Karşı koymanın, hak aramanın güzelliğindeydi her şey. Dövizler yazılmaya

başlandı. Bir tanesinin üstünde durmaya değer. “Menderes’e boyun eğenler, hürriyete başkaldırıyorlar.” ...Bu basın tarihimizin en şerefli yerini alacak bir harekettir. Ekmeği ve hürriyeti korumanın en büyük çabasıdır... Bugünü bütün Türk işçilerine örnek bir gün olarak göstermeliyiz. Bugünü Türk Fikir İşçilerinin bayramı ilan etmeliyiz.

Birlik, özgürlük, direniş gibi temel değerlere dikkat çeken Kemal’in köşe yazısında söz konusu patronların kararı eleştirilmiş ve gazetecilerin ortaya koyduğu eylemin önemine işaret edilmiştir. Bu yönüyle haberlerini söz konusu başkaldırının çerçevesinde kurgulayan gazetenin kısa bir sürede geniş kitlelere ulaştığı görülmüştür.

Birlik ve beraberlik, kenetlenme kavramlarını öne çıkaran gazete örgütlenmenin önemli olduğunu belirten çeşitli yazılara yer vermiştir. Bu çerçevede Çetin Altan (1961, s. 2) tarafından kaleme alınan “Bu Böyle Olmamalıydı” başlıklı bir köşe yazısında; “*Basın işvereni ve işçisiyle bütün olmalıdır. Bu bütünlüğü sağlamak, gazete sahiplerinin biraz daha fikir işçilerine doğru eğilmesi “Basın benim” yerine “Basın biziz” demesiyle mümkündür.*” sözleriyle gazetecilerin örgütlenmelerinin ve kenetlenmelerinin önemine vurgu yapılmış ve patron odaklı sisteme karşı eleştirel bir söylem oluşturulmuştur.

Basın özgürlüğü, hürriyet, hak ve hukuk kavramlarını öne çıkaran bir metin kaleme alan Yaşar Kemal (1961, s. 2) ise “Elele Kardeşler” başlıklı köşe yazısında şu sözlere yer vermiştir:

Bir azınlık tarafından milletin çoğunluğu hangi memlekette daha çok sömürülüyorsa, en geri memleket odur. Hürriyet bir bütündür. Basın hürriyeti de bir bütündür. Eğer bir fikir işçisi hür değilse, patron da hür değildir. Çünkü fikir işçilerinin hürriyetini, yani simit hürriyetini kısılabilmek için patronlar başkalarına taviz vermek zorundadırlar. Bu tavizler onun hürriyetini kısar. Ama hürriyet, gerçek hürriyet patronun umurunda mı? Bugün değilse, yarın umurunda olabilir. Hürriyet er geç patronu da yer bitirir... Akılları varsa bunu bilirler, görürler. Hürriyet bütündür. Eğer otoriteler hürriyetlerimizi zedelemeye çalışıyorlarsa hep birlikte koruyacağız hürriyetlerimizi. Bize sormadan, bizi bir adam yerine koymadan bir daha gazete kapatamayacaklardır. Gazete ticaret kurumudur ama bir bakkal dükkânı değildir. Bunu iyice bilecekler. Son sözüm hep birlikte. Elele. Biz elele oldukça hiçbir engel bizi yoldan alkoyamaz. En büyük güç, elele gücüdür.

Söz konusu metinle hak odaklı bir direnişin olduğuna dikkat çekilirken özgürlük, adalet, birlik ve beraberlik temasına ve söylemine geniş bir yer ayrılmıştır. Patronların tutumuna karşı bir duruşun izlerinin yer aldığı metinde basın emekçilerinin direnişinin önemli olduğuna vurgu yapılmış ve örgütlü bir gazetecilik ortamında egemen güçlerin etkili olamayacağı belirtilmiştir.

Son sayıda kaleme alınan “Şimdilik Allahaismarladık” başlıklı *Basın* imzalı başyazıda ise halkın üç gün habersiz bırakılmadığına ve patronların gasp ettikleri haber alma özgürlüğüne kendilerinin sahip çıktıklarına dikkat çekilmiştir. *Basın* gazetesinde patron ve işçi ayrımının bulunmadığına ve ortak bir çabanın ürünü olduğuna da vurgu yapılmıştır. Bu durumdan mutlu olduklarını belirten gazeteciler patronlar tarafından haklarının ellerinden alınmasına müsaade etmeyeceklerini de ifade etmişlerdir. Gazete sahiplerinin benzer boykot eylemine kalkıştığında yeniden örgütleneceklerini vurgulamışlar ve basın alanındaki kenetlenmenin kalıcılığına işaret etmişlerdir (Basın, 1961c, s. 1). Sonuç olarak metinde direnişin kalıcılığına dikkat çekilmiş ve beraberlik, özgürlük ve direniş temalı bir söylem üzerinden yayının politikasına uygun olan bir çerçeve ortaya konulmuştur.

Basın gazetesindeki içeriklerde söz konusu kelimelere ve söylemlere ağırlık verilmiş ve haberlerde direniş, kenetlenme ve hak mücadelesi teması ve sözcükleri öne çıkarılmıştır. *Basın* gazetesi üzerinden direnen basın emekçilerinin sözcüsü olan yayında patron egemenliğine karşı eleştirel bir duruş geliştirilirken söz konusu yaklaşımın haber metinlerine de açık bir biçimde yansıtıldığı görülmüştür.

Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Haber metninde ele alınan gelişmelerle ilgili geçmiş ve detay bilgilerinin yer alması ve haberlerin belirli bir çerçevede aktarılması mesajın oluşturacağı etki üzerinde bir role sahiptir. Nitekim gazetede yapılan haberlere bakıldığında ardalan ve bağlam bilgisinin metinlerde sosyal ve politik yönleriyle yansıtıldığı görülmektedir. Gazete sahiplerinin hiçbir dönem böylesine bir eyleme kalkışmadığını belirten ve olayların geçmişle bağlantısını ele alan yayında şu ifadeler yer verilmiştir:

27 Mayıs Devrimi'nden önce Menderes rejiminin karanlık baskı günlerinde cop yiyen, hapse giren, yolu kesilen, zindanlarda çürütülmek istenen fikir işçilerinin hürriyet mücadelesi sırasında milletçe beklenen böyle bir hareketi yapmayan gazete sahiplerinin, fikir işçilerini teminat altına alan kanunun çıktığı sırada, gazete kapatmak suretiyle Milli Birlik Komitesi'ni protesto yoluna gitmeleri dikkat çekecek unsurdur... (Basın, 1961a, s. 1).

Gazete patronlarının daha önceki yıllardaki ağır koşullarda dahi eyleme başvurmadığını belirten basın emekçileri kendi haklarının patronlarca gasp edilmesini açık bir biçimde kınamış ve tenkit etmiştir. Patronların eylemlerinin arka planındaki hususlara dikkat çekilen metinde sürecin kaynaklarına ve vardığı noktaya işaret edilirken konunun özüne ve detaylarına yönelik bilgilere yer verilmiştir. Nitekim olayın sosyal ve politik boyutu da bu bağlamda betimlenmiştir.

Basın imzalı başyazı üzerinden gelinen noktanın öncesini ve sonrasını detaylı biçimde aktaran gazete ardalan ve bağlam bilgisini şu ifadeler üzerinden kurgulamıştır:

...Hadise bizatihi acıdır. Fakat bu hareketin gazetelerde çalışan fikir işçilerinin sosyal güvenliğini teminat altına alacak bir kanuna karşı olduğunu görmek çok daha acıdır. Bu hal biz çalışan gazetecileri son derece üzmüş fakat birbirimize daha yakın olmaya ve daha çok kenetlenmeye yol açmıştır. Tek tesellimiz budur. Fikir işçisi üzüntüsünü, heyecan içinde bulunduğu anlarda sesini duyurmak imkânı olmadığını görmek bir protesto yürüyüşü ile ortaya koymuştur. Bu hareket gazete sahiplerini üzmüş olabilir. Fakat onların vicdanlarına hitap ederek soruyoruz: Tek dayanakları olan bir teminata karşı yüz yıllık basın hayatımız içinde görülmemiş bir şekilde cihat açılmış olması insanları nasıl infial işinde bırakmaz ve nasıl bütün gücü ile bir nefis müdafaasına sokmaz... (Basın, 1961b, s. 1).

Basın emekçilerinin ortaya koyduğu direnişe zemin hazırlayan gerekçelere dikkat çeken yazıda patronların protestosu eleştirilmiş ve gazetecilerin eylemlerinin haklılığı vurgulanmıştır. Basın çalışanlarının direnmelerinin süreçleri ve arka plan bilgilerinin yer aldığı metinde otorite karşısındaki duruşun gelişim serüvenine ilişkin açıklayıcı bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda ardalan ve bağlam bilgisi de söz konusu çerçevede kurgulanmıştır.

Basın emekçilerinin eylemlerinin küresel ölçekte dikkat çektiğine işaret eden gazetede *France Observateur* gazetesinden Claude Morel imzalı yazıda da konunun arka planı ve vardığı nokta açıkça belirtilmiştir:

Kabul edilen yeni Basın Kanunu işçilere ücretli izin, işe son verme ihbarı, tazminat, fazla mesai saatleri için ek ücret, mecburi mukavele ve benzeri haklar sağlamakta; ayrıca, özel ilân tekelini parçalamaktadır. Patronlar bu kanuna karşı derhal tepki göstermişler... Bu olay üzerine inanılması zor bir başka olay daha gerçekleşmiş ve kapatılan gazetelerde çalışan 800'den fazla fikir işçisi patronların tutumunu protesto için gösteri tertiplemişlerdir. Basın işçileri, İstanbul'da vilâyet binasının önünde toplanmışlar ve patronların bu tutumuna karşı ağır konuşmalar yapmışlardır. Bu protestoyu düzenleyen gazetecilere üniversiteliler de katılmış, meydana gelen büyük kalabalık 9 patronun gazetelerini sokaklarda yakmıştır. İş bununla da kalmamış, aralarından bazıları kendi dar imkânları ile gazete çıkarmayı tasarlamıştır. Bütün bu olaylar yeni bir çağın başlangıcıdır. Bu, ileriye doğru atılmış kocaman bir dev adımdır. 27 Mayıs devriminden sonra girişilmiş bulunan bu en büyük sosyal protesto hareketi başka hakların da aynı şekilde istenmesine, hiç şüphe edilmesin, yol açacaktır (İGS, 1963, s. 76-77).

Sürece neden olan unsurların arka plan bilgilerine ve gazetecilerin patronlara gösterdiği direnişe dair bir çerçeve sunan gazeteci olayın iç yüzünü yansıtmış ve söz konusu örgütlenmeye destek vermiştir. Süreci başından sonuna kadar detaylı bir şekilde analiz eden gazeteci, eylemin

öncü bir hareket olduğuna ve daha sonra oluşabilecek olumsuzlukta tekrar ortaya çıkabileceğine işaret etmiştir. Metindeki ardalan ve bağlam bilgisi bu çerçevede kurgulanırken söz konusu yazı basın emekçilerinin eylemlerinin uluslararası bir ölçekte güç kazanmasına da katkı sağlamıştır.

Basın gazetesinin neden çıkarıldığına yönelik geçmişten gelinen noktaya kadar yaşanan süreci yansıtan ve ardalan-bağlam bilgisini bu perspektif üzerinden kurgulayan bir metin daha kaleme alan gazetede şu ifadelere yer verilmiştir:

Bu gazete müessif bir olayın neticesi olarak yayınlanmış bulunuyor. Amacımız Türkiye'nin en büyük dokuz gazetesinin sahipleri tarafından alınan bir kararla neşriyatlarını üç gün tatil etmelerinden doğacak boşluğu doldurmak, amme vazifemizi her zamanki gibi yerine getirmektir. Temel hak ve hürriyetlerimizin hakikaten kısıldığı, yalnız basının değil bütün memleketin hakikaten emsali görülmemiş tehlikenin içine sokulduğu günlerde dahi gazetelerini kapatmak suretiyle protesto yoluna gitmeyen gazete sahiplerinin şimdi ilan kanunu için yaptıkları hareket basın tarihimizde her halde şerefli bir yer işgal etmeyecektir... (Basın, 1961a, s. 1).

Söz konusu metinde direnişin çıkış kaynağına işaret edilmiş ve basın emekçilerinin olay karşısındaki tutumunun çerçevesi açık bir biçimde yansıtılmıştır. Patron baskısına yönelik bir duruşun olduğu yazıda yaşananların arka plan bilgilerine, detaylarına ve politik çerçevesine dair bir açıklama ortaya konulmuş, ardalan ve bağlam bilgisi de bu çerçevede şekillendirilmiştir.

Gazetenin süreç boyunca sergilediği tutumun altında yatan bilgilerine dikkat çeken yazı, fotoğraf ve çeşitli içerikler ortaya koyan gazetede olayın arka plan bilgilerine ve gazetecilerin direnişlerinin gerekçelerine yönelik bir söylem ortaya konulmuştur. Ardalan ve bağlam bilgisini söz konusu neden sonuç ilişkisi üzerinden kuran gazetede sermayeye karşı açık bir politik tavır sergilenmiştir.

Haberin Retoriği

Haberlerde ele alınan ve savunulan konunun daha etkili hale gelmesi için görsel ve nicel öğelerden yoğun şekilde yararlanılmaktadır. Bu noktada söz konusu unsurların çözümlenmesi ve analiz edilmesi temel bilgilerin ortaya çıkarılmasında kritik bir öneme sahiptir. Araştırmada incelenen gazeteye bakıldığında, basın emekçilerinin eylemlerini destekleyen birçok görsele ve sayısal bilgilere yer verildiği görülmüş ve haberlerin inandırıcılığının artırılması sağlanmıştır.

Basın gazetesinde yer alan haberlerde direniş temalı söylemlerle birlikte, “*Gazete fikir işçisinin eseridir, Hep bu para, hep bu menfaat için, Patronlar memleketi siz değil, kanunlar idare eder.*” gibi afişlerin ve pankartların yer aldığı görseller sıklıkla kullanılmıştır (İGS, 1963, s. 27-28). Ayrıca çok sayıda yazılı materyali sayfalarına taşıyan gazetede dernekler tarafından yapılan yürüyüş eylemlerinin görüntüleri de sıklıkla kullanılmıştır. Bu bağlamda direniş, birlik, beraberlik temalı görsellere yer veren gazete söz konusu içeriklerin büyük bir bölümünü birinci sayfadan aktarmıştır.

Eylemin nicel bağlamda da geniş kitleler tarafından desteklendiğini ifade eden haberlere yer veren gazete karar verici otoriteler ve gazete patronlarının karşısında etkili bir direniş ortaya koymuştur. Ülke genelindeki çeşitli sendikalar ve öğrenci hareketleri tarafından verilen desteğe büyük yer ayıran gazete söz konusu toplulukların kalabalıklarına ve etkilerine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda eylemin halk, siyasi otoriteler ve basın emekçileri tarafından önemsendiğini ve küresel ölçekte destek gördüğünü yansıtan içerikler *Basın* gazetesinde kullanılmıştır.

Bu çerçevede Kurucu Meclis'teki gazetecilerden; Babür Ardahan, Şeref Bakışık, Cemil Sait Barlas, Ratip Tahir Burak, Ömer Sami Coşar, Ahmet Demiray, Bülent Ecevit, Oktay Ekşi, İlhan Esen, Kemal Zeki Gençosman, Ali İhsan Göğüş, Ferit Celâl Güven, Altan Öymen, Selâmi Savaş, İlhami Soysal ve Derviş Sami Taşman'ın yer aldığı bir bildiriye de yer veren gazete, söz konusu kesimlerin tepkilerini nicel ve nitel bağlamda patronlar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır (İGS, 1963, s. 22).

Benzer şekilde patronların boykot eylemine tepki olarak, 300'den fazla üniversitelinin protesto yürüyüşü yaptığı okuyucularla paylaşılmıştır. Gençlerin *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah* gazetelerinin önünde attıkları sloganlarla ilgili bilgilere yer verilerek kitlesel eylemlerin büyüklüğüne vurgu yapılmıştır. Türkiye İşçi Sendikası Konfederasyonu'nun, İstanbul Akşam Tekniker Okulu Talebe Cemiyeti'nin, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'nin, Türkiye Lâstik-Kauçuk Plâstik Sanayi İşçileri Sendikası'nın, Ege Millî Müdafaa Vekâleti İşçileri Sendikası'nın bildirelerine yer ayrılarak bu oluşumların etkilerine dikkat çekilmiştir (İGS, 1963, s. 27-28).

Söz konusu kitlesel eylemlerdeki görselleri ve sayısal katılımın yoğunluğuna odaklanan haberlere ağırlık veren gazete bu yönüyle etkili bir direniş ortaya koymuş ve patronların tavrının değişmesi için gazetenin gücünü başarılı bir biçimde kullanmıştır. Yayının hedefleri etrafında bir retorik sergileyen gazete metinleri ve görselleri; direniş, özgürlük, hak mücadelesi temaları çerçevesinde kurgulanmış ve patronaj sistemine karşı güçlü bir hareket örneği göstermiştir.

Sonuç

Çalışma kapsamında Türk basın tarihinde ender olarak yaşanan bir olaya ve sonrasında basın emekçilerinin kenetlenişine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda Türk basın tarihinde yüzeysel şekilde aktarılan Dokuz Gazete Olayı ve *Basın* gazetesi örnekler üzerinden yorumlanmıştır. Bu yönüyle tarihi bir gazetecilik direnişini yansıtan araştırmada 11-13 Ocak 1961 tarihleri arasında yayınlanan gazetede içerikler incelenmiştir. Haberlerdeki söylemlerin nasıl kurgulandığını ve içeriklerde hangi unsurların öne çıkarıldığını saptamayı hedefleyen araştırmada eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu çerçevede haberlerdeki başlıklar, kelimeler, ardalana bağlam bilgisi ve retorik üzerinden bir inceleme yapılmıştır.

Basın gazetesindeki başlıklara bakıldığında; direniş, birlik, beraberlik, hak mücadelesi, özgürlük, kamu yararı gibi değerlerin ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Söz konusu kavramlar üzerinden bir habercilik sergileyen gazete, misyonuna uygun olan bir yayıncılık örneği ortaya koymuştur. Patron sistemine karşı duruşun ve eylemin merkezi olan gazete başlıklarından bu tutumunu sürdürerek hak ve hürriyet odaklı bir habercilik sergilemiştir.

Kelime seçimlerinde de kamu yararı, örgütlenme, direniş, hürriyet, kenetlenme, adalet ve hak gibi kavramlara ağırlık veren gazete yayın politikası çerçevesinde etkili bir söylem ve muhalefet ortaya koymuştur. Haberde iletilmek istenilen mesajın ana yapıları olan kelimeleri başarılı bir biçimde kullanan gazetede yer alan metinlerde direniş ruhuna uygun bir yayıncılık örneği sergilenmiştir. Bu yönüyle gazetenin hedeflerine uygun bir dil kullanılarak sermayenin tutumuna karşı güçlü bir eleştirel gazetecilik duruşu ve söylemi gösterilmiştir.

Dokuz Gazete Olayı'nın ve *Basın* gazetesinin ortaya çıkış şartlarına, geçmişine, arkada yatan gelişmelere ve politik çizgisine yönelik bilgilerin yer aldığı metinlere yer veren gazetede ardalana ve bağlam bilgisi de bu çerçevede kurgulanmıştır. Söz konusu süreci yansıtan metinler kaleme alan yazarların görüşlerini sütunlarına taşıyan gazetede ardalana ve bağlam bilgisi *Basın* gazetesinin ideolojik ve politik duruşuna uygun bir çerçevede oluşturulmuştur.

Kitleler üzerinde etkili olan görsel ve nicel öğeleri kullanan *Basın* gazetesi retorik olarak incelendiğinde, yayında gazetecilerin direnişlerine yönelik önemli haberlerin ve görsellerin yer aldığı görülmüştür. Gerek gazetecilerin gerekse eyleme destek veren otoritelerin görüntülerine ağırlık veren gazetede geniş kitlelerin yer aldığı protestolara yer verilmiştir. Böylece eylemlerin haklılığını güçlendiren bir söylem ortaya koyan gazetede çok sayıda görsel kullanılmıştır. Öte yandan çeşitli kesimlerin haberleri yapılarak direnişe olan desteğin nicel açıdan güçlü olduğu vurgusu haberlere taşınmış ve yayının misyonuyla örtüşen bir habercilik ortaya konulmuştur.

Nihayetinde gazete patronlarının tepkisiyle başlayan Dokuz Gazete Olayı, gazetecilerin karşı eylemiyle bambaşka hal almıştır. Çok sayıdaki gazetecinin ideolojik ayırım gözetmeden bir

araya gelerek haklarına ve halkın haber alma özgürlüğüne sahip çıktığı süreçte etkili bir hak mücadelesinin yürütüldüğü görülmüştür. Kendilerine sağlanan hukuki güvencelere sahip çıkan gazeteciler *Basın* üzerinden geniş bir kesime ulaşmıştır. Öte yandan sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle hareketlerini güçlü kılan gazeteciler etkili kamuoyu oluşturmayı başarabilmişlerdir. Öyle ki çeşitli oluşumların gazetecilere desteklerini sayfalarına taşıyarak karar verici otoriteler ve patronlar üzerinde bir baskı yaratabilmişlerdir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husus; basın için çıkarılan yasaların içeriğinin nasıl kurgulandığıdır. Bu meseleyi araştırma kapsamında ele alınan gazeteci direnişi üzerinden değerlendirmek gerekirse, gazetecilerin ortaya böylesine güçlü bir direniş koyabilmelerinde dönemin ruhunun ve yasal sisteminin etkili olduğunu söylenebilir. Basına ilişkin yapılan yasal düzenlemelerin özgürlükçü ve hak odaklı bir çerçevede ele alınmış olması basın emekçilerinin haklarını araması adına ideal bir ortam oluşturmuş ve eylemlerinin güçlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Koruyucu bir sistem içerisinde kendilerini güvenceli hisseden gazeteciler etkili olabilmişler ve direnişe katılım sağlayabilmişlerdir. Basına yönelik atılan adımların aksi yönde olduğu sistemlerde ise patron ile iktidar arasında sıkışan gazetecilerin bağımsızlığını yitirdikleri ve gerek haklarına gerekse halkın haber alma özgürlüğüne sahip çıkamadıkları görülmektedir. Böylesine antidemokratik bir sistemi önlemek için demokrasinin gerekliliklerinden olan basın özgürlüğünün ve gazeteci haklarının, hak odaklı ilkeler temelinde değerlendirilmesinin önemli olduğu asla göz ardı edilmemelidir. Unutulmamalıdır ki özgür ve hakları güvence altına alınmış bir basın ortamı ve örgütlü yapıdaki bir gazeteci topluluğu demokratik yapının inşasında temel koşullardan biridir. Nitekim araştırma kapsamında ele alınan olay da söz konusu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle basın özgürlüğünün sağlanması adına gazetecilerin haklarının ve basın özgürlüğünün sınırlarının genişletilmesi, iktidarın ve sahiplik yapısının ise hukuki bir biçimde kısıtlanması büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2006). *Türkiye’de medya endüstrisi: Neo-Liberalizm çağında mülkiyet ve kontrol ilişkileri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Adaklı, G. (2010). Gazetecilik etiğini belirleyen yapısal unsurlar: Mülkiyet ve kontrol sorunu. B. Çaplı & H. Tuncel (Ed.). *Televizyon haberciliğinde etik*. (ss. 61-96). Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, S. K. (2009). *27 Mayıs: Bir ihtilal, bir devrim, bir anayasa*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti: 1946-1950*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Altan, Ç. (1961, Ocak 11). *Bu böyle olmamalıydı*. *Basın*, s. 2.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arabacı, C. (2004). Basın ve siyaset üzerine. M. Işık (Ed.). *Medyada yeni yaklaşımlar* (ss. 105-128). Konya: Eğitim Yayınları.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2018). *1960’dan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balkanlı, R. (1961). *Basın hürriyeti*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Basın. (1961a, Ocak 11). *Basın*. İstanbul.
- Basın. (1961b, Ocak 12). *Basın*. İstanbul.
- Basın. (1961c, Ocak 13). *Basın*. İstanbul.
- Baytar, O. (2013). *Teorik ve pratik açıdan medya ekonomisine bakış*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Belsey, A., & Chadwick, R. (1998). *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar*. (N. Türkoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Cantek, F. Ş. (2016). Ellili yıllar Türkiye’inde basın. M. K. Kaynar (Ed.). *Türkiye’nin 1950’li yılları* (ss. 423-450). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cantek, F. Ş. (2017). Altmışlı yıllarda basın. M. K. Kaynar (Ed.). *Türkiye’nin 1960’li yılları* (ss. 759-796). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chomsky, N. (1999). *Medya gerçeği*. (O. Akınhay & A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Chomsky, N. (2017). *Güç ve ideoloji üzerine Managua dersleri*. (Ş. Duran & T. Doğan, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Curran, J. (1997). Medya ve demokrasi: Yeniden değer biçme. S. İrvan (Ed.). *Medya, kültür, siyaset*. (ss. 139-197). Ankara: Ark Yayınları.
- Çakır, H. (2007). *Gazeteciliğe giriş*. Konya: Tablet Yayınları.
- Damlapınar, Z. (2008). Medya ve siyasete güvenilirlik: medya siyasetinin toplumsal algılanmasına bağlı faktörler. Z. Damlapınar (Ed.). *Medya ve siyaset* (ss. 187-207). Konya: Eğitim Yayınları.
- Dede, K. (2017). Altmışlı yılların anayasal gündemi ya da bir siyasal özne olarak 1961 anayasası. M. K. Kaynar (Ed.). *Türkiye’nin 1960’li yılları* (ss. 809-845). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik bir çalışma alanı olarak eleştirel söylem çözümlemesi (Televizyon dizileri örneğinde). *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4), 301-323.
- Erdoğan, İ. (2014). *Medya teori ve araştırmaları*. Ankara: Erk Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- İstanbul Gazeteciler Sendikası (İGS). (1963). *10 Ocak ve ötesi*. İstanbul: İstanbul Gazeteciler Sendikası Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti dönemi toplumsal tartışmaları*. Ankara: Doğu Kitabevi.
- Kaya, R. (1985). *Kitle iletişim sistemleri*. Ankara: Teori Yayınları.
- Kaya, R. (2009). *İktidar yumağı: Medya, sermaye, devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kemal, Y. 1961. (1961, Ocak 11). *Fikir işçilerinin yaptığı sessiz yürüyüş*. Basın, s. 6.
- Kemal, Y. (1961, Ocak 12). *Elele kardeşler*. Basın, s. 2.
- Kıral, E. (1961, Ocak 11). *Çıktık açık alınla*. Basın, s. 1.
- McChesney, R. (2006). *Medyanın sorunu*. (Ç. Çıdamlı, E. Coşkun & E. Usta, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- McQuail, D. (1994). *Mass communication theory: An introduction*. London: Sage.
- Negrine, R. (1991). *Politics and the mass media*. London: Routledge.
- Nesin, A. (1961, Ocak 11). *Yalnız kalmaya mahkûmlar*. Basın, s. 3.
- Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri, Cilt 2. (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Oğuz, C. M. (2008). Söylem analizi. *Sosyoloji Notları*. 5, 52-57.
- Özek, Ç. (1978). *Türk basın hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özsever, A. (2004). *Tekelci medyada örgütsüz gazeteci, Türkiye’de basın çalışanlarının sorunları ve bir model önerisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Pasinler, G. E. (2016). Nail Güreli. S. Gezgin, V. Polat, & E. Arcan (Ed.). *Türkiye sözlü basın tarihi 3* (ss. 1-42). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Picard, R. G. (1998). Media concentration, economics and regulations. D. Graber, D. Mcquail & P. Norris (Ed.). *The politics of news: The news of politics*. (ss. 193- 217). Washington: Congressional Quarterly Press.
- Saç, S. (2017). İlmli mücadelede radikal önlemlere: 27 Mayıs 1960. M. K. Kaynar (Ed.). *Türkiye’nin 1960’lı yılları* (ss. 77-98). İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- Sancar, T. Y. (2006). *Türklüğü, cumhuriyeti, meclisi, hükümeti, adliye, bakanlıkları, devletin askeri ve emniyet muhafaza kuvvetlerini alenen tahkir ve tezyif suçları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Shoemaker, P. J. & Reese, S. D. (1996). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content*. Pennsylvania: Longman.
- Tılıç, D. (1998). *Utaniyorum ama gazeteciyim*. İstanbul: İletişim.
- Topuz, H. (2015). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toruk, İ. (2007). Türkiye'deki medyanın sahiplik yapısındaki değişimler. B. Arık & M. Şeker (Ed.). *Bir sorun olarak gazetecilik* (ss. 71-90). Konya: Tablet Yayınları.
- Toruk, İ. & Sine, R. (2012). Haber söylem üretimindeki ideolojik etki: Wikileaks haberleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 351-378.
- Tuğluoğlu, F. (2019). 27 Mayıs'ı restore etme projesi: Tedbirler kanunu (1962). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. (35), 1-26.
- Ural, A. (2010). *Medya, sermaye, siyaset üçgeni "Satılık medya"*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayıncılık.
- van Dijk, T. A. (1988). *News as discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publication.
- Vural, S. (1994). *Kitle iletişiminde denetim stratejileri*. Ankara: Özışık Matbaacılık.
- Ward, S. J. (2004). *The invention of journalism ethics, first edition: the path to objectivity and beyond*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Genç Tüketicilerin Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Satın Alma Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli ile İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği¹

Investigation of Purchasing Behaviors of Young Consumers for Social Media Advertisements Using Technology Acceptance Model: Gümüşhane University

Ceren AYDIN^a Birgül TAŞDELEN^{b*}

^a Yüksek lisans mezunu, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Aydın / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9753-3190

^b Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema, Gümüşhane / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0281-3892

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Nisan 2021

Kabul tarihi: 25 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Sosyal medya,
Sosyal medya reklamları,
Teknoloji kabul modeli,
Gençlerin satın alma davranışı

ÖZ

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim biçimimizi kökten değiştiren sosyal ağlar, işletmeler tarafından rakiplerinden ayrılmak ve doğrudan hedef kitleye ulaşmak için bir reklam aracı olarak kullanılmaktadır. Sosyal medya reklamları, işletmelerin bilinirliğini artırması ve hedef kitleden geri dönüş almaları açısından önem arz etmektedir. Öte yandan sosyal medyada reklamveren işletmeler için tüketici satın alma davranışlarını bilmeleri başarılı olmalarının ön şartını oluşturmaktadır. Sosyal medya reklamlarının genç tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde etkili olup olmadığını Teknoloji Kabul Modeli ile incelemeyi amaçlayan bu araştırma, 450 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yirmi altı tane araştırma sorusu oluşturulmuş ve ardından hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmış ve veriler yorumlanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, örnekleme dahilindeki üniversiteli gençlerin sosyal medya reklamlarını faydalı, kullanışlı ve güvenilir bulmaları satın almaya yönelik tutum ve niyetlerinin olumlu olmasına, tutum ve niyetlerinin olumlu olmasının ise satın alma davranışları gerçekleştirmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca işletmelerin reklamlarda doğru ve açıklayıcı bilgiler sunmalarının, tüketicilerin güvenini kazanmaları açısından gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 13, 2021

Accepted July 25, 2021

Keywords:

Social media,
Social media ads,
Technology acceptance model,
Consumer buying behavior

ABSTRACT

Social networks, which have radically changed our communication style with the developments in communication technologies, are used by businesses as an advertising tool to differentiate from their competitors and directly reach the target audience. In addition, social media advertisements are important in terms of increasing awareness of businesses and gaining return from the target audience. On the other hand, knowing consumer purchasing behavior is a prerequisite for advertiser businesses to be successful in social media. Twenty-six research questions were created in the study, and then, by testing the hypotheses, regression analysis was applied to test the hypotheses, and the data were interpreted. The results obtained result in the fact that university students in the sample find social media advertisements useful, useful and reliable, have positive attitudes and intentions towards purchasing, and positive attitudes and intentions cause them to perform purchasing behaviors. In addition to provide accurate and descriptive information in advertisements.

¹ Bu çalışma, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Tüketicilerin Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Satın Alma Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli ile İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinin özetlenerek hazırlanmış halidir.

EXTENDED ABSTRACT

The dizzying developments in communication technologies and the increase of social media platforms day by day have caused significant changes in individuals' lifestyles. Social networks have become much faster with the advent of the Internet and the accompanying globalization, and this has led to the emergence of innovative information communication technology (ICT) channels called social media and/or Web 2.0. The fastest-growing digital advertising categories are social media, online video and mobile advertising. So much so that nowadays, individuals carry out most of their activities such as communicating, obtaining information, having fun. Social media strengthens the possibilities of sharing information that can be the main drivers of social learning, networking, and building relationships based on mutual trust, support, and altruism (Rolls, Hansen, Jackson, & Elliott, 2016). In recent years, with the interactive applications of new media, consumers' distancing from traditional media to obtain information and starting to use social media intensively have caused the change of marketing communication. Advertising is one of the most important types of marketing communication used to shape consumers' perceptions and determine their attitudes towards brands (Keller, 2009). Social media ads, which are a part of marketing activities, are widely used by businesses and brands for many product groups today. In today's competitive environment, the variety of products or services on social media have made it obligatory for businesses to be on social media, and the number of businesses that advertise on social media has increased day by day. Continuous improvement of technology is welcomed differently by young and old consumers. The reason for this can be shown to be that young people are more open and interested in innovations, they are more dynamic due to their age, and they can adapt to technologies faster. The research aims to measure the impact of social media ads on consumer purchasing behavior. Within the framework of this main purpose, the research determines the purposes of using social media tools of consumers, it tries to determine its duration and attitude towards social media ads. Unlike many similar studies, this research aims to examine the effect of social media ads on consumer purchasing behavior with the variables included in the Technology Acceptance Model and the trust variable as the external variable. This approach makes the research unique and important. Students studying at Gümüşhane University constitute the universe of the research. The sample of the study consists of 450 associate, undergraduate, graduate and doctoral students who are social media users who are studying at Gümüşhane University in the spring semester of 2018-2019. The model of the research was created by adding the confidence factor to the Technology Acceptance Model, which was put forward by Davis in 1989. In the model, consumers' acceptance of social media ads in purchasing behavior and social media ads. The relationship between perceived usefulness, perceived ease of use, attitude, intention, trust and purchasing behavior variables on the level of influence was examined. Social media advertising has gained an increasingly important role, given its ease of use, cost-effectiveness and access (Alves, Fernandes, & Raposo, 2016). According to the results of the analysis, individuals are thought to be involved in purchasing activities because they get information faster on social media and they perceive social media ads as more useful. In the light of the data obtained, consumers' finding social media ads useful, useful and reliable causes them to have positive attitudes and intentions towards purchasing, and their positive attitudes and intentions cause them to perform purchasing behaviors. Thus, it can be said that the fact that young people find social media advertisements useful will affect their attitudes towards purchasing positively. This means that social media advertising is an effective tool in shaping the consumer purchasing decision for young people, which is a critical process in the consumer journey and the main result of social media ads. Another result of the study, perceived ease of use, is seen to increase the purchasing efficiency of consumers. Therefore, these findings support the studies (Indarsin and Ali, 2017; Bilgiliier, 2019; Deniz, 2020; Suleman and Zuniarti, 2019) that consumers gain information about the product or service faster and that the evaluation of the products will positively affect their attitudes towards purchasing. Therefore, the research shows that social media ads positively affect consumer purchasing behavior and that social media has revealed the importance of ads. Businesses should pay attention to the practicality of the use of ads in the platform where they advertise and the perceptions of the consumers for the advertisements.

Giriş

İletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve sosyal medya platformlarının gün geçtikçe artması, bireylerin yaşam tarzlarında değişikliklere neden olmuştur. Öyle ki günümüzde bireyler iletişim kurmak, bilgi edinmek, eğlenmek, alışveriş yapmak gibi faaliyetlerinin büyük bir kısmını sosyal medya araçları üzerinden gerçekleştirmektedir. Statista'nın 2021 yılı verilerine göre, en popüler sosyal ağlar arasında 2.740 milyon aktif kullanıcı ile Facebook, 2.291 milyon aktif kullanıcı ile YouTube ve 2 milyon kullanıcı ile Whatsapp yer almaktadır. Bireylerin yaşamlarının yanı sıra internet ile sosyal medya, işletme ve markaların pazarlama stratejilerinin değişmesine de öncülük etmiştir. Pazarlama stratejisinin bir parçası olan sosyal medya reklamları, günümüzde işletmeler ve markalar tarafından birçok ürün grubu için fazlasıyla kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak, müşterilere yönelik sosyal medya reklamları ile müşterilerin dijital harcamaları arasında kademeli bir büyüme vardır. Dijital reklamcılığa yapılan küresel harcama 2016'da 198.0 milyar dolarken, 2017'de 224.1 milyar dolara ve 2018'de 248.6 milyar dolara yükseldi. Ayrıca sosyal medya reklam gelirlerinin 2023 yılına kadar 189,7 milyar ABD dolarına yükseleceği tahmin edilmektedir (PwC, 2019). IAB Türkiye AdEx-TR sonuçlarına göre, 2020 yılının ilk 6 ayında 744 milyon TL'lik yatırım gerçekleştirilen sosyal medya reklamlarının 2.491 milyonu (%72) mobil cihazlarda yer almaktadır (Iab, 2020). Bu anlamda, sosyal medyanın yükselişi ile birlikte, televizyon ve gazete gibi geleneksel ortamlarda yayınlanan reklamcılığın öneminin azaldığı düşünülmektedir.

En hızlı büyüyen dijital reklamcılık kategorileri sosyal medya, çevrimiçi video ve mobil reklamcılıktır (Aegis, 2020). Sosyal medya platformları dijital pazarlama stratejilerinin güncel sürümlerini sunmaları için bir fırsattır ve dijital reklamcılık anlamında umut verici araçlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla işletme ve markaların, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve rakiplerinden farklılaşmak için ciddi yatırımlar yaptığı sosyal medya reklamlarının, tüketicilerin satın alma davranışlarını ne düzeyde etkilediğini araştırmak önemlidir. Bu bağlamda araştırma, sosyal medya reklamlarına yönelik satın alma davranışlarını Teknoloji Kabul Modeli ile incelemeyi amaçlamaktadır. Survey (anket) tekniği kullanılarak verilerin toplandığı bu araştırmada elde edilen veriler frekans, faktör, regresyon testine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler neticesinde veriler istatistiki olarak değerlendirilmiş ve gelecekte yapılacak çalışmalara öneriler sunulmuştur.

Sosyal Medya Reklamcılığı ve Genç Tüketiciler

İnternetin kullanım alanının ve hızının yaygınlaşması, hem sosyal alanda hem de iş alanındaki alışkanlıkların değişmesine neden olmuştur. Yaşanan bu değişikliklerle birlikte yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi de sosyal medya kavramıdır (Bulunmaz, 2011, s. 29). İnternetin gelişi ve buna eşlik eden küreselleşmenin de etkisiyle sosyal ağlar çok daha hızlı hale geldi ve bu, sosyal medya ve/veya web 2.0 olarak adlandırılan yenilikçi bilgi iletişim teknolojisi (ICT) kanallarının ortaya çıkmasına neden oldu. Sosyal medya geniş anlamda, kullanıcıların oluşturdukları, üretim ve içerik paylaşımına olanak tanıyan web 2.0 adlı teknoloji temelli uygulamalar birimini ifade etmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010, s. 60). Uitz'e (2012) göre, sosyal medya aslında yeni bir fenomen değildir. Çünkü iletişim kurmak, sosyalleşmek ve ticari içerikleri yorumlamak, birbirlerine tavsiye etmek veya uyarmak her zaman insan doğasının özelliğidir. Bu doğrultuda bir sosyal ağ sitesi tipik olarak, kullanıcıların diğer kullanıcılarla bilgi alışverişi için kişisel ağlar oluşturmalarına izin veren ortamlar olarak tanımlanmaktadır. Hızla büyüyen bir kullanıcı kitlesi, başarılı bir sosyal ağı karakterize eder (Weaver, 2008, s. 97). En popüler sosyal ağlar üyelerini viral pazarlama (insanların özellikle iyi veya kötü ürün/hizmetler hakkında başkalarına bilgi vermesine neden olan doğal insan davranışı) yoluyla artırır. Shen ve Chiou, (2016) çalışmalarında sosyal ağ sitelerinin büyümesinin, insanları birbirine bağlamadaki ve sosyal ağlar aracılığıyla sosyal sermaye oluşturmadaki rolünden

kaynaklandığını belirtmiştir.

Sosyal medya, sosyal öğrenme, ağ oluşturma ve karşılıklı güven, destek ve fedakârlığa dayalı ilişkiler kurmanın olasılıklarını güçlendirmektedir (Rolls, Hansen, Jackson ve Elliott, 2016). Son yıllarda yeni medyanın etkileşimli uygulamalarıyla birlikte tüketicilerin bilgi edinmek için geleneksel medyadan uzaklaşması ve sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanmaya başlamaları pazarlama iletişiminin değişimine de neden olmuştur. Reklam, tüketicilerin algılarını şekillendirmek ve markalara yönelik tutumlarını saptamak için kullanılan en önemli pazarlama iletişimi türlerinden biridir (Keller, 2009). Pazarlama alanında yoğun bir şekilde kullanılan sosyal medya reklamları, geleneksel reklam araçlarının önüne geçmiştir (Balakrishnan vd., 2014, s. 697). Sosyal medya reklamları, kullanıcıların kendi arkadaşları ve diğer insanlarla iletişim sağlaması yönüyle geleneksel reklam araçlarından daha güçlü bir reklam aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla işletmelerin, pazar segmentinden yararlanabilmeleri için internet ve sosyal medyada reklam vermeleri zorunlu hale gelmiştir (Harshini, 2015, s. 110).

İşletmeler her zaman önemli bir yere sahip olan sosyal medya reklamlarını daha etkili ve çekici bir şekilde nasıl planlayabilecekleri ve tasarlayabilecekleri ile karşı karşıyadır (Alalwan, 2018, s. 65). Geleneksel reklam araçları, ürünün özellikleri avantajları üzerinde dururken; sosyal medya reklamları, kullanıcılar üzerinde en büyük etkiyi yaratacak şekilde kişiselleştirilmiş içeriklere daha fazla önem vermektedir (Kerpen, 2011, s. 174). Ayrıca reklam, sosyal medya platformlarında markayla ilgili en yaygın içeriklerden biri olmuştur. Bunun nedeni sosyal medya reklamlarının geleneksel reklam araçlarına nispeten maliyet açısından daha düşük olması ve işletme ya da markaların tanıtım yöntemleriyle sosyal medyada ücretsiz reklam yayımlayabilmeleridir (Todi, 2008, s. 7; Souiden, Chtourou ve Korai, 2017). Kaur (2008) gerçekleştirdiği çalışmada, sosyal medya reklamlarının düşük maliyetli olması açısından işletmelerin tercih sebebi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Laroche, Habibi, Richard ve Sankaranarayanan da (2012) çalışmalarında sosyal medyanın işletmelere markayla daha fazla ilgilenen tüketicileri belirleme ve onları dijital etkileşimlere kolayca dahil etme fırsatı sağladığını belirtmektedir. Ayrıca Panigyrakis, Panopoulos ve Koronaki (2020) sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketicinin benliği ile marka arasındaki bağı güçlendirmeye nasıl yardımcı olduğunu araştırmak için Facebook'ta bir markayı takip eden 183 tüketiciye anket çalışması yapmıştır. Çalışmanın sonucunda bir markanın sosyal medya pazarlama faaliyetlerine yatırım yaparak tüketicilerin hissettiği bağlılığı önemli ölçüde geliştirebileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Alalwan (2018, s.73) sosyal medya reklamcılığını yararlı ve daha avantajlı bulan müşterilerin bu reklamlarda hedeflenen ürünleri satın alma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade ederek, sosyal medya reklamlarının tüketici algısını ve tüketici davranışını etkileme potansiyele sahip olduğu fikrini desteklemektedir. Tuten ve Solomon (2017) çalışmalarında sosyal medya reklamcılığının tüketicinin karar verme sürecini şekillendirmede etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Sosyal medya, özellikle bu yeni çevrimiçi ICT platformunu coşkuyla benimseyen gençler için hayatın vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Genellikle Y ve Z kuşakları olarak anılan genç tüketiciler, öncekilerden çok farklıdır. Çünkü kendilerinden önceki nesillere göre daha yüksek düzeyde teknolojik eğitime sahipler ve çevrimiçi yaşarlar (Bernstein, 2015). Munscha'a (2021, s.11) göre genç yaşta teknolojiyle düzenli olarak etkileşimde bulunmak, dijital yerli olmak için belirleyici faktördür. Dolayısıyla gençlerin dijital dünyanın terminolojisine aşina olma olasılığı daha yüksektir. Gençler teknolojinin yoğun kullanıcılarıdır ve teknolojiyi bir araç olarak görürler (Van den Bergh ve Behrer, 2016, s.10). Yoğun günlük yaşamları nedeniyle aynı anda bir dizi etkinlik yapabilen genç nesil, yüksek derecede yaratıcılık ve bireysellik gösterirken aynı zamanda tatminsiz, kararsız ve doğuştan tüketici olarak

tanımlanmaktadır (Taş vd., 2017, s.1037). Forbes'e (2017) göre gençlerin satın alma gücünün 600 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmekte ve Heller'e (2015) göre genç tüketiciler hane halkı satın alımları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Genç tüketicilerin anlık haz ve tüketim için hızlı akışı tercih etme arzusu, genellikle çevrimiçi ortamlarda aktif olmaları ile bağlantılıdır (Van Loggerenberg ve Lechuti, 2020). Bu tüketiciler, her şeyi her yerde ve anında arzulamaktadır (Swanson ve Davis, 2020, s.28). Bununla birlikte, genç tüketiciler sıkıcı ve alakasız mesajları hızlı bir şekilde filtreleyebilmekte ve bunun yerine dikkatlerini daha yaratıcı marka mesajlarına odaklayabilmektedirler (Benhamou, 2015; Williams, 2015). Sabuncuoğlu ve Gülay'ın (2016) intagram reklamlarının genç tüketiciler üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmaya göre, reklamın eğlendirme yeteneğinin tüketiciler için reklam alışverişi deneyimini geliştirebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Aziza ve Astuti (2019), markaların tüketiciler ile iletişim kurmak için sosyal medya araçlarından biri olan YouTube reklamlarına yöneldiklerini belirtmişlerdir. Aksoy ve Gür (2018) çalışmasında sosyal medyada yapılan yorumların üniversite öğrencilerinin satın alma karar sürecinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, sosyal pazarlama iletişimlerine yanıt olarak bu neslin tutumlarının eksiksiz bir şekilde anlaşılması zorunludur.

Teknoloji Kabul Modeli

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojinde yaşanan gelişmeler ile birlikte neredeyse sektörlerin tamamında iş yapış biçimi değişikliğe uğramış ve bu yaşanan değişikliğin bireyler tarafından algılanış biçimi, kullanılması ve benimsenmesi ile alakalı birçok model geliştirilmiştir (Pektekin, 2013, s. 70). Bu modellerden biri olan Teknoloji Kabul Modeli (TKM), Davis tarafından 1986 yılında Mantıklı Eylem Teorisi'nin bir alternatif versiyonu olarak bilgisayar kullanım davranışlarını belirlemek için oluşturulmuş bir modeldir (Davis vd., 1989, s. 983). Teknoloji Kabul Modeli (TAM), kullanıcıların yeni teknolojilerin kullanımını kabul etme veya reddetme davranışını tanımlamak için geliştirilmiştir. Son yıllarda bireylerin, TAM modeli, kullanıcının bilgi teknolojisine yönelik tutumunu ölçmek için kullanılmakta ve bu da bilgi teknolojilerinin kullanıcı tarafından kabulünü ortaya koymak amacıyla fazlasıyla yararlanılan bir model haline gelmiştir (Akça ve Özer, 2010).

Modelin oluşmasında algılanan fayda ile algılanan kullanım kolaylığı birincil önem taşımaktadır (Davis vd., 1989, s. 985). Algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı tutumu belirlerken, niyet ise davranışın gerçekleşmesini sağlamaktadır (Taylor ve Todd, 1995, s. 561-562). Tutum, kişinin, teknoloji kullanımına karşı geliştirdiği olumlu ya da olumsuz düşüncelerini ortaya koymaktadır (Ursavaş, 2014, s. 28). Gerçekleştirilen bazı çalışmalarda algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı ile tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Bakar, 2014; Akça ve Özer, 2010; Davis, 1989). Kiraz ve Özdemir (2006) gerçekleştirdikleri çalışmada algılanan kullanım kolaylığı ile tutum arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ancak algılanan faydanın, tutum üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Niyet ise, kişinin bir davranışı gerçekleştirebilme ihtimalini ortaya koymaktadır (Ursavaş, 2014, s. 28). Birey, teknoloji kullanımının kolay olduğunu ve teknolojinin kendisine yarar sağladığını düşünüyorsa, var olan teknolojiyi kullanmaya yönelik davranışsal niyetini olumlu yönde etkileyecektir (Kaş, 2015, s. 74- 75). Yapılan bazı çalışmalarda algılanan faydanın, niyet üzerinde doğrudan etkisi olduğu ve niyeti etkileyen birincil faktör olduğu sonucuna varılmıştır (Ma vd., 2005; Teo vd, 2012; Suki ve Suki, 2011; Liaw, 2008). Ancak Park (2009), üniversite öğrencilerinin e-öğrenmeyi nasıl benimsediklerine yönelik yaptığı çalışmada, algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının, niyet değişkenini belirlemede olumlu bir etkisi olmadığını bununla birlikte zararları olabileceğini ortaya koymuştur. Mevcut birçok çalışmada yaygın olarak benimsenen TAM modeli, bu çalışmanın temel araştırma modelini oluşturmaktadır. Bunun temel sebebi literatürde sosyal medya hakkında yapılan birçok çalışma,

çevrimiçi reklamcılığın ve sosyal ağ reklamcılığının kabul faktörlerini analiz etmek için TAM modelini uygulamış olmasıdır (Muk ve Chung, 2015; Jan, Jager, Ameziane ve Sultan, 2019; Purwanto, Hartini ve Premananto, 2020). Zhao ve Wang'a (2020, s.4) göre, TAM modelindeki temel faktörler, yani algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı çevrimiçi medya reklamcılığın kullanıcı tarafından kabul edilmesini modellemek ve ölçmek için mantıklı bir seçimdir. Dolayısıyla bu araştırma, sosyal medyada yayınlanan reklamların, tüketicilerin satın alma davranışlarını ne düzeyde etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Teknoloji Kabul Modeli'nde fayda, algılanan kullanım kolaylığı, tutum, niyet, dış değişken olarak eklenen güven ve satın alma davranışı arasındaki ilişkiler araştırılmış ve araştırma soruları aşağıda sunulmuştur.

H1: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarını faydalı olarak algılamaları, satın almaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemektedir.

H2: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarının kullanımını kolay bulmaları, satın almaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemektedir.

H3: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarını faydalı olarak algılamaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

H4: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarının kullanımını kolay bulmaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

H5: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarına duyduğu güven, satın almaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemektedir.

H6: Genç tüketicilerin sosyal medya reklamlarına duyduğu güven, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

H7: Gençlerin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

H8: Gençlerin sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları, satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir.

H9: Gençlerin sosyal medya reklamlarına yönelik satın alma niyetleri, satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Yöntem

Evren ve Örneklem

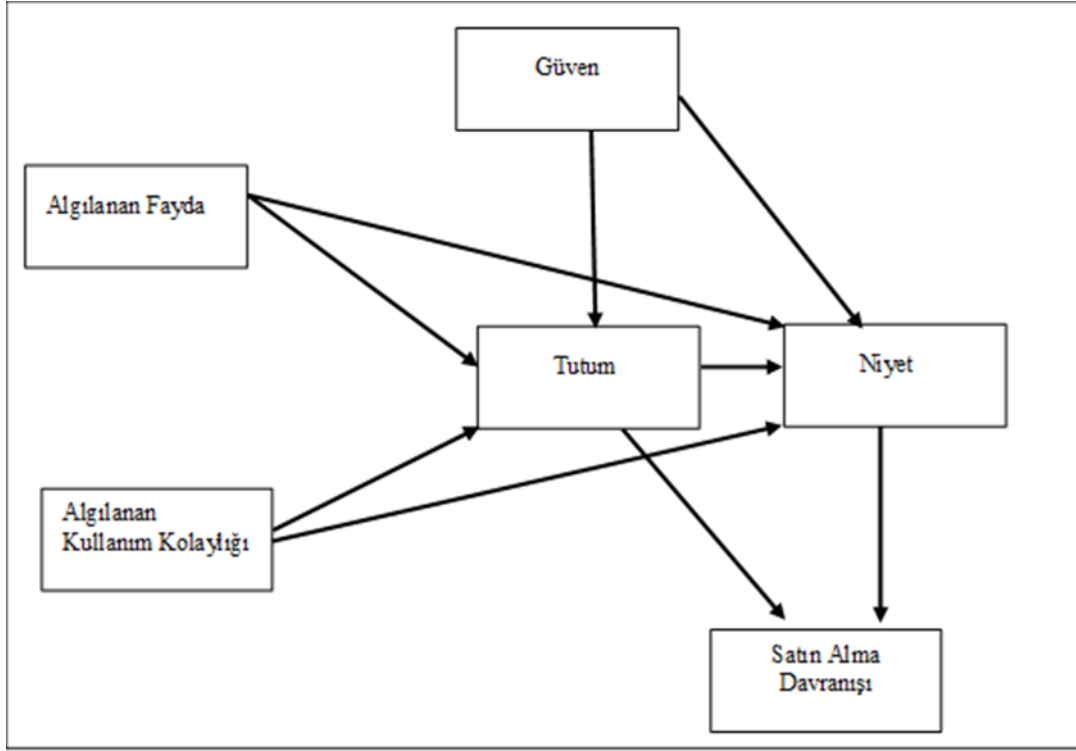
Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimleyici (tanımlayıcı) araştırma modeli çerçevesinde desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Gümüşhane Üniversitesi'nde 2018- 2019 yılı bahar döneminde öğrenim gören ve sosyal medya kullanıcı olan 450 önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisi oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Sosyal medya reklamlarının tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisinin Teknoloji Kabul Modeli ile incelendiği bu çalışmanın ölçeği oluşturulurken gerçekleştirilen literatür taraması çerçevesinde algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı ile ilgili değişkenler Davis'in (1989) çalışmasından, tutum, niyet ve güven değişkenine ilişkin ifadeler Yılmaz ve Tümtürk'ün (2015) çalışmasından, satın alma davranışı değişkenine ilişkin ifadeler ise Çam'ın (2012) çalışmasından esinlenilerek oluşturulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında kurulan model aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmaya katılan katılımcılara demografik özellikleri ile ilgili sorular sorulmuş ve alınan cevaplar frekans ve yüzde olarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	N	%	Sosyal Medya Reklamlarını İzleme	N	%
Kadın	225	50,0	Evet	287	63,8
Erkek	225	50,0	Hayır	163	36,2
Yaş Durumu	N	%	Sosyal Medya Araçlarını Kullanma Süreleri	N	%
18- 22 yaş	185	41,1	1 yıldan az	24	5,3
23-27 yaş	134	29,8	1-3 yıl arası	85	18,9
28- 32 yaş	69	15,3	3-5 yıl arası	94	20,9
33 yaş ve üzeri	62	13,8	5 yıldan fazla	247	54,9
Eğitim	N	%	Sosyal Medya Araçlarını Günlük Kullanma Süreleri	N	%
Önlisans	32	7,1	1 saatten az	114	25,3
Lisans	234	52,0	1-2 saat arası	87	19,3
Yüksek Lisans	126	28,0	2-3 saat arası	82	18,2
Doktora	58	12,9	3 saatten fazla	167	37,1
Medeni Hal Durumu	N	%	Sosyal Medya Araçlarını Ziyaret Amaçları	N	%
Evli	109	24,2	Bilgi Edinmek	156	34,7

Bekâr	341	75,8	İçerik Paylaşmak	58	12,9
Aylık Gelir Durumu	N	%	İletişim Kurmak	70	15,6
450 TL ve altı	63	14,0	Eğlence	139	30,9
451 ve 1.000 TL arası	133	29,6	Alışveriş Yapmak	10	2,2
1.001 ve 2.000 TL arası	106	23,6	Diğer	17	3,8
2.001 TL ve üstü	148	32,9			

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların %50,0'si kadın iken %50,0'si ise erkektir. Katılımcıların yaş durumları incelendiğinde % 41,1'inin 18-22 yaş aralığında, % 29,8'inin 23- 27 yaş aralığında, %15,3'ünün 23-32 yaş aralığında % 13,8'inin ise 32 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Diğer taraftan katılımcıların % 7,1'i önlisans, %52,0'ı lisans, ve %28,0'ı yüksek lisansdır. Katılımcıların % 24,2'si evli iken %75,8'i bekârdır. Katılımcıların aylık gelir durumları incelendiğinde %14,0'ı 450 TL ve altı, %29,6'sı 451-1.000 TL arası, 23,6'sı 1.001-2.000 TL arası ve %32,9'u 2.0001 ve üstüdür.

Katılımcılara yöneltilen, “Sosyal medya araçlarında yayınlanan reklamlarını izliyor musunuz?” sorusuna %63,8'i evet cevabı verirken % 36,2'si hayır cevabını vermiştir. Katılımcıların günlük sosyal medya araçlarını kullanma süreleri incelendiğinde ise % 25,3'ü 1 saatten az, % 37'1 ise 3 saatten fazla kullandığını belirtmiştir. Son olarak katılımcıların %34,7'si bilgi edinmek, %12,9'u içerik paylaşmak, %15,6'sı iletişim kurmak, %30,9'u eğlenmek, %2,2'si alışveriş yapmak ve % 3,8'i ise diğer amaçlarla sosyal medya araçlarını kullanmaktadır.

Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi ile İlgili Bulgular

TKM'nin alt bileşenlerini oluşturan ve ankette yer alan “algılanan fayda”, “algılanan kullanım kolaylığı”, “tutum”, “niyet”, dış değişken olarak eklenen “güven” ve “satın alma davranışı” ölçekleri için ayrı ayrı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 2: Faktör Analizi Bulguları

MADDELER	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri					
			1	2	3	4	5	6
ALGILANAN FAYDA								
Sosyal medya reklamları, satın almada daha hızlı kararlar vermeme olanak tanımaktadır.	3,1893	1,12491	,898					
Sosyal medya reklamları, satın almada daha doğru kararlar vermemde yardımcı olmaktadır.	3,0423	1,05454	,897					
Sosyal medya reklamlarını faydalı buluyorum.	3,4811	1,0675	,836					
Sosyal medya reklamları, satın alma etkinliğimi arttırmaktadır.	3,1648	1,14545	,803					
ALGILANAN KULLANIM KOLAYLIĞI								
Sosyal medya reklamları, ürün ya da hizmetler hakkında daha hızlı bilgi edinmemi kolaylaştırmaktadır.	3,7267	,99148		,811				
Sosyal medya reklamları, oldukça açık ve anlaşılırdır	3,6244	,95737		,798				
Sosyal medya reklamlarını görüntülemek ve paylaşmak oldukça kolaydır.	3,9667	,86570		,716				
TUTUM								
Sosyal medya reklamları ile ilgili genel düşüncem olumludur.	3,1200	1,09618			,877			
Sosyal medya reklamları, oldukça ilginç ve eğlencelidir.	3,1044	1,11288			,861			

Sosyal medya reklamlarını izlemeyi ve paylaşmayı seviyorum.	2,6911	1,09062				,849		
İşletmelerin/markaların, sosyal medyada reklam vermelerinin akıllıca bir davranış olduğu kanaatindeyim.	3,8533	1,10508				,733		
NİYET								
Gelecekte sosyal medya reklamlarına bağlı olarak alışveriş yapmayı düşünüyorum.	2,8844	1,05103				,916		
Sosyal medya reklamlarını izlemeye devam edeceğim.	3,2511	1,11940				,898		
Gelecekte sosyal medyada izlediğim reklamları, yakın çevreme tavsiye etmeyi düşünüyorum.	2,6578	1,01799				,853		
GÜVEN								
İşletme/markaların, sosyal medya reklamlarında sunduğu vaatlerin ve taahhütlerin güvenilir olduğu kanaatindeyim.	2,7556	1,05009				,914		
Sosyal medya reklamlarına güvenirim.	2,7511	1,01889				,899		
Sosyal medya reklamlarının, tüketicilerin çıkarlarına hizmet ettiğine inanırım.	2,9378	1,08468				,808		
SATIN ALMA DAVRANIŞI								
Sosyal medyada izlediğim reklamların ürünlerini ihtiyacım olmasa da satın alırım.	2,5222	1,05977						,945
Genellikle sosyal medyada izlediğim reklamların ürünlerini satın alırım.	2,9222	1,14852						,945

Analize tabii tutulan 19 ifade üzerinden yapılan faktör analizi sonucunda faktör yükü 0,50'nin altında olan 7 ifade çıkartılarak tekrar faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: Faktörler ve Güvenirlilik Değerleri

FAKTÖRLER	Özdeğer (eigenvalues)	Açıklanan Varyans	C. Alpha	KMO	Bartlett's Test Of Sphericity
Algılanan Fayda	2,957	73,930	,881	,821	$X^2= 992,202$; $df= 6$; $p=,000$
Algılanan Kullanım Kolaylığı	1,807	60,244	,670	,645	$X^2= 206,877$; $df= 3$; $p=,000$
Tutum	2,769	69,237	,850	,776	$X^2= 822,176$; $df= 6$; $p=,000$
Niyet	2,373	79,088	,867	,718	$X^2=683,140$; $df=3$; $p=,000$
Güven	2,298	76,592	,844	,687	$X^2=635,885$; $df=3$; $p=,000$
Satın Alma Davranışı	1,785	89,275	,878	,500	$X^2=429,469$; $df= 1$; $p=,000$

Elde edilen veriler ışığında ilk faktör olan ‘‘Algılanan Fayda’’ ölçeği, dört ifadeden oluşmaktadır. Algılanan fayda ölçeği tarafından açıklanan toplam varyansı %73,930 ve özdeğeri (eigenvalues) 2,957’dir. Ölçeğin, KMO değeri ,821, Cronbach’s Alpha’sı yani güvenilirliği ise ,881’dir. Algılanan fayda ölçeğinde yer alan ifadelerin faktör yüklerine bakıldığında en yüksek faktör yükünün ‘‘Sosyal medya reklamları, satın almada daha hızlı kararlar vermeme olanak tanımaktadır.’’ (,898) ifadesinde olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda ‘‘Sosyal medya reklamları, satın almada daha doğru kararlar vermemde yardımcı olmaktadır’’ (,897), ‘‘Sosyal medya reklamlarını faydalı buluyorum’’ (,836), ‘‘Sosyal medya reklamları, satın alma etkinliğimi arttırmaktadır’’ (,803) ifadeleri yüksek değerlere sahiptir. Dolayısıyla sosyal

medya reklamların faydalı olduğu, katılımcıların satın alma etkinliklerini arttırdığı ve sosyal medya reklamlarının doğru kararlar vermelerinde etkin olduğu gözlemlenmektedir. İkinci ölçek olan “algılanan kullanım kolaylığı” ölçeği, üç ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın %60,244’ünü açıklamaktadır. Özdeğeri (Eigenvalues), 1,807 olan ölçeğin, KMO değeri ,645, güvenilirliği ise ,670’dır. Algılanan kullanım kolaylığını oluşturan ifadelerin faktör yükleri incelendiğinde en yüksek faktör yükünün “Sosyal medya reklamları ürün ya da hizmet hakkında daha hızlı bilgi edinmemi kolaylaştırmaktadır” (,811) ifadesinde olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra “Sosyal medya reklamları oldukça açık ve anlaşılırdır” (,798) ve “Sosyal medya reklamlarını görüntülemek ve paylaşmak oldukça kolaydır” (,716) ifadeleri de yüksek değerlere sahiptir. Dolayısıyla katılımcıların, sosyal medya reklamlarının kullanımını kolay bulduklarını söyleyebiliriz. Toplamda dört ifadeden oluşan “tutum” ölçeği toplam varyansın % 69,237’sini açıklamaktadır. Özdeğeri (eigenvalues), 2,769 olan ölçeğin KMO değeri ,776 güvenilirliği ise ,850’dır. Bu ölçekte yer alan ifadelerin faktör yüklerine bakıldığında en yüksek faktör yükünün “Sosyal medya reklamları ile ilgili genel düşüncem olumludur” (,877) ifadesinin sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda “Sosyal medya reklamları oldukça ilginç ve eğlencelidir” (,861), “Sosyal medya reklamlarını izlemeyi ve paylaşmayı seviyorum” (,849) ve “İşletme/markaların sosyal medyada reklam vermelerinin akıllıca bir davranış olduğu kanaatindeyim” (,733) ifadeleri yüksek faktör yüklerine sahiptir. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medya reklamlarına yönelik olumlu tutum geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Niyet ölçeğini incelediğimizde üç ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın % 79,088’ni açıklamaktadır. Özdeğeri (eigenvalues) 2,373 olan ölçeğin KMO değeri ,718 güvenilirliği ise ,867’dır. Niyet ölçeğine ilişkin ifadelerin faktör yükleri incelendiğinde en yüksek faktör yükünün “Gelecekte sosyal medya reklamlarına bağlı olarak alışveriş yapmayı düşünüyorum” (,914) ifadesinde olduğu görülürken, “Sosyal medya reklamlarını izlemeye devam edeceğim” (,898) ve “Gelecekte sosyal medyada izlediğim reklamları yakın çevreme tavsiye etmeyi düşünüyorum” (,858) ifadelerinin de yüksek faktör yüklerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medya reklamlarına yönelik alışveriş yapmaya niyetli olduklarını söyleyebiliriz. Beşinci ölçek olan güven ölçeği toplamda 3 ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın %76,592’sini açıklamaktadır. Özdeğeri (Eigenvalues), 2,298 olan ölçeğin KMO değeri ise ,687 güvenilirliği ise ,844’dır. Güven ölçeğine ilişkin ifadelerin faktör yükleri incelendiğinde en yüksek faktör yükünün “İşletme/markaların, sosyal medya reklamlarında sunduğu vaatlerin ve taahhütlerin güvenilir olduğu kanaatindeyim” (,914), ifadesinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “Sosyal medya reklamlarına güvenirim” (,899) ve “Sosyal medya reklamlarının, tüketicilerin çıkarlarına hizmet ettiğine inanırım” (,808) ifadeleri yüksek yüklere sahiptir. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medya reklamlarına güvendikleri söylenebilir. Son ölçek olan ve toplamda iki ifadeden oluşan satın alma davranışı, toplam varyansın % 89,275’ini açıklamaktadır. Özdeğeri (eigenvalues), 1,785 olan ölçeğin KMO değeri ise, 500, güvenilirliği ise ,878’dır. Ölçekte bulunan “Sosyal medyada izlediğim reklamların ürünlerini ihtiyacım olmasa da satın alırım” (,945) ve “Genellikle sosyal medyada izlediğim reklamların ürünlerini satın alırım” (,945) ifadelerinin yüksek ve eşit faktör yüklerine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla faktör yükleri katılımcıların, sosyal medya reklamlarına yönelik satın alma davranışı gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmada tüm yapılar arasında korelasyon değerleri kontrol edilmiş olup, korelasyon değerleri sağlanmıştır. Sonrasında genç tüketicilerin satın alma davranışlarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmada, hipotezlerin test edilmesi için regresyon analizine başvurulmuştur.

Tablo 4: Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	1 no'lu regresyon Tutum				2 no'lu regresyon Niyet				3 no'lu regresyon Satın alma davranışı			
	B	T	F	R ²	B	T	F	R ²	B	T	F	R ²
Algılanan Fayda	,732	24,203	585,778	,567	,756	24,144	582,914	,565				
Algılanan Kullanım Kolaylığı	,710	14,542	211,484	,321	,666	12,687	160,971	,264				
Güven	,616	16,649	277,205	,382	,717	20,562	422,794	,486				
Tutum					,801	25,927	672,213	,600	,809	21,302	453,792	,503
Niyet									,821	23,548	554,530	,553

Tablo 4'e göre, algılanan fayda bağımsız değişkeni ve algılanan kullanım kolaylığı bağımsız değişkeni arasındaki ilişki doğrulanmıştır. ($F= 585,778$, $p= ,000$). Ürün ve hizmetler ile ilgili sosyal medya reklamları, tüketicilere satın alma nedeni sunarak değer sağlamaktadır Aynı zamanda algılanan fayda değişkeni, tutum değişkeninin %56,7'inin açıklamaktadır. ($F=211,484$, $p=000$). Algılanan kullanım kolaylığı değişkeni tutum değişkeninin %32,1'ini açıklamaktadır. Dolayısıyla araştırmada yer alan H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre algılanan fayda, tüketicilerin satın alma etkinliklerini arttırdığı görülmektedir ($F= 582,914$, $p= ,000$). Algılanan fayda değişkeni, niyet değişkeninin % 56,5'ini açıklamaktadır. Algılanan kullanım kolaylığı bağımsız değişkeni ile niyet bağımlı değişkeni arasında da istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($F=160,971$, $p=,000$). Algılanan kullanım kolaylığı değişkeni, niyet değişkeninin % 26,4'ünü açıklamaktadır. Bu nedenle "Tüketicilerin sosyal medya reklamlarını faydalı olarak algılamaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir" hipotezi ile "Tüketicilerin sosyal medya reklamlarının kullanımını kolay bulmaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmiştir. Güven bağımsız değişkeni ile tutum bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur ($F=277,205$ $p= ,000$). Bununla birlikte güven değişkeni, tutum değişkeninin %38,2'sini açıklamaktadır. Öte yandan algılanan güvenin algılanan niyet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır ($F=422, 794$, $p=,000$). Güven değişkeni, niyet değişkeninin % 48,6'sını açıklamaktadır. Bu nedenle H5 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

Bir diğer analiz sonucuna göre algılanan tutumun tüketicinin satın alma tercihini ve tüketicinin ürünle ilgili amaçlanan amaca yönelik performans sergilemesini etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir ($F= 672,213$ $p= ,000$; $F=453, 972$, $p=,000$). Dolayısıyla araştırmada H7, H8 ve H9 hipotezleri de kabul edilmiştir.

Sonuç

Sosyal medya çağında, firmaların sosyal platformlarda olması çok önemlidir ve çevrimiçi pazarlama stratejilerinin bir parçasıdır. Park, Huyn ve Thavisay'a (2020) göre, sosyal medyaya güvenen tüketiciler, ürünlerle ilgili kendi deneyimlerini yaşlılarıyla paylaşmaktan zevk aldıkları kadar, belirli bir ürünle ilgili farkındalıklarını artırmak için de başkalarının bilgi ve görüşlerine ihtiyaç duymaktadır. Medya ve iletişim literatüründen yola çıkarak sosyal medya reklamlarının genç tüketicilerin satın alma kararları üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerinin sonuçları, şirketlere ve firmalara gençlerin tutum ve davranış özelliklerinin anlaşılmasında pratik çıkarımlar sunabilir.

Gómez-Suárez vd. (2017) araştırmalarında, sosyal medya reklamlarının tüketicilerinde en etkili bilgi kaynağı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal medya reklamlarının satın alma karar süreci üzerindeki etkisini turizm sektöründe inceleyen Xu ve Pratt (2018) çalışmada öne çıkan reklamların kişilerin belirli bir destinasyonu ziyaret etme olasılığını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca literatürde, sosyal medya reklamlarına maruz kalmak, Z kuşağının dikkatini çekme potansiyeline sahip unsur olarak tanımlanmaktadır (Munsch, 2021; Sreejesh, Anusree ve Ponnampal, 2018). Çalışmada algılanan fayda ile tutum arasındaki ilişkiye göre yapılan regresyon testi bu sonucu doğrular niteliktedir. Dolayısıyla gençlerin sosyal medya reklamlarını faydalı bulmaları, satın almaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Bu, sosyal medyanın reklamlarını, tüketici yolculuğunda kritik bir süreç olan ve sosyal medya reklamlarının ana sonucu olan gençlere yönelik tüketici satın alma kararını şekillendirmede etkili bir araç olduğu anlamına gelir. Araştırmada bir diğer sonuç olan algılanan kullanım kolaylığının, tüketicilere satın alma etkinliklerini arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen bu bulgular tüketicilerin ürün ya da hizmet hakkında daha hızlı bilgi edinmesi, ürünlerin değerlendirilmesinin satın almaya yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyeceğini ifade eden çalışmaları (İndarsin ve Ali, 2017; Bilgili, 2019; Deniz, 2020 ve Suleman ve Zuniarti, 2019) desteklemektedir.

Pentina vd.'nin (2015) çalışmalarıda sosyal medyada tüketicilerin ürünler ve markalar hakkında bilgi aramasına, karşılaştırmalar bulmasına ve diğer tüketicilerin belirli bir marka, ürün ve hizmetle ilgili kullanım deneyimleri hakkında bilgi edinmesini sağladığı için, satın alma kararlarını güvenle sonuçlandırabileceklerini ifade etmişlerdir. Ancak bazı araştırmacılar, sosyal medyada yayınlanan ürün ve markalarla ilgili reklamların, tüketicinin oluşturduğu içeriklere kıyasla güvenilir bir bilgi kaynağı olmayabileceğini, çünkü tüketici tarafından oluşturulan içeriklerin deneyimler ile (bilgi alışverişi, yargılar, incelemeler, öneriler ve görüşler vb.) üretildiğini ve daha fazla güven duyulduğunu ileri sürmektedirler (Sparks and Browning, 2011; Goh vd. 2013; Colicev vd. 2019). Bu çalışmada da sosyal medya reklamlarının güvenli olarak algılanmasının satın alma kararları üzerindeki etkinliği araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, güven değişkeninin sosyal medya reklamları ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu öngörmektedir. Buna göre algılanan güven, tüketicilere satın alma nedeni sunarak ve markayı rakip markalardan farklılaştırarak da değer sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın H₅ ve H₆ hipotezleri kabul edilmiş ve elde edilen bulgular Pentina'nın (2015) çalışmasını desteklemekte, Sparks ve Browning (2011) ve Goh vd. (2019) çalışmalarıyla da çelişmektedir.

Kullanım kolaylığı, maliyet etkinliği ve erişimi göz önüne alındığında, sosyal medya reklamcılığı giderek daha önemli bir rol kazanmıştır (Alves, Fernandes ve Raposo, 2016). Analiz sonuçlarına göre bireyler, sosyal medyada daha hızlı bilgi edindiği ve firmaların sosyal medya reklamlarını daha faydalı olarak algıladıkları için satın alma faaliyetlerine dahil olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle “tüketicilerin sosyal medya reklamlarını faydalı olarak algılamaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir” hipotezi ile “tüketicilerin sosyal medya reklamlarının kullanımını kolay bulmaları, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Dolayısıyla çalışmada sosyal medya reklamlarının söz konusu faktörlerinin genç tüketicilerin satın alma karar süreçlerini olumlu yönde teşvik edebilmektedir. Literatürde çevrimiçi reklamcılığın ve sosyal ağ reklamcılığının kabul faktörlerini analiz etmek için TAM modelini uygulamış olsa da bu çalışmada güven faktörü de modele dış değişken olarak eklenmiştir ve gençlerin sosyal medya reklamlarını faydalı, kullanışlı ve güvenilir bulmaları satın almaya yönelik tutum ve niyetlerinin olumlu olmasına, tutum ve niyetlerinin olumlu olmasının ise satın alma davranışları gerçekleştirmelerine sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, Gümüşhane Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler ile sınırlı tutulmuştur.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak farklı coğrafi bölgelerde ikamet eden ve farklı sosyo- ekonomik özelliklere sahip kitleler üzerinde uygulanıp sonuçlar karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Aegis, D. (2020). Global ad spend forecasts. Retrieved 25 November 2020 from https://www.dentsuaegisnetwork.com/reports/global_ad_spend_forecasts_jan_2020.
- Akça, Y. ve Özer, G. (2010). Kurumsal kaynak planlaması'nın uygulanmasında teknoloji kabul modeli'nin kullanımı. 8. *Anadolu İşletmecilik Kongresi*, 7-9 Mayıs 2009.
- Aksoy, H. ve Ayşe, G. Ü. R. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya reklamlarına ilişkin algılarının satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Gaziantep Üniversitesi örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 129-148.
- Alalwan, A. A. (2018). Investigating the impact of social media advertising features on customer purchase intention. *International Journal of Information Management*, 42, 65-77.
- Alves, H., Fernandes, C. ve Raposo, M. (2016). Social media marketing: a literature review and implications. *Psychology & Marketing*, 33(12), 1029-1038.
- Aziza, D. N. ve Astuti, R. D. (2019). Evaluating the effect of YouTube advertising towards young costumers' purchase intention. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 72, 93-98.
- Bakar, M. S. A. ve Bidin, R. (2014). Technology acceptance and purchase intention towards movie mobile advertising among youth in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 558-567.
- Balakrishnan, B. K., Dahnil, M. I. ve Yi, W. J. (2014). The impact of social media marketing medium toward purchase intention and brand loyalty among generation Y. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 177-185.
- Benhamou, L. (2015). Everything you need to know about Generation Z. Retrieved 05.01.2021 from: www.businessinsider.com/afp-generation-z-born-in-the-digital-age-2015-2
- Bernstein, R. (2015). Move over millennials--here comes Gen Z. *AdAge*. Retrieved 5 November 2019 from: <http://adage.com/article/cmo-strategy/move-millennials-gen-z/296577>.
- Bilgiler, H. A. S. (2019). Y kuşağının internetten alışverişe yönelik tutumları: Nicel bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 487-512.
- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv sektöründe sosyal medyanın kullanımı ve Fiat örneği. *Global Media Journal Turkish Edition*, 2(3), 19-50.
- Colicev, A., Kumar, A. ve O'Connor, P. (2019). Modeling the relationship between firm and user generated content and the stages of the marketing funnel. *International Journal of Research in Marketing*, 36(1), 100-116.
- Constantinides, E. (2014). Foundations of social media marketing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 40-57.
- Çam, H. (2012). *Türkiye'deki üniversitelerde bulut bilişim teknolojisinin uygulanabilirliğinin teknoloji kabul modeli yaklaşımıyla belirlenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, 319-340.
- Deniz, E. (2020). Kişisel değerler, marka deneyimi ve marka değeri arasındaki ilişkiler: türkiye'de popüler bir e-ticaret markasına yönelik bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Temmuz 2020 (Özel Ek)), 174-201.
- Dwivedi, Y. K., Kapoor, K. K. ve Chen, H. (2015). Social media marketing and advertising. *The Marketing Review*, 15(3), 289-309.

- Forbes (2017). U.S. digital marketing spend will near \$120 billion by 2021. Retrieved 11.03.2020 from <https://www.forbes.com/sites/forrester/2017/01/26/us-digital-marketing-spend-will-near-120-billion-by-2021/?sh=e0bb7cc278bb>
- Heller, L. (2015). Move over Millennials, Generation Z is in charge. Retrieved 10 February 2021 from: www.forbes.com/sites/lauraheller/2015/08/14/move-over-millennials-generation-z-is-in-charge/
- Goh, K. Y., Heng, C. S. ve Lin, Z. (2013). Social media brand community and consumer behavior: quantifying the relative impact of user-and marketer-generated content. *Information Systems Research*, 24(1), 88-107.
- Gómez-Suárez, M., Martínez-Ruiz, M. P. ve Martínez-Caraballo, N. (2017). Consumer-brand relationships under the marketing 3.0 paradigm: a literature review. *Frontiers in Psychology*, 8, 252.
- Harshini, C. S. (2015). Influence of social media ads on consumer's purchase intention. *International Journal of Current Engineering and Scientific Research*, 2(10), 110-115.
- IAB (2020). Duyurular. IAB. Retrieved 5 March from <https://www.iabturkiye.org/iab-turkiye-2020-dijitalreklam-yatirimlarini-acikladi>.
- Indarsin, T. ve Ali, H. (2017). Attitude toward Using m-commerce: The analysis of perceived usefulness perceived ease of use, and perceived trust: Case study in Iken's Wholesale Trade, Jakarta–Indonesia. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, 2(11), 995-1007.
- Jan, M. T., de Jager, J. W., Ameziane, A. M. ve Sultan, N. (2019). Applying technology acceptance model to investigate the use of smartphone advertising in Malaysia. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 11(1 (J)), 202-210.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2009). The fairyland of Second Life: Virtual social worlds and how to use them. *Business Horizons*, 52(6), 563-572.
- Kaş, E. (2015). *Otel rezervasyon siteleri üzerinden yapılan online alışverişin teknoloji kabul modeliyle incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kaur, I. (2008). *Online social networking as and advertising medium: footwear sales industry, Ireland*. Doctoral dissertation, Dublin Business School.
- Keller, K. L. (2009). Building strong brands in a modern marketing communications environment. *Journal of Marketing Communications*, 15(2-3), 139-155.
- Kerpen, D. (2011). *Likeable social media: how to delight your customers, create an irresistible brand, and be generally amazing on facebook (& other social networks)* (Vol. 12). New York: McGraw-Hill.
- Kiraz, E. ve Ozdemir, D. (2006). The relationship between educational ideologies and technology acceptance in pre-service teachers. *Educational Technology & Society*, 9(2), 152-165.
- Laroche, M., Habibi, M. R., Richard, M. O. ve Sankaranarayanan, R. (2012). The effects of social media based brand communities on brand community markers, value creation practices, brand trust and brand loyalty. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1755-1767.
- Liaw, S. S. (2008). Investigating students' perceived satisfaction, behavioral intention, and effectiveness of e-learning: A case study of the Blackboard system. *Computers & education*, 51(2), 864-873.
- Ma, W. W. K., Andersson, R. ve Streith, K. O. (2005). Examining user acceptance of computer technology: An empirical study of student teachers. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(6), 387-395.
-

-
- Muk, A. ve Chung, C. (2015). Applying the technology acceptance model in a two-country study of SMS advertising. *Journal of Business Research*, 68(1), 1-6.
- Munsch, A. (2021). Millennial and generation Z digital marketing communication and advertising effectiveness: A qualitative exploration. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 31(1), 10-29.
- Panigyrakis, G., Panopoulos, A. ve Koronaki, E. (2020). All we have is words: applying rhetoric to examine how social media marketing activities strengthen the connection between the brand and the self. *International Journal of Advertising*, 39(5), 699-718.
- Park, S. Y. (2009). An analysis of the technology acceptance model in understanding university students' behavioral intention to use e-learning. *Journal of Educational Technology & Society*, 12(3), 150-162.
- Park, J., Hyun, H. ve Thavisay, T. (2021). A study of antecedents and outcomes of social media WOM towards luxury brand purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58.
- Pektekin, P. (2013). *Web tabanlı uzaktan eğitimde teknoloji kabulünün eğitim becerisi üzerindeki rolü: Türk Üniversitelerinde akademisyenler üzerine bir araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pentina, I., Guilloux, V. ve Micu, A. C. (2018). Exploring social media engagement behaviors in the context of luxury brands. *Journal of Advertising*, 47(1), 55-69.
- Purwanto, S., Hartini, S. ve Premananto, G. C. (2020). Narrative Online Advertising as External Variable in the Development of the Technology Acceptance Model of Go-Pay for Millennials. *Journal of Accounting and Strategic Finance*, 3(1), 118-135.
- PwC (2019). IAB Internet Advertising Revenue Report: 2018 Full Year Results. Retrieved 5 September 2020 from: <https://www.iab.com/wp-content/uploads/2019/05/Full-Year-2018-IAB-Internet-AdvertisingRevenue-Report.pdf>.
- Rolls, K., Hansen, M., Jackson, D., & Elliott, D. (2016). How health care professionals use social media to create virtual communities: an integrative review. *Journal of medical Internet research*, 18(6).
- Sabuncuoğlu, A. ve Gülay, G. (2016). Sosyal medyada görsel paylaşımından reklamcılığa: instagram reklamlarının genç kullanıcılar üzerine etkisine dair bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(15).
- Shen, G. C. C., Chiou, J. S., Hsiao, C. H., Wang, C. H., & Li, H. N. (2016). Effective marketing communication via social networking site: The moderating role of the social tie. *Journal of Business Research*, 69(6), 2265-2270.
- Souiden, N., Chtourou, S. ve Korai, B. (2017). Consumer attitudes toward online advertising: The moderating role of personality. *Journal of promotion management*, 23(2), 207-227.
- Sparks, B. A. ve Browning, V. (2011). The impact of online reviews on hotel booking intentions and perception of trust. *Tourism Management*, 32(6), 1310-1323.
- Sreejesh, S., Anusree, M. R. ve Ponnampal, A. (2018). Does game rules work as a game changer? Analyzing the effect of rule orientation on brand attention and memory in advergames. *Computers in Human Behavior*, 81, 325-339.
- Suki, N. M. ve Suki, N. M. (2011). Exploring the relationship between perceived usefulness, perceived ease of use, perceived enjoyment, attitude and subscribers' intention towards using 3G mobile services. *Journal of Information Technology Management*, 22(1), 1-7.
- Suleman, D. ve Zuniarti, I. (2019). Consumer decisions toward fashion product shopping in indonesia: the effects of attitude, perception of ease of use, usefulness, and trust. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 7(2), 133-146.
- Swanson, S. R. ve Davis, J. C. (2020). GEN Z's Conception of Marketing. *Journal for Advancement of Marketing Education*, 28(1).
-

-
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Teo, T., Ursavaş, Ö. F., ve Bahçekapılı, E. (2012). An assessment of pre-service teachers' technology acceptance in Turkey: A structural equation modeling approach. *Asia-Pacific Education Researcher*, 21(1), 191-202.
- Todi, M. (2008). Advertising on social networking websites. *Wharton Research Scholars Journal*, 52, 1- 34.
- Tuten TL, Solomon MR (2017) Social media marketing. Sage.
- Uitz, I. (2012), Social media: is it worth the trouble?. *Journal of Internet Social Networking and Virtual Communities*, 1-14.
- Ursavaş, Ö. F. (2014). *Öğretmenlerin bilişim teknolojilerini kullanmaya yönelik davranışlarının modellenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Van den Bergh, J. ve Behrer, M. (2016). *How cool brands stay hot: Branding to Generations Y and Z*. Kogan Page Publishers.
- Van Loggerenberg, M. ve Lechuti, T. (2020). Generation Z. *Chasing Butterflies*. Retrieved 01.02.2021 from : <http://www.bizcommunity.com/Article/196/82/177163.html#more>.
- Weaver, A. C. ve Morrison, B. B. (2008). Social networking. *Computer*, 41(2), 97-100.
- Williams, A. (2015). Move over, millennials, here comes Generation Z. Retrieved 11.01.2020 from: www.nytimes.com/2015/09/20/fashion/move-over-millennials-here-comes-generation-z.html?_r=0
- Xu, X. ve Pratt, S. (2018). Social media influencers as endorsers to promote travel destinations: an application of self-congruence theory to the Chinese Generation Y. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(7), 958-972.
- Yılmaz, C. ve Tümtürk, A. (2015). İnternet üzerinden alisveris niyetini etkileyen faktörlerin genişletilmiş teknoloji kabul modeli kullanarak incelenmesi ve bir model önerisi 1. *Yonetim ve Ekonomi*, 22(2), 355.
- Zhao, J. ve Wang, J. (2020). Health advertising on short-video social media: a study on user attitudes based on the extended technology acceptance model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1501.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Haber Ajanslarının Anlık Mesajlaşma Servisi Kullanımı Üzerine Bir İnceleme: Telegram Örneği

An Examination On The Use Of The News Agency's Instant Messaging Service: Examples Of Telegram

Mert KÜÇÜKVARDAR^{a*}

^a Dr. İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5205-4674

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Nisan 2021

Kabul tarihi: 4 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Dijital habercilik,

Haber ajansları,

Anlık mesajlaşma servisi

ÖZ

Dijital habercilik her geçen gün etki alanını artırmaktadır. Anlık mesajlaşma servislerinin kitle iletişim araçlarına haber sağlayan haber ajansları tarafından kullanılmasıyla birlikte haberin dolaşımı hız kazanmıştır. Mesajlaşma servisi kullanıcıları ve haber okuyucuları açısından da değişimler yaşanmıştır. WhatsApp gibi Türkiye'de sıkça tercih edilen anlık mesajlaşma uygulamasının gizlilik politikasındaki değişiklik kararıyla birlikte farklı uygulamalara olan ilgi artmıştır. Bunlardan biri olan ve popülerliğini artıran Telegram, haber ajanslarının haber dağıtımından tercih ettiği bir uygulama haline gelmiştir. Bu nedenle anlık mesajlaşma programlarının habercilikte kullanımına yönelik çeşitli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada AA, DHA ve İHA haber ajanslarının resmi Telegram hesapları 22 Şubat - 3 Mart tarihlerini kapsayan bir zaman diliminde gruplarda bulunan katılımcı sayıları, yapılan haber içerikleri paylaşımları, okunma sayıları ve bunların temalara göre dağılımları açısından niceliksel olarak incelenmiştir. İlk ve son gün kullanıcı sayısı değişim oranları incelendiğinde İHA, Telegram hesabının %12.42 artış ile ilk sırada geldiği görülmüştür. En az değişim %1.19 ile DHA Telegram hesabında görülmüştür. Ortalama haber sayısına bakıldığında AA'nın 12.4, DHA'nın 1.8, İHA'nın ise 13.4 ortalama haber paylaşım sayısına ulaştığı görülmüştür. Haber ajanslarının Türkiye'de oldukça geniş kitlelere ulaştığı, günlük haber akışını sağladığı bilinmektedir. Bu bilgiler göz önüne alındığında haber ajanslarının Telegram hesaplarından yapılan haber paylaşımlarına ait oranın oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak AA ve İHA haber ajanslarının paylaşımları benzerlik göstermektedir. Her iki haber ajansında yaşam temalı haberler ön plana çıkmıştır. Fakat haber paylaşımlarının sayısı yetersiz ve haber temaları okuyucuya her alandan bilgi verebilecek nitelikte değildir. Sonuç olarak her geçen gün önemini artıran mesajlaşma uygulamalarının habercilik açısından değerlendirildiği kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 14, 2021

Accepted October 4, 2021

Keywords:

Digital Journalism,

News Agencies,

Instant Messaging Service

ABSTRACT

Digital journalism is increasing its influence day by day. With the use of messaging services by news agencies, the circulation of news has gained momentum. Interest in different apps has increased with Whatsapp's decision to change its privacy policy. As a result, Telegram has become an application used by news agencies in terms of news distribution. For this reason, there is a need for various researches on the use of instant messaging programs in journalism. In this study, official Telegram accounts of Anadolu News Agency (AA), Demirören News Agency (DHA) and İhlas News Agency (İHA) were examined in a time period between February 22 and March 3. In the study, the number of participants in the accounts of news agencies, the sharing of news content, the number of readings and their distribution by fields were analyzed quantitatively. When the first and last day user change rates were examined, it was determined that the İHA Telegram account came in first place with an increase of 12.42%. The least change was seen on the DHA Telegram account with 1.19%. When the news sharing averages are examined, it is seen that AA has an average of 12.4, DHA has an average of 1.8, and an İHA has an average of 13.4. As a result the number of news shares in Telegram accounts is insufficient, and news themes are not satisfying for the reader. In addition to all this, extensive research is needed in terms of the use of the instant messaging service in journalism.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mertkvardar@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Digital journalism is to enrich with communication technologies. Along with the developments in various technologies, especially communication tools, the journalism profession and the understanding of journalism have changed. Individuals and institutions that adopt the traditional journalistic approach follow these developments closely. Internet journalism has contributed to the orientation of large media groups to digital journalism. With the Covid-19 outbreak, news websites and news agencies are facing a more intense consumer audience. New digital behaviors have emerged with the outbreak. Even individuals who have never used applications such as Facebook and WhatsApp before have joined these applications. Today, many internet news portals strive to deliver news to their readers faster. News providers also benefit from applications such as social media tools and messaging services. These allow the journalism profession to diversify and reach a wider audience. Looking to the future, it appears that one of the most important ways for journalists to survive in the long run is to establish stronger and deeper connections with online readers. For this reason, tools such as the messaging service are becoming important.

According to research, young people consume more news through services such as Instagram, Snapchat and TikTok. Because of the epidemic, face-to-face meetings have been replaced by video conferences. As a result of this, new platforms for personal communication have emerged. In the last 10 years, many different messaging programs have been used, especially in Turkey. However, there are various applications that are starting to replace the popularity of WhatsApp. Telegram, one of these applications, is a cloud-based service that offers instant messaging between platforms for free. The possibilities and freedom offered by Telegram are also used in journalism and in news agencies.

This study investigates how AA, DHA and İHA news agencies use Telegram in terms of reporting. For this purpose, first of all, various information about news agencies is given in the literature section of the study. In the following sections, information on the effects of digital journalism understanding, the phenomenon of journalism changing with mobile communication tools, and the use of social media in journalism are given. In February 22 - March 3 the research was conducted over a ten-day period. Data in the research was collected by participating in groups of relevant news agencies as users through Telegram's "Telegram Desktop Portable" tools. At the same time, the study mainly sought answers to the following questions: Is there a change in the number of participants in the Telegram groups of news agencies during the review? Which news agencies use Telegram most actively and passively? What is the daily sharing frequency of news agencies? What is the readability level of the news that news agencies share on their Telegram accounts?

Descriptive Analysis was used in the research. The number of participants in the Telegram groups of the news agencies, the number of news content shares, the number of readings and their distribution according to the fields were quantitatively evaluated. The data obtained were evaluated in the conclusion section. It seems that the number of participants of all three agencies is quite small, considering the overall audience of the agencies. It is known that news agencies reach a wide audience in Turkey and provide daily news flow. However, the number of news sharing from Telegram accounts of news agencies is very low. News categories are not of quality and quantity that satisfy the reader. It can be said that DHA users are more active in the group and follow the news at a higher rate compared to AA official Telegram users.

As a result, it is obvious that messaging services will gain more importance in the light of digital communication technologies that continue to develop day by day. In addition, there is a need for studies to determine the use-effect level of messaging services for journalist, news agencies and readers more comprehensively.

Giriş

Başta iletişim araçları olmak üzere çeşitli teknolojilerde yaşanan gelişmelerle birlikte gazetecilik mesleği ve habercilik anlayışı değişikliğe uğramıştır. Geleneksel gazetecilik anlayışını benimseyen kişi ve kurumlar yaşanan bu gelişmeleri yakından takip etmektedir. İnternet gazeteciliğindeki yükseliş büyük medya gruplarının dijital haberciliğe yönelmesine katkı sağlamıştır. C. Beckett (2008, s. 4) sosyal medya ile gazetecilik arasındaki ilişkiyi farklı biçimde değerlendirmiştir. Beckett'e göre, geleneksel medya ayakta kalabilmek için bugünün tüketicilerinin isteklerine cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Günümüzün haber tüketicileri bilgi ve haberlere sorgulayıcı biçimde yaklaşmaktadır. Bu sebeple gazeteciler var olan habercilik araçlarının ötesine ulaşmalıdır. Sanal alandaki izleyiciler habercilik için önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Bugün birçok internet haber sitesi okuyucularına haberleri daha hızlı biçimde ulaştırmak için çabalamaktadır. Tüm bunları yaparken haber sayfalarının dışında sosyal medya araçları, mesajlaşma servisleri gibi uygulamalardan da yararlanmaktadır. Bu gelişmeler habercilik mesleğinin çeşitlenmesi ve daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlamaktadır.

Sosyal medya kullanımının her geçen gün etkisini artırdığı bir ortamda bilgi akışı çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Gazetecilik faaliyeti yürüten kişi ya da kurumlar bu ortamın sağladığı zaman tasarrufundan yararlanmalarına karşın böylesi bir bilgi akışı içinde doğru bilgiyi süzme açısından zorluklar yaşamaktadır. Geleneksel gazetecilikte belirli konular üzerine yoğunlaşan gazeteciler, dijital teknolojilerle birlikte birçok konu hakkında bilgi sahibi olma bu araçları etkili bir şekilde kullanma, haberleri sıcaklığına dijital araçlar üzerinden verme aynı zamanda tüm bunları yaparken okuyucuların bu habere ilgisini çekme gibi görevleri üstlenmektedirler. Bu nedenle bugünlerde dijital habercilik yapan internet sayfaları genellikle daha kısa ve görsel ağırlıklı haber içeriklerini tercih etmektedir. Dijital habercilik faaliyetlerine ilgi duyan haber ajansları da mevcuttur. Özellikle günlük hayatları etkileyen ve dünyayı şekillendiren çeşitli konuları hızlı, okuyucuyu ilgilendirecek bir biçimde veren küresel ve yerel haber ajansları bulunmaktadır.

2020 yılından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca kişinin ölümüne yol açan Kovid 19 salgını ise haber tüketimini artırmıştır. Yapılan araştırmalara göre gençler, Instagram, Snapchat ve TikTok gibi hizmetler aracılığıyla daha fazla haber tüketmektedir. Salgın nedeniyle yapılamayan yüz yüze görüşmelerin yerini alan video konferanslar, kişisel iletişim için yeni bir platform olarak ortaya çıkmıştır. Medya, bu yeni teknolojileri sadece uzaktan çalışma açısından değil aynı zamanda içeriğin üretimi ve dağıtımını açısından da benimsemiştir (Newman, 2020). Geleceğe bakıldığında, haberciler için uzun vadede ayakta kalmanın en önemli yollarından birisinin çevrim içi okuyucularla daha güçlü ve daha derin bağlantılar kurulmasından geçtiği görülmektedir. Bu nedenle mesajlaşma servisi gibi araçlar önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada AA, DHA ve İHA haber ajanslarının popüler anlık mesajlaşma servislerinden biri olan Telegram'ı habercilik açısından nasıl kullandığı araştırılmaktadır. Bu amaçla çalışmanın literatür bölümünde öncelikle haber ajanslarıyla ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde dijital habercilik anlayışının etkileri, mobil iletişim araçlarıyla birlikte değişen habercilik olgusu, habercilikte sosyal medya kullanımı ve popüler mesajlaşma servislerinden biri olan Telegram uygulamasına yönelik bilgiler aktarılmıştır. Araştırma bölümünde ise üç haber ajansının Telegram hesaplarından elde edilen veriler, bulgular bölümünde detaylandırılmıştır. Elde edilen veriler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sonuç bölümünde mesajlaşma servislerinin habercilikteki geleceği konusunda bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Haber Ajansları

Gelişen iletişim araçları ve farklılaşan iletişim ortamlarının bir sonucu olarak çok hızlı bir haber akışı ortaya çıkmıştır. Haberin hızlı bir biçimde dolaşıma girmesinde haber ajanslarının katkısı büyük olmuştur. Özellikle haber ajansları 19. Yüzyıl'ın ilk dönemlerinden bu yana salt biçimde çeşitli haberleri toplama, bunları üretme, yayma, halkı bilgilendirme görevlerini üstlenmektedirler. Tüm bunların dışında haber ajansları ortaya çıkan ulusal gereksinimler, uluslararası ticaretin gelişmesi gibi sonuçların bir ürünü olduğundan dolayı küreselleşmenin gözle görülen birer kanıtı haline gelmişlerdir. Haber ajansları bu işlevlerini günümüze kadar geliştirerek sürdürmüşlerdir (Girgin, 2002, s. 108). Haber ajansları, hangi hukuki durumda olursa olsun, en genel anlamıyla haberleri veren, gerçekleri halka ulaştıran, halkı ilgilendiren belgeleri bulup tüm bunları kitle iletişim araçlarıyla halka yayan, yasalara, ticaret kurallarına uygun tam ve tarafsız biçimiyle hizmet götüren kuruluşları ifade etmektedir (Tokgöz, 2015, s. 144).

Dünyada çok sayıda haber ajansı bulunmasına karşın küresel düzeyde haber akışı sağlayan beş büyük haber ajansı bulunmaktadır. Bunlar Agence France-Presse (AFP), Associated Press (AP), Reuters, United Press International (UPI) ve TASS haber ajanslarıdır (Alleyne & Wagner, 1993). Bu haber ajanslarının dünyanın birçok ülkesinde ofisleri bulunmaktadır ve bu ofisler aracılığıyla haberler oldukça hızlı bir biçimde yayılmaktadır. Dünyadaki haber akışının büyük bölümünü sağlayan bu beş haber ajansı dışında kalan haber ajansları da kitlelerin bilgilenebilmesi açısından önemli görevler üstlenmektedir. Özellikle yerel haberlerin ağırlıklı olduğu haber ajansları da ülke içindeki olup bitenlerin aktarılması noktasında ön plana çıkmaktadır.

En büyük Fransız haber ajanslarından biri olan ve küresel haber akışını sağlayan Agence France-Presse'in kökeni, 1835 yılında Charles-Louis Havas tarafından kurulan ve en eski haber servislerinden biri olan Agence Havas'a uzanmaktadır. Bu ajans ilk başta haberlerin birer meta olarak toplanması ve yayılmasına katkı sağlamış ve 19. Yüzyılın sonlarına doğru kendisini küresel bir hale getirmiştir. Daha sonraları havas çalışanları olan Paul Julius Reuter ve Bernhard Wolff, Londra ve Berlin'de kendi haber ajanslarını kurmuşlardır (Thrift, Tickell, Woolgar, vd., s. 199-200). AFP yabancı müşterilerine dünya ve Fransa hakkında haberler vermek amacıyla Washington, Hong Kong, Lefkoşa, Montevideo gibi bölgesel merkezlerin yanında birçok ülkedeki büroları ile hizmet vermeye devam etmektedir.

Associated Press haber ajansı ise Amerikalı yatırımcıların önderliğinde 1846 yılında New York'ta kurulmuştur. Kooperatif, tüzel kişiliği olmayan bir dernek olarak faaliyet göstermektedir. Üyeleri ABD gazeteleri ve yayıncılarıdır. ABD'de ulusal ölçekte faaliyet gösteren ilk özel sektör kuruluşlarından biridir. Geçtiğimiz 175 yıl boyunca, Abraham Lincoln suikastından Pearl Harbor'ın bombalanmasına, İran Şahının düşmesinden Papa John Paul'un ölümüne kadar tarihin en önemli anlarının çoğunu dünyaya ilk kez bu ajans bildirmiştir. Bugün 100 ülkede 250 farklı bölgede, son dakika haberlerini aktarmaktadırlar. Aynı zamanda AP, savaş ve çatışmaları konu alan, dünyadaki çeşitli hikâyeleri anlatan kurumsal raporlar üretmektedir (AP, 2021).

Reuters haber ajansı Almanya doğumlu bir göçmen olan Paul Julius Reuter tarafından 1851'de Büyük Britanya'da kurulmuştur. Kurulduktan kısa bir süre sonra tanınırlığını artıran haber ajansı küresel olarak haber ağını genişletmiştir. Genişlemesinde ekonomi tabanlı haberlerin etkisi de olmuştur. Reuters haber ajansının merkezi Toronto'da bulunmaktadır. Ajans 16'dan fazla dilde yayın yaparak her gün milyarca insana ulaşmaktadır. Reuters tarafından açıklanan verilere göre ajans, dünya çapında yaklaşık 200 farklı konumda 2 bin 500 gazeteci ve 600 foto muhabiri istihdam etmektedir. Reuters, haberlerde belirli standartların

korunması amacıyla “Reuters Gazetecilik El Kitabını” oluşturmuştur. Böylece habercilik açısından güvenilirlik, doğruluk, hız gibi konularda bir kılavuz sağlamaktadır (Reuters, 2021).

Rusya'nın ilk resmi haber ajansı olma özelliğini taşıyan St. Petersburg Telgraf Ajansı (SPTA), 1904 yılında kurulmuştur. 1925 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı kurulmuştur. Bu ajans ülkenin en önemli haber ajansı olma özelliğini devralmıştır. İlerleyen yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte değişim göstermiştir. Ocak 1992'de resmi olarak ITAR-TASS ismini almıştır. TASS aynı zamanda Rusya hükümetine ait bir kuruluş olarak tescil edilmiştir. Merkezi Moskova'da bulunan TASS'ın Rusya'da ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT) 70 ofisi, dünya çapında ise 68 bürosu bulunmaktadır (TASS, 2021).

United Press International (UPI), 1907 yılında Edward W. Scripps tarafından kurulmuştur. Merkezi ABD'de bulunan küresel bir haber ajansıdır. UPI kendi web sitesinde yaptığı açıklamada, AP'nin aksine bir haber servisinden kimlerin haber satın alabileceği konusunda kısıtlama olmaması gerektiğine inanan habercileri etrafında toplamış bir haber ajansı niteliği taşıdığını vurgulamaktadır. Ağırlıklı olarak İngilizce, İspanyolca ve Arapça haberleri servis etmektedir (UPI, 2021).

Türkiye'de habercilik açısından AA, DHA ve İHA haber ajanslarının etkinliğinde olduğu görülmektedir. AA'nın kuruluşu milli mücadelenin sürdürüldüğü dönemlere kadar uzanmaktadır. Gazi Mustafa Kemal memlekette olup bitenlerin halka aktarılması amacıyla bir ajans kurulmasının gerekliliğini görmüştür. Nitekim 6 Nisan 1920'de AA kurulmuştur. Kuruluşundan sonra ülkede önemli görevleri üstlenmiştir. Savaş halinde olan ve olup bitenden habersiz kalan halkı haberdar etmek, ulusal mücadeleyi savunmak gibi önemli görevleri yerine getirmiştir. İlerleyen yıllarda Atatürk'ün AA'yı batılı anlamda daha etkili bir haber ajansı getirme düşüncesiyle verdiği talimatların bir sonucu olarak 1 Mart 1925'te AA Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Böylelikle AA özerk bir statüye kavuşmuştur. Günümüzde günde ortalama 700 haberi abonelerine ulaştıran AA birçok yabancı haber ajanslarıyla da koordineli bir şekilde çalışmaktadır (AA, 2021).

Bir diğer önemli haber ajansı ise 1999'un son çeyreğinde Hürriyet ve Milliyet haber ajanslarının birleşmesiyle kurulan DHA'dır. Bu ajans Doğan Medya Grubu'na ait olan TV kanalları, internet siteleri, gazete ve radyolar gibi birçok basın kuruluşuna çeşitli haberleri servis etmiştir. Sonraki yıllar el değiştirmesiyle birlikte Demirören Haber Ajansı ismini almıştır. DHA'yı özel kılan nedenlerden biri de AA'nın dışında özel sermayeyle kurulmuş en büyük ajanslardan biri olmasıdır. TV kanallarına gönderilen aylık görüntülü haberler 3 bin civarındadır (DHA, 2021).

İHA ise Türkiye'nin görüntülü haber servisi yapan ilk haber ajansı olma özelliğini taşımaktadır. İlk özel ajans olarak 1993 yılında kurulan İHA yurt içinde ve dışında 145 değişik noktada binden fazla çalışanıyla haberleri servis etmektedir. Ayrıca İHA dünya çapındaki ajanslara benzer olarak hızlı haber dağıtımı, habere hızlı ulaşım, canlı yayınları kesintisiz yapabildiği gibi çeşitli habercilik faaliyetlerini de yürütmektedir (İHA, 2021).

Dijital Habercilik ve Habercilikte Sosyal Medya Kullanımı

Dijital teknolojilerin etkisiyle birlikte farklılaşan habere erişim ve habercilik anlayışının bir sonucu olarak çeşitli gazetecilik yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Geleneksel haberciliğin aksine burada hız, etkileşim ve çeşitlilik olguları ön plandadır. Özellikle mobil iletişim araçları ve sosyal medya ortamı bu olguların gündelik yaşama daha hızlı etki etmesine yol açmıştır. Artık birçok haber okuyucusu aynı zamanda bir haber üreticisi haline gelmiştir. Bu mobil gazetecilik kavramı ile açıklanmaktadır. Mobil iletişim araçlarıyla birlikte yaşanan olayların vatandaşlar tarafından kolayca kayıt altına alınması ve sosyal medyada paylaşılması sonucu

farklı bir haber akışı ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler hem ana hem de alternatif medyada yer alan gündemlerin hızlıca değişip etkilenmesini sağlamaktadır (Özyal & Tosun, 2017, s. 65).

Gelişen internet olanakları ve sosyal medya araçlarıyla birlikte farklılaşan kullanıcı kitlesi sosyal medya gazeteciliği kavramının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Sosyal medya gazeteciliğinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte bunun ortaya çıkardığı etkilerin araştırıldığı çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de haber ajanslarının sosyal medya kullanımına yönelik yapılan bir çalışmada dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır: AA, DHA, İHA haber ajanslarının Facebook, Twitter ve Instagram kullanımları incelendiğinde takipçi sayısı açısından AA’nın ilk sırada geldiği tespit edilmiştir. Bununla beraber, haftalık ileti paylaşımları açısından AA’nın düzenli içerikler paylaştığı, DHA ve İHA’nın ise hiç ileti paylaşmadığı günlerin olduğu tespit edilmiştir. AA, Facebook üzerinden güncel haber paylaşımı konusunda ön plana çıkmıştır. Bununla beraber Instagram ve Youtube paylaşımlarında ise İHA haber ajansı ön plana çıkmıştır (Ünal, 2020, s. 1016-1026). Habere ulaşma noktasında sosyal medyanın sıklıkla tercih edildiğine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Algül ve Sütçü’nün (2015, s. 20) ele aldığı bir çalışmada en çok Facebook kullanıcılarının sosyal medya vasıtasıyla haberlere erişim sağladığına yönelik vurgulamalar yapılmıştır. Bununla beraber Youtube, Twitter ve diğer sosyal medya platformlarının da habercilik için kullanıldığından bahsedilmiştir.

AA, DHA ve İHA haber ajanslarına yönelik sosyal medya kullanım istatistiklerinin ele alındığı bir başka çalışmada ise Instagram’ı en aktif kullanan haber ajansının AA, en pasif kullanan haber ajansının ise İHA olduğu ortaya konulmuştur. Twitter kullanımı açısından ise her üç ajansın aktif olarak paylaşımlar yaptığı vurgulanmıştır. Instagram kullanımında olduğu gibi AA’nın Twitter kullanımı da diğer ajansların önünde yer almaktadır. En fazla AA’nın paylaşımda bulunduğu tweetler tekrardan retweet edilmektedir. Paylaşımlara etkileşim açısından bakıldığında en çok yorumu AA’nın en az yorumu ise İHA’nın aldığı, takipçi sayılarını en çok arttıran ajansın ise AA olduğu tespit edilmiştir (Koyuncu, 2016, s. 61-62).

Dijital ortamda yer alan farklı araçların haber kaynağı olarak kullanılmasına sıkça rastlanmaktadır. Haber medyasının, haberleri yaymak için sosyal ağlar ve anlık mesajlaşma servislerini kullandığı, en yaygın sosyal ağların ise Facebook, Twitter olduğu görülmektedir. Habercilik açısından en çok kullanılan anlık mesajlaşma servisi ise WhatsApp (haber kanalları ihbar hatları) uygulamasıdır. Haber yayma platformu olarak değerlendirilmesi açısından da sosyal medyanın yoğun bir kullanımı söz konusudur. Burada belirli sosyal medya araçları belirli kullanım kalıpları ile anılmaktadır. Örneğin, anlık mesajlaşma servisi WhatsApp, TV kanalları tarafından bir ihbar hattı olarak kullanılırken, Periscope, bir canlı yayın aracı olarak, Instagram kısa haber hikâye videoları açısından, YouTube ise haber videolarının yayılması açısından sıklıkla kullanılmaktadır. Facebook, kullanıcı üye sayısı açısından dünyadaki en önemli platformdan biri olmasına karşın özellikle ülkemizdeki habercilik açısından daha geri planda kalmaktadır. Sosyal medyanın haber amaçlı kullanımı açısından Twitter daha ön plana çıkmaktadır (Kıyan & Törenli, 2018, s. 38-48). Özellikle Telegram açısından yapılan kapsamlı çalışmalar olmaması nedeniyle buradaki istatistikler daha azdır.

Oxford Üniversitesi’ne bağlı Reuters Enstitüsü’nün 40 ülkeyi kapsayacak şekilde hazırladığı “Dijital Haber Raporu 2020” başlığını taşıyan bir çalışmada, televizyonun Türkiye’de en önemli haber kaynağı olmaya devam ettiği, dijital medyanın ise yaygın olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların %59’unun haberleri sosyal medya, e-posta veya mesajlaşma yoluyla paylaştığı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda kullanıcıların sosyal medyayı haber alma aracı olarak kullanması noktasında bazı farklılıkların olduğu belirtilmiştir. Buna göre kullanıcılar Facebook’u %49, YouTube’u %45, Instagram’ı %41 ve WhatsApp’ı %31 oranında haber alma amaçlı olarak kullanmaktadır. Araştırmada ayrıca kullanıcıların

çevrim içi haber siteleri kullanımı da incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan kullanıcıların haftalık olarak ziyaret ettiği haber siteleri ve kullanım oranları şu şekildedir: Cnnturk.com (%39), Ntv.com (%31), Sondakika.com (%31), Hurriyet.com (%30), Trthaber.com (%30), (Reuters Institute, 2020).

Mesajlaşma Servisi: Telegram

1995'den bu yana özellikle Türkiye'de birçok farklı mesajlaşma programı kullanılmaktadır. Bunlardan en yaygını WhatsApp'tır. WhatsApp'ın kullanıcı sayısı yaklaşık 40 milyondur. Ancak özellikle WhatsApp'ın popülerliğinin yerini almaya başlayan çeşitli uygulamalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Telegram, ücretsiz bir şekilde çeşitli platformlar arasında anlık mesajlaşma imkânı sunan bulut tabanlı bir uygulamadır. Rus yazılımcı Pavel Durov tarafından geliştirilen bu uygulama bulut tabanlı olarak 2013'ün ilk çeyreğinde iOS, son çeyrekte ise Android için piyasaya sürülmüştür. Operasyon merkezi Dubai'de bulunmasına karşın birçok farklı ülkede çeşitli sunucuları bulunmaktadır (Telegram, 2020). WhatsApp'ın 8 Şubat 2021 sonrası yeni bir veri politikasına geçeceğini açıklaması ve kullanıcıları bu veri sözleşmesini kabul etmeye zorlaması nedeniyle özellikle Türkiye'de farklı uygulamalara yönelişler yaşanmaktadır. WhatsApp'ın bu girişiminden sonra Telegram, Bip, Signal gibi uygulamalara yönelik ilgi artmıştır. Bu bağlamda Telegram, Google Play uygulama marketinde yüklenen uygulamalar arasında ilk sıralara yükselmiştir (CNN Türk, 2021).

Artan ilginin neticesinde Telegram, Ocak 2021'de 500 milyon aktif kullanıcıya ulaşmıştır (TRT Haber, 2021). Programa yönelik ilginin artması sadece WhatsApp'ın veri girişiminden kaynaklı değildir. Telegram benzer amaca sahip programlara kıyasla bulut tabanlı bir sisteme sahiptir böylece kullanıcıların verileri, dosya ekleri, videoları, sesli mesajları çok hızlı bir şekilde yüklenmektedir. Tüm bunlara ek olarak programı sıradan kullanıcılar ve haberciler için önemli kılan belirli özellikler bulunmaktadır:

1- *Bulut sohbetleri:* İki kullanıcı arasındaki sohbetlerdir. Bu tür sohbetlerdeki mesaj geçmişi bulutta depolandığından, uygulamanın kurulu olduğu tüm cihazlardan kullanılabilir. Normal sohbetlerdeki mesajları karşı taraftan dahi silmek mümkündür (Telegram, 2021).

2- *Gizli sohbetler:* Şifreleme kullanan ayrı bir sohbet türüdür. Bu tür sohbetlerdeki mesajların geçmişi bulutta değil, yalnızca gönderenin ve alıcının cihazlarında saklanır.

3- *Gruplar ve kanallar:* Normal ve gizli sohbetlere ek olarak, Telegram'ın grupları ve kanalları bulunmaktadır. Gruplar, çok sayıda katılımcının aynı anda iletişim kurabildiği ayrı bir sohbet türüdür. Özellikle haber ajansları belirli grup veya kanallar oluşturup haberlerini burada yayınlamaktadır.

4- *Sesli aramalar:* Telegram Mart 2017'de sesli aramayı aktif hale getirmiştir. Aramalar, tıpkı gizli sohbetler gibi uçtan uca şifreleme tekniğini kullanmaktadır. Ayrıca canlı ses grupları oluşturularak burada haber yayını yapmakta mümkündür (Telegram, 2020).

Telegram'ın sunduğu olanaklar tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde programa yönelik belirli sınırlama girişimlerinde bulunulmuştur. İran'da Telegram'ı bloke eden ilk vaka, şirket yöneticilerinin yetkililerin talebi üzerine bazı müstehcen içeriklere erişimi kısıtlamayı reddettiği 2015 sonbaharında gerçekleşmiştir. Ancak bir hafta sonra erişim yasağı kaldırılmıştır. 30 Nisan 2018'de İranlı yetkililer, vatandaşlardan gelen şikâyetler ve güvenlik gerekçeleri ile bağlantılı olarak bir mahkeme kararıyla Telegram kullanımını tamamen yasaklamıştır. Yasaklandığı döneme kadar Telegram ülkedeki en popüler uygulamalardan biri olmuş ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısı tarafından kullanılmıştır (Reuters,

2018).

Rusya'da da Telegram kullanımı oldukça popüler hale gelmiştir ancak bazı hükümet karşıtı içeriklerin paylaşımının yapılması iktidarı rahatsız etmiştir. Nitekim Nisan 2018'e gelindiğinde Rus yargısı Telegram'ın kapatılmasına hükmetmiştir. Telegram'ın Rus yargısına yaptığı itirazlar ise sonuç vermemiştir. İlerleyen yıllarda Rusya, Telegram mesajlaşma uygulaması üzerindeki yasağı kaldırmıştır (Reuters, 2020). Bir başka kısıtlama 19 Ekim 2020'de Ulusal Yayın ve Telekomünikasyon Komisyonu'nun Telegram'ın 2020 Tayland protestolarında kullanılması nedeniyle yasaklanması kararı almasıyla ortaya çıkmıştır. Tayland makamları, tüm internet sağlayıcılarına hükümet karşıtı protestocular tarafından kullanılan Telegram mesajlaşma uygulamasının engellenmesi yönünde talimat vermiştir (BBC News, 2020).

Bazı ülkelerde büyük tartışmalar ortaya çıkaran Telegram, Belarus sokaklarındaki büyük bir kalabalığın da harekete geçmesine neden olmuştur. Belarus lideri Alexander Lukashenko'nun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde zafer ilan etmesinden iki hafta sonra, Minsk'in merkezinde yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı protestolar başlamıştır. Telegram üzerinden polis şiddeti görüntülerinin yayılması sonrası protestolar şiddetlenmiştir. Seslerinin duyulmasını talep eden çok sayıda kişi burada yayılan görüntülerden etkilenip protestolara katılmıştır (Theguardian, 2020).

Telegram üzerine bir başka gelişme ise 3 Kasım 2020'de ABD seçimleri sonrası yaşanan olaylar üzerinden gelişmiştir. Eski başkan Donald Trump'ın seçim sırasında yaptığı bazı paylaşımların engellenmesi sonrası Trump destekçileri alternatif medya arayışına girmiştir. Nitekim bu dönemlerde Telegram'daki yeni kullanıcılarda keskin bir artış olmuştur. 15 Ocak 2021 tarihi itibarıyla Telegram, ABD'de sanal programlar arasındaki indirilme sayısı açısından ikinci olmuştur (Nicas, Isaac, & Frenkel, 2021). İlerleyen zaman diliminde çok sayıda yeni kullanıcının Trump'ın radikal destekçileri olduğu ortaya çıktığı için (Chau, 2021) hizmet ABD'de ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Bunu takiben Ocak 2021'de, eski ABD büyükelçisi Marc Ginsberg, uygulamanın "halkı sindirmek, bireyleri tehdit etmek ve demokrasiyi zor duruma düşürmek amacıyla kullanıldığını" iddia ederek Google ve Apple uygulama mağazalarından kaldırılması için bir dava açmıştır (Rosenblatt, 2021).

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Mesajlaşma programları her geçen gün çeşitlilik, etki ve kullanım oranını artırmaktadır. Bu programlar resmi haber ajanslarının da dikkatini çekmektedir. Özellikle Whatsapp mesajlaşma programının gizlilik politikasında yapmayı planladığı değişikliklerle birlikte kullanıcı sayısını artıran Telegram, haber dağıtımı açısından ilgi çekici bir mecra haline gelmiştir. Dolayısıyla mesajlaşma programlarının resmi haber ajansları ve haber organları tarafından kullanılması bu alana yönelik çeşitli araştırmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırmada ele alınan AA, DHA ve İHA haber ajanslarının resmi Telegram hesapları (Anadolu Haber Ajansı (AA) Resmi Telegram Kanalı, Demirören Haber Ajansı (DHA) Resmi Telegram Kanalı, İhlas Haber Ajansı (İHA) resmi Telegram kanalı) örneklem olarak seçilmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye'de çoğu haber kuruluşuna haber sağlayan üç büyük haber ajansının Telegram programına yönelik yaklaşımı, programı haber verme amacıyla nasıl kullandığı, kullanma sıklıkları, kanalın abone durumu ve haberlerin okunma sayıları gibi veriler incelenmiştir. Aynı zamanda çalışmada temel olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1. İnceleme süresince haber ajanslarının Telegram gruplarındaki katılımcı sayısında bir değişim var mıdır?
2. Telegram'ı en aktif ve en pasif olarak kullanan haber ajansları hangileridir? Haber ajanslarının günlük paylaşım sıklıkları nedir?

3. Haber ajanslarının Telegram hesaplarında paylaştıkları haberler hangi alanlara dağılmaktadır?

4. Haber ajanslarının Telegram hesaplarında paylaştıkları haberlerin okunma düzeyi nedir?

Haber ajanslarının Telegram gruplarında yer alan kullanıcılar ajans tarafından paylaşılan içeriklere yönelik yorum yapamamaktadır bu durum araştırmanın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi

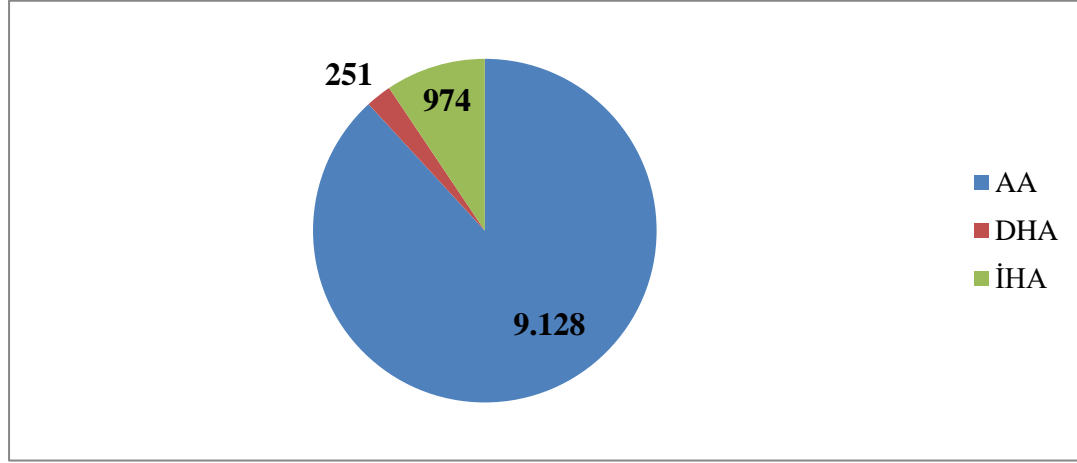
Araştırma 22 Şubat - 3 Mart tarihlerini kapsayan on günlük bir zaman diliminde yapılmıştır. Ayrıca araştırma bir başka mesajlaşma uygulaması olan WhatsApp'ın gizlilik sözleşmesi girişimiyle birlikte ortaya çıkan kullanıcı kaybından sonra Telegram servisine yönelik kullanıcı katılımının yaşandığı bir zaman aralığında yapılmıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren haber ajansları araştırma evrenine girmektedir. Ancak tümünün incelenmesi araştırmayı zorlaştırdığından dolayı örnekleme yapılarak Türkiye'de en etkin olan haber ajansları seçilmiştir. Örneklemede seçim yapılırken önemli olarak değerlendirilen ölçütler belirlenmektedir. Seçilen örneklemin araştırma evreninin özelliklerini temsil edebilecek ölçütleri taşıması gereklidir (Tavşancıl & Aslan, 2001, s. 56). Dolayısıyla maksatlı örnekleme türü tercih edilmiş ve araştırma evreninin bütün nitelikleri ile araştırmayı temsil edebileceği düşünülmüştür. Araştırmanın hacmi doyum noktasına göre belirlenmiştir. Özellikle nitel araştırmalar ağırlıklı olarak gözleme dayalı yürütüldüğünden dolayı büyük örneklemlere ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü belirli aşamadan sonra gözlemler kendini tekrar etmeye başlamaktadır (Morse, 2016; Shenton, 2004' aktaran Baltacı, 2019, s. 373). Bu çalışmaya göre araştırma verileri 10 günden itibaren (doyum noktası) kendini tekrar etmeye başlamıştır.

Araştırma temel olarak haber ajanslarının anlık mesajlaşma servisi kullanımı ile ilgili bir betimleme çalışmasıdır. Çalışmada betimsel analiz yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2006, s. 224) betimsel analizi, toplanan verilerin araştırma sorularının boyutlarına veya araştırmaya başlanmadan önce belirlenmiş çeşitli temalara göre ele alınıp yorumlanması olarak tanımlamışlardır. Tüm bunlara ek olarak betimsel analizde doğrudan alıntılardan yararlanılmaktadır. Ayrıca betimlemeler açıklanmakta, yorumlanmakta, neden-sonuç bağlantıları yoluyla belirli sonuçlara ulaşılmaktadır. Yıldırım ve Şimşek ayrıca betimsel analizin dört yönüne vurgu yapmaktadır. Bunlar analiz için çerçeve oluşturulması, hazırlanan belirli temalara göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması (alıntılarla desteklenmesi) ve bulguların yorumlanmasından oluşmaktadır. Son aşama neden sonuç ilişkilerinin ortaya konulduğu biçimiyle çalışmaya anlamlılık kazandırmaktadır.

Araştırmadaki veriler Telegram'ın "Telegram Desktop Portable" programı üzerinden ilgili haber ajanslarının gruplarına kullanıcı olarak katılım yapılarak toplanmıştır. Araştırmada haber ajanslarının Telegram gruplarında bulunan katılımcı sayıları, yapılan haber içerikleri paylaşımları, okunma sayıları ve bunların alanlara göre dağılımları niceliksel olarak değerlendirilmiştir. AA, DHA ve İHA'nın paylaştıkları içeriklerin incelenmesiyle birlikte bu veriler sayısal olarak tablolarda gösterilmiştir. Haber ajanslarının içeriklerine yönelik okunma sayısının (Telegram'ın ulaşılabilir bir özelliği) görülmesi içeriklere yönelik geri bildirim sayılabilecek verilerin toplanmasına yardımcı olmuştur.

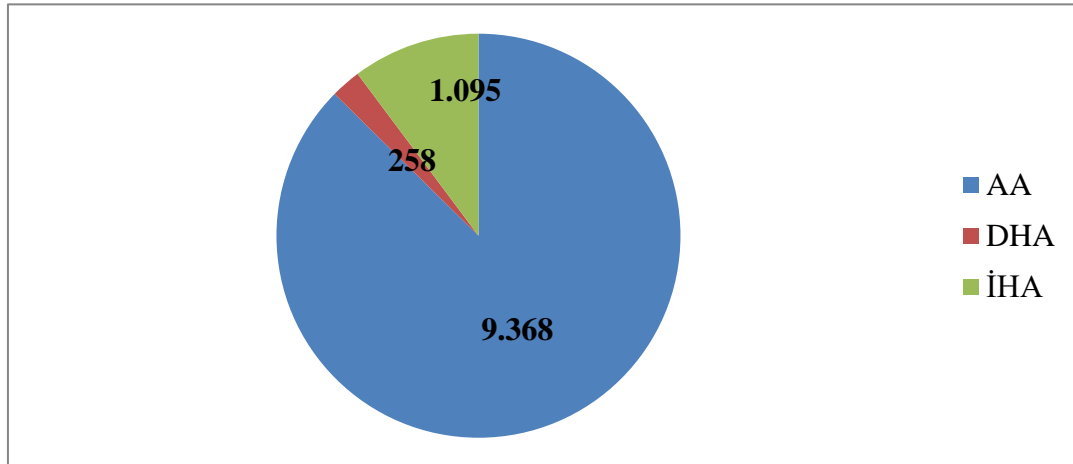
Bulgular

Bulgular bölümünde araştırmayla ilgili veriler şekil ve tablolarda verilmiştir. Belirlenen süreçte incelenen AA, DHA, İHA haber ajanslarının resmi Telegram hesaplarında bulunan katılımcılarla ilgili bilgiler Şekil 1 ve Şekil 2'de özetlenmiştir:

Şekil 1: 22 Şubat haber ajanslarında bulunan katılımcı sayısı

Araştırmanın ilk ve son gününde AA, DHA ve İHA resmi Telegram hesaplarında bulunan katılımcı sayıları incelenmiştir. 22 Şubat'ta AA resmi Telegram hesabında 9 bin 128, DHA resmi Telegram hesabında 251, İHA resmi Telegram hesabında ise 974 kullanıcı olduğu görülmüştür.

Şekil 2: 3 Mart haber ajanslarında bulunan katılımcı sayısı

Araştırmanın son günü olan 3 Mart'ta AA resmi Telegram hesabında 9 bin 368, DHA resmi Telegram hesabında 254, İHA resmi Telegram hesabında ise bin 95 kullanıcı olduğu görülmüştür.

Artış oranları açısından bakıldığında inceleme süresi sonunda AA hesabında kullanıcı bakımından %2,62 artış olduğu görülmüştür. İnceleme süresi sonunda DHA hesabında kullanıcı bakımından %1,19 oranında artış görülmüştür. İnceleme süresi sonunda İHA hesabında ise kullanıcı bakımından %12,42 oranında artış görülmüştür.

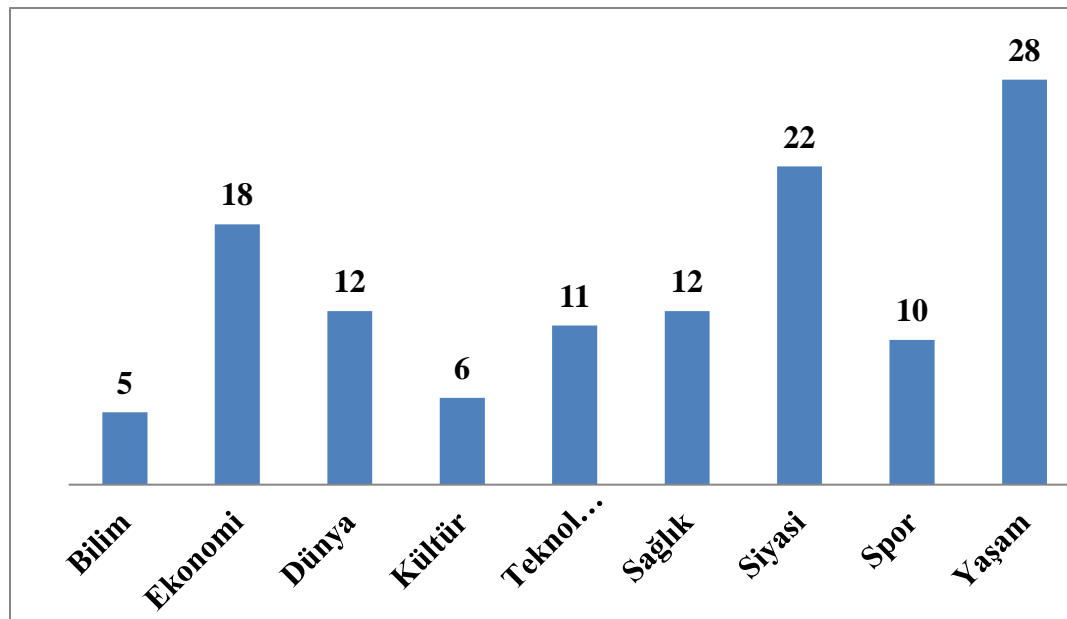
Araştırmanın sürdürüldüğü 22 Şubat–3 Mart tarihlerinde haber ajanslarının resmi Telegram hesaplarından paylaştığı haberlerin sayısı Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Haber ajanslarının Telegram hesaplarında paylaşılan haber sayıları

GÜNLER	AA	DHA	İHA
	Paylaşılan Haber Sayısı	Paylaşılan Haber Sayısı	Paylaşılan Haber Sayısı
22.02.2021	9	2	14
23.02.2021	13	2	13
24.02.2021	18	3	15
25.02.2021	5	5	14
26.02.2021	6	0	17
27.02.2021	10	4	8
28.02.2021	14	0	8
01.03.2021	19	2	13
02.03.2021	15	0	12
03.03.2021	15	0	20
Toplam	124	18	134

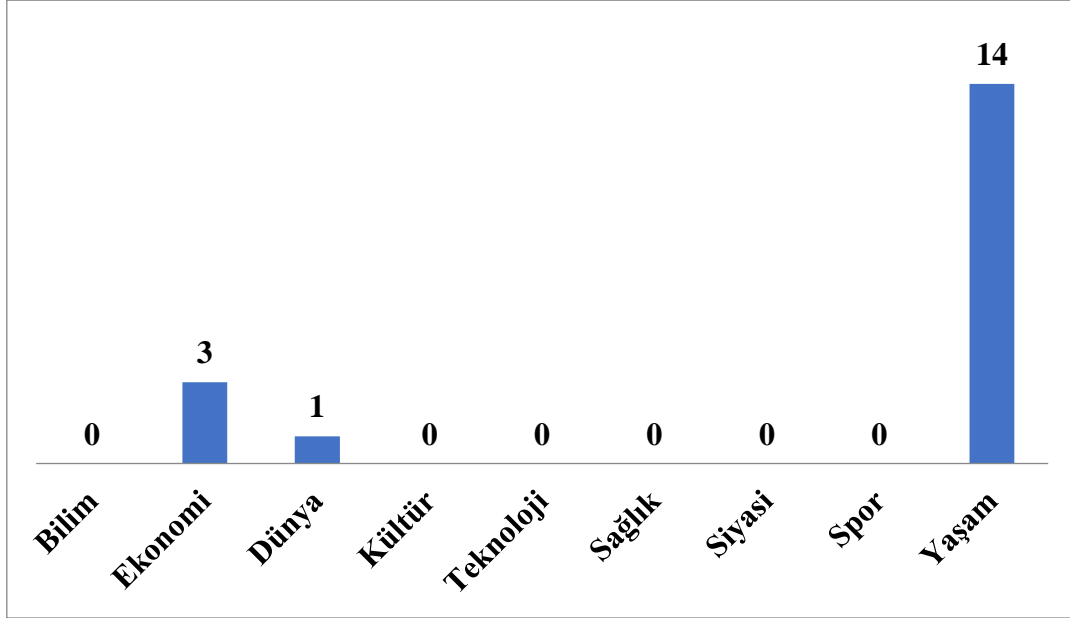
Haber ajanslarının Telegram hesaplarında paylaştığı haberlere ait veriler incelendiğinde AA haber ajansının bir gün içerisinde en az 5 en fazla 18 haber paylaştığı görülmektedir. AA'nın aynı zamanda inceleme süresi sonunda toplamda 124 haber paylaştığı görülmektedir. DHA haber ajansının hiç haber paylaşımı yapmadığı 3 ayrı gün bulunmaktadır. Buna karşın bir gün içerisinde en fazla 5 haber paylaştığı görülmektedir. DHA'nın aynı zamanda inceleme süresi sonunda toplamda 18 haber paylaştığı görülmektedir. İHA haber ajansının bir gün içerisinde en az 8 en fazla ise 20 haber paylaştığı görülmektedir. İHA'nın aynı zamanda inceleme süresi sonunda toplam 134 haber paylaştığı görülmektedir.

Üç haber ajansının haberleri incelendiğinde 10 günlük süre içinde haberlerin bilim, ekonomi, dünya, kültür, teknoloji, sağlık, siyasi, spor ve yaşam kategorilerinde toplandığı görülmüştür. TV ve gazete haberlerinde karşılaşılan tarih haberlerinin ise ajanslar tarafından araştırma süresince hiç paylaşılmadığı görülmüştür. Araştırmanın sürdürüldüğü tarihlerde haber ajanslarının resmi Telegram hesaplarından paylaşılan haberlerin temalara göre dağılımı Şekil 3'te gösterilmiştir:

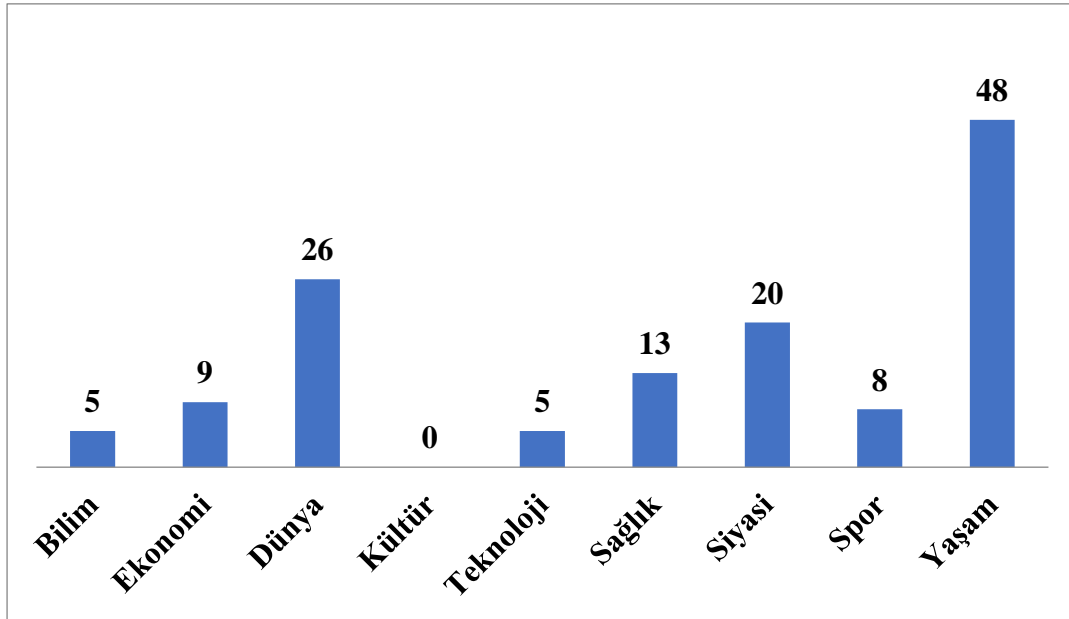

Şekil 3: AA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımı

AA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımına bakıldığında 5 bilim haberi, 18 ekonomi haberi, 12 dünya temalı haber, 6 kültür haberi, 11 teknoloji haberi, 12 sağlık haberi, 22 siyasi haber, 10 spor haberi, 28’de yaşam temalı haber paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Haber paylaşımlarının alanlara göre dağılımı farklılık göstermektedir.

Şekil 4: DHA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımı

DHA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımına bakıldığında 3 ekonomi haberi, 1 dünya temalı haber, 14 de yaşam temalı haber paylaşımının yapıldığı görülmektedir. Bilim, kültür, teknoloji, sağlık, siyasi ve spor temalı haber paylaşımları ise inceleme süresi boyunca haber ajansı tarafından paylaşılmamıştır.

Şekil 5: İHA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımı

İHA Telegram haber paylaşımlarının temalara göre dağılımına bakıldığında 5 bilim haberi, 9 ekonomi haberi, 26 dünya temalı haber, 5 teknoloji haberi, 13 sağlık haberi, 20 siyasi haber, 8 spor haberi, 48'de yaşam haberi paylaşıldığı görülmektedir. İnceleme süresi boyunca kültür temalı haberler ise paylaşılmamıştır. Haber paylaşımlarının alanlara göre dağılımı AA haber ajansı ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın sürdürüldüğü tarihlerde haber ajanslarının resmi Telegram hesaplarından paylaşılan haberlerin başlıkları ve okunma sayıları Tablo 2, 3, 4'de detaylandırılmıştır:

Tablo 2: AA Telegram hesaplarında paylaşılan haberlerin okunma sayısı

Anadolu Ajansı	
Haber Başlığı	Okunma Sayısı
Adalet Bakanlığına 13 bin 202 yeni personel alınacak	2927
Bayraktar SİHA aracı değişik rekorlara imza atıyor	2621
Cumhurbaşkanlığı Başkanlığının 'Staj Seferberliği' programına başvurular başladı	2632
Podcast - Koronavirüste son 24 saat	2808
Cep telefonları 27 yılda hayatın merkezine yerleşti	2695
Afganlar arası müzakerelerde Taliban kararsızlığı devam ediyor	2864
60 saniyede bugün 22 Şubat 2020	2475
Milliler, FIBA 2022 Avrupa Şampiyonası Elemelerini galibiyetle kapattı	2593
Milletvekili seçildikten sonraki süreçte PKK sekreteryası olarak görev yaptı	2500
Adalet Bakanlığı çok sayıda yeni personeli bünyesine katmaya hazırlanıyor	2638
ABD'de ırkçılığa karşı mücadelenin sembolü Malcolm X'in 56. ölüm yılı	2537
Tuz miktarının halkımızdaki tüketimi oldukça yaygınlaşıyor	2420
Ülkemizdeki su miktarı konusunda olumlu gelişmeler, seviye yükseliyor	2308
TCMB para politikasını 675 baz puan sıkılaştırdı.	2338
Antikor, anneden plasenta yoluyla transfer edildi	2267
Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan "öğretmen ataması" açıklaması	2556
Z kuşağı teknolojik altyapısı kuvvetli mesleklere yöneliyor	2262
Minyatür sanatçısı Gaye Özen: Bizler kainatın nakkaşının emanetçileriyiz	2286
Mars'a gönderilen uzay aracının görüntülerini NASA paylaştı	2274
Türkiye gözlükte üretim üssü olmaya aday	2322
263 bin eski bina ile İstanbul tehlike altında	2519
Cep telefonları 27 yılda hayatın merkezine yerleşti	2610
Muş'ta kış manzaraları	2472
Boğaziçi Üniversitesindeki başörtüsü yasağı hayallerini ertelemesine neden oldu	2336
İçişleri Bakanlığı açıkladı, operasyon başladı: Eren-11 Sehi	2236
İstanbul'un barajlarındaki su miktarı artmaya devam ediyor	2238
Öğretmenlere Kovid-19 aşısı uygulanmasına başlandı	2281
Türkiye'nin ağaçlandırmadaki başarısı BM tarafından da tescillendi	2179
Yerli silahlar Mehmetçiğin terörle mücadelesine güç veriyor	2139
Erdoğan, TBMM grup toplantısında konuşuyor	2092
Hayalleri 28 Şubat'a takılan Zeynep öğretmen yıllar sonra yüksek lisansa başladı	2030
Gara şehitlerimiz nedeniyle terör örgütlerine karşı yürüyüş yapıldı	2085
Hatayspor yeni stadına kavuşmak için gün sayıyor	1995
Obama politikalarında ısrar Suriye'de çözümsüzlüğü derinleştirir	1966
Çöl tozu ülkemize geliyor, dikkat	1912
Büyük 3'lünün kortlardaki hakimiyeti bitmiyor	2021

Kripto paralar için yatırımcılara 'temkinli ve mesafeli' olunması uyarısı	2023
28 Şubat tam bir faciaydı	1963
Salgın sürecinde sosyal ilişkiler akıllı telefonlarla sürdürüldü	2083
Teknofest sınırları aşan projelere ev sahipliği yapıyor	1960
Süper Lig'in 27. haftası yarın oynanacak 3 maçla başlayacak	2485
ASELSAN, son iki yılda 50 yeteneği yurda döndürdü	2471
Ermenistan ordusu, Başbakan Paşinyan'ın istifası için bildiri imzaladı	2592
Bitcoin ve kripto paralara yönelik şikayetler çoğalıyor	3130
Perseverance, Mars'taki iniş bölgesinin panoramasını kayda aldı	2795
Mobil uyarı sistemleri ulusal düzeyde devreye giriyor	2456
1 Mart yapılandırılan borçların ilk ödeme günü olarak başlıyor	2315
Hocalı Katliamı: Karanlık döneme bakış	2773
Kovid-19 aşılarının öğretmenlere yapılması hakkında gelişmeler	2365
İstanbul'un barajlarındaki toplam su miktarı 478 milyon metreküpe yükseldi	2163
Mart ayında Kovid-19 konusunda Avrupa'da gevşemeler yaşanabilir	2533
Trabzonspor Fenerbahçe'yi konuk ediyor	2710
Erbakan Hoca'nın Vefatının yıl dönümünde saygıyla anılıyor	2621
İbrahim Kalın, AA'nın konuğu olarak 28 Şubat sorularını yanıtlıyor	2610
Salgın durumuna göre MEB yeni yol takvimine bakmaya hazırlanıyor	2733
Ermenistan'da yüksek gerilim başbakan ile ordu arasında sıcak gelişmeler	2537
Eğitim-Bir-Sen'in '28 Şubat' Raporu mağduriyetleri gözler önüne serdi	2534
İşçiler Maltepe belediyesi önünde grev yaptı, çöpler toplanmıyor	2653
Karadeniz'de Kovid-19 artmasının nedenleri bilimsel olarak araştırılacak	2793
Trabzonspor-Fenerbahçe rekabetinde 129. randevu	3055
Lider Galatasaray galibiyet serisini 8 maça çıkardı	2693
Postmodern darbe'nin üzerinden 24 yıl geçti	2828
Van Gölü'nde balıkçılar, dolunay ve yakamoz ışıkları eşliğinde avlanmaya çalıştı	2658
TRT'de film kuşağı her akşam yeni film yayınlanacak	2610
28 Şubat Tansu Çiller'in dilinden anlatılıyor	2573
Değerli konut vergisinde ilk taksit ödenecek	2790
Kovid-19 aşısı karlı ve zorlu yollar aşılarak yapılıyor	2476
Cumhurbaşkanı Erdoğan: Darbe insanlık suçudur	2473
ASELSAN trafik sorununa da çare aramak için kolları sıvadı	2737
Deprem sigortasında son durum: 7 milyon evde bulunmuyor	2601
Parmaklarındaki eklemlere kadar ağrı vardı	2531
Ülkemizin elektrik araba servisi ilk kez hizmet vermeye başladı	2546
412 tarihi eser ülkemize geri getirildi	2487
Uluabat Gölü'nde dizlerine kadar suya giren atların sırtında 'safari' keyfi	2396
Ege müziğinin eşsiz icracısı: Özay Gönlüm	2371
Kredi kullanım ücretleri artırıldı	2654
Trabzonspor 2021 yılındaki ilk yenilgisini aldı	2505
Ekonomide %5.9 oranında bir gelişme gerçekleşti	2593
Tarım ve Orman Bakanlığı, geçen yıl 1,4 milyon gıda denetimi gerçekleştirdi	2480
Kurtarma ekiplerinin çalışmaları bilimsel düzeyde devam ediyor	2432
Bez bebekler insanlara yeni gelir kapıları açıyor	2448
2 yeni raylı ulaşım sistemi İstanbul'a kurulacak	2432
Yunan polisi, erkeklerden çok kadınları dövdü	2424
Göçerler dedelerinden devraldıkları koyun yetiştiriciliğini sürdürüyor	2350
Kovid-19 ile birlikte ekonomik olarak dünyada büyüyen nadir ülkelerden biriyiz	2382

Avrupa'nın 5 büyük liginde görünüm	2372
Bosna Hersek'te Bağımsızlık Günü kutlanıyor	2466
Vorkuta şehri karlar altında	2676
Türk halk müziği korosundan Yunus Emre'ye ait bir çalışma	2643
İsrail Kudüs'te yine ortalığı karıştırdı	2591
Ressam Cemal Toy, sanat yaşamını ve eserlerini anlattı	2411
Cumhurbaşkanı Erdoğan "Kontrollü Normalleşme" döneminin ayrıntılarını açıkladı	2201
MEB'den yüz yüze eğitimin başlamasına ilişkin açıklama	2138
Kamuda mesai saatlerine ilişkin genelge yayımlandı	2134
İşte il il kontrollü normalleşmenin tüm detayları	2682
Hac ibadetini yerine getirmek isteyenler Kovid-19 aşısı olmak zorunda	2405
Yeni normalleşme süreciyle okullarda yüz yüze eğitime başlandı	2262
YKS için son tarih geldi	2370
Normalleşme süreci için ilk start veriliyor	2211
İnsan Hakları Eylem Planı detaylıca açıklanıyor	2169
Bakü Fatih Nuri Paşa'nın vefatının 72. yılında saygı ve minnetle anılıyor	2131
Fransa'nın 'istemediği' düzensiz göçmenlerin yaşam mücadelesi	2208
Süper Lig'de 28. hafta heyecanı başlıyor	2181
Cumhurbaşkanı Erdoğan, İnsan Hakları Eylem Planı Tanıtım Toplantısına katıldı	2179
Yahudiler Mescid i Aksa'yı yıkmak mı istiyor? AA soruyor	2170
Devletler ve teknoloji şirketleri arasındaki etkileşim giderek artıyor	2295
Türkiye 2020'nin son çeyreğinde OECD'nin zirvesinde	2337
Çocukluk hayali ressamlık emeklilikten sonra mutluluğu oldu	2434
Devlet desteğiyle seralar genişledi muz üretimi arttı	2658
Bakan Gül, AA'ya konuk oluyor	2376
Enflasyon rakamları açıklandı	2240
Arabesk müziğin Müslüm Babası: Müslüm Gürses	2255
Türk askeri araçlarından Cobra göreve hazırlanıyor	2137
Moody's yetkilisi AA'nın konuğu oluyor	2405
Akkuyu'da Türk mühendisler ülkelerine hizmet etmenin gururunu yaşıyor	2129
Deprem Yunanistan'ı salladı, Larissa kentinde görüldü	2065
Sinovac firmasının geliştirdiği aşının Türkiye Faz-3 sonuçları belli oldu	2059
Kuzuların annelerini aradığı anlar	2072
Kovid-19 sonrası açılan halı sahalarda yoğunluk görülüyor	1997
Altın üretimi konusunda artış bekleniyor	2094
Abdulhamit Gül, İnsan Hakları Eylem Planı'nın detaylarını paylaştı	2019
Suriyeli çocukların Diriliş Ertuğrul sevgisi	2058
Yerli muzda bu yıl hedef 900 bin ton rekor	1947
Kovid-19, obezite ile bağlantılı olarak	2131
Toplam Okunma	34.642

AA Telegram hesabından yapılan haber paylaşımlarının okunma sayılarına bakıldığında inceleme süresi sonunda paylaşılan 124 haberin toplam 34 bin 642 okunma sayısına sahip olduğu görülmektedir. İnceleme süresi boyunca en az okunan haber bin 912 okunma sayısına sahiptir. En fazla okunan haber ise 3 bin 130 okunma sayısına sahiptir. AA Telegram hesabından paylaştığı haberlerin inceleme süresi sonunda ortalama okunma sayısının 2 bin 399 olduğu görülmektedir.

Tablo 3: DHA Telegram hesaplarında paylaşılan haberlerin okunma sayısı

DHA	
Haber Başlığı	Okunma Sayısı
Çatısı çöken tarihi karakol hurdacıların talanına uğradı	213
'Mor baklava' üretti, siparişlere yetişemiyor	196
İstanbul Boğazı'nda denizanası istilasası	174
Zeytinde büyük hile	188
Erikler toplandı, 500 TL'lik bir fiyata sahip	153
Sokak köpeklerinin saldırısına uğradı, ölümden döndü	169
Nissan'ın yetkilisinin kaçırıldığı davada karar veriliyor	168
Obruk Gölü'nde, su seviyesi azalmaya başladı	194
Gözaltına alınmaktan kaçmak için denize atladı	201
İzmir'de, peruk sipariş eden Nur Sultan gönderilen peruk nedeniyle şaşkına döndü	208
Anzer balı tescil sertifikası alıyor	204
Balıkesir'de 2 bin yıllık mezar steli ele geçirildi	218
Bornoza ile kayak yapan iki turist ilginç görüntüler verdi	211
Kayısının ilk hasadı başlıyor, üreticiler harekete geçti	197
Domuzlar, Sarıyer'de sokağa indi, ilginç görüntüler	202
Buz tutan derelerin çözülmesiyle ilginç görüntüler ortaya çıktı	208
Deri üretimi fabrikasında yağ kazanı nedeniyle patlama meydana geldi	186
Kavanozu 350 lira olan lakerda yok satıyor	194
Toplam Okunma	3.484

DHA Telegram hesabından yapılan haber paylaşımlarının okunma sayılarına bakıldığında inceleme süresi sonunda paylaşılan 18 haberin toplam 3 bin 484 okunma sayısına sahip olduğu görülmektedir. İnceleme süresi boyunca en az okunan haber 153 okunma sayısına sahiptir. En fazla okunan haber ise 218 okunma sayısına sahiptir. DHA Telegram hesabından paylaştığı haberlerin inceleme süresi sonunda ortalama okunma sayısının 193 olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İHA Telegram hesaplarında paylaşılan haberlerin okunma sayısı

İHA	
Haber Başlığı	Okunma Sayısı
Hasel'in tutuklanması nedeniyle İspanya'daki protestolar artıyor	418
Bayraktar SİHA, 300 bin uçuş zamanını doldurdu. Yeni bir başarı geldi.	398
Meksika askeriyeye ait uçak düştü, 6 kişi hayatını kaybetti	396
Aşılama Oranları Artıyor	753
Grip vakalarının azalmasında maske kullanımının etkisi olduğu ifade ediliyor	405
Çanakkale Köprüsü aydınlatmalar ile süsleniyor	413
ABD'de 139 yıllık ev, 800 metre uzaklıktaki başka caddeye taşındı.	417
Dalgaların kıyıya attı kadınlara ekmek kapısı oldu	410
İstiklal Caddesi'nde Kovid-19'a rağmen yoğun bir kalabalık göze çarpıyor	397
Bakan Çavuşoğlu, 13 masum insanın öldürülmesi konusundaki sessizliğe tepki gösterdi	384
Ülkemizde 8.104 koronavirüs vakası daha tespit edildi, vakalar artıyor	391

Erdoğan teröristlere karşı net mesajlar verdi	390
Amasya'da bir bağ evinde yangın görüldü	401
Teslim olan teröristlerden Dirayet Dilan Taşdemir itirafı	409
Haftalık vaka sayılarının illere göre dağılımını Bakan Koca açıklıyor	456
Başkan Erdoğan İzmir'de açılışa katılıyor	430
Bal ormanları ülkemize 200 milyon TL'nin üzerinde katkı sağlıyor	421
Randevu sisteminde yaşanan arıza nedeniyle tır şoförleri mağdur	418
İspanya'da rapçi Hasel protestoları 7'inci gününde	448
İstanbul'da araç taklalar atarak uçurumdan uçtu, dehşet anları	442
Yunan savaş uçaklarından Ege'de büyük provokasyon	417
Özlem Zengin'e hakaret eden şüpheli hakkında karar çıktı	365
9.107 koronavirüs vakası daha ülkemizde görüldü	342
Kartal-2 Harekatı'nda yakalan teröristlerden tuhaf itiraflar geldi	334
Düğün konvoyunda feci kaza kamerada	324
Ordu'da korona kararları	347
Tiger Woods aracıyla kaza geçirdi, durumu belirsiz	355
UEFA Şampiyonlar Ligi çeyrek final sonuçları güncellendi	457
Kaza yaptılar, gazetecilere neden çekiyorsun diye sitem ettiler. Yer Kadiköy	467
Merkez Bankası'ndan zorunlu karşılık hamlesi	471
Eren-11 Sehi Ormanları isminin verildiği operasyonlara hız veriliyor	487
2-el araç pazarında alım-satım hızlanıyor	586
Kırağıyla kaplanan donmuş gölet adeta gözden kayboldu	347
İstanbul polisinden gövde gösterisi: Taksim'de dev uygulama	343
Etna Yanardağı, günlerdir püskürttüğü lavlarıyla gökyüzünü aydınlattı.	354
Şırnak'ta teröre karşı ortak tepki için bir araya gelindi	364
Ülkemizde 9.561 koronavirüs vakası daha görüldü, Sayılar artıyor	359
Başkan Erdoğan Açıkladı: Onlara rağmen Kanal İstanbul'u yapacağız	350
Bakan Açıkladı: Sigorta prim teşviki uzatılıyor	337
Sopalarla birbirlerine girdiler, o anlar kameraya yansdı	325
Tottenham, çeyrek finale kalan ilk takım oldu, güncel sonuçlar	331
Libya'da sokaklarda görülen aslan şaşkınlık ve korku oluşturdu	301
Sars-CoV-2'yi durduran bileşik bulundu	427
Moody's Türkiye'nin ekonomik büyümesiyle ilgili tahminlerini yaptı	437
DEAŞ için gözlem yapan şahıs İstanbul'da gözaltına alındı	390
Pendik'te yumruklu kavga, kameralara yansdı	377
Ermenistan ordusu, Paşinyan'ın istifasına yönelik çağrısını yineliyor	376
Türkiye'nin en uzun üçüncü tüneline sona doğru	349
Kahraman polise durdurmaya çalıştığı araç çarptı	343
Fren ile gazı karıştıran sürücü ortalığı birbirine kattı, 3 yaya ezildi	355
Hırsızlardan şaşırtan yöntem	359
Donan Nazik Gölü'nde Eskimoların tekniğiyle balık avlandı	353
2 bin 230 rakımlı Tanin Geçidi üzerinde ilginç görüntüler oluştu	399
Paşinyan, istifasını isteyen orduya rest çekti	387
AP Başkanı Sassoli: 'Pandemiden önceki dünyaya dönmeyecek'	370
Fransa'da bir köyde Starlink projesi istenmiyor	357
Çavuşoğlu'nun Hırvatistan'daki Müslümanlar ile buluşuyor	398
Polisin 'dur' ihtarına uymayıp kaçtı, yakalanınca 'Allah'ın takdiri ne diyelim' dedi	357
Akaryakıt kaçakçılığına yönelik operasyonlar sürüyor, ikinci dalga başladı	339
Köy yerinde snowboard keyfi	297

İlham Aliyev Hocalı katliamının yıl dönümünde açıklama yaptı	301
İşte mutluluğun fotoğrafı	332
Boeing 777 uçağında yine arıza	318
İsmail Demir, Sungur ile ilgili paylaşım yaptı, bilgiler verdi	344
Adana'nın tescilli şalgamı, kebab lavaşıyla birleşti	329
28 Şubat'ın 24'üncü yılı	340
Üzerine buz kütlesi düşen profesör ölümden döndü	349
Garajdan roket çıktı	333
İstanbul'da trafik yoğunluğu arttı, trafik %74 ile durma noktasına geldi	334
İstanbul'da trafik yoğunluğu drone ile görüntülendi	326
Beşiktaş, Denizli'yi 3-0 ile geçti, liderlik devam ediyor	322
ABD, Cemal Kaşıkçı raporunu yayımladı	346
Almanya'dan Şahin ve Türeci'ye liyakat nişanı veriliyor	293
Bakan Akar Havelsan'da gelişmeleri takip ediyor	391
MEB'den yüz yüze eğitim açıklaması!	497
28 Şubat mağduru Öznur Sarı, konuşuyor	393
Fatih Terim'den Fernando Muslera'ya plaket	362
100'e yakın kuş türü görüntülendi, ilginç anlar kameralara yansdı	348
Paşinyan, Genelkurmay Başkanı'nın görevden alınmasını istiyor	348
Sokağa çıkma kısıtlamasını hiçe sayıp piknik yaptılar	374
Şehitlik Abidesi ve dolunayın buluşma anı mest etti	398
Liselerde yüz yüze sınavlar için planlanan tarih '8 Mart'	469
Atmosfere giren meteor Karadeniz'de görüldü	488
Meteoru gören Trabzonlu genç o anları anlattı!	514
28 Şubat konusunda Mustafa Coşkun'dan itiraflar geldi	484
8.424 yeni koronavirüs vakası daha görüldü, sayılar artıyor	417
ISS'deki NASA astronotları uzay yürüyüşüne çıktı	380
Myanmar'da kanlı protestolar devam ediyor	373
ABD'de bir doktor ameliyat sırasında görüntülü olarak duruşmaya katıldı	333
İstanbul semalarında meteor heyecanı	364
Atatürk Havalimanı'nda onlarca uçak yolcularını bekliyor	382
Sokağa çıkma kısıtlamasında ilginç kavga	393
Bakan Karaismailoğlu açıkladı! İstanbul'a iki yeni raylı sistem hattı daha	398
Ermenistan'da sular durulmuyor	391
Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan Kripto paralar hakkında uyarılarda bulundu	371
Güzellik merkezinde kabusu yaşadı	411
Sağlıkta şiddet bu kez doktordan geldi	379
Kardeş Kılıçdaroğlu ağabeyini HDP'den istedi	401
Sarkozy, 3 yıl hapis cezasına çarptırıldı	488
Başkan Erdoğan, Kabine Toplantısı sonrası kararları açıklıyor,	426
MEB'den yüz yüze eğitime geçiş açıklaması	399
Fas'ta aşırı yağışlar sele neden oldu	365
Kamuda mesai saatlerine ilişkin genelge yayımlandı	443
65 yaş üstünün sabah namazı mutluluğu	401
Düşük ve orta riskli bölgelerde yüz yüze eğitim başladı	404
İstasyona dalan tır faciaya yol açıyordu	382
Görme engelli kaçak sünnetçiye suçüstü	378
Ankaralı esnaf kontrollü normalleşmeyi davul ve zurna ile kutladı	373
CHP'li belediye kavşaktaki Osmanlı tuğrasını kaldırdı	380

28 Şubat'ın müdürünün Mersin'de çalıştığı ortaya çıktı	390
Beşiktaş - Fenerbahçe derbisi 21 Mart'ta!	380
Beşiktaş Yeni Malatyaspor'u 1-0 ile geçti, liderlik devam ediyor	364
Bağcılar'da moto kurye, patlayan su borusunun oluşturduğu çukura düştü	395
Erdoğan, Fransa Cumhurbaşkanı Macron ile görüştü	371
Sim kartını çöpe attı, hayatı karardı	358
Şubat ayı enflasyonu açıklandı	337
İstanbul için kuraklık tehlikesi devam ediyor	333
PKK'nın alıkoyduğu uzman çavuştan Gara iddiası	337
CoronaVac, Kovid-19 aşısının Faz-3 Türkiye sonuçları hakkında açıklama yapıldı	344
4 kişilik ailenin motosikletle tehlikeli yolcuğu şaşırttı	325
Yunanistan'da 6,2 şiddetinde deprem meydana geldi. Panik oluştu.	320
Selçuk Bayraktar'a iftiraya tazminat	323
İki genç mühendisin dünyaya açılan, gurur veren hikâyesi	324
Tarlasında bulduğu göktaşı için müşteri bekliyor	309
28 Şubat'ın yasakçı müdürü çıkan haberlerin ardından görevini bıraktı	304
Lübnan'da demir deposunda patlama!	325
CHP heyetine evlat nöbetindeki ailelerden soğuk duş	329
Normalleşme sürecinde merak edilen sorular cevaplanıyor	327
KKTC'de hortum	325
Ülkemizde 24 saatte 11.520 yeni koronavirüs artış vakası	328
Ankaragücü, Galatasaray'ı 2-1 mağlup etti, Galatasaray liderden uzaklaşıyor	296
Paşinyan'dan erken seçim mesajı	310
Bakan toplantısı sonrası açıklamalarda bulunuyor	329
İsveç'te bıçaklı saldırı: 8 yaralı	487
Toplam Okunma	50.965

İHA Telegram hesabından yapılan haber paylaşımlarının okunma sayılarına bakıldığında inceleme süresi sonunda paylaşılan 134 haberin toplam 50 bin 965 okunma sayısına sahip olduğu görülmektedir. İnceleme süresi boyunca en az okunan haber 293 okunma sayısına sahiptir. En fazla okunan haber ise 753 okunma sayısına sahiptir. DHA Telegram hesabından paylaşılan haberlerin inceleme süresi sonunda ortalama okunma sayısının 380 olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Habercilik açısından değerlendirildiğinde yeni iletişim teknolojileri geleneksel kitle iletişim araçlarının ikinci plana itilmesine yol açmıştır. Anlık mesajlaşma servisleri ise habercilere geleneksel iletişim araçlarına kıyasla daha çeşitli iletişim kurma ve toplulukları yönetme fırsat sunmaktadır. Bu durum belirli zorlukları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla popülerliğini kaybeden geleneksel iletişim araçlarına kıyasla insanların birbirleriyle hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayan anlık mesajlaşma servislerinin habercilik açısından birçok boyutuyla ele alınması ve nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğinin irdelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada haber ajanslarından hareketle anlık mesajlaşma servislerinin habercilikte kullanılması açısından bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanıcı sayısına göre değişim oranları incelendiğinde İHA resmi Telegram hesabının %12,42 artış ile ilk sırada geldiği görülmüştür. Araştırma sürecinde kullanıcı sayısında en az değişim ise %1,19 ile DHA resmi Telegram hesabında görülmüştür. Ancak her üç ajansın katılımcı sayılarının (ajansların ulaştıkları genel kitleler düşünüldüğünde) oldukça

az olduğu göze çarpmaktadır. Mesajlaşma servislerine olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle mesajlaşma servisleri özellikle kullanıcılar açısından habere ulaşma noktasında ilerleyen yıllarda daha önemli hale gelecektir. Tüm bunlara ek olarak ortalama haber sayısına bakıldığında AA'nın 12.4, DHA'nın 1.8, İHA'nın ise 13.4 ortalama haber paylaşım sayısına ulaştığı görülmüştür. Haber ajanslarının Türkiye'de oldukça geniş kitlelere ulaştığı ve günlük haber akışını sağladığı bilinmektedir. Ancak haber ajanslarının Telegram hesaplarından yapılan haber paylaşımlarının sayısı oldukça düşüktür. Ayrıca haber ajanslarının ulaştıkları kitleler düşünüldüğünde paylaşım sayısı ve paylaşımların yapıldığı haber temaları okuyucuya çeşitlilik sağlayacak nitelik ve nicelikte değildir. Tüm bunlara ek olarak haber ajanslarının anlık mesajlaşma servislerinde az sayıda haber paylaşmasının sebebinin, esas müşterilerinin okur değil, diğer medya kuruluşları olduğuna yönelik bir değerlendirme yapılabilir.

AA, DHA ve İHA haber ajansları en çok yaşam temalı haber paylaşmasına karşın aktif haber paylaşma durumları açısından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Yapılan bazı çalışmalarda (Algül & Sütçü, 2015, s. 20), (Koyuncu, 2016, s. 61-62), (Ünal, 2020, s. 1016-1026) benzer şekilde AA'nın diğer ajanslara kıyasla sosyal medyada daha düzenli paylaşımlarda bulunduğu, habercilik açısından ise kullanıcıların Facebook'u daha fazla tercih ettiği (Reuters Institute, 2020) gibi çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Genel olarak haber amaçlı kullanım açısından ise Twitter'in daha ön plana çıktığı sonucunu ortaya koyan çalışmaların da olduğu ifade edilebilir (Kıyan & Törenli, 2018, s. 38-48). Literatürdeki bu çalışmalarda Telegram ile ilgili herhangi bir veri olmamasına karşın, Telegram kullanımını üzerine yürütülen bu makale çalışmasında farklı dijital iletişim araçlarına kıyasla haber ajanslarının durumları (düzenli paylaşım yapılması, kullanıcı sayısı vd.) açısından çeşitli değerlendirmeler yapılabilir.

AA Telegram hesabından paylaşım yapılan haberlerin günlük okunma ortalaması 2 bin 399'dur. Kullanıcı sayısı ile bir haberin günlük okunma ortalaması arasındaki fark oldukça yüksektir. Kullanıcı sayısı ve okunma sayılarındaki ortalama incelendiğinde en yüksek aktiflik DHA Telegram grubunda görülmektedir. Haber ajanslarının temel müşterisi okur değildir, diğer medya kuruluşlarıdır. Nitekim haberlerin okunma sayısının düşüklüğü de bunu göstermektedir. Bu nedenle anlık mesajlaşma servisinde haber paylaşımının azlığı ve okunma ortalamaları nihai okura yönelik uygulamalara yeterince önem vermemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Bunlara ek olarak medya kuruluşları olan Sputnik (14.036) ve Euronews (7.169) Telegram hesapları bu çalışmanın yapıldığı haber ajanslarına kıyasla çok daha yüksek kullanıcı sayısına sahiptir. Bu nedenle Telegram üzerinden medya kuruluşlarının temel alındığı ek çalışmalar anlık mesajlaşma servislerinin durumu için yol gösterici olabilir.

Yabancı literatüre bakıldığında Telegram üzerinden haber paylaşımları ve okunma ortalamalarıyla ilgili çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan bir çalışmaya göre, Telegram, tesadüfi haber tüketimini kolaylaştırırken, habercilik açısından okuyucu sayısındaki azalmayı yavaşlatmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir. Bunlara ek olarak Telegram haber tüketim modelleri açısından önemli bir temsili oluşturmaktadır. Kullanıcıların Telegram aracılığıyla haberleri neden ve nasıl tükettiğine yönelik yapılan değerlendirmede temel cevapların bilgi edinme, erişilebilirlik, eşzamanlılık, sosyalleşme olduğu ortaya çıkmıştır (Lou, Tandoc Jr, Hong, vd., 2021, s. 12-14). Telegram'ın İran'daki gazetecilik faaliyetleri üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği bir başka çalışmada, uygulamanın haber yaymak için yoğun bir şekilde kullanılmasının habercilik tarzını derinden değiştirebileceği ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca Telegram'ın haberin içeriğinden çok haberin şeklini etkilediğine yönelik çıkarımlar yapılmıştır. Bunda haber yazmanın eski standartlarının terk edilmesi ve çoklu medya özelliğiyle bütünleşmesinin etkisi bulunmaktadır (Kermani, 2018, s. 185). Bu makale çalışması haber ajanslarının Telegram kullanımını üzerine yapılırsa da diğer medya kuruluşları ve nihai okurun Telegram kullanımına yönelik daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Böylece haber ajansları,

medya kuruluşları ve nihai kullanıcıların Telegram üzerinden haberciliğe bakışı açısından kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Tüm bunlara ek olarak haber ajanslarının da sosyal medyayı daha fazla kullanması ve ajansın etkinliğini artırması için anlık mesajlaşma servislerine daha fazla önem vermesi Telegram'ın habercilik açısından etkin kullanılmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak teknoloji tabanlı medya her geçen gün insanların yaşamlarına daha derinden etki etmektedir. Etkilerin ortaya çıkarılabilmesi için bu teknolojilerin bir parçası olarak farklı disiplinlerden gelen çeşitli değerlendirmeler gereklidir. Anlık mesajlaşma servislerinin habercilik açısından etkilerinin ele alınması, buralarda bulunan farklı kitlelerin değerlendirilmesi, anlık mesajlaşma servislerinin kullandığı teknolojilerin gelecekteki habercilik anlayışını nasıl şekillendireceği, teknolojilerin ortaya çıkardığı zorluklarla habercilerin ne şekilde mücadele edebileceği gibi ortaya çıkabilecek sorunlara yönelik daha kapsamlı çalışmalar gerekmektedir.

Kaynakça

- AA. (2021). *Kuruluşundan Bugüne Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 29.03.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce>
- Algül, A., & Sütçü, C. (2015). Değişen Haber Algısı: Kullanıcılar Sosyal Medyada Haberleri Nasıl Değerlendiriyorlar? *Global Media Journal Turkish Edition*, 11(6), 18-34.
- Alleyne, M., & Wagner, J. (1993). Stability and Change at the “Big Five” News Agencies. *Journalism & Mass Communication Quarterly*.
- AP. (2021). *Our Story*. Erişim Tarihi: 21.02.2021. <https://www.ap.org/about/our-story/>
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- BBC News. (2020, 10 19). *Thailand protests: Authorities move to ban Telegram messaging app*. Erişim Tarihi: 11.04.2021. <https://www.bbc.com/news/world-asia-54598956>
- Beckett, C. (2008). *SuperMedia: Saving Journalism So It Can Save the World*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Chau, D. (2021, 01 19). *Donald Trump supporters embrace Signal, Telegram and other 'free speech' apps*. Erişim Tarihi: 06.04.2021. <https://www.abc.net.au/news/2021-01-20/donald-trump-social-media-apps-free-speech-privacy/13071206>
- CNN Türk. (2021, 01 11). *Telegram, BİP, Signal ve Dedi ilk 5'te, WhatsApp 20. sıraya kadar düştü*. Erişim Tarihi: 08.03.2021. <https://www.cnnturk.com/teknoloji/telegram-bip-signal-ve-dedi-ilk-5te-whatsappin-dususunu-ise-suruyor>
- DHA. (2021). *DHA Kurumsal*. Erişim Tarihi: 09.03.2021. <https://www.dha.com.tr/satis/kurumsal.asp>
- Girgin, A. (2002). Haber Ajansı. *Selçuk İletişim*, 2(2), 107 - 116.
- İHA. (2021). *İHA Hakkımızda*. Erişim Tarihi: 02.04.2021. <https://www.iha.com.tr/hakkimizda.html>
- Kermani, H. (2018). Telegramming News: How have Telegram channels transformed journalism in Iran? *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*(31), 168-187.
- Kıyan, Z., & Törenli, N. (2018). Sosyal Medyanın Gazetecilikteki Rolü: Türkiye'deki Haber Kuruluşları Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 32-52.
- Koyuncu, E. (2016). Haber Ajanslarının Instagram ve Twitter Kullanımının Doğrudan Topluma Ulaşım ve Etkileşim Yönünden İncelenmesi. *İNİF E-Dergi*, 1(2), 50-63.
- Lou, C., Tandoc Jr, E., Hong, L., Pong, X., Lye, W., & Sng, N. (2021). When Motivations Meet Affordances: News Consumption on Telegram. *Journalism Studies*, 22(6), 1-19.
- Newman, N. (2020). *Executive Summary and Key Findings of the 2020 Report*. Erişim Tarihi: 03.04.2021. <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/overview-key-findings-2020/>

- Nicas, J., Isaac, M., & Frenkel, S. (2021, 01 13). *Millions Flock to Telegram and Signal as Fears Grow Over Big Tech*. Erişim Tarihi: 08.04.2021. <https://www.nytimes.com/2021/01/13/technology/telegram-signal-apps-big-tech.html>
- Özyal, B., & Tosun, G. (2017). Dijital Gazeteciliğin Gelişen Bir Formu Olarak Mobil Gazetecilik. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(28), 60 - 81.
- Reuters. (2018, 04 30). *Iran's judiciary bans use of Telegram messaging app: state TV*. Erişim Tarihi: 09.03.2021. <https://www.reuters.com/article/us-iran-telegram-apps-idUSKBN1I11JM>
- Reuters. (2020, 08 18). *Russia lifts ban on Telegram messaging app after failing to block it*. Erişim Tarihi: 14.04.2021. <https://www.reuters.com/article/us-russia-telegram-ban-idUSKBN23P2FT>
- Reuters. (2021). *Content Types*. Erişim Tarihi: 08.03.2021. <https://www.reutersagency.com/en/content-types/pictures/>
- Reuters Institute. (2020). *Reuters Institute Digital News Report 2020*. Erişim Tarihi: 27.03.2021. <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/>
- Rosenblatt, J. (2021, 01 26). *Google Pressed in Lawsuit to Dump Telegram Just Like Parler*. Erişim Tarihi: 16.04.2021. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-25/telegram-deserves-same-fate-as-parler-suit-against-google-says>
- TASS. (2021). *TASS History*. Erişim Tarihi: 11.03.2021. <https://tass.com/history>
- Tavşancıl, E., & Aslan, A. (2001). *İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Telegram. (2020). *Telegram'ın Evrimi*. Erişim Tarihi: 19.03.2021. <https://telegram.org/evolution>
- Telegram. (2020, 08 01). *Voice Calls: Secure, Crystal-Clear, AI-Powered*. Erişim Tarihi: 12.02.2021. <https://telegram.org/blog/calls>
- Telegram. (2021). *Taking Back Our Right to Privacy*. Erişim Tarihi: 08.01.2021. <https://telegram.org/blog/unsend-privacy-emoji>
- Theguardian. (2020, 11 07). *'Nobody can block it': how the Telegram app fuels global protest*. Erişim Tarihi: 01.04.2021. <https://www.theguardian.com/media/2020/nov/07/nobody-can-block-it-how-telegram-app-fuels-global-protest>
- Thrift, N., Tickell, A., Woolgar, S., & Rupp, W. (2014). *Globalization in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Tokgöz, O. (2015). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TRT Haber. (2021, 01 12). *Telegram 500 milyon kullanıcıya ulaştı*. Erişim Tarihi: 26.02.2021 <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/telegram-500-milyon-kullaniciya-ulasti-546624.html>
- UPI. (2021). *About UPI*. Erişim Tarihi: 23.03.2021. <https://about.upi.com/>
- Ünal, A. (2020). Yeni Medya ile Yeni Gazetecilik Anlayışı: Haber Ajanslarının Sosyal Medya Gazeteciliği Açısından İncelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1011 - 1031.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6 b.). Ankara: Seçkin Yayınevi.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Kimlik Mekânı Olarak Park: Gaziantep'teki Park Deneyimlerine Göç ve İletişim Perspektifinden Bir Bakış¹

Park as a Space of Identity: A View of Park Experiences in Gaziantep from the Perspective of Migration and Communication

Hakan KILINÇ^a Gökhan GÖKGÖZ^{b*}

^a Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5427-3491

^b Doç.Dr, Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9072-4015

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 13 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Kültürlerarası iletişim,
Suriyeli göçmenler,
Kimlik,
Mekân,
Ayrım,
Park

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 9, 2021

Accepted August 13, 2021

Keywords:

Intercultural communication,
Syrian immigrants,
Identity,
Space,
Distinction,
Park

ÖZ

Park denildiğinde ilk olarak yeşilliğin ve doğanın ön planda olduğu, fiziksel vurgularla öne çıkan ve daha çok kentleşme ve çevreyle ilişkili bir alan akla gelmektedir. Ancak parklar yalnızca bunlarla sınırlanabilir niteliklere sahip değildir. Özellikle Gaziantep kenti açısından bakıldığında bunların çok daha ötesinde ve daha derinlikli bir anlamı olmakta, toplumsal ve kültürel açıdan belli hususlara işaret etmektedir. Nitekim Gaziantep insanının ev ile olan ilişkisinin bir devamı niteliğinde olan parkların, fiziksel özelliklerinden ziyade toplumsal yönüyle ön plana çıktığı söylenebilir. Bu anlamda parkları, sınıflar arası ve kültürler arası bir iletişim mekânı olarak görmek da mümkündür. Ancak herkesin erişimine ve kullanımına açık olmasına rağmen, söz konusu Suriyeli göçmenler olduğunda Gaziantep insanının söylem güzergâhı, parkları kültürlerarası bir iletişim mekânı olarak görmek yerine ayrımcılığa ve ötekileştirmeye doğru bükülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, yerliler ve göçmenlerin karşılaştığı kamusal bir mekân olarak parkları kimlik ve ötekilik üzerinden okumayı, Gaziantepli yerlilerin bu konudaki kendilik biçimlerini anlaşılır kılmayı ve en nihayetinde Suriyeli göçmenlerin parklarda sahip olduğu "konumu" yerli halkın gözünden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

When the park is mentioned, the first thing that comes to mind is a space where greenery and nature are at the forefront, which stands out with physical highlights and is more related to urbanization and the environment. However, parks do not have qualifications that can only be limited to these. Especially when looked at from the perspective of Gaziantep city, they have a much more and deeper meaning, pointing to certain issues in social and cultural terms. It can be said that the parks, which are a continuation of the relationship of the people of Gaziantep with their home, come to the fore with this social aspect rather than their physical characteristics. In this sense, it is also possible to read parks as a place for communication between classes and cultures. However, although it is accessible and used by everyone, when it comes to Syrian immigrants, the discourse route of the people of Gaziantep bends towards discrimination and marginalization rather than seeing the parks as an intercultural communication place. Therefore, this study aims to read the parks through identity and otherness as a public space that locals and immigrants encounter, to make the self-forms of Gaziantep locals understandable and ultimately to reveal the "position" of Syrian immigrants in parks from the eyes of the locals.

¹ Bu çalışma, temel olarak Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalında Doç.Dr. Gökhan Gökgez danışmanlığında Hakan Kılınç tarafından hazırlanan ve nitel bir metodolojik güzergâha yaslanan "Kültürel/Kamusal Bir Deneyim Mekânı, Gündelik Hayat ve Boş Zaman Etkinliği Olarak Park: Gaziantep Kenti Örneği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmekle birlikte, ek olarak alana ilişkin güncel nicel verilerle desteklenmiş ve bu vesileyle daha kapsayıcı bir çerçeveye bağlanmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Parks correspond to an important place in the daily life of people of Gaziantep. The parks, where traditionally valued rituals are performed, where people have the opportunity to meet with their social environment, are also used as an escape area to get out of the routine flow, can also be considered as a kind of extension of the courtyard (life) represented in traditional Antep architecture as open spaces. As it is understood, it does not seem possible that daily life can flow without touching the park. Based on this importance, it is possible to consider the park space as a potential communication space. It can be said that this is so in two respects: First, as a common space that will allow subjects living on the same side of the social sphere to come together. As a place of experience that cannot be encountered in ordinary life, who follow different economic routes in this context, and where individuals from different social classes come together, the park has a repertoire that allows these distinctions to be overcome. Second, it is as a dividing line between culturally different neighborhoods. As one of the places where meanings and images that connect the locals of Gaziantep culturally are established, the park functions as a space of separation, symbolically fenced off and naturally included in the space of the "we". In this context, it can be said that the park space and the relationship established with that place are one of the founding elements of local identity in the city of Gaziantep.

This issue has become more evident especially with the Syrian civil war and the aftermath of the immigration wave. After the war that started in 2011, the number of Syrian immigrants in the city of Gaziantep increased rapidly, and at the end of the 10-year period, it has reached approximately half a million people with official figures today. Here, it is much more important to follow the qualitative world of sociology in and after migration, and to reflect on the social impacts it creates on the rest of human life, especially communication, rather than the quantitative world indicated by the numbers. As a matter of fact, the parks in Gaziantep city space are established as a kind of micro-cosmos where this social transformation can be seen, communication problems and possibilities can be read, and the rigidity and flexibility of cultural identities can be interpreted. This study approached the park space from this theme and aimed to reveal the dominant meaning maps through the discourses of the locals of Gaziantep who experienced the park space. In this context, in-depth interviews were conducted with a total of 10 people, 6 women and 4 men, in the two parks where the encounters were most intense, Çamlık and Kavaklık parks.

In-depth interview is a qualitative method that allows for an anthropological reading. In this way, people's understanding of communicating with that space and in that space, their way of representing that space, their defense strategies or their quest to open that space to the outside can be revealed. The corridors of meaning, images, forms of word and silence, slang and similar linguistic cracks that are not revealed in the first place but become visible as the speech goes deeper, reveal the mind maps of that space. Looking in this direction; It can be said that the parks in Gaziantep city space were established as a communication space for social actors and their cultural counterparts. The cultural side of individuals who have different economic-political interests and even belong to different social classes objectively, whose political pursuits and attainments differ from each other, and whose voting behavior is diverse, enables them to see the park as a place of communication and a positive experience. On the other hand, the parks in the Gaziantep city work as a place of separation, especially when it comes to Syrian migrants.

When looking at the discourses here and thus the findings obtained from in-depth interviews; When it comes to Syrian immigrants, it is seen that the language has completely transformed and some kind of exclusion motivation is activated. The exclusion here is accompanied by a melancholic leap towards an essence believed to exist in the past; This is followed by a repertoire that used to talk about the beauty of parks and human tolerance. At this point, this past has deteriorated and the anger resulting from this has been directed to the Syrian migrants as the closest other who is seen as responsible. As a matter of fact, it is observed that the anger here can sometimes take racist appearances. The usual activities carried out in the park space are clearly negated when the perpetrators of them are Syrian migrants, every contact of the immigrants with the park place is met with a kind of protectionist reflex and ultimately there is a holistic attitude towards the identity of the immigrant subject rather than the act itself. A striking issue at this point; It is a higher level of cultural consolidation towards Syrian immigrants in the parks in the regions where heterogeneous identities are intense and which have the title of cosmopolitan in this context. As it is understood, there is a multidimensional imagination fixed in the park space but with a historical, social, cultural and economic context far beyond that.

Giriş

“Yerli halk-mülteci karşılaşması, kuşkusuz ki, ‘yerleşik-dışlanmış diyalektiği’nin en görkemli örneğidir”
(Bauman, 2012, s. 196).

Suriye’de 2011 yılı itibariyle başlayan iç savaş ve sonrasında devam eden çatışmalarla birlikte Suriye’den diğer ülkelere yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Bu göç konusunun; hem göçmenler açısından hem de gittikleri coğrafyalarda yaşayan insanlar açısından toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi alandaki yansımaları akademik çevrelerin araştırma konusu haline gelmiştir. Suriye’ye komşu ülke olması ve kültürel yakınlık gibi nedenlerden dolayı en fazla göç alan ülke Türkiye olmakla birlikte, en fazla göç alan kentlerin başında da Gaziantep gelmektedir.

Bu duruma bağlı olarak yerliler ile göçmenlerin kent içerisindeki kamusal mekânlarda karşılaşma sıklığı da artmıştır. Farklı kültürlerle sahip bireyler olarak göçmenler ve yerliler arasında kültürlerarası iletişim perspektifini destekleyen bu hal, zaman zaman ötekileştirici ve ayrımcı bir bakış açısının da konusu olabilmektedir. Bu sebeple araştırma, yerlilerin söylem ve deneyimlerinden yararlanarak Gaziantep insanının Suriyeli göçmenlere ilişkin düşüncelerini kentin önemli kamusal mekânlarından biri olan parklar üzerinden okumayı, Suriyeli göçmenlerin parklarda sahip olduğu “konumu” yerli halkın gözünden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu okuma aynı zamanda antropolojik bir okumadır da. Nitekim Auge ve Colleyn (2005, s. 16-17), antropolojinin konusunu “Belli bir yerde insanlar arası ilişkiler bu insanlar tarafından nasıl algılanmaktadır?” sorusunun belirlediğini söylemektedir. Bu ilişki bir anlam içermektedir. Toplumsal bir mekânı işgal eden insanlara bu mekânda görünür olma ve bu mekânı temsil etme biçimi konusunda aracı olan olanaklar antropolojik girişimin alanı içerisinde yer almaktadır.

Dolayısıyla çalışmada araştırma sahası olarak Gaziantep kentinde Suriyeli göçmenlerin yoğunlukta olduğu bölgeler tercih edilmiş ve bu bölgelerde yer alan Kavaklık Parkı ve Düztepe Kültür (Çamlık) Parkı olmak üzere iki farklı park belirlenmiştir. Mekân olarak seçilen bu iki park göçmen-yerli karşılaşması açısından oldukça önemlidir. Nitekim Kavaklık Parkı, bölgesel bir park olmaktan ziyade kentsel bir park olma işlevi görürken, diğer bir ifadeyle herkesin erişimine ve kullanımına açık olan bir park iken; Düztepe Kültür (Çamlık) Parkı ise bölgesel bir park olmakla birlikte farklı kesimlerin yan yana olduğu kozmopolit bir yerleşim alanı içerisinde bulunmakta ve o bölgenin tek yeşil kamusal mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekân ve kimlik bağlamında tasarlanan bu nitel çalışmada, parklarda karşılaşan yerliler ve göçmenler arasındaki ilişkinin Gaziantepli yerlilerin anlam dünyasındaki karşılığına odaklanılmaktadır. Bunu destekleyecek biçimde ilkin mekân ve kimlik konusu tartışılacak, sonrasında Suriyelilerin Gaziantep kentindeki dağılımı ile boş zaman örüntülerine değinilecek ve ardından saha bulgularına yer verilecektir.

İnsan-Mekân İlişkisi ve Kimliğin Toplumsal İnşası

Mekân kavramına ontolojik ve epistemolojik olarak bakıldığında yalnızca coğrafi bir terim ya da fiziksel bir kavram ile sınırlı olmadığı, toplumsal anlamda bir tekabülünün olduğu da görülmektedir. Kuban (2014, s. 15), yalnızca boşluk ve sınırlarla açıklanması mümkün olmayan mekânın, biçimsel olduğu kadar insan hayatına ilişkin nitelikleri de içeren bir tanım üzerinden açıklanması gerektiğini belirtir ve insanın hareketleriyle şekillendiğini vurgular. Dolayısıyla mekânı mekân haline getiren, üzerinde eyleyen insanlar ve yaşantılarıdır.

Lefebvre’e göre, toplumsal mekân formu, bir araya gelmedir; insanların birbirleriyle bulunduğu noktadır, kendiliğindenliktir. Bu mekânın içinde bulunan her şey, hem işbirliği hem

de çatışmalarla toplumun kendisi tarafından üretilmektedir. İnsanların belli bir noktada bir araya gelmesini sağlayan toplumsal mekân, içerisinde bulunanları bir taraftan yan yana getirirken öte taraftan dağıtmaktadır (Lefebvre, 2016, s. 125). Benzer olanın yaşamasına, farklı olanın ise dışlanmasına neden olan mekân, üzerinde yaşayan insanların ortak yönelimlerle karşılıklı bir toplumsallaşma süreci içerisine girmelerini ve güçlü toplumsal bağlar yaratmalarını sağlar. Böylece müşterek değerlerin yaratılmasına aracılık eden mekân, kültürel sembol ve formlarla doldurulmuş bütün değerleri bünyesinde taşır (Aydemir, 2011, s. 77). Bununla birlikte Massey, mekân, kimlik ve iktidarın birbiriyle kesiştiğini ve birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiğini söyler. Mekân ve kimliğin vazgeçilmez ögesi olarak iktidar, toplumsal ilişkiler marifetiyle hem toplumsal bir kimlik oluşturur hem de mekânı inşa eder. Bu durumun döngüsel bir süreç olarak açıklayan Massey, tersten bir okuma yaparak, mekânın da iktidarı ve kimliği yarattığını savunur. Başlangıçta iktidara ilişkin toplumsal ilişkiler, bir iktidar aracı ve biçimi olarak mekânsallaşır. Aynı zamanda iktidar yüklü olan toplumsal ilişkiler, mekânda birbirlerine sıkı sıkıya bağlanarak, her türlü kimliği oluşturmaktadır (Massey, 2016, s. 38-39). Dolayısıyla başkalarıyla ilişkilerin ve farklılıkların açığa çıktığı bir sahne olarak mekânsallaşma, bir yandan ilişkilendirirken öte yandan ayırır. Görünüş sahasında, ortak bir alanda yan yana gelen insanları ilişkilendirirken; bu bir arada olan, eyleyen ve konuşan insanların farklı “kimlik”lere sahip olması dolayısıyla ayırır ve bu, mekânda kendisini gösterir (Dikeç, 2016, s. 54).

İnsana ait bir durumu ya da bir niteliği gösteren kimliğin işlevi, birbirine benzeyen ya da benzemeyen özellikleri ortaya çıkarmaktır. Bu durum ise, kimliğin bir aidiyet gerçeği olduğuna işaret eder ve buna bağlı olarak kimliğin ayırt edici işlevinin kendiliğinden oluştuğunu gösterir (Ergun, 2000, s. 122). Dolayısıyla aidiyet duygusu, kimliğin hemen yanı başında gizlenir. Bu anlamda aidiyet ve kimlik, iç içe geçmiş unsurlar olarak birbirlerini tamamlar. Nitekim aidiyet, insanların ya da toplumların kendi kültürel eylemlerini açığa çıkarmasını sağlarken bir kimlik edinme sürecinin de önemli parçalarından birini oluşturur. Ancak kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynayan kültürel ve toplumsal değerler, bunların dışında yer alan bir toplumun ait olduğu değerleri arasında yer almayabilir. Nitekim bireyler yaşadığı toplum içerisinde kendine ait değerler üzerinden kendi kimliğini yaratırken, aynı zamanda kendi toplumu ve kültürünün dışında olanların konumu üzerinden de kendi kimliğini oluşturur.

Kılıçbay’ın söylediği gibi kimlik, var oluşunu borçlu olduğu ve varlığını sürekli tetikleyen iki paradoksun kıskacı arasında yer alır. Bir yönüyle aynı olana ve özdeşliğe işaret eden kimlik; herhangi bir tercih neticesinden bağımsız olan bir aidiyeti, mensubiyeti ve bir çokluk ile aynı olmayı ortaya çıkarır. Paradoks tam da bu noktada kendini gösterir. Nitekim paradoksun diğer yönü, kimliğin ötekine göre bulunduğu konumundan kaynaklanan bir inşa sürecine yaslanır. Her aynı olma durumu, öyle olmayana, “öteki”ne göre konumlandırılma ve oluşturulma zorunluluğunu barındırır. Bu durum, olumsuz bir inşa sürecidir. Yani ne olduğundan öte, ne olunmadığı üzerine kurgulanan bir mimaridir. Tersten okuma yapıldığında, “öteki” de kendi kimliğini oluştururken kendini yine bu “kimlik” cephesi üzerinden tarif eder. Bu durum da negatif bir inşa süreci olarak kendini gösterir. Böylece her “öteki” birbirlerinin aynalarında diğer tarafı inşa eder ve bu döngü bir devinim halinde devam eder (Kılıçbay, 2003, s. 155-156). Bu anlamda kimlik tanımlaması yapılırken ötekenden bağımsız olmayan, ötekini de içine alan, onun üzerinden varlığını ortaya koyan ve kendine ait olanı ona göre benimseyen bir yaklaşım sergilenmektedir. Ancak bu aidiyetler gelişigüzel oluşturulmuş toplumsal değerler değildir. Maalouf, bir insanın kimliğinin başına buyruk aidiyetlerin birbirlerine eklenmeleri anlamına gelmediğini söyler. Buna göre kimlik, yamalı bir bohça da değildir, gergin bir tuval üzerine çizilen desendir (2002, s. 27). Bu anlamda aidiyet

hem kimliğin oluşum sürecinde önemli bir yapıtaşı olarak değerlendirilmekte hem de kimlik için vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır.

Dolayısıyla aidiyet duygusunun bir ürünü olan ve toplumsal zemine yaslanan kimlik kavramı, üretilen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimliğin inşa edilebilir bir yönünün olması, onun sabit olmadığını, bulunduğu duruma göre değişebileceğini de beraberinde getirmektedir. Bilgin'e göre, kimlik bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Bir topluluğun sahip olduğu kimlik, diğer topluluklarla ilişki içerisinde ve zamanla değişebilme niteliğine sahiptir. Bireysel kimlikler nasıl ki bireylerin kendi arasındaki ilişkiler neticesinde oluşuyorsa, toplumsal kimliklerin oluşum süreci de topluluklar arası ilişkiler bağlamında mümkün olabilmektedir. Bu açıdan hiçbir topluluk ne tek başına kendine bir kimlik edinebilir ne de zaman ve mekândan bağımsız bir kimliğe sahip olabilir (Bilgin, 2007, s. 14).

Nitekim toplumsal bir süreç içerisinde oluşan kimlik, mekânın uzağında inşa edilen bir kavram değildir. Aksine insana ait olan her kültürel değer mekâna yansımakta, her mekâna yansıyan değer ise insanı daha da anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca hem insanın mekânla etkileşime geçmesi hem de insanın insanla belli bir mekân üzerinde etkileşime geçmesi ve kendine ait kültürel değerleri birbirine göre konumlandırarak oluşturması kimliğin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Altunoğlu, kimliğin ilişkişel olduğunu, ancak "öteki" ile etkileşimi sırasında kendini gösterdiğini söyler. Buna göre, hiçbir etkileşim boşlukta gerçekleşmeyeceği için "ben" ve "öteki" arasındaki ilişki daima mekânla kayıtlıdır. Bu anlamda zaman ve mekân kimlikte sürekli var olan unsurlardır (Altunoğlu, 2009, s. 69). Mekânın bu yönüne yapılan vurgu, kimliğin varlığını koruyabilmesi için mekânsız olamayacağını ve mekân gibi kültürel bir zemine her zaman ihtiyacı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Aytaç'a göre, insanlar kimliklerini inşa ederken başka insanlarla veya gruplarla etkileşime geçmekte ve insanların kendilerini başkalarıyla karşıtlık ilişkisi içerisinde algıladığını belirtmektedir. Ayrıca kimlik ile bu kimliğin ortaya çıktığı ya da ifade edildiği mekânlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Aytaç, 2017, s. 272). Dolayısıyla etkileşim temelli inşa edilen kimlik, mekân ile bir çerçeve içine alınmaktadır.

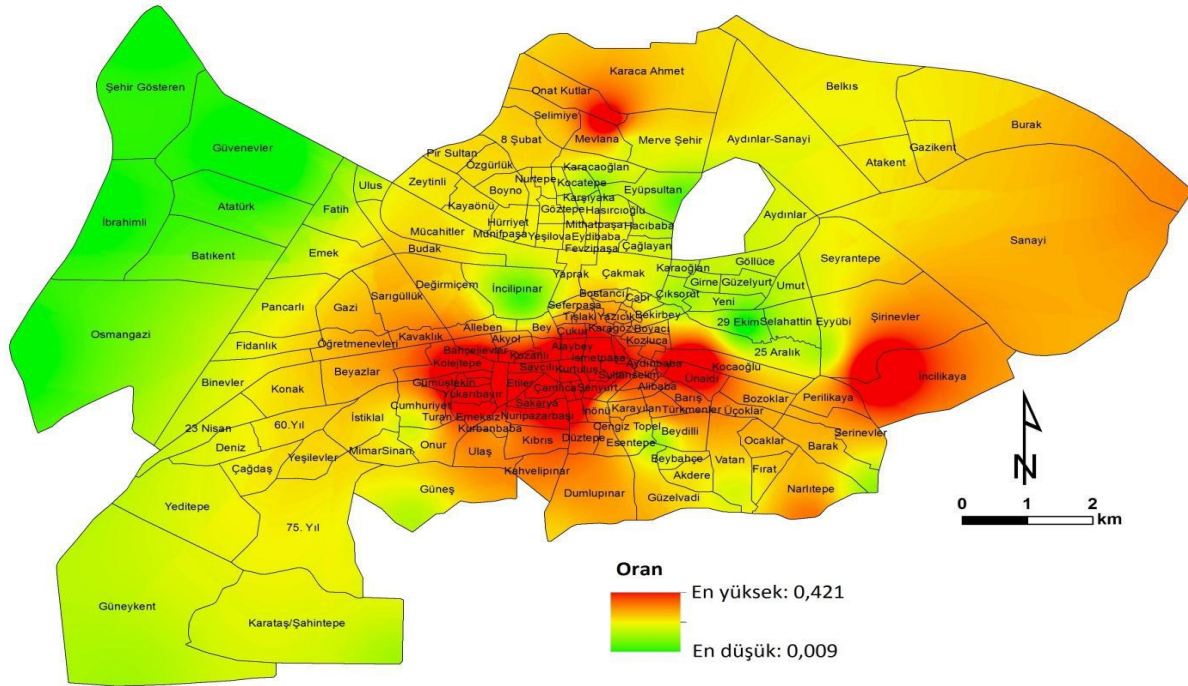
Bu doğrultuda Kong ve Yeoh (2006), mekân ile kimlik arasında iki tür ilişkinin bulunduğunu söylemektedir. Birincisi her mekân bir kimlikle birlikte ortaya çıkar ve mekânın kendisi zaten bir kimliğe sahiptir. Mekânın kimliği de, ayırıcı bir unsurdur. İkincisi ise insan, mekânın kendisini kimliğin bir parçası olarak görmektedir (Alver, 2010, s. 21). Kimliğin tıpkı bir komşu ülkeye benzediğini ve "öteki"yle bir karşıtlık içerisinde olduğunu söyleyen Urry, ayrıca kimliğin zaman, mekân ve belleği bir araya getiren duygu yapılarının sonucu olarak ortaya çıktığını söylemektedir (Urry, 2015, s. 247). Dolayısıyla kimlik, mekânsal olmanın yanı sıra, yalnızca şimdiye hitap etmeyen, geçmişten beri süregelen ve geleceğe doğru ilerleyen kültürel bir inşadır. Kesin ve sabit bir çizgide hareket eden, zamanın tarihsel seyrinden bağımsız olan bir unsur değil; aksine içerisinde yer aldığı konjonktüre göre değişime uğrayan, "ben" ya da "biz" duygusunun kültürel zemine oturtulmuş bir parçasıdır.

Hall (1998), kimliğin "bir anlatı olarak, bir söylem olarak daima Öteki'nin konumundan anlatıldığını" söyler. Bu vurgu göçmen kimliği açısından özellikle önemli görünüyor. Zira yeni bir toplumsal alanda tanınma arzusu, önceden o alanda ikamet eden insanların kimlik alanına atıfla değerlendirilir. Bir topluluğun inşası, toplumsal entegrasyon, kültürlerarası iletişim veya tüm bunların reddi, esasen bu arzu ve atıf ilişkisi üzerinden gerçekleşir. Göç perspektifinden bakıldığında kentin yerlilerine merkezi ve aktif bir rolü kendiliğinden tanımlayan bu yaklaşım, göçmen kimliğini de pasif bir kurulma hali ilişkilendirir. Ancak göç deneyiminin kendisine bakıldığında başlangıçtaki bu ikiliği aşan ilişkişel boyutların da zaman içerisinde eklendiği, göçmen kimliğinin dahil olduğu toplumsal alandaki mevcut kimlikleri de dönüştürdüğü ve/veya dönüştürürken dönüştüğü görülmektedir. Geleneksel olarak park mekânında kök salmış ve

oraya sabit/yerleşik yerli kimliğinin, hareketli ve dinamik bir devinime sahip olan yersizleşmiş bir göçmen kimliği ile karşılaştığında ortaya çıkan “zihinsel alan” (Robins, 2001, s. 32-33) bu sebeple üzerinde düşünülmesi gereken bir tasavvur alanıdır. Park mekânı izleğinden bakıldığında; Gaziantep’li yerlilerin savunmacı bir kolektif kimliği harekete geçirdikleri, tekil bir kendilik bilincini ve geleneksel bir kültürel geçmişe işaret ettikleri, en nihayetinde göçmen kimliğini dışarıda konumlandırarak kendi kolektif kimliğinin sınırlarını belirledikleri görülmektedir. Ortak bir hafızaya yapılan çağrı ve bu vesileyle geçmişten çekilip çıkarılan olumlu imgeler, bu kolektif kimliğin hem park mekânında merkezi bir konum almasını hem de kendi haline bıraksa dağılacağını düşündüğü kimlik unsurlarını bir arada tutmasını kendisi açısından garanti altına almaktadır. Anlaşılacağı üzere, göç bahsinde açığa çıkan iki kültür arasındaki bu kimlik ilişkisinin bir yönüyle psikolojik diğer yönüyle sosyolojik ama en nihayetinde toplumsal aktörlerin o mekânla -*park mekânı*- ilişkisini mutlak şekilde belirleyen ontolojik bir statüsü bulunmaktadır.

Gaziantep Kentindeki Suriyeli Göçmenlerin Yönelimleri ve Boş Zaman Örüntüleri

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün yaptığı açıklamaya göre, 24 Şubat 2021 tarihi itibarı ile Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin sayısı toplam 3 milyon 656 bin 525 kişidir. Yine bu verilere göre Suriyelilerin en çok yaşadığı kentler arasında yer alan Gaziantep, 449 bin 945 Suriyeli göçmen nüfusuyla ikinci sırada yer almaktadır.²Gaziantep’te Suriyeli göçmen sayısının bu kadar fazla olmasının nedeni, hem kentin Suriye’ye coğrafi olarak çok yakın olması hem de geçmişten gelen tarihsel ve kültürel ortaklığa atfen açıklanabilir. Kentin toplam nüfusu göz önünde bulundurulduğunda bu sayı Gaziantep nüfusunun yaklaşık yüzde 20’sine tekabül etmektedir. Bu oranın yerleşik bir kent açısından oldukça yüksek bir düzeye karşılık geldiği aşikârdır.

Grafik 1: Suriyeli göçmenlerin Gaziantep kentindeki mahalle nüfuslarına göre oransal dağılışı (Sönmez, 2016, s. 396)

²<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Erişim Tarihi: 24.02.2021)

Dolayısıyla Suriyeli göçmenlerin, Gaziantep kenti açısından toplumsal, kültürel, ekonomik vb. açılardan kaçınılmaz etkilerinin olduğu bir gerçektir. İki kültür arasındaki ayrım çizgileri de bu süreçte belirginleşmiştir. Suriyeli göçmenler kente uyum sağlamaya çalışırken, Gaziantepli yerliler onlara çoğunlukla “öteki” gözüyle bakmaktadır. Bir yandan Suriyeli göçmenlerin varlığını kabullenirken; diğer yandan kentin gündelik ve toplumsal yaşamında onları her gördüğünde, buraya ait olmadıkları bilinciyle hareket etmekte, onların “öteki” olduğunu kendi benliğinde içselleştirmek suretiyle her fırsatta onlara bir tür ötekilik bilinci üzerinden yaklaşmakta ve en nihayetinde onları farklılaştırmaktadır.

Farklılıkların kendi içlerinde taşıdıkları bir öz, cevher ya da sabit, mutlak, tarihsiz nitelikler nedeniyle var oldukları yönündeki bütün yaklaşımların idealist perspektife bağlı zihinsel inşalar olduğu, gerçeğin olduğu halde ortaya çıkmasına neden olan kendi iç dinamiklerini, motivasyonlarını ve bunları ortaya çıkaran ilişkiselliği ters yüz eden bir analiz çerçevesi sunduğu öne sürülebilir. Fark “kendinde şey” değildir. İçinde yer aldığı koşulların ve ilişkilerin bileşkesinde inşa edilen, sökülen ve yeniden inşa edilen bir süreçtir (Alpman, 2019, s. 384).

Bu durumun kendini gösterdiği alanlardan biri de Gaziantep insanının toplumsal hayatında önemli bir yeri olan parklardır. Köksalan, Gökğöz ve Aydın (2021a; 2021b) tarafından gerçekleştirilen ve Suriyeli göçmenler ile Gaziantepli yerlilerin kültürlerarası iletişim örüntüleri ve mekân deneyimlerine odaklanan araştırmanın nicel desen sonuçlarına da bakıldığında bu görülebilmektedir (bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).³ Buna göre, Suriyeli göçmenlerin deneyim alanı içerisinde “parka gitme”, 3.17 ortalama değeri ile en fazla gerçekleştirilen boş zaman etkinliklerinden birisi olarak kabul edilirken; bu oran Gaziantepli yerlilerin dünyasında 3.15 ortalama değeri ile yine üst sıralarda yer almaktadır. Nitekim bu oransal dizilim, çoğunlukla parklarda gerçekleştirilen “yürüyüş” etkinliği ile birlikte düşünüldüğünde, park mekânının lehine daha da derinleşen bir görünümün ortaya çıkacağı söylenebilir. En nihayetinde park mekânının, hem göçmenler ve yerliler arasındaki bir ortaklığa atfen değerlendirilebilecek bir olgu olduğu hem de gündelik yaşam içerisinde en sıradan pratikler kadar yer kaplayan bir deneyim alanı olarak kurulduğu görülmektedir.

³ Köksalan, Gökğöz ve Aydın tarafından gerçekleştirilen ve TÜBİTAK 1003 çerçevesinde desteklenen “Suriyeli Göçmenler ve Gaziantepli Yerlilerin Kültürlerarası İletişim Örüntüleri ve Mekân Deneyimi: Sorunlar, Olanaklar, Eklemlenme ve Mücadele Stratejileri” başlıklı bu söz konusu proje kapsamında 868’i Gaziantepli ve 706’sı Suriyeli olmak üzere toplamda 1574 kişiden nicel desene ait veriler toplanmıştır. Nitel sahası halen devam etmekte olan bu araştırmanın detaylarına <https://www.gockentiletisim.org/> bağlantısı üzerinden ulaşılabilir.

Tablo 1: Suriyeli Göçmenlerin Boş Zaman Kullanım Örüntüleri

Etkinlik	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Deviation
Kamp yapma	702	1.00	5.00	1.1425	.51753
Bir müzik aleti çalma	700	1.00	5.00	1.2014	.72617
Topluluk oyunu	698	1.00	5.00	1.2479	.76708
Plastik sanatlar, resim, heykel	700	1.00	5.00	1.5771	1.22026
Kahvehaneye gitme	698	1.00	5.00	1.6948	1.30114
Lunaparka gitme	699	1.00	5.00	1.7411	1.11523
Spor	704	1.00	5.00	2.1009	1.42515
Piknik yapma	690	1.00	5.00	2.2145	1.23933
AVM'ye gitme	696	1.00	5.00	2.6753	1.54016
Pazar alışverişi	696	1.00	5.00	2.8089	1.47379
Çarşıya gitme	701	1.00	5.00	2.8488	1.30382
Ufak tefek tamirat işleri	704	1.00	5.00	2.9830	1.59649
Parka gitme	692	1.00	5.00	3.1763	1.25393
Televizyon izleme	699	1.00	5.00	3.2861	1.37558
Yürüyüş	699	1.00	5.00	3.3906	1.40730
Yemek pişirme	694	1.00	5.00	3.3991	1.67678
Market alışverişi	701	1.00	5.00	3.5421	1.27951
Valid N (listwise)	642				

Buradaki haliyle Suriyeli göçmenlerin, parkları bir tür kamusal buluşma ve eğlenme mekânları olarak kullandıkları kabul edilse bile, bu tercihteki esas nedenin Suriyelilerin yaşadıkları ev mekânıyla ilişkili olduğu ve buraların yazın sıcak kışın soğuk olmasından dolayı parkların bir tür zorunlu deneyim alanı olarak kurulduğu söylenebilir.

Tablo 2: Gaziantepli Yerlilerin Boş Zaman Kullanım Örüntüleri

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Deviation
Kamp yapma	866	1.00	5.00	1.2229	.64690
Plastik sanatlar, resim, heykel	863	1.00	5.00	1.2700	.78714
Bir müzik aleti çalma	864	1.00	5.00	1.4097	1.01607
Topluluk oyunu	864	1.00	5.00	1.6400	1.17873
Lunaparka gitme	861	1.00	5.00	1.7480	1.05230
Kahvehaneye gitme	864	1.00	5.00	1.9086	1.44412
Spor	867	1.00	5.00	2.1926	1.38402
Pazar alışverişi	864	1.00	5.00	2.4769	1.46869
Ufak tefek tamirat işleri	866	1.00	5.00	2.7633	1.48848
Çarşıya gitme	866	1.00	5.00	2.8672	1.32112
Piknik yapma	859	1.00	5.00	2.8766	1.31289
AVM'ye gitme	861	1.00	5.00	2.8908	1.36217
Parka gitme	853	1.00	5.00	3.1583	1.36077
Televizyon izleme	863	1.00	5.00	3.2132	1.33086
Yürüyüş	864	1.00	5.00	3.2211	1.38054
Yemek pişirme	865	1.00	5.00	3.3237	1.61136
Market Alışverişi	866	1.00	5.00	3.5739	1.29104
Valid N (listwise)	811				

Bu bağlamda Gaziantep kent mekânındaki 2 park -Kavaklık Parkı ve Düztepe Kültür (Çamlık) Parkı- özellikle önemlidir. Suriyeli göçmenlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde yer almakta ve dolayısıyla göçmen ve yerli nüfusun karşılaşması açısından önemli bir iletişim mekânı hüviyetindedir. Gaziantep'in en eski kamusal mekânlarından biri olan Kavaklık Parkı, kentin merkezinde yer almakla birlikte her kesiminden insanların geldiği bir park olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Kavaklık Parkı, bölgesel bir park olmaktan ziyade kentsel bir park olma işlevi görmektedir. Resmi adı Düztepe Kültür Parkı olan ve halk arasında Çamlık Parkı olarak bilinen bu park ise, Gaziantep'in "kenar mahalleleri" olarak nitelendirilen Düztepe,

Esentepe, Cengiz Topel, Cemal Gürsel, Nuripazarbaşı, Sakarya, Yukarıbayır, Turan Emeksiz, Kurbanbaba, Onur, Ulaş ve Kıbrıs Mahallesi gibi çeşitli bölgelerden gelen insanların tek yeşil kamusal mekânı olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla kozmopolit bir yerleşim bölgesi arasında konuşlanan Çamlık Parkı, orta veya düşük ekonomik sermayeye sahip toplumsal kesimlerin en önemli uğrak mekânıdır. Bu açıdan bakıldığında Çamlık Parkı'nın, bu bölgelerin mikro kozmosu gibi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Grafik 1'e de bakıldığında; kentin merkezinde yer alan, Suriyeli göçmenlerin en yoğun olduğu bölgeler ile Kavaklık Parkı ve Çamlık Parkı'nın bulunduğu konum aynı noktalara işaret etmektedir. Bu anlamda gerek fiziksel yakınlık olarak gerekse diğer kullanım nedenlerinden dolayı her iki parkın da Gaziantep insanının Suriyeli göçmenlerle en fazla karşılaştığı mekânlar olduğu söylenebilir. Özellikle Çamlık Parkı, göçmen ve yerli karşılaşmasının en yoğun olduğu alan içerisinde yer almaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Yöntem

Gaziantepli yerliler ile Suriyeli göçmenlerin deneyimleme biçimleri üzerinden park mekânının toplumsal ve kültürel anlamlarını keşfetmeyi amaçlayan bu çalışma esasen etnografik bir yöntemsel güzergâhı takip eder. Etnografi, toplumsal aktörlerin gündelik yaşam pratiklerine, kültürel hikayelerine ve mekânı deneyimleme/dönüştürme biçimlerine odaklanan, orada büyütülen anlatıların dünyasına sızan, insanların konuşmalar marifetiyle dolaşıma soktukları dil ve söylem repertuarını anlamaya çalışan bir yöntemdir. Bir toplumsal grubun veya kültürel kimlik paydaşlarının hem birbiriyle ilişkilerini ve iletişim örüntülerini hem de öteki toplumsal aktörlerle mesafelerini anlamlandırmaya dönük bir çaba, bu marifetle iletişim ve kültür arasındaki ilişkiselliği de büyütür. Nitekim bu çalışmada da odaklanılan nokta, Gaziantep kentinin kültürel hayatında önemli bir yeri olan parkların kültürel haritasını göç perspektifinden çizmek, bunu da insanların kendi anlatılarına yaslanarak yapmaktır. Zira bir toplumsal mekânı işgal eden toplumsal aktörlerin, o mekânda görünür olma ve o mekânı temsil etme girişimleri, dil ve konuşma pratikleri ile tüm bunları anlamaya dönük etnografik yönelimler ve derinlemesine görüşme tekniği aynı çevrim içerisinde yer alır. En nihayetinde bu çalışma kapsamında Kavaklık Parkı'nda 4 kadın, 1 erkek ve Çamlık Parkı'nda ise 2 kadın, 3 erkek olmak üzere toplam 10 kişiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların Suriyeli göçmenlerle ilgili görüş ve söylemleri kendi özgül ve biricik deneyimlerinden oluşmaktadır. Bu sebeple görüşmecilerden elde edilen verilerin kent içerisindeki diğer parklara ve parkı deneyimleyen toplumsal gruplara genellenmesi makul olmaz.

Bir “İletişim” Mekânı Olarak Park

Genel olarak bakıldığında parklar, doğanın kent içerisindeki minyatürü şeklinde tasarlanmakta ve insanlar tarafından da çoğunlukla bu yönde tasavvur edilmektedir. Bunun yanı sıra Gaziantep kenti içerisinde parklar, toplumsal muhteviyata sahip, sosyolojik vurgularla altı çizilen kamusal mekânlar olarak kendini göstermektedir. Kent içerisindeki diğer kamusal mekânlara göre ayrı bir önem taşıyan parklar, geçmişten beri insanların gündelik hayatında önemli bir yere sahiptir. Gaziantep kentinin kültürel hayatında açık alanların ve dolayısıyla parkların bu kadar önemli olmasında eski Antep evlerinin doğrudan etkili olduğunu söylemek mümkündür. Köylüoğlu'nun belirttiği gibi, Gaziantep insanının doğaya düşkün olmasının temelinde eski hayatlı (avlu) evler, çiftlikler ve bağ evleri yer almaktadır. Hayatlı evler tüm ailenin açık havadan yararlanması için özel yapılmıştı ve sabahtan akşama kadar çocuklar hayatta oynardı (2009, s. 169). Nitekim eski Antep evlerinin avlusu ne kadar büyük olursa olsun evlerin geniş bir yapıya sahip olmaması ve ailenin kalabalık bir nüfusa sahip olmasının, kentte açık kamusal mekânların ve dolayısıyla park kültürünün yaygınlaşmasını ve yerleşikleşmesini sağladığı söylenebilir.

Parklar, insanların çalışmadan artakalan boş zamanlarında en fazla vakit geçirdikleri mekânlar olmakla birlikte toplumsal ve kültürel yönleriyle de ön plana çıkmaktadır. “Gaziantep’te bir hafta çalışır bir gün yer” sözünü Gaziantep’te bilmeyen yoktur. Bu söz, Gaziantep’lilerin hafta boyunca çalışıp hafta sonu ve özellikle pazar gününde ise aileleriyle, komşularıyla ya da akrabalarıyla bir araya gelmelerine, hep birlikte olmalarına vurgu yapar. Böylece Gaziantep insanı bir haftanın yorgunluğunu pazar günü dinlenmeyle, eğlenmeyle gidermeye çalışmaktadır. Parklar, bu bir araya gelme durumuna ev sahipliği yapmaktadır. Nitekim insanlar, parkları evlerinin bir devamı olarak görmekte ve evinin bir parçası gibi kullanmaktadırlar. Katılımcıların parklarda birlikte vakit geçirme konusundaki söylemlerine bakıldığında;

A Hanım: “Mesela çalışmıyorsun, evde oturuyorsun. Devamlı televizyona bakıp odaklanacağına bu tarafa geliyorsun; yani hiç yoktan iki eş dost, arkadaşını görüyorsun. Hani derler ya bir arkadaş orda oturuyor sen de burada oturuyorsun. Bir yani merhabalaşman bile dünyaya geliyor. Ama evde oturduğunda duvar sana bakıyor, sen duvara bakıyorsun, televizyon sana bakıyor. Aynı televizyona bakmaktan insan yani bıkmıyor. Yani beyni donuyor. Ama böyle parka geldin mi hiç yoktan dostlukların artıyor, çevren artıyor.”

C Bey: “Genelde boş olduğumuz zaman arkadaşlarla buraya (Çamlık Parkı) geliriz. Genellikle sohbet, muhabbet, çekirdek, kola... Ondan sonra arkadaşlarımızla aramızda bir şeyler paylaştığımız yer sadece Çamlık diyebilirim. Burası sessiz sakin oluyor. Kendi aramızda paylaşımlarımız sohbetlerimiz hep burada döner (...) Ben 21 yıldır burada yaşıyorum. Çocukluğumdan beri bu parkı kullanıyorum.”

N Hanım: “Eskiden beri her gün geliriz buraya. Önceden komşularla birleşirdik. Önce bizim mahallede komşum kulağı çınlasın Elif vardı. 3 4 tane kızı vardı. Benim 3 tane kızım vardı. Ondan sonra Aralık Hayce’nin 4 tane kızı vardı. Neziha’nın 3 tane kızı vardı. Eley komşumun 2 tane kızı vardı. Biz yani böyle horantaydık, komşu değildik. Horantaydık, birleşirdik hepimiz buraya gelirdik. Ben aha bu çocuklarımın hepsini burada büyüttüm. 3 kızım 2 oğlum var. Çok güzel anılarımız oldu komşularla.”

Bu söylemlerde de görülüyor ki; parklar, insanların, diğer insanlarla etkileşime geçtiği kamusal mekânlardır. Bu etkileşimin gerçekleşmesi için akraba, komşu veya herhangi bir tanıdık olması söz konusu değildir. Kentin herhangi bir bölgesinden parka gelen insanlar benzer amaç için o mekânda bulunmaktadır ve diğer insanlarla iletişime, etkileşime geçmesi kaçınılmazdır. Böylece birbirlerini tanımayan insanlar da parklarda bir araya gelerek aynı mekânı paylaşmaktadır. A Hanım’ın söylediği gibi;

“Ya ben, bak mesela bundan giden hafta mıydı? Bir leğen çiğköfte yaptım. Allah seni inandırсын, herif; ‘canım köfte istiyor, azıcık köfte yap’ dedi. Şu masada oturuyorum, sarı masada. Köfte yapıyorum. Şu kadar ha! Allah’ım, herkes köfteye odaklandı! Yoğuruyorum ama ya sen bana soracan, ne güzel hazırladım yoğuruyorum. Şurada da bir eğlence... Adam haber salmış ki, bana o köfteden verecek abla. Dedim Allah’ım n’olursun Halil İbrahim bereketi getir şu köfteye dedim. Şu köfteyi gocama mı yediricim, ben mi yiycim, masada misafir var ona mı verecem? Allah seni inandırсын bir yoğurduk, köfte ne kadar oldu biliyor musun? Bu kadar oldu köfte. Ona sıktım, buna sıktım, hepsine verdim. Daha yolda giden arvad azıcık da bana versene diyi. Bi tene köfte zor galdı bana.”

Öte yandan genellikle insanlar evlerine yakın parkları tercih etse de, evlerine yakın olmayan ama Gaziantep kenti içerisinde herkese hitap eden ve/veya herkesin gittiği parklar da söz konusudur. Çoğunlukla bir ayırım olmaksızın, Gaziantep’in yerli halkı içerisindeki her sınıftan ve kesimden insanın gittiği kamusal mekânlardır, parklar. İnsanlar farklı ekonomik

sermaye hacimlerine ve/veya gelir düzeyine sahip olabilirler ancak parklar herkesin erişimine ve kullanımına açık mekânlardır.

Z Hanım: “Bütün Antepliler geliyor buraya (Kavaklık Parkı). Boydan boya masaları dolduruyoruz.”

A Hanım: “İbrahimli’den olsun, Karataş tarafından olsun, Düztepe’den olsun; Antep’in gerek kenar yerlerinden gerek zengin yerlerinden hep Kavaklık’ımıza gelirler. Gelirler öğlen vakti, masayı böyle sererler.”

Bu sebeple kentin hangi bölgesinde olursa olsun; parkları, sınıflar arası ve kültürler arası bir iletişim mekânı olarak okumak mümkündür. Dolayısıyla parklar; görünürde farklı sınıflara ait olduğu düşünülen insanların yan yana geldiği, o sınıfsal ayrımların silikleştiği kamusal mekânlar olarak kurulur. Düztepe’deki, Kavaklık’taki ya da diğer semtlerdeki insanların o bölgelerde yaşıyor olması, onları farklı sınıflara bağlayabilir; ancak bakıldığında o insanları parklarda aynı hizaya getiren deneyimler söz konusudur. Bu açıdan parkların, farklı sınıfsallıkları ortadan kaldıran ve o farklı sınıflar arasında bir tür köprü olarak konumlandırılabilir bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki kentin herhangi bir semtinde oturan insanların yalnızca kendi oturdukları bölgelere yakın parkları değil, diğer semtlerdeki parkları da kentin bir parçası olarak görmelerine ve yalnızca kendine yakın olan ya da benzerleriyle değil, kendine uzak olan ve kendinden farklı olanlarla da karşılaşmalarına, kendi kültürel kimliklerinin yanı sıra farklı kimliklerle de yan yana gelme durumuna işaret eder. İnsanların parklardaki bu yan yanılığı ve karşılaşmaları, anlaşılacağı üzere yalnızca fiziksel varlıklarının buluşması değildir, bundan çok daha fazlasına işaret eder. Farklı insanların parkta birbiriyle karşılaşması, aynı zamanda birbirlerinin kimliklerine ait özelliklerle de karşılaşması anlamına gelir. Ancak kültürlerarası iletişime dair bu potansiyel ve pozitif görünüm, söz konusu Suriyeli göçmenler olduğu zaman bütünüyle değişmekte ve Gaziantep yerlilerinin yaklaşımı negatif bir hal almaktadır. Bu doğrultuda bir yandan insanlar parklarda yan yana gelirken, diğer yandan ötekileştirici ve ayrımcı söylemler üzerine kurulu bir dil ile karşılaşmaktadır.

Bir “Ayrım” Mekânı Olarak Park

Kavaklık Parkı ve Çamlık Parkı’ndaki görüşmecilerin Suriyeliler hakkındaki söylemlerinin tamamı olumsuz düşüncelerden oluşmaktadır. Özellikle Çamlık Parkı bu durumun en çok yaşandığı park olarak karşımıza çıkmaktadır. Çamlık Parkı, bulunduğu konum itibarıyla çok farklı kültür ve görüşlere sahip insanların bir araya geldiği kozmopolit bir mekân olmasına rağmen, söz konusu Suriyeli göçmenler olduğu zaman insanların dil ve söylemleri dönüşerek bir tür dışlama motivasyonu harekete geçmektedir. Dolayısıyla Gaziantepli yerlilerin park içerisinde Suriyeli göçmenlerle kurduğu ilişki biçimi “ötekilik” üzerine yaslanmakta ve bu mekânlara ilişkin dışlayıcı söylemlerin hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı görüşmeciler, Suriyeliler kente gelmeden önce parkta daha çok vakit geçirdiklerini, parka gelen insanlar olarak birbirlerine karşı daha hoşgörülü davrandıklarını, birbirleriyle daha samimi olduklarını ancak Suriyeli göçmenlerin parkları kullanmaya başlamasıyla birlikte parkların eski niteliğini artık kaybettiğini söylemektedirler. Öncelikle Kavaklık Parkı’ndaki görüşmecilerin söylemlerine baktığımızda;

A Hanım: “Eski Kavaklık yani sahre zamanında Antepli çoktu. Antepli kaynıyordu her taraf o zaman, sahre zamanında. Şimdi şey değişti, yani nasıl desem göç başladı, biraz şey oldu. Anteplileri nadir görüyoruz, nadir karşılaşıyoruz. Antepliler gitti, yok oldu. Anteplilerin yerini Suriyeliler kapladı. Her yerde Suriyeli kaynıyor. Yani Kavaklık’ın iklim değişmesi, yön değişmesi hep yani aşağı doğru çekiyor. Yani yukarı doğru gitmiyor, aşağı doğru. Çünkü

Suriyeliler buraya geldi şey oldu, vatandaş oldu. Her yerde Suriyeli var. Antep'in içinde Antepli arıyoruz, Antepliler yok yani."

Ö Bey: "Şimdi Suriyelilerin olması şöyle; daha yakındı millet birbirine eskiden. İnsan o eski sahre zamanlarını arar oldu yani. Eski derken bu 3 yıl, 3 sene önceki. Çünkü bütün ahalimiz bir araya geldik yani. Daha samimiydik o zamanlar."

G Hanım: "Eskiden Antepliyle karşılaşma sıklığımız daha fazlaydı. Ama şu an 2 milyon nüfus diyebileceğimiz rakam var Gaziantep'te. Parka çıktığımızda Antepliyle karşılaşma sıklığımız çok az. Bu da parklara yansımıştır. Sahreyi etkilemiştir. İnsanlar sahre yapmak istemiyorlar şu an. Neden? Suriyelilerden dolayı bir etki var."

T Hanım: "Şimdi biraz uzaklardan, şehrin dışından filan gelenler, bakıyorum yine çimlerin içine şey açıp seriyorlar, orda aynı termosla filan çayı getiriyorlar. Aynı şeyi eskisi gibi oturup ş'ediyorlar yani. Suriyeliler de geldikten sonra parklar daha da kalabalık oldu."

Görüldüğü üzere görüşmeciler, artık parkların önceki gibi olmamasını Suriyeli göçmenlere bağlamaktadırlar. Kentin kamusal mekânları olarak parkların, Suriyeli göçmenlerle paylaşılması noktasında ciddi bir toplumsal meseleye haiz olduğu anlaşılıyor. Bu bağlamda Gaziantepli yerlilerin dili Suriyeli göçmenleri "öteki" olarak görmeye doğru bükülürken, aynı zamanda bu "öteki"lik algısı ise çeşitli ırkçı ve ayrımcı nefret söylemlerinin görünür olmasını da beraberinde getirmektedir. De Latour'a göre nefret söylemi, çoğunlukla etnik köken, ırk ve kültürel özellikler sebebiyle insanlara veya gruplara karşı ayrımcılık yapan her türlü sözlü ifadeyi kapsar (De Latour vd., 2017, s. 31). Cohen-Almagor ise ırk, etnik köken, renk, ulusal köken gibi özelliklere karşı göz korkutucu, ayrımcı, onaylamayan tutumlar içeren nefret söyleminin bir kişiye ya da gruba yönelik, gerçek veya algılanan, doğuştan gelen özelliklerinden dolayı düşmanca, ön yargılı ve kötü niyetli konuşma olarak tanımlanabileceğini söyler. Nefret söyleminin amaçları arasında hedef alınan grubu yaralamak, taciz etmek, korkutmak, çöktürmek, mağdur etmek gibi durumları saymak mümkündür (2011, s. 1-2). Yabancılara veya göçmenlere yönelik nefret söylemi ise, onları hedef almakla birlikte ırkçılıktan beslenmektedir. Bu nefret söylemiyle, farklı etnik grupları toplum içerisinde korku ve kaygı kaynağı olarak görürken, aynı zamanda onlara "düşman" olarak yaklaşmaktadırlar (Binark ve Çomu, 2012). Van Dijk, nefret söyleminin kesinlikle bir ifade özgürlüğü olarak görülmemesi gerektiğini ve bunun bir tür söylemsel şiddet biçimi olduğunu söylemektedir. Nitekim ona göre kelimeler ve söylemler de birer eylemdir ve dolayısıyla insanların üzerinde ciddi izler bırakmaktadırlar. Ayrıca bu söylemsel şiddet bazı durumlarda fiziksel şiddetten daha fazla olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (2010, s. 33-35).

Kavaklık Parkı'ndaki ifadelerle nazaran Çamlık Parkı'ndaki görüşmecilerin söylemlerine bakıldığında, doğrudan Suriyeli göçmenleri hedef alan ve açık bir şekilde ayrımcı nefret söylemleri içeren cümleler sarf edildiği görülmektedir.

B Hanım: "Ben bazı Araplara küfür ediyorum niye yalan söyleyeyim, kıran gire içinize diyorum. Mahvettiler burayı Suriyeliler. Burada yatıyorlar burada kalkıyorlar. Bunlar (belediye) şimdi parkı onarıyor, parkı yapmadan önce Suriyelileri kovalamalılar. Suriyeliler berbat ediyor, biz de gelip pisliğin içinde oturuyoruz. Memnun değiliz. Biz önce çocuklarımıza; çimlere basma oğlum, kızım onun üstüne derdik. Bak o çimendir yazık. Biz bastırmaya kıymazken kendiler aha içinde devrilip yatıyorlar. Yavrum şu taşın şu çimenin üstünde ne işi var? Hiçbir şey demeyeyim, aha şu taşın şu çimenin üstünde ne işi var? İnsan şu çimenin üstüne kıyar mı? Basmaya kıymıyorduk biz."

N Hanım: "Şimdi ben size bir şey söyleyeyim mi? Bu Suriyeliler geldi geleli biz bu parkı bıraktık. Bu Suriyeliler yüzünden huzursuz olduk, gelemiyoruz. Şimdi gerçek konuşalım."

İstemiyoruz artık, bıktık. Dayanacak gücümüz kalmadı. Sevmiyorum onları. (...) Ben buraya geldiğimde bir kızım 6 aylıktı, bir çocuğum 3 aylıktı, biz bu evimizi yaptırдық. Bak benim kızım 44 yaşında. 44 seneden beri buradayım. Evvel gezerdik tozardık neşe vardı iştah vardı. Yani çok güzeldi. E şimdi bir şey yok, hatır yok gönül yok. Ondan sonra Suriyeliler gelmiş içimize dadanmış tat yok, tuz yok. Bu Suriyeliler geldikten sonra ne tadı kaldı, ne tuzu kaldı ne huzur kaldı. Hiçbir şey kalmadı ya. Sen burada böyle oturuyorsun kendisi karşıda gargargargar bir şey içiyor. Ama şimdi gerçek söylüyorum.”

B Hanım'ın ve N Hanım'ın Suriyeli göçmenlere yönelik bu söylemleri ve dolayısıyla çizilen bu negatif çerçeve, park mekânındaki bütün sorunların kaynağı olarak göçmenleri görürken; göçmenlerin park mekânıyla her temasını bir tür korumacı refleksiyle karşılamaktadır. Örneğin; görüşme sırasında B Hanım'ın kendisi de çimlerde oturmasına rağmen, aynı eylem Suriyeli göçmenler tarafından yapıldığı zaman olumsuzlanmakta ve/veya parkta yeme-içme Gaziantep'in gündelik hayatında yerleşik bir pratik iken, Suriyeli göçmenler tarafından gerçekleştirildiğinde ayrımcı bir söylemin konusu olabilmektedir. Burada görünür olan mefhumun, yalnızca park mekânının Suriyeli göçmenler tarafından Gaziantepli yerlilere denk biçimde kullanılması olmadığı, bunu da içine alacak biçimde gündelik hayatın tamamına yayılan ve ötekinin kimliğine dönük bütünlüklü bir tavır olduğu anlaşılmaktadır. Suriyelilere yönelik bunlara benzer ifadeler L Bey tarafından da dile getirilmektedir.

L Bey: “Burası (Çamlık Parkı) akciğer. Burada geliriz hal hatır sorarız. Suriyeliler parkta yatıyor yuvarlanıyor. 7-8 tanesi yere yatmışlar şurada ve bunların hepsi 22-23 ve 28-29 yaş arası. Dönüp duruyorlar orda, sabahtan akşama kadar görüyorum. Burada gitmiş misal adam bir kurum kurmuşlar, sıradalar, alıyorlar kart mart. Banka kartı, market kartı, şu bu... Ondan sonra hakikaten yuvarlanıyor parkta. O kadar namuslu insansan ne işin var, sen memleketini bıraktın geldin. Bayrama gitti bak, bayram yaptı geldiler. Orda bayram yaptılar burada da yiyip içip yatıyorlar. Biz vatandaş olarak karamsarız. (...) Çok şahaneydi burası. Ama şimdi çok daha gelişmiş olması mı lazım, bu vaziyette olması mı lazım? Biz bütün günümüzü burada geçiriyoruz. Burayı biz bir oksijen deposu olarak görüyoruz. Antep kültürü olarak piknik yapıyoruz. Size şöyle bir şey söyleyeyim. Ben geçen sene yurtdışından gelen akrabalarımın pikniğe gittim. Gittim oraya, bizim yerel halkımıza karşı banklara kilim çadır çekmişler. Yani kimse bizi görmesin mi, biz onları görmeyelim anlamında mı neyse? Onların görüşünü bilmiyoruz da, yani bu çağ dışı bir şey. Bir de sahiplenmiş. Sen otur orda uygunsuz bir şey yap güvenlik geliyor, uyarıyor ama onlara yasak yok kardeşim. Niye o alana çadır çekiyorsun, kilim çekiyorsun, yani baraka gibi kullanıyorsun? Çadır neyin nesi?”

L Bey'in kullandığı “bizim halkımız”, “onlar” gibi söylemler, kamusal bir mekân içerisinde ayrıştırmanın ve ötekileştirmenin somut ifadeleri olarak görünmektedir. Suriyeli göçmenlerin, Gaziantep kenti içerisinde herhangi bir sorunla karşılaşmadığı düşünülmekte ve Gaziantepli yerlilerin, kendi aralarındaki sınıfsal ve kültürel ayrımlardan bağımsız olarak park mekânıyla kurdukları temas, Suriyeli göçmenler söz konusu olduğunda dışlayıcı bir pratiğe dönüşebilmektedir. Bu bağlamda park, kültürlerarası bir iletişim alanı olmak yerine bir ayırım mekânı olarak kurulmaktadır. Üstelik daha önce de söylendiği üzere, kozmopolit ve heterojen kimliklerin var olduğu bir bölge içerisinde yer alan Çamlık Parkı'nda bu durumla daha sık karşılaşılmaktadır.

D Bey: “Önceden burada çime filan basmazdık, imkân yok. Kilim getirirdik. Bu Suriyeliler geldikten sonra biz de artık kulak asmıyoruz. Biz şimdi şurada oturuyoruz, kendileri buranın içinde bildiği gibi çekirdek çitliyor. Bak hele. Şurada 5 seneden belli kötü oldu park. Adam maaş alıyor. Şurada gözünün gördüğü çocuğun hepsi Suriyeli. Senden benden iyi Türkçe konuşuyorlar, alıştılar. Adamlar 8 tane çocuğu var, 2 de kendiler; 10 tane. Ayda gidiyor 1000 kâğıdını alıyor. Bunların hepsi de çalışıyor. 2 çocuğu çalışmıyor. Senede 1 tene doğuruyorlar.

Ayda 100 lira çocuk parası, heerrr çocuğa. Şimdi siz sabah saat 10'da filan gelseniz, şu karşıda para dağıtıyorlar, fiş veriyorlar. Adam hemen bir erzak fişi alıyor, markete gidiyor, gıda yardımı, el arabasını doldurup getiriyor. Ben buranın yerlisiyim, az çok emekliyim; ben haftada bir sefer öyle yapamıyorum. Bir el arabasını doldurma imkânım yok. Adamların vurdukları vurduk kırdıkları kırdık, kimse bir şey diyemiyor. Ben olsam hiç de çalışmam. Kendileri, sen şimdi orda olsan seni 24 saat yaşatmazlar orda. Suriyeliler, biz orda olsak bizi yürütmezlerdi. E burada kendiler serbest. Çocukları okuyor, şeyleri okuyor, öğretmeni var..."

R Hanım: "Biz bura (Çamlık Parkı) her zaman geliyoruz. Araplar kepmiş buraya."

Anlaşıldığı üzere, mesele yalnızca mekânı paylaşamama hali değildir; bunun çok daha ötesinde tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik arka plandan beslenen çok boyutlu bir tasavvur dünyası söz konusudur. Nitekim D Bey'in söyleminde de Suriyeli göçmenlerin yerlilere nispeten daha "rahat" bir hayat sürmelerine olanak tanıyan sosyal yardımlara işaret edilmektedir. Bütün bu söylemlere baktığımızda, Suriyelilere yönelik ayrımcı bir dilin aktif olduğu ve gündelik hayattaki mikro uğrakların içine mevzilendiği görülmektedir.

Ayrımcılık, kamusal ve özel alan içerisinde insan haklarının eşitlik temelinde tanınmasını, bireylerin bu haklardan yararlanmasını ve bu hakların kullanımını sınırlandıran ve bu hakları zayıflatma amacı taşıyan bir kavramdır. Aynı zamanda ayrımcılık; herhangi bir fark gözetme, kısıtlama, sınırlama, dışlama veya öncelik tanıma anlamlarına işaret etmektedir (Karan, 2013, s. 98). Görüşmecilerin, Suriyeliler kente gelip parkları kullanmaya başladıklarından beri önceki gibi sahre yapamadıklarını söylemeleri, yerliler arasında normal sayılan -çimlere oturma vb.- eylemlerin göçmenler tarafından yapılması durumunda anormalleştirilmesi, normal ve anormal olanın içeriğinin failine bakarak değerlendirilmesi, ayrımcı bir stratejinin parçası olduğu kadar zenofobik bir tutuma da işaret etmektedir.

Zira zenofobi, yerlilerin kendi dışında olan gruplara karşı, geldikleri etnik köken veya uyrukları esas alınarak olumsuz algı, tutum ve uygulamalardan oluşan bir ayrımcılıktır. Yalnızca tutumla ilgili bir durum olmayan zenofobi, göçmen gruplara yönelik olumsuz ve "düşmanca" algılarla, çoğunlukla kötü muamele ve ayrımcı uygulamalarla beraber yürütülmektedir. Göç sürecinin algılanma şekli ve göçle birlikte ortaya çıkan karmaşık sonuçlar, ev sahibi toplum içerisinde zenofobiyi daha hassas bir konu haline getirmektedir (Crush ve Ramachandran, 2009, s. 6-7). Zenofobik bir tutum içerisinde olan insanlar kendi yaşadığı toplumun veya üyelerinin anormal davranışlarını normal karşılarken, bu anormal davranışları yabancılar yaptığında ise bunu onlara karşı düşmanlığı meşru gösteren bir sebep olarak görmektedirler. Nitekim yabancıların varlığından rahatsızlık duymak anlamına gelen zenofobi, içerisinde korku ve nefreti barındırmaktadır. Bu korku ve nefret zaman içerisinde kişinin öznel duygu durumunu aşan kolektif bir biçime, hatta odak alınan öteki kimliğe dönük sistemli ve davranışsal görünümlere de bürünebilmektedir. Bununla birlikte zenofobiyi besleyen ve bu bağlamda duygusal bir mesafe kurulan yabancıların da kimliği değişkenlik gösterir; bu kimi zaman Batı coğrafyası ve onun modernist idealleri iken, kimi zaman Ortadoğu'dan gelen göç hareketi neticesinde karşılaşılan göçmen kimliğidir. Bu noktada Derrida (1999: 51-52), "ev sahibi" ile "misafir" arasındaki ilişkinin de bir tür sınır çizme ve dışsallaştırma pratiğini içerdiğini belirtir. Bu vurgu, göç dalgasının henüz başlangıcında Suriyeli göçmenler ile Türkiyeli yerliler arasındaki misafirlik ve/veya misafirperverlikte temellendirilen ilk ilişkinin mahiyetini göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim park mekânındaki karşılaşmalar da buradaki düşünsel güzergâhı takip eder.

Görüldüğü üzere kamusal bir mekân olarak park, insanların bir yandan bir araya gelirken öte yandan kendinden olmayana dışsallaştırdıkları bir niteliğe de bürünebilmektedir. Bu tutumların kimliğe ilişkin bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Dikeç'in belirttiği

gibi farklılıkların ve başkalarıyla olan ilişkilerin açığa çıktığı bir sahne olarak mekânsallaşma, hem ilişkilendirir hem ayırır. Görünüş sahası olarak ortak bir mekânda bir araya gelen insanları ilişkilendirirken, bu bir arada olan, konuşan ve eyleyen insanların farklı “kimlik”lere sahip olması nedeniyle ayırmaktadır (Dikeç, 2016, s. 54). Öyle ki mekân diye nitelendirdiğimiz park yalnızca kültürel veya toplumsal değerleri içeren bir unsur değildir. Parktaki insanlar “öteki” olarak gördükleri Suriyelilerle arasına bir mesafe koymakta ve aynı park içerisinde onlarla arasına görünmez bir duvar örmektedirler. Aydemir’in söylediği üzere (2011, s. 77) mekân, üzerinde yaşayan insanların benzer yönelimlerle karşılıklı bir toplumsallaşma süreci yaşamalarını ve güçlü toplumsal bağlar yaratmalarını sağlarken, aynı zamanda farklı olanı ise dışlamaktadır. Dolayısıyla insan veya toplum, kendi kimliğini bir yandan kendine ait olan değerler üzerinden inşa ederken, diğer yandan kendinden olmayanlara üzerinden bulunduğu konumu oluşturmaktadır. Göker’e göre (2013, s. 43) bir insanın kimliğinin tanımlanması, o kişinin kim olduğuna vurgu yaparken, bu vurgu kişinin kim olmadığı kurgusu üzerinden de inşa edilmektedir. Bu anlamda kimlik zorunlu olarak “öteki”ni gerektirmektedir. Öteki ise, başka bir toplumsal gruba, ait olunmayan başka bir yere veya başka bir kültüre işaret etmektedir.

Sonuç

Bulgulardan da anlaşılacağı üzere Gaziantep kentinin önemli kamusal mekânlarından olan ve kültürel-geleneksel açıdan önemli bir deneyim mekânı olarak kurulan parklar, Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcı bir dilin dolaşıma çıktığı yerlerdir de. Buradaki haliyle ötekileştirici bir niteliğe haiz nefret söylemlerinin kaynağının, yalnızca göçmenlerle aynı mekânı kullanmaktan değil, bunun ötesinde tarihsel, toplumsal ve ekonomik bağlamlardan beslendiği de görülmektedir. Suriyeli göçmenler “öteki” olarak tarif edilirken, bu konularına atfen tüm olumsuzlukların müsebbibi olarak da yansıtılmaktadır.

Gaziantep yerlileri arasındaki kültürel ve sınıfsal farklar park mekânında silinirken ve bu bağlamda kendi içerisinde herhangi bir dışlayıcı, ayrıştırıcı bir tavır ve tutum görülmezken, söz konusu Suriyeli göçmenler olduğunda durum farklı bir boyuta taşınmaktadır. Bu anlamda kozmopolit bir mekân olmasına karşın Suriyelilerin daha yoğun kullandığı Çamlık Parkı’ndaki yerlilerin dili Suriyelileri ötekileştirmeye doğru -Kavaklık Parkı’na nazaran- daha çok bükülmekte; onlara yönelik ırkçı, ayrımcı nefret söylemi içeren ifadeler daha açık bir şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla herkesin erişimine ve kullanımına açık kamusal bir mekân olarak parklarda insanlar bir yandan yan yana gelirken, öte yandan “kendinden olmayana” dönük dışlayıcı tavırlar sergilemektedirler. Nitekim “kimliksellik” mefhumu da bu noktada inşa edilmekte; park, yalnızca kültürel veya toplumsal değerleri içeren bir mekân olmanın ötesine geçerek insanlar arasındaki görünmez ayrımların alanı haline gelmektedir. Bu çalışma bağlamındaki görünmez sınır, Gaziantepli yerliler ile öteki olarak gördükleri Suriyeli göçmenler arasındadır.

Kaynakça

- Alpman, P. (2019). Mekân, kimlik, sınıf: Farklar neden bir arada barınmazlar? *İdealkent*, 10 (26), 373-401.
- Altunoğlu, M. (2009). *Kimliğin modern inşâı, kimlik politikaları ve Türkiye’de kimlik tartışmaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alver, K. (2010). *Siteril hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Auge, M. ve Colleyn, J.P. (2005). *Antropoloji*. (İ. Yerguz, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Aydemir, M.A. (2011). *Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aytaç, Ö. (2017). Kent mekânlarının sosyo-kültürel coğrafyası, içinde K. Alver (Ed), *Kent*

- sosyolojisi*, 251-279. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan aşk insan ilişkilerinin kırılmasına dair*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. Ankara: Aşina Kitaplar.
- Binark, M. ve Çomu, T. (2012). *Sosyal medyanın nefret söylemi için kullanılması ifade özgürlüğü değildir*. <https://yenimedya.wordpress.com/2012/01/20/sosyal-medyanin-nefret-soylemi-icin-kullanilmasi-ifade-ozgurlugu-degildir/> (Erişim Tarihi: 09.03.2021).
- Cohen-Almagor, R. (2011). Fighting hate and bigotry on the internet. *Policy and Internet*, Vol: 3, Issue 3, Article 6.
- Crush, J. ve Ramachandran, S. (2009). *Xenophobia, International Migration and Human Development*. Human Development Reports, Research Paper, New York: United Nations Development Programme.
- De Latour, A. Perger, N. Salaj, R., vd. (2017). *We can! Taking action against hate speech through counter and alternative narratives*. Strasbourg: Council of Europe.
- Derrida, J. (1999). Konuksev(er-/mez-)lik, içinde F. Keskin ve Ö. Sözer (Çev.), *Pera, Peras, Poros*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dikeç, M. (2016). Siyaset üzerine düşünme tarzı olarak mekân. *Cogito: Mekân ve Siyaset*, Sayı: 84, 45-68. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergun, D. (2000). *Kimlikler kaskacında ulusal kişilik*. Ankara: İmge Yayınları.
- Göker, G. (2013). *Göç, kimlik, aidiyet: Kültürlerarası iletişim açısından İsveçli Türkler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı: Elazığ.
- Hall, S. (1998). Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, içinde A.D. King (Der.), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. (G. Seçkin ve Ü.H. Yolsal, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s.63-96.
- Karan, U. (2013). Medya ve nefret söylemi, içinde M. Çınar (Ed), *Kavramlar, nefret söylemi ve yakından ilişkili diğer kavramlar: Ayrımcılık, nefret suçu ve hakaret*, 95–125. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Kılıçbay, M.A. (2003). Kimlikler okyanusu. *Doğu Batı: Kimlikler*, Sayı: 23, 155-159.
- Köksalan, M.E., Gökgöz, G. ve Aydın B.O. (2021a). *Suriyeli göçmenler ve Gaziantep yerlilerinin kültürlerarası iletişim örüntüleri ve mekân deneyimi: Teknolojik sermaye ve medya tüketim pratikleri*. Adana: Ajans 9 Yayınları.
- Köksalan, M.E., Gökgöz, G. ve Aydın B.O. (2021b). *Suriyeli göçmenler ve Gaziantep yerlilerinin kültürlerarası iletişim örüntüleri ve mekân deneyimi: Beğeniler*. Adana: Ajans 9 Yayınları.
- Köylüoğlu, A. (2009). *Kadim şehir Gaziantep*. İzmir.
- Kuban, D. (2014). *Mimarlık kavramları*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Lefebvre, H. (2016). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Maalouf, A. (2002). *Ölümcül kimlikler*. (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Massey, D. (2016). Radikal demokrasiyi mekân üzerinden düşünmek. *Cogito: Mekân ve siyaset*, Sayı: 84, 36-44. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Robins K. (2001). Au-delà de la communauté imaginée : Les Médias transnationaux et les migrants turcs en Europe. *Reseaux (Médias et Migrations)*, Vol.19, No :107, Hermes.
- Sönmez, M.E. (2016). *Suriyeli sığınmacıların Gaziantep şehrindeki mekânsal dağılışı ve geleceği*. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim, Ankara.
- Urry, J. (2015). *Mekânları tüketmek*. (R. G. Ögdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Van Dijk, A.T. (2010). Söylem ve iktidar. İçinde A. Çavdar ve A. B. Yıldırım (Ed), *Nefret suçları ve nefret söylemi*. 9-44. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

James Joyce's Manifestation of Epiphany in Ernest Hemingway's "Big Two-Hearted River"¹

Ernest Hemingway'in "Büyük İki Yürekli Nehir"² adlı Hikâyesinde James Joyce'un Aydınlanma Anının Gösterimi

Zennure KÖSEMAN^{a,*}

^a Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Malatya / TURKEY
ORCID: 0000 0002 3420 9801

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Nisan 2021

Kabul tarihi: 8 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

I. Dünya Savaşı,

Doğaya dönüş,

İyileşme yolculuğu,

Psikolojik rahatsızlık,

Epifani

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 3, 2021

Accepted October 8, 2021

Keywords:

World War I,

Return to nature,

Healing journey,

Psychological disturbance,

Epiphany

ÖZ

Bu makale, Ernest Hemingway'in hikâyelerinin çoğunda ana karakter olan Nick Adams'ın çocukluk döneminde gittiği ve balık tuttuğu göle I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden gidişle yaşadığı epifanik değişiklikleri ele almaktadır. Hemingway, "Büyük İki Yürekli Nehir" adlı hikâyesinde doğanın derin iyileşme kaynağı oluşunu vurgular. Nick Adams, I. Dünya Savaşı'ndan psikolojik olarak rahatsız dönüşünü belirtir. Savaşın dönüşünü takiben, Nick Adams, doğal balıkçılık alanına dalarak psikolojik savaş huzursuzluğunun üstesinden gelir. Önceki balıkçılık ortamını ziyaret ettiğinde, korkunç savaş sahnelerinden kendini kurtarır. Dolayısıyla, doğaya kaçışı, doğanın aşığı olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda, Hemingway, bu hikâyede çocukluğunun balıkçılık alanlarındaki doğal şifayı edinmesiyle, James Joyce'un epifanik tezahürünün söz konusu olduğunu göstermektedir. Nick Adams, doğal yaşamda huzurlu bir zihne sahipken rahatlar. Bu nedenle, Nick Adams'ın düşünceleriyle ve önceki yaşam alanlarıyla ilgilenen bu makale, onun doğada nasıl bir olgunluğa sahip olduğuna odaklanmaktadır.

ABSTRACT

This article highlights that Ernest Hemingway's main character, Nick Adams, acquires an epiphany of natural healing by returning to his childhood fishing terrains. Hemingway specifies the terrifying reality of World War I through Nick Adams' having a psychological disturbance from the war by reflecting nature's profound healing source in "Big Two-Hearted River." Following his return, Nick Adams overcomes the battle disturbances psychologically by diving into the natural fishing area. When he visits his previous fishing environment, he revives himself from terrible war memories. His escape into nature implies that he, thereby, is the lover of nature. Through the acquisition of natural healing in his childhood fishing areas, Hemingway, concurrently, manifests James Joyce's epiphany in his target short story. Nick Adams becomes relaxed while possessing a peaceful mind in natural living. Therefore, this article, being interested in Nick Adams' thinking and diving into his previous living areas, focuses on how he has a maturity within himself in nature.

¹ This is an extended version of the paper presented at "International Health and Healing in Culture and Literature Conference" in Başkent University, March 13-15, 2019

² Ernest Hemingway writes about the river entitled the Two-Hearted River in Michigan. As its name signifies, it is a river of being a life source for fish to save and feed them.

Introduction

By an epiphany, he meant a sudden spiritual manifestation, whether in the vulgarity of speech or of gesture or in a memorable phase of the mind itself.

(Joyce, 1944, p. 211)

This article highlights that diving into natural life is a means to depart from the terrific World War I effects to provide a natural healing therapy as reflected in Ernest Hemingway's "Big Two-Hearted River" (1925). This short story has a significant ethnological quality that informs readers how the natural environment is informative within itself so that it causes a revival in individual psychologies. In his journey from his ruined town to his retrospective childhood fishing area, Nick Adams has a good memory. Hemingway recounts his autobiographical character, Nick Adams, being on a fishing trip to provide himself a psychological therapy of natural healing in the aforementioned short story. Nick acquires the moment of revelation, and intends to visit his childhood fishing environment after his return from the war front in "Big Two-Hearted River." He dives into the depths of his retrospective natural memories and refreshes himself there. This refreshment results from his aloneness and requires an innovative way of living: his camping and fishing. Moreover, following his war-traumatized past, he requires a spiritual awakening like James Joyce's moment of revelation. He had a spiritual self-awakening through going into the natural setting of his fishing area to revive himself (Seiden, 2013, pp. 96-98). In this case, Nick Adams experiences James Joyce's epiphany in his life. He has a sudden change of psychological therapeutic improvement.

The Decision of Natural Healing

Becoming conscious of psychological deprivation by the end of life changes, the protagonist Nick Adams decides to dive into the depth of his childhood fishing region in "Big Two-Hearted." In this case, this article follows an epiphanic exposition while defining Nick Adams' transforming identity to refresh himself. Nick has a change of world view: his innovative healing psychology. Similar to Stephen Dedalus, who strives hard to become an artist in his following life process, Nick demonstrates a hard and long journey in his life to have a change in his mind to become much more refreshed. Nick reflects his natural healing from his war stress in which he experiences isolation driving him into visiting his retrospective fishing terrain (Flora, 1989, p. 19). Stephen Dedalus experiences the moments of insight and revelation to be an artist in his life and leaves his family and friends. Therefore, he goes into exile from Ireland to Europe. In this case, he has a spiritual revelation and awakening consciousness:

I will tell you what I will do and what I will not do. I will not serve that in which I no longer believe, whether it calls itself my home, my fatherland, or my church: and I will try to express myself in some mode of life or art as freely as I can and as wholly as I can, using for my defense the only arms I allow myself to use – silence, exile, and cunning. (Joyce, 2013, p. 266)

This quotation emphasizes that he opposes his home, his fatherland, and even his church. In this case, he is in search of a new life for himself. He aims "to live, to err, to fall, to triumph, to recreate life out of life. A wild angel appeared to him, the angel of mortal youth and beauty, an envoy from the fair courts of life" (Joyce, 2013, p. 186). As this quotation from Joyce indicates, Stephen Dedalus wants to create "life out of life" to have glories of creating a new type of living for himself. As James Joyce implies Stephen's transformation into becoming an artist, Ernest Hemingway focuses on Nick's change to be a lively human being in the natural environment. Hemingway specifies for the actual life of individuals and expresses his means by writing a letter to C. E. Hemingway in 1925: "you see I'm trying in all my stories to get the feeling of the actual life across—not to just depict life or criticize it—but to actually make it

alive" (Phillips, 1984, p. 33). In this case, Hemingway reflects how the war process influenced the inner world of Nick Adams. The trauma of the terrible war affects individuals' social living as well as their psychologies. Nick ultimately concerns diving into nature as an ultimate solution. This indicates that the war in Italy occupying Nick's mind ends in Michigan with his fishing memories and catching grasshoppers in nature. Therefore, being in contact with the natural environment contributes to a peaceful living for Nick and his fishing terrain becomes a defensive way of living.

While Nick intends to possess a natural living away from the disastrous influences of the war in "Big Two-Hearted River," he has been silent rather than voicing out in his surrounding, depicting a horrible atmosphere. Coined by Hemingway as Iceberg Theory or the theory of omission, the theory underlines the existence of deeper meaning not on the surface but underneath the virtual condition. In "Big Two-Hearted River," the significance is on how Nick demonstrates the change in his psyche as a result of the change in his life settings. Hemingway wants to define how Nick Adams, affected by the war psychologically, visits his previous childhood setting. To illustrate the Iceberg Theory, there are omissions in the text. Nick experiences the impacts of war, but no war is in the text. Only the afterward of the war exists. Nick solely verbalizes about its horrible conclusions. The "fishing trip is strikingly different. . . . Is it possible to attain to such sensuous bliss merely through going alone into the woods: smoking, fishing, and eating, with no thought about anyone else or about anything one has ever done or will ever be obliged to do?" (Wilson, 2005, p. 9). As hinted in this quotation, Hemingway conveys the implicit meaningfulness: there is sensitivity behind the retrospective trip into the woods.

Hemingway has implied explanations in this short story as indicated by the grasshoppers' black color. They are the natural animals in the environment and represent the existence of human beings affected by world wars through their black color. In Hemingway's theory, "you could omit anything if you knew that you omitted. . . . and make people feel something more than they understood" (Young, 1972, p. 14). Therefore, under the surface of the known, there is the hidden unknown. Although the whole story is about coming back home from the war, it is only in his memories. Beneath the surface of the explanations, there are the implicit things he cannot verbalize (Moreland, 2000, p. 48). Although there is the omission of things like the war in the text, the influences of the war on Nick's psychology is hinted. This implicit explanation refers to Hemingway's writing technique. To illustrate Hemingway's writing policy:

The main controversy, which we shall examine shortly, turns on subject and theme. Most critics now insist that the story can't be about fishing, even though nothing happens in it but hiking and fishing and making camp. It's about "coming back from the war," though there is "no mention of the war in it." More than that, it's about coming back traumatized, or shell-shocked, or at least in very shaky condition. So the fishing is a meticulous ritual predicated on extreme, war-derived, emotional and mental instability. And since Hemingway has supplied us with his convenient iceberg principle, he must have left out the war precisely because it is the most important element "in" the story. The war is there, we may assume, in the gaps between words, sentences, and paragraphs, in the careful isolation of perceptual detail, in the careful rationing of adjectives and the careful refusal to write long sentence. (Miko, 1991, p. 504)

As the quotation reflects, the omitted cases become too significant for individuals so that they intend to transform their ways of living as Nick goes into nature to have a revived spiritual identity. Moreover, Nick's emotional suffering is evident when he faces the burned down places. The implicit deformation is within his psychology but not only in the devastated burned setting. This means that changes in life produce complicated cases as wars for individuals and it becomes detrimental most of the time for humanity.

Hemingway has two parts of "Big Two-Hearted River:" in the first part, while observing

a set of remains of the war in his town, Nick gets off the train and notices the desolation where he had once a well-organized town. Becoming a disappointed person because of the new sight of the town, Nick is doubtful to remain in that region and decides to go fishing towards his peaceful natural setting. Nick wants to visit his fishing environment at the end of the devastating effects of the war in his living environment. Significantly, when he confronts the ruined circumstances of his town, he changes his mind to continue his living in a new setting:

There was no town, nothing but the rails and the burned-over country. The thirteen saloons that had lined the one street of Seney had not left a trace. The foundations of the Mansion House hotel stuck up above the ground. The stone was chipped and split by the fire. It was all that was left of the town of Seney. Even the surface had been burned off the ground. (Hemingway, 1995, p. 143)

Having an awakened identity in this article, Nick fundamentally refers to how the war phase disturbed him in his life. As a result of his ruined town, he has a novelty in his mind and experiences a sudden change in his life setting. He has the corrupted manifestation of the town and regains his old feeling of satisfaction in the natural living of fishing terrain, existing in his childhood memories:

Nick looked down into the pool from the bridge. It was a hot day. A kingfisher flew up the stream. It was a long time since Nick had looked into a stream and seen trout. They were very satisfactory. As the shadow of the kingfisher moved up the stream, a big trout shot upstream in a long angle, only his shadow marking the angle, then lost his shadow as he came through the surface of the water, caught the sun, and then, as he went back into the stream under the surface, his shadow seemed to float down the stream with the current, unresisting, to his post under the bridge where he tightened facing up into the current. Nick's heart tightened as the trout moved. He felt all the old feeling. (Hemingway, 1995, pp. 143-144)

In this quotation, the stream becomes quite influential for Nick, and he remembers his old feelings. Therefore, the stream is retrospective for him to dive into his previous feelings. Nick experiences the moment of epiphany in his life, the time for revelation without regarding its narrative basis (Hendry, 1946, p. 454; Russell, 1993, p. 36). He revives himself at the end of this moment of revelation and has an awakening to consider how nature heals individual psychologies. The sudden change is particularly significant for Nick and causes him to become a mature person in his new natural life. Koçsoy refers to this suddenness while analyzing short stories that are a new genre based of very short stories. She concerns how unexpected self-recognition of a new way of living contributes to a revival for healing individual psychology (2018, p. 117). Considering Nick, significantly, this sudden matter is a time of enlightenment for him.

Reflecting on Nick's moment of revelation, Hemingway has a vignette in "Big Two-Hearted River." Vignette has an entirely meaningful message for Nick. It implies the change in Nick's thought: it reflects the end of his previous living style and the initiation of a new life. When Hemingway describes a man's case of being hanged in the vignette, accordingly, he reflects how Nick's older feelings died in the short story. The end of living in the vignette is by hanging, and it is the manifestation of the end of Nick's older ruined town. His old town, thereby, dies in Nick's mind so that he changes his environment. This vignette concurrently exemplifies how Nick's state of thinking has transformed through this hanged man. Hemingway defines:

They hanged Sam Cardinella at six o'clock in the morning in the corridor of the county jail. The corridor was high and narrow, with tiers of cells on either side. All the cells were occupied. The men had been brought in for the hanging. Five men sentenced to be hanged were in the five top cells. Three of the men to be hanged were negroes. They were very frightened. One of the white men sat on his cot with his head in his hands. The other lay flat on his cot with a blanket wrapped around his head. (Hemingway, 1995, p. 151)

As the quotation reflects, there is the end of life through the hanged case. This hanging

has a quite powerful message: It signifies the end of Nick's previous thoughts. Following the hanging man, a priest warns the man to "be a man, my son" (Hemingway, 1995, p. 151). This short vignette has concurrently a message for Nick, who is in a state of observing his devastated town by the time he returns from the war. In this case, the priest's warning for the hanging man is also valuable for Nick: "Be a man, my son" reminds Nick to be a strong and courageous person in any change of environment, and it is a warning for Nick's intention to revive himself in the changing devastated environment. Moreover, the hanged man symbolizes the end of Nick's ruined town in his mind. On the other hand, it is, thereby, a hint for him to reawaken in fishing terrain. Nature particularly becomes a medical therapy for Nick's psychology: It becomes clear when he faces the grasshopper:

As he smoked, his legs stretched out in front of him, he noticed a grasshopper walk along the ground and up onto his woolen sock. The grasshopper was black. As he had walked along the road, climbing, he had started many grasshoppers from the dust. They were all black. They were not the big grasshoppers with yellow and black or red and black wings whirring out from their black wing sheathing as they fly up. These were just ordinary hoppers, but all a sooty black in color. (Hemingway, 1995, p. 145)

In this quotation, the grasshopper has a significant role to symbolize how the war destroys the living environment and becomes apocalyptic for human beings. When Nick faces a black grasshopper, he regards how he became a victim of warfare. It is all in black color so that its black wings reflect the tremendous war effects. As Nick encounters the black-colored grasshopper, he regards that nature will solve war influences as it has a profound psychological therapy for individuals. Nick has self-recognition to be aware of nature. To illustrate his awakening, he substantially expresses himself through voicing hardly as "Go on, hopper," and adds with his new wording: "Fly away somewhere" (Hemingway, 1995, p. 145). There is his mind's transformation towards novelty, i.e., a time of epiphany signifying that he should be alone to have his freedom:

He came down a hillside covered with stumps into a meadow. At the edge of the meadow flowed the river. Nick was glad to get to the river. He walked upstream through the meadow. His trousers were soaked with the dew as he walked. After the hot day, the dew had come quickly and heavily. The river made no sound. It was too fast and smooth. At the edge of the meadow, before he mounted to a piece of high ground to make camp, Nick looked down the river at the trout rising. They were rising to insects come from the swamp on the other side of the stream when the sun went down. The trout jumped out of water to take them. While Nick walked through the little stretch of meadow alongside the stream, trout had jumped high out of water. Now as he looked down the river, the insects must be settling on the surface, for the trout were feeding steadily all down the stream. As far down the long stretch as he could see, the trout were rising, making circles all down the surface of the water, as though it were starting to rain. (Hemingway 1995, pp. 146-147)

This quotation also hints the time of renovation and epiphany for Nick. He considers the existence of liveliness in nature, and he is happy to approach the river. As Robert Scholes and Florence L. Walzl define, "Joyce himself set the pattern for the use of the term epiphany as a spiritual or intellectual apprehension which represented an enlightenment" (1967, p. 252). As it is clear, the time of epiphany is the time of enlightenment in life. Possessing a new world view awaits human beings at the end of this enlightenment. The protagonist Nick has a moment of revelation to construct a new camping accommodation in his peaceful fishing terrain.

By epiphanies, individuals have transformations in their lives, as seen through Nick Adams in this article. He has a transformation from a pessimistic mood of the bad effects of World War I to an optimistic mood of having a regenerated life full of peace and happiness. Therefore, the transformation of thoughts inspires him to have self-recognition to possess a new way of living. Elise Ballard also focuses on the epiphanic short stories in his book and explains that "epiphanies are incredible gifts" for individuals, Ballard adds that epiphanies reveal the existence of wisdom and universal truths in life (2011, p. 1). For example, Nick Adams decides

to dive into his previous fishing environment to heal himself in nature. He regards the necessity of change in his life there. Instead of living in his burned town, he particularly prefers to visit his childhood fishing setting full of peace and happiness. Nick's wisdom works for possessing peace, silence, and happiness in the fishing environment. In this case, Nick has initiation for a new way of living through being in contact with nature.

As Özer explains, starting a new way of leading life can be an initiation story in which the character grows up and matures (2018, p. 75). Nick goes on his life in nature by becoming a mature person and comprehends better how war destroys individuals as well as how nature has psychological therapy for them. Nick's awakening becomes clear through Hemingway's explanation, "there were plenty of days coming when he could fish the swamp" (Hemingway, 1995, p. 162). Hence, Nick overcomes his desperate psychological statement. He expresses that "it was a long time since [he] had looked into a stream and seen trout. They were very satisfactory" (Hemingway, 1995, p. 143). Nick's satisfaction from the trout implies his joy of fishing and his relaxation in the natural environment. Nick has the epiphany of having a spiritual insight of considering the significance of nature that heals the deprived psychologies and minds through its tranquillity, peace, and purity features. He discovers that nature is a means for leaving behind all his previous war memories. In this case, he consciously chooses a pure setting away from the war impacts.

As an exhausted and wounded character, Nick experiences life in desperate feelings in Seney for a short period. Since there is the absence of beauty of the entire town as a result of the war, he becomes a psychologically depressed individual. As Jackson also states, loneliness is there for him: "There is no help available beyond the individual's own self. . . . man stands alone, terrifyingly alone, cut off from God and men (1969, p. 140). Jackson expresses that Nick is all alone in his burned town and lacks any communication with his surrounding in town. He tries to overcome his isolation by returning to nature's depths to deal with fishing and catching the grasshoppers. Therefore, he seeks his salvation through the natural environment. His decision to visit his childhood fishing area is an initiation story for him: He departs his town and starts his way of living full of natural aesthetics. This transformation is a renovation for Nick since he becomes a refreshed individual through being a part of nature. His natural life participation strengthens his satisfaction for living, and he feels to be alive despite all the tremendous effects of the war. Therefore, when he is in natural depths, he has liveliness:

Out through the front of the tent he watched the glow of the fire, when the night wind blew on it. It was a quiet night. The swamp was perfectly quiet. Nick stretched under the blanket comfortably. A mosquito hummed close to his ear. Nick sat up and lit a match. The mosquito was on the canvas, over his head. Nick moved the match quickly up to it. The mosquito made a satisfactory hiss in the flame. The match went out. Nick lay down again under the blanket. He turned on his side and shut his eyes. He was sleepy. He felt sleep coming. He curled up under the blanket and went to sleep. (Hemingway, 1995, p. 150)

As Nick continues his camping in nature, he manifests his satisfaction in simple living. His new way of living in simplicity and comfort in nature is a means for his happiness. In addition to his comfortable and relaxing situation, Nick is the main character who experiences becoming a mature character regarding how war deprived himself and how happy he becomes in the depths of nature. Although Nick is extensively disturbed by the war process, he protests all the war's disastrous conclusions by leaving his town and visiting his fishing terrain. As he went uphill in Seney, he reflects his happiness in nature. Hemingway notes his aim to depart from his confused state of mind as "he felt he had left everything behind, the need for thinking, the need to write, other needs. It was all back to him" (Hemingway 1995, p. 144). Here, it is clear that Nick intends to forget all the tremendous influences of the war on him. However, representing Hemingway, Nick expresses that his requirement for writing and thinking again visit him in nature. This reflects that he is regenerated in such a tranquil setting. There is the

reflection of the recovery through the state of imagery in this short story (Baker, 1967, pp, 31-32). Vivid imagery of light and environmental elements becomes effective for Nick. The daylight progressing from dark into light implies a great change for Nick from a desperate state of mind into recovery. Nick achieves the change of mind through the experience of fishing and catching the black grasshoppers in peaceful and tranquil nature away from the traumatic war: He has psychological recovery for himself. While assessing Nick's changes, it is particular to note that there is a rebirth in "Big Two-Hearted River" as Nick becomes happy in his fishing terrain.

Furthermore, wide meaningfulness occurs with the river because it "has some big-hearted, two-hearted, black-hearted quality: the active stream and the dark swamp it leads to, the good and the evil, to be fished as an ultimate test of worth. The Big Two-Hearted River is life-and-death itself" (Baker, 1967, p. 32). Thus, the river is more than being a natural setting, but it has inference in it. It symbolizes the contrasting issues: Life and death as well as good and evil in itself. Whereas it reminds Nick Adams' thoughtful mind, it, thereby, represents the beginning of a new way of living. Therefore, the river stands for exact transformation within Nick Adams. The last quotation indicates how Hemingway reflects most of the implicit information in this short story: The existence of the unseen more than the seen in the river:

Nick was happy as he crawled inside the tent. He had not been unhappy all day. This was different though. Now things were done. There had been things to do. Now it was done. It had been a hard trip. He was very tired. That was done. He had made his camp. He was settled. Nothing could touch him. It was a good place to camp. He was there, in the good place. He was in his home where he had made it. Now he was hungry. (Hemingway, 1995, p. 148)

As he is inside his natural environment and is familiar with it since his childhood, Nick revives himself and becomes happy with everything he encounters implicitly. His new setting contributes a great inspiration for him to have a spiritual awakening so that he leaves behind war's tragic influences. Therefore, "Big Two-Hearted River" represents both life, fear, and death. Nick even becomes hungry at the end of his satisfaction with his surroundings, implying his refreshment. He is full of life because he "was hungry. He did not believe he had ever been hungrier. He opened and emptied a can of pork and beans and a can of spaghetti into the frying pan. 'I've got a right to eat this kind of stuff, if I'm willing to carry it,' Nick said. His voice sounded strange in the darkening woods. He did not speak again." (Hemingway, 1995, p. 148) His being very hungry indicates that he is full of life energy. A new way of life surrounds him so that he constructs camps in his fishing terrain. Despite a hard trip, he visits his new fishing area and feels content with it. He is in his camp and feels regenerated because of thinking about his hunger more than before. Therefore, his revival is there with the new environment.

Especially in the second part of "Big Two-Hearted River," Nick is entirely in the natural environment. He is in a new sentiment by manifesting peacefulness that encourages him to be himself and leave all his previous aches generated by the war:

He sat on the logs, smoking, drying in the sun, the sun warm on his back, the river shallow ahead, entering the woods, curving into the woods, shallow, light glittering, big water smooth rocks, cedars along the bank and white birches, the logs warm in the sun, smooth to sit on, without bark, grey to the touch; slowly the feeling of disappointment left him. It went away slowly, the feeling of disappointment that came sharply after the thrill that made his shoulders ache. (Hemingway, 1995, p. 158)

In this quotation, the manifestation of most natural elements reflects how they are significant for Nick to disregard other things in his life. He rejects the sense of disappointment that happens to be a source of aching. Nick is within nature and unites with it so that "slowly the feeling of disappointment left him." Although its aches surrounded him, its impacts went away slowly in peaceful nature. His sudden revelation is unforgettable so that it is a memorable

phase in his mind: A memorable fishing phase belonging to his childhood. He has a sensual epiphany gained at the end of facing his devastated town (Sramkova, 1988, online). As he felt all the war aches, it was time to forget them by diving into his fishing retrospective places. He reflects how the natural environment becomes an inspiration of healing process for himself so that he leaves his disappointment of his devastated town. Nick becomes a part of nature experiencing an awakening in himself and continues with the fishing in his new region.

Nick has the awakening of a hopeful life in his inner world. As he fishes, he expresses himself quite self-confident so that he feels he has enough approaching days to fish in his life. In this case, he is entirely cheerful with the movement of the fish. When Nick steps into the water, he observes and feels nature profoundly. He senses how he belongs to nature but not to the external world. In this case, Nick continues his new way of life style in nature: With the woods, logs, water, bank, and trees. The expression "plenty of days coming" implies that there is hopefulness of life at the end. Fishing revives his whole life in the natural environment. This concurrently emphasizes a great contradiction between the beginning and the end of the story.

The river was clear and smoothly fast in the early morning. Down about two hundred yards were three logs all the way across the stream. They made the water smooth and deep above them. As Nick watched, a mink crossed the river on the logs and went into the swamp. Nick was excited. He was excited by the early morning and the river. He was really too hurried to eat breakfast, but he knew he must. He built a little fire and put on the coffee pot. (Hemingway, 1995, p. 153)

As a refreshed individual, Nick has a rebirth in nature to possess a smooth life. He is very excited and happy in his new district. Although the story starts with the soldier Nick who got off the train being confused because of his burned environment, it ends with the same person who forgets his participation in the war. Therefore, natural healing turns out to be a great inspirational case for Nick. Fishing is a favourable therapy for him. When he is in nature, he remembers his nostalgic past of fishing environment: "Seney, too, is a burnt relic of boyhood, and Fossalta one of youth, as if author Nick had taken a river in his head he had fished in the dark to keep his sanity and sent hero Nick along it on the same mission, fishing a real river as symbolic antidote to insanity and the terror of violent pain and violent death." (Baker, 1967, p. 38)

As Baker implies, Nick regains his sanity through his visit to the river and becomes pleased with fishing. So, there is a profound symbol: The river symbolizing a regeneration in it. When Nick revisits his boyhood years' fishing zone, he revives himself and becomes a spiritually free person who leaves all his disturbing war memories behind. This means that nature just heals his inner world. Nick's interaction with the physical world and the river's geographical descriptions are enough for him to define his happiness in nature. In this case, he refers to his confused mental state caused by the war. He learns to survive in nature through benefiting from its minimalistic living and tries to lead his life with the means of natural elements:

Nick knew that by the time he was through with breakfast they would be as lively as ever. Without dew in the grass it would take him all day to catch a bottle full of good grasshoppers and he would have to crush many of them, slamming at them with his hat. He washed his hands at the stream. He was excited to be near it. Then he walked up to the tent. The hoppers were already jumping stiffly in the grass. In the bottle, warmed by the sun, they were jumping in a mass. Nick put in a pine stick as a cork. It plugged the mouth of the bottle enough, so the hoppers could not get out and left plenty of air passage. (Hemingway, 1995, pp. 155-156)

Such a simple way of living implies how Nick is relaxed and satisfied and how he acquires his mentally problematic recovery there. A joyful way of natural living reflects his restfulness. A life away from all problematic cases exists in such a joyful setting.

Nick felt awkward and professionally happy with all his equipment hanging from him. The grasshopper bottle swung against his chest. In his shirt the breast pockets bulged against him with the lunch and his fly book. He stepped into the stream. It was a shock. His trousers clung tight to his legs. His shoes felt the gravel. The water was a rising cold shock. (Hemingway, 1995, p. 155)

Nick's natural participation is a means for his awakening to comprehend natural elements better. His professional happiness is an entire hint for his understanding nature thoroughly. Everything has got a significant meaning in nature from then on. Therefore, Nick is entirely aware of pure, silent, and peaceful consideration of nature:

Nick stood up on the log, holding his rod, the landing net hanging heavy, then stepped into the water and splashed ashore. He climbed the bank and cut up into the woods, toward the high ground. He was going back to camp. He looked back. The river just showed through the trees. There were plenty of days coming when he could fish the swamp. (Hemingway, 1995, p. 162)

This quotation signifies an absolutely hopeful matter for Nick. As he fishes, he expresses himself quite self-confident so that he feels regenerated as he has plenty of days to fish in his life. In this case, he is certainly cheerful with the movement of the fish. When Nick steps into the water, he comprehends nature in a better way. "Plenty of days coming" demonstrates his pleasure in natural environment.

Conclusion

To sum up, Nick Adams becomes a mature man to comprehend how nature is significant for him to heal his ill psychology. Through having a psychological consideration in this article, it is possible to reflect how nature influences him. He reflects this impact via his happy living in his fishing terrain. Nick defines his awakened new identity, regarding the significance of the approaching new happy days in his life. His journey into nature is concurrently into his inner world. He is away from the sense of disappointment and has self-confidence in nature. He considers natural elements meaningful in environment.

In addition to Nick's maturity, there is the reflection of omission creating wandering about absence coined as Iceberg Theory by Ernest Hemingway. Hemingway hints this state of meaningfulness through having a deeper meaning not on the surface but having an implicit meaning underneath of his writing. The purity of the existence of unknown things creates shocking moments. To illustrate, when the swamp washes grasshoppers and they are freed from black color, therefore, there is the shocking moment. Since Nick is full of spirit in his new natural setting, he feels glad to be hungry and desirous to pursue living creatures in the river. There is the natural healing inspiration serving him in the depths of nature. Nick revives himself and experiences James Joyce's spiritual manifestation of revelation. He has a change from his previous life, affected from the horrible war, into a new life that serves for natural healing. Finally, Nick is in ease with his happiness, freedom, confidence, peacefulness and creativity in minimalist way of living in his fish terrain!

References

- Baker, S. (1967). *Ernest Hemingway: An introduction and interpretation*, In John Mahoney (Ed.), New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ballard, E. (2011). Introduction: What is Your Greatest Epiphany in Life, *Epiphany*, 1-14. New York: Random House.
- Flora, J. M. (1989). *Ernest Hemingway: A study of the short fiction*, Boston: Twayne Publishers.
- Hemingway, E. (1995). Big Two-Hearted River. In James F. (Ed.), *The collected stories*, 143-153, London: Everyman's Library.
- Hendry, I. (1946). Joyce's Epiphanies, *The Sewanee review*, Vol. 54, No. 3, 449-467, <http://www.jstor.com/stable/27537675>.

-
- Jackson, J. B. (1969). *Hemingway: The writer's art of self-defense*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Joyce, J. (2013). *A portrait of the artist as a young man*, İstanbul: Sis Publishing.
- (1944). *Stephen hero*, New York: Binghamton.
- Koçsoy, F. G. (2018). Küçürek Öyküde Epifan, (Epiphany in Short Short Stories), *Humanitas*, 6 (11), 115-127, <http://humanitas.nku.edu.tr>.
- Miko, S. (1991). The River, the Iceberg, and the Shit-detector. *Criticism*, Vol. 33, No. 4, 503-525, Wayne State University Press. <https://www.jstor.org/stable/23114990> on July 10, 2021.
- Moreland, K. (2000). Just the Tip of the Iceberg Theory: Hemingway and Sherwood Anderson's 'Loneliness,' *Hemingway review*, Vol. 19, Issue 2, 47-56, Chestnut Hill College.
- Özer, S. S. (2018). *Çağdaş kısa öykü sanatı ve politikaları, (Art and politics of contemporary short story)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Phillips, L. W. (Ed.). (1984). *Ernest Hemingway on writing*, New York: Schribner.
- Russell, B. (1993). James Joyce: Prospects for Epiphany, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0040571X9309600105?journalCode=tjxa>.
- Scholes, R. and Florence L. W. (1967). The Epiphanies of Joyce, *PMLA*, Vol. 82, No. 1, 152-154, <https://www.jstor.org/stable/461060>.
- Seiden, H. M., & Seiden, M. (2013). *Ernest Hemingway's World War I short stories: PTSD, the writer as witness, and the creation of intersubjective community, psychoanalytic psychology*, 30(1), 92–101, <https://doi.org/10.1037/a0029037>.
- Sramkova, B. (1988). Epiphany as a Mode of Perception: The Origin of Joyce's Ulysses. *English language and literature studies*. <http://www.grin.com/e-book/34587/epiphany-as-a-mode-of-perception-the-origin-of-joyce-s-ulysses> on February, 14, 2021.
- Wilson, E. (2005). Hemingway: Gauge of Morale in the Monthly Magazine. In Harold B. (Ed.). *Bloom's modern critical reviews: Ernest Hemingway*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Young, P. (1972). The World Out There: Nick Adams Stories. *Novel: A forum on fiction*. Vol. 6. No. 1. 5-19. Duke University Press. <http://www.jstor.org/stable/1345035> .
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rol Belirsizliği ve Rol Çatışmasının Örgütsel Bağlılık ile İlişkisi (Ankara İli Bir Kamu Hastane Örneği)¹

Role Ambiguity and Role Conflict are Relationship to Organizational Commitment (A State Hospital Case in Ankara)

Zekai ÖZTÜRK^a Gülizar Gülcan ŞEREMET^{b*}

^a Prof.Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2569-7249

^b Arş.Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Çankırı / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5790-2780

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Mart 2021

Kabul tarihi: 14 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Sağlık personeli,

İşgören,

Rol belirsizliği,

Rol çatışması,

Örgütsel bağlılık

ÖZ

Sağlık hizmeti sunan kurumlar matris örgüt yapılarına sahiptir ve bu yapılarda sağlık hizmetlerinin aksamadan kesintisiz, kaliteli ve etkili bir şekilde sunulabilmesi için ekip çalışmasına ihtiyaç vardır. Ekip çalışmalarının yoğun olduğu kurumlarda çalışanlar, rolleri arasında zaman zaman belirsizlikler ve çatışmalar yaşamaktadır. Bu durum aynı zamanda sağlık çalışanlarının örgüte olan bağlılığını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu araştırma bir kamu hastanesinde çalışanların rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın evreni 407 sağlık çalışanı ve idari personelden oluşmuş ve %95 güven aralığında 198 çalışandan rastgele örneklem yöntemi ile veri elde edilmiştir. Çalışmada örgütsel bağlılığın rol belirsizliği ve rol çatışması ile ilişkisinin sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığına dair hipotez testleri yapılmıştır. Yapılan hipotez testleri sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasında yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kuruma geçen süre, çalışma hayatında geçirilen süre, hizmet sınıfı değişkenleri açısından hipotezler kısmen kabul edilirken; rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasında yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, çalışma hayatında geçirilen süre, hizmet sınıfı açısından hipotezleri kısmen kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonucunda; rol belirsizliği ile örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutlarında negatif yönlü ilişki; rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutlarının hepsinde ise negatif yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İşgörenlerin rol belirsizliği ve rol çatışmalarını en aza indirebilmek için örgüt içi iletişim güçlendirilmeli, iş akışlarını yeniden planlanmalı, çalışanlar üzerindeki fazla görevler ve sorumluluklar azaltılmalıdır. Ayrıca rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılığı azaltmaması adına işgörenlerin örgüt ile özdeşleşmesi sağlanmalı, belirli aralıklarla çalışanların istekleri değerlendirilmeli ve düşüncelerine önem verilmelidir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 2, 2021

Accepted August 14, 2021

Keywords:

Healthcare professionals,

Worker,

Role ambiguity,

Role conflict,

Organizational commitment

ABSTRACT

Institutions that provide health services have matrix organization structures and teamwork is needed in these structures to provide uninterrupted, high quality and effective health services where teamwork is intense, employees sometimes experience uncertainties and conflicts between their roles. This situation can negatively affect the commitment of healthcare workers to the organization. This study was conducted to determine the relationship between role ambiguity, role conflict and organizational commitment of employees in a 407 healthcare workers public hospital. Administrative personnel, data were obtained from 198 employees with confidence interval of 95% using random sampling method. According to the results of the hypothesis tests, the hypotheses were partially accepted between role ambiguity and organizational commitment in terms of age, gender, educational status, time spent in the institution, time spent in working life, service class; hypotheses between role conflict and organizational commitment in terms of age, gender, marital status, education, time spent in working life service class were partially accepted. As a result of the correlation analysis between variables; negative relationship between role ambiguity and organizational commitment in emotional and normative commitment dimensions; It has been determined that there is negative relationship in all dimensions of role conflict and organizational commitment. In order to minimize the role ambiguity and role conflicts of employees, intra-organizational communication should be strengthened, work flows should be rescheduled, excessive duties and responsibilities on employees should be reduced. In addition, employees should be identified with the organization, employees requests should be evaluated periodically and their opinions should be given importance.

¹ Bu çalışma, Business & Organization Research Conference (BOR)'ta Safranbolu, Karabük'te 12-14 Eylül 2018 tarihleri arasında bildiri olarak sunulmuştur. Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Hastane İşletmeciliği Bilim Dalında Doç. Dr. Zekai ÖZTÜRK'ün danışmanlığında hazırlanan "Rol Belirsizliği ve Rol Çatışmasının Örgütsel Bağlılık İle İlişkisi (Ankara İli Bir Kamu Hastane Örneği)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: gulcansisman09@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Institutions providing health services have matrix organizational structures. Teamwork is needed in these matrix organizational structures in order to provide uninterrupted, high quality and effective health services. In organizations where teamwork is intense, uncertainties and conflicts may arise from time to time between the individual roles and the roles they assume within the team. In addition, healthcare professionals' role ambiguities and having role conflicts may negatively affect their commitment to the organization. In this context, the study was conducted to determine the relationship between role ambiguity, role conflict and organizational commitment of healthcare workers in a public hospital. The study was conducted in a public hospital with 407 healthcare professionals and administrative staff, and data were obtained from 198 employees at a 95% confidence interval using random sampling method. In order to measure role ambiguity and role conflict, the 5-point Likert scale, which was developed by Rizzo, House and Lirtzman (1970), was translated into Turkish by Tabakoğlu (2016) and used in the thesis study. In order to measure organizational commitment, the English scale developed by Meyer and Allen (1993) in three dimensions as emotional commitment, continuance commitment and normative commitment was used by Eğilmezkol (2011) and also used the questionnaire used in his thesis study. In line with the information obtained from the analysis of the relevant data, the hypotheses about whether there is a significant difference between organizational commitment and role ambiguity and role conflict have been tested and examined. Among the participants, 31.3% are men, 68.7% are women; single employees are 14.6%, and married employees are 85.4%. While 2% of the participants were between the ages of 18-28, 28.2% between the ages of 29-39, 60.6% of the individuals between the ages of 40-50, 8% of the individuals between the ages of 40-50 and over the age of 51, It constitutes 6 of them. Among the participants in the study, 12.1% of high school graduates, 18.7% of associate degree graduates, 54.5% of undergraduate graduates and 14.6% of graduate graduates. As a result of the hypothesis tests, the significant difference between the role ambiguity and organizational commitment relationship for employees aged 40-50 and over 51 years was accepted for normative commitment. The relationship between role ambiguity and organizational commitment is partially accepted for male employees by gender. While the role ambiguity and organizational commitment of the employees do not differ according to their marital status, their education levels differ significantly for high school and associate degree, and there is no significant difference between the time spent in working life. A significant difference was found between individuals working between 5 years and 6-10 years and according to the service class. In the relationship between role conflict and organizational commitment, a significant difference was found for employees between the ages of 40-50, while a significant difference was found in males when the hypothesis test was examined in terms of gender. It was determined that the normative and emotional loyalty of employees continued in case of role conflict. Similarly, a significant difference was found in all dimensions of organizational commitment of high school graduates. There is a significant difference for the service class. As a result of the correlation analysis between variables; negative relationship between role ambiguity and organizational commitment in emotional and normative commitment dimensions; It has been determined that there is a negative relationship in all dimensions of role conflict and organizational commitment. In order to minimize the role ambiguity and role conflicts of the employees in the organization, intra-organizational communication should be strengthened, work flows should be rescheduled, and excessive duties and responsibilities on employees should be reduced. In the relationship between role conflict and organizational commitment, a significant difference was found for employees between the ages of 40-50, while a significant difference was found in males when the hypothesis test was examined in terms of gender. It was determined that the normative and emotional loyalty of employees continued in case of role conflict. Similarly, a significant difference was found in all dimensions of organizational commitment of high school graduates. There is a significant difference for the service class. As a result of the correlation analysis between variables; negative relationship between role ambiguity and organizational commitment in emotional and normative commitment dimensions; It has been determined that there is a negative relationship in all dimensions of role conflict and organizational commitment. In order to minimize the role ambiguity and role conflicts of the employees in the organization, intra-organizational communication should be strengthened, work flows should be rescheduled, and excessive duties and responsibilities on employees should be reduced. In addition, in order to prevent role ambiguity and role conflict from decreasing organizational commitment, employees should be identified with the organization, employees' requests should be evaluated and their opinions should be given importance at regular intervals. At the same time, the goals and policies of the employees should be clearly and clearly identified, and employees should be identified with their institutions. Should take into account the wishes of the employees. This study includes physiotherapists, nurses, technicians, pharmacists and administrative staff. If the study is applied to different sectors or branches, it may yield different results.

Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, teknolojik bakımdan oldukça ilerlemiş ve bu ilerleme beraberinde iletişim imkânlarını da geliştirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte farklı sektörlerden çeşitli iş imkânları ortaya çıkmış, uzmanlaşmanın değeri artarak iş gücünün sıfatı değişmiş ve farklı yeteneklere sahip iş gücüne talep artmıştır. Bu gelişmeler beraberinde insan unsurunun farkındalığını artırmış ve örgütler açısından iş gücü unsurunun önemine işaret etmiştir.

Küreselleşme ve gelişen teknoloji ile birlikte diğer sektörlerle oranla sağlık sektörü çok daha hızlı bir şekilde değişimden geçmektedir (Özer,2018, s.1). Sağlık hizmeti, hastalara hizmet sunumunu yapabilmek için yoğun bir çaba sarf etmeyi gerektiren bir sektördür. Sağlık hizmetlerinde yaşanan problemler, insan iş gücünün başarılı bir şekilde yönetilemeyişi, oldukça yüksek ekonomik maliyetlere ve insan hayatında olumsuz etkilere neden olabilmektedir (Dussault ve Dubois, 2003). Bu kapsamda hizmet sunumunun etkili ve verimli olabilmesi için eğitim, bilgi ve becerilere uygun iş bölümü çerçevesinde sağlık hizmet sunucularının profesyonelce rollerini yerine getirip uygulayabilecekleri ve işgörenlerin örgütte kalma isteğinin devam edebileceği bir iş ortamı gereklidir.

Toplumsal yaşamın hızlı bir şekilde değişmesi yalnızca örgütleri ve yöneticilerini değil aynı zamanda çalışanların rol davranışlarını da değiştirmektedir. Tüm bu değişimler işgörenlerin iş yaşamlarına ilişkin rollerinde, rol belirsizliğine ve rol çatışmasına neden olmaktadır (Fisher, 2001, s.143).

Örgütlerde işgörenler görevlerini etkin ve tam bir şekilde yapmaları, örgüt içerisinde oynayacakları rolleri iyi bilmelerine bağlıdır. Çalışanların iş rollerini bilmemeleri rol belirsizliği ve rol çatışmaları yaşamlarına neden olabilmektedir (Ünsar ve Oğuzhan, 2009, s.244). Örgütte rol belirsizliği ve rol çatışması içerisine düşen çalışan kendisini üzgün ve yalnız hissedecek ve bu durum örgütsel bağlılığını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu nedenle örgütler açısından bu üç kavram oldukça önemlidir.

Bu kapsamda yapılan bu araştırma, hastane gibi farklı birçok uzmanlaşmanın ve branşın olduğu, karmaşık organizasyon yapısında yer alan sağlık çalışanlarının rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisini anlamak, bu kavramlar hakkında bilgi sahibi olmak ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Sağlık çalışanlarının rol belirsizlikleri ile örgütsel bağlılıkları arasında sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 2) Sağlık çalışanlarının rol çatışması ile örgütsel bağlılıkları arasında sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 3) Sağlık çalışanlarının rol belirsizlikleri ile örgütsel bağlılık boyutları arasında bir ilişki var mıdır?
- 4) Sağlık çalışanlarının rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutları arasında bir ilişki var mıdır?

Rol belirsizliği ve rol çatışması kavramları literatürde çoğunlukla “tükenmişlik” (Bknz: Tolay Sabuncuoğlu, 2008; Ok, 2004; Doğan vd., 2016) ve “iş tatmini” (Bknz: Ceylan ve Ulutürk, 2006; Akar ve Yıldırım, 2008; Tolay Sabuncuoğlu, 2008) kavramları ile birlikte ele alındığı saptanmıştır. Sağlık sektöründe yukarıda bahsi geçen üç değişken için literatürde ayrı ayrı ele alan çalışmaların var olduğu saptanmıştır. Ancak rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel bağlılık kavramlarının her üçünü birden sağlık sektörü içerisinde ele alan çalışmaya rastlanılamamasından dolayı bu araştırma öncü çalışmalardan biri olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Türk Dil Kurumuna göre rol, bir iş için bir bireyin yada bir şeyin üzerine düşen görevdir (TDK, 2021). Araştırmada rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel bağlılık kavramlarına geçmeden önce rol kavramı ile bağlantılı diğer kavramları açıklamakta da yarar vardır. Rol seti çalışanın bulunduğu örgütün üyesi olması nedeni ile sorumlu olduğu faaliyetlerdir. Rol beklentisi ise, örgüt çalışanlarının, örgüt içerisindeki rolleri gereği yapmaması veya yapması gereken tutum ve davranışlar yönergesidir. Rol gönderme/verme bireyden beklenen davranışların bireye bildirilmesi ya da iletilmesidir. Bu süreçler üç adımda ele alınabilmektedir. İlk adım, uygun rol davranışlarının neler olması gerektiği ya da olduğuna ilişkin beklentilerin saptanması, ikinci adım ise talep ve beklentilerden oluşan rol setinin, rolü oynayacak bireye gönderilmesi ve bireyin rol beklentilerine ilişkin algısının ortaya çıkması rolüne ilişkin gerekli bilgileri edinmesidir. Son olarak da rol oynayıcıya iletilen role ilişkin beklentilerin rol davranışına dönüştürülmesinden oluşmaktadır (Kahn vd., 1964, s.2-4,5,6; Walker vd., 1975, s.33).

Diğer bir kavram ise rol stresidir. Bu terim, bireyin kendinden beklenen davranışlar karşısında baskı altında hissetmesi ve bunun sonucunda oluşan olumsuz durumdur (Beehr ve Newman, 1978, s.668). Literatür taramalarına bakıldığında rol stresi kavramının bir alt başlığı olarak rol belirsizliği ve rol çatışmasının birlikte tartışıldığı görülmektedir (Bowling vd., 2017, s.1).

Sürekli gelişen ve değişen sağlık hizmetleri neticesinde sağlık çalışanlarının üstlendikleri roller, yeni rollerin oluşmasına neden olmaktadır. Hizmet sağlayıcılarının üstlendikleri bu roller dinamiktir. Küreselleşme ile yaşanan bu değişimin yansımalarını apaçık bir şekilde sağlık sektöründe de görülmektedir (Özer,2018, s.2).

Rol belirsizliği, rolü oynayan kişiden nelerin beklendiği hususunda netliğin oluşmaması veya göreve ilişkin yeterli ve gerekli bilgilerin aktarımının yapılmaması halinde oluşmaktadır. Genellikle, çalışana verilen iş ve çalışandan istenen performansın sonucunda, işgörenin görev tanımına ilişkin eksiklik veya rolüne ilişkin gereklerin belirsiz olduğu durumlardan oluşmaktadır. (Fisher, 2001, s.143;Glismeyer ve diğerleri, 2007).

Örgütte bir kişinin üstlenmiş olduğu rolleri tam olarak yerine getirebilmesi için (Akt.Bauer ve Simmon; 2000, s.46);

- a) Kendisinden, rolüne ilişkin beklentilerin neler olduğunu
 - b)Üstleneceği rolle birlikte, rolün yerine getirilirken gerekli eylem ve sorumlulukların ne olduğunu,
 - c) Kişinin rol gereklerini yapması ile kendisi, diğer kişiler ve örgütü ile bağlantılı hangi sonuçları doğurabileceğini,
- iyi bilmesi gereklidir.

Rol belirsizliği rolle ilgili bilgilerin kullanılabilirliğini açıklamaktadır. Bir işgörenin gerekli performansı gösterebilmesi için rol göndericilerinin beklentilerine uygun olarak davranmalı ve hangi faaliyetlerin sorumluluğunu uygulayabileceğini bilmelidir. Rol gönderimine ilişkin bilgi eksikliği gerekli bilginin mevcut olmamasından yada mevcut bilginin yetersiz olmasına bağlı olarak iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bu bilgi yetersizliği rol belirsizliğine neden olabilmektedir (Ahmad ve Taylor,2009, s.903)

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda rol belirsizliğinin nedenleri farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ancak alanyazında rol belirsizliğinin nedenlerini birçok farklı yazar farklı şekilde değerlendirmiştir. Yazarların bakış açılarına ilişkin değerlendirilmelere Tablo 1’de yer

verilmiştir.

Tablo 1: Rol Belirsizliğinin Nedenleri

Bilim İnsanları	Rol Belirsizliğinin Nedenleri
Kahn vd. (1964, s.2-27)	<ul style="list-style-type: none"> • Örgütsel faktörler • Kişisel faktörler • Kişilerarası faktörler
Litchman ve Hunt (1973)' e göre Van Sell vd. (198, s.45)	<ul style="list-style-type: none"> • Görevin yapısı (işin karakteristiği) • Kişisel faktörler (rolün nasıl algılandığı gibi)
Walker (1975, s.38)	<ul style="list-style-type: none"> • Örgütün yapısı • Örgütteki iletişimin niteliği • Örgütteki yöneticilerin tarzı • Örgütte geçirilen süre vb.
Schuler (1977, s.66-67)	<ul style="list-style-type: none"> • İşin yapısı (çok boyutlu olup olmadığı) • Örgütün yapısı (mekanik veya organik) • Teknoloji (birbiri ile etkileşim içinde teknoloji veya bağımsız teknoloji) • Örgütün karmaşıklık derecesi vb.
Capel vd. (1987, s.108)	<ul style="list-style-type: none"> • Üst kademelerden yeterli bilginin gelmemesi • İş tanımlarının yetersiz olması • Performans değerlendirme ölçütlerinin açık olmaması vb.
Muchinsky (1993, s.280-281)	<ul style="list-style-type: none"> • Örgütsel faktörler • Kişisel faktörler
Breaugh ve Colihan (1994, s.192)	<ul style="list-style-type: none"> • Performans değerlendirme ölçütleri hakkında bilgi eksikliği • İş ile ilgili yöntemler ve uygulanacak prosedürler hakkında bilgi eksikliği

	<ul style="list-style-type: none"> • İşin hangi zaman zarfında yapılması gerektiği hakkında bilgi eksikliği vb.
jex (1998)'e göre Kurt (2010, s.80)	<ul style="list-style-type: none"> • İş tanımlarının yetersiz olması • Tanımlanması zor olan işlerin varlığı (çok boyutlu işler) • Örgütün geçirdiği değişim süreci vb.
Carron ve Hausenblas (1998, s.160-162)	<ul style="list-style-type: none"> • İşin yapısına bağlı olarak işin öncelikleri hakkında bilgi eksikliği • Kişilerin eylemlerinin sonuçları hakkında bilgi eksikliği vb.
Yukl (2013, s.170)	<ul style="list-style-type: none"> • İşin önceliklerinin belirsiz olması • İşle ilgili birden fazla performans ölçütünün olması • İşin, iş planlarının ve işle ilgili teknolojilerin sıklıkla değişmesi vb.

Kaynakça: Katı,2020, s.37

Tablo 1'deki bilgiler ışığında rol belirsizliğinin nedenleri iş tanımlarının yetersiz oluşu, örgüt yapısı, örgüt iletişimi gibi örgütsel faktörlerden kaynaklanabileceği gibi, rolün algısı, örgütte geçirilen süre gibi kişisel faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Görüldüğü üzere farklı birçok çalışmada rol belirsizliğine neden olan etmenler konusunda çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır

Örgütlerin karmaşık yapıları örgüt içerisinde çalışanların birbirinden farklı rolleri üstlenmesine neden olabilmektedir. Hastanede bir mühendis asıl çalışmalarının yanında eğitmen olarak görev yapabilmekte, bir doktor hekimlik görevinin yanı sıra idari görevlerde de bulunabilmektedir. Bu durum çalışanların, kendisinden farklı beklenti ve talepler içerisinde olan kişilerin karşısına çeşitli rollerde çıkmasını gerektirebilmektedir (Yılmaz ve Ekici, 2006, s. 37). Sağlık hizmet sektöründe farklı meslek çeşitliliğinin olması, uzmanlaşmış personel sayısının fazla olması, meslek grupları arasında yetki ve sorumlulukların, görevlerin belirsiz oluşu, teknolojinin sürekli gelişmesi ile kompleks bir hal alan sağlık tesisleri, sağlık çalışanlarının büyük bir çatışma ortamına neden olmaktadır (Özer,2018, s.2).

Rol çatışması, işgörenin birbiri ile çelişen beklenti ve taleplerini tecrübe etmesi ile ortaya çıkmaktadır. Çalışan bir beklenti ya da talebi karşılarken, diğer beklenti yada talebi karşılamakta zorluk çekmektedir (Fisher, 2001, s.143).

Rol çatışması, bireysel özellik ve yeteneklerin, gerçekleştirilecek role uyumsuz olmasının yanı sıra bireyin aynı anda birbirinden farklı rolü gerçekleştirmek durumunda kalması ile ortaya çıkabilmektedir (Erdoğan, 1996, s.158). Rol çatışması bireyin rol gereklerinden birisine, diğer rol gereklerinden daha fazla uyum sağlaması durumunda ortaya çıkabilmektedir.

Örgütlerde rol çatışması, işgörenin organizasyon içerisinde faaliyete geçirmesi gereken birbirinden farklı işlerin olması, örgüt içinden belirlenen işi yapacak yeterli sayıda çalışanın bulunmaması, çalışanın kendisine verilmiş olan vazifeleri gerçekleştirebilmek amacıyla zaman zaman örgüt kurallarını yok saymasını gerektiren, örgüt içinde farklı grupların birbiri ile ilişki içinde olması, işgörenin görevlerini yerine getirmesi sırasında işe uygun olmayan taleplerin varlığında artan bir durumdur (Ceylan ve Ulutürk, 2006). Ayrıca, örgütlerin giderek büyümesi ile işgörenlerin iş yükünün artması, uzmanlaşmaya gidilmesi rol çatışmalarına neden olabilmektedir.

Birey birden çok rolü aynı anda üstlenmekte ve bu rollerin gerektirdiği davranışlardan birisini ön plana almaktadır. Bu doğrultuda örgüt yöneticileri işgörenlerin rolleri karşılayabilecek düzeyde olup olmadığını iyi belirlemeli, rolden kaynaklı çatışmalar mevcut ise buna uygun çözümler aramalıdır. Rol belirsizliği ve rol çatışmasının önlenmesi için yönetim tarafından işgörenden neler beklendiği açıkça belirtilmeli ve;

- İşgörenlerin görev tanımları ,
- Çalışanların görevleri ile ilgili iş genişletme,
- İş yükü azaltma,
- İş zenginleştirme,
- İş bölümü vb. faaliyetler uygun bir şekilde yapılmalıdır.

Örgütlerde işgörenlerin çalışmalarını iyi biçimde yürütebilmeleri için işin hedefleri, işgörenin kendisinden beklenmeyen ve beklenenleri, işgörenin yapması gereken işleri, işin kapsamını ve işin önemini neler olduğunu çalışanın bilmesi gerekmektedir. İşgörenlerin, iş tanımlarında belirsizlik olması rol belirsizliğine neden olmaktadır (Tabakoğlu, 2016, s.37). Üst yönetim tarafından astlara yeterli bilgi akışının olmaması ve bilgi aktarımında tutucu davranılması, örgüt yönetim sistemlerinin işlevsel ve yeterince oluşturulmaması ve buna bağlı olarak çalışanların görevleri hakkında yeterli bilgiyi elde edememesi rol belirsizliğini etkilemektedir (Erkenekli, 2000, s.43).

Sağlık hizmetlerinin kesintisiz, verimli ve etkili şekilde yerine getirilmesinde sağlık çalışanlarının işe yönelik rolleri ve örgüte bağlılıkları önem arz etmektedir. Rol belirsizliği ve rol çatışması ve örgütsel bağlılık kavramları birbiri ile bağlantılı kavramlar olup bu kavramlar birbirlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin pozitif ya da negatif olması örgüt yöneticileri tarafından uygulanacak olan yönetim stratejilerine bağlıdır.

Bir örgütün varlığını sürdürebilmesi kuşkusuz insan gücüne bağlıdır. İnsan gücü kurumların yapıtaşını oluşturmakta ve örgütler için ayrılmaz bir bütündür. Kurumların devamlılığı insan gücünün etkin bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Birçok sektörde olduğu gibi insan emeğinin oldukça yoğun kullanıldığı sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Emek yoğun sektörlerde teknolojinin gelişmesi ve artan küresel rekabet koşulları ile birlikte çalışanların işe yönelik davranışlarının ve tutumlarının en iyi şekilde yönetilebilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kurumların işgörenlerini en iyi şekilde elde tutabilmeleri için farklı yönetim stratejileri uygulamaları gereklidir. Bu yönetim stratejilerinden birisi de örgütsel bağlılıktır.

İşe uygun işgöreni örgüte kazandırma ve işgörenin örgütte tutulmasını sağlamak oldukça zor ve zahmetli bir iştir. İşgörenlerin, örgütten ekonomik beklentisinin yanında iş doyumunu, çalışma koşulları, kişisel ihtiyaç ve deneyim kazanma gereksinimleri ve benzer birçok beklentileri vardır. İşverenin tüm bu ihtiyaçları karşılayabilmesi kolay değildir. Böyle bir durum ancak örgütsel bağlılık ile gerçekleştirilebilir (Ada vd.,2008).

Örgütsel bağlılık kavramı olarak ilk kez Harold Guetzkov tarafından ele alınmış ve ona göre bağlılık; kişiyi belli gruba, belli bir şahsa veya belli bir fikre yönlendiren eylem olarak tanımlanmaktadır. Bu eylem yada davranış, hedefe devamlılık kazandıran hisler ve hedefe ulaşılmasını sağlayan hareketler ile biçimlenmektedir (Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009).

Örgütsel bağlılık ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmış olup bu tanımlamaları kapsayan üç esas faktör şu şekilde sıralanabilir (Balcı, 2003, s.27);

- a. Örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir inanç ve kabul gösterme.
- b. Örgüt adına anlamlı çaba göstermeye isteklilik gösterme.
- c. Örgütte üyeliğin sürdürülmesine güçlü bir arzu duyma.”

Bir yere ait olma hissi olan bağlılık, kendimizden üstün hissettiğimiz bir şahıs, fikir ya da bir şeye karşı hissettiğimiz zorunluluktur. Örgütte çalışan bir kişi içinse, bir yere ait olma isteği ise o kişinin nihai ihtiyacıdır (Balay, 2000, s.14). İşgörenin iş ile özdeşleşmesi, işe olan uyumluluğu ve işe olan sadakati olarak tanımlanan örgütsel bağlılık kavramı, çalışanın işe ilişkin davranış ve tutumlarını içeren bir durumdur (Demirel, 2009, s.116).

Literatür taramalarına bakıldığında araştırmacılar, örgütsel bağlılığın çeşitleri konusunda farklı boyutlar ortaya koymuşlardır. Allen ile Meyer, ilk olarak örgütsel bağlılığı 1984 yılında duygusal ve devam bağlılığı olarak ikiye ayırsa da; 1990 yılında yapılacak doğru şeyin bu olduğu inancından kaynaklanan, örgütte kalma zorunluluğu olarak tanımladığı normatif bağlılığı literatüre eklemiştir. Bu üç bileşen ayrımını yaparken literatürdeki ilgili tüm tanımları yansıttığını düşünerek duygusal, devam ve zorunlu bağlılık kavramlarını ortaya koymuştur.

Örgütsel bağlılığın ilk boyutu olan duygusal bağlılık, işgörenin örgütü ile özdeşleşmesi, örgütü ile ilgilenmesi ve örgüte üye olmaktan memnun olmasıdır (Allen ve Meyer,1990). Diğer bir bağlılık boyutu devam bağlılığı ise işgörenin kazanç ve maliyet değerlemesiyle ilgilidir. İşgörenin, işinden ayrılması durumunda katlanacağı maliyetlerin, işine devam etmesi durumunda katlanacağı maliyetlerden daha yüksek olması durumunda, işine devam etme eğiliminde bulunmaktadır (Kanter, 1968). Ayrıca bu boyutta örgütten ayrılmama düşüncesinde duygunun önemi yoktur. Son olarak örgütsel bağlılık alt boyutlarından biri olan normatif bağlılık, işgörenlerin örgüte devam etmesine ilişkin örgüte duyduğu minnet ve sadakat hissini esas almaktadır (Swales, 2004; Yousef, 2000).

Çalışanlar örgüt içi fedakarlıkta bulunma, örgütün değer ve amaçlarını benimseme, örgütle özdeşleşebilme ve örgüte ait üyeliğinin devamını sağlamak adına kuvvetli bir istek duyma gibi farklı davranış biçimlerinde de örgüte olan bağlılıklarını gösterebilmektedirler (Ada, Alver, Atlı, 2008). Ayrıca örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan işgörenlerin örgütsel motivasyon düzeylerinin de yüksek olması beklenmektedir. Örgütü ile özdeşleşen bireylerin örgüt yararlarını maksimum düzeye çıkarması ve aynı doğrultuda kurumun çıkarlarını kendi çıkarlarının da üzerinde tutması beklenmektedir. İşgörenlerin örgütüne bağlılık duymaları hem örgüte hem de bireyin kendisine olumlu sonuçları olabilmektedir. Örgüte yüksek bağlılık duyan bireylerin kurumda daha verimli, üretken ve çalışkan olması beklenmektedir.

İşgörenlerin örgütsel amaç ve değerler ile özdeşleşmesinde örgütsel bağlılık kilit rol

almaktadır (Kılıç ve Öztürk,2010). Böylelikle örgütü ile özdeşleşen bir işgörenin örgütün yararlarını en üst düzeyde tutması gerekmektedir (Yalçın ve İplik, 2007).

Örgütsel bağlılık aracılığı ile örgütün verimliliği, etkililiği de artmaktadır. İşgörenin kendi isteği ile örgütte kalmaya devam etmesi ancak örgütsel bağlılık ile mümkün kılınmaktadır (Ada vd., 2008). İşgörenin alanında uzman, nitelikli ve örgütsel bağlılığın olması, örgütte işine devam etmesi, örgüt için pozitif sonuçlar yaratmakta ve örgütün rekabet ortamında yarışabilmesi açısından da olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Poyraz ve Kama, 2008).

Kişi, örgütün amaçları ile özdeşleştiğinde, işten duyduğu memnuniyet derecesi artmaktadır. İşini severek çalışan kaliteli ve üretken iş davranışları sergileme eğilimindedir. Örgütüne bağlı bir çalışan, işine severek gidip geleceğinden dolayı devamsızlığı da azalmaktadır. Bağlılığın yüksek olduğu örgütlerde iş gücü devir oranı da düşüktür. Bu durum örgüt açısından üretime doğrudan katkısı olmayan pek çok giderin azalması anlamına gelmektedir. Organizasyonlarda örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan işgörenlerin, motivasyon düzeylerinin de yüksek olması beklenmektedir. Bir organizasyonda örgütsel bağlılığın var olması, örgütün başarısı ve işgörenlerin terfi ve yükselme olanakları açısından da öneme sahiptir.

Örgütsel bağlılığın yeterli düzeyde olmadığı durumda işgörenlerin işe devamsızlık yapması ya da işten ayrılması veya personel devir hızının yüksek çıkması gibi negatif sonuçlar doğuracak durumlar ortaya çıkabilmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2010).

Yöntem

Araştırmanın ana kütesini bir kamu hastanesinde 407 idari çalışan ve sağlık personeli oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemini aşağıda belirtilen formül ile hesaplanmıştır. (Büyüköztürk, 2016, s.96):

$$n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0 - 1}{N}}$$

$$n_0 = (t^2 PQ) / d^2$$

N : İncelenen olayda evren büyüklüğü

n₀: İncelemeye alınacak örneklem büyüklüğü

p: Olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q: Olayın görülmemiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

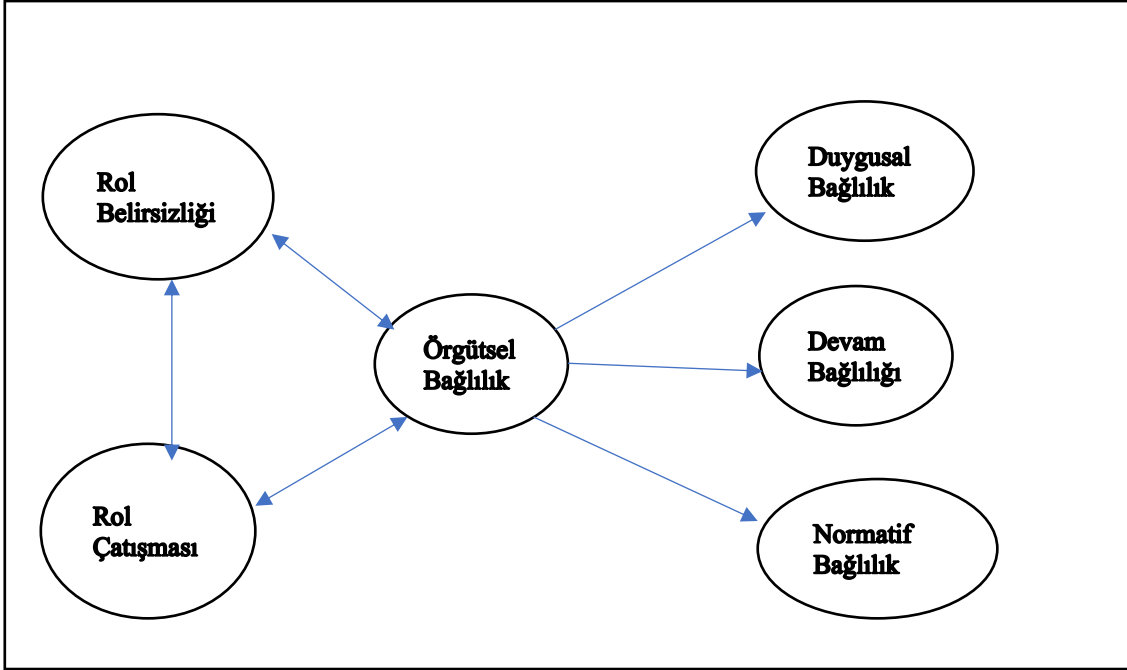
t: Belirlenmiş anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: İncelenen olayın evren tahini için standart sapma miktarıdır.

Formülde ilgili değerler yerine konduğunda araştırmanın yapıldığı kamu hastanesinde 407 çalışan için örneklem büyüklüğü 198 bulunmuştur. Çalışmada basit rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada 198 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma, hemşire, sağlık teknikeri, iş ve uğraşı terapisti, fizyoterapist, eczacı, sağlık memuru, fizik tedavi teknikeri gibi çeşitli branşlarda görev yapan sağlık çalışanlarından; veri hazırlama ve kontrol işletmeni, memur ve yöneticilerinde içinde bulunduğu idari çalışanlardan oluşmaktadır.

Çalışanların rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki incelenip saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın modeli betimsel ilişkisel tarama modelidir. Model Şekil 1'de gösterilmiştir. Araştırma modelindeki her kavramın birbiri ile ilişkisi mevcuttur. Rol belirsizliği rol çatışması ile ilişkilidir. Bu iki kavramda oluşabilecek bir değişim

diğer kavramı da etkilemektedir. Rol belirsizliği ve rol çatışması aynı zamanda örgütsel bağlılık ile ilişkilidir.

Şekil 1:Araştırma Modeli

Zaman ve maliyet unsurları göz önünde alındığında çalışma Ankara ilinde bir kamu hastanesi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma betimsel ilişkisel tarama modelidir.

İşgörenin örgütte sahip olduğu pozisyona bağlı olarak kendisinden beklenen beklentilerin net olmaması ve aynı zamanda belirsizlik içermesi halinde yaşayabileceği rol belirsizliği (Keller, 1975, s.57 ve örgüt içerisinde kendisinden beklenenin farklılaşması ve çatışma içermesi halinde yaşayabileceği rol çatışması (Keller, 1975, s. 57; Walker vd., 1975, s. 33) işgörenin işine ilişkin olarak örgütte yaşayabileceği sorunlardandır.

Örgüt içerisindeki üstlendikleri rollere ilişkin yaşadıkları olumlu yada olumsuz durumlar çalışanların örgüte karşı besledikleri duyguları etkileyebilmektedir. Bu duygu durumlarından biri de örgütsel bağlılıktır. Bu açıklamalar ışığında araştırmaya yönelik hipotezleri aşağıdaki gibi geliştirmek olasıdır:

H1: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasında sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir ilişki vardır.

H1.1: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.2: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.3: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.4: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.5: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi çalışma yaşamında geçirilen toplam süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.6: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi kurumda geçirilen süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H1.7: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi hizmet sınıfına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasında sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir ilişki vardır.

H2.1: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.2: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.3: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.4: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.5: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi çalışma yaşamında geçirilen toplam süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.6: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi kurumda geçirilen süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2.7: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi hizmet sınıfına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır

Çalışmaya ilişkin hipotez testlerinin yapılmasından önce örgütsel bağlılık, rol belirsizliği ve rol çatışması ölçeğinde yer alan ifadelerin anlamlı hale getirilip sadeleştirilmesi için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz yapılırken temel bileşenler analizi ve varimax rotasyon yöntemi kullanılmış olup analiz sonucunda üç faktörlü bir yapıya ulaşılmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Rol belirsizliği ölçeğinde yer alan önermeler “RB”; rol çatışması ölçeğinde yer alan önermeler “RÇ” ve Örgütsel bağlılık ölçeğinde yer alan önermeler “ÖB” olarak kısaca ifade edilmiştir. Örgütsel bağlılık ölçeğindeki 8. ifadenin (Eğer bu kuruma kendimden bu kadar çok şey katmamış olsaydım, başka bir yerde çalışmayı göz önünde bulundurabilirdim.) faktör yükü 0,40’ın altında olduğundan çıkarılmıştır.

Tablo 2: İfadelere ilişkin keşifsel faktör analizi sonuçları

İfade No	İfadeler	Faktör Yüğü
RB1	Benden ne istendiğini her zaman çok iyi anlıyorum.	,689
RB2	Zamanımı doğru yönettiğimden eminim.	,724
RB3	İşimle ilgili, ne kadar yetkimin olduğunu biliyorum.	,546
RB4	Yapılacak işlerle ilgili aldığım açıklamalar yeterince anlaşılır değil.	,838
RB5	İşime yönelik sorumluluklarımın neler olduğunu farkındayım.	,642
RB6	İşimle ilgili açık ve net hedefler vardır.	,712

RÇ1	Bazen, işimi yapılması gerekenden farklı biçimde yapmak zorunda kalıyorum.	,649
RÇ2	Sonuç almak için bazen kurum politika ve kurallarını görmezden gelmek durumunda kalıyorum.	,502
RÇ3	Bazen, üstlerimden eksik bilgiye dayalı talepler geliyor.	,574
RÇ4	Yaptığım işler üstlerimin bazıları için yeterli bazıları için de yetersiz olabiliyor.	,684
RÇ5	Bazen gereksiz işlere zaman ayırmak durumunda kalıyorum.	,802
RÇ6	Birbirinden farklı gruplar içinde görev alarak çalışmak durumunda kalıyorum.	,696
RÇ7	İşimde yeterli eleman desteği sağlanmadan görev aldığım oluyor.	,724
ÖB1	Kariyer hayatımın geri kalan kısmını bu kurumda tamamlamaktan mutluluk duyuyorum.	,639
ÖB2	Bu kurumun karşılaştığı her problemi kendi problemim gibi hissederim.	,577
ÖB3	Bu kurumda çalışmanın benim için özel (kişisel) bir anlamı var.	,746
ÖB15	Çalıştığım kuruma karşı güçlü bir aitlik duygusu hissetmiyorum.	,743
ÖB16	Bu kuruma karşı duygusal bir bağlılık hissetmiyorum.	,809
ÖB17	Çalıştığım kurumda kendimi ailenin bir parçası gibi hissetmiyorum.	,770
ÖB18	Şimdiki yöneticilerimle birlikte çalışma zorunluluğu hissetmiyorum	,760
ÖB4	Şu an için çalıştığım kurumda kalmamın nedeni istediğim için olduğu kadar gereklilik de olmasıdır.	,776
ÖB5	İstesem bile şu an için çalıştığım kurumdan ayrılmak benim için çok zor olurdu.	,716
ÖB6	Şimdi işimden ayrılmak istediğime karar verirsem, hayatımda birçok şey altüst olurdu.	,763
ÖB7	Bu kurumdan ayrılmayı göze alamayacak kadar az alternatifim olduğunu hissediyorum.	,568
ÖB9	Bu kurumdan ayrılmanın negatif sonuçlarından birisi de uygun alternatiflerin az olmasıdır.	,560
ÖB10	Ayrılmak benim için avantajlı da olsa, şu an kurumumdan ayrılmanın doğru olduğunu düşünmüyorum.	,614
ÖB11	Eğer şimdi kurumumdan ayrılırsam kendimi suçlu hissederim.	,777
ÖB12	Bu kurum benim sadakatimi hak ediyor.	,818
ÖB13	Bu kurumdaki insanlara olan sorumluluklarım nedeniyle şu an işten ayrılmazdım.	,841
ÖB14	Çalıştığım kuruma çok şey borçluyum.	,678

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO): ,736

Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square =370,047 (sign=,000)

Çalışmada verileri elde etmek için anket yöntemi kullanılmıştır. İlgili anketin birinci bölümünde sosyo-demografik özelliklerini belirleyebilmek amacı ile çalışanların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, çalışma yaşamında geçirilen süre, iş yerinde geçirilen süre, istihdam durum ve çalışanların hizmet sınıfına ilişkin çeşitli sorular sorulmuştur.

Anketin ikinci bölümünde rol belirsizliği ve rol çatışmasını belirlemek için Rizzo, House ve Lirtzman (1970) tarafından geliştirilen Ece Zeynep Tabakoğlu (2016) tarafından Türkçe çevirisi yapılan ve yüksek lisans tezinde kullanılan ve geçerliliği kanıtlanmış ölçek kullanılmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde ise örgütsel bağlılık algısını ölçmek amacıyla Meyer ve Allen'in 1993 yılında duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olarak üç boyutta geliştirdikleri İngilizce ölçeğin, Güneş Eğilmezkol (2011) tarafından Türkçe çevirisi yapılan yüksek lisans tezinde kullanılan ve geçerlilik ve güvenilirlikleri kanıtlanmış örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin önermeler için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Rol belirsizliği ve rol çatışmasına

ilişkin ifadelerin faktör yükleri yüksek olduğu sonuca ulaşılmıştır. Ancak örgütsel bağlılığa ilişkin ifadelerden faktör yükü yeterince yüksek olmayan bir ifade çıkarılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve istatistiksel analizler SPSS aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler normal dağılım göstermemiştir. Araştırmada verileri analiz etmek için uygulanan istatistiksel testler şunlardır; İfadelerin değerlendirilmesine ilişkin frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Rol belirsizliği, rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisi incelenirken sosyo-demografik özellikler arası ilişkiler incelenmiştir. Rol belirsizliği, rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutlarının ilişkileri ikili korelasyonlar arası incelendiğinden dolayı çalışma da Spearman's rho Korelasyon testi ile test edilmiştir. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Yapılan analizler ve sonuçlar sonraki bölümlerde açıklanmıştır.

Rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisi incelemek amacıyla Spearman's Rho Korelasyon analizi yapılmıştır.

Korelasyon katsayısı, iki sürekli değişkenin doğrusal ilişkisinin derecesinin ölçümünde kullanılır. Bu analizde, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki var mıdır sorusunun cevabı aranır. Korelasyon katsayısı r ile gösterilir ve -1 ile +1 arasında değerler alır.

$r=-1$ ise; Negatif doğrusal ilişki vardır. Bir değişken artarken diğer değişken azalır.

$r=1$ ise; Pozitif doğrusal ilişki vardır. Bir değişken artarken diğer değişken de artmaktadır.

$r=0$ ise; Değişkenler arasında ilişki yoktur.

İlişki sonucunda, iki değişken arasında korelasyon katsayısının yorumu aşağıdaki gibi yapılır (Kalaycı, 2016, s.116).

<u>R</u>	İlişki
0,00 - 0,25	Çok Zayıf
0,26 - 0,49	Zayıf
0,50 - 0,69	Orta
0,70 - 0,89	Yüksek
0,90 - 1,00	Çok Yüksek

Bu bilgiler ışığında rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin yaş gruplarına göre açıklanması için Spearman's Rho Korelasyon testi yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği hesaplanmış olup aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Bilgisi ve Cronbach Alpha Değerleri

Ölçeğin Adı	Ölçek Geliştirici	İfade Sayıları	Boyutlar	Cronbach's Alpha Katsayısı
Rol Çatışması Ölçeği	Rizzo, House, Lirtzman (1970)	8 İfade	Tek Boyut	0,812
Rol Belirsizliği Ölçeği	Rizzo, House, Lirtzman (1970)	6 İfade	Tek Boyut	0,714
Örgütsel Bağlılık	Meyer ve Allen (1993)	18 İfade	Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık	0,873

Tablo 3'te ifade edilen rol çatışmasını ölçmek için kullanılan anket sorularının güvenilirliği 0,812 iken; rol belirsizliği anketi için sorulan anket sorularının güvenilirliği ise 0,714'dür. Örgütsel bağlılık anketi için sorulan anket sorularının güvenilirliği 0,873'tür ve elde edilen değerlere göre anket yüksek derecede güvenilir ve kabul edilebilirdir.

Araştırmada 198 katılımcının sosyo-demografik özelliklerini değerlendirmek amacı ile elde edilen verileri Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların Sosyo-Demografik Değişkenlere İlişkin Dağılımları

Özellikler	Örneklem		
	N	(%)	
Cinsiyet	Kadın	136	68,7
	Erkek	62	31,3
Medeni Durum	Evli	169	85,4
	Bekar	29	14,6
Yaş	18-28 yaş	4	2
	29-39 yaş	57	28,2
	40-50 yaş	120	60,6
	51 ve üzeri yaş	17	8,6
Eğitim Düzeyi	Lise	24	12,1
	Ön lisans	37	18,7
	Lisans	108	54,5
	Lisansüstü	29	14,6
Çalışma Yaşamında Geçirilen Süre	5 yıla kadar	10	5
	6-10 yıl	20	10,2
	11-15 yıl	27	13,6
	15 yıldan fazla	141	71,2
Kurumda Geçirilen Süre	5 yıla kadar	34	17,2
	6-10 yıl	76	38,4
	11-15 yıl	34	17,2
	15 yıldan fazla	54	27,3
İstihdam Durumu	Sözleşmeli	3	1,5
	Kadrolu	195	98,5
Hizmet Sınıfı	İdari Personel	56	28,3
	Sağlık Personeli	142	71,7
Toplam		198	100

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; %68,7'sinin kadın,%31,3'ü ise erkek bireylerden oluştuğu görülmektedir. Sağlık kurum ve kuruluşlarında çalışan bireylerin çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada katılımcıların %14,6'sının bekar, %85,4'ünün ise evli olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %2'si 18-28 yaş arası,%28,2'si 29-39 yaş arası,%60,6'sı 40-50 yaş arası,%8,6'sı da 51 ve üzeri yaşıdadır. Araştırmada yer alan katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında %12,1'i lise mezunu, %18,7'si önlisans mezunu,%54,5'i lisans mezunu ve %14,6'sı ise lisansüstü mezunudur. Elde edilen veriler ışığında sağlık kurum ve kuruluşları, işinde uzman kişiler tarafından hizmet verilen yerler olduğundan önlisans, lisans ve lisansüstü mezun çalışan bireylerin daha fazla olduğu görülmüştür. Katılımcıların meslekte çalışma sürelerine bakıldığında 5 yıla kadar çalışanlar %5'ini, 6-10 yıl arasında çalışanlar %10,2'sini, 11-15 yıl arasında çalışanlar %13,6'sını ve 15 ve daha üzeri yıl çalışanlar %71,2'sini oluşturmaktadır. Katılımcıların şu anki buldukları kurumda çalışma sürelerine bakıldığında ise 5 yıla kadar çalışanlar %17,2'sini, 6-10 yıl arasında çalışanlar %38,4'ünü, 11-15 yıl arasında çalışanlar %17,2'sini ve 15 ve daha üzeri yıl çalışanlar %27,3'ünü oluşturmaktadır. Kurumda çalışanların %1,5'i sözleşmeli %98,5'i ise kadrolu olarak çalışmaktadır. Katılımcıların %28,3'ü idari personel %71,7'si ise sağlık personelidir.

Tablo 5: Rol Belirsizliği - Örgütsel Bağlılık Yaş İlişkisi: Korelasyon Testi

	Yaş grupları	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	18-28 yaş	4	-,949	,051	-,816	,184	-,632	,368
	29-39 yaş	57	-,178	,185	-,237	,076	-,279	,520
	40-50 yaş	120	-,159	,084	,207	,023	,069	,045
	51 yaş ve üzeri	17	-,239	,377	,172	,036	,033	,010

Çalışanların rol belirsizliği ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında 40-50 yaş ile 51 yaş ve üzerindeki katılımcıların örgüte olan bağlılık ile rol belirsizlikleri arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Bu sonuçlar ışığında 40-50 yaş ile 51 yaş ve üzerindeki çalışanlar örgütte rol belirsizliği yaşasalar bile devam bağlılığı ve normatif bağlılıkları devam etmektedir. Kısaca değinmek gerekirse çalışanların yaşının artması ile örgüte olan devam ve normatif bağlılığında arttığı görülmektedir. Yaşın ilerlemesi ile alternatif iş olanaklarının azalması, örgüte sadakat ve minnet duygusunun artması işgörenlerin normatif ve devam bağlılığını arttırdığı söylenebilir. Elde edilen sonuçlara göre “H1.1: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi 40-50 yaş ve 51 yaş ve üzeri çalışanlar için kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 6: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Yaş İlişkisi: Korelasyon Testi

	Yaş grupları	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	18-28 yaş	4	-,400	,600	-,258	,742	-,800	,200
	29-39 yaş	57	-,040	,766	-,129	,340	-,153	,257
	40-50 yaş	120	,371	,000	,229	,012	,020	,832
	51 yaş ve üzeri	17	,033	,090	,203	,435	-,344	,176

Analiz sonuçlarına göre rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. 18-28 yaş ve 29-39 yaş grupları için $p > 0,05$ olduğundan bu iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Çalışanların rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında 40-50 yaş arasındaki katılımcıların örgütsel bağlılıkları ile rol çatışması arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında 40-50 yaş arasındaki çalışanların örgütte rol çatışması yaşasalar bile örgütsel bağlılıkları; duygusal bağlılık ve devam bağlılığı devam etmektedir. 40-50 yaş arasındaki işgörenlerin yaşlarının artması ile duygusal bağlılık ve devam bağlılığı da doğru orantılıdır. Veriler ışığında çalışanların yaşının ilerlemiş olması, örgüte olan duygusal ve devam bağlılığını da artırmaktadır. 40-50 yaş arasındaki işgörenlerin örgütte zaman geçirdikçe örgüte olan duygusal bağı artmakta, örgütü daha çok benimseyip özümsemişi görülmektedir. İşgörenin yaşın ilerlemesi ile alternatif iş olanakları azalmakta buna bağlı olarak örgüte devam ettiği düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.1: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi 40-50 yaş için kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin cinsiyete göre açıklanması için Spearman's Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 7: Rol Belirsizliği - Örgütsel Bağlılık Cinsiyet İlişkisi: Korelasyon Testi

	Cinsiyet	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	Kadın	136	-,058	,504	-,126	,143	-,007	,932
	Erkek	62	,394	,002	,100	,438	,277	,029

Rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisinde, kadın işgörenler için $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak çalışanların rol belirsizliği ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında erkek işgörenlerin örgüte bağlılıkları; duygusal bağlılık ve normatif bağlılık ile rol belirsizliği arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında erkek işgörenler, örgütte rol belirsizliği yaşasalar bile örgütsel bağlılıkları; duygusal ve normatif bağlılıkları devam etmektedir. Erkek işgörenlerde örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık ve normatif bağlılıkları rol belirsizliği ile doğru orantılıdır. Erkek işgörenlerin ailesine bakmakla sorumlu olmaları, örgütten ayrılmaları durumunda yaşayabilecekleri psikolojik çöküntüler, mevcut alternatif iş olanaklarının az olması normatif ve duygusal bağlılık boyutunda anlamlı bir farklılık olmasına neden olabilmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre “H1.2: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi erkek işgörenler için kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 8: Rol Çatışması - Örgütsel Bağlılık Cinsiyet İlişkisi: Korelasyon Testi

	Cinsiyet	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	Kadın	136	-,177	,136	-,108	,209	-,014	,868
	Erkek	62	-,228	,074	,139	,000	,320	,011

Yapılan analiz sonucuna göre rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Rol çatışması ve örgütsel bağlılık ilişkisinde kadın bireyler için $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Çalışanların rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında erkek işgörenlerin devam bağlılığı ve normatif bağlılıkları ile rol çatışması arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuçlar ışığında erkek işgörenler, örgütte rol çatışması yaşasalar bile devam bağlılığı ve normatif bağlılıkları mevcuttur. Elde edilen bu sonuçlara göre örgütsel bağlılığın iki boyutunda rol belirsizliği yaşayan erkek işgörenlerin rol çatışması da yaşadıkları görülmektedir. Benzer şekilde erkek işgörenlerin ailesine bakmakla sorumlu olmaları, yaşamak için para kazanmanın zorunlu oluşu, mevcut alternatif iş olanaklarının az olması gibi nedenlerle devam bağlılığı boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.2: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi erkek işgörenler için kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin medeni duruma göre açıklanması için Spearman's Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 9: Rol Belirsizliği - Örgütsel Bağlılık Medeni Durum İlişkisi: Korelasyon Testi

	Medeni Durum	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	Evli	169	-,001	,994	-,103	,596	-,138	,475
	Bekar	29	-,119	,538	-,027	,891	-,084	,665

Yapılan analiz sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide medeni duruma göre anlamlı bir farklılık yoktur. Rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisi

için, evli ve bekar işgörenler için $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Elde edilen sonuçlara göre “H1.3: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi red edilmiştir.

Tablo 10: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Medeni Durum İlişkisi: Korelasyon Testi

	Medeni Durum	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	Evli	169	,296	,000	,166	,031	-,086	,267
	Bekar	29	-,306	,107	-,194	,314	-,362	,053

Bekar işgörenler örgütsel bağlılığın tüm boyutlarında $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Çalışanların rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında evli işgörenlerin örgüte bağlılıkları; duygusal bağlılık ve normatif bağlılıkları ile rol çatışması arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında evli işgörenler, örgütte rol çatışması yaşasalar bile örgütsel bağlılıkları; duygusal bağlılık ve devam bağlılıkları mevcuttur. Evli işgörenlerde örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık ve normatif bağlılık rol çatışması ile doğru orantılıdır. Evli işgörenlerin ailesine bakmakla yükümlü olmaları örgütsel bağlılığı boyutlarında anlamlı bir farklılık olmasına neden olabilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.3: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi evli işgörenler için kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin eğitim düzeyine göre açıklanması için Spearman's Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 11: Rol Belirsizliği- Örgütsel Bağlılık Eğitim Düzeyi İlişkisi: Korelasyon Testi

	Eğitim Düzeyi	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	Lise	26	,775	,000	-,327	,119	,670	,000
	Önlisans	56	,532	,001	-,074	,664	-,320	,054
	Lisans	123	-,085	,384	-,019	,846	-,051	,601
	Lisansüstü	44	-,501	,068	-,396	,134	-,260	,173

Yapılan analiz sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Lisans ve lisansüstü mezun işgörenlerin örgütsel bağlılığın tüm boyutlarında $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Rol çatışması ve örgütsel bağlılık ilişkisi için; lise mezunlarının duygusal ve normatif bağlılıkları; önlisans mezunlarının duygusal bağlılıkları için anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu sonuçlar ışığında lise mezunu çalışanlar örgütte rol belirsizliği yaşasalar bile duygusal bağlılık ve normatif bağlılıkları; önlisans mezunları için ise yalnızca duygusal bağlılıkları devam ettiği görülmektedir. Çalışanların eğitim düzeyinin azalması ile örgüt ile özdeşleşme sonucunda örgütten memnun olmaları, bireylerin belirli bir alanda yeteri kadar uzmanlaşmama sonucuna bağlı olarak örgütte kalmaya devam etme eğiliminde bulunmaları sonuçların bu yönde çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Elde edilen sonuçlara göre “H1.4: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi lise ve önlisans mezunu işgörenler için kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 12: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Eğitim Düzeyi İlişkisi: Korelasyon Testi

	Eğitim Düzeyi	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	Lise	26	-,079	,715	,260	,219	-,009	,968
	Önlisans	56	-,411	,012	,283	,089	-,284	,088
	Lisans	123	-,294	,002	-,040	,683	-,220	,022
	Lisansüstü	44	-,361	,055	-,508	,006	-,287	,131

Yapılan analiz sonucuna göre rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide çalışanların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. Lise mezun işgörenlerin örgütsel bağlılığın tüm boyutlarında $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Rol çatışması ve örgütsel bağlılık ilişkisi için; lisans ve önlisans mezunlarının yalnızca duygusal bağlılıkları; lisansüstü mezunlarının ise yalnızca devam bağlılıkları için anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Negatif yönde doğru orantılı bir ilişki mevcuttur. Çalışanların eğitim düzeyinin azalması ile alternatif iş olanaklarının azalması, örgütte değiştirmeleri için seçeneklerin az olmasına bağlı olarak örgütte uzun süre kalmış olmanın getirisi ile örgüt ile özdeşleşme, hem bireylerin belirli bir alanda uzmanlaşamamaları hem de bunun sonucunda görevde yükselme şanslarının kısıtlı olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.4: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin çalışma yaşamında geçirilen süreye göre ilişkisinin açıklanması için Spearman's Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 13: Rol Belirsizliği- Örgütsel Bağlılık Çalışma Yaşamında Geçirilen Süre İlişkisi: Korelasyon Testi

	Çalışma yaşamında geçirilen süre	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	1-5 yıl	10	-,179	,053	-,060	,058	-,119	,706
	6-10 yıl	20	-,126	,680	-,289	,453	-,033	,253
	11-15 yıl	27	-,326	,079	-,191	,313	-,042	,824
	15 yıldan fazla	141	-,101	,616	-,362	,362	-,175	,383

Yapılan analiz sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide çalışma yaşamında geçirilen süreye göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Tüm gruplarda $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık yoktur. Bu sonuçlar ışığında çalışma yaşamında geçirilen süre ile rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisine göre anlamlı bir farklılık yoktur. Elde edilen sonuçlara göre “H1.5: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi çalışma yaşamında geçirilen toplam süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi örgütsel bağlılığın tüm boyutları için red edilmiştir.

Tablo 14: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Çalışma Yaşamında Geçirilen Süre İlişkisi: Korelasyon Testi

	Çalışma yaşamında geçirilen süre	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	1-5 yıl	10	-,590	,063	-,023	,946	-,579	,376
	6-10 yıl	20	-,127	,103	-,022	,953	-,012	,986
	11-15 yıl	27	-,387	,035	-,274	,143	-,525	,003
	15 yıldan fazla	141	-,352	,072	-,361	,064	-,301	,127

Çalışma yaşamında 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 15 yıldan fazla süre geçiren işgörenlerin örgütsel bağlılığın tüm boyutlarında $p>0,05$ olduğundan bu gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Çalışanların rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında 11-15 yıl arasında çalışan işgörenlerin duygusal ve normatif bağlılıkları ile rol çatışması arasında ters orantı mevcuttur. Meslekte 11-15 yıl çalışmış işgörenlerin, belirli bir zaman geçirmelerine bağlı olarak meslekte yıpranma yorulma buna bağlı olarak minnet duygusunda azalma olduğu söylenebilir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.5: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi çalışma yaşamında geçirilen toplam süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi çalışma yaşamında 11-15 yıl çalışmış işgörenler için kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutları arasındaki ilişkinin işgörenlerin buldukları kurumda geçirmiş oldukları süreye göre ilişkisinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini açıklanması için Spearman’s Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 15: Rol Belirsizliği- Örgütsel Bağlılık Şu Anki Kurumda Geçirilen Süre İlişkisi: Korelasyon Testi

	Kurumda geçirilen süre	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	1-5 yıl	34	-,392	,089	-,570	,000	-,132	,325
	6-10 yıl	76	-,557	,001	-,070	,692	-,234	,183
	11-15 yıl	34	-,053	,649	-,080	,494	-,109	,347
	15 yıldan fazla	54	,036	,838	-,090	,452	-,231	,190

Yapılan analiz sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki işgörenlerin buldukları kurumda geçirmiş oldukları süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılık örgütte 1-5 yıl ve 6-10 yıl arasında çalışan işgörenlerden kaynaklanmaktadır ($p<0,05$). Çalışanların rol belirsizliği ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında 1-5 yıl arasında şimdiki örgütünde çalışmış işgörenlerin devam bağlılıkları;6-10 yıl arasında şimdiki örgütünde çalışmış katılımcıların ise duygusal bağlılıkları ile rol belirsizlikleri arasındaki ilişki ters orantılıdır. Şimdiki örgütte 1-5 yıl ve 6-10 yıl arasında zaman geçirmiş ve rol belirsizliği yaşayan bireylerin, örgütte geçirmiş oldukları sürenin az olması ile birlikte örgüt ile özdeşleşememe ortaya konan misyon, vizyon, strateji ve değerleri paylaşamama, kurumun amaç ve değerlerini benimseyememelerinden dolayı örgüte olan duygusal bağlılıklarının azması ve belirli amaçlar doğrultusunda işe girmesi (maddi kazanç) sonuçların bu şekilde çıkmasına neden olduğu söylenebilir.

Elde edilen sonuçlara göre “H1.6: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi kurumda geçirilen süreye anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 16: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Şu Anki Kurumda Geçirilen Süre İlişkisi: Korelasyon Testi

	Kurumda geçirilen süre	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	1-5 yıl	34	-,214	,058	,062	,241	,019	,078
	6-10 yıl	76	-,069	,699	-,172	,330	-,035	,843
	11-15 yıl	34	-,407	,104	,121	,297	-,228	,158
	15 yıldan fazla	54	-,285	,102	,285	,102	-,181	,304

Yapılan analiz sonucuna göre rol çatışması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki kurumda geçirilen çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Tüm gruplarda $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık yoktur. Elde edilen sonuçlara göre “H2.6: Rol çatışması

ile örgütsel bağlılık ilişkisi kurumda geçirilen süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi red edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin hizmet sınıfına göre ilişkisinin açıklanması için Spearman’s Rho Korelasyon Testi yapılmıştır.

Tablo 17: Rol Belirsizliği- Örgütsel Bağlılık Hizmet Sınıfı İlişkisi: Korelasyon Testi

	Hizmet Sınıfı	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Belirsizliği	İdari Personel	56	-.452	,000	-.117	,389	-.292	,029
	Sağlık Personeli	142	-.082	,329	,130	,124	-.452	,596

Yapılan analiz sonucuna göre rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki hizmet sınıfına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisinde, sağlık personeli için $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutunda idari personel için anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Çalışanların rol belirsizliği ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında idari personelinin duygusal bağlılıkları ile rol belirsizlikleri arasında negatif yönde ters orantılı bir ilişki vardır. Bu sonuçlar ışığında idari personelin matris örgüt yapısına sahip karmaşık yapı kurumlarda işleri yönetmenin zor olmasına bağlı olarak kurum politik, amaç ve değerlerini yeterince benimseyememe, işleri yürütebilmek için çalışanların stres altında olması ve buna bağlı olarak örgütle uyum sağlayamama sonuçlarının bu yönde çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre “H1.7 Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi hizmet sınıfına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi idari personel için kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 18: Rol Çatışması- Örgütsel Bağlılık Çalışma Yaşamında Geçirilen Süre İlişkisi: Korelasyon Testi

	Hizmet Sınıfı	N	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
			r	Sig.	r	Sig.	r	Sig.
Rol Çatışması	İdari Personel	56	-.269	,045	,092	,502	-.311	,020
	Sağlık Personeli	142	-.283	,001	,114	,178	-.045	,592

Çalışanların rol çatışması ve örgütsel bağlılığa ilişkin vermiş oldukları cevaplara bakıldığında sağlık personelinin duygusal bağlılığı ve idari personelinin duygusal bağlılık ve normatif bağlılıkları ile rol belirsizlikleri arasında negatif yönde ters orantılı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Bu sonuçlar ışığında idari personelin matris örgüt yapısına sahip karmaşık yapı kurumlarda işleri yönetmenin zor olmasına bağlı olarak kurum politik, amaç ve değerlerini yeterince benimseyememe, işleri yürütebilmek için çalışanların stres altında olması ve buna bağlı olarak örgütle uyum sağlayamaması, sağlık personelinin ise örgüt ile özdeşleşememesi, kurum politika ve hedeflerin açık ve net olmaması sonuçlarının bu yönde çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre “H2.7: Rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisi hizmet sınıfına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Rol belirsizliği ve rol çatışması ile örgütsel bağlılık faktörleri arasındaki ilişkinin çalışma yaşamında geçirilen süreye göre ilişkisinin açıklanması için Spearman’s Rho Korelasyon testi yapılmıştır.

Tablo 19: Rol Belirsizliği İle Rol Çatışması ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

		Rol Çatışması	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Rol Belirsizliği	r	,348**	-,258**	,034	-,179**
	Sig	,000	,000	,595	,005
	N	198	198	198	198

Rol belirsizliği ile rol çatışması arasında pozitif yönde anlamlı ancak zayıf yönde bir ilişki bulunmuştur ($r=0,348$; $p=0,000$). Elde edilen verilere göre rol belirsizliğine ilişkin ortalama arttıkça rol çatışması da artmaktadır. Rol çatışması ile duygusal bağlılık ($r=-,258$; $p=0,000$) ve normatif bağlılık ($r=-,179$; $p=0,000$) arasında zayıf derecede negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar ışığında rol çatışmasına ilişkin ortalama arttıkça örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutları azalmaktadır. Bu sonuçlara göre “H3: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık boyutları arasında ilişki vardır.” hipotezi duygusal ve normatif bağlılık boyutunda kabul edilmiştir.

Tablo 20: Rol Çatışması İle Rol Belirsizliği Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

		Rol Belirsizliği	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Rol Çatışması	r	,348**	-,333**	-,113**	-,195**
	Sig	,000	,000	,076	,002
	N	198	198	198	198

Rol çatışması ile duygusal bağlılık ($r=-,333$; $p=0,000$), devam bağlılığı ($r=-,113$; $p=0,000$) ve normatif bağlılık ($r=-,195$; $p=0,000$) arasında zayıf derecede negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre rol çatışmasına ilişkin ortalama arttıkça örgütsel bağlılık boyutları azalmaktadır. Genel olarak rol çatışması ile rol belirsizliği arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık alt boyutları arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre rol çatışması arttıkça rol belirsizliği de artmaktadır. Rol çatışması arttıkça örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığı azalmaktadır. Bu sonuçlara göre “H4 :Rol çatışması ile örgütsel bağlılık boyutları arasında ilişki vardır.” hipotezi örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutlarında kısmen kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada hastanelerdeki sağlık çalışanlarının rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, bağımlı değişken olan rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde yaşa göre 40 ve üzeri yaş gruplarında; rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde ise 40-50 yaş arasında anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Aynı zamanda hem rol belirsizliğinin hem de rol çatışmasının örgütsel bağlılık ilişkisinde erkek adayların rol belirsizliği arttıkça örgütsel bağlılıkları da doğru orantılı olarak artmaktadır.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunamamışken rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde ise evli bireylerin rol çatışması arttıkça örgütsel bağlılıklarının arttığı belirlenmiştir. Alanyazın taramalarında rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisini kapsayan bir çalışma bulunamadığından benzer çalışmalar yalnızca rol belirsizliği ve rol çatışması ile yürütülmüştür. Bu kapsamda yapılan çalışmalara bakıldığında, Öztürk'ün (2017) Denizli ilinde acil sağlık hizmetlerinde çalışan sağlık çalışanlarına yönelik yaptığı çalışma sonuçlarına göre evli kişilerde rol çatışmasının daha çok yaşandığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda Akbolat vd., 'nin (2011), Elmas Atay ve Gerçek'in (2017), Öztürk'ün (2017) yapmış olduğu çalışmada rol belirsizliği

ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Araştırmamızda bulunan bu sonuç literatür ile uyumludur.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde eğitim duruma göre lise, önlisans eğitim düzeyinde; rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde ise önlisans, lisans, lisansüstü düzeyde pozitif ilişki saptanmıştır.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde çalışma yaşamında geçirilen süreye göre anlamlı bir farklılık bulunamamışken rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde ise çalışma yaşamında 11-15 yıl geçiren bireylerin rol çatışması ile örgütsel bağlılıkları negatif ilişkilidir. Narin(2010) ve Yörükoğlu (2008) 'nun yapmış olduğu çalışmalarda da mesleki sorumluluk ve görev bilgisine kısmen sahip bireylerin diğer bireylere oranla daha fazla rol belirsizliği yaşadıkları tespit edilmiştir.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde kurumda geçirilen süreye göre 1-5 yıl ile 6-10 yıl arasında süre geçirenlerin örgütsel bağlılıkları ile rol belirsizlikleri negatif ilişkili iken; rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde kurumda geçirilen süreye göre yapılan analizinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Alanyazın taramalarında rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisini kapsayan bir çalışma bulunamadığından benzer çalışmalar yalnızca rol belirsizliği ve rol çatışması ile yürütülmüştür. Bu kapsamda yapılan çalışmalara bakıldığında, Alıcı (2019, s.73) ve Öztürk'ün (2017) acil sağlık hizmetlerinde çalışan sağlık çalışanlarına yönelik yaptığı çalışma sonuçlarına göre buldukları kurumda 1 yıldan az çalışan sağlık çalışanlarının rol belirsizliği daha yüksek düzeyde bulunmuştur.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ilişkisinde hizmet sınıfına göre idari personel için negatif ilişki saptanmışken; rol çatışması ile örgütsel bağlılık ilişkisinde ise hizmet sınıfına göre sağlık ve idari personel için rol çatışması arttıkça örgütsel bağlılığın azaldığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızda rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile negatif yönde ilişkisi olduğu görülmüştür. Terzioğlu'nun (2014) 112 çalışan üzerinden yapmış olduğu yüksek lisans tezinde, rol çatışması ile rol belirsizliği arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ($r=40$; $p<.001$) örgütsel bağlılık ve rol çatışması arasında olumsuz bir ilişkinin olduğunu ($r=-.41$; $p<.001$) ayrıca rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık ile korelasyon katsayısının $r=.55$ ($p<.001$) sonuçlarına ulaşmıştır. İlgili analiz sonuçları doğrultusunda rol belirsizliğinin artması rol çatışmasını da arttırmakta iken örgütsel bağlılığı azalttığı görülmektedir. Çalışma sonuçları araştırmamızın sonuçları ile paralellik göstermektedir

Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; çalışanların rol belirsizliği ve rol çatışmalarını örgütte en aza indirebilmek için örgüt içi iletişimi güçlendirilmeli, iş zenginleştirme faaliyetlerinde bulundurulmalı, gerekirse iş akışlarının yeniden planlanması yapılmalıdır. Örgüt içi iletişimi artırmak adına uyum, rotasyon, sosyal etkinlikler, törenler gibi çeşitli etkinliklerin yapılmalıdır. Zaman zaman idareciler ile çalışanlar bir araya gelerek varsa örgütsel sorunlar tartışılmalıdır.

Rol belirsizliği ve rol çatışması konusunda çalışanlar üzerindeki fazla sorumluluklar ve görevler azaltılmalıdır. Çalışanlar için kurum politika ve hedeflerin açık ve net şekilde belirlenmelidir. Yönetim tarafından çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttırmak için belirli aralıklarla çalışanların istekleri değerlendirilerek gerekirse rotasyon yapılmalıdır. İşgörenlere yüklenen rollerin açık ve net bir biçimde verilmesi halinde rol çatışmanın yaşanması beklenen bir durum değildir.

Aynı zamanda çalışanların terfileri kıdem ve getirilecekleri pozisyona uygun eğitime sahip çalışanlar arasından yapılmalıdır. Kanun ve yönetmeliklerde yasal düzenlemeler ile çalışanların görev tanımları açıkça belirtilmesine rağmen işgörenlerin örgütlerde rol belirsizliği

ve rol çatışması yaşayabildikleri görülmektedir.

Çalışma hemşire, sağlık teknikeri, iş ve uğraş terapisti, fizyoterapist, eczacı, fizik tedavi teknikerliği, veri hazırlama ve kontrol işletmeni ve yönetici pozisyonlarında bireyleri kapsamaktadır. Çalışmanın çeşitli sektörlere, farklı kişilere ya da farklı hastanelere uygulanması farklı sonuçlar verebilecektir. Araştırma sağlık sektöründe farklı meslek gruplarında(hekim, hemşire, sağlık memuru) yer alan bireylere de uygulanabilir. Çalışmada, araştırma belirli denekler üzerinde yapıldığından sonuçlar literatüre katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ada, N., Alver, İ. ve Atlı, F.(2008). Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Manisa organize sanayi bölgesinde yer alan ve imalat sektörü çalışanları üzerinde yapılan bir araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*,8(2), 487-518.
- Ahmad, Z. ve Taylor, D. (2009). Commitment to independence by internal auditors: the effects of role ambiguity and role conflict. *Managerial Auditing Journal*, 24(9): 899-925.
- Akar, C. ve Yıldırım, Y. Tansoy. (2008). Yöneticilerin örgütsel bağlılık, iş tatmini ve rol stres kaynakları arasındaki ilişkiler: yapısal denklem modeliyle beyaz et sektöründe bir alan uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 97-113.
- Akbolat, M. Işık, O. Uğurluoğlu, Ö.(2011). Sağlık çalışanlarının kontrol odağı, iş doyumunu, rol belirsizliği ve rol çatışmasının karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), ss. 23- 48.
- Alıcı, H.(2019). *Rol çatışması ve rol belirsizliği algısının takım çalışmasına etkisi: Kahramanmaraş 112 acil sağlık çalışanlarında bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş
- Allen, N.J. ve Meyer, J.P.(1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63 (1), 1-18.
- Balay, R.(2000).*Yönetici ve öğretmenlerde örgütsel bağlılık*.Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı, A.(2003). *Örgütsel sosyalleşme kuram strateji ve taktikler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Bauer, J. C. ve Simmons, P. (2000). Role ambiguity: A review and integration of the literature. *Journal of Modern Business*, 3, 41-47.
- Beehr, T. A. ve Newman, J. E. (1978). job stress, employee health, and organizational effectiveness: a facet analysis, model, and literature review, *Personnel Psychology*, 31(4), 665-699.
- Bowling, N. A. Khazon, S. Alarcon, G. M. Blackmore, C. E. Bragg, C. B. Hoepf, M. R. Barelka, A. Kennedy, K. Wang, Q. ve Li, H. (2017). Building better measures of role ambiguity and role conflict: the validation of new role stressor scales. *Work & Stress*, 31(1), 1-23. doi: 10.1080/02678373.2017.1292563.
- Breaugh, J. A. ve Colihan, J. P. (1994). Measuring facets of job ambiguity: construct validity evidence. *Journal of Applied Psychology*, 79(2), 191-202.
- Büyüköztürk, Ş.(2016).*Bilimsel araştırma yöntemleri* (Yirminci baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Capel, S. A. Sisley, B. L. ve Desertrain, G. S. (1987). The relationship of role conflict and role ambiguity to burnout in high school basketball coaches. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 9(2), 106-117.
- Carron, A. V. Ve Hausenblas, H. A. (1998). *Group dynamics in sport*. 2. Baskı. Fitness Information Technology: Morgantown.
- Ceylan, A. ve Ulutürk, Y. H.(2006).Rol belirsizliği, rol çatışması, iş tatmini ve performans arasındaki ilişkiler, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), 48-58.
- Demirel, Y.(2009).Örgütsel bağlılık ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkiye

- kavramsal yaklaşımı, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 115-132.
- Doğan, A. Demir, R. ve Türkmen, E. (2016). Rol belirsizliğinin, rol çatışmasının ve sosyal desteğin tükenmişliğe etkisi: devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademik personelin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1): 37-67.
- Dussault, G., ve Dubois, C.A. (2003). Human resources for health policies: a critical component in health policies. *Human Resources For Health*, 1(1), 1.
- Eğilmezkol, G. (2011). *Çalışma yaşamında örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık: bir kamu bankasındaki çalışanların örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık algılayışlarının analizine yönelik bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Elmas Atay, S. ve Gerçek, M. (2017). “algılanan rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin ve demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), ss. 321-332.
- Erdoğan, İ. (1996). *İşletme yönetiminde örgütsel davranış (Birinci baskı)*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Erkenekli, M. (2000). *Rol çatışması ve rol belirsizliğinin işgören tatmini üzerine etkilerinin değerlendirilmesi: Bilişim sektöründe uygulamalı bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fisher, R.T. (2001). Role stress, the type a behaviour pattern, and external auditor job satisfaction and performance, *Behavioral Research in Accounting*, Vol.13 p.143
- Glismeyer, M., Bishop, J. W. ve Fass, R. D. (2007). Role conflict, role ambiguity and intention to quit the organization: the case of law enforcement officers. *In Decision Sciences Institute Annual Conference 38th Southwest*.
- Kahn, R. L. Wolfe, D. M. Quinn, R. P. Snoek, J. D. ve Rosenthal, R. A. (1964). Organizational stress: studies in role conflict and ambiguity. *John Wiley*.
- Kalaycı, Ş. (2010). Faktör Analizi. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde (ss. 321-331). 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım: Ankara.
- Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities, *American Sociological Review*, 33(4), 499-517.
- Katı, Y. (2020). *Örgüt kültürü ve iş tatmini ilişkisinde rol belirsizliği ve kuşak farklılıklarının etkisi*. Doktora Tezi Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Keller, Robert T. (1975). Role conflict and ambiguity: Correlates with job satisfaction and values. *Personnel Psychology*, 28(1): 57-64.
- Kılıç, G. ve Öztürk, Y. (2010). Kariyer yönetim sistemi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(3), 981-1011.
- Narin, Y. (2010). *İstanbul İlinde bir eğitim araştırma hastanesinde çalışan hemşirelerin rol çatışması, iş doyumu ve stres düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Özer, T. (2018). *Rol Çatışması Ve Rol Belirsizliğinin Kamuda Çalışan Sağlık Personellerinin Tükenmişliklerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Öztürk, M.H. (2017). *Acil servis ve 112’de çalışan sağlık personelinin yaşadığı rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş stresi üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Poyraz, K. ve Kama, B. (2008). Algılanan iş güvencesinin, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 143-164.

- Rizzo, J. R. House R, J. ve Lirtzman, S, I.(1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations, *Administrative Science Quarterly*, 15(2),150-163.
- Schuler, R. S. (1977). Role conflict and ambiguity as a function of the taskstructure-technology interaction. *Organizational Behavior and Human Performance*, 20(1), 66-74.
- Swales, S.(2004). Commitment to Change:Profiles of Commitment and in-role swales performance, *Personnel Review*, 33(2),187-204.
- Tabakoğlu, E.Z.(2016). *İşgörenlerin rol çatışması ve rol belirsizliği algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: Adana ilindeki bir sağlık kurumu çalışanları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Terzioğlu, Ö.F.(2004). Doğu Akdeniz gıda işletmelerinde işgörenin rol çatışması ve rol belirsizliği algısının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Tolay Sabuncuoğlu, E. (2008).Rol Çatışmasının ve Rol Belirsizliğinin Tükenmişlik ve İş Doyumu Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi.*Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1): 35-49
- Türk Dil Kurumu (TDK) Erişim tarihi: 30.06. 2021, <https://sozluk.gov.tr/>
- Ünsar, S ve, Oğuzhan, A. (2009). İmalat Sektöründe Çalışanların Bazı Değişkenler Açısından Rol Çatışması ve Rol Belirsizliğini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), ss. 243-262.
- Walker, O. C. Churchill, G. A. ve Ford, N. M. (1975). organizational determinants of the industrial salesman's role conflict and ambiguity. *The Journal of Marketing*, 39(1), 32-39.
- Yalçın, A. ve İplik, F,N.(2007). A grubu seyahat acentalarında çalışanların örgütsel bağlılıklarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Adana ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,483-500.
- Yazıcıoğlu, İ. ve Topaloğlu, G.(2009). Örgütsel adalet ve bağlılık ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 3-16.
- Yılmaz, A. Ekici, S. (2006). Örgütsel yaşamda kamu çalışanlarının örgütsel kaynakları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1): 31-58.
- Yousef, D,A,(2000).Organizational commitment:a mediator of the relationships of leadership behaviour with job satisfaction and performance in a non-western country, *Journal of Managerial Psychology*,15(1),6-24.
- Yörükoğlu, S. (2008). Özel bir hastanede çalışan sağlık personelinin rol çatışması, rol belirsizliği ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi .Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Yukl, G. (2013). Leadership in organizations. 8. Baskı, Pearson: New York.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Şehir Marka Deneyiminin Şehir Memnuniyetine ve Şehir Marka Elçiliği Davranış Niyetine Etkisi

The Effect of the City Brand Experience on the City Satisfaction and the Behavior Intention of the City Brand Embassy

Niyazi GÜMÜŞ^{a*} Ebru ONURLUBAŞ^b

^a Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu MYO, Bolu / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8737-3114

^b Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz UBYO, Edirne / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2341-0788

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Nisan 2021

Kabul tarihi: 14 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Şehir markalaşması,
Şehir marka deneyimi,
Şehir memnuniyeti,
Şehir marka elçiliği davranış niyeti

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 6, 2021

Accepted July 14, 2021

Keywords:

City branding,
City brand experience,
City satisfaction,
City brand ambassadorship behaviors
intention

ÖZ

Günümüzde çok sayıda şehir, hem şehir sakinleri için hem de farklı potansiyel ziyaretçilere hitap edecek tutarlı bir şehir marka iletişimi oluşturmak amacıyla deneysel pazarlamayı kullanmaya başlamıştır. Rakipleri karşısında kendilerini farklılaştırabilmek için şehir markalama çalışmalarına büyük önem veren şehir pazarlama organizasyonları aynı zamanda yapmış oldukları pazarlama ve markalama çalışmalarının kalıcılığını sağlayabilmek için şehir sakinlerine ve ziyaretçilere yaşatacakları deneyime büyük önem vermektedirler. Bu kapsamda yapılan araştırmada Bolu şehir merkezinde yaşayan 326 katılımcıdan veriler toplanmış ve analizler yapılmıştır. Araştırmada şehir sakinlerinin şehir marka deneyimlerinin, şehir marka memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, duygusal, davranışsal şehir marka deneyim boyutlarının şehir marka memnuniyeti üzerinde etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, şehir marka deneyim boyutlarından duygusal, davranışsal ve entelektüel şehir marka deneyim boyutlarının ise şehir marka elçi olma davranış niyeti üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Many cities today are starting to use experiential marketing to create a consistent city branding communication that will appeal to both residents and different potential visitors. City marketing organizations, which attach great importance to city branding studies in order to differentiate themselves against their competitors, also attach great importance to the experience they will provide to city residents and visitors in order to ensure the permanence of their marketing and branding works. In this study, data were collected and analyzed from 326 participants living in the city center of Bolu. In the study, the effects of city residents' city branding experiences on city brand satisfaction and city brand ambassadorial behavior intention were examined. As a result of the research, the effects of emotional and behavioral city brand experience dimensions on city brand satisfaction were determined. In addition, it has been determined that sensory, behavioral and intellectual city brand experience dimensions among the city brand experience dimensions have an effect on the behavioral intention of becoming a city brand ambassador.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: niyazigumus@ibu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This research was carried out to examine the effect of city brand experience of residents living in Bolu city center in Turkey on city brand satisfaction and city brand ambassador behavior intention. Within the scope of the research, data were collected by conducting a face-to-face survey with 326 participants living in Bolu city center in April and June 2020. In the first part of the questionnaire created within the scope of the research, there are questions asked to learn the demographic characteristics of the participants. In the second part of the questionnaire, there are scale expressions to learn the participants' brand city experiences, brand city satisfaction and brand city ambassador behavior intentions. The scale expressions used in the research were designed as a 5-point Likert type scale, with 1 strongly disagree and 5 strongly agree. In order to measure City brand experience in the research, Brakus et al. (2009), Barnes et al., (2014), Kumar and Kaushik (2018) studies were used. The studies of Yu and Kim (2020) were used for the scales of city brand satisfaction and city brand ambassador behavior intention. In the research, descriptive statistics, correlation analysis and reliability analysis were performed using the SPSS program. Then, AMOS program was used to verify the validity of the measurement tool and to test the hypotheses. In the research, the city brand experiences of the participants were mostly explained by the sensory brand experience (Schmitt, 1999), which expresses the creation of an experience by appealing to the consumer perceptions of the participants through auditory, visual, taste, tactile and olfactory ways. Similarly, as a result of the destination brand experience dimensions and visitor behavior research conducted by Kumar and Kanshik (2018), the auditory, tactile, taste and smell of the visitors' senses such as the sound of the environment, the smells in the gardens, the feeling of snow in the mountains, the taste of the food or the beauty of the city's natural landscapes. The sensory brand experience, which is formed through the interaction with target stimuli such as their experiences, has been determined as the most effective element on the destination brand experiences of the visitors. In this context, it is known that some travelers act with the motivation to discover gastronomic experiences specific to the local culture (Cruz et al., 2019). Again, as in this study, in the studies of Kumar and Kanshik (2018), the emotional brand experience that emerges when the emotions, excitement or feelings of individuals are triggered while visiting a destination has emerged as the second most effective component that creates the brand experiences of the visitors. Again in parallel with the research findings, Qiu et al. (2018) found that the acoustic spaces and visual landscapes of the city positively affect the overall satisfaction of the tourists towards the city.

On the participants' city brand satisfaction, on the other hand, the emotional experience and recreation (cycling, dance, running) that can be expressed as the intangible elements of the city and also express the emotions such as pleasantness, excitement and sympathy (Schmitt, 1999) experienced by the consumer when purchasing a good or service. The impact of behavioral city brand experiences has been identified, which refers to different types of experiences (Schmitt 2008; Becman et al., 2013) related to the physical body, regardless of whether they are related to nightlife (bars, clubs) or food (local and international cuisine). Becman et al. (2013), while detecting the effect of sensory and behavioral city brand experience dimensions on city loyalty, in parallel with this study, he could not detect the effect of intellectual city brand experience dimension. Kazançlıoğlu and Dirsehan (2014) found in their study that food, which is identified with the city as emotional experience, and experiences towards nature positively affect the commitment to the city. Similarly, they stated that understanding the basic motivations and satisfaction elements in their cooking etc experience can contribute to the sustainability of loyalty to the city. Agyeiwaah et al. (2019). In the study of Yu and Kim (2020), it was determined that city brand experience dimensions positively affect city satisfaction and city brand ambassador behavior. Song et al. (2014) also found that emotional values positively affect city satisfaction. Barnes et al. (2014), on the other hand, revealed that the sensory city brand experience dimension affects satisfaction with the city. Kumar and Kaushik (2018) found that sensory, emotional and behavioral city brand experience dimensions have a positive effect on city identity determination studies. Therefore, this study and other studies, examples of which are given, reveal the importance of city brand experience dimensions. Similar to this study, the effect of the intellectual city brand experience dimension on city satisfaction was not determined in the studies of Kumar and Kaushik (2018).

On the behavioral intention of city brand ambassadorship, which is to share positive experiences about the city through word of mouth communication and defend the city against various negativities, the intellectual city brand experience dimension, which is expressed as surprising the consumers, attracting their attention and activating consumer thoughts (Schmitt, 1999), and the above characteristics are expressed. It has been determined that the behavioral and sensory city brand experience dimensions have an effect. Becman et al. (2013) found that the commitment of city residents and tourists visiting the city to the city positively affects their behavior of initiating positive word of mouth communication about the city. Barnes et al. (2014), on the other hand, found that sensory and emotional city brand experience dimensions positively affect the behavior of recommending the city, that is, positive word of mouth communication about the city. These results reveal how important it is to increase the satisfaction level of both the residents and the visitors towards the city and the unforgettable experiences they have in the city in terms of voluntary promotional activities to be carried out about the city.

Giriş

Küreselleşme ile birlikte rekabetin her alanda kendini hissettirmesi sonucu pazarlama alanında kullanılan çok sayıda kavram ve uygulama diğer alanlarda da kendisine kullanım alanı bulmaya başlamıştır. Bu kavramlardan biri de marka deneyimidir. Pazarlama alanında tüketicilerin geleneksel pazarlama uygulamalarından daha ziyade marka ile temas ettikleri her unsur sonucu oluşan algılarının toplamı olarak ifade edilebilecek olan marka deneyimi tüketici davranışlarını etkilemede marka yöneticileri açısından önemli yenilikler sunmaktadır. Sağladığı önemli katkılar nedeniyle marka deneyimi kavramı bugün şehir pazarlaması çalışmalarında da kullanılmaya başlanmıştır.

Göçler, ekonomik krizler, salgın hastalıklar vb. nedenlerle turizm gelirlerinin daha fazla önem kazandığı günümüz şehirleri için pazarlama şehir yöneticilerine şehirlerini tanıtmaları için çok önemli imkânlar sunmaktadır. şehir yöneticileri reklamlar, olumlu ağızdan ağıza iletişim, etkinlikler (kültürel, sportif, sanatsal vb.) sayesinde şehirlerinin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerleri geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulabilmektedir. Pazarlama araçları ne kadar etkin ve verimli kullanılırsa şehirlerin pazarlanması hatta marka haline gelmesi de bir o kadar mümkün hale gelmektedir.

Bu bağlamda şehir yöneticilerinin günümüzde üzerinde durmaları gereken konulardan biri de şehir sakinlerinin (öğrenciler, şehirde yaşayanlar) şehirde yaşadıkları deneyimleri zenginleştirmeleridir. Bu sayede şehir marka deneyimlerini en üst düzeyde yaşayan şehir sakinlerinin şehrin tanıtımına katkı yaparak daha çok turistin şehri ziyaret etmesini sağlamaları mümkün olacaktır.

Günümüzde, marka şehir kavramı ve marka deneyimi kavramları gerek ayrı ayrı gerekse bu iki kavramın birleşiminde ortaya çıkan marka şehir deneyimi kavramları çok sayıda akademik araştırmaya konu olmaktadır. Bu araştırma ile şehir sakinlerinin şehir marka deneyimi algılarının şehir memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetlerine etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmanın hangi deneyim boyutlarının şehir memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etki ettiğinin belirlenmesi ve bu sayede daha isabetli şehir pazarlaması çalışmalarının yapılabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

şehir Pazarlaması ve Marka şehir Kavramı

şehirler arasında yaşanan turist, yatırımcı çekme ve bu sayede şehrin gelişiminin sürdürülebilirliğini sağlama yarışı beraberinde şehirlerin pazarlanmasını gündeme getirmiş ve hatta şehirlerin bir ürün gibi marka haline getirilmesine yönelik çalışmaların hızlanmasına neden olmuştur. Küresel rekabet, yaşanılan son gelişmeler, başarılı şehir markalamasının sadece iletişim ve pazarlama ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda kentsel planlama, kültür, ticaret ve yatırıma da ulaşması gerektiğini göstermektedir (Herget vd., 2015). şehre daha fazla turist, yatırımcı ve nitelikli nüfus çekebilmek için şehrin sahip olduğu sosyal, tarihi, kültürel ve doğal değerlerin pazarlama anlayışı içinde yönetildiği şehir sakinlerinin yaşam kalitesini ve şehrin çekiciliğini arttırmayı amaçlayan, planlı, sürdürülebilir çalışmalar olarak tanımlanabilecek (Gümüş, 2017) olan şehir pazarlaması kavramı bugün artık küçük ya da büyük çok sayıda şehrin temel amaçlarından biri olmuştur. Bu amaç doğrultusunda hareket eden şehirlerin daha rekabetçi hale gelmesi ile birlikte de şehirlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırmak için benzersiz bir kimlik yaratması her zamankinden daha önemli hale gelmiştir (Hudson ve Ritchie, 2009).

Bu nedenle şehirlerin sahip oldukları değerleri özgün bir kimlikle sunup rakiplerinden ayrılmaları büyük önem taşımaktadır. Ancak bu sayede yatırımcıların ve turistlerin dikkatlerini çekebileceklerini şehir yöneticileri ve politika yapımcılar öğrenmiş bulunmaktadır. Değerler, iyi

ve kötü ayırımına temel oluşturarak alternatifler arasında tercih ve yargılama yapmayı sağlarlar. Değerlerin kişisel, toplumsal ve kültürel yönü tüm tercihlerimizi bütünüyle etkilemektedir (Yıldırım, 2020). Şehirler kendilerini rakiplerinden ayıracak benzersiz bir imaj oluşturabilmek için hemen hemen her şehrin sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel özelliklerini ya da sportif, kültürel, sanatsal etkinlikleri özgün bir kimlik ve deneyimle sunabildikleri ölçüde başarılı olabileceklerini bilmelidir. Ziyaretçilere ve şehir sakinlerine yaşatılacak eşsiz deneyimde şehrin sahip olduğu festivaller ve çeşitli parklar, kafeler, restoranlar, şehrin kamusal alanları ve önemli binaları da büyük katkı yapabilmektedir (Florian, 2002). Yerel yöneticiler tarafından hayata geçirilecek nitelikli pazarlama faaliyetleri sayesinde şehre turistlerin yanı sıra yetenekli insanların, mevcut iş ve yatırım fırsatlarının çekilmesi ve elde tutulması için gereken olumlu imaj oluşturulmuş olacaktır. Bu nedenle, şehirler kendi benzersiz kimliklerini yaratmaya ve tanıtmaya, turistlere ve sakinlere sunulan deneyimleri oluşturmaya ve geliştirmeye devam etmelidir (Kazançlıoğlu ve Dirsehan, 2014).

Şehir pazarlaması çalışmalarının nihai hedefi şehri marka haline getirecek şehir imajının oluşturulmasıdır. Marka haline gelmiş bir şehirde daha çok turist ve yatırımcı sayesinde şehir ekonomisinin gelişmesi ve şehir sakinlerinin şehirle özdeşleşmeleri sağlanmış olacaktır (Kavaratzis, 2004). Şehir markası, şehrin ziyaretçilere sağlayacağı tecrübelerin ve hedef kitleye sunulan mesajın birleşmesiyle oluşan prensipler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle; şehir markası, “hizmet kalitesi ve tanıtım” faaliyetidir. Şehir markası, bir şehri ayırt edici ve hatırlanabilir kılan şehre özgü karakterlerin bir karışımıdır (Torlak, 2015). Burada, şehir kimliğinin tanımı, simge tasarımsal binalar, etkinlik damgası ve benzersiz yerel tarih ve efsaneler gibi şehir markasının çeşitli unsurları ve farklı yönleri olduğu bilinmelidir (Ashworth, 2009). Şehir markalaşmasının amacı daha iyi anılmak ve hatırlanmak, ziyaret edilmek ve böylece o şehrin itibarını ve gelirini arttırmaktır. Şehir markalaşmasının sosyo-kültürel etkisi de oldukça önemlidir. Markalaşma ile farklılaşma ve kalkınmanın yanı sıra bir kimlik tanımlama, devamlılık ve toplumsal bütünlük sağlanması amaçlanmaktadır. Kısacası, şehir markalaşmasının hem şehir kimliği ve şehir bilinci oluşturmak, yatırım ve politik sermayeyi çekmek gibi ekonomik yönü; hem de hedef kitlenin tavrını ve davranışlarını değiştirmek gibi sosyo-kültürel katkıları bulunmaktadır (Cop ve Akpınar, 2014). Şehir markaları şehrin kimliğini ortaya koymak ve bunu geniş kitlelere ulaştırabilmek ve şehrin rekabet gücünü artırmak için bir araç olarak görülmektedir (Herget vd., 2015). Hem iç hem de dış paydaşlarla etkileşime girecek olan şehir marka stratejileri geliştirmek için, şehir sakinlerinin şehir markalarını nasıl tanımladıklarını anlamak önemlidir (Insch ve Stuart, 2015). Çünkü özellikle şehir sakinlerinin şehir markalaşmasına katılımı, şehre sahip olma ve şehre ait olma duygusunu artırarak başarılı şehir markalaşma çalışmalarını kolaylaştırmaktadır (Stylidis, 2016).

Şehirler arasında yaşanan rekabet nedeniyle şehir pazarlaması kavramı ve uygulamaları kısa sürede yaygınlık kazanmasına rağmen şehirlerin markalanması konusu çeşitli soru işaretleri ile karşılaşmıştır. Bir şehrin hangi yollarla marka haline gelebileceği veya gerçekten de bir şehrin marka olarak görülüp görülmeyeceği soruları öne çıkmıştır (Kavaratzis, 2004). Ancak tartışmalar sonucunda ürünler gibi şehirlerin de işlevsel, sembolik ve duygusal ihtiyaçları karşıladığı (Rainisto, 2003) kabul edilmiştir. Şehir markası oluşturma, marka stratejisi ve iletişimde elde edilen bilgilerin, şehirlerin geliştirilmesi için kullanıldığı yeni bir alandır. Bu alan, pazar ihtiyaçları ile şehrin öne çıkan güçlerini doğru şekilde ilişkilendirerek güçlü, olumlu ve şehrin farklı özelliklerinin şehre kalıcı bir avantaj sağlamasını temel alan bir anlayışı ifade etmektedir (Tanlasa, 2005). Şehir markalaşması, marka stratejisi ve iletişimde elde edilen bilgilerin, şehirlerin geliştirilmesi için kullanılan bir kavram ve şehrin güçlü ve pozitif yanlarını, karakterini, hedef kitleye yayılmasını sağlayan, bütünsel ve kapsamlı bir süreçtir (Cop ve Akpınar, 2014). Bir yeri markalama süreci, bir ürünü markalama sürecine

benzemektedir. Bir ürünü tüketicilerin zihninde benzersiz bir marka haline getirmek için, ürünü rakip ürünlerden ayırmak amacıyla bir sembol, isim, tasarım veya bir marka işareti kullanıldığı gibi benzer şekilde, bir şehrin ayırt edici veya fark edilebilir özelliklerinin benzer markalama çalışmaları ile marka şehir haline getirilmesi olası mümkün hale gelebilmektedir (Becman vd., 2013). Profesyonel düzeyde şehir markalaşması, “Planlama” ve “Pazarlama” disiplinlerinin şehir sakinlerinin sosyal, kültürel, sportif, sanatsal, eğitim vb. alanlardaki ihtiyaçlarına çeşitli çözüm önerileri sunmuş olması, satın alınan çeşitli ürünlerin tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılama düzeylerine benzetilebilecektir. Şüphesiz şehirler sakinlerinin ve ziyaretçilerinin istek ve ihtiyaçlarına ne ölçüde yanıt verirse o ölçüde vazgeçilmez olacak ve şehir sakinleri memnuniyetleri ölçüsünde şehrin sadık sakinleri, turistler ise sadık ziyaretçiler olmaya devam edeceklerdir. Dolayısı ile şehirlerin pazarlanması çalışmaları kadar şehirlerin markalaşması çalışmaları da anlamlı görülmelidir.

Kavaratzis (2004) çalışmasında şehir markalama çalışmalarını; hem içe dönük yatırımları ve turizmi artırmanın hem rekabet avantajı elde etmenin hem de toplumsal gelişimi başarmanın, yerel kimliğin ve vatandaşların şehirleriyle özdeşleşmesinin güçlendirilmesi yanında sosyal dışlanmayı ve huzursuzluğu önlemek ve şehirdeki tüm sosyal güçleri harekete geçirmenin bir yolu olarak ifade etmiştir. Dolayısı ile tüketim ürünlerinde yapılan markalama çalışmalarından farklı olarak şehir markalamanın çok taraflı bir süreç olarak görülmesi gerekliliği bu tanımdan da açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte şehri marka haline getirme bütünsel ve kapsayıcı bir süreçtir. Bir şehir markası yaratma sürecinin hem pazarlama teknikleri açısından hem de sosyoekonomik ve mekânsal planlama dâhil kentsel kalkınma stratejileri açısından çok iyi koordine edilmesi durumunda başarılı olabileceği bilinmelidir (Seiseddos ve Vaggione, 2005; Gümüş ve Ekiz, 2017; Kalkan vd., 2019).

Yapılan araştırmalarda marka şehirlerin öne çıkan üç temel ögesinden bahsedilmektedir: İşlevsel, duygusal ve düşünsel ögeler. İşlevsel ögeler, fiziki olarak var olan ve görülecek yerlerdir. Duygusal ögeler, deneyimlenecek faaliyet ve etkinliklerdir. Düşünsel ögeler, yakın ilişki kurulacak insanlar ve insanlar aracılığıyla şehrin tecrübe edilmesidir (Torlak, 2015). Marka şehir oluşturma sürecinde yerel yöneticilerin şehrin işlevsel özellikleri bağlamında şehrin doğal güzelliklerini, tarihi ve kültürel eserlerini şehir sakinlerinin ve ziyaretçilerinin gözünde şehrin marka değerine uygun konumlandırma yapmaları gerekmektedir. Şehrin duygusal ögeleri olarak ise, şehirde gerçekleşen etkinlik ve faaliyetlerin unutulmaz bir deneyim aracı haline dönüştürülmesinin şehrin markalaşma sürecine çok önemli katkı yapacağını bilinmesi gerekmektedir. Son olarak ise şehrin düşünsel ögeleri olarak da şehrin yerel yöneticileri, şehrin ileri gelenleri, şehirde doğmuş, büyümüş ünlü kişiler aracılığı ile ya da şehri çok iyi bilen iletişim kabiliyeti ve tarihi bilgisi ile öne çıkan rehberler aracılığı ile şehir ziyaretçilerine rehberlik edilmesi ve şehir hakkında paylaşımların yapılması şehrin imajına ve dolayısı ile de markalaşma sürecine çok önemli katkıların olacağı bilinmelidir.

Şehir Marka Deneyimi

Pazarlama alanında son derece önemli olan marka deneyimi Brakus vd. (2009) tarafından tüketicilerin alışveriş yaparken, satın alırken ya da ürünleri tüketirken doğrudan ya da ilgili markanın web sitesi, TV, açık hava vb. mecralardaki reklam ve pazarlama iletişimi mesajlarına maruz kaldığında, markanın tasarımı, kimliği, ambalajı, iletişim unsurları ve diğer çevre unsurları ile ilgili uyarıcılar tarafından tetiklenen duygusal, entellektüel ve davranışsal tepkileri olarak tanımlanmaktadır. Marka deneyimi konusundaki öne çıkan çalışmalara bakıldığında (Brakus vd., 2009) marka deneyiminin boyutlarının duygusal, duygusal, entellektüel ve davranışsal deneyim olmak üzere dört boyut olarak ele alındığı görülmektedir. *Duyusal marka deneyimi*, işitsel, görsel, tatsal, dokunsal ve kokusal yolla tüketici algılarına hitap ederek deneyim yaratılmasını ifade etmektedir (Schmitt, 1999). Qiu vd. (2018)

araştırmalarında şehir marka deneyimi kapsamında, ses ve görselliğin ziyaretçilerin bilişleri ve duyguları üzerinde farklı etkileri olduğunu akustik mekanların, turistlerin genel memnuniyetini doğrudan etkilediğini tespit etmişlerdir (Qiu vd., 2018). Marka şehir deneyimi kapsamında görsel bileşenler olarak; ziyaretçilere ve sakinlere duyuşal deneyim yaşatan mimari, manzaralar, binalar, dekorasyonlar ve şehir ışıkları öne çıkmaktadır (Lew 2011). Şehirlerin görsel imajları ve deneyim beklentileri ile ilgili bir araştırmada “gece hayatı, eğlence, heyecan verici ve enerjik duyguları yansıtan şehir görsellerinin şehir deneyimini yaşamak isteyen ziyaretçilerin dikkatini çeken duyuşal unsurlar olarak öne çıktığı belirlenmiştir (Ye ve Tussyadiah, 2011). Benzer şekilde Song vd. (2015) çalışmalarında eğlence deneyimlerinin turistlerin şehir memnuniyetinin belirleyicilerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Şehir deneyimi bağlamında şehrin görünümüne katkı yapan bu unsurların oluşturduğu şehrin ambiyansı, bireylerin algısını tanımladığı için şehir markalarının tasarımı ve yönetimi için temel oluşturmaktadır (Alves vd., 2015). *Duyuşal marka deneyimi ise*; tüketicinin bir mal ya da hizmeti satın alırken yaşadığı hoşluk, heyecan, sempati gibi duyguların yaşatılması, olarak tanımlanmaktadır. Tüketicilere nezaket ve ilgi gösterilerek, gerçekliğin hissettirilmesi ve tüketicilerde güçlü duyguların oluşturulması duyuşal deneyim kapsamında ele alınmaktadır. Duyuşal marka deneyimi, olumlu duyuşal deneyimler yaratma amacı ile müşterilerin içsel duyuş ve hislerine hitap etmektedir. *Entellektüel deneyim* oluşturma tüketicileri şaşırtarak, ilgilerini çekmek ve tüketici düşüncelerini harekete geçirmek olarak tanımlanmaktadır. Entellektüel deneyim özellikle son teknoloji ürünlerle ilgili yaşanan deneyimler için kullanılmakla birlikte ürün tasarımında, perakende ve diğer alanlarda kullanılması tercih edilmektedir (Schmitt, 1999). *Davranışsal deneyimler ise*, duyuşal, duyuşal ve entellektüel deneyimlerin bütünü olarak ifade edilmektedir. Tüketicilerin davranış biçimlerini incelemek ve tüketicilerin hayatlarını renklendirmek adına onlara nelerin sunulabileceğini düşünmektir. Bu ise sadece tüketicilerin hayatlarını incelemekle başarılabilir bir durumdur. Bu anlamda, davranışsal deneyimler, rekreasyon (bisiklet, dans, koşu), gece hayatı (barlar, kulüpler) veya yiyecek (yerel ve uluslararası mutfak) ilgili olup olmadıklarına bakılmaksızın fiziksel bedenle ilgili farklı deneyim türlerini kapsamaktadır. Bir ziyaretçinin şehirde yaşamak istediği davranışsal deneyimler, tercih ettiği yaşam tarzı veya boş zaman aktivitelerini yansıtmaktadır. Örneğin, bir ziyaretçi yaşam tarzıyla ilgili konser türünün tadını çıkararak olumlu bir davranış deneyimi kazanabilirken alternatif olarak, bir ziyaretçi sağlıklı yaşam tarzıyla ilgili bir bisiklet yarışına veya koşuya katılabilmektedir (Schmitt 2008; Becman vd., 2013). Bu anlamda değerler ve yaşam tarzı bir şehre yönelik davranışsal deneyimlerin yanı sıra alışveriş merkezine gitme sıklığını (Yıldırım ve Kethüda, 2019), ürün ve hizmet tercihini (Yıldırım, 2017) hatta boş zaman aktivitelerini dahi etkilemektedir (Yıldırım, 2020).

Pazarlama alanında tüketici davranışları üzerinde etkisi kanıtlanan marka deneyiminin şehir pazarlamasında kullanılması ile şehirlerin sahip olduğu fiziksel ve duyuşal öğeler üzerinden şehir sakinlerine, yatırımcılara, nitelikli nüfusa ve turistlere eşsiz deneyimler yaşatılması ve bu sayede şehirde yaşayanların ve yatırımcıların memnuniyet düzeylerinin artırılması turistlerin ise şehre bağlılıklarının artırılması amaçlanmaktadır. Şehir marka deneyimi kavram, uzun vadede unutulmayacak bir şehirde (şehirdeki turistik yerler, tesisler ve kamu hizmetleriyle bağlantılı) yaşanan çeşitli olaylardan dolayı şehir sakinlerinin ve ziyaretçilerin algısı olarak tanımlanmaktadır (Ardyan ve Susanti, 2019). Konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, destinasyon marka deneyiminin, özellikle memnuniyet, tekrar ziyaret etme niyeti ve tavsiye etme niyetinin ziyaretçilerin şehre yönelik algılarının önemli bir belirleyicisi olduğu ve ziyaretçilerin memnuniyetine giden yolda, ziyaretçi deneyimlerinin kilit bir rol oynadığı belirtilmektedir (Barnes vd., 2014). Ziyaretçilerin şehrin herhangi bir turistik ürünü ile ilgili yaşadığı olumlu bir deneyim şehirden memnuniyete ve sonuç olarak da şehre sadakat ile sonuçlanmaktadır (Björk ve Kauppinen-Räisänen, 2017). Yapılan başka bir

araştırmada da benzer şekilde destinasyon marka deneyimlerinin destinasyona yönelik güven ve sadakat üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle ziyaretçilerin güvenini ve sadakatini oluştururken ve korurken, şehir yöneticilerinin ve pazarlamacıların benzersiz ve olumlu bir hedef kitle deneyimini ziyaretçilere yaşatmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Kumar ve Kanshik, 2018). Ancak şehir sakinlerinin ve ziyaretçilerin şehirde aynı aktiviteleri deneyimlemelerine rağmen, yaşam tarzlarına göre bu deneyimleri farklı algılayabilecekleri unutulmamalıdır (Crouch, 2011). Burada şehir yöneticilerinin dikkat etmesi gereken benzer yaşam tarzına sahip sakinlerin ya da ziyaretçilerin gerçekleştirilecek etkinlik ya da sunulan hizmetler ile unutulmaz bir deneyim yaşamalarının sağlanmasıdır. Çünkü turistlerin unutulmaz deneyimlerinin şehre yönelik sadakat davranışları üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit bilinmektedir (Kim, 2017). Bunun için belki de öncelikle hedef tüketici grupları belirlenerek bu gruplara yönelik pazarlama ve konumlandırma çalışmalarının yapılması daha doğru olacaktır. Burada şehrin öne çıkarmak istediği turistik, tarihi, kültürel ya da doğal ürününe karar vermesi bu değer üzerinden pazarlama iletişimi çalışmalarını kurgulaması daha doğru bir strateji olacaktır. Sonuç olarak şehirde sunulan tüm mal ve hizmetlerin, yapılan tüm etkinlik ve organizasyonların yüksek kalite düzeyinde sunulması yaşanılacak deneyimin akılda kalıcılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle şehir ile özdeşleşmiş olan etkinlik ya da ürünlerin sunumunda ve organizasyonunda mutlaka şehir sakinlerine ya da ziyaretçilere unutulmaz bir deneyim yaşatacak şekilde sunulmasına gayret gösterilmelidir. Bu sayede ilgili ürün ya da etkinlik bu deneyimi yaşayanların gözünde farklılaşacak ve şehrin marka bir unsuru olarak hafızalara kazınacaktır.

Şehirlerin sahip olduğu somut ve somut olmayan unsurlar tüketicinin o şehre yönelik algılarını etkilemektedir (Parkerson ve Saunders, 2004). Turistlerin bir şehre tekrar seyahat etme niyetini ve istekliliğini etkileyen faktörlerden biri, turistlerin önceki seyahat deneyimleri sonucu oluşan algılarıdır (Salehzadeh vd., 2016). Bir şehir ayırt edici veya fark edilebilir özelliklere sahipse, şehir; yeni veya keyifli deneyimler arayan ziyaretçiler için çekici hale gelir. Ziyaretçilerin ve şehir sakinlerinin şehirden edindikleri olumlu deneyimler “şehre yönelik marka deneyimlerini” oluşturur ve bu deneyimler şehir hakkındaki izlenimlerini ve şehri tekrar ziyaret etme niyetlerini etkiler (Becman vd., 2013). Şehir sakinlerinin ya da ziyaretçilerin şehirle ilgili deneyim yaşayacakları unsurları somut ve soyut unsurlar olarak ele almak mümkündür. Şehrin somut unsurları; bir kentin kültürünü, tarihini, gece hayatını, alışveriş merkezini, altyapıyı, konut veya iş bölgelerini içerir; somut olmayan unsurlar yerlerin kişiliği, duygusal yönleri ve değerlerdir. Ayrıca, başarılı şehir markalaşmasını sağlamak için, yerel yöneticiler ve politika yapımcılar hem sakinlerin hem de turistlerin deneyimine odaklanmalı ve bu deneyimlere dayanan pazar mesajları geliştirmelidir (Kazançlıoğlu ve Dirsehan, 2014). Şehrini eşsiz marka deneyimleri sunan bir yer olarak konumlandırmak isteyen şehir pazarlama organizasyonları şehrin farklı yönlerinin bir kombinasyonunu ziyaretçilere ve sakinlere aktarabilmek için görsel araçlar kullanılmalıdır. Görsel iletişim araçları, insanların şehir deneyimi hakkındaki hayal gücünü ve algısını uyaran nesnelere ve kavramlar taşıdığından, seçilecek görsel araçlar, şehir markası ile ilgili potansiyel ziyaretçilere deneyimsel öneriler olarak tasarlanmalıdır. Örnek olarak havai fişekler, yemek görselleri, gece hayatı, eğlence, doğal güzellikler, tarihi yapılar, ikonik binalar gibi (Ye ve Tussyadiah, 2011). Araştırma kapsamında yapılan literatür incelemeleri sonucunda şehir marka deneyimlerinin şehir marka memnuniyetini olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Şehir marka deneyimi, şehir markası memnuniyetini olumlu etkilemektedir.

H_{1a}: Duyusal şehir marka deneyimi şehir marka memnuniyetini olumlu etkilemektedir.

H_{1b}: Duyusal şehir marka deneyimi şehir marka memnuniyetini olumlu etkilemektedir.

H_{1c}: Entellektüel şehir marka deneyimi şehir marka memnuniyetini olumlu etkilemektedir.

H_{1d}: Davranışsal şehir marka deneyimi şehir marka memnuniyetini olumlu etkilemektedir.

Şehir Marka Elçileri

Şehir pazarlaması ve marka şehir çalışmalarında öne çıkan kavramlardan biri de şehir marka elçileridir. Çünkü şehir markası bilinci oluşturma bağlamında, şehri ziyaret eden turistler şehir ziyaretlerinde, sadece hizmet çalışanları ile değil, aynı zamanda şehirde yaşayanlarla da etkileşime girmektedirler. Bu nedenle, turistlere tutarlı bir marka vaadi vermek için şehir sakinlerinin desteği büyük önem taşımaktadır (Choo ve Park, 2009). Şehir sakinleri, memnun bir tüketicinin, bir şirketin sadık bir müşterisi olarak diğer tüketicilerin tekrar satın alma niyetini veya memnuniyetini etkiledikleri gibi şehirlerine de olumlu ağızdan ağıza iletişim yoluyla yeni ziyaretçiler çekebilmek için şehirlerinin marka elçileri olabilirler (Ambroise vd., 2014). Şehir marka elçilerinin görevi şehir hakkında ağızdan ağıza iletişim yoluyla olumlu deneyimler paylaşmak ve şehri savunmaktır. Bu nedenle şehir yönetiminin başarılı bir şehir markası oluşturma sürecini şehrin marka elçileri konumunda olan şehir sakinlerinin katılımı ve desteği olmadan sürdüremeyeceğini bilmesi gerekmektedir (Braun vd., 2010). Ayrıca şehir sakinlerini şehir marka elçisi olarak kullanmanın temel amacı, şehirle bağlantısı olan insanlardan oluşan elçiler aracılığıyla bir şehrin imajını ve çekiciliğini teşvik etmektir. Ayrıca, şehir marka elçileri düşük maliyetli bir şehir tanıtım tekniği olarak görülmektedir, çünkü bu tür şehir elçileri şehrin benzersiz karakterine ve çekiciliğine ağızdan ağıza iletişim yoluyla güvenilir bir katkı sunmaktadırlar (Andersson ve Ekman, 2009).

Anderson ve Ekman (2009) şehir marka elçileri oluşturmada yararlanılabilecek potansiyel ağlar olarak; vatandaş odaklı ağ, iş odaklı ağ, şöhret odaklı ağ ve katılımcılar açısından özel veya niş ağlar olmak üzere dört kategori ele almışlardır:

1- Vatandaş odaklı ağ: esas olarak bölgede yaşayan insanlar da dâhil olmak üzere yerel bir ağdır. Bu ağların temel amacı genellikle gururlu ve kendini adamış vatandaşlar yaratmaktır. Şehre gelen turistleri karşılamak ve onlara yardımcı olmak isteyen gönüllüler örnek olarak verilebilir. Konuyla ilgili Berlin şehri için marka elçisi oluşturulmasına yönelik bir programda çok az vatandaşın bağlılık veya bireysel gurur hissetmesi nedeniyle katılmış olduğunu belirtmek gerekmektedir (Rehmet ve Dinnie, 2013). Dolayısı ile şehirlere yönelik çok ciddi bağlılık hisseden vatandaş sayısının sanıldığı gibi çok olmadığı yorumu yapılabilecektir.

2- İş odaklı ağ: genellikle şehirde bulunan şirketlerin üst yönetiminden veya şehirle bağlantısı olan kişilerden oluşan iş adamlarını içermektedir. İş odaklı ağlarının genel amacı, yatırım ve girişimcileri çekmek ve yeni iş fırsatları yaratmaktır.

3- Şöhret odaklı ağ: özellikle ünlü veya tanınmış insanları spor, medya, sanat, iş dünyası ve politika vb. alanlardan kişileri şehre çekmeyi amaçlayan özel bir ağdır. Bu tür ağlarda, şehir elçisi seçiminin ana yöntemi koordinatörün davetidir. Amaç tipik olarak farkındalık yaratmak ve imajı teşvik etmektir. Ulusal tanınırlığa sahip medya kişilikleri, müzisyenler ve önemli şirket yöneticileri ilk akla gelenlerdir.

4- Son olarak, şehirde yaşayanlar arasında bulunan özel veya niş ağlardır, Şehirdeki üniversitede bulunan akademisyenlerin oluşturduğu ağ örnek olarak verilebilir. Ağın amacı, yurt içinde ve yurt dışında şehir hakkında olumlu bir imaj oluşturmak ve şehirde daha fazla akademik etkinliklerin yapılmasını sağlamaktır.

Yapılan literatür incelemeleri sonucunda şehir sakinlerinin yaşadıkları olumlu deneyimlerin bireylerin şehir marka elçiliği davranışını olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₂: Şehir marka deneyimi, şehir marka elçiliği davranış niyetini olumlu etkilemektedir.

H_{2a}: Duyusal şehir marka deneyimi şehir marka elçiliği davranış niyetini olumlu etkilemektedir.

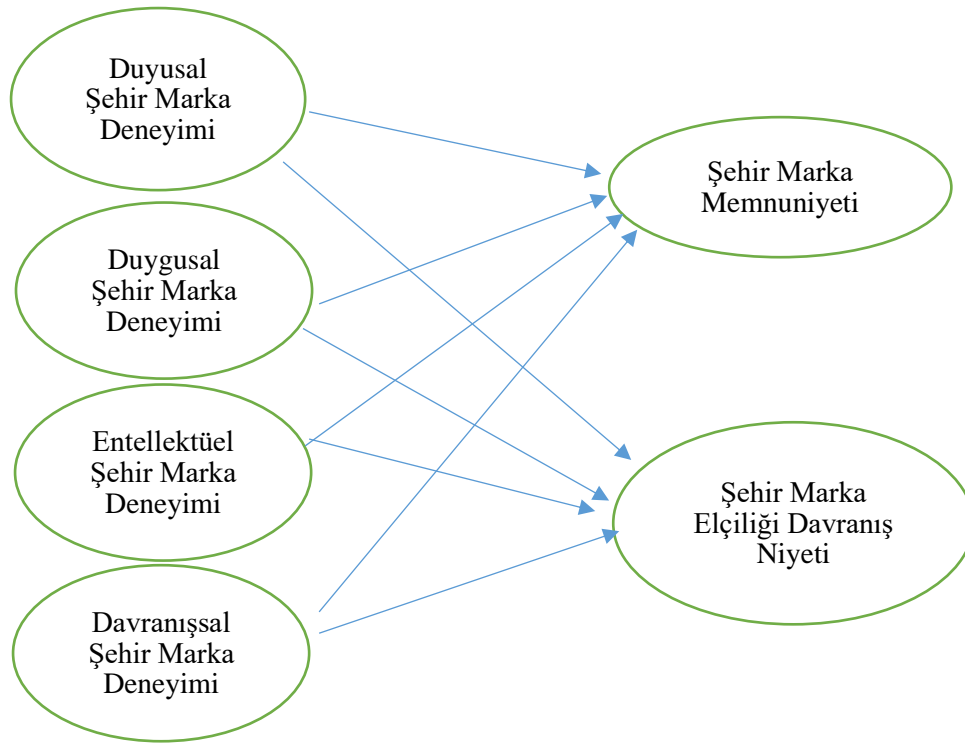
H_{2b}: Duyusal şehir marka deneyimi şehir marka elçiliği davranış niyetini olumlu etkilemektedir.

H_{2c}: Entellektüel şehir marka deneyimi şehir marka elçiliği davranış niyetini olumlu etkilemektedir.

H_{2d}: Davranışsal şehir marka deneyimi şehir marka elçiliği davranış niyetini olumlu etkilemektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Bolu şehir merkezinde yaşayan sakinlerin şehir marka deneyiminin şehir marka memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın gerçekleştiği Bolu şehrinin 2019 yılı merkez nüfusu 180197 olarak tespit edilmiştir (www.bolu.gov.tr, 2020). Araştırma kapsamında 2020 yılı Nisan ve Haziran aylarında Bolu şehir merkezinde yaşayan 338 katılımcı ile yüz yüze anket yapılarak veriler toplanmıştır. Ancak 12 anketin tam olarak doldurulmadığı tespit edilmiş ve analiz dışında tutulmuştur. Bu nedenle araştırma toplamda 326 anket formundaki veriler üzerine yapılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle anket formunda anlaşılmayan soru olup olmadığını tespit edebilmek için 30 katılımcı ile pilot çalışma yapılmış ve sorun olmadığı tespit edildikten sonra saha araştırmasına başlanmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini öğrenmek amacıyla sorulan sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların marka şehir deneyimlerini, marka şehir memnuniyetlerini ve marka şehir elçiliği davranış niyetlerini öğrenmeye yönelik ölçek ifadeleri yer almaktadır. Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri 1 Kesinlikle katılmıyorum-5 Kesinlikle katılıyorum olmak üzere 5'li likert tipi ölçek olarak kurgulanmıştır. Araştırmada Şehir marka deneyimi ölçmek için Brakus vd. (2009), Barnes vd., (2014), Kumar ve Kaushik (2018) çalışmalarından yararlanılmıştır. Şehir marka memnuniyeti ve Şehir marka elçiliği davranış niyeti ölçekleri için ise Yu ve Kim (2020)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi ve güvenilirlik analizi SPSS programı kullanılarak yapılmıştır. Ardından ise ölçüm aracının geçerliliğini doğrulamak ve hipotezleri test etmek için AMOS programından yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan model şekil 1'de gösterilmektedir. Araştırma Veri toplama, araç ve yöntemleri ile ilgili çalışmanın yürütülebilmesi için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan gerekli izin alınmıştır (Protokol no: 2020/115).

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bulgular

Bu bölümde katılımcıların demografik özellikleri başta olmak üzere veriler üzerine yapılan diğer analiz bulguları ve hipotez test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Cinsiyet	F	%	Meslek	F	%
Erkek	66	50,9	Ev Hanımı	6	4,9
Kadın	60	49,1	Özel Sektör Çalışanı	5	19,9
Yaş	F	%	Öğrenci	17	35,9
17-25	49	45,7	Serbest Meslek (Avukat, doktor, mali müşavir)	4	4,3
26-34	9	18,1	Kamu Sektörü Çalışanı	4	22,7
35-43	8	20,9	Tacir/Esnaf	1	3,4
44-52	5	7,7	Emekli	0	3,1
53 ve üzeri	5	7,7	Diğer	9	5,8
Gelir	F	%	Eğitim Düzeyi	F	%
2000 TL ve altı	11	34,0	İlköğretim	0	3,1
2001 TL-3000 TL	4	22,7	Ortaöğretim	7	2,1
3001 TL-4000 TL	8	14,7	Lise	9	15,0
4001 TL-5000 TL	39	12,0	Ön lisans	116	35,6
5001 TL ve üzeri	54	16,6	Lisans	99	30,4
			Lisansüstü	5	13,8
Toplam	326	100	Toplam	326	100

Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Araştırma toplam 326 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Tablo incelendiğinde araştırmaya katılanların kadın ve erkek oranlarının birbirine yakın olduğu, 35-43 yaş arasındakilerin, aylık ortalama geliri 2000 TL ve altından olanların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Yine tabloya bakıldığında öğrencilerin ve eğitim düzeyi bağlamında ise ön lisans ğrencilerinin araştırmada çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 2: Doğrulatoryıcı Faktör Analizi

Ölçeklerin Uyum Değerleri					
Uyum lleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	şehir Marka Deneyimi	şehir Marka Memnuniyeti	şehir Marka Elçiliği Davranış Niyeti
$\chi^2/df(CMIN/df)$	≤ 3	$\leq 4-5$	3,524	-	-
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,888	1,000	1,000
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,952	1,000	1,000
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,098	1,166	0,849
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,942	1,000	1,000
RMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,080	0,000	0,000

*Amos raporlarına göre ölçek doymuş (saturated) olarak modellenmiştir.

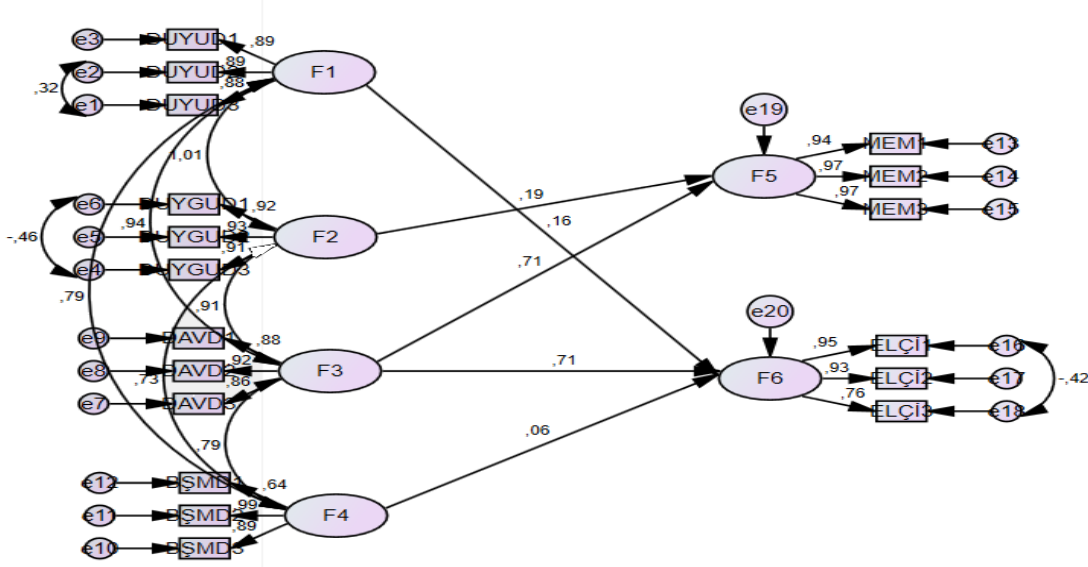
Tablo 2’de araştırmada yararlanılan ölçeklerin doğrulatoryıcı faktör analizi değerleri gösterilmektedir. Ölçeklerin uyum değerlerinin sağlanabilmesi için kovaryans ilişkileri oluşturulmuştur. Tablo 5’e bakıldığında, şehir marka deneyimi boyutu için tüm uyum değerleri kabul edilebilir ve iyi uyum göstermektedir. şehir marka memnuniyeti ve şehir marka elçiliği davranış niyeti leklerinin saturated olduğu görülmektedir. Yani lekler doymuş olarak modellenmiştir.

Tablo 3: Model Uyum Değerleri

Uyum lleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Yapısal Model
$\chi^2 /df (CMIN/df)$	≤ 3	$\leq 4-5$	3,889
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,854
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,949
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,092
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,933
RMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,080

Kaynak: Meydan ve şeşen, 2011

Tablo 3 incelendiğinde, $\chi^2 /df (CMIN) - df: 3,889$; GFI: 0,854; CFI: 0,949; RMSEA: 0,092; NFI: 0,933, RMR: 0,080 değerlerini aldığı görülmektedir. Modelde bulunan anlamlı olmayan yollar çıkarıldıktan sonra elde edilen modele ilişkin değerlere bakıldığında, uyum iyiliği indekslerinin uyum ölçülerinin kabul edilebilir ve iyi uyum sınırları içinde olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Şehir Marka Deneyiminin Şehir Memnuniyetine ve Şehir Marka Elçiliği Olma Niyetine Etkisi

Şekil 2’de Şehir marka deneyiminin şehir memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etkisi araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapısal eşitlik modelindeki anlamlı olmayan yollar çıkarılmıştır.

Tablo 4: Araştırma Modeli Hipotez Sonuçları

Hipotez	Path correlation	Tahmin	Std tahmin (β)	Std.h.	t- değeri	p	Sonuçlar
H _{2a} F1-F6	Duyusal Şehir MD → Şehir Marka Elçiliği Davranış Niyeti	,179	,164	115	1,549	121	Desteklendi
H _{1b} F2-F5	Duyusal Şehir Marka Deneyimi → Şehir Marka Memnuniyeti	,207	,194	099	2,095	036	Desteklendi
H _{1d} F3-F5	Davranışsal Şehir Marka D → Şehir Marka Memnuniyeti	,817	,713	,112	7,323	***	Desteklendi
H _{2d} F3-F6	Davranışsal Şehir Marka D → Şehir Marka Elçiliği Davranış Niyeti	,791	,708	132	5,992	***	Desteklendi
H _{2c} F4-F6	Entellektüel Şehir Marka D → Şehir Marka Elçiliği Davranış Niyeti	,064	,059	,057	1,133	257	Desteklendi

Tablo 4’te hipotez testi sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, duyusal şehir marka değeri ve şehir marka elçiliği davranış niyeti boyutları arasında standardize regresyon katsayısı $\beta = 0,164$, $t = 1,549$, $p < 0,05$ ’dir. Yani, H_{2a} hipotezi kabul edilmiştir. Şehir Marka Deneyimi alt boyutlarından duyusal şehir marka deneyiminin şehir marka elçiliği davranış niyeti üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Duyusal şehir marka deneyimi boyutu ve şehir marka memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta = 0,194$, $t = 0,999$, $p < 0,05$ ’dir. Yani, H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir. Şehir marka deneyimi alt boyutlarından duyusal şehir marka deneyiminin şehir marka memnuniyeti üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Davranışsal şehir marka deneyimi boyutu ve şehir marka memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta = 0,713$, $t = 7,323$, $p < 0,05$ ’dir. Bu değerlere göre,

H_{1d} hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Şehir marka deneyimi alt boyutlarından davranışsal Şehir marka deneyiminin Şehir marka memnuniyeti üzerinde yüksek düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur.

Davranışsal Şehir marka deneyimi boyutu ve Şehir marka elçiliği davranış niyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta = 0,708$, $t = 5,992$, $p < 0,05$ 'dir. Bu bağlamda, H_{2d} hipotezi kabul edilmektedir. Şehir marka deneyimi alt boyutlarından davranışsal Şehir marka deneyiminin Şehir marka elçiliği davranış niyeti üzerinde yüksek düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Entellektüel Şehir marka deneyimi boyutu ve Şehir marka elçiliği davranış niyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta = 0,059$, $t = 1,133$, $p < 0,05$ 'dir. Yani, H_{2c} hipotezi kabul edilmiştir. Şehir marka deneyimi alt boyutlarından entellektüel Şehir marka deneyiminin Şehir marka elçiliği davranış niyeti üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Şehir sakinlerinin Şehir marka deneyimlerinin Şehir marka memnuniyeti ve Şehir marka elçiliği davranış niyetleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekteştirilen araştırma kapsamında katılımcıların Şehir marka deneyimlerini en fazla katılımcıların işitsel, görsel, tatsal, dokunsal ve kokusal yolla tüketici algılarına hitap ederek deneyim yaratılmasını ifade eden duyuusal marka deneyimi (Schmitt, 1999) açıklamıştır. Benzer Şekilde Kumar ve Kanshik, (2018) tarafından yapılan destinasyon marka deneyimi boyutları ve ziyaretçi davranışları araştırmasının sonucunda, içinde bulunulan ortamın sesi, bahçelerdeki kokular, dağlarda kar hissi, yemeklerin tadı veya Şehrin doğal manzaraların güzelliği gibi ziyaretçilerin duyuularının işitsel, dokunsal, tat ve koku deneyimleri gibi hedef uyaranlarla etkileşimi aracılığı ile oluşan duyuusal marka deneyimi ziyaretçilerin destinasyon marka deneyimleri üzerinde en etkili unsur olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda bazı gezginlerin yerel kùltüre özgü gastronomi deneyimlerini keşfetme motivasyonu ile hareket ettikleri bilinmektedir (Cruz vd., 2019). Yine bu çalışmada olduğu gibi Kumar ve Kanshik, (2018)'in çalışmalarında da bir destinasyonu ziyaret ederken bireylerin duyuuları, heyecanları veya hisleri tetiklendiğinde ortaya çıkan duyuusal marka deneyimi ziyaretçilerin marka deneyimlerini oluşturan en etkili ikinci bileşen olarak ortaya çıkmıştır. Yine araştırma bulguları ile paralel biçimde Qiu vd. (2018) çalışmalarında turistlerin Şehrin akustik mekânlarının ve görsel manzaralarının Şehre yönelik genel memnuniyetlerini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Katılımcıların Şehir marka memnuniyetleri üzerinde ise Şehrin somut olmayan unsurları olarak ifade edilebilecek aynı zamanda, tüketicinin bir mal ya da hizmeti satın alırken yaşadığı hoşluk, heyecan, sempati gibi (Schmitt, 1999) duyuuları ifade eden duyuusal deneyim ile rekreasyon (bisiklet, dans, koşu), gece hayatı (barlar, kulüpler) veya yiyecek (yerel ve uluslararası mutfak) ilgili olup olmadıklarına bakılmaksızın fiziksel bedenle ilgili farklı deneyim türlerini (Schmitt 2008; Becman vd., 2013) ifade eden davranışsal Şehir marka deneyimlerinin etkisi tespit edilmiştir. Becman vd. (2013) çalışmalarında Şehre yönelik bağlılıkta duyuusal ve davranışsal Şehir marka deneyim boyutlarının etkisini tespit ederken, bu çalışmaya paralel olarak entelektüel Şehir marka deneyim boyutunun etkisini tespit edememiştir. Kazançlıoğlu ve Dirsehan (2014) çalışmalarında duyuusal deneyim olarak Şehirle özdeşleşmiş yemek ile doğaya yönelik deneyimlerin Şehre olan bağlılığı olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Benzer Şekilde yemek yapma vb deneyimlerinde temel motivasyon unsurlarını ve memnuniyet unsurlarını anlamının, Şehre yönelik sadakatın sürdürülebilirliğine katkıda bulunabileceğini belirtmişlerdir Agyeiwaah vd. (2019). Yu ve Kim (2020)'in yaptıkları çalışmada ise Şehir marka deneyim boyutlarının Şehir memnuniyeti ve Şehir marka elçiliği davranışını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Song vd. (2014) yaptıkları çalışmalarında

da duygusal değerlerin şehir memnuniyetini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Barnes vd. (2014) ise çalışmalarında duygusal şehir marka deneyim boyutunun şehre yönelik memnuniyeti etkilediğini ortaya koymuşlardır. Kumar ve Kaushik (2018) çalışmalarında şehir kimliği belirleme çalışmalarında Duyusal, duygusal ve davranış şehir marka deneyim boyutlarının pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısı ile yapılan bu çalışma ve örnekleri verilen diğer çalışmalar şehir marka deneyim boyutlarının önemini ortaya koymaktadır. Yapılan bu çalışmaya benzer biçimde Kumar ve Kaushik (2018)'in çalışmalarında da entelektüel şehir marka deneyim boyutunun şehir memnuniyeti üzerinde etkisi tespit edilememiştir.

Şehir hakkında ağızdan ağıza iletişim yoluyla olumlu deneyimler paylaşmak ve şehri çeşitli olumsuzluklar karşısında savunmak olan şehir marka elçiliği davranış niyeti üzerinde ise tüketicileri şaşırtarak, ilgilerini çekmek ve tüketici düşüncelerini harekete geçirmek olarak ifade edilen (Schmitt, 1999) entelektüel şehir marka deneyim boyutu ve yukarıda özellikleri ifade edilen davranışsal ve duygusal şehir marka deneyim boyutlarının etkisi olduğu tespit edilmiştir. Becman vd. (2013) çalışmalarında şehir sakinlerinin ve şehri ziyaret eden turistlerin şehre duydukları bağlılığın şehir hakkında olumlu ağızdan ağıza iletişim başlatma davranışlarını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Barnes vd. (2014) ise çalışmalarında duygusal ve duygusal şehir marka deneyim boyutlarının şehri tavsiye etme yani şehir hakkında olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar gerek şehir sakinlerinin gerekse ziyaretçilerin şehre yönelik memnuniyet düzeylerini arttırmanın ve onlara şehirde yaşattıkları unutulmaz deneyimlerin şehir ile ilgili yapılacak gönüllü tanıtım çalışmaları açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, araştırma bulguları, şehir pazarlamacıların ve şehir yöneticilerinin şehir sakinlerinin şehre güvenini ve sadakatini oluşturmada ve sürdürmede benzersiz ve olumlu bir şehir deneyimleri oluşturmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında ortaya çıkan bulgular ışığında Bolu ilinin şehir marka deneyiminin arttırılması hususunda aşağıdaki öneriler belirlenmiştir;

- Şehirlerin iletişim çalışmalarını genişletmesi başta dijital platformlar olmak üzere öncelikle hedef kitle odaklı iletişim stratejileri uygulamalıdır.
- Şehirde hangi sektörlerin öne çıkarılacağı ya da hangi sektörlerin şehre çekileceğine dair planlamalar yapılmalıdır.
- Üniversitenin akademik personeli ve öğrencileri şehir tanıtım çalışmalarına dâhil edilmelidir.
- Bolu şehri ile ilgili tanıtım ve etkinlik bilgilerinin paylaşıldığı tek bir web sitesi ve bağlı sosyal medya hesapları oluşturulmalıdır.
- Şehri kuşbakışı görmeye imkân tanıyacak seyir terasları ve sembolik yapılar oluşturulmalıdır.
- Şehrin gastronomi haritası çıkartılmalıdır. Belli aralıklarla şehre ait yemek kültürünün turistler ve yerel halk tarafından deneyimlenmesi sağlanmalıdır.

Son olarak araştırmada kolayda örnekleme yönteminin kullanılmış olması ve sadece Bolu şehir merkezinde yaşayan katılımcılardan oluşması araştırmanın öne çıkan kısıtları olarak ifade edilebilecektir.

Kaynakça

- Agyeiwaah, E., Otoo, F. E., Suntikul, W. & Huang, W. (2019). Understanding culinary tourist motivation, experience, satisfaction, and loyalty using a structural approach, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(3), 295-313
- Alves, C. M., Lopes, P. G. & Gomez, L. S. R. (2015). City Brand Experience: Urban Trends and Aesthetic Experiences from the Perspective of City Branding. *Senses & Sensibility* 2015 Special Issue, 314-322
- Ambroise, L.; Pantin-Sohier, G.; Valette-Florence, P.; Albert, N. (2014). From endorsement to celebrity co-branding: Personality transfer. *J. Brand Manag.*, 21, 273–285
- Andersson, M., & Ekman, P. (2009). Ambassador networks and place branding. *Journal of Place Management and Development*, 2(1), 41–51.
- Ardyan, E., & Susanti, A. (2019). The Effect of City Brand Love on Tourist Based City Brand Equity: City Branding Study in Indonesia. In Management Association, I. (Ed.), *Brand Culture and Identity: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications* (pp. 1171-1190). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-5225-7116-2.ch062>
- Ashworth, G. J. (2009) "The Instruments of Place Branding: How is it Done?", *European Spatial Research and Policy*, 16(1), 9–22. <https://doi.org/10.2478/v10105-009-0001-9>
- Barnes, S.J., Mattsson, J., Sørensen, F. (2014). Destination brand experience and visitor behavior: Testing a scale in the tourism context. *Ann. Tour. Res.* 48, 121–139.
- Beckman E, Kumar A, & Kim Y-K. (2013). The Impact of Brand Experience on Downtown Success. *Journal of Travel Research*. 52(5), 646-658.
- Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H. (2017). Interested in eating and drinking? How food affects travel satisfaction and the overall holiday experience. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17(1), 9–26.
- Braun, E., Kavaratzis, M., & Zenker, S., (2010). My city – my brand: the role of residents in place branding. 50th European Regional Science Association Congress, Jönköping, Sweden.
- Brakus, J. J., Schmitt, B. H., & Zarantonello, L. (2009). Brand Experience: What Is It? How Is It Measured? Does It Affect Loyalty? *Journal of Marketing*, 73(3), 52–68.
- Choo, H., & Park, S.-Y. (2009). The influence of the resident's identification with a tourism destination brand on their behavior. Paper presented at International CHRIE Conference, Amherst, MA
- Cop, R, Akpınar, İ . (2014). Öğrencilerin Şehirlerin Markalaşmasına Yönelik Algıları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36 (1), 69-88
- Crouch, G. I. (2011). Destination Competitiveness: An Analysis of Determinant Attributes. *Journal of Travel Research*, 50 (1): 27-45.
- Cruz, F. G. S., Tito, J. C., Gálvez, J. C. & Viruel, M. J. M. (2019). Gastronomic experiences of foreign tourists in developing countries. The case in the city of Oruro (Bolivia), *Heliyon*, 5 (7)
- Florian, B. (2002). The city as a brand: orchestrating a unique experience, in Hauben, T., Vermeulen, M. and Patteuw, V. (eds) 'City Branding: Image Building and Building Images', NAI Uitgevers, Rotterdam, The Netherlands.
- Gümüş, N. (2017). Şehir Pazarlaması Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Şehre Yönelik Algılarının Belirlenmesi: Kastamonu İlinde Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 299-314.
- Gümüş, N., & Nihal, Ekiz (2017). Üniversite öğrencilerinin tüketim harcamalarının şehir ekonomisine katkısının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 99-116
- Herget, J., Petru, Z., & Abrahám, J. (2015), City branding and its economic impacts on tourism,

- Economics and Sociology, 8(1), 119-126.
- Hudson, S., & Ritchie, J.R.B. (2009). Branding a memorable destination experience: the case of 'brand Canada'. *International Journal of Tourism Research*, 11, 217-228.
- Insch, A. & Stuart, M. (2015), "Understanding resident city brand disengagement", *Journal of Place Management and Development*, 8(3), 172 – 186 <http://dx.doi.org/10.1108/JPM-06-2015-0016>
- Kalkan, H., Dilek, S., & Keskingöz, H. (2019). Kastamonu Üniversitesi'nin Şehir Ekonomisine Katkısı, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1707-1725
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding and Public Diplomacy*, 1(1), 58-73.
- Kazançlıoğlu, İ. & Dirsehan, T. (2014). Exploring Brand Experience Dimensions for Cities and Investigating Their Effects on Loyalty to a City. *Business and Economics Research Journal* 5(1), 17-37
- Kim, J. H. (2017). The impact of memorable tourism experiences on loyalty behaviours: The mediating effects of destination image and satisfaction. *Journal of Travel Research* 57(7).
- Kumar, V. & Kaushik, A.K. (2018). Destination brand experience and visitor behavior: The mediating role of destination brand identification. *J. Travel & Tour. Mark.*, 35, 649–663.
- Lew, A. (2011). "Understanding Experiential Authenticity through the Best Tourism Places." *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 13 (4), 570-75.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS Uygulamaları* (1 ed.). Ankara: Detay Yayınevi.
- Parkerson, B. & Saunders, J. (2004). City branding: can goods and services branding models be used to brand cities?. *Place Branding*, 1(3), 242-264.
- Rainisto, S. K. (2003) 'Success factors of place marketing: A study of place marketing practices in northern Europe and the United States', doctoral dissertation, Helsinki University of Technology, *Institute of Strategy and International Business*, Finland.
- Rehmet, J. & Dinnie, K. (2013). Citizen brand ambassadors: Motivations and perceived effects. *Journal of Destination Marketing & Management* 2, 31–38
- Salehzadeh, R., Khazaei Pool, J. and Soleimani, S. (2016), "Brand personality, brand equity and revisit intention: an empirical study of a tourist destination in Iran", *Tourism Review*, 71(3), 205-218. <https://doi.org/10.1108/TR-02-2016-0005>
- Seisedos, G., Vaggione, P. (2005), The city branding processes: the case of Madrid. 41st ISoCaRP Congress 2005.
- Schmitt, B. (1999a) Experiential Marketing, *Journal of Marketing Management*, 15: 53-67
- Schmitt, B. (2008). "A Framework for Managing Customer Experiences." In *Handbook on Brand and Experience Management*, edited by B. Schmitt and D. Rogers. Northampton, MA: Edward Elgar, 113-31.
- Song, H. J., Lee, K., Park, J. A., Hwang, Y. H. & Reisinger, Y. (2015) The Influence of Tourist Experience on Perceived Value and Satisfaction with Temple Stays: The Experience Economy Theory, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32(4), 401-415, DOI: 10.1080/10548408.2014.898606
- Stylidis, D. (2016). The role of place image dimensions in residents' support for tourism development. *Int. J. Tour. Res.*, 18, 129–139.
- Tanlasa, B. T. (2005). "Kentler de Şirketler Gibi Rekabet İçinde", *Marketing Türkiye Dergisi*, 83.
- Torlak, M. (2015). Marka Şehir Oluşturma ve Bursa Şehrinin Markalaşması İçin Yol Haritası. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 47-93.
- Qiu, M., Zhang, J., Zhang, H. & Zheng, C. (2018). Is looking always more important than

-
- listening in tourist experience?, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(7), 869-881, DOI: 10.1080/10548408.2018.1445064
- www.bolu.gov.tr (2020). Nüfus Yapısı. <http://www.bolu.gov.tr/nufus-yapisi> (Erişim tarihi: 15.03.2020).
- Ye, H. & Tussyadiah, Iis P. (2011). Destination Visual Image and Expectation of Experiences, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(2), 129-144, DOI: 10.1080/10548408.2011.545743
- Yıldırım, Y. (2020). Pazarlamada Değerler ve Yaşam Tarzı, Hiperlink Yayınları: İstanbul
- Yıldırım, Y. (2017). Kolayda, Beğenmeli ve Lüks Malların Tercihinin Değerler ve Yaşam Tarzı Gruplarına Göre Farkını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(4): 41-62
- Yıldırım, Y. & Kethüda, Ö. (2019). Tüketicilerin Değerlerinin ve Yaşam Tarzlarının Alışveriş Merkezlerini Ziyaret Etme Sıklığına Göre Değerlendirilmesi: Malatya İli Örneği, *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3(4): 1-25
- Yu, E. & Kim, J. (2020). The Relationship between Self-City Brand Connection, City Brand Experience, and City Brand Ambassadors. *Sustainability*, 12,(982), 1-13
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'deki İllerin Aile Hekimliği Hizmetleri Yönünden Etkinliğinin Değerlendirilmesi¹

The Evaluation of the Provinces' Efficiency in Terms of Family Medicine Services in Turkey

Mehmet GÖZLÜ^{a*} Mehmet TOP^b

^a Arş. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0254-3565

^b Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9162-4238

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Nisan 2021

Kabul tarihi: 4 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Aile hekimliği,

Aile sağlığı merkezi,

Etkinlik,

Veri zarflama analizi,

Performans değerlendirme

ÖZ

Sağlık hizmetleri için ayrılan kaynaklar sınırlı olmasına rağmen sağlık hizmetlerinin maliyeti günden güne artmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin yönetiminden sorumlu kişiler üzerinde eldeki kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması yönünde bir baskı olmaktadır. Etkinlik ölçümlerinin yapılması ve kaynakların bilimsel yöntemlere göre yeniden düzenlenmesi bu yöndeki çabalara katkı verebilmektedir. Bu çalışmanın amaçları, Türkiye'deki illerin aile hekimliği hizmetleri yönünden teknik etkinliğinin ölçülmesi ve etkinliğin artırılması için potansiyel iyileştirme alanlarının belirlenmesidir. Bu amaçla illerin aile sağlığı hizmetleri ile ilişkili dokuz girdi ve sekiz çıktı değişkenine veri zarflama analizi (VZA) uygulanmıştır. Yöntem olarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilen girdi yönelimli CCR modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre illerin ortalama etkinlik skoru %91,66 olarak belirlenmiş ve 31 ilin etkin, 50 ilin ise etkisiz olarak faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Etkisiz olarak faaliyet gösteren illerde, aile hekimliğine kayıtlı kişi sayısı, tahlil ve tetkik giderleri ve aile sağlığı merkezlerinin cari giderleri müdahale edilmesi gereken önemli alanlar olarak ön plana çıkmıştır. Kaynaklar üzerinde yapılacak periyodik performans değerlendirmelerinin sağlık sistemleri için ayrılan kaynakların daha etkin kullanılmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 8, 2021

Accepted August 4, 2021

Keywords:

Family medicine,

Family health center,

Efficiency,

Data envelopment analysis,

Performance evaluation

ABSTRACT

Although the resources allocated for health care are limited, the cost of health services is increasing day by day. For this reason, there is a pressure on those who responsible for the management of health care services to use the available resources more efficiently. Measuring efficiency and reorganizing the resources according to scientific methods can contribute to the efforts in this direction. The aims of this study are to measure the technical efficiency of provinces in Turkey in terms of family health services and to determine the potential improvement areas for increasing the technical efficiency. For this purpose, data envelopment analysis (DEA) was applied to nine inputs and eight output variables related to family health services of provinces. Input-oriented CCR model, which is developed by Charnes, Cooper and Rhodes, was used. According to the findings obtained from this study, it was determined that the average efficiency score of the provinces was 91.66% and 31 provinces were operated efficiently and 50 provinces inefficiently. In inefficient provinces, the number of registered populations to family medicine, analysis and examination expenses and current expenses of family health centers came to the fore as the most important areas to be intervened. It is thought that periodic performance evaluation on resources will contribute to the more efficient use of resources allocated for health systems.

¹ Bu makale Dr. Mehmet Gözlü'nün Prof. Dr. Mehmet Top'un danışmanlığında yürütülen "Türkiye'de Aile Sağlığı Merkezlerinin Teknik Etkinlik Düzeylerinin İncelenmesi" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasındaki desteklerinden ve önerilerinden dolayı Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü'nde görev Yapan Doç. Dr. Kazım Barış Atıcı'ya ve Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ekonometri Bölümü'nde görev yapan Prof. Dr. Murat Atan'a teşekkür ederiz.

EXTENDED ABSTRACT

Due to the limited resources allocated for health care services, it is extremely important to use existing resources efficiently. Ensuring efficiency in the health care system is possible by ensuring efficiency in all subsystems of the health care system. The family medicine system, serving the whole society, is one of the most important sub-components of the health care system. Ensuring efficiency in this system will provide significant savings on resources and provide the services reach to more people. Therefore, ensuring efficiency in this system is one of the important problems faced by healthcare administrators. This study aims to answer these two questions: (1) Does the family medicine system in Turkey is carried out in an efficient manner at provincial level? (2) Which input variables should be focused on in order to increase the efficiency levels of provinces that are found to operate inefficiently? For these purposes, in terms of family medicine services, the efficiency of the provinces was measured and potential improvement areas were determined. There are few studies in the field conducted with regional level or limited input variables related to the family medicine system. In this research, efficiency measurements across the country were carried out in detail with a holistic perspective and the input variables of manpower, physical resources and financial resources, which are directly related to the family medicine system, were used. The other important aspects of this study are that the results and recommendations which are obtained in this study would contribute to efforts in increasing efficiency of the family medicine system in the provinces and provide a perspective for efficiency measurements at system level in other sectors.

DEA was used as a method in this study. When DEA is used in the health sector, the relative performances of health institutions can be measured, the best performing unit in the sector can be determined, and it can be used as a guiding tool for healthcare managers to identify ways to improve the performance of the units (Ozcan, 2008, p. 17).

DEA has been developed to measure the relative technical efficiency of production units that are similar in terms of inputs and outputs. DEA is a non-parametric mathematical model based on linear programming technique that determines the efficiency of the units by benchmarking (Coelli, 1996, p.3).

In this study, 81 provinces in Turkey were taken as the decision making units. Number of family physicians, number of family health staff, number of family medicine units, number of registered populations, expenses for registered persons, expenses for socio-economic advanced level, current expenses, expenses for analysis and examination, expenses for mobile health service were chosen as input variables. Total number of examinations, total number of cancer screening, number of postpartum follow-up, number of pregnancy follow-up, number of child follow-up, number of infant follow-up, number of measles, mumps and rubella (MMR) vaccine, number of mixed vaccines (Diphtheria, Whooping Cough, Tetanus, Polio and Meningitis) were selected as output variables. Efficiencies of the provinces were measured using an input-oriented CRS (constant returns to scale) approach via EMS version 1.3 program. Ethics commission permission was obtained from Hacettepe University Ethics Committee on January 26, 2016 in order to conduct the study.

According to the findings, it was found that 31 provinces performed their family medicine services effectively and 50 provinces inefficiently. The efficiency levels were found to range between 63.61% and 100% and the average efficiency was 91.66%.

When the findings of efficient provinces are examined in more detail, expenses for analysis and examination, expenses for socio-economic advanced level, expenses for mobile health service and number of registered populations were determined the more important variables that affect the efficiency of the provinces in general. The lowest efficiency levels were found in Kırşehir (63.61%), Tunceli (64.18%), Çorum (67.46%) and Samsun (68.38%). The following actions are recommended to increase the efficiency of inefficient provinces:

- Since the most important potential improvement area was determined as the number of registered population variable, it is thought that the number of registered people should be reviewed at provincial level.
- The expenses for analysis and examination have been determined as an area that can be intervened to increase the efficiency of twenty-eight provinces in total. For an improvement in this area, family physicians can be informed and unnecessary tests and examinations can be prevented.
- In order to improve the efficiency of eighteen provinces in total, it has been determined that current expenses should be reduced. In this context, some units that have fewer registered people and located in the nearby regions can be merged. It can be ensured that the regions with fewer registered people are served by mobile family medicine service units.
- As data on the services provided in family medicine units are kept regularly, periodic performance evaluations can be made. In this way, it can be ensured that the decisions to be made for the efficient use of resources are obtained on a scientific basis by continuously monitoring efficiencies of units.

Giriş

Kamu hizmetlerinin diğer alanlarında olduğu gibi sağlık hizmeti alanında da kaynakların sınırlı olması, bu hizmetlerin yerine getirilmesinden sorumlu olan kişileri daha etkin hizmet sunumu yönünde yeni arayışlara sevk etmektedir. Sağlık sektöründe etkinlik iyileştirmeleri, kısıtlı bir oranda uygulansa dahi, kaynaklar üzerinde önemli oranda tasarrufların elde edilmesine ve toplum içerisinde bu hizmetlerin daha fazla kişiye ulaşmasına katkı sağlayabildiğinden oldukça önemli bir konudur (Peacock vd., 2001).

Etkinliğin mevcut seviyesinin ölçümü bu yöndeki çabaların daha planlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için önemli bir ilk adımdır. Sağlık sektöründe etkinlik ölçümleri sistem seviyesinde, kurum seviyesinde, uygulayıcı seviyesinde ve düzenlemelerden etkilenen birey veya hasta seviyesinde yapılabilmektedir (Smith, 2012, s.5). Bu noktada, sağlık sektöründe etkinlik ölçümlerinin genellikle sistem seviyesinde ele alındığı gözlenmektedir.

Sağlık sistemleri alt sistemlere ayrıldığında üç basamaktan oluşan bir yapıyla karşılaşmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmet sistemi aile hekimliği, sağlık ocağı gibi değişik yöntemlerle uygulanan, koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerini kapsayan ve vatandaşların kolaylıkla ulaşabildiği hizmetleri kapsamaktadır. İkinci basamak sağlık hizmetleri genel hastane hizmetlerini, üçüncü basamak sağlık hizmetleri ise eğitim ve araştırma hizmetleri ile ikinci basamak sağlık hizmetlerine göre daha ileri hastane hizmetlerinin sunulduğu hizmetleri kapsamaktadır.

Türkiye sağlık sisteminde 2003-2013 yılları arasında gerçekleştirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birçok reform hayata geçirilmiştir. Bu değişikliklerden birisi de birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunulması için sağlık ocağı sisteminden aile hekimliği sistemine geçilmesidir. 2005 yılında pilot olarak başlatılan geçiş süreci 2010 yılında tüm illerde tamamlanmıştır. İllerin aile hekimliği sistemine geçiş tarihleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: İllerin Aile Hekimliğine Geçiş Tarihleri

İl Adı	Geçiş Tarihi	İl Adı	Geçiş Tarihi	İl Adı	Geçiş Tarihi
Düzce	15.09.2005	Erzurum	21.11.2008	Tekirdağ	09.08.2010
Eskişehir	17.07.2006	Kırşehir	21.11.2008	Kars	09.08.2010
Bolu	16.10.2006	Kayseri	15.12.2008	Ordu	13.09.2010
Edirne	01.12.2006	Rize	05.01.2009	Bitlis	13.09.2010
Adıyaman	25.12.2006	Trabzon	05.01.2009	Zonguldak	13.09.2010
Denizli	25.12.2006	Uşak	13.07.2009	Muş	13.09.2010
Gümüşhane	29.12.2006	Bursa	01.10.2009	Sivas	20.09.2010
Elazığ	04.01.2007	Kütahya	04.01.2010	Ağrı	11.10.2010
Isparta	18.01.2007	Nevşehir	04.01.2010	Afyonkarahisar	11.10.2010
Samsun	01.03.2007	Sakarya	04.01.2010	Balıkesir	11.10.2010
İzmir	14.05.2007	Artvin	18.01.2010	Van	18.10.2010
Sinop	15.08.2007	Erzincan	18.01.2010	Hakkari	18.10.2010
Bartın	01.11.2007	Iğdır	12.04.2010	İstanbul	30.10.2010

Amasya	03.12.2007	Kilis	12.04.2010	Siirt	09.11.2010
Bayburt	02.01.2008	Niğde	10.05.2010	Mardin	15.11.2010
Çorum	02.01.2008	Giresun	14.06.2010	Diyarbakır	15.11.2010
Manisa	02.01.2008	Kırklareli	14.06.2010	Kocaeli	15.11.2010
Osmaniye	14.01.2008	Konya	14.06.2010	Şırnak	06.12.2010
Karaman	15.01.2008	Bingöl	05.07.2010	Şanlıurfa	13.12.2010
Karabük	01.02.2008	Mersin	05.07.2010	Antalya	13.12.2010
Adana	21.05.2008	Yozgat	05.07.2010	Gaziantep	13.12.2010
Burdur	14.07.2008	Çanakkale	12.07.2010	Hatay	13.12.2010
Kırkkale	18.08.2008	Malatya	12.07.2010	Kahramanmaraş	13.12.2010
Çankırı	15.10.2008	Aksaray	12.07.2010	Muğla	13.12.2010
Tunceli	15.10.2008	Ankara	15.07.2010	Aydın	13.12.2010
Yalova	15.10.2008	Tokat	09.08.2010		
Bilecik	10.11.2008	Ardahan	09.08.2010		
Kastamonu	10.11.2008	Batman	09.08.2010		

Kaynak: Atasever, 2014, s.138.

Aile hekimliği sistemine geçişten sonra sistemin düzene girmesi ve yaygınlaşması için çıkarılan mevzuatlar üzerinde sürekli değişikliğe gidilmesi Öztekin (2009, s.10) tarafından Sağlık Bakanlığı'nın aile hekimliği sisteminde bir arayış içerisinde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu arayışların önemli bir boyutu aile hekimliği hizmetlerinin ülke genelinde etkin ve verimli bir şekilde sunulması ve israfların önlenerek sistemin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması üzerinedir (Akdağ, 2012, s.108-114). Bu yöndeki çalışmalara bilimsel temelli çözüm önerileri geliştirilmesi ve ülke genelinde uygulanan bir sistemin etkinliğini değerlendirmeye yönelik bir çerçeve sunulması amaçlarıyla bu çalışmanın yapılması planlanmıştır.

Sistem seviyesinde etkinliği artırmak amacıyla ele alınan bu çalışmada Türkiye genelinde yaygınlaştırılan aile hekimliği sisteminin il düzeyindeki etkinliği incelenmiştir. Bu kapsamda temel araştırma soruları şu şekilde oluşturulmuştur: Türkiye'de aile hekimliği sistemi il düzeyinde etkin olarak yürütülüyor mu? Aile hekimliği faaliyetleri yönünden etkin olmadığı tespit edilen illerin etkinlik seviyelerini arttırmak için hangi girdi değişkenlerine odaklanmak gerekmektedir?

Etkinlik ölçümlerinin yapılması için bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden birisi olan VZA, sahip olduğu avantajlar nedeniyle etkinlik ölçümlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. VZA, kurumlarının görece performanslarının değerlendirilmesinde, sektör içerisindeki en iyi performansı gösteren birimin tespit edilmesinde, birimlerin performanslarının iyileştirilmesi için gerekli yolların belirlenmesinde yöneticilere oldukça yardımcı olan bir tekniktir (Ozcan, 2008, s.17). Yöntemin sahip olduğu bu avantajlar nedeniyle bu çalışmada da VZA kullanılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan literatür taraması

bölümünde sağlık sektöründe veri zarflama analizi (VZA) ile ilgili yapılmış olan çalışmalar ana hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölüm olan yöntem bölümünde VZA ile ilgili genel bilgilere ve VZA uygulama aşamaları kapsamında bu çalışmada yapılan işlemler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde (Bulgular) analiz sonucunda ulaşılan illerin etkinlik değerleri ve girdi kullanım performansları sunulmuştur. Tartışma bölümünün yer aldığı dördüncü bölümde, bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular ile daha önceki çalışmalardan elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır. Son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Literatür

Sağlık hizmetlerinin ülke genelinde eşit ve ulaşılabilir bir şekilde sunulması bir sağlık sisteminin en önemli amaçlarından birisidir. Bu amacın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için sağlık hizmeti için ayrılan kaynaklarda etkinliğin sağlanması gerekmektedir. Sağlık hizmetleri için etkinlik, sağlık bakım hizmetleri miktarının memnun edici bir seviyede sunabilmek için kullanılması gereken kaynak miktarını olası en düşük seviyede kullanılmasıdır (Abeney ve Yu, 2015, s.321).

Sağlık hizmetlerinde etkinlik çalışmaları, girdi kaynakları (giderler, iş gücü, sermaye veya ekipmanlar) ile ara çıktılar (tedavi olan kişi sayısı, bekleme zamanı gibi) veya son çıktılar (kurtarılan yaşamlar, kazanılan yaşam yılları, kaliteye dayalı yaşam yılları gibi) arasındaki ilişkileri çözmeye çalışan çabalardır (Palmer ve Torgerson, 1999, s.1136). Sağlık sistemlerinin etkinliğin ölçülmesi ve etkinsizliğe yol açan sorunların çözüme kavuşturulması için bazı teknikler geliştirilmiştir. Sahip olduğu avantajlar nedeniyle VZA bu amaçla kullanılan önemli bir yöntemdir.

VZA'nın sağlık sektöründe ilk kez uygulanması Nunamaker ve Lewin tarafından 1983 yılında rutin hemşirelik hizmetlerinde etkinliğin ölçülmesiyle gerçekleşmiştir (Ozcan, 2008, s.15). Bu çalışma sonrasında VZA'nın sağlık sektörü içerisindeki değişik alanlarda yaygın olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Genel olarak ülkelerin sağlık sistemlerine, illerin sağlık göstergelerine, hastanelere, hastanelerin alt birimlerine, hastanelerdeki bekleme sürelerinin değerlendirilmesine, ağız ve diş sağlığı merkezlerine, sağlık sigortası şirketlerine ve organ nakli merkezlerine yönelik çalışmalar yapıldığı söylenebilir. Bu alanlardan birisi olan birinci basamak sağlık hizmeti birimlerinde ise nispeten daha az sayıda etkinlik ölçümlerinin yapıldığı ifade edilmektedir (Cordero-Ferrera vd., 2014; Mitropoulos vd., 2016). Birinci basamak sağlık hizmetlerinde girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesinin zor olması, hizmetlerin herkese açık olması, toplum odaklı bir sistem olması nedeniyle hizmet sınırını belirlemenin güç olması bu alanda daha az çalışma yapılmasının temel sebepleri arasında gösterilmektedir (Hurley vd., 2009, s.13). Son yıllardaki yönetsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte bu alandaki çalışmaların da arttığı söylenebilir (Pelone vd., 2015, s.3). Tablo 2'de birinci basamak sağlık hizmetlerinde VZA ile yapılan etkinlik ölçümleriyle ilgili bazı çalışmaların özet bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2: Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde VZA ile Yapılan Bazı Ekinlik Çalışmaları

Çalışmanın Yazarı ve Yılı	Ülke	İncelenen Birim	KVB Sayısı	Etkinlik Yönelimi	Kullanılan Model	Girdi Değişkenleri	Çıktı Değişkenleri	Veri Yılı	Sonuç
Huang ve McLaughlin, 1989	ABD	Kırsal BBSM	77	Girdi	Belirtilmemiş	Personel sayıları	Personel tarafından yapılan işlemler	1983	29 birim etkin
Pina ve Torres 1992	İspanya (Huesca)	BBSM	10	Girdi	VRS	Personel, tedavi ve diğer giderler	Ortalama muayene sayıları ve yüzdeleri	1990	5 birim etkin
Salinas-Jimenez ve Smith, 1996	İngiltere	ASM	85	Girdi/Çıktı	CRS	Genel harcamalar	Kişi başı sağlık personeli ve tedavi yüzdeleri	1991-1992	43 birim etkin
Siddharthan vd. 2000	ABD	SBM	164	Girdi	Belirtilmemiş	Toplam yatış, muayene ve müracaat sayıları	Birime kayıtlı kişi sayıları	1995	Birimlerin %40'ı etkin
Guiffrida ve Gravelle, 2001	İngiltere	ASM	90	Girdi	CRS-VRS	Personel sayısı ve personel giderleri	Ölüm, hastalık ve bağışıklama sayıları, kişi başı personel sayıları	1994-1995	Etkinlik ort. %90 ile %99 arasında
Zavras vd., 2002	Yunanistan	BBSM	133	Girdi	CRS	Personel ve kayıtlı kişi sayısı	Muayene ve laboratuvar işlemleri sayısı	1998-1999	49 birim etkin
Kayalı vd., 2004	Türkiye (İzmir)	Sağlık Ocağı	21	Girdi	Belirtilmemiş	Personel, kayıtlı kişi ve oda sayıları	Müracaat, sevk ve laboratuvar analizi sayısı	2000-2002	Yıllara göre sırasıyla 10, 7 ve 10 birim etkin
Kirigia vd., 2004	Kenya	HSM	32	Girdi	CRS-VRS	Personel ve yatak sayıları, maaş dışı gider	Muayene, bağışıklama ve başvuru sayıları	2000	Birimlerin %44'ü etkisiz
Osei vd., 2005	Gana	HSM	17	Çıktı	CRS-VRS	Personel sayısı	Muayene, bağışıklama ve doğum sayıları	2000	Birimlerin %18'i etkisiz
Renner vd., 2005	Sierra Leone (Pujehun)	Kırsal Sağlık Birimi	37	Çıktı	CRS-VRS	Personel, malzeme ve teçhizat sayıları ve sermaye	Muayene, doğum, izlem, bağışıklama, sağlık eğitimi sayıları	2000	22 birim etkisiz

Üner, 2006	Türkiye (Denizli)	Sağlık Ocağı	117	Girdi	VRS	İzlem, inceleme ve tetkik sayıları, kontrol ve kayıtlı kişi yüzdeleri	Doğum, bağışıklama, ölüm oranları	1999- 2003	66 birim etkin
Akazili vd., 2008	Gana	HSM	89	Girdi	VRS	Personel sayıları, yatak ve malzeme sayısı, ilaç giderleri	Muayene, izlem, evde bakım, bağışıklama, aile planlaması hizmetleri sayısı	2004- 2005	Birimlerin %65'i etkinsiz
Uyar, 2009	Türkiye (Konya)	Sağlık Ocağı	33	Girdi	VRS	Nüfus yüzdeleri	İzlem, bağışıklama ve muayene sayıları	2007- 2008	13 birim etkin
Marschall ve Flessa, 2009	Burkina Faso (Kossi)	Kırsal Sağlık Merkezi	20	Çıktı	VRS	Personel, aşılama ve amortisman giderleri, birimin alanı	Muayene, doğum, bakım ve bağışıklama sayısı	2004	14 birim etkin
Özata ve Sevinç, 2010	Türkiye (Konya)	Sağlık Ocağı	24	Girdi	CRS	Personel sayıları	Muayene, aşı uygulama ve ev ziyareti sayısı	2007	8 birim etkin
Mukherjee vd., 2010;	ABD	YSB	771	Girdi	VRS	Personel sayıları, bilgisayar ve internet erişim yüzdeleri	Nüfus, verilen klinik ve diğer hizmet miktarı	2005	Bölgelere göre birimlerin etkinsizliği %28 ile %69 arasında
Marschall ve Flessa, 2011	Burkina Faso (Nouna)	BBSM	25	Çıktı	CRS	Personel, amortisman, aşılama giderleri, birimin alanı,	Muayene, izlem, doğum, bağışıklama, aile planlaması sayıları	2005	ilk modelde 8, ikinci modelde 11 birim etkin
Bircan, 2011	Türkiye (Sivas)	Sağlık Ocağı	20	Girdi/Çıktı	CRS, VRS	Personel sayıları	Muayene, izlem, cerrahi işlem sayıları,	2004	12 birim etkin
Nuti vd., 2011	İtalya (Tuscany)	YSM	12	Girdi	CRS	Toplam giderler	Hekim sayısı, muayene, tedavi ve ilaç yazma sayıları	2007	1 birim etkin
Amico, 2012;	ABD	Sağlık	644	Girdi	VRS	Emek, mali ve üretkenlik	Muayene ve diğer işlem	2005-	Etkinlik ort. %65 ile %75

		Merkezi				girdi değişkenleri,	sayıları	2007	arasında
Razzaq vd., 2013	Pakistan (Azad Jammu ve Kashmir)	Temel Sağlık Birimi	32	Çıktı	Belirtilmemiş	Personel sayıları, personel ve toplam giderler, birimin alanı	Muayene, hasta, personel sayıları, hasta memnuniyeti	Belirtilmemiş	Gelişmiş bölgede 5, yoksul bölgede 3 birim etkin
Erinç, 2013	Türkiye (Sinop)	Aile Hekimliği	54	Çıktı	VRS	Muayene ve izlem sayıları, nüfus yüzdeleri	Aşı, doğum, ölüm ve düşük yüzdeleri	2008-2009	45 birim etkin
Deidda vd., 2014	İspanya (Basque)	BBSM	130	Girdi	VRS	Personel sayısı, yazılan reçete sayısı	Muayene, hemşire ziyaretleri ve kullanılan teknoloji sayısı	2009	Ort. etkinlik %73,30
Cordero-Ferrera vd., 2014	İspanya	BBSM	94	Girdi	VRS	Personel sayıları, yazılan reçete sayısı	Muayeneler ve ziyaretler, başarı ve kalite göstergeleri	2006	Ort. etkinlik %86
Mitropoulos vd., 2016	Yunanistan	Sağlık Merkezi	152	Girdi	VRS	Personel sayıları, toplam hizmet sayıları, personel ve genel işletim harcamaları	Muayene, test, aşı ve sevk sayıları	2005	Birimlerin %20'si ekonomik etkin
Valdmanis vd., 2017	Kolombiya	EBM	3913	Girdi	CRS, VRS	Yıllık toplam harcama ve hasta sayıları	Vaka ve hasta yüzdeleri	2010	Etkinlik ort. %77 civarında
Keskin (2018)	Türkiye	Aile Hekimliği	81	Girdi	VRS	Personel sayıları	Başvuru ve izlem sayıları	2010-2012	İllerin %35'i etkin
Zhao vd. 2018	Çin	TSM	30	Girdi	VRS	Personel, birim ve yatak sayıları	Muayene ve yatan hasta sayısı, yatak doluluk oranı, ortalama yatış süresi	2013-2015	8 birim etkin
İlgün ve Şahin, 2020	Türkiye	Aile Hekimliği	81	Girdi	VRS	Kişi başına düşen personel sayıları ve bütçe	Kişi başına muayene sayıları, izlem ve ölüm oranları	2012-2014	Yıllara göre sırayla 20, 17, 24 birim etkin
Mohammadpour vd. 2020	İran	Kırsal BBSM	8	Girdi	VRS	Kırsal sağlık çalışanı	Bebek ve çocuk ölüm oranı,	2002-2016	Ort. etkinlik %56 ile %78

Zhong vd. 2020	Çin	BBSM	85	Girdi	VRS	Personel, yatak ve demirbaş sayıları,	Poliklinik ve acil vaka sayısı, hasta sayısı	2009-2017	Ort. etkinlik %81 ile %93 arasında
Anastasios vd. 2021	Yunanistan	Sağlık Merkezleri	196	Girdi	VRS	Personel sayıları	Hastalık, vaka, tıbbi işlem, tetkik, test, izlem ve aşı sayıları	2018	91 birim etkin
González-de-Julián vd. 2021	İspanya (Valencia)	BBSM	18	Çıktı	VRS	Personel sayıları, personel, ilaç ve tetkik giderleri	Muayene, sevk, vaka, önlenebilir yatış, ölüm, reçete yazma sayıları	2015	İlk modelde 6, ikinci modele 12 birim etkin

ABD: Amerika Birleşik Devletleri, KVB: Karar Verme Birimi, CRS: Constant Returns to Scale modeli, VRS: Variable Returns to Scale modeli, Ort.: Ortalama, BBSM: Birinci Basamak Sağlık Merkezi, ASM: Aile Sağlığı Merkezi, SBM: Sağlık Bakım Merkezi, HSM: Halk Sağlığı Merkezi, YSB: Yerel Sağlık Birimi, EBM: Evde Bakım Merkezi, TSM: Toplum Sağlığı Merkezi

Literatürde yer alan uluslararası ve ulusal çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genellikle belirli bir bölge veya belirli bir il içerisindeki birimlerde uygulandığı gözlenmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda genellikle birimlere kayıtlı kişi sayısı, birimlerdeki sağlık insan gücü sayısı (hekim, hemşire sayısı gibi), fiziki kaynaklar (oda ve yatak sayısı gibi) veya genel finansal kaynaklar (genel işletim harcamaları, çalışanların toplam maaşı gibi) girdi değişkenleri olarak, yapılan aşı, muayene ve izlem sayıları da çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın belirtilen diğer çalışmalardan farkları ülke genelinde uygulanan bir sistemi ele alması, performans değerlendirmesiyle ilgili teorik bilgi ve uygulama hükümleri doğrultusunda modellemenin gerçekleştirilmesi ve kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin genel sağlık sistemiyle ilgili değişkenler değil doğrudan etkinlik değerlendirmesi yapılan birimlerde kullanılan değişkenler olmasıdır. Örneğin; kullanılan finansal girdiler toplam veya kişi başı ortalama üzerinden değil karar verme birimine doğrudan yapılan gider kalemleri düzeyinde modele dahil edilmiştir. Bu durum sayesinde girdilerin detaylı bir değerlendirmesi mümkün olmuş ve etkinlik iyileştirilmesi için odaklanılması gereken girdiler daha net ayrıştırılabilmektedir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrışan bir diğer yönü, bu çalışmada kıyaslama yaparak bir değişkenin olması gereken seviyenin belirlenmesi değil, etkinlik iyileştirmeleri için kamu yöneticilerinin odaklanması gereken alanların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bazı etkinlik çalışmalarında kaynak sınırlılığı koşulları göz önünde bulundurmaksızın, girdi değişkenlerinin olması gereken değerler hesaplanmıştır. Ancak birimler için ayrılan toplam kaynaklar sınırlıdır ve bu kaynaklar arasında bir geçişkenlik söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle, bir il için bir kaynak kullanılması planlandığında diğer illerin bu kaynağı kullanım olasılığında bir azalma söz konusu olacaktır ve yöneticilere kaynak dağıtım konusunda bir tercih etme zorunluluğu doğacaktır. Bu nedenle bu çalışmada etkinlik iyileştirilmesi için odaklanılması gereken alanlar belirlenmiş ve yöneticilere kaynaklar üzerinde öncelik belirleme konusunda fikir verebilecek bir çerçeve sunulmuştur.

Etkinlik değerlendirmelerine yönelik çalışmalarda birinci basamak sağlık hizmetlerine daha az odaklanılması, aile hekimliği sisteminin Türkiye sağlık sisteminde diğer sistemlere göre daha yeni bir birim olması, akademik çalışmalarda Türkiye genelinde hizmet veren aile hekimliği sisteminin etkinliğini insan gücü, fiziki kaynaklar ve finansal kaynaklar boyutlarıyla detaylı bir şekilde ele alan bir çalışmaya rastlanılmamış olması gibi faktörler bu çalışmanın yapılmasında motivasyonel etki oluşturmuştur. Ayrıca bu çalışmada elde edilecek sonuçların ve önerilerin illerde sunulan aile hekimliği sisteminin etkinliklerinin artırılması arayışlarına katkı verebilecek nitelikte olması ve sistem seviyesinde etkinlik ölçümleri için bir bakış açısı sunması, çalışmanın ele alınmasına etki eden diğer unsurlardır.

Yöntem

VZA'nın kamu alanlarında ve kar amaçlı olmayan birimlerde kullanılabilmesi (Huang ve McLaughlin, 1989, s.144), sağlık sektöründe yaygın olarak kullanılması, çok sayıda karar verme biriminin bulunması ve bu birimlere ait çoklu girdi ve çoklu çıktı değişkenleri kullanılarak etkinliğin değerlendirilecek olması, kullanılan değişkenler arasında fonksiyonel ilişkiye ihtiyaç duyulmaması (Pelone vd., 2015), etkisiz olarak belirlenen birimlerin etkin olması için önerilerin belirlenebilecek olması gibi özellikler nedeniyle bu çalışma kapsamında VZA kullanılmasına karar verilmiştir.

VZA, kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılar açısından birbirine benzer olan üretim birimlerinin görece teknik etkinliklerinin ölçülmesi için geliştirilmiş, parametrik olmayan, kıyaslama yaparak birimlerin etkinliklerini belirleyen, doğrusal programlama tekniğine dayalı matematiksel bir modeldir (Coelli, 1996, s.3). VZA analizinin temeli Farrell tarafından 1957 yılında yayınlanan "The Measurement of Productive Efficiency" adlı çalışmaya dayanmaktadır. Farrell bu çalışmada iktisadi (ekonomik) etkinliğin ölçülebilmesi için teknik ve tahsis

etkinliğin ölçülmesini ve bu etkinlik türlerinin bir arada olmasıyla iktisadi etkinliğin sağlanabileceğini öne sürmüştür (Farrell, 1957). 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından Farrell'in çalışması genişletilmiş, etkinlik analizleri için bir temel olan VZA'nın geliştirilmesi başarılıdır (Cooper vd., 2006, s.33). Yöntemin ilk yıllarda tam olarak bilinmemesi veya yanlış bilinmesi nedeniyle yönetim uygulamalarında kullanılması biraz gecikse de (Sherman ve Zhu, 2006, s.50), son yıllarda bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi, analizle ilgili yazılımların geliştirilmesi ve yöneticilerin bilgi seviyelerinin artmasıyla birlikte VZA'nın performans değerlendirme amacıyla geniş bir kabul gördüğü ve operasyonel süreçlerin değerlendirmesinde yaygın olarak kullanıldığı söylenebilir (Cooper vd., 2011, s.2; Wang ve Lan, 2013, s.182).

VZA'nın, çoklu girdilere ve çoklu çıktılara sahip birimlerin etkinliğini değerlendirebilmesi, herhangi bir varsayıma gerek duymaması ve tamamen gözlemlenen verilere dayalı olarak ölçüm yapması nedeniyle objektif oluşu gibi bazı temel avantajları vardır (Ramanathan, 2003, s.177). VZA başlangıçta kâr amacı olmayan kuruluşların etkinliğini değerlendirilmek üzere geliştirilmiş (Marschall ve Flessa, 2009, s.87) olsa da sahip olduğu avantajlar ile birlikte bankalar, hava yolları, hastaneler, üniversiteler, savunma firmaları, imalat firmaları gibi gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe hizmet veren birçok birimin etkinliğini değerlendirmede yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ji ve Lee, 2010, s. 267). VZA, sağlık sektöründe kullanıldığında sağlık kurumlarının görece performansları ölçülebilir, sağlık sektörü içerisindeki en iyi performansa sahip birim tespit edilebilir ve birimlerin performanslarının iyileştirilmesi için gerekli yolların belirlenmesinde sağlık yöneticilerine yol gösterici bir araç olarak kullanılabilir (Ozcan, 2008, s.17).

VZA'nın uygulanması için bazı aşamaların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen aşamalar aşağıda açıklanmıştır.

Aşama 1. Karar Verme Birimlerinin (KVB) Seçilmesi

VZA'da birimlerin etkinlik performansları bir etkinlik sınırı üzerinden değerlendirilmektedir. VZA'da etkinlik sınırı en iyi performans gösteren KVB'lerin etkinlik değerleri vasıtasıyla üretildiğinden, VZA'da KVB'lerin seçilmesi oldukça önemlidir. KVB'lerin seçilmesine etki eden iki önemli faktör vardır; homojenlik ve KVB sayısı (Tütek vd., 2016, s.229). Öncelikle KVB'ler homojen olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, KVB'lerin kullandığı girdiler ve ürettiği çıktılar aynı olmalı ve KVB'ler benzer amaçları gerçekleştirmek için performans gösteriyor olmalıdır. İkinci önemli husus olan KVB sayısı, çalışmanın amacı çerçevesinde belirlenmelidir. KVB sayısının ne olması gerektiğine yönelik net olarak uygulanan bir yöntem bulunmasa da bu amaçla bazı öneriler geliştirilmiştir: Girdi sayısı (m) ve çıktı sayısı (n) olarak gösterildiğinde, KVB sayısının (m+n+1)'den büyük olması gerektiği, KVB sayısının (mxn²)'den büyük olması gerektiği, KVB sayısının en az [(m+n)x2] veya [(m+n)x3] kadar olması gerektiği gibi çeşitli öneriler bu noktada ileri sürülen yöntemlerdir (Ramanathan, 2003, s.173-174; Martić vd., 2009, s.40; Tütek vd., 2016, s.229). KVB sayısının belirtilen yöntemlerden daha az olduğu durumlarda girdi ve çıktı değişkenlerinin KVB'nin etkinlik değerini ayırmadaki gücü zayıflar ve KVB'lerin etkinlikleri ya tam etkin (%100) ya da yüksek derecede etkin çıkabilmektedir. Bu durumda girdi ve çıktı sayılarının azaltılması amacıyla korelasyon analizi gibi bazı analizlerden faydalanılarak girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısı azaltılabilir (Martić vd., 2009, s.40).

Bu çalışma Türkiye genelinde uygulanan aile hekimliği sisteminin etkinliğini değerlendirmeyi amaçladığından Türkiye'de yer alan 81 il bu çalışma kapsamında KVB olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda literatürde KVB birim sayısı ile ilgili önerilen yöntemlerin birçoğu karşılanmaktadır.

Aşama 2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

Bu çalışma kapsamında kullanılması planlanan girdi ve çıktı değişkenlerinin ilk hali literatürde yer alan birinci basamak sağlık hizmetlerinde VZA ile yapılan etkinlik çalışmaları taranarak belirlenmiştir. Türkiye’de uygulanan aile hekimliği sisteminin özellikleri, girdi ve çıktı değişkenlerinin tüm KVB’lerde kullanılıyor olması, verilerin mevcut olup olmaması gibi unsurlar göz önünde bulundurularak değişkenler revize edilmiştir. Revize edilen değişkenler hakkında aile hekimlerinin, aile sağlığı elemanlarının, performans izleme ve değerlendirme il yöneticilerinin, Sağlık Bakanlığı İzleme ve Değerlendirme Daire Başkanlığı personelinin ve yöneticilerinin de görüşleri dikkate alınarak değişkenlerin nihai haline karar verilmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan çıktı ve girdi değişkenlerin adları, tanımları ve alınma gerekçeleri sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Çıktı Değişkenleri

Değişkenin Adı	Tanımı	Alınma Gerekçesi
Toplam Muayene Sayısı	Aile Sağlığı Merkezi (ASM) tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam muayene sayısı	<ul style="list-style-type: none"> Bu alanda yapılan tüm çalışmalarda kullanılan bir değişken olması Aile hekimlerinden beklenen temel hizmetlerden birisi olması (Resmi Gazete, 25 Ocak 2013, m.4; Resmi Gazete, 25 Mayıs 2010, m.4).
Toplam Tarama Sayısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan kolorektal, serviks ve meme kanseri taraması toplam sayısı	<ul style="list-style-type: none"> Aile hekimlerinden beklenen bireye yönelik temel koruyucu ve önleyici hizmetlerden birisi olması (Resmi Gazete, 25 Ocak 2013, m.4; Resmi Gazete, 25 Mayıs 2010, m.4).
Lohusa İzlem Sayısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam lohusa izlem sayısı	<ul style="list-style-type: none"> Belirlenen bu değişkenlerin hepsinin aile hekimlerinden beklenen temel hizmetlerden olması (Resmi Gazete, 25 Ocak 2013, m.4; Resmi Gazete, 25 Mayıs 2010, m.4). Bu değişkenlerin aile hekimlerinin aylık performans katsayılarının belirlenmesinde kullanılan kriterler olması (Sağlık Bakanlığı, 2007; Dünya Bankası, 2013). Bu değişkenler için performans hedef gösterge düzeyinin %90’ın altında kalması durumunda aile hekimlerine ihtar puanı verilmesi (Dünya Bankası, 2013).
Gebe İzlem Sayısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam gebe izlem sayısı	
Çocuk İzlem Sayısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam çocuk (1-5 yaş) izlem sayısı	
Bebek İzlem Sayısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam bebek (0-12 ay) izlem sayısı	
Yapılan Kızamık Kabakulak Kızamıkçık (KKK) Aşısı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam KKK aşısı sayısı	

Yapılan Beşli Karma Aşı	ASM tarafından bir yıl içerisinde yapılan toplam beşli karma aşı [difteri, boğmaca, tetanoz, çocuk felci (polio) ve haemophilus influenzae tip B (menenjit)] sayısı	
-------------------------	---	--

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Girdi Değişkenleri

Değişkenin Adı	Tanımı	Alınma Gerekçesi
Aile Hekimi (AH) Sayısı	ASM’de görev yapan AH sayısı	<ul style="list-style-type: none"> Bu alanda yapılan tüm çalışmalarda kullanılan temel girdi değişkenleri olmaları Aile Hekimliği Kanunu’nda (Resmi Gazete, 24 Kasım 2004) AH hizmeti vermek için tanımlanan iki temel unvan olmaları
Aile Sağlığı Elemanı (ASE) Sayısı	ASM’de görev yapan ASE sayısı	
ASM Birim Sayısı	ASM’ye bağlı aile hekimliği birimi (AHB) sayısı	<ul style="list-style-type: none"> ASM’ye bağlı birimlerin sayısında bir değişikliğin gerekli olup olmadığının belirlenmek istenmesi
ASM’ye Kayıtlı Nüfus	ASM’ye kayıtlı yıl ortası nüfus	<ul style="list-style-type: none"> Aile hekimliği personeline yapılacak ödemelerde kayıtlı nüfusa göre bir ödeme belirlenmesi (Resmi Gazete, 16 Nisan 2015) Aile hekimliği hizmetlerine olan talebin temel belirleyicisi olması
ASM’ye Kayıtlı Kişi İçin Yapılan Giderler	ASM’ye kayıtlı kişiler için yapılan yıllık toplam gider	<ul style="list-style-type: none"> Bu değişkenlerin hepsinin ASM personeline yapılan ödemelerde dikkate alınan kriterler olması (Resmi Gazete, 16 Nisan 2015) Aile hekimliği biriminde çalışan personelin performans katsayısına etki etmesi (Resmi Gazete, 16 Nisan 2015)
Sosyo-ekonomik Gelişmiş Düzeyi İçin Yapılan Giderler	ASM’nin içerisinde bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi için yapılan yıllık toplam gider	
ASM’ye Yapılan Cari Giderler	ASM’nin işletme masraflarını karşılamak üzere yapılan yıllık toplam gider	
ASM Tarafından İstenen Tahlil ve Tetkik İşlemleri İçin Yapılan Giderler	ASM tarafından kayıtlı kişilerin gerek duyduğu tahlil ve tetkik istemleri için yapılan yıllık toplam gider	
ASM’ye Yapılan Gezici Sağlık Hizmeti Gideri	ASM’ye kayıtlı kişilerden gezici sağlık hizmeti alması gereken kişiler için yapılan yıllık toplam gider	

Aşama 3. Verilerin Elde Edilmesi ve Analize Hazırlanması

Verilerin elde edilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı’na ve ilgili birimlerine yazılı olarak başvuru yapılmış ve veriler yasal izin çerçevesinde alınmıştır. AH sistemi 2010 yılında Türkiye genelinde yaygınlaştırıldığından 2010-2015 yılları arasındaki verilerin temini için girişimde bulunulmuş ancak AH sisteminin yeni kurulan bir sistem olması

nedeniyle verilerin alındığı tarih olan Aralık 2016 tarihi itibarıyla ülke genelinde ulaşılabilir olan en güncel ve güvenilir verilerin 2015 yılına ait olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle sadece 2015 yılına ait veriler temin edilebilmiştir. Veriler aile hekimliği birimi düzeyinde alınmış ve bağlı olduğu il düzeyinde sınıflandırılarak analize hazırlanmıştır.

Aşama 4. Modelin Belirlenmesi

VZA yöntemini ilk kez öneren Charnes, Cooper ve Rhodes (yöntem yazarların ilk harflerine ithafen CCR modeli olarak bilinmektedir) (1978) herhangi bir KVB'nin etkinliğinin, birimin elde ettiği ağırlıklı çıktı toplamının birimin kullandığı ağırlıklı girdi toplamına oranının maksimum yapılmasıyla elde edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu ifadenin matematiksel gösterimi için n sayıda KVB'nin değerlendirildiğini, bu KVB'lerin m sayıda girdi kullandığını ve s sayıda çıktı ürettiğini varsayalım. j. KVB'nin i. girdisi x_{ij} , yine aynı KVB'nin r. çıktısı y_{rj} olarak gösterilsin. Bu gösterimler doğrultusunda CCR modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir (Charnes vd., 1978, s.430);

Amaç Fonksiyonu

$$\text{maks } h_o = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{ro}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{io}} \quad (1)$$

Kısıtlar:

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} / \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 1$$

$$v_i \geq 0 \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$u_r \geq 0 \quad r = 1, 2, \dots, s$$

$$j = 1, 2, \dots, n$$

$\sum u_r y_{rj}$ ağırlıklı çıktı toplamını, $\sum v_i x_{ij}$ ağırlıklı girdi toplamını belirtmektedir. $\text{Maks } h_o$, optimal girdi-çıkıtı ağırlıklarını belirleyerek, değeri maksimum yapacak amaç fonksiyonudur. Birinci kısıt, bütün KVB'lerde, ağırlıklı çıktı toplamının ağırlıklı girdi toplamına oranının bire eşit veya birden daha az olduğunu göstermektedir. Etkinlik sınırının belirli bir aralıkta olması ve burada üst sınırın 1 olarak belirlenebilmesi için bu kısıt getirilmiştir (Tarım, 2001, s.50). Diğer kısıtlarda ise girdi ağırlıklarının (v_i) ve çıktı ağırlıklarının (u_r) sıfıra eşit veya sıfırdan büyük olduğu gösterilmektedir. Bu kısıtlar altında yapılan çözüm sonucunda elde edilen h_o değeri 1 ise o. birimin etkin olduğu, 1'den küçük ise o. birimin etkinsiz olduğu ifade edilmektedir (Charnes vd., 1978, s.430).

Araştırmacıların VZA uygularken bazı noktalarda karar vermeleri gerekmektedir. Birincisi, VZA'da etkinlik ölçümleri girdi ve çıktı yönelimli olarak ölçülebildiğinden araştırmacı girdilerin azaltılmasına mı yoksa çıktıların artırılmasına mı odaklanması gerektiğini belirlemelidir. İkinci olarak VZA'da ölçeğe göre sabit getiri veya ölçeğe göre değişken getiri altında ölçümlerin gerçekleştirilebildiği için araştırmacı ölçeğe göre getiri varsayımını belirlemelidir. Son olarak (1) numaralı denklemde yer alan kesirsel ifade doğrusal

programlama tekniğine göre düzenlenerek daha kolay çözümler üretilebilmektedir. Doğrusal programlamada ise birbiriyle yakından ilişkili iki çözüm vardır ki bunlardan birincisine primal, ikincisine dual denilmektedir. VZA literatüründe genellikle primal modellere zarflama (envelopment), dual modellere de çarpan (multiplier) VZA modeli denilmektedir. VZA’da zarflama ve çarpan modelleri aynı etkinlik sonuçlarını vermelerine rağmen, her bir çözüm yöntemi etkinlik sonuçlarının yanı sıra farklı detaylarda ek bilgiler sunmaktadır. VZA’da zarflama çözüm yöntemi, kıyaslama (benchmarking) yapmada ve hedef belirlemede kullanılabilirken, çarpan çözüm yöntemi, KVB’lerin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesinde dolayısıyla potansiyel iyileştirme için müdahale alanlarının belirlenmesinde kullanılabilir. Bu nedenle araştırmacı araştırmanın amacına uygun bir modeli belirlemesi gerektiğini bilmelidir.

Politika düzenleme amacı taşıyan çalışmalarda ölçeğe göre sabit getiri varsayımının daha uygun olacağı ve girdi ve çıktı değişkenlerinin hangisi üzerinde daha fazla hakimiyet varsa o yönde bir yönelimin belirlenmesinin uygun olacağı bazı yazarlarca ifade edilmektedir (Pelone vd., 2015, s.6). Ayrıca Ozcan (2008, s.23) tarafından sağlık hizmetlerinde girdiler üzerindeki hâkimiyetin çıktılar üzerindeki hâkimiyete göre daha fazla olması nedeniyle girdi yönelimli modellerin uygulanması önerilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan AH sisteminde etkinliğin artırılabilmesi için uygulama önerilerinin geliştirilmesine odaklanıldığından çarpan VZA çözüm yönteminin kullanılmasına, girdiler üzerindeki hâkimiyetin çıktılara nazaran daha fazla olması nedeniyle girdi yönelimine ve birimler arasındaki etkinlik ayrımlarının daha iyi yapılması için ölçeğe göre sabit getiri varsayımının kullanılmasına karar verilmiştir.

Kullanılan yöntemin denklemi şu şekildedir:

Amaç Fonksiyonu

$$\text{maks } \eta_k = \sum_{r=1}^s \mu_r y_{rk} \quad (2)$$

Kısıtlar;

$$\sum_{i=1}^m \omega_i x_{ik} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s \mu_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m \omega_i x_{ij} \leq 0$$

$$\mu_r, \omega_i \geq 0 \quad (j=1, \dots, n) \quad (r=1, \dots, s) \quad (i=1, \dots, m)$$

Burada;

η_k : Amaç fonksiyonunu,

μ_r : k. KVB için r. çıktının ağırlığını,

ω_i : k. KVB için i. girdinin ağırlığını,

y_{rk} : k. KVB’nin ürettiği r. çıktıyı,

x_{ik} : k. KVB’nin kullandığı i. girdiyi,

y_{rj} : j. KVB’nin ürettiği r. çıktıyı,

x_{ij} : j. KVB'nin kullandığı i. girdiyi göstermektedir.

Aşama 5. Verilerin Analizi

Çalışmada VZA için geliştirilmiş olan Efficiency Measurement System (EMS) sürüm 1.3 kullanılmıştır. Etkinlik değerlerinin gösterilmesi amacıyla oluşturulan tematik harita ArcGIS 10.1 programında oluşturulmuştur.

Çalışmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Çalışmada elde edilen bulguların ve sonuçların bazı varsayımlara ve sınırlılıklara göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmamızda KVB'lerin homojen olduğu, birimlerde girdiler üzerindeki hakimiyetin daha yüksek olduğu ve ölçüğe göre sabit getiriye sahip olduğu varsayımları kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Yöntem olarak VZA kullanıldığından KVB'lerin (illerin) performanslarının standart (referans) bir ölçüte göre değerlendirilmediği, benzer çevre koşullarında aynı girdi ve çıktı değişkenlerini kullanarak aynı amaç için bir araya getirilmiş birimler arasında bir karşılaştırma yapıldığı ve illerin performanslarının değerlendirilmeye alınan 81 ilden en iyi performans gösteren illerin etkinlik değerlerine göre oluşturulan bir etkinlik sınırına göre değerlendirildiği unutulmamalıdır. VZA ile elde edilen etkinlik skorları, analize dâhil edilen girdi ve çıktı değişkenlerine ve analiz kapsamında kurulan modele karşı oldukça duyarlıdır. Bu nedenle bu çalışma kapsamında ulaşılan bulguların ve sonuçların seçilen değişkenler ve model dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Son olarak, çalışmadaki verilerin bir yılı kapsadığı dolayısıyla bir yıllık performans değerlendirmesinin yapılabildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmanın Etik Boyutu

Araştırmanın yapılabilmesi için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan 26.01.2016 tarih ve 225 sayılı kararlı etik komisyon izni alınmıştır. Veriler ilgili yasal otoriteden yazılı izinler çerçevesinde elde edilmiştir.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 5'te çalışmada kullanılan değişkenlere ait merkezi eğilim ve yayılım ölçüleri verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere 2015 yılında Türkiye genelinde AH hizmetlerinin yürütülmesi için kayıtlı kişiler için 3.488.345.842 TL, sosyo-ekonomik gelişmişlik (SEG) için 77.200.839 TL, ASM'lerin cari giderleri için 734.659.535 TL, tahlil ve tetkik giderleri için 428.830.248 TL ve gezici sağlık hizmetleri için 58.844.793 TL olmak üzere toplamda 4.787.881.258 TL gider gerçekleşmiştir. 2015 mali yılı içerisinde her bir il için ortalama olarak, AH'ye kayıtlı kişi için 43.065.998 TL, sosyo-ekonomik gelişmişlik için ortalama 953.097 TL, ASM'lerin cari giderleri için ortalama 9.069.871 TL, tahliller ve tetkikler için 5.294.201 TL ve gezici sağlık hizmetleri için 726.479 TL tutarında gider gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Çıktı ve Girdi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler		Toplam	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
Girdiler	Kayıtlı Kişi İçin Ödenen Giderler	3.488.345.842	43.065.998	73.316.853	398.4816	607.267.524
	SEG İçin Ödenen Giderler	77.200.839	953.097	902.367	0	5.041.310
	ASM Cari Giderler	734.659.535	9.069.871	15.785.579	849.448	131.091.861

	Tahlil ve Tetkik Giderleri	428.830.248	5.294.201	12.816.216	91.085	110.739.450
	Gezici Sağlık Hizmetleri İçin Ödenen Giderleri	58.844.793	726.479	524.491	133.172	3.026.190
	AH Sayısı	20.977	259	437	24	3.605
	ASE Sayısı	20.439	252	422	25	3.483
	AH Birim Sayısı	21.330	263	442	25	3.654
	ASM Kayıtlı Kişi Sayısı	77.305.995	954.395	1.712.847	72.145	14.271.580
Çıktılar	Toplam Muayene Sayısı	205.042.438	2.531.388	4.115.427	142.139	31.869.530
	Toplam Tarama Sayısı	387.546	4.785	6.419	0	29.605
	Lohusa İzlem Sayısı	62.455.055	771.050	1.335.980	21.372	9.712.572
	Gebe İzlem Sayısı	147.106.824	1.816.134	2.834.479	88.108	21.018.334
	Çocuk İzlem Sayısı	140.789.968	1.738.148	3.033.566	77.989	24.324.356
	Bebek İzlem Sayısı	408.047.720	5.037.626	8.594.298	296.720	68.876.370
	KKK Aşısı	772.364	9.535	13.651	759	75.451
	5'li Karma Aşısı	1.243.830	15.356	27.562	918	227.512

Analiz kapsamına alınan verilere göre 2015 yılında 21.330 AHB bulunmaktadır ve bu birimlerde 20.977 aile hekimi, 20.439 ASE çalışmaktadır. Aile hekimlerine kayıtlı kişi sayısı 2015 yılında 77.305.995 kişidir. Ortalama 263 AHB bulunan her bir ilde ortalama 259 aile hekimi ve 252 ASE çalışmaktadır. AHB'lerde 2015 yılında toplam 205.042.438 kişi muayene olmuş, toplam 387.546 kolorektal, meme ve serviks kanseri taraması yapılmıştır. Yine bu merkezlerde 2015 yılında toplam 62.455.055 lohusa izlemi, 147.106.824 gebe izlemi, 140.789.968 çocuk izlemi, 408.047.720 bebek izlemi gerçekleştirilmiş ve 772.364 KKK aşısı, 1.243.830 beşli karma aşı yapılmıştır. İl başına ortalama 2.531.388 muayene, 4.785 kanser tarama, 771.050 lohusa izlem, 1.816.134 gebe izlem, 1.738.148 çocuk izlem ve 5.037.626 bebek izlem, 9.535 KKK aşısı ve 15.356 beşli karma aşı yapılması sağlanmıştır.

Teknik Etkinlik Bulguları

Tablo 6'da illerin etkinlik skorları verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre illerin otuz biri (%38,27) teknik olarak etkin, ellisinin (%61,73) ise etkisiz faaliyet gösterdiği bulunmuştur. Değerlendirmeye alınan 81 ilin etkinlik skorları %63,61 ile %100 arasında dağılmaktadır ve etkinlik skoru ortalaması %91,66±%10,40 olarak hesaplanmıştır.

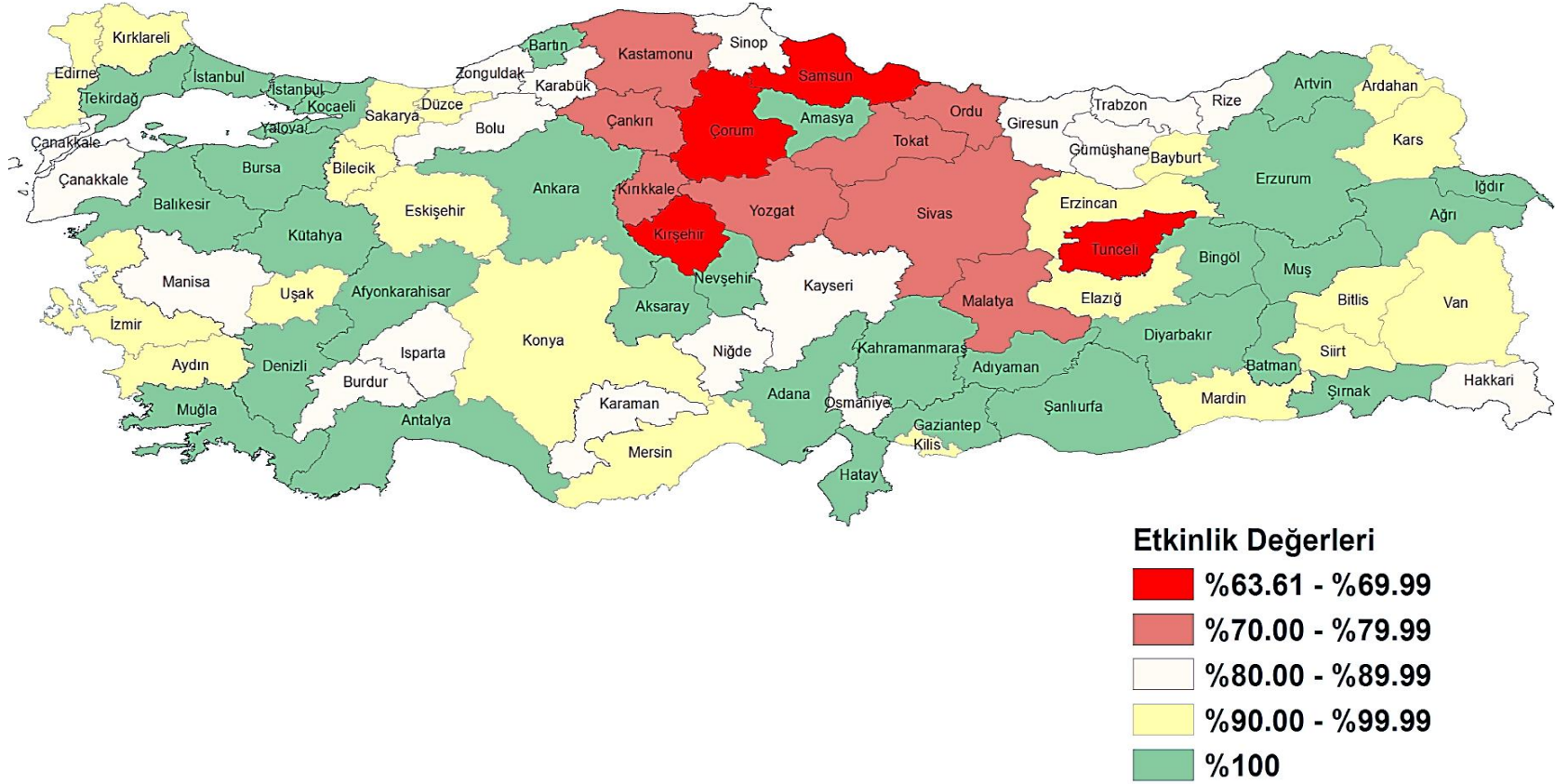
Tablo 6: İllerin Etkinlik Skorları

İller	Etkinlik Skoru (%)	İller	Etkinlik Skoru (%)	İller	Etkinlik Skoru (%)
Adana	100	Edirne	95,70	Malatya	73,63
Adıyaman	100	Elazığ	92,60	Manisa	86,73
Afyon	100	Erzincan	93,78	Mardin	96,19
Ağrı	100	Erzurum	100,00	Mersin	99,98
Aksaray	100	Eskişehir	99,17	Muğla	100
Amasya	100	Gaziantep	100	Muş	100
Ankara	100	Giresun	80,75	Nevşehir	100
Antalya	100	Gümüşhane	81,96	Niğde	86,69
Ardahan	99,65	Hakkari	81,70	Ordu	79,12
Artvin	100	Hatay	100	Osmaniye	85,51
Aydın	98,04	Iğdır	100	Rize	80,41

Balıkesir	100	Isparta	81,05	Sakarya	92,63
Bartın	100	İstanbul	100	Samsun	68,38
Batman	100	İzmir	97,35	Siirt	93,45
Bayburt	95,31	K.maraş	100	Sinop	89,66
Bilecik	98,62	Karabük	82,99	Sivas	71,89
Bingöl	100	Karaman	89,24	Şanlıurfa	100
Bitlis	94,97	Kars	99,61	Şırnak	100
Bolu	87,47	Kastamonu	78,10	Tekirdağ	100
Burdur	85,24	Kayseri	84,02	Tokat	72,70
Bursa	100	Kırıkkale	74,74	Trabzon	88,78
Çanakkale	86,40	Kırklareli	98,40	Tunceli	64,18
Çankırı	72,51	Kırşehir	63,61	Uşak	93,32
Çorum	67,46	Kilis	97,47	Van	98,61
Denizli	100	Kocaeli	100	Yalova	100
Diyarbakır	100	Konya	94,20	Yozgat	71,85
Düzce	90,05	Kütahya	100	Zonguldak	88,59
Ortalama Etkinlik	91,66	Standart Sapma	10,40	Aralık	63,61-100

Harita 1’de illerin etkinlik düzeyleri tematik olarak haritalandırılmıştır. Burada tam etkin olan iller yeşil olarak, etkinsiz olan iller ise etkinlik değerlerine göre lejantta belirtilen renklerle gösterilmiştir. Haritadan da görülebileceği gibi tüm illerin yaklaşık olarak üçte biri etkin olarak bulunmuştur. Etkin olarak bulunan iller daha çok Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu Bölgesinin batı kesimleri, Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesinin iç kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. En etkinsiz olan illerin ise Orta Karadeniz Bölgesinde ve İç Anadolu Bölgesinin kuzeyinde ve doğusunda kalan bölgelerde olması dikkat çekicidir. En düşük etkinlik skorları %63 ile %69 arasında değer alan Çorum, Kırşehir, Tunceli ve Samsun illerindedir.

Harita 1: Aile Hekimliği Hizmetleri Yönünden İllerin Etkinlik Değerlerinin Tematik Haritalandırması

Tablo 7’de etkinlik skorlarının yanında etkin olan KVB’lerin (illerin) etkinliğine yol açan girdi ağırlıkları verilmiştir. Bir örnekle yorumlamak gerekirse, Adana ilinin teknik olarak etkin bulunmasının sebebi 3. girdiyi (ASM’ye yapılan cari giderleri) ve 5. girdiyi (ASM’ye gezici sağlık hizmetleri için yapılan giderleri) kullanmadaki performansdır. Başka bir ifadeyle Adana ili ASM’ler için harcadığı cari giderleri ve gezici sağlık hizmetleri için yapılan giderleri verimli kullandığı için etkin çıkmıştır. Bu nedenle modellemede kullanılan bu girdilerdeki başarılar Adana ilinin en güçlü yanındır. Diğer illeri de Adana ili örneğinde olduğu gibi yorumlamak mümkündür.

Tablo 7: AH Hizmetleri Açısından Etkin Olan İllerin Etkin Olmasına Yol Açan Girdi Kullanım Performansları (Güçlü Yanları)

İller	Etkinlik Skoru (%)	1. Girdi	2. Girdi	3. Girdi	4. Girdi	5. Girdi	6. Girdi	7. Girdi	8. Girdi	9. Girdi
Adana	100	0	0	0,61	0	0,39	0	0	0	0
Adıyaman	100	0	0	0	0,30	0,21	0	0	0	0,49
Afyon	100	0	0,18	0	0,82	0	0	0	0	0
Ağrı	100	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Aksaray	100	0	0,03	0,32	0	0	0	0	0	0,65
Amasya	100	0	0	0	0	0,07	0	0	0	0,93
Ankara	100	0,50	0,02	0	0,01	0,47	0	0	0	0
Antalya	100	0	0	0,74	0	0,26	0	0	0	0
Artvin	100	0	0,07	0	0	0	0	0	0	0,93
Balıkesir	100	0	0,32	0	0,53	0	0	0	0	0,15
Bartın	100	0	0	0	0,20	0,15	0	0	0	0,65
Batman	100	0	0	0	0,57	0,43	0	0	0	0
Bingöl	100	0	0	0	0,25	0,75	0	0	0	0
Bursa	100	0,50	0,10	0	0	0	0	0	0	0,40
Denizli	100	0	0	0	0,38	0	0	0	0,62	0
Diyarbakır	100	0	0,29	0,27	0,44	0	0	0	0	0
Erzurum	100	0	0	0,71	0,04	0	0	0	0	0,25
Gaziantep	100	0	0,13	0	0,09	0	0,78	0	0	0
Hatay	100	0	0,10	0,33	0,57	0	0	0	0	0
İğdır	100	0	0	0	0	0	0	0	0	1
İstanbul	100	0,33	0	0,33	0,33	0,01	0	0	0	0
K.maraş	100	0	0,35	0	0,64	0	0	0,01	0	0
Kocaeli	100	0	0,12	0	0,53	0,36	0	0	0	0
Kütahya	100	0	0	0	0,46	0,54	0	0	0	0
Muğla	100	0	0,19	0	0,31	0	0	0	0	0,50
Muş	100	0,49	0	0,51	0	0	0	0	0	0
Nevşehir	100	0	0,08	0	0,27	0	0	0	0	0,65
Şanlıurfa	100	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Şırnak	100	0	0	0	0,08	0,16	0	0,76	0	0
Tekirdağ	100	0	0,08	0	0,87	0,05	0	0	0	0
Yalova	100	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Tablo 7’de görüldüğü gibi modelde 1. girdi olan kayıtlı kişiler için ödenen ücretler değişkeni, dört ilin (Ankara, Bursa, İstanbul ve Muş) etkin çıkmalarının altında yatan temel sebeplerden birisi olarak bulunmuştur. 2. girdi olan sosyo-ekonomik gelişmişlik için ödenen giderler değişkeni, etkileri değişen oranlarda toplam on dört ilin etkin çıkmalarına etki etmiştir. 3. girdi değişkeni (cari giderler için yapılan ödemeler) Yalova ilinin etkin çıkmasındaki tek sebep olarak gözükmekteyken diğer sekiz ilin etkinliklerine katkı sağlayan önemli bir değişken olarak bulunmuştur. 4. girdi olan tahlil ve tetkik için ödenen giderler değişkeni, Ağrı ilinin etkin çıkmasının altındaki temel değişken olmaktadır, diğer yirmi ilin etkinlikleri üzerine de değişik oranlarda etki ettiği tespit edilmiştir. Gezici sağlık hizmetleri için ödenen giderler değişkeni olan 5. girdi ise toplam on üç ilin etkinliği üzerinde etkili olan bir değişken olarak

gözükmektedir. Modelde 6. girdi olan aile hekimi sayısı değişkeni, sadece Gaziantep ilinin etkin çıkmasının altında yatan temel sebeptir. ASE sayısı değişkeni olan 7. girdinin Şırnak ilinin etkinliği üzerinde büyük oranda ve Kahramanmaraş ilinin etkinliği üzerinde sınırlı oranda etkisinin olduğu görülmektedir. 8. girdi olan AHB sayısı değişkeni, Şanlıurfa ilinin etkin çıkmasına etki eden tek ve Denizli ilinin etkinliğine de önemli oranda etkin eden bir değişken olarak bulunmuştur. 9. ve son değişken olan ASM'ye kayıtlı kişi sayısı değişkeni, etkileri değişen oranlarda toplam on bir ilin etkin çıkmasına katkı sağlamıştır.

Tablo 8: ASM Hizmetleri Açısından Etkinsiz Olan İllerin Etkinsiz Olmasına Yol Açan Girdi Kullanım Performansları (Potansiyel İyileştirme Alanları)

İller	E. Skoru (%)	1. Girdi	2. Girdi	3. Girdi	4. Girdi	5. Girdi	6. Girdi	7. Girdi	8. Girdi	9. Girdi
Ardahan	99,65	0	0	0,94	0,06	0	0	0	0	0
Aydın	98,04	0	0	0,13	0	0	0	0	0	0,87
Bayburt	95,31	0	0	0,05	0	0	0	0	0	0,95
Bilecik	98,62	0	0,01	0,36	0	0	0	0	0	0,63
Bitlis	94,97	0,29	0	0	0,04	0	0	0	0	0,67
Bolu	87,47	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Burdur	85,24	0	0	0,24	0	0	0	0	0	0,76
Çanakkale	86,40	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Çankırı	72,51	0	0	0	0,24	0	0	0	0	0,76
Çorum	67,46	0	0	0	0,22	0	0	0	0	0,78
Düzce	90,05	0	0,08	0	0,51	0,06	0	0	0	0,34
Edirne	95,70	0	0,10	0,49	0,41	0	0	0	0	0
Elazığ	92,60	0	0	0,22	0	0,22	0	0	0	0,56
Erzincan	93,78	0	0,14	0,60	0,25	0	0	0	0	0
Eskişehir	99,17	0	0	0	0,46	0,15	0	0	0	0,39
Giresun	80,75	0	0	0,20	0,17	0	0	0	0	0,64
Gümüşhane	81,96	0	0	0,37	0,33	0	0	0	0	0,30
Hakkari	81,70	0	0	0,50	0	0	0,50	0	0	0
Isparta	81,05	0	0	0	0,24	0	0	0	0	0,76
İzmir	97,35	0,50	0,08	0	0	0,13	0	0	0	0,29
Karabük	82,99	0	0	0,75	0	0	0	0	0	0,25
Karaman	89,24	0	0,03	0	0	0	0	0	0	0,97
Kars	99,61	0	0	0,66	0,34	0	0	0	0	0
Kastamonu	78,10	0	0	0,66	0,34	0	0	0	0	0
Kayseri	84,02	0	0,02	0	0	0	0	0	0	0,98
Kırıkkale	74,74	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Kırklareli	98,40	0	0,06	0	0,12	0	0	0	0	0,82
Kırşehir	63,61%	0	0	0	0,17	0	0	0	0	0,83
Kilis	97,47%	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Konya	94,20%	0	0	0,60	0,24	0	0	0	0,17	0
Malatya	73,63%	0	0	0	0,13	0	0	0	0	0,87

Manisa	86,73%	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Mardin	96,19%	0	0	0	0,07	0	0	0	0	0,93
Mersin	99,98%	0	0,50	0	0	0	0	0	0	0,50
Niğde	86,69%	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ordu	79,12%	0	0	0	0,26	0	0	0	0,44	0,30
Osmaniye	85,51%	0	0	0	0	0,05	0	0	0	0,95
Rize	80,41%	0	0	0	0	0,03	0	0	0	0,97
Sakarya	92,63%	0,44	0	0	0,21	0	0	0	0	0,34
Samsun	68,38%	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Siirt	93,45%	0,03	0	0	0,09	0,14	0,74	0	0	0
Sinop	89,66%	0	0	0	0,19	0	0,81	0	0	0
Sivas	71,89%	0	0	0	0,23	0	0	0	0	0,77
Tokat	72,70%	0	0	0	0,18	0	0	0	0	0,82
Trabzon	88,78%	0	0	0	0,24	0	0	0	0	0,76
Tunceli	64,18%	0	0	0	0,16	0	0	0	0	0,84
Uşak	93,32%	0	0	0	0	0	0	0	0,11	0,89
Van	98,61%	0,38	0	0,62	0	0	0	0	0	0
Yozgat	71,85%	0	0	0	0,26	0	0	0	0	0,74
Zonguldak	88,59%	0	0,07	0,84	0,08	0	0	0	0	0

Tablo 8’de AH hizmetleri açısından etkinsiz olan illerin etkinsiz olmasına yol açan girdi kullanım performansları verilmektedir. Etkinsiz çıkan illerin ortalama etkinlik skoru %86,49 olarak bulunmuştur. Tablo 8’de görüldüğü gibi 1. girdi olan kayıtlı kişiler için ödenen giderler değişkeni, Bitlis, İzmir, Sakarya, Siirt ve Van illerindeki etkinlik skorlarının artırılması için iyileştirilmesi gereken bir değişken olarak bulunmuştur. 2. girdi olan sosyo-ekonomik gelişmişlik için yapılan giderler değişkeni, etkinsiz çalışan toplam on ilin etkinlik seviyesinin iyileştirilmesi amacıyla müdahale edilmesi gereken bir alan olarak tespit edilmiştir. Bolu ilinde iyileştirilmesi gereken tek alan olan cari giderler için yapılan giderler değişkeni (3. girdi), toplamda on sekiz ilin etkinliğini iyileştirmede müdahale edilmesi gereken bir alan olarak görülmektedir. Etkin olmayan birimlerce en fazla müdahale edilmesi gereken iki alandan biri olan tahlil ve tetkikler için yapılan giderler değişkeni (4. girdi), toplamda yirmi sekiz ilin etkinliğini artırmak için iyileştirilmesi gereken bir alandır. 5. girdi olarak alınan gezici sağlık hizmetleri için yapılan giderler değişkeni, toplamda yedi ilin etkinliğini iyileştirme için müdahale edilebilecek bir alan olarak bulunmuştur. Sinop, Siirt ve Hakkâri illerinin etkinlik seviyelerinin artırılması için aile hekimi sayısı değişkeni, önemli bir iyileştirme alanı olarak bulunmuştur. Bu modelde 7. girdi olarak alınan ASE sayısı değişkeni, etkinsiz bulunan illerin hiçbirinde etkinliğin iyileştirilmesi amacıyla kullanılamayacağı öngörülmektedir. Modele 8. girdi olarak alınan AHB sayısı değişkeni Çanakkale ilinin müdahale etmesi gereken tek alanı ve diğer üç ilin etkinliğini artırması için iyileştirilmesi gereken bir alan olarak belirlenmiştir. Otuz yedi ilin etkinsiz olmasının altında ASM’ye kayıtlı kişilerin (9. girdi) gereğinden fazla olması yatmaktadır. Bu nedenle bu birimlerde etkinliğin artırılması için müdahale edilmesi gereken alan ASM’ye kayıtlı kişi sayısı değişkenidir. Hatta bu değişken, etkinsiz olan illerin beşinde etkinliği sağlamak için iyileştirilme yapılması gereken tek alan olarak tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Literatürde yer alan çalışmalardan, ülke genelinde uygulanan bir sistemi ele alması,

doğrudan birimlerde kullanılan beşeri, fiziki ve finansal girdilerin detaylı bir şekilde modellemeye dahil edilmesi, hesaplama sonucunda hedef belirleme yerine müdahale edilmesi gereken potansiyel iyileştirilme alanlarının belirlenmesinin amaçlanması gibi farklı yönleri bulunan ve bu yönleriyle alana katkı sağlayan bu çalışmada illerin aile hekimliği hizmetlerini sunma yönündeki etkinliği VZA ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre otuz bir ilin etkin, elli ilin ise etkinsiz olarak bu hizmetleri yerine getirdiği bulunmuştur. Ortalama etkinliğin %91,66 olarak belirlendiği bu çalışmada etkinlik değerleri %63,61 ile %100 arasında değişmektedir. Bu bulguların Keskin (2018) ve İlgün ve Şahin (2020) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile oldukça yakın olduğu görülmektedir. Çalışmamızda etkinlik seviyelerinin coğrafi bölgeler arasında farklılık gösterdiği, nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu illerde etkinlik değerlerinin de yüksek olduğu, aile hekimliği sistemine en son geçen illerin daha etkin bulunduğu, aile sağlığı elemanı (ASE) değişkeninin etkinlik seviyelerindeki etkisinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın en temel bulgularından birisi etkinlik skorlarının bölgeler arasında farklılık göstermesidir. Çalışmamızda Türkiye geneli bütün iller dikkate alındığından bölgeler arası farklılıkların bulunması son derece normal bir durumdur. Bu bulgu Üner (2006) ve Rezzaq ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Üner (2006) Denizli ilinde yer alan 117 sağlık ocağı üzerinde yaptığı bir çalışmada sağlık ocaklarının buldukları bölgeye göre teknik etkinlik skorları arasında anlamlı bir fark olduğunu tespit etmiştir (Üner, 2006, s.114). Rezzaq ve diğerleri (2013) de hizmeti kullananların bakış açısıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler arasındaki etkinlik farkının istatistiksel olarak anlamlı bulduklarını ifade etmişlerdir. Yine Keskin (2018) tarafından yapılan çalışmada gelişmiş sosyo ekonomik seviyeye sahip olan illerin teknik etkinliğinin de daha yüksek olduğu ancak bu bulgunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirtilmektedir. Erinç (2013) tarafından Sinop ilinde görev yapan aile hekimlerinin etkinliğinin değerlendirildiği çalışmada ise aile hekimlerinin etkinlik performanslarının bölgeye göre farklılık göstermediği bulunmuştur. Erinç'in (2013) çalışmasında bölgeler arasında fark olmamasının nedeninin aile hekimlerinin hizmet verdiği nüfusun sayısal ve yapısal özelliklerinin birbirine yakın olması nedeniyle olabileceği ifade edilmiştir (Erinç, 2013).

Bu çalışmadaki bulgulara göre Güneydoğu ve Doğu Anadolu illeri daha etkin çıkmaktayken, Orta Anadolu Bölgesi, Batı ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde yer alan iller ise daha çok etkinsiz olduğu görülmektedir (Harita 1). Bu durumun hizmet verilen bölgenin nüfus özelliklerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre en fazla doğum oranlarının olduğu iller Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Performans kriterlerinin daha çok gebelik ve çocuk sağlığı hizmetleriyle ilgili olması nedeniyle Güneydoğu ve Doğu illerinin etkinlik skorlarının daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Cordero-Ferrera ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada, nüfus yoğunluğundaki artışın (genellikle büyük şehirlerde) birimlerin daha etkin çıkmalarına yol açtığı ifade edilmesi bu bulguya benzerlik göstermektedir. Orta Anadolu Bölgesi, Batı ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde yer alan illerde ise doğum oranlarının en alt seviyelere yakın olması ve bu bölgelerde özellikle kırsal kesimlerde yaşlı nüfus grubunun daha fazla olması çalışmamızda bu illerin etkinsiz bulunmasına yol açtığı düşünülmektedir. Cordero-Ferrera ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu bölgelerde birimlerin etkinlik skorlarının daha düşük olduğu bulgusunun yer alması çalışmamızdaki Orta Anadolu Bölgesi, Batı ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde yer alan iller hakkındaki bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Ayrıca Deidda ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmada yer alan "nüfus özellikleri gibi çevresel faktörlerin etkinlik ölçümlerinde mutlaka dikkate alınması gerektiği, aksi takdirde etkinlik ölçümlerinde yanlış

değerlendirmelere sebebiyet verilebileceği” şeklindeki yorum, çalışmamızdaki bulgular ile de paralellik göstermektedir.

Bu çalışmada nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu illerde etkinlik değerleri de yüksek bulunmuştur. Buna karşın Mirtopoulos ve diğerleri (2016) tarafından yapılan çalışmada, birimlerin hizmet verdiği nüfusun büyüklüğünün ve nüfus yoğunluğunun birimlerin etkinliğini negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca Huang ve McLaughlin (1989, s.150-151) daha büyük nüfuslara sunulan programların etkisiz bulunma ihtimalinin daha yüksek olabileceğini ifade etmektedir. Kanımızca bu durum belirtilen çalışmaların ölçeğe göre değişken getiri (VRS), bizim çalışmamızın ise ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan yöntemin bir özelliği olarak ölçeğe göre değişken getiri varsayımında küçük grupların daha fazla etkin çıkmasına yönelik yöntemin bir eğilimi bulunmaktadır.

İllerin aile hekimliği sistemine geçiş tarihi (Tablo 1) ile aile hekimliği hizmetleri açısından illerin etkinlik değerleri (Tablo 6) arasında bir ilişki olup olmadığını değerlendirmek için ilgili tablolar incelenmiştir. Bu noktada iki düşünce ön plana çıkmıştır: Birinci düşünce, aile hekimliği sistemine ilk geçen illerin daha etkin olabileceği düşüncesi, ikinci düşünce ise aile hekimliği sistemine daha sonra geçirilen illerin daha etkin olabileceği düşüncesidir. Geçiş tarihleri incelendiğinde illerin önemli bir kısmı (kırk altı il) 2010 yılında aile hekimliği sistemine geçirilmiştir (Tablo 1). Bu çalışmada 2010 yılında aile hekimliği sistemine geçirilen kırk altı ilin yirmi üçünün etkin olarak faaliyet gösterdiği belirlenmiştir (Tablo 6). Toplam otuz bir ilin etkin olduğu düşünüldüğünde yirmi üç ilin 2010 yılında aile hekimliği sistemine geçmiş olan iller arasında olması önemli bir bulgudur. Bu durumun aile hekimliği sisteminin pilot olarak başlatıldığı illerden elde edilen bilgilerin aile hekimliği sistemine yeni geçen illerde kullanılmasıyla oluşabileceği düşünülmektedir. AH sistemine geçişten sonra çıkarılan mevzuatlar üzerinde sürekli değişikliklerin yapılması ve Sağlık Bakanlığı'nın bu sistemde bir arayış içerisinde olduğu yönündeki değerlendirmeler (Öztek, 2009, s.10) bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Tablo 8 incelendiğinde modellemeye 7. girdi olarak alınan ASE sayısı değişkeni, illerin hiçbirisinde iyileştirilmesi gereken bir alan olarak bulunmamıştır. Bu çalışmada çıktı değişkenleri olarak Sağlık Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu performans göstergelerinin alındığı göz önünde bulundurulduğunda, belirlenen performans kriterlerinin hekimlerin performansının ölçülmesine yönelik kriterler olması sebebiyle birimlerin etkinliğine ASE sayılarının etkisinin sınırlı olduğu düşünülmektedir. AH hizmetlerinde yapılan işlemlerin hekimin kontrolü ve isteği (order) doğrultusunda yapılması ve aile sağlığı elemanlarının yaptığı işlemlerin aile hekimleri adına Aile Hekimliği Bilgi Sistemi'ne aktarılması bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Bu araştırmada uygulamada kullanılacak nitelikte bulgular elde edildiğinden çalışmamız aynı zamanda profesyonel sağlık yönetimi alanına da katkı sağlayabilecek niteliktedir. Çalışmamızda Türkiye'deki elli ilin aile hekimliği hizmetleri yönünden etkisiz olarak faaliyet gösterdiği ve en düşük etkinlik seviyelerinin Kırşehir (%63,61), Tunceli (%64,18), Çorum (%67,46) ve Samsun (%68,38) illerine ait olduğu tespit edilmiştir. Etkisiz olarak bulunan illerin etkinliklerinin artırılması için aşağıdaki işlemlerin sağlık yöneticilerince uygulanabileceği önerilmektedir:

- En önemli potansiyel iyileştirme alanının ASM'ye kayıtlı kişi sayısı olarak tespit edildiğinden il düzeyinde AHB'ne kayıtlı olan kişi sayılarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

- Tahlil ve tetkikler için yapılan giderler toplamda yirmi sekiz ilin etkinliğini artırmak için müdahale edilebilecek bir alan olarak bulunmuştur. Bu yönde bir iyileştirme için aile hekimlerinin bilgilendirilmesi sağlanabilir ve gereksiz tahliller ve tetkikler önlenir.
- Toplamda on sekiz ilin etkinlik seviyesinin geliştirilmesi için ASM'lere cari işlemler için yapılan giderlerin azaltılması gerektiği tespit edilmiştir. Yakın bölgelerde yer alan ASM'lerin birleştirilmesi veya kayıtlı kişi sayısı az olan AHB'lerin yoğun birimlere kaydırılarak, bu bölgelere gezici aile hekimliği hizmet birimleriyle hizmet vermesi sağlanabilir.
- ASM'lerde yapılan hizmetlerle ilgili veriler düzenli olarak tutulduğundan veri odaklı periyodik değerlendirmeler yapılabilir. Böylelikle etkinliğin sürekli olarak değerlendirilmesi ve kaynakların verimli kullanılmasına yönelik verilecek kararların bilimsel temelde elde edilmesi sağlanabilir.

Birinci basamak sağlık hizmetlerinde yapılan VZA çalışmaları metodoloji odaklı ve uygulama odaklı olarak iki kategoride değerlendirildiğinde bu çalışmanın uygulama odaklı bir çalışma olduğu aşikârdır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde VZA ile tutarlı bir şekilde çalışmalar yapılırsa da bu alandaki metodolojinin gelişme içerisinde olduğu ve bu alandaki karmaşık üretim özelliklerini karşılayabilecek gelişmiş metodolojilerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu belirtilebilir. Bu noktada özellikle kaynak kısıtlılığı altında çözüm sağlayacak yeni VZA modellerinin geliştirilmesi daha uygulanabilir sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda etkinlik çalışmaları performansın yalnızca bir bölümünü kapsadığından, gelecekteki çalışmalarda kalite, verimlilik, yenilikçilik gibi performansın diğer boyutlarının da göz önünde bulundurulduğu çok boyutlu performans değerlendirme yöntemleri geliştirilebilir.

İleride yapılacak çalışmalarda aile hekimlerinin sunduğu hizmetler ve performans kriterleri yıllar içerisinde değişebileceğinden, gelecek çalışmalarda güncel performans kriterleri dikkate alınarak yeni çalışmalar planlanabilir. Verilerin düzenli tutulmasıyla birlikte illerin aile hekimliği birimlerine ait etkinlik seviyelerinin yıllar içerisindeki değişimleri Malmquist Toplam Faktör Verimliliği gibi yöntemlerle değerlendirilebilir. İl düzeyindeki birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmet birimlerine ayrı ayrı VZA modelleri uygulanarak etkinlik sonuçları elde edilebilir ve sonuçlar kaynak kullanımına göre ağırlıklandırılarak bir etkinlik endeksi oluşturulabilir. Bu şekilde yapılacak periyodik değerlendirmelerle kaynakların etkin bir şekilde kullanıldığı kanıta dayalı politik karar sistemi oluşturulabilir.

Kaynakça

- Abeney, A. ve Yu, K. (2015). Measuring the Efficiency of the Canadian Health Care System. *Canadian Public Policy*, 41(4), 320-331.
- Akazili, J., Adjuik, M., Jehu-Appiah, C. ve Zere, E. (2008). Using data envelopment analysis to measure the extend of technical efficiency of public health centers in ghana. *BMC International Health and Human Rights*, 8-11. doi:10.1186/1472-698X-8-11
- Akdağ, R. (2012). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı değerlendirme raporu (2003-2011)*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Amico, P. (2012). *Community health center efficiency: the role of resource dependence and the economics of production in health center efficiency*. Unpublished PhD Dissertation, Brandeis University, Boston, USA.
- Anastasios, T., Miltiadis, N., Styliani, T. ve Panagiotis, P. (2021). Measuring Technical Efficiency of Health Centers in Greece: A Data Envelopment Analysis Application for the Primary Health System of Greece. *European Research Studies*, 24, 1333-1353.
- Atasever, M. (2014). *Türkiye sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sağlık harcamalarının analizi 2002-2013 Dönemi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı, Yayın No: 983.

- Bircan, H. (2011). Veri zarflama analizi ile Sivas ili merkez sağlık ocaklarının etkinliğinin ölçülmesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 331-347.
- Charnes, A., Cooper, W. ve Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Coelli, T. (1996). *A guide to DEAP version 2.1: a data envelopment analysis (computer) program*. Centre for Efficiency and Productivity Analysis, University of New England: CEPA Working Paper 96/08.
- Cooper, W., Seiford, L. ve Tone, K. (2006). *Data envelopment analysis a comprehensive text with models, applications, referances and DEA-solver (Second Edition)*. New York: Springer.
- Cooper, W., Seiford, L. ve Zhu, J. (2011). *Handbook on data envelopment analysis, second edition*. New York, USA: Springer.
- Cordero-Ferrera, J., Cebada, E. ve Zamorano, L. (2014). The effect of quality and socio-demographic variables on efficiency measures in primary health care. *Eur J Health Econ*, 15(3), 289-302. doi: 10.1007/s10198-013-0476-1
- Deidda, M., Lupianez-Villanueva, F., Codagnone, C. ve Maghiros, I. (2014). Using data envelopment analysis to analyse the efficiency of primary care units. *J Med Syst*, 38(10), 122-132. doi: 10.1007/s10916-014-0122-1
- Dünya Bankası. (2013). *Türkiye Aile Hekimliğinde Performansa Dayalı Sözleşme Uygulaması - Tasarım ve Kazanımlar*. Dünya Bankası Beşeri ve Kalkınma Sektörü Avrupa ve Orta Asya Bölgesi, Rapor No: 77029-TR, 15 Şubat 2013.
- Erinç, M. (2013). *Bir ilin aile hekimlerinin veri zarflama analizi ile performanslarını değerlendirme çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Farrell, M. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253-290.
- González-de-Julián, S., Barrachina-Martínez, I., Vivas-Consuelo, D., Bonet-Pla, Á. ve Usó-Talamantes, R. (2021). Data Envelopment Analysis Applications on Primary Health Care Using Exogenous Variables and Health Outcomes. *Sustainability*, 13(3), 1337.
- Guiffrida, A. ve Gravelle, H. (2001). Measuring performance in primary care: econometric analysis and DEA. *Applied Economics*, 33(2), 163-175. Doi: 10.1080/00036840122522
- Huang, Y. ve McLaughlin, C. (1989). Relative efficiency in rural primary health care: an application of data envelopment analysis. *Health Service Research*, 24(2): 143-158.
- Hurley, E., Mcrae, I., Bigg, I., Stackhouse, L., Boxall, A. ve Broadhead, P. (2009). *The Australian Health Care System: The Potential for Efficiency Gains a Review of the Literature*. Background Paper Prepared for the National Health and Hospitals Reform Commission, Australian Government. Australia.
- İlgün, G. ve Şahin, B. (2020) Investigation of factors affecting efficiency of primary healthcare in Turkey with two-stage data envelopment analysis, *International Journal of Healthcare Management*, DOI: 10.1080/20479700.2020.1836735
- Ji, Y. ve Lee, C. (2010). Data envelopment analysis. *The Stata Journal*, 10(2), 267-280.
- Kayalı, C., Kayalı, N. ve Kartal, B. (2004). Veri zarflama analizinin Türk sağlık sektöründe bir uygulaması. *C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 67-77.
- Keskin, H.İ. (2018). Türkiye’de aile sağlığı merkezlerinin teknik etkinliğinin araştırılması: Veri zarflama ve süper etkinlik yaklaşımı, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13): 173-185.
- Kirigia, J., Emrouznejad, A., Sambo, L., Munguti, N. ve Liambila, W. (2004). Using data envelopment analysis to measure the technical efficiency of public health centers in Kenya. *Journal of Medical Systems*, 28(2), 155-166.

- Marschall, P. ve Flessa, S. (2009). Assessing the efficiency of rural health centres in Burkina Faso: an application of data envelopment analysis. *J Public Health, 17*, 87-95. Doi: 10.1007/s10389-008-0225-6
- Marschall, P. ve Flessa, S. (2011). Efficiency of primary care in rural Burkina Faso: a two-stage DEA analysis. *Health Economics Review, 1*(5), 1-15. doi: 10.1186/2191-1991-1-5
- Martić, M., Novaković, M. ve Baggia, A. (2009). Data envelopment analysis - basic models and their utilization. *Organizacija, 42*(2), 37-43.
- Mitropoulos, P., Kounetas, K. ve Mitropoulos, I. (2016). Factors affecting primary health care centers' economic and production efficiency. *Annals of Operations Research, 247*(2), 807-822.
- Mukherjee, K., Santerre, R.E. ve Zhang, N.J. (2010). Explaining the efficiency of local health departments in the U.S.: an exploratory analysis. *Health Care Management Science, 13* (4), 378-387. doi: 10.1007/s10729-010-9136-5
- Mohammadpour, S., Javan-Noughabi, J., Najar, A. V., Zangeneh, M., Yousefi, S., Nouhi, M. ve Jahangiri, R. (2020). Factors affecting the technical efficiency of rural primary health care centers in Hamadan, Iran: data envelopment analysis and Tobit regression. *Cost Effectiveness and Resource Allocation, 18*(1), 1-8.
- Nuti, S., Daraio, C., Speroni, C. ve Vainieri, M. (2011). Relationships between technical efficiency and the quality and costs of health care in Italy. *International Journal for Quality in Health Care, 23*(3), 324-330. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzr005>
- Osei, D., d'Almeida, S., George, M., Kirigia, J., Mensah, A. ve Kainyu, L. (2005). Technical efficiency of public district hospitals and health centers in Ghana: a pilot study. *Cost Effectiveness and Resource Allocation, 3*(9). <https://doi.org/10.1186/1478-7547-3-9>
- Ozcan, Y. (2008). *Health care benchmarking and performance evaluation an assessment using data envelopment analysis (DEA)*. New York: Springer.
- Özata, M. ve Sevinç, İ. (2010). Konya'daki sağlık ocaklarının etkinlik düzeylerinin veri zarflama analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24*(1), 77-87.
- Öztek, Z. (2009). Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı ve aile hekimliği. *Hacettepe Tıp Dergisi, 40*, 6-12.
- Palmer, S. ve Torgerson, D. J. (1999). Definitions of Efficiency. *British Medical Journal, 318*, 1136.
- Peacock, S., Chan, C., Mangolini, M. ve Johansen, D. (2001). *Techniques for measuring efficiency in health services*. Productivity Commission Staff Working Paper, July.
- Pelone, F., Kringos, D., Romaniello, A., Archibugi, M., Salsiri, C. ve Ricciardi, W. (2015). Primary care efficiency measurement using data envelopment analysis: a systematic review. *Journal of Medical Systems, 39*(1), 156. doi: 10.1007/s10916-014-0156-4
- Pina, V. ve Torres, L. (1992). Evaluating the efficiency of nonprofit organizations: an application of data envelopment analysis to the public health service. *Financial Accountability & Management, 8*(3), 213-224. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0408.1992.tb00439.x>
- Ramanathan, R. (2003). *An introduction to data envelopment analysis a tool for performance measurement*. New Delhi, India: Sage Publications India Pvt Ltd. First Edition.
- Razzaq, S., Ali Chaudhary, A. ve Razzaq Khan, A. (2013). Efficiency analysis of basic health units: a comparison of developed and deprived regions in Azad Jammu and Kashmir. *Iranian J Publ Health, 42*(11), 1223-1231.
- Renner, A., Kirigia, J.M., Zere, E.A., Barry, S., Kirigia, D., Kamara, C. ve Muthuri, H. (2005). Technical efficiency of peripheral health units in Pujehun District of Sierra Leone: A

- DEA application. *BMC Health Services Research*, 5(77), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-5-77>
- Resmi Gazete. (2004). *Aile Hekimliği Kanunu*. T.C. Resmi Gazete, 5258, 24 Kasım 2004.
- Resmi Gazete. (2010). *Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği*. T.C. Resmi Gazete, 27591, 25 Mayıs 2010.
- Resmi Gazete. (2013). *Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği*. T.C. Resmi Gazete, 28539, 25 Ocak 2013.
- Resmi Gazete. (2015). *Aile Hekimliği Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığınca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler İle Sözleşme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. T.C. Resmi Gazete, 29328, 16 Nisan 2015.
- Sağlık Bakanlığı. (2007). Aile hekimliği Uygulamasında Performans Hesaplama Yöntemi. Erişim Tarihi: 24.11.2016 http://www.gaziantepsaglik.gov.tr/ailehekimligi/12performans_kriterleri_surum2.pdf
- Salinas-Jimenez, J. ve Smith, P. (1996). Data envelopment analysis applied to quality in primary health care. *Annals of Operations Research*, 67, 141-161. <https://doi.org/10.1007/BF02187027>
- Sherman, D. ve Zhu, J. (2006). *Service productivity management*. Boston, MA: Springer.
- Siddharthan, K., Ahern, M. ve Rosenman, R. (2000). Data envelopment analysis to determine efficiencies of health maintenance organizations. *Health Care Management Science*, 3, 23-29. <https://doi.org/10.1023/A:1019072819828>
- Smith, P. (2012). What is the scope for health system efficiency gains and how can they be achieved? *Eurohealth*, 18(3), 3-7. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/333131>.
- Tütek, H., Gümüsoğlu, Ş. ve Özdemir, A. (2016). *Sayısal yöntemler yönetsel yaklaşım 7. bası*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Uyar, M. (2009). *Konya il merkezindeki sağlık ocaklarının verimliliğinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Üner, S. (2006). *Sağlık ocakları performans değerlendirme modeli çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Valdmanis, V.G., Rosko, M.D., Leleu, H. ve Mukamel, D.B. (2017). Assessing overall, technical, and scale efficiency among home health care agencies. *Health Care Management Science*, 20(2), 265-275. <https://doi.org/10.1007/s10729-015-9351-1>
- Wang, Y.-M. ve Lan, Y.-X. (2013). Estimating most productive scale size with double frontiers data. *Economic Modelling*, 33, 182-186. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.04.021>
- Zavras, A., Tsakos, G., Economou, C. ve Kyriopoulos, J. (2002). Using DEA to evaluate efficiency and formulate policy within a Greek National Primary Health Care Network. *Journal of Medical Systems*, 26(4), 285-292. <https://doi.org/10.1023/A:1015860318972>
- Zhao, L., Zhang, Y., Hou, Y. ve Yan, G. (2018). Efficiency of community health centers in China during 2013-2015: A synchronic and diachronic study. *Family Medicine and Community Health*, 6(4), 211-219.
- Zhong, K., Chen, L., Cheng, S., Chen, H. ve Long, F. (2020). The Efficiency of Primary Health Care Institutions in the Counties of Hunan Province, China: Data from 2009 to 2017. *International journal of environmental research and public health*, 17(5), 1781.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Çimento Firmalarının Finansal Performansının Bulanık SWARA-COPRAS-MAUT Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Comparison of the Financial Performance of Turkish Cement Firms with Fuzzy SWARA-COPRAS-MAUT Methods

Gülay DEMİR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3916-7639

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Nisan 2021

Kabul tarihi: 5 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

Çimento sektörü,
Finansal performans,
Bulanık SWARA,
COPRAS,
MAUT

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 15, 2021

Accepted July 5, 2021

Keywords:

Cement industry,
Financial performance,
Fuzzy SWARA,
COPRAS,
MAUT

ÖZ

Bu çalışmada 2014-2019 yıllarını kapsayan 6 yıllık dönem için Türk ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olan çimento sektöründe faaliyette bulunan şirketlerin seçilen finansal kriterler açısından performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada seçilen finansal kriterler şirketlerin piyasa ve muhasebe temelli verilerini kapsamaktadır. Buna ilaveten, belirlenen performans değerlendirme probleminin çözülmesinde ise çok kriterli karar verme modelleri kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında kriter ağırlıklarının hesaplanmasında Bulanık SWARA yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise firmaların performans sıralamasının belirlenmesinde COPRAS ve MAUT yöntemleri kullanılmıştır. Subjektif bir ağırlık belirleme yöntemi olan Bulanık SWARA yöntemi kullanılarak ulaşılan bulgulara göre, önem ağırlığı en yüksek olan iki finansal kriter, sırasıyla Tobin'in Q'su ve piyasa değeri/defter değeri oranıdır. Ayrıca, her iki ÇKKV modeli kullanılarak ulaşılan sonuçlara göre analiz edilen dönemde seçilen finansal kriterler açısından en başarılı şirket Konya Çimento'dur.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to evaluate the performance of companies operating in the cement sector, one of the most important sectors of the Turkish economy, in terms of selected financial criteria for the 6-year period spanning 2014-2019. The financial criteria selected in the study include the market and accounting based data of companies. In addition, multi-criteria decision-making models are employed to solve the determined performance evaluation problem. In the first stage of the study, the Fuzzy SWARA method is used to calculate the criterion weights. In the second stage of the study, COPRAS and MAUT methods are utilized to determine the performance ranking of the companies. According to the findings from the Fuzzy SWARA, which is a subjective weight determination method, the two financial criteria with the highest importance are Tobin's Q and the market value/book value ratio, respectively. In addition, Konya Cement is the most successful company in terms of financial criteria selected in the period analyzed according to the results obtained by using both MCDM models.

EXTENDED ABSTRACT

Today, the construction industry is one of the most dynamic sectors in the economic system in both developed and developing economies. The dynamic structure of the cement industry is the main reason for the increase in demand for cement. The construction sector, which has grown rapidly in recent years in our country, has also brought the cement sector, which is the locomotive, into a growth trend, and has given a significant momentum to this sector. Along with large projects such as bridge, tunnel, infrastructure and superstructure constructions undertaken by both the private sector and the state, factors such as the increase in the amount of internal migration, the increase in housing demand, urban transformation activities and the utilization of the housing sector as an investment instrument in the markets, the cement sector is rapidly in the markets. contributes to its growth and development.

Turkey exports in the current conditions of the world's 155 countries, is the location of any distress experienced by the world's fifth largest exporter of cement to meet the domestic demand. According to the data obtained from the sector reports published by the Ministry of Industry and Technology at the end of 2020, the sector employs 19 thousand people and increased its production capacity by approximately 3 million tons compared to the previous year to 143.7 million tons. Moreover, Turkey still ranks sixth worldwide is ranked first on the European scale in cement production.

In this study, it is aimed to evaluate the performance of companies operating in the cement sector, one of the most important sectors of the Turkish economy, in terms of selected financial criteria for a 6-year period covering the years 2014-2019. For this purpose, the performance analysis of cement companies was carried out by including various financial performance consisting of both market indicators and financial ratios obtained from financial statements within the scope of the analysis. The criteria used were obtained from the FINNET database.

In the study, a hybrid MCDM model is proposed to measure and evaluate the financial performance of the cement industry. The proposed model for performance evaluation includes the fuzzy SWARA (The Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis), COPRAS (COmplex PROportional ASsesment) and MAUT (Multi Attribute Utility Theory) techniques. Choosing an up-to-date analysis period, using a large number of evaluation criteria and proposing an integrated MCDM approach in the study distinguishes this study from previous studies in the cement industry literature.

In this study, the financial performance of companies operating in the cement industry, one of the most strategic sectors of the Turkish economy, has been analyzed. Using a data set covering the years 2014-2019 can be considered as the first limitation of the study. The use of only companies listed on BIST in the study can be considered as another limitation of the study. In addition, the final limitation of the study is the integration of the fuzzy SWARA, COPRAS and MAUT techniques.

Fuzzy SWARA results, which is a subjective method of determining weight, show that the two financial criteria with the highest importance weight are Tobin's Q and market value / book value ratio, respectively. This result shows that for companies operating in the cement industry, market-based information is more important than the information obtained from financial statements.

When the results obtained from the COPRAS and MAUT methods proposed for ranking the performance of cement companies are evaluated over the years, it can be stated that Konya Cement has demonstrated a noticeably more successful performance compared to other cement companies according to both methods. Therefore, this result indicates that Konya Cement constitutes an important reference source for performance improvement for other companies operating in the sector.

In developing and underdeveloped countries, the ability to make or realize construction, infrastructure and superstructure investments in a healthy way is largely related to the cement sector. Therefore, it is of great importance for every actor in the economic system to measure or analyze the performance or efficiency level of the cement sector, which has such an important place in national economies and financial markets, at regular intervals and to evaluate the results obtained as a result of these measurements objectively.

In addition, performance or efficiency measurements made for the cement sector can help the sector to have a stronger and more dynamic structure by contributing to both increasing the activity quality of the sector and taking timely measures for possible problems in the sector.

The subject of this study can be improved by including other multi-criteria decision making techniques in future studies.

Giriş

Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre çimento, ilk kez 1878 yılında Avrupa’da üretilmeye ve pazarlanmaya başlanmış olup günümüz koşullarında ise neredeyse tüm ülkelerde üretilebilmektedir. İnşaat sektörünün en temel girdi faktörlerinin başında gelen çimentoya olan talep ise her geçen gün biraz daha artmaktadır. Günümüzde inşaat sektörü hem gelişmiş ekonomilerde hem de gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik sistem içerisindeki en dinamik sektörlerden biridir (Köleli, 2015, s. 8; Çanakçıoğlu, 2019, s. 407; Kızıllı, 2019, s. 52).

Günümüzde sektörün sahip olduğu dinamik yapı çimentoya olan talep miktarının artmasına başlıca nedendir. Ülkemizde de son yıllarda oldukça hızlı bir şekilde büyüyen inşaat sektörü, lokomotif konumunda olan çimento sektörünü de bir büyüme trendine sokarak bu sektöre önemli bir ivme kazandırmıştır (Rezaie vd., 2014, s. 5033; Eravucu ve Torun, 2018, s. 425; Akbulut, 2020, s. 472). Gerek özel sektörün gerekse de devletin üstlendiği köprü, tünel, alt ve üst yapı inşaatları gibi büyük projelerle birlikte, iç göç miktarındaki artış, konut talebindeki artış, kentsel dönüşüm faaliyetleri ve konut sektörünün piyasalarda bir yatırım enstrümanı olarak değerlendirilmesi gibi faktörler çimento sektörünün piyasalarda hızlı bir şekilde büyüüp gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu gibi gelişmeler, söz konusu sektörün piyasalarda aktif olarak rol almasına ve diğer sektörler karşısında ciddi bir rekabet gücü elde etmesine de yardımcı olmaktadır (TSKB, 2018, s. 9; Kızıllı, 2019, s. 52).

Dünyadaki diğer ülkelerin çimento sektörleri ile kıyaslandığında Türk çimento sektörü gerek sahip olduğu sektörel deneyimi gerekse de ileri seviyede teknolojik üretim yapabilme kapasitesi ile hem ulusal hem de uluslararası arenada oldukça güçlü bir aktördür. Türkiye’nin sahip olduğu stratejik konumun yanı sıra ileri teknoloji ile üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi ve üretilen ürünlerin hızlı bir şekilde yüklenmesine ve taşınmasına olanak sağlayan güçlü bir lojistik altyapıya sahip olması da ülkemizi gerek ulusal gerekse de uluslararası piyasalarda daha da avantajlı bir konuma getirmektedir (ÇSAR, 2019, s. 52). Ayrıca, çimento sektörü, yüksek tutarlarda yatırım gereksinimine ihtiyaç duyan bir sektör olması sebebiyle, sektöre giriş ve çıkışların oldukça zor olduğu ve tasarruf sahiplerinin birikimlerinin yatırımlara dönüşmesinin zaman aldığı bir sektördür. Diğer bir ifadeyle, çimento sektörü, arz esnekliğinin mikro düzeylerde buna karşın yoğunlaşmanın ise makro düzeylerde olduğu bir sektördür (RK, 2016, s. 15; Atukalp, 2019, s. 214).

Türk çimento sektörü, sahip olduğu üretim kapasitesi, sektörün faaliyetlerine sürekli ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için kurulmuş olan Ar-Ge merkezleri, verilen eğitimler, çevreye ve insan sağlığına yapılan yatırımları ile de dünya çimento sektörleri arasında da oldukça önemli bir yere sahiptir (ÇSR, 2020, s. 7). Söz konusu sektörün yıldan yıla artan toplam ihracattaki payının yanı sıra sahip olduğu istihdam kapasitesi ve ekonomiye sağlamış olduğu katma değer açısından da çimento sektörünün Türk ekonomisi için vazgeçilmez sektörlerden biri olduğu ifade edilebilir (Arıöz ve Yıldırım, 2012, s. 173; ÇSR, 2018, s. 4; Güleç ve Özkan, 2018, s. 78-79). İhracatçılar Birliği’nin 2019 yılı sonunda yayınlamış olduğu raporlardan elde edilen bilgilere göre sektör 2019 yılında bir önceki yıla kıyasla ihracatını değer olarak %44 seviyesinde, miktar olarak ise %68 seviyesinde yükselterek toplam ihracat değerini 877 milyon dolara ulaştırmıştır (ÇSAR, 2019, s. 52; ÇSR, 2020, s. 14). Mevcut şartlarda dünyanın 155 ülkesine ihracat yapan sektör, yurt içi talebin karşılanmasında da herhangi bir sıkıntı yaşamayan dünyanın en büyük beşinci çimento ihracatçısı konumundadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın 2020 yılı sonunda yayınlamış olduğu sektör raporlarından elde edilen verilere göre ise sektör 19 bin kişiyi istihdam etmekte olup üretim kapasitesini ise bir önceki yıla kıyasla yaklaşık 3 milyon ton artırarak 143,7 milyon ton seviyelerine yükseltmiştir (ÇSR, 2020, s. 4-7). Ayrıca Türkiye hala çimento üretiminde Avrupa ölçeğinde birinci sırada dünya ölçeğinde ise altıncı sırada yer almaktadır (ÇSR, 2020, s. 4).

Çimento sektörünün Türk ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olmasına bağlı olarak bu sektörde faaliyet gösteren şirketlerin çeşitli açılardan ölçülen finansal performansını gerek Panel Veri Analizi ile gerekse de Çok Kriterli Karar Verme teknikleri ile analiz eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada 2014-2019 yılları arasında pay senetleri Borsa İstanbul'a kayıtlı çimento firmalarının finansal açıdan performanslarının Fuzzy the Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis (FSWARA), COMplex PROportional ASsesment (COPRAS) ve Multi Attribute Utility Theory (MAUT) teknikleri ile ölçülmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Önceki literatürden farklı olarak bu çalışmada FSWARA tekniği kullanılarak seçilen finansal kriterlerin önem ağırlıkları hesaplanmıştır. Ardından çimento firmalarının finansal performansının sıralanmasında ve karşılaştırılmasında ise sırasıyla COPRAS ve MAUT teknikleri kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma ile çimento firmalarının performans değerlendirilmesinde önerilen yeni modellerin literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Literatür İncelemesi

Literatür incelemesi dört alt bölümden oluşmaktadır: (1) Çimento firmalarına yönelik ÇKKV uygulamaları, (2) FSWARA'nın uygulama alanları, (3) COPRAS'ın uygulama alanları ve (4) MAUT'un uygulama alanları şeklindedir.

Çimento Firmalarına Yönelik ÇKKV Uygulamaları

Literatürde çimento firmalarının performansını değerlendirmeye yönelik ÇKKV teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

BİST çimento sektörüne kayıtlı 10 firmanın performans değerlendirilmesi Eleren (2007), tarafından Bulanık Modelleme yöntemlerine dayalı olarak araştırılmıştır. 2003-2005 dönemine ilişkin verilerin kullanılmış olduğu çalışmanın sonucunda Batı Çimento firmasının satış ve karlılık performansının sektörün satış ve karlılık performansından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BİST'te faaliyet gösteren 15 çimento sektörü firmasının 2004-2009 yıllarına ilişkin performans analizi TOPSIS metodu kapsamında Dumanoglu (2010), tarafından incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre söz konusu dönemde firmaların başarı sıralaması yıllara göre değişkenlik göstermektedir.

Bulanık AHP ve TOPSIS yaklaşımları kapsamında Tahran Borsası'na kayıtlı 8 çimento firmasının finansal performansı Moghimi ve Anvari (2014), tarafından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına söz konusu dönemde finansal açıdan performansı en yüksek olan firma Sabhan firması olarak tespit edilmiştir.

Tahran Borsası'nda faaliyet gösteren 27 çimento firmasının 2008-2009 yıllarına ilişkin performansı Rezaie vd. (2014) tarafından Bulanık AHP ve VIKOR yöntemleri kapsamında ele alınmıştır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre finansal açıdan en başarılı firma yıllara göre değişkenlik göstermektedir.

Soysal vd. (2017), tarafından yapılmış olan bir çalışmada BİST'e kayıtlı 17 çimento firmasının 2010-2016 yıllarına ilişkin finansal performansı analiz edilmiştir. TOPSIS yaklaşımının kullanılmış olduğu çalışmanın sonucunda Ünye Çimento firmasının analiz kapsamına alınan dönemde diğer firmalara kıyasla daha başarılı bir performans sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

AHP ve VIKOR yaklaşımlarını kullanan Raikar (2018), Hindistan Borsası'na kayıtlı 13 çimento sektörü firmasının 2012-2017 dönemine ilişkin performansını değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda Ambuja, Ultra Tech ve Orient firmalarının performans açısından en başarılı

üç firma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saygılı ve Şahin (2018), tarafından yapılmış olan bir çalışmada BİST'e kayıtlı 21 çimento firmasının 2009-2016 yıllarına ilişkin finansal performansı analiz edilmiştir. TOPSIS yaklaşımının kullanılmış olduğu çalışmada, çimento firmalarının performansları ile pay senedi fiyatları arasında anlamlı bir bağlantı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

CRITIC ve MABAC yaklaşımları kapsamında BİST'te faaliyet gösteren 18 çimento firmasının 2014-2018 dönemine ilişkin verileri kullanılarak firmaların performansı ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki Akbulut (2020) tarafından incelenmiştir. Çalışma sonucunda iki değişken arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna varılmıştır.

FSWARA'nın Uygulama Alanları

FSWARA yöntemi Ghasemi vd. (2021) tarafından İran'daki medikal turizm için tercih edilen ülkelerin sıralanmasında, Rani vd. (2020) tarafından güneş panelinin seçiminde, Mishra vd. (2020) tarafından optimal biyoenerji üretim teknolojisi alternatifinin seçiminde, Zulfiquar vd. (2020) tarafından sürdürülebilir yeniden üretim tedarik zinciri risklerinin belirlenmesi ve sıralanmasında, Sahebi vd. (2020) tarafından organizasyon yönetiminde dönüşümün önündeki engellerin belirlenmesinde ve Sumrit (2020) tarafından tedarikçi seçiminde kullanılmıştır.

COPRAS'ın Uygulama Alanları

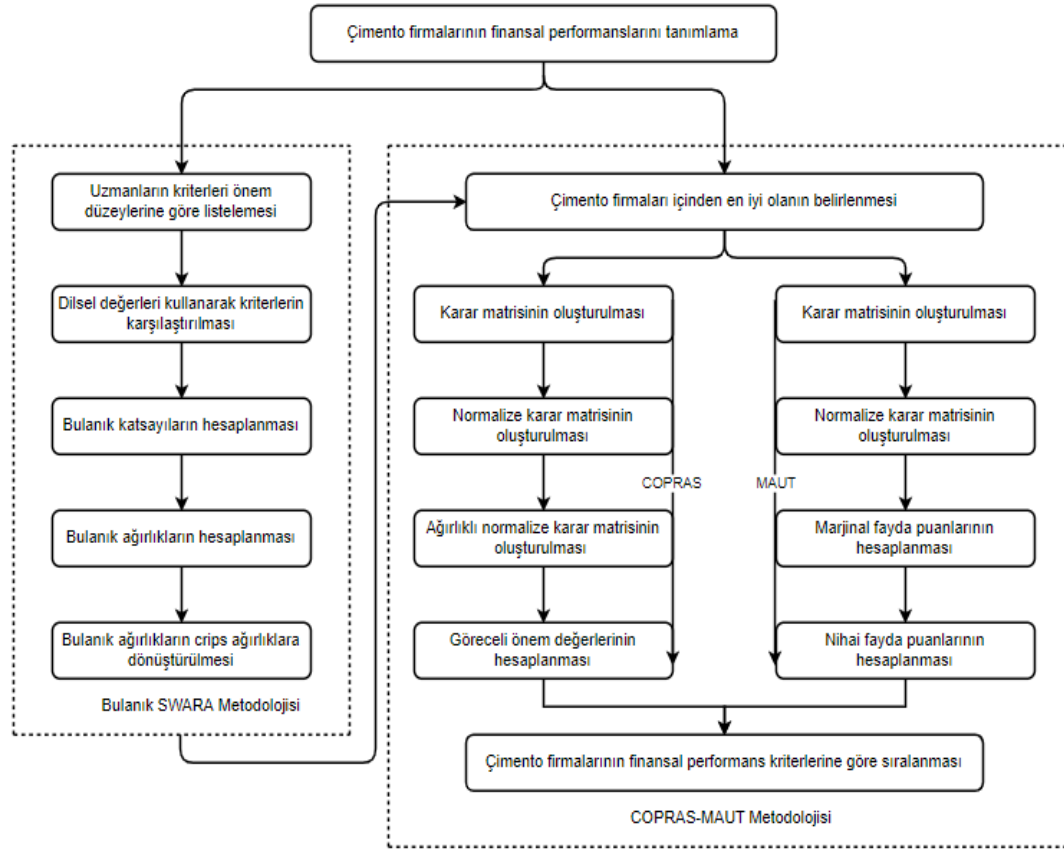
COPRAS yöntemi Anthony vd. (2019) tarafından Hindistan'da faaliyet gösteren kimya firmalarının performans analizinde, Aydın (2020b) tarafından yabancı mevduat bankalarının performansının değerlendirilmesinde, Balali vd. (2021) tarafından doğal gaz tedarik projelerindeki insan kaynakları tehditlerine ilişkin risklerin derecelendirilmesinde, Kablan ve Erdoğan (2021) tarafından bankaların finansal performansının değerlendirilmesinde, Altıntaş (2021) tarafından Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının değerlendirilmesinde, Nweze ve Achebo (2021) tarafından kaynak montajlarının optimum girdi işlem parametrelerine göre değerlendirilmesinde ve Klumbyte vd. (2021) tarafından belediye konut binaların yönetimi ile ilgili yatırım alternatiflerinin sıralanmasında kullanılmıştır.

MAUT'un Uygulama Alanları

MAUT yöntemi Işık ve Koşaroğlu (2020) tarafından BİST'e kayıtlı petrol firmasının performansının analizinde, Aydın (2020a) tarafından BİST'e kayıtlı kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektörünün finansal performans analizinde, Mahendra ve Hartono (2021) tarafından öğrenci seçiminde, Özaydın ve Kayahan (2021) tarafından gıda sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarının değerlendirilmesinde, Rahmadani ve Risnawati (2021) tarafından ikinci el araç seçiminde, Fırat ve Gül (2021) tarafından içme suyu dağıtım sistemlerine yönelik şebeke rehabilitasyonunda öncelikli bölgelerin belirlenmesinde, Stipanovic vd. (2021) tarafından demiryolu bakım ağlarının değerlendirilmesinde ve Aktaş ve Demirel (2021) tarafından firmaların ekonomik, çevresel ve sosyal hedeflerine ulaşma derecelerinin değerlendirilmesinde kullanılmıştır.

Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, çimento firmaları için performans analizi yapılarak bu firmaların değerlendirilmesini iki aşamada gerçekleştirmektir. (1) FSWARA yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi, (2) elde edilen kriter ağırlık değerlerini kullanarak MAUT ve COPRAS yöntemleri ile firmaların finansal performanslarının sıralanması ve karşılaştırılmasıdır. Şekil 1'de yöntemlerin metodolojileri akış şeması olarak verilmiştir.

Şekil 1: Yöntemin Akış Şeması

FSWARA Yöntemi

Kerşulienne, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilen SWARA yöntemi, değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan subjektif yöntemlerdendir. Mavi, Goh ve Zarbakhshnia tarafından 2017 yılında bulanık uzantısı geliştirilmiştir. Bu yöntemin işlem adımları şu şekilde verilmiştir (Mavi vd., 2017, s. 2405-2407; Madenoğlu, 2020, s. 956; Ulutaş vd., 2020, s. 5-7):

Adım 1. Uzmanların kriterleri önem düzeylerine göre listelemesi

Değerlendirme kriterleri “ j ” karar vericiler tarafından önem düzeylerine göre (en yüksek önem düzeyinden en düşük önem düzeyine doğru) sıralanır.

Adım 2. Dilsel değerleri kullanarak kriterlerin karşılaştırılması

İkinci kriterden başlayarak $j - 1$. kriter j . kriter ile karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada uzmanlar, \tilde{b}_j “ortalama değer karşılaştırmalı önemi” ni ifade eden dilsel değerleri kullanır (Chang, 1996, s. 651). Bu değerler ve bulanık değerleri (\tilde{b}_j) Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Bulanık ve Dilsel Değerler

Dilsel Değerler	\tilde{b}_j
Eşit Derecede Önemlidir	(1, 1, 1)
Orta Derecede Daha Az Önemlidir	(2/3, 1, 3/2)
Daha Az Önemlidir	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok Az Önemlidir	(2/7, 1/3, 2/5)
Çok Daha Az Önemli	(2/9, 1/4, 2/7)

Adım 3. Bulanık katsayıların (\tilde{e}_j) hesaplanması

Bulanık katsayılar Eşitlik (1) kullanılarak elde edilir.

$$\tilde{e}_j = \begin{cases} \tilde{l} & j = 1 \\ \tilde{b}_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 4. Önem vektörünün (\tilde{f}_j) hesaplanması

Önem vektörü (\tilde{f}_j) Eşitlik (2) kullanılarak elde edilir.

$$\tilde{f}_j = \begin{cases} \tilde{l} & j = 1 \\ \frac{\tilde{f}_{j-1}}{\tilde{e}_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 5. Kriterlerin bulanık ağırlıklarının ($\tilde{w}_j = (w_j^l, w_j^m, w_j^u)$) hesaplanması

Bulanık ağırlıklar Eşitlik (3) kullanılarak elde edilir.

$$\tilde{w}_j = \frac{\tilde{f}_j}{\sum_{j=1}^n \tilde{f}_j} \quad (3)$$

Bu bulanık ağırlıklar ($\tilde{w}_j = (w_j^l, w_j^m, w_j^u)$) Eşitlik (4) kullanılarak crisp değeri adı verilen normal/bulanık olmayan ağırlıklara (w_j) dönüştürülür.

$$w_j = \frac{w_j^l + w_j^m + w_j^u}{3} \quad (4)$$

Bu crisp ağırlıklar COPRAS ve MAUT yöntemlerinde kullanılacaktır.

COPRAS Yöntemi

COPRAS yöntemi Zavadskas, Kaklauskas tarafından 1996 yılında literatüre kazandırılmıştır. COPRAS yöntemi, kriterlerin fayda ve maliyet özelliklerini dikkate alarak, alternatiflerin sıralanması ve değerlendirmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntemin diğer ÇKKV yöntemlerinden farkı ise, alternatiflerin birbirleriyle kıyaslanması ve birbirlerine olan üstünlüğün yüzdesel olarak gösterilebilmesidir. COPRAS yönteminin işlem adımlarının kolay olması, hesaplamalar için herhangi bir bilgisayar programına ihtiyaç duymaması gibi avantajları mevcuttur. COPRAS yönteminin bulanık ve gri sürümleri de bulunmaktadır. Yöntemin adımları şu şekildedir (Zavadskas ve Kaklauskas, 1996, s. 280; Zavadskas vd., 2007, s. 199-200; Demir vd., 2021, s. 293-294):

Adım 1. Başlangıç karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisinin (A) satırları alternatiflerden sütunları ise kriterlerden oluşur.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mp} \end{bmatrix}$$

m : alternatif sayısı p : kriter sayısı

Adım 2. Karar matrisinin normalize edilmesi

A matrisinin elemanları kullanılarak normalize karar matrisi (X^*) hesaplanır. (x_{ij}^*) normalize karar matrisinin elemanları için Eşitlik (5) kullanılır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, p) \quad (5)$$

$$X^* = \begin{bmatrix} x_{11}^* & \cdots & x_{1p}^* \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1}^* & \cdots & x_{mn}^* \end{bmatrix}$$

şeklinde gösterilir.

Adım 3. Normalize karar matrisinin ağırlıklandırılması

Normalize matrisin elemanları x_{ij}^* değerleri, w_j ağırlıkları ile çarpılıp ağırlıklı normalize karar matrisi (N) Eşitlik (6) kullanılarak elde edilir.

$$n_{ij} = x_{ij}^* w_j \quad (6)$$

Adım 4. S_i^+ ve S_i^- değerlerinin hesaplanması

$$S_i^+ : \text{Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinde fayda kriterleri toplamı} \quad (7)$$

$$S_i^- : \text{Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinde maliyet kriterleri toplamı} \quad (8)$$

Adım 5. Görelî önem değerlerinin hesaplanması

Görelî önem değerleri (Q_i) Eşitlik (9) kullanılarak elde edilir.

$$Q_i = S_i^+ + \frac{\sum_{i=1}^m S_i^-}{S_i^- \sum_{i=1}^m \left(\frac{1}{S_i^-}\right)} \quad (9)$$

Adım 6. Performans indeksi değerlerinin hesaplanması

Performans indeksi değerleri (P_i) Eşitlik (10) kullanılarak elde edilir.

$$P_i = \left(\frac{Q_i}{Q_{max}}\right) \cdot 100 \quad (10)$$

MAUT Yöntemi

MAUT yöntemi Keeney ve Raiffa tarafından 1976 yılında literatüre kazandırılmıştır. MAUT yöntemi, karar vericiler için basit ve sezgisel bir yaklaşımdır. Ayrıca, karar vericinin çeşitli kriterlere göreceli ağırlıkları tahsis etmesine izin verir. MAUT yönteminin altında yatan fikir, herhangi bir karar probleminde maksimize edilmesi gereken gerçek değerli bir fonksiyon veya fayda olduğudur. Karar vericinin tercihleri, bir dizi kriter üzerinden tanımlanan fayda işlevi biçiminde yansıtılır. Tek öznitelik yardımcı program işlevinden türetilen fayda değeri, MAUT yönteminde alternatiflerin performansıdır. Yöntemin adımları şu şekildedir (Keeney ve Raiffa, 1976, s. 569; Işık ve Koşaroğlu, 2020, s. 1399-1400; Demir vd., 2021, s. 307-308):

Adım 1. Başlangıç karar matrisinin oluşturulması

Bu matrisin (X) satırları alternatiflerden ve sütunları kriterlerden oluşur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mp} \end{bmatrix}$$

m : alternatif sayısı ve p : kriter sayısı

Adım 2. Normalize matrisin oluşturulması

Fayda türü kriterler için Eşitlik (11), maliyet türü kriterler için Eşitlik (12) kullanılır.

$$\text{Fayda türü kriter için (daha büyük ölçüt arzu edilir); } n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (11)$$

$$\text{Maliyet türü kriter için (daha küçük ölçüt arzu edilir); } n_{ij} = 1 + \frac{x_i^- - x_{ij}}{x_i^+ - x_i^-} \quad (12)$$

x_i^+ : sütunlarda yer alan maksimum değer

x_i^- : sütunlarda yer alan minimum değer

Kriterlerin sahip oldukları özelliklere göre normalize karar matrisi (N), Eşitlik (13) kullanılarak elde edilir.

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & \cdots & n_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & \cdots & n_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Adım 3. Marjinal fayda puanlarının hesaplanması

Normalize karar matrisinin elemanları ile Eşitlik (14) kullanılarak hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{e^{(n_{ij})^2} - 1}{1,71} \quad (14)$$

$e \cong 2,718$ olup doğal logaritma tabanıdır.

Adım 4. Nihai fayda puanlarının hesaplanması

Marjinal fayda puanlarının (r_{ij}) kriter ağırlıkları (w_j) ile çarpılıp, bu çarpımların toplamından oluşan nihai fayda puanları (R_i^*) Eşitlik (15) kullanılarak hesaplanır.

$$R_i^* = \sum_{j=1}^n r_{ij} \cdot w_j \quad (15)$$

Çimento Firmalarının Performansının Değerlendirilmesi için Önerilen Modelin Uygulanması

Problemin Tanımı

Çalışma, çimento firmalarının finansal performanslarının nicel değerlendirmesine, her firmanın finansal durumunu tanımlayan kriterlere ve çok kriterli değerlendirme yöntemlerinin kullanımına dayanmaktadır. Analizde, çimento firmalarının finansal göstergeleri kriterler olarak kullanılmıştır. Kullanılan kriterler FINNET veri tabanından temin edilmiş olup bu kriterlerin sahip oldukları özellikler ve çalışmada performansları incelenen çimento firmaları ve kullanılan kodları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kullanılan Kriterler, Özellikleri, Çimento Firmaları ve Kodları

Simge	Finansal Kriter	Kod	Firma
F1	Tobin Q (Max)	Ç1	Afyon Çimento
F2	Piyasa Değeri/Defter Değeri (Max)	Ç2	Akçansa
F3	Nakit Oranı (Max)	Ç3	Baştaş Başkent Çimento
F4	Cari Oran (Max)	Ç4	Batı Çimento
F5	Net Kar/Net Satışlar (Max)	Ç5	Batisöke Çimento
F6	Net Kar/Özsermaye (Max)	Ç6	Bursa Çimento
F7	Net Satışlar/Dönen Varlıklar (Max)	Ç7	Çimentaş
F8	Net Satışlar/Toplam Varlıklar (Max)	Ç8	Çimsa
F9	Kısa Vadeli Borç/Toplam Varlıklar (Min)	Ç9	Göлтаş Çimento
F10	Uzun Vadeli Borç/Toplam Varlıklar (Min)	Ç10	Konya Çimento
		Ç11	Nuh Çimento
		Ç12	Oyak Çimento

Verilerin Açıklanması

Tablo 3'te çimento firmalarının 2019'daki finansal değerleri verilmiştir.

Tablo 3: Çimento Firmalarının Finansal Değerlerini Tanımlayan Veriler

2019	F1 max	F2 max	F3 max	F4 max	F5 max	F6 max	F7 max	F8 max	F9 min	F10 min
Ç1	1,3900	3,6600	0,0246	0,0025	0,0046	0,0028	-0,0037	-0,0036	0,2238	0,0002
Ç2	1,1500	1,8700	0,0239	0,0091	0,0032	0,0016	0,0004	0,0009	1,1752	0,0023
Ç3	0,6900	0,7300	0,0188	0,0069	0,0027	0,0006	0,0017	0,0008	1,3699	0,0027
Ç4	0,8800	0,8800	0,0168	0,0032	0,0027	0,0042	-0,0030	-0,0044	0,7204	0,0012
Ç5	1,0200	1,8000	0,0102	0,0018	0,0031	0,0047	-0,0084	-0,0069	0,5602	0,0012
Ç6	1,0100	1,2700	0,0178	0,0109	0,0018	0,0006	0,0003	0,0007	3,3703	0,0091
Ç7	1,0500	1,3900	0,0154	0,0048	0,0020	0,0009	-0,0013	-0,0014	1,5303	0,0027
Ç8	0,9000	0,8800	0,0162	0,0046	0,0036	0,0025	-0,0001	-0,0001	0,7919	0,0020
Ç9	0,9300	1,0500	0,0126	0,0048	0,0036	0,0026	0,0009	0,0012	1,0777	0,0003
Ç10	2,6500	3,7800	0,0144	0,0073	0,0014	0,0005	0,0007	0,0008	3,5841	0,0108
Ç11	0,9800	1,5000	0,0172	0,0069	0,0024	0,0011	0,0013	0,0014	1,6789	0,0071
Ç12	1,8700	2,9000	0,0104	0,0067	0,0014	0,0005	0,0014	0,0012	4,5172	0,0205

Çalışmanın karar matrisi olarak 2019 yılına ait finansal değerler ile işlem adımları yapılmıştır. 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarına ait işlem sonuçları tek bir tabloda gösterilmiştir.

FSWARA Yöntemi Uygulaması

Çalışmada, çimento firması bünyesinde görev yapan ve sektör genelinde deneyimli üç uzmanın görüşüne başvurulmuştur. İlk olarak uzmanlardan kriterleri kendi içinde önem sırasına (en önemli 1'den başlamak kaydıyla) göre sıralanmaları istenmiş daha sonra bu sıralama baz alınarak art arda gelen kriterlerin Tablo 1'de yer alan dilsel değişkenler kullanılarak birbirleri ile kıyaslanması işlemi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen kıyaslamaların ortalamaları alınarak bulanık değerler (\tilde{b}_j) elde edilmiştir. Eşitlik (1), (2) kullanılarak bulanık katsayılar (\tilde{e}_j) ve önem vektörü (\tilde{f}_j) hesaplanmıştır. Eşitlik (3) ile de bulanık ağırlıklar (\tilde{w}_j) hesaplanarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Bulanık SWARA Sonuçları

Kriterler	\tilde{b}_j	\tilde{e}_j	\tilde{f}_j	\tilde{w}_j
F1		(1, 1, 1)	(1, 1, 1)	(0.348, 0.383, 0.425)
F2	(0.286, 0.333, 0.400)	(1.286, 1.333, 1.400)	(0.714, 0.750, 0.778)	(0.248, 0.287, 0.331)
F10	(0.667, 1, 1.500)	(1.667, 2.000, 2.500)	(0.286, 0.375, 0.467)	(0.099, 0.144, 0.198)
F9	(1, 1, 1)	(2.000, 2.000, 2.000)	(0.143, 0.188, 0.233)	(0.050, 0.072, 0.099)
F7	(0.286, 0.333, 0.400)	(1.286, 1.333, 1.400)	(0.102, 0.141, 0.181)	(0.035, 0.054, 0.077)
F8	(1, 1, 1)	(2.000, 2.000, 2.000)	(0.051, 0.070, 0.091)	(0.018, 0.027, 0.039)
F3	(0.400, 0.500, 0.667)	(1.400, 1.500, 1.667)	(0.031, 0.047, 0.065)	(0.011, 0.018, 0.028)
F4	(1, 1, 1)	(2.000, 2.000, 2.000)	(0.015, 0.023, 0.032)	(0.005, 0.009, 0.014)
F5	(0.667, 1, 1.5)	(1.667, 2.000, 2.500)	(0.006, 0.012, 0.019)	(0.002, 0.004, 0.008)
F6	(1, 1, 1)	(2.000, 2.000, 2.000)	(0.003, 0.006, 0.010)	(0.001, 0.002, 0.004)

Daha sonra Eşitlik (4) ile Tablo 4'teki bulanık ağırlıkların ortalaması alınarak Tablo 5'teki crips ağırlıklara dönüştürülmüştür.

Tablo 5: Kriterlerin Crips Ağırlıkları

Kriter	w_j	Kriter	w_j
F1	0,385	F6	0,002
F2	0,289	F7	0,056
F3	0,019	F8	0,028
F4	0,009	F9	0,074
F5	0,005	F10	0,147

Tablo 5, kriterlerin crips ağırlıklarını göstermektedir. Buna göre önem düzeyi en yüksek kriter F1 ile simgelenen Tobin'in Q'su iken, önem düzeyi en düşük kriter ise F6 ile simgelenen net

karın öz sermayeye oranıdır.

COPRAS Yöntemi Uygulaması

Çimento firmalarının değerlendirilmesi için kriterler iki grup halinde düzenlenmiştir.

- 1. tip (max) $F_1, F_2, F_3, F_4, F_5, F_6, F_7, F_8$ maksimize etme kriterleri
- 2. tip (min) F_9, F_{10} en aza indirme kriterleri

Kriterlerin ağırlıkları FSWARA yöntemi tarafından

$$w_j = (0,385 \ 0,289 \ 0,019 \ 0,009 \ 0,005 \ 0,002 \ 0,056 \ 0,028 \ 0,074 \ 0,147)$$

olarak tahmin edilmiştir. 2019 yılına ait başlangıç karar matrisi Tablo 3'te verilmiştir. Kriter türü ayrımı yapılmadan Eşitlik (5) kullanılarak başlangıç karar matrisi normalize edilerek Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Normalize Karar Matrisi

2019	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
Ç1	0,0957	0,1686	0,1241	0,0360	0,1415	0,1239	0,3776	0,3830	0,0109	0,0033
Ç2	0,0792	0,0861	0,1205	0,1309	0,0985	0,0708	0,0408	0,0957	0,0570	0,0383
Ç3	0,0475	0,0336	0,0948	0,0993	0,0831	0,0265	0,1735	0,0851	0,0665	0,0449
Ç4	0,0606	0,0405	0,0847	0,0460	0,0831	0,1858	0,3061	0,4681	0,0350	0,0200
Ç5	0,0702	0,0829	0,0514	0,0259	0,0954	0,2080	0,8571	0,7340	0,0272	0,0200
Ç6	0,0696	0,0585	0,0898	0,1568	0,0554	0,0265	0,0306	0,0745	0,1636	0,1514
Ç7	0,0723	0,0640	0,0777	0,0691	0,0615	0,0398	0,1327	0,1489	0,0743	0,0449
Ç8	0,0620	0,0405	0,0817	0,0662	0,1108	0,1106	0,0102	0,0106	0,0384	0,0333
Ç9	0,0640	0,0484	0,0635	0,0691	0,1108	0,1150	0,0918	0,1277	0,0523	0,0050
Ç10	0,1825	0,1741	0,0726	0,1050	0,0431	0,0221	0,0714	0,0851	0,1740	0,1797
Ç11	0,0675	0,0691	0,0867	0,0993	0,0738	0,0487	0,1327	0,1489	0,0815	0,1181
Ç12	0,1288	0,1336	0,0524	0,0964	0,0431	0,0221	0,1429	0,1277	0,2193	0,3411

Daha sonra normalize karar matrisinin elemanlarıyla kriter ağırlıklarının çarpımı sonucunda elde edilen ağırlıklı normalize karar matrisi Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

2019	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
Ç1	0,03686	0,04872	0,00236	0,00032	0,00071	0,00025	0,02114	0,01072	0,00080	0,00049
Ç2	0,03049	0,02489	0,00229	0,00118	0,00049	0,00014	0,00229	0,00268	0,00422	0,00563
Ç3	0,01830	0,00972	0,00180	0,00089	0,00042	0,00005	0,00971	0,00238	0,00492	0,00660
Ç4	0,02333	0,01171	0,00161	0,00041	0,00042	0,00037	0,01714	0,01311	0,00259	0,00294
Ç5	0,02705	0,02396	0,00098	0,00023	0,00048	0,00042	0,04800	0,02055	0,00201	0,00294
Ç6	0,02678	0,01691	0,00171	0,00141	0,00028	0,00005	0,00171	0,00209	0,01211	0,02226
Ç7	0,02784	0,01850	0,00148	0,00062	0,00031	0,00008	0,00743	0,00417	0,00550	0,00660
Ç8	0,02386	0,01171	0,00155	0,00060	0,00055	0,00022	0,00057	0,00030	0,00284	0,00489
Ç9	0,02466	0,01398	0,00121	0,00062	0,00055	0,00023	0,00514	0,00357	0,00387	0,00073
Ç10	0,07027	0,05032	0,00138	0,00095	0,00022	0,00004	0,00400	0,00238	0,01287	0,02642
Ç11	0,02598	0,01997	0,00165	0,00089	0,00037	0,00010	0,00743	0,00417	0,00603	0,01737
Ç12	0,04958	0,03860	0,00100	0,00087	0,00022	0,00004	0,00800	0,00357	0,01623	0,05014

Eşitlik (7) kullanılarak S_i^+ değerleri Eşitlik (8) kullanılarak S_i^- değerleri Eşitlik (9) ile Q_i değerleri ve Eşitlik (10) ile de P_i değerleri hesaplanarak alternatiflerin sıralamaları da Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Alternatiflerin S_i^+ , S_i^- , Q_i ve P_i Değerleri ve Sıralamalar

2019	S_i^+	S_i^-	$1/S_i^-$	Q_i	P_i	Sıralama
Ç1	0,12142	0,00096	1046,59447	0,12171	71,74	4.
Ç2	0,07367	0,00063	1577,53436	0,07411	43,68	7.
Ç3	0,05433	0,00047	2134,55391	0,05492	32,37	10.
Ç4	0,07284	0,00079	1270,54143	0,07320	43,15	8.
Ç5	0,12572	0,00089	1120,00610	0,12603	74,29	3.
Ç6	0,08497	0,00033	3030,11551	0,08581	50,58	5.

Ç7	0,07214	0,00039	2581,72232	0,07286	42,95	9.
Ç8	0,04633	0,00078	1290,18092	0,04669	27,52	12.
Ç9	0,05379	0,00078	1275,61653	0,05414	31,91	11.
Ç10	0,16858	0,00026	3851,59937	0,16965	100,00	1.
Ç11	0,08349	0,00047	2143,27400	0,08409	49,56	6.
Ç12	0,16799	0,00026	3851,59937	0,16907	99,65	2.

COPRAS yöntemin işlem adımları ayrıntılı bir şekilde 2019 yılı için verildiğinden diğer yıllarda tekrarlanmayacaktır. Sadece yıllara ait hesaplanan performans indeks değerleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Yıllar İtibariyle Alternatiflerin Performans İndeks Değerleri

Alternatifler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ç1	100,00	91,44	56,71	62,50	46,57	71,74
Ç2	47,40	49,61	44,42	41,09	53,59	43,68
Ç3	31,37	25,98	27,05	27,26	32,00	32,37
Ç4	30,30	28,81	28,49	25,52	24,27	43,15
Ç5	39,15	39,53	28,35	30,13	46,71	74,29
Ç6	43,42	35,35	44,26	38,03	50,94	50,58
Ç7	24,48	26,38	24,54	28,62	37,73	42,95
Ç8	39,58	43,25	35,73	37,69	36,30	27,52
Ç9	33,67	33,95	31,02	31,61	29,75	31,91
Ç10	91,74	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Ç11	36,12	39,16	40,95	41,69	55,46	49,56
Ç12	50,03	46,70	58,94	62,86	55,58	99,65

Alternatiflerin hesaplanan performans indeks değerlerine göre oluşan sıralamaları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Yıllar İtibariyle Çimento Firmalarının COPRAS Yöntemine Göre Sıralaması

Alternatifler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ç1	1.	2.	3.	3.	7.	4.
Ç2	4.	3.	4.	5.	4.	7.
Ç3	10.	12.	11.	11.	10.	10.
Ç4	11.	10.	9.	12.	12.	8.
Ç5	7.	6.	10.	9.	6.	3.
Ç6	5.	8.	5.	6.	5.	5.
Ç7	12.	11.	12.	10.	8.	9.
Ç8	6.	5.	7.	7.	9.	12.
Ç9	9.	9.	8.	8.	11.	11.
Ç10	2.	1.	1.	1.	1.	1.
Ç11	8.	7.	6.	4.	3.	6.
Ç12	3.	4.	2.	2.	2.	2.

Tablo 10'da rapor edilen sonuçlara göre 2014 yılında en iyi performans Afyon Çimento'ya ait iken 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 yılları için en iyi performans Konya Çimento'ya aittir.

MAUT Yöntemi Uygulaması

İlk adımda kullanılan 2019 yılına ait başlangıç karar matrisi Tablo 3'te verilmiştir. Daha sonra Eşitlik (11), (12) ve (13) kullanılarak normalize edilen karar matrisi Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Normalize Karar Matrisi

2019	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
Ç1	0,3571	0,9607	1,0000	0,0769	1,0000	0,5476	0,4653	0,3976	1,0000	1,0000
Ç2	0,2347	0,3738	0,9514	0,8022	0,5625	0,2619	0,8713	0,9398	0,7784	0,8966
Ç3	0,0000	0,0000	0,5972	0,5604	0,4063	0,0238	1,0000	0,9277	0,7331	0,8768
Ç4	0,0969	0,0492	0,4583	0,1538	0,4063	0,8810	0,5347	0,3012	0,8843	0,9507
Ç5	0,1684	0,3508	0,0000	0,0000	0,5313	1,0000	0,0000	0,0000	0,9216	0,9507

Ç6	0,1633	0,1770	0,5278	1,0000	0,1250	0,0238	0,8614	0,9157	0,2671	0,5616
Ç7	0,1837	0,2164	0,3611	0,3297	0,1875	0,0952	0,7030	0,6627	0,6957	0,8768
Ç8	0,1071	0,0492	0,4167	0,3077	0,6875	0,4762	0,8218	0,8193	0,8677	0,9113
Ç9	0,1224	0,1049	0,1667	0,3297	0,6875	0,5000	0,9208	0,9759	0,8011	0,9951
Ç10	1,0000	1,0000	0,2917	0,6044	0,0000	0,0000	0,9010	0,9277	0,2173	0,4778
Ç11	0,1480	0,2525	0,4861	0,5604	0,3125	0,1429	0,9604	1,0000	0,6611	0,6601
Ç12	0,6020	0,7115	0,0139	0,5385	0,0000	0,0000	0,9703	0,9759	0,0000	0,0000

Sonra Eşitlik (14) kullanılarak hesaplanan marjinal fayda puanları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Marjinal Fayda Puanları

2019	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10
Ç1	0,0795	0,8867	1,0047	0,0035	1,0047	0,2045	0,1414	0,1001	1,0047	1,0047
Ç2	0,0331	0,0877	0,8608	0,5281	0,2176	0,0415	0,6645	0,8294	0,4870	0,7215
Ç3	0,0000	0,0000	0,2506	0,2158	0,1049	0,0003	1,0047	0,7979	0,4160	0,6767
Ç4	0,0055	0,0014	0,1367	0,0140	0,1049	0,6858	0,1935	0,0555	0,6934	0,8591
Ç5	0,0168	0,0766	0,0000	0,0000	0,1907	1,0047	0,0000	0,0000	0,7825	0,8591
Ç6	0,0158	0,0186	0,1878	1,0047	0,0092	0,0003	0,6432	0,7676	0,0433	0,2168
Ç7	0,0201	0,0280	0,0814	0,0671	0,0209	0,0053	0,3737	0,3224	0,3640	0,6767
Ç8	0,0068	0,0014	0,1109	0,0581	0,3533	0,1488	0,5641	0,5593	0,6567	0,7569
Ç9	0,0088	0,0065	0,0165	0,0671	0,3533	0,1661	0,7804	0,9308	0,5262	0,9891
Ç10	1,0047	1,0047	0,0519	0,2578	0,0000	0,0000	0,7320	0,7979	0,0283	0,1500
Ç11	0,0129	0,0385	0,1559	0,2158	0,0600	0,0121	0,8860	1,0047	0,3205	0,3193
Ç12	0,2554	0,3853	0,0001	0,1967	0,0000	0,0000	0,9143	0,9308	0,0000	0,0000

Daha sonra Eşitlik (15) kullanılarak hesaplanan nihai fayda puanları ve bu puanlara göre çimento firmalarının sıralaması Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: Alternatiflerin Nihai Fayda Puanları ve Sıralamaları

2019	U_i	Sıralama
Ç1	0,5442	2.
Ç2	0,2629	4.
Ç3	0,2161	6.
Ç4	0,1971	9.
Ç5	0,2158	7.
Ç6	0,1167	12.
Ç7	0,1745	10.
Ç8	0,2148	8.
Ç9	0,2624	5.
Ç10	0,7679	1.
Ç11	0,1697	11.
Ç12	0,2887	3.

MAUT yöntemin işlem adımları ayrıntılı bir şekilde 2019 yılı için verildiğinden diğer yıllarda tekrarlanmayacaktır. Sadece yıllara ait hesaplanan nihai fayda puanları Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14: Yıllar İtibariyle Alternatiflerin Nihai Fayda Puanları

Alternatifler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ç1	0,5942	0,2736	0,5585	0,5330	0,3964	0,5442
Ç2	0,3758	0,3439	0,3061	0,2717	0,1736	0,2629
Ç3	0,0966	0,1930	0,1475	0,1504	0,1270	0,2161
Ç4	0,1950	0,1646	0,1064	0,1646	0,2320	0,1971
Ç5	0,0494	0,0336	0,0861	0,2023	0,2084	0,2158
Ç6	0,1241	0,1581	0,1351	0,1466	0,1902	0,1167
Ç7	0,1761	0,1862	0,1033	0,1246	0,1042	0,1745
Ç8	0,2487	0,2397	0,2766	0,2200	0,1979	0,2148
Ç9	0,1260	0,2573	0,2169	0,2173	0,2187	0,2624
Ç10	0,4138	0,7033	0,5836	0,7065	0,7227	0,7679
Ç11	0,1553	0,1600	0,1189	0,1174	0,1109	0,1697
Ç12	0,2311	0,2343	0,1671	0,1295	0,2391	0,2887

Alternatiflerin hesaplanan nihai fayda puanlarına göre oluşan sıralamaları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15: Yıllar İtibariyle Çimento Firmalarının MAUT Yöntemine Göre Sıralaması

Alternatifler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ç1	1.	3.	2.	2.	2.	2.
Ç2	3.	2.	3.	3.	9.	4.
Ç3	11.	7.	7.	8.	10.	6.
Ç4	6.	9.	11.	7.	4.	9.
Ç5	12.	12.	12.	6.	5.	7.
Ç6	10.	11.	8.	9.	8.	12.
Ç7	7.	8.	10.	11.	12.	10.
Ç8	4.	5.	4.	4.	7.	8.
Ç9	9.	4.	5.	5.	5.	5.
Ç10	2.	1.	1.	1.	1.	1.
Ç11	8.	10.	9.	12.	11.	11.
Ç12	5.	6.	6.	10.	3.	3.

Tablo 15'te rapor edilen sonuçlara göre 2014 yılında en iyi performans Afyon Çimento'ya ait iken 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 yılları için en iyi performans Konya Çimento'ya aittir.

Yıllar itibariyle ve kullanılan COPRAS ve MAUT yöntemine göre çimento firmalarına ait sıralamalar karşılaştırma yapmak adına Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16: Yıllar İtibariyle Çimento Firmalarının COPRAS ve MAUT Yöntemlerine Göre Sıralamaları

Alternatifler	Yöntemler	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ç1	COPRAS	1.	2.	3.	3.	7.	4.
	MAUT	1.	3.	2.	2.	2.	2.
Ç2	COPRAS	4.	3.	4.	5.	4.	7.
	MAUT	3.	2.	3.	3.	9.	4.
Ç3	COPRAS	10.	12.	11.	11.	10.	10.
	MAUT	11.	7.	7.	8.	10.	6.
Ç4	COPRAS	11.	10.	9.	12.	12.	8.
	MAUT	6.	9.	11.	7.	4.	9.
Ç5	COPRAS	7.	6.	10.	9.	6.	3.
	MAUT	12.	12.	12.	6.	5.	7.
Ç6	COPRAS	5.	8.	5.	6.	5.	5.
	MAUT	10.	11.	8.	9.	8.	12.
Ç7	COPRAS	12.	11.	12.	10.	8.	9.
	MAUT	7.	8.	10.	11.	12.	10.
Ç8	COPRAS	6.	5.	7.	7.	9.	12.
	MAUT	4.	5.	4.	4.	7.	8.
Ç9	COPRAS	9.	9.	8.	8.	11.	11.
	MAUT	9.	4.	5.	5.	5.	5.
Ç10	COPRAS	2.	1.	1.	1.	1.	1.
	MAUT	2.	1.	1.	1.	1.	1.
Ç11	COPRAS	8.	7.	6.	4.	3.	6.
	MAUT	8.	10.	9.	12.	11.	11.
Ç12	COPRAS	3.	4.	2.	2.	2.	2.
	MAUT	5.	6.	6.	10.	3.	3.

2014-2019 döneminin genelinde performans değerlendirmede önerilen her iki yönteme göre de finansal açıdan en başarılı firma Konya Çimento'dur.

Sonuç

Bu çalışmada, pay senetleri BİST'a kote olan çimento sektörü firmalarının 2014-2019 zaman periyoduna ilişkin finansal performansının ÇKKV teknikleri ile sıralanması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla analiz kapsamında hem piyasa göstergelerinden hem de mali tablolardan elde edilen finansal oranlardan oluşan çeşitli finansal performans

kriterlerin FSWARA-COPRAS ve FSWARA-MAUT modellerine dâhil edilmesiyle çimento firmalarının performans analizi gerçekleştirilmiştir.

Subjektif bir ağırlık belirleme yöntemi olan FSWARA sonuçları göstermektedir ki önem ağırlığı en yüksek olan iki finansal kriter sırasıyla Tobin'in Q'su ve piyasa değeri/defter değeri oranıdır. Bu sonuç göstermektedir ki çimento sektöründe faaliyette bulunan firmalar için mali tablolardan elde edilen bilgilerden ziyade piyasa tabanlı bilgiler daha büyük önem taşımaktadır.

Çimento firmalarının performansının sıralanması için önerilen COPRAS ve MAUT yöntemlerinden elde edilen sonuçlar yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde, her iki yönteme göre de diğer çimento firmalarına kıyasla Konya Çimento'nun gözle görülür bir biçimde daha başarılı bir performans ortaya koyduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu sonuç Konya Çimento'nun sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalar için performans iyileştirme konusunda önemli bir referans kaynağı oluşturduğuna işaret etmektedir. Literatürde Soysal vd. (2017) Ünye Çimento firmasını, Dumanoglu (2010) yıllar itibarıyla farklı firmaları ve Eleren (2007) Batı Çimento firmasını finansal performans açısından en başarılı firma olarak bulmuştur.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde inşaat, alt yapı ve üst yapı yatırımlarının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi veya gerçekleştirilebilmesi büyük ölçüde çimento sektörüyle ilişkilidir. Dolayısıyla, ülke ekonomileri ve finansal piyasalarda bu denli önemli bir yere sahip olan çimento sektörünün performansının veya etkinlik düzeyinin düzenli aralıklarla ölçülmesi ya da analiz edilmesi ve bu ölçümlerin neticesinde elde edilen sonuçların objektif bir şekilde değerlendirilmesi ekonomik sistem içerisindeki her aktör için büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, çimento sektörüne yönelik yapılan performans ya da etkinlik ölçümlerinin hem sektörünün faaliyet kalitesinin artırılmasına hem de sektörde ortaya çıkması muhtemel sorunlar için zamanında tedbirler alınmasına katkı sağlayarak sektörün daha güçlü ve daha dinamik bir yapıya kavuşturulmasına yardım edebilir.

Bu çalışmada Türk ekonomisinin en stratejik sektörlerinden biri olan çimento sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansı analiz edilmiştir. Çalışmada sadece BİST'e kote firmaların kullanılması çalışmanın ilk sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Ayrıca, çalışmanın bir diğer sınırlılığı da seçilen dönemdir. İleriki çalışmalardan farklı değerlendirme kriterleri ve farklı ÇKKV teknikleri kullanılarak çalışmaya derinlik kazandırılabilir. Ayrıca bu çalışmada performans değerlendirmede önerilen hibrid modeller ekonominin diğer sektörlerinde de uygulanabilir.

Kaynakça

- Akbulut, O. Y. (2020). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasındaki ilişkinin bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV teknikleriyle ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları üzerine ampirik bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 471-488.
- Aktaş, N. ve Demirel, N. (2021). A hybrid framework for evaluating corporate sustainability using multi-criteria decision making. *Environ Dev Sustain*, 102, 1-28.
- Altıntaş, F. (2021). Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının CRITIC tabanlı WASPAS ve COPRAS teknikleri ile analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 117-146.
- Anthony, P., Behnoee, B., Hassanpour, M., & Pamucar, D. (2019). Financial performance evaluation of seven Indian chemical companies. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(2), 81-99.
- Arıöz, Ö. ve Yıldırım, K. (2012). Türkiye'de çimento sektöründeki belirsizlikler ve Türk

- çimento sektörünün SWOT analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32), 179-190.
- Atukalp, M. (2019). Borsa İstanbul'da işlem gören çimento firmalarının finansal performansının analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 213-230.
- Aydın, Y. (2020a). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasındaki ilişkinin ENTROPY ve MAUT ÇKKV teknikleriyle değerlendirilmesi: BİST kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektörü firmalarından kanıtlar. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(TBMM 100. YIL Özel Sayısı), 164-185.
- Aydın, Y. (2020b). A hybrid multi-criteria decision making (MCDM) model consisting of SD and COPRAS methods in performance evaluation of foreign deposit banks. *Equinox Journal of Economics, Business & Political Studies*, 7(2), 160-176.
- Balali, A., Valipoura, A., Edwards, R. & Moehler, R. (2021). Ranking effective risks on human resources threats in natural gas supply projects using ANP-COPRAS method: Case study of Shiraz. *Reliability Engineering & System Safety*, 208, 1-9.
- Chang, D.Y. (1996). Applications of The Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*, 95(3), 649-655.
- Çanakçıoğlu, M. (2019). Borsa İstanbul'da işlem gören çimento firmalarının ENTROPY-EATWIOS bütünleşik yaklaşımı ile finansal performanslarının değerlendirmesi. *Journal of Yaşar University*, 14(56), 407-421.
- ÇSAR, (2019). (Dünya Çimento Sektörü Araştırma Raporu, 2019). Erişim Adresi: <http://www.ccst.org.tr/arastirma/98f78136-1722-4e78-884d-fa6247a2eaaf.pdf>. (26.03.2021).
- ÇSR, (2018). (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Çimento Sektörü Raporu, 2018). Erişim Adresi: <http://satso.org.tr/DownloadFile.shx?o=af72d3938fc147e2beaa3a3b51439c68eb4c1866aaa442908a52489f88cf1c9a&bk=1>. (25.03.2021).
- ÇSR, (2020). (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi Çimento Sektörü Raporu, 2020). Erişim Adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu2001011403.pdf>. (25.03.2021).
- Demir, G., Özyalçın, A. T. ve Bircan, H. (2021). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve ÇKKV yazılımı ile problem çözümü*. Ankara. Nobel Yayınevi.
- Dumanoglu, S. (2010). İMKB'de işlem gören çimento şirketlerinin mali performansının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 323-339.
- Eleren, A. (2007). İMKB'ye kayıtlı çimento işletmelerinin finansal tablolarının bulanık mantık yaklaşımı ile değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(1), 141-153.
- Eravucu, E. T., ve Torun, T. (2018). Çok boyutlu performans değerlendirme aracı olarak balanced scorecard modelinin çimento sektöründe kullanılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 523-557.
- Fırat, M. ve Gül, Ş. (2021). TOPSIS ve MAUT yöntemleri ile içme suyu dağıtım sistemlerinde rehabilitasyon önceliğinin belirlenmesi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 33(1), 27-38.
- Ghasemi, P., Mehdiabadi, A., Spulbar, C. & Birau, R. (2021). Ranking of sustainable medical tourism destinations in Iran: An integrated approach using fuzzy SWARA-PROMETHEE. *Sustainability*, 13(2), 1-32.
- Güleç, Ö. F. & Özkan, A. (2018). Gri ilişkisel analiz yöntemi ile finansal performansın değerlendirilmesi: BİST çimento şirketleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe Denetime*

- Bakış*, (54), 77-96.
- Işık, Ö. & Koşaroglu, M. (2020). Analysis of the financial performance of Turkish listed oil companies through the application of SD and MAUT methods, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1395-1411.
- Kablan, A. ve Erdoğan, S. (2021). Mülkiyetine göre bankaların finansal performanslarının COPRAS yöntemi ile analizi: 1980-2018 yılları arası Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm*, 31(163), 67-92.
- Keeney, R.L. & Raiffa, H. (1976). *Decisions with multiple objectives: preferences and value trade offs*. New York. John Wiley & Sons.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K. & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258.
- Kızıllı, E. (2019). Borsada işlem gören şirketlerin finansal performansları ile borsa performansları arasındaki ilişki: BİST taş, toprak endeksindeki çimento firmaları üzerine bir uygulama. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 51-67.
- Klumbytė, E., Bliūdžius, R., Medineckienė, M., & Fokaides, P. A. (2021). An MCDM model for sustainable decision-making in municipal residential buildings facilities management. *Sustainability*, 13(5), 1-16.
- Köleli, Y. (2015). TR63 Bölgesi Çimento Sektör Raporu. T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, Hatay, http://www.dogaka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.dogaka.gov.tr_626_KN2F58CG_ci mento-Sektor-Raporu-2015.pdf (26.03.2021).
- Madenoglu, F. (2020). Personnel selection by using fuzzy hybrid multi criteria decision making methodology. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 953-962.
- Mahendra, G. S. & Hartono, E. (2021). Implementation of AHP-MAUT and AHP-profile matching methods in ojt student placement DSS. *Jurnal Teknik Informatika C.I.T Medicom*, 13(1), 13-22.
- Mavi, R.K., Goh, M. & ZARBakhshnia, N. (2017). Sustainable third-party reverse logistic provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in plastic industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(5-8), 2401-2418.
- Mishra, A. R., Rani, P., Pandey, K., Mardani, A., Streimikis, J., Streimikiene, D. & Alrasheedi, M. (2020). Novel multi-criteria intuitionistic fuzzy SWARA-COPRAS approach for sustainability evaluation of the bioenergy production process. *Sustainability*, 12(4155), 1-16.
- Moghimi, R., & Anvari, A. (2014). An integrated fuzzy MCDM approach and analysis to evaluate the financial performance of Iranian cement companies. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 71(1-4), 685-698.
- Nweze, S. & Achebo, J. (2021). Comparative enhancement of mild steel weld mechanical properties for better performance using COPRAS-ARAS method. *European Journal of Engineering and Technology Research*, 6(2), 70-74.
- Özaydın, G. ve Kayahan, K. A. (2021). ENTROPY tabanlı MAUT, SAW ve EDAS yöntemleri ile finansal performans değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 13-29.
- Rahmadani, N., & Risnawati, R. (2021). The comparison of VIKOR and MAUT methods in the selection of used cars. *Jurnal Riset Informatika*, 3(2), 153-158.
- Raikar, A. V. (2018). An analytical study of the cement sector and selected cement companies in India by using multi criteria decision making (MCDM) technique of analytic hierarchy process (AHP) and VIKOR. *International Journal of Research in Management*,

- Economics and Commerce*, 8(5), 1-11.
- Rani, P., Mishra, A. R., Mardani, A., Cavallaro, F., Štreimikienė, D., & Khan, S. A. R. (2020). Pythagorean fuzzy SWARA–VIKOR framework for performance evaluation of solar panel selection. *Sustainability*, 12(10), 1-18.
- Rezaie, K., Ramiyani, S. S., Nazari-Shirkouhi, S. & Badizadeh, A. (2014). Evaluating performance of Iranian cement firms using an integrated fuzzy AHP–VIKOR method, *Applied Mathematical Modelling*, 38, 5033-5046.
- RK, (2016). (Rekabet Kurumu, 2016). Çimento Sektör Araştırması (Haziran 2016). Erişim Adresi: [http://www.rekabet.gov.tr/Dosya/ sektor-raporlari/12-cimento-sektor-raporu-pdf \(25.03.2021\)](http://www.rekabet.gov.tr/Dosya/ sektor-raporlari/12-cimento-sektor-raporu-pdf (25.03.2021)).
- Sahebi, I. G., Arab, A. & Toufighi, S. P. (2020). Analyzing the barriers of organizational transformation by using fuzzy SWARA. *J. Fuzzy. Ext. Appl*, 1(2), 88-103.
- Saygılı, E. E. ve Şahin, Y. (2018). Finansal performans ile hisse senedi yatırımcı kararları arasındaki ilişki: BİST çimento sektöründe TOPSIS uygulaması. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 1(1), 16-45.
- Soysal, M., Kayalı, C.A., & Aktaş, İ. (2017). BİST’te hisse senetleri işlem gören çimento sanayii sektöründeki firmaların TOPSIS yöntemine göre performans değerlemesi ve analizi. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), 437-452.
- Stipanovic, I., Bukhsh, Z. A., Reale, C. & Gavin, K. (2021). A multiobjective decision-making model for risk-based maintenance scheduling of railway earthworks. *Applied Sciences*, 11(3), 965.
- Sumrit, D. (2020). Supplier selection for vendor-managed inventory in healthcare using fuzzy multi-criteria decision-making approach. *Decision Science Letters*, 9(2), 233-256.
- TSKB, (2018). (Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası A.Ş., 2018). Sektörel Görünüm: İnşaat, Çimento Seramik, Sektörü, 2018). Erişim Adresi: [http://www.tskb.com.tr/i/content/3540_1_Sekt%C3%B6rel%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm_%C4%B0n%C5%9Faat%20%C3%87imento%20ve%20Seramik%20\(May%C4%B1s\).Pdf \(26.03.2021\)](http://www.tskb.com.tr/i/content/3540_1_Sekt%C3%B6rel%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm_%C4%B0n%C5%9Faat%20%C3%87imento%20ve%20Seramik%20(May%C4%B1s).Pdf (26.03.2021)).
- Ulutaş, A., Karakuş, C. B. & Topal, A. (2020). Location selection for logistics center with fuzzy SWARA and COCOSO methods. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 38(1), 1-17.
- Zavadskas, E. K. & Kaklauskas, A. (1996). System technical evaluation of buildings (Pastatų sistemotechninis įvertinimas). Vilnius: Technika, (in Lithuanian).
- Zavadskas, E.K., Kaklauskas, A., Peldschus, F. & Turskis, Z. (2007). Multi-attribute assessment of road design solution by using the COPRAS method. *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, 2(4), 195-203.
- Zulfiquar N. A., Ravi, K. & Ravi, S. (2020) Evaluation and ranking of solutions to mitigate sustainable remanufacturing supply chain risks: a hybrid fuzzy SWARA fuzzy COPRAS framework approach. *International Journal of Sustainable Engineering*, 13(6), 473-494.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kuşak Yol Ülkelerinin Lojistik ve Çevresel Performansının Analizi

An Analysis Of The Logistics And Environmental Performance Of Bri Countries

Gökhan AKANDERE^{a*}

^aDr.Öğr.Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5051-1154

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Nisan 2021

Kabul tarihi: 15 Haziran 2021

Anahtar Kelimeler:

Kuşak Yol,

TOPSIS,

Entropi,

LPI,

EPI

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Kuşak Yol ülkelerinin çevresel ve lojistik performansını Lojistik Performans Endeksi (LPI) ve Çevresel Performans Endeksi (EPI) alt kriterleri kapsamında bütünlük Entropi-TOPSIS yöntemleriyle değerlendirmektir. Araştırmada 2013 yılında oluşturulan Kuşak Yol projesi kapsamında yıllık beş yüz bin TEU konteyner elleçleyen ülkelerin 2014, 2016 ve 2018 yılları Lojistik Performans Endeksi (LPI) ve Çevre Performans Endeksi (EPI) raporlarında yer alan alt kriter puanlarına göre çevresel ve lojistik performansının değerlendirilmesi yapılmıştır. Çevresel ve lojistik performans değerlendirilmesi sonucuna göre 2014 yılında Singapur, 2016 ve 2018 yılında Yunanistan ilk sırada yer alarak en iyi çevresel ve lojistik performans gösteren ülkeler olmuştur. 2014 yılında Singapur, Slovenya, Portekiz Yunanistan, Myanmar, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Kuveyt, 2016 yılında Yunanistan, İtalya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Portekiz, Slovenya, Filipinler, Lübnan, Tayland, İsrail, Kenya, Malezya, Türkiye ve Cezayir ve 2018 yılında Yunanistan, İtalya, Romanya, Rusya, İsrail, Portekiz, Kuveyt, Malezya, Lübnan, Singapur, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Cezayir çevresel ve lojistik performans değerlendirmesinde başarılı ülkeler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, 2014 yılında Çin, Hong Kong, Hindistan, Kenya, Pakistan ve Filipinler, 2016 yılında Myanmar ve Pakistan ve 2018 yılında Pakistan ve Hindistan çevresel ve lojistik performans değerlendirmesinde başarısız ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada 2014 yılında hava kalitesi, 2016 yılında su ve sanitasyon, 2018 yılında su kaynakları en yüksek puanlı kriterler ve 2014, 2016 ve 2018 yılları için gümrük kontrol işlemlerinin verimliliği en düşük puanlı kriter olduğu görülmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 25, 2021

Accepted June 15, 2021

Keywords:

Belt Road,

TOPSIS,

Entropy,

LPI,

EPI

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the environmental and logistics performance of Belt and Road countries through integrated Entropy-TOPSIS methods within the scope of Logistics Performance Index (LPI) and Environmental Performance Index (EPI) sub-criteria. In the research, the environmental and logistics performance of the countries that handle five hundred thousand TEU containers annually within the scope of the Belt Road project created in 2013 was evaluated according to the sub-criteria scores of the Logistics Performance Index (LPI) and Environmental Performance Index (EPI) reports for the years 2014, 2016 and 2018. According to the results of the environmental and logistics performance evaluation, Singapore in 2014 and Greece in 2016 and 2018 ranked first among the countries with the best environmental and logistics performance. Singapore, Slovenia, Portugal Greece, Myanmar, Italy, United Arab Emirates, Israel and Kuwait in 2014, Greece, Italy, Romania, Russia, Ukraine, Portugal, Slovenia, Philippines, Lebanon, Thailand, Israel, Kenya, Malaysia, Turkey in 2016 and Algeria, and in 2018, Greece, Italy, Romania, Russia, Israel, Portugal, Kuwait, Malaysia, Lebanon, Singapore, United Arab Emirates, Egypt and Algeria were determined to be successful countries in environmental and logistics performance evaluation. In addition, it was concluded that China, Hong Kong, India, Kenya, Pakistan and Philippines in 2014, Myanmar and Pakistan in 2016 and Pakistan and India in 2018 were unsuccessful countries in environmental and logistics performance evaluation. In the research, it was seen that air quality in 2014, water and sanitation in 2016, water resources in 2018 were the highest scoring criteria, and the efficiency of customs control transactions for 2014, 2016 and 2018 were the lowest scoring criteria

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gakandere@selcuk.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the study, performance ratings were made for each year in 2014, 2016 and 2018 according to the Logistics Performance Index (LPI) is the efficiency of customs control operations, the quality of the infrastructure related to trade and transportation, the ease of sending shipments at competitive prices, the quality and competence of logistics services, the tracking and traceability of shipments, the frequency of shipments reaching the buyer on time, and the Environmental Performance Index (EPI) air quality, water and sanitation, biodiversity and habitat, forests, fisheries, climate and energy, water resources, agriculture criteria of countries with seaway connections and handling five hundred thousand TEU containers per year within the scope of the Belt Road project.

In the literature, it has been observed that performance indicators in the measurement of Logistics and Environmental performance are studies in which different weighting, new measurement models are applied, statistical methods and MCDM methods are used. However, there are few studies in the literature on the evaluation of Logistics and Environmental performance of Belt Road countries with multi-criteria decision making methods. In the research, it is thought that the use of integrated Entropy-TOPSIS management for the performance evaluation of 16 countries that handle five hundred thousand TEU containers annually within the scope of the Belt Road project will contribute to the literature. The purpose of this research is to evaluate the rankings of Belt Road countries in terms of The Logistics Performance Index (LPI) is the efficiency of customs control operations, the quality of the infrastructure related to trade and transportation, the ease of sending shipments at competitive prices, the quality and competence of logistics services, the tracking and traceability of shipments, the frequency of shipments reaching the buyer on time, and the Environmental Performance Index (EPI) air quality, water and sanitation, biodiversity and habitat, forests, fisheries, climate and energy, water resources, agriculture criteria 2014, 2016 and 2018. It is expected that the outputs obtained from the research will be used by decision makers and contribute to the literature by guiding the evaluation of Belt Road countries.

Performance of Belt Road countries will be evaluated through integrated Entropy-TOPSIS methods. the Logistics Performance Index (LPI) is the efficiency of customs control operations, the quality of the infrastructure related to trade and transportation, the ease of sending shipments at competitive prices, the quality and competence of logistics services, the tracking and traceability of shipments, the frequency of shipments reaching the buyer on time, and the Environmental Performance Index (EPI) air quality, water and sanitation, biodiversity and habitat, forests, fisheries, climate and energy, water resources, agriculture were used in the study. The ratios calculated in the study, integrated Entropy-TOPSIS multi-criteria decision making methods were used as an evaluation factor.

According to the results of the environmental and logistics performance evaluation, Singapore in 2014 and Greece in 2016 and 2018 were the best countries. Singapore, Slovenia, Portugal Greece, Myanmar, Italy, United Arab Emirates, Israel and Kuwait in 2014, Greece, Italy, Romania, Russia, Ukraine, Portugal, Slovenia, Philippines, Lebanon, Thailand, Israel, Kenya, Malaysia, Turkey in 2016 and Algeria, and in 2018, Greece, Italy, Romania, Russia, Israel, Portugal, Kuwait, Malaysia, Lebanon, Singapore, United Arab Emirates, Egypt and Algeria were determined to be successful countries in environmental and logistics performance evaluation. In addition, it was concluded that China, Hong Kong, India, Kenya, Pakistan and Philippines in 2014, Myanmar and Pakistan in 2016 and Pakistan and India in 2018 were unsuccessful countries in environmental and logistics performance evaluation. In the research, it was seen that air quality in 2014, water and sanitation in 2016, water resources in 2018 were the highest scoring criteria, and the efficiency of customs control transactions for 2014, 2016 and 2018 were the lowest scoring criteria.

With practices such as increasing the efficiency of the customs process, strengthening the quality of infrastructure related to trade and transportation, providing access to competitive priced transportation operations, increasing the quality of logistics service with specialized enterprises, improving the ability to instantly track and monitor shipments, and increasing the frequency of delivery to the recipient on time the Belt Road countries will be able to increase their logistics performance.

In addition, reducing the dangers to human health caused by five environmental risk factors such as unsafe water, unsafe health conditions, particulate matter pollution in the environment, domestic air pollution from solid fuels and ozone pollution in the environment, increasing trends in national efforts to reduce carbon emission intensity, monitoring the proportion of treated wastewater from households and industrial sources before discharging it to the environment, increasing the percentage of a population with access to safe drinking water and sanitation infrastructure, to adapt the fertilization applications to the nitrogen needs of the crop areas, taking precautions against the dangers of extinction as a result of overfishing, reducing exposure to fine particulate matter, nitrogen dioxide and the percentage of the population that burns solid fuels indoors, in addition to the species that conservation policies aim to protect, the protection of the terrestrial and marine areas and the increase of the green areas in the total area of the country will increase their environmental performance.

Giriş

Çin hükümeti tarafından önerilen Kuşak Yol Girişimi (BRI), küresel ticaret sistemini ve güvenliğini sürdürmek, ülkeler arasında işbirliği ve karşılıklı fayda sağlamak ve açık bir dünya ekonomik sisteminin gelişimini teşvik etmek için ortaya çıkartılmış bir girişimdir. Bu girişim, küresel arazi alanının % 39'unu, nüfusun % 62'sini, hane tüketiminin % 24'ünü, küresel GSYİH'nın % 31'ini (Dünya Bankası, 2018), toplam küresel nüfusun % 43,4'ünü ve toplam dünya ticaretinin % 21,7'sini oluşturan 65 ülkeli bir pazarı kapsamaktadır (BRI Büyük Veri Raporu, 2018).

Küreselleşmenin etkisiyle artan ticaret faaliyetleriyle uluslararası lojistiğe olan ihtiyaç artmıştır. Ülkelerin lojistik açısından performansını ölçmek için 2007 yılında Dünya Bankası, ülkeleri genel lojistik performanslarına göre sıralamak için altı temel göstereyi kullanan Lojistik Performans Endeksi'ni (LPI) oluşturmuştur (Worldbank, 2021). Geçtiğimiz on yılda LPI, politika yapıcılar ve araştırmacılar tarafından lojistik ve yük taşımacılığı ile konularda yaygın olarak kullanılmıştır.

Sürdürülebilirliğin çevresel boyutuna odaklanan Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksini (ESI) tamamlayan Çevresel Performans Endeksi (EPI), insan sağlığı üzerindeki çevresel baskıları azaltmada ve ekosistem canlılığını ve sağlam doğal kaynak yönetimini teşvik etmede bir politika performansı ölçüsü ihtiyacına yönelik oluşturulmuştur (ESI, 2021). Ülkeler küresel ısınma, iklim değişikliği ve artan sera gazı emisyonlarının etkisiyle lojistik sektörü gibi çevreye olumsuz etkileri olan birçok sektörde yeniden yapılanma faaliyetleri başlatmıştır.

Çalışmada öncelikle literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra araştırmada kullanılan kriterlerin nasıl belirlendiği ortaya koyulmuştur. Sonrasında Entropi ve TOPSIS yöntemlerinin çözüm adımları gösterilmiştir. Uygulama kısmında seçilen Kuşak Yol ülkelerinin çevresel ve lojistik performansı entegre Entropi-TOPSIS yöntemi ile değerlendirilerek ülkeler sıralanmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın sonuçları değerlendirilmiş ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler sıralanmıştır.

Literatür

Lojistik performansın çok boyutlu bir değerlendirmesi olan Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi (LPI), belirli bir ülkenin ticaret ve ulaşım kolaylığını ölçmek ve bu sayede iyileştirmenin başlıca engellerini ve fırsatlarını tanımlamaya odaklanan uluslararası bir kıyaslama aracıdır. Öte yandan Lojistik Performans Endeksi (LPI), zamanla lojistik eğilimleri anlamayı mümkün kılan bir performans eğilimleri analizi de sağlamaktadır. Lojistik Performans Endeksinin (LPI) çerçevesini ve ülkelerin lojistik performansını oluşturan altı boyut aşağıda özetlenmektedir (LPI, 2021):

Gümrük; Gümrük sürecinin etkinliği.

Altyapı; Ticaret ve ulaşım ile ilgili altyapı kalitesi.

Uluslararası Gönderiler; Rekabetçi fiyatlı gönderilerin düzenlenmesi kolaylığı.

Lojistik Kalite; Yetkinlik ve lojistik hizmet kalitesi.

Takip ve İzleme; Sevkiyatları takip etme ve izleme yeteneği.

Zamanlama; Gönderilenlerin planlanan veya beklenen süre içinde alıcıya ulaşma sıklığı.

Yalçın ve Ayvaz (2020), Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Bulanık TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) yöntemleri bütünleşik şekilde kullanılmış, beş ülkenin LPI Endeks skorlarının alt boyutları kriter olarak değerlendirilmiş ve lojistik performansa göre sıralanmıştır. Araştırma sonucunda, performans değerlendirmesine

göre Türkiye'nin ilk sırada yer alan ülke olduğu belirlenmiştir. Rezaei vd., (2018), çok kriterli bir karar analizi yöntemi olan Best–Worst Yöntemi (BWM) kullanarak, farklı ülkelerde yer alan 107 uzmanın LPI Endeksinin alt bileşenlerinin ağırlıklarını belirlemeye çalışmıştır. Altyapı lojistik performans kriterinin en önemli ve takip ve izleme kriterinin ise en az önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Oğuz vd., (2019), Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden biri olan TOPSIS yöntemiyle Güney Kore, Hong Kong, Singapur, Endonezya, Malezya, Tayvan ve Tayland ülkesinin lojistik performanslarını değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucunda lojistik performans olarak en başarılı ülkenin Singapur, en az başarılı olan ülkenin ise Endonezya olduğu saptanmıştır.

Ustalı ve Tosun (2020), G-20 ülkelerinin, lojistik performans açısından karşılaştırmalı etkinliği, Veri Zarflama Analizi ile CCR ve BCC girdi temelli modellerle belirlenmiştir. Araştırmada, ülke etkinlik değerlerinin ve referans gruplarının yıllara göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca Çin ve Hindistan'ın, etkinlik türleri açısından sürekli iyileşme gösterdikleri bulgusuna da ulaşılmıştır.

Cansız ve Ünsalan (2020), liman alt yapı kalitesi, layner taşımacılığı, gümrük giderleri, havayolu yük taşımacılığı, ihracat miktarı değişkenlerin LPI ile ilişkisi istatistiksel olarak ele alınmış ve istatistiksel olarak anlamlı sayısal verilerle LPI için yapay zekâ ve çok değişkenli lineer regresyon (MLR) yöntemleri kullanılarak tahmin modelleri geliştirmişlerdir.

Stojanovic ve Puska (2021), CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) yöntemlerine dayalı bir hibrit çok kriterli yaklaşım kullanılarak Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmiş ve hangi ülkenin bölgesel bir lojistik merkez kurmak için en iyi koşullara sahip olduğu belirlemişlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin bölgesel bir lojistik merkezi kurmak için en iyi koşullara sahip olduğunu saptanmıştır.

Ulutaş ve Karaköy (2019), LPI endeksi alt kriterlerinin ağırlıklarının belirlenmesinde sübjektif (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis, SWARA) ve objektif (KRİTİK) iki ağırlıklandırma yöntemi entegre edilmiş, PIV yöntemi kullanılarak AB üyesi ülkelerin lojistik performansı değerlendirmişlerdir. Çakır (2017), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkelerinin lojistik performansını Lojistik Performans Endeksi kriterler arası korelasyon (CRITIC), basit toplam ağırlıklandırma (SAW) ve Peters'in bulanık regresyon metotları kullanarak değerlendirmişlerdir.

Mercagöz vd., (2020), 28 Avrupa Birliği (AB) üye ve 5 AB aday ülkesinin, lojistik performans puanlarını COPRAS-G (Complex Proportional Assessment Of Alternatives-Gray) yöntemiyle ve hesaplanan sıralamanın geçmiş endeks verilerini temsil edip etmediğini görmek için sıralamaların ikili karşılaştırmaları Spearman Rank ve Kendall's Tau Correlation yöntemleri kullanarak değerlendirmişlerdir. Özmen (2019), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin lojistik rekabet gücünü LPI endeks kriterleri üzerinden, Mahalanobis mesafe (MD) tabanlı TODIM (Etkileşimli ve Çok Kriterli Karar Verme) yöntemleriyle saptamıştır.

Karaköy ve Ölmez (2019), Balkan ülkelerinin lojistik performans endeksleri ÇKKV yöntemleri olan Entropy ve OCRA (Operational Competitiveness Ratings Analysis) yöntemleriyle analiz edilmiştir. Dahab ve Ibrahim (2018), gerekçeli ağırlık değerleri çok kriterli bir karar analiz yöntemi olan TOPSIS kullanarak, ülkelerin sıralamasını Dünya Bankası'nın ve literatürde bulunan diğer sıralama sonuçlarıyla karşılaştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre,

TOPSIS normal ağırlığını ve TOPSIS Entropi ağırlığını kullanan genel puanlardaki küçük fark olması nedeniyle, iki sıralama arasındaki farkların nispeten küçük olduğu tespit edilmiştir.

Yıldırım ve Mercangöz (2020), OECD ülkelerinin lojistik performanslarının yıllara göre değerlendirilmesi için gri katkı oranı değerlendirme (ARAS-G), hesaplanan sıralamalar ve yıllık sıralama içerisindeki ilişkileri araştırmak için de Spearman ρ ve Kendall Tau korelasyon yöntemlerini kullanmıştır. Sonuçlar, ARAS-G yöntemiyle hesaplanan sıralamaların yıllarla en güçlü ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Çevre Performans Endeksi (EPI), ülkelerin yüksek öncelikli çevre konularındaki performansını insan sağlığının ve ekosistemlerin korunması alanlarında yoğunlaştırmaktadır. Bu iki politika hedefi çerçevesinde, Çevre Performans Endeksi (EPI), çeşitli alanlarda ulusal performansları değerlendirmektedir. (EPI, 2021a). Çevresel Performans Endeksi (EPI), dünyadaki sürdürülebilirlik durumunu 11 sorun kategorisinde 32 performans göstergesi kullanarak 180 ülkenin çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı verilerine dayalı olarak sıralayan bir uluslararası kabul görmüş bir endekstir (EPI, 2021c). Çevre Performans Endeksinde ülkeler (EPI) 1 ile 100 arasındaki sayısal değere göre sıralanmaktadır. Çevre Performans Endeksinin (EPI) çerçevesi ve ülkelerin performansı, çevresel risk maruziyeti, iklim ve enerji göstergeleri, su kaynakları, su ve sanitasyon, tarım, balıkçılık, hava kalitesi, biyoçeşitlilik ve habitat, ormanlar olmak üzere dokuz boyutta değerlendirilmektedir (EPI, 2020b, s. 48-168).

Bilbao-Terol vd., (2014) çalışmada, 132 ülkenin Düzeltmiş Net Tasarruf (ANS), Ekolojik Ayak İzi (ECF), Çevresel Performans Endeksi (EPI) ve İnsani Gelişme Endeksi (İGE) verileri TOPSIS yöntemi kullanılarak değerlendirmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Fransa, İtalya ve Hollanda'nın en başarılı ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tang vd., (2019), 39 endeksi ve üç kategoriyi (ekonomik, sosyal ve ekolojik gelişme) içeren bir değerlendirme endeks sistemi kurulmuş, endeks sistemine dayalı olarak değerlendirme puanına göre her bir endekse ağırlık atamak için Entropi ve değerlendirme sürecindeki mevcut belirsizliği azaltmak için gri ilişki analizinin kullanıldığı entegre edilmiş bir TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Ayçın ve Çakın (2019), bütünlük çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak ülkelerin çevresel performanslarını altı farklı modelle değerlendirmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Avusturya, Danimarka ve Fransa'nın en iyi çevresel performans gösteren ülkeler olduğu saptanmıştır.

Gallego-Álvarez^[1] vd., (2014), 149 ülkenin çevresel performans endeksinde yer alan çevresel göstergelere ilişkin alanlar ve değişkenleri keşifsel bir yöntem olan HJ-biplot kullanarak çok değişkenli bir analiz yapmıştır. Ampirik analizden elde edilen bulgu sonucunda, ekonomik refah ve eğitim gibi sosyoekonomik faktörlerin yanı sıra kamu yönetimi tarzının temsil ettiği kurumsal faktörlerin, özellikle yolsuzluğun kontrolü, analiz edilen ülkelerde çevresel performansın belirleyici faktörler olduğu belirlenmiştir.

Literatürde lojistik ve çevresel performansın ölçülmesinde performans göstergelerinin farklı ağırlıklandırma, yeni ölçüm modellerinin uygulandığı, istatistiksel yöntemler ve ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu bağlamda literatürde Kuşak Yol ülkelerinin Lojistik ve Çevresel performansının çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirmesine yönelik az sayıda çalışma bulunmaktadır. Araştırmada Kuşak Yol projesi kapsamında yıllık beş yüz bin TEU konteyner elleçleyen ülkelerin performans değerlendirmesi için bütünlük Entropi-TOPSIS yönetimi kullanımının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı, 2013 yılında oluşturulan Kuşak Yol ülkelerinin Lojistik Performans Endeks (LPI) ve Çevre Performans Endeks (EPI) raporlarının yayınlandığı 2014,

2016 ve 2018 yılları açısından değerlendirmektedir. Araştırma sonucu elde edilen çıktıların karar alıcılar tarafından kullanılması ve Kuşak Yol ülkelerinin değerlendirilmesine yol göstererek literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Çalışmada, Kuşak Yol projesi kapsamında denizyolu bağlantısı olan ve yıllık beş yüz bin TEU konteyner elleçleyen ülkelerin, Lojistik Performans Endeksi (LPI) gümrük kontrol işlemlerinin verimliliği, ticaret ve taşımacılık ile ilgili altyapının kalitesi, rekabetçi fiyatla sevkiyat gönderebilme kolaylığı, lojistik hizmet kalitesi ve yetkinliği, sevkiyatların izleme ve takip edilebilirliği, alıcıya zamanında ulaşan sevkiyatların sıklığı ve Çevre Performans Endeksi (EPI) hava kalitesi, su ve sanitasyon, biyoçeşitlilik ve habitat, ormanlar, balıkçılık, iklim ve enerji, su kaynakları, tarım alt kriterleri üzerinden 2014, 2016 ve 2018 yılları için performans derecelendirmesi yapılmıştır.

Literatürde performans değerlendirmesi için yaygın yöntemlerden olan Entropi, TOPSIS ve bu yöntemlerin bütünleşik uygulanması gibi çok kriterli karar verme yaklaşımları uygulanmaktadır. Araştırmada hesaplanan oranlar, entegre Entropi-TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirme faktörü olarak kullanılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş ve çeşitli kriterlerin belirlendiği görülmüştür. Bu kriterler Tablo 1’de gösterilmiştir. Araştırmada, Lojistik Performans Endeksi (LPI) gümrük kontrol işlemlerinin verimliliği, ticaret ve taşımacılık ile ilgili altyapının kalitesi, rekabetçi fiyatla sevkiyat gönderebilme kolaylığı, lojistik hizmet kalitesi ve yetkinliği, sevkiyatların izleme ve takip edilebilirliği, alıcıya zamanında ulaşan sevkiyatların sıklığı ve Çevre Performans Endeksi (EPI) hava kalitesi, su ve sanitasyon, biyoçeşitlilik ve habitat, ormanlar, balıkçılık, iklim ve enerji, su kaynakları, tarım alt kriterleri literatürde yer alan çalışmalar dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Literatürde Yer Alan Değerlendirme Kriterleri

Kriter	Alt Kriter	Kısaltma	Literatür
LPI	Gümrük Kontrol İşlemlerinin Verimliliği	C	Dahab ve Ibrahim (2020, s. 273), Koç ve Tosun (2020, s. 768), Ulutaş ve Karaköy (2021), Jin vd., (2020, s. 3251), Tang vd., (2019, s. 256)
	Ticaret ve Taşımacılık İle İlgili Altyapının Kalitesi	I	
	Rekabetçi Fiyatla Sevkiyat Gönderebilme Kolaylığı	IS	
	Lojistik Hizmet Kalitesi ve Yetkinliği	LQC	
	Sevkiyatların İzleme ve Takip Edilebilirliği	TT	
	Alıcıya Zamanında Ulaşan Sevkiyatların Sıklığı	T	
EPI	Hava kalitesi	AIR	Çakın ve Ayçin (2019, s. 642), Jin vd., (2020, s. 3251), Zheng ve Bedra (2018, s. 3063), Tang vd., (2019, s. 256), Li vd., (2020, s. 106044), Bilbao-Terol vd., (2014, s. 4), Sahin ve Pehlivan (2017)
	Su ve Sanitasyon	H2O	
	Biyoçeşitlilik ve Habitat	BDH	
	Ormanlar	FOR	
	Balıkçılık	FIS	
	İklim ve Enerji	CCE	
	Su kaynakları	WRS	
	Tarım	AGR	

Araştırmada entegre Entropi-TOPSIS yönteminin seçilmesinin nedeni, Entropi yöntemiyle uzmanların kişisel yargı ve düşüncelerine başvurmadan literatüre göre belirlenen kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplanmasına ve TOPSIS yöntemiyle Kuşak Yol ülkelerinin değerlendirme faktörlerinin en uygun şekilde sıralanmasına imkan sağlamasıdır. Deng vd., (2000), Entropi yönteminden elde edilen objektif ağırlıklarla modifiye edilmiş TOPSIS yaklaşımının karşılaştırma problemi için uygun olduğunu belirtmiştir.

Araştırmanın uygulama bölümünde, Entropi yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplanmaktadır ve daha sonra TOPSIS yöntemiyle de ülkeler değerlendirilmektedir. Ayrıca yöntem uygulanırken, Lojistik Performans Endeksi (LPI) gümrük kontrol işlemlerinin verimliliği, ticaret ve taşımacılık ile ilgili altyapının kalitesi, rekabetçi fiyatla sevkiyat gönderebilme kolaylığı, lojistik hizmet kalitesi ve yetkinliği, sevkiyatların izleme ve takip

edilebilirliği, alıcıya zamanında ulaşan sevkiyatların sıklığı ve Çevre Performans Endeks (EPI) hava kalitesi, su ve sanitasyon, biyoçeşitlilik ve habitat, ormanlar, balıkçılık, iklim ve enerji, su kaynakları, tarım alt kriterleri yöntemde maksimize edilecektir. Araştırmada kullanılan değerlendirme kriterleri ve ülkeler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Değerlendirme Kriterleri ve Ülkeler

Kriter	Alt Kriter	Ülkeler	Kısaltma	
Lojistik Performans Endeks (LPI) Skoru	Gümrük Kontrol			
	İşlemlerinin Verimliliği	Çin	CHN	
	Ticaret ve Taşımacılık İle İlgili Altyapının Kalitesi	Mısır	EGY	
	Rekabetçi Fiyatla Sevkiyat Gönderebilme	Yunanistan		
	Kolaylığı		GRC	
	Lojistik Hizmet Kalitesi ve Yetkinliği	Hong Kong	HKG	
	Sevkiyatların İzleme ve Takip Edilebilirliği	Hindistan	IND	
	Alıcıya Zamanında Ulaşan Sevkiyatların Sıklığı	Endonezya	IDN	
	Çevre Performans Endeks (EPI) Skoru	Hava kalitesi	İtalya	ITA
		Su ve Sanitasyon	Malezya	MYS
Biyoçeşitlilik ve Habitat		Filipinler	PHL	
Ormanlar		Rusya	RUS	
Balıkçılık		Suudi Arabistan	SAU	
İklim ve Enerji		Singapur	SGP	
Su kaynakları		Tayland	THA	
Tarım		Türkiye	TUR	
		Birleşik Arap Emirlikleri	ARE	
		Vietnam	VNM	
		İsrail	ISR	
		Cezayir	DZA	
		Ürdün	JOR	
		Kenya	KEN	
		Kuveyt	KWT	
		Lübnan	LBN	
		Myanmar	MMR	
		Pakistan	PAK	
	Portekiz	PRT		
	Romanya	ROM		
	Slovenya	SVN		
	Ukrayna	UKR		

Entropi Ağırlığı ve TOPSIS Yöntemi

Entropi-TOPSIS yönteminin modelleme adımları aşağıdaki gibidir. Tablo 2’de listelenen ülkelerdeki Lojistik Performans Endeks (LPI) skoru ve Çevre Performans Endeks (EPI) skoru için orijinal değerlendirme endeksi matrisi, bir bilgi karar matrisi olarak formüle edilebilir. Ülkelerdeki Lojistik Performans Endeks (LPI) skoru ve Çevre Performans Endeks (EPI) için orijinal değerlendirme Endeksi matrisi A şeklindedir (a_{ij} , verilerin orijinal değeridir), burada $i = 1, 2, \dots, m$; yanlış değerlendirme göstergelerinin sayısı; $j = 1, 2, \dots, n$; ve aşağıdaki şekildedir (Tian vd., 2019, s. 6-7);

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Normalleştirilmiş bir değerlendirme matrisi yürütmek için denklem kullanılmıştır:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

Ağırlıklı matris eşitliklerle hesaplanmıştır:

$$w_{ij} = \frac{1 - H_i}{m - \sum_{i=1}^m H_i}$$

$$H_i = -\frac{1}{\ln n} \sum f_i \ln f_i$$

w_i , i göstergesinin Entropi ağırlığıdır ve $w_i \in [0,1]$. H_i bilgi entropisidir, f_i endeksin karakteristik ağırlığıdır ve $f_i = r_i / \sum r_i$ 'dir.

Ardından, w_i Entropi ağırlığına dayalı ağırlıklı normalleştirilmiş bir değerlendirme matrisi oluşturuyoruz. Endeks Entropi ağırlık w_i ağırlık vektörü W 'yi oluşturur ve ağırlıklı normalleştirilmiş matris V , normalize edilmiş matris R ile ilişkili olarak hesaplanır. Hesaplama aşağıdaki gibidir:

$$V = R \times W = [v_{ij}]_{m,n}$$

A^+ ve A^- , örnek ülkelerdeki pozitif çözümü (ideal çözüm) ve endeks i için negatif çözümü temsil etmektedir. Hesaplama yöntemleri denklemler gösterilmiştir:

$$A^+ = \{(max_i v_{ij} | j \in J), (min_i v_{ij} | j \in J')\} A^+ = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

$$A^- = \{(min_i v_{ij} | j \in J), (max_i v_{ij} | j \in J')\} A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

Her bir j ülkesi için, pozitif ideal çözümden (S^+) ve negatif ideal çözümden (S^-) geometrik uzaklık şu şekilde hesaplanmıştır:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Son olarak, ülkelerin performans değerlendirmesi şu şekilde hesaplanmıştır:

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

Uygulamalar

Kuşak Yol projesi kapsamında denizyolu bağlantısı olan ve yıllık 500 bin TEU konteyner elleçleyen 28 ülkenin 2014, 2016 ve 2018 dönemi için her yılki, Lojistik Performans Endeks (LPI) skoru (LPI, 2021) ve Çevre Performans Endeks (EPI) skoru (EPI, 2021) kriter değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Ülkeler ve Değerleri

Ülke	Yıl	AIR	H20	WRS	AGR	FOR	FİS	BDH	CCE	C	I	IS	LQC	TT	T
CHN	2014	51.32	43.15	0.14	58.25	17.25	20.11	43.39	44.51	3.21	3.67	3.50	3.46	3.50	3.87
	2016	23.81	85.54	78.08	43.9	60.49	55.45	77.45	74.78	3.32	3.75	3.70	3.62	3.68	3.90
	2018	14.39	68.24	80.2	34.64	21.89	70.41	72.57	68.62	3.29	3.75	3.54	3.59	3.65	3.84
EGY	2014	90.54	77.21	8.64	57.68	1.68	17.6	93.37	40.24	2.85	2.86	2.87	2.99	3.23	2.99
	2016	58.02	86.72	78.54	51.74	1	30.58	72.75	50.86	2.75	3.07	3.27	3.20	3.15	3.63
	2018	88.88	32.78	86.32	46.15	32.78	20.03	88.88	55.68	2.60	2.82	2.79	2.82	2.72	3.19
GRC	2014	80.85	63.51	91.44	58.87	55.41	24.93	79.77	63.41	3.36	3.17	2.97	3.23	3.03	3.50
	2016	87.01	99.36	92.03	100	62.66	42.96	94.82	69.64	2.85	3.32	2.97	2.91	3.59	3.85
	2018	89.23	100	97.72	49.5	33.42	63.74	90.89	42.17	2.84	3.17	3.30	3.06	3.18	3.66
HKG	2014	51.32	43.15	0.14	58.25	17.25	20.11	43.39	44.51	3.72	3.97	3.58	3.81	3.87	4.06
	2016	23.81	85.54	78.08	43.9	60.49	55.45	77.45	74.78	3.94	4.10	4.05	4.00	4.03	4.29
	2018	14.39	68.24	80.2	34.64	21.89	70.41	72.57	68.62	3.81	3.97	3.77	3.93	3.92	4.14
IND	2014	47.68	30.69	1	80	24.47	1	28.62	1	2.72	2.88	3.20	3.03	3.11	3.51
	2016	28.07	64.39	48.41	51.96	74.8	34.74	63.42	67.19	3.17	3.34	3.36	3.39	3.52	3.74
	2018	5.75	15.8	58.83	21.98	23.54	59.37	49.13	44.77	2.96	2.91	3.21	3.13	3.32	3.50
IDN	2014	81.53	37.35	0.53	45.38	31.35	23.18	64.67	35.73	2.87	2.92	2.87	3.21	3.11	3.53
	2016	80.36	74.66	12.69	84.31	12.96	23.59	81.62	81.59	2.69	2.65	2.90	3.00	3.19	3.46
	2018	52.04	31.41	13.6	37.98	0.01	62.54	70.4	53.43	2.67	2.90	3.23	3.10	3.30	3.67
ITA	2014	86.47	82.41	67.06	92	1	24.25	96.47	33.86	3.36	3.78	3.54	3.62	3.84	4.05
	2016	72.75	99.64	92.78	88.16	80.93	29.19	98.96	79.35	3.45	3.79	3.65	3.77	3.86	4.03
	2018	80.56	100	97.53	49.03	30.96	37.99	94.1	65.14	3.47	3.85	3.51	3.66	3.85	4.13
MYS	2014	82.51	69.06	42.3	84	1	1	8.52	65.68	3.37	3.56	3.64	3.47	3.58	3.92
	2016	74.68	91.22	77.16	48.33	1	53.48	90.85	58.95	3.17	3.45	3.48	3.34	3.46	3.65
	2018	69.32	63	82.3	31.86	1	64.19	76.68	47.68	2.90	3.15	3.35	3.30	3.15	3.46
PHL	2014	18.81	33.15	18.18	33.85	25.34	14.68	66.63	65.16	3.00	2.60	3.33	2.93	3.00	3.07
	2016	86.79	75.02	51.1	89.61	61.8	51.31	86.16	80.98	2.61	2.55	3.01	2.70	2.86	3.35
	2018	62.96	42.86	60.34	33.45	17.16	70.01	78.08	54.54	2.53	2.73	3.29	2.78	3.06	2.98
RUS	2014	67.67	57.62	16	62.13	25.34	19.05	70.19	46.05	2.20	2.59	2.64	2.74	2.85	3.14
	2016	84.76	84.22	91.28	98.18	49.17	57.81	73.7	84.42	2.01	2.43	2.45	2.76	2.62	3.15
	2018	79.99	63.93	96.53	47.83	12.43	35.48	65.64	49.88	2.42	2.78	2.64	2.75	2.65	3.31
SAU	2014	79.57	100	88.4	14.66	1	1	39.34	41.86	2.86	3.34	2.93	3.11	3.15	3.55
	2016	73.64	86.99	85.8	38.21	1	33.9	81.69	48.3	2.69	3.24	3.23	3.00	3.25	3.53
	2018	79.91	62.38	87.79	29.41	1	55.1	48.33	40.47	2.66	3.11	2.99	2.86	3.17	3.30
SGP	2014	98.33	100	99.65	96	1	1	46.33	86.85	4.01	4.28	3.70	3.97	3.90	4.25
	2016	87.8	100	100	1	1	64.21	72.26	95.44	4.18	4.20	3.96	4.09	4.05	4.40
	2018	58.99	99	100	4.59	1	74.01	21.46	67.64	3.89	4.06	3.58	4.10	4.08	4.32
THA	2014	68.88	31.32	13.05	72.13	45.05	1	63.51	62.82	3.21	3.40	3.30	3.29	3.45	3.96
	2016	56.32	85.77	71.28	76.24	43.23	43.86	86.08	55.92	3.11	3.12	3.37	3.14	3.20	3.56
	2018	37.9	59.37	77.05	27.17	11.07	48.25	74.91	45.75	3.14	3.14	3.46	3.41	3.47	3.81
TUR	2014	94.36	45.17	21.5	16.93	35.07	12.73	53.39	61.02	3.23	3.53	3.18	3.64	3.77	3.68
	2016	79.3	85.06	78.99	87.04	68.48	57.82	22.53	47.77	3.18	3.49	3.41	3.31	3.39	3.75
	2018	78.2	59.28	92.21	40.25	27.39	38.64	25.16	39.99	2.71	3.21	3.06	3.05	3.23	3.63
ARE	2014	84.45	83.48	28.54	92	1	6.43	93.7	46.63	3.42	3.70	3.20	3.50	3.57	3.92

	2016	69.47	90.3	94.63	27.17	1	56.27	89.41	38.49	3.84	4.07	3.89	3.82	3.91	4.13
	2018	72.93	63.27	96.87	1	1	56.76	74.67	27.12	3.63	4.02	3.85	3.92	3.96	4.38
	2014	73.33	7.92	0.52	92	15.46	37.87	67.96	1	2.81	3.11	3.22	3.09	3.19	3.49
VNM	2016	54.76	80.34	19.8	83.49	23.97	42.05	82.37	41.48	2.75	2.70	3.12	2.88	2.84	3.50
	2018	43.2	53.92	33.06	45.6	1	67.22	74.87	44.62	2.95	3.01	3.16	3.40	3.45	3.67
	2014	61.54	91.69	43	92	1	1	92.88	42.23	3.10	3.11	2.71	3.35	3.20	4.18
ISR	2016	70.5	100	96.8	46.36	1	52.81	71.29	82.23	3.50	3.49	3.38	3.60	3.72	4.27
	2018	95.67	92.03	99.49	26.03	29.26	85.34	59.33	57.09	3.32	3.33	2.78	3.39	3.50	3.59
	2014	84.76	65.31	14.7	62.03	32.52	25.3	41.46	27.78	2.71	2.54	2.54	2.54	2.54	3.04
DZA	2016	89.04	72.11	82.49	76.34	1	66.51	61.62	43.6	2.37	2.58	2.80	2.91	2.86	3.08
	2018	93.98	60.26	91.6	34.26	9.96	44.39	49.33	26.94	2.13	2.42	2.39	2.39	2.60	2.76
	2014	84.07	71.43	48.93	56.67	52.35	21.9	32.62	46.52	2.60	2.59	2.96	2.94	2.67	3.46
JOR	2016	75.97	89.65	76.7	75.74	1	1	42.94	85.38	2.55	2.77	3.17	2.89	2.96	3.34
	2018	99.61	68.82	81.74	13.03	1	1	23.85	46.84	2.49	2.72	2.44	2.55	2.77	3.18
	2014	23.02	28.34	3.52	74	43.06	14.61	41.43	44.33	1.96	2.40	3.15	2.65	3.03	3.58
KEN	2016	79.31	51.78	52.78	96.31	34.6	46.25	84.09	67.06	3.17	3.21	3.24	3.24	3.42	3.70
	2018	62.93	0.63	41.57	27.25	15.51	49.81	79.01	51.37	2.65	2.55	2.62	2.81	3.07	3.18
	2014	67.99	73.59	49.5	73.01	1	23.78	65.26	61.05	2.69	3.16	2.76	2.96	3.16	3.39
KWT	2016	48.86	89.92	81.63	1	1	45.47	87.12	33.57	2.83	2.92	3.62	2.79	3.16	3.51
	2018	75.17	65.79	96.88	30.75	1	64.88	86.33	31.78	2.73	3.02	2.63	2.80	2.66	3.37
	2014	99.28	46.13	34.64	94	26.24	23.71	34.86	37.53	2.29	2.53	2.53	2.89	3.22	2.89
LBN	2016	74.44	80.29	86.61	74.7	60.93	34.61	43.86	74.74	2.73	2.64	2.84	2.45	2.75	2.86
	2018	95.18	60.31	76.47	27.83	25.15	85.34	30.11	43.86	2.38	2.64	2.80	2.47	2.80	3.18
	2014	85.88	87.76	87.33	61.01	22.83	25.86	66.49	59.79	1.97	2.14	2.14	2.07	2.36	2.83
MMR	2016	44.34	64.59	1	93.73	55.52	64.35	57.74	1	2.43	2.33	2.23	2.36	2.57	2.85
	2018	36.57	31.76	1	52.64	9.69	70.26	42.74	76.26	2.17	1.99	2.20	2.28	2.20	2.91
	2014	23.24	26.28	10.49	58.4	35.07	22.64	39.18	35.24	2.84	2.67	3.08	2.79	2.73	2.79
PAK	2016	34.57	66.34	16.58	41.21	1	39.8	70.04	70.35	2.66	2.70	2.93	2.82	2.91	3.48
	2018	15.69	20.02	26.03	20.89	90.56	50.87	60.14	50.79	2.12	2.20	2.63	2.59	2.27	2.66
	2014	97.97	96.75	70.33	64.3	7.75	30.07	64.36	80.68	3.26	3.37	3.43	3.71	3.71	3.87
PRT	2016	93.36	99.79	85.4	100	1	54.03	95.78	90.82	3.37	3.09	3.24	3.15	3.65	3.95
	2018	90.99	93.59	93.82	6.09	1	32.11	91.41	56.89	3.17	3.25	3.83	3.71	3.72	4.13
	2014	77.34	88.69	15.08	90	74.82	1	1.71	40.43	2.83	2.77	3.32	3.20	3.39	4.00
ROM	2016	78	85.64	74.31	100	69.68	34.98	95.77	96.18	3.00	2.88	3.06	2.82	2.95	3.22
	2018	57.37	59.9	83.95	48.15	27.82	48.86	90.8	68.53	2.58	2.91	3.18	3.07	3.26	3.68
	2014	78.13	95.96	53.99	63.43	45.05	1	100	54.59	3.11	3.35	3.05	3.51	3.51	3.82
SVN	2016	78.26	97.83	87.8	92.05	84.71	1	100	82.2	2.88	3.19	3.10	3.20	3.27	3.47
	2018	71.25	70.59	88.5	34.85	30.87	1	95.78	51.16	3.42	3.26	3.19	3.05	3.27	3.70
	2014	75.31	24.29	0.02	51.85	7.75	25.8	78.08	45.25	2.69	2.65	2.95	2.84	3.20	3.51
UKR	2016	84.18	87.22	73.32	98.18	47.08	50.39	65.58	87.45	2.30	2.49	2.59	2.55	2.96	3.51
	2018	64.21	60.89	78.76	57.55	14.08	54.32	49.1	37.59	2.49	2.22	2.83	2.84	3.11	3.42

Araştırmada kullanılan karar matrisleri Tablo 3'te gösterilmiştir. Bu bağlamda analiz kapsamına alınan ülkelerin 2014, 2016 ve 2018 yılları normalize edilmiş karar matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: 2014, 2016 ve 2018 Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Ülke	Yıl	AIR	H20	WRS	AGR	FOR	FİS	BDH	CCE	C	I	IS	LQC	TT	T
CHN	2014	0.13	0.12	0.00	0.16	0.11	0.20	0.13	0.17	0.20	0.22	0.21	0.21	0.20	0.20
	2016	0.06	0.19	0.20	0.11	0.25	0.22	0.19	0.20	0.21	0.22	0.22	0.22	0.21	0.20
	2018	0.04	0.20	0.20	0.16	0.23	0.25	0.19	0.18	0.21	0.23	0.21	0.22	0.21	0.20
EGY	2014	0.23	0.22	0.04	0.16	0.01	0.17	0.28	0.15	0.18	0.17	0.17	0.18	0.19	0.16
	2016	0.16	0.19	0.20	0.13	0.00	0.12	0.18	0.14	0.17	0.18	0.19	0.19	0.18	0.19
	2018	0.24	0.10	0.24	0.24	0.07	0.20	0.20	0.24	0.17	0.17	0.17	0.17	0.16	0.17
GRC	2014	0.20	0.18	0.38	0.16	0.34	0.25	0.24	0.24	0.21	0.19	0.18	0.19	0.17	0.18
	2016	0.23	0.22	0.23	0.25	0.26	0.17	0.23	0.19	0.18	0.20	0.17	0.17	0.21	0.20
	2018	0.24	0.29	0.25	0.25	0.21	0.15	0.23	0.26	0.18	0.19	0.20	0.18	0.19	0.19
HKG	2014	0.13	0.12	0.00	0.16	0.11	0.20	0.13	0.17	0.24	0.24	0.22	0.23	0.22	0.21
	2016	0.06	0.19	0.20	0.11	0.25	0.22	0.19	0.20	0.25	0.24	0.24	0.24	0.23	0.22
	2018	0.04	0.20	0.20	0.16	0.23	0.25	0.19	0.18	0.25	0.24	0.23	0.24	0.23	0.22
IND	2014	0.12	0.09	0.00	0.22	0.15	0.01	0.09	0.00	0.17	0.17	0.19	0.18	0.18	0.18
	2016	0.08	0.14	0.12	0.13	0.31	0.14	0.15	0.18	0.20	0.20	0.20	0.20	0.20	0.19
	2018	0.02	0.05	0.13	0.18	0.20	0.16	0.14	0.12	0.19	0.18	0.20	0.19	0.19	0.19
IDN	2014	0.20	0.11	0.00	0.12	0.19	0.23	0.19	0.13	0.18	0.18	0.17	0.19	0.18	0.19
	2016	0.22	0.17	0.03	0.21	0.05	0.10	0.20	0.22	0.17	0.16	0.17	0.18	0.18	0.18
	2018	0.14	0.09	0.19	0.00	0.21	0.19	0.03	0.20	0.17	0.18	0.20	0.19	0.19	0.20
ITA	2014	0.22	0.23	0.28	0.25	0.01	0.24	0.29	0.13	0.21	0.23	0.22	0.21	0.22	0.21
	2016	0.19	0.22	0.23	0.22	0.33	0.12	0.24	0.21	0.22	0.23	0.21	0.22	0.22	0.21
	2018	0.22	0.29	0.26	0.23	0.13	0.24	0.23	0.26	0.23	0.24	0.21	0.22	0.23	0.22
MYS	2014	0.21	0.20	0.17	0.23	0.01	0.01	0.03	0.25	0.21	0.21	0.22	0.21	0.21	0.21
	2016	0.20	0.20	0.19	0.12	0.00	0.22	0.22	0.16	0.20	0.21	0.20	0.20	0.20	0.19
	2018	0.19	0.18	0.21	0.01	0.21	0.17	0.20	0.17	0.19	0.19	0.20	0.20	0.18	0.18
PHL	2014	0.05	0.09	0.08	0.09	0.16	0.14	0.20	0.24	0.19	0.16	0.20	0.17	0.17	0.16
	2016	0.23	0.17	0.13	0.23	0.25	0.21	0.21	0.22	0.16	0.15	0.18	0.16	0.16	0.17
	2018	0.17	0.13	0.21	0.13	0.23	0.20	0.14	0.18	0.16	0.17	0.20	0.17	0.18	0.16
RUS	2014	0.17	0.16	0.07	0.17	0.16	0.19	0.21	0.17	0.14	0.16	0.16	0.16	0.16	0.17
	2016	0.23	0.19	0.23	0.25	0.20	0.23	0.18	0.23	0.13	0.14	0.14	0.16	0.15	0.16
	2018	0.22	0.19	0.18	0.09	0.12	0.18	0.23	0.25	0.16	0.17	0.16	0.17	0.15	0.18
SAU	2014	0.20	0.28	0.37	0.04	0.01	0.01	0.12	0.16	0.18	0.20	0.18	0.18	0.18	0.19
	2016	0.20	0.19	0.22	0.10	0.00	0.14	0.20	0.13	0.17	0.19	0.19	0.18	0.19	0.18
	2018	0.22	0.18	0.13	0.01	0.18	0.15	0.21	0.16	0.17	0.19	0.18	0.17	0.19	0.18
SGP	2014	0.25	0.28	0.41	0.26	0.01	0.01	0.14	0.32	0.25	0.26	0.23	0.24	0.23	0.22
	2016	0.24	0.22	0.25	0.00	0.00	0.26	0.17	0.26	0.26	0.25	0.23	0.24	0.23	0.23
	2018	0.16	0.29	0.06	0.01	0.25	0.25	0.24	0.02	0.25	0.25	0.22	0.25	0.24	0.23
THA	2014	0.17	0.09	0.05	0.20	0.28	0.01	0.19	0.23	0.20	0.21	0.20	0.19	0.20	0.21
	2016	0.15	0.19	0.18	0.19	0.18	0.18	0.21	0.15	0.19	0.19	0.20	0.19	0.18	0.19
	2018	0.10	0.17	0.20	0.08	0.16	0.17	0.18	0.14	0.20	0.19	0.21	0.21	0.20	0.20
TUR	2014	0.24	0.13	0.09	0.05	0.22	0.13	0.16	0.23	0.21	0.21	0.19	0.22	0.22	0.19
	2016	0.21	0.19	0.20	0.22	0.28	0.23	0.05	0.13	0.20	0.21	0.20	0.20	0.19	0.19
	2018	0.21	0.17	0.07	0.20	0.13	0.15	0.22	0.21	0.18	0.20	0.19	0.18	0.19	0.19
A R E	2014	0.21	0.24	0.12	0.25	0.01	0.06	0.28	0.17	0.22	0.22	0.19	0.21	0.21	0.21

	2016	0.19	0.20	0.24	0.07	0.00	0.23	0.22	0.10	0.24	0.24	0.23	0.23	0.22	0.22
	2018	0.20	0.19	0.20	0.01	0.19	0.10	0.23	0.01	0.24	0.25	0.23	0.24	0.23	0.23
VNM	2014	0.18	0.02	0.00	0.25	0.10	0.37	0.20	0.00	0.18	0.19	0.20	0.18	0.18	0.18
	2016	0.15	0.18	0.05	0.21	0.10	0.17	0.20	0.11	0.17	0.16	0.18	0.17	0.16	0.18
	2018	0.12	0.16	0.20	0.01	0.22	0.16	0.08	0.24	0.19	0.18	0.19	0.20	0.20	0.20
ISR	2014	0.15	0.26	0.18	0.25	0.01	0.01	0.28	0.16	0.20	0.19	0.17	0.20	0.18	0.22
	2016	0.19	0.22	0.24	0.12	0.00	0.21	0.17	0.22	0.22	0.21	0.20	0.21	0.21	0.22
	2018	0.26	0.27	0.16	0.22	0.28	0.21	0.24	0.14	0.22	0.20	0.17	0.20	0.20	0.19
DZA	2014	0.21	0.19	0.06	0.17	0.20	0.25	0.12	0.10	0.17	0.15	0.15	0.15	0.15	0.16
	2016	0.24	0.16	0.21	0.19	0.00	0.27	0.15	0.12	0.15	0.15	0.16	0.17	0.16	0.16
	2018	0.26	0.18	0.13	0.07	0.15	0.10	0.22	0.18	0.14	0.15	0.15	0.14	0.15	0.15
JOR	2014	0.21	0.20	0.20	0.15	0.33	0.22	0.10	0.17	0.16	0.16	0.18	0.17	0.15	0.18
	2016	0.20	0.20	0.19	0.19	0.00	0.00	0.10	0.23	0.16	0.17	0.18	0.17	0.17	0.17
	2018	0.27	0.20	0.07	0.01	0.00	0.17	0.19	0.07	0.16	0.17	0.15	0.15	0.16	0.17
KEN	2014	0.06	0.08	0.01	0.20	0.27	0.14	0.12	0.17	0.12	0.14	0.19	0.16	0.18	0.19
	2016	0.21	0.11	0.13	0.25	0.14	0.19	0.20	0.18	0.20	0.19	0.19	0.19	0.20	0.19
	2018	0.17	0.00	0.22	0.12	0.17	0.19	0.10	0.14	0.17	0.16	0.16	0.17	0.18	0.17
KWT	2014	0.17	0.21	0.20	0.20	0.01	0.23	0.20	0.23	0.17	0.19	0.17	0.18	0.18	0.18
	2016	0.13	0.20	0.21	0.00	0.00	0.18	0.21	0.09	0.18	0.17	0.21	0.17	0.18	0.18
	2018	0.21	0.19	0.24	0.01	0.22	0.12	0.23	0.16	0.18	0.19	0.16	0.17	0.16	0.18
LBN	2014	0.25	0.13	0.14	0.26	0.16	0.23	0.10	0.14	0.15	0.15	0.15	0.17	0.19	0.15
	2016	0.20	0.18	0.22	0.19	0.25	0.14	0.11	0.20	0.17	0.16	0.17	0.15	0.16	0.15
	2018	0.26	0.18	0.08	0.19	0.28	0.16	0.18	0.15	0.16	0.16	0.17	0.15	0.16	0.17
MMR	2014	0.22	0.25	0.36	0.17	0.14	0.25	0.20	0.22	0.13	0.13	0.13	0.12	0.14	0.15
	2016	0.12	0.14	0.00	0.24	0.23	0.26	0.14	0.00	0.15	0.14	0.13	0.14	0.15	0.15
	2018	0.10	0.09	0.12	0.07	0.23	0.28	0.00	0.28	0.14	0.12	0.13	0.14	0.13	0.15
PAK	2014	0.06	0.07	0.04	0.16	0.22	0.22	0.12	0.13	0.18	0.16	0.19	0.17	0.16	0.15
	2016	0.09	0.15	0.04	0.11	0.00	0.16	0.17	0.19	0.17	0.16	0.17	0.17	0.17	0.18
	2018	0.04	0.06	0.16	0.67	0.17	0.18	0.06	0.11	0.14	0.13	0.16	0.16	0.13	0.14
PRT	2014	0.25	0.28	0.29	0.17	0.05	0.30	0.19	0.30	0.21	0.20	0.21	0.22	0.21	0.20
	2016	0.25	0.22	0.21	0.25	0.00	0.22	0.23	0.25	0.21	0.18	0.19	0.19	0.21	0.21
	2018	0.25	0.27	0.25	0.01	0.11	0.21	0.22	0.03	0.21	0.20	0.23	0.22	0.22	0.22
ROM	2014	0.19	0.25	0.06	0.24	0.47	0.01	0.01	0.15	0.18	0.17	0.20	0.19	0.20	0.21
	2016	0.21	0.19	0.19	0.25	0.29	0.14	0.23	0.26	0.19	0.17	0.18	0.17	0.17	0.17
	2018	0.16	0.18	0.25	0.21	0.16	0.25	0.20	0.26	0.17	0.18	0.19	0.19	0.19	0.20
SVN	2014	0.20	0.27	0.22	0.17	0.28	0.01	0.30	0.20	0.20	0.20	0.19	0.21	0.20	0.20
	2016	0.21	0.22	0.22	0.23	0.35	0.00	0.24	0.22	0.18	0.19	0.18	0.19	0.19	0.18
	2018	0.19	0.21	0.26	0.23	0.00	0.19	0.21	0.18	0.22	0.20	0.19	0.18	0.19	0.20
UKR	2014	0.19	0.07	0.00	0.14	0.05	0.25	0.23	0.17	0.17	0.16	0.18	0.17	0.18	0.18
	2016	0.23	0.19	0.18	0.25	0.19	0.20	0.16	0.24	0.14	0.15	0.15	0.15	0.17	0.18
	2018	0.18	0.18	0.13	0.10	0.18	0.14	0.19	0.30	0.16	0.14	0.17	0.17	0.18	0.18

Tablo 4 2014, 2016 ve 2018 yılları normalize edilmiş karar matrislerini göstermektedir. Bu adımda karar matrislerinin tüm satırlarının kareleri alınıp toplanmış ve her bir sütundaki değer sütunların kareleri toplamına oranlanmıştır. Entropi yöntemi uygulanarak kriter ağırlıkları hesaplanmış, daha sonra uygulamanın ikinci kısmı olan TOPSIS yöntemi

	2018	0.0221	0.0132	0.0307	0.0000	0.0257	0.0222	0.0061	0.0136	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2014	0.0433	0.0384	0.0235	0.0450	0.0003	0.0074	0.0446	0.0150	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0006	0.0006
ITA	2016	0.0254	0.0374	0.0322	0.0301	0.0209	0.0091	0.0359	0.0275	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2018	0.0343	0.0419	0.0410	0.0078	0.0156	0.0271	0.0438	0.0175	0.0004	0.0005	0.0004	0.0005	0.0005	0.0006
MYS	2014	0.0414	0.0322	0.0148	0.0411	0.0003	0.0003	0.0039	0.0292	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0006
	2016	0.0261	0.0343	0.0268	0.0165	0.0003	0.0166	0.0329	0.0204	0.0003	0.0003	0.0004	0.0003	0.0004	0.0004
PHL	2018	0.0295	0.0264	0.0334	0.0003	0.0263	0.0198	0.0369	0.0114	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2014	0.0094	0.0155	0.0064	0.0166	0.0083	0.0045	0.0308	0.0290	0.0004	0.0004	0.0005	0.0004	0.0004	0.0005
RUS	2016	0.0303	0.0282	0.0178	0.0306	0.0160	0.0159	0.0312	0.0281	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0004
	2018	0.0268	0.0180	0.0340	0.0043	0.0287	0.0227	0.0271	0.0120	0.0003	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004
SAU	2014	0.0339	0.0269	0.0056	0.0304	0.0083	0.0058	0.0324	0.0205	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2016	0.0296	0.0317	0.0317	0.0335	0.0127	0.0179	0.0267	0.0293	0.0002	0.0002	0.0003	0.0003	0.0003	0.0004
SGP	2018	0.0340	0.0268	0.0286	0.0031	0.0146	0.0207	0.0433	0.0171	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0005
	2014	0.0399	0.0466	0.0309	0.0072	0.0003	0.0003	0.0182	0.0186	0.0004	0.0005	0.0004	0.0004	0.0005	0.0006
THA	2016	0.0256	0.0327	0.0298	0.0130	0.0003	0.0105	0.0296	0.0167	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0004
	2018	0.0340	0.0261	0.0210	0.0003	0.0226	0.0168	0.0394	0.0105	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
TUR	2014	0.0493	0.0466	0.0349	0.0470	0.0003	0.0003	0.0214	0.0386	0.0005	0.0006	0.0005	0.0006	0.0006	0.0007
	2016	0.0306	0.0376	0.0348	0.0003	0.0003	0.0199	0.0262	0.0331	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
ARE	2018	0.0251	0.0415	0.0093	0.0003	0.0304	0.0281	0.0449	0.0016	0.0005	0.0005	0.0004	0.0005	0.0005	0.0006
	2014	0.0345	0.0146	0.0046	0.0353	0.0147	0.0003	0.0293	0.0279	0.0004	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0006
ARE	2016	0.0196	0.0322	0.0248	0.0260	0.0112	0.0136	0.0312	0.0194	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0003	0.0004
	2018	0.0161	0.0249	0.0326	0.0028	0.0198	0.0190	0.0346	0.0097	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
ARE	2014	0.0473	0.0211	0.0075	0.0083	0.0115	0.0039	0.0247	0.0271	0.0004	0.0005	0.0004	0.0005	0.0006	0.0006
	2016	0.0276	0.0320	0.0274	0.0297	0.0177	0.0179	0.0082	0.0166	0.0003	0.0004	0.0004	0.0003	0.0004	0.0004
ARE	2018	0.0333	0.0248	0.0110	0.0069	0.0159	0.0166	0.0414	0.0144	0.0003	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2014	0.0423	0.0389	0.0100	0.0450	0.0003	0.0020	0.0433	0.0207	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0006
ARE	2016	0.0246	0.0339	0.0329	0.0093	0.0003	0.0173	0.0324	0.0133	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0004	0.0005
	2018	0.0310	0.0265	0.0325	0.0003	0.0233	0.0113	0.0435	0.0004	0.0004	0.0005	0.0005	0.0005	0.0005	0.0006

	201	0.036	0.003	0.000	0.045	0.005	0.011	0.031	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	8	7	2	0	1	6	4	4	4	4	5	4	5	5
VNM	201	0.019	0.030	0.006	0.028	0.006	0.013	0.029	0.014	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	1	2	9	5	2	1	9	4	3	3	3	3	3	4
	201	0.018	0.022	0.032	0.000	0.027	0.018	0.014	0.016	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	4	6	6	3	6	5	8	3	3	4	4	4	4	5
	201	0.030	0.042	0.015	0.045	0.000	0.000	0.042	0.018	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	8	7	0	0	3	3	9	8	4	4	4	5	5	7
ISR	201	0.024	0.037	0.033	0.015	0.000	0.016	0.025	0.028	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	6	6	6	8	3	4	9	5	3	4	3	4	4	5
	201	0.040	0.038	0.025	0.007	0.035	0.023	0.044	0.009	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	7	6	8	4	0	7	7	3	4	4	3	4	5	5
	201	0.042	0.030	0.005	0.030	0.010	0.007	0.019	0.012	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	5	4	1	4	6	8	2	3	4	4	4	4	4	5
DZA	201	0.031	0.027	0.028	0.026	0.000	0.020	0.022	0.015	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	1	1	7	1	3	6	3	1	2	3	3	3	3	3
	201	0.040	0.025	0.021	0.002	0.018	0.011	0.041	0.012	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	0	3	5	5	2	2	1	2	3	3	3	3	3	4
	201	0.042	0.033	0.017	0.027	0.017	0.006	0.015	0.020	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	1	3	1	7	1	7	1	7	4	4	4	4	4	5
JOR	201	0.026	0.033	0.026	0.025	0.000	0.000	0.015	0.029	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	5	7	7	9	3	3	6	6	2	3	3	3	3	4
	201	0.042	0.028	0.010	0.000	0.000	0.019	0.036	0.004	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	4	8	4	3	4	5	7	7	3	3	3	3	4	4
	201	0.011	0.013	0.001	0.036	0.014	0.004	0.019	0.019	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	5	2	2	2	1	5	1	7	3	3	4	4	4	6
KEN	201	0.027	0.019	0.018	0.032	0.008	0.014	0.030	0.023	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	7	5	3	9	9	4	5	2	3	3	3	3	4	4
	201	0.026	0.000	0.034	0.003	0.020	0.021	0.018	0.009	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	8	3	4	9	4	3	7	7	3	3	3	4	4	4
	201	0.034	0.034	0.017	0.035	0.000	0.007	0.030	0.027	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	1	3	3	7	3	3	1	1	4	4	4	4	5	5
KWT	201	0.017	0.033	0.028	0.000	0.000	0.014	0.031	0.011	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	1	8	4	3	3	1	6	6	3	3	4	3	3	4
	201	0.032	0.027	0.037	0.000	0.026	0.013	0.043	0.011	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	0	6	6	3	6	2	5	0	3	4	3	4	3	5
	201	0.049	0.021	0.012	0.046	0.008	0.007	0.016	0.016	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	8	5	1	0	6	3	1	7	3	4	4	4	5	5
LBN	201	0.026	0.030	0.030	0.025	0.015	0.010	0.015	0.025	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	0	2	1	5	7	7	9	9	3	3	3	2	3	3
	201	0.040	0.025	0.013	0.006	0.035	0.018	0.034	0.009	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	5	3	1	3	0	2	3	9	3	3	4	3	4	4
	201	0.043	0.040	0.030	0.029	0.007	0.007	0.030	0.026	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	0	9	6	9	5	9	7	6	3	3	3	3	3	4
MMR	201	0.015	0.024	0.000	0.032	0.014	0.020	0.020	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	5	3	3	0	3	0	9	3	2	2	2	2	3	3
	201	0.015	0.013	0.018	0.002	0.028	0.031	0.000	0.018	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	6	3	6	4	8	7	4	8	3	2	3	3	3	4
	201	0.011	0.012	0.003	0.028	0.011	0.006	0.018	0.015	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	6	2	7	6	5	9	1	7	4	4	4	4	4	4
PAK	201	0.012	0.024	0.005	0.014	0.000	0.012	0.025	0.024	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	1	9	8	1	3	4	4	4	3	3	3	3	3	4
	201	0.006	0.008	0.026	0.022	0.020	0.021	0.011	0.007	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	7	4	2	9	9	1	7	5	3	3	3	3	3	4
PR	201	0.049	0.045	0.024	0.031	0.002	0.009	0.029	0.035	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
T	4	1	1	6	5	5	2	7	8	4	5	5	5	5	6

	201	0.032	0.037	0.029	0.034	0.000	0.016	0.034	0.031	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	6	5	7	1	3	8	7	5	3	3	3	3	4	4
	201	0.038	0.039	0.039	0.000	0.013	0.023	0.042	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	7	2	8	3	2	6	1	2	4	4	5	5	5	6
	201	0.038	0.041	0.005	0.044	0.024	0.000	0.000	0.018	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	8	3	3	1	5	3	8	0	4	4	5	5	5	6
ROM	201	0.027	0.032	0.025	0.034	0.018	0.010	0.034	0.033	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	2	2	8	1	0	9	7	3	3	3	3	3	3	4
	201	0.024	0.025	0.039	0.007	0.020	0.028	0.037	0.017	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	4	1	5	0	0	5	7	2	3	4	4	4	4	5
	201	0.039	0.044	0.018	0.031	0.014	0.000	0.046	0.024	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	2	7	9	1	7	3	2	3	4	5	4	5	5	6
SVN	201	0.027	0.036	0.030	0.031	0.021	0.000	0.036	0.028	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	3	8	5	4	9	3	3	5	3	3	3	3	3	4
	201	0.030	0.029	0.041	0.007	0.000	0.021	0.039	0.012	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	3	6	7	8	4	3	7	5	4	4	4	4	4	5
	201	0.037	0.011	0.000	0.025	0.002	0.007	0.036	0.020	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	4	7	3	0	4	5	9	1	1	4	4	4	4	5	6
UKR	201	0.029	0.032	0.025	0.033	0.012	0.015	0.023	0.030	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	6	4	8	5	5	2	6	8	3	2	3	3	3	3	4
	201	0.027	0.025	0.021	0.003	0.022	0.015	0.035	0.020	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
	8	3	5	4	6	3	6	3	6	3	3	4	4	4	5

Tablo 6 2014, 2016 ve 2018 yılları ağırlıklı standart karar matrislerini göstermektedir. Matrislerin oluşturulması için ilk olarak ağırlık dereceleri hesaplanmıştır. Ağırlık derecesi, normalize edilmiş karar matrisinin her bir sütunun toplamının diğer sütunların toplamına bölünmesiyle hesaplanmıştır. Sonrasında normalize edilmiş karar matrisinin her bir elemanı, Entropi yöntemiyle bulunan ağırlık derecesi ile çarpılarak ağırlıklı standart karar matrisleri oluşturulmuştur.

Dördüncü adımında ideal pozitif (A^+) ve ideal negatif (A^-) çözüm kümeleri oluşturulmuştur. Kuşak Yol ülkelerinin elleçlenen Lojistik Performans Endeks (LPI) skoru ve Çevre Performans Endeks (EPI) skoru değerleri yöntemde maksimize edilmiştir. 2014, 2016 ve 2018 yılları pozitif ideal A^+ ve negatif ideal A^- çözüm kümeleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Pozitif İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözüm Kümeleri

Yıl		AIR	H20	WRS	AGR	FOR	FİS	BDH	CCE	C	I	IS	LQC	TT	T
2014	A ⁺	0.049	0.046	0.034	0.047	0.024	0.011	0.046	0.038	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
		8	6	9	0	5	6	2	6	5	6	5	6	6	7
2016	A ⁻	0.009	0.003	0.000	0.007	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
		4	7	0	2	3	3	8	4	3	3	3	3	3	4
2018	A ⁺	0.032	0.037	0.034	0.034	0.021	0.020	0.036	0.033	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
		6	6	8	1	9	6	3	3	4	4	4	4	4	5
2018	A ⁻	0.008	0.019	0.000	0.000	0.000	0.000	0.008	0.019	0.000	0.000	0.000	0.000	0.008	0.019
		3	5	3	3	3	3	3	5	3	3	3	3	3	5
2018	A ⁺	0.042	0.041	0.041	0.022	0.035	0.031	0.044	0.020	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
		4	9	7	9	0	7	9	6	5	5	5	5	5	6
2018	A ⁻	0.002	0.000	0.009	0.000	0.000	0.011	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
		4	3	3	0	4	2	4	4	3	2	3	3	3	4

Tablo 7'de ideal pozitif çözüm kümesi için ağırlıklandırılmış karar matrisinde her bir sütundaki en büyük değer alınmış, ideal negatif çözüm kümesi için her bir sütundaki en küçük değer seçilmiştir. Daha sonra her karar noktasının pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm noktalarından sapmaları (S^+ ve S^-) hesap edilmiştir. Tablo 8'de 2014, 2016 ve 2018 yılları her bir ülke için pozitif ve negatif ideal çözüm setleri gösterilmektedir.

Tablo 8: 2014, 2016 ve 2018 Yılları Alternatifler Arasındaki Mesafe Ölçüleri

	Ülke	2014		2016		2018	
		S ⁺	S ⁻	S ⁺	S ⁻	S ⁺	S ⁻
1	CHN	0.065	0.042	0.035	0.052	0.046	0.062
2	EGY	0.050	0.070	0.038	0.045	0.043	0.066
3	GRC	0.031	0.075	0.014	0.068	0.023	0.083
4	HKG	0.065	0.042	0.035	0.052	0.046	0.062
5	IND	0.077	0.039	0.041	0.043	0.066	0.040
6	IDN	0.061	0.051	0.041	0.051	0.060	0.044
7	ITA	0.037	0.081	0.016	0.067	0.026	0.080
8	MYS	0.057	0.064	0.033	0.053	0.037	0.065
9	PHL	0.071	0.045	0.022	0.060	0.042	0.058
10	RUS	0.051	0.057	0.016	0.066	0.038	0.067
11	SAU	0.060	0.066	0.038	0.048	0.042	0.063
12	SGP	0.036	0.090	0.041	0.062	0.047	0.073
13	THA	0.054	0.058	0.027	0.052	0.046	0.055
14	TUR	0.061	0.057	0.035	0.055	0.047	0.061
15	ARE	0.042	0.078	0.040	0.052	0.044	0.066
16	VNM	0.073	0.057	0.042	0.044	0.052	0.050
17	ISR	0.043	0.076	0.032	0.058	0.026	0.082
18	DZA	0.056	0.055	0.035	0.054	0.044	0.066
19	JOR	0.048	0.060	0.039	0.053	0.058	0.062
20	KEN	0.071	0.043	0.031	0.055	0.059	0.046
21	KWT	0.043	0.065	0.049	0.044	0.037	0.071
22	LBN	0.053	0.065	0.028	0.055	0.042	0.068
23	MMR	0.033	0.075	0.055	0.043	0.067	0.045
24	PAK	0.074	0.035	0.051	0.036	0.065	0.040
25	PRT	0.033	0.082	0.023	0.070	0.038	0.076
26	ROM	0.060	0.068	0.016	0.067	0.034	0.066
27	SVN	0.032	0.080	0.022	0.068	0.044	0.067
28	UKR	0.063	0.054	0.020	0.062	0.042	0.059

Tablo 8, 2014, 2016 ve 2018 yılları alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözümden olan mesafelerini göstermektedir. Yöntemin son aşamasında, her karar noktasının ideal çözüme göreli olarak yakınlığı (C) Tablo 9’da hesaplanmıştır. C⁺ değerleri büyükten küçüğe doğru dizilerek ülkelerin performans sıralamaları belirlenmiştir. C⁺ değeri en yüksek olan ülke ilk seçilmesi gereken ülke iken, C⁺ değeri en düşük olan ülke en son seçilmesi gereken ülkedir.

Tablo 9: İdeal Çözüme Göreli Yakınlık

	Ülke	Değer	2014	2016	2018
1	CHN	C ₁ ⁺	0,394	0,597	0,576
2	EGY	C ₂ ⁺	0,581	0,544	0,602
3	GRC	C ₃ ⁺	0,706	0,833	0,784
4	HKG	C ₄ ⁺	0,394	0,597	0,576
5	IND	C ₅ ⁺	0,339	0,511	0,377
6	IDN	C ₆ ⁺	0,456	0,556	0,425
7	ITA	C ₇ ⁺	0,683	0,812	0,752
8	MYS	C ₈ ⁺	0,525	0,615	0,638
9	PHL	C ₉ ⁺	0,391	0,727	0,580
10	RUS	C ₁₀ ⁺	0,527	0,805	0,641
11	SAU	C ₁₁ ⁺	0,524	0,561	0,599
12	SGP	C ₁₂ ⁺	0,712	0,598	0,607
13	THA	C ₁₃ ⁺	0,516	0,657	0,547
14	TUR	C ₁₄ ⁺	0,481	0,610	0,565
15	ARE	C ₁₅ ⁺	0,651	0,563	0,602
16	VNM	C ₁₆ ⁺	0,441	0,512	0,493
17	ISR	C ₁₇ ⁺	0,636	0,643	0,756
18	DZA	C ₁₈ ⁺	0,496	0,607	0,601
19	JOR	C ₁₉ ⁺	0,556	0,576	0,517
20	KEN	C ₂₀ ⁺	0,377	0,640	0,439
21	KWT	C ₂₁ ⁺	0,605	0,471	0,660
22	LBN	C ₂₂ ⁺	0,551	0,660	0,617

23	MMR	C ₂₃ ⁺	0,696	0,437	0,400
24	PAK	C ₂₄ ⁺	0,324	0,414	0,380
25	PRT	C ₂₅ ⁺	0,710	0,755	0,669
26	ROM	C ₂₆ ⁺	0,528	0,810	0,661
27	SVN	C ₂₇ ⁺	0,710	0,754	0,606
28	UKR	C ₂₈ ⁺	0,459	0,756	0,584

Tablo 9 2014, 2016 ve 2018 yılları ülkelerin ideal çözüme göreli yakınlık değerlerini göstermektedir. Tablo 10'da ülkelerin performans sıralamaları C⁺ değerlerinin büyüklüğüne göre oluşturulmuştur.

Tablo 10: 2014, 2016 ve 2018 Yılları Arası Çevresel ve Lojistik Performans Sıralamaları

	Ülke	2014 C Değer	Ülke	2016 C Değer	Ülke	2018 C Değer
1	SGP	0.712	GRC	0.833	GRC	0.784
2	SVN	0.710	ITA	0.812	ISR	0.756
3	POR	0.710	ROM	0.810	ITA	0.752
4	GRC	0.706	RUS	0.805	POR	0.669
5	MMR	0.696	UKR	0.756	ROM	0.661
6	ITA	0.683	POR	0.755	KWT	0.660
7	ARE	0.651	SVN	0.754	RUS	0.641
8	ISR	0.636	PHL	0.727	MYS	0.638
9	KWT	0.605	LBN	0.660	LBN	0.617
10	EGY	0.581	THA	0.657	SGP	0.607
11	JOR	0.556	ISR	0.643	SVN	0.606
12	LBN	0.551	KEN	0.640	ARE	0.602
13	ROM	0.528	MYS	0.615	EGY	0.602
14	RUS	0.527	TUR	0.610	DZA	0.601
15	MYS	0.525	DZA	0.607	SAU	0.599
16	SAU	0.524	SGP	0.598	UKR	0.584
17	THA	0.516	HKG	0.597	PHL	0.580
18	DZA	0.496	CHN	0.597	HKG	0.576
19	TUR	0.481	JOR	0.576	CHN	0.576
20	UKR	0.459	ARE	0.563	TUR	0.565
21	IDN	0.456	SAU	0.561	THA	0.547
22	VNM	0.441	IDN	0.556	JOR	0.517
23	HKG	0.394	EGY	0.544	VNM	0.493
24	CHN	0.394	VNM	0.512	KEN	0.439
25	PHL	0.391	IND	0.511	IDN	0.425
26	KEN	0.377	KWT	0.471	MMR	0.400
27	IND	0.339	MMR	0.437	PAK	0.380
28	PAK	0.324	PAK	0.414	IND	0.377

Çözümlerin ideal çözüme yakınlığı ne kadar fazlaysa çözüm o kadar iyidir. Tablo 10'da sıralama sonuçları yer almaktadır. Sıralama sonuçlarına göre, kapsamlı verimliliğin optimal olduğu 2014 yılında Singapur, 2016 ve 2018 yılında Yunanistan ilk sırada yer alarak çevresel ve lojistik performans olarak en iyi çevresel ve lojistik performans gösteren ülkeler olmuştur. Singapur ve Yunanistan ilgili yıllarda LPI ve EPI alt kriter puanlarının yüksek olması sebebiyle değerlendirme sonunda ilk sırada yer almıştır. Ülkelerin çevresel ve lojistik performans değişimleri daha detaylı olarak Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: 2014, 2016 ve 2018 Yılları Ülkelerin Çevresel ve Lojistik Performans Değişimleri

	Ülke	2014	2016	Yükseliş/Düşüş	2018	Yükseliş/Düşüş
1	CHN	0,394	0,597	↑	0,576	↓
2	EGY	0,581	0,544	↓	0,602	↑
3	GRC	0,706	0,833	↑	0,784	↓
4	HKG	0,394	0,597	↑	0,576	↓
5	IND	0,339	0,511	↑	0,377	↓
6	IDN	0,456	0,556	↑	0,425	↓
7	ITA	0,683	0,812	↑	0,752	↓
8	MYS	0,525	0,615	↑	0,638	↑
9	PHL	0,391	0,727	↑	0,580	↓
10	RUS	0,527	0,805	↑	0,641	↓

11	SAU	0,524	0,561	↑	0,599	↑
12	SGP	0,712	0,598	↓	0,607	↑
13	THA	0,516	0,657	↑	0,547	↓
14	TUR	0,481	0,610	↑	0,565	↓
15	ARE	0,651	0,563	↓	0,602	↑
16	VNM	0,441	0,512	↑	0,493	↓
17	ISR	0,636	0,643	↑	0,756	↑
18	DZA	0,496	0,607	↑	0,601	↓
19	JOR	0,556	0,576	↑	0,517	↓
20	KEN	0,377	0,640	↑	0,439	↓
21	KWT	0,605	0,471	↓	0,660	↑
22	LBN	0,551	0,660	↑	0,617	↓
23	MMR	0,696	0,437	↓	0,400	↓
24	PAK	0,324	0,414	↑	0,380	↓
25	PRT	0,710	0,755	↑	0,669	↓
26	ROM	0,528	0,810	↑	0,661	↓
27	SVN	0,710	0,754	↑	0,606	↓
28	UKR	0,459	0,756	↑	0,584	↓

Kuşak Yol ülkelerinin performanslarının yıllar içerisindeki değişimi tablo 11’de gösterilmiştir. Tablo 12’de 2014, 2016 ve 2018 yıllarındaki ülkelerin sıralama değişimleri gösterilmiştir.

Tablo 12: 2014, 2016 ve 2018 Yılları Ülkelerin TOPSIS Yöntemine Göre Çevresel ve Lojistik Performans Sıralama Değişimleri

	Ülke	2014	2016	Yükseliş/Düşüş	2018	Yükseliş/Düşüş
1	CHN	24	18	↑	19	↓
2	EGY	10	23	↓	13	↑
3	GRC	4	1	↑	3	↓
4	HKG	23	17	↑	18	↓
5	IND	27	25	↑	28	↓
6	IDN	21	22	↑	25	↓
7	ITA	6	2	↑	3	↓
8	MYS	15	13	↑	8	↑
9	PHL	25	8	↑	17	↓
10	RUS	14	4	↑	7	↓
11	SAU	16	21	↓	15	↑
12	SGP	1	16	↓	10	↑
13	THA	17	10	↑	21	↓
14	TUR	19	14	↑	20	↓
15	ARE	7	20	↓	12	↑
16	VNM	22	24	↓	23	↑
17	ISR	8	11	↓	2	↑
18	DZA	18	15	↓	14	↑
19	JOR	11	19	↓	22	↓
20	KEN	26	12	↑	24	↓
21	KWT	9	26	↓	6	↑
22	LBN	12	9	↑	9	-
23	MMR	5	27	↓	26	↑
24	PAK	28	28	-	27	↑
25	PRT	3	6	↓	4	↑
26	ROM	13	3	↑	5	↓
27	SVN	2	7	↓	11	↓
28	UKR	20	5	↑	16	↓

Tablo 12’de 2014, 2016 ve 2018 yıllarındaki ülkelerin LPI ve EPI puanlarının TOPSIS yöntemine göre değerlendirilmesi sonucu elde edilen sıralama değişimleri gösterilmiştir. Bu bağlamda, ülkelerin LPI ve EPI puanlarının ve entropi yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıklarının 2014, 2016 ve 2018 yıllarında farklı olması nedeniyle ülkelerin sıralamada değişim gösterdiği belirlenmiştir.

Sonuç

Bu araştırmanın amacı, Kuşak Yol ülkelerinin sıralamalarını LPI ve EPI puanına göre çevresel ve lojistik performans açısından değerlendirmektir. Bu bağlamda araştırmada, Kuşak Yol projesi kapsamında denizyolu bağlantısı olan ve yıllık beş yüz bin TEU konteyner elleçleyen ülkelerin, Lojistik Performans Endeks (LPI) skoru ve Çevre Performans Endeks (EPI) skoru kriterleri üzerinden 2014, 2016 ve 2018 yıllarındaki her yıl için çevresel ve lojistik performans derecelendirmesi yapılmıştır. Entropi yönteminin adımlarını izleyen Tablo 5'teki sonuçlar için 2014 yılında hava kalitesi, 2016 yılında su ve sanitasyon, 2018 yılında su kaynakları en yüksek puanlı kriterler ve 2014, 2016 ve 2018 yılları için gümrük kontrol işlemlerinin verimliliğinin en düşük puanlı kriter olduğu görülmüştür. Daha sonra ülkelerin sıralanması için TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

Çevresel ve lojistik performans değerlendirmesi sonucuna göre 2014 yılında Singapur, 2016 ve 2018 yılında Yunanistan ilk sırada yer alarak en iyi çevresel ve lojistik performans gösteren ülkeler olmuştur. 2014 yılında Singapur, Slovenya, Portekiz Yunanistan, Myanmar, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Kuveyt, 2016 yılında Yunanistan, İtalya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Portekiz, Slovenya, Filipinler, Lübnan, Tayland, İsrail, Kenya, Malezya, Türkiye ve Cezayir ve 2018 yılında Yunanistan, İtalya, Romanya, Rusya, İsrail, Portekiz, Kuveyt, Malezya, Lübnan, Singapur, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve Cezayir çevresel ve lojistik performans değerlendirmesinde başarılı ülkeler olduğu belirlenmiştir. Bu ülkelerin sahip oldukları lojistik altyapıların vermiş olduğu avantajla, lojistik süreçlerde ürün ve hizmet takip ve izleme, zamanında teslim ve elleçleme faaliyetlerinde daha iyi hizmet kalitesi sunarak lojistik performanslarını daha iyi hale getirmişlerdir. Ayrıca ülkeler, atık su arıtma tesis altyapılarına yapmış oldukları yatırımlar, karbon emisyon oluşumlarını azaltmaya yönelik almış oldukları önlemler ve sürdürülebilirlik girişimleri gibi uygulamalarla olumsuz çevre etkilerini azaltarak çevresel performanslarını geliştirmişlerdir.

2014 yılında Çin, Hong Kong, Hindistan, Kenya, Pakistan ve Filipinler, 2016 yılında Myanmar ve Pakistan ve 2018 yılında Pakistan ve Hindistan çevresel ve lojistik performans değerlendirmesinde başarısız ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerin sahip oldukları lojistik altyapıların gelişim göstermesi, gümrük işbirliklerini içeren konvansiyonlara dahil olma yüzdesinin az olması ve lojistik hizmet kalitesinin gelişimini sürdürmesi gibi etkilerin altında lojistik performansları yeterli seviyede değildir. Ülkelerin, sürdürülebilirlik yönetimi noktasında yeni girişimlerin başında olması, kullanılan katı yakıt kaynaklarının fazla olması nedeniyle ve yığın üretim faaliyetleri sonucu oluşan karbon emisyonunun fazla olması ve nüfus yoğunluğunun fazla olması sonucu hane halkının oluşturmuş olduğu karbon ayak izinin fazla olması gibi nedenler kötü çevresel performans göstermelerini sağlamıştır.

Kuşak Yol ülkeleri, gümrük sürecinin etkinliğinin artırılması, ticaret ve ulaşım ile alakalı altyapı kalitesinin güçlendirilmesi, rekabetçi fiyatlı ulaştırma operasyonlarına erişim olanağının sağlanması, uzmanlaşmış işletmelerle lojistik hizmet kalitesinin artırılması, sevkiyatları anlık takip etme ve izleme yeteneğinin geliştirilmesi ve gönderilerin tam zamanında alıcıya ulaşma sıklığının artırılması gibi uygulamalarla lojistik performanslarını arttırabilecektir.

Ayrıca, güvensiz su, güvenli olmayan sağlık koşulları, ortamdaki partiküler madde kirliliği, katı yakıtlardan kaynaklı evsel hava kirliliği ve ortamdaki ozon kirliliği gibi beş çevresel risk faktörünün tarafından ortaya çıkan insan sağlığına ilişkin tehlikelerin azaltılması ülkelerin çevresel performansını geliştirmede etki sağlayacaktır. Ülkelerin üretim ve lojistik sektöründeki faaliyetlerin sonucu oluşan karbon emisyon yoğunluğunu azaltmaya yönelik ulusal çabalarındaki eğilimlerin artırılması çevresel etkinliklerini arttırabileceklerdir. Çevreye bırakılmadan önce işlenen atık suyun hane halkından ve endüstriyel kaynaklardan olan oranını

izlenmesi, güvenli bir içme suyuna ve sanitasyon altyapısına erişimi olan bir nüfusun yüzdesinin artırılması ülkelerin su kaynakları konusunda etikliğini artırarak daha başarılı bir performansa sahip olmalarına imkan sağlayacaktır. Tarım faaliyetlerinde kullanılan gübreleme uygulamalarını ekin alanlarının azot ihtiyacına uygun hale getirilmesi ülkelerin çevresel performanslarını iyileştirebilmelerine katkıda bulunacaktır. İnce partiküllü maddeye, azot dioksitine maruz kalmayı ve katı yakıtları iç mekanlarda yakan nüfusun yüzdesinin azaltılması ve ülkenin toplam sahip olduğu yüz ölçümündeki yeşil alanların artırılması ülkelerin hava kalitesini iyileştirerek çevresel performansın artırılmasına imkan sağlayacaktır. Yukarıda bahsedilen çevresel uygulamalarla da Kuşak Yol ülkeleri çevresel performanslarını artırebilecektir.

Gelecekte Kuşak Yol ülkelerine yönelik yapılacak olan çalışmalarda daha fazla ve farklı çok kriterli karar verme yöntemleri kullanarak değerlendirme yapılması ve karşılaştırılması araştırma sonuçlarına daha derinlik kazandırabilecektir. Bunun yanında yine gelecek çalışmalarda modele dahil edilen ülke sayısı artırılarak araştırmanın kapsamı genişletilebilir.

Kaynakça

- Aboul-Dahab, K. ve Ibrahim, M. A. (2020). Investigating the efficiency of the logistics performance index (LPI) weighting system using the technique for order of preference by similarity to ideal solution (TOPSIS) method, *International Journal of Science and Research*, 9, 269-277.
- Antão, P., Calderón, M., Puig, M., Michail, A., Wooldridge, C. ve Darbra, R. M. (2016). Identification of occupational health, safety, security (OHSS) and environmental performance indicators in port areas, *Safety Science*, 85, 266–275.
- Ayçin, E. ve Çakın, E. (2019). Ülkelerin çevresel performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ve bulanık mantık tabanlı bir yaklaşım ile bütünleşik olarak değerlendirilmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 631-656.
- Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M., Cañal-Fernández, V. ve Antomil-Ibias, J. (2014). Using TOPSIS for assessing the sustainability of government bond funds. *Omega*, 49, 1-17.
- BRI Big Data Report. (2017). *Big Data Report of the Trade Cooperation under the Belt and Road Initiative*. Erişim Tarihi: 15. 02. 2021, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/rdxw/2201.htm>.
- Cansız, Ö. F. ve Ünsalan, K. (2020). Yapay zekâ ve istatistiksel yöntemler ile küresel ticarete rekabet ölçütü olan lojistik performans endeksine (LPI) etken parametrelerin ülke bazlı incelenmesi ve tahmin modellerinin geliştirilmesi, *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 32(2), 571-582.
- Çakır, S. (2017). Measuring logistics performance of OECD countries via fuzzy linear regression, *Journal of Multi Criteria Decision Analysis*, 24(3-4), 177-186.
- Deng, H., Yeh, C. H., Willis, R. J. (2000), Inter-company comparison using modified topsis with objective weights, *Computers and Operations Research*, 27, 963–973.
- Dianawati, F. ve Perdana, W. S. (2019). Analytic hierarchy process (AHP) and topsis for designing green public procurement indicator on trans-java toll rest area, *In Proceedings of the 2019 5th International Conference on Industrial and Business Engineering*, 237-242.
- EPI, (2020b). Environmental performance index 2020 report, Erişim Tarihi: 22. 02. 2021, <https://epi.yale.edu/downloads/epi2020report20210112.pdf>
- EPI, (2021a). Environmental performance index rankings, Erişim Tarihi: 10. 02. 2021, www.epi.yale.edu
- EPI, (2021c). About the environmental performance index, Erişim Tarihi: 22. 02. 2021, <https://epi.yale.edu/about-epi>

- ESI, (2021). Environmental sustainability index, Erişim Tarihi: 11. 06. 2021, <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/collection/esi>
- Gallego-Alvarez, I., Vicente-Galindo, M., Galindo-Villardón, M. ve Rodríguez-Rosa, M. (2014). Environmental performance in countries worldwide: determinant factors and multivariate analysis, *Sustainability*, 6(11), 7807-7832.
- Jin, H., Qian, X., Chin, T. ve Zhang, H. (2020). A global assessment of sustainable development based on modification of the human development index via the entropy method, *Sustainability*, 12(8), 3251.
- Karaköy, Ç. ve Ölmez, U. (2019). Balkan ülkelerinde lojistik performans endeksi değerlendirilmesi, *SETSCI Conference Proceedings*, 4 (8), 178-180.
- Kumar, S. ve Barman, A. G. (2021). Fuzzy TOPSIS and FUZZY vikor in selecting green suppliers for sponge iron and steel manufacturing, *Soft Computing*, 25(8), 6505-6525.
- Li, W., Xi, Y., Liu, S., Q., Li, M., Chen, L., Wu, X. ve Masoud, M. (2020). An improved evaluation framework for industrial green development: considering the underlying conditions, *Ecological Indicators*, 112, 106044.
- LPI, (2021). Logistics performance index rankings, Erişim Tarihi: 09. 02. 2021, <https://lpi.worldbank.org/>
- Mercangoz, B. A., Yildirim, B. F. ve Yildirim, S. K. (2020). Time period based COPRAS-G method: application on the logistics performance index, *LogForum*, 16(2).
- Oğuz S., Alkan, G. Ve Yılmaz, B. (2019). Seçilmiş Asya ülkelerinin lojistik performanslarının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 497-507.
- Ozmen, M. (2019). Logistics competitiveness of OECD countries using an improved TODIM method, *Sādhanā*, 44(5), 108.
- Rezaei, J., van Roekel, W. S. ve Tavasszy, L. (2018). Measuring the relative importance of the logistics performance index indicators using best worst method, *Transport Policy*, 68, 158-169.
- Sahin, A. ve Pehlivan, N. Y. (2017). Comparative analysis of multi-criteria decision making methods: a case study of the countries' environmental performance index, *In 3rd International Researchers, Statisticians And Young Statisticians Congress*.
- Stojanović, I. ve Puška, A. (2021). Logistics performances of gulf cooperation council's countries in global supply chains *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(1), 174-193.
- Tang, J., Zhu, H. L., Liu, Z., Jia, F. ve Zheng, X. X. (2019). Urban sustainability evaluation under the modified TOPSIS based on grey relational analysis. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 16(2), 256.
- Tian, R., Yang, Z. ve Shao, Q. (2019). China's arable land investment in the "belt and road" region: an empirical study of overseas arable land resources, *Sustainability*, 12(1), 1-1.
- Ulutaş A. ve Karaköy, C. (2019). An analysis of the logistics performance index of EU countries with an integrated MCDM model, *Economics and Business Review*, 5(4), 49-69.
- Ulutaş, A. ve Karaköy, Ç. (2021). Evaluation of LPI values of transition economies countries with a grey MCDM model. *In Handbook of Research on Applied AI for International Business and Marketing Applications*, 499-511, IGI Global.
- Ustalı, N. K. ve Tosun, Ö. (2020). Investigation of logistic performance of G-20 countries using data envelopment analysis and malmquist total factor productivity analysis, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 755-781.
- Worldbank, (2021). About the logistic performance index, Erişim Tarihi: 11. 02. 2021, <https://lpi.worldbank.org/about>
- Yalçın, B. ve Aytav, B. (2020). Çok kriterli karar verme teknikleri ile lojistik performansın

-
- değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19(38), 117-138.
- Yildirim, B. F. ve Mercangoz, B. A. (2020). Evaluating the logistics performance of OECD countries by using Fuzzy AHP and ARAS-G, *Eurasian Economic Review*, 10(1), 27-45.
- Zheng, B. ve Bedra, K. B. (2018). Recent sustainability performance in China: strength-weakness analysis and ranking of provincial cities, *Sustainability*, 10(9), 3063.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Avrupa Yeşil Mutabakatı (Green Deal) ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Perspektifinde Sürdürülebilir Dijital Pazarlama Stratejileri

Sustainable Digital Marketing Strategies in the Perspective of the European Green Deal and United Nations Sustainable Development Goals

Filiz ÇAYIRAĞASI^{a*} Şehnaz SAKICI^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5941-1320

^b Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3026-7836

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Nisan 2021

Kabul tarihi: 15 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Yeşil Mutabakatı,

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri,

Sürdürülebilir pazarlama,

Sürdürülebilir dijital pazarlama stratejileri

ÖZ

ABD’de yaşanan politik süreçlerden, 2015 yılındaki Paris Anlaşması’na, sonrasında İngiltere ve Avrupa Komisyonu sürecine uzanan Yeşil Mutabakat (Green Deal) ile 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının azaltılması hedeflenmektedir. İçinden geçmekte olduğumuz Covid’19 pandemi süreci ise sürdürülebilirlik ivmesini arttırmaktadır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Avrupa Yeşil Mutabakatı ile ortaya konulan paralel hedefler, bir ihracat ürünü haline gelecek olan yeşil ve dijital teknolojileri ön plana çıkarmaktadır. Bu gelişmelere paralel şekilde dijital dönüşüm süreci ise Avrupa Birliği Yeşil Mutabakat ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin birbirleri üzerinde tamamlayıcı bir etkide bulunmalarına neden olmaktadır. Dijital teknoloji endüstrisini temsil eden ve bir Avrupa kuruluşu olan DIGITALEUROPE’un ise dijital teknolojilerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kilit rol oynadığı ifade edilmektedir. Yenilikçi, çevreye duyarlı, dijital sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin farkındalığı, geliştirilmesi ve işletmelerin bu stratejileri yapılandırılmış bir yaklaşım ile kurumsal stratejilerine entegre etmeleri kritik önem arz etmektedir. Çalışmada literatür taraması yöntemi ile yazılı ikincil veri kaynakları ve pazarlama, sürdürülebilirlik konularındaki ana dergileri içeren araştırmacıların en çok kullandığı bibliyometrik teknik nedeniyle çalışmalarda en alakalı veri tabanı olan Web of Science verileri kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, teknolojiyi ve adaptasyonu temel alan entegre bir yaklaşım ile Avrupa Yeşil Mutabakat ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) doğrultusunda sürdürülebilir dijital pazarlama stratejileri ile ilgili kavramsal bir çerçeve çizmektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 30, 2021

Accepted September 15, 2021

Keywords:

European Green Deal,

Sustainable development goals,

Sustainable marketing,

Sustainable digital marketing strategies

ABSTRACT

Ever since the political process in the USA to the Paris Agreement in 2015; The Green Deal, which extends to the process of the UK and the European Commission, aims to reduce greenhouse gas emissions by 2030. The Covid’19 pandemic process that we are going through increases the momentum of the sustainability movement even more. The parallel targets set by the United Nations Sustainable Development Goals (SDG) and the European Green Deal highlight green and digital technologies that will become an export product. In parallel with these developments, the digital transformation process causes the European Union Green Deal and SDG to have a complementary impact on each other. On the other hand, DIGITALEUROPE – Digital Europe, a European organization representing the digital technology industry, states that digital technologies play a key role in achieving sustainability goals. It is critical that innovative, environmentally friendly, digital sustainable marketing strategies are aware and developed, and that businesses integrate these strategies into their corporate strategies with a structured approach. In the study, written secondary data sources were used with the literature review method. In addition, Web of Science data, which is the most relevant database, was used in the studies due to the bibliometric technique most used by researchers including the main journals on marketing sustainability. In this context, the aim of the study is to draw a conceptual framework for sustainable digital marketing strategies in line with the European Green Deal and SDG with an integrated approach based on technology and adaptation.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: cayiragasi@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Climate change and environmental problems, which became the primary among the problems that need to be solved, have been the issues that threaten our global existence. Because, it indicates the existence of a crisis that will be addressed in more than one dimension such as climate change, economic, social and natural system (Hall, 2018, s. 1). Consumption of natural energy resources, monitoring climate change, protecting biodiversity, promoting sustainable development values have drawn attention to the use of strategies related to green technologies by both the United Nations and the European Commission (Olena, Vasyly and Bogdan, 2020, s. 231). In the United Nations Conference on Environment and Development in 1992, there are important emphases that there are also expectations from businesses in achieving sustainable development (Kinoti, 2011). Certainly, Europe responded to this agenda strategically. One of these tools is the United Nations' Sustainable Development Goals (SDG). The complementary effect of the European Union Green Deal and the Sustainable Development Goals has intensified with the digitalization process. In recent studies, Siddi (2020); Storm (2020); Gaddi and Garbellini (2019), proactive strategies should be followed in large emission sectors together with the European Green Deal Process; They mentioned that increasing the efficiency of production processes and the use of decarbonization technologies for green industries and the transfer of these technologies will increase the applicability of the European Green Deal. This increasing awareness of the importance of sustainable development in modern society has also triggered the development of an area considered as sustainable marketing. The role of sustainable marketing in terms of sustainable development can be explained by promoting new ideas and consumer behavior (Korac, 2016, s. 1). On the other hand, digitalization, which penetrates every aspect of human life, contributes significantly to overcoming the gap between the importance consumers attached to social and environmental issues and the impacts that are contrary to environmental interests (Kaplan and Haenlein, 2010). When the definitions of sustainability and digital marketing are brought together, sustainable digital marketing can be defined as the sustainable and ethical promotion of an environmentally conscious business online. Even the SDG developed by the UN act as a guide for businesses it is necessary to determine how to comply with the SDGs efficiently (Hwangbo and Kim, 2019, s. 5). Despite great advances in marketing and sustainability, there is still a significant gap between society's patterns of behavior and belief and sustainability, and at this point the potential for markets and businesses to understand and confront this trend. Strategies to support this process and facilitate adaptation should be developed for business. On the other hand, the main challenge for marketers today is to develop creative solutions and strategies for how marketing can meet the needs of most of the world's population for a better standard of living at the point of sustainable development. Digital marketing emerges as one of the solutions created in the field of marketing to fill this gap. However, the number of research in digital marketing and sustainability is very small (less than 30 studies in Web of Science) and the field continues to be lacking (Diez-Martin, Blanco-Gonzalez and Prado-Roman, 2019).

The combination of all these factors suggests the need to establish a research agenda for this field. Based on these determinations, the aim of the study is to draw a conceptual framework for sustainable digital marketing strategies in line with the European Green Deal and UN SDG, with an integrated approach based on technology and adaptation. Climate change and environmental problems are among the issues that threaten the whole world and need to be resolved. In line with the priorities and targets determined throughout the world, country policies, changing market and competition conditions put pressure on businesses. The belief that the concepts of digitalization, green energy and sustainability should be handled together at this point has become widespread (United Nations, 2015a; Digital Europe, 2019). In this process, the marketing sector is one of the sectors where a sustainable future and a new era are heralded. Digital Marketing is seen as a new solution that can be considered as the "strong arm" of many businesses to deliver brands and products to a large number of users and thus increase sales (Tien, et al., 2020, s. 95). DIGITALEUROPE – Digital Europe, a European organization that represents the digital technology industry and includes many large technology companies, believes that digital technologies are key elements in achieving the sustainability goals of the European Green Deal and contributing to the UN SDG (Digital Europe, 2020). The study is a conceptual study and has been researched and evaluated separately in a chronological manner in the light of secondary data obtained from written secondary data sources such as academic journals, articles, relevant policy texts, reports of institutions and organizations, websites and blogs. Web of Science data, which is the most relevant database, was taken into account in the studies due to the wider bibliometric technique that includes the main journals on marketing and sustainability and is the most used by researchers. As a result of the domestic and foreign literature review conducted within the scope of the study, the literature on the subject was reviewed and future research opportunities were tried to be revealed. In the development process that the European Green Consensus and UN SDG process showed us, it has made us realize that the use of digital technologies is a critical facilitator for sustainable development goals (Eckert and Kovalevska, 2021). The products of the concepts of sustainability and sustainable development and the concepts of sustainable marketing and sustainable digital marketing included in this study will also become a norm like the current internet and e-commerce in previous decades. They need to manage digital marketing practices strategically, with a structured strategic approach how the digital marketing strategy and digital tools can be adapted to business and marketing operations. With sustainable digital marketing strategies, a number of innovative ways are pointed out in which it differs from the traditional marketing management mainstream. While this study aims to contribute to the development of research in digital marketing, the European Green Consensus and the UN SDG process and sustainability, it supports the development of new research approaches that can reduce the existing gap between society and business on sustainability.

Giriş

90'lardan bu yana "sürdürülebilirlik" ve "sürdürülebilir kalkınma" terimleri katlanarak ivme göstermiştir. Bunların başında Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından son yıllarda temeli atılan ve sürdürülebilir kalkınmaya dayalı çevresel, ekonomik ve büyümeye yönelik hedefler bulunmaktadır. Bu politik girişimlerin en önde gelenleri Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) ile Avrupa Yeşil Mutabakatı'dır (European Green Deal).

Amerika Birleşik Devletleri'nde, İngiltere'de ve en nihayetinde Avrupa Komisyonu ile ortaya çıkan Avrupa Yeşil Mutabakat ile birlikte, büyüme stratejilerini desteklemek ve kaynakların verimli kullanılması ortak hedef haline gelmiştir. Bu adil düzeni oluşturma sürecinde ortaya konulan çevresel hedeflere uyum sağlamak günümüzde sadece Avrupa Birliği ülkelerinin değil tüm dünya ülkelerinin hedefleri arasında yer almalıdır. Zira tıpkı küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalktığı gibi, iklim değişikliği ve çevresel etkilerinin de kıtalar arasında sınırlı kalması beklenmemektedir. Bu bakımdan Avrupa Yeşil Mutabakatı birçok hedef ortaya koymaktadır. Avrupa Yeşil Mutabakatı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, daha çok temel düzeyde politik süreçlerden ve mutabakatın genel kapsamının ele alındığı görülmektedir. Diğer yandan Türkiye gibi, stratejik bir pazar içerisinde yer alan bir ülkenin bu denli küresel anlaşmaların etkisini iyi tanımlaması ve değerlendirmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu görüşü destekler nitelikte; Connelly (2021), çalışmasında Türkiye ve Avrupa Birliği kapsamındaki temel çevresel düzenlemelerden bahsederek; Avrupa Birliği'nin politik süreçlerinin karmaşık yapıda olduğunu belirtmektedir. SDG ve Avrupa Yeşil Mutabakat'ın güncel bir konu olması sebebiyle de çalışmaların bu konuya yönelik olarak yoğunlaşmaya başladığı; diğer yandan bu çalışmaların özellikle Avrupa Birliği'nin bu kapsamdaki bütçe dağılımları, enerji sektörü ve döngüsel ekonomi temelinde değerlendirmelere ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışıldığı ve sektör bazında pazarlama sektörüne ilişkin değerlendirmelerin ve çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (Cengiz ve Kutlu, 2021, s. 171- 197; Şahin vd., 2020, s. 41- 57; Şahin ve Önder, 2021, s. 194 – 216; Veral, 2021, s. 7- 18). Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG), sürdürülebilir uygulamalara yönelmek isteyen işletmeler için bir rehber görevi görse de, iş dünyasındaki faaliyetlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne nasıl adapte edilebileceğinin belirgin olmadığı yönler de söz konusudur. Öyle ki, pazarlama ve sürdürülebilirlik alanında kaydedilen büyük ilerlemelere rağmen işletmelerin bu eğilimi anlama ve bunlarla yüzleşme potansiyeli arasında hala önemli boşluklar bulunmaktadır (Hwangbo ve Kim, 2019, s.5). İklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik sürecinde geleneksel pazarlama yaklaşımları, insanlığın karşı karşıya olduğu ekolojik, sosyal ve ticari gerçeklerle sürekli değişen dijital ortamlarda daha fazla baş edememektedir. Sürdürülebilir pazarlama ve dijital pazarlama stratejileri, bu boşluğun doldurulmasında pazarlama alanında yaratılan çözümlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası düzeydeki politika yapıcılar ve ayrıca ulusal hükümetlerin sürdürülebilirlik politikası, dijitalleşme merceğinden giderek daha fazla incelenmektedir. Dijital ekonominin büyümesi, üretkenliği arttırması, yerel ve küresel ekonomilere fayda sağlaması gibi etkilerinin yanı sıra ekonomik eşitsizliğin artması, çevresel refah tehdidi (doğal kaynakların yönetimi ve gelecek nesiller) ve ekonomik sürdürülebilirlik gibi potansiyel sürdürülebilirlik zorluklarını da gündeme getirmektedir. Bu noktada dijitalleşme sürecinin nasıl yönetilebileceği konusunda çeşitli bakış açıları ortaya atılmıştır. Halen gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden bugünün kalkınma ihtiyaçlarını karşılamak, sürdürülebilir dijitalleşmeyi teşvik etmek için tek ve en iyi strateji konusunda fikir birliğine varılamamıştır (Linkov, Trump, Poinatte-Jones ve Florin, 2018, s.1).

Pazarlama perspektifinden değerlendirildiğinde aslında birçok yönden pazarlama ve sürdürülebilirlik kavramı birbirinin antitezi olarak görülmektedir. Şöyle ki; pazarlama, tüketimin başlıca itici güçlerinden biri olarak görülürken, sürdürülebilirlik, dünyadaki tüm insanların temel ihtiyaçlarının gelecek nesillerin yaşam kalitesinden ödün vermeden karşılamalarını ve daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmalarını sağlamayı hedeflemektedir (Jones, Clarke-Hill ve Comfort, 2008, s.123). Pazarlama ve sürdürülebilirlik alanında kaydedilen büyük ilerlemelere rağmen toplumun davranış ve inanç kalıpları ile sürdürülebilirlik ve bu noktada pazarlar ile işletmelerin bu eğilimi anlama ve bunlarla yüzleşme potansiyeli arasında hala önemli bir boşluk bulunmaktadır. İşletmeler açısından ise bu süreci destekleyecek ve uyumu kolaylaştıracak stratejiler geliştirilmelidir. Sürdürülebilir pazarlama, bugün tüm dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlara yönelik olarak duyulan kamuoyu endişesi ve baskısı ile ortaya çıkmıştır (Diez-Martin vd.,2019, s. 2). Bu noktada pazarlama açısından dikkat çeken ilk nokta, pazarlamanın sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda dünya nüfusunun çoğunun ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceği konusuna odaklanabilmektir. Pazarlama sektöründeki aktörlerin karşılaşılabilecekleri olası ikinci zorluk ise yeni teknolojilerin ve internetin gelişimi ile işletmelerin, kurumsal sosyal kimlikleri ve pazarlama stratejileri ile sürdürülebilir stratejilere, yeni iş modellerine adaptasyon durumlarıdır. Bu durumda dijital ekosistem içerisinde ihtiyaçları karşılamak için yaratıcı stratejilerin geliştirilmesine işaret etmektedir. Dijital pazarlama stratejileri, işletmelere, çevrimiçi kanal aracılığıyla kullanıcı görüş ve yorumlarını içeren geniş ölçüde veri toplama imkânı sunmaktadır. Bu durum da dijital ekosistem işletmeler tarafından sadece bugünleri değil, gelecekteki olarak da görülmektedir (Saura, Palos-Sanchez ve Herráez, 2020, s.2). Daha küreselleşmiş bir pazara doğru ilerlemek için daha modern, akıllı ve sürdürülebilir bir dijital teknoloji tabanlı pazarlama uygulamasına sahip olmak artık bir zorunluluk arz etmektedir (Low, Ullah, Shirowzhan, Sepasgozar ve Lee, 2020, s. 3-4). Bu noktada pazarlama açısından dikkat çeken diğer bir nokta da; işletmelerin dijitalleşmenin getirdiği potansiyel fayda ve riskleri dengeleyebilecekleri sürdürülebilir iş modelleri konusunda duydukları endişedir. İşletmelerin sürdürülebilirlik stratejileriyle ilişkilendirilebilecekleri birçok dijital pazarlama stratejisi bulunmakta ancak buradaki temel zorluk, kullanıcıların işletmelerin zaman içinde sürdürülebilir eylemler yaptığı algısı yaratabilmektedir. Geline son nokta itibari ile bugün ve gelecekte toplumun değerlerini en üst düzeye çıkaracak dijital kaynakların nasıl yaratılacağı, kullanılacağı ve düzenlenebileceği çözüm bulunması gereken ortak bir gündem yaratmaktadır.

Konu ile ilgili alan yazın tarandığında yapılan literatür çalışmaları ve bibliyometrik çalışmalar, sürdürülebilirlik ve pazarlama konuları ile ilgili 1990-2018 döneminde yaklaşık olarak 2000'den fazla yayının olduğu görülmektedir. Son yıllarda, pazarlama ve sürdürülebilirlik alanı ile ilgili araştırma akışının yükselmesi, özellikle 2009 ve 2015 yıllarında üretilen yayın sayısının sırasıyla %57,14 ve %104,89 oranında arttığı dikkat çekmektedir (Diez-Martin vd., 2019, s.3). Ancak tüm bu tespitlerin yanı sıra ve yukarıda rakamlarla belirtilen sürdürülebilirlik ve pazarlama alanındaki bu dönüşümün aksine; dijital pazarlamada akıllı uygulamalar ve sürdürülebilirlik konularının literatürde henüz olgunlaşmamış durumda olduğuna işaret eden göstergeler mevcuttur. Dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik alanında Web of Science verileri dikkate alındığında yapılan araştırma sayısının 30'dan az olduğu göze çarpmaktadır (Diez-Martin vd., 2019, s.2). Araştırma alanındaki bu eksiklik bu çalışmada araştırmanın metodolojisinin oluşturulmasında yönlendirici bir faktör olmuştur. Mevcut literatürde sürdürülebilirlik, pazarlama ve genel dijital pazarlama stratejileri, akıllı dijital pazarlama stratejilerinin önemi, yaklaşım türleri ve fonksiyonlarına odaklanan çeşitli bağlamlarda sunan birçok çalışma yer almasına rağmen bu çalışma dijital sürdürülebilirlik konusundaki literatürü gözden geçirmekte bir araştırma gündemi oluşturması adına sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerine odaklanmaktadır. Çalışmanın SDG'lere ulaşma noktasında daha fazla araştırma

ve keşif için kapıyı aralamaya neden olan sürdürülebilirlik pazarlamasına entegre bir yaklaşım vizyonu sunarak bu alandaki araştırmaların geliştirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu tespitlerden hareket ile çalışmanın amacı teknolojiyi ve adaptasyonu temel alan entegre bir yaklaşım ile Avrupa Yeşil Mutabakat ve Birleşmiş Milletler SDG'leri doğrultusunda sürdürülebilir dijital pazarlama stratejileri ile ilgili kavramsal bir çerçeve çizmektir. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sürdürülebilirlik kavramının ilk ortaya çıkışı, bu temelde BM sürdürülebilir kalkınma hedeflerine giden süreç ele alınmış, çalışmanın ikinci bölümde de SDG'leri ile bağlantılı olarak ABD'den İngiltere ve Avrupa'ya uzanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) sürecinin gelişimi kronolojik bir çerçevede sunulmuştur. Son bölümde ise önceki iki bölümde ele alınan Birleşmiş Milletler SDG ve Avrupa Yeşil Mutabakatı noktasında değişen pazarlama ekosistemi, sürdürülebilir pazarlama yaklaşımı ve sürdürülebilir dijital pazarlama stratejileri kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine uyum süreci ile birlikte ortaya çıkan dijital ekosisteme ve her gün evrilen sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerine odaklanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Sürdürülebilirlik Temelinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

17. yüzyılın sonuna kadar “sürdürülebilirlik” bir terim olarak hayatımıza girmemekle birlikte, o dönemde sadece yerel sürdürülebilirlik yasaları söz konusu idi. O dönemde yerel yasaların ilk olarak orman yönetiminde ve sürdürülebilirlik terimi ile birlikte kullanılmıştır. 18. yüzyıl itibariyle “sürdürülebilirlik” ilk kez resmi bir terim olarak ortaya çıkmaktadır. 19 yüzyıl itibariyle ise sanayileşme ile birlikte doğal kaynakların yetersizliği; 20. yüzyıl itibariyle de batı toplumlarının sosyal ve çevresel sorunlar ile başa çıkma süreçlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. 1960'larda sürdürülebilirliğin terim ve fikrinsel olarak ortaya çıkması insanlığın aya ayak basması ile söz konusu olmuştur. Zira dünya artık savunmasız olarak görülmüş, çevre kirliliğinin büyük ölçekte görülmeye başlanması ve küreselleşme ile iletişim, ulaşım gibi birçok konunun yeniden düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Idowu, Schmidpeter ve Zu, 2020, s. 1-12).

Sürdürülebilirlik kavramı, 1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen Brutland Komisyonu'nda geliştirilmiştir (Singh, 2020). Komisyon tarafından oluşturulan raporda, günümüz ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek ihtiyaçlarından ödün vermemeyi amaçlayan bir kalkınma sürecinden bahsedilmektedir (United Nations, 1987). Brundtland Komisyonu hem ekonomik hem de ekolojik kalkınmanın birlikte kullanılmasından ve uyumlu hale getirilmesinin zorunluluğuna da değinmiştir. Burada doğrudan sürdürülebilirlik kavramı yerine sürdürülebilir kalkınmaya giden yoldaki tanımların geliştirilmesi için yapılan çabalar şeklinde yorumlanmıştır. 1992 yılında gerçekleştirilen Rio de Janeiro Dünya Zirvesi ile ekolojik, ekonomik ve sosyal yönleriyle sürdürülebilirlik kavramı ön plana çıkmıştır (Meakin, 1992; Bebbington ve Unerman, 2018, s. 2-24).

Tüm bu süreçte sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, aynı kapsamda ve çatı altında yer aldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler 1987 yılı raporunda sürdürülebilir kalkınmayı bir model olarak, insan ihtiyaçlarını karşılarken çevreyi korumak olarak görmüştür. Kavramsal olarak bakıldığında sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel sermayenin sürdürülebilirliği olarak karşımıza çıkmakta ve üç bölüme ayrıldığı görülmektedir; çevresel, sosyo-politik ve ekonomik sürdürülebilir kalkınma (Choudhary ve Gokarn, 2013, s. 31). İşletmeler ise sürdürülebilir kalkınma ve değişen süreçlerden kaynaklanan uyum ve büyüme sorunları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dolayısıyla çevresel sorunlar ve kaynakların sonsuz olmayışına yönelik değişen uygulama ve düzenlemeler, işletmeler için artan endişelere

yönelik uyum sağlamayı kolay hale getirmektedir (Anwar ve El- Bassiouny, 2020, s. 187).

Günümüzde öncelikli çözüm bulunması gereken problemlerin başında gelen iklim değişikliği ve çevre sorunları, küresel varoluşumuzu tehdit eden konular olmuştur. Bu durum sosyal ve ekonomik tüm faaliyetlerimizi bu öncelikler ile çerçevelememiz gerektiği ihtiyacını doğurmuştur. Varoluşumuzu devam ettirmenin getirdiği içgüdüsel dürtü ile birlikte aciliyet gerektiren yenilikçi araçların geliştirilmesi gündemi ortaya çıkmıştır (Rowan ve Caey, 2021). Bu gündeme Avrupa da stratejik bir araç ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile karşılık vermiştir. Bu hedefler ile birlikte uygun politika ve teknolojiler ile birlikte hedeflerin toplumsal düzeyde yayılımı amaçlanmıştır. 1971 yılında Stockholm’de düzenlenen “İnsan Çevresi” Birleşmiş Milletler Konferansı’ndan bu yana, aslında SDG’lerin daha çok Milenyum Kalkınma Hedefleri üzerine inşa edildiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler, 2001 yılında bu hedefleri başlatırken tüm hükümetlere çağrıda bulunmuşlar ve ulus ötesi stratejiler geliştirmeye ve özel sektörleri kapsayan bir süreç başlatmışlardır (Jones, Comfort ve Hiller, 2018, s.1-7).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ne giden süreç, iklim değişikliğinin farkına varıldığı Paris Anlaşması (2015) ile birlikte BM Küresel İlkeler Sözleşmesi’nde ortaya çıkmıştır. En büyük kurumsal sorumluluk girişimi olarak değerlendirilen bu süreç, 2000 – 2015 yılları arasında 8 kalkınma hedefini içeren BM Milenyum Kalkınma Hedefleridir (MDG). MDG’ler ilk olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yirmi birinci strateji belgesinin bir parçası olarak 1996 yılında geliştirilmiştir (Bebbington ve Unerman, 2018, s.2-24). 2015 – 2030 yıllarına uzanan hedefler içeren BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine doğru evrilmiştir. 2030 yılına uzanan bir süreci kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2018) ise BM Milenyum Kalkınma Hedeflerinden daha kapsamlı tematik hedefleri içermektedir (Idowu vd., 2020, s. 6). Daha geniş bir düzeyde, SDG’ler, önceki dönemlerden kademeli olarak değişen politikaların bir örneğidir (Bebbington ve Unerman, 2018, s. 2). SDG’ler, Eylül 2015’te düzenlenen Milletler Genel Kurulu’nda insanlar, gezegenimiz ve refah için bir eylem planı olarak kabul edilmiştir. Kapsamlı bir gelecek vizyonu için 17 SDG ve bunlarla ilişkili 169 hedef ile önümüzdeki 15 yıl için bir dizi kritik eylem teşvik edilmektedir (United Nations, 2015b).

Aslında SDG’lerin ortaya çıkışından önceki süreçte bahsedilen çabalara ek olarak, 2003 yılından itibaren birçok farklı çaba yoğunluk kazanmıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı bu girişimlerden günümüzdeki en popüler ve heyecan verici süreçtir. Bu süreç tarihsel gelişimi ile bir sonraki bölümde anlatılacaktır. Bu çabalardan biri ilk olarak “düşük karbon ekonomisi” terimini de ortaya koyan ve düşük enerji tüketimi ve düşük kirliliğe dayalı “yeşil ekonomiyi” ifade eden 2003 yılındaki İngiltere Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından yayımlanan beyaz bültendir (Hongzhang ve Wand, 2017, s. 219-264).

SDG’ler ve Avrupa Yeşil Mutabakatı arasında kapsam olarak ortak bir uzantı söz konusudur. Yeşil Mutabakat, özellikle iklim değişikliği ve döngüsel ekonominin teşviki için Avrupa Birliği’nin, Birleşmiş Milletlerin SDG’lerine doğru ilerlemesindeki kritik bir araç haline gelmiştir. Diğer yandan Avrupa içinse SDG’ler, sürdürülebilir kalkınma için tüm sektörlerdeki çalışmalara rehberlik edecek bir bağlılık olarak ifade edilmiştir (Europe Sustainable Development Report, 2020). Mart 2020 tarihinde, Avrupa Komisyonu Yeşil Mutabakat hedeflerine ulaşmak için “yeşil ve dijital dönüşüme” odaklanan Avrupa Birliği Endüstriyel Stratejisi benimsemiştir. Amaç zorunlu olan dijital dönüşümün potansiyelinden yararlanmaktır (European Commission, 2019, s. 7). Avrupa Birliği Yeşil Mutabakat ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin birbirilerini tamamlayıcı etkisi dijitalleşme süreci ile daha çok yoğunlaşmıştır. Dijital teknoloji endüstrisini temsil eden ve bünyesinde birçok büyük teknoloji şirketini barındıran bir Avrupa kuruluşu olan DIGITALEUROPE, dijital

teknolojilerin Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine katkıda bulunmada kilit unsurlar olduğuna inanılmaktadır (Digital Europe, 2020). Bu uzantıların ortak noktalarından olan dijitalleşme, yeşil enerji ve sürdürülebilirlik kavramlarının birlikte ele alınması gerektiğine olan inançlar yaygınlaşmıştır (United Nations, 2015a; Digital Europe, 2019). Bu süreçte sürdürülebilir bir gelecek ve yeni bir çağın müjdelendiği sektörlerin başında pazarlama sektörü gelmektedir. Haziran 2016 yılında Birleşmiş Milletler Genel Başkanı Ban Ki-moon'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini desteklemeye yönelik 'Ortak Zemin' girişimi kapsamında sektörün önde gelen 6 pazarlama ve reklamcılık sektörü temsilcileri ile bir araya gelmiş ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında bu sektörde yaşanacak yeni bir çağın haberini vermişlerdir (Jones vd., 2018, s. 1). Zira dijital pazarlama yalnızca işletme içi varlıklar olarak değil, aynı zamanda çevrenin korunmasına da yardımcı olmaktadır. Pazarlama stratejileri ile çevresel eylemlerin uyumlu olması, eko-bilinçli bir yaklaşımı sürdürülebilirlik kavramı odağı haline getirmektedir. İşte bu noktada daha sonraki bölümlerde yer verilecek olan sürdürülebilir dijital pazarlama başlamaktadır (Rauturier, 2021). Diğer yandan, “yeşil pazarlama” ise yukarıda değinilen tüm çevresel sürdürülebilirlik ve kalkınma hedefleri doğrultusunda ortaya çıkmış; bugün ve gelecek nesiller için çevrenin korunması amacına hizmet eden bir ürün ve sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş hedefine uzanan bir araç olmuştur.

Avrupa Yeşil Mütabakat'a (European Green Deal) Doğru Kavramsal Bir Süreç

İklim değişikliği ile mücadele edilmesi amacıyla, 2030 yılına kadar büyük bir plan ortaya koyan bir kongre kararı olan "Yeşil Mutabakat – The Green Deal” terimi ilk olarak Pulitzer Ödülü sahibi Thomas Friedman tarafından Ocak 2007'de kullanılmıştır (Friedman, 2007).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Eski Başkan Franklin D.Roosevelt'in yerel programlarına dayandığına atıfta bulunulan; sonrasında İngiltere ve Avrupa Komisyonu ile devam eden süreçte iklim değişikliği birinci öncelik haline getirilmiştir (Claeys, Tagliapietra ve Zachman, 2019, s. 1-21). 2008 yılından bu yana yaşanan küresel krizler ile ortaya çıkan gıda, yakıt ve finansal zorluklara cevaben ortaya bu teklifin birçok farklı varyasyonları çıkmış; bu varyasyonlar ise planın günümüzdeki son haline evrilmesine yol açmışlardır (Friedman, 2019; Barbier, 2009). Tüm bu varyasyonlara baktığımızda mutabakatın temeli yeşil bir altyapının benimsenmesi, kirlenici endüstrilerden uzaklaşmak ve yenilenebilir enerjilerin kullanılmasına dayanmaktadır. Avrupa Yeşil Mutabakatı, Avrupa Birliği'nin ortak bir “yeşil büyüme” stratejisi vizyonu ile buluşması amacıyla ortaya çıkmış; bu mutabakat için “kıtasal ölçekte iklim tarafsızlığına ulaşmak” tanımı kullanılmıştır (Barbier, 2019; Desouza, 2020; Storm, 2020).

Hem ABD'nin hem de Birleşik Krallık ile başlayan ve Avrupa Komisyonu'nun bir politikası şeklinde yaygınlaşan Green Deal - Yeşil Mutabakat (GD) aslında iç pazarların enerji verimliliği, istihdamın artırılması ve binaların dönüştürülmesi (pazarlama- sosyal yardım ve işgücüne katılım stratejileri) temelinde güçlendirilmesini amaçlamaktadır. ABD'nin, GD ile çokça benzer ve elbette ki farklı yönleri de bulunan Programı'nın adı “US Better Buildings Neighborhood Program” kısa adıyla BBNP'dir (Gillich, Sunnikka-Blank ve Ford, 2017). Green Deal, BBNP'ye göre çok daha etkili bir iletişim stratejisi yürütmektedir. BBNP süreci bu makale kapsamı dışında bırakılmıştır.

Tablo 1: Avrupa Yeşil Mutabakat'a Giden Süreçte Pazar ve Enerji Verimliliği Konseptinin Dönüşümü

1990 –	“Pazara doğru dönüşüm” – Enerji verimliliği hareketinin geliştirilmeye başlanması Konut Sektörü Programları – “Evlerin Dönüşümüne Odaklanılmış” Modern Güçlendirme Programları – “Tüketici Katılımı ve Sosyal Pazarlama”
2010 2013	– “ABD’de “BBNP’nin uygulanması”
2012 2015	– “Birleşik Krallık Yeşil Mutabakatı’nın ortaya çıkışı” – Enerji verimliliği piyasaya müdahaleler ile gerçekleştirilmesi ve “Evini Korum” temasıyla halk desteğinin alınması
2015 –	“Paris Anlaşması” – Sürdürülebilir Çevre ve İklim gündeminin ortaya çıkışı
2019 –	“Avrupa Yeşil Mutabakatı”nın ortaya çıkışı – kamu finansmanının, hidrokarbonlardan yenilenebilir kaynaklara ve enerji verimliliğine kayması

Kaynak: (Huhne 2010; UN 2015, Gillich vd., 2017; Siddi, 2020)

2013 yılında uygulanmaya başlanan “Birleşik Krallık Yeşil Mutabakat”, (DECC, 2011) Yeşil Mutabakat Etki Değerlendirme Raporu’na göre, iyi tasarlanmış bir finansman paketinin, enerji verimliliği talebini arttıracak yenilikçi pazarlar için bir katalizör görevi gördüğüne odaklanmaktadır. Diğer yandan 2001 yılında sahneye Avrupa Birliği çıkmaya başlamış, uluslararası kimliğinin güçlenmesi Kyoto Protokolü sürecindeki ortaya koyduğu tavır ve fazlaca takipçi elde etmesi ile sağlamıştır (Siddi, 2020).

2019 yılında, Avrupa Komisyonu tarafından ortaya atılan “Avrupa Yeşil Mutabakatı – European Green Deal” ise 2015 yılında iklim gündemi ile beraberinde gelen sürecin Avrupa Birliği’nin ne derece uyum sağladığının bir değerlendirmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Avrupa Yeşil Mutabakatı, temelinde uluslararası işbirlikleri olan; siyasi, hukuki ve ekonomik süreçlere dayanmaktadır. Bu noktada üye devletler için sera gazı azaltımı ve yenilenebilir enerji hedefleri bağlayıcı olmakla birlikte, enerji verimliliği 2020 yılı için gösterge niteliğinde kalmıştır.

Tablo 2: Avrupa Yeşil Mutabakatı’na Doğru Sürecin Mihenk Taşları

1992 yılı öncesi	Avrupa Birliği İklim Stratejisi
1996 yılı	Küresel ısınma hedefi
2001 yılı	Kyoto sahnesinde Avrupa Birliği’nin uluslararası kimliğinin güçlenmesi
2005 yılı	AB Sera Gazı Emisyon Planı ve Emisyon Ticaret Planı’nın başlaması
2007 yılı	2020 yılı İklim ve Enerji Politikası Çerçevesi
2009 yılı	Birleşmiş Milletler (UN) İklim Değişikliği Konferansı
2015 yılı	Paris Anlaşması

2016 yılı ve AB iklim değişikliğini öncelikli bir konu olarak görülmesi sonrasında

Kaynak: (Siddi, 2020; Storm, 2020, European Clean Hydrogen Alliance, 2021)

2015 yılındaki Paris Anlaşması ile 2050 yılına kadar dünyada 1,5 santigrat derecenin üzerine çıkan sıcaklıkları durdurmak için küresel emisyonların sifıra indirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (United Nations, 2015); bu hedef Yeşil Mutabakatı'nın hedeflediği sera gazı emisyonlarının ilk olarak 2030 yılına kadar yüzde 71'lik; Avrupa Komisyonu tarafından ise yüzde 40'dan 55'e azaltma hedefi ile paralellik göstermektedir ki bu noktada artık bir ihracat ürünü haline gelecek "yeşil teknolojiler" devreye girmekte; böylece büyük yatırımların gerekliliğinin önü açılmaktadır (Amadeo, 2021; Claeys vd., 2019). Bu kapsamda ABD'den İngiltere'ye uzanan Avrupa Yeşil Mutabakat (European Green Deal) sürecinde, dijital teknolojiler, bu mutabakatın birçok hedefinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayacaktır (Olena vd., 2020).

Yakın zamanda yapılan çalışmalarda (Siddi, 2020; Storm, 2020; Gaddi ve Garbellini, 2019), Avrupa Yeşil Mutabakat Süreci ile birlikte büyük emisyon yayan sektörlerde proaktif stratejilerin izlenmesi gerektiğine; üretim süreçlerinin verimliliğinin artırılması ve yeşil endüstriler için dekarbonizasyon teknolojilerinin kullanılması ve bu teknolojilerin transferlerinin Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın uygulanabilirliğini arttıracığına değinmişlerdir.

Tam da bu noktada ülkeler tarafından yürütülen tüm bu politik varyasyonların bir pazar dönüşümüne, yeni bilgilerin edinilmesi gerektiğine, kurumsal düzenlemelere ve tüketici- satış etkileşimleri ile piyasadaki aktörlerin davranışlarını (Gillich vd., 2017) başarılı bir dijital pazarlama stratejisini geliştirebilmenin de temelini olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda dijital teknolojilerin kullanımı sürdürülebilir kalkınma hedefleri için kritik anlamda bir kolaylaştırıcıdır (Eckert ve Kovalevska, 2021).

Sürdürülebilir Dijital Pazarlama Stratejileri

İklim değişikliği, ekonomik, sosyal ve doğal sistem gibi birden fazla boyutta ele alınacak bir krizin varlığına işaret etmektedir (Hall, 2018, s. 1). Doğal enerji kaynaklarının tüketimi, iklim değişikliğinin izlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kalkınma değerlerinin teşvik edilmesi hem Birleşmiş Milletler hem de Avrupa Komisyonu tarafından yeşil teknolojiler ile ilgili stratejilerin kullanımına dikkat çekmiştir (Olena vd., 2020, s. 231). 1992'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada işletmelerden de beklentiler olduğuna dair önemli vurgular bulunmaktadır (Kinoti, 2011, s. 163- 273). 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması, 2030 BM Zirvesi kalkınma gündeminin bir boyutu olan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, iklim politikasının güçlendirilmesi yönünde devletlerin yeni uluslararası taahhütlerini ana hatlarıyla ortaya koymalarında itici bir güç olmuştur (Olena vd., 2020, s. 231). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan bir raporda ekonomik refah, çevresel kalite ve sosyal eşitlik boyutları ile ele alınarak ilk defa tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı ile işletmelerin mal ve hizmet tasarımı ve üretim sürecinde üretilen değerini çevresel olarak sürdürülebilir olması olarak ifade edilmektedir (Borin ve Metcalf, 2010, s. 2). OECD tarafından ise sürdürülebilirlik temel ihtiyaçları ve yaşam kalitesini karşılama noktasında üretilen mal ve hizmetlerin, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını riske etmeden tüketimi olarak tanımlanmaktadır (Gordon, Carrigan ve Hastings, 2011). Tüm bu gelişmeler ise sürdürülebilir pazarlamaya zemin teşkil etmiştir. Odak noktası ise rekabet avantajı elde etmek için pazarlama faaliyetlerine sürdürülebilirliği ana faktör olarak dâhil etmektir (Anwar ve El-Bassiouny, 2020, s. 188-190).

2017 yılında Amerikan Pazarlama Derneği (AMA) tarafından yapılan tanımla

pazarlama “alıcılar, müşteriler, ortaklar ve genel olarak toplum nezdinde değer yaratan tekliflerin, iletimi, dağıtımını ve değiş tokuş edilmesine yönelik faaliyetler, kurumlar ve süreçler” olarak ifade edilmektedir (American Marketing Association, 2017). AMA tarafından güncellenen bu pazarlama tanımı, sürdürülebilir çözümlerin üretilip sunulması sureti ile işletmenin paydaşlarına daha yüksek düzeyde sürdürülebilir değer sağlamaya odaklanan "sürdürülebilir pazarlama" kavramını yansıtmaktadır. Bu noktada pazarlama ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki, her iki kavramın da, "değerler" ortak paydasında birleşmesi ile açıklanabilmektedir. Paydaşlar için “değer yaratmak” pazarlamanın amacına hizmet ederken, sürdürülebilirlik için değer ise sürdürülebilir kalkınma formülü içerisinde yer alan, onu etkileyen dört faktörden (demografi, teknoloji, değer, hükümet) biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Anwar ve El-Bassiouny, 2020, s. 188-190).

Modern toplumun sürdürülebilir kalkınmanın önemi konusunda artan bilinç, sürdürülebilir pazarlama olarak addedilen bir alanın gelişimini de tetiklemiştir. Sürdürülebilir pazarlamanın sürdürülebilir kalkınma açısından rolü, yeni fikirlerin ve tüketici davranışlarının teşvik edilmesiyle açıklanabilmektedir. Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği yenilikler insan hayatının her alanına nüfuz etmektedir. Bu noktada, pazarlama fonksiyonundan beklenen katkı, dijitalleşmenin çevre çıkarlarına aykırı olan etkileri ile tüketicilerin sosyal ve çevresel konulara verdikleri önem arasındaki boşluğun aşılması olmaktadır (Jovic ve Korac, 2016, s. 1).

Sürdürülebilir pazarlama, temel olarak müşteriler, sosyal çevre ve doğal çevre ile kurulan ve sürdürülen ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Belz ve Schmidt-Riediger, 2010). Sürdürülebilir pazarlama, temelde içsel ve kişisel ihtiyaçlara cevap vermekten ziyade, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemesi noktasında farklılaşmaktadır (Anwar ve El-Bassiouny, 2020, s. 189).

Pazarlama yöneticileri, pazarlama arenasında sürekli olarak karşılaştıkları yeni fırsatları ve tehditleri bir taraftan tanımaya çalışırken, eş zamanlı olarak bu ortamı sürekli izleyerek, uyum sağlamanın önemini anlamaktadırlar. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişimler, karşılaşılan yeni fırsatları kavramak ve sürdürülebilir kalkınma ile daha iyi yaşam standardı sağlamak adına dijital pazarlama çözümlerini ortaya çıkartmaktadır (Choudhary ve Gokarn, 2013, s. 26).

Sürdürülebilirlik, çevresel zararları azaltmak için kaynak üretimi ve tüketiminde sürekli bir reformun gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bilgi ve İletişim Teknolojisinin (ICT) kaynak etkilerini ele almanın ana yolu dijital optimizasyondur. Pazar talebini karşılamak için üretimi veya tüketimi hızlandırırken enerji kullanımını azaltmanın sürdürülebilirliği ilerlettiği varsayılmaktadır (Townsend ve Coroama, 2018, s.1). Dijital teknolojiler, birçok farklı sektörde Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için kritik bir kolaylaştırıcı olarak görülmektedir. Dijitalleşme, hava ve su kirliliğinin uzaktan izlenmesi veya enerji ve doğal kaynakların nasıl kullanıldığını izlemek ve optimize etmek için birçok yeni fırsatlar sunmaktadır (Olena vd., 2020, s. 234).

Pazarlama ve sürdürülebilirlik alanında yaşanan son gelişmelere bakıldığında işletmelerin geleneksel pazarlama ile toplumun davranış ve inanç kalıplarının bu yöndeki eğilimini anlama ve bunları karşılama kapasitesi arasında hala önemli bir boşluk bulunmaktadır. Dijital pazarlama, sürdürülebilirlikle ilgili toplum ile pazar arasındaki davranış ve inanç kalıpları noktasında oluşan boşluğu doldurabilecek önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Hwangbo ve Kim, 2019, s. 5). Dijital pazarlama stratejileri, bu boşluğu azaltma yönünde önemli bir araca dönüşebilmektedir. Dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik birlikteliğinin çevrimiçi alışverişte; riski, belirsizliği ve güvensizliği azalttığı yapılan araştırma sonuçları ile ortaya konulmaktadır (Diez-Martin vd.,2019, s. 2).

Saura vd., (2020) yakın bir geçmişte yaptıkları çalışmalarında dijital davranış, nöropazarlama kavramları ile ilişkili dijital stratejileri inceleyerek, sürdürülebilir dijital iş modelleri ile dijital stratejilerin başarısı ve önemi üzerinde durmuşlardır. Low vd., (2020) ise dijital pazarlamanın ne ölçüde benimsendiğini, bunun önünde yatan engelleri ve yerel bağlamda dijital yetenekleri geliştirme stratejilerini araştırarak Malezya emlak geliştirme endüstrisinde sürdürülebilir dijital pazarlama ilkelerini ve uygulamalarını ele almışlardır. Olena vd., (2020) yaptıkları çalışmalarında iş süreçlerinin dijitalleşmesi bağlamında, enerji sektöründe hizmet veren işletmelerin beşeri sermayesini oluşturmak için yenilikçi pazarlama teknolojilerinin kullanımının iyileştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu kapsamda, enerji hizmet işletmelerinin organizasyon yapısı ve bu sektördeki dijital pazarlama stratejilerinin bu işletmelerin yönetim sistemine uyarlanması, işletme markasının yenilikçi gelişimi ve tanıtımı açısından ivedi bir şekilde dikkate alınması gerekliliğini ifade etmişlerdir. Hwangbo ve Kim de (2019) müşterilerin sürdürülebilirlik ve dayanıklılık özelliklerini göz önünde bulundukları ürün ya da hizmet satın alma eğilimlerine yönelik sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerinin ve otomatik akıllı oturma tabanlı öneri sistemlerinin kullanımına işaret etmektedir. Benzer şekilde Chaffey ve Ellis-Chadwick (2019) perakende, imalat, toptan ticaret vb. birçok sektörde sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin bir parçası olarak akıllı dijital pazarlama stratejilerinin kullanımını savunmuşlardır. Diez-Martin vd. (2019), yaptıkları çalışmalarında 2009-2018 yılları arasındaki dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik ile ilgili literatürü incelemişlerdir. Bibliyometriye dayalı bir analiz yöntemi ile dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik alanındaki temel zorlukları gösteren bir araştırma gündemi geliştirmişlerdir. Pantano ve Timmermans (2019) ise araştırmalarında akıllı dijital teknolojilerin kullanımını ve internet tabanlı sürdürülebilir pazarlamayı akıllı perakendecilik olarak ele almıştır. Perakendeciliğin geleceğinin daha akıllı, sürdürülebilir ve yaygın uygulamaları olan dijital teknolojilerin keşfi ve uygulanmasından geçtiğini savunmuşlardır. Linkov ve arkadaşları da (2018) çalışmalarında mal ve hizmetlerin bilgi işleme otomasyonu ile yönlendirilebilecek sürdürülebilir bir dünya yaratmak ve teşvik etmek için sürdürülebilir stratejilere uyarlanabilir yönetişime ve dijitalleşmeye işaret etmektedir. Stuermer (2017) ise farklı bir boyut e-devlet uygulamalarını da dahil ederek, dijital sürdürülebilirlik konusunu mevcut literatür çerçevesinde ele almakta, çalışmasının sonucunda dijital olarak sürdürülebilir ürünlerin nasıl tanımlanacağına ilişkin altı özellik (nesiller arası adalet, yenileyici kapasite, kaynakların ekonomik kullanımı, risk azaltma, özümleme kapasitesi, ekolojik ve ekonomik katma değer) sunmaktadır. Kannan ve Li (2017) ise çalışmasında müşteri odağından hareket ile akıllı dijital pazarlamayı, müşteri tercihleri oluşturma, marka tanıtmaya, müşterileri daha fazla elde tutma ve müşterilerle iyi ilişki sürdürmek adına kullanılan dijital teknoloji işlevleri ile açıklamaktadır. Benzer şekilde Royle ve Laing (2014) mevcut müşterileri elde tutmak, güçlü bir bağ oluşturarak, ilişkileri sürdürmek, ölçülebilir iletişim sağlamak noktasında bir kanal olarak akıllı dijital teknolojilerin ve sürdürülebilir dijital pazarlamanın önemine dikkat çekmektedir. Copulsky ve Wolf (1990) dijital pazarlama türlerine değinerek, müşteriler ile uzun süreli ilişki kurup, sürdürülebilir kılmak, piyasada rekabetçi olabilmek için şirketlerin akıllı ve sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerine odaklanması gerekliliğini iddia etmişlerdir.

21. yüzyılda yaşanan dijitalleşme süreci ve bu dönüşümü, sürdürülebilir toplumların yaratılmasında hızlandırıcı bir etkide bulunmaktadır. Hızla gelişen dijital teknolojiler üzerine yapılan araştırmalardan hareketle, büyük veri ve iş analitiği ekosistemleri gibi modeller ile dijital dönüşüme giden süreç de ufuk daha da açılmakta, sürdürülebilir toplumlar oluşurken pazarlama alanında, Dijital Dönüşüm ve Sürdürülebilirlik (DTS) modelleri geliştirilmektedir (Pappas, 2018, s. 479). Temelden ele aldığımızda; BM'in (1987) tanımına göre sürdürülebilirlik, bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma olarak ifade edilmektedir. Dijital pazarlama

ise temel olarak dijital taktik ve kanalların kullanımı ile çevrimiçi bağlantı kurarak, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak, bilgilerini geliştirmek ve pazarlama faaliyetlerine yardımcı olmak olarak tanımlanmaktadır (Chaffey, 2013).

Sürdürülebilirlik ve dijital pazarlama tanımları bir araya getirildiğinde, sürdürülebilir dijital pazarlama, çevre bilincine sahip bir işletmenin çevrimiçi olarak sürdürülebilir ve etik ürünlerini ya da hizmetlerini, çevre dostu uygulamalarını hem işletme, hem gezegen hem de çalışanlar için uzun vadede karlı olacak şekilde teşvik etmek anlamına da gelmektedir (Saura, Palos-Sanchez ve Herráez, 2020, s. 3).

Dijital Pazarlama, düşük maliyet, doğru potansiyele sahip müşterilere ulaşma ve müşterilerle güçlü etkileşim kurabilme gibi avantajları ile çok hızlı bir şekilde ortaya çıkarak gelişmektedir. Dijital Pazarlama, markaları ve ürünleri çok sayıda kullanıcıya ulaştırmak ve böylece satışları artırmak için birçok işletmenin "güçlü kolu" olarak kabul edilebilecek yeni bir çözüm olarak görülmektedir (Tien vd., 2020, s. 95).

Günümüzde, işletmelerin dijital pazarlama stratejileri kapsamında dijital araçlar kullanarak gerçek zamanlı müşteri içgörülerini ve verileri elde etmeleri ve böylece müşterilere daha uygun değerler yaratıp sunmaları dünya genelinde birçok sektörde benimsenmiştir (Low vd., 2020, s. 1). Dijital teknolojiler, birçok sektörde Avrupa Yeşil Anlaşmasının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için kritik bir kolaylaştırıcıdır (Olena vd., 2020, s. 234).

Nihayetinde işletmeler için karlı müşteri eylemlerine dönüşebilecek dijital pazarlama bileşenleri literatürde geniş bir şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin, Arama Motoru Pazarlaması (SEM) ve Arama Motoru Optimizasyonu (SEO), İçerik Pazarlaması (CM), Sosyal Medya Pazarlaması (SMM), Tıklama Başına Ödeme (PPC). Gerçek zamanlı olarak kullanılmak üzere tüm verilerin bir araya getirildiği dijital "pazarlama merkezleri", pazarlamacıların gerçekleştirdiği belirli eylemlerin tüketici eylemleriyle ilişkilendirildiği, "çok kanallı ilişkilendirme", "içerik pazarlaması", yeni ortaya çıkan dijital pazarlama trendleri arasında yer almaktadır. "Gen C'nin" ortaya çıkışı- sürekli bağlı nesil. Bu grup sadece Y kuşağı ve dijital yerliler (dijital kültür çağında doğanlar veya bu çağda büyümüş olanlar) değil, hayatlarının büyük bir bölümünü çevrimiçi olarak geçiren herkesten oluşmaktadır. Bilgiye nasıl erişildiğini, iletişim kurulduğunu, işbirliği geliştirildiğini ve satın alma kararlarının nasıl alındığını büyük ölçüde etkileyen tekniklerdir. Bu trendlerin yanı sıra "Sosyal Müşteri Hizmetleri" mükemmelliğinin sunulması, işletmelerin misyonları açısından kritik hale gelmektedir. Bu noktada özellikle lider markaların Sosyal Müşteri Hizmetleri (SCS) Komuta Merkezleri kurması gerekmektedir (Raikar, 2015). En çok kullanılan araçlar Google AdWords (internet reklamcılığı sistemi) ve Sosyal Ağ Reklamları, Satış Başına Ödeme (PPS), ve E-posta pazarlamasıdır. Sıralanan bu araçlar Kobi'ler için bu kapsamda sıralanabilecek bileşenler arasında yer almaktadır (Dumitriu vd., 2019, s.7-8). Benzer şekilde Arama Motoru Reklamcılığı (SEA), e-ticaret, web topluluklar, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) akıllı dijital pazarlama stratejileri arasında yer almaktadır (Taiminen ve Karjaluo, 2015, s.16). Enerji hizmet sektöründeki işletmeler için dijital pazarlamayı sohbet robotları, sanal yanıt platformları (3D, 4D tasarım) gibi yapay zekanın kullanıldığı bir platform olarak ifade etmektedir (Olena vd., 2020, s. 238). Dijitalleştirme uygulaması, bilim adamları ve hükümetler tarafından internette dijital ikize ve üç boyutlu (3D) şehir modellemesine kadar coğrafi bilgi sistemlerinde akıllı şehir konsepti gibi daha geniş bir dijital teknoloji yelpazesini kullanarak toplumun mevcut ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu sebeple işletmeler, bu tür yenilikçi ve sürdürülebilir dijital pazarlama tekniklerinin doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için onlara rehberlik edecek akıllı ve sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerine ve modellerine ihtiyaç duymaktadır (Townsend ve Coroama, 2018, s. 2).

Dijital pazarlama stratejileri ile bugün içinde buldukları dijital ekosistem içerisinde işletmeler aynı zamanda geleceklelerini inşa etmektedirler. Ancak küresel pazarlarda işletmelerin doğru rekabetçi pozisyon edinmeleri adına akıllı ve sürdürülebilir bir dijital teknoloji tabanlı pazarlama uygulamasına sahip olmaları zorunluk arz etmektedir. Uzun vadeli bir perspektiften değerlendirildiğinde, işletmeler tarafından dijital ekosistem, sadece bugünü değil işletmenin geleceği olarak görülmektedir ki; sürdürülebilirlik ve iş modellerinde büyüme işletmelerin odağını oluşturmaktadır (Saura, Palos-Sanchez ve Herráez, 2020, s. 3).

İşletmelerin sürdürülebilirlik stratejileriyle ilişkilendirilebilecekleri birçok dijital pazarlama stratejisi olmasına rağmen bu noktada yer alan temel güçlük, internette gezinen kullanıcılara dijital pazarlama stratejileri ile olumlu duygular uyandıran mesajlar verebilmek ve kullanıcılarda, işletmelerin bu stratejileri sürdürülebilir bir şekilde geliştirdiği algısını yaratmaktır (Saura vd., 2020, s. 3). Sürdürülebilir çevre odaklı iş modellerinin başarısı açısından; kullanıcılarda işletmelerin zaman içinde sürdürülebilir eylemler yaptığı algısını yaratmak kilit rol oynamaktadır. Bu sebeple uygulanan dijital pazarlama tekniklerinin bu destek mesajını kullanıcılara iletmesi gerekmektedir (Stieglitz, Mirbabaiea, Rossa ve Neuberger, 2018, s. 157). Kullanıcıların işletmelerin mesajlarını İnternet üzerinden nasıl paylaştıklarına ilişkin duygularını analiz eden algoritmalarla tamamlanan dijital pazarlama tekniklerinin kullanımı giderek artmaktadır (Saura vd., 2020, s. 2-3). Güçlü müşteri etkileşimleri, müşteri izleme yoluyla daha iyi yönetim ve daha iyi bilgi paylaşımı, akıllı ve sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerinin benimsenme nedenleri arasında yer almaktadır.

Dijital stratejilerin yanı sıra yapay zeka (AI), Nesnelerin interneti (IoT), robotik vb. yeni gelişen teknolojiler dijitalleşmiş sektörleri güncellemek adına devlet politikalarında da küresel araştırmalara konu olmaktadır (Nagano, 2019, s. 228). Büyük Veri, Nöropazarlama, Yapay Zeka (IA) ve Dağıtılmış Defter Teknolojisinin de (DLT) dâhil olduğu dijital teknolojilerinin kullanımı yaygınlaşmaktadır (Linkov vd., 2018, s.3). Dağıtılmış Defter Teknolojisi ile bir ağ üzerinde verilerin, birden fazla alanda erişilebilir, doğrulanabilir olmasını sağlayan, teknolojik altyapı ifade edilmektedir (Özdoğan ve Karğın, 2018, s.162). Nöropazarlama, Fonksiyonel Manyetik Görüntüleme (fMRI), Elektro Beyin Grafisi (EEG), Eyetracking, Galvanik Deri İletkenliği (GSR) gibi son teknoloji beyin görüntüleme araçları ile istatistiksel analizler sonucunda elde edilen verilerin, kullanıcıların nereye baktığını anlamak, dijital ekosistemlerdeki davranışlarını analiz etmek için kullanılabilir (Yücel ve Coşkun, 2018, s.1). Bu bağlamda, dijital davranış ve nöropazarlamanın incelenmesi, kullanıcıların işletmeler tarafından benimsenen sürdürülebilir stratejileri ve çevre dostu iş modellerini nasıl algıladıklarını daha iyi anlamak adına gerekli görülmektedir (Constantinescu, Orindaru, Pachitanu, Rosca, Caescu ve Orzan, 2019, s. 6).

Tavsiye sistemleri, işletmelerin, kullanıcıların görmek istediklerine dair doğru bilgiler sunmasına olanak sağladığından sürdürülebilir dijital pazarlamada kullanılan en önemli web analitik sistemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Hwangbo ve Kim, 2019, s. 15). Tavsiye sistemleri, kullanıcılara için uygun ürün ya da hizmet önerisi sunmayı hedefleyen ve bunu da kullanıcılar ve sistemde bulunan öğeler arasındaki etkileşimlere dayanarak kullanıcıların tercihini yansıtan öğelerin öngörü yöntemi ile gerçekleştiren programlar olarak ifade edilebilmektedir (Utku ve Akcayol, 2017, s. 18). Tavsiye sistemleri literatürde genellikle işbirlikçi, içerik tabanlı ve hibrit olmak üzere olarak 3'e ayrılmaktadır. Kullanıcı bilgilerinin ön planda tutulduğu, kullanıcıların daha önce yaptığı işlemlerden hareket ile tavsiyede bulunduğu filtreleme yöntemi içerik tabanlı yöntemi ifade etmektedir. (Utku ve Akcayol, 2017, s. 20). İşbirlikçi filtreleme, kullanıcı profilleri arasındaki benzerliklerin hesaplanarak baz alınması, öğelere dair ilgili kullanıcı değerlendirmelerinin yer aldığı, kullanıcı-öge matrisi oluşturması suretiyle çalışmaktadır. Aktif kullanıcıya aynı zamanda kendi komşuluğundaki

olumlu kullanıcı tercihleri de önerilen öğeler arasında yer almaktadır (Çilingir, 2019). Hibrit tavsiye sistemlerinde İçeriğe Dayalı ve İşbirliğine Dayalı her iki sistem de kullanılmaktadır. En başarılı tavsiye tekniklerinden biri olan hibrit filtreleme yöntemi bu iki sistemin bazı sınırlamalarını ve sorunlarını minimuma indirerek ve en iyi sistem optimizasyonu elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Spotify, bu tavsiye sistemlerinin sıkça kullanıldığı platformlardan biridir. (Özkök, 2020). Benzer şekilde, çeşitli özellik ağırlıklandırma şemalarıyla birleştiren Özellik Ağırlıklı Oturum Tabanlı tavsiye sistemleri de akıllı ve sürdürülebilir dijital pazarlama için önerilen teknolojilerdir. Bu durumda nesnelerin interneti (IoT) ve sanal ve artırılmış gerçeklikler, özelliklerin görselleştirilmesine yardımcı teknikler olarak kullanılmaktadır (Low vd., 2020, s. 16). Literatürde en yaygın kullanılan tavsiye sistemleri arasında işbirlikçi, içerik tabanlı ve hibrit tavsiye sistemleri sıralanmaktadır. Ancak bu öneri sistemlerinin, zamansız bilgilere dayandığı gerekçesiyle hem zaman faktörünü dikkate alan hem de tavsiye performansında önemli gelişme sağlayan daha duyarlı tavsiye sistemlerine dikkate çekilmektedir. Kullanıcı etkinlikleri ve tercihleri, zaman faktörlerine bağlıdır ve öneri modelleri oluştururken bunları içermelidir. Çeşitli oturum tabanlı tavsiye sistemlerini (ASBRs) özellik ağırlıklı şemalarla (FWSBRs) birleştirilmesi daha üstün performans sağlamaktadır (Hwangbo vd., 2019, s. 15).

Benzer şekilde içinde bulunduğumuz dijital ekosistem içerisinde, son yıllarda ortaya çıkan farklı çevrimiçi kampanyalar ve sürdürülebilir iş modelleri önerilmektedir. Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik (UGC), Elektronik Ağızdan Ağıza (e-WOM) gibi yeni teknikler dijital stratejilerden türetilen İnternet'teki farklı bilgi kaynaklarından verilerin toplanmasına ve çıkarılmasına esasına dayanmaktadır (Ryan, 2016, s. 237). Araştırmacılar ve işletmeler, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma odaklı çeşitli Sosyal Medya Analitik ve UGC analiz tekniklerini uygulamaya başlamışlardır (Saura, 2020, s. 1). Kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler (UGC), sosyal/dijital platform ve arama motoru kullanıcıları tarafından oluşturulan veri tabanlarının analizinde kullanılan temel veri kaynağı haline gelmiştir (Kannan ve Li, 2017, s. 27). Metin analizi, duygu analizi veya veri madenciliği gibi teknikler ile işletmelerin sürdürülebilir başarı hedeflerindeki iş modellerini ve internet stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olabilecek göstergeleri ve değişkenleri belirleyecek geniş miktarda veri analiz edilebilmektedir (Saura, Debasa ve Reyes-Menendez, 2019, s. 3). Aynı paralelde Sosyal Medya Analitiği, kullanıcıların çeşitli ilgi alanlarına ilişkin görüş ve yorum alışverişinde bulunduğu bir platform haline gelmiştir. Sosyal Medya Analitiği: (i) sosyal ağlardaki kullanıcıların temel endişelerinin (ii) işletme stratejilerinin sürdürülebilir gelişiminin bir markaya yönelik kullanıcı sadakati üzerinde bir etkisinin olup olmadığının, (iv) bir ürün veya hizmetin üretiminde kullanılan sürdürülebilir unsurların kullanıcı algılarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Akın ve Şimşek, 2018, s. 802).

Dijital olarak sürdürülebilir ürünlerin nasıl tanımlanacağına, çevresel bağlamda sürdürülebilir kalkınma kurallarına dayanarak, dijital bir ürünün sürdürülebilir olup olmadığına dijital bir perspektiften karar vermek için aşağıdaki altı özellik sunulmaktadır (Stuermer, 2017, s. 2):

1. Nesiller arası adalet: Nesiller arası adalet perspektifinden sürdürülebilirlikle, bugün sahip olunan değer, miktar ve üretkenlik ölçütleri bakımından kaynakların gelecek nesillere bırakılması önem arz etmektedir (Sağır, s. 78). Bu noktada bu özellik ile veri, içerik ve yazılım gibi dijital ürünlerin gelecek nesiller için uzun vadede kullanılabilirlikleri sağlanacak şekilde sunulması kastedilmektedir. Bu sebeple yasal, örgütsel, teknik veya mali engeller, dijital varlıkların kullanımını, değiştirilmesini ve yeniden dağıtımını etkilememelidir.

2. Yenileyici kapasite: Yenileyici kapasite ile bilgi ve iletişim teknolojilerinde sürekli yaşanan değişimler sebebi ile dijital ürünlerde sürdürülebilir gelişim kapasitesinin sağlanması ifade edilmektedir. Bu yönde dijital ürünlerin tasarımı, ürünlere farklı zaman periyodlarında yeni özelliklerin adapte edilmesi, ürün

gelişimi satış sonrasında süreçte de devam edebilmektedir (Karaçuha ve Pado, 2018, s. 127). Bu noktada dijital ürünler ile ilgili zımni bilginin (örtük bilginin) yalnızca bir kişi, kurum ya da kuruluşta yer almaması dijital sürdürülebilirlik için bir ön koşul olarak görülmektedir.

3. Kaynakların ekonomik kullanımı: Dijital ürünler sürdürülebilirlikleri açısından ekonomik rekabete konu olmamaktadır. Dijital bilgilere insanların erişimi sınırlandırılması durumunda bu kaynakların kullanım için yeniden oluşturulmaları, kaynakların ekonomik kullanımı fikri ile çelişmektedir. Bu sebeple dijital kaynakların sınırsız teknik ve yasal yeniden kullanımı ve dağıtımı sağlanmalıdır.

4. Risk azaltma: Bu özellik ile dijital ürünlerin üretim ve kullanım süreci, üreticiye bağımlılık, hatalı yorumlama gibi sıralanabilecek risklerin azaltılması adına güvenilir ve tüm kullanıcılar tarafından doğru şekilde yorumlanabilecek şekilde tasarlanmasına dikkat çekilmektedir.

5. Özümseme kapasitesi: Aşırı bilgi yüklemesi günümüz dünyasının bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özümseme kapasitesi ile ifade edilmek istenen toplumun, dijital kaynakları yeni ihtiyaçlara ve gereksinimlere uygun şekilde kullanabilmesi ve benimsemesi için özümsemesi gerekliliğidir. Bu noktada anlaşılabilir bir keşif için dijital ürünlerin yapılandırılması, bilgilerin filtrelenmesi, destek belgelerinin sunulması gibi noktalar vurgulanmaktadır.

6. Ekolojik ve ekonomik katma değer: Bu özellik ile dijital ürünlerin, toplum için taşıdığı değer sunma ve yenilik oluşturma potansiyeli sebebi ile mümkün olan en geniş ölçüde paylaşılmak üzere ücretsiz, erişilebilir bir forma getirilmesine işaret edilmektedir. Bu nedenle, teşvik edilen dijital kaynakların ve internet gibi dağıtım kanallarının herkes tarafından eşit olarak erişilebilir olması, demokratikleşmesi gibi koşulların sağlanabilmesi için düzenleyici bir yapının oluşturulması gerekmektedir.

Dijital olarak sürdürülebilir ürünlerin nasıl tanımlanacağına ilişkin özelliklerin yanı sıra dijital çağda müşteri katılımına dikkat çeken, dijital pazar yeteneklerinin altında yatan dört bileşenin varlığına da işaret edilmektedir (Prihanto ve Kurniasari, 2019, s. 217); (1) müşteri ihtiyaçlarını ve eylemlerini anlamak için müşteriler hakkında bilgi toplamak, (2) işletmelerce uygun ürün özellikleri sunarak müşteri ihtiyaçlarını karşılamak, (3) müşteri ilişkilerine odaklanmak ve onlara hizmet etmek, (4) müşterilerle iletişim kurulabilecek uygun bir kanal oluşturmaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tüketim ekonomilerinde tüketim faaliyeti, pazarlama düşüncesi, süreçleri ve uygulamaları tarafından etkilenmekte, kolaylaştırılmakta ve bu sebeple pazarlamaya belli noktalarda tüketimin sürdürülemez doğasının suçu atfedilmektedir (Kjellberg, 2008). Karbon okuryazarlığından, tüketicilerin karbon yeteneklerine ve pazarlama uygulamalarının etiğine kadar pazarlamanın göreceli rolleri açısından durumun aslında önemli bir zorluk yarattığı da gözlemlenmiştir. İklim değişikliği ve dolaylı olarak da bu konudaki davranış değişikliğinin kritik önemi ve pazarlamanın iklime artan araştırma katkısı göz önüne alındığında, pazarlama disiplinin gelecekte daha sürdürülebilir üretim ve tüketim sistemleri geliştirmede çok önemli bir rol oynayacağı beklenmektedir. Bu nedenle bir disiplin olarak pazarlamanın, emisyonların azaltılmasına, tüketici araştırmalarına olumlu katkıda bulunacağı ve iklim değişikliğinin sosyal bilimlerde potansiyel olarak mahsur kalmış bir araştırma biçimi olarak bu sayede ön plana çıkabileceği öngörülmektedir (Hall, 2018, s. 1).

Günümüzde Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefleri ve Avrupa Yeşil Mutabakat gibi süregelen politik önemli adımlar ile birlikte sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyum sağlamak için politik düzeyde çaba ve uygulamalar devam etmektedir. İşletmeler açısından ise bu süreci destekleyecek ve uyumu kolaylaştıracak stratejiler geliştirilmelidir. İklim değişikliği, çevresel sorunlar ile birlikte değişen pazar ve pazarlama yöntemleri işletmeler üzerinde baskı yaratmaktadır. Dijital ekosistem, geleneksel pazarlama karmaşıklıklarında değişiklikleri de gerekli kılmıştır. Bu alanda yapılacak çalışmalarda; sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma kavramlarının ürünleri ve bu çalışmada yer verilen sürdürülebilir pazarlama ve sürdürülebilir dijital pazarlama kavramları da önceki yıllarda güncel olan internet ve e-ticaret gibi bir norm

haline gelmesi öngörülmektedir.

2020 yılı Covid'19 pandemisi, sürdürülebilirlik hareketini daha da hızlandırmıştır. Bu süreçte insanlar, içinde yaşadığı toplumu desteklemek için ürünlerinin menşeyini, üretiminin nasıl, hangi şartlarda gerçekleştirildiğini her zamankinden daha fazla bilmek istemektedir. Yaşanan bu gelişmelere paralel şekilde müşteri profili de değişmektedir. İstediklerine, istedikleri zaman erişim sağlamak isteyen ortalama tüketici, artık çok daha fazla teknoloji bilgisine sahip ve çok sayıda cihazda dijital kanalları kullanma olasılığı yüksek bir profil çizmektedir (Raikar, 2015). Ancak bu profil sadece tüketici cephesinde değil işletme tarafında da oluşmakta ki; işletmeler de daha şeffaf stratejilere eğilerek sürdürülebilir markalar zincirine dâhil olma eğilimi göstermektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, sürdürülebilir çevreye ulaşma sürecinde hedeflerin net olarak belirlenmiş olması ve küreselleşme ile birlikte bu hedeflere uyum sağlama ve anlama zorunluluğu; işletmeler ve toplumlar açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda ülkemizin de bu pazarın en önemli aktörleri arasında olduğunu göz önüne aldığımızda, belirlenen hedeflerin ülkemizdeki belli başlı sektörleri de etkileyeceği kuşkusuzdur. Dolayısıyla ülkemizde bu geçiş ve uyum sürecinin en başarılı şekilde sağlanması için, bu makaleye konu olan pazarlama sektörü için de bir yol haritası çizilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir Dijital Pazarlama, stratejik olarak daha sonraki çalışmalar için bir referans olabilir. Zira Avrupa Birliği'nin ve Türkiye'nin dijital dönüşüm hedefi ile birlikte diğer tüm sektörler gibi pazarlama sektörünün de bu yönde bir ivme göstereceği aşikârdır.

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu noktada öncelikli konu, sürdürülebilirlik bilincinin, sürdürülebilir davranışlara dönüştürülmesi aşamasında yer alan boşluktur. Bu bağlamda pazarlama disiplini de konuya insan kanalı, yani tüketici davranışları ile nüfuz etmektedir. Özümseven sürdürülebilirlik inancının eyleme dönüştürülmesinde işletmelerin yarattıkları sürdürülebilir teklifler yönlendirici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda rekabetçi pozisyonlarını korumak isteyen işletmeler için sosyal amaçları, sürdürülebilir projeleri destekleyen yeni platformlar, yeni iş modelleri, dijital teknoloji tabanlı pazarlama uygulamaları gelinen kaçınılmaz nihai nokta olmaktadır. Bu noktada da işletmelerin dijital pazarlama stratejilerini akıllı ve sürdürülebilir stratejilere dönüştürme sorunsalı ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Bu noktadan hareket ile bu çalışmada, sürdürülebilirlik çerçevesinde işletmeler açısından bu eğilimi anlama ve karşılama kapasitesi arasındaki açıklığa hitaben, dijital bir ürünün sürdürülebilir olup olmadığına dair özelliklere, dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik alanında yer alan temel zorluklara, sürdürülebilirlik ve dijital pazarlama kombinasyonundan doğan avantajlara ve ilgili sınırlı literatürde yer alan çalışmalara, akıllı ve sürdürülebilir dijital pazarlama stratejilerine ve son gelişmeler ile birlikte eğilimlere yer verilmiştir.

Bu kavramsal makale ile işletmelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmadaki rolüne dair daha fazla araştırma ve keşif için kapıyı aralamaya neden olan sürdürülebilir pazarlama entegre bir yaklaşım vizyonu sunmakta dijital pazarlama ve sürdürülebilirlik alanındaki araştırmaların geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Sürdürülebilir dijital pazarlama stratejileri ile geleneksel pazarlama yönetimi ana akımından farklı olduğu bir dizi yenilikçi yola işaret edilmektedir. Bu bağlamda artık işletmelerden uzun vadede rekabet edebilmeleri için kurumsal stratejilerini çevrimiçi kanallar ve araçlar vasıtasıyla sürdürülebilirlikle entegre etmeleri beklenmektedir. İşletmelerin dijital pazarlama, stratejilerini iş ve pazarlama operasyonlarına uyarladıkları adaptasyon süreçlerini, yapılandırılmış stratejik bir yaklaşım ile ele almaları gerekmektedir.

Sürdürülebilir stratejilerin geliştirilebilmesinde kritik unsurlardan biri müşteri odaklılığı

ve değer önerisinin pazarlama stratejilerine entegrasyonudur. Bu noktada dönüşümü sağlayacak olan stratejik bilgi ise müşterilerin, ürünlerden ve sürdürülebilir işletmelerden neye değer verdiğidir. Dijital pazarlama, yeni iş modelleri, çevrimiçi reklam kampanyaları ve dijital stratejiler, bu yeni çevrimiçi kanal aracılığıyla kullanıcı görüş ve yorumlarını toplamak noktasında devreye girmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir dijital stratejilerin oluşturulmasında çıkış noktaları olan bu metrikler; sosyal ağlarda yer alan kullanıcıların kullanıcı davranışlarının, duygularının ve işletmelerin mesajlarına tepkilerinin anlaşılmasına, müşterilerden sürdürülebilirlik değerlendirmesini belirleyebilen göstergeleri tanımlanmasına ve bir ürün ya da hizmetin üretiminde kullanılan sürdürülebilir unsurlara ilişkin kullanıcı algılarını etkileyip etkilemediğinin belirleme de yardımcı olmaktadır.

Çalışmada ana hatlarıyla verilen tüm bu süreçlerin bir sonucu olarak, varılan öneri niteliğinde önemli teorik çıkarımlar şunlardır:

- Tavsiye sistemleri, sürdürülebilir dijital pazarlamada kullanılan en önemli web analitik sistemlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Literatürde en yaygın kullanılan işbirlikçi, içerik tabanlı ve hibrit tavsiye sistemlerinin zamansız bilgilere dayandığı gerekçesiyle zaman faktörünü dikkate alan ve tavsiye performansında önemli gelişme sağlayan duyarlı tavsiye sistemlerine daha çok dikkat çekilmektedir. Çeşitli oturum tabanlı tavsiye sistemlerinin (ASBRs) özellik ağırlıklı şemalarla (FWSBRs) birleştirildiği tavsiye sistemleri üstün performans açısından daha çok önerilmektedir.
- Veri tabanlarının analizinde kullanılan özellikle kullanıcıları tarafından oluşturulan içerik (UGC), Elektronik Ağızdan Ağıza (e-WOM) ve Sosyal Medya Analitiği gibi teknikler veri tabanlarının analizinde kullanılan verimli en yeni teknikler arasında sıralanmaktadır.
- Göz takibi, yüz kodlama, ses tanıma ve EEG teknikleri kullanıcıların internet ortamında nasıl düşünüp karar aldıklarını tespit etmede, ön plana çıkan, nöropazarlama teknikleri arasında yer almaktadır.
- İşletmeler ve araştırmacılar, kritik noktaları ile ön plana çıkan veri analiz teknikleri sonuçlarına dayanarak, çevrimiçi kullanıcılarını daha iyi analiz edip, sürdürülebilir amaçları teşvik eden stratejilerini ve modellerini geliştirebilirler.
- Veri analizi ile ilgili, bu amaçla kullanılan algoritmalar üzerine yapılacak çalışmalar ve yeni iş modelleri ile bir takım maliyetlerden tasarruf sağlayarak stratejilerin karlılığını artırabilmektedir.

Özetle, Avrupa Yeşil Mutabakat, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda sürdürülebilir çevreye ulaşma sürecinde, Avrupa Birliği'nin ve Türkiye'nin dijital dönüşüm hedefi ile birlikte internet ortamında, işletmelerin kullanıcılar ile nasıl etkileşime girdiğini anlama noktasında dijital pazarlama ideal bir kanal görevi görmektedir. Veri, veri yönetimi, sürdürülebilir kalkınmaya dayalı yeni dijital iş modellerinin geliştirilerek başarı ile sürdürülebilmesinde anahtar rol oynamaktadır. Bu noktada dijital pazarlama da işletmelerin sürdürülebilir iletişimlerinin, eylemlerinin temel bir parçası olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Akın, Ş. (2018). Sosyal medya analitiği ile değer yaratma: duygu analizi ile geleceğe yönelim. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 797-811.
- Amadeo, K. (2021), “*The Green New Deal and How It Boosts the Economy*”, The Balance, US & World Economies, Erişim adresi <https://www.thebalance.com/green-new-deal-4582071>
- American Marketing Association, (2017). “*Definitions of marketing*”, Erişim adresi: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>
- Anwar, Y. ve El- Bassiouny, N. (2020). “*Marketing and the Sustainable Development Goals (SDGs): A Review and Research Agenda*”, Springer Nature Switzerland AG 2020 S. O. Idowu et al. (eds.), *The Future of the UN Sustainable Development Goals, CSR, Sustainability, Ethics & Governance*, https://doi.org/10.1007/978-3-030-21154-7_9, 187.
- Barbier, E. (2009), “*A Global Green New Deal*”, Report prepared for the Green Economy Initiative of UNEP, Erişim adresi <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=670&menu=1515>
- Barbier, E. (2019), “*How to Make the Next Green New Deal Work*”, *Nature*, 565 - 6, Erişim adresi <https://www.nature.com/articles/d41586-018-07845-5>. <https://doi.org/10.1038/d41586-018-07845-5>
- Bebbington, J. ve Unerman, J. (2018). Achieving the United Nations Sustainable Development Goals, An enabling role for accounting research, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 31(1), 2-24. Doi 10.1108/AAAJ-05-2017-2929, 2-24.
- Belz, F-M. ve Schmidt-Riediger, B. (2010). Marketing strategies in the age of sustainable development: evidence from the food industry. *Business Strategy and the Environment* 19(7), 401– 416.
- Borin, N. ve Metcalf, L. (2010). Integrating sustainability into the marketing of curriculum: Learning activities that facilitate sustainable marketing practices. *Journal of Marketing Education*, 32, 140-154.
- Brands-Up. (2019, 8 Temmuz). “Can digital marketing be a sustainable solution for our planet?”, Erişim adresi <https://brands-up.ch/en/blog/digital-marketing-sustainable>
- Cengiz, Ç. ve Kutlu, E. (2021). The budget of the European Union and Green Energy: perceptions, actions and challenges, *International Journal of Social Inquiry* 14 (1), 171-197.
- Chaffey, D (2013). Definitions of e-marketing vs internet vs. digital marketing. Erişim adresi <https://www.smartinsights.com/digital-marketing-strategy/online-marketing-mix/definitions-of-emarketing-vs-internet-vs-digital-marketing/>
- Chaffey, D. ve Ellis-Chadwick, F (2019). *Digital marketing*; Pearson: London, UK.
- Choudhary, A. ve Gokarn, S. (2013). “Green Marketing: A means for sustainable development”, *International Refereed Research Journal*, IV, 3(3), 26-32.
- Claeys, G., Tagliapietra, S., Zachmann, G. (2019). “*How to make the European Green Deal Work*”, Bruegel, Policy Contribution Issue, No:14, Erişim adresi <https://www.bruegel.org/2019/11/how-to-make-the-european-green-deal-work/>
- Connelly, İ. R. (2021). An environmental perspective on Turkey - EU relations, *EU/Turkey Relations in the Shadows of Crisis: A Break-Up or Revival?*, Ed. A. Asli Bilgin, ISBN – 10 1793641986, 247- 261.
- Constantinescu, M., Orindaru, A., Pachitanu, A., Rosca, L., Caescu, S.-C. ve Orzan, M.C (2019). Attitude evaluation on using the neuromarketing approach in social media:

- matching company's purposes and consumer's benefits for sustainable business growth. *Sustainability*, 11(7094), 1-21.
- Copulsky, J.R. ve Wolf, M.J (1990). Relationship marketing: positioning for the future. *Journal of Business Strategy*, 11, 16-20.
- Çilingir, İ. (2019). "Öneri Sistemleri (Recommendation Systems)" <https://medium.com/@irmcilingir/%C3%B6neri-sistemleri-recommendation-systems-28a3f341c0a9>
- Department of Energy and Climate Change (DECC). (2011). "Energy act 2011 – Green Deal impact assessment". London: DECC.
- Desouza, D. (2020). "The Green New Deal Explained", Erişim adresi <https://www.investopedia.com/the-green-new-deal-explained-4588463#citation-11>
- Diez-Martin, F., Blanco-Gonzalez, A. ve Prado-Roman, C. (2019). Research challenges in digital marketing: sustainability. *Sustainability*, 11 (2839), 1-13.
- DigitalEurope (2020). "Digital as key for a low carbon circular economy", Erişim adresi <https://www.digitaleurope.org/resources/digital-as-key-for-a-low-carbon-circular-economy/>
- Eckert, E. ve Oleksandra, K. (2021). Sustainability in the European Union: analyzing the discourse of the European Green Deal, *Journal of Risk and Financial Management*, <https://doi.org/10.3390/jrfm14020080>, 14(2), 1-22.
- Europe Sustainable Development Report (2020). "Six SDG Transformations for the EU", Part 3, Erişim adresi <https://eu-dashboards.sdgindex.org/chapters/part-3-six-sdg-transformations-for-the-eu>
- European Clean Hydrogen Alliance, (2021), Erişim adresi https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/european-clean-hydrogen-alliance_en
- European Commission (2019). *The European Green Deal, Communication from the commission to the European Parliament, The European Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the regions*, Brussels, 11.12.2019 COM(2019) 640 final, 7. Erişim adresi https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-green-deal-communication_en.pdf
- Friedman, T. L., (2007). "The Power of Green, The New York Times Magazine, Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2007/04/15/opinion/15iht-web-0415edgreen-full.5291830.html>
- Friedman, T. L. (2019), "What Is the Green New Deal? A Climate Proposal, Explained", The New York Times Magazine, Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2019/02/21/climate/green-new-deal-questions-answers.html>
- Gaddi, D. ve Garbellini, N. (2019). "Automotive and Electric Mobility". Report for the European Parliamentary Group GUE/BGL. Brussels, Erişim adresi <https://www.martinschirdewan.eu/wp-content/uploads/2019/12/Automotive-electric-mobility.pdf>
- Gillich, A., Sunnikka-Blank, M. ve Ford, A. (2017) "Lessons for the UK Green Deal from the US BBNP", *Building Research & Information*, 45:4, 384-395, Erişim adresi <https://openresearch.lsbu.ac.uk/item/8747>. DOI: 10.1080/09613218.2016.1159500
- Gordon, R., Carrigan, M., ve Hastings, G. (2011). A framework for sustainable marketing. *Marketing Theory*, 11(2), 143–163.
- Hall, C.M. (2018). Climate change and marketing: Stranded research or a sustainable development? *Journal of Public Affairs*, 18, 1-7.
- Hongzhang, C. ve Wand, L. (2017). "Coproducts Generated from Biomass Conversion Processes" Technologies for Biochemical Conversion of Biomass.

- Huhne, C. (2010) “*The Green Deal – A Summary of the Government’s Proposal*”. Department of Energy and Climate Change (DECC), London: DECC.
- Hwangbo, H.; Kim, Y. (2019). Session-Based Recommender System for Sustainable Digital Marketing. *Sustainability*, 11(3336), 1-19.
- Idowu, S. O., Schmidpeter R., Zu, L. (2020), “*The Future of the UN Sustainable Development Goals Business Perspectives for Global Development in 2030*”, CSR, Sustainability, Ethics & Governance, ISBN 978-3-030-21153-0 ISBN 978-3-030-21154-7 (eBook), Springer Nature Switzerland AG 2020<https://doi.org/10.1007/978-3-030-21154-7>, 6, 12, 16, 101.
- Jones, P., Comfort, D., Hiller, D. (2018). “*2016 Common Ground: the sustainable development goals and the marketing and advertising industry*”, J Public Affairs. 18:e1619. John Wiley & Sons, Ltd., <https://doi.org/10.1002/pa.1619>.
- Jovic, M., ve Novčić, B. (2106). Marketing and sustainable development. In XV International Symposium SYMORG 2016. Zlatibor. Retrieved from <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0->
- Kannan, P. ve Li, H. A. (2017). Digital marketing: a framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34, 22–45.
- Kaplan, A.M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59– 68.
- Kinoti, M. W. (2011). Green marketing intervention strategies and sustainable development: A conceptual paper. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 263–273.
- Kjellberg, H. (2008). Market practices and over-consumption. *Consumption, Markets & Culture*, 11 (2), 151–167.
- Linkov, I., Trump, B.D., Poinatte-Jones, K. ve Florin, M.-V. (2018). Governance strategies for a sustainable digital world. *Sustainability*, 10, 440, 1-8.
- Low, S., Ullah, F., Shirowzhan, S., Sepasgozar, S.M. ve Lee, C.L. (2020). Smart digital marketing capabilities for sustainable property development: A case of Malaysia. *Sustainability*, 12 (5402), 1-40.
- Meakin, S. (1992). “*The Rio earth summit: Summary of the United Nations conference on environment and development*”, Erişim adresi <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp317-e.htm>
- Nagano, A. (2019). *An Integrated Index Towards Sustainable Digital Transformation . 2019 Third World Conference on Smart Trends in Systems Security and Sustainability içinde* (ss.228- 234.ss.) . London, United Kingdom.
- Olena B., Vasyl B., ve Bogdan B. (2020). Digital marketing components of providing information about energy service companies in the conditions of green energy development. M. Bezpartochnyi (Ed.), *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges:collective monograph içinde* (231-240. ss.) Sofia: VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov».
- Özkök, H. (2020). “*Recommendation Engine (Tavsiye-Öneri Sistemleri)*” <https://www.datasciencearth.com/recommendation-engine-tavsiye-oneri-sistemleri/>
- Özdoğan B. ve Karğın, S. (2018). Blok zinciri teknolojisinin muhasebe ve finans alanlarına yönelik yansımaları ve beklentiler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2146. DOI: 10.25095/Mufad.465928, 161-176.
- Pantano, E. ve Timmermans, H. (2019). *Smart retailing*. Springer: Berlin/Heidelberg, Germany.
- Pappas, I. O., Mikalef, P., Giannakos, M. N., Krogstie, J., ve Lekakos, G. (2018). Big data and business analytics ecosystems: paving the way towards digital transformation and

- sustainable societies. *Information Systems and E-Business Management*, 16(3), 479–491. <https://doi.org/10.1007/s10257-018-0377-z>
- Prihanto, J. J. N., ve Kurniasari, F. (2019). Sustainable digital transformation in the hospitality industry: a study of the hotel industry in Indonesia. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 100, 217-222.
- Raikar, R. (2015). Creating a digital marketing strategy for sustainable growth. Erişim adresi <https://www.linkedin.com/pulse/creating-digital-marketing-strategy-sustainable-growth-rahul-raikar/>
- Rowan, N. J. ve Casey, O. (2021), Empower Eco multiactor HUB: A triple helix ‘academia-industryauthority’ approach to creating and sharing potentially disruptive tools for addressing novel and emerging new Green Deal opportunities under a United Nations Sustainable Development Goals framework, *Current Opinion in Environmental Science & Health*, 21(100254), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.coesh.2021.100254>
- Ryan, D. (2016). *Understanding digital marketing: marketing strategies for engaging the digital generation*. Kogan Page Publishers: London, UK.
- Salune, R. (2021, 7 Mart), “What is Sustainable Digital Marketing?”, Erişim adresi <https://www.solenerauturier.com/blog/sustainable-digital-marketing>
- Saura, J.R., Debasa, F. ve Reyes-Menendez, A. (2019). Does user generated content characterize millennials’ generation behavior? Discussing the relation between SNS and open innovation. *Journal of Open Innovation Technology, Market, and Complexity*, 5, (96), 1-15.
- Saura, J.R., Palos-Sanchez, P. ve Rodríguez Herráez, B. (2020). Digital Marketing for Sustainable Growth: Business Models and Online Campaigns Using Sustainable Strategies. *Sustainability*, 12(1003), 1-5.
- Siddi, M. (2020). “The European Green Deal: assessing its current state and future implementation”, FIIA – Finnish Institute of International Affairs, Working Paper, May 2020/ 114.
- Singh, S. (2020, 16 Ağustos). Sustainable marketing practices for sustainable development, Erişim adresi <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/marketing-swan/sustainable-marketing-practices-for-sustainable-development-24638/>
- Stieglitz, S., Mirbabaie, M., Ross, B. ve Neuberger, C. (2018). Social media analytics–challenges in topic discovery, data collection, and data preparation. *International Journal of Information Management*, 39, 156–168.
- Storm, S. (2020). “The EU’s Green Deal: Bismarck’s ‘what is possible’ versus Thunberg’s ‘what is imperative’”, Workin Paper No.117, Institute for New Economic Thinking, <https://doi.org/10.36687/inetwp117>
- Stürmer, M. (2014). *Characteristics of digital sustainability: In Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance 2014* içinde (494–495.ss). New York, USA.
- Şahin, G., Takim, M. A. ve Yitgin, B. (2021). Effects of the European Green Deal on Turkey’s electricity market, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 / 40-58.
- Şahin, G. ve Önder, H. G. (2021). Atık yönetimi, sera gazı emisyonları ve Türkiye: Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde bir değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(112), 194-216.
- Taiminen, H.M. ve Karjaluo, H. (2015). The usage of digital marketing channels in SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22(4), 633–651.
- Tien, N. H., Ngoc, N. M, Hung Anh, D. Diu Huong , N., Huong, N. T. T, ve Phuong, T.N. M. (2020). Development opportunities for digital marketing in post Covid-19 period in

- Vietnam. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 1(5), 95-100.
- Townsend, J. H., ve Vlad C. Coroama. (2018). Digital acceleration of sustainability transition: the paradox of push impacts. *Sustainability* 10 (8): 1–19. doi:10.3390/su10082816.
- United Nations. (1987). “*World report of the world commission on environment and development*”. Our Common Future (Brundtland Report), Oxford and New York: Oxford University Press, ty, Erişim adresi <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>
- United Nations. (2015a). “Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development”, Erişim adresi <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
- United Nations, (2015b). *United Nations: Sustainable Development GOAL: UN Climate Change Conference Paris 2015 Paper*, Erişim adresi <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cop21/>
- Utku, A. ve Akçayol, M. A. (2017). Öğrenilebilir ve adaptif tavsiye sistemleri için karşılaştırmalı ve kapsamlı bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 33(3) , 13-34.
- Veral, E. S. (2021). Döngüsel ekonomi: engeller, stratejiler ve iş modelleri, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi* 8(1), 7-18.
- Yücel, A. ve Coşkun, P. (2018). Nöropazarlama literatür incelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28,(2), 57-177.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dijital Tekniklerle Üretilen Çizgi Romanların Gerçeklik ve Hayal Gücü Algısı Üzerine Etkisi

The Effect of Graphic Novels Produced in Digital Techniques on The Perception of Reality and Imagination

Bayram BOZHÜYÜK^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Dr., Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Sanatlar Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3958-5072

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Haziran 2021

Kabul tarihi: 4 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Dijital efekt,
Çizgi roman,
Grafik

ÖZ

Resimli ifade türleri oluşturulduğu dönemin teknik imkânlarını içerisinde barındırmaktadır. Zaman değiştikçe çizgi romanların üretim biçimlerinde de bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Ardışık görsel anlatım şekli olan çizgi romanın tarihsel gelişiminden bahsedilmesi gerekirse; Orta çağ hatta antik dönem Mısır medeniyetindeki resimli papirüs yazmalarındaki görsel imgelerin incelenmesi gerekmektedir. Bazı Orta çağ Avrupa el yazmalarındaki tasvirler incelendiğinde çizgi romanın atası kabul edilecek somut ve geçerli eserler bulunmaktadır. Zamanla gazetelerde haftalık ya da günlük çizilen illüstratif anlatımlar ve karikatürler zamanla kendine özgün bir yer bularak çizgi roman halini almıştır. Sinemanın gelişmediği ya da her yere uğramadığı 20. Yüzyıl başlarına gelindiğinde ise çizgi romanlar birçok yere ulaşmıştır. O dönemlerde sinemanın yapamadığı olağan üstü ortamlar ya da çığır fikirler çizgi romanlar sayesinde okuyucuya aktarılmıştır. Sinema ve dijital sanat unsurları günümüzde gelişme de çizgi romanlar hala yapılmakta ve satılmaktadır. Ayrıca dijital dönemin teknik unsurlarından çizgi roman yapımı da hem üretim hem de yayınlama alanında etkilenebilir. 20. Yüzyılın sonlarından itibaren çizgi romanı biçimsel olarak ortaya çıkaran resim ve metin birlikteliği; geleneksel üretimden bilgisayar ortamına taşınmıştır. Dolayısıyla çizgi romanın yapım özellikleri ile görüntü üretimde kullanılan sanal efektler 20. yüzyıl sonrası ve 21. yüzyılda yapılan bazı çizgi romanlarda üretim bakımından iç içe girmiştir. Bu durum çizgi roman üretiminde geleneksel ve teknolojik imkânları karşı karşıya getirmiştir. Bu durum makalede incelenmiştir ve çizgi romanların imgesel yorumlanmasında dijitalleşmenin etkileri üzerinde örneklerle durulmuştur. Çizgi romanların dijitalleşmesinin, geleneksel çizgi roman üretimine nazaran hayal gücü ve gerçeklik algısı üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 26, 2021

Accepted October 4, 2021

Keywords:

Digital effects,
Graphic novel,
Graphic

ABSTRACT

Pictorial narrative types contain the technical possibilities of the period in which they were created. As time changes, some differences are observed in the production styles of graphic novels. If we need to talk about the historical development of comics, which is a form of sequential visual expression; It is necessary to examine the visual images in the pictorial papyrus manuscripts of medieval and even ancient Egyptian civilization. When the depictions in some medieval European manuscripts are examined, there are concrete and valid works that can be accepted as the ancestors of graphic novels. Over time, the industrialization of mankind has also improved printing and graphic techniques. Weekly or daily illustrative narratives and cartoons in newspapers found a unique place and became comics. By the beginning of the 20th century, when cinema did not develop or go everywhere, comics reached many places. Extraordinary environments or crazy ideas that cinema could not do at that time were conveyed to the reader through graphic novels. Although cinema and digital art elements have developed today, graphic novels are still made and sold. In addition, the production of graphic novels, one of the technical elements of the digital era, has also been affected in both production and publishing. Since the end of the 20th century, the combination of picture and text that has formed the graphic novel; moved from traditional production to computer environment. Therefore, the production features of the graphic novels and the virtual effects used in producing images are intertwined in terms of production in some graphic novels made after the 20th century and in the 21st century. This situation brought the traditional and technological possibilities of graphic novels production against each other. This situation is examined in the article and the effects of digitalization on the imaginative interpretation of graphic novels are emphasized with examples. The effects of digitization of graphic novels on imagination and perception of reality compared to traditional comic book production were compared.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bayramb@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Sequential art panel expression is an illustration method that is used to describe many literary texts with pictures. When the history of pictorial texts is considered, it can be said that graphic novels, which are a form of sequential visual expression, first appear on the pages with miniatures in manuscripts. According to some thoughts, it is argued that graphic novels started with the industrial revolution, where modern printing developed. Although there are various opinions about when the comic book appeared and what it actually wanted to tell, one thing is known. Technological advances are transforming comic book production and publishing. Technological development has revealed new tools and inventions to be used in many areas over time. Therefore, developing inventions and tools have contributed to the development of artistic activities in terms of application. In the 20th century, the development of printing techniques and drawing possibilities also revealed some differences in graphic novel production. Sequential expression type; from medieval illuminated manuscripts with miniatures transform to graphic novels during and after the industrial revolution. The 20th century has been the breakthrough era of graphic novels. In the past where there is no television or cinema, graphic novels have fed people's imagery. In this respect, comics are the first visual expression channels that people encounter. However, in the eyes of the readers of the graphic novels produced with the computerized graphic applications that emerged at the end of the 20th century, it brought the loss of some of the features of the comic into the agenda. The blank paper surface is an area of unlimited imagination for those who design comics. This situation, comics are channels that appeal to the imagination of not only designers but also readers. However, when it comes to the 21st century, 3D graphics, photographs, ready-made themes, realistic digital paints added to the comic book panels bring up some problems in the perception and quality of the graphic novels. This article was written to determine the effects of digitalization in the production of graphic novels. In the article, the visual and conceptual problems that arise in the use of the extreme realist and computer effects of the graphic novels are tried to be explained with examples.

There are also positive effects of digital possibilities in the production and printing graphic novels. Graphic applications in computer environment can be welcomed for illustrators due to the convenience in publishing and production. However, the intensive use of graphic applications in the computer environment in the graphic novels reveals some negative situations on the imagination of the readers and the perception of reality created in the mind. The abstraction or simplification of objects in traditional graphic novels production has always opened up a space for interpretation and thinking for the reader. However, the images that exist as a result of excessive digitization in today's comic book production do not leave much space for emotion and interpretation by conveying the direct message to the reader. This is an important situation that should be emphasized and discussed in terms of the style of the comic. While human expressing the visual things he encounters in the outside world pictorially, he uses lines that express that thing "approximately". "Approximately" wording and simplification is also a drawing style of graphic novels. In the article, under the title of "interpretation of design objects in the mind", the effects of simplified plastic elements on the viewer's imagination were examined. It is briefly explained how seeing is a form of communication between man and the outside world, and how the mind ascribes similarities to designed objects, with reference to different sources. Then, under the title of comparison of digital and traditional expressions in graphic novels in the context of style and realism, first the definition and historical development of digital graphic novels are explained. Then, formal and conceptual inferences were made on the digital and traditional aspects of the productions of some comics in the same or the same category under the same title. It is explained with examples that excessive use of digital effects causes weaknesses in both the image and perception. The use of various digital effects and photographic objects in comics, added with the concern of being realistic, has been examined with examples of what kind of dullness, on the contrary, of reality. In addition to this information, it is explained in the article that some comic book designers still use traditional methods in sketching and basic drawing. Also It is explained that today's comic book designers produce graphic novels with the "hybrid production in graphic novels" technique, in which traditional drawing techniques and digital possibilities are used together.

Giriş

Resimsel ardışık anlatım tekniği, insanlığın bir şeyleri ifade etmede geçmişten günümüze kadar kullandığı bir yöntemdir. Ardışık görsel anlatım şekli; ilk el yazmalarından, günümüzde üretilen endüstriyel ürünlerin kullanım kılavuzlarındaki grafiklerden, toplu seyahat araçlarındaki güvenlik kartlarına oradan karikatürlerin yapımına dek kullanılan bir illüstrasyon yöntemidir. Çizgi romanlar da bir olayın paneller yoluyla ardışık şekilde anlatıldığı bir ifade türüdür. İçerik ve teknik bakımdan çizgi romanlar günümüzde sanal teknolojilerdeki, resim ve fotoğraf sanatındaki gelişmelerle iç içe geçmiş bir şekilde sürekliliğini devam ettirmektedir. Çizgi romanın işlevselliği, sanat olup olmaması ve teknik konuların tartışılmasının haricinde içerik bakımından ise eleştirmenlerin gözünde ise çizgi roman “Zehirli mantar” (Sterling North), “konuşan resimler” (David Carrier), “güçlerini ve piyasa üzerindeki denetimlerini genişletmek isteyen birkaç gazete patronunun aleti” (Reinhold Reitberger ve Wolfgang Fuchs) gibi yakıştırmalarda bulunulur. Ama çizgi romanı acımasızca eleştirenlere göre çizgi roman kesinkes sanat değildir (Beaty, 2012, s. 26). Diğer bir yönden sanat eleştirmenleri 1960’larda çizgi romanın saygıyı hak eden geçerli bir “pop olgu” olduğunu ileri sürmüşler (Beaty, 2012, s. 67). Bütün bu fikirlere rağmen çizgi romanın dünyada dokuzuncu sanat dalı olarak da kabul görmektedir (Kaba, Maide, İlhan, 2020, s. 108). Sanat, felsefe ve edebiyat cemiyetleri çizgi romanların içeriği ve ne olduğu konusunda hala hemfikir oldukları söylenemez. Fakat çizgi romanın tarihsel gelişiminde dönemlerin teknolojilerinin içerik ve üretime dahil edilmesiyle yüzyıllardır illüstrasyon ve minyatür yapımında kullanılan teknikler büyük dönüşümler yaşamıştır. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde bilgisayar teknolojilerinin gelişimi, birçok alanda büyük dönüşümlere sebep olmuştur. 1980’lerde grafik uygulama yazılımlarının ortaya çıkmasıyla görsel sanatlarda da üretim yeni bir hal almıştır. Dolayısıyla çizgi romanlar ve karikatürler de bu gelişmeden etkilenmiştir. 1980’lerden 21. Yüzyılın başlarına kadar çizgi romanın barındırdığı plastik öğeler vektörel ve piksel tabanlı görüntülere dönüşmeye başlamıştır. Bu durum uygulama yönünden çizerlere bazı avantajlar sağlamıştır. Fakat okurlar için bu durum algı ve hayal gücü bakımından tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Dijital teknolojilerin kullanımıyla üretilen çizgi romanların, geleneksel çizgi roman üretimine nazaran algı ve hayal gücü anlamında okuyucuda farklı etkiler uyandırdığı düşünülmektedir. Şöyle ki; çok fazla sanal efekt, üç boyutlu modelleme, renk uygulaması, gerçeklik hissinin arttırılması, hatta çizgi romana fotoğrafik imgelerin taşınması okur hayal gücüne katkı anlamında olumsuz etkileri olmuştur. Geleneksel yöntemlerle üretilen çizgi romanlarda ön plana çıkarılan sade yapı ve soyut ifadeler yerini aşırı dijital etkilerle süslenmiş, gerçekçiliğe ve doğrudan anlatıma bırakmıştır. Okuyucunun görsel yorumuna bırakılmadan yapılan görsel ifadeler, gerçekliği yakalamaya çalışma çabası ve olayların çok net ifade edilmesi gibi durumlar okur ya da izleyicinin zihninde yaşatmak istediği gerçeklik duygusuna müdahale etmektedir. Bu müdahale zihnin görsel alanlardaki boşlukları tanımlayıcı yeteneğini geri plana atmaktadır.

Dijital etkiler çizgi roman panellerinin arka planlarına ve figürlerdeki üç boyut algısına kadar yapıyı değiştirmiştir. Bu durum çizgi romanın gerçeklik ve algı bağlamındaki durumunu tartışmaya açmaktadır. Makalede çizgi romanların dijital ortamda üretilmesinde gerçeklik ve hayal gücü algısı üzerine etkisi anlatılmadan önce tasarımların zihinde kavranması ve soyutlama hakkında bilgi verilmiştir. Geleneksel şekillerde (mürekkep, boya, kâğıt, fırça vs. kullanımı) çizgi roman üretimi ve dijital görüntülerle oluşturulan paneller arasında hem görsel estetik zevk anlamında hem de bilişsel anlamda farklar bulunmaktadır. Fakat bütün bu durumlara rağmen geleneksel çizim şekilleriyle dijital ortamdaki etkenlerin aynı panellerde kullanarak birbirini desteklediği çizgi romanlar da bulunmaktadır. Araştırmada bu durum çizgi romanın dijital ve geleneksel örneklerinin karşılaştırılmasıyla anlatılmıştır.

Tasarım Nesnelerinin Zihinde Yorumlanması

İnsan ilk gözünü açtığından itibaren dışarıdan aldığı nesnelerin bilgisini kendinde biriktirmeye ve onlarla etkileşim kurmaya başlamaktadır. İnsan ve dış dünya arasındaki bu hesaplama süreci, doğal olarak insanda gerçekleşir ve gerçekte içgüdü ve akıl arasındaki hesaplaşmadan ibarettir (Worringer, 2017, s. 118). Bu yüzden somut nesnenin biçimsel olarak neye benzediği zihnin bildiği bir şeydir. Kavram oluşturmanın başlangıcı, şeklin algılanmasında yatar (Arnheim, 2012, s. 43). Zihin görüntüleri yorumlarken baktığı şeyin esasını hatırlar. Bu yüzden bir nesnenin görüntüsünü, olduğu gibi hazır bir şekilde yüzeye uygulamak zihnin mesajlara doğrudan ekleme yapmadan algılamasını sağlamaktadır. Soyutlama, resmin betimlediği şeyi yorumlamasının bir aracıdır. Kısaltılmış bir temsil, bakan kişiyi eksik olan gerçekçi ayrıntıyı doldurmaya çağırıyor gibi görüldüğünde, bu değerli kazanım göz ardı edilmiş olur (Arnheim, 2012, s. 159). Kâğıt üzerinde tasarlanmış şekillere bakan kişiler o şekillerin gerçek doğadaki isimleriyle tanımlar. Hâlbuki tasarlanmış nesnelere ifade edilen şeklin kendisi değil sadece temsil ettiği çizimdir. Bu bağlamda çizgi ne kadar esnek belirsiz ya da belirsiz olursa olsun, her zaman bir güce bir yöne gönderme yapar (Barthes, 2017, s. 156). Dolayısıyla insan eliyle üretilmiş kopyalar, bilme yetisi açısından hammadde olarak yararlı olabilirler; gelgelelim en düşük düzeydeki bilişsel edimler tarafından üretilirler ve tek başlarına “anlama” gücüne kılavuzluk edemezler. Paradoksal bir şekilde teşhis etmeyi daha da zorlaştırabilirler, çünkü bir nesnenin teşhis edilmesi, onun göze çarpan kimi yapısal özelliklerinin farkına varılması anlamına gelmektedir. Mekanik olarak üretilen bir kopya, bu özellikleri gizleyebilir ya da bozabilir (Arnheim, 2012, s. 162). Burada üretilen kopyanın izleyiciye nasıl ifade edileceği önemlidir. Bu aşamada resimsel soyutlama, tasarım ilkelerindeki boşluk bırakma teknikleri veya sadeleştirme gibi unsurlar devreye girmektedir.

Soyutlama bir nesne hakkında genel bir görünüş sunmak için genelleme yapmaya başvuru bir tekniktir. Soyutluk, görselin betimlediği şeyi yorumlamasının bir aracıdır. Kısaltılmış temsil bakan kişiyi eksik olan gerçekçi ayrıntıyı doldurmaya çağırıyor gibi görülmektedir (Arnheim, 2012, s. 159). Soyutlama sade bir şekilde gerçek nesneye atıf yapmaktadır. Dolayısıyla göstergeler temsil ettiği şeyi anlatır. Bu bağlamda nesnelerin genel soyut görüntüleri izleyiciye zaten o şeyin gerçek halinin zihinde oluşmasını sağlamaktadır. Hatta soyutlama yoluyla anlatılan şey, zihinde bazen salt bir şekilde tanımlanmasının dışına çıkarak hayal gücü yoluyla daha da mükemmel, ideal halini bulmaktadır. Bu yüzden bir şeyi bütün hatlarıyla yüzde yüz ebatlarıyla tanımlamaya gerek yoktur. Bir nesnenin salt temsili o nesneyi anlatmakla kalmaz aynı zamanda zihinde tamamlanması için beyni uyarır. Kişi pasif bakan durumdan aktif bir izleyici düşünen bir birey haline gelir.

Sanat, çoğu kez temel olarak mütalaa edilen başka işlevleri yerine getirmektedir. Görülmez ya da erişilmez olan ya da fanteziden doğan şeyleri görünür hale getirir (Arnheim, 2012, s. 282). Geleneksel çizgi roman tasarımları da sanatın bu özellikleri düşünüldüğünde tam olarak Arnheim’in bahsettiği ifadenin ürünleridir. Çizgi romanda insan yüz ve bedeni çizerken neredeyse tüm çizgi roman sanatçıları az da olsa karikatür nitelikleri kullanırlar. Daha gerçekçi macera çizerleri bile (McCloud, 2019, s. 42). Arka plan ve figürlerin bir kompozisyon içerisinde soyut çizim tekniği, abartı veya sadeleştirme ifade şekli kullanılarak çizilmesi gerçeklik algısını salt görüntüde değil zihinde yaşatılmasına yardımcı olmaktadır. Bu ifade birliktelikleri, okurların karakterin maskesine bürünmesini sağlarken duyuları uyaran bir dünyaya güvenli bir giriş yapmalarına da olanak vermektedir (McCloud, 2019, s. 43). Genel olarak bu bilgiler doğrultusunda bilgisayar tekniklerinin kullanılmadığı geleneksel yöntemlerle üretilen çizgi romanlar algı ve hayal gücü bağlamında okuyucunun düşünce gücünde etkili olmaktadır denilebilir.

Çizgi Romanlardaki Dijital ve Geleneksel Anlatımların Üslup ve Gerçekçilik Bağlamında Karşılaştırılması

Çizgi romanlar, görsel açıdan resim sanatının tarihsel süreç içerisinde kat ettiği aşamaların bir sonucu olarak görülebilir. Çizgi roman sanatı alımlayıcısıyla özel bir bağ kurup kendine has kodlamalarla iletişim kurmaktadır. Bu kodlamaları da resim sanatının ve yazı sanatının özelliklerini bir araya getirerek, kaynaştırarak yapmaktadır (Kireççi, 2018, s. 39). Dolayısıyla çizgi romanlarda anlatılmak istenen konunun soyut sanatın formlarından, resimden ve hayal gücünün tamamlayıcılığından etkilenmesi de böylece açıklanabilir. Buradan yola çıkarak figürlerin ve mekânların tasvirleri gerçeğinin ancak “yaklaşık” bir ifadesinin olacağı bilinmelidir. Yaklaşık bir ifadeyi resimsel olarak ortaya konulmak istendiğinde ise soyutlama ve çizimi yapılacak şeyin ayrıntılarını sadeleştirme yoluyla yapmak mümkündür. Çizgi romanlar da tür özellikleri açısından soyut, sadeleşmiş çizimlerdir. Bu basit kurgu sayesinde okur hikâyeyi okuduğu sırada görsel temsillerde konunun pekişmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda okurun hayal gücü çizgi romanların bütünlüyci bir parçası olmaktadır.

1980’lerde ortaya çıkan bilgisayar destekli görüntü üretme teknikleri ve fotoğrafın daha da aktif kullanılmaya başlaması çizgi romanları da etkilemiştir. Dijital çizgi romanın ilk örneği İngiltere’de “Shatter” isiminde IPC Magazines isimli dergide yayınlanmıştır (Görsel 1). Piksel tabanlı görsellerden meydana gelen bu ilk çizgi romanda geleneksel resimleme yöntemlerinden çok farklıydı. Bu yayında görsel materyallerin artmış olması çizgi romandaki soyut ifadeleri de geri plana atmıştır.

Görsel 1: İngiltere’de yayınlan “Shatter” isimli çizgi roman, dijital etkilerin kullanıldığı ilk yayındır.

Okurun hayal gücü ve biçimlerin algılanmasındaki gerçeklik olgusunun başka bir boyuta taşınması bugüne dek gelişerek devam etmektedir. Ayrıca Amerikalı ya da Avrupalı animasyon şirketlerinde üretilen ve geçmiş yüzyıla mal olan değişik ülkelerdeki çizgi roman ve çizgi film karakterlerinin değişik/karma çizim üslubuyla ifade edilmeye başlanmasıysa ortaya üslup problemini çıkartmaktadır (Görsel 2). Bu durum aynı zamanda küreselleşme sonucu birçok çizerin farklı ülkelerde çalıştığı sırada kendi kültürel kodlarını ve resimsel ifade türünü çizgi romanda yansıtmışından da kaynaklanmaktadır.

Görsel 2: Solda Batman Animated Serisi için yapılmış 1980'lere ait Batman karakteri ve mekânlar. Soldaki görselde Amerikan çizgi romancılığına ait çizgisel özelliklerle art deco unsurları göze çarpmaktadır. Sağdaki ise 2018 yılına ait Batman karakterinin anime formlarıyla yapılmış hali.

Çizgi romanlar bazen gerçek olayların resim yoluyla anlatılmasında bir yöntem olmasının yanında genellikle düşsel olgu ve mekânları içeriklerinde bulundurlar. Bu bağlamda tasarımcıların bildiği şey yapay Dünya'dır, yani insan eliyle yapılmış eserler dünyası. Yapmayı bildikleri şey yapay dünyaya eklemeler ve değişiklikler önermektir. Onların bilgileri yetenekleri ve değerleri yapay olanın tekniklerinde yatar. Demek ki tasarım bilgisi yapay dünyadan çıkar ve bu dünyaya, bu dünyanın yaratılıp sürdürülmesine nasıl katkıda bulunabileceğine dairdir (Cross, 2016, s. 137).

Geleneksel çizgi roman ile teknolojik imkânların ürünü olan çizgi romanlar arasında biçimsel alanda da farklılıklar bulunmaktadır; dijital resimlemenin ya da 3 boyutlu modellemenin aşırı yoğun olduğu figürlerin bakışları, kas ve doku ayrıntıları da çizgisel karalamanın hareket ve yorum gücü karşısında halen istenilen noktada olmadığı düşünülmektedir. Geleneksel çizgi roman üretim yöntemi fırça, boya, kâğıt, kalem vs. gibi araçların el becerisiyle birleşiminden ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bazı çizgi romanlar halen elle tasarlanıyor ve elle renklendiriliyor. Baskı ve renklendirme aşamasında ise teknolojik imkânlar devreye girmektedir. Ayrıca sadece baskı olmayıp farklı dijital formatlarda da internet ortamında yayınlanan çizgi romanlar bulunmaktadır. Bu durum çizgi romanı hem üretim aşamasında hem de yayınlanmasında kâğıda baskıya ihtiyaç duyulmaması demektir. Bu üretim şekli çizgi romanlarda ayrıntıların artmış olduğu ve çizgi roman panellerinin muhtelif yerlerinde dijital etkilerin görülmesine sebep olmaktadır. "A place lost in time" isimli çizgi roman bu duruma örneklerden sadece birisidir (Görsel 3). Bu tür çizgi romanlar webcomics, online comics veya Internet comics şeklinde adlandırılmaktadır (Altunoğlu, 2016, s. 178).

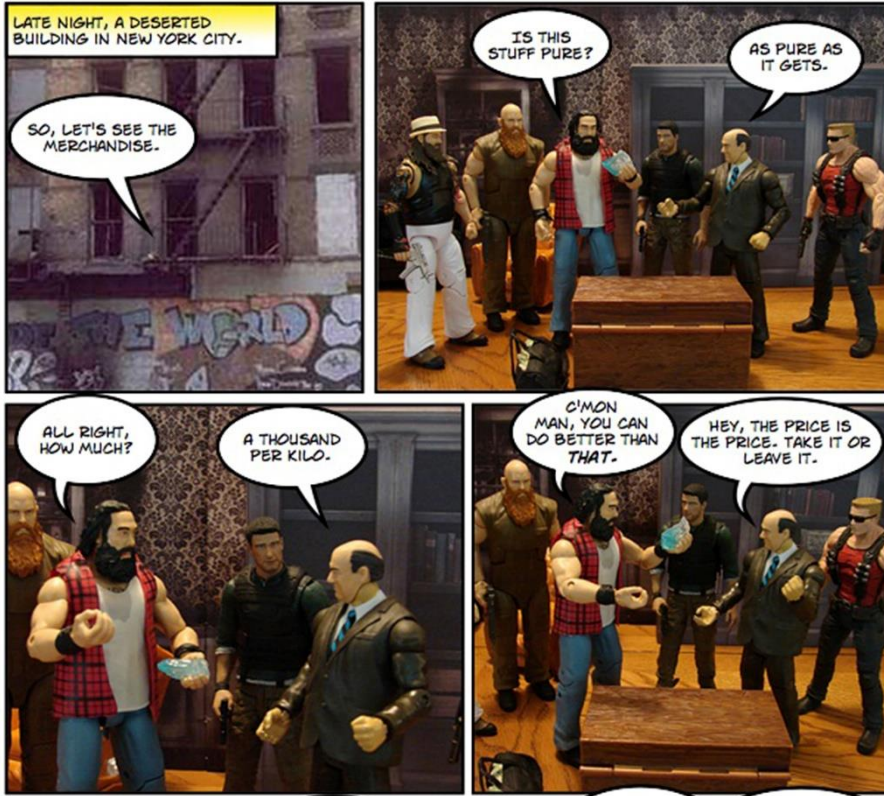

Görsel 3: "A place lost in time" isimli internet üzerinden yayınlanan çizgi roman örneği.

21. yüzyılda tablet bilgisayarların yaygınlaşmasıyla internet üzerinden e-kitap ve e-dergi satışlarında gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. 2007 yılında e-kitap satışına başlayan

Amazon, 2010 Nisan ayından itibaren e-kitap satışlarının basılı kitap satışlarını geçtiğini duyurmuştur. Bu durum büyük çizgi roman yayınevlerini de etkilemiş ve kendi internet mağazalarını açmaya başlamıştır. Yakın bir gelecekte çizgi romanları kâğıt üzerinde görmekte güçlük çekilebilir. Öte yandan lcd ekranlar sayesinde grafikleri daha net, renkleri daha parlak görme imkânı ve yeni çıkan sayılara anında ulaşma şansı sayesinde çizgi roman satışlarını olumlu yönde etkileyebilir (Altunoğlu, 2016, s. 178). Bu yaklaşım kâğıt ve materyal tasarrufu konusunda olumlu bir yaklaşım olsa da dokunarak okuma alışkanlıklarımızın yerine geçebilir mi? Bu da üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur.

Çizgi romanların üretimindeki geleneksel ve dijital yöntemler izleyicide hayal dünyasının zenginleşmesi bağlamında değişik deneyimler yaşattığı düşünülmektedir. Dijital tasarımların konuyu ve nesneyi direk ve gerçekçi olarak hatta neredeyse fotografik bir ifadeyle yansıtması okuyucu zihninde hareket edecek alan bırakmamaktadır. “Daredevil - 3 Against the Hand” isimli webcomics’in panellerinde görsel efekt kullanımı ve üç boyutlu modellemeler, konuşma balonlarındaki çizgisel ve tipografik farklılık tutarsız bir görüntü ortaya çıkarmaktadır (Görsel 4). Görsel 4’teki paneller incelendiğinden bir yandan fotoğraf bir yandan 3 boyutlu figürler, bir yandan boyanmış alanlar görünmektedir. Bu durum üslup konusunda istikrarsız bir görüntü ortaya çıkarmıştır.

Görsel 4: “Daredevil - 3 Against the Hand” isimli çizgi romanın 3b modelleme ve fotoğraf etkilerinin kullanıldığı çizgi roman panellerine örnek.

Elbette dijital üslupla hazırlanan çizgi romanların tamamını aynı kategoride değerlendirmemek de gerekiyor. Çünkü dijital ortamda da geleneksel çizgi romanın üslup konusunda barındırdığı etkilerle üretim yapmak mümkündür. Hatta 21. yüzyılda her alanda olduğu gibi rekabet şartları çizgi romanlar için de zorlaşmıştır. Rekabet şartları yayıncıları daha kaliteli ürünler sunmaya zorlamıştır. Ek olarak eski çizim üsluplarından edinilen bilgi birikimi ve eğitilmiş çizer sayısı da geçmişe nazaran artmaktadır. Bu nedenle bugünlerde çok daha fazla yayıncı ve çizer vardır. Grafik çalışmanın bilgisayar ortamına entegre olması elbette çizgi

roman üretiminin yararına da olmuştur. Grafik üretmek için kullanılan dijital teknikler sanatçıların daha hatasız çizimler çizmesine, hataları geri alarak düzeltmesine, kâğıt tüketiminin önüne geçilmesine ve en küçük ölçümlere kadar değişiklikler yapmasına olanak sunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde çizgi roman üretimi daha çok geleneksel ve bilgisayar desteğinin bir arada olduğu hibrit bir hal almıştır. Buradaki esas sorun dijital etkilerin kolaycılığa bir kapı açması veya çizgi romanda çok yoğun kullanılması sonucu ortaya çıkan aşırı gerçekliğin görüntüleri bayağılaştırmasıdır. Çizgi romanda gerçeklik algısını arttıracak ayrıntılar, çizgi romanın hayal dünyasına ait olduğu fikrinden de uzaklaştırmaktadır. Zira nesnelere kesip kopyalanıp yapıştırılması, bilgisayarda üç boyutlu modellemelerin eklenmesi, kolaj gibi parçaların birleştirilip başka bir şeye dönüştürülmesi ya da tasarlanmış objelerin görüntü üretiminde şablon görevi görmesi gibi yöntemlerle görüntü üretmek bilgisayar ortamında mümkündür.

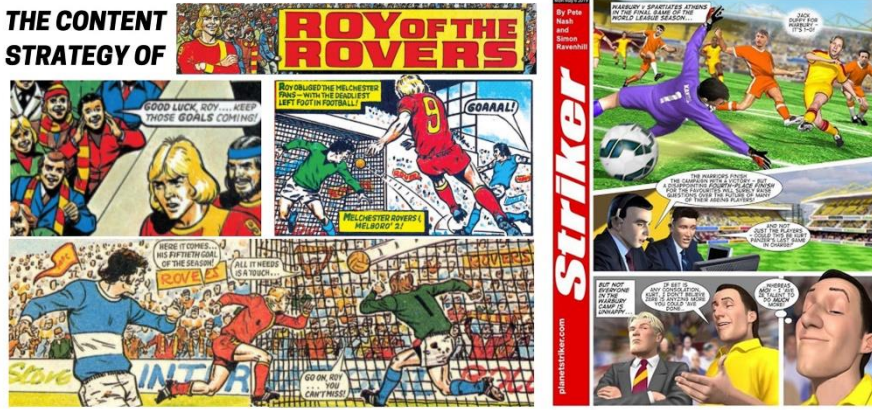
Savaş temalı iki çizgi roman paneli ele alındığında Battle of Britain isimli çizgi romandaki çizim ve renklendirme şekli panellerin bazılarında görünen boş arka plan görüntüye daha plastik bir etki vermiştir. Çizer Bagus Hutomo dijital illüstrasyon tasarımları üretmektedir. Panellerdeki çatışma sahneleri bombanın patlama anı figürlerin ışık gölge etkileri aşırı gerçekçilik sunmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5: Savaş temalı iki çizgi roman örneği: Cinebook Recounts ‘ın Battle of Britain isimli çizgi romanı üstte. Alta İllüstrator Bagus Hutomo’nun yapmış olduğu dijital boyamalı paneller ve efekt uygulamaları.

Spor temalı iki çizgi roman paneli ele alındığında “Roy Of The Rovers” isimli çizgi romandaki ışık gölge öğeleri, arka plandaki seyircilerin işleniş üslubu ve topun hareketi Striker

isimli çizgi romandaki 3 boyutlu panellere göre fazla gerçekçi öğeler taşımamaktadır. Ama yapaylık ve plastik algı bağlamında Roy Of The Rovers isimli çizgi roman görsel zenginlik adına daha da ön plandadır. En azından Striker'daki top, yerde hareket etmesine rağmen durağan bir görünümündedir. Ayrıca Striker'ın panellerindeki nesnelere işlenişinde renk ve doku bakımından da tutarsızlıklar göze çarpmaktadır (Görsel 6).

Görsel 6: Solda: “Roy Of The Rovers” isimli geleneksel türde üretilen çizgi roman. Sağda “striker” isimli 3 boyutlu etkilerin ve dijital görsellerin olduğu çizgi roman.

Marvel'in “Hulk” karakterinin çizgi romanlarına ait benzer iki tasarım incelendiğinde sağdaki illüstrasyonun ayrıntılarının daha da arttırılmış olduğu ve Hulk'un daha da korkunç bir karaktere büründüğü görülmektedir. Aslında iki kapaktaki imge de aynı olayı ve aynı hissi uyandırmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7: Hulk karakteri için üretilmiş iki farklı çizgi roman kapak örneği.

Çizgi romanın en önemli unsurlarından bir tanesi de ses etkileridir. Çizgi romanda kişilere ait konuşmaların yanında nesnelere, fizik kurallarının ve doğanın da kendisine ait sesleri yazı ile ifade edilmektedir. Bu ifade şekli bütün çizgi romanlarda olayları duyumsamaya yaramaktadır. Fakat görsel 8'deki üstte ve altta olmak üzere iki çizgi romanın görüntülerinde ses çıkaran ya da patlayan araçların çizim şekilleri birbirinden farklıdır. Üstteki geleneksel çizgi roman ürünlerinde silahtan çıkan kurşun izi ya da patlama anı çizgi ve boyamayla ifade edilirken aşağıdaki “Eminem meet the punisher” isimli çizgi romanda patlama etkileri dijital imkânlarla yapılmıştır. Bu sayede ışınma etkisi direk okuyucuya verilmek istenmiştir. Ayrıca “Eminem meet the punisher” isimli çizgi romanda figürlerin boyanması ve dokuları da

bilgisayar ortamında yoğun bir şekilde yapılmıştır (Görsel 8).

Görsel 8: Çizgi romanda ses ve patlama etkilerinin görsel ifade şekilleri.

Dijital efektlerin yoğun kullanıldığı başka bir örnek ise Transformers serisine aittir. Transformers ilk çıktığı 1984 yılından günümüze dek çeşitli mecraların konusu olmuştur. Sinemadan, çizgi filme, animasyonlara ve çizgi romanlara çeşitli türde konular da Transformers evreni işlenmiştir. “Transformers Mosaic: The Last Moments of Sentinel Prime” projesine ait 2009 yılında hazırlanmış panellerde yoğun efekt kullanımı ve üç boyutlu modelleme öğeleri bulunmaktadır. Transformers serisinin 1987 yılındaki geleneksel üslupla hazırlanmış “Ark Duty” bölümünün panellerindeki çizgiler ise daha hareketli ve sade bir görünüm sunmaktadır (Görsel 9).

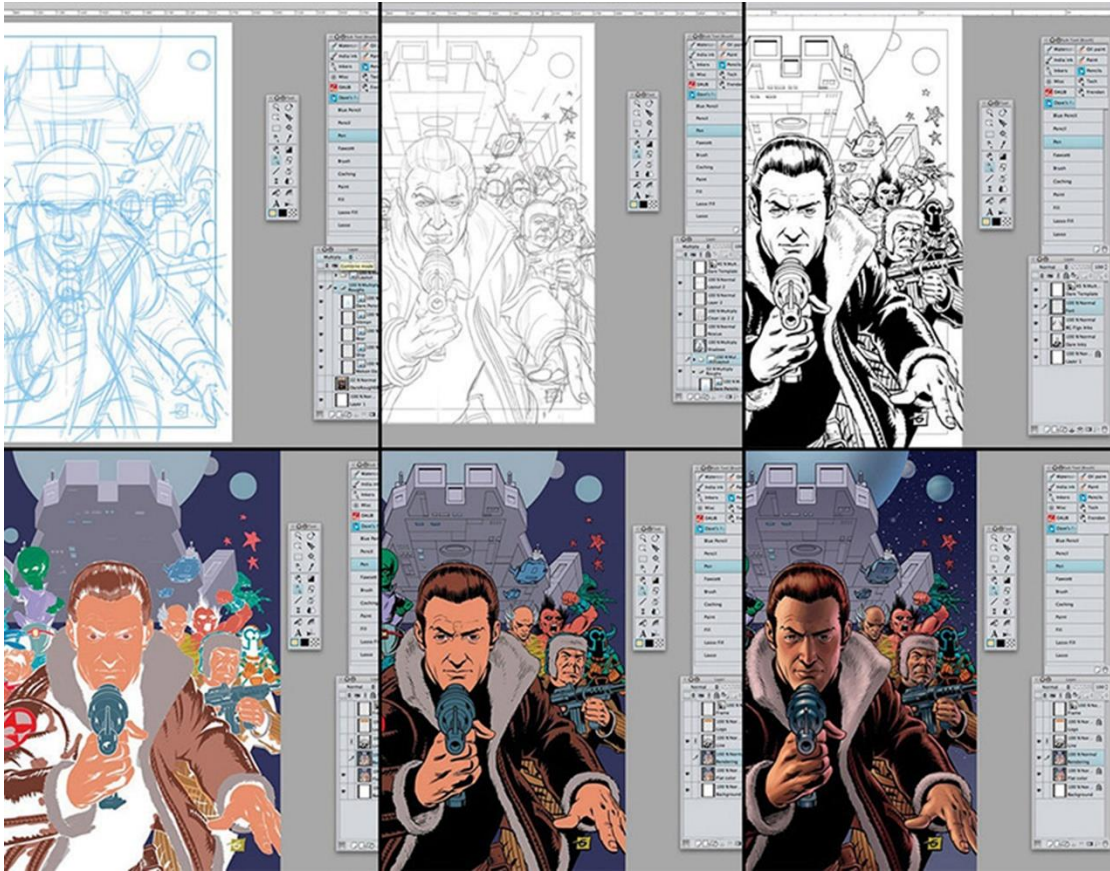
Görsel 9: Transformers karakteri için üretilmiş iki farklı çizgi roman paneli örneği. Soldaki Transformers Mosaic: The Last Moments of Sentinel Prime çizimleri, sağda “Ark Duty” çizimleri

Geleneksel çizgi roman üretmiş Dave Gibbons, günümüzde hem kalem ile hem de Clip studio paint, photoshop, illüstrator gibi bilgisayar tekniklerini kullanan bir çizerdir. Clip stüdyo paint programının resmî sitesindeki röportajda Dave Gibbons’a dijital ve geleneksel

tekniklerin kullanımı hakkında sorulan soru karşısında şunları söylemiştir.

Dijital tekniklerin kullanımı çalışma verimimi artırdı. Binalar ve mekanik arka planlar içeren çizimler yapıyorsanız, perspektif kullanıyorsanız programlar size esneklik kazandırır. Renklendirme söz konusu olduğunda, referans katmanları bu süreci çok daha hızlı hale getirir. Ayrıca, bir şeyleri taramak zorunda kalmıyorsunuz bilgisayarda yaptığımız renklendirmeler muazzam bir zaman tasarrufu sağlıyor. Çizimleri istediğiniz gibi ölçülenebiliyorsunuz. Son olarak işleri, tamamen bitmiş baskıya hazır olarak elde ediyorsunuz (Dave Gibbons - Comic Book Creator in his own words. <https://tips.clip-studio.com/en-us/articles/2578>).

Ayrıca aynı röportajda Dave Gibbons çalışmalarını günümüzdeki çizgi roman yapımının genel şekli olan hibrit üretim şekli olarak tanımlamaktadır (Görsel 10). Çizimleri veya sadece eskizleri el ile tasarladığını daha sonra bilgisayar ortamında son halini verdiğini söylemektedir (Dave Gibbons - Comic Book Creator in his own words. <https://tips.clip-studio.com/en-us/articles/2578>).

Görsel 10: Dave Gibbons'a ait bir çizgi romanın uygulama aşamalarının örneği. Bu aşamalar incelendiğinde çizgi romanın estetik değerlerini yücelten dış hatlardır.

Teknolojiyi kullanan çizerlerin bazıları hazır efekt veya 3 boyutlu etkiler, fotoğraflar yerine halen kendi çizimlerini geleneksel yöntemlerle hazırlamaktadırlar. Fakat dijital etkilerin çizgi romana yoğun bir şekilde uyumlandırılması 20. Yüzyıl içerisinde üretilmiş çizgi romanları güncel taşısa da örneklerde görüleceği gibi geleneksel çizgi romanın zihinde bıraktığı gerçeklik algısı arasında farklar mevcuttur. Aynı durum çizgi film klasiklerinin günümüzde üç boyutlu dijital etkilerle animasyona dönüştürülmesi ya da bilgisayar oyunlarındaki gerçekçilik taşıyan efektlerin artması için de söylenebilir.

Sonuç

Çizgi romanların okurların zihninde gerçeklik ve hayal gücüne etkisi çizgilerin ve renklerin gücüyle ilişkili olduğu anlatılmıştır. Bunu yaparken tasarım nesnelere zihinde bıraktığı gerçeklik algısı soyutlama üzerinden açıklanmıştır. Edinilen bu bilgi ışığında çizgi roman yapımında dijital etkiler örneklerle anlatılarak geleneksel çizim ile algı ve gerçeklik bağlamında salt dijital etkiye göre farkları karşılaştırılmıştır.

Teknolojik imkânlar günümüzde çizgi romanların üretiminde ve yayınlanmasında büyük rol oynamaktadır. Bu durum haliyle hem çizerlerin nezdinde hem de üretim aşamasında başlıca kolaylıklar sağlamaktadır. Diğer yandan çizgi romanı yüzde yüz dijital etkilerle üretmeyi yöntem olarak belirlemiş yaklaşımlar mevcuttur. Bu durum çizgi roman üretiminde gerçekliğin arttırılması için kullanılsa da okurların hayal gücüne doğrudan etki etmemektedir, okurlar imgeleri direk izlemektedirler. Hâlbuki teknolojinin sanal etkilerinin çizgi romana yoğun bir şekilde uyarlanması yerine, çizgi romanların üretimine katkıda bulunacak şekilde kullanılması daha geçerli bir resimsel anlatım üslubunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hem geleneksel etkilerin olduğu hem de teknolojinin imkânlarından yararlanarak oluşturulan hibrit çizgi roman üretimi, okurlara geçmiş dönemlerdeki çizgi romanın zevkini vererek zihinlerini ve hayal gücünü beslemeye devam edebilir. Bu yüzden geleneksel yöntemler çizgi romanın hem taslak aşamasında hem de çiziminde gelecekte de etkili olmasını gerekli hale getirmektedir.

Kaynakça

- Altunoğlu, S., (2016), “*Türkiye’de Bilimkurgu Çizgi Romanın Geleceği*”, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Yazıları, Sayı 35, Sayfa: 177-193, Ankara.
- Arnheim, R., (2012) “*Görsel Düşünme*”, Çev. :Rahmi Ögdül, Metis Yayınları, İstanbul.
- Beaty, B., (2012), “*Sanat Karşısında Çizgi Roman*”, Çev.:Nurettin Elhüseyni, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.
- Worringer, W, (2017). *Soyutlama ve Özdeşleşim*. Hayalperest yayınevi, İstanbul.
- Kireççi, Ü. (2018). *Çizgi Romanın Dili ve Yapısı*. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Çizgi Roman Kitabı*, s. 139-193. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Barthes, R. (2017). *Görüntünün Retoriği*, Sanat ve Müzik. (Ayşenaz Koş, Ömer Albayrak. Çev.). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kaba, G., Şirin, M., İlhan, G. O. (2020). *Eğitimde Dijital Çizgi Roman Tasarımı: Etkin Vatandaş Bilge*. The Journal of Academic Social Science Studies. 107-123
- Cross, N., (2016), “*Bilmenin Tasarımdan Geçen Yolları: Tasarım Disiplini İle Tasarım Bilimi Karşı Karşıya*”, Cogito (Yapı Kredi Yayınları), Sayı: 83, Sayfa: 129-138, İstanbul.
- Eğribel, E . (2012), “*Çizgi Roman Olayı Ve Toplum*”, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3, Sayfa 1-44. İstanbul.
- Mccloud, S. (2019). *Görünmez Sanat Çizgi Romanı Anlamak* (M. C. Ülgen, Çev.). İstanbul: Sırtlan Kitap.
- Kireççi, Ü., (2008), “*Çizgi Roman Senaryosu*”, Crea Yayıncılık, İstanbul.
- Dave Gibbons - Comic Book Creator in his own words. Erişim: 23.06.2021. <https://tips.clip-studio.com/en-us/articles/2578>.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1: <https://computerhistory.org/blog/the-dawn-of-computer-comics-shatter/> (Erişim tarihi: 20.06.2020)

Görsel 2: <https://www.theverge.com/2020/12/23/22197413/batman-animated-series-beyond-hbo-max-january-2021-dc-universe-streaming> (Erişim tarihi: 18.07.2020),

<https://nerdsthatgeek.com/film/nerds-that-geek-movie-review-batman-ninja> (Erişim tarihi: 18.07.2020)

Görsel 3: <http://www.thezurvanclub.com/view/view.html> (Erişim tarihi: 14.04.2020)

Görsel 4: Daredevil - 3 Against the Hand isimli çizgi romanın 3b modelleme ve fotoğraf etkilerinin kullanıldığı çizgi roman panellerine örnek. <https://www.actionfigurepics.com/2017/04/daredevil-3-hand-bills-comics> (Erişim tarihi: 01.10.2021)

Görsel 5: <https://www.comixology.com/Cinebook-Recounts-Vol-1-Battle-of-Britain/digital-comic/479554> (Erişim tarihi: 20.06.2021), <http://coolvibe.com/wpcontent/uploads/2011/07/rokki-comic-page.jpg> (Erişim tarihi: 20.06.2021)

Görsel 6: <https://www.mrrichardclarke.com/sportdigitalandsocial/tomlinson> (Erişim tarihi: 20.06.2021),

https://lh3.googleusercontent.com/proxy/GkWRaB0ZLi5bkVjSkIXEzNAU2TSNnEF_yaJ29I rSxyRTyr3RJ67u9xwO2QL4CgDHwm9cTIixB0bHzOCiejOVxJpRn_dmViFZYSycfzAeK1 NVfq4Rt96La8vKNDc (Erişim tarihi: 24.06.2021)

Görsel 7: https://www.reddit.com/r/comicbookcollecting/comments/gsimku/old_school_vs_new_school_the_hulk/ (Erişim tarihi: 14.06.2021)

Görsel 8: <https://box01.comicbookplus.com/viewer/00/006acb5e2b245ef0b24cdedaf454e2ce/0.jpg> (Erişim tarihi: 21.06.2021), https://lh3.googleusercontent.com/proxy/oKU7IFn5Mrk8254vKBtfP86PwN40QvP2oiXR9g8XDvqoKC101eLLQqHbdx_8_GGN3v7cZX0B1F0yC2NmVyIN5FfPt0 (Erişim tarihi: 20.06.2021),

<https://www.trendhunter.com/trends/eminem-the-punisher-marvel-comics> (Erişim tarihi: 20.06.2021)

Görsel 9: Erişim: 25.06.2021, <https://toddmatty.com/2009/06/19/transformers-mosaic-the-last-moments-of-sentinel-prime> (Erişim tarihi: 25.06.2021),

<https://transformandrollout.wordpress.com/> (Erişim tarihi: 20.06.2021)

Görsel 10: <https://tips.clip-studio.com/en-us/articles/2578> (Erişim tarihi: 25.06.2021)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık ve Sadakati: Siyasi Partiler Üzerine Bir İnceleme

Organizational Commitment and Loyalty of Generation Y: An Examination on Political Parties

İşıl USTA KARA^{a*} Sedef ZEYREKLİ YAŞ^b

^aDr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Edirne / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2527-2961

^bDr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Havsa Meslek Yüksekokulu, Edirne / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7165-5712

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Şubat 2021

Kabul tarihi: 26 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Kuşak,

Y kuşağı,

Örgütsel bağlılık,

Örgütsel Sadakat,

Siyasi parti

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 14, 2021

Accepted September 26, 2021

Keywords:

Generation,

Generation Y,

Organizational commitment,

Organizational loyalty,

Political party

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Y kuşağında yer alan bireylerin siyasi partiye bağlılık ve sadakatlerinin çeşitli değişkenler bağlamında değerlendirilmesidir. Y kuşağı üyelerinin örgütsel bağlılık ve sadakatini belirlemek amacı ile Uygur ve Koç (2010) tarafından oluşturulan ve siyasi partiler üzerinde uygulanmış ölçekten yararlanılmıştır. Anket çalışması Eylül 2019 ile Aralık 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmada oluşturulan online anket (Google forms) sosyal medya platformlarında (facebook, twitter, instagram) paylaşılmıştır. Ayrıca anketörler tarafından yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada 1981 ile 1999 yılları arasında doğanlar Y kuşağının üyesi olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın örneklemi 318 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada toplanan veriler SPSS 17 ve STATA 14.1 programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Y kuşağında yer alan bireylerin siyasi partiye örgütsel bağlılığı ve sadakati ile cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirleme değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Ayrıca Y kuşağının destekledikleri siyasi partilere örgütsel bağlılıkları ile sadakatleri arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of the study is to evaluate commitment and loyalty of individuals in the Generation Y to political party in the content of various variables. The scale created by Uygur and Koç (2010) and applied political parties is used in order to determine the organizational commitment and loyalty of the Generation Y members. Questionnaire was applied between September- December 2019. Online survey created in th study (Google forms) was carried out through social media platforms (facebook, twitter, instagram. Addition face to face surveys were conducted by interviewers. In this study, those born between 1981 and 1999 are accepted as members of Generation Y. The sample of the study consist of 318 people. The data obtained from research were analyzed by SPSS 17 and STATA 14.1 programs. As a result of the analysis, it was observed that there were statistically significant relationships between the organizational commitment and loyalty of individuals in Generation Y to political party and the variables of gender, age, education level, profession, party membership and voting party. In addition, it was determined reverse relationships between organizational commitment and loyalty of the generation Y to the political parties they support.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: isilusta@trakya.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Loyalty to the political party reflects the psychological dependence that voters use when making their political choices. The stronger the individual's sense of commitment to the political party, the stronger his/her psychological participation in the party and voter preferences are shaped according to the political party's ideological and long-term activities. Notwithstanding, party loyalty weakening ensures that daily issues and short-term issues are effective in voting preferences (Güven, 2016, s. 92). In this context, political parties aspiring to continue their voter support for a long time must ensure their members' commitment and loyalty.

In this study, the commitment and loyalty of individuals in the Generation Y to political party organisations are examined in terms of various variables. By looking at the literature, it has been determined that there is no study on the commitment and loyalty of the Y generation in political party organisations, and this study aims to fill this gap in the literature. The study aims to evaluate Generation Y's political party commitment and loyalty in terms of various variables.

In the study, responds to the questions both "Do gender, age, education background, profession, party membership and stating the voted party affect political party commitment and loyalty?" and "Is there a relationship between commitment and loyalty to the political party?" are sought based on Generation Y. The hypotheses of the study within the scope of these questions are as follows:

" H_1 = Gender, age, education background, profession, party membership and stating the voted party affect the organisational commitment to the political party."

" H_2 = Gender, age, education background, profession, party membership and stating the voted party affect organisational loyalty to the political party."

" H_3 = There is a relationship between the organisational commitment and party loyalty of the Y generation."

The survey study, which was conducted to test the hypotheses, was conducted through social media (Facebook, Twitter, Instagram) and face-to-face via pollsters between September-December 2019. There are five questions in the questionnaire form used within the study's scope to determine the demographic characteristics of the participants and the party they support. In the other part of the questionnaire, the scale created by Uygur and Koç (2010) is used to measure organisational commitment and loyalty. The scale is in two-dimensional and seven-point Likert style consisting of twenty expressions.

The data obtained in the research were evaluated through SPSS and STATA programs. Explanatory factor analysis was conducted to determine the dimensions in the scale. As a result of the analysis, two expressions showing overlapping were drawn, and a total of eighteen questions were distributed under two dimensions. The effect of independent variables on political party commitment and loyalty was tested by ordered logistic regression analysis in the STATA program. In the ordered logistic regression analysis, commitment and loyalty dimensions were evaluated in a seven-point Likert scale. This analysis tested the first and second hypotheses of the study. The correlation analysis was used in the SPSS program to test the third hypothesis of the study.

H_1 , the first hypothesis of the study, was tested by ordered logistic regression analysis. In this context, it has been determined that the organisational commitment of women, high-school graduates and those who are not employed among the individuals in the Y generation are high. Also, those who are members of a party show a higher level of commitment. This situation can be interpreted as party membership increases organisational commitment and/or those with a high organisational commitment to the party organisation prefer membership. Nevertheless, it is an expected result that participants who do not hesitate to state which party they vote for have a higher rate of organisational commitment. A striking result regarding the commitment of Generation Y to the political party organisation is seen in the quadratic effect of age. In this context, it has been determined that those born between 1980-1990 have a higher organisational commitment than those born after 1990. This result shows that the fact that the intervals specified for generations cover long periods makes it difficult to put people in the generations into standard patterns. As a result, it has been concluded that the organisational commitment of the Generation Y to the political party differs within the generation, specific to this study.

The second hypothesis of the study was also tested by ordered logistic regression analysis. It has been determined that age and gender do not significantly affect the organisational loyalty of Generation Y to the political party. It has been observed that high-school graduate, bachelor and postgraduates' organisational loyalty levels are higher according to their educational background. As in the first hypothesis of the study on organisational commitment, party members' organisational loyalty levels and those who stated to which party they voted were found to be higher.

In the last hypothesis of the study, " H_3 = There is a relationship between the organisational commitment and party loyalty of Y generation" proposition has been tested. Although it is thought that there would be a positive relationship between the two variables for this hypothesis, the analysis revealed that the relationship is negative. In other words, the statement that "if the people's organisational commitment is high, their organisational loyalty will be high" was not realised in terms of Generation Y.

Giriş

Örgüt bir takım özel amaçları gerçekleştirmek üzere bir arada olan kişilerin karşılıklı iş birliği ve uyum içinde buldukları sosyal birimler olarak tanımlanabilmektedir (Aytaç, 2004, s. 190, 191). Siyasi partiler ise halkın desteğini kazanarak devlet yönetimine sahip olmaya ve bunu sürdürmeye çalışan, devamlı ve istikrarlı bir örgüte malik siyasi topluluklar şeklinde ifade edilebilmektedirler (Gökçe, 2013, s. 68). Siyasi partiler ülke düzeyinde geniş bir örgütlenme yapısına sahip olup birçok üyeyi bünyelerinde buldurmaktadırlar.

Siyasi partiye duyulan sadakat, seçmenlerin siyasi tercihlerinde güç aldıkları psikolojik bağlılığı yansıtmaktadır. Kişinin siyasi partiye bağlılık duygusu ne kadar kuvvetli olursa, partiye psikolojik katılımı da o kadar güçlenmekte ve seçmen tercihleri siyasi partinin ideolojik ve uzun dönemli faaliyetlerine göre şekillenmektedir. Buna karşın partiye olan sadakatin zayıflaması, oy verme tercihlerinde günlük konuların ve kısa dönemli faktörlerin etkili olmasını sağlamaktadır (Güven, 2016, s. 92). Bu kapsamda seçmen desteğini uzun dönemli olarak sürdürmek isteyen siyasi partiler üyelerinin bağlılık ve sadakatini sağlamak zorundadırlar.

Bu çalışmada Y kuşağında yer alan bireylerin siyasi parti örgütlerine bağlılık ve sadakatleri farklı değişkenler kapsamında incelenmektedir. Yazın incelendiğinde siyasi parti örgütlerine bağlılık ve sadakatin incelendiği çalışmaların sayısının az olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmanın örneklemini oluşturan Y kuşağının bağlılık ve sadakatine ilişkin bir çalışma bulunamamış olup çalışmanın yazında yer alan bu boşluğu doldurması hedeflenmektedir. Bu kapsamda çalışmada Y kuşağında yer alan bireylerin siyasi partiye örgütsel bağlılığı ve sadakati ile cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmektedir.

Çalışmada ilk olarak kuşak teorisi ve Y kuşağının özellikleri açıklanmıştır. Ardından örgütsel bağlılık ile örgütsel sadakat kavramları ele alınmış ve Y kuşağının örgütsel bağlılığı ve sadakati incelenmiştir. Kavramsal çerçeve ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra çalışmanın yöntemi açıklanmış ve hipotezler test edilmiştir. Son olarak ise çalışmada elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır.

Kuşak Teorisi

Kuşak kavramı yazında nesil ve jenerasyon kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kuşak; yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı dönemin koşullarını, benzer sorunlarını, kaderlerini paylaşmış, benzer vazifelerle yükümlü olmuş bireylerin oluşturduğu topluluk olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020, <https://sozluk.gov.tr/>). Bu doğrultuda bir kuşağa ait yıllarda doğmuş olan insanların, ekonomik, sosyal, siyasi vb. birçok durumu benzer şekilde tecrübe ettikleri, benzer duygular yaşadıkları söylenebilir.

Kuşaksal kohort teorisi Karl Mannheim tarafından ileri sürülmüştür (Köksal, 2019: s. 457). Kuşak teorisi, doğum yılları nedeniyle birbirine yakın ekonomik, siyasi ve sosyal olayları yaşayan, yaşanan önemli olaylardan dolayı ortak algı ve bilince sahip, bu ortak algı ve bilinç sebebiyle gelecekte benzer davranış, tutum ve tercihler ile birbirine yakın kişilik özellikleri gösteren bireylerin oluşturduğu toplulukları ifade etmektedir (Aka, 2018, s. 120). Kuşak, doğum yıllarını, yaş konumunu ve kritik gelişim aşamalarında yaşanan önemli olayları paylaşan grup olarak belirtilmektedir (Cennamo & Gardner, 2008, s. 892). Kuşaksal bir kohort, aynı dönemde doğan, birlikte büyüyen bu nedenle geç ergenlik ile erken yetişkinlik yıllarında benzer dış olayları deneyimleyen bir grup insan olarak tanımlanmaktadır. Her kuşak kohortu büyük olayları beraber deneyimlediğinden birikmiş bilgi ve paylaşılan tecrübeler yolu ile kolektif hatıralar oluşturmakta ve ortak özellikler göstermektedir (Köksal, 2019, s. 457). Kuşak

kohortunun benzer değerleri, deneyimleri ve tercihleri paylaşması nedeniyle yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklere göre bölümlendirmede kullanılan güçlü bir araç olduğu belirtilmektedir (Ladhari, Gonthier & Lajante, 2019, s. 48).

Bir kuşağın değerlerinin, doğdukları ve büyüdüğü dönemlerde yaşanan önemli tarihsel olaylar ve sosyal yaşam deneyimleri tarafından etkilenme eğiliminde olduğu belirtilmektedir. İnsanlar arasında farklılıklar olsa da aynı zaman diliminde büyümüş olanlar, yaşadıkları dönemle güçlü bir özdeşleşmeye sahip olmakta, benzer şekillerde hissetmekte, düşünmekte ve davranmaktadırlar. Kuşakların üyeleri arasındaki bu benzerlikler işgücüne katılmalarında ve yaşam biçimlerinde kendisini göstermektedir. Kuşaklar, kişilerin otoritelere ve organizasyonlara karşı tavırlarını, işten beklentilerini ve isteklerini nasıl tatmin edeceklerini etkilemektedirler (Gürsoy, Geng-Qing Chi & Karadağ, 2013, s. 41).

Her kuşak grubu arasında kesin sınırlar çizmenin zor olduğu belirtilmektedir. Kuşaklar kesin bir şekilde bölünemese de kuşakların karakteristik özelliklerinin genel olarak bütün yaş gruplarında geçerli olduğu ifade edilmektedir. İlgili yazında kuşakların kategorize edilirken farklı adlandırıldığı, kuşaklara ait zaman aralıklarının da farklı tanımlandığı görülmektedir (Andrea, Gabriella & Timea, 2016, s. 92). Bu doğrultuda Tablo 1’de kuşakların sınıflandırılması farklı çalışmalardan derlenerek belirtilmiştir.

Tablo 1: Kuşakların kronolojik sınıflandırılması

Referans	Kuşaklar ve Zaman Aralıkları					
	Sessiz kuşak, Gelenekseller	Bebek patlaması	X kuşağı	Y kuşağı	Z kuşağı	Alfa kuşağı
Ramli ve Soelton (2019)	1925-1946	1946-1964	1965-1976	1977-2000	2000 +	
Aka, 2018	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000 +	
Andrea, Gabriella ve Timea, 2016	1900-1945	1946-1960	1960-1980	1980-1999	1995-2010	2010+
Jiri, 2016	- 1945	1946-1964	1965-1976	1977-1995	1996 +	
Berkup, 2014	1900-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1994	1995+	
Mccrindle Research, 2006	1927-1945	1946-1964	1965-1980	1981-1999	2000 +	

Kaynak: Aka, 2018, s. 120; Andrea, Gabriella ve Timea, 2016, s. 92; Berkup, 2014, s. 219; Jiri, 2016, s. 106; Mccrindle Research, 2006, s. 10. Ramli ve Soelton, 2019, s. 7.

Tablo 1’e göre çalışmalarda genellikle kuşaklar, gelenekselci, bebek patlaması, X, Y ve Z olarak beş kategoride incelenmektedir. Bazı çalışmalarda alfa kuşağı olarak isimlendirilen altıncı bir kuşak eklenmektedir. Sessiz ya da gelenekselci kuşak ile ilgili ortak nokta üyelerinin 1945 yılından önce doğmuş olmasıdır. Bebek patlaması kuşağı da genellikle 1946 ile 1964 yılları arasında kapsamaktadır. X kuşağı ise 1980 yılından önce doğanları ifade etmektedir. Y kuşağının başlangıç tarihi konusunda bir uzlaşma varmış gibi görünse de kuşağın bitiş tarihi 1994 ile 1999 yılları arasında değişim göstermektedir. Y kuşağının bitiş tarihine göre de Z kuşağının zaman aralığı belirlenmekte olup Alfa kuşağı diye isimlendirilen yeni bir kuşak ilgili yazında göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Y kuşağı 1981-1999 yılları arasında doğanları kapsamaktadır.

Bebek patlaması ve X kuşağının isimlendirilmesi ile ilgili uzlaşma bulunmasına rağmen Y kuşağı farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. İlgili yazında Y kuşağı yerine, internet kuşağı, eco boomers (eko patlaması), millennial (milyenyum kuşağı), gelecek kuşak (next generation), sonrakiler (nexters), nintendo kuşağı, netizen (internet vatandaşı), dijital nesil ve facebook kuşağı gibi farklı adlandırmalar kullanılmaktadır. Y kuşağının kendinden önceki kuşaklardan

farklı deneyimleri ve beklentileri olduğu ileri sürülmektedir (Broadbridge, Maxwell & Ogden, 2007, s. 8; Civelek, Çemberci, Aşçı & Öz, 2017, s. 338; Gürsoy, Maier & Chi, 2008 s. 450). Bu nedenle de çok farklı şekillerde adlandırıldığı söylenebilir. Ayrıca bu kuşağın üyelerinin neden sorusuna cevap aradıkları ifade edilmektedir. Bu doğrultuda da “neden nesli” olarak da adlandırılmaktadır (Berkup, 2014, s. 222).

Kuşakların her biri kendilerine özgü karakteristik özelliklere sahiptir. Sessiz, geleneksel ya da olgun kuşağın üyelerinin muhafazakâr ve disiplinli olduğu, güvenlik ve sadakat değerlerine daha fazla önem verdiği belirtilmektedir. Bebek patlaması kuşağında yer alanlar ise zamanı stres unsuru olarak gören, materyalist, bireysel, bağımsız ve kendini gerçekleştirme değerlerine sahip olan, yüksek iş bağlılığı ile güçlü bir iş etiği bulunan kişilerdir. X kuşağı şüpheli, pragmatik ve yüksek eğitilmiş kuşaklardan biri olarak belirtilirken, Y kuşağı sosyal bilince sahip, bir hayli alaycı ve narsist olarak karakterize edilmektedir (Constanza, Badger, Fraser, Severt & Gade, 2012, s. 375-376; Ladhari, Gonthier & Lajante, 2019, s. 48).

Y kuşağı

Y kuşağının, gençleri, X kuşağından ayırmak amacıyla ilk kez 1993 yılında tanımlandığı belirtilmektedir (Islam, Cheong, Yusuf & Desa, 2011, s. 1802). Y kuşağı, kariyerine bağlılığı olmayan, ayrıntılarla titizlikle ilgilenmeyen, kendine güvenen ve dışa dönük bir nesil olarak bilinmektedir. Kendinden önceki kuşakların aksine rekabet avantajına sahip olduğunu düşünme eğiliminde olup, duygusal iletişimi ve işyeri sadakati bulunmamaktadır (Damayanti, Yahya & Yean, 2019: 53). Y kuşağı üyelerinin benlik saygılarının yüksek ve ben merkezli olduğu ifade edilmektedir (Muskat & Reitsamer, 2019, s. 266). Ayrıca başkalarına danışmadan karar alma, diğer insanlara daha az dikkat etme, iş birliği becerilerinin olmaması, kısa sürede başarı elde etmeyi isteme gibi özellikler de bu kuşağın üyelerini karakterize etmektedir (Na-nan & Saribut, 2019, s. 244).

Dünyada Y kuşağını, küreselleşme olgusu, Berlin duvarının yıkılışı, Menson Mandelanın serbest kalışı, Körfez Savaşı, Sovyetler Birliğinin dağılması, internet, akıllı telefonlar, sosyal medya platformları gibi teknolojik gelişmeler, 11 Eylül terör saldırısı, Hint okyanusu depremi ve tsunamisi, Katrina kasırgası, Monica Lewinsky-Bill Clinton skandalı gibi dünya çapındaki olayların etkilediği belirtilmektedir (Aka, 2017, s. 46-47). 1980 sonrası doğanları ifade edilen Y kuşağını Türkiye’de, terör eylemleri, Irak Savaşı, Körfez Savaşı, küreselleşen dünya, internet, bilgisayar ve cep telefonlarının gelişimi gibi teknolojik, sosyolojik, politik ve ekonomik olaylar etkilemiştir. Küresel dünyanın çocukları olarak tasvir edilen kuşağın üyelerinin teknoloji dostu ve bireysel olduğu belirtilmektedir (Civelek, Çemberci, Aşçı & Öz, 2017, s. 339; Erden Ayhün, 2013, s. 101). Kuşaklar ile ilgili yapılan yeni çalışmalarda 2020 yılında ortaya çıkarak tüm dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi ve beraberinde gelen uygulamalar kuşakları etkileyen önemli bir sağlık olayı olarak ilgili yazında belirtilecektir. Covid-19 salgını hem Y kuşağına hem de Z kuşağına daha çok tesir etmekte olup Y kuşağının üyelerinin hayat tarzını ve iş yaşamını etkilediği, benzer şekilde düşünmeye ve davranmaya sevk ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bu kuşağın üyeleri aynı zamanlarda benzer olayların etkisi ile büyümüş, gelişmiş ve hala benzer olaylardan etkilenecek hayatlarına devam etmektedir.

Y kuşağı çalışma yaşamında öne çıkan nesil olmakla birlikte bu kuşak için en belirleyici unsur internet ve teknoloji olarak ifade edilmektedir. Y kuşağı üyeleri, yenilikçiliğe eğilimli, yeni ürün ve hizmetleri denemekten korkmayan, teknolojiyi ve onun getirdiği araçları çok rahat bir şekilde kullanan ve sosyal medyaya hâkim dijital vatandaşlar olarak karakterize edilmektedirler (Ladhari, Gonthier & Lajante, 2019, s. 48). Deloitte tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmaya göre; Y kuşağı teknolojiyle yetişen ve teknolojiyi çok fazla

kullanan bir kuşaktır. Ayrıca kuşağın yedi yirmi dört online olduğu, yüz-yüze iletişim kurmak yerine kısa mesaj ve elektronik posta kullandığı, klasik sunum teknikleri yerine ise webinarları tercih ettiği belirtilmektedir (Deloitte, 2020 <https://www2.deloitte.com/tr>). Y kuşağının kendinden önceki kuşaklara kıyasla teknolojiyi çok daha iyi kullandığı söylenebilir.

Küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte farklı kültürler ile etkileşime giren bir kuşak olan Y kuşağının kültürel açıdan diğer kuşaklardan daha zengin olduğu ifade edilmektedir. Y kuşağını diğer kuşaklardan ayıran bir diğer önemli husus ise bu kuşağı motive eden faktörlerdir. Y kuşağı, iş-yaşam dengesine, hayat tarzına, kariyer gelişimine ve seyahatlere diğer kuşaklara göre daha fazla önem vermektedir (Berkup, 2014, s. 222; Cennamo & Gardner, 2008, s. 893; Çetin Aydın & Başol, 2014, s. 3-4). Y kuşağına göre, istihdam esnekliği iş-yaşam dengesini sağlamanın bir yolu olarak görülmekte bu nedenle de örgüt yönetiminin ve örgüt kültürünün esnekliği desteklemesi öne çıkmaktadır (Broadbridge, Maxwell & Ogden, 2007, s. 11). Y kuşağı üyelerinin kariyerlerini değiştirme eğilimleri bulunmaktadır. Bu yüzden de bir örgütün Y kuşağında yer alan çalışanları ile karşılaşacağı en büyük zorluğun onların bağlanma eksikliği olduğu belirtilmektedir. Eğer bu kuşağın üyelerinin istek ve ihtiyaçları karşılanmaz ise bencillik ve narsistlik özellikleri nedeniyle kolayca iş değiştirebilecekleri söylenmektedir (Damayanti, Yahya & Yean, 2019, s. 54).

Y kuşağındaki bireyler için hayatı yaşamak çalışmadan önce gelmektedir. Ayrıca bu kişilerin özgürlüklerine önem verdikleri, iş konusunda seçici davrandıkları, düşük sadakat duygusuna sahip oldukları ve otoriteye boyun eğmedikleri belirtilmektedir (Aka, 2018, s. 121). Beyza Erer (2020), örgüt içinde herhangi bir vaziyet, olay ya da problem karşısında fikirlerini paylaşmaması, olduğu gibi kabul edilmesi anlamına gelen kabullenici sessizlik davranışını Y kuşağının X kuşağına göre daha az gösterdiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Y kuşağı üyelerinin düşüncelerini ifade etmekten çekinmedikleri ve aktif olarak rol oynadıkları söylenebilir.

Y kuşağı üyeleri öğrenmeyi, sosyalleşmeyi ve çalışmalarını destekleyen keyifli bir iş ortamı ile fiziksel ve sosyal bir yer aramaktadırlar (Damayanti, Yahya & Yean, 2019, s. 54). Bu doğrultuda Y kuşağı için iş kadar sosyal yaşamın da önemli olduğu ve iş ortamının sosyal ihtiyaçları karşılayacak niteliğe sahip olması gerektiği söylenebilir. Y kuşağı üyeleri içinde yer aldıkları bir örgütün onları sosyalleşmekten alıkoyduğunu ya da buldukları örgütte kendilerini geliştiremediklerini, yaratıcı düşünemediklerini hissedersen o örgütten uzaklaşmayı tercih edebilirler.

Yapılan araştırmalarda Y kuşağı üyelerinin siyasete ilgi göstermediği ve siyasi katılımlarının düşük olduğu belirtilmekte, siyasi liderlerden açık, net ve doğrudan iletişim kurmalarını beklendikleri ileri sürülmektedir (Göktaş, 2016, s. 1870). Buna karşın Deloitte tarafından 2020 yılında yapılan inovasyon araştırmasına göre Y kuşağının apolitik olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığı, feda kültürü ve sözle siyaset yapmak yerine zevk alarak ve eylem göstererek siyaset yaptıkları belirtilmektedir (Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/tr>). Bu doğrultuda kuşağın üyelerinin etkili iletişimi gerçekleştiren, amaç ve hedefleri net olan, kendini yenileyebilen siyasi örgütlerde yer alabilecekleri söylenebilir. Bunun yanı sıra örgüt içi politika ve uygulamaların fikirlerini rahat bir şekilde ifade etmelerine izin vermesi önemli olarak görülebilir. Çünkü kuşağın üyeleri yaratıcı düşüncelerini ortaya koymak, yenilikçi olabilmek ve düşüncelerini eyleme dönüştürebilmek istemektedirler. Dolayısıyla destekleyici ve yönlendirici bir liderliğe ihtiyaç duymaktadırlar. Aksi takdirde örgütten ayrılacakları ya da siyasi örgütü desteklemekten kolayca vazgeçebilecekleri söylenebilir.

Örgütsel Bağlılık ve Sadakat

Bağlılık, bireylerin gönüllü olarak örgüte bağlanmasını teşvik eden ve kişilerin uzun süre örgütte kalmayı istemelerini sağlayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Widayati & Fatimah, 2017, s. 19). Örgütsel bağlılık, kişiler ile örgütler arasındaki bir ilişki ya da örgüt hakkındaki düşünceler ve inançlar olarak tanımlanmakta, kişilerin kendisini örgüte dahil etmesi veya duygusal olarak bağlanması olarak belirtilmektedir (Ramli & Soelton, 2019, s. 9).

John P. Meyer ve Natalie J. Allen (1991) örgütsel bağlılığı, örgüte duygusal olarak bağlanma, örgütten ayrılma ile oluşabilecek maliyetleri algılamayla ilgili olan bağlanma ve örgütte kalmanın bir zorunluluk olduğu bağlanma olmak üzere üç ayrı başlık altında tanımlamaktadır. Bağlılığın bu üç formu sırasıyla duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak belirtilmektedir. Güçlü duygusal bağlılığı olan insanlar örgütte kalırlar çünkü bunu istemektedirler. Güçlü devam bağlılığı olanlar örgütte kalırlar çünkü karşılanacak ihtiyaçları bulunmaktadır. Güçlü normatif bağlılığı olan insanlar da örgüt üyeliğini devam ettirirler çünkü bunu yapmaları gerektiğini hissetmektedirler. Örgüt üyelerinin çeşitli seviyelerde bağlılığın bu üç boyutunu tecrübe edebileceği belirtilmektedir (Meyer, Allen & Smith, 1993, s. 539). Örgütsel yazında çeşitli bağlılık sınıflandırmaları bulunmak ile birlikte Allen ve Meyer tarafından yapılan duygusal, devam ve normatif bağlılık sınıflandırmasının diğerlerine kıyasla daha çok kullanıldığı söylenebilir.

Örgütsel sadakat, kişilerin çalıştıkları örgütte işleri konusunda büyük çaba göstermeleri, örgütteki üyeliklerini devam ettirme arzularının güçlü olması ve kişinin örgütüyle olan uygunluk derecesi olarak tanımlanmaktadır. Burada sadece bireysel faydaların değerlendirilmesi söz konusu olmamakta örgütün amaç ve hedeflerinin içselleştirilmesine dayanmaktadır (Argawi, Al hila, Abu Naser & Al Shobaki, 2018, s. 32). Sadakat, kişilerin hiçbir baskı olmadan örgüt için en iyi performansı sağlamak konusunda çaba sarf etmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi olarak ifade edilmektedir (Puspita, Nugroho & Banun, 2020, s. 290).

Örgütsel sadakat kavramı, bir örgüte, gruba ya da kişiye bağlı olma şeklinde belirtilmekte olup bir şeyin parçası olmayı arzu etme, her türlü katkıyı sağlama konusunda gönüllü ve hazır olma olarak tasvir edilmektedir. Kişilerin beklenti ve ihtiyaçları ile örgütün beklentileri yüksek düzeyde örtüşüyorsa kişiler örgüt için çaba sarf etmeye istekli olacaktır ve yüksek sadakat duygusu gelişecektir. Örgütsel sadakatin düşük olduğu örgütlerde ise kişilerin belirli ve küçük bir sorumluluk hissettiği, örgüt ve kişiler arasında çıkar çatışmasının olacağı ve kişilerin örgüt için çaba sarf etmekten kaçınacağı ifade edilmektedir (Fettahlıoğlu, Birin & Akdoğan, 2017, s. 156). Dolayısıyla yüksek sadakat duygusuna sahip kişilerin örgüt için her fedakârlığı yapacağı belirtilebilir. Örgütsel sadakat, örgütü dışarıdaki kişilere tanıtmayı, korumayı ve dış tehditlere karşı savunmayı, olumsuz koşullarda bile örgüte bağlı kalmayı sürdürmeyi ifade etmektedir. Özellikle, kişilerin örgütte kalmaya devam etmesini ve örgüt hakkında olumlu söylemler geliştirmesini içermektedir (Jahuari & Singh, 2013, s. 264). Yüksek örgütsel sadakat duygusuna sahip kişilerin ne olursa olsun örgütünün yanında yer alacakları, örgütünü her koşulda savunacakları, beklentileri karşılanmasa bile bu bağlılıktan vazgeçmeyip örgüt için fedakârca çalışacakları söylenebilir. Bu açıdan örgütsel bağlılıktan farklı olduğu düşünülebilir.

Örgütsel bağlılık ve örgütsel sadakat örgüte ilişkinlik içermekle birlikte örgütsel bağlılık bireyin bulunduğu örgütte, kişisel amaçları ve hedefleri gerçekleştirdiği ve menfaatleri karşılandığı müddetçe kalmasını sağlayan bir faktördür. Örgütsel sadakat ise, her koşulda bireyin örgütte kalmayı tercih ettiği bir durumdur (Uygur & Koç, 2010, s. 81). Hem bağlılık hem de sadakat örgüte aidiyet içermektedir. Ancak sadakat, bağlılıktan daha güçlü ve tek yönlü

olup, örgütsel sadakatin uzun süreli örgütsel bağlılığın bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Örgütsel bağlılık, kişinin bulunduğu örgüte olan aidiyet duygusunun mantıksal boyutuyken, örgütsel sadakat duygusunda bu mantıksal ilişkinin çoğu zaman olmadığı ifade edilebilmektedir (Koç, 2009, s. 205).

Örgütsel bağlılıkta, kişilerin bireysel amaçları ile örgüt amaçlarının birleştirilmesi ve amaçlar doğrultusunda davranış sergilenmesi söz konusu iken örgütsel sadakatte örgütün amaçlarının ve hedeflerinin bireysel amaçların önüne geçmesi söz konusu olmaktadır (Koç, 2009, s. 204-205). Bu doğrultuda kişilerin bireysel amaçları ile örgütsel amaçlar uyumlaştığında bağlılık yaşadıkları, bireysel amaçlarını bir kenara bırakıp örgütle özdeşleşip örgütün amaçlarını daha önemli gördüklerinde ise sadakat duygusuna sahip oldukları belirtilebilir. Dolayısı ile sadakatin bağlılıktan daha güçlü bir duygu olduğu söylenebilir.

Y Kuşağı ile Bağlılık ve Sadakat İlişkisi

Y kuşağının diğer kuşaklara göre örgütsel bağlılığının düşük olduğu belirtilmektedir. Y kuşağı üretmeyi ve araştırmayı sevmekte olup vizyonunu gerçekleştiremeyeceği bir örgütte durmayı tercih etmeyecektir (Açıkkol & Salepçioğlu, 2019, s. 9). Y kuşağının, bulunduğu konumda başardıklarından daha fazla şans elde edeceği yeni fırsatlar ile karşılaştığında örgüt değiştirmek konusunda gönüllü olacağı belirtilmektedir (Rony, 2019, s. 790). Bu doğrultuda Y kuşağının vizyonunu gerçekleştirdiği sürece bağlı kalacağını söylemek mümkündür.

İş yaşamında bebek patlaması kuşağının kariyerine sadık, X kuşağının ilişkilerine sadık ve Y kuşağının kendine ve ilişkilerine sadık olduğu belirtilmektedir (Aka, 2018, s. 122). Y kuşağı sadık olarak tasvir edilmekte ama yine de iyi bir yaşam istediği vurgulanmaktadır (Fenzel, 2013, s. 26). Finansal faydanın Y kuşağını sadık bir çalışan yapmak konusunda güçlü bir etkisi olduğu belirtilmekte olup iş tutkusu olan çalışanların örgüte sadık olma eğiliminin yüksek olduğu belirtilmektedir (Wibovo, Waskito & Sanny, 2018, s. 167).

Ümit Deniz İlhan, Burcu Kümbül Güler ve Mehmet Aksaraylı'nın (2019), mavi yakalı çalışanlar üzerinde yaptığı araştırmada Y kuşağının X kuşağına göre örgüte olan duygusal bağlılığının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Sharon Glazer, Adam C. Mahoney ve Yari Randall (2019) tarafından yapılan çalışmada Y kuşağının X kuşağına göre duygusal ve normatif bağlılığının düşük olduğu, ayrıca Y kuşağının devam bağlılığının önemli derecede az olduğu belirtilmiştir. Rabindra Jena (2016) çalışmasında Y kuşağının normatif bağlılığının X kuşağına göre daha yüksek, devam bağlılığının ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla örgütle duygusal bir bağlılık içine girmediklerinden ihtiyaç ve beklentileri karşılanamadığında örgütten ayrılmakta hiçbir tereddüt yaşamayacakları düşünülebilir. Bahattin Aka (2018), kamu ve özel sektör yöneticilerinin örgütlerine olan örgütsel bağlılıklarını incelediği çalışmada kamu sektöründe görev yapan Y kuşağı yöneticilerinin özel sektöre göre daha fazla devam bağlılığı gösterdiklerini bulgulamıştır. Semra Mert Haydari, Gülseren Kocaman ve Merlinda Aluş Tokat (2016), X ve Y kuşağında yer alan hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmada X kuşağının örgütsel ve mesleki devam bağlılıklarının Y kuşağına göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Y kuşağının, örgütsel bağlılığının düşük olması nedeniyle korumacı ve destekleyici bir iş çevresine ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir (Twenge, Campbell, Hoffman & Lnce, 2010). Sellya Putri, Bertina Sjbadhyni ve Martina Dwi Mustika (2018) yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel desteğin kuşağın üyelerinin bağlılıkları üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla içinde buldukları örgütlerin kuşağın üyelerini elde tutabilmek için çaba sarf etmesi, mümkün olduğunca görüş ve düşüncelerini desteklemesi gerekliliğinden bahsedilebilir. Mohammad Faraz Naim ve Usha Lenka (2017), örgüt içinde açık iletişimi, iş birliğini ve teknolojik çözümleri vurgulayan bilgi paylaşımlarının kuşağın üyelerinin

yeteneklerini geliştirdiğini ve yeteneklerin gelişmesinin de örgüte olan duygusal bağlılıkları üzerinde olumlu etki yaptığını bulgulamıştır.

İlgili yazında kuşaklar ile örgütsel bağlılıklarını inceleyen çalışmalar bulunmakta olup, kuşakların üyelerinin genellikle çalışma yaşamındaki örgütsel bağlılıkları incelenmiştir. Kuşakların örgütsel sadakatinden ziyade marka sadakati inceleme alanı olmuştur. Toplumsal yaşam içinde sosyal gruplardan olan, kişilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamada önemli bir role sahip siyasi örgütler açısından Y kuşağı özelinde kuşağın üyelerinin bağlılıklarını ve sadakatlerini inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı Y kuşağında yer alan bireylerin siyasi partiye bağlılık ve sadakatlerinin farklı değişkenler bağlamında değerlendirilmesidir. Kuşaklar bakış açısı ile siyasi partiye bağlılık ve sadakatlerin incelendiği çok fazla araştırma yapılmamış olmasının çalışmayı önemli hale getirdiği belirtilebilir.

Nicel bir alan araştırması olan çalışmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmanın bu başlığında araştırmanın evreni ve örnekleme, kullanılan veri toplama araçları, hipotezleri ve sınırlılıkları yer almaktadır.

Araştırmanın evreni, örnekleme ve sınırlılıklar

Çalışma kapsamında 1981 ila 1999 yılları arasında doğanlar Y kuşağı üyesi olarak kabul edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2019 yılı adrese dayalı nüfus kayıt istatistiklerine göre Türkiye'de bu yıllarda doğan 24.583.859 kişi (TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr>) bulunmakta olup bu kişiler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Yüzde 95 güven düzeyi ve yüzde altı hata payında çalışmanın örnekleme en az iki yüz altmış yedi olmalıdır (Raosoft, <http://www.raosoft.com>). Bu kapsamda çalışmada üç yüz on sekiz anket değerlendirmeye alınmış olup örneklemin yeterli büyüklükte olduğu söylenebilir. Anketlerin toplanmasında kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir.

Anket çalışması 2019 yılının Eylül-Aralık ayları arasında sosyal medya platformları (facebook, twitter, instagram) üzerinden ve ayrıca anketörler aracılığıyla yüz yüze olarak yapılmıştır. Google forms uygulamasında oluşturulan anketler ilk olarak sosyal medya platformlarında paylaşılmış ve 61 kişi ankete katılmıştır. Sosyal medya platformları üzerinden yapılan anketlere katılımın düşük seviyelerde kalmasından dolayı anketlerin yüz yüze de toplanmasına karar verilmiş ve anketörler aracılığıyla 257 kişi daha ankete katılım göstermiştir. Çalışmada kişilerin ikamet ettikleri yerlere ilişkin bir değerlendirme yapılmamakla birlikte katılımcılar, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ, Ankara, Balıkesir, Çanakkale, Erzurum, İzmir, Ordu, Samsun, Bursa, Sakarya, Muğla ve Antalya illerinde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yüz yüze anket çalışması Edirne, İstanbul, Kırklareli ve Tekirdağ illerinde yürütülmüştür. İlgili illerde üniversite öğrencileri ankete daha yoğun katılım gösterdiklerinden ikamet edilen il çeşitliliği artmıştır.

Bilimsel araştırmaların yürütülmesi sürecinde birtakım sınırlılıklar ile karşılaşmaktadır. Bu sınırlılıkların en önemlisi kişilerin araştırmaya katılmaya gönüllü olmamasıdır. Bu durumun etkisiyle çalışmada kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş ve anketi cevaplamayı kabul eden herkes çalışmanın örnekleme dahil edilmiştir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise araştırmaya sadece Y kuşağı üyelerinin dahil edilmesi ve katılımcıların özellikle siyasi parti tercihlerini belirtmekten kaçınmalarıdır. Son olarak gerek kolayda örnekleme yönteminin seçilmiş olması gerekse Türkiye'nin tüm illerinden katılımcıların bulunmaması sebebiyle elde edilen bulguların evreni temsil gücünün kuvvetli olmayabileceği belirtilebilir.

Araştırmanın hipotezleri ve çalışmada kullanılan ölçekler

Çalışmada Y kuşağı bağlamında “Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye bağlılığı ve sadakati etkilemekte midir?” ve “Siyasi partiye bağlılık ve sadakat arasında bir ilişki var mıdır?” sorularına cevap aranmaktadır. Bu sorular kapsamında çalışmanın hipotezleri ise şu şekildedir:

“ H_1 = Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel bağlılığı etkilemektedir.”

“ H_2 = Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel sadakati etkilemektedir.”

“ H_3 = Y kuşağının siyasi partiye örgütsel bağlılığı ile sadakati arasında ilişki vardır.”

Hipotezlerin sınanması amacıyla çalışmada ilk olarak yazın taraması yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın kavramsal çerçevesi yapılan farklı araştırmalardan yola çıkılarak açıklanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğe yine yazın taraması sonucunda ulaşılmıştır. İlgili yazın incelendiğinde siyasi partilerde örgütsel bağlılık ve sadakatin incelendiği nicel araştırmalara çok fazla rastlanmamıştır. Bu konuda yazına önemli bir katkı sunan ve Uygur ile Koç tarafından kaleme alınan “Örgütsel Sadakat ve Örgütsel Bağlılık: Siyasi Partiler Açısından Bir Analiz” başlıklı makalede uygulanan ölçeğin bu çalışma kapsamında kullanılmasına karar verilmiştir. Bu ölçeğin seçilme nedeni, ilgili ölçek ile siyasi parti örgütlerinde bağlılık ve sadakat kavramları sınanmış olduğundan çalışmanın kapsamına uygun olduğunun düşünülmesidir.

Çalışma kapsamında kullanılan ankette katılımcıların demografik özelliklerini ve destekledikleri partiyi belirlemeye yönelik beş adet soru yer almaktadır. Anketin diğer bölümünde ise katılımcıların örgütsel bağlılıklarını ve sadakatlerini ölçmeye yarayan Uygur ve Koç (2010) tarafından oluşturulan ölçek kullanılmaktadır. İlgili ölçek yirmi ifadeden oluşmakta olup iki boyutlu ve yedili Likert tarzındadır. Örgütsel bağlılık ve örgütsel sadakat ölçeklerinin yanı sıra farklı kaynaklardan referansla hazırlanan temel ihtiyaç doyumu, benlik saygısı ve mutluluk ölçeklerine ait soruların yer aldığı anket formuna ilişkin Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan 2019.03.14 sayılı izin alınmıştır. Çalışmanın konusu çerçevesinde belirtilen ölçeklerin tamamı kapsama alınmamış ve analizlerde de kullanılmamıştır. Başka bir ifadeyle uygulanan anket formlarında yer alan örgütsel bağlılık ve örgütsel sadakat ölçekleri çalışmada analiz edilmiş olup diğer boyutlara ilişkin bir değerlendirme yapılmamıştır. Ayrıca sadece Y kuşağında yer alan katılımcıların cevapları analizde kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 17 ve STATA 14.1 programları aracılığıyla değerlendirilmiştir. İlk olarak kullanılan ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha değerine bakılmıştır. Ardından ölçekteki boyutları belirlemek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizde binişiklik gösteren iki ifade çıkartılmış ve toplam on sekiz soru iki boyut altında dağılmıştır. Bağlılık ve sadakate ilişkin boyutlar faktör analizi ile birer değişken olarak belirlendikten sonra normallik testi yapılmıştır. Analiz sonucunda verilerin normal dağılmadığı tespit edildiğinden parametrik olmayan testler çalışmada tercih edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle bağımsız değişkenlerin siyasi partiye bağlılık ve sadakat üzerindeki etkisi STATA 14.1 programında yapılan sıralı lojistik regresyon analizi ile sınanmıştır. Sıralı lojistik regresyon analizlerinde bağlılık ve sadakat boyutları yedili Likert ölçeğinde değerlendirilmiştir. Bu analiz ile çalışmanın birinci ve ikinci hipotezleri sınanmıştır. Çalışmanın üçüncü hipotezinin sınanması amacıyla ise SPSS 17 programında korelasyon analizine başvurulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcılara ilişkin demografik veriler Tablo 2.'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların demografik özellikleri (%)

Cinsiyet		Meslek	
Kadın	60,1	Çalışmıyor	57,5
Erkek	39,9	Memur	4,1
Eğitim Durumu		İşçi	8,8
İlköğretim	2,5	Esnaf sanatkar	3,1
Lise	26,7	Serbest Meslek	1,6
Ön Lisans	8,5	Tacir	0,3
Lisans	54,7	Çiftçi	0,6
Lisansüstü	7,5	Diğer	23,9
Parti Üyeliği		Desteklenen Parti	
Parti Üyesi	9,7	Belirten	54,1
Parti üyesi değil	90,3	Belirtmek istemeyen	45,9

Tablo 2.'de görüldüğü gibi katılımcıların yüzde altmışı kadın yüzde kırkı ise erkektir. Ankete katılanların yüzde elli dört gibi büyük bir kısmı lisans mezunudur. Yüzde doksanı parti üyesi olmayan katılımcıların yüzde elli yedisi çalışmamaktadır. Ankete katılanlara son genel seçimlerde hangi partiye oy verdikleri sorulduğunda yüzde elli dördü destekledikleri partiyi açıklarken yaklaşık yüzde kırk altısı oy verdiği partiyi belirtmek istememiştir.

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha değerine bakılmış olup 0,903 bulunmuştur. Bulunan değerden hareketle çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Örgütsel bağlılık ve sadakat boyutlarını ölçmek için ise çalışmada kullanılan yirmi soruluk ölçeğe açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Faktör analizinin uygunluğunu ölçmek için yapılan KMO ve Bartlett's test istatistiği 0,95 olarak bulunmuş olup bu değer 0,8'in üzerinde olması açıklayıcı faktör analizinin yapılabileceğini göstermektedir. Faktör analizi sonucunda binişik maddeler (iki ifade) çıkarılmıştır. Bu kapsamda belirlenen faktörler Tablo 3.'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Faktör dağılımı ve yükleri

İfadeler	Boyut	
	Sadakat	Bağlılık
Sadakat 1	0,594	
Sadakat 2	0,694	
Sadakat 3	0,784	
Sadakat 4	0,892	
Sadakat 5	0,845	
Sadakat 6	0,844	
Sadakat 7	0,623	
Sadakat 8	0,710	
Sadakat 9	0,716	
Sadakat 10	0,702	
Sadakat 11	0,824	
Sadakat 12	0,809	
Bağlılık 1		-0,669
Bağlılık 2		-0,776
Bağlılık 3		-0,956
Bağlılık 4		-0,914
Bağlılık 5		-0,950
Bağlılık 6		-0,931

Y kuşağında yer alan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partilerin, siyasi partiye olan bağlılık ve sadakatlerini etkileyip etkilemediğini ölçmek amacıyla araştırma verilerine STATA 14.1 programı yardımıyla sıralı lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Anlamlı etkiye sahip niteliklerin, siyasi partiye bağlılığı ve sadakati ne düzeyde etkilediği ise marjinal etki hesaplaması yapılarak tahmin edilmiştir. Sıralı lojistik regresyon analizi ile “ H_1 = Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel bağlılığı etkilemektedir” ve “ H_2 = Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel sadakati etkilemektedir” hipotezleri sınanmıştır. Ayrıca, yaşın bağımlı değişkenler üzerinde kuadratik bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesi açısından, katılımcıların yaşlarının karesi alınarak yeni bir bağımsız değişken oluşturulmuştur. Aşağıda yer alan (1) numaralı denklem lojistik regresyon denklemi olup, bağımsız değişkenlerden herhangi birinin yüzde beş veya yüzde bir güven düzeyinde anlamlı olması, sıfır hipotezinin reddedildiği; yukarıda belirtilen H_1 ve H_2 hipotezlerinin ise kabul edildiği anlamına gelmektedir. Denklem bağımlı değişkenlerin her biri için ayrı ayrı oluşturulmuştur. (2) numaralı denklemde marjinal etki hesaplaması gösterilmektedir. Bağımsız değişkendir (x) bir birimlik değişimin bağımlı değişken (Y) üzerindeki tesirini ölçmektedir.

$$Y_i = \alpha_0 + \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \dots + \alpha_n x_n \quad (1)$$

$$\frac{dY}{dx} = \alpha_i \quad (2)$$

H_1 hipotezine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 4.’te yer almaktadır.

Tablo 4: Y kuşağının siyasi partiye bağlılığına ilişkin sıralı lojistik regresyon sonuçları

	Düşük			Orta			Yüksek
Yaş	0,119***	0,0126**	0,00911*	-0,0115**	-0,0258**	-0,0534**	-0,0498**
Yaş kare	-0,00204***	-0,000216**	-0,000156*	0,000198**	0,000443**	0,000916**	0,000855**
Kadın	0	0	0	0	0	0	0
Erkek	0,110***	0,0104**	0,00607*	-0,0131*	-0,0245**	-0,0474***	-0,0420***
İlköğretim	0	0	0	0	0	0	0
Lise	-0,524**	-0,00761	0,0315	0,113*	0,114***	0,162***	0,111***
Ön lisans	-0,393*	0,0115	0,0501	0,106*	0,0825**	0,0929**	0,0501**
Lisans	-0,392	0,0116	0,0501	0,106*	0,0823**	0,0925***	0,0498***
Lisansüstü	-0,498**	-0,00272	0,0375	0,115*	0,109***	0,146***	0,0941**
Çalışmıyor	0	0	0	0	0	0	0
Memur	-0,112	-0,0156	-0,0146	0,00466	0,0228	0,0557	0,0593
İşçi	-0,0109	-0,00107	-0,00063	0,00134	0,00247	0,00476	0,00406
Esnaf	0,230	0,00502	-0,0124	-0,0498	-0,0519	-0,0733*	-0,0481**
Serbest meslek	0,144	0,00672**	-0,00281	-0,0275	-0,0331	-0,0511	-0,0359
Tacir	-0,229**	-0,0450	-0,00595	-0,0361	0,026	0,122***	0,225
Çiftçi	-0,229***	-0,0449*	-0,0593	-0,0358	0,0227	0,121***	0,224
Diğer	-0,0688*	-0,00825	-0,00659	0,00562	0,0149*	0,0323*	0,0308
Parti üyesi	0	0	0	0	0	0	0
Üye değil	0,148***	0,0237**	0,0268*	0,00428	-0,0267***	-0,0806***	-0,0961**
Belirten	0	0	0	0	0	0	0
Belirtmeyen	0,223***	0,0294***	0,0215**	-0,0319***	-0,0620***	-0,105***	-0,0754***

*p<0,10 **p<0,05 ***p<0,01

Siyasi partiye bağlılıkta yaşın kuadratik etkisi görülmüştür. Bu kapsamda katılımcıların yirmi dokuz yaşına kadar siyasi partiye bağlılıklarının yüksek olduğu, yirmi dokuz yaşından

sonra ise düştüğü bulgulanmıştır.¹ Erkeklerin kadınlara göre siyasi partiye düşük düzeyde bağlılık göstermeleri yüzde on bir daha fazla olasıdır. Lise mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre siyasi partiye yüksek düzeyde bağlı olma olasılıkları yüzde on bir daha fazlayken bu oran ön lisans mezunlarında yüzde beş, lisans mezunlarında yüzde dört ve lisansüstü mezunlarda yüzde dokuzdur. Çalışmadığını belirten katılımcılara göre tacir ve çiftçilerin bağlılıklarının düşük olması yüzde yirmi iki daha az olasıdır. Herhangi bir siyasi partiye üye olmayanlar üyelere göre yüzde on dört daha fazla düşük düzeyde bağlılık göstermektedir. Son olarak hangi partiye oy verdiğini belirtmek istemeyenlerin belirtenlere göre düşük düzeyde bağlılık gösterme olasılıkları yüzde yirmi iki daha fazladır.

Y kuşağının siyasi partiye sadakatini ölçmeye yönelik oluşturulan H_2 hipotezine ilişkin elde edilen bulgular ise Tablo 5.'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Y kuşağının siyasi partiye sadakatine ilişkin sıralı lojistik regresyon sonuçları

	Düşük			Orta			Yüksek
İlköğretim	0	0	0	0	0	0	0
Lise	-0,423***	0,127*	0,136***	0,0841***	0,0472***	0,0245**	0,0348
Ön lisans	-0,166	0,0745	0,0493	0,0242	0,0117	0,00546	0,000740
Lisans	-0,363**	0,124*	0,115***	0,0665***	0,0358***	0,0180**	0,00251
Lisansüstü	-0,401**	0,127*	0,129**	0,0774**	0,0427**	0,0219*	0,00309
Çalışmıyor	0	0	0	0	0	0	0
Memur	-0,0971	0,00615	0,0330	0,0278	0,0182	0,0104	0,00154
İşçi	-0,0937	0,00626	0,0319	0,0267	0,0174	0,00993	0,00147
Esnaf	0,0460	-0,00859	-0,0157	0,0111	0,00659	-0,00351	-0,000502
Serbest meslek	0,0362	-0,00649	-0,0124	-0,00880	-0,00527	-0,00282	-0,000404
Tacir	-0,298*	-0,0596	0,0718***	0,110	0,0958	0,0680	0,0115
Çiftçi	-0,0580	0,00585	0,0199	0,0158	0,0100	0,00561	0,000821
Diğer	-0,0847	0,00640	0,0289	0,0239	0,0155	0,00876	0,00129
Parti üyesi	0	0	0	0	0	0	0
Üye değil	0,288***	0,0636*	-0,0764**	-0,117***	-0,0934***	-0,0566**	-0,00849
Belirten	0	0	0	0	0	0	0
Belirtmeyen	0,149***	-0,0170*	-0,0528***	-0,0397**	-0,0242**	-0,0131**	-0,00190

*p<0,10 **p<0,05 ***p<0,01

Y kuşağının siyasi partiye sadakatinde yaş, yaş kare ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır. Eğitim durumları açısından ilköğretim mezunlarına kıyasla lise mezunlarının siyasi partiye düşük seviyede sadakat gösterme olasılıkları yüzde kırk iki daha azdır. Bu oran lisans mezunlarında yüzde otuz altı, lisansüstü mezunlarda ise yüzde kırktır. Ön lisans mezunlarında anlamlı bir sonuç çıkmamıştır. Dolayısıyla ilköğretim mezunlarına göre lise, lisans ve lisansüstü mezunlarının siyasi partiye daha yüksek oranda sadakat gösterdikleri söylenebilmektedir. Meslek grupları kapsamında tek anlamlı sonuç çalışmayanlarla tacirler arasındadır. Tacirlerin çalışmadığını belirten katılımcılara göre siyasi partiye orta düzeyde sadakat göstermeleri yüzde yedi daha olasıdır. Bağlılık değişkenindeki sonuçlara benzer şekilde sadakat boyutunda da siyasi parti üyesi olmayanların üyelere göre düşük sadakat gösterme olasılıkları yüzde yirmi sekiz daha fazladır. Ayrıca hangi partiye oy

¹ İkinci dereceden (quadratic) denklemlerde eğrinin zirve noktası $x = \frac{-b}{2a}$ formülüyle elde edilmektedir (Hansen, 2015: 128). Yaş ve yaşın karesinden oluşan fonksiyonda zirve noktası, diğer bir ifadeyle eğrinin (etkinin) terse döndüğü nokta yaş ve yaşın karesinin katsayıları kullanılarak $\frac{-0,119}{0,00408}$ ve $\frac{0,0498}{0,00171}$ yaş olarak bulunmuştur.

verdiğini belirtmek istemeyenler destekledikleri partiyi açıklayanlara göre yaklaşık yüzde on beş daha fazla oranda siyasi partiye düşük düzeyde sadakat göstermektedir.

Y kuşağında yer alan katılımcıların siyasi partiye örgütsel bağlılıkları ile sadakatleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü hipotezi “ $H_3 = Y$ kuşağının siyasi partiye örgütsel bağlılığı ile sadakati arasında ilişki vardır” a ilişkin analizler Tablo 6.’da yer almaktadır.

Tablo 6: Korelasyon analizi

			Bağlılık	Sadakat
Spearman's rho	Bağlılık	Correlation Coefficient	1,000	-,622**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	318	318
	Sadakat	Correlation Coefficient	-,622**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	318	318

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Y kuşağının siyasi partiye bağlılığı ve sadakati arasında negatif bir korelasyon (-0,622) bulunmakta olup bu korelasyon anlamlıdır (Spearman’s $\rho = -0,622$, $p = 0,000$, $p^2 = 0,38$). Korelasyon katsayısı siyasi partiye bağlılık ve sadakat arasındaki korelasyonun yaklaşık yüzde otuz sekizini açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle siyasi partiye bağlılığın yüzde otuz sekizi partiye sadakatteki değişimle açıklanabilmektedir. İki değişken arasında orta düzeyde güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Sonuç olarak, siyasi partiye bağlılığı yüksek olanların partiye sadakatleri nispeten daha düşüktür.

Sonuç ve Tartışma

1981-1999 yılları arasında doğan ve Y kuşağında yer alan bireylerin destekledikleri siyasi partilere örgütsel bağlılık ve sadakatlerinin farklı değişkenler kapsamında incelendiği çalışmada üç hipotez sınamıştır.

Çalışmanın ilk hipotezi olan “ $H_1 =$ Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel bağlılığı etkilemektedir.” önermesi sıralı lojistik regresyon analizi ile sınamıştır. Bu kapsamda Y kuşağında yer alan bireylerden kadınların, lise mezunlarının ve herhangi bir işte çalışmayanların örgütsel bağlılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bir partiye üye olanlar daha yüksek düzeyde bağlılık göstermektedir. Bu durum parti üyeliğinin örgütsel bağlılığı arttırdığı ve/veya parti örgütüne örgütsel bağlılığı yüksek olanların üyeliği tercih ettiği şeklinde yorumlanabilir. Yine hangi partiye oy verdiğini belirtmekten çekinmeyen katılımcıların daha yüksek oranda örgütsel bağlılığının olması beklenen bir sonuçtur. Başka bir ifadeyle kişinin örgütsel bağlılığı yüksek olduğu için oy verdiği partiyi açıklamaktan çekinmemiştir. Y kuşağının siyasi parti örgütüne bağlılığı ile ilgili dikkat çekici bir diğer sonuç yaşın kuadratik etkisinde görülmüştür. Bu kapsamda 1980-1990 yılları arasında doğanların, 1990’dan sonra dünyaya gelmiş olanlara göre örgütsel bağlılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kuşaklar için belirtilen aralıkların on beş, yirmi yıl gibi uzun dönemleri kapsamasının kuşaklarda yer alan kişileri standart kalıpların içine sokmayı zorlaştırdığını göstermektedir. Özellikle 1980 sonrasında başlayan ve günümüzde daha da hız kazanmış olan değişim süreci dikkate alındığında tespitlerin isabetliliği açısından kuşak dönemlerinin daha kısa süreleri kapsaması gerektiği belirtilebilir. Sonuç olarak, çalışma özelinde Y kuşağının siyasi partiye örgütsel bağlılığının

kuşak içerisinde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan tüm bu tespitler çerçevesinde çalışmanın H_1 hipotezinin doğrulandığı söylenebilir.

Çalışmanın ikinci hipotezi de sıralı lojistik regresyon analizi ile sınanmış olup burada Y kuşağının siyasi partiye örgütsel sadakatinde yaşın ve cinsiyetin anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle kişilerin cinsiyetleri siyasi parti örgütlerine sadakatlerini etkilemediği gibi örgütsel sadakat kuşak içinde de farklılaşmamaktadır. Eğitim durumlarına göre lise, lisans ve lisans üstü mezunlarının örgütsel sadakat düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Örgütsel bağlılıkla ilgili çalışmanın ilk hipotezinde olduğu gibi parti üyelerinin ve hangi partiye oy verdiğini belirtenlerin örgütsel sadakat düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Sonuç olarak çalışmanın " $H_2 =$ Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, parti üyeliği ve oy verdiği partiyi belirtme siyasi partiye olan örgütsel sadakati etkilemektedir." şeklinde formüle edilen hipotezinin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

Çalışmanın son hipotezinde " $H_3 =$ Y kuşağının siyasi partiye örgütsel bağlılığı ile sadakati arasında ilişki vardır." önermesi sınanmıştır. Bu hipotez için iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olacağı düşünülse de analizler sonucunda ilişkinin negatif yönlü olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle kişilerin örgütsel bağlılığı yüksekse örgütsel sadakatlerinin de yüksek olacağı şeklindeki düşünce Y kuşağı örneğinde gerçekleşmemiştir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde de açıklandığı üzere Y kuşağında yer alanlar örgüt kültürünün esnekliği desteklemesini isteyen (Broadbridge, Maxwell & Ogden, 2007, s. 11), kariyerlerini değiştirme eğilimleri olması nedeniyle bağlanma eksikliği olan (Damayanti, Yahya & Yean, 2019, s. 54), iş konusunda seçici ve düşük sadakat duygusuna sahip kişilerdir (Aka, 2018: 121). Finansal fayda Y kuşağında yer alanların sadakat duygusunu arttırmakla (Wibovo, Waskito & Sanny, 2018, s. 167) birlikte kişiler destekledikleri siyasi parti örgütlerinden çoğu kez finansal bir yardım görmemektedir. Ayrıca Y kuşağı bireyler istek, ihtiyaç ve beklentileri karşılanmadığında ya da yaratıcılıklarını ortaya koyamayacaklarını sezdiklerinde örgütlerine bağlılık duysalar bile örgütten vazgeçebilirler. Onlar için önemli olan kendileri ve yaşamlarıdır. Dolayısıyla destekledikleri siyasi parti örgütü onların beklentilerini karşılamadığında beklentilerini karşılayacak başka alternatiflere kolayca yönelebilirler. Sonuç olarak Y kuşağındaki bireylerin siyasi parti örgütüne bağlılığı olsa bile örgütsel sadakat duygularının aynı şekilde yüksek olmayabileceği yapılan analiz sonucunda ortaya konmuştur. Dolayısıyla çalışmanın son hipotezinin de doğrulandığı belirtilebilir.

İlgili yazında siyasi partilere bağlılık ve sadakati inceleyen diğer çalışmalarla bu çalışmada elde edilen bulgular karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılabilir. Emil Husted (2020, s. 175-195) siyasi parti örgütleri üzerine yaptığı çalışmasında değerler ile bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kişilerin üyesi oldukları örgütler ile aynı değerlere sahip olmalarının örgütsel bağlılığı arttırdığı ve siyasi partilerde bulunan kişilerin örgütsel bağlılığının, diğer örgütlerdeki iş fırsatları gibi avantajlar olmadan tamamen normatif ve/veya duyuşsal güdülenmeyle gerçekleştiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla ücret, terfi gibi araçların siyasi parti örgütlerinde kişilerin örgütsel bağlılığını sağlamada kullanılamayacağı ifade edilebilir. Y kuşağı kapsamında da siyasi parti liderlerinin mevzu bahis kuşağın üyelerinin değerlerini dikkate alarak örgütsel bağlılıklarını artırabileceği belirtilebilir.

Zaini Jamaludin (2012) Malezya örneğinde dönüşümsel liderlik ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında, siyasi liderlerin karizmatik olması ve yüksek derecede bireysel düşünmeye sahip olmaları durumunda politik işçilerin siyasi partiye aidiyet ve bağlılık duygusunun arttığını belirtmektedir. Parti sistemi kurumsallaşması ile ilgili çalışmasında Mainwaring (1998) siyasi partiler arasında örgütsel bağlılık konusunda farklılıklar bulunduğunu belirtmiştir. Parti sistemi kurumsallaşması, bir örgüte ve bazı asgari kolektif hedeflere bağlılığı ifade etmekte ve tek bir lidere bağlılığın ötesinde sadakat gerektirmektedir. Daha kurumsallaşmış sistemlerde,

politikacılar kural olarak parti değiştirmeme ve diğer partilerin adaylarını alenen desteklememe olmak üzere iki temel konuda partilerine bağlı olmaktadırlar. Parti örgütlenmesinin sağlamlığı, demokratik siyaset için önemli bir nokta olmakla birlikte partiler arasında büyük ölçüde farklılık bulunmaktadır. Bazı ülkelerde parti örgütlerinin önemli kaynakları bulunmakta ve parti, siyasi seçkinlerin derin bir sadakati ile yönetilmektedir. Diğerlerinde ise parti örgütleri dayanıksız, parti bağlılıkları genellikle yüzeysel olup politikacılar seçmenler arasında kişisel takipçi kazanmaya odaklanmaktadırlar (Mainwaring, 1998, s. 70-79). Bu kapsamda Y kuşağının örgütsel bağlılık ve sadakatini sağlamada parti liderlerine önemli görevler düştüğü söylenebilir.

Hasan Güllüpunar ve Özlem Güllüoğlu (2013, s. 82) Türkiye’de büyükşehirlerde yaşayan seçmenlerin siyasi parti örgütlerine bağlılıkları ile ilgili yapmış oldukları çalışmalarında siyasi partiye bağlılığı düşük olanların genellikle kararsız seçmenler olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmada Türkiye’de seçmenin genel bağlılık bakımından yüksek seviyede parti bağlılığına sahip olduğunu; devam bağlılığı, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık etkenlerine göre ise orta düzeyde bir bağlılığın mevzubahis olduğunu vurgulamışlardır. Yazarlar ayrıca seçmenlerin genel bağlılığına tesir eden en önemli faktörün normatif bağlılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Y kuşağı özelinde de bu tespitin geçerli olup olmadığı ayrıca sınıanabilir.

Akyay Uygur ve Hakan Koç ise Ankara ölçeğinde üç büyük siyasi partiye aidiyet hissedenlere uyguladıkları anket çalışmasıyla kişilerin örgütsel bağlılık ve örgütsel sadakat düzeylerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Yaptıkları analizler sonucunda kişilerin destekledikleri partiler ile örgütsel bağlılık ve örgütsel sadakat düzeyleri arasında farklılık olduğunu tespit etmişlerdir (Uygur & Koç, 2010, s. 89-90). Bu çalışmada partiler düzeyinde bir analiz yapılmış olmasa da Y kuşağının siyasi parti örgütüne bağlılık ve sadakati hususunda partiler arasında bir fark olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak, Y kuşağı bireylerin partilerini desteklemelerini ve bunun sürdürülmesini isteyen siyasi parti örgütlerinin, kendi amaçları ve değerleri ile bireylerin amaçlarını ve değerlerini ortak bir çatı altında birleştirmeleri gerekmektedir. Y kuşağı bireyler için açık, net, doğrudan iletişim önemli olup bu doğrultuda bir örgüt kültürü oluşturulabilir. Kişilerin istek, ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasının yanı sıra özgürce fikirlerini ve görüşlerini aktarabilecekleri katılımcı ve yenilikçiliği destekleyen bir örgüt kültürünün önemli olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca siyasi parti üyelerinin kariyer gelişimine destek verilmesi bağlılıklarının yanı sıra sadakat duygularının da gelişmesine katkı sağlayabilir. Siyasi parti örgütlerinin yapması gereken en önemli şey kuşaklararası farklılıkların farkında olmak ve bu farkındalık ile hedef kitleye hitap etmektir.

Bu çalışma Y kuşağı üyelerinde yapılmış olup, diğer kuşakların ve hatta kuşaklar arası karşılaştırmaların örgütsel bağlılık ve sadakat açısından incelenmesi önemli görülmektedir. Çünkü her kuşak birbirinden farklı özellikler ve davranışlar sergilemektedir. Bu bağlamda kuşaklararası örgütsel bağlılık ve sadakat açısından farklılıklar olabileceği düşünülebilir. Ayrıca siyasi partilerin örgütsel davranış açısından daha çok incelenmesi gerekliliğinden bahsedilebilir. Gelecek çalışmalarda, farklı değişkenlerin farklı örneklemelerde sınıanmasının ilgili yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aytaç, Ö. (2004). Örgütler: sosyolojik bir perspektif. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 189-217.
- Açıkkol, F. & Salepçioğlu, M. A. (2019). Organizasyonlarda Y kuşağı’nın davranış, liderlik ve örgütsel bağlılık açısından incelenmesi: Perakende sektöründe bir araştırma. *Kurumsal*

- Yönetim ve Sürdürülebilirlik Sempozyumu Yönetimde Inovatif Yaklaşımlar*, 8 Mayıs, İstanbul, doi.org/10.11611/yead.234393.
- Aka, B. (2018). Bebek patlaması, X ve Y kuşağı yöneticilerin örgütsel bağlılık düzeylerinin kamu ve özel sektör farklılıklarına göre incelenmesi: Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 118-135, DOI: 10.21076/vizyoner.341626.
- Aka, B. (2017). Kamu ve özel sektörde çalışan yöneticilerin kuşak farklılıkları ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: İzmir ilinde bir araştırma. *Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Andrea, B., Gabriella, HC., & Timea, J. (2016). Y and Z generations at workplace. *Journal of Competitiveness*, 8(3), 90-106, DOI: 10.7441/joc.2016.03.06
- Argawi, S. M., Al hila, A. A., Abu Naser, S. S. & Al Shobaki (2018). The effect of procedural justice on the organizational loyalty of faculty staff in universities. *International Journal of Academic Management Science Research*, 2(10), 30-44.
- Berkup, B. S. (2014). Working with generations X and Y in generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 218-229, DOI:10.5901/mjss.2014.v5n19p218
- Broadbridge, Adelina M., Maxwell, G.A. & Ogden, S.M. (2007). Experiences, perceptions and expectations of retail employment for generation Y. *Career Development International*, 12(6) 523-544, DOI: 10.1108/13620430710822001
- Cennamo, L. & Gardner, D. (2008). Generational differences in work values, outcomes and person-organization values fit. *Journal of Managerial Psychology*, 23(8), 891-906, DOI 10.1108/02683940810904385
- Civelek, M. E., Çemberci, M., Aşçı, M. S. & Öz, S. (2017). The effect of the unique features of Y generation on organizational commitment. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 336-349, DOI: http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1353
- Constanza, D.P., Badger, J. M., Fraser, R. L., Severt, J. B. & Gade, P. A. (2012). Generational differences in work-related attitudes: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 27, 375-394, DOI: 10.1007/s10869-012-9259-4
- Çetin Aydın, G. & Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 1-15, DOI:org/10.17339/ejovoc.41369
- Damayanti, N., Yahya, K. K. & Yean T. F. (2019). Work values, emotional intelligence, work environment and career commitment among generation Y: A proposed framework. *Sains Humanika*, 11(2-2), 53-58, doi.org/10.11113/sh.v11n2-2.1655.
- Deloitte, (2020). Erişim tarihi: 08.01.2021, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/millennialsurvey-2020.html#>, 1-19.
- Deloitte, (2020). Erişim tarihi: 08.01.2021, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/generation-y-innovation-survey-article.html#>, 1-72.
- Erden Ayhün, S. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112, doi.org/10.11611/yead.452483
- Erer, B. (2020). Örgütsel sessizlik davranışının X, Y, Z kuşağı açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 577-589, DOI: 10.29249/selcuksbmyd.629203.
- Fenzel, J. L. (2013). Examining generational differences in the workplace: work centrality, narcissism, and their relation to employee work engagement. *These and Dissertations*. 350, University of Wisconsin-Milwaukee, ABD, https://dc.uwm.edu/etd/350/?utm_source=dc.uwm.edu%2Fetd%2F350&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages

- Fettahlıoğlu, Ö. O., Birin, C. & Akdoğan, Z. (2017). Critical overview of organizational citizenship and organizational loyalty and empiric study for two concept. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(3), 150-165.
- Glazer, S., Mahoney, A. C. & Randall, Y. (2019). Employee development's role in organizational commitment: a preliminary investigation comparing generation X and Millennial employees. *Industrial and Commercial Training*, 51(1), 1-12, <https://doi.org/10.1108/ict-07-2018-0061>
- Gökçe, A. F. (2013). Siyasi partilerde parti içi demokrasi ve disiplin algısı: Türkiye. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 65-79, <https://doi.org/10.20990/aacd.40387>.
- Gursoy, D., Maier, T. A. & Chi, C. G. (2008). Generational differences: An examination of work values and generational gaps in the hospitality workforce. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 448-458, DOI: 10.1016/j.ijhm.2007.11.002
- Gursoy, D., Geng-Qing Chi, C. & Karadag, E. (2013). Generational differences in work values and attitudes among frontline and service contact employees. *International Journal of Hospitality Management*, 32, 40-48, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.04.002>
- Güllüpunar, H. & Güllüoğlu Ö. (2013). Voters' loyalty to a political party in terms of organizational commitment factor: A research on voters living in big cities in Turkey. *E-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Humanities*, 8(1), 82-99.
- Güven, S. (2016). Türkiye'de siyasal hayatta dönüşüm ve lider odaklı siyaset. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(3), 90-118, <https://doi.org/10.18094/si.80705>
- Husted, E. (2020). 'Some have ideologies we have values': The relationship between organizational values and commitment in the political party. *Culture and Organization*, 26(3), 175-195, <https://doi.org/10.1080/14759551.2018.1518325>.
- Jamaludin, Z. (2012). Transformational leadership dimensions and affective commitment: A study on political workers. *2nd International Conference On Management*, 11-12 June 2012, Malaysia, 1029-1032.
- Jauhari, H. & Singh, S. (2013). Perceived diversity climate and employees' organizational loyalty, equality, diversity and inclusion. *An International Journal*, 32(3), 262-276. <https://doi.org/10.1108/edi-12-2012-0119>.
- Jena, R. K. (2016). Effect of generation gap on organizational commitment: A case study of ferro-alloy industries in India. *Global Business Review*, 17(35), 76S-89S, <https://doi.org/10.1177/0972150916631085>.
- Jiri, B. (2016). The employees of baby boomers generation, generation X, generation Y and generation Z in selected Czech corporations as conceivers of development and competitiveness in their Corporation. *Journal of Competitiveness*, 8(4), 105-123, DOI: 10.7441/joc.2016.04.07,
- Islam, A., Cheong, T.W., Yusuf, H. & Desa, H. (2011). A study on generation at workplace in Penang. *Journal of Applied Sciences Research*, 7(11), 1802-1805.
- İlhan, Ü. D., Kümbül Güler, B. Ve Aksaraylı, M. (2019). Çalışma değerleri ve örgüte duygusal bağlılık: X ve Y kuşağı mavi yakalı çalışanlar üzerine bir çalışma. *Journal of Yasar University*, 14(56), 379-406.
- Koç, H. (2009). Örgütsel bağlılık ve sadakat ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 200-211.
- Köksal, M. H. (2019). Differences among baby boomers, generation X, Millennials, and generation Z wine consumers in Lebanon. *International Journal of Wine Business Research*, 31(3), 456-472, DOI 10.1108/IJWBR-09-2018-0047.
- Ladhari, R., Gonthier, J. & Lajante, M. (2019). Generation Y and online fashion shopping: orientations and profiles. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, 113-121, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.003>

- Mainwaring, S. (1998). Party systems in the third wave. *Journal of Democracy*, 9(3), 67-80.
- Mccrindle Research (2006). New generations at work: attracting, recruiting, retraining and training generation Y. New South Wales.
- Mert Haydari, S., Kocaman, G. & Tokat, M. A. (2016). Farklı kuşaklardaki hemşirelerin işten ve meslekten ayrılma niyetleri ile örgütsel ve mesleki bağlılıklarının incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(3), 119-131, <https://doi.org/10.5222/shyd.2020.75046>.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three component conceptualization. *Journal Of Psychology*, 78(4), 538-551, <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A three component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management*, 1, 61-98, [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Muskat, B. & Reitsamer B. F. (2019). Quality of work life and generation Y. *Personnel Review*, 49(1), 265-283, DOI 10.1108/PR-11-2018-0448.
- Na-nan, K. & Saribut, S. (2019). Development and validation of an organisational commitment instrument for generation Y employees in small and medium-sized enterprises in Thailand. *Industrial And Commercial Training*, 51(4), 244-255, DOI:10.1108/ICT-11-2018-0091.
- Naim, M. F. & Lenka, U. (2017). Linking knowledge sharing, competency development, and affective commitment: evidence from Indian gen Y employees. *Journal of Knowledge Management*, 21(4), 885-906, <https://doi.org/10.1108/jkm-08-2016-0334>.
- Putri, S., Sjbadhyni, B. & Mustika, M. D. (2018). "Making generation Y stay": The mediating role of organizational commitment. *Psikohumaniora: Jurnal Penelitian Psikologi*, 3(2), 141-152, <https://doi.org/10.21580/pjpp.v3i2.2513>.
- Puspita, N., Nugroho, M. N. & Banun, A. (2020). The influence of organizational culture and work engagement over employee performance mediated by employee loyalty. *Science, Engineering and Social Science Series*, 4(5), 289-294.
- Ramli, Y. & Soelton, M. (2019). The millennial workforce: How do they commit to the organization? *International Journal of Business, Economics and Law*, 19(5), 7-18.
- Raosoft. Sample Size Calculator. 05.02.2021, <http://www.raosoft.com/samplesize.html>.
- Rony, Z. T. (2019). Generation Y challenges in becoming innovative leaders at organization in the 21st century. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(2S9), 789-794., DOI:10.35940/ijrte.B1164.0982S919.
- TDK, Erişim tarihi: 02.01.2021, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TÜİK, (2021). İstatistik veri portalı, il, tek yaş ve cinsiyete göre nüfus. 08.02.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>.
- Twenge, J. M., Campbell, S. M., Hoffman, B. J. & Lance C. E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 117-1142, DOI: 10.1177/0149206309352246.
- Uygur, A. & Koç, H. (2010). Örgütsel sadakat ve örgütsel bağlılık: Siyasi partiler açısından bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 79-94, <https://doi.org/10.26466/opus.621947>.
- Wibovo, M. H. I., Wakito, H. & Sanny, L. (2018). Millenial worker loyalty in Indonesia. *Asia Proceedings of Social Sciences*, 2(3), 164-167.
- Widiyati, C. C. & Fatimah, F. (2017). Influence of work stress, self efficiency and organizational commitment to turnover intention. *European Journal of Business and Management*, 10(3), 18-28, <https://doi.org/10.31580/apss.v2i3.366>.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Alexei Navalny and Protests in Russia: Growth of Online Activism Under the Authoritarian System

Alexei Navalny ve Rusya'daki Protestolar: Otoriter Rejim Altında Çevrimiçi Aktivizmin Gelişmesi

Viktoriiia DEMYDOVA^{a*}

^a Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, Political Science and International Relations Department, Istanbul / TURKEY
ORCID: 0000-0001-5447-1033

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Şubat 2021

Kabul tarihi: 3 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Aktivizm,
Navalny,
Protestolar,
Rusya,
Sosyal medya

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 17, 2021

Accepted October 3, 2021

Keywords:

Activism,
Navalny,
Protests,
Russia,
Social media

ÖZ

Bu makale, muhalif aktivist Alexei Navalny'nin Ocak 2021'de tutuklanmasının ardından Rusya'da patlak veren protestoların niteliğini problematize etmektedir. Kitlesel eylem yasağı ve COVID-19 pandemisi koşulları altında, mitinglerin kapsamı, onları 1991'den sonra Rusya tarihindeki en büyük kitlesel eylem haline getiriyor. Bu makale, bir tür sivil aktivizm olarak mitinglerin doğasını ve Rus rejimini liberalleştirme kapasitesini tartışmayı hedefliyor. Ayrıca bu makale protestolar sırasında dijital medyanın rolünü tartışmayı amaçlıyor. Makale, mitinglerin kapsamının, gençliğe duyulan güvenin, çevrimiçi seferberlik yapısının ve kapsamlı bir şekilde organize edilmiş anatominin, 2000'lerdeki renkli devrimlerde olduğu gibi gelecekte rejim değişikliğine yol açabilecek artan potansiyeli gösterdiğini savunuyor. Aynı zamanda, Rusya'da internetin egemenleşmesine bağlı olarak çevrimiçi aktivizmin geliştiğini savunuyor. Bu makale nitel araştırma metodolojisine dayanmaktadır. Veri toplama teknikleri sosyal aktivizm ve çevrimiçi medya üzerine literatür taraması, Rus mevzuatının incelenmesi, sosyal medya içeriğinin analizi ve Ocak olaylarının medyada bulduğu geniş yerin irdelenmesini içeriyor.

ABSTRACT

This article problematizes the nature of the protests that outbreak in Russia following the arrest of the opposition activist Alexei Navalny in January 2021. Under the conditions of mass action ban and COVID-19 pandemic, the scope of the rallies make them the biggest mass action in the history of Russia after 1991. This article seeks to discuss the nature of the rallies as a form of civic activism as well as their capacity to liberalize Russian regime. Furthermore, this article aims to discuss the role of digital media during the protests. The article argues that the scope of the rallies, reliance on youth, online mobilization structure and thoroughly organized anatomy indicate that they have potential for regime change in future as it could be seen in the case of color revolutions in 2000s. At the same time, it is argued that in Russia, online activism is growing as a response to sovereignization of the Internet. This article relies on the qualitative research methodology. Data collection techniques include literature review on social activism and online media; study of Russian legislation; analysis of social media content; and examination of January events' media coverage.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: demydovav@gmail.com

Introduction

Following the arrest of the opposition activist Alexei Navalny in Moscow airport upon his return from the rehabilitation in Berlin's clinic, in more than 100 Russian cities and towns protests were organized. While activists on the streets demanded release of Navalny, online platforms were sharing information on human rights violations in Russia calling citizens to support rallies. (Dima_Talisman, 2021). In one of the videos, alleged organizers of the uprisings in Ukraine, Belarus and Kazakhstan were sending their greetings and messages of encouragement to Russians implying that the designers of the earlier rallies can perform a coup in Russia as well. (Gorbal', 2021)

This article seeks to shed a light on the nature of protests that occurred on 23rd and 31st January, 2021 in Russia. Article has two main goals. On the one hand, it aims to discuss the nature of the rallies as a form of civic activism as well as their capacity to liberalize Russian regime. For that, author analyzes demands and participants of the rallies, organization and mobilization structures as well as the role of the civil society while comparing protests in Russia to the mass rallies in Eurasia, particularly cases of color revolutions, as well as earlier protests in Russia. On the other hand, this article explores the role of digital media in the protests. For that, author particularly concentrates on the examples and mechanisms of social media used and how they manage to overcome impediments created by authoritarian government through the numerous bans. Correspondingly, protests 2021 are approached from the democratization theory perspective, on the one hand, and from the perspective of online activism, on the other hand.

This article answers the question about the nature and potential of the mass protests in Russia as well as the impact of digital activism on opposition's activism. The article argues that the scope of the rallies, reliance on youth, online mobilization structure and thoroughly organized anatomy indicate their growing potential that in future may lead to regime change as it was in the case of color revolutions. In January 2021, the main demand was to free opposition leader followed by the demands of liberalization or change of the regime. They were one-day actions on 23rd and 31st January. Despite the scope of the protests in Russia under current conditions they have little capacity to liberalize regime or change Russian leadership immediately due to the weak and unorganized nature of those who do not support Putin. Also, strong grip on power of Putin who had amended Russian constitution to stay in power till 2036 and support for him among Russians make Putin invincible even despite corruption scandal related to Navalny's recent film. Moreover, the author argues that in Russia as a response to the *sovereignization* of the Internet, online activism is growing. Social media as well as digital literacy allow opposition activists bypass the system of bans imposed by Kremlin in order to draw attention of the larger audience to the issues of corruption and power abuse.

This article relies on qualitative methodology. Data collection techniques include analysis of the few groups of sources. Preliminary study included analysis of the empirical works on democracy, activism and online activism followed by the literature review on social activism and online media that is presented in the following section. Then, legislation on measures during COVID-19 pandemic, mass actions in Russia, civil society, media and social media was analyzed. Also, analysis of the social media content (Twitter, YouTube, Telegram, TikTok) was utilized in this article. Finally, this article on the large extent relies on the media coverage of the events.

Literature Review

Literature that is relevant to the case of 2021 protests in Russia and that provides

theoretical as well empirical basis for understanding the nature of Russia's rallies can be categorized as it follows. First, the literature on the nature of color revolutions provided a thorough examination of democratization and regime changes in Eurasia in recent decades. Since civic activism seen in January 2021 in Russia was one of the biggest examples of the protests in the country, this article approaches Russian rallies from the democratization perspective as well. This group of sources focuses on revolutions in Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan in early 2000s. Later, the cases of Kazakhstan, Armenia and Belarus were added. Here, the main topics include civil society organizations and grassroots activism; policies adopted by the governments in order to curb the rallies; responsiveness of the regime; regime change. Revolutions in Eurasia were approached from the transition theory perspective. For case of Georgia, the studies by Fairbanks (2004), Mitchell (2006), Tatum (2009) and recent book by Wheatley (2017). For the case of Ukraine, main contributions to the discussion of democracy has been made by Kuzio (2005), Way (2005), Wilson (2005), McFaul (2007), Katchanovski (2008), Kubicek (2009), Kuzio (Ed.). (2013). Kyrgyzstan was evaluated by Marat (2006), Radnitz (2006), Juraev (2008), Lewis (2008). Tudoroiu (2007) published comparative analysis of these three cases emphasizing the factors of failure.

Second, literature on digital activism should be examined. Analysis of the sources on digital activism shows that if in cases of color revolutions, the studies of social media shed the light on activism, in case of Russia, researchers concentrate mostly on tools and narratives of Kremlin. Given the important role of the digital media in political process, this paper focuses on the impact of Twitter, TikTok and other social media in sharing information, providing a platform for discussion and mobilization of population. Thus, Goldstein (2007) contributed to the discussion of the digital networked technologies during the Orange Revolution. The author touched upon two-step flow theory of communication and the role of humor and satire in 2004. Zuckerman (2007) developed "a cute cat theory" which explains online activism in authoritarian societies. Author argues that the tools such as Facebook, Flickr, Blogger, Twitter make the activists more immune to reprisals by governments than if they were using a dedicated activism platform, because shutting down a popular public platform provokes a larger public outcry than shutting down an obscure one. (Zuckerman, 2007) Empirical analysis of the specific countries' cases was conducted, among others, by Olga Onuch (2015) who provided comparative analysis between social media and social networks during EuroMaidan in Ukraine. A sociologist Zeynep Tufekci (2017) observed the Gezi protests in Turkey and elaborated on popular hashtags that used to coordinate people and set the protest agenda. In this manner, hashtags gave way to conversations among people in what most of them viewed as an already established network of like-minded citizens. A case of Iran that is not relevant to Eurasia but is important in understanding the new media is covered by Aday, Farrell, Lynch, Sides, Kelly & Zuckerman (2010). In their study of Iran, they point out at five levels of new media's impact: individual transformation, regime policies, intergroup relations, collective action and external attention.

Runet or Russian segment of the global network is the focus of the of the recent works by Wijermars (2021), Zherebtsov & Goussev (2021). One of the earliest works on online activism is completed by Lonkila (2008). The author analyzes the role of Runet or Russian internet space, particularly blogs platform Livejournal, in anti-military protests. Gladarev & Lonkila (2012) compares the role of social network sites, namely Facebook in Finland and Vkontakte (*In Contact*) in Russia, in civic activism. Murphy, F. (2017) states that tendencies

such as widespread visual political irony, “slacktivism”¹ and horizontal communication structures can be considered inevitable difficulties with modern online communication and fundamental limitations of the internet itself as a political tool. Research on Russian internet as a ‘revolutionary space’ is conducted by Toepfl (2011), Popkova (2014) Ermoshina & Musiani (2017), Asmolov & Kolozaridi (2021). Furthermore, Lokot (2018)’s paper finds that Russian opposition activists place a high value on digital, media, and security literacy and that navigating the internet using security tools and protocols such as VPN, two-phase authentication, and encrypted messaging is increasingly seen as the default modus operandi for those participating in organized dissent in Russia to mitigate growing state surveillance. Lonkila, Shpakovskaya, & Torchinsky (2020) provide a thorough analysis of political activism in social media with the particular focus on Navalny and Telegram proving the fact that Navalny himself is a significant contribution to online activism. One of the most recent contributions to the discussion of online activism where impact of COVID pandemic is accessed has been made by Sokolov, Palagicheva & Golovin (2020). Their research revealed that the mobilization by unregistered public associations are developing. The growing role of social media in the citizens’ life, the training of civic activists in mobilization technologies, the search for new forms of civic activism, as well as the prevalence of protests on a local problem - all together led to an increase in the activity of informal movements.

Having relied on the literature review, this article approaches 2021 protests in Russia from two perspectives. On the one hand, theory of democratic transition discussed in the following section use social activism as an important indicator of democratization. On the other hand, online activism is seen as a reasonable participation tactic in countries with authoritarian regime particularly under the condition of extraordinary measures related to COVID pandemic. This article contributes to the academic debate by mapping the case of recent civic activism from Russia in which significant role is played by social media platforms.

Conceptual Framework

As it was discussed in the previous sections of the article, protests of January 2021 are approached from the democratization theory perspective as well as from the perspective of online activism. For the sake of this article, democratization is defined as a process through which a political regime becomes democratic. According to Huntington’s theory of three waves (1993), former Soviet Union states signify the third wave of democracy. One of the features of this wave is the reversion to authoritarianism in some cases, such as Russia, or establishment of the hybrid regime combining the features of democracy and authoritarianism, such as Ukraine under Kuchma. Early 1990s transition in Russia demonstrated the top-down model since it was implemented by the government. Color revolutions in Eurasia in early 2000s correspond to the bottom-up model: societal groups are responsible for the grassroots activism that makes pressure on the regime. In this regard, Putnam (1993) argues that “communities with denser horizontal networks of civic association are able to better build the ‘norms of trust, reciprocity, and civic engagement’ that lead to democratization and well-functioning participatory democracies”. From this perspective, civic activism in the form of rallies and digital activism may secure faster liberalization or even change of the regime.

As Zuckerman (2007) put it in his “cute cat theory”, activism in authoritarian systems is severely limited. Groups and movements are forced into the online platforms that allow

¹ the practice of supporting a political or social cause by means such as social media or online petitions, characterized as involving very little effort or commitment (Wikipedia).

greater measure of freedom. The concept of online activism refers to “politically motivated movement relying on the Internet” (Vegh et al., 2003, p.71). Advantages of online activism as defined by environmental advocacy groups include easy coordination; absence of registration procedures; high levels of freedom, particularly in non-democratic countries; broad reach; convenience during pandemic; high efficiency of efforts; chances for elderly and handicapped people; further channels of communication; free from charge calls; protection from physical violence; and fast fundraising. (Holiday).

Online activism includes but is not limited to posting, debating, and sharing of relevant information online in various social media applications such as social networking. Recent example from Russia could be Alexei Navalny’s (2020) release of his phone call to the killer who confessed in poisoning Navalny with Novichok nerve agent in August 2020. Another example would be initiated in Instagram by Riga-based news aggregator Meduza Project (2021) educative video *Fight for Values* in which the meaning and procedures of democracy are explained with the reference to Sweden. Also, mobilization and coordination are easier online. Streaming live videos of street protests transmit information about the events. (Lonkila et al., 2020, p.139). The video about Putin’s palace in Gelendzhik published by Alexei Navalny’s team on YouTube on January 19 (Navalny, 2021) and accusing President Putin of corruption also utilized social media “doxing” (Lonkila et al., 2020, p.139) finding and publishing private information about an individual—this time the president of Russia—on the Internet. Crowdfunding and crowdsourcing have been used, for example, to collect money to fund Boris Nemtsov’s pamphlets about Putin, to support the independent channel TV *Rain (Dozhd’)*, to raise money for Navalny’s anti-corruption project *RosPil*, to pay the fines imposed by the court on the Russian liberal magazine *New Times* and to investigate the downing of Malaysian Airline flight MH17 in July 2014 over the territory of Donbas. Mails which were sent by anonymous source in December 2020 and which revealed the financial and administrative resources of Putin’s son in law Kirill Shamalov (Anin et al., 2020) represent the example of *leaktivism* (e.g., wikileaks) (Lonkila et al., 2020, p.139). Still other forms of online activism include, among others, hashtag activism (raising awareness of an issue across various social media platforms; e.g., the #metoo movement, #Navalny2018, #FreeNavalny) and hacking and distributed denial of service (DDoS) attacks. (Lonkila et al., 2020, p.139).

Who Is Mr. Navalny?

Alexei Navalny is a famous Russian blogger, opposition activist and corruption fighter. Navalny founded the Anti-Corruption Fund, which unites the following subsidiary projects. Smart Voting project’s (*Umnoe Golosovanie*) goal was to consolidate the votes of those who oppose United Russia. *RosPil* project’s goal was to reveal abuse in public procurements. Other projects included Navalny’s Trade Union; *RosZhKH* (to file complaints about various shortcomings in the work of housing and communal services); *RosYama* (literally ‘Russian Hole’, service for complaints about pits and other defects in the road surface); *RosVybory* (organization of observation of the 2012 presidential elections). Finally, ‘Good Machine of Truth’ disseminated information about abuse and corruption in the government. Navalny is the author of two popular YouTube channels: *Alexey Navalny* and *Navalny LIVE*. Navalny became a runner-off in the 2013 mayoral elections in Moscow with 27.24% of the vote, losing to incumbent mayor Sergei Sobyenin. Since November 2013, he has headed the Central Council of the political party *Russia of the Future*. During 2018 presidential race Central Electoral Commission refused to register him as a candidate due to an outstanding conviction in the ‘Kirovles case’. (Navalny 2018).

Alexei Navalny returned to Russia from Berlin on 17 January and immediately was imprisoned for 30 days. In Berlin, Navalny had been receiving a treatment after his poisoning

in August 2020. Following Navalny's arrest, his 2-hour investigative film about President Putin's palace in South Russian resort city of Gelendzhik was released (Navalny, 2021). Within 3 days, only YouTube registered 59 million views. Movie exposed corrupted luxurious life that Russian president had created within 20 years of being in power due to the numerous illegal schemes rooted deeply in shaky 1990s.

January 2021 Protests

Protests of Navalny's supporters swept down on more than 100 cities and towns on Saturday, January 23, making this action the biggest after 1991. As stated in Moscow city mayor's decree, due to the COVID-19 pandemic mass actions ban in Russian capital was extended on 10 December (V Moskve na dva mesjaca, 2020). Correspondingly, the applications of Navalny's supporters as to mass actions planned for Saturday had been rejected. It means that all protests are illegal and people violate Russian law. Additionally, Russian government had prepared thoroughly to the rallies: numerous arrests, ban on mass actions, penalties and pressure on social media were to prevent opposition activists from gathering. Nevertheless, according to different estimations, approximately 15 thousand people came to Pushkinskaya Square in Moscow despite the risk of COVID-19 virus or legal case.

Scope and Demands

The main demand of the protesters is expressed in the slogan "Free Navalny". Protesters also demanded freedom, changes and resignation of Putin. (Regiony Rossii, 2021). Unlike protests in Belarus or color revolutions, rallies lasted for one day only. Protests on January 31 were not very crowded even compared to January 23. The following estimations of the protests are provided by the research centers. According to Levada Center's survey (2021a), citizens were driven to the streets by their dissatisfaction with the president and government that is no longer a marginal point of view. If immediately after the annexation of Crimea 'Putin's supermajority' constituted 86%, now there are 60-65%. One third of the population or even more are those dissatisfied with the situation and do not support the authorities by default. However, as sociologist Volkov (Levada Center, 2021a) puts it, discontented citizens remain fragmented and disoriented in many ways. At the same time, supporters of the government - with its own help - remain mobilized, go to elections, vote for amendments, for candidates from the government in Duma or governor elections.

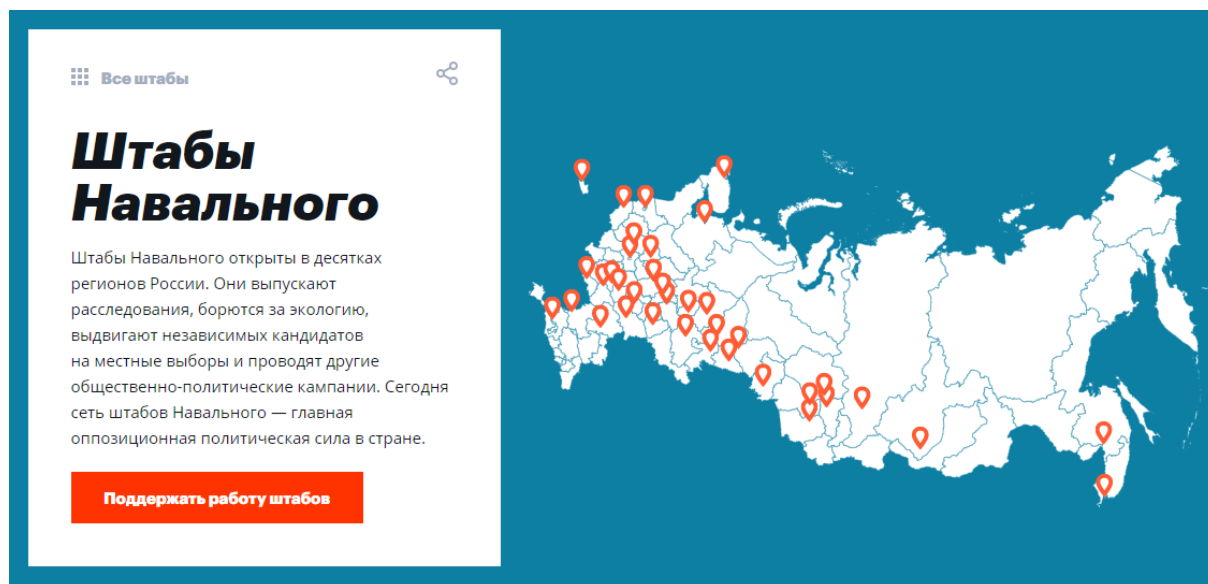
In terms of their geography, the actions on January 23 resembled the anti-corruption protests of 2017 that splashed after the release of *He's Not Dimon for You* film. The number of cities in which the rallies were held grew noticeably and exceeded a hundred. However, the number of participants in the most numerous actions did not increase. In Moscow, about 15-20,000 people took to the streets. About the same number of people joined uncoordinated actions in support of unregistered candidates in Moscow City Duma elections in July 2019 (Levada Center, 2021b). Sociologists also note that the topic of combating corruption has already faded into the background. For those who follow Navalny, he is interesting primarily as a politician who represents a political alternative to the current regime. (Levada Center, 2021a).

Organization

2021 rallies in Russia were coordinated through the network of headquarters in Russian cities. According to the official web page of the coordinating center, headquarters exist in 37 Russian cities and towns. All headquarters have web page and active pages in social networks. (Shtaby Navalnogo, n.d.). A headquarter is chaired by the coordinator whose personal email is provided on the web page. Ivan Zhdanov and Leonid Volkov are two of the most well-known

chairmen of the headquarters. Donations are possible online. Given financial sources of Navalny himself one can expect the growth of this network that may have potential to topple down Russian regime.

Table 1. Geography of the headquarters in Russia. Source: <https://shtab.navalny.com/>

Role of Civil Society Organizations

Comparison to earlier protest actions in Eurasia helps to reveal the nature of rallies in Russia. While 2013 EuroMaidan protests in Ukraine are characterized as grassroots activism, Orange Revolution of 2004 and 2021 rallies for Navalny are rather organized action. This brings further research to the issue of civil society. In Orange Revolution, civil society organizations could be noticed. The biggest example would be PORA! (*It's Time!*) that acted in Ukraine in the end of 2004 – beginning of 2005. In 2013, many new NGOs, particularly nationalist, emerged in Ukraine. Orange Revolution and protests of November 2013 also facilitated development of civil society Ukraine. However, in Russia the impact and activism of the NGOs is limited. Provisions of the 2006 NGO Law, specifically impediments in registration and limitations financing, have reduced the number of active NGOs in the sector and excluded foreign donors (Crotty et al., 2014). 2006 law that was a Kremlin's response to the color revolutions demands obligatory registration as well as providing reports about their activities complemented by the fiscal reports. Foreign NGOs' offices in Russia were to register their branches in Russia as Russian public policy associations. (Russia's NGO Law, 2006).

Furthermore, in Ukraine civil society is weak (Bilan & Bilan, 2011; Shapovalova, 2019). This weakness can be explained by insufficient amount of property and financial resources; suspension of the financial support for community initiatives in Ukraine by international donors; the part of the middle class in Ukrainian society is too small (10%), this significantly restricts the social basis for the development of civil society; the reduction of democratic reforms and European integration policy by Yanukovich's government (Bilan & Bilan, 2011, pp. 84 - 85). Russian civil society, in its turn, appears to be dominated by groups funded and thus controlled by the state (Crotty et al., 2014). Western donors are excluded therefore Western experience of democratic activism cannot be imported to Russia as it was in 2004 in Ukraine, for instance. Furthermore, Russian civil society is conservative and reactionary therefore its potential for democratic revolution is restrained. Nevertheless, the role of the "Western agents" in January 2021 rallies cannot be neglected. Thus, the US Embassy to Moscow was sharing information on the rallies. On 22 January, the Embassy published the lists

of the places and schedule of the demonstrations in the main cities of Russia on its web page asking people to avoid them. (U.S. Embassy & Consulates, 2021).

Role of Social Media in Online Activism

Under the authoritarian regimes such as regime of Putin, social media allow greater measure of freedom for civic activism. Additionally, COVID-19 pandemic made it difficult for people to organize mass actions offline. Therefore, 2021 protests should also be approached from the perspective of online activism. Online activism of Navalny is defined as *communicative* (Lonkila et al., 2020, p.142) that implies “primarily to human-to-human interactions: exchanging information and raising awareness of societal problems and issues among people” (*Ibid.*). Another form of communicative activism includes mobilizing and organizing people to act either on- or offline—for example, to sign an e-petition or to participate in a street protest. Social networks have proved their usefulness for this type of activism. (Lonkila et al., 2020, p. 139)

According to earlier research, Navalny’s online activism is conducted and coordinated by his professional social media team at the Anti-Corruption Foundation on several platforms such as his blog (<https://navalny.com/>) Facebook, VKontakte, Twitter, Odnoklassniki, Instagram, Telegram, and YouTube. A unique feature of Navalny’s online presence is a series of exchanges of YouTube videos with the Russian political elite. Navalny’s 2019 campaign “*umnoe golosovanie*” (“smart voting”) targeted the 2019 Moscow city council elections and some regional elections. In YouTube video Navalny instructed Russians how to pull voted from the United Russian candidates. (Lonkila et al., 2020, p.143).

Disorder in TikTok

In January 2021, parallel to the street protests online activism with the specific impact of social media was growing. Significant work was done through TikTok social network known for short video content produced by teenagers and youth. Videos with the calls to join rallies were titled “disorder in TikTok” (“*bespedel v TikToke*”). Numerous videos in which young people tear their Russian passports, drop photos of President Putin from the walls to substitute them with the photos of Navalny spread around the Web (Beshenaja Devochka, 2021). One of the videos exhibited law student that is analyzing Navalny’s arrest upon his arrival from Berlin according to the human rights checklist from her textbook. The message was that violations of the human rights in Russia are enormous and textbooks teach nothing. In total, videos with hashtag #FreeNavalny were viewed 682.5 million times in TikTok only. This hashtag contained videos calling for support, instructing people about necessary preparations and measures to be done in case of detainment or a search.

TikTok was used extensively to cover protests and civil movements in 2020. Publications under the hashtag #BlackLivesMatter in support of the anti-racist movement in the United States and abroad were gaining activity. CNN called TikTok a ‘#BlackLivesMatter activism hub’ (Janfaza, 2020) as young users of the app raised awareness of systemic racism and promoted equality messages through their videos. #BlackLivesMatter now has over 24 billion views and millions of thematic videos. 425 million views have accumulated in the hashtag #ЖывеБеларусь (*Live Long Belarus*), under which users publish information about peaceful protests and consecrate the course of actions that have been going on since summer 2020 in different cities of Belarus. (Mejkap, tancy i lagerja, 2021) TikTok’s main feature is its “For You” page which is constantly providing new videos from creators the user does not necessarily follow and often has not interacted with. According to Harvard Political Review, this structure makes TikTok a more grassroots platform since all creators of the content have a chance to be on the “For You” page. The minimal expectation of superficial film quality (unlike

YouTube or Instagram) gives TikTok the communicational advantages of video while retaining the focus on content over aesthetics (like Twitter) to create a form of social media closer to real life than competitors. (Keselj, 2020).

While TikTok is a platform for opposition activism in Russia, authorities also used TikTok for framing the protests as organized violence against children. Few days before the 23 January protests, several TikTok videos were instructing young people how to get prepared for mass actions. Manual included recommendations to avoid laces in order not to be strangled or hood in order to avoid drugs to be thrown inside. This segment appears to be Kremlin's securitization narrative about risks of the rallies: they may lead to violence and death of youth. The message here is the following: in order to be safe people should stay at home. The threat is disguised under the mask of care.

Appeal to Young Audience

From Navalny's reliance on TikTok one can conclude that young Russians are the target audience of Navalny. This is supported by the mentioned below findings of Lonkila et al. (2020) as well as sociological survey. Young people's ability to use online media and social networks as well as their addiction to social networks especially during lockdown period explain their activism and responsiveness to the information. According to Lonkila (2020), law signed by Putin on December 28, 2018 proves that for Kremlin, youth is a potential driving force of the opposition rallies and it needs to be impeded. Following 2018 street rallies, the law envisages fines as well as 15 days of imprisonments for the organizers of unsanctioned mass actions with participants under 18 years of age. (Lonkila et al., 2020, p.143).

The appeal to young audience through online media during 2021 protests can also be compared to the appeals to youth during 2019 Zelensky's election campaign in Ukraine (Demydova, 2020) when actor and showman Zelensky relied on YouTube and Instagram. Before the election campaign even started, *95 Kvartal* team issued TV series *The Servant of the People* in which young teacher criticizes corruption and plans to bring Ukrainian youth back to the country. Zelensky's film can hardly be treated as online activism, but rather should be approached as a form of political humor and satire. Both examples confirm that political campaign and social activism have moved into new spaces. While the goal to attract young audience is similar in both cases the implications for this differ. In Russia, main reason of growing in digital space activism is that the former allows greater freedom of expression and debate.

Political Humor

As to humor and satire, Russia and Ukraine can also be compared. Navalny's film *Palace for Putin* provoked the splash of the internet memes about Russian President. TikTok appeared to be particularly useful platform in this regard: short videos with music and memes spread the Web. One of the most popular of them is a meme about medical mud storage allegedly revealed by Navalny's team in the palace. Another popular topic for memes is aqua disco in the palace. (Igra v "Sims", 2021). Finally, special attention in the memes about Navalny's poisoning was paid to the underwear where Novichok nerve agent was spread. (Navalny's Underwear Poisoning, 2020). Similarly, in 2004 anti-Yanukovich's meme campaign "Happy Eggs" became popular. (Kjuka, 2015). Ukrainian activists in their memes emphasized exaggerated and melodramatic behavior of the future President who fell into the hands of his bodyguards after someone from the crowd threw an egg at him. These memes and consequently created games and even cartoon show dealt with the personal behavior and emphasized the lack of integrity in the image of Yanukovich. At the same time, Russian memes deal with the corruption issue and therefore point out at societal problem that can affect the

rating of Putin. Various videos and clips spreading on Instagram and YouTube seek to draw attention to the absurdity of the enormously abundant life style of Putin who even has golden toilet brush. At the same time, the pension age in Russia had been increased and people are fighting COVID-19 pandemic and its consequences. Furthermore, Putin's palace is compared to Yanukovich's residence in Mezhygor'ye that ex-president abandoned in 2014 and that is a museum now. (Sailor.pirate, 2021). Commentators sadly conclude that Yanukovich lost to his colleague Putin in their wealth race. To sum up, social media are suitable for political humor platforms. Political humor and satire, in their turn, open new hybrid spaces where new channels are available for opinion makers and leaders. (Goldstein, 2007, pp. 6-7). While political stakes are lower in those spaces, participants have chance to master the skills that are crucial for democratic political participation and at the same time decrease tension of the crisis related to revolution or pandemic.

Findings of this research support the evidence provided by Lokot (2018) about necessity to use online forms in order to avoid growing surveillance of the state whose measures of *sovereignization* or control of digital space (Asmolov & Kolozaridi, 2021, p.291, with the reference to Nocetti, 2015) promote digital, media, and security literacy and increasingly default to using security tools and protocols in their daily online work (Lokot, 2018, p.344). Control of authorities lead also to the *fragmentization* or *balkanization* (Ermoshina & Musiani, 2017) of the Internet meaning emerging new divisions due to various factors, such as technology, commerce, politics, nationalism, religion, and divergent national interests. In the case of protests in Russia, Russian society cracked down shortly before the rallies.

Youth as a Driving Force of Online Activism

Russians appeared to be divided in their attitudes towards the protests. On the one hand, protesters' groups were dominated by young people, among whom Alexei Navalny is popular. People of 25-35 years old took to the streets of Russian cities. It is in the youth environment the authority of Alexei Navalny is especially high: here, he is one of the three most popular Russian politicians (after Vladimir Putin and along with Vladimir Zhirinovskiy). (Levada Center, 2021b). For young Russians, Navalny has become The Man of 2020 on a par with the president, and his poisoning is the main event of the year after the coronavirus epidemic and amendments to the Constitution. (Levada Center, 2021b; 2020d). Participation of the young people make *Free Navalny* protests similar to the protests in Serbia, Georgia, Ukraine in early 2000s that led to the regime changes and sway these countries away from Russia's sphere of influence. However, in case of Serbia they were led by organization called *Otpor* (Resistance literally), in Georgia it was *Khmara* and in Ukraine it was *Pora* (It's Time) and *Maidan*. During protests in Moscow and other Russian cities, activists were coordinated by Navalny's Foundation and social media rather than by NGOs.

Online platforms that are used by Navalny and his team correspond to the young audience. As of July 2020, survey of Levada Center revealed that 42% of young Russians spend between 3 to 5 hours per day in the Internet. At the same time, 39% of young Russians reported that every day they spend more than 6 hours in the Internet. (Levada Center, 2020a). Furthermore, the trust to social media as a source of information is growing: in June 2014, only 21% of Russians reported social media a trustworthy source of information about domestic and international developments; in August 2020, this share grew by 18% and social media became the second after the TV source of reliable news. (Levada Center, 2020b). As to the age groups, young people use social networks 5-6 times more than older generations. (Levada Center, 2020c). Along with the low interest to politics (60% of young Russians reported their interest in politics), Russian youth is disapproving the authoritarian policies the most. (Rossijskoe «pokolenie Z»). Also, regarding civic activism, youth is more active compared to periphery:

45% of young Russians in big cities work in NGOs, while only 25% of youth in provinces do the same. (Levada Center, 2020c).

From the perspective of social activism as a column of democracy, Russian anti-Putin activists lack organization, i.e. institutional network of grassroots activism. In correspondence to findings of Sokolov et al., (2020) this research confirms the fact that Russians are mobilized through online mobilization technologies. Government through the number of laws on foreign agents excluded from Russian civil society while local agents remained pro-governmental. Anti-Putin layer of Russian society have not reached the critical number; it is still minority although steadily growing. While citizens are aware of the absence of communication between state and people, they demand release of Navalny, first of all. From this perspective, formulation of the new goals may take time since even Navalny himself fights corruption rather than Putin.

Anti-Protests Groups in Russian Society

On the eve of the 2021 rallies, pro-Putin and conservative groups opposed protests. One of the main influencers in this camp is a Kremlin's trumpet journalist Vladimir Solovyev who in his political talk show accused opposition activists of urging 'children' to participate in the protests. (Solovyev, 2021). Members of this group under given circumstances of age and political attitudes are positioning themselves as "parents": they tend to see anti-Putin rallies as an attempt of Navalny to use "thoughtless children as a cannon fodder" (Nashi deti, 2021) at the absence of real supporters and numerous media participate in the securitization of the protests. At least, in their perception of the situation he does not have followers. Concentrating on participation of school children they neglect age groups other than the school children among the participants of the rallies. Correspondingly, their voices of dissatisfaction can and will be treated as a desire to stop illegal use of "children" for a political goal; to prevent imprisonment of the under-aged according to the regulations that prohibit mass rallies; or to avoid victims during rallies. Therefore, due to the wide societal resonance these "parents" have chances to obtain lots of supporters in Russian family-oriented society. The idea of democracy and human rights have little chances to be noticed since the topic of children is brought in front. Correspondingly, rallies are no longer the clash between supporters of Putin and liberal opposition, they are a clash between those who try to use children for political goals and indifferent conscious citizens protecting their offspring.

Their opposition to the rallies can be explained by the might of Russian propaganda and framing efforts that compare rallies to the revolution in Ukraine: in 2017, Putin compared anti-corruption protests to the Arab Spring and EuroMaidan in Ukraine. The latter, according to Putin, caused coup in Kyiv and drove country into chaos. (Putin sravnil rossijskie, 2017). Lukashenko also compared protests to the actions in Belarus predicting that they "will sway Russia" ("Vyroslo nepuganoe pokolenie", 2021). Consequently, Russians perceive EuroMaidan in Ukraine as a "violent coup" organized by "nationalists" and supported by the "West that is trying to pull Ukraine into their sphere of political interests". (Levada Center, 2014).

To conclude, scope, reliance on youth, online mobilization structures and imposed organizational system make protests in Russia similar to the color revolutions: in future, they may end up in regime change as well. However, main goal of protesters in Russia is to support and release Navalny rather than to achieve liberalization or change of the regime. Color revolutions in Eurasia or rallies in Belarus were the response to electoral fraud and in case of Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan ended with the regime change. Rallies in Russia appeared to be short. However, the connection between the events in Ukraine, Belarus and Kazakhstan is still emphasized: TikTok videos contain greetings from alleged protest activists in abovementioned countries. (Gorbal', 2021). These greetings from the previous revolutions may

work against Russian protesters. This narrative is also a part of Kremlin's framing attempts: majority of Russians are terrified by the events in Ukraine so any change of regime would be associated with the loss of territories, war and crises followed by the election of comedian as a president that are going on in Ukraine.

Measures Adopted by Kremlin

In many cities, the actions ended with the violent dispersal of the protesters. Levada Center with the reference to the human rights project OVD-info reports 3711 detainees. This is twice as much as in the anti-corruption campaigns of 2017 and the highest figure for the entire lifetime of the project. However, in Moscow, the number of detainees turned out to be only slightly more than the indicators of July 2019. (Levada Center, 2021b).

Considering upcoming 2021 Duma elections Russian authorities had prepared for the rallies long before. Following 2018 rallies, a law on involvement of the under-aged into the mass protests. Law envisaged up to 15 day of imprisonment and fine equal to 500 thousand rub for the organizers. (Gosduma vvela nakazanie, 2018). On December 30, Vladimir Putin amended the law *On Information* to oblige the owners of social networks to block information that, among other things, contains calls for mass riots or inclines minors "to commit illegal actions." At the same time, the deputies adopted amendments to the Administrative Code, allowing them to fine social networks for failing to take measures to remove illegal information. (Foht, 2021).

*Roskomnadzor*² that controls Russian media announced that social networks that will agitate under-aged people to participate in mass rallies will be punished. Besides, Prosecutor General's Office (Moscow) has sent warning to Facebook, TikTok, Twitter, Google and Mail-Group. According to them, the information about calls to participate in unsanctioned rallies should not be spread. Again, no differentiation between the age of the target audience members is provided. Rather the emphasis is on the need to act according to the law in order not to be penalized or even imprisoned. And the law is clear on this matter. In consonance with the package of amendments to the Criminal Code of the Russian Federation adopted in January 2020, hooliganism, slander, blockade of the roads and foreign agents are criminal cases and presume up to 7 years of imprisonment. Obviously, that under given legislation participants of the mass rallies have high chances of acquiring a criminal record that will impede further education and career.

Parents in various regions - in the Urals, St. Petersburg, Volgograd, Kaluga Region - received warnings from departments and schools before the rallies in various forms. On the eve of the rallies, the Ministry of Education published in social networks a request to parents not to take part in walks on January 23, but instead to watch "favorite movies" with their children or "cook a meal with all family members." (Foht, 2021).

Limited Capacity of Navalny and Putin's Grip on Power

While Alexei Navalny is the inspirer of the rallies, opposition leader and anti-corruption fighter, today his capacity to organize and lead people is severely limited. On the one hand, he is still imprisoned. However, the image of the victim that can be developed after his poisoning and imprisonment may work well during 2024 electoral campaign. Authoritarian measures of government go further into the digital sphere severely decreasing freedom of the online

² Federal Service for Supervision of Communications, Information Technology and Mass Media

platforms either. Measures adopted against Trump allow Russia to use rhetoric on double standards in case of criticisms coming from the West. Finally, Navalny's liberal stance on certain matters can be questioned either. Thus, his interviews on Crimea's annexation reveal his actual support of Russia's actions in Ukraine. At the same time, during referendum on constitutional changes Navalny was not active so this decreased the chances of opposition for success.

Under given circumstances, if he decides to act as opposition leader he will have to erase the traces of the imposed by Kremlin neo-Conservative ideology and propaganda that targeted West, its instabilities, moral decay and hegemonic approach to international relations. It means Navalny has to persuade significant camp of Putin's supporters. For this, he will need to provide an ideology that can substitute existing based on compatriots and Orthodox Christianity conservative one that challenges the Western liberal paradigm.

Popularity and Support of Putin: How to Explain?

According to Levada Center's survey, in May 2020 it constituted 59% and in November increased by 6%. At the same time, as it was demonstrated above the share of those dissatisfied with the authorities grow as well. Support for Putin can be explained by many factors. Firstly, oil prices maintain dependent on energy exports Russian economy since mid-2000s. In people's minds this "economic miracle" is being associated with the policies of Cabinet. As Malinova (2020) shows, Putin and his team frame 1990s as a period of a weak state and disorder in order to legitimize his rule. Moreover, anti-Western or anti-liberal i.e. conservative stance of Putin is perceived as protection of traditional Russian values in contrast to moral and spiritual decay of the West. In fact, Putin "made Russia great again" and improved its image in international relations when he invaded Georgia, Ukraine or Syria. He also protects Russian-speakers, particularly in Ukraine. He returned what Russians consider to be their soil – Crimea – in 2014 and saved it from the "nationalist coup" in Kyiv. Russian propaganda concentrates on foreign affairs more than on domestic issues, therefore Russians lack critical approach to domestic politics. At the same time, success of Russia's political process – stability and wellbeing of the Russian citizens – exist due to the presence of "Other" – war and crisis in Ukraine – in Kremlin's discourses. Additionally, 2020 changes to Russian constitution that mentioned victory of the USSR in the II World War, God, social state or anti-LGBT definition of family as a union of man and woman proved that Russian president protects Russia's values and history and contributes to the peace and friendship among the nations. Finally, social payments to the families with children strengthened positive image of the government that preserves new generations and stimulates demographic growth.

Conclusion

To conclude, it becomes clear that Russian society is steadily moving towards revolution comparable to the revolutions in other Eurasian states in recent decades. Although January 2021 protests were short and did not have a goal to liberalize or change regime in Russia, they may open a way for further unrest in the country given the scope of authoritarian measures Kremlin has adopted. Especially, arrests and violence used against the peaceful protesters may jeopardize situation as it happened in 2013 in Kyiv. Analysis shows that Putin's grip on power is strong therefore regime change in Russia will be slow and turbulent. At the same time, article proves Russian authorities are afraid of Navalny and his supporters as well as of possible unrest that may destabilize situation before 2021 parliamentary elections. Navalny's 32-month sentence announced on February 2 proves that Kremlin is trying to avoid any possible sources of unrest. At the same time, Navalny's capacity to organize and lead people is severely limited. His liberal stance on certain matters can be questioned either. Additionally, opposition in Russia

is weak and dispersed, lacks organizational network while youth is active only in the big cities.

Finally, Putin has lots of supporters: despite the shrink in GDP provoked by economic sanctions, Putin's limited appearance on public during COVID pandemic, authoritarian amendments to the constitution as well as the corruption exposed by Navalny's film, his rating of support is steadily growing. Numerous social payments to families with children in 2020 as well as propaganda threatening Russians with economic and political crises as possible consequences as it happened in Ukraine contributed to this. Nevertheless, an optimistic tendency is recorded. Parallel to street rallies, online insurgency is growing. While Russia is not the only example, as the literature review section proves, case of Russia is particularly important in terms of research on social activism in authoritarian societies. Digital activism in Russia relies on youth as advanced users. During January 2021 protests, among different types of social media particular role in sharing information about protests and mobilization of support for Navalny belonged to TikTok. Technical features of this social medium such as short low-quality videos that can appear randomly as a suggestion made it useful tool of activists. Role of humor in political activism is growing as well. In 2021, Russian opposition activists used internet memes and video content to expose the absurdity of Putin's luxurious life during pandemic. Although, the evidence of this article is not enough to argue that online platforms are responsible for mobilization of Russians and organizations of the protests, they definitely are useful in drawing attention of Russians to the issue, spreading information, involving youth and setting agenda.

References

- Aday, S., Farrell, H., Lynch, M., Sides, J., Kelly, J., & Zuckerman, E. (2010). Blogs and bullets: New media in contentious politics. *United States Institute of Peace*, 65, 1-31.
- Anin, R., Dmitriev, D., Shmagun, O., Shleynov, R., Velikovski, D., Savina, S., Dolinina, I., Marokhovskaya, A. (2020, December 7). Love, Offshores, and Administrative Resources: How Marrying Putin's Daughter Gave Kirill Shamalov a World of Opportunity. OCCRP. Retrieved from <https://www.occrp.org/en/investigations/love-offshores-and-administrative-resources-how-marrying-putins-daughter-gave-kirill-shamalov-a-world-of-opportunity>
- Aro, J. (2016). The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools. *European view*, 15(1), 121-132.
- Asmolov, G., & Kolozaridi, P. (2021). Run Runet Runaway: The Transformation of the Russian Internet as a Cultural-Historical Object. In *The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies* (pp. 277-296). Palgrave Macmillan, Cham.
- Beshenaja Devochka. [@almorozova]. (2021, January 19). Byt' protiv vlasti ne znachit byt' protiv rodiny. Retrieved from <https://www.tiktok.com/@almorozova/video/6919376127253417218>
- Bilan, Y., & Bilan, S. (2011). The Formation of civil society in Ukraine after the Orange Revolution. *Economics & Sociology*, 4(1), 78.
- Crotty, J., Hall, S. M., & Ljubownikow, S. (2014). Post-Soviet civil society development in the Russian Federation: The impact of the NGO law. *Europe-Asia Studies*, 66(8), 1253-1269.
- Demydova, V. (2020). 2019 Presidential Election in Ukraine: How Zelensky Was Elected?. *Karadeniz Arastirmalari*, (67), 581-603.
- Dima_Talisman. [@dima_talisman]. (2021, January 23). Konstituciya. Prava Cheloveka. Retrieved from https://www.tiktok.com/@dima_talisman/video/6920991962233310466?lang=uk-UA&is_copy_url=1&is_from_webapp=v1[TikTok video].
- Ermoshina, K., & Musiani, F. (2017). Migrating servers, elusive users: Reconfigurations of the Russian Internet in the post-Snowden era. *Media and Communication*, 5(1), 42-53.

-
- Fairbanks, C.H. (2004). Georgia's Rose Revolution. *Journal of Democracy* 15(2), 110-124. doi:10.1353/jod.2004.0025.
- Foht, Ye. (2021, January 22). "Stavki povysilis". Vlasti Rossii ustroili besprecedentnuju kampaniju protiv mitingov v podderzhku Naval'nogo. *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-55739486>
- Gladarev, B., & Lonkila, M. (2012). The role of social networking sites in civic activism in Russia and Finland. *Europe-Asia Studies*, 64(8), 1375-1394.
- Goldstein, J. (2007). The role of digital networked technologies in the Ukrainian Orange Revolution. Berkman Center Research Publication, (2007-14).
- Gorbal', A. [@arsenyhumble2]. (2021, January 28). Derzhites', Belarus' s vami. [TikTok video]. Retrieved from https://www.tiktok.com/@arsenyhumble2/video/6922740757778517253?lang=uk-UA&is_copy_url=1&is_from_webapp=v1
- Gosduma vvela nakazanie za vovlechenie podroستkov v mitingi. (2018, December 18). *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-46603038>
- Holiday, R. (n.d.). 28 Decisive Pros & Cons Of Online Activism. Retrieved from <https://environmental-conscience.com/online-activism-pros-cons/>
- Huntington, S. P. (1993). *The third wave: Democratization in the late twentieth century* (Vol. 4). University of Oklahoma press.
- Igra v "Sims", pohoroshevshij Gelendzhik i sklad dlja grjazi. Kak v socsetjah shutjat o "dvorce Putina". (2021, January 20). *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-55734816>
- Janfaza, R. (2020, June 4). TikTok serves as hub for #blacklivesmatter activism. *CNN politics*. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2020/06/04/politics/tik-tok-black-lives-matter/index.html>
- Juraev, S. (2008). Kyrgyz democracy? The tulip Revolution and beyond. *Central Asian Survey*, 27(3-4), 253-264.
- Katchanovski, I. (2008). The orange evolution? The "Orange Revolution" and Political Changes in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 24(4), 351-382.
- Keselj, M. (2020, October 7). The Future is TikTok. *Harvard Political Review*. Retrieved from <https://harvardpolitics.com/the-future-is-tiktok/>
- Kjuka, D. (2015, June 23). Accused Of Stealing Billions, Yanukovych Defends His Ostriches. RFERL. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/ukraine-yanukovych-defends-his-ostriches/27089046.html>
- Kubicek, P. (2009). Problems of Post-Post-Communism: Ukraine after the Orange Revolution. *Democratization*, 16(2), 323-343.
- Kuzio, T. (2005). Ukraine's Orange Revolution: The opposition's road to success. *Journal of Democracy*, 16(2), 117-130.
- Kuzio, T. (Ed.). (2013). *Democratic revolution in Ukraine: from Kuchmagate to Orange revolution*. Routledge.
- Levada Center (2014, February 27). Majdan proizvel plohoe vpechatlenie na grazhdan Rossii. [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2014/02/27/majdan-proizvel-plohoe-vpechatlenie-na-grazhdan-rossii/>
- Levada Center (2020a, July 16). Dosug Molodezhi. [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/07/16/dosug-molodezhi/>
- Levada Center (2020b, September 28). Istochniki Informacii. [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/09/28/ggh/>
- Levada Center (2020c, October 10). Grazhdanskij aktivizm Rossijskoj molodezhi. [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/10/01/grazhdanskij-aktivizm-rossijskoj->
-

- molodezhi/
- Levada Center. (2020d, December 24). Otravlenie Alekseja Naval'nogo. [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/12/24/chto-rossiyane-dumayut-ob-otravlenii-alekseja-navalnogo/?fbclid=IwAR117cedrOYdI3WGX7rZXgUO9Scw5BcHPrDRhYXm2kK-T0Gy-5vYdHpp-10>
- Levada Center. (2021a, January 19). "Nedovol'stvo prezidentom i pravitel'stvom uzhe ne marginal'naja tochka zrenija". [Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2021/01/19/nedovolstvo-prezidentom-i-pravitel'stvom-uzhe-ne-marginalnaya-tochka-zreniya/>
- Levada Center. (2021b, January 25). Obnovlenie protesta: Pochemu ljudi snova vyshli na ulicy.[Analysis]. Retrieved from <https://www.levada.ru/2021/01/25/obnovlenie-protesta-pochemu-lyudi-snova-vyshli-na-ulitsy/>
- Lewis, D. (2008). The dynamics of regime change: domestic and international factors in the 'Tulip Revolution'. *Central Asian Survey*, 27(3-4), 265-277.
- Lokot, T. (2018). Be safe or be seen? How Russian activists negotiate visibility and security in online resistance practices. *Surveillance & Society*, 16(3), 332-346.
- Lonkila, M. (2008). The Internet and Anti-military Activism in Russia. *Europe-Asia Studies*, 60(7), 1125-1149.
- Lonkila, M., Shpakovskaya, L., & Torchinsky, P. (2020). Social media in civic and political activism in Russia. *Baltic Rim Economies*, 2020(1).
- Malinova, O. (2020). Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin's Regime. *Problems of Post-Communism*, 1-13.
- Marat, E. (2006). *The Tulip Revolution: Kyrgyzstan One Year After* (p. 117). Washington, DC: Jamestown Foundation.
- McFaul, M. (2007). Ukraine Imports Democracy: External Influences on the Orange Revolution. *International Security*, 32(2), 45-83.
- Meduza Project. (2021). Fight for Values. [Instagram video]. Retrieved from <https://www.instagram.com/stories/highlights/17856892979426885/>
- Mejkap, tancy i lagerja perezvospitaniya: kak govorit' o politike v TikTok. (2021, January 20). Steppe. Retrieved from <https://the-steppe.com/razvitie/meykap-tancy-i-lagerya-perezvospitaniya-kak-govorit-o-politike-v-tiktok>
- Mitchell, L. A. (2006). Democracy in Georgia since the rose revolution. *Orbis*, 50(4), 669-676.
- Murphy, F. (2017). Bolotnaia Five Years On: Can Online Activism Effect Large Scale Political Change in Russia?. *SLOVO Journal*, 29(1), 49-67.
- Nashi deti ne «pushchnoe mjaso»: roditeli kostromskih starsheklassnikov vozmushheny massovymi provokacijami v socsetjah. (2021, January 21). *MK.RU*. Retrieved from <https://kostroma.mk.ru/politics/2021/01/22/nashi-deti-ne-pushchnoe-myaso-roditeli-kostromskih-starsheklassnikov-vozmushheny-massovymi-provokacijami-v-socsetyakh.html>
- Navalny 2018.(n.d.). Kto Takoj Alexei Navalny. Retrieved from <https://2018.navalny.com/biography/>
- Navalny, A. (2021, 19 January). Palace for Putin. Story of the Biggest Bribe. [YouTube video]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=ipAnwilMncI&t=42s>
- Navalny, Alexei. (2020, December 21). Ya pozvnil svoemu ibiyce. On priznalsja. [YouTube video]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=ibqiet6Bg38>
- Navalny's Underwear Poisoning Takes Over the Russian Internet. (2020, December 22). *The Moscow Times*. Retrieved from <https://www.themoscowtimes.com/2020/12/22/navalys-underwear-poisoning-takes-over-the-russian-internet-a72440>
-

-
- Nocetti, J. (2015a). Contest and conquest: Russia and global internet governance. *International Affairs*, 91(1), 111-130.
- Nocetti, J. (2015b). Russia's 'dictatorship-of-the-law' approach to internet policy. *Internet Policy Review*, 4(4), 1-19.
- Onuch, O. (2015). EuroMaidan Protests in Ukraine: Social Media Versus Social Networks. *Problems of Post-Communism*, 62(4), 217-235.
- Popkova, A. (2014). Political criticism from the Soviet kitchen to the Russian Internet: A comparative analysis of Russian media coverage of the December 2011 election protests. *Journal of Communication Inquiry*, 38(2), 95-112.
- Putin sravnil rossijskie protesty s ukrainskim Majdanom. (2017, March 30). *Ukrainskaja Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2017/03/30/7139776/>
- Putnam, Robert (March 1993). "What makes democracy work?". *National Civic Review*. 82 (2): 101–107. doi:10.1002/ncr.4100820204.
- Radnitz, S. (2006). What really happened in Kyrgyzstan?. *Journal of Democracy*, 17(2), 132-146.
- Regiony Rossii v podderzhku Naval'nogo: massovye zaderzhanija i trebovanija peremen.(2021, January 21). DW. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/protesty-v-rossii-massovye-zaderzhanija-i-trebovaniya-peremen/a-56326186>
- Rossijskoe «pokolenie Z» : ustanovki i cennosti. (n.d.). Friedrich-Ebert-Stiftung. Retrieved from <https://www.fes-russia.org/pokolenie-z/>
- Russia's NGO Law: An Attack on Freedom and Civil Society. (2006, May 24). The Heritage Foundation. Retrieved from <https://www.heritage.org/europe/report/russias-ngo-law-attack-freedom-and-civil-society>
- Sailor.pirate. [@Dreneika]. (2021, January 20). Kak zhe skromno zhil Janukovich, azh stydno. [Tweet]. Retrieved from <https://twitter.com/Dreneika/status/1351830480069537792>
- Shapovalova, N. (2018). Assessing Ukrainian Grassroots Activism Five Years After Euromaidan. Orange Revolution, *Economics & Sociology*, Vol. 4, No 1, 2011, pp. 78-86.
- Shtaby Navalnogo. (n.d.). Retrieved from <https://shtab.navalny.com/>
- Sokolov, A., Palagicheva, A., & Golovin, Y. (2020, June). Offline and Online Citizen Activism in Russia. In *International Conference on Digital Transformation and Global Society* (pp. 14-31). Springer, Cham.
- Solovyev Live. (2021, January 22). Srochno | Naval'nyj ispol'zuet podroctkov v akcijah. Tik Tok - novaja Nehta? YouTube. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=2Rv6ZMMjS_A
- Tatum, J. D. (2009). Democratic transition in Georgia: Post-Rose Revolution internal pressures on leadership. *Caucasian review of international affairs*, 3(2), 156.
- Toepfl, F. (2011). Managing public outrage: Power, scandal, and new media in contemporary Russia. *New Media & Society*, 13(8), 1301-1319.
- Tudoroiu, T. (2007). Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet revolutions. *Communist and post-Communist Studies*, 40(3), 315-342.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press.
- U.S. Embassy & Consulates in Russia. (2021, January 22). Demonstration Alert: U.S. Mission Russia. Retrieved from <https://ru.usembassy.gov/demonstration-alert-u-s-mission-russia-5/>
- V Moskve na dva mesjaca zapretili massovye meroprijatija so zriteljami. (2020, November 10). *Regnum*. Retrieved from <https://regnum.ru/news/society/3111517.html>
- Vegh, S., Ayers, M. D., & McCaughey, M. (2003). Classifying forms of online activism. *Cyberactivism: Online activism in theory and practice*
-

-
- Vyroslo nepuganoe pokolenie": otvety na glavnye voprosy o novoj volne protestov v Rossii. (2021, January 25). *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-55802391>
- Way, L. A. (2005). Ukraine's orange revolution: Kuchma's failed authoritarianism. *Journal of Democracy*, 16(2), 131-145.
- Wheatley, J. (2017). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: delayed transition in the former Soviet Union*. Routledge.
- Wijermars, M. (2021). The Digitalization of Russian Politics and Political Participation. In *The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies* (pp. 15-32). Palgrave Macmillan, Cham.
- Wilson, A. (2005). *Ukraine's orange revolution*. Yale University Press.
- Zherebtsov, M., & Goussev, S. (2021). Tweeting Russian Politics: Studying Online Political Dynamics. In *The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies* (pp. 537-567). Palgrave Macmillan, Cham.
- Zuckerman, E. (2008). The cute cat theory talk at ETech. My heart's in Accra, 8.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bölgesel Sorunların Küreselleşmesi: Doğu Akdeniz Örneği

The Globalization of Regional Problems: The Eastern Mediterranean Example

Alpcan ACAR^{a*} Süleyman EKİCİ^b Osman AĞIR^c

^a 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, İnönü Üniversitesi, Uluslararası Güvenlik ve Terör Programı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2314-6702

^b Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8477-000X

^c Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1087-0478

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mart 2021

Kabul tarihi: 15 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Küreselleşme,

Güvenlik,

Enerji güvenliği,

Doğu Akdeniz.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 22, 2021

Accepted September 15, 2021

Keywords:

Globalization,

Security,

Energy security,

Eastern Mediterranean.

ÖZ

Küreselleşme süreci ile birlikte tüm alanlarda yoğun bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Dinamik olan bu süreçte dünyanın herhangi bir bölgesindeki sorun çok kısa sürede küresel bir mesele haline dönüşebilmektedir. Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının paylaşımı noktasında bölge ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar da, bölge dışı aktörlerin müdahil olmalarıyla, girift bir hal almış ve çözümü zor bir küresel soruna dönüşmüştür. Bölgesel sorunların küreselleşmesini Doğu Akdeniz örneği üzerinden ele alan bu çalışma, aktörler ve olaylar üzerinden bölgedeki enerji paylaşım sorununu ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada güvenlik ve küreselleşme ilişkisi açıklanarak; Doğu Akdeniz’in önemi ve bölgedeki sorunların küreselleşme süreci incelenmiştir. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

ABSTRACT

Along with the globalization process, an intense change and transformation is experienced in all areas. In this dynamic process, any problem in any part of the world can turn into a global issue in a very short time. The disagreements between the countries of the region regarding the sharing of energy resources in the Eastern Mediterranean have become complex with the involvement of non-regional actors and have turned into a global problem that is difficult to solve. This study, which deals with the globalization of regional problems through the example of the Eastern Mediterranean, aims to address the energy sharing problem in the region through actors and events. In the study, by explaining the relationship between security and globalization; the importance of the Eastern Mediterranean and the globalization process of the problems in the region have been discussed. Historical and descriptive research methods were used in the study.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alpcan.acar@inonu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Advances in communication and transportation have caused a multi-dimensional change and transformation in the lives of the individual, society and the state. In this process, which is called globalization, political, economic and cultural developments have reached a dimension that goes beyond borders and these developments have spread to all areas. Globalization and its accompanying developments have removed the development in any region of the world from being limited to the local; it caused local and regional problems to create a global sphere of influence. In addition to gaining new dimensions of the concepts as a result of globalization, the expectations and policies of the actors in the international system have also changed. In this context, one of the areas that have undergone changes and transformations with globalization has been security. The meaning and scope of security has expanded and deepened throughout the globalization process. Especially in the bipolar world order, security was dealt with by reducing it to the military field. This basic and simple definition of security continued throughout the bipolar world order and states shaped their policies in this manner.

With the dissolution of the USSR and the end of the ColdWar, the bipolar world order has come to an end and the globalization process has accelerated. In the new period, important paradigm changes have begun to occur in many areas. In this process, the security area has both deepened and widened. Security, which was explained more simply with the concepts of threat and risk in the Cold War Period, has now turned into a multi-dimensional form which is more difficult to understand. Thus, the concept of security has transformed in size and scope, penetrating a wider area. The widening of the scope of security and the increasing importance of economic goals and concerns as a result of globalization have greatly influenced the international system. Within the scope of their security policies, states have become able to handle a region outside their borders within the framework of their own security. Expectations of states from a region outside their borders formed the basis of cross-border security policies. States have been able to characterize another state or actor interested in same region outside their borders with similar motives as a threat and revise their policies. In this respect, the internalization of economy and security caused states to revise their policies in this direction. States' reshaping of the scope of security according to their economic expectations and interests has caused international security policies that transcend borders to gain importance. In this context, the economy, and more specifically, the issue of energy, has reached a dimension that goes beyond the borders and has become an area where policies are developed under the umbrella of security. Therefore, states have considered the preservation of areas that support their economies and directly affect their development processes as one of their main objectives. Thus, some economic conflicts of interest have been securitized and, local problems have been brought into global problems.

The Eastern Mediterranean, which has hosted important civilizations throughout the historical process, has maintained its importance in every period of history in terms of its location and values. The historical importance of the region, energy reserves (especially recent discoveries), being a transit point and geo-strategic location have been the main factors that highlight the region. State policies shaped around these factors have made the region an important competition area. The increasing importance of the region, together with the sharing problems of maritime jurisdictions, caused the involvement of non-regional actors in the problems in the region and experience of a dynamic process in the region. The emergence of regional problems and globalization of related problems are too complex to be reduced to a single field. One of the best examples in this context is Eastern Mediterranean. The fact that different areas of interest are in the area of interest of different actors in the region has led to the creation of multi-actor policies for the region.

In the study, which was designed on the problematic whether the energy sharing problem in the Eastern Mediterranean and other prominent problems of the region is globalized, the prominent values of the region and the areas of competition on a global scale were discussed in terms of the actors. Historical and descriptive research methods were used in the research. It has benefited from written sources. Such as books, articles, internet resources, magazines, etc. And qualitative information processing method used in social sciences has been used as an information processing tool.

Due to its energy reserves, geopolitical importance and energy security, the Eastern Mediterranean has attracted the attention of many actors and turned into a global competition area. In this context, while for United States (USA), one of important the global actors, its strategic and economic expectations have stood out, historical expectations and objectives as well as similar objectives for Russia, and the Greek Cypriot Administration's (GCA) attempts to leave outside of Turkey besides its economic objectives in the region have turned the region into a larger competitive arena. When the private companies, which the GASC wants to include, and international structures such as the European Union (EU) were added to the multi-actoral structure in the region, the problems have become multi-vectoral. Especially the desire of the EU to diversify its energy resources constitutes another prominent issue at this point. In addition to new interests and expectations in the region, the preservation of the current benefit gained from the region also prompts the actors turning into the region to a dynamic policy. The unstable structure in the region, especially after the Arab Spring, both attracts different actors to the region and requires existing actors to revise their policies on the region. Considering all these processes, it is possible to say that the Eastern Mediterranean and the problems in the region are not limited to the region and have gained a global dimension. The multi-actoral structure and globalized nature of the region will preserve its existence in the long run

Giriş

İletişim ve ulaşımın gelişmesiyle insani ilgilerin ortaklaşması olarak tanımlanabilecek küreselleşme süreci siyasi, ekonomik ve toplumsal tüm alanlara sirayet etmektedir. Yeni süreçte dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir hadise (savaş, çatışma, ekonomik kriz-salgın hastalık vb.) çok kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Dinamik bir süreç olan küreselleşme uluslararası sistemi ve uluslararası güvenliği de çok hızlı bir şekilde değiştirip dönüştürmektedir. Küreselleşme, güvenlik kavramının genişleme ve derinleşmesine neden olmuştur. İki kutuplu dünya düzeninde salt bir tanımlamaya ve alana sığdırılan güvenlik; askeri ve devlet ikileminde ele alınmış ve uygulanmıştır. Uluslararası sistemde önemli paradigma değişimlerine neden olan Soğuk Savaş'ın bitimi ve küreselleşmenin hız kazanması, güvenlik kavramını derinden etkilemiş; devletler kadar bireylerin ve toplumların güvenliği de ön plana çıkmıştır. Küreselleşme neticesinde önemi artan alanlar ve bu alanlara olan yönelimler uluslararası sistemi büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu bağlamda en büyük örneği ekonomik girişim, talep ve beklenti oluşturmaktadır. Ekonominin başat belirleyiciliği güvenlik kavramı ile içselleştirilmiş ve ekonominin güvenliği çerçevesinde devletler, ekonomilerini besleyen kaynakları muhafaza etmenin arayışlarına girmiştir. Bu arayış sınırları aşan bir niteliğe dönüşmüştür.

Önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve üç kıtanın birleşim noktası olan Doğu Akdeniz ticari deniz taşımacılığı açısından her dönem önemini korumuş, jeopolitik önemi nedeniyle tarihin tüm dönemlerinde büyük güçlerin rekabet halinde oldukları bir coğrafya olmuştur. Bölgede enerji rezervlerinin keşfi ise bölgeye olan ilgiyi daha da artırmıştır. Son dönemde deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda bölge ülkeleri arasında yapılan anlaşmalara bölge dışı aktörlerin de müdahil olmalarıyla, Doğu Akdeniz'deki enerji paylaşım sorunu küresel bir sorun haline dönüşmüştür.

“Doğu Akdeniz'deki enerji paylaşım sorunu ve bölgenin diğer öne çıkan sorunları küreselleşmiş midir?” sorusuna cevap aranacak olan çalışmanın temel amacı, bölgesel bir sorun olan Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıkların nasıl küresel bir sorun haline dönüştüğünü tartışmaktır. Çalışmada küreselleşme ve güvenlik ilişkisi açıklanmış, Doğu Akdeniz'deki sorunlar tahlil edilerek, bölgedeki sorunların küreselleşme süreçleri tartışılmıştır. Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılan çalışmada, literatür taraması yapılmış ve nitel bilgi işleme yöntemi kullanılmıştır.

Küreselleşme

Küreselleşme kavramı yoğun bir kullanım alanına sahip olmasına rağmen üzerinde uzlaşılabilen sabit bir tanımlaması bulunmamaktadır. Küreselleşmeyi, “*sosyal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal organizasyonunda bir dönüşümü somutlaştıran, kıtalararası veya bölgelerarası akışlar ve faaliyet, etkileşim ve güç ağları üreten bir süreç (veya süreç kümesi)*” şeklinde tanımlamak mümkündür (Held, McGrew, Goldblatt, & Perraton, 1999, s.483). Küreselleşme, bir süreç kümesi olarak tasvir edilmekle beraber 1980’li yıllardan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Küreselleşme “karşılıklı bağımlılık” ilişkisinin birçok biçimini de içerisinde barındırmaktadır. Küreselleşme sürecinde bu karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde yaygınlaşma, derinleşme ve hızlanma olguları ön plana çıkmaktadır. Yaygınlaşma ile artık dünyanın herhangi bir yerinde vuku bulan bir olayın (savaş-kriz-yenilik) diğer bölgeleri de belli ölçüde etkileyebilmesi ifade edilmektedir. Derinleşme ise yaygınlaşma ile ortaya çıkan etkilerin daha hissedilebilir hale gelmesidir. Bir diğer olgu olan hızlanma ise yaygınlaşma ve derinleşme olgularının ortaya çıkardıkları etkilerin daha hızlı bir biçimde yaşanmasıdır (Keyman, 2014, ss.508-509).

Küreselleşmeye yönelik yaklaşımların genel hatlarıyla açıklanması küreselleşmenin

anlaşılabilirliği için son derece önemlidir. Küreselleşmeye yönelik olarak hiper küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcüler farklı bakış açıları ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda hiperküreselciler, küreselleşmenin hem güçlü hem de durdurulamaz bir durum olduğunu ifade etmektedirler (Michael, 2011, ss.6-7). Hiper küreselleşmecileri ele alırken kapitalizm ve teknolojiye yükledikleri anlam ön plana çıkmaktadır. Bu iki temel ayak üzerine kurgulanan küreselleşme yaklaşımına göre ulus devlet ve yerelliğin gücünü kaybettiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda piyasa ve dünya toplumu kavramları bu yaklaşımda ön plana çıkmaktadır. Küreselleşmenin başlangıcını insanlık tarihinin başlangıcı ile özdeşleştiren kuşkucu yaklaşıma göre küreselleşmenin itici gücü, devlet ve piyasalardır. Bu yaklaşımın temel kaidesini küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşımları oluşturmaktadır (Kürkçü, 2013, s.10). Bir diğer yaklaşımı oluşturan dönüşümcüler ise dünya siyasetinde meydana gelen değişimlerin arkasındaki itici gücün küreselleşme olduğunu kabul ederler. Fakat hiperküreselcilerin ulus-devletin sonu iddiası ile kuşkucuların değişime olan bakış açısını kabul etmeyerek, bu iki gruptan ayrışmaktadırlar (Heywood, 2018a, s.38).

Küreselleşmeye yönelik yaklaşımların yanı sıra küreselleşmenin yorumlanmasında da üç farklı yorum biçiminden bahsetmek mümkündür. İlk olarak “ekonomik küreselleşme”, ulusal ekonomilerin küresel sürece dâhil olmalarını ifade etmektedir. Böylece tekil bir ekonomik süreçten bahsedilebilmektedir. İkinci yorum olarak “kültürel küreselleşme”, kültürel farklılıkları düzleştirmeye olan eğilimi ifade etmektedir. Bu doğrultuda farklı kültürlerin birbirleriyle yoğun ilişkisi söz konusu olmaktadır. Kültürel akışkanlığın artması bu yorumlama biçiminin temel noktasıdır. Son olarak “siyasal küreselleşme” siyasi güç, otorite ve yönetim biçimlerindeki yapısal dönüşümü ifade etmektedir. Böylece ulusal yönetimlerin belirli sorumluluklarının uluslararası örgütlere aktarılması süreci söz konusu olmaktadır (Heywood, 2018b, s.185). Siyasi küreselleşme “demokrasi”, ekonomik küreselleşme “liberalizm”, kültürel küreselleşme ise batı kültürünün tüm dünyayı büyük oranda etkisi altına almasını ifade etmektedir.

Küreselleşme tek bir sürece indirgenemeyecek kadar dinamik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda küreselleşmenin dört farklı değişim türünden bahsedilebilir. İlk olarak küreselleşme sınırları muğlaklaştırarak bölgeler, kıtalar ve siyasi sınırlarda çeşitli alanlardaki değişimi içermektedir. Bu minvalde sosyal, siyasi ve ekonomik konular daha derin ve geniş perspektiften incelenmektedir. Bir diğer değişim dünya ticaretinde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerinde itici gücüyle karşılıklı bağımlılığın yoğunlaşması sürecidir. Küreselleşmenin üçüncü değişimi ise iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen değişim ve yenilikler neticesinde sermaye ile insanların akışkanlığı, dünyaya daha hızlı bir hâl aldırıştır. Son olarak dünyanın herhangi bir bölgesindeki yenilik, icat veya savaş gibi gelişmeler sınırları aşan bir kabiliyete ulaşmakla beraber bu olayların etkileri yerelle sınırlandırılmayacak duruma gelmiştir (Held, McGrew, Goldblatt, & Perraton, 1999, ss.483-484). Küreselleşmenin arkasına aldığı itici güçler ve dinamik yapısında teknolojik gelişmeler ve ekonomi ile olan yakın ilişkilerinden bahsedilebilir. Küreselleşmenin yakın ilişkisinin bulunduğu bu unsurlar genellikle birbirini destekler niteliğe sahiptir (Mazrui, 2009, s. 416).

Küreselleşmenin etkileri tartışılmaz bir boyuta ulaşmıştır. Bu bağlamda küreselleşmenin devletin, toplumun ve bireyin bulunduğu birçok alana nüfuz ettiği aşikârdır. Bu nedenle devletlerin de faaliyetlerini ve yapısal durumlarını “yerel-küresel” ekseninde değerlendirmeleri ve revize etmeleri gerekmektedir (Beck, 2009, s.173). Küreselleşme ile beraber birçok alan birbiri ile daha ilintili bir hâl almıştır. Bu bağlamda ekonomi, siyaset, sosyo-kültürel yapı ve güvenlik gibi birçok alan arasındaki etkileşim yoğunlaşmış ve bu alanların birbiri üzerindeki tesiri artmıştır. Özellikle iç ve dış sınırlar arasındaki salt ayırım belirsizleşmiş, bu durum ise güvenlik ile küreselleşme arasındaki bağın ortaya çıkmasında analitik bir giriş noktası olmuştur (Ağır, 2015, s.110).

Küreselleşme Sürecinin Güvenliğe Etkileri

Güvenlik kavramı anlam ve kapsamı üzerine tartışmalar bulunan ve sosyal bilimlerde tanımlanması zor kavramlardan bir tanesidir. Bu çerçevede barışla yakından bağlantılı olan kavram her zaman bir bağlam veya değerler sistemi ile ilişkilendirilmektedir (Brauch, 2008, s.2). Tarihsel süreçte güvenlik kavramı değişik tanımlamalarla ifade edilmiştir. Devletin, toplumun ve bireyin güvenliği şeklinde sınıflandırılabilen kavram insanoğlunun korunma, barınma ve en önemlisi varlığını sürdürme ihtiyaçlarının karşılanabilmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda bir tehdide ve riske maruz kalmama durumu ön plana çıkmaktadır (Demir, 2009, ss.11-12). Güvenlik tanımlaması yapılırken güvenliğin hem objektif hem subjektif boyutuna değinmek ayrı bir öneme sahiptir. Arnold Wolfers'a göre güvenliğin objektif boyutu sahip olunan değerlere yönelik tehditlerin bulunmaması durumudur. Wolfers'ın subjektif güvenlik tanımlaması ise sahip olunan değerlere yönelik saldırı korkusunun yokluğudur (Wolfers, 1952, ss.484-485).

Geleneksel güvenlik anlayışında güvenliğin odak noktasını devlet oluşturmaktadır. Tehditlerin oluşumundan güvenliğin tahsis edilmesine kadar ki süreçler “askeri” çerçevede ele alınmıştır. Soğuk Savaş dönemi güvenlik anlayışı bu minvalde şekillenmiştir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler ise güvenlik anlayışını daha “gerçek” konular üzerine kurgulamış; geleneksel güvenlik anlayışı terk edilerek güvenliğin derinleşmesi ve genişlemesiyle neticelenmiştir (Karabulut, 2009, s.2). İki kutuplu dünya düzeninin Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle son bulması önemli bir kırılma noktasıdır. Özellikle iki kutuplu dünya düzeninde tehdidin kimden kaynaklı olduğu daha belirgin ve anlaşılır düzeyde olmuştur. Bu kırılma noktası ile anlaşılır ve genel manada basit sistem yerini açıklaması ve anlamlandırması daha zor olan bir dünya düzenine bırakmıştır. Bu yenedünya düzeninde ise küresel terörizm ve kitle imha silahlarının erişilebilirliği benzeri görülmemiş güvenlik tehditlerini ortaya çıkarmış ve birçok yeni mücadele alanları doğurmuştur (Kolodziej, 2005, s.11). Soğuk Savaş dönemi güvenlik anlayışı askeri politikalar üzerine kurgulanınca geri kalan alanının güvenlik ile bağdaştırılması mümkün olmamıştır. Küreselleşmeyle beraber sadece tehditler çeşitlenmemiş, devletlerin güvenliğin öznesi olma durumu da zayıflamıştır. Özellikle küreselleşmeyle beraber sınırların muğlak bir hâl alması ve geçişkenliğin artmasıyla devletlerin bu süreci tek başına yürütme kabiliyetleri yetersiz kalmış ve böylece ulus-devlet güvenlik anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır (Oğuzlu, 2007, ss.8-9).

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve küreselleşme süreci ile beraber çeşitlenen tehdit güvenliğin daha kapsamlı biçimde ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile her alanda ortaya çıkan çeşitlilik yeni bir güvenlik anlayışına ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda “eleştirel güvenlik yaklaşımları” ön plana çıkmaktadır. Böylece devletlerin salt güvenlik üretme kabiliyeti sorgulanmıştır. Eleştirel yaklaşım, devlet odaklı güvenliğin dışında bireyi ön plana çıkarmıştır. Ayrıca eleştirel güvenlik anlayışı geleneksel güvenlik yaklaşımını devletlerden gelebilecek sığ tehditlerle kendisini sınırlandırdığı yönünde eleştirmiş ve güvenliği çok boyutlu hale getirmiştir (Polat, 2020, ss.497-498).

Küreselleşme bir süreç olarak ele alındığında, bu sürecin etkisi altına almadığı bir alan neredeyse bulunmamaktadır. Bununla beraber küreselleşme birçok alandaki sorunları uluslararası boyuta taşımıştır. Bu çerçevede birçok alan uluslararası güvenlik şemsiyesi altına girmiş; böylece güvenlik kavramı değişken ve öngörüsü zor bir nitelik kazanmıştır (Erdoğan, 2013, s.266). Küreselleşme sürecinde güvenliğin temel anahtar kavramı olan “tehdit” kavramı büyük oranda çeşitlenmiş ve üzerinde düşünülmesi gereken bir hâl almıştır. Güvenlik dürtüsünü oluşturan tehdit kavramı, küreselleşmenin tesiri ile beraber çok boyutlu bir yapıya ulaşmıştır. Tehdidin ortaya çıkan bu çok boyutlu yapısı ise güvenlik arayışında olan aktörün tehdit öngörüsünü zayıflatmış ve çeşitlendirmiştir.

Küreselleşme ile beraber gelişmişlik ve refah düzeylerinde artışlar söz konusu olurken; diğer bir taraftan belirli gruplar ve alanlar için negatif etkilerde daha görünür hâle gelebilmektedir. Küreselleşmenin doğasını bu tezatlklar oluşturken; güvenlik kavramıda bu tezatlkların içerisinde eklenmiştir. Özellikle güvenliğin sağlanmasında imkân ve kabiliyetler çeşitlenip nitelikli hale gelmişse, mevcut güvenlik tehditleri de bir o kadar çeşitlenmiştir (Kanat & Aktel, 2019, s.92).

Güvenlik kavramı zaman içerisinde daha geniş anlamlara ve daha kapsayıcı bir niteliğe erişmiştir. Özellikle güvenliğin günümüzde sadece ulusal sınırlarla kısıtlı kalamayacağı ve güvenlik tedbirlerinin sadece ulusal sınırlar içerisinde alınmasının yeterli olamayacağı aşikâr bir hâl almıştır. Bu bağlamda bir devlet kendi sınırları dışarısındaki bir bölge veya alandaki gelişmeleri kendi güvenliği perspektifinden ele alabilmektedir. Bu doğrultuda devletler sınırları dışındaki bir bölgeye aynı saik ile gelen bir başka devleti tehdit olarak görebilmekte ve ilgili bölge için rekabete girebilmektedir (Dedeoğlu, 2008, s.47).

Küreselleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel etkileri devletleri bu minvalde tedbirler almaya ve sisteme entegre olmaya zorlayabilir. Özellikle küreselleşmenin temel itici güçlerinden olan ekonomi boyutu ve siyasi nüfuz alanı oluşturma çabası, devletleri kendi sınırları dışında karşı karşıya getirebilir bir niteliğe sahip olmuştur. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve diğer bölgelerde kendi ulusal çıkarlarını tanımlayan devletler, diğer devletleri doğal bir tehdit olarak algılayabilir. Belli bir bölgesel düzlemin ekonomik beklenti (enerji kaynağı, transit bölge gibi), siyasi nüfuz alanı oluşturma potansiyeli ve jeopolitik konumu bölgeyi birden fazla devlet için önemli ve arzulanabilir konum haline getirebilmektedir. Önemli ve arzulanabilir konum olarak nitelenen bölgelerde bir devletin atacağı adım “satranç” mantığında bir diğer devletin başka bir adım atmasına neden olmaktadır. Bu minvalde belli bir bölgedeki olumlu/olumsuz nitelikler birden fazla devleti karşı karşıya getirebilmekte; hatta sınır komşusu olmayan ve farklı kıtalarda yer alan devletler dâhi uzak bir coğrafyada çıkar çatışmasına girebilmektedir.

Devletler belli bir bölgedeki enerji kaynağını veya bölgenin transit geçiş niteliğine sahip olmasını kendisi için önemli bir çıkar olarak niteleyebilir. Ayrıca ilgili bölge üzerinde başka bir devletin egemen olmasını da kendi güvenliğine yönelen bir tehdit olarak algılayabilir. Küreselleşme ile derinleşen ve genişleyen güvenlik kavramı bu noktada devreye girebilmektedir. Kendi çıkarı doğrultusunda belli bir bölgede söz sahibi olmak isteyen ve bölgenin değerlerinden faydalanmak isteyen devlet, aynı bölgeye yönelen başka bir devleti güvenlik tehdidi olarak algılayabilmekte; bu tehdit askeri güvenlik olmanın yanı sıra ekonomik ve politik güvenlik tehdidi olarak da algılanabilmektedir.

Enerji Güvenliği

Enerjinin sanayi, ticaret ve gündelik yaşam için vazgeçilmez konumu ile enerjiye duyulan ihtiyaç; enerjiyi ulusal ve uluslararası alanda önemli kılmaktadır. Bu bağlamda enerji güvenliği her dönemde önemini korumuştur. Enerjinin elde edilmesinden sürdürülebilirliğine kadar tüm süreçlerde devletler etkin bir politika izleme çabası içerisinde olmuştur. Petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmak devletler için büyük bir öneme sahiptir. Devletler, bu enerji kaynaklarına sahip olma arzusunun yanı sıra rakip olarak addettikleri devletlerin bu kaynaklardan mahrum kalmaları için stratejiler izleyebilmişlerdir. Bu yöndeki politikaları uluslararası sistemde hegemon olan veya olmak isteyen devletler uygulayabildiği gibi bölgesel güçlerde bu stratejilere başvurabilmektedir (Karabulut, 2016, s.32). Enerji politikaları geliştirilirken, ilgili enerjinin nasıl sağlanacağı ve sağlanan enerjinin güvenliği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda enerji güvenliği “*özellikle emre amade santralların yakıtı olan petrol, doğal gaz, kömür ve uranyum için öne çıkan bir kavram olmaktadır*” (Tuğrul, 2020, ss.583-584). Enerji güvenliği İngilizce de 4A biçiminde şu şekilde sınıflandırılmıştır (APEREC, 2007):

- “Enerji kaynağının Mevcudiyeti (Availability)”,
- “Enerji kaynağına Ulaşılabilirlik (Accessibility)”,
- “Enerji kaynağının Sürdürülebilirliği (Acceptability)”,
- “Enerji kaynağının Ekonomikliği sağlanması (Affordability)”.

Küreselleşme süreciyle birlikte enerji kaynakları bölgesel ve küresel güçlerin temel konuları arasında yer almıştır. Zengin enerji kaynaklarına sahip bölgeler rekabet alanı haline gelmiş ve küresel güçlerin öncelikleri arasına girmiştir (Ercan & Kılınç, 2020, s.16). Dolayısıyla enerji güvenliği politikaları tıpkı diğer politikalarda olduğu gibi devletten devlete farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda her devletin önceliği bir diğer devletin öncelik sırasında bulunmayabilir. Özellikle devletler enerji ithali (uzun vadeli), çevre ile uyumlu altyapı ve yerel kaynaklar gibi farklı parametreler üzerine enerji güvenliklerini kurgulayabilmektedir. Fakat genel bir çerçeve çizmek gerekirse devletler sahip oldukları enerji kaynaklarının korunması, kaynakların küresel piyasaya dâhil edilebilmesi, transit geçiş noktalarının güvenliği, yeni rezervlerin keşfi ve günümüzde ortaya çıkan yeni güvenlik alanları ile enerji güvenliği arasındaki ilişkiyi doğru kurabilmeyi önemsemektedirler (Hatipoğlu, 2019, s.1). Enerji güvenliği geniş çerçeveden ele alındığında birçok unsuru içerisinde barındırmaktadır. Özellikle enerji güvenliğini şekillendiren enerji tüketicisinin güvenliği; diğer bir ifadeyle kaynakların enerji geçiş noktalarından güvenli geçişi, üretici-piyasa ilişkisinin sağlanması ve enerji tedarikçisi ile enerji tüketicisi arasındaki karşılıklı bağımlılık biçimi ilgili politikaları belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır (Winrow, 2007, s. 219). Küresel nitelik taşıyan enerji kaynaklarından veya enerji taşıma noktalarından herhangi birinde yaşanan olumsuz gelişmeler dünya ekonomisini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bununla beraber enerji arz güvenliği için devletler de özellikle enerji kaynaklarını çeşitlendirme yoluna başvurmaktadır. Küresel ekonomik düzende enerji arz güvenliği bakımından öne çıkan husus ise arzın ve talebin farklı coğrafyalarda bulunması durumudur (Bayraç, 2009, ss.118-119). Bu doğrultuda devletler daha aktif bir dış politika izleyebilmektedir. Bir devletin küresel bir güç olarak görülebilmesi için askeri gücünün yanı sıra birçok alanda da ön plana çıkması gerekmektedir. Böylece enerjiye sahip olmak, enerji bölgelerinde aktif politikalar yürüterek hâkimiyet kurabilmek ve enerji aktarımında şirketler üzerinden olsa da belli bir belirleyiciliğe sahip olmak gerekmektedir (Akyüz, Şimşek & Güngör, 2018, s.2)

Devletler enerji arzlarının uzun vadeli güvenliğini desteklemek için politikalar oluşturmaktadır. Enerji arzının uzun vadeli güvenliğini destekleyen politikalar oluşturulurken ilk olarak yerli kaynaklardan istifade edebilmek için bölgesel bir petrol ve gaz çıkarma endüstrisi oluşturulması amaçlanmaktadır. Bir diğer politika ise en az 20 yıllık bir dönemi kapsayacak şekilde mevcut bölgesel tüketim düzeylerini karşılamaya yetecek bölgesel kaynakların mevcudiyeti; diğer taraftan yüzyılın sonunda 20 yıllık öngörülen tüketime yönelik bir tamponun bulunması gerekliliğidir (Löschel, Moslener, & Rübhelke, 2010, s.1667). Bu çerçevede enerjinin devletler için artan önemi ve bunun neticesinde enerji kaynaklarına ulaşım arzusu, devletlerin enerji ve enerjiye ulaşım konularını ulusal güvenlik şemsiyesi altında ele almalarına neden olmuştur (Sevim, 2012, s. 4380).

Enerjide ithal kaynaklara bağımlı olan devletler için özellikle enerji konusu daha hassas ele alınmaktadır. Küreselleşme ve ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı artan enerji talebi bu noktada belirleyiciliğe sahiptir (Çetinkaya, 2019, s.214). Küreselleşme ile beraber değişen güvenlik algısı ve ekonomik değerlerin artan önemi neticesinde enerji kaynaklarına erişim, sürdürülebilirlik ve bölgenin güvenliği daha fazla önem kazanmıştır. Böylece enerji kaynaklarının yoğun olduğu ve enerji güvenliği bağlamında ele alınabilen bölgeler küresel bir öneme sahip olmuştur (Kocaman, 2018, s.166). Bu bağlamda hem jeopolitik konumu hem de sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle yeni süreçte önemi daha da artan Doğu Akdeniz, küresel

ve bölgesel güçlerin rekabet alanı haline gelmiştir. Zaman zaman büyük meydan okumalara sahne olan bölgedeki güvenlik sorunları küresel düzeyde tartışılmaya ve ele alınmaya başlamıştır.

Doğu Akdeniz’de Yaşanan Güvenlik Sorunlarının Küreselleşmesi: Olaylar ve Aktörler

Doğu Akdeniz’in önemi salt bir alana indirgenemeyecek bir değere sahiptir. Bölgenin siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri değeri rekabetin ana hatlarını oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz’in dinamik yapısı ile beraber bulunduğu konum itibarıyla diğer sıcak bölgelere yakınlığı küresel güçler için bölgeyi bir müdahale alanına dönüştürebilmektedir. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemindeki ABD-SSCB rekabeti, Arap-İsrail uyuşmazlıkları ve Kıbrıs sorunu gibi durumlar bölgenin dinamik yapısını ve artan stratejik önemi göstermektedir (Ozan, 2020, s.162). Enerji üzerinden ele alındığında Doğu Akdeniz, konumu itibarıyla büyük devletlerin dikkatini çekmiş ve bir rekabet alanı olarak görülmüştür. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli anlamlar yüklenen Doğu Akdeniz, özellikle dünyanın enerji kaynaklarıyla tanışması ve giderek bu kaynaklara ihtiyacın artmasıyla daha da önemli bir konuma ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle Kömür Çağı’ndan Petrol Çağı’na geçilmesi Doğu Akdeniz’in önemini büyük ölçüde artırmıştır. Doğu Akdeniz’in artan bu önemi bölgeyi küresel ve bölgesel güçlerin enerji eksenli mücadele alanına çevirmiştir (Kedikli & Çalağan, 2017,s.121).

Doğu Akdeniz birden fazla değere sahip olmakla beraber enerji konusu ve güvenliği bölgede artan öneme sahip olmaktadır. Bu minvalde “*Küresel aktörler, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesine yönelik politikalar geliştirmekte; enerji güvenliği artan şekilde G-7, BM, AB ve NATO zeminlerinde yer bulmaktadır.*” (Şahin, 2019, s. 215). Küreselleşme ile beraber güvenliğin değişen boyutu ve ekonominin artan rolü uluslararası sistemdeki birçok olayı etkileyebilecek ve tetikleyebilecek potansiyele sahiptir. Bu minvalde bakıldığında küreselleşme sürecinin giderek önem kazandığı enerji ve enerji güvenliği konusu Doğu Akdeniz’de politika yürütücü ülkelerin temel motivasyonları arasında olmuştur.

Doğu Akdeniz’de kriz ve savaşlara yol açabilecek enerji ve beraberindeki faktörleri genel manada şu şekilde sıralamak mümkündür (Koray, 2020, ss.130-131):

- Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları,
- Bölgenin etnik yapısının çeşitliliği ve bölgede yaşanan Arap Baharı gibi dinamik süreçlerin varlığı,
- Organize suçlar ve terör gibi bağlantılı faaliyetlerin bölgeye tesir etmesi,
- Bölgede yaşanan ve yaşanması muhtemel yasa dışı faaliyetler,
- Bölgede birden fazla aktörün çıkarlarının çatışmasıdır.

1990’lı yılları takiben Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynaklarının önemi giderek artmıştır. 2005 yılında Mısır kıyılarında ve 2009-2011 yılları arasında İsrail ve Kıbrıs kıyılarında büyük gaz keşifleri bölgeyi daha önemli bir konuma getirmiştir. Özellikle bu enerji keşifleri neticesinde bölge, enerji güvenliği üzerinden kurgulanan küresel ve bölgesel bir rekabet alanına dönüşmüştür (Prontera & Ruszel, 2017, ss.145-146). Doğu Akdeniz sadece enerji rezervinden dolayı kıymetlenirilen bir bölge değildir. Doğu Akdeniz enerji rezervleri, transit niteliğe sahip olmasının yanında birçok devlet tarafından stratejik bir nokta olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda “*NATO’nun “choke-point” olarak adlandırdığı düğüm noktaları’ndan en hayatileri Akdeniz’de yer alır;bu noktalar Cebelitarık Boğazı, Sicilya Kanalı, Türk Boğazları ve Süveyş Kanalı’dır*” (Keser & Ak, 2018, s.3). Keser ve Ak’a (2018, s.3) göre Bölgenin güvenliğinin sağlanması ve kontrol altında tutulması bölge ve bölge dışı ülkeler için büyük önem arz etmekte ve bölgenin yoğun gemi trafiği ise dikkat çeken bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge üzerinden Kafkasya petrolünün taşınması ve Süveyş Kanalı üzerinden gemi taşımacılığı,

Doğu Akdeniz'in sürekli çeşitlenerek artan önemini ifade etmektedir. Bununla beraber Kıbrıs adası da bölge açısından bir diğer jeostratejik değeri oluşturmaktadır (Tuna, 2020, s.79). Özellikle büyük güçler küresel ölçekte hareket ederken belirli bölgelerde daha aktif politikalar izleyerek o bölgelerin kontrolünü elinde bulundurmaya istemektir. Bu bağlamda tarih boyunca Asya, Avrupa ve Afrika bölgelerinde etkin olmayı ve bu bölgelere nüfuz etmeyi isteyen güçler, Doğu Akdeniz Havzası'na hâkim olmak ve bölgenin kontrolünde başat aktör olmak üzerine politikalar kurgulamışlardır (Yaycı, 2012, s.5).

Doğu Akdeniz, her dönem belirli ölçüde önemini korumuş ve bölge üzerinde devletler çeşitli saiklerle politikalar kurgulamışlardır. Fakat son dönemlerde keşfedilen enerji kaynakları devletlerin bölge üzerinden yeniden politika üretmelerine ve sıcak hamlelerde bulunmalarına neden olmuştur. Bu minvalde Doğu Akdeniz, bölgesel enerji denkleminde birden fazla devletin denkleme müdahil olduğu bir alanı oluşturmaktadır (Kedikli & Çalağan, 2017, s.126). Bölge üzerinden oluşan rekabet alanında son keşiflerle daha çok öne çıkan enerji kaynakları ve transit geçiş niteliği ile beraber dünya deniz taşımacılığındaki bölgenin rolü son derece kıymetlidir. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken bir unsurda, bölgenin bu dinamik ve verimli yapısı sadece devletleri çekmemekte; dünyanın önde gelen şirketlerinin de bölgeye eğilmelerine neden olmaktadır (Ercan & Kılınç, 2020, s.26). Bölgedeki devletlerin belirli sorunlarla mücadele içerisinde olması ve bölgede görünür hâle gelen çıkar çatışmalarının yanı sıra yeni enerji kaynaklarının bulunması da bölge özelinde sorunlar silsilesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu bağlamda bölge üzerinde yapılacak yeni keşif aramaları, hâlihazırda bulunan boru hatları, bölgenin transit geçiş niteliği ve jeostratejik önemi Doğu Akdeniz üzerinden yeni senaryoları doğurabilmektedir. Bu bağlamda hem küresel güçler hem de bölgesel güçler bölgenin kaynaklarından en üst düzeyde yararlanmak isterken bir yandan da güvenlik çemberlerini daraltmaktadırlar. Daralan güvenlik çemberleri birden fazla devletin bölgedeki beklenti ve çıkarlarına temas eder nitelikte olmakta ve küresel ölçekte bir krize yol açabilecek potansiyele sahip olmaktadır (Kedikli & Çalağan, 2017, ss.127-128).

Doğu Akdeniz'deki gaz keşifleri İsrail ve Güney Kıbrıs özelinde tamamen yeni olanakları da beraberinde getirmiştir. Keşifler neticesinde İsrail, net bir enerji tüketicisi konumundan potansiyel bir ihracatçıya dönüşebilir; bu minvalde enerji güvenliğini güçlendirebilir, siyasi esneklik kazanabilir ve bölge özelinde daha dinamik bir rol üstlenebilir konuma gelmiştir. Bu gelişme özellikle Mübarek'in düşüşü, Mısır gaz arzının kesilmesi ve Arap Baharı'nın ardından bölgenin artan istikrarsızlığı enerji güvenliğini endişeli bir konuma taşımıştır. İsrail, kaynaklarını daha geniş bir dış politika hedeflerine ulaşmada bir araç olarak kullanabilirken Güney Kıbrıs ise ekonomik kaygılar ve beklentiler üzerinden "enerji kirası" için orta vadeli stratejik planlara başvurabilmektedir. Bölgenin enerji rezervi potansiyeli diğer ülkeleri de harekete geçirmiş Ürdün ve Mısır enerji güvenliklerini artırma gayreti içerisinde girerek bölgede yeni keşiflere ve beklentilere neden olmuşlardır. Bu bağlamda Mısır, Doğu Akdeniz kaynaklarını uluslararası pazara ihraç etmek için Yunanistan ise Avrupa Birliği (AB) pazarına geçiş ülke rolünden dolayı ekonomik kazanımlar ve daha yüksek uluslararası profili önceleyerek, keşfedilen enerji kaynakları üzerinden bölgede güvenlik politikaları geliştirmişlerdir (Prontera & Ruszel, 2017, ss.150-151). Doğu Akdeniz'in mevcut önemini yanı sıra enerji rezervleri de eklenince üzerinde uzlaşma sağlanması zor bir bölge haline almıştır. Bölge üzerinden devletlerin kurguladıkları çıkarların farklılıkları ve belirli ölçülerde çatışan nitelikleri bölgeyi aktif politika sahası halinde tutmaktadır. Bu minvalde küresel aktörler ile bölge devletleri enerji güvenliği ve enerji diplomasisi çerçevesinde yoğun faaliyet yürütmektedirler. GKRY'nin, KKTC ile Türkiye'yi saf dışı bırakma gayreti çerçevesinde gerçekleşen faaliyetleri ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları (Mısır, İsrail ve Lübnan) yapması bölgede diplomatik krizlere yol açabildiği gibi karşılıklı hamleleri de kaçınılmaz hale getirmiştir (Kedikli & Çalağan, 2017, s.121). GKRY bölge

ülkeleri ile yaptığı MEB'lerin dışında büyük enerji şirketlerine bölgede arama ve sondaj çalışmaları yapabilmeleri için gerekli yetkileri vermiş ve böylece küresel enerji piyasalarının bölgeye eğilimi kuvvetlenmiştir. Bu çerçevede küresel ve bölgesel aktörlerin dışında dünyanın önde gelen enerji şirketlerinin bölgeye eğilimleri bölgedeki aktör çeşitliliğini ve karmaşık yapıyı had safhaya çıkarmıştır (Kavaz, 2020, s.2).

Doğu Akdeniz'de çok aktörlü karmaşık yapıda bazı devletlerin politikalarının arka planında tarihsel süreçlerinde getirileri bulunmaktadır. Özellikle Rusya gündeme geldiğinde sıcak denizlere inme arzusu genellikle ön plana çıkmaktadır. Bu minvalde Rusya'yı da bölge üzerinden doğrudan/dolaylı olarak ele almak mümkün gözükmemektedir. Bölgenin enerji özelinde değişen üretim-tüketim yapısına uyumluluğu Okyanus ötesindeki yenedünya liderleri olarak tasvir edilen ülkeleri de bölgeye çekmektedir (Akkoyun, 2020, ss.426-427). Bölgede politikalarını uluslararası hukuka uygun kurgulamaya azami özen gösteren Türkiye'nin mevcudiyeti ile kararlı ve planlı politikaları Doğu Akdeniz'i daha sıcak bir zemine taşımıştır.

Doğu Akdeniz'in sıcak bir diplomasi trafiğine şahit olması ve bölgedeki aktörlerin çeşitlilik arz etmesi birçok unsura bağlanabilmektedir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı çok boyutlu yapının içerisinde ekonomik unsurların giderek ön plana çıkması; ekonomik çıkar ve hedefleri şekillendiren kaynakların en önemlilerinden birisinin enerji olması bölgeyi önemli kılmaktadır. Küreselleşen dünyada ekonomik gelişmelerin sınır tanımazlığının yanı sıra ticari boyutların artışı ticaret kanallarını da daha kıymetli duruma getirmiştir. Bu minvalde önemli geçiş noktalarına sahip Doğu Akdeniz, değeri yüksek ticari geçişlerin (gemi trafiği) ana noktalarından birisi haline gelmiş ve devletler ticari faaliyetlerinin güvenliği kapsamında bölgeye ilgisini artırmıştır. Küresel dünyada sınırların akışkan duruma gelmesi bir bölgenin tüm dünyayı etkileyebilme kabiliyetini ortaya çıkarmış ve devletler sınırı olsun/olmasın küresel rekabete dahil olabilmek için dünyanın herhangi bir yerindeki soruna müdahil olabilmişlerdir. Doğu Akdeniz ise tam bu tanımlamaya uygun ve son zamanlarda sıcaklığını koruyan bölgelerin başında gelmektedir.

Yaycı (2012, s.10)'ya göre 2006 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının faaliyetine başlaması, bölgenin konumunu daha değerli hâle getirmiştir. Bu bağlamda bölge ülkeleri güvenliklerini çok boyutlu hale getirdiği gibi güvenlik sınırlarını da çeşitlendirmişlerdir. Dedeoğlu (2008, s.47)' nun ifade ettiği gibi, devletler kendi varlıklarını korumak için güvenlik coğrafyasını kendi ulusal sınırları dışarısına taşımış ve ilgili bölgeye aynı saik ile gelen devletleri tehdit olarak algılamışlardır. Doğu Akdeniz'de meydana gelen sıcak gelişmelerin ana çözümlemesinde ilgili devletlerin küreselleşme ile beraber çeşitlenen güvenlik anlayışları doğrultusunda ve güvenliğin sınırlarını genişleterek bölgeye eğilimleri söz konusu olmuştur. Enerji güvenliği ve küreselleşmenin temel unsurlarından olan ekonomi, Doğu Akdeniz'deki rekabetin asli unsuru olmuştur.

Doğu Akdeniz'de meydana gelen rekabet alanlarının ortaya çıkışında bölgeden en üst verimin alınması arzusunun dışında, rakip devletlerin bölgeden istifade etmelerinin engellenmesi gayreti de söz konusudur. Özellikle bu noktada küresel aktörlerin bölgeyle doğrudan ilgisi olsun veya olmasın rakip devletlerin bölgenin enerji, ulaşım imkânı ve askeri stratejik konumundan istifade etmelerinin doğrudan/dolaylı engellenmesi yönündeki gayretleri ön plana çıkmaktadır. Bu minvalde küresel aktörlerin çıkar ve güvenliklerini sınırlarını aşan mesafelerde sağlamaya çalışması ve diğer devletleri denetim/baskı altına alabilme arzuları Doğu Akdeniz'de de görünür hâle gelmektedir. Doğu Akdeniz'in Ortadoğu'ya hızlı bir müdahale imkânı tanınması, Rusya'nın bölgedeki aktifliğinin engellenmesi arzusu ve Kuzey Afrika'nın kontrolü için Doğu Akdeniz, küresel aktörler için küresel bir önem arz etmektedir (Yaycı, 2012, ss.6-7). Dolayısıyla Doğu Akdeniz'in küresel bir rekabet alanına dönüşmesinde "enerji" başat faktör olarak görülebilir. Ancak bölgenin diğer değerleri de birçok aktör için Doğu Akdeniz'i önemli kılmaktadır. Çin'in

Tek Kuşak-Tek Yol Projesi üzerinden bölgedeki rekabet alanına katılması çok aktörlü yapıyı bir kez daha öne çıkarmaktadır (Öztopal & Yiğittepe, 2020, s.269).

Böyle bir nitelikli yapıya ve karmaşık denklemler bütününe sahip olan Doğu Akdeniz, gerilimli bir bölge halini almıştır. Süper güç tabirlerine haiz devletlerinde aktif bir politika izlediği bölgenin etki alanı yaklaşık 7000 km² alanı etkilemektedir. Bölgedeki bu yapının kolay bir şekilde çözülmesi zor gözlemlendiği gibi bir düğüm noktasını da ifade etmektedir (Koray, 2020: 130). Avrupa Birliği enerji ihtiyacının karşılanmasında ve bu ihtiyacın “enerji güvenliği” bağlamında Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılması önemli bir konuyu gündeme getirmektedir (Stern, 2006, s.3). AB enerji güvenliği kapsamında gaz tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye karar vermiştir. Bu bağlamda dış tedarikçilerin oluşturulması ile tedarikçilerle olan ilişkilerin derinleştirilmesi ve transit ülkelerle stratejik ilişkilerin artırılması AB’nin gaz tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesi yönündeki stratejisinin zeminini oluşturmaktadır (Aad, 2009, ss.8-9). Doğu Akdeniz’i birden fazla aktörün benzer/farklı saiklerle dinamik bir politika izlediği bölge olarak tasvir etmek mümkün hale gelmiştir. Farklı aktörlerin birden fazla çıkarını muhafaza etmek veya en üst ölçüde yarar sağlamak amacıyla bölgeye eğildiği aşikârdır. Bölgenin önemli birden fazla niteliğe sahip olması ise bölge üzerinden kurgulanan senaryo ve mücadelelerin küresel ölçekte gerçekleşmesine neden olmuştur.

Sonuç

İki kutuplu dünya düzeni sonrası uluslararası sistem büyük değişim ve dönüşümlere tanık olmuştur. Birçok noktada bu değişim ve dönüşümün itici gücü ve güdüsü olarak genellikle küreselleşmeye vurgu yapılmaktadır. Küreselleşmenin her alana tesiri güvenlik alanında da kendini göstermiştir. Güvenlik kavramının geçirdiği değişim ve dönüşümler ise kavramın algılanma sürecinden tedbir sürecine kadar çeşitli değişikliklere tanık olmuştur. Güvenliğin genişleyen ve derinleşen yapısı devletlerin kavramı yeniden analiz etmesine neden olmuştur. Güvenlik üzerine yaşanan değişimlerde küreselleşmenin hiçbir şeyin yerelle sınırlı kalamayacağı olgusunun etkisi yadsınamayacak düzeydedir. Devletlerin güvenliği askeri boyuttan politik, kültürel ve ekonomik boyutlara kadar nüfuz ettirmesi dış politikada izleyecekleri güzergâhı da etkilemiştir. Genel bir çerçevede ele alındığında devletler ekonominin güvenliği gibi yaklaşımları ön plana çıkarmış ve politikalarını bu kapsamlarda genişletmişlerdir. Özellikle güvenliğin çeşitlenmesi devletlerin dış politikalarında attıkları adımlara geniş bir “sebepler-sonuç” ilişkisi imkânı vermiştir. Bu bağlamda enerji ve benzeri ekonomik beklentiler güvenlik alanı ile içselleştirilerek ele alınmıştır.

Güvenliğin küresel dünyada yeniden yorumlanması ve bölgesel sorunların sadece o bölge ile sınırlı kalmadığı dünya düzeninde, güvenlik-küreselleşme ilişkisi bölgesel sorunları küresel boyutlara taşımıştır. Bölgesel bir sorunun küresel nitelik kazanmasını salt bir alana indirgemek de mümkün görünmemektedir. Bir bölgedeki sorunun temel altyapısını birçok unsur oluşturmaktadır. Bu minvalde Doğu Akdeniz meselesini de bu çerçevede yorumlamak gerekmektedir. Doğu Akdeniz’de yaşanan krizleri sadece bölge ülkeleri üzerinden okumak mümkün değildir. Doğu Akdeniz’de yaşanan krizlerin içerisinde bölge ülkeleri olduğu kadar küresel güçlerin de etkisi söz konusudur. Özellikle küresel güçlerin temel aldığı ekonomik beklenti ve çıkarların Doğu Akdeniz üzerinde şekillendirdikleri politikalarda temel belirleyici unsur olmuştur. Özellikle bölgenin birden fazla stratejik niteliğinin olması bölgeye olan ilginin artmasının da temel argümandır.

Bölge enerji rezervleri, transit geçiş konumu, birçok noktaya doğrudan ve dolaylı hâkim olması ve enerji güvenliği gibi nedenlerle birçok aktörün dikkatini çekmektedir. Küresel güçlerden ABD’nin stratejik ve ekonomik beklentileri, Rusya’nın ekonomik çıkarlarının ötesinde tarihsel emelleri, GKRY’nin ekonomik çıkarları doğrultusunda bölge dışı aktörleri (Batı ülkeleri

ve özel şirketleri) bölgeye müdahil hale getirmesi bölgede rekabete neden olmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki meşru çıkarlarına yönelik saldırılar, Arap Baharı sonrası bölgede istikrar probleminin olması ve bu durumun doğrudan veya dolaylı olarak enerji güvenliğini etkilemesi ile Avrupa Birliği'nin (AB) enerjide kaynak çeşitlendirme arzusu bölgeyi küresel bir çatışma alanına dönüştürmektedir. Küresel güçlerin bölge ülkelerinin politikalarına doğrudan müdahil olmaları Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunların küresel boyut kazanmasında önemli bir faktördür.

Kaynakça

- Aad, N. A. (2009). Energy in the mediterranean and the gulf opportunities for synergies. *Istituto Affari Internazionali, Roma/Italia* 935, 1-12.
- Asia Pacific Energy Research Centre (APEREC), (2007). A Quest for energy security in the 21st century; institute of energy econmics, Japan. Available at.
- Ağır, B. S. (2015). Güvenlik kavramını yeniden düşünmek: küreselleşme, kimlik ve değişen güvenlik anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-131.
- Akkoyun, T. (2020). Türkiye'nin günümüz Doğu Akdeniz politikaları. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 414-431.
- Akyüz, A.Ö., Şimşek, B. & Güngör, A. (2018). Enerji güvenliği açısından Türkiye: politikalar ve işbirlikleri. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 7 (2), 337-340.
- Bayraç, H. N. (2009). Küresel enerji politikaları ve Türkiye: petrol ve doğal gaz kaynakları açısından bir karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 115-142.
- Beck, U. (2009). Küreselleşme nedir? Bülbül, K. (Ed.), *Küreselleşme temel metinleri* içinde (K. Bülbül, Çev., s. 169-175). Ankara: Orion Kitabevi.
- Brauch, Hans Günter. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*.5(18), s. 1-47.
- Çetinkaya, Ş. (2019). Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanması: bir ulusal güvenlik meselesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (43), 208-215.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası güvenlik ve strateji*. İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Demir, S. (2009). Avrupa güvenlik mimarisinin tarihsel gelişimi ve Türkiye'nin bu güvenlik mimarisindeki yeri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5(9), s. 9-50.
- Ercan, M., & Kılınç, M. C. (2020). Bölgesel ve küresel aktörlerin Ortadoğu merkezli Doğu Akdeniz politikaları "Kıbrıs çatışması ve Libya mutabakatı". *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 15-28.
- Erdoğan, İ. (2013). Küreselleşme olgusu bağlamında yeni güvenlik algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 265-292.
- Hatipoğlu, E. (2019). Enerji güvenliği. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No:44, 1-11. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/12/EnerjiGuvenligi_EmreHatipoglu_v.1.pdf.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). Globalization. *Global governance*, 5(4), 483-496.
- Heywood, A. (2018a). *Küresel siyaset* (5. Baskı). (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Heywood, A. (2018b). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları* (4. Baskı.). (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları.
- Kanat, S., & Aktel, M. (2019). Küreselleşme ve güvenlik: ulusal güvenliğe yönelik yakın yeni tehditler. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 86-100.
- Karabulut, B. (2009). Küreselleşme sürecinde güvenlik alanında değişimler Karadeniz'in güvenliğini yeniden düşünmek. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(23), 1-11.
- Karabulut, B. (2016). Enerji güvenliğine küresel ölçekte bir bakış. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 31-54.

- Kavaz, İ. (2020). Enerji kaynakları ve transfer rotaları bağlamında Doğu Akdeniz. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Kedikli, U., & Çalağan, Ö. (2017). Enerji alanında bir rekabet sahası olarak Doğu Akdeniz'in önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017(1), 120-138.
- Keser, U., & Ak, G. (2018). Kıbrıs sorunu ve deniz hukuku bağlamında Doğu Akdeniz'de yapılması gerekenler. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 95-107.
- Keyman, E. F. (2014). Küreselleşme. Kardaş, Ş. & Balcı, A. (Ed.) *Uluslararası ilişkilere girişinde*, (3 b., s. 497-511). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kocaman, M. E. (2018). Hazar Havzası'nda enerji güvenliği ve enerji jeopolitiği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 152-171.
- Kolodziej, E. A. (2005). *Security and international relations*. New York: Cambridge University Press.
- Koray, M. (2020). Doğu Akdeniz'in jeopolitik ve jeostratejik önemi, teknolojik dönüşümler ve denizaltıların rolü. *TASAM-Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*, 126-168.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 3(2), 1-11.
- Löschel, A., Moslener, U., & Rübhelke, D. T. (2010). Indicators of energy security in industrialised countries. *Energy Policy*, 38(4), 1665-1671.
- Mazrui, A. A. (2009). Evrensellik iddiası: küreselleşen bir çağda batı kültürü. *Küreselleşme Temel Metinleri* içinde (K. Bülbül, Çev., s. 415-433). içinde Ankara: Orion Kitabevi.
- Michael, B. (2011). Theorising the politics of globalisation: a critique of held et al.'s "transformationalism". *Journal of Economic and Social Research*, 4(2), 3-17.
- Oğuzlu, H. T. (2007). Dünya düzenleri ve güvenlik: ulus-devlet güvenlik anlayışı aşıyor mu? *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 1-35.
- Ozan, E. (2020). Doğu Akdeniz'de ABD-Rusya rekabeti ve Türkiye'nin güvenliği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 159-188.
- Öztopal, M. K. & Yiğittepe, L. (2020). Türkiye'nin enerji güvenliği bağlamında Doğu Akdeniz'de enerji rekabeti. *Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 259-272.
- Polat, D. Ş. (2020). Küreselleşme, ulus-devlet egemenliği ve ulusal güvenlik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 491-503.
- Prontera, A., & Ruszel, M. (2017). Energy security in the Eastern Mediterranean. *Middle East Policy*, 24(3), 145-162.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391.
- Stern, J. (2006). The new security environment for european gas: worsening geopolitics and increasing global competition for lng. *Oxford Institute for Energy Studies*, October, 1-31.
- Şahin, G. (2019). Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in Önemi: tehditler, riskler, fırsatlar ve Türkiye. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 199-230.
- Tuğrul, B. (2020). Enerji güvenliği ve ulusal güvenlik ilişkisi. *TASAM, Devlet Doğasının Değişimi: Güvenliğin Sınırları*, 583-593.
- Tuna, F. (2020). Türk dış politikasında realist yaklaşım: Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Libya politikası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 74-87.
- Winrow, G. (2007). Geopolitics and energy security in the wider black sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(2), 217-235.
- Wolfers, A. (1952). National security as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Massacres Commemorated in Iraqi Turkmen Culture and Political Discourse

Irak Türkmen Kültüründe ve Siyasi Söylemlerinde Katliamların Anılması

Soner DOĞAN^{a*}

^a Ph.D Candidate at University of Marmara-İstanbul / TURKEY

ORCID: 0000-0002-8696-3136

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Nisan 2021

Kabul tarihi: 14 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Irak,

Irak Türkmenleri,

Katliamlar

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Irak Türkmenleri Irak'taki otoritelerini kaybetti. Irak hükümetleri yıllarca Irak Türkmenlerini göz ardı etti ve bu doğrultuda politikalarını oluşturdu. Irak Kralı I. Faysal Irak Türkmenlerini, Irak devletine ve politikasına karşı tehdit olarak gördü. Bu nedenle Irak Türkmenleri Irak devleti tarafından defalarca katliamlara maruz kaldı. Her katliam Irak Türkmenlerini derinden etkiledi, özellikle de edebiyatlarını, tarihlerini ve hatıralarını. Bu nedenle, teorik bir kavram olarak kolektif bellek, Iraklı Türkmenlerin uğradığı katliamların etkilerini ve hafızalarındaki yeri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada Irak Türkmenlerine 1924-1991 yılları arası yapılan katliamların Irak Türkmenleri üzerindeki tarihi, edebiyatı, şiiri, öyküleri vb. üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada öne çıkan Irak Türkmenlerinin şiir, hikâye gibi eserleri ve bu alanda yazılan kitaplar döküman analizi yöntemiyle ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 3, 2021

Accepted October 14, 2021

Keywords:

Irakı Turkmen,

Iraq,

Massacres

ABSTRACT

After the collapse of the Ottoman Empire, Iraqi Turkmen lost their influence over the authority of Iraq. For years, the Iraq government formed its policy based on ignoring and eliminating the Iraqi Turkmen because the first of king of Iraq who was King Faysal I, saw the Turks as a threat to his state and policy. Therefore, the Iraqi Turkmen faced many times massacres by the Iraqi state. Each massacre has deeply influenced Iraqi Turkmen, especially, influenced their literature, history and memories of their life. Hence, as a theoretical concept collective memory helps us to understand how Iraqi Turkmen images of the massacres and its influence in their memory. In this study will be analysed the impact of these massacres between 1924 and 1991, on Iraqi Turkmen on their history, literature, poem, stories and so on. In this study, the prominent works of Iraqi Turkmen such as poems and stories and the books written in this field will be discussed with the method of document analysis.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sonerdgn@gmail.com

Introduction

After the collapse of the Ottoman Empire Iraqi Turkmen lost their influence over the authority of Iraq. For years, the Iraq government formed its policy based on ignoring and eliminating the Iraqi Turkmen because the Iraq government thought they were part of Turkey and were following Turkey's policy on Iraq. In fact, Iraqi Turkmen have a broad background in Iraq's history. When the Turks came to Iraq in 760(A.C), they administered until the end of World War I. Especially during the Ottoman Empire, Iraqi Turkmen played an essential role in Iraq (Al-Hirmizi, 2008). After the Ottoman Empire lost Iraq, Iraqi Turkmen became second-class citizens. King Faysal who was the first king of Iraq, did not want to share his authority and he saw the Turks as a threat to his state, and his policy continued until 2012.

Iraqi Turkmen were exposed to the same assimilation policy, and massacres as the 1924 Kirkuk massacre, the 1946 Gavurdagi Massacre, the Kirkuk massacre of 1959¹ and the 1990 Altinkopru Massacre by the Iraqi state. Each massacre has deeply influenced Iraqi Turkmen, and they have faced adaptation problems. The 1959 Kirkuk massacre, especially, influenced their literature, history and memories of their life (Al-Hirmizi, 2005). Hence, Iraqi Turkmen have worked hard to continue their activities in both cultural and political fields. They gave great importance to teaching Turkish and resisted pressure to protect their culture. In addition, after the massacres and during the reign of Saddam Hussain who applied an assimilation policy towards Iraqi Turks, they lived under adverse conditions. Hence, to understand the impact of these massacres on Iraqi Turks, memory is important as a theoretical concept. Memoria is the main concept of our relationship with the past, our existence over time (Olick, Vinitzky & Levy, 2011, p.17-20). The theoretical concept of collective memory enables us to understand how images of the past can contribute to the creation of conflict. Obviously, collective memory is essential to create a sense of national belonging such as identity. Also, the collective memory of the past conflict and suffering can lead to new conflicts and new human rights violations by attracting the same regions to violence and revenge (Dragovic-Sosa, 2010, p.29). Collective memory has a unique role apparently during the unpredictable conflict or process. In this essay, I will analyse the impact of these massacres on Iraqi Turkmen on their history, literature, poem, stories and so on. Furthermore, an additional aim of this study is to show the political and cultural discourse in its policies. As I explained briefly above, memory theory and tools will be used.

Theoretical Background of Memory

Like everything else, memory has a history. Memoria is the main concept of our relationship with the past, our existence over time. However, this relationship could be changed effectively in ways throughout history (Olick, Vinitzky & Levy, 2011, p.18). There is a traditional view of the relationship between history and memory. The historian's aim is to write about the past for the next generation, provide knowledge to the society, and to learn from the past by example. History is 'the life of memory' as Cicero wrote in a passage. The study of memory has been a subject of relevance for more than thirty years as a form of re-interpretation to the past. It could be even an alternative supplement for studying historiography (Seth, 2019, p.32). The appearance of memory as the main word points out a dramatic change in linguistic study. The study of memory may be support for building popular and folk cultures because of increasing

¹Please click for images of the massacre

https://www.youtube.com/watch?v=i8f3HluGXQg&ab_channel=T%C3%BCrkmeneleTelevizyonu (Access date: 12/10/2021)

scholarly interest. For years, the memory topic has been ignored by experts who study oral history, autobiography and commemorative rituals.

Where experts once spoke of folk history or popular history or oral history or public history or even myth specialists now utilise memory as a metahistorical category that subsumes all these various terms. In this means, one of the marked characteristics of memory study, there is the tendency to make quite comprehensive philosophical claims for memory in history, literature, and anthropology (Klein, 2000, p.128-29). Therefore, memory is an appropriate tool to help us to understand the world. Some people defend the opinion of a specific reading of the past, but memory can remain fluid and alive. On that occasion, convenient truths can spread; there may be different approaches towards the past for public believed (Farrugia, 2012, p.126-27).

Collective memory and making sense of history have usually played an essential role in disagreements, reconciliation, conflict, violence and human rights violation over the world. Also, the collective memory of the past conflict and suffering can lead to new conflicts and new human rights violations by attracting the same regions to violence and revenge (Dragovic-Sosa, 2010, pp.32-34). Collective memory has a special role apparently during the unpredictable conflict or process. According to Bar-Tal (2014), the beliefs of collective memory carry out the epistemic function of enlightening the condition of conflict. Collective memory has the certain property: Firstly, it does not have any aims to provide a neutral history of the past yet explains about the past that is functional and related to the society's present existence and future claims. Secondly, there are representations of collective memory, and many accurate accounts have been shared of the past. Thirdly, collective memory is based on experiencing shared feelings. That means that the social representations elicit different emotions that social members feel as individuals and as a collective. These emotions are a component of the collective feelings and serve various social functions that as literature, films, monuments, ceremonies, and so on. Hence, the feelings maintain a particular meaning to the remembered cases and facilitate their memorising.

The theoretical concept of collective memory enables us to understand how images of the past can contribute to the creation of conflict. Obviously, collective memory is essential to create a sense of national belonging such as identity. On that occasion, myths are shown up, and it establishes a link between memory and conflict. In society, myths provide heroism, hostilities, fears so on, mobilising communities for the collective aims (Dragovic-Sosa, 2010, pp.36). Also, myths lead to conflict for revenge. In this context of the conflict, some societies could have adopted different behaviour. The figure below shows us the difference between conflict situation and conflict behaviour (Olick, Vinitzky & Levy, 2011, p.305-6).

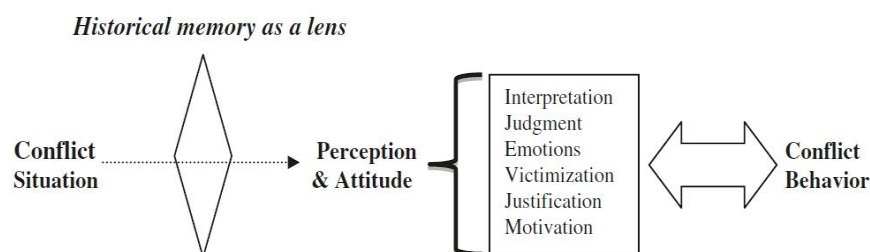

Fig. 1: Historical memory as a lens. (Wang, 2018, p. 29)

As some scholars propose, frames are established on a primary structure of beliefs, experiences and values. Powerful collective memories of past conflicts are significant sources of frames. Besides, frameworks usually exist prior to conscious processing of knowledge for make-

decision and affect subsequent individual decisions. Hence, the history of memory provides a common policy for the future with using beliefs, emotions, thinks so on. On the other hand, even though memory and history are, seldom by themselves, the direct reasons for conflict, they maintain the 'lens' by which we view and bring into focus our world; owing to this lens, distinctions are broken, and conflict is showed up. That means that the lens of historical memory contributes both the society, and the elites evaluate the present events and make the decision of future policy. Figure:1 supplies an intellectual map that characterizes the function of historical memory as a lens and its relationship with sensation and behaviour. As a result, different conceptual frames held by the groups related to a dispute form the basis on which they act (Wang, 2018, p.29-30).

On the other hand, cultural memory is important besides collective memory. Cultural legacy may be referred to as the past, and it can influence public opinion and policy (Olick, Vinitzky & Levy, 2011, p.312). Cultural memory can define as the memory that is shared except that the of formal historical discourse. Hence, films, literature, memorials, museums and other cultural products have contributed that thinking and remembering for cultural memory. Besides, cultural memory has a function in the field of negotiation, and it emphasises the cultural construction of subjectivities and senses of belonging and is among the factors that constitute collective identities. Hence, cultural memory should think together with collective memory due to its functions (Seth, 2019, p.34-35).

Iraqi Turkmens Have Been Massacred

After the Ottoman Empire was demolished, Iraqi Turkmen lost their influence in Iraq authority. For years, the Iraq government formed its policy based on ignoring and eliminating the Iraqi Turkmen because the Iraq government thought that Iraqi Turkmen are from a part of Turkey, and they were following Turkey's policy on Iraq. Hence, King Faisal adopted the policy of denial towards the Iraqi Turkmen. Until 2012, the Iraq government has maintained the denial policy because of which reasons Iraqi Turkmens adopt Turkey policy.

Iraqi Turkmen have been exposed to the same assimilation policy, and massacres such as the 1924 Kirkuk massacre, the 1946 Gavurdagi Massacre and the Kirkuk massacre of 1959, the 1990 Altinkopru Massacre by the Iraq state. Each massacre has deeply influenced Iraqi Turkmen, and they have faced adaptation problems. Also, During the Saddam Hussain reign who applied assimilation policy towards Iraqi Turkmen, they lived under adverse conditions (Kayili, 2008, p.29). They want to protect their language, identity and cultures in Iraq.

The 1924 Kirkuk Massacre

The Kirkuk Massacre was the first massacre of the Iraqi Turkmen since leaving Turkey. On May 4, 1924, the Teyyari (Leyv) forces under the British rule, carried out a massacre in Kirkuk. The Iraqi Turkmen were doing shopping in the bazaar, and one of the Teyyari soldiers was debating a subject with the Iraqi Turkmen. The discussion transformed into a fight between the Teyyari soldier and Iraqi Turkmen, and both sides suffered injuries. The soldiers reached their headquarters, and subsequently attacked people with their heavy weaponry. More than 100 people, mostly children and women, were killed. (Koprulu, 1996, p.36). Many Iraqi Turkmen and other ethnic groups began to protest against Britain and the Iraqi Government. The British Commissioner said that the soldiers who participated in the massacre would be punished, however, during the two years following no soldiers took any punishment from the Baghdad government. The Baghdad government forgave criminals without being punished, and it closed the investigation by covering up the incident (Saatci, 2017, p.196-97). This issue led to growing national awareness among the Iraqi Turkmen.

The 1946 Gavurbag Massacre

Workers in the oil company in Kirkuk asked their managers to improve their wages, free transport, health and working conditions. However, their demands were not accepted. The majority of the Turkmen were protesting to draw attention to the issue, and they decided to strike on July 1, 1946. In a place known as Gavurbağ Square, workers gathered every evening and performed demonstrations to express their demands. Company executives did not step back against the protests, and the issue was handed over to the police. The police detained several significant people. Workers did not accept this situation, and they reacted towards the police officers who subsequently opened fire killing many innocent people. Also, hundreds of people were wounded during this demonstration which was given the name- the Gavurbağ Massacre (Koprulu, 1996, p, 37).

The 1959 Kirkuk Massacre

The pro-British policies that the Iraqi government had implemented after World War I caused disturbances within the army. Arab Nationalism, which had risen in that period, caused the officers in the Iraqi Army to take a stand against the administration. The military coup was made on July 14, 1958, with the cooperation of nationalists and leftist groups. Under the command of General Abdulkerim, the military junta took over the government and the Kingdom of Iraq was overthrown and declared a republic (Kayili, 2008, p.40-44). Like all Iraqis, Iraqi Turkmen thought that would live in equality in Iraq and that the democracy would be a good opportunity for them. But they were disappointed. When Molla Mustafa Barzani, who had previously been in Moscow for political and military training, came back, he was welcomed as a hero in Iraq. He then declared Kirkuk the capital of Kurdistan. They brought a communist who had had education in Moscow to be the mayor of Kirkuk. This situation was unacceptable for the Iraqi Turkmen due to the fact that Kirkuk was a Turkmen city. Subsequent events and a rapid liquidation process began in the staff of the municipality, and other people who were not from them were taken away, and communists were placed (Al-Hirmizi, 2005, p.96-98).

In order to celebrate the 1st anniversary of the Republic, Iraqi Turkmen attended the ceremony like other societies in Iraq. But the Kurdish and Communist soldiers opened fire using automatic weapons against the Iraqi Turkmen and began a massacre lasting three days (Turker, 2019). The Iraqi Army declared a curfew in Kirkuk. However, it was understood that this prohibition was soon declared only for the Turkmen. Within this period, leading intellectuals and administrators of Turkmen such as retired Colonel Ata Hayrullah, Cahit Fahrettin and Kasim Neftci were taken from their houses and executed. Some Iraqi Turkmen were insulted and tortured, and some were tied to the back of the truck to be killed (Saatci, 2017, p244-46). People's lifeless bodies were hanged on power poles to intimidate the Iraqi Turkmen. Stores, shops and trade centre's belonging to the Iraqi Turkmen were looted. All these ferocities influenced deeply the Iraqi Turkmen, and they decided to struggle for permanent settlement in Kirkuk (Ertugrul, 2006, p.142-43). Hence, they changed their policy and established the foundation, culture centre for playing an active role in Iraq.

The 1991 Altinkopru Massacre

When Saddam Hussein invaded Kuwait, the Kurds living in north Iraq rebelled against the Baghdad government to establish an autonomous region. The UN has urged Iraq to leave Kuwait, including the US and Western countries. When Saddam Hussein ignored their demands the Gulf War began, and the Iraqi army was defeated in a short time. By the way, The Kurdish rebellion expanded their influence. However, the Iraqi military, which recovered for a short time, organised operations to suppress internal insurrections. These forces, which would act against the Kurds, have started to target the Iraqi Turkmen. The Iraqi army began to massacre the people

without distinguishing (Nakip, 2008, p.32-33).

When the soldiers started to move towards Kirkuk, the Kurds found the resort to evacuate the city. The Iraqi Army opened fire on the town, killing many innocent civilians. Altunköprü from Kirkuk continued to kill the Turkmen who were trying to escape to safe places such as Erbil. Many people were killed on the way. On 28 March 1991, the army under the control of Altinköprü executed over 100 people who were involved in the root of the uprising. On the 31st of August, the members of the army entered Erbil and took Turkmen politicians and leaders who fled here to Baghdad. Before long, many people were executed (Yaycı, 1999, p. 7-8).

Commemoration Of The Massacres In The Culture And Political Discourse Of The Iraqi Turkmen

Iraqi Turkmen have been influenced deeply by these massacres. Especially the Kirkuk massacre in 1959 influenced their literature, history and past memories. Hence, Iraqi Turkmen have worked harder in order to continue their activities in both cultural and political fields. They gave great importance to teaching Turkish and resisted pressure in order to protect their culture.

The Iraqi Turkmen Culture and Assistance Association, the first non-governmental organisation of Iraqi Turkmen, was founded on November 9, 1959. The association played an important role in the recognition of the Iraqi Turkmen as well as occasionally in political studies. Under the Ba'ath regime, it was the voice of the nation during the difficult situations faced by the Turkmen of Iraq. Furthermore, between 28-30 August 1960 Turkmen Teachers in Kirkuk organised a training congress to obtain the cultural rights of Turkmen (Ertugrul, 2006, p.144-45). In addition, the Turkmen Kardaslik Ocagi (such as foundation) was established in May 1961, and Kardaslik Magazine was published to serve in social and cultural areas. With the publication of the Kardaşlık Magazine, the national and cultural movement of the Iraqi Turkmen started to sprout again. Besides, this magazine had an important role in Iraq literature. As a matter of fact, the most well-known poets and writers of Iraq sent articles to this magazine (Nakip, 2008, p.37). In addition to historical research, folklore research and discussions, the journal also provided a great opportunity for literature.

However, the Kardaslik magazine was closed by the Iraq Government, and it was established again in 1999 in Turkey where Iraqi Turkmen were now living. The Kardaşlık magazine was published as 64 pages every three months. The Kardaşlık Magazine, which was released in three sections (Turkish, Arabic and English), has a rich collection with a total number of 5248 pages. In the Turkish part of the journal, there are 1289 articles, 532 poems and 154 news items. In the Arabic section, 317 articles, 15 poems and 19 news items were published, and in the English part, there were 124 articles, three poems and one news item. In the 2-page Turkmen Album, which has become the traditional magazine of Turkmen, four photographs have been published each with a historical value and a visual document. Thus, a total of 320 photos were posted in the Turkmen Album. In addition to this, there are 2374 photographs in our magazine and 376 book pictures in the front and back covers. In this way, a total of 3070 photos, documents, maps, pictures, figures and graphical charts were printed (Saatci, 2019). Moreover, the Iraqi Turkmen try to contribute to the literature by writing many articles about themselves. In addition to the journals, they regularly publish every year, they publish many books on Iraqi Turkmen. Also, they have released until now about 200 books. Furthermore, they provide necessary support to the thesis and report to those who want to study Iraqi Turkmen as all these studies are related to their socio-economic, culture, population and politics. Thus, massacres and other memories are reminded in Turkmen society.

Turkmen writers organised in Turkey a conference relating to Turkmen literature such as history, poems and memories in 2000. They gave some information about Turkmen literature.

According to Turkmen writers, there is a common theme of Turkmen literature of loneliness, and disillusionment in the countries where they settled, massacres, desire to contribute to national struggle and homesickness.

Turkmen writer Ali Marufoglu, who is the most important Turkmen writer, wrote the first book concerning Turkmen living in Iraq after the collapse of the Ottoman Empire. The book, which is called "Olaylar Konusuyor", consists of ten stories, and five poems. The book mentions protecting national existence, their national identity and cultural traditions. Ali Marufoglu is the narrator of the story 'City Monsters' about the Kirkuk massacre on 14 July 1959. The narrator observes the brutal plans of city monsters before the massacre, the conversations between the killers. He highlights the city monsters and the atrocities that the monsters carried out in different Turkmen regions for three days during the massacre. In addition, the negative attitude of the narrator towards those who did the Kirkuk massacre is remarkable. The narrator sometimes judges them which is evident by the name of the story. For example, the narrator in the story says that the terrorists are crueller than the monsters in the mountains by likening the culprits to the beast (Marufoglu, 1964, p.115). Besides this, in the story, emotional expressions are used for Turkmen, and their heroism is given dramatically.

Iraqi Turkmen have started to emphasise their cultural characteristics, especially their music. By placing music in the common denominators of the Iraqi Turkmen, they continued to use it as a sign of identity. Iraqi Turkmen sing 'Hoyrat'. An 'Hoyrat', with both his words and his tunes, awakens the ambience of bravery and heroism; love, expatriate, joy, grief, mourning, love of the motherland, grudges and such emotions functioning; It is the name of Turkish folk literature and music that is fed by classical elements, which has received its share more than the concept of art. Also, Turkish TV channels have shown music programmes related to 'Hoyrat' (Terzibası, 1975, p.23). It has played an important role for society for both Iraqi Turkmen and Turkish people because of its meaning. Abdülvahit Küzecioğlu and Abdurrahman Kızılay have contributed Iraqi Turkmen music to the inclusion of introducing and repertoire in Turkey. The 'Hoyrat' expresses the problems and innocent aspirations of the Turkmen in Iraq. It is a cultural symbol which means 'coming together' for both Turkish singers and Iraqi Turkmen singers (Saatci, 1993, p.43-44). Therefore, 'hoyrat' has an important role for collective memory in Turkmen society.

Iraqi Turkmen have additionally organised memorial ceremonies for those who lost their lives in the massacres in Iraq. The most important of these is the 1959 Kirkuk Massacre. In the commemoration event held on July 14th each year, the Turkmen killed in the massacre are remembered. Their memory is therefore kept alive within society. A monument was built in order to remember the victims of Kirkuk, Mosul and Tal Afar (Nakip, 2008). One significant witness spoke during the ceremony about the 1959 Kirkuk Massacre. Kubat Mukhtar, who was one of the witnesses of the massacre, spoke about how his family were killed. "The gunmen, who we had never seen before, opened fire on us in our house with automatic weapons. They killed my two brothers Cihat and Nihat and my sister Emel in front of us. They could not go to hospital due to a curfew, and all of the wounded people died" (Turker, 2019, p.22). Iraqi Turkmen acknowledge that the Kirkuk massacre in 1959 was an attempt to leave society without leaders and apply an assimilation policy on Turkmen. Hence, for a long time, there has been a rivalry between the Kurds and Turkmen. Iraqi Turkmen believe that Kurdish politicians have tried to take over Turkmen settlements (Simsir, 2004, p.207-8). For these reasons, the Iraqi Turkmen policy is based upon preventing to establish a Kurdish state in Turkmen regions.

Iraqi Turkmen have continued to migrate to Turkey since 1920. Migration increased notably after the massacres. About over 70.000 Iraqi Turkmen live in Turkey. Some Turkmen prefer to study in Turkey because of a bias towards Iraqi Turkmen. Thus, Iraqi Turkmen have

established their own foundations and education centres. They have over 15 foundations² in different cities in Turkey, but especially Istanbul is central for them because Istanbul is an important and developed city for trade, transportation so on. Iraqi Turkmen generally do not attend the politic arena in Turkey because they work in non-state organisations (Saatci, 2017, p.90-91). However, they maintain their political studies in various levels of management in political parties. The fact that they cannot take part in the parliament as a deputy is considered to be a significant disadvantage, but they try to be effective by taking part in various governmental positions. For example, Ersat Hurmuzlu who was one of the most important Iraqi Turkmen intellectuals, has served as the Middle East advisor for the 11th Turkish President Abdullah Gul. He played an active role in the development of relations with many middle east countries.

On the other hand, Iraqi Turkmen who live in Turkey, usually join the Nationalist Movement Party (MHP) because their ideology is similar to that of the MHP. Both sides want to establish a strong policy regarding Iraqi Turkmen in Iraq. Hence, MHP during each election term of parliament declares its support for Iraqi Turkmen and advises the Turkish Government to find a solution related to their issues.

As a political discourse, after the Kirkuk massacre in 1959, Iraqi Turkmen had to be influential in politics. However, the Iraqi government did not allow any ethnic society to be established in Iraq. As I have previously mentioned regarding this issue, the Iraqi Turkmen established the “Kardaslik Ocagi” in order to make decisions related to their policy. Despite years of persecution, the Iraqi Turkmen, who did not deviate from the barbaric roads, always refused the armed struggle and tried to make their voices heard by cultural and political means. The most important reason why the Turkmen do not apply for violence can be attributed to the formation of educated, intellectual and elite (Gundor, 2004, p.30).

After the first gulf war in 1990, many political parties were found in Iraq. Iraqi Turkmen have established some political parties represented by the Iraqi Turkmen Front (ITF). The Iraqi Turkmen Front, which was established on April 24, 1995, and aimed to unite the Turkomans' parties and organisations, was formed by the gathering of the Iraqi National Turkmen Party, the Turkmen Party and the Turkmen Union Movement (Al-Hirmizi, 2005). The aims of the ITF have explained that the Iraqi Turkmen and other people should have their legitimate rights within the framework of territorial integrity. The ITF offers to establish a democratic structure that respects their human rights and freedom within Iraq. Today, the ITF has ten seats in the Iraqi Parliament, and they follow effective policies. Ersat Salihi³, who is the leader of the ITF, emphasises that Iraqi Turkmen always prefer to use a policy of peace and negotiation. Hence, since the massacres, the ITF have adopted various political and cultural principles. They have referred to the Turkmen movement for all of these principles (ORSAM, 2011, p.29-30). The movement is a civilised, and national movement believing in the principles of the Islamic religion and respects all kinds of

² Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Antalya Irak Türkmen Birliği ve Dayanışma Derneği, Yurt Dışındaki Iraklı Doktorlar Derneği, Irak Türkleri Adalet, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği, Türkmeneli İnsan Hakları Derneği, Türkmen Aydınlar Derneği, Türmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Kerkük Vakfı, İhsan Doğramacı Erbil Vakfı, Türkmeneli Dernekleri Federasyonu, Irak Türkmenleri Basın Konseyi

³ Erşat Salihi is an Iraqi Turkmen politician and activist. Salihi, who joined the Iraqi Turkmen Front party in 2004, was elected as a member of parliament for the first time from Kirkuk in the 2010 Iraqi parliamentary elections. In 2011, he became the leader of the Iraqi Turkmen Front. In 2014, he was elected as chairman of the Human Rights Commission of the Iraqi House of Representatives. He resigned from the presidency of the Iraqi Turkmen Front on March 28, 2021.

religious beliefs. As a national movement that believes in living together, it rejects the idea of racist orientations and the supremacy of any nation or race. The Turkmen movement is a nationalist movement and a unitary national movement that denies regional differences and local, feudal orientations. The Turkmen movement is the common community of Turkmen living in various cities, towns and villages and believing in every world view, leading them to unity and brotherhood. Iraqi Turkmen have accepted the Iraq state as a homeland and have worked for the survival and supremacy of the state despite various injustices. Iraqi Turkmen support a unitary, democratic and pluralist parliament in Iraq. They argue that in this state, the governments must change by means of peaceful methods and elections and that the elections must be in international norms and should not be by ethnic principles. However, Iraqi Turkmen do not resist the unitary government, and they can adopt autonomy for cultural and political rights equally (Al-Hirmizi, 2018, p.63-65). The Turkmen movement sees the Arab nation as a source that enriches the Turkmen culture and shares a shared history. Also, although Iraqi Turkmen do not agree with the Kurds, they respect their rights, and they want to live in peace. The Turkmen movement demands that the local education throughout Iraq is done in their primary language, the local schools are supported continuously and strongly, and this right should be taken under the guarantee of the state. The Turkmen movement demands both Turkish and Arabic education in all educational processes in the Turkmen regions. Thus, they can protect their native language and culture (Saatci, 2017, p, 220).

Conclusion

Memory forms a sense of tradition which passes on from generation to generation. The study of memory shows us a way to reinterpret the past. Additionally, collective memory is important as regards creating a sense of national belonging. It leads to achieve a policy against war, conflict, massacres so on.

Iraqi Turkmen have been influenced deeply by conflicts, discrimination, violence policy and massacres. The 1959 Kirkuk massacre has especially influenced their literature, history and memory in their life. Hence, Iraqi Turkmen have worked hard in order to continue their activities in both cultural and political fields. When the Turkmen writers organize a conference, they give information about history, poetry, and memories in order to be not forgotten within Turkmen society. Moreover, Iraqi Turkmen have started to emphasise their cultural characteristics, especially their music. By placing music in the common denominators of the Iraqi Turkmen, they continued to use it as a sign of identity.

The Iraqi Turkmen have organized many memorial ceremonies for those who lost their lives in the massacres in order to keep their memory alive within society Furthermore, they have been faced many times with problems and difficulties from past to present and have been unable to benefit equally and fairly from Iraq's institutions. However, since 2012 they have been recognised as the third nationality in the Iraq constitution. Therefore, they have chosen to adopt a policy of negotiation with the Iraqi state and other ethnic groups.

References

- Al- Hirmizi,E (2005) *The Turkmen and Iraqi Homeland*, Istanbul:Kerkuk Vakfi
 Al-Hirmizi, E. (2008) *The Turkmen Reality in Iraq*, Istanbul;Kerkuk Vakfi, 2008.
 Al-Hirmizi, E. (2018) And This is Our Manifesto. *Qardashliq: Review of culture art literature and folklore*, 20:80 p.63-65
 Bar-Tal, D (2014) "Collective Memory as Social Representations" *Social Representations*, Volume:23, pp.170-196.
 Dragovic-Sosa, J. (2010) " Conflict, Memory, Accountability: What Does Coming to Term with the Past Mean" in Petritsch, W & Solioz, C. (ed) *Conflict and Memory: Bridging*

- Past and Future in (South East) Europe*. Baden-Baden: Nomos. pp. 24-46.
- Ertugrul, U (2006) *Irak Turkleri ve Turkiye*, Istanbul: Kerkuk Vakfi
- Farrugia, P., (2012) “Convenient Truths: History, Memory, and Identity in Brantford, Ontario” *Journal of Canadian Studies/Revue d'études canadiennes*, 46:2, pp.122–146.
- Gungor, F (2014) Turkoman in Iraq and the Future of the Middle East, *International Journal of Social and Educational Sciences*, 1:2 pp.15-43.
- Kayili, A. (2008) *The Iraqi Turkmen 1921-2005*, Istanbul: Kerkuk Vakfi Yayinlari
- Klein, K.L., (2000). “On the Emergence of Memory in Historical Discourse” *Representations*, 69:1, pp.127–150.
- Köprülü,Z (1006) *Irak'ta Türk Varlığı*, Ankara: Örnek Limited Şirketi.
- Marufoğlu, A (1964) *Olaylar Konuşuyor*, Şimal Yayınevi: Kerkük.
- Nakip, M (2008) *The Historical and Cultural Identity of Kirkuk*. Istanbul: Kerkuk Vakfi
- Olick, J.K., Vinitzky-Seroussi, V. & Levy, D., (2011) *The Collective Memory Reader*, New York; Oxford: Oxford University Press.
- ORSAM, Ortadoğu Türkmenler Programı, Ankara: Rapor No:9, Mart 2011
- Saatci, S (2017) *Tarihten Gunumuze Irak Turkmenleri*,: Istanbul: Otuken Nesriyat
- Saatci, S (1993) *Kerkuk'ten Dernen Olay Turkuler*, Anadolu Sanat Yayinlari: Istanbul
- Saatci, S (2019) Editor'den Kardaslik 21 Yasina Girerken, (Internet) Available from <http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/365> (Accessed April 11th, 2019)
- Seth, S. & Dube, S and Skaria, A. (eds), *Dipesh Chakrabarty and the Global South: Subaltern Studies, Postcolonial Perspectives, and the Anthropocene*, Routledge 2019.
- Simsir, B (2004) *Irak-Turkiye iliskilerinde Turkmenler*, Bilgi Yayınevi: Ankara
- Terzibası, A (1975) *Kerkuk Hoyratlari ve Maniler*, Ötüken Yayınevi: Istanbul
- Turker, A (2019) “Kerkuk Katliamında Yasadıklarım” *Qardashliq Review of Culture Art, Literature and Folklore*, 81:1, pp.18-24.
- Wang, Z (2018) *Memory Politics, Identity and Conflict: Historical Memory as a Variable*, Palgrave Macmillan: London
- Yayçılı, M. Kemal (1999), 31 Ağustos 1996 ve 10 Ağustos 1998 olayları Hakkında Açıklama, Türkmenlerinden Notlar, yıl: 1, sayı:3, Ankara.

Appendixes

Appendix-1: İraqi Turkmen massacred in 1959 Kirkuk Massacre

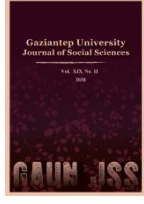

Appendix-2: İraqi Turkmen massacred by the İraqi state

Appendix-3:Qardashlıq: Review Of Culture Art Literature And Folklore

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Siyasal Hayatında Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)

New Turkey Party in the Turkish Political Life (1961-1973)

Abdullah Kutalmış YALÇIN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Düzce / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3176-6749

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 13 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Ekrem Alican,

Yusuf Azizoğlu,

15 Ekim 1961 Genel Seçimleri,

Buğday başağı

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 14, 2021

Accepted September 13, 2021

Keywords:

Ekrem Alican,

Yusuf Azizoğlu,

General Elections of October 15, 1961,

Wheat ear

ÖZ

Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında askeri vesayet yönetiminin üstü kapalı desteğiyle 13 Şubat 1961 tarihinde kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) incelenmiştir. Demokrat Parti (DP)'nin geride bıraktığı siyasi boşluğu doldurmak için kurulan YTP, 1961-1973 yılları arasında Türk siyasal hayatında varlık göstermiştir. AP ile aynı seçmen kitlesinin desteğine ihtiyaç duyan YTP, 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri hariç bu amacına ulaşamamıştır. Ardından Adalet Partisi (AP), 10 Ekim 1965 Genel Seçimlerinde söz konusu boşluğu tam olarak doldurmuştur. Buna rağmen YTP, 1961-1965 arası dönemde II. İnönü Hükümeti'nde ve bu dönemin sonunda kurulan seçim hükümetinde koalisyon ortağı olmayı başarmıştır. YTP Kurucu Genel Başkanı Ekrem Alican ise Planlı Ekonomiye Geçiş Dönemi'nde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı sıfatıyla ülkemize önemli hizmetlerde bulunmuştur. Süleyman Demirel'in AP lideri seçilmesi ve akabinde AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1969 arası dönemde ise YTP'nin bölgesel bir parti niteliğine büründüğü çalışmamızda tespit edilmiştir. Partinin zayıflamasında Alican'ın çağdaşı olan siyasi liderlerin aksine popülist siyaset yapmaktan uzak durması, başka partilerle birleşilmesi gerektiği fikrinin YTP içinde sürekli tartışılması, parti içi hizipler, Alican'ın Millî Birlik Komitesi (MBK) döneminde bakanlık yapmış olması ve Cemal Gürsel'le olan ilişkisi ve CHP ile kurulan koalisyon hükümeti etkili olmuştur. Çalışmamızda kitap formundaki ana eserlerin yanı sıra süreli yayınlar ve YTP'nin tüzüğü, parti programı, seçim beyannameleri kapsamlı olarak incelenmiştir.

ABSTRACT

New Turkey Party (YTP), which was founded on February 13, 1961 with the implicit support of the military tutelage regime after the Military Intervention of May 27, 1960, is examined in this study. YTP, which was established to fill the political vacuum left behind by the Democrat Party (DP), made its presence felt in the Turkish political life from 1961 to 1973. Needing the support of the same electorate as the AP (Justice Party), YTP failed to achieve this goal except for the General Elections of October 15, 1961. Later, AP filled this vacuum in the General Elections of October 10, 1965. Nevertheless, YTP succeeded to be a coalition partner in the 2nd İnönü Government between 1961 and 1965 and in the election government formed at the end of this period. YTP Founding Chairperson Ekrem Alican, on the other hand, provided important contributions to Turkey as a deputy prime minister responsible for the economy during the period of transition to a planned economy. It is determined in this study that YTP became a regional party in the period between 1965 and 1969, when Demirel was elected as the leader of the AP and then AP came to power alone. The fact that Alican avoided populist politics contrary to his contemporaries, that the idea of uniting with other parties was constantly discussed within the YTP along with intra-party factions, that Alican served as a minister during the National Unity Committee (MBK) period and his relationship with Cemal Gürsel and the coalition government founded with the CHP was effective in the weakening of the party. In addition to the main writings in book form, periodicals and YTP's bylaws, party program and election manifestos were examined in detail in this study.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kutalmisyalcin@duzce.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The New Turkey Party (YTP) was established in 1961 in order to fill the political vacuum left by the Democrat Party (DP) in the process of transition to democracy after the coup d'état of May 27, 1960, and existed in Turkish political life until 1973. The Founding Chairperson of YTP is Ekrem Alican, a former Finance Minister of the transition period and a former Kocaeli Deputy of DP. Alican is an experienced figure who gained the support of the military tutelage regime due to his close relationship with the President of the National Unity Committee (MBK) Cemal Gürsel during the foundation process of YTP. YTP, on the other hand, is in the position of an elite-based pluralist center party with a limited target group that does not have rigid ideological lines, of which pace of change in terms of Chairperson is much higher than other political parties of its contemporaries.

YTP, refusing any members with far-right and far-left ideologies, participated in all general elections held between the coup d'état of May 27, 1960 and the Memorandum of March 12, 1971. However, YTP had a continuous dramatic downward trend with the exception of the October 15, 1961 General Elections, which was the first election experience for the party. Because, the party won 65 deputies with 13.7% of the votes in the first general elections participated in, received 3.7% of the votes on October 10, 1965 and won 19 deputies, and had the opportunity to be represented in the Parliament with 6 deputies with 2.2% of the votes on October 12, 1969.

In this process, it was observed that the support of the former DP voters was needed by the YTP, as well as the AP (Justice Party), which was founded under the leadership of Ragıp Gümüşpala, and after which Süleyman Demirel was elected as the Chairperson after Ragıp Gümüşpala's sudden death. AP, which was established with the aim of reaching the same electorate, received 34.8% of the votes in the General Elections of October 15, 1961. In the General Elections of October 15, 1961, AP received limited support from the voters, and YTP gained more limited support.

AP, led by Süleyman Demirel, reached 52.9% of the votes in the General Elections of October 10, 1965, and came to power without the support of a coalition partner and filled the post-DP political vacuum. Therefore, it is an important finding in this study that YTP reached its founding purpose only in a very limited way during the General Elections of October 15, 1961. The disappointing result obtained by YTP in the General Elections of October 10, 1965 caused Ekrem Alican to leave the Chairmanship of YTP as well. However, YTP found the opportunity to be represented in the Council of Ministers as well as the Parliament in the 2nd İnönü and 4th İnönü governments, which were established between 1961 and 1965. YTP succeeded to be a coalition partner in the 2nd İnönü Government and in the election government formed at the end of this period. Alican made significant contributions to this government, which was established during the transition to a planned economy, as the Deputy Prime Minister responsible for the economy. YTP cabinet members serving in the government of the 2nd İnönü Government are Deputy Prime Minister responsible for economic affairs, Ekrem Alican; Minister of State, Raif Aybar; Minister of Health and Social Assistance, Yusuf Azizoğlu; Minister of Agriculture, Mehmet İzmen; Minister of Transport, Rıfat Öçten; and Fahrettin Kerim Gökay, who was appointed as Minister of Development and Housing.

While the period between 1961 and 1965 was more successful in terms of YTP, when compared to other periods when the party was represented in the Parliament, it was determined that the YTP turned into a regional party in the period between 1965 and 1969, when Demirel was elected as the AP leader and then the AP came to power alone. Unlike the political leaders of his contemporaries, Alican's avoidance of populist political discourse was also effective in the weakening of the party. This approach adopted by Alican prevented him from becoming a charismatic leader. In addition, Alican's withdrawal from the Chairmanship after the General Elections of October 10, 1965 further weakened the party. Although Alican was an educated, experienced and well-equipped leader, his ministry during the MBK (National Unity Committee) period, his relationship with Cemal Gürsel, the coalition established with the CHP and the charismatic personality of Süleyman Demirel weakened the YTP and caused the decision being taken to terminate the Party and the remaining core members to join the AP. Other reasons for the weakening of the party are the continuous discussions within the YTP of the idea that it should be united with other parties and the intra-party factions.

After Alican's period, the leadership passed to İrfan Aksu in 1966, then to Yusuf Azizoğlu in 1968, then to Hasan Tahsin Banguoğlu in 1970, and finally to Nihat Doğan in 1971. This situation brought the party closer to a more pluralistic structure in the following years. However, the union proposals from the Republican Villagers Nation Party (CKMP) were rejected, the union proposals from the YTP base with AP were inconclusive during the Aksu period after Alican, and it was observed that the members of the Chairmanship Council resigned by reacting these situations. The Aksu term was naturally a period in which YTP fulfilled its opposition duty in the Parliament. During the Azizoğlu term, although an effort was made in order to strengthen the party by transferring some important politicians to YTP, this situation did not affect the election results and YTP continued to give the appearance of being a regional party. In the Tahsin Banguoğlu term, the idea of uniting with the Reliance Party (GP) and the Nation Party (MP) was put forward by the party senior management. This idea is a pragmatic initiative. However, Banguoğlu resigned from the Chairmanship and YTP membership and joined the GP when the party grassroots did not support the idea. After Banguoğlu, Nihat Doğan was elected as the Chairperson in the chaotic process in which the Memorandum of March 12, 1971 was issued. During Nihat Doğan's term, the idea of uniting with the AP, which was discussed before, became a necessity due to the fact that the YTP was a political party that lost its ability to organize and represent. Later in 1973, the YTP was dissolved by the decision of the congress and the remaining cores joined the AP. In this way, YTP played its part in the Turkish political life as an important case demonstrating that political parties established with the tacit support of the military tutelage administration could not gain a permanent place in the Turkish political life.

Giriş

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, Türk siyasi hayatını baştan sona değiştiren önemli gelişmelere neden olmuştur. Oluşturulan askerî yönetimin ardından Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan iki meclisli bir yapı kurulmuştur. Yeni Türkiye Partisi'nde (YTP), 27 Mayıs 1960 Darbesi'yle başlayıp 15 Ekim 1961 tarihinde yeniden genel seçimlerin yapılarak yönetimin Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından sivil siyasetçilere devredilmesiyle sonuçlanan ara rejim döneminde temelleri atılan siyasi bir partidir. Bu yönüyle YTP'nin kuruluşuna, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk askerî darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası yaşanan gelişmeler zemin hazırlamıştır. MBK, Demokrat Parti (DP) dönemi uygulamalarının toplumu sürüklediği büyük sorunların aşılması için darbeyi yaptığı savını ileri sürerek devlet yönetimine el koymuştur. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin aksine düşük rütbedeki subaylar tarafından yapılan bu darbede, darbenin nedeni DP'nin uyguladığı politikalara bağlanarak MBK tarafından kurulan geçiş dönemi yönetimine meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu süreçte siyasetin, siyaset dışı aktörler tarafından dizayn edildiği görülmüştür. Ara rejim döneminde YTP Kurucu Genel Başkanı Ekrem Alican'ın ise Maliye Bakanlığı görevinde bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde kendisi Cemal Gürsel'in yakından tanıdığı tecrübeli bir bürokrat ve DP'li eski bir milletvekilidir.

Kurucu Meclisin kurulmasının ardından 13 Ocak 1961'de siyasi parti faaliyetlerine konulan yasaklar kaldırılmıştır. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde emekli Orgeneral Fahri Özdilek tarafından açılmıştır. Ancak daha sonra Meclis başkanlığına emekli General Kâzım Orbay seçilmiştir. Açılmasının ardından hızla çalışmalarına başlayan Meclis, 9 Ocak 1961'de yeni bir anayasa hazırlanması için bir Anayasa Komisyonu kurmuştur. (Özgişi, 2012, s. 45-46) 12 Ocak 1961 tarihinde ise askerî yönetim tarafından siyasi partilerin kurulmasına yeniden izin verilmiştir. Böylece YTP yeniden demokrasiye geçiş sürecinde, DP'nin bıraktığı siyasi boşluğu doldurmak amacıyla 1961 yılında kurulmuş ve Türk siyasal hayatında 1973 yılına kadar varlık göstermeye başlamıştır. Aşırı sağ ve aşırı sol ideolojilere sahip üyelere kapalı olan YTP, 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası arasında yapılan tüm genel seçimlere katılmıştır. YTP, katı ideolojik hatlara sahip olmayan, Genel Başkan değişim hızının çağdaşı olan diğer siyasi partilere oranla çok daha yüksek olduğu, elit temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu bir merkez partisi konumunda çalışmalarını yürütmüştür.

Bu sırada yeni bir anayasa hazırlanması için yapılan çalışmalarda tamamlanmıştır. Ara rejim döneminde çalışmaları yürütülen yeni anayasa¹ ise 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan

¹ 9 Temmuz 1961'de halkoylamasına sunulan ve "Evet" oyu alarak kabul edilen anayasa ile birlikte Türkiye'de Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan çift meclisli dönem başlayacaktı. Millet Meclisi üyeleri 4 yılda bir seçilecek ve 450 kişiden oluşacaktı. Cumhuriyet Senatosu üyeleri ise 150 kişiden oluşacak, MBK üyeleri hayat boyu senatör olacaktı. Bu iki meclis Büyük Millet Meclisini meydana getirecekti. Cumhurbaşkanı ise Büyük Millet Meclisinin üçte iki çoğunluğuyla 7 yıllığına seçilecekti. Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atanacaktı. Yeni Anayasa'yla birlikte yasaların Anayasa'ya uygunluk açısından denetleyecek olan bir Anayasa Mahkemesinin kurulması kabul edildi. Böylece yasamanın yargı yoluyla denetimi hususunda önemli bir adım atıldı. 1961 Anayasası'yla ifade, basın, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme hakkı gibi konularda liberal bir anlayışla yeni düzenlemeler yapıldı. Anayasa'nın 111. Maddesiyle Bakanlar, Genel Kurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler temsilcilerinden oluşan Millî Güvenlik Kurulu kurulması kararı alındı. Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenliğe ilişkin hususlarda hükümete yardımcı olmak için tavsiye kararları alacaktı. Kurulun başkanı cumhurbaşkanı olacak, cumhurbaşkanının olmadığı zamanlarda ise kurul, başbakanın başkanlığında toplanacaktı. Böylece yüksek ordu kademesi, millî güvenlik gibi muğlak bir kavram üzerinden, hükümetin aldığı kararlarda "tavsiye" niteliğinde de olsa söz sahibi olacaktı. Bkz. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 155-156.

referandum neticesinde yürürlüğe girmiştir ve 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar yürürlükte kalmıştır. 1961 Anayasası'nın siyaset kurumu ve sivil toplum açısından yeni bir özgürlük ortamı sağladığı kabul edilmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen 16 Eylül 1961'de Maliye bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve 17 Eylül 1961'de ise Başbakan Adnan Menderes'in idamları infaz edilmiştir. 1961 yılında ise YTP ilk seçim deneyimi olan 15 Ekim 1961 genel seçimlerine girmiştir.

Yeni Türkiye Partisinin Kuruluşu

Siyasi partiler 19. yüzyılda seçim kazanmak ve iktidarı ele geçirmek amacıyla ortaya çıkmış olan ve bu doğrultuda örgütlenen mekanizmalardır. (Heywood, 2017, s. 279) Herhangi bir siyasi parti amacına ulaşmak için iktidar mücadelesine katılarak rakipleriyle yarışmaktadır ve bu durum çok partili rejimlere özgüdür. (Çam, 2011, s. 416) Yeni Türkiye Partisinin (YTP) kuruluşu da ülkemizde çok partili siyasal hayatın kesintiye uğradığı bir sürecin ardından gerçekleşmiştir. 27 Mayıs 1960'ta Millî Birlik Komitesi (MBK) iktidara el koymuş ardından askerî vesayet yönetimi Meclisin feshedildiğini duyurmak suretiyle siyasi partilerin faaliyetlerini durdurmuştur. 13 Ocak 1961 günü ise siyasi partilere tekrar faaliyete geçme izni verilmiştir. (Demir, 1997, s. 8) YTP'nin kuruluşunun yanı sıra örgütlenmesi de siyasetin, siyaset dışı aktörler tarafından dizayn edildiği bu dönemde devam etmiştir. (Hamdemir ve Çelik, 2018, s. 716) YTP'nin kuruluşu 13 Şubat 1961 tarihinde yaklaşık beş aylık bir hazırlık sürecinin ardından gerçekleşmiştir. (Öncü, 1961, s. 1) 13 Şubat 1961 tarihinde Ekrem Alican, Raif Aybar ve İrfan Aksu Ankara Valisi İhsan Orgun'u ziyaret ederek kuruluş dilekçesini teslim etmiş ve 19.02.1961 günü YTP'de görev dağılımı yapılmıştır. Genel Başkanlığa Ekrem Alican, Genel Başkan Yardımcılığına Raif Aybar, Genel Sekreterliğe İrfan Aksu, Genel Sekreter Yardımcılıklarına İhsan Şerif Dura, Hasan Kangal ve Ertuğrul Alatlı, yedek üyeliğe Celal Cündoğlu seçilmiştir. (Çolak, 1997, s. 35) Genel Başkan Alican daha önce MBK tarafından kurulan geçiş dönemi hükûmetinde Maliye Bakanı olarak da görev almış ve Cemal Gürsel'e olan yakınlığıyla tanınan bir bürokrattır. Bu yüzden YTP'nin kuruluşu aşamasında Gürsel önemli bir role sahip olmuştur. (Çavuşoğlu, 2018, s. 357) Alican kendi beyanatında bu tespitimizi,

Benimde parti kurmaya niyetim yoktu. Bir gün Cumhurbaşkanı beni çağırdı. Parti kurmamı istedi. Aksi hâlde, ya Bölükbaşı'nın Millet Partisinin ya da Adalet Partisinin tek başına iktidar olabileceğini, bunun ise beklenmeyen durumlar meydana getirebileceğini söyledi. Partiyi kurduktan sonra ben de, partilere giremeyeceklerin MBK tarafından belirlenmesini defaatle istedim. Olmayınca müracaat eden herkesi partime almak zorunda kaldım. (Çaylak ve Baran, 2017, s. 442)

ifadeleriyle doğrulamaktadır.

Alican'ın bu ifadeleri YTP'nin ilk etapta bir kitle partisine benzer şekilde sıradan üyelere kapılarını açtığını göstermiştir. (Duverger, 1993, s. 108) Kuruluş aşamasında Alican ve YTP kurucularının daha önce yaşadıkları Hürriyet Partisi (HP) deneyimi de etkili olmuştur. Çünkü 1958 yılında HP'nin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile birleşmesi nedeniyle 1960'a kadar siyasetten ve devlet idaresinden uzak kalan genç ve deneyimli bir kadro YTP çatısı altında birleşme imkânı bulmuştur. (Dağcı, 2003, s. 32) Bu kadro çoğunluğu itibarıyla Demokrat Parti (DP) yönetiminin baskıcı tutumu nedeniyle ve ispat hakkı nedeniyle partiden ayrılarak HP'yi kuran kadrodur. (Turgut, 1986, s. 449) Ayrıca YTP'nin kuruluşu Türkiye'de çok partili sistemin ve bu sistemin değişik türlerinin yeniden uygulanmaya başladığı bir döneme denk gelmektedir. (Hamdemir ve Çelik, 2018, s. 717) Bu süreçte YTP Türk siyasal hayatında DP'nin bıraktığı boşluğu doldurma aşamasında Adalet Partisinin (AP) yanı sıra önemli bir işlev gören ikinci parti konumunda olmuştur. Parti kurucuları arasında dönemin akademisyen isimleri de yer almıştır. (Alkan, 2015, s. 109-110) Akademisyenlerin yanı sıra daha sonra YTP'ye Adnan Menderes'in avukatları Talat Asal, Orhan Apaydın ve Menderes'in oğlu Yüksel Menderes de

katılmıştır. (Çavuşoğlu, 2018, s. 357) DP'nin bıraktığı siyasi boşluğun YTP tarafından doldurulmaya çalışıldığını ise bizzat YTP Genel Başkanı Alican'ın,

YTP'yi, DP tabanına güvenerek kurduğumuzu ve bu partinin başına geçerken bu tabanı etrafımıza toplamanın başlıca amacımız olduğunu hiçbir zaman inkar etmiş değildik. Ama bunun yanında pek önemli ve asli bir amacımız vardı ki, o da 27 Mayıs sonrası Türk siyasi yapısını yeniden kurarken bu siyasi yapının, geçmişteki siyasi mücadelelerde oluşmuş memleket aleyhine çok kötü sonuçlar doğurmuş soysuzlaşmalardan kurtarılması ve memleketin, çağdaş demokrasilerde hâkim hâle gelmiş, bilgiye, hoşgörüye, yurt sevgisine, milli yararlar ve milli bütünlüğe dayalı bir siyasi tartışma ortamına kavuşturulması idi. (Dağcı, 2003, s.48)

ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Ancak YTP, DP'nin oy tabanını hedef alarak kurulmasına rağmen YTP'li yönetici elitlerden bazılarının daha önce 27 Mayıs dönemi bakanları arasında yer almış olması seçmen gözünde AP'nin YTP'den daha çekici hâle gelmesini sağlamıştır. (Bulut, 2007, s. 117-118) YTP'nin kurucular kurulunda ise İrfan Aksu² (Doktor-Eski Isparta Milletvekili), Ekrem Alican (Kurucu Meclis Üyesi-Eski Maliye Bakanı), Raif Aybar (Eski Bursa Milletvekili), Hikmet Belbez (Eski Bursa Milletvekili), Esat Eğilmez (Profesör-Avukat-Vali), Hasan Kangal (Avukat-Eski Tokat Milletvekili), Sırrı Öktem (Emekli Tümgeneral), Mithat San (Mühendis-Eski Bursa Milletvekili), Cahit Talas (Profesör-Eski Çalışma Bakanı) ve Aydın Yalçın (Profesör) yer almıştır. (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1963, s. 25-26) YTP'nin Genel İdare kurulu üyeleri³ ise Ekrem Alican, İrfan Aksu, Ertuğrul Alatlı, Raif Aybar, Rüknettin Birçe, Celalettin Cündoğlu, Hayri Domaniç, İhsan Şerif Dura, Esat Eğilmez, Hilmi Ergun, Fahrettin Kerim Gökay⁴, Hasan Kangal, Adnan Karaosmanoğlu, Mekki Keskin, Zeyyad Kocaemmi, Yusuf Kazancıoğlu, Mithat San, Emil Galip Sandalcı ve Aydın Yalçın'dan oluşmuştur. (Öncü, 15 Şubat 1961, s. 1) 24 Şubat 1961 tarihinde ise Genel İdare kurulunun boş olan iki üyeliğine Eski Erzincan Milletvekili Sadık Terinçek ve Eski Van Milletvekili Muhsin Görentaş seçilmiştir. Bu şekilde YTP'nin büyük kongreden sonraki en yetkili organı olan Genel İdare Kurulu tam anlamıyla teşekkül etmiştir. (Öncü, 25 Şubat 1961, s.1)

YTP'nin teşkilatlanma çalışmaları partinin resmî olarak kuruluşunun gerçekleştiği 13 Şubat 1961 tarihinde başlayarak yaklaşık 1 aylık kısa bir zaman dilimi içinde başta İzmir olmak üzere Afyon, Çanakkale, Bilecik, Sivas, Konya, Yozgat, Tunceli, Sakarya, Hakkari, Tokat, Kars, Erzincan, Kastamonu, Burdur, Amasya ve Erzurum dâhil toplam 18 ilde tamamlanmıştır. (Öncü, 12 Mart 1961, s.1) Partinin Ankara il teşkilatı ise 13 Mart 1961'de kurulmuştur. (Öncü, 14 Mart 1961, s.1) Ankara örgütlenmesinin yan ısıra İstanbul İl Başkanlığı görevini yürütmek üzere Genel İdare Kurulu Üyesi Prof. Fahrettin Kerim Gökay seçilmiştir. Böylece teşkilatlanma çalışmaları üç büyük ilde de tamamlanmıştır. Özellikle Ekrem Alican'ın Gökay'ı İstanbul İl Başkanı olarak tercih etmesi partinin İstanbul teşkilatına verilen önemi göstermiştir. (Öncü, 10 Mart 1961, s.5) Bu gelişmede Gökay'ın 1949-1957 yılları arasında İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı yaparak kazanmış olduğu yönetim tecrübesinin etkisi büyüktür. (Civelekler ve Önder, 2020, s.39)

YTP amblem olarak ise “buğday başağı” sembolünü tercih etmiş ve Yüksek Seçim Kuruluna (YSK) bunu tescil ettirmiştir. (Kılağız, 2007, s. 373) Bu sembolün kullanımı partinin

² İrfan Aksu 1966 yılında YTP Genel Başkanı seçilmiştir. bk. *Milliyet*, 19.10.1966, s.1.

³ Genel İdare kurulu ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk. *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, 1963, s.19-21.

⁴ Fahrettin Kerim Gökay'ın Genel İdare kurulunda yer almasına rağmen kurucular kurulu içinde yer alamamasının nedeni o dönemde yurt dışında bulunmasından dolayıdır. bk. *Öncü*, 14 Şubat 1961, s.5.

kapsama alanına köylü sınıfını almak istediği izlenimini doğurmaktadır. Ancak aynı zamanda buğday başağı verimliliği ve bereketi sembolize etmektedir. (Alkan, 2015, s.110) Amblem Türk ziraatinin kalkındırılmasını, medeniyet, ekonomik refah ve vatandaşlara yeni iş sahalarının açılmasını kendisine başlıca amaç edinen bir siyasi parti olarak YTP'yi seçmen karşısına çıkarmıştır. (Çolak, 1997, s. 70) YTP seçim sloganı olarak ise “Ne sol ne sağ;orta yol”, “Sol sağ deme, sonra gelirsın oyuna”, “Oy isteyen çok olur iş yapan az olur”, “Kul şaşar, oy şaşmaz” gibi iddialı olmaktan uzak sloganları tercih etmiştir. (Kılağız, 2007, s. 373)

YTP'nin kuruluş aşamasının basındaki yansımaları takip edildiğinde ise ilk etapta partinin medya desteği sağladığı düşünülmektedir. Çünkü kuruluş aşamasında YTP'nin Öncü gazetesiyle olan ve organik bir bağ olarak nitelendirilecek durumu gazetenin yayınları üzerinde yapılan incelemeden ortaya çıkmaktadır. Ekrem Alican'ın Öncü'de yer alan 11 Haziran 1961 tarihli yazıları ve Öncü'nün YTP ile ilgili haberleri sıklıkla sütunlarına taşınması bu algının oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumun söz konusu olması üzerine gazetenin o dönemki imtiyaz sahiplerinden Nilüfer Yalçın konuya açıklık getirmeye çalışmıştır:

...Bu kanaat Öncü şirketi hissedarlarıyla YTP mensupları arasındaki ilgiden ve bir de gazetemizin bu seçimlerde YTP haberlerine daha geniş yer veren yayınlarının yanlış anlaşılmasından ileri gelse gerektir. YTP Genel Başkanı Alican'ın bir münasebetle bahsettiği beyan ettiği gibi Öncü bu parti tarafından çıkarılan resmî bir organ değildir.” (Şahin, 2020, s. 259)

Beyanat bu şekilde olsa da bu algının nedeni kanaatimizce Aydın Yalçın'ın gazetenin başyazarı ve aynı zamanda YTP'nin kurucularından⁵ biri olmasından dolayıdır. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 30-1-0-0/48-286-1, 13.02.1961-00-00-0000) Her ne kadar Öncü gazetesinin ilk dönemlerindeki yayın politikasında YTP için pozitif bir tutum sergilense de imtiyaz sahiplerinin değişmesiyle birlikte gazetede çıkan sonraki dönem yazılarda Alican ve YTP'ye yönelik eleştirel söylemin yer almaya başladığı görülmüştür. Bu durumla ilgili Öncü gazetesi son dönem yöneticilerinden Müşerref Hekimoğlu kendi tespitlerini,

Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluş günlerini hatırlıyorum. Yeni Türkiye adı çok sıcak gelmişti bana. Yeni bir Türkiye yaratmak için politika hayatımıza yeni bir program, yeni sloganlar,yeni kavramlar getiren bir parti düşünmüştüm. Statükocu partilerin karşısında, yeni sesler duyuran, ileriye çevrik bir parti. Parti Genel Başkanı, ihtilal hükümetinin ilk Maliye Bakanıydı. Yanında politika dürüstlüğüyle tanınmış arkadaşları. Ama bu kadarı yetmiyor. Nitekim seçim sürecinde bu parti de eski metotlarla çıktı karşımıza. Yeni bir şey söylemedi. Yeni bir isim getirmede, aynı okulda yetişmiş politikacılara kapısını açmaktan çekinmedi. Seçimden sonraki süreyi de iç çekişmelerle geçirmek zorunda kaldı. Alican'ın hükümet programına ait konuşması dışında Yeni Türkiye adına yakışı hiçbir şey duymadık bu partiden. (Şahin, 2020, s. 269-270)

sözleriyle ifade etmektedir.

Bu tespitler ışığında YTP ile Öncü gazetesi arasında organik bir bağ kurulduğu algısının oluşmasına rağmen YTP'nin sivil toplum bağı kurduğu bir örgütlenme ve yayın organı bulunmamaktadır. (Altınbaş, 2021, s. 84)

Tüzük-Program-Beyanname ve İlke, Amaçları Kapsamında YTP Tipolojisi

Siyasi partiler doğdukları toplumdan bağımsız incelenemeyen organizasyonlardır ve her siyasi parti bulunduğu ülkeye özgü coğrafi, tarihi, ekonomik, sosyal ve ideolojik koşulların etkisi altındadır. (Özbudun, 1964, s. 32) Bu yüzden siyasi partiler içinde buldukları topluma göre konumlanmıştır. (Karakoç, 2017, s. 28) Türkiye'deki siyasi partilerde dünya genelinde olduğu gibi benzer işlevleri yerine getirmektedir ancak siyasi partiler arasında bariz farklar

⁵ YTP kurucular kurulu ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk.Ek 1.

olduğu da görülmektedir. Bu durumu o partinin kurucuları, milletvekilleri, seçmenleri, örgütleri ve ideolojisi meydana getirmektedir. Bölgesel ve tarihsel durumlar ise partilerin tutum ve davranışlarını değiştirebilmektedir. (Çam, 2020, s. 439) YTP'nin kurumsallaşmaya başladığı yeni dönemde de buna benzer gelişmeler yaşanmış ve Türkiye'de parti sistemi bağlamında çok partili sistemin değişik türleri uygulanmıştır. Ayrıca bu dönemde adi çoğunluğa dayalı seçim sisteminden nispi temsil sistemine geçilmiştir. (Hamdemir ve Çelik, 2018, s. 716-717) Bu süreçte M. Duverger'in "Parti sistemleri ve seçim rejimi birbirinden ayrılmaz iki olgudur." ifadesi YTP analizinde önem kazanmaktadır. Çünkü 27 Mayıs 1960 Darbesi hafızalara kazınan ulusal bir gerçektir ve darbenin etkisiyle Türkiye'de seçim sistemin yanı sıra parti sisteminin de değiştiği görülmüştür. (Çam, 2011, s. 501-502) YTP'nin Mecliste varlık göstermeye başladığı ve koalisyon ortağı olduğu 1961-1965 arası dönem Blondel'in iki buçuk parti sistemi adını verdiği sistemin, YTP'nin seçimlere katılmaya devam ettiği 1965-1969 arası dönem ise Sartori'nin Mecliste altı ayrı siyasi partinin bulunması nedeniyle sınırlı çoğulcu özelliğe sahip çok partili sistemin bir örneği olmuştur. (Hamdemir ve Çelik, 2018, s. 719)

Parti sistemi ve seçim rejimi değerlendirmelerinin yanı sıra siyasi partilerin sınıflandırılması bu aşamada değinilmesi gereken bir diğer önemli konudur ve siyasi partilerin türleri, sınıflandırma esnasında ele alınan kıstasa göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Duverger siyasi partilerin örgütlenmesini, Neumann ise işlevlerini dikkate alan sınıflandırmalar geliştirmiştir. (İba, 2019, s. 33) Böylece günümüzde parti türlerini sınıflandırmaya çalışan zengin bir literatür oluşmuştur. (Gunther and Diamond, 2003, s.167) Ancak Türkiye'de siyasi partilerin tipolojisi incelendiğinde tek bir tipoloji tarafından açıklanması güç parti yapılarının hâkim olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında YTP ile ilgili saf bir model bulma ihtimali öncelikle zayıftır. Çünkü her siyasi partinin tipolojisi farklı kavramsal ve analitik modellere dayanmaktadır. Ancak partiyle ilgili ulaşılabilen bilgiler ışığında YTP'nin hangi yöne doğru gelişme gösteren bir siyasi parti olduğu anlaşılmalı çalışılmıştır. (Aykutalp, 2018, s. 94) Bunun için ilk etapta parti tüzüğü incelenmiştir. Çünkü tüzükler parti içi disiplinin tesisi noktasında gerekli disiplin kurallarının yer aldığı metinlerdir. (Altınbaş, 2021, s. 85) 1963 tarihli parti tüzüğünde YTP'nin amacının,

... Vatandaşın serbest düşünce ve hareketlerine imkan veren demokratik hayat tarzını ve insanlık şerefini korumak suretiyle vatandaşın refah ve saadetini en başarılı bir şekilde tahakkuk ettirmek, Totaliter zihniyetten uzak, Anayasa düzeni içinde ferdi hürriyete müstenit içtimai ahenk ve muvazeneyi gerçekleştirmek, şahsiyetlerini ve kabiliyetlerini tam olarak gerçekleştirebilmek için vatandaşların fırsat eşitliğine sahip olmalarını sağlamak, ileri insanlık topluluğunun ve batı uygarlığının hakiki bir üyesi olarak ve Atatürk devrimlerine sadık kalarak Türk milletinin dünyadaki yerini almasını temin etmek... (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1963, s.3)

olduğu görülmüştür.

1961 tarihli Parti Tüzüğü'nde ise Genel İdare Kurulunun büyük kongreden sonraki en yetkili organ kılındığı görülmekte ve tüzükteki hükümlere göre her seçim bölgesi için bölgenin çıkarmakta olduğu milletvekili sayısının %20'si kadarının Genel Merkez tarafından tespit edileceği belirtilmiştir. (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, Nebioğlu Yayınevi, 1961, s.17-18) Bu tüzükte parti üyeliği için ise 3. maddenin d fıkrasında "aşırı sağcı ve aşırı solcu ideolojilere saplanmamış olmak" partiye giriş şartlarından biridir. Madde 8'de üyelik ödevleri başlığı altında ise a bendinde "kanuni hükümler dahilinde taahhüt ettikleri aidatı ödemek" üyelerin ödevleri olarak yer almaktadır. Madde 4'te ise "Üçüncü maddedeki şartlara haiz olup da Partiye girmek isteyen her vatandaş, ikametgâhının veya iş yerinin bağlı bulunduğu ilçedeki Parti İlçe İdare Kuruluna iki partili üye tarafından imzalanmış bir giriş beyannamesi verir..." hükmü yer almaktadır. (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, Nebioğlu Yayınevi, 1961, s.3-6) Bu noktada kesin bir taahhütname imzalanması ve yıllık bir aidat ödenmesini kapsayan kayıt mekanizmasının kitle partilerine özgü bir mekanizma olduğu ve bir kitle partisindeki en

çok kullanılan yöntemin giriş beyannamesi sistemi olduğu belirtilmelidir. (Duverger, 1993, s. 115)

YTP'nin kurumsal yapısını teneffüs edebilmek için parti tüzüğü'nün yanı sıra siyasi partilerin geleceğe ilişkin beklentilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan iki önemli bileşen olarak parti programı ve seçim beyannameleri de incelenmiştir. Ancak kimi zaman siyasi partilerin seçim beyannamesi yayımlamadığı da görülmektedir. Bu bağlamda YTP'nin 1965 ve 1969 Genel Seçimleri öncesi Seçim Beyannamesi yayımladığı ancak 1961 Genel Seçimleri öncesinde bir seçim beyannamesi yayımlamamayı tercih ettiği anlaşılmıştır. (Arklan ve Tanacı, 2020, s. 2) İdeolojik hiçbir argümana yer verilmeyen YTP'nin 1965 tarihli Seçim Beyannamesi'nde öne çıkan başlıklar ise 1961-1965 döneminin muhasebesi, 1965-1969 yeni dönemi için düşünülenler, siyasi sistemle ilgili görüşler, çoğunluk sisteminin mahzurları, ekonomik sisteme ilişkin görüşler, yetersiz plan ve program uygulamalarının doğurduğu sonuçlar, beş yıllık plan, planın uygulanmasıyla ilgili görüşler, dış ticarete temel ilkeler, toprak reformu, petrol politikası, sosyal meselelerle ilgili görüşler, eğitim politikası, gençliğimizin meseleleri, dış politika ve Türk Silahlı Kuvvetleridir. (Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965) YTP'nin 1969 Seçim Beyannamesi ise 12 Mart 1971 Muhtırası'na giden kaotik bir süreçte yazılmıştır ve beyannamede ülkenin içinde bulunduğu ortam siyasi bir buhran olarak görülmüştür. Buhranın temel sebebi ise YTP'ye göre iktidar ve ana muhalefet partilerinin Atatürk ilkelerinden uzaklaşmış olmalarıdır. (Yeni Türkiye Partisi, 1969 Seçim Bildirisi, s.2) Beyannamede işlenen konular rejim anlayışımız, devlet idaresi, millî şuur, milletle konuşma, serbest seçim, idare ıslahatı, halk hizmetleri, doğu kalkınması, toprak davası, tarım ve verim, tarım kredileri, fiyat politikası, orman davası, sanayileşme, para politikası, sosyal güvenlik, sosyal adalet, dinî hayat, millî eğitim, üniversite reformu, sağlık hizmetleri, millî savunma ve dış politika başlıklarını taşımıştır. (Yeni Türkiye Partisi, 1969 Seçim Bildirisi) İki beyanname karşılaştırıldığında ise ikinci beyannamede kalkınma, büyüme, dış ticaret ve ekonomiden daha çok tarımsal politikalara odaklanıldığı görülmektedir. Parti programındaki temel görüş ve ana amaç ise

...Milletimizin hür ve müreffeh bir toplum hâline gelebilmesi, her şeyden önce iktisadi gelişme meselesini sağlam bir temele bağlamasıyla mümkündür. Bu sebeple, iktisadi kalkınmayı yalnız millî refahı araştırmaya yarayan bir olay değil, fakat hür ve ileri bir Türkiye'nin temel taşlarından biri olarak görüyoruz. İktisadi gelişme partimizin temel prensibidir. İktisadi bünyemizi modernleştirme, fert başına düşen geliri artırma, vatandaşlarımıza geniş iş sahaları açarak yüksek bir çalışma ve iş seviyesi yaratma, takip edeceğimiz politikanın ana hatlarıdır... (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1963, s.35-36)

olarak belirlenmiştir.

YTP'nin 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne bakış açısı ise parti programında ifade edilmektedir:

...27 Mayıs 1960 hareketi Demokrat Partili büyük vatandaş kitlesine karşı değil, bu partiyi 1946 yılındaki kuruluş gayelerinden uzaklaştıran ve bu surette memlekette şahsi idarelerini kurmaya çalışan mahdut liderler kadrosuna karşı yapılmıştır. Yine bu hareket herhangi bir siyasi teşekkülü zorla iktidara getirmek gibi bir zorba fikri, ilk günden itibaren şiddetle reddetmiştir. Hareketin meşruiyetinin en kuvvetli teminat unsurlarından biri bu tarafsızlık felsefesidir. (Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1963, s.31)

YTP aynı zamanda dönemin siyasi atmosferi içinde Devlet Başkanı'nın tek dereceli seçimlerle doğrudan halk tarafından seçilmesi gerektiği fikrine yıllar önce parti programında yer veren bir siyasi yapılanma olmuştur. (Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s.25) Partinin ideolojik hatlara sahip olmadığını ise parti programında yer alan "Biz; Türkiye'nin meselelerinin, yelpazenin şurasında burasında oturarak değil, Türk vatanının her köşesinde, o köşenin şartlarına uygun çalışmalar yapmak suretiyle çözümlenebileceği inancının topluluğuyuz. Bu sebeple de tam bir orta yol partisiyiz." (Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 28) ifadelerinden daha net anlamaktayız.

Partide aday belirleme usulü ise partinin 1961 tarihli Tüzük'ünde "Genel İdare Kurulunca hazırlanacak yoklama talimatnamesine göre milletvekilleri adayları mahallindeki oy miktarına göre sıralama" şeklindedir. Merkez adayları ise Genel İdare Kurulunca belirlenmiştir. (Altınbaş, 2021, s. 85) Bu tüzükten adayların tespiti ve sıralama konusunda YTP'nin diğer partilerle karşılaştırıldığında parti içi demokrasiye aykırı ve oligarşik bir şekilde Genel İdare Kuruluna tam yetki verdiği anlaşılmaktadır. (Araslı, 1972, s. 167) Ancak bu usul daha sonra değiştirilerek ön seçim şekline dönüştürülmüştür. Parti bu şekilde daha çoğulcu bir yapıya eğilim göstermeye başlamıştır. YTP tüzüğünde yer alan "Parti Genel Başkanı partinin Genel İdare Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından gizli oy ile ve salt çoğunlukla seçilebilmesi" hükmü ise parti liderinin değişimini kolaylaştıran bir hükümdür. Bu kapsamda liderlik 1966'da Ekrem Alican'dan İrfan Aksu'ya, sonrasında 1968'de Yusuf Azizoğlu'na, sonrasında 1970'te Hasan Tahsin Banguoğlu'na, son olarak da 1971'de Nihat Doğan'a geçmiştir. Bu durum partiyi sonraki yıllarda görece daha çoğulcu bir yapıya yaklaştırmıştır. (Altınbaş, 2021, s. 85) YTP'de Genel Başkan değişim hızının partinin çağdaşı olan diğer siyasi partilere oranla çok daha yüksek olması ise partiyi lider bazlı dönemsel bir ayrıma tutarak inceleme zorunluluğu doğurmaktadır.

YTP'de doğu ve güneydoğu hariç parti genel merkezi ve komiteler arasında kurulan ilişkilerin gevşek oluşu ise bölgesel örgütler üzerinde bir otorite kurulamamasına neden olmuş gözükmektedir. Bu yönüyle parti bir kadro partisi görünümüne yaklaşmaktadır. (Kapani, 2019, s. 183) YTP gerek disiplin gerek ideoloji yönünden zayıf tutumu ve esnek oluşu nedeniyle ise Neumann'ın bireysel temsil partisi gibidir. (Kapani, 2019, s. 186) Ancak partide ideolojik bir yatırımın olmaması, parti tabanında liderlik ve yerel elitlere dayanan bir iş birliğinin söz konusu olması ve partinin bölgesel olarak coğrafi bir alanda destek bulması durumu, YTP'yi diğer sınıflandırma girişimlerinden ayırarak Gunther ve Diamond'un geliştirdiği elit temelli parti sınıflandırmasına çok daha fazla yaklaştırmaktadır. Çünkü YTP girdiği tüm genel seçimlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden büyük oranda toplumsal destek sağlamayı başarmıştır. (Gunther and Diamond, 2003, s. 175) Görüldüğü üzere yapılan sınıflandırmalarda kullanılan kıstasların değişimi inceleme konusu olan siyasi partinin farklı bir tipolojiye kayması sonucunu doğurmaktadır. YTP üyeliğe kayıt mekanizması bakımından bir kitle partisi, genel merkez ve komiteler arasındaki ilişki yönünden bir kadro partisi, ideolojik yönden zayıf bağlar yönüyle bir bireysel temsil partisi ve yerel liderler ve liderlik arasındaki uyum yönüyle ise elit temelli bir parti gibi hareket etmektedir. Ancak partide Genel Başkan seçimi, Genel Başkan değişim hızının çağdaşı olan diğer siyasi partilere kıyasla çok daha hızlı oluşu, adayların belirlenme yöntemi ve Doğu Anadolu'daki nüfuzlu toprak sahiplerinin partinin hedef kitesinde barındırılması hususu YTP'nin nasıl işleyen bir parti olduğunun anlaşılması açısından çok daha hayati ve belirleyici olan fonksiyonlardır. Bu tespitlerin ışığında son kertede YTP'nin tipolojik olarak daha çok elit temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu parti tipolojisine karşılık geldiği tespit edilmiştir. (Altınbaş, 2021, s. 84-85)

Ekrem Alican Dönemi (19.02.1961 -15.10.1966)

YTP'de Genel Başkanlık görevinde en uzun süre bulunan siyasetçi partinin Kurucu Genel Başkanı Ekrem Alican'dır. Bizzat eşi Naciye Alican Ekrem Alican'ın siyaset yapma düşüncesi taşımazken 7 yıllık memuriyet görevinin ardından Adapazarı'nda ticaretle uğraşırken siyasete girdiğini ve onun 34 yaşında milletvekili seçildiğini aktarmaktadır. (Çevrimiçi, <https://medyabar.com/roportaj/2753213/40-soruda-ekrem-alican-ve-aÇiftçi-ZiraatÇidapazari>, Erişim Tarihi:18.01.2021, s. 5) Eşinin de belirttiği gibi ve parlamento albümünde yer alan

bilgilere göre kendisi 1950 Genel Seçimlerinde⁶ DP'den Kocaeli milletvekili seçilerek siyasi hayatına TBMM'de devam etmeye başlamıştır. (Çevrimiçi, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1-4.pdf, Erişim Tarihi:18.01.2021, s. 577) Alican 1960-61 yılları arası MBK tarafından kurulan 24.hükûmette Maliye Bakanlığı görevinde de bulunmuştur. (Çevrimiçi, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1-4.pdf, Erişim Tarihi:18.01.2021, s. 1645) Alican'ın Meclisteki faaliyetlerini dönemselsel olarak Tablo 1'den net olarak görmekteyiz:

Tablo 1: Ekrem Alican'ın Meclis Faaliyetleri ile İlgili Bilgiler

	Seçim Çevresi	Seçildiği Parti	G.Seçim Tarihi	Yasama Dönemi	Görev yılları
1	Kocaeli	DP	14 Mayıs 1950	IX	1950-1954
2	Kocaeli	DP	2 Mayıs 1954	X	1954-1957
3	Sakarya	YTP	15 Ekim 1961	XII	1961-1965
4	Sakarya	YTP	10 Ekim 1965	XIII	1965-1969

Kaynak: Yukarıdaki tablo yazar tarafından çevrimiçi kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır. **bkz.**<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf,s.259>, (Erişim Tarihi: 07.02.2021-[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=ekrem+alican&soyadi=&il=KOCAEL%DD&parti=DP&kelime=,TBMM Albümü Cilt:1-4., s.650,818,883](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.sonuc?p_donem=&adi=ekrem+alican&soyadi=&il=KOCAEL%DD&parti=DP&kelime=,TBMM%Albümü% Cilt:1-4.,s.650,818,883), (Erişim Tarihi: 07.02.2021).

Kurucu Meclis ise 21 Temmuz'da, seçimlerin 15 Ekim 1961'de yapılması kararını almıştır. (Milliyet, 22 Temmuz 1961, Sayı: 4005, s. 1) 16 Eylül 1961'de, darbenin ardından yargılanan ve idam cezasına çarptırılan eski Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Ertesi gün ise eski Başbakan Adnan Menderes'in idamı gerçekleştirilmiştir. (Milliyet, 17 Eylül 1961, Sayı:4062; Milliyet, 18 Eylül 1961, Sayı: 4063) Seçilmiş başbakan ve bakanlarının idam edilmesinden yaklaşık bir ay sonra 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmıştır. Seçimlere AP, CHP, YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi katılmıştır. Milletvekilleri seçimleri için 19.925.395 seçmenden 10.522.716'sı sandığa gitmiştir. Adalet Partisi 3.527.435 oy ile oyların %34,8'ini almış ve 158 milletvekilliği kazanmıştır. CHP 3.724.752 oy ile oyların %36,7'sini almış ve 173 milletvekilliği kazanmıştır. CKMP, 1.415.390 oy ile oyların %14'ünü almış ve 54 milletvekilliği kazanmıştır. YTP ise 1.391.934 oy ile oyların %13,7'sini almış ve 65 milletvekilliği kazanmıştır. 81.738 oy ile %0,8 oy alan bağımsızlardan hiçbiri milletvekilliğini kazanamamıştır.

YTP'nin tarihsel olarak en yüksek başarıya ulaştığı ve partinin katıldığı ilk genel seçim olan 15 Ekim 1961 Genel Seçimlerinin ardından YTP'nin oylarının devamlı surette azaldığı görülmektedir. Parti 15 Ekim 1961 Seçimlerinde 51 ilde seçime girmiş ve YTP Tüzüğü'nün 44. maddesine göre "Her seçimde partili adaylar, Genel İdare Kurulu tarafından hazırlanacak talimatname hükümleri dahilinde tespit olunur." hükümleri çerçevesinde seçimde 355 aday göstermiştir. Partinin 1961 Genel Seçimlerinde aday göstermediği iller ise Adana, Amasya, Antalya, Artvin, Bilecik, Çankırı, Çorum, İçel, Kırşehir, Manisa, Muğla, Nevşehir, Samsun, Sinop, Uşak ve Zonguldak'tır. Adayların sadece 6'sı kadın, 349'u ise erkektir. (Tuncer, 2012, s. 134-135) Alican'ın Genel Başkanlığı XII. Yasama döneminin tamamını ve XIII. Yasama Döneminin ilk yıllarını kapsamıştır. Kendisi, Genel Başkanlığı döneminde, YTP'yi 15 Ekim

⁶ YTP'nin katıldığı Genel Seçimler, Yerel Seçimler ve Senato Seçimleri bu noktadan itibaren dönemselsel bazda YTP Genel Başkanlarının incelendiği başlıklar altında kronolojik sıraya uygun olarak değerlendirilecektir.

1961 ve 10 Ekim 1965 olmak üzere 2 genel seçim, 15 Ekim 1961 Senato Seçimi⁷, 7 Haziran 1964 ve 5 Haziran 1966 Senato Yenileme Seçimleri ve 17 Kasım 1963 Yerel Seçimlerine götürmüştür. (Tuncer, 2020, s. 111) YTP adaylarının 1961 Genel Seçimleri dönemindeki mesleki dağılımı ise Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2: 15 Ekim 1961 Genel Seçimlerine Katılan YTP’li Adayların Mesleki Profilleri⁸

Meslek	Kişi S.	Meslek	Kişi S.
Vali-Kaymakam	3	Diğer Kamu Görevlileri	15
Akademisyen	2	STÖ.-Meslek Odası Mensupları	7
Doktor-D.Tabibi-Veteriner-Eczacı	19	Madenci	1
Avukat-Hukukçu	96	Ev Kadını	1
Mühendis-Müteahhit-Mimar	30	Çiftçi-Ziraatçı	35
Maliyeci-İktisatçı-Bankacı-Muh.	14	İşçi-Sendikacı	5
Gazeteci-Yazar	10	Serbest Meslek Grubu	15
Öğretmen	5	Sanatkar	1

Kaynak: Erol Tuncer, 1961 Seçimleri, Tesav Yayınları, Ankara 2012, s.136.

Milletvekili adaylarının tespiti ve sıralama konusunda ise YTP’nin diğer partilerle karşılaştırıldığında parti içi demokrasiye aykırı olarak ve oligarşik bir şekilde Genel İdare Kuruluna tam yetki verdiği 1961 tarihli parti tüzüğünden anlaşılmıştır. (Araslı, 1972, s. 167) 15 Ekim 1961 Genel Seçim sonuçlarını Tablo 3’ten takip etmekte mümkündür:

Tablo 3: 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oyu	%	Milletvekili
CHP	3.724.752	36,7	173
AP	3.527.435	34,8	158
YTP	1.391.934	13,7	65
CKMP	1.415.390	14	54
Toplam	10.059.511	100	450

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (Erişim Tarihi:09.02.2021).

YTP seçimlerde kazandığı 65 milletvekilliğinden 2’sini Adıyaman, 1’ini Ankara, 2’sini Bingöl, 1’ini Bitlis, 2’sini Bolu, 1’ini Çanakkale, 3’ünü Diyarbakır, 1’ini Edirne, 2’sini Erzincan, 4’ünü Erzurum, 1’ini Gaziantep, 3’ünü Giresun, 1’ini Gümüşhane, 3’ünü Hatay, 1’ini İstanbul, 3’ünü Kars, 3’ünü Kastamonu, 2’sini Kırklareli, 2’sini Konya, 1’ini Malatya, 2’sini Mardin, 3’ünü Muş, 2’sini Ordu, 1’ini Sakarya, 2’sini Siirt, 5’ini Sivas, 2’sini Tekirdağ, 3’ünü Tokat, 1’ini Tunceli, 2’sini Urfa ve 3’ünü Van’dan çıkarmıştır. (Çolak, 1997, s. 80-81) 1961 Seçimlerinde YTP’nin en başarılı olduğu seçim bölgesi ise Doğu Anadolu (%34.20) ve Güneydoğu Anadolu (%38.12) bölgesidir. En az oyu ise Ege (%1.41) ve İç Anadolu (%12.37)

⁷ Seçilen YTP’li senatörler ve seçildiği iller: Adıyaman’dan HalilAğar, Bingöl’den SabriTopcuoğlu, Bitlis’ten Cevdet Geboloğlu, Bolu’dan Mehmet Rahmi Arıkan ve Mehmet Sırrı Uzunhasanoğlu, Diyarbakır’dan İhsan Hamit Tiğrel, Mehmet Azmi Erdoğan, Erzincan’dan Fehmi Baysoy, Eskişehir’den Gavsı Uçagök, Naci Toros, Giresun’dan Mehmet İzmen ve Sebahattin Orhon, Gümüşhane’den Halit Hülkü ZARBUN, Hatay’dan Sabahattin Adak, Kastamonu’dan Ahmet Nusret Tunç ve Mehmet Çamlıca, Muş’tan Ali İhsan Akpolat, Siirt’ten Abdullatif Aykut, Sivas’tan Ahmet Nihat Çekemoğlu, Ahmet Rıfat Öçten, Hasan Hulusi Söylemezoğlu ve Yusuf Ziya Önder, Tekirdağ’dan Selami Üren, Tokat’tan Osman Hacıbaloğlu, Tunceli’den Mehmet Ali Demir, Van’dan Ahmet Faruk Işıktır. bk. Erol Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara 2020, s.167-188.

⁸ YTP’nin kendi tarihi ve siyasi gelişimi içinde en başarılı olduğu genel seçimlerin 15 Ekim 1961 Genel seçimleri olması nedeniyle “adayların mesleki profillerine” çalışmanın içinde yer verilmiştir.

bölgelerinden almıştır. 1961 Seçimlerinde büyük toprak sahiplerinin YTP'yi desteklediği görülmektedir. Bu aşamada önemli bir örnek olarak partinin Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoğlu⁹ gösterilebilir. Azizoğlu'nun desteğiyle YTP 1961'de Diyarbakır'da %42.75'lik oy oranına ulaşmayı başarmıştır. (Çavuşoğlu, 2009, s. 169) YTP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde oyların %30'undan fazlasını alması yerel liderlerle kurulan ilişkilerin büyük bir oy potansiyeli halinde partinin hanesine olumlu yansıdığını göstermektedir. (Rubin ve Heper, 2002, s. 122)

1961 Seçimleri hiçbir partiye tek başına iktidarı getirmezken ülkede 1965 Seçimlerine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemini başlatmıştır. Bu dönemdeki ilk koalisyon CHP-AP hükûmeti olarak karşımıza çıkmıştır. (Karataş, 2020, s. 215) 10 Kasım 1961'de ise Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükûmeti kurma görevini en çok oyu alan parti olan CHP'nin genel başkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. Ardından 20 Kasım 1961'de CHP-AP koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Böylece Türk parlamento tarihi içerisindeki ilk koalisyon hükûmeti kurulmuştur. AP ve CHP arasında eşit bir dağılımın olduğu bu hükûmet, 2 Aralık 1961'de güvenoyu alarak görevine başlamıştır. (Milliyet, 11 Kasım 1961, Sayı: 4116; Milliyet, 3 Aralık 1961, Sayı: 4138) Hükûmetin kurulmasından sonra siyasi havada bir yumuşama dönemine girilmiştir. Ancak bu dönem beklenildiği kadar uzun sürmemiştir. Üniversite olaylarının artması üzerine DP iktidarı tarafından 28 Nisan 1960'ta Ankara ve İstanbul'da ilan edilmiş olan sıkıyönetim 19 ay 2 gün sonra, 30 Kasım 1961'de, kaldırılmıştır. Bu uygulama normalleşme yönünde atılmış önemli bir adım olsa da asker hâlâ siyasetin üzerinden elini çekmemiştir. Ayrıca CHP ile AP arasındaki af tartışmaları da zaten hassas olan dengeleri büsbütün sarsmıştır.

YTP Seçimlerden sonra kurulan ilk hükûmette yer almamış olsada, 2. İnönü hükûmeti 25 Haziran 1962 tarihinde CHP, YTP, CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) ortaklığında kurulmuş ve bu hükûmet 25 Aralık 1963'e kadar görev yapmıştır. (Demir, 2018, s. 450) 2. İnönü hükûmetinde görev alan YTP'li kabine üyeleri ise ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, Devlet Bakanı Raif Aybar, Sağlık Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu, Tarım Bakanı Mehmet İzmen, Ulaştırma Bakanı Rıfat Öçten, İmar ve İskan Bakanı Fahrettin Kerim Gökay'dır. (Çolak, 1997, s. 139) Hükûmet programı ise Cumhuriyet Senatosunda bizzat Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican tarafından okunmuştur. Ek olarak hükûmet bu programda 27 Mayıs Devrimi'nin meşruluğuna atıfta bulunma gereği de hissetmiştir. Bu hükûmette Alican'ın üstlendiği görevlerin oldukça fazla olduğu dikkat çeker. Kendisi I. Beş Yıllık İktisadi Plan'ın hazırlanmasında sorumlu olmuş ve ayrıca bakanlıklar arası iktisadi iş birliği komisyonu başkanlığı ve Yüksek Planlama Kurulu üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda YTP'nin koalisyondaki en büyük başarısı Alican başkanlığında yürütülen ülkenin planlı ekonomiye geçiş çalışmaları olarak ifade edilebilir. (Dağcı, 2003, s. 70-71) Ayrıca YTP'nin hükûmet ortağı olduğu bu dönemde 17 Kasım 1963 tarihinde yerel seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. İhtilalden dolayı uzun bir süre ülkede yerel seçim yapılamamış mahallî idarelere 27 Mayıs döneminde yerel yöneticiler tayinle atanmıştır. Yerel seçim öncesi bu süreçte AP'nin kazanması ihtimali düşünüldüğünde ise YTP'nin ortağı olduğu koalisyonun büyük bir darbe alacağı tahmin edilmiştir. ("Mahalli Seçimlerin Önemi", Milliyet, 14.10.1963, s. 1) 17 Kasım 1963 Yerel Seçim sonuçları incelendiğinde Adalet Partisi %46.2, CHP %37.5, YTP 6.4, CKMP %2.6 oranında oy almıştır. YTP bunun üzerine CHP ile yapılan ittifakın gerilemeye sebep olduğunu düşünerek koalisyondan (2. koalisyon hükûmeti) çekilmiş, İnönü ise 2 Aralık 1963'te istifa etmiştir ve hükûmet 1963 Yerel Seçimlerinin ardından

⁹ Yusuf Azizoğlu 1968 yılında YTP Genel Başkanı seçilmiştir. bk. *Milliyet*, 03.03.1968, s.1.

dağılmıştır. (Ahmad, 1992, s. 217) YTP'nin hükümetten ayrılmasının önemli bir nedeni olan yerel seçimler için Alican seçmenin beklenen oyu vermeyerek YTP'nin icraatını beğenmediğini düşünmüştür. (Dağcı, 2003, s. 74) Bu gelişmeye rağmen YTP'nin 2. koalisyon hükümetinde yer alarak siyasi partilerin en önemli fonksiyonlarından biri olan hükümet etme işlevini yerine getirdiği görülmüştür. (Kapani, 2019, s. 181)

1965 Seçimleri öncesinde ise 1961 Seçimlerinde görülen oligarşik eğilimin 1963 tarihli yeni bir tüzük yapılarak bir miktarda olsa aşıldığı görülmektedir. Tüzüğün 66 ve 44. maddeleri ile 4.8.1965 tarihli ön seçim talimatnamesinin 8-10. maddelerinden hareketle Genel İdare Kurulunun kanunda belirlenen %5'lik sınırlar dâhilinde merkez adayları göstermek ve aday listelerinde boş kalan yerler için aday tespit etmek konusunda yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Genel İdare Kurulunun bu yetkileri kullanırken uyması gereken kurallar hakkında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. (Araslı, 1972, s. 167) 2 Aralık 1963'te ise ikinci İnönü koalisyonu dağılmıştır. 25 Aralık 1963'te İsmet İnönü bağımsızların katılımı ve YTP'nin dışardan destek verdiği üçüncü İnönü koalisyonunu kurmuştur. Ancak AP'nin Haziran 1964'te yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerini %60,2 oyla kazanması hükümeti düşürmek için elini güçlendirmiştir ve 6 Şubat'ta basında MP Başkanı Osman Bölükbaşı'nın mektubu yayınlanmıştır. Bölükbaşı, Ragıp Gümüşpala'nın vefatının ardından AP genel başkanlığına seçilen Süleyman Demirel'e yeni hükümeti kurması durumunda destek vereceğini açıklamıştır. Ardından Süleyman Demirel, YTP ve CKMP liderleriyle bir görüşme yaparak onlardan da destek istemiştir. Bunun üzerine 13 Şubat 1965'te yapılan bütçe oylamaları sırasında üçüncü İnönü hükümeti düşürülmüştür.

1965 Genel Seçimlerine ise ülkeyi YTP'nin ortağı olduğu 4. koalisyon hükümeti götürmüştür. 4. koalisyon hükümeti CHP dışındaki AP, YTP, CKMP ve MP'den (Millet Partisi) oluşmaktadır. Yeni hükümeti kurma görevi ise Meclisteki parti liderlerinin isteğiyle 16 Şubat 1965'te Cumhuriyet Senatosu Kayseri bağımsız üyesi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiştir. Bu hükümet 4 Mart 1965'te güvenoyu alarak ülkeyi 1965 Genel Seçimlerine götürmekle görevli olan bir seçim hükümetidir. (Dağcı, 2003, s. 78) YTP'nin 1965 Genel Seçimleri öncesinde hazırladığı Seçim Beyannamesi'nde ise 1961-1965 yılları arası gelişmelerin değerlendirilerek beyannamenin büyük bir bölümünün planlı ekonomi, beş yıllık plan ve Devlet Planlama Teşkilatının yapısına ayrıldığı anlaşılmaktadır. (Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 46) Ülkeyi 4.koalisyon hükümetinin 10 Ekim 1965 Seçimlerine götürmesi üzerine YTP'nin çok dramatik şekilde bir oy kaybına uğradığı Tablo 4'ten anlaşılmaktadır:

Tablo 4: 10 Ekim 1965 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oyu	%	Milletvekili
AP	4.921.235	52,9	240
CHP	2.675.785	26,7	134
MP	597.818	6,3	31
YTP	346.514	3,7	19
TİP	276.101	3,0	14
CKMP	208.696	2,2	11
Bağımsızlar	296.523	3,2	1
Toplam	9.322.672	100	450

Kaynak. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

AP bu seçimlerde oyunu %34,8'den %52,9'a çıkarmayı başarırken, CHP %36,7'den %28,7'ye düşürmüş, YTP ise oyunu %13,7'den %3,7'ye düşürmüştür. Bu sonuç YTP açısından çok büyük bir gerilemenin başladığının göstergesidir ve Ekrem Alican'ın siyasi hayatı bu sonuçlardan oldukça etkilenecektir. Çünkü kendisi YTP Genel Başkanlığını bırakma kararı

1965 Seçimlerinden sonra almıştır. (Dağcı, 2003, s. 88-90) Sonuçlar ayrıca AP'nin DP'nin tek mirasçısı olduğunu da kesin olarak kanıtlamıştır. (Özbudun, 2011, s. 37) Tek başına hükümeti kuran AP lideri Demirel ise Başbakan olmuştur. (Heper, 2011, s. 196) Demirel'in en önemli kişisel özelliği ise iyi bir hatip olması ve etkili konuşabilmesidir. Demirel yaptığı konuşmalarda halkın bütün katmanlarına ulaşabilmiştir ve kendisi seçmenlerle kurduğu ilişki neticesinde kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır. (Çavuşoğlu, 2016, s. 1049) Dördüncü koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yapan Süleyman Demirel süreç içerisinde özellikle TİP'in güçlenmesine ve komünizmin yükselişine dikkat çekmiştir. 29 Haziran'da AP grubunda bir konuşma yapan Süleyman Demirel, komünizmle mücadele edeceklerini, sol cereyanlara karşı olduklarını ve bu amaçla mücadelede kararlı olduklarını, Türkiye'ye komünizmin giremeyeceğini çünkü ülkenin %98'inin Müslüman olduğunu söylemiştir. Yaklaşan seçimlerde karşılarında bu "mukavemet cephesi" olduğunu ve seçimleri kazandıktan sonra da mücadelelerine devam edeceklerini belirtmiştir. (Milliyet, 30 Haziran 1965, Sayı: 6319)

Alican ise aday olduğu Sakarya'dan milletvekili seçilmek için yeterli oyu alamamış ve daha sonra parti genel merkezine tanınan millî bakiye kontenjanından milletvekili olmayı kabul etmiştir. YTP'ye tanınan kontenjandan Sevinç Düşünsel, Ali İhsan Çelikkan, İrfan Aksu, Nafiz Giray ve Raif Aybar'ın Meclise girmesi YTP Başkanlık Divanınca kararlaştırılmıştır. ("Alican Meclise Giriyor", Milliyet, 17.10.1965, s. 1) Ancak Alican millî bakiye sisteminden yararlanmayı kabul etse de 15.10.1966'da gerçekleşen YTP Kongresinde partinin 1961 Seçimlerinden bu yana oy ve üye kaybettiğini belirterek YTP Genel Başkanlığından ayrılmıştır. ("Alican YTP Genel Başkanlığı'ndan Ayrıldı", Milliyet, 16.10.1966, s. 1) Alican Genel Başkan sıfatıyla kongrede yaptığı son konuşmasında ayrılma nedenini seçim başarısızlıklarının yanı sıra lider ve idareci kadrodaki yetersizliklere ve Anayasa prensiplerinin uygulanması noktasında paydaşların inançsızlığına bağlayarak ülkenin sağ-sol şeklinde bir kutuplaşma ortamı içerisine itildiğini ifade eden bir durum tespiti yapmıştır. (Alican, Milliyet, 16.10.1966, s. 7) Alican 12 Ekim 1969 yılında yapılan genel seçimlerde ise milletvekilliği için adaylık başvurusunda bulunmamıştır. ("65 Milletvekili adaylığını koymadı", Milliyet, 29.08.1969, s.4)

İrfan Aksu Dönemi (15.10.1966 -03.03.1968)

1916 doğumlu İrfan Aksu YTP kurucu üyesidir ve IX, X ve XII. dönemde Isparta'dan milletvekili seçilmiştir. (Çevrimiçi, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, s.861, Erişim Tarihi:18.01.2021) Ayrıca 1946 yılında yaklaşık 3 ay Yalvaç Belediye Başkanlığı görevinde de bulunmuştur. (Çevrimiçi, <https://www.yalvac.bel.tr/tarih>, Erişim Tarihi:08.02.2021) Kendisi bu görevlerine ek olarak Ekrem Alican'ın Genel Başkanlığı döneminde Genel Sekreterlik yapmıştır. (Akça ve Yüzbaşı, 2020, s. 1245) Aksu'nun YTP Genel Başkanı seçilmesi ise Alican'ın Genel Başkanlığı bıraktığı YTP 3. Büyük Kongresinde söz konusu olmuştur. Kongrede söz alan delegeler Ekrem Alican'ın ayrılmasının iyi olmayacağını ifade etmelerine rağmen Alican'ın fikri değişmemiş, Genel Başkanlıktan istifa etmiş ve kendisi sadece Genel İdare Kurulunda yer almayı tercih etmiştir. Alican'ın yanı sıra kongrede Genel İdare Kurulu üyeliğine Yusuf Azizoğlu, İrfan Aksu, Raif Aybar, Sevinç Düşünsel, Hasan Kangal, Recai İskenderoğlu, Nihat Diler, Fikri Akurgal, Mehmet İzmen, Ali İhsan Çelikkan, Süleyman Arif Emre, Azmi Erdoğan, Emin Gündoğdu, Muslih Görentaş, Kasım Kufrevi, Mithat San, Mustafa Agabilgin, Süreyya Tamay, Nihat Doğan, Nafiz Giray, Ali Karahan, Hayrettin Lüleci, Tevfik Güneşan ve Nurettin Aynuksa seçilmiştir. ("Delegeler Alican'ın YTP Başkanı Kalması İçin Israr Ediyor", Milliyet, 17.10.1966, s. 1) Bu kongrede Azizoğlu'nun da adaylığı söz konusu olmuş ancak Azizoğlu'nun aday olmayacağını açıklaması üzerine delegeler tarafından en güçlü aday Aksu olarak görülmüştür. (Çolak, 1997, s. 214) Bu süreçte 320 delegenin katıldığı kongrede başkanlığa Isparta Milletvekili ve Genel Başkan Adayı

İrfan Aksu'nun oybirliği ile seçilmesi Aksu açısından YTP'nin yeni Genel Başkanı olacağına somut bir işareti olmuştur ve ardından seçimlere geçilmiştir. (Milliyet, 16.10.1966, s. 7) Aksu 1966 yılında yapılan seçimli kongrede YTP Genel Başkanlığına seçilmiş ve çalışma arkadaşları olarak ilk etapta Genel Başkan Yardımcılıklarına Recai İskenderoğlu ile Arif Emre seçilmiştir. Genel Sekreterlik görevini ise Nihat Doğan üstlenmiştir. (Milliyet, 19.10.1966, s. 1)

Aksu dönemi doğal olarak YTP'nin muhalefet görevini ifa etmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. YTP bu süreçte 1965 Genel Seçimleriyle birlikte ilk defa tek başına iktidara gelen AP iktidarına yönelik eleştirilerini de dile getirmiştir. Ancak YTP sola karşı başta AP olmak üzere diğer partileri iş birliğine de davet etmiştir. (Çolak, 1997, s. 214) Bu dönemde küçük partilerin birleşmesi teşebbüsleri de olmuş, CKMP adına İsmail Hakkı Yılanlıoğlu tarafından Aksu ve Osman Bölükbaşı'nın ikna edilmesi için görüşmeler yapılmıştır. ("Yılanlıoğlu Üç Küçük Partinin Birleşmesine Çalışıyor", Milliyet, 02.03.1967, s. 1) Fakat Yılanlıoğlu'nun girişimleri Aksu tarafından karşılık bulmamıştır. ("Yılanlıoğlu Üç Küçük Partinin Birleşmesine Çalışıyor", Milliyet, 02.03.1967, s. 7) Sürecin devamında YTP açısından hayati öneme sahip diğer siyasi gelişme ise AP ile birleşme meselesidir. Çünkü bu yüzden İrfan Aksu hariç Başkanlık Divanı üyelerinin istifa ettikleri anlaşılmaktadır. İstifa edenler arasında Genel Sekreter Nihat Doğan, Genel Başkan Yardımcıları Süleyman Arif Emre, Recai İskenderoğlu, Genel Sekreter Yardımcısı Ali Karahan ve Muhasip Üye Emin Gündoğdu bulunmaktadır. ("YTP Başkanlık Divanı İstifa Etti", Milliyet, 15.07.1967, s. 1) Aksu döneminde birleşme girişimleri sonuçsuz kalmış, Aksu'nun belediye başkanlığı görevine benzer şekilde Genel Başkanlık görevi de çok uzun sürmemiş ve 3 Mart 1968 tarihinde sona ermiştir. (Milliyet, 03.03.1968, s. 1) Kendisi 12 Ekim 1969 yılında yapılan genel seçimlerde de milletvekilliği için adaylık başvurusunda bulunmamıştır. (65 Milletvekili Adaylığını Koymadı, Milliyet, 29.08.1969, s. 4)

Yusuf Azizoğlu Dönemi (03.03.1968 -01.03.1970)

1917 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen Yusuf Azizoğlu'nun siyasi kariyeri 1946 yılında Silvan Belediye Başkanı seçilmesiyle başlamıştır. Kendisi yerel yönetim tecrübesinin ardından beş dönem Diyarbakır'dan milletvekili seçilmiş ve ayrıca ikinci İnönü hükûmetinde Sağlık Bakanı olarak görev yapmıştır. (Kutluay, 2019, s. 278) Azizoğlu YTP'de siyaset yapmadan önce ise Ekrem Alican, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Mustafa Ekinci, Turan Güneş, Cihat Baban ve diğer bazı kişilerle birlikte DP'den ayrılarak HP'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. (Kardaş, 2020, s. 34) Kendisi 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından ise siyasete YTP'de devam etmeye başlamıştır. Azizoğlu'nun YTP adayı olarak girdiği ilk genel seçim ise 1961 Genel Seçimleridir. Azizoğlu 1961 Seçimlerinde Diyarbakır'dan üçüncü kez milletvekili seçilerek Meclisteki çalışmalarına devam etmiştir. Kendisinin yeni dönemde YTP kurumsal kimliği altında daha aktif bir parlamenter olduğunu Azizoğlu'nun Meclis Başkanı adayı olmasından anlıyoruz. (Kutluay, 2019, s. 282) Azizoğlu Meclis Başkanlığı için yapılan seçimlerde katıldığı bütün turlarda en yüksek oyu almıştır. Ancak yeterli çoğunluğun sağlanamayarak Meclis Başkanı'nın seçilememesi üzerine siyasi tikanıklığın aşılması ve konsensüs sağlanması için adaylıktan çekilmiştir. (Meclisi Tutanak Dergisi, D.1., C.1, T.1, B.3, s. 25) Yusuf Azizoğlu'nun adaylıktan çekilmesi üzerine 1 Kasım 1961'de Fuat Sirmen Meclis Başkanı seçilmiş ve bu görevini 10 Ekim 1965 yılına kadar devam ettirmiştir. (TBMM Albümü, 2.Cilt 1950-1980, s. 769) Bu süreçte YTP partizanca tavır takınmama ilkesi gereğince ve diğer partilerle diyalog geliştirerek, iş birliği yoluyla tikanıklığın aşılmasında büyük rol oynamıştır. Geçiş dönemi olarak kabul edilen bu süreçte YTP yetkilileri Azizoğlu'nun üstüne düşen görevi yerine getirdiğini düşünmüştür. (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1., C.1, T.1, B.3, s. 30)

YTP Diyarbakır Milletvekili Azizoğlu'nun Genel Başkan olması ise 3 Mart 1968 tarihinde YTP Başkanlık Divanı üyelerinin istifa etmesi üzerinedir. (Milliyet, 03.03.1968, s. 1) Azizoğlu'nun Genel Başkan seçildikten sonraki amacı her ne kadar YTP teşkilatlarını güçlendirmek olsa da onun aynı zamanda AP ve CHP gibi daha güçlü parti teşkilatları karşısında oldukça zor bir görev üstlendiği söylenebilir. (Kutluay, 2019, s. 279) Azizoğlu bu amaçla eski CHP'li Senatör Tahsin Banguoğlu'nu, Tefik Rüştü Aras'ı, Kılıç Ali ve arkadaşlarını, Cemal Hüsnü Taray'ı, Zühtü Uray'ı, Firuz Kesim'i, Bülent Uşaklıgil'i, Hadi Okan'ı, Behice Aras, Belkıs Uray, Nejat Saner, Elpida Trangopula gibi eski siyasileri YTP'ye transfer etmiştir. (Çolak, 1997, s. 225) Azizoğlu bu girişimleri dâhilinde partisini 2 Haziran 1968 tarihinde yapılan yerel seçimlere götürmüştür. Ancak bu süreçte YTP'nin 1968'de yapılan Senato seçimlerine¹⁰ girmeme kararı aldığı anlaşılmıştır. (Kutluay, 2019, s. 279) YTP'nin yerel seçimlerdeki performansı ise Tablo 5'te yer almaktadır:

Tablo 5: 2 Haziran 1968 Yerel Seçim Sonuçları

Parti	Oy Dağılımı (%)	Kazanılan Belediye Başkanlığı
AP	49.06	681
BP	1.64	-
CHP	27.90	289
CKMP	1.00	6
GP	6.62	24
MP	3.50	12
TİP	2.72	1
YTP	0.72	-
BAĞIMSIZ	6.83	230
TOPLAM	100	1243

Kaynak: D.Ali Arslan, 1963'ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s.9-10.

Yerel seçimlerdeki büyük başarısızlık partinin kan kaybetmekte olduğunun önemli bir işareti olsa da YTP'yi 12 Ekim 1969 Seçimlerine yine Azizoğlu götürmüştür. Seçim döneminde ise şiddet eylemleri sokağa yansımış, 1968'de Amerikan filozofunun İstanbul'a gelişi üzerine çıkan olaylar ve 1969 yılında tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen büyük çaplı toplumsal olaylar yaşanmıştır. (Çolak, 1997, s. 222-223) 6. Filonun Türkiye'yi ziyaretiyle başlayan eylemler 1969 yılına kadar devam etmiş ve toplumsal kutuplaşma bu yıllarda had safhaya ulaşmıştır. (Tekin ve Okutan, 2012, s. 171) Bu olumsuz ortamda seçim çalışmalarını sürdüren Azizoğlu seçim öncesi bir yandan eski Demokratların desteğini sağlama girişiminde bulunmuş diğer yandan ise 40 ilde var olan parti teşkilatının sayısını arttırmaya çalışmıştır. Her ne kadar kendisi YTP'yi bölgesel bir parti olma özelliğinden kurtarmaya çalışsa da Azizoğlu 1969 Seçimleri öncesi seçim gezisine daha önceki seçim gezilerinde olduğu gibi doğu ve güneydoğudan başlamayı tercih etmiştir. Partinin genel seçimlerdeki sloganları ise "vatandaşın sözü, YTP'nin özüdür", "YTP'ye ver oyunu, rahat ettir soyunu", "Ne yatağa hasta ne hastaya yatak amaç değildir.", "Sağlıklı, güçlü, bilgili, imanlı gençlik rejimin güvencesidir." olarak belirlenmiştir. (Çolak, 1997, s. 232-235) Genel seçim sonucu Tablo 6'da yer almaktadır:

¹⁰ 2 Haziran 1968'de yapılan seçimlerin sonucunda 1.sırayı %49,9 oy oranıyla AP, 2.sırayı %27,1 oy oranıyla CHP almıştır. 3 ve 4. sıraları GP ve MP, 5 ve 6. sıraları ise TİP ve CKMP paylaşmıştır. AP 23 ilde 38, CHP 11 ilde 13 senatör çıkarmıştır. AP sandalyelerin %71,7'sini, CHP ise %24,5'ini almıştır. **bkz.** Erol Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Tesav Yayınları, Ankara 2010, s.287.

Tablo 6: 12 Ekim 1969 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oyu	%	Milletvekili
AP	4.229.712	46,6	256
CHP	2.487.006	27,4	143
GP	597.818	6,6	15
BĞMZ	511.023	5,6	13
MP	292.961	3,2	6
MHP	275.091	3	1
BP	254.695	2,8	8
TİP	243.631	2,7	2
YTP	197.929	2,2	6
Toplam	9.086.296	%100	450

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (Erişim Tarihi: 30.01.2021).

Ortaya çıkan bu sonuçlar YTP açısından 1968 Yerel Seçim sonuçlarına bir paralellik arz etmektedir. Ayrıca 1969 yılında yapılan seçimler toplumsal kargaşanın engellenmesinde yeterli olmadığı gibi hükümet içi anlaşmazlıklara ve siyasi bölünmelere de neden olmuştur ve yaşanan toplumsal gerilim ortamının yatışması noktasında bir konsensüs sağlanamamıştır. (Acar, 2018, s. 471) Azizoğlu'nun 1969 Genel Seçim sonuçları ile alakalı yaptığı değerlendirmede ise: "Bu kararı millet vermiştir. Bize düşen iş milletin kararına saygı göstermektir...Samimi temennimiz odur ki büyük partilerimiz bugüne kadarki nahoş teşebbüslerden ders alsınlar ve milli menfaatler çizgisinde yaklaşma alışkanlığına kavuşsunlar." (Milliyet, 14.10.1969, s.11) demektedir. YTP, 1969 Seçimlerinde Diyarbakır, Mardin, Muş ve Van olmak üzere dört ilden milletvekili çıkarmıştır. Diyarbakır'dan Yusuf Azizoğlu, Nazif Yıldırım, Bahattin Karakoç, Mardin'den Seyfi Güneşan, Muş'tan Nimet Ağaoğlu ve Van'dan Müslih Görentaş milletvekili seçilmiştir. (Milliyet, 14.10.1969, s. 4) Ancak seçilen isimlerden üçü daha sonra AP'ye geçmiştir. Bu gelişmenin ardından Azizoğlu YTP Genel Kuruluna istifasını sunmuştur. Azizoğlu kurul sonrası düzenlediği basın toplantısında ise istifa nedeninin seçimlerdeki başarısızlık ve sağlık problemleri nedeniyle olduğunu açıklamıştır. (Kutluay, 2019, s. 279) Kendisi sağlık sorunları nedeniyle 1 Mayıs 1970 tarihinde vefat etmiştir. (Maviş, 2019, s. 42)

Tahsin Banguoğlu Dönemi (01.03.1970 -26.01.1971)

Hasan Tahsin Banguoğlu 1904'te dünyaya gelmiştir. (Dere, 2012, s. 25) Kendisi 1943-1950 yılları arasında CHP Bingöl milletvekilliği, 1948-1950 yılları arasında Millî Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. Banguoğlu 1950-1961 yılları arasında ise siyaseti bırakarak ara verdiği akademik hayatına devam etmiştir. Ardından 1961 yılında siyasete geri dönen Banguoğlu Edirne senatörü seçilmiştir. (Çevrimiçi, <https://www.tck.org.tr/corporate/1551132031.pdf>, Erişim tarihi:29.01.2021, s. 23) Banguoğlu Senatörlük görevi devam ederken, 19.03.1968 tarihinde CHP'den istifa ederek Genel Başkan Yusuf Azizoğlu'nun partiyi toparlamaya çalıştığı dönemde YTP üyesi olmuştur. (Milliyet, 20.03.1968, s.1) Kendisi partiye üye olduktan yaklaşık 2 yıl sonra 01.03.1970 tarihinde YTP Genel Başkanı seçilmiştir. (Milliyet, 02.03.1970, s. 1) Banguoğlu aslında erime süreci içine girmiş olan bir siyasi partinin Genel Başkanı olmuştur. Bu nedenle partisini Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Güven Partisi (GP) ile birleştirerek merkez sağın güçlü bir partisi haline getirmeye çalışmıştır. Ancak bu noktada YTP'ye mensubiyeti devam etmekte olan üyelerin çoğunun DP fikriyatına çok daha yakın durduğu da unutulmamalıdır. (Bozkır, 1996, s. 137-138) Her siyasi partinin iktidara tek başına sahip olma ihtimalinin zayıf olduğu düşünüldüğünde aslında Banguoğlu'nun birleşme hamlesinin pragmatik bir tavır olduğu kabul edilebilir. (Çam,

2011, s. 416) Bu minvalden hareketle Banguoğlu dönemindeki en önemli gelişmenin GP ile YTP'nin birleşmesi süreci olduğu kabul edilebilir. YTP üst yönetimi Genel Başkan seviyesinde bu birleşmeyi desteklerken delegeler bu girişime sıcak bakmamıştır. (Bozkır, 2007, s. 285) Yapılan görüşmelere MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın karşı olmasına rağmen Bölükbaşı gibi düşünmeyen MP'lilerin YTP ve GP üyeleriyle yaptığı görüşmeler basına yansımıştır. Bu konudaki ilk toplantı YTP Genel Merkezinde yapılmış MP' lilerden Ahmet Bilgin, İsmet Kapısız ve Faruk Önder, YTP'den bizzat Genel Başkan Banguoğlu ve Senatör Azmi Erdoğan, GP'den Turhan Feyzioğlu ve Süreyya Koç toplantıya iştirak etmiştir. Buradaki amaç olağanüstü kongreyi toplayarak birleşme kararı alınmasına yöneliktir. (Milliyet, 14.12.1970, s. 3) Ancak bu girişimlerin parti tabanı tarafından engellenmesi Banguoğlu'nun birleşmenin mümkün olmadığını görmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Banguoğlu 26 Ocak 1971 tarihinde YTP Genel Başkanlığından istifa etmiştir. Bu gelişmeden sadece üç gün sonra Eski YTP Genel Başkanı Tahsin Banguoğlu'nun, YTP Genel Başkan Vekili Prof. Süreyya Tanay, Eski YTP Yönetim Kurulu üyelerinden Kars Milletvekili Sevinç Düşünsel, Tefvik Samurbaş, Ahmet Kadioğlu, Erdoğan Ünver, Mahir Güvenir ve Rıza Malatyalı ile birlikte oy birliğiyle Güven Partisi Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildiği görülmüştür. (Bozkır, 2007, s. 285) Banguoğlu döneminden yaklaşık iki ay sonra ise 12 Mart 1971 tarihinde hükûmete muhtıra verilerek yeni bir döneme geçiş yapılmıştır. (Günel, 2006, s. 51)

Nihat Doğan Dönemi ve YTP'nin Sonu (26.01.1971 -18.03.1973)

1928 doğumlu Gazeteci ve Yazar Nihat Doğan, YTP'nin son Genel Başkanı'dır ve YTP'nin XIII. Dönem Sivas milletvekilidir. (Çevrimiçi, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf, s.886, (Erişim Tarihi:18.01.2021) Doğan, İrfan Aksu döneminde YTP'de Genel Sekreterlik görevinde de bulunmuştur. (Milliyet, 19.10.1966, s. 1) Ardından kendisi AP ile birleşmesi gerektiği fikrinin gerçekleşmemesi üzerine Genel Sekreterlik görevinden istifa etmiştir. ("YTP Başkanlık Divanı istifa etti", Milliyet, 15.07.1967, s. 1) Doğan, Tahsin Banguoğlu'ndan sonra YTP'nin kongre kararıyla kapatıldığı 19.03.1973 tarihine kadar partide Genel Başkanlık vazifesini üstlenmiştir. (Tuncer, 2002, s. 415) Ancak YTP, 12 Mart 1971 Muhtrası'ndan sonra,Doğan'ın Genel Başkanlığı döneminde hukuken siyasi bir parti niteliği taşımaya devam etse bile siyaset bilimi açısından bir siyasi parti olarak kabul edilemez. Çünkü YTP bu süreçte iktidar konusunda hiçbir iddiaya sahip değildir, parti örgütlerinin yaygınlığı kalmamıştır ve partiyle ilgili toplumsal bir dayanak bulmak söz konusu bile değildir. (Çam, 2011, s. 416) Ek olarak YTP'nin 1971 yılında TBMM'de sadece 1 temsilcisi bulunmaktadır ve Senatoda ise YTP Diyarbakır Senatörü Azmi Erdoğan'ın istifasıyla temsilcisi kalmayan parti zaten silinme düzeyine gelmiştir. Bu durumda Genel Başkan Doğan fesih kararı alarak AP ile birleşmekten başka bir çare bulamamış âdeta bu durum bir zorunluluk hâlini almıştır. Parti üst yönetiminin bir kısmı ve genel kurul üyeleri AP Genel Merkezinde yapılan "Güç Birliği" töreniyle AP'ne girmişlerdir. Bu törende Nihat Doğan iki kardeş partinin geç kalmış bir mutluluğu paylaştıklarını ileri sürmüştür. Törende konuşan Demirel ise şunu belirtmiştir:

...AP ile YTP'nin birleşmesi aslında aynı davaların davacıları olan arkadaşların bir araya gelmeleridir. Düzen,mutlak anlamda vatandaşın çoğunluğunun bir arada bulunmasıyla mümkündür. YTP'nin aldığı karar ile Türkiye'de düzene hizmet devam edecektir. Bu ortamda insan haklarına dayalı refah ve mutluluğun sağlanması da kolaylaşacaktır.

1961'de Türk siyasi yaşamına giren ve o dönemden bu yana devamlı surette bölünmeye maruz kalan YTP, AP saflarına katılmış ve bu gelişme AP'ye Senatoda sadece 1 sandalye kazandırmıştır. (Çolak, 1997, s. 247-248) Yaşanan siyasi gelişmeler, AP ile aynı zaman dilimi içinde kurulan YTP'nin Türk siyasetinde kendisine kalıcı bir yer edinemediğini göstermiştir. (Günel, 2006, s. 51)

Sonuç

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından demokrasiye yeniden geçiş sürecinde, DP'nin geride bıraktığı siyasi boşluğu doldurmak amacıyla kurulan YTP, 1961-1973 tarihleri arasında Türk siyasal hayatında varlık göstermiştir. Ancak aynı seçmen kitlesine AP ile seslenen YTP, 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri hariç bu amacına ulaşamamıştır. AP ise 10 Ekim 1965 Genel Seçimlerinde bu boşluğu tam olarak doldurmuştur. Ülkeyi 4. koalisyon hükûmetinin 10 Ekim 1965 Seçimlerine götürmesi üzerine ise YTP'nin çok dramatik bir şekilde oy kaybına uğradığına şahit olunmaktadır. Böylece YTP'nin DP tabanına ulaşma amacı 15 Ekim 1961 Seçimleri hariç hiç gerçekleşmemiştir. YTP bu gelişmelere rağmen 1961-1965 döneminde II. İnönü hükûmetinde ve bu dönemin sonunda kurulan seçim hükûmetinde koalisyon ortağı olmayı başarmıştır ve Ekrem Alican planlı ekonomiye geçiş döneminde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcı sıfatıyla ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Süleyman Demirel'in AP lideri seçilmesiyle ve akabinde AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1969 arası dönemde YTP'nin bölgesel bir parti niteliğine büründüğü çalışmamızda tespit edilmiştir. Partinin zayıflamasına Ekrem Alican'ın çağdaşı olan siyasi liderlerin aksine popülist siyaset söyleminden uzak durmasında neden olmuştur. Ekrem Alican'ın sergilediği bu yaklaşım onun karizmatik bir lider hâline gelmesini engellemiştir. Çünkü kendisi siyasi popülizmden uzak söylemlere sahip olan bir siyasetçidir. Partinin zayıflamasının diğer nedeni ise YTP'nin kuruluşunun ardından başka partilerle birleşmesi gerektiği fikrinin parti içinde devamlı surette tartışılmasıdır. Bu durum parti içinde bazı hiziplerin doğmasına neden olmuştur. AP ile birleşmesi fikri parti içinde sürekli söz konusu olmuşken özellikle Tahsin Banguoğlu döneminde GP ve MP gibi küçük partilerle birleşmesi gerektiği fikrinin hayata geçirilmesine çok yaklaşmıştır ancak bu mümkün olmamıştır.

Ekrem Alican tahsilli, tecrübeli ve donanımlı bir lider olmasına rağmen MBK döneminde bakanlık yapmış olması, Cemal Gürsel'le olan yakın ilişkisi ve CHP ile kurulan koalisyon hükûmeti ve Süleyman Demirel'in karizması Ekrem Alican'ın kurucu genel başkanı olduğu YTP'yi zayıflatmıştır. Alican'ın ardından liderlik 1966'da İrfan Aksu'ya, sonrasında 1968'de Yusuf Azizoğlu'na, sonrasında 1970'te Hasan Tahsin Banguoğlu'na, son olarak da 1971'de Nihat Doğan'a geçmiştir. Bu durum partiyi sonraki yıllarda daha çoğulcu bir yapıya yaklaştırmıştır. Ancak Ekrem Alican sonrası İrfan Aksu döneminde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden (CKMP) gelen birleşme önerileri reddedilmiş, YTP tabanından gelen AP ile birleşme önerileri sonuçsuz kalmış ve Başkanlık Divanı üyeleri bu duruma tepki göstererek istifa etmişlerdir. İrfan Aksu dönemi doğal olarak YTP'nin Mecliste muhalefet görevini yerine getirdiği bir dönem olmuştur. Yusuf Azizoğlu döneminde ise bazı önemli siyasiler YTP'ye transfer edilerek parti güçlendirilmeye çalışılsa da bu durum seçim sonuçlarına yansımamış ve YTP bölgesel bir parti olduğu görünümünü vermeye devam etmiştir. Yaşanan bu süreçte artık iktidar konusunda hiçbir iddiası kalmayan, parti örgütlerinin yaygınlığı tükenen ve toplumsal bir dayanak bulamayan YTP kapatılmıştır. YTP'nin fesih kararı alması geride kalan nüvelerin AP'ye katılmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada askerî vesayet yönetiminin üstü kapalı desteğiyle kurulan siyasi partilerin Türk siyasal hayatında kalıcı bir yer edinemediği YTP örneği üzerinden tespit edilmiştir. Çünkü bu tür girişimler seçmen kitlesi yönünden siyasetin doğal mecrasına müdahale edildiği düşüncesini doğurmaktadır. Örneğin 1983'te Kenan Evren'in yönlendirmesiyle Emekli Orgeneral Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nde de (MDP) bu duruma benzer gelişmeleri görmek mümkündür. Çünkü MDP siyasi hayatımızda sadece üç yıl varlığını devam ettirebilmiş ve ardından 1986 yılında kongre kararıyla kapatılarak tüzel kişiliğine son verilmiştir. YTP ise yaklaşık oniki yıl tüzel kişiliğini devam ettirmeyi başarmıştır.

YTP bu yönden diğer örneklerin aksine siyasal hayatta tutunmaya çalışan daha uzun ömürlü bir örnek olmuştur da bu durum çalışmanın sunucunu değiştirmemiştir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

- Acar, H. (2018). Türk siyasal hayatında anti-demokratik bir müdahale örneği olarak 12 Mart 1971 muhtırası. İçinde H. Acar (Ed), Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze Türk Siyasal Hayatı, Ankara, Nobel Yayınevi.
- Ahmad, F. (1992). Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), İstanbul: Hil Yayınları.
- Akça, B., Yüzbaşı, E. (2020). Çok partili siyasete geçiş ile demokrat parti döneminde Isparta'da milletvekili seçimleri. Tarih ve Gelecek Dergisi, 6(4).
- Alkan, M.Ö. (2015). Seçim afişleri parti amblemleri ve demokrasi tarihimize dair notlar. Birikim Dergisi, 313, 114-126.
- Altınbaş, S. (2021). Türkiye'de Siyasal Parti Tipolojileri, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Araslı, O. (1972). Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı, Ankara: Sevinç Matbaası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arklan, Ü., Tanacı, F. (2020). Seçim kampanyalarına beyannameler bağlamında bir bakış: 31 Mart 2019 yerel seçimleri örneğinde karşılaştırmalı bir inceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11 (26), 1-29.
- Aykutalp, A. (2018). Siyasal Parti Tipolojileri ve Türkiye. İçinde A.C. Çiçek, A.Çelik ve B. Handemir (Ed), Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye, Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Bozkır, G. (2007). Türk siyasal hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6 (15), 275-308.
- Bozkır, G. (1996). Türk siyasal hayatında Güven Partisi-Milli Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, S. (2007). Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Civelekler, İ.H., Önder S. (2020). Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın hayatı, kişiliği ve eserleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi, 3 (4), 30-66.
- Çam, E. (2011). Siyaset Bilimine Giriş, 10.Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2018). 27 Mayıs 1960 Darbesinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Tartışma. İçinde H. Acar (Ed), Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze Türk Siyasal Hayatı, 333-366: Ankara: Nobel Yayınevi.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Merkez sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül sonrası partileşme. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (22), 165-178.
- Çavuşoğlu, H. (2016). Süleyman Demirel'in siyasal hayatı ve kişisel özellikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(3), 1043-1051.
- Çaylak, A., Baran, H. (2017). Türkiye'de Kemalist rejimin ordu ve anayasa ile pekişmesi ve darbeler arası dönem (1960-1970). İçinde A. Çaylak, S.A. Avcu (Ed), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çolak, M. (1997). Yeni Türkiye Partisi (1961-1973). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Dağcı, G.T.T. (2003). Ekrem Alican'ın siyasal hayatı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Demir, F. (1997). Siyasi Parti Sistemleri ve Türk Siyasi Partiler Kanunu, İzmir: Tükelmat Aş Yayınları.
- Dere, İ. (2012). Hasan Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı Dönemi.

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*, 4.Baskı, Ergun Özbudun (Çev), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gunther, R., Diamond, L. (2013). *Species of political parties: a new typology*. Sage Publications, 9 (2), 167-199.
- Günel, E. (2006). *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Handemir, B., Çelik, A. (2018). *Türkiye’de parti sistemleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 67 (4), .697-733.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.
- İba, Ş. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kapani, Münici. (2019). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Serbest Akademi Yayınları.
- Karakoç, R. (2017). *Parti İçi Demokrasi: Türkiye, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri Karşılaştırması*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karataş, M. (2020). 27 Mayıs 1960 sonrası merkez sağda bir siyasal aktör olarak Ferruh Bozbeyle ve demokratik sağ düşüncesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 126 (248), 211-230.
- Kardaş, C. (2020). X ve XI. Dönem TBMM’de Diyarbakır Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1954-1960) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılağız, N. (2007). *Türk Siyasal Hayatı’nda 1965 Seçimleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kutluay, O. (2019). Diyarbakır milletvekili Yusuf Azizoğlu ve meclis faaliyetleri, İçinde O. Bozan, H. Asan, H. Yıldız, M.S. Erpolat (Ed), *Tanzimattan Günümüze Diyarbakır*, Cilt 2, 277-304: Ankara: Manas Yayınları, 2019, ss.
- Maviş, M. (2019). IX. Dönem TBMM Diyarbakır Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1950-1954). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger’in siyasal partileri ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 23-51.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Özkan, D. (2018). 27 Mayıs Darbesi’nin Türkiye’nin ekonomik politikasına etkisi: planlı kalkınma dönemine geçiş. İçinde H. Acar (Ed), *Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- RUBİN, B., HEPER, M. (2002). *Political parties in Turkey*, London: Frank Cass and Company Limited.
- ŞAHİN, M. (2020). Öncü: 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi’nin ardından çıkan bir gazetenin tarihi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 251-274.
- Tekin, Y., Okutan, Ç. (2012). *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Tuncer, E. (2012). *1961 Seçimleri*, Ankara: Tesav Yayınları.
- Tuncer, E. (2010). *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Ankara: Tesav Yayınları.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-1999)*, Ankara: Tesav Yayınları.
- Turgut, N. (1986). *Türkiye’de siyasal muhalefet olgusu ve anlayışı*. E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay (Ed), *Türk Siyasal Hayatı’nın Gelişimi*, 413-460: İstanbul: Bta Basım Yayın Dağıtım Aş.

Resmi Belgeler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (1961, 13 Aralık). 30-1-0-0/48-286-1, 13.02.1961-00-00-

0000.

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, C.1, Toplantı 1, Birleşim 3.
 Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965.
 Yeni Türkiye Partisi Seçim Bildirisi, 1969.
 Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1963.
 Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, Nebioğlu Yayınevi, 1961.

Gazeteler

- (1961, 22 Temmuz). Milliyet, 1.
 (1961, 17 Eylül). Milliyet.
 (1961, 18 Eylül). Milliyet.
 (1961, 11 Kasım). Milliyet.
 (1961, 03 Aralık). Milliyet.
 (1963, 14 Ekim). Mahalli Seçimlerin Önemi. Milliyet.
 (1965, 30 Haziran). Milliyet.
 (1965, 17 Ekim). Alican Meclise Giriyor. Milliyet.
 (1966, 16 Ekim). Milliyet, 7.
 (1966, 16 Ekim). Alican YTP Genel Başkanlığından Ayrıldı. Milliyet.
 (1966, 16 Ekim). Alican. Milliyet.
 (1966, 17 Ekim). Delegation Alican'ın YTP Başkanı Kalması İçin Israr Ediyor. Milliyet.
 (1966, 19 Ekim). Milliyet, 1.
 (1967, 02 Mart). Yılanlıoğlu Üç Küçük Partinin Birleşmesine Çalışıyor. Milliyet.
 (1967, 15 Temmuz). YTP Başkanlık Divanı İstifa Etti. Milliyet.
 (1968, 20 Mart). Milliyet, 1.
 (1968, 03 Mart). Milliyet, 1.
 (1968, 20 Mart). Milliyet, 1.
 (1969, 29 Ağustos). 65 Milletvekili Adaylığını Koymadı. Milliyet.
 (1969, 14 Ekim). Milliyet, 1.
 (1969, 14 Ekim). Milliyet, 4.
 (1970, 02 Mart). Milliyet, 1.
 (1970, 14 Aralık). Milliyet, 3.
 (1961, 14 Şubat). Öncü, 1.
 (1961, 15 Şubat). Öncü, 1.
 (1961, 25 Şubat). Öncü, 1.
 (1961, 10 Mart). Öncü, 1.
 (1961, 12 Mart). Öncü, 1.
 (1961, 14 Mart). Öncü, 1.

İnternet Kaynakları

- Medyabar.com, Erişim Tarihi: 18.01.2021, <https://medyabar.com/roportaj/2753213/40-soruda-ekrem-alican-ve-adapazari>.
 TBMM, Erişim Tarihi: 18.01.2021, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1-4.pdf.
 TBMM, Erişim Tarihi: 18.01.2021, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf,s.886.
 TBMM, Erişim Tarihi: 18.01.2021, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf,s.861.
 Türk Coğrafya Kurumu, Erişim Tarihi: 18.01.2021, <https://www.tck.org.tr/corporate/1551132031.pdf,s23>.
 Yalvaç Belediyesi, Erişim Tarihi: 18.01.2021, <https://www.yalvac.bel.tr/tarih>.

Ek 1: YTP'nin Kurucuları

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Y E N İ T Ü R K İ Y E P A R T İ S İ :

KURULUŞU : 15.2.1961

K u r u c u l a r :

İrfan Aksu	Doktor, Eski İsparta Mebusu
Ekrem Alican	Kurucu Meclis Üyesi, eski Maliye Bakanı
Halif Aybar	Eski Bursa Mebusu
Hikmet Balbez	Profesör, Avukat
Esat Eğilmez	Em.Tabib General
Hasan Kungal	Avukat, eski Tokat Mebusu
Sarri Öktem	Em.Tümgeneral
Mithat San	Y.Elektrik Mühendisi, eski Bursa Mebusu
Cahit Talas	Eski Çalışma Bakanı.Profesör
Aydın Yalçın	Profesör

5

030	01			42	226	1	
-----	----	--	--	----	-----	---	--

Kaynak: BCA,30-11-1-0/163-23-11,14.10.1943-00-00-0000.

Ek 2 .YTP Kurucuları ile İlgili Detaylı Bilgi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
HÜRRIYET ARŞİVİ

Y E N İ T Ü R K İ Y E P A R T İ S İ

KURULUŞU: 13.2.1961

K u r u c u l a r

İRFAN AKSU:

Halen Bahçelievler,7.cadde,17 numarada ikamet etmekte olup Yalvaç 1916 doğumludur.Tıp Fakültesi mezunudur,doktorluk yapmaktadır.1954-1957 devresi Isparta D.P.Millet Vekili seçildiği öğrenilmiştir.

EKREM ALİ CAN:

Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olup evli ve iki çocuk babasıdır.1916 doğumludur.Demokrat Partinin 10.cu devre Sakarya Mebusu iken ayrılarak Hürriyet Partisini kurduğu,inkılâbı müteakip bir müddet Maliye Bakanlağı yaptığı ve istifa ederek ayrıldıktan sonra Kurucu Meclise aza seçildiği,Yeni Türkiye Partisinin Kurucusu ve aynı zamanda bu Partinin Başkanı olduğu,anlaşılmıştır.

RAİF AYBAR:

Aslen Bursa Karacabey 1915 doğumludur.Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur.Evli ve iki çocuğu vardır.Halen Avukatlık yapmaktadır.1954-1957 D.P.Bursa Milletvekili seçildiği ve bilâhare Demokrat Partiden ayrılarak Hürriyet Partisine girdiği öğrenilmiştir.

HİKMET BELBEZ:

Aslen İstanbul'ludur.Bir müddet Ticaret Mahkemesi Reisliği yapmış,bilâhare Hukuk Fakültesine profesör olarak girmiştir.Bu yerde öğretim üyesi olarak bulunmakta iken 147 ler arasında olduğu anlaşılaraq bu vazifesinden çıkarılmıştır.Sabık Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Umumi Kâtipliğini yapan Fikret Belbez'in kardeşidir.Halen İş Bankası Genel Müdürlüğü Hukuk Baş Hukuk Müşavirliğini yapmaktadır.Fakülte muhitinde şimdiye kadar hiçbir suretle siyasetle meşgul olmadığı,eşinin evvelce Hürriyet Partisine girdiği öğrenilmiştir.

030	01			12	226	1
-----	----	--	--	----	-----	---

2

ESAT EĞİLMEZ
ESAT EĞİLMEZ
ESAT EĞİLMEZ

ESAT EĞİLMEZ:

Mehmet oğlu, 1320 İstanbul doğumludur. Çanakkale nüfusuna kayıtlıdır. Evli ve çocuksuzdur. Halen Kavacık Subayevleri, Kemalettin Sami Paşa caddesi, 19 numaralı kendi evinde ikamet etmektedir. DYP iktidarı zamanında "3. ordu emrine tayin edilmiş ise de gitmediği ve D. Partiye son derece bağlı bulunduğu, halen Jandarma Genel Komandanlığı Başhekimisi olarak tayin edildiği öğrenilmiştir.

HASAN KANGAL:

Balıkesir 1916 doğumludur. Hukuk Fakültesi mezunu olup Avukatlık yapmaktadır. 1954-1957 yılları arası D. P. Tokat Milletvekili seçildiği ve D. Partiye bağlı bulunduğu, sabıklar zamanında Parti nüfuzundan istifade ettiği söylenmektedir.

Sırrı Öktem:

Emekli Topçu Tüm. General olup Kavaklıdere, Bestekâr sokak, No:66/11 de ikamet eder. İnkilâbı müteakip emekliye sevk edilmiş ve Yeni Türkiye Partisine intisabetmiştir.

MİTHAT SAN:

Yüksek Elektrik Mühendisi olup Nebusevlerâ, Süslü sokak, No:28 de ikamet etmektedir. İnkilâbı müteakip emekliye sevk edilmiştir. Karısının Alman ırkından olduğu söylenmektedir. Nizip 1320 doğumludur.

CAHİT TALAS:

Aslen Trabzonlu'dur. Halen Çalışma Bakanidir. Aynı zamanda Siyasal Bilgiler Fakültesinin Dekanlığının da uhdesinde bulunduğu öğrenilmiştir. Her bakımdan mazbut bir kimse olduğu söylenmektedir.

AYDIN YALÇIN:

Kavaklıdere, Kuleli sokak, No:17 de ikamet etmektedir, evlidir. Siyasal Bilgiler Fakültesinde Doçent iken aynı Fakültenin Dekanı olan Turhan Feyzioğlu'nun istifası üzerine kendisi de hemen istifea etmiş ve Hürriyet Partisine intisabetmiştir. Bilâhâre bu Partiden ayrılarak şehrimizde intişar etmekte olan Üncü gazetesinin Başyazarlığını yaptığı, eşi Nilüfer'in de bu gazetenin ortaklarından bulunduğu, siyasi fenalığının görülmediği, inkilâbı müteakip Profesörlüğünün tasdik edildiği öğrenilmiştir.

030	01			17	285	
-----	----	--	--	----	-----	--

Ek 3. Yeni Türkiye Partisi Amblemi

Kaynak: Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/789>,
(Erişim Tarihi: 19.01.2021)

Ek 4.YTP'nin Seçim Afışı

Kaynak: Mehmet Ö.Alkan,Seçim Afişleri Parti Amblemleri ve Demokrasi Tarihimize Dair Notlar,Birikim Dergisi,s.109.

Ek 5: YTP Genel Başkanları

(1) Ekrem Alican (1916-2009)
Kaynak: TBMM Albümü,2.cilt,1950-1980, s.818.

(2) İrfan Aksu (1916-2009)
Kaynak: TBMM Albümü,2.cilt,1950-1980, s.861.

(3) Yusuf Azizoğlu (1917-1970)
Kaynak: TBMM Albümü,2.cilt,1950-1980, s.917.

(4) Hasan Tahsin Banguoğlu (1904-1989)
Kaynak:<https://www.tck.org.tr/corporate/1551132031.pdf>,s23.

(5) Nihat Doğan (1928-2003)
Kaynak.:https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2.pdf,s.886

Ek 6: Ekrem Alican ve YTP'nin Siyasi Faaliyetleri ile İlgili Fotoğrafları

Yeni Türkiye Partisi Genel İdare Kurulu Üyeleri 20 Şubat 1961 tarihinde AnıtKabire Çelenk bırakırken
Kaynak: Öncü,21 Şubat 1961, s.1

Ekrem Alican'ın 20 Nisan 1961 tarihli sohbet toplantısından bir görünüm
Kaynak: Öncü,21 Nisan 1961, s.1

İzmir Karşıyaka İlçe Kongresinden Ankara'ya dönerken solda Ekrem Alican ve sağda Genel İdare Kurulu Üyesi ve İstanbul İl Başkanı Prof. Fahrettin Kerim Gökay
Kaynak: Öncü,2 Eylül 1961, s.1.

YTP'nin tüzük hazırlığı toplantısından Hikmet Belbez (solda) ve Aydın Yalçın (sağda) ayrılırken
Kaynak: Öncü,13 Şubat 1961,s.1.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Üniversite Öğrencilerinin Motivasyonel Dindarlık Düzeylerinin Yaş ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi

Analysis of the Motivational Religiosity Levels of University Students by Age and Gender Variables

Berrin GÜNER^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Aydın / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4801-4332

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Nisan 2021

Kabul tarihi: 23 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Üniversite öğrencileri,
Motivasyonel dindarlık,
Yaş gurubu,
Cinsiyet

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 7, 2021

Accepted September 23, 2021

Keywords:

University students,
Motivational religiosity,
Age group,
Gender

ÖZ

Yapılan bu çalışmada üniversite öğrencilerinin yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre motivasyonel dindarlık düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmaya Adnan Menderes Üniversitesinin farklı fakültelerinde öğrenim gören 288 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık düzeylerinin belirlenmesinde "Motivasyonel Dindarlık Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 programı frekans analizi, Independent t test ve OneWay ANOVA analizlerinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yaş grubu değişkenine göre ele alındığı zaman üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur ($p>0.05$). Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0.05$). Elde edilen bulgulara göre erkek öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin kadın öğrencilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yüksek olduğu ve dindarlık düzeyi üzerinde cinsiyetin önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

In this study conducted, it was aimed to compare the motivational religiosity levels of university students according to age and gender variables. 288 students who study at different faculties of Adnan Menderes University participated in the study. 'Motivational Religiosity Scale' was used to determine the religiosity levels of the students who participate in the study. In the analysis process of the data obtained, frequency analysis, Independent t test and One Way ANOVA analyses were used in SPSS 22.0 program. At the end of the study, it was determined that the motivational religiosity level was high among university students. When handled according to the age group variable, it was found that the motivational religiosity levels of university students did not differ significantly according to age groups ($p>0.05$). When considered according to the gender variable, it was determined that the motivational religiosity levels of the students showed a significant difference according to their gender ($p<0.05$). According to the findings obtained, it was found that the motivational religiosity levels of male students were higher than female students. As a result, it can be said that the motivational religiosity level is high among university students and gender is an important determinant on the level of religiosity.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: berrinuner@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Religion, which is one of the important elements of social life, is a system that aims to direct individuals to the path of divine teachings and is basically about the individual. Within this structure, which is based on the thinking and behavior of the individual, it is aimed to develop and mature the person with his abilities. Religion is a system that has a social aspect as well as being individual. Thanks to religion, individuals gather together, value common teachings and principles, experience the same feelings, display similar attitudes, and make sense of social events and phenomena in the same way (Çekin, 2013: 246).

Religious attitudes, like other attitudes, are brought to the individual by the family and social environment of which they are a part (Doğan, 2007: 1; Arslan, 2009: 81). In this context, religious attitudes are affected by the demographic characteristics of people. Studies in the literature (Aydın, 2017: 89; Kavas, 2013: 1) reveal that religious attitudes and beliefs differ according to socio-demographic variables. When a person develops a religiously positive attitude, he gets closer to religion and shapes his life according to different principles other than religion, while when he shows a negative attitude, he moves away from religion and shapes his life according to different principles other than religion (Aydın, 2017: 90). For this reason, determining, determining people's religious attitudes and examining the variables that affect religious attitudes have an important place in understanding human behavior.

In this study, the "Scanning Model" was used. In studies conducted according to the scanning model, researchers develop hypotheses for the questions they want to find answers to, and test the hypotheses with findings obtained from questionnaires or scales. In addition, studies carried out according to the screening model are widely used to examine the characteristics of large sample groups according to some variables (age, gender, etc.) (Can, 2014: 8). In this study, it was aimed to examine the motivational religiosity levels of university students according to age group and gender variables.

A total of 288 students, 135 women and 153 men, studying at different faculties of Adnan Menderes University in 2020-2021, participated in this study voluntarily. A personal information form was used to determine the distribution of university students participating in the study by age groups and gender. The "Motivational Religiosity Scale" developed by Grom, Hellmeister and Zwingmann (1998) and translated into Turkish by Apaydın (2010) was used to determine the level of religiosity of the university students participating in the study. The scale has a 5-Likert type structure and the responses to the scale items are graded between strongly disagree (1) and strongly agree (5). The scale consists of a total of 20 items and two sub-dimensions. Scale sub-dimensions are "Relationship with God as a Source of Power and Trust" and "Prosocial and Religious-Intellectual Responsibility". In the Turkish validity and reliability study of the scale, the internal consistency coefficient was found as 0,967 (Yıldırım and Gürsu, 2021: 34). In this study, the Cronbach's Alpha value in the relationship with God sub-dimension of the Motivational Religiosity Scale as a source of power and trust was found as 0,940, Cronbach's Alpha value in the prosocial and religious-intellectual responsibility sub-dimension, and Cronbach's Alpha value in the total of the 0,901 scale was found to be 0,958.

The analysis of the data collected within the scope of the research was made using the SPSS 22.0 program. One Way ANOVA analysis was used to compare the scale scores by age group, while the Independent Samples T test was used for the comparison of gender.

At the end of this study, it was determined that the level of motivational religiosity and the mean scores for sub-dimensions of university students were at a high level. Besides Turkey in themselves religious people in many studies done on this issue and reached the finding that as Muslim (Yılmaz, 2016: 2; Baynal, 2015: 213), the religious life of the people of religiosity level is determined to be a factor affecting religious worship. In this context, it is seen that the findings obtained are in parallel with the literature. One of the main reasons that the University of motivational high levels of religiosity students from primary education in Turkey and considered that administration of religious education in religious teachings or the emphasis on the traditional family structure.

One of the main reasons behind the moderate and low level of religious worship of the students participating in the study is the low level of religiosity of the students, even though they define themselves as Muslim. It was found that the motivational religiosity levels of the students participating in the study did not differ significantly according to age groups. It can be thought that the reason for the emergence of this result is that the religious attitudes and views of the students participating in the study have become evident by their developmental stages.

In this study, it was found that the motivational religiosity levels of male and female students differ significantly, and according to the results, it was found that the motivational religiosity levels of male students were higher than female students.

In conclusion, at the end of this study, in which the level of motivational religiosity of university students was examined according to age and gender variables, it was found that the motivational religiosity levels of the students were high, the motivational religiosity levels of the male students were higher when compared to the female students, whereas the motivational religiosity levels of the students were found to be significant according to the age group variable.

Giriş

Arapçada din sözcüğü "d, y, n" fiil kökünden oluşan izlenen yol, adet, usul, inanma, itaat etme, mükafat, ceza, huy, mezhep, kanun, şeriat gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Batı dillerinde ise din kavramının kökeni Latince "religere" veya "religare" sözcüklerinden gelmektedir. "religare" sözcüğü insanların din vasıtası ile Tanrı'ya ve kendilerine bağlılık duymaları, "religere" sözcüğü ise bir davranışı dikkatli ve devamlı olarak yapmak ve bu sebeple yapılan ayin ve ibadet anlamına karşılık gelmektedir (Gürhan, 2010: 12). Din toplumsal alanda değerler, semboller, imgeler vasıtası ile açığa çıkmakta ya da bu ögeler kapsamında sosyalleşmektedir. Tutum, davranış ve dini inançlar ise, kişinin sosyalleşmiş dini kültür ögeleri ile oluşan etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bireyin toplumun dini bileşenlerini benimsemesi bir öğrenme süreci içerisinde meydana gelmektedir (Çoştu, 2009: 70). Diğer bir ifadeyle insanların dini tutum ve görüşleri, içinde bulunduğu toplumun yaşam koşullarından ve inançlarından etkilenmekte, insanlar içinde buldukları toplumun dini normlarına uygun bir dini tutuma sahip olmaktadır.

Din, insan yaşamının en önemli unsurlarından biri olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla dini kültür ve inançlar birbirlerinden son derece farklı olsa da, tarihte bilinen tüm topluluklar bir inanç sistemi veya dini, yaşamlarına dâhil etmiş ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmeye çalışmışlardır (Aydın, 2017: 90). Günümüzde de din, sosyal yaşamın dikkat çeken ögelerinden birisidir. Kavramsal açıdan dinin medenî yaşamdaki etkisi, toplum içinde ve toplum bilimlerinde ilgi uyandırmaya devam etmektedir. Bunun temel nedenlerinin başında din olgusunun toplumsal yapıyı etkileyen bir konu olması yatmaktadır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde her dinin yeni fikirlerin ortaya çıkmasına katkı sağladığı ve insan davranışlarını değiştirdiği görülmektedir (Abuza, 2011: 147). Literatürde yer alan bilgiler değerlendirildiğinde din olgusunun insan yaşamında önemli bir yere sahip olduğu, bunun yanında dinin bireysel bir olgu olmaktan ziyade insanları bir araya getirme gücüne sahip toplumsal bir olgu olduğu söylenebilir.

Makro düzeyde bir bakış açısıyla din; değerler, etik kodlar ve davranış kurallarını kuşaktan kuşağa aktaran temel bir toplumsal kurum olma özelliğine sahiptir (Giddens ve Sutton, 2013: 737). Tarihsel süreçte her toplumun kendine ait bir dini var olmuştur. Aslında nerede bir toplum varsa orada din vardır denilebilir. Her ne kadar günümüz modern toplumunda kentleşmenin yol açtığı dönüşümlerle beraber dinin toplumsal fonksiyonunu yitireceği varsayımı gündeme gelse de metropollerde yaşayan bireylerin yeniden dine yöneldikleri gözlenmiştir. Kent yaşamının aşırı bireyci yönü, yalnızlaştırdığı insanlar için dini yeniden önemli bir sığınak haline getirmiştir (Güneş, 2014: 155).

Din, bireyin sosyal davranışları üzerinde ciddi bir etkidir. Din olgusunun kişi üzerindeki etkisi, önemli oranda kişinin içinde bulunduğu toplumun sosyo-dini yapısı ile alakalıdır. Zira din ile alakalı bilgiler, genel olarak soyut terimler olmaktan çok zorunlu olarak imge ya da sembol vasıtası ile verilmektedir. Bazı sembol ya da imgelerle sosyal çevrede ortaya çıkmamış bir dinin, bireyler üzerinde toplumsal etkisinden söz edilemez. Dolayısıyla, din toplumsal çevrede değerler, semboller, imgeler vasıtası ile oluşmaktadır. İlerleyen süreçte insanların söz konusu imgelere yönelim düzeylerine göre din tipolojileri ortaya çıkmaktadır. Bireyin toplumsal çevrede ortaya çıkmış ve kurumsal hale gelmiş dinle ilişkisi, yalnızca bir toplumsallaşma süreci kapsamında gelişim sergilemektedir (Çoştu, 2009: 1). Bir başka deyişle dini yaklaşımlar da diğer davranışlarla beraber sosyalleşme döneminde ortaya çıkmaktadır. Zamanla bu tutumlar bireyin karakterini meydana getirmektedir. Birey, kendi karakterini yaratırken mevcut toplumun dini kültürünü kabullenir ya da reddeder veya dini konulardan tümüyle ilgisiz bir yaklaşım sergiler. Dini yaklaşımlar da diğer tutumlar gibi kişiye hem ailesi hem de sosyal çevre tarafından aşılansaktadır (Arslan, 2009: 81; Doğan, 2007: 1). Bu bağlamda dini tutumların bireylerin demografik niteliklerinin etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Literatürde mevcut araştırmalar da

(Kavas, 2013: 1; Aydın, 2017: 89) dini inanç ve tutumların sosyo-demografik faktörlere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bir kişinin mensup olduğu dinle duygusal, düşünsel ve davranışsal açıdan ilgili olması dindarlık olarak tanımlanmakla birlikte akademik anlamda bir tanımın ortaya konulması pek de kolay gözükmemektedir. Dindarlığın çok boyutlu bir yapıda olması pek çok soruyu da içerisinde barındırmaktadır. Örneğin; kimlere dindar denir, farklı dindarlık tipleri var mıdır, dindar sayılabilmek için temel kriterler nelerdir? sorularının açık ve net cevapları bulunmamaktadır (Yapıcı, 2012: 60). Glock ve Lenski dindarlığın çerçevesini çizebilmek için dindarlığın çok boyutlu olarak ele alınması fikrini ileri sürmüşlerdir (Baynal, 2015: 207). Dindarlığın bu çok boyutluluğu bireylerin dindarlık tanımlamalarına da yansımaktadır. Dinî sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeyen bazı kimseler yalnızca Tanrı'ya olan inancından ötürü kendilerini dindar olarak tanımlamaktadırlar. Buna karşın dinî sorumluluklarını fazlasıyla yerine getiren bazı kimseler de yalnızca düşüncelerinden dolayı kendilerini isyankâr ya da günahkâr olarak görebilmektedirler (Horozcu, 2010: 210-211). Gençlik dönemi kişinin zihninde neden, niçin ve nasılların sorulmaya başlandığı, kendini oluşturma ve geliştirme çabası içeren çalkantılı bir dönemdir. Yaşamı sorguladığı ve aynı zamanda benlik oluşturma kaygısı yaşadığı bu dönemde genç için din, pek çok duygusal ve sosyal arzusunu giderme konusunda güdüleyici bir rol oynamaktadır. Bu süreçte genç birey, dinî ibadetleri yerine getirmese dahi kendisini dindar olarak tanımlayabilmektedir. Zira; din, duygusal ve sosyal olarak kendisini güdülerken, toplumsal aidiyet duygusunu sağlar ve toplumsal statüsünü belirlemeye de yardımcı olur (Kımtır, 2008: 39-40).

Gençlerin dini yaklaşımlarının tespit edilmesi ve dini davranışları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi insan davranışlarını anlama noktasında oldukça önemlidir. Kavas'a (2013: 2) göre de hayatın anlamlı hale gelmesi noktasında son derece önemli bir etkisi bulunan dini yaklaşımlar, bireyin hayatına yön verirken, çeşitli davranış ve tutumların ortaya konulmasında oldukça önemlidir. Dolayısıyla bireyin dine dayalı yaklaşımlarının ortaya çıkış ve gelişim sürecinin incelenmesinin yanında günümüz toplumunda insanların dini yönelimlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi önemli bir konudur. Alan yazında mevcut araştırmalarda da (Tetik, 2020: 135; Kılavuz, 2005: 41; Baynal, a.g.m.: 206; Abanoz, 2020: 119) genel olarak erişkinlerin veya çocukların dinî yaklaşımlarını etkileyen faktörlerin değerlendirildiği araştırmalar dikkati çekmekte, üniversite öğrencilerinde dinî yaklaşımlara etki eden bileşenlerin değerlendirildiği araştırmaların kısmen daha kısıtlı olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi dini tutum ve görüşlerin şekillendiği dönemlerin başında çocukluk ve gençlik yılları gelmektedir. Bu nedenle gençlerde dini tutum ve davranışlar ile dindarlık düzeyini etkileyen faktörlerin iyi bilinmesi gençlerin hayata bakış açılarını etkileyen unsurların da öğrenilmesine katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda yapılan bu araştırmada üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Bu bölümde araştırma modeline, araştırmanın analiz sürecinde ve veri toplama aşamasında kullanılan yöntemlere, bunun yanında araştırma grubuna ilişkin bilgilere değinilmiştir.

Araştırma Modeli

Yapılan bu araştırmada literatürde özellikle betimsel çalışmalarda sıklıkla kullanılan tarama modelinden faydalanılmıştır. Bu çalışma modeline göre yürütülen bilimsel çalışmalarda araştırmacılar cevap almak istedikleri sorularla ilgili hipotezler ortaya koymakta, hipotezleri ölçeklerden ya da anketlerden ulaşılan veriler doğrultusunda test etmektedir. Yapılan bu araştırmanın hipotezleri "Üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeyleri yaş

gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir” ve “Üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir” şeklinde belirlenmiştir. Bunun yanında tarama modeline göre yapılan araştırmaların, büyük örneklem gruplarının çalışma kapsamındaki niteliklerinin birtakım faktörlere göre (cinsiyet, medeni durum, yaş grubu vb.) incelenmesinde de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Can, 2014: 8). Bu çerçevede yapılan bu araştırmada da üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık oranlarının yaş grubu ve cinsiyet faktörlerine göre ele alınması hedeflenmiştir.

Araştırma Grubu

Yapılan bu çalışma 2020-2021 Eğitim- öğretim döneminde Adnan Menderes Üniversitesi’nde öğrenim görmekte olan öğrencilerle yapılmıştır. Çalışmaya 153 erkek ve 135 kadın olmak üzere toplam 288 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Araştırma grubunun belirlenme aşamasında literatürde yer alan çalışmalarda yaygın olarak faydalanan tesadüfi örneklem seçim yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmaya dâhil olan öğrencilerin demografik niteliklerine yönelik veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1:Katılımcı Bilgileri

Değişken	Alt değişken	f	%
Yaş grubu	18-20 yaş	122	42,4
	21-23 yaş	114	39,6
	24-26 yaş	52	18,1
Cinsiyet	Kadın	135	46,9
	Erkek	153	53,1

Araştırmaya katılanların öğrencilerin %42,4’ü 18-20 yaş grubunda, %39,6’sı 21-23 yaş grubunda, %18,1’i 24-26 yaş grubundadır. Katılımcıların %46,9’u kadın, %53,1’i erkektir. Elde edilen bu sonuçlara göre araştırmaya katılan bireylerin büyük bir bölümünün erkek katılımcılardan ve 18-24 yaş aralığında bulunan bireylerden meydana geldiği görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaş gruplarının ve cinsiyetlerine göre dağılımlarının belirlenmesi amacıyla kişisel bilgi formundan yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılmış olan kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin belirlenmesinde Grom ve diğerleri (1998) tarafından geliştirilmiş olan “Motivasyonel Dindarlık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin Apaydın (2010) tarafından Türkçe tercümesi yapılmış, Uysal ve diğerleri (2014) ise ölçeği Türkçe’ye uyarlamış, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmıştır. Ölçek 5’li Likert türünde bir yapıya sahip olup, ölçek maddelerine verilen yanıtlar, kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) arasında derecelendirilmektedir. Ölçek toplam 20 madde ve iki alt boyuttan meydana gelmektedir. Ölçek alt boyutları “Güç ve Güven Kaynağı Olarak Tanrı ile İlişki” ve “Sosyal ve Dini-Entelektüel Sorumluluk” şeklindedir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında iç tutarlık katsayısı ,967 olarak bulunmuştur (Yıldırım ve Gürsu, 2021: 34). Bu çalışmada ise Güç ve güven kaynağı olarak Tanrı ile ilişki alt boyutunda Cronbach’s Alpha değeri ,940 olarak bulunmuştur. Sosyal ve dini-entelektüel sorumluluk alt boyutunda Cronbach’s Alpha değeri ,901 ölçeğin toplamında ise Cronbach’s Alpha değeri ,958’dir.

İstatistiksel Analiz

Araştırma kapsamındaki veri analizleri SPSS 22.0 programında yapılmıştır. Ölçek puanlarının yaş grubuna göre farklılıklarının incelenmesinde OneWay ANOVA analizi kullanılmıştır. Ölçek puanlarının cinsiyete göre farklılıklarının incelenmesinde ise Independent Samples T test kullanılmıştır. Ölçek alt boyutlarının ortalama puanlarının belirlenmesinde tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Tablo 2: Katılımcıların Motivasyonel Dindarlık Ölçeği Puan Ortalamaları

Alt boyutlar	N	X	Ss
Güç ve güven kaynağı olarak Tanrı ile ilişki.	288	4,61	,499
Prososyal ve dinî-entelektüel sorumluluk.	288	4,59	,543
Motivasyonel dindarlık toplam.	288	4,60	,499

Tablo incelendiğinde, araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinde alt boyutlarda ve toplam ölçek puanında ortalama puanların yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 2’de yer alan bu bulgular ışığında araştırmaya katılan bireylerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ülkemizde bu konuyla ilgili yapılmış benzer araştırmalarda da gerek farklı yaş gruplarındaki kişilerin gerekse yükseköğrenim düzeyi öğrencilerinin dini tutumlarının yüksek olduğu, dini tutum ve bilgilerin ortaya çıkmasında aile ve yakın toplumsal çevrenin önemli bir etkisinin bulunduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bunun yanında Türkiye’de bu konuda yapılan birçok çalışmada insanların kendilerini dindar ve Müslüman olarak tanımladıkları görülmüş, dindarlık düzeyinin insanların dinî yaşayışlarını ve dinî ibadetlerini etkileyen bir unsur olduğu belirlenmiştir. Dursun (2020: 40) bu konuda yürüttüğü bir çalışmada üniversite öğrenimi gören öğretmen adaylarında sosyo-demografik faktörlerin dini tutumlar üzerindeki etkilerinin incelenmesini amaçlamıştır. Çalışmanın sonunda öğretmen adaylarında hem dindarlık düzeyi ve dini yönelimin hem de dini gruplara üye olma düzeyinin yüksek olduğu bulunmuştur. Akbaş-Özer (2019: 58) tarafından yetişkin bireyler üzerinde gerçekleştirilen bir başka çalışmada dini tutumların bazı değişkenler ışığında incelenmesi amaçlanmış, çalışma 321 katılımcı üzerinde yürütülmüştür. Çalışmanın sonunda yetişkin bireylerin %9,67’sinin kendini çok dindar, %25,8’inin ise dindar olarak tanımladığı tespit edilmiştir. İmamoğlu ve Yavuz (2011: 205) tarafından yürütülen ve üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada da üniversite gençliğinde dini tutumlar ile umutsuzluk düzeyini etkileyen değişkenlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonunda üniversite gençliğinde umutsuzluk düzeyinin düşük, dini tutumların ise yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çoştu (2009: 141) tarafından yürütülen çalışmada toplumsallaşma sürecinde kadın ve erkeklerin dini yönelimlerini ve tutumlarını etkileyen unsurların incelenmesi amaçlanmış, çalışmada hem kadın hem de erkeklerde dini tutum düzeyinin yüksek olduğu bulunmuştur. Karabağ (2019: 532) tarafından yapılan çalışmada farklı branşlarda görev yapan öğretmenlerin dini tutum düzeylerinin sosyo-demografik değişkenler ışığında incelenmesi amaçlanmıştır. İlkokul, ortaokul ve lise kademelerinde görev yapan öğretmenler üzerinde yürütülen çalışmaya 909 öğretmen katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğretmenlerin dini tercihlerinin birbirinden farklı olmakla beraber dini tutum düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Güllü (2003: 1) tarafından yapılan araştırmada Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türk gençlerinde dini tutum ve dindarlık düzeyi ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi

amaçlanmıştır. Araştırma 16-24 yaş aralığında yer alan 200 genç birey üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın sonunda gençlerin %43,6 gibi önemli bir bölümünün kendisini orta düzeyde dindar olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Yılmaz (2006: 1) tarafından yapılan çalışmada lise öğrencilerinde dindarlık düzeyi ile ilişkili faktörlerin incelenmesi amaçlanmış, araştırmaya 400 ortaöğretim öğrencisi katılmıştır. Araştırmanın sonunda öğrencilerin dindarlık düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Baynal (a.g.m.: 213) tarafından yapılan ve yetişkin bireyler üzerinde yürütülen çalışmada dindarlık düzeyinin incelenmesi ve dindarlık düzeyi üzerinde belirleyici olan unsurların incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma 300 yetişkin birey üzerinde yürütülmüş, çalışmanın sonunda katılımcıların %5,3 gibi önemli bir bölümünün kendisini dindar olarak, %39'unun ise çok dindar olarak tanımladığı tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde farklı yaş ve meslek grupları üzerinde birçok çalışma yapıldığı, elde edilen sonuçlara göre yetişkin bireylerde dindarlık düzeyinin genel olarak yüksek olduğu görülmektedir.

Yukarıda farklı yaş gruplarında yer alan bireyler üzerinde gerçekleştirilen araştırma bulguları değerlendirildiği zaman, yapılan bu çalışmada elde edilen bulguların literatürle benzerlik sergilediği görülmektedir. Üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yüksek olmasının temel nedenlerinin başında Türkiye’de ilköğretim kademesinden itibaren din eğitimi verilmesinin ve geleneksel aile yapısında da dinî öğretilere önem verilmesinin yer aldığı düşünülebilir. Literatürde mevcut araştırmalarda da (Novruzova, 2012: 3; Gürhan, 2016: 3; Yakut, 2016: 6; Çolak, 2006: 1; Ferşadoğlu, 2010: 1; Kaya ve Aydın, 2011: 15) dini davranış ve düşüncelerin toplum yapısı ile doğrudan alakalı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu noktada yapılan bu çalışmada da öğrencilerin dinî ibadetleri gerçekleştirme oranlarının düşük ve orta seviyede olmasının altında yer alan sebeplerin başında öğrencilerin her ne kadar kendilerini Müslüman olarak tanımlasalar da dindarlık oranlarının düşük olmasının yattığı düşünülebilir.

Tablo 3:Katılımcıların Ölçek Puanlarının Yaş Grubu Açısından Karşılaştırılması

Alt boyut	Yaş	N	X	Ss	F	P
Güç ve güven kaynağı olarak tanrı ile ilişki.	18-20 yaş	122	4,54	,520	2,383	,094
	21-23 yaş	114	4,68	,441		
	24-26 yaş	52	4,60	,553		
Prososyal ve dinî-entelektüel sorumluluk.	18-20 yaş	122	4,51	,572	2,477	,086
	21-23 yaş	114	4,66	,492		
	24-26 yaş	52	4,62	,566		
Motivasyonel dindarlık toplam.	18-20 yaş	122	4,53	,518	2,560	,079
	21-23 yaş	114	4,67	,448		
	24-26 yaş	52	4,60	,542		

Tablo incelendiğinde, 18-20 yaş grubundaki üniversite öğrencilerinin alt boyut ve toplam ölçek puan düzeylerinin 21-23 yaş ve 24-26 yaş grubundakilere göre düşük olduğu görülürken araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlıklarının yaş grupları açısından anlamlı seviyede farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu bulgular çevresinde üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yaş faktörüne göre değişkenlik göstermediği

görülmektedir.

İnsanların yaş gruplarına göre hayat görüşlerinin değişmesi, buna bağlı olarak dini tutum ve görüşlerinin değişiklik göstermesi muhtemel bir durumdur. Yapılan bu çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık sergilemediği bulunmuştur. Bu neticenin elde edilmesinin altında araştırmaya dâhil olan öğrencilerin gelişim dönemleri itibarıyla dinî tutum ve görüşlerinin belirginleşmiş olmasının yer aldığı düşünülebilir. Buna karşılık alan yazında mevcut bazı araştırmalarda dini davranış ve düşüncelerin yaş faktörüne bağlı olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Baynal (a.g.m.: 215) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada yetişkin bireylerde demografik faktörlere göre dindarlık düzeyinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada katılımcılar yaş gruplarına göre 21-30 yaş, 31-45 yaş ve 46-60 yaş olmak üzere üç farklı yaş grubuna ayrılmıştır. Araştırmanın sonunda 46-60 yaş grubundaki bireylerin dindarlık düzeylerinin 31-45 yaş aralığında yer alan katılımcılardan daha yüksek olduğu ve grupların dindarlık düzeyleri arasındaki söz konusu farklılığın anlamlı olduğu bulunmuştur. Kavas (2013: 12) tarafından yürütülen ve yetişkin bireyler üzerinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmada yaş gruplarına göre yetişkin bireylerde dini tutum düzeyinin farklılaştığı bulunmuş, 41-61 yaş aralığındaki bireylerin dini tutum düzeylerinin 22-40 yaş aralığında yer alan bireylerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Literatürde yer alan ve katılımcıların yaş gruplarına göre dini tutumlarının incelendiği bu çalışmada ulaşılan bulguların çalışma sonuçları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Literatürde yer alan ve farklı yaş gruplarında bulunan yetişkin bireyler üzerinde gerçekleştirilen bazı araştırma sonuçları ise dini tutum ve görüşlerin yaş faktörüne göre değişmediğini göstermektedir. Doruk (2019: 46)'un ortaya koyduğu çalışmada bireylerin yaş gruplarına bağlı olarak sosyalleşme döneminde çeşitli tecrübeler edindikleri, bununla birlikte dini eğilim ve tutumlarının yaşa bağlı olarak çeşitlilik göstermesinin beklenen bir durum olduğu tespit edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise dini yaklaşım ve davranışların yaş grubu faktörüne bağlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dursun (2020: 40) tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada dindarlık düzeyinin demografik değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmış, çalışmada yaş ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Balcı-Arvas (2018: 51) tarafından gerçekleştirilen çalışmada evli bireylerde dini davranışların demografik faktörlere göre incelenmesi amaçlanmış, çalışmada yaş gruplarına göre ele alındığı zaman evli bireylerin bazı dini davranışları sergileme düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılaşmadığı görülmüştür. İnce (2019: 59) tarafından yapılan diğer bir çalışmada 21-35 yaş, 36-50 yaş ve 61-65 yaş gruplarında yer alan bireylerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmış, çalışmanın sonunda katılımcılarda motivasyonel dindarlık düzeyinin yaş faktörüne göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürde bu konuda yapılan çalışmalar arasında paralellik olmamasının temelinde çalışmaların farklı coğrafi bölgelerde ve farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip yörelerde yaşayan bireyler üzerinde yapılmasının yattığı düşünülebilir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalarda da insanların yaşadıkları ve yetiştikleri coğrafi bölge özelliklerinin dinî tutum ve görüşlerin şekillenmesinde belirleyici olduğu belirtmektedir (Gülen, 2007: 98). Yaşanılan bölgeye göre insanların dindarlık düzeylerinin bazı farklılıklar göstermesinin temel nedenlerinin başında yaşanılan bölgedeki bazı unsurların dindarlık üzerinde belirleyici olması gösterilmektedir. Örneğin; gelir gider dengesizliğinin bulunduğu, doğal kaynakların adil bir biçimde paylaşılmadığı, ticari hayatın da bozuk ve ölçsüz olduğu bir yerde yaşayan bireylerde ahlaki konularda eksiklik ve bozukluklar görülmesi muhtemel bir durumdur. Benzer şekilde insanların yaşadıkları bölgedeki sosyo-ekonomik ve kültürel yapının olumlu özelliklere sahip olması bireyin dini tutum ve görüşlerini olumlu yönde etkilemektedir (Kurt, 2009: 15). Bu noktada gençlerde yaş faktörüne göre dindarlık düzeyinin ele alınacağı çalışmalarda gençlerin

yaşadıkları coğrafi bölgelerin demografik, ekonomik ve kültürel özelliklerinin de dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Tablo 4:Katılımcıların Ölçek Puanlarının Cinsiyetlerine Açısından Karşılaştırılması

Alt boyut	Cinsiyet	N	X	Ss	T	P
Güç ve güven kaynağı olarak Tanrı ile ilişki.	Kadın	135	4,53	,579	-2,601	,010
	Erkek	153	4,68	,404		
Prososyal ve dinî-entelektüel sorumluluk.	Kadın	135	4,47	,629	-3,423	,001
	Erkek	153	4,69	,432		
Motivasyonel dindarlık toplam.	Kadın	135	4,50	,584	-3,052	,002
	Erkek	153	4,68	,393		

Tablo incelendiğinde, erkek üniversite öğrencilerinin alt boyut ve toplam ölçek puan düzeylerinin kadın öğrencilerden anlamlı seviyede yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Bu bulgular ışığında üniversite öğrencilerinin cinsiyet faktörünün motivasyonel dindarlıkta önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir.

Kız ve erkek çocuklarının toplumsal yapı içinde farklı değer yargılarına göre yetiştirildiği bilinmektedir. Örneğin; ayıp ya da günah gibi kavramlar erkek çocuklarından ziyade kız çocuklarına daha fazla benimsetilmektedir. Bu noktada yetişkinlik döneminde dini tutum ve görüşlerin cinsiyet faktörüne göre farklılaşması beklenen bir sonuçtur. Yapılan bu çalışmada kadın ve erkek öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin anlamlı farklılık sergilediği bulunmuş, ulaşılan verilere göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere kıyasla motivasyonel dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında bu konuya ilişkin yapılan araştırmalarda da (Uysal ve Turan, 2019: 67; İnce, 2019: 63) erkeklerin kadınlara kıyasla dinî tutumlarının daha yüksek olduğu belirlenmiş, kadın ve erkeklerin farklı toplumsallaşma aşamalarından geçmeleri dolayısıyla dinî yaklaşımlarının çeşitlilik sergileyebileceği ifade edilmiştir (Doruk, 2019: 45). Ancak literatürde yer alan bazı çalışmalarda kadın ve erkeklerin farklı toplumsal süreçlerden geçmelerinin ya da farklı demografik özelliklere (farklı kültürel çevrede yetişme, kentsel ya da kırsal alanda yaşama vb.) sahip olmalarının dindarlık düzeyini nasıl etkilediğine dair net bulgular bulunmamaktadır. Bununla birlikte kadın ve erkeklerin dindarlık düzeyleri arasında farklılık bulunmasının diğer bir nedeni olarak erkekler ile kadınların dini gruplara üye olma düzeylerinin birbirinden farklı olmasının yattığı düşünülebilir. Baynal (2017: 217) tarafından yapılan çalışmada da kadınların dini gruplara üye olma durumlarının dini tutum ve davranışlar ile dindarlık düzeyi üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

İmamoğlu ve Yavuz (2011: 209)'un yapmış olduğu araştırmada da bireyin dinî konulara ilgili bakış açılarının içinde dini konulara eğilim, doğa olaylarından etkilenme, eğitim ve öğretim, gerçekleştirilen gözlemler ve yaşadığı yer gibi unsurların yer aldığı belirtilmiştir. Bu kapsamda kadın ve erkek öğrencilerin farklı toplumsallaşma süreçlerinden geçtikleri için dinî tutum ve görüşlerinin farklı olmasının muhtemel bir sonuç olduğu söylenebilir. Ayrıca gerçekleştirilen bazı araştırmalarda (Dursun, 2020: 42) kadın ve erkek yükseköğrenim düzeyi öğrencilerin dine karşı yaklaşımlarının anlamlı farklılık sergilemediği tespit edilmiştir. Literatürde yer alan bilgiler değerlendirildiği zaman kadın ve erkeklerin toplumsallaşma sürecinde farklı evrelerden geçmeleri ve dini ibadetlere zaman ayırma düzeylerinin birbirinden farklı olması gibi nedenlerle

dindarlık düzeylerinin farklılık göstereceğini söylemek mümkündür. Yapıcı (2016: 153) kadın ve erkeklerin dindarlık düzeyleri arasında farklılık bulunmasının temelinde araştırmaların yapıldığı grupların farklı sosyo-kültürel ve demografik çevrelerde yaşayan bireyler üzerinde yürütülmesinin yattığını belirtmiştir. Bu nedenle kadın ve erkeklerin dindarlık düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin net farklılıklara ulaşılmamasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Kadınların erkeklere kıyasla motivasyonel dindarlık düzeylerinin daha düşük olmasının temel nedenleri arasında kadın ve erkeklerin cinsiyet rollerinin önemli bir etkiye sahip olması yatmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışmada kadınların toplum içinde birincil görevlerinin ev işlerini yapma ve çocuk yetiştirme gibi görevlerden meydana geldiği, bu nedenle kadınların dini konulara ayıracak zamanlarının yetersiz olduğu belirtilmiştir (Kuzgun ve Sevim, 2004: 25). Yılmaz'a (2013: 139) göre de, tarihsel süreçte kadınların hayatları genellikle ev hayatı ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle kadınlar dini konulara erkekler kadar önem vermemiş, son yıllarda kadınların eğitim düzeylerinin artması ve sosyal hayata katılımlarının artması ile birlikte bu durum tersine dönmeye başlamış olsa da kadınların dini konulara erkekler kadar önem vermelerinin uzun zaman alacağı vurgulanmıştır. Çömez-Polat (2019: 24) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan bulgular da literatürde yer alan bu görüşleri destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmada kadınlara genellikle ev işlerinin ve annelik görevlerinin benimsetildiği, bu nedenle kadınların dini konulara yeterli düzeyde ilgi duymadıkları, başörtülü muhafazakâr kadınların dini konularda kendilerini erkekler ile eşit görme eğiliminde oldukları, buna karşılık kadın ve erkeklerin cinsiyet rolleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmadığı rapor edilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, araştırmadan elde edilen bulgular ışığında araştırmaya katılan bireylerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yüksek olmasının temel nedenlerinin başında Türkiye'de ilköğretim kademesinden itibaren din eğitimi verilmesinin ve geleneksel aile yapısında da dinî öğretilere önem verilmesinin yer aldığı düşünülebilir. Ülkemizde bu konuyla ilgili yapılmış benzer araştırmalarda da gerek farklı yaş gruplarındaki kişilerin gerekse yükseköğrenim düzeyi öğrencilerinin dini tutumlarının yüksek olduğu, dini tutum ve bilgilerin ortaya çıkmasında aile ve yakın toplumsal çevrenin önemli bir etkisinin bulunduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bunun yanında Türkiye'de bu konuda yapılan birçok çalışmada insanların kendilerini dindar ve Müslüman olarak tanımladıkları görülmüş, dindarlık düzeyinin insanların dinî yaşayışlarını ve dinî ibadetlerini etkileyen bir unsur olduğu belirlenmiştir.

Üniversite öğrencilerinde motivasyonel dindarlık düzeyinin yaş ve cinsiyet faktörleri kapsamında değerlendirildiği bu çalışmada öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yüksek olduğu, erkek öğrencilerin kadın öğrenciler ile karşılaştırıldığında motivasyonel dindarlık seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. İnsanların yaş gruplarına göre hayat görüşlerinin değişmesi, buna bağlı olarak dini tutum ve görüşlerinin değişiklik göstermesi muhtemel bir durumdur. Yapılan bu çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin motivasyonel dindarlık düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık sergilemediği bulunmuştur. Bu neticenin elde edilmesinin altında araştırmaya dâhil olan öğrencilerin gelişim dönemleri itibarıyla dinî tutum ve görüşlerinin belirginleşmiş olmasının yer aldığı düşünülebilir. Literatürde yer alan ve farklı yaş gruplarında bulunan yetişkin bireyler üzerinde gerçekleştirilen bazı araştırma sonuçları da dini tutum ve görüşlerin yaş faktörüne göre değişmediğini göstermektedir.

Literatürde yer alan çalışmalarda özellikle cinsiyet değişkenine göre ele alındığı zaman kadınların dindarlık düzeylerinin düşük olmasında cinsiyet rolünün belirleyici olduğu, bu kapsamda kadınların dini konulara yönelmekten ziyade ev işleri ve çocuk yetiştirme gibi konulara ağırlık vermelerinin etkili olduğu görülmüştür. Kız ve erkek çocuklarının toplumsal yapı içinde

farklı değer yargılarına göre yetiştirildiği bilinmektedir. Örneğin; ayıp ya da günah gibi kavramlar erkek çocuklarından ziyade kız çocuklarına daha fazla benimsetilmektedir. Bu noktada yetişkinlik döneminde dini tutum ve görüşlerin cinsiyet faktörüne göre farklılaşması beklenen bir sonuçtur.

Elde edilen bulgulara göre, üniversite öğrencilerinin motivasyonel dindarlık düzeyleri üzerinde cinsiyetin önemli bir belirleyici olduğu, buna karşılık yaş faktörünün motivasyonel dindarlık üzerinde önemli bir belirleyici olmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Abanoz, S. (2008). 6-12 Yaş arası çocukların dini ve ahlaki gelişimlerinde anne ve babaların rolü. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (1), 111-138.
- Abuzar, C. (2011). Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26), 143-153.
- Akbaş Ö. S. (2019). Kadınların dini tutum ve davranışları (Van il merkezi örneği). Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Apaydın, H. (2010). Münchener motivasyonel dindarlık envanteri: boyutsal kontrol ve denetim. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 287-312.
- Arslan, H. (2009). Dinî tutumların oluşum, gelişim ve değişimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 9(1), 77-96.
- Aydın, C. (2017). Üniversite öğrencilerinin dini tutum ile hayattaki anlam düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 89-108.
- Balcı, A. F. (2018). Kişisel değerler ve dindarlık ilişkisi üzerine bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 40-63.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231.
- Baynal, F. (2017). Kadınların üye olduğu dini grupların tutum ve davranışlara etkisinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi. *İslami İlimler Dergisi*, 12(3), 191-220.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Çekin, A. (2013). Dindarlık boyutları ve din öğretimi: ilk ve ortaöğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi dersi öğretim programları (2010) çerçevesinde bir analiz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 245-261.
- Çolak, M. (2006). *Orta yaş döneminin psikolojik, dini inanış ve davranış özellikleri - Kayseri/Hacılar örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Çoştı, Y. (2009). *Toplumsallaşma sürecinde dindarlığı etkileyen faktörler (Samsun örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Çömez-Polat, F. (2019). *Türkiye’de değişen dindarlık göstergeleri ve sosyal medya*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Doğan, Ş. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin dini tutumları (Ankara örneği)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Doruk, A. (2019). *Demografik değişkenlere göre dini tutumlar: Konya örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Dursun, A. (2020). *Beden eğitimi öğretmeni adaylarının dindarlık düzeylerinin ve dini gruplara yönelimlerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Gaziantep.
- Ferşadoğlu, S. (2013). *15-18 yaş Lise öğrencisi kızların dinî tutum ve davranışları (Yalova örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

- Giddens A. ve Sutton P.W. (2013). *Sosyoloji*. Malden MA, USA: Kırmızı Yayınevi.
- Grom, B. ve Hellmeister, G. (1998). Münchner Motivations Psychologisches Religiositäts-Inventar(MMRI): 181-203.
- Gülen, A.Y. (2007). *Kentleşme sürecinde dinî tutum ve davranışların değişimi (Ankara örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Güllü, İ. (2003). *Almanya'daki III. kuşak Türk gençlerinin dinî tutum ve davranışları- Köln örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Güneş, A. (2014). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,24(1), 153-164.
- Gürhan, N. (2010). *Kadın akademisyenlerin din algılarının sosyolojik tahlili: Dicle üniversitesi ve Mardin Artuklu Üniversitesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Diyarbakır.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal*, 7(1), 209-240.
- İmamoğlu, A. (2011). Üniversite gençliğinde dinî inanç ve umutsuzluk ilişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(23), 205-244.
- İnce, N. (2019). *Dindarlık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Burdur örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Karabağ, R. (2019). Öğretmenlerin dinî tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (47), 531-565.
- Kavas, E. (2013). Demografik değişkenlere göre dinî tutum. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-20.
- Kaya, M. ve Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlâki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(30), 15-42.
- Kılavuz, M. A. (2005). Anne baba örnek davranışlarının çocukların ve ergenlerin dinî kişiliğinin oluşumuna etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 41-58.
- Kımtır, N. (2008). Üniversiteli gençlerde dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(2), 39-60.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Kuzgun, Y. ve Sevim, S. A. (2004). Kadınların çalışmasına karşı tutum ve dini yönelim arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 14-27.
- Novruzova, G. (2012). *Halk dindarlığı üzerine bir din sosyolojisi araştırması-Derbent (Dağıstan örneği)*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Tetik, H. O. (2020). Anne baba tutumları ve ailede çocuğun dinî gelişimi. *Universal Journal of Theology*, 5(2), 135-171.
- Uysal, V. ve Turan, Y. (2019). Üniversite öğrencilerinde sürekli kaygı, dindarlık ve saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiler. *Bilimname XL*, 2019(40), 67-104.
- Uysal, V.ve Turan, Ş.(2014). Motivasyonel dindarlık ölçeği (MMRI) üzerine bir değerlendirme. *Journal of Islamic Research*, 25(1), 15-27.
- Yakut, S. (2016). *Öğretmenlerde yabancılaşma, yalnızlık ve dindarlık ilişkisi: Polatlı örneği*. Doktora tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Yapıcı, A. (2012). Kadın dindarlığı algısal bir yanılı mı, yoksa gerçeklik mi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 60-67.
- Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete göre farklılaşan dindarlıklar ve kadınlarda dinsel yaşamın farklı görüntüleri. *Dini Araştırmalar*, Kadın Özel Sayısı, 131-161.

-
- Yıldırım, S. ve Gürsu, O. (2021). Yetişkinlerde Dindarlık ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 27-54.
- Yılmaz, K. (2013). Üniversite öğrencilerinin dini yönelimleri ile bireysel değerleri arasındaki ilişki. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 129-146.
- Yılmaz, S. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin dindarlık düzeyi ile problemleri internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Tarihçiliğinin İlgili Bekleyen Alanı: Askeri Tarihçilik

Field of Interest in Turkish Historiography: Military Historiography

Serdar Cem SEDİROĞLU^{a*}

^a Öğretim Görevlisi Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4687-995X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Şubat 2021

Kabul tarihi: 6 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Askerî tarih,

Harp tarihi,

Metodoloji,

Disiplinlerarası çalışma,

Dönüşüm

ARTICLE INFO

Article History:

Received February, 2021

Accepted September 6, 2021

Keywords:

Military history,

History of war,

Methodology,

Interdisciplinary study,

Transformation

ÖZ

İnsanlık tarihi, ilk insandan beri kavga ve çatışma ile doludur. Tarih boyunca yaşanmış bu kavga ve çatışma durumu hakkında inceleme yapan “askerî tarih”, “harp tarihi”nden dönüşüm yaşayan ve gelişme gösteren çok yeni bir bilim dalıdır. “Askerî tarih” ifadesi; I. Dünya Savaşı’ndan sonra Batılı kaynaklarda yer almış, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Başlangıçta oldukça sığ, içerik ve kapsam bakımından dar bir çalışma alanı ile gündeme gelen “harp tarihi”, zamanla harplerin genişleyen boyutları ile “askerî tarih” ifadesine evrilmiştir. Bu durum, mevcut gelişmelerin sonucu doğan bir zaruret. Çünkü ekonomi, sosyoloji, teknoloji, uzay gibi birçok faktör muharebelerin seyrini çok daha fazla etkilemeye başladı. Böylece disiplinlerarası bir hal alan askerî tarihçilik, artık askerler kadar pek çok farklı disiplinde uzmanlaşmış araştırmacıların katkıları ile gelişme gösteren çok kapsamlı bir bilim dalına dönüşmeye başladı. Bu çalışmanın amacı; Türk tarihçiliğinde yeterli ilgiyi görmemiş askerî tarihçiliğe dair güncel yaklaşımları belirlemek ve asker kökenli araştırmacıların tekelinden uzak, farklı uzmanlık konuları olan akademisyenlerin disiplinlerarası çalışmalarının rehberliğinde savaş ve savaşanların tarihinin yazımında yeni esasları ortaya koymaktır.

ABSTRACT

History of humanity has been filled with conflict and fight since the first man. "Military history" investigating this conflict and fight is a very new scientific discipline that develops and transforms from "history of war". "The statement "military history"; took place for the first time in western sources after World War I, and its use became widespread after World War II. The statement history of war which was rather shallow and narrow in terms of content and coverage of field at the beginning has turned into the statement "history of military" in time with the extending sizes of wars and conflicts. This was a consequence of the current developments. Because economics, sociology, technology, space, and many factors began to affect the course of the battle much more. Thus, military discipline, which has become an interdisciplinarity, has now begun to turn into a very comprehensive discipline that is developing with the contributions of researchers who are specialized in many different disciplines as soldiers. The aim of this study is to determine the current approaches to military historiography, which has not received sufficient attention in Turkish historiography and to reveal new principles in the writing of the history of war and combatants under the guidance of the interdisciplinary works of academics with different expertise, away from the monopoly of military-based researchers.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serdar.cem@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Hans Delbrück (1848–1929) is the pioneer of the techniques of modern military history. He also dealt with tactics and technology as well as the social, political, and economic context of military operations. He was the modern at his times. From his time to the present, many things changed dealing with “War History”. But something has not changed. “Increasing of interest in military history day by day.”

In this article, namely “Field of Interest in Turkish Historiography: Military Historiography”, new analysis was made dealing with “Traditional War History” and “Military History of Today. It was made cleared what kind of changes occurred from the traditional war history to the present, “military history”, and also some findings were put forth the future of this discipline.

Searching the results of wars helps us not only to understand human being, society behavior, but also it makes much more detailed analysis of the conflicting parties. So, we can understand social, political, and economic structures and relationships better. “Military History” contribute to that.

The history of war in the Ottoman Empire began in the last quarter of the 19th century, and experienced a formalization process during the First World War. With this new process, the history of war, which began to be shaped by new approaches, that is, to draw conclusions from the strategic, operative and tactical aspects of the examination of the past. Latterly it was shown among the professional qualifications that the officer should have.

Military history started to gain importance especially after World War I, II. Until the end of the World Wars, it was put into the category called special history in the distinction of “general and special history”. Military history was not a separate type from “history”, but tried to meet the demands of experts by applying the methodology of history as a methodology.

In this study, firstly “War History-Military History Dilemma” as terminology was discussed. And use of “military history” as terminology was put forward to express much more scaled of this discipline. On the other hand, “war history” is much more dealing with operational war and principles of war. It focuses on the flux of the battle.

Following, “War History Course Contents Taught in the Military Education System” were analyzed. In the history, even if in the major burden of work in Turkish military/war history was placed on the shoulders of several military historians, nowadays it is becoming more interdisciplinary for by taking place of military history academicians. Now scholarly military history is much more popular among civil academic members.

In addition, in this study, it is questioned and asked for whom the products of this discipline must be useful and effective. For the members of academic community or military community? Of course, it can be said “both of them”. But until now, in practical it isn’t the same. Military origin historians carried out their works to meet the needs of soldiers or for strategic decision makers. Because expectations for them were so. But the academic world differed by soldiers’ and administrators’ demand. The academic community guided their works with very different perspective in the military history. They could ignore the main operation of the war. They focused largely on the values of the scientific world. So, their products were not sufficiently attracted by military members. The best alternative for this dilemma is that common working groups must be organized among the members of academic or military world. So, it would be much more effective and large scaled products at military history. And this discipline is on this way. The balance of two groups would make new ways for the development of military history discipline.

Experiences show that as long as humanity exists, violence, that is “wars”, will continue. Therefore, the main issue here is to be able to put forward exactly and accurately how the future of wars will look. In order to guess this correctly, it is necessary to carry out war history analysis at appropriate levels that reveal the war experiences of the past and rivet them with military history analysis filtered through the concept of strategy. This is possible with a very systematic and interdisciplinary approach and the joint work of experts specialized in many different functional areas. This study has concluded that as in every field, new approaches are essential in the science of history and its sub-discipline, military-war history for the future of this discipline. Because, for now, the military and war history analysis templates of the past period are far from meeting today’s needs. It is possible to say that today’s military history is a new interdisciplinary study that includes many different disciplines from sociology to engineering, from anthropology to geography, from paleography to philology.

Giriş

Her ne kadar tüm insanlık, ekseri çoğunlukla barış içinde yaşamayı arzu ediyor olsa da günümüz koşullarının dikte ettirdiği ortam ve realite; insanlık medeniyetini, çatışma ortamından ve bazen muharebelere varan gelişmelerden bir türlü alıkoyamamıştır. Milletler Cemiyeti ve hatta Milletler Cemiyeti'nin yaşattığı hayal kırıklığı sonrasında cereyan eden gelişmeler neticesinde kurulan Birleşmiş Milletler sistemi dahi, dünyamızda barış ortamını tam olarak tesis edememiştir.

Öte yandan, geçmişin büyük meydan muharebeleri şeklinde cereyan eden savaşları; her ne kadar nihayet bulmuş gibi gözükse de günümüzde nükleer, biyolojik, kimyasal silahların saldırı olasılığı, siber saldırılar, etnik ayrılıkçı hareketler, belirsizlik ve çatışma ortamı geçmişin bir nevi devamı niteliğindedir. Zira düzenli ve düzensiz savaş tekniklerinin yakın bir zamanda bir arada kullanıldığı 2006 tarihli İsrail-Hizbullah çatışması, 2014 tarihli Rusya Fedarasyonu'nun Kırım'ı işgali yeni bir savaş türü olan "hibrit savaşı"nı tüm dünya ordularının gündemine sokmuştur (Demircioğlu 2018: 9). Konvansiyonel harp yanında düzensiz savaş, milisler, ayaklanmalar, siber savaş, uzay boyutu ve isyanları da kullanarak çok boyutlu ve karmaşık yapıyı muhteva eden hibrit savaşlarından sonrasının çatışma ve harplerin hangi yöne evrileceğini kestirmek ise oldukça güçtür. Fakat geçmişte elde edilen bilgi ve tecrübe ışığında geleceğe bir projeksiyon yapmak mümkündür.

Bu projeksiyon ise geçmişin tecrübesine sahip, yaşanmış hadiseleri disiplinlerarası bir metotla analiz ederek geleceğe dair bilimsel tahminlerde bulunabilecek ve fikirler verebilecek tarihçiler ile mümkündür. Zira tarih, geçmişin bir nevi benzerinin tekrarından ibarettir ve bu ifade genel kabul görmüş bir varsayımdır. Ancak koşullar aynı ise, aynı sonuçlar alınabilir (Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I 1983: 24). Tarihi hadiselerde şahıslar, metotlar ve zaman gibi parametreler değişikliğe uğramaktadır. Fakat hırslar, ihtiraslar, güç hegemonyası, üstünlük kurmak ve mutlak söz sahibi olmak arzuları devam etmektedir. Bu nedenle tarihin parametrelerini doğru analizlerde bulunarak isabetli sonuçlar çıkararak, gelişen hadiselere karşı önceden tedbir almış oluruz. Bu iddia; devleti idare edenlerin, askerî güce yön verenlerin ve onların danışmanlarının tarih ve özellikle harp tarihi/askerî tarih konusunda engin bilgi birikimi ve tecrübeye sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.

Bununla birlikte nasıl ki herhangi bir ulusun yakın tarihini araştırmak tarihçinin tekelinde olmadığı gibi, bir ulusun karmaşık yapısı birçok uzmanlık dalının yardımıyla anlaşılabilir. "*Yani hukukçu, iktisatçı, mali analiz yapanlar, mimarlar, mühendisler, tabipler işin içine girer...Bu nedenle yakınçağı incelemek için Osmanlıca okuyan muhtelif dallardan kalabalık bir aydın ordusuna ihtiyaç vardır*" (Ortaylı 2011: 145). Şayet tarihi bir mesele, bu kadar farklı alanlarda çalışmış bir aydın grubu perspektifinden araştırma ve inceleme konusu yapılamıyorsa, bu durumda tarihçinin kendisi çok farklı konularda uzmanlaşarak istidatlarını geliştirmek zorundadır. Ancak bu şekilde günümüz tarihçisinin disiplinlerarası bir bilim insanı kimliği ile hadiseleri ele alması mümkün olabilir. Fakat bu defa da insan ömrünün kısalığı meselesi ortaya çıkmakta, bu nedenle donanımlı ve tüm disiplinlerle ilgilenen, tecrübeli tarihçiler çok nadir olarak çıkmaktadır.

Ülkemizdeki tarih alanındaki çalışmalara gelirsek, konunun üniversitelerin tarih bölümlerine bırakıldığı görülmektedir. Tarih bölüm mezunları tarafından geçmişin analizleri yapılmakta, nadir olarak diğer disiplinlerin uzmanları da kendi alan uzmanlıkları ile tarihi konularda bilim dünyasına katkı sağlamaktadır. Tarih ve öğretiminin tüm yükünün ve sorumluluğunun sadece tarih bölümlerine bırakıldığı günümüzde, bu ağır yükün yanında diğer disiplinlerden yeterli desteği de bulamamalarının sonucu olarak tarih ilmine gönül vermiş olanlar, kendi imkânları ile diğer uzmanlık konularında da zorunlu bir gelişim arayışı içine

girmişler ve pek çok bilim alanında adeta savrulmak durumunda kalmışlardır.

Bu durum ise harp/askerî tarih alanında çok daha fazla kendini göstermiştir. Çünkü günümüzde balistik, motor, bilgisayar, yazılım, muharebe sahasında sıhhi destek ve cerrahi müdahale, psikolojik destek, bakım, ikmal ve iâşe gibi tamamen farklı uzmanlık gerektiren konularda ve bunların karşılıklı etkisini ortaya koyan harp tarihi/askerî tarih analizleri yapılması gerekmektedir. Günümüz harp/askerî tarih uzmanlarının ve geçmiş dönem bu alanda hizmetleri olan hocalarının çok farklı konularda renkli bilimsel donanımlara ve çalışmalara sahip oldukları görülmektedir. Fakat bu donanımsal zenginlik, günümüzde yeterli olmamakta ve hızlı değişim mevcut standartları daha da yukarı taşımaktadır.

Bu makalenin amacı, Türk tarihçiliğinde yeterli ilgiyi görmemiş askeri tarihçiliğe dair güncel yaklaşımları ve disiplinlerarası çalışma rehberliğinde yeni askeri tarih yazımına dair esasları ortaya koymaktır. Bu makalede öncelikle günümüzde “operasyonel askeri tarih-harp tarihi” kavramından ziyade savaş ve savaşanların toplumun çok daha fazla alanını ihtiva eden askeri tarihçiliğe dair kavramlar ele alınmış, harp tarihi-askerî tarih ikilemi ortaya konmuş, sonrasında modern teknikler ışığında askerî tarih ve öğretimi ve askerî tarih ve strateji birlikteliğine dair bulgular ortaya konmuştur.

Terminoloji Olarak Harp Tarihi-Askerî Tarih İkilemi

“Askerî Tarih”, konu ve kapsam olarak “Harp Tarihi”den çok daha geniş bir anlam içermekle beraber her ikisinin de ortak paydası harptir. Her iki ifadenin de odağında olan “harp” kelimesi, barış yolu ile çözüm yolları bulunamayan sorun ya da sorunların halli için bir devlet ya da devletler grubunun, diğer devlet ya da devletler grubuna karşı istek ve arzularını zorla kabul ettirmesidir (Akargün 1992: 01-02). Bir başka tanıma göre ise harp, iki ulusun veya çeşitli uluslardan oluşan ittifak bloklarının maddi ve manevi unsurlarının birbirleri ile çarpışmasıdır (Berkman 1949: 25). Bu tanımda öne çıkan manevi kuvvetler ile ordunun ve bu orduyu sevk ve idare edenlerin değeri ile “ordunun taşıdığı ruhi enerji”, zafere olan inanç, heyecan, mükemmel ruh eğitimi, ruhun sevk ve idaresi olduğuna işaret edilmiştir (Berkman 1949: 7).

Ünlü bir askerî kişilik olan Clausewitz’e göre ise harp, “*düşmanımızın iradesini bizim yapmak istediğimiz şekilde yapması için zorlayan bir harekettir...Amaç düşmanı silahsızlandırmaktır...Politik hedefler asıl olmakla birlikte askerî hedeflere yön verir...Bazen hem politik hedef hem de askerî hedef aynı olabilir* (1989: 75, 77, 81).” Yine Clausewitz’e göre harpte siyasi amaç bir hedefdir. Lakin savaş, siyasi amaca ulaşmakta bir vasıta (1989: 87). Harp, siyasetin vasıtalarından biridir ve savaşa, siyaset yön verir (Clausewitz 1989: 605, 606). Alman General Erich Ludendorff ise harbe dair “*Milletler arası münasebetlerden doğan siyasi kuvvetlerle, askerî, iktisadi ve gizli kuvvetlerin hedef ve gaye uğrunda faaliyetlerinden ibarettir*” şeklinde bir tanımlama getirmiştir (Akargün 1992: 01-13).

Harp, barış yolu ile hallolmayan bir meselenin silah kullanım ile çözüm yolu olup “*siyasetin bir tazyik aletidir...Siyaset ve harp birbirini desteklemelidir.*” (Alptekin 1949: 8). Harbin gayesi; hasmın savaşıma gücünü harbe devam edemeyecek bir hale getirmek, yani hasmın harbe devam kararlılığından vazgeçirmektir. Harpte hem madde hem de ruh çarpışır ve harbin sanat yönü katidir (Berkman 1949: 8, 26).

Harbin öğretimi fikri ise Yunan tarihçi ve asker Ksenofon tarafından atılmıştır. Pers ordularında bulunması neticesinde İranlıların askerî eğitim ve öğretim düzenleriyle ilgili görüşleri ve harbe dair eserleri bu sahada ilk çalışmalardandır. Napolyon’un ordusunda bulunan ve sonrasında generalliğe yükselen İsveç asıllı Fransız General Jomini’nin (1779-1869) “Savaş Sanatının Ana Hatları” (Jomini 2002) adlı yayını ise bu alanda oldukça önemli bir çalışma olup (Berkman 1949: 13) modern askerî düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Harp tarihi/askerî tarih ifadesinin ikinci unsuru olan “tarih” kelimesinin kökeni oldukça geçmişe dayanır. Bu kelime; Akkadca’da, Sâbiî dilinde, Habeşçe’de ve İbrânice’de, kamer, ay, zaman, ayı görmek manasında yareah/yerah şeklinde kullanılmış ve Arapça’ya erreha/verraha olarak dönüşmüştür. Bu kelimenin Batı dillerindeki muaddili; Yunanca “istoria” olup, historia, histoire, history şeklinde ifade edilmektedir (Fayda 2011: 30).

“Historia” kelimesi, MÖ V. yüzyılda yaşamış olan tarihçi ve antik yazar Herodot’un ünlü eseri “Herodot Tarihi” adlı eserine dayanır ve bilmek, tanımak, haber ve araştırmak anlamına gelmektedir (Erendil 1990: 1). Tarih, *“toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı”*dır (Fayda 2011: 30). Tarih somut ve kaynaklar tarafından teyit edilmiş gerçek duruma işaret eder. *“Tarih, doğrulanmış bir olgular kümesidir”* (Carrs 2002: 12).

Osmanlı tarihçiliği, devletin kuruluş tarihine göre oldukça geç sayılabilecek bir dönemde başlamıştır. XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında yazılmış bir Osmanlı tarihi yoktur. Bu yıllara dair Pachymeres, Nicephoras ve Kantakousenos isimli üç Bizans tarihçisi ile İbn Battuta, İbn Said ve El-Umari isimli üç Arap seyyah ve coğrafyacısının Osmanlılara dair verdiği bazı bilgiler mevcuttur. İlk Osmanlı tarihi, XV. yüzyılın başlarında yazılmış, ancak günümüzde mevcut olmayan “Yahşi Fakih Menakıbnâmesi” dir. En erken döneme ait eldeki Osmanlı tarihi ise Ahmedi’nin “İskendernâmesi”dir (Afyoncu 2010: 151). Osmanlı tarihçiliğinde menakıbnâme, destan ve gazânâme türündeki ilk eserler, daha sonraki dönemde “Tevârih-i Âl-i Osman” adı altında ilk standart eserler olarak ortaya konulmuştur (Özcan 2013: 271).

Kuruluş devri tarih kaynakları arasında oldukça eski bir geleneğe sahip olan İslâmî dönem astronomisinin son tipik örnekleri olan “Takvimler” de tarihi belge niteliğindedir. Bu eserler müneccimler tarafından hazırlanmış; önemli siyâsî ve tabiî olayların kronolojik listesi paylaşılmıştır. *“Bu yönüyle saray müneccimlerinin, ilk vak’anüvisler olduğu düşünülebilir. En eskisi II. Bayezid döneminden kalan Takvim düzenlemesi II. Mehmet zamanında da sürmüş ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmış”*tır (Özcan 2013: 272).

İstanbul’un fethinden sonra tarih yazıcılığında gelişme yaşanarak ilk standart Dünya ve Osmanlı tarihi yazma denemeleri kaleme alınmıştır. Şükrullah’ın dünyanın yaratılışına dair Farsça Behcetü’t-Tevârih Osmanlı döneminin ilk umumi tarihi sayılabilir. XV. Yüzyılın son hükümdarı olan II. Bayezid döneminin tarih yazıcılığında ayrı bir yeri vardır. Zira ilk standart Osmanlı tarihleri olan Âşıkpaşazâde’nin Tevârih-i Âl-i Osman’ı, Neşrî’nin Kitâb-ı Cihânnümâ’sı, İdrîs-i Bitlisî’nin Farsça Heşt Bihişt’i ve İbn Kemâl’in Tevârih-i Âl-i Osman’ı bu dönemde yazılmıştır. Yavuz ve Kanuni devirlerinin Gazânâmeleri olan Selimnâmeler ve Süleymannâmeler de tarihi hadiselerle ait bilgi vermesi açısından oldukça değerlidir (Özcan 2013: 273, 275, 276).

Osmanlı da tarih yazıcılığının resmî bir hüviyet kazanarak devamlı bir devlet hizmeti haline gelmesi ise vakanüvislik kurumunun XVIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkması ile olmuştur. Her ne kadar vakanüvislik Fatih döneminde ortaya çıkıp Kanuni devrinden itibaren devamlı bir memuriyet haline dönüşecek şehnamecilik devamı gibi niteliğinde olsa da arasında önemli farklar vardır. Zira şehnamecilik, edebi tarihçilik niteliğinde İran tarihçiliğinin bir mahsulüdür. Hakikatten ziyade söz söyleme sanatının öne çıktığı Osmanlı saray tarihçiliğinde sultanların ihtişamının yansıtılması dikkat çekmektedir. *“Süslü bir üslup, manaya tercih eden, hadiselerde gerçeği aramak yerine, tarihin ahlaki değerlerini ortaya koymayı gaye edinen ve yazarın içinde bulunduğu çevrenin görüşlerini aksettiren şehnamecilik, Müslüman hükümdarların saraylarında kabul görmüştür”* (Afyoncu 2010:154, 155).”

Pek çok konu başlığında farklı üsluplarda görölen Osmanlı tarihçiliğindeki sözlü tarih yaklaşımı askeri konularda da kendisini göstermiştir. Ekseriyetle savaş gazilerinin anlatıları şeklinde görölen ilk harp tarihi örnekleri XIX. yüzyılın ilk yarısında yazılı hale getirilmeye başlamıştır.

Vakanüvis; hadiseleri yıl yıl anlatmakta olup, IV. Mehmet dönemini kaleme alan Abdurrahman Abdi Paşa, ilk vakanüvis olarak anılmaktadır. Osmanlı'nın yetiştirdiği en büyük tarihçi olarak ise Ahmet Cevdet Paşa kabul edilmektedir (Afyoncu 2010:156, 157). "Cevdet Tarihi" adlı eserinde Ahmet Cevat Paşa, askerî tarihe de yer vermiştir. Türk Askerî Tarihinin diğer öncüleri olarak Kurmay Albay Ömer Naili "Fenn-i Harb ve Tarih-Askerî (1867)", Kurmay Albay Ahmet Cevat "Tarih-i Askerî Osmani", Mahmut şevket Paşa "Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi", Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) "Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi", "1294 Anadolu'da Rus Muharebesi" adlı eserleri ile dikkat çekmektedir (Erendil, 1990: 5).

Osmanlı'daki tarihçilik anlayışında İşlam tarih yazıcılığının izleri görölmekle birlikte altı asır boyunca tarihçiliğin hemen her türünde eserler verilmesi suretiyle bir "Osmanlı tarih yazıcılığı tarzı" teşekköl etmiştir. Bu tarz, zamanla gelişerek XIX. yüzyılda tamamen kendine özgü bir nitelik kazanmıştır" (Uzundal 2013: 108). Önceki dönemlerin hikâyeci, nakilci tarih anlayışı XIX. yüzyıl sonlarında terkedilmiş, "önce yatay(ufki) çalışma biçimi, daha sonra da teknik değişimlerle düşey veya derinliğine tarih anlayışı ortaya çıkmıştır" (Erendil 1990: 3).

Osmanlı'da tarih alanında bu gelişmeler olurken, harp/askerî tarih alanında çalışmalar çok sonraları ortaya çıkmıştır. Asker kökenli Muzaffer Erendil'e göre askerî tarih uzun yıllar ihmal edilmiş olup, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve müteakip dönemde devlet ricalinin askerî teşkilatı önce Fransız, sonra da Alman modeline uyarlaması ile ölkedeki harp tarihi anlayışı yabancı askerî uzmanların yönlendirmesine bırakılmıştır. Alman Heyet Başkanı olan Von Der Goltz; askerî eğitim kurumlarında reformlara yön vermiş, aynı zamanda Berlin Askerî Üniversitesi'nde askerî tarih öğretmenliği yapmış ve bir askerî tarih uzmanı olarak Osmanlı'da harp tarihi alanında gayretleri olmuştur. Ayrıca O'nun Osmanlı'daki askerî kurumlarında atış, harp oyunu, tatbikat konularında yaptığı çalışmalardan (Erendil 1990: 14), harp oyunları, zamanla albay ve generallerin terfilerinin belirlendiği "Terfi Harp Oyunu"na (Kocatürk, 1999: 453-456) dönuşmüştür. Osmanlı hizmetinde 12 yıl bulunan Alman Generalin askerî eğitim sistemine yön veren gayretleri (Yeşil 2017: 134) ile Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde öğretilen askerî tarih artık bir ders olup kurmay subayların yetiştirilmesine yardımcı bir öğretim vasıtasıdır (Erendil 1990: 14).

XIX. Yüzyıl başlarında tarih disiplininde ana konu başlıkları siyasi, askerî ve diplomasi gibi oldukça sınırlı alanlara göre kategorize edilmiştir. Zamanla "düşey tarihçilik" yaklaşımı ile çok daha fazla ayrıntılara yer vermeye başlanmış ve "iktisat tarihi, sosyal tarih, dinler tarihi, hukuk tarihi ile edebiyat tarihi" gibi farklı tarih türleri ortaya çıkmıştır (Erendil 1990: 3). XIX. Yüzyılda bilimsel tarihçiliği tatbik eden ve harp tarihinin "banisi" kabul edilen Ferik Ahmet Muhtar Paşa (Yıldız 2017) ise, askerî okullardaki hocalığı ve topçuluğa dair eserleri yanında aynı zamanda Askerî Müze'nin de kurucusudur (Çoruhlu 1989: 106). Ferik Ahmed Muhtar Paşa; 1885-1894 yılları arasında Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye'de, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da ve Mekteb-i Mülkiyye-i şahane'de topçulukla ilgili dersler vermiştir. Askerî okullardaki hocalığı ve bu sahada yazdığı eser ve makaleleri ile de tanınan Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın Fenn-i Coğrafya adlı çalışması (Çoruhlu 1989: 106-108), onun aynı zamanda bir askerî coğrafya uzmanı da olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'da bu gelişmeler yaşanırken harp tarihi, XIX. yüzyılın son çeyreğinde (Ferik Ahmet 2014: VII) başlayarak I. Dünya Savaşı sırasında iyice belirginleşerek bir resmileşme

süreci yaşamıştır (Yıldız 2012: 5). Bu yeni süreçle birlikte farklı yaklaşımlar ile şekillenmeye başlayan harp tarihi, yani geçmişin incelenmesinin stratejik, operatif ve taktik açıdan sonuçlar çıkarılması disiplini, subayın sahip olması gereken mesleki nitelikleri arasında gösterilmeye başlamıştır (Akargün 1992: 01-01). Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmaya başlayan askerî tarih, II. Dünya Savaşı sonlarına kadar genel ve özel tarih ayırımında özel tarih diye adlandırılan kategoriye sokulmuş olup askerî tarih, tarihten, apayrı bir tür olmayıp metodoloji olarak tarih metodolojisini uygulayarak (Turan 1983: 11, 22, 23) uzmanların taleplerini karşılamaya çalışmıştır.

Öte yandan NATO süreci ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti askerî mevzuatını ve eğitim sistemini çok daha fazla Batı'ya uyarlamıştır. 1950'li yıllarda bu maksatla pek çok subay hizmet içi eğitimlerle Amerikan doktrin sistemini öğrenmeye başlamış, icra edilen doktrin kursları ile bu yeni sistemine adapte edilmiştir. Geçmiş dönemde tatbik edilmiş olan ve daha fazla inisiyatif veren Alman sistemi “*savaş stratejisini ve taktiğini ince bir sanat olarak kullanıp az kuvvetle üstün kuvvetleri yenmeyi yeğliyordu.*” Şimdi tercih edilen Amerikan sistemi ise “*her türlü olasılığa karşı nasıl hareket edileceği önceden tespit edilmiş, harekâtın en bol silah, teçhizat, malzeme, araç ve gereçle devamlı desteğe dayanıyordu* (Kocatürk 1999: 421).” Amerikan sisteminin benimsenmesi ile Ordunun her alanında bunun yansımaları görüldü. Bu eksende askerî tarihçilik de çok daha Batı tarzına kaymaya başladı.

Bununla birlikte Osmanlı'da askerî tarihe dair çalışmaları resmi olarak yürütecek bir unsurun askerî teşkilat içindeki kurumsal yapı olarak belirmesi ise Almanlar ile ittifak yapıldığı I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu dönem Enver Paşa'nın emriyle 11 Nisan 1916'da Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliğine bağlı geçici olarak Tarih-i Harp Şubesi teşkil edilmiş ve kuruluş amacı “*öncelikli olarak birliklerdeki harp ceridelerinin toplanarak Çanakkale Muharebelerinden başlamak suretiyle Birinci Dünya Savaşı'nın tarihinin yazılması*” olarak belirlenmiştir (Keskin 2016: 4).

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Tarih-i Harp Şubesi, 12 Kasım 1916'da Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliğinden ayrılarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Dairesine bağlanmıştır. I. Dünya Savaşı devam ettiği günlerden barış zamanına kadar Karargâh-ı Umumi Erkânı Harbiye Reisine bağlı olarak kalmış ve 1917 yılında yapılan bir değişiklikle Karargâh-ı Umumi Teşkilatı'nın 16'ncı Şubesi olarak teşkil edilmiştir. I. Dünya Savaşı sona erince bu şube, Erkânı Harbiye-i Umumiye Dairesinin 5'inci, 29 Ekim 1919'da ise 8'inci Şubesi hâline dönüştürülmüştür (Keskin 2016: 6). 8'inci Şube; olaylara ait gruplandırmayı “*Balkan Harbi'nden Önceki Harpler, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi, Sağlık Harp Tarihi, Veteriner Harp Tarihi ve Arşiv*” başlıklarında yapmıştır (Erendil 1990: 14).

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM Hükûmeti kurulduktan sonra Ankara'da 2 Mayıs 1920 tarihinde yeni bir Genelkurmay teşkilatı kurulması ile bu kuruluşun 1'inci Şubesi olan Harekât Şubesinin 4'üncü Kısmı, harp ceridesi yazmakla görevlendirilmiştir. Bu teşkilat, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. 1922 yılı sonunda TBMM Hükûmeti Genelkurmay Teşkilatının 1'inci Şubesine bağlı olan Harp Cerideleri Kısmı yerine Tarih-i Harp Şubesi adı ile ayrı bir şube kurulmuştur (Keskin 2016: 6).

1925 yılında Şubenin adı, Erkânı Harbiye-i Umumiye Tarih-i Harp Dairesi (Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi) olarak değiştirilmiş ve 1928 yılında Erkânı Harbiye-i Umumiye Harp Tarihi Encümeni adını almıştır. 1944 yılında Genelkurmay teşkilatında yapılan değişiklik sonucu Coğrafya Encümeni, Harp Tarihi Encümeni emrine verilmiş ve Genelkurmay Harp Tarihi Encümeninin adı, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni olmuştur. Encümen'in ismi 1951 yılında, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi olmuştur. Bu kurum; 1972 yılında Stratejik Etüt Kurulu oluşturulması ile birlikte 1974'te

(Erendil, 1990: 15) Harp Tarihi Dairesi ile birleştirilerek ‘‘Harp Tarihi ve Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı’’ adını almıştır (Keskin 2016: 6).

Tüm devletlerdeki ‘‘harp tarihinden askerî tarihe’’ doğru nasıl bir dönüşüm yaşandığının bizdeki yansımaları anlatması bakımından belirtilen kurumun adının bu kadar çok isim değişikliğine uğraması oldukça manidardır. Genelkurmay’a doğrudan bağlı olan bu kurumda, altmış iki senede bu kadar çok bağlantı ve isim değişikliği yaşanmış olması, dünyadaki askerî tarih alanında olan gelişmelerden ve en uygun ismin ne olması gerektiği hususundaki kararsızlıktan ileri gelmekteydi.

Genelkurmay bünyesinde yer alan, harp tarihine yönelik çalışmaları yürüten ve dönemsel olarak isim değişikliğine uğrayan harp tarihi birimlerinin yapmış olduğu çalışmalar, resmi nitelik taşıması ve militer seçkinler tarafından yürütülmesi nedeni ile zaman zaman eleştirilmiştir. Geçtiğimiz yarım yüzyıl içinde yerini sivilleşme sürecine bırakan bu disiplin (Yıldız 2012: 5) yakın dönemde üniversitelerde akademisyenler tarafından oldukça değerli ve askerlerin şimdiye kadar atladıkları yeni yaklaşımlarla bilim dünyasına katkı sağlamıştır.

Genelkurmay bünyesindeki harp tarihi birimleri ile askerî alanda yazılı kaynaklar derlenmeye ve toplanmaya başlamıştır. Fakat harp tarihi ile ilgili sadece bu birimlerde belge olduğunu düşünmek bir hata olacaktır. Dünyamızın yazılı tarihi, aslında genel anlamda bir harp tarihidir. Zira devletler; fetihler, özgürlük savaşları, iç çekişme neticesinde var olmuşlardır (Keegan 1994: 386). Bu gerçeklik günümüzde de devam etmektedir. Geçmişte harp tarihi ile ifade edilen kavram, günümüzde ise yeni ifadesi olan askerî tarih şeklinde kullanılmaktadır (Yıldız 2012: 3).

Harp tarihi ya da askerî tarih her ne kadar aynı anlamda kullanılıyor olsa da aralarında kapsam ve içerik olarak fark vardır. Geçmişte sadece coğrafya, taktik, strateji gibi dar anlamda alan analizleri ile öğretilen harp tarihi; günümüzde psikiyatri, mühendislik, siyasi tarih, uluslararası ilişkiler, dış politika, sağlık gibi pek çok alanda uzmanlık gerektiren analizleri içeren bir boyutta çalışmayı gerektirecek bir bilim sahası formatına dönüşmüştür. Günümüzde yapılacak olan harp tarihi analizlerinde muhakkak sistem yaklaşımı mantığı ile tarihi olayları, dolayısı ile çatışma ve muharebe konularını incelemek gerekmektedir. Günümüzde askerî tarih kavramı; sadece harplere-muharebelere ve çatışmalara bakan yön ile sınırlı kalmayıp, çok daha kapsamlı bir disiplinlerarası çalışma ve analizleri gerekli kılacak bir vaziyet almıştır. şu an kabul gören yaklaşımlar ışığında günümüzde ‘‘askerî tarih’’ terminolojisine; harp tarihi, strateji, askerî önderlerin biyografileri, siyasi tarih, devletler hukuku, dış politika, askerî coğrafya, arazi analizleri ve psikolojik yorumlama çatısı altında yeni bir tanımlama getirilmesi zorunluluğu vardır. Çünkü çağımızın ortaya çıkan yeni bilimsel parametreleri, geçmişin sınırlı bilimsel yaklaşımlarını düzenlemeye zorlayarak bu terimin mahiyetini değişikliğe uğratmıştır.

Hadiseleri konu ve içerik bakımından daha geniş ele alan askerî tarih ise barışta ve seferde, millî strateji ve millî güçle ilişkili olarak muharebeler de dâhil, askerî hadiseleri ele alan ve askerî stratejiye ışık tutan tarihin bir kısmıdır. Harp tarihinin I. Dünya Savaşı öncesinin anlayışını temsil eden yönü vardır. Çünkü I. Dünya Savaşı’na kadar devletlerarası mücadelede ordu, yani silahlı kuvvetler esas unsurdu. Fakat sonraki dönemde silahlı kuvvetler yanında topyekûn savaş kavramı ve bu kavram bağlamında beliren ekonomi, siyaset, millet, moral gibi başka kavramlar çıkmıştır. Eski dönemin harplerinin muhatapları ekseriyetle askerlerken, artık muhatapları oldukça fazla çeşitliliktedir (Erendil 1990: 8).

Bu yeni parametreler ışığında Türk Askerî Tarih Komisyonu’nun tanımlamasına göre ise askerî tarih; ‘‘harbin mahiyetçe mevcut kuvvetlerin yapısından ötürü, sanatla bilimin birleştiği bir noktada bulunmakta’’ olup, teknik, ekonomik, sosyal ve ahlaki araştırmayı ifade eder (Erendil 1990: 9). Bu tanım bize askeri tarihin sanatsal yönü yanında bilimsel yönünü de

işaret eder.

Askerî tarih alanında çalışmaları ile katkı sağlayan askerî tarih uzmanı-akademisyeni Gültekin Yıldız da “*XIX. yüzyılda subay eğitiminin bir parçası olarak doğan ve I. Dünya Savaşı sırasında ordular içinde açılan birimlerle kurumsallaşan didaktik ve pragmatik “konvansiyonel harp tarihçiliği”nin kapsamı ve problematikleri sorgulanır hale geldi.*” ifadesi ile geleneksel harp tarihçiliğinin tartışmaya açıldığına işaret etmektedir. Yine Yıldız’a göre daha önce emekli ve görevli subayların yetki alanına bırakılan harp tarihi çalışmaları; “*tarihten tarihi sosyolojiye, iktisat tarihinden antropolojiye, farklı disiplinlerde uzman sivil akademisyenlerin katkılarıyla sonradan yeni “askerî tarih” diye adlandırılan bir perspektife kavuştu* (Yıldız 2012: VIII).”

Askerî tarihin bir alt disiplini olarak ele alınabilecek harp tarihi-savaş tarihi-muharebelerin tarihi kavramı; ağırlıklı olarak bizzat asker ve askerlerin yer aldığı çatışma veya harekt ortamını ele alarak, askerî harekt nevilerine karşı tesir eden hususlar ve bunların neticesinde harplerin şekillenmesine dair analizleri ortaya koyar. Askerî tarih ise kavram olarak çok daha fazla disiplini içermesi bakımından farklılık gösterir. Sadece harpleri, çatışmaları içermez. Millî gücün en dinamik yanı olan askerî gücün, tarihi önem açısından değerini ve bu unsurun diğer millî gücü unsurları ile olan ilişkisini ortaya koyar. Günümüzde bu iki kavram arasında anlam ve içerik açısından fark olmasına rağmen iki ifade birbirinin muadili olarak kullanım alanı bulmaktadır. Netice olarak son dönem bu alanda çalışma yapan akademisyenlerden ekser çoğunluk da terminoloji olarak askerî tarih ifadesini kullanmaktadır (Yıldız 2012: 3).

Askerî Eğitim Sisteminde Askeri Tarihçilik ve Okutulan Harp Tarihi Ders İçerikleri

Askerî tarihin amacı, geçmişin tecrübelerini kuşaklara aktararak millî savunmanın planlaması ve yürütülmesinde toplumu ve onun maddi varlıklarının korunmasında yardımcı olmaktır (Erendil 1990: 9). Bu amacı gerçekleştirmek için eğitimde yer alan ders müfredatları ve materyallerinin güncel ve işlevsel olması hayati öneme haizdir. Bu güncelleme, orduların her geçen gün daha fazla teknoloji ile girift bir yapıya dönüşmeleri ve revizyon sürecinde kendisini daha da hissettirmektedir.

Türk Ordusunda envanterine giren silah teknolojilerinin gelişmesiyle beraber askeri tarihin hem yazımı hem de öğretilmesi daha karmaşık hale gelmiştir ve bu alanda tarihçi akademisyenlere duyulan ihtiyaç artmıştır. şayet bu alanda donanımlı akademisyenler olmazsa hem bilginin üretilmesinde hem de üretilen bilginin subay ve astsubay adaylarına doğru öğretilmesinde sorunlarla karşılaşılma durumu vardır. Burada beliren en önemli problem sahası ise akademik askeri tarihçilerin nasıl ve ne şekilde yetiştirilmesi mevzu olmuştur.

Bununla birlikte askerî eğitim sisteminde; fen bilimleri alanında çok büyük bir ivme yakalanırken sosyal bilimler aynı ivmeyi bir türlü yakalayamamıştır. Bu durum, askerlerin harp/askerî tarih açısından askerî okullardan tam donanımlı mezun olup olmaması tartışmasını doğurmuş ve harp tarihi ğretimi önceliği, mühendislik derslerinin öğretiminden geri kalmıştır. Zaten bir nevi zorunluluktan ağırlıklı olarak mühendislik ğretimi yapılan Harp Okullarında “*harp tarihi”nden beklenen, çoğu gelecekte kck birlik komutanı olacak subay adaylarına analitik ve felsefi bir bakış değer, millî ve askerî birlik ruhu kazandırmaktı.*” Bu yaklaşım kapsamında daha ziyade zaferlerle dolu harpleri ne çıkararak moral aşılayan “*alaylı harp tarihçiliği/askerî tarihçiliği*”, harbin daha ziyade gerçeklerini ortaya koyan “*mektepli harp tarihçiliği/askerî tarihçiliği*”nin önüne geçti (Yıldız 2012: 11, 12).

Askerî eğitim sisteminde öncelikler böyle olunca Türkiye’de yaklaşık iki yüz senedir ders programlarında yer alan harp/askerî tarih derslerinin içerikleri ve ders kitaplarına dair gerekli güncelleme tam olarak yapılamadı (Yeşil 2012: 24). Örneğin 1990’ların başında Harp

Okullarındaki harp tarihi ders kitaplarında harbin sevk ve idaresine tesir eden ilimler olarak; jeopolitik, askerî coğrafya, harp tarihi, harp hukuku, diğer müspet ilimler şeklinde sıralanmıştır (Akargün 1992: 01-03.) Kuşkusuz harbin sevk idaresinde bu disiplinlerin hepsi önemlidir ama yeterli değildir. Burada diğer müspet ilimler diye ifade edilen ve ders içeriği açısından da yeterli görülmeyen, psikoloji, yabancı dil ve özellikle artık tüm savaş araç ve gereçlerinin birer teknoloji harikası olduğu mühendislik oldukça önemli bir hal almış ve bunları da içerecek şekilde disiplinlerarası bir usulle harp tarihi incelemelerini ve bunların sentezinden ortaya çıkan güncel harp tarihi materyallerini zorunlu kılmıştır.

Oysa harp tarihi kitaplarında kavramsal tanımlar, özünde oldukça etkili bir şekilde ortaya konmuştu. Mesela: *“Harp tarihi, geçmişte yapılan harpleri tahlil ve tenkit ederek neticeleri üzerine tesir etmiş olan sebep ve faktörleri araştıran, tatbik edilmiş prensipleri inceleyen ve bunlardan dersler çıkaran bir ilimdir* (Akargün 1992: 01-06).” Harp tarihi, harbin öğrenilmesine katkı sağlar ve komutan olabilmenin ilk şartı harp tarihi okumaktır (Berkman 1949: 17, 18). Harp tarihi, subaylara harp sanatının büyük üstatlarını ve harp güdümünün temellerini kuran büyük komutanları tanıttığı gibi harp tarihi tetkiki yapan komutanlar muhakeme yeteneklerine yönelik büyük istifadeler sağlar (Alptekin 1949: 5).

Yine Harp Okullarında okutulan harp tarihi öğrenmenin amacı ise Harp Tarihi Ders Kitabı’nda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Gelişmekte olan stratejik, operatif ve taktik bilgilere geçmişteki tecrübelerden ışık tutmak, canlı misalleri harp tarihinden alarak sevk ve idare esaslarını öğrenmek, düşman imkân ve kabiliyetlerini, onların sevk ve idare esaslarını bilmek ve tespit etmek, genel kültürümüzü arttırmak, geçmiş harplerin hazırlanmasını, planlamasını, icrasını, stratejik, operatif ve taktik prensiplerin ışığı altında inceleyerek doğru ve yanlış faaliyet ve harekâtı meydana çıkarmak (Akargün 1992: 01-05, 06).”

Belirlenen bu amaçlar oldukça etkili ve anlamlı bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Harp Tarihi Ders Kitabı’nda harp tarihi incelenirken inceleme metodu olarak şu sıranın takip edilmesi gerektiği belirtilmektedir: *“İncelenecek harbin önemi, harp öncesi siyasi durum, harbin sebepleri, harbin maksadı, harekât bölgesinin etüdü, tarafların kuvveti ve durumu, harbin cereyanına önemli ölçüde tesir eden şahısların biyografileri, tarafların planları, harekâtın icrası, harekâtın planlama ve icrasında yapılan hatalar ve alınan dersler, harbin siyasi ve askerî sonuçları* (Akargün 1992: 02-02).”

Veli Yılmaz’ın harp tarihi analizleri ise metodolojik olarak genel hatları ile şu şekildedir: savaş öncesi siyasi olaylar, savaşın nedenleri, tarafların hedefleri, tarafların harekât planları, kuvveti ve tertibatı, harekâtın cereyan tarzı, yapılan stratejik hatalar, harbin siyasi ve askerî sonuçları, alınacak dersler (Yılmaz 1993: I). Fakat bu metodu tatbik ederken göz ardı edilmemesi gereken hususlar ise şunlardır: *“Harbin sebepleri ve siyasi durum, harekât bölgesinin coğrafi etüdü, tarafların harekât planları, harekâtın icrası, planlama ve icrada taktik, operatif ve stratejik prensiplerin uygulanması dereceleri, harekâtın askerî ve siyasi sonuçları* (Akargün 1992: 02-08).” İrfan Alptekin’e göre ise harp tarihi şu çerçevede mütalaa edilmelidir: Harbin hazırlanması, harbin gerçek ve görünen nedenleri, harekât planları ve harekâtın cereyan ettiği arazinin coğrafi yapısı (Alptekin 1949: 5, 6).

Akademik dünyada harp/askerî tarihe dair yukarıda belirtilen esaslar kabul görmekte birlikte daha ziyade uygulanan metodoloji açısından eleştiri getirilmektedir. Yakın zamana kadar dünyada harp tarihi incelemelerinin çoğunluğu asker kökenli tarihçilere ait olup uyguladıkları metodoloji, mevcut koşulların ihtiyaçlarını tam olarak karşılamamaya başlamıştır. Yeni askerî tarihçilik ise askerlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan oldukça uzak kalınca asker ve akademik dünyadan müşterek çalışma grupları teşkil edilerek harp/askerî tarih

ders kitaplarının birlikte güncelleme çalışması yapılması durumu hâsıl olmuştur. Bu bir zorunluluktur. Zira Türk askerî/harp tarihinde çalışmaların ekser yükü birkaç ordu mensubu harp tarihi uzmanının omuzlarına yüklenmişti. Günümüzde elde muazzam kaynaklar olmasına rağmen bürokratik engeller, hiyerarşi, araştırmaya yönelik yeterince zamansal kaynak aktarımındaki kısıtlamalar ise askerlik mesleği ile harp tarihçiliğini bir arada götürmenin önündeki en büyük engellerdir (Yıldız 2012: 7, 11). Akademisyen ve asker kökenli harp/askerî tarih uzmanlarının beraber yapacakları ortak çalışma ile, zaman ve kaynaklar tahsis edildiğinde, ders kitaplarının içeriklerinin güncellemelerinin kısa sürede gerçekleşeceği umulmaktadır.

Askerî Tarih ve Strateji Birlikteliği

Etimolojik kökeni Eski Yunanca'ya dayanan “Strateji” kelimesi, “strategos” şekli ile Antik Yunanda “general” anlamına gelir. Strateji kelimesinin kökü olan “strategia” ise generalin sanatı veya işi demektir. Dar anlamda strateji ise Eski Yunan geleneğinde askerliğin bir rütbesini ifade eden generallik sanatını, yani askerî araçların harbin amacına ulaşmada kullanılmasıdır (Aydın-Akgül vd. 2012: 3) “*Strateji, harita üzerinde savaşıma sanattır ve bütün harekât alanını içine alır. Taktik ise arazi durumuna, harekete, muharebenin yapıldığı yere, haritada yapılan planlardaki karşıtlıklara göre birliklerin muharebe alanında sevk ve idaresidir* (Jomini 2002: 73).”

Prusyalı General Carl von Clausewitz, 1832’de yayınlanan “Savaş Üzerine” başlıklı çalışmasında stratejiyi, harbin hedeflerine ulaşmak için muharebenin araç olarak kullanılması teorisi şeklinde ifade etmiştir (1989, 177). İngiliz askerî tarihçi Sir Basil Henry Liddell Hart’a göre ise strateji, “*politikanın amaçlarının gerçekleştirilmesi için askerî imkânların dağıtımı ve uygulanması sanattır* (Aydın-Açıkmeşe vd. 2012: 3).” Harbin sevk ve idaresinde strateji önemli bir olgudur. Zira strateji, siyasi ve askeri hedeflerin belirlenmesinde rehber olarak hizmet vermektedir. Dolayısıyla stratejinin doğru kullanılıp kullanılmaması harbin kaderini belirlemektedir. Bu nedenle askeri tarih incelemelerinde üzerinde en çok durulması gereken konuların başında strateji gelmelidir.

Strateji; siyasi başarı ihtimalini arttırmak ve beklenen başarıdan istenen sonuçları elde edebilmek için hedefler, kavramlar ve kaynakları etkili kullanmaya çalışır. Ulusal strateji, ülke menfaatlerini arttıracak yönde şekillenir (Yılmaz 2017: 169). Strateji ile görüşler XVIII. yüzyılda sistemleşmeye başlamış, XX. yüzyılda ise özel bir araştırma alanı olarak öne çıkmıştır. Başlangıçta kurmay okullarına ait olduğu düşünülen bu konu iki dünya savaşı arasında akademik camia tarafından ele alınmaya başlanmış, 1940’lı yıllardan itibaren ise hızla yaygınlaşarak sivillerin de ilgi odağı olmuş ve siviller bu alanda askerlerden daha fazla katkı sağlamışlardır. Strateji, zamanla bütün bilim dallarını içeren bir disiplin haline gelmiştir (Akad 2013: 3).

Harp tarihinden askerî tarihe yaşanan dönüşümün bir benzeri de strateji alanında gerçekleşmiştir. Bu benzerlikler; çalışma alanlarının faillerinin askerden sivile dönmesi ve her ikisinin de disiplinlerarası bir mahiyet almasıdır. İkisi arasındaki bu benzeri tarihi gelişim; şartların gerektirdiği koşullardan kaynaklanmakla birlikte, zamanla askerî tarih ve strateji aynı düzlemde faaliyet gösteren bir araştırma sahasına dönüşmüştür. Bu bağlamda “*strateji bir zamanlar sadece politika ve askerlik konularının çakışma alanında yer alan bir konu olarak düşünülürken, giderek coğrafya ve antropolojiden, ekonomi, sosyoloji ve kültürel araştırmalara kadar bütün bilim alanlarıyla gerekli bağları kaçınılmaz olarak kurmaya*” (Akad 2013: 4) başlamıştır.

Stratejileri ve bunların tarihi gelişimini ortaya koyması nedeni ile askerî tarih; barışta ve seferde, millî strateji ve millî güçle ilişkili olarak muharebeler de dâhil, askerî olayları inceleyen ve askerî stratejiye ışık tutan bir tarih dalıdır (Erendil 1990: 8). Yani, askerî tarih ile strateji

arasında oldukça yakın bir ilişki mevcuttur.

Her ne kadar strateji ve askerî tarih birbirinden bağımsız değillerse de genel askerî tarih ve stratejik düşünce tarihi içerik yönünden farklılıklar taşır. Stratejik düşünce, seferler ve diğer askerî-idari-ekonomik tedbirlerin hazırlanmasında yön verir. Askerî tarih ise asıl olarak seferlerin icrası, seferleri icra eden kuvvetlerin hazırlanmasını ve örgütlenmesini ele alır. Askerî strateji; mevcut kuvvetlerle zaferin kazanılmasına odaklanırken genel strateji, savaşa gerek duymadan diplomasi de dâhil farklı yöntemlerle eldeki amaca uygun gelişmelerin nasıl yönetilmesi gerektiği konusundaki genel fikir ve prensipleri ortaya koyar. “*Askerî zafer, tek başına bir amaç sayılamaz. Esas olan, politik amacın elde edilmesidir. Stratejinin temeldeki anlamı budur* (Akad 2013: 4).”

Batı dünyasında Roma Devleti’nin başarıları askerî tarih açısından oldukça fazla ele alınmış olmakla birlikte askerî düşünce tarihi açısından sınırlı olarak incelenmiştir. Doğu dünyasından Sun Tzu stratejik düşünce konusunda ilham verici olmuş ve Batı dünyası da bundan istifade etmiştir. Stratejik düşünce, Batı dünyasında XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı ile birlikte yaygın olarak ele alınmış, bu çalışmalar Clausewitz ile yeniden zirveye ulaşmış, daha sonra kısmi bir durgunluk döneminden sonra 20 yüzyılda yeniden bir gelişme dönemine girmiştir (Akad 2013: 5).

Bir yanıyla düşünce, diğer yanıyla liderlikle ilgili olan strateji, bir nevi zekâ oyunu veya matematik modellemedir. Fakat kazanmak için mutlak bir formül veya reçete olarak kabul edilmesi uygun değildir.

Strateji üzerinde çalışabilmek için özellikle askerî, siyasi, idari, ekonomi, tarih, teknolojik gelişmeler, coğrafya, dil ve düşünce tarihi gibi oldukça geniş bir yelpazede bilgi sahibi olmak gereklidir. Günümüzde strateji ile ilgili bir kavram olarak doktrin ise savaşın nasıl yapılacağı konusundaki temel anlayışı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tüm subay ve astsubayların doktrinlerin esiri olmadan, onlardan istifade ederek yaratıcı çözümler üretebilecek donanımlarda olması arzu edilir. (Akad 2013: 14, 15).

Muharebe sahasında strateji uygulanırken harplerin incelemesinde çatışmaların yürütülmesinde rehber olan ve geçmiş muharebelerin deneyimlerinden ortaya çıkan harp prensipleri her zaman geçerlidir. Doktrinler ise ordunun kendi savaş anlayış ve geleneklerine göre değişiklik gösterir. Harp prensipleri; harekâtın her safhasında göz önünde bulundurulur (Akad 2013: 17, 18) fakat sadece harp prensipleri yeterli değildir. Çünkü XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra savaşlarda hava kuvvetlerinin önemi ve hava üstünlüğünün önemi artmış, harekâtlar süratlenmiş, keşif ve muhabere önem kazanmıştır. Modern savaşlarda uzayın da işin içine girmesi ile muharebelerin boyutu genişlemiştir (Akad 1992: 605). Bu kadar genişleyen coğrafyada faaliyet gösteren orduların sürekli strateji geliştirerek sonuç alması oldukça önemlidir. Bu kapsamda harbin artan ve genişleyen boyutuna göre harp prensiplerinin günün ihtiyaçları kapsamında yeniden irdelenmesi bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’nin güvenlik sorunları çok çeşitli olmakla birlikte bunlar ağırlıklı olarak coğrafi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Akad 1992: 609). Bu nedenle stratejistler, coğrafya üzerine bir şablon oturarak stratejileri geliştirmelidir. Strateji, coğrafya ile birlikte askerî tarihin süzgecini de sürece dâhil ettiğinde en rasyonel hal tarzları çıkacaktır.

“*Askerî tarih, askerî stratejiyi etkileyebilecek çeşitli konu ve olaylarla ilgisinden ötürü, karışık (kompleks) bir tarih alanı olarak belirgindir.*” Askerî tarih kapsamında harplerin incelenmesi, askerî stratejiye ışık tuttuğu gibi barıştaki askerî eğitim-öğretim, teşkilat ve harekât planlamalarına da rehber olur (Erendil 1990: 7, 8). Bu nedenle harplerin kazandırdığı deneyim, stratejilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Stratejisiz bir savaş manzumesi düşünülemez.

Her savaş, muhakkak bir amaca göre yn bulur. Tarihi hadiseleri ortaya koyarken tarafların stratejileri tam olarak tespit etmek ve sonra analizler yapmak gerekir. Askerî tarihçilikte tarafların stratejilerini doğru tespit ederek ortaya koymak, niyetleri belirlemek açısından oldukça önemlidir.

Modern Teknikler Işığında Askerî Tarih ve ğretimi

Askeri tarih eğitiminin özünde geçmiş dönem muharebelerinin kapsamlı analizleri ile orduyu eğiterek müteakip savaş dönemlerine hazırlamak yatmaktadır. Bununla birlikte askeri tarih eğitimi; muhariplerin savaşta olası strateji, taktik ve tekniklere dair çıkarımlarda bulunmasına katkı yaparak kuvvetli öngörülerle “harbin ve askerliğin geleceğine dair tahayyllerinde destek olmaktadır.

Prusyalı General Eduard Von Peuker harp tarihi öğretiminin önemine dair şunları ifade etmiştir:

“Bir ordunun harp tecrübesi ne kadar noksansa, harp tarihine o kadar fazla başvurması lazımdır. Bitmez, tükenmez tecrübelerle dolu olan harp tarihi hem ordunun eğitim ve öğretimini geliştirir hem de bu eğitim ve öğretime temel olur. Harp tarihinden alınan dersler hiçbir vakit bizzat yaparak elde edilen tecrübelerin yerini tutamaz. Fakat harp tarihi tecrübelerinin gelecek bir harbe hazırlayıcı rolü de inkr edilemez...Harp sanatının prensiplerini kavramanın tek çaresi, harp tarihini incelemek ve bundan faydalı dersler çıkarmaktır.”

General Peuker’a göre harp tarihi eğitimi sayesinde askeri eğitimin temeli oluşturulabilir ve harp prensipleri idrak edilebilir. Harbi ve harbin sevk ve idaresini öğrenebilmek için harp tarihini etüt etmek gerekmektedir (Berkman 1949: 17).

Türkiye’de tarih eğitimi almış biri, Osmanlı tarihi içerinde savaşlar ve askeri yapı hakkında oldukça bilgi sahibi olduğunu iddia eder. Hele askerlik yapmış bir yönü de varsa bu konu da çok daha ileri bir seviyeye kadar giderek kendisinin oluşturduğu stratejilerin devlet mekanizması için en iyi yöntem olduğunu bile ileri sürebilir. Oysa “*akademik çalışmalar açısından bakılırsa askeri tarihin adeta bir kara delik gibi durduğu görülür. Savaşların başlangıç ve bitiş tarihlerini, başlıca muharebe ve komutanların adlarını, savaştan sonra imzalanmış antlaşmaların birkaç maddesini bilmekle, buzdağının su üstündeki kısmını dahi tanımlamak mümkün değildir* (Yıldız 2017: 9, 10).” Askerî tarih o kadar devasa engin bir alandır ki keşfedilmeyi bekleyen pek çok çalışma alanı ile günümüzde cazibesini arttırarak sürdürmektedir.

İşte harp tarihini içermekle birlikte daha yeni ve kapsayıcı bir kavram olan askeri tarihin keşfedilmek için bekleyen ve oldukça çok bilinmez taşıyan alanlarında bilim dünyasına katkı yapabilmek için nasıl bir metodoloji uygulanacağı, çalışma sahalarının nasıl ortaya konacağı ve en önemlisi ise askeri tarih öğretiminin çağın ihtiyaçlarını ne şekilde karşılayacak olması gerektiği son dönemlerde yeniden tartışmaya açılmıştır.

Ayrıca askeri tarihçiliğin çalışmalarını askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için mi yoksa stratejik seviyede karar alıcılar için mi yürüteceği veya ikisi arasında dengenin nasıl sağlanacağı yeni bir problem sahası olarak durmaktadır. Çünkü askeri tarih ilminden beklentiler; akademik dünya, askerler ve idareciler tarafından farklılıklar taşımaktadır. Akademik camia, askeri alanda yaptıkları çalışmalara daha fazla bilim dünyasının değerleri ve beklentileri açısından yn verirken, askeri tarihin çıktılarını kullanacak olan askerler ve sivil idare ise bu sonuçların pratikte nasıl uygulanacağı ve nasıl bir fayda edileceği üzerinde durmaktadır. Mevcut bu sorunları aşmak için askeri tarih alanında yapılacak çalışmaların farklı disiplinlerde uzmanlık alanı olan araştırmacılar yanında askerlerin ve üst düzey devlet yöneticilerinin birlikte çalışabileceği bir alan haline gelmesi bilim dünyası için oldukça katkı sağlayacaktır.

Ayrıca askerî tarih, genel tarih içerisinde ve tarih bütününün bir parçasıdır. Bu nedenle askerî tarih yazımında ve öğretiminde genel tarih metotları ve yöntemi tatbik edilir. Fakat askerî tarih ve öğretimi, stratejik yaklaşımları daha fazla barındırması ve ortaya koyacağı sonuçların karar alıcılar tarafından tatbik edebilecekleri kararlarına yön vermesi açısından oldukça hayati öneme sahiptir. Askerî tarih kapsamında yapılmakta olan harp tarihi incelemesinde genel olarak şu üç kaide ışığında bir yaklaşım gerekmektedir. Harp tarihi genişliğine incelenmelidir. Yani sadece o harbi olarak yapılacak olan analizler bizi yanlış noktalara getirebilir. Harbin başında hangi gelişmeler olmuş? Harbin neticesinde hangi siyasi, iktisadi hasıllar netice bulmuş? sorularına da cevap aranmalıdır. Ayrıca harp tarihi; sadece resmî kaynaklardan değil, hatıralardan, mektuplardan, harp tarihi ceridelerinden de inceleme yaparak derinliğine bir araştırma gerektirmektedir. Bu ikinci kaide olan derinliğine incelemede kaynakları zenginleştirmek, araştırmacıyı çok farklı yönlere sürükleyerek hadiseleri daha kapsayıcı ele almasına katkı yapar. Harp analizlerden üçüncü kaide ise arazi ve coğrafya incelemesidir (Akargün 1992: 02-07, 08). Yeryüzü şekillerinin muharebelere olan etkisi ortaya konmadan yapılacak bir tahlil birliklerin imha olmasına neden olabilmektedir.

Harp tarihi olayları; harp prensiplerini uygun şekilde uygulayıp başarıya ulaşan, uygulamayan komutanların ise hezimetle muharebe meydanlarından ayrıldığını göstermektedir. Bu nedenle orduların kuvvet analizlerini yapabilmek için harp prensiplerinin ortaya konması gerekmektedir. Hedef, taarruz, sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, manevra, emir ve komuta birliği, emniyet, baskın, sadelik gibi esasları içeren harp prensipleri (Akargün 1992: 02-09, 10; Field Manuel 1993: 2-4, 2-6) yapılacak olan analizlerde gerçekçi ve somut olarak ortaya konmalıdır. Fakat harp tarihi analizleri yapabilmek için sadece harp prensiplerini bilmek yeterli değildir. Öncelikle analizcinin sağlam bir strateji bilgisine sahip olması gerekir. Bunun yanında ayrıca askerî hiyerarşideki en küçük yapı taşı tim/mangadan ordulara kadar birlik yapılarını ve bu yapıların taktik ve operatif seviyelerdeki sevk ve idaresini de bilmek gerekir (Berkman 1949: 18). Ayrıca askerî tarih muhakkikleri, her birliğin seviyesine göre farklı olan birlik psikolojilerini ve psikolojinin askerî unsurlara nasıl yön verdiğini anlaması gerekmektedir. Yoksa araştırmacı sadece çatışma ve muharebelere saplanarak büyük resmi görme de zorluk yaşayabilir.

Harp tarihi incelemelerinde tarihe geçen komutanların analizleri oldukça önemlidir. Biyografiler sadece hayat hikâyeleri şeklinde değil, tarihin seyrine yaptıkları etkinin yorumuna imkân tanıyacak şekilde okuyucuya aktarılmalıdır (Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar 1983: III.) Harp tarihi dersleri; muhakkak askerî coğrafya dersleri ile eklemlenmelidir. Coğrafi tüm unsurlar, dağlar (Ener 1937), denizler, ovalar, nehirler analizlerde göz önünde bulundurulmalıdır. Coğrafi analizler muhakkak taktik, operatif ve stratejik seviyede yapılmalıdır. Kuşkusuz bir ülkenin ve ordusunun değerine askerî coğrafya etki etmektedir (Tümerdem 1946: 9-14).

Mümkünse harp tarihi hocaları hem askerî coğrafya hem de harp tarihi konularında uzman olmalıdır. Zira harp/askerî tarih, askerî coğrafya birbirlerinin tamamlayıcısı gibidir. Askerî tarihte arazi arızaları sıradağlar, dağlar, nehirler şeklinde bir nevi daha kapsamlı askerî coğrafya açısından ele alınırken, harp tarihinde bazen bu arazi arızaları tepe, sırt, sağrı, derecik gibi daha küçük ölçekli olarak karşımıza çıkmakta ve değerlendirmeye alınmaktadır. Çünkü bazen önemsiz görülen küçük bir kaya parçası arkasında yapılan bir savunma orduların intikalini ya da taarruzlarını durdurabilmiştir. Bundan dolayı askeri tarih eğitiminde bu hususa dikkate edilmelidir.

Öte yandan Osmanlı askerî tarihine dair alan çalışmaları, günümüzde meslekten asker veya meslekten tarihçi olan kişilerin çalıştığı bir saha olmaktan farklı bir boyuta dönüşmüştür. Günümüzde disiplinlerarası çalışma mantığı ve diğer disiplinleri birbirleri ile kaynaştıran ve

onları birleştirerek daha gcl kılan bir sistematik yaklaşımı (Senge 1990: 20) ile harp tarihçiliği yeni bir asker tarihçilik anlayışını ortaya çıkarmıştır (Kapıcı 2012: 130).

Mevcut gelişmelerin ortaya çıkardığı bu sistem mantığı içinde böyle bir dönüşüm, asker tarih açısından kuşkusuz yeni ufuklar açarak yeni sonuçları ve yorumlamaları getirecektir. Günümüzde bu tarz yaklaşımları ile Gültekin Yıldız, Cevat şayın, Fatih Yeşil, Ali Fuat ren, Mehmet Beşikçi, Mustafa Yeni, Hakan Karagöz (şayın-Yıldız 2012) ve Figen Atabey (Atabey 2006) gibi araştırmacılar uyguladıkları tekniklerle asker tarihçiliğe çok farklı bakış açıları kazandırmışlardır.

Bununla birlikte asker tarih eğitim programlarında geçmişin tüm mevcut hadiselerini incelemek mümkün değildir (Berkman 1949: 23). Zira Birleşmiş Milletler'e göre sadece 1945'ten günümüze 500 kadar savaş yaşanmıştır (Archer-Ferris vd. 2006: 539). Lakin içerik olarak gerek ülke tarihinde gerekse dünya tarihinde dönüm noktaları olmuş hadiselerin tüm detayları ile ele alınması gerekmektedir. Her ne kadar tarihi olaylarda mutlak benzerlik olmasa da analizler yapabilmeye örnek harp tarihi şablonları, bir yol gösterici olacaktır. Harp tarihi olaylarının çokluğu yanında harp tarihi ders programlarının süresi belirlenirken zamanın sınırlı olması bir başka tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu açmanın pratik yollarından biri, harp tarihi simülasyonlarının hayata geçirilerek, araştırmacıların hadiseleri canlandırma yeteneğinin arttırılması olabilir. Silah teknolojilerinin değişiminde rol oynayan faktörlerin tespitinde deneysel tarih (zveri 2012: 41) uygulamaları ile geliştirilecek olan bu simülasyonlar, gelecekteki olası savaş malzemelerini ve savaşları kurgulamakta bir vasıta olacaktır.

Öte yandan harp tarihi derslerindeki örnek olay çözümlenmeleri yakın zamandan başlayarak uzak zamana doğru yapılması tarih analizleri yapanın işini kolaylaştıracaktır. Zira *“yakın tarihi yaşayan herkes bir ölçüde tarihçidir ve herkes kendi zihniyetini ifade eden bir kalem sahibi gibidir* (Ortaylı 2011: 143).” çok daha geçmişi canlandırmak ve ilişki kurabilmek yakın döneme göre nispeten zordur. Fakat günümüzün hadiselerini referans alabilerek bilimsel donanımımız ve kabiliyetimiz nispetinde geçmişin hadiselerinden çıkarımlarda bulunabilir ve bunu daha da ileriye götürebiliriz.

Bu nedenle asker tarihçiler/harp tarihçileri öncelikle yakın asker ve harp hadiselerini tam ve doğru analiz ederek, doğru sonuçlara vararak meseleleri adeta özümsemiş bir şekilde harp/asker tarihi açısından ele almalıdır. Tarih arasında mutlak bir kopukluk yoktur ve geçmişin muhakkak bir izi sonraki hadisede, dolayısı ile günümüzde mevcuttur. Bu izler, bizi uygun yöntemlerle tarihin doğru noktalarına getirecektir. Bu metot ile harp tarihçileri/asker tarihçiler; öncelikle Fırat Kalkanı Harektı, Suriye'deki yaşananlar, Körfez Harektı, Ukrayna'da yaşanan son gelişmeler, terör örgütlerinin neden olduğu krizler ve çatışma ortamları gibi yakın dönem hadiselerini ele alarak daha geriye doğru kronolojik hadiselerin analizlerini ortaya koymalıdır. Bu husus, harp tarihçileri/asker tarihçiler için oldukça elzem bir konudur. Çünkü savaşlar tarihi devam etmektedir. Harp tarihçileri/asker tarihçiler daha çok taze olmuş gelişmelerin tecrübelerini insanlık için sunmamışken Kadeş Savaşı'ndan, Roma'da yaşanan savaşlardan bahsetmesi biraz fantezi gibi kalacaktır. Karar mekanizmaları, yakın dönem asker tarihi/harp tarihi analizleri sayesinde bir sonraki hayati kararları tatbik etmektedirler. Bir nceki savaşlardan gereken dersler çıkarılmadan karşı karşıya kalınan son savaşla ilgili yanlış bir karar verilmesi, maliyetinin belki de öncekilerden bile ağır olmasına neden olabilir. Geç kalınması durumunda karar mekanizmaları, verilecek yanlış kararlarla toplumu belki de çok büyük felakete srkleyeceklerdir. Böyle bir durumda harp tarihçileri/asker tarihçilerin vebali oldukça büyük olacaktır. Çünkü insanlık için en gerekli zamanda yaşanmış hadiseleri tam olarak ortaya koymadıkları için tarih önünde vazifelerini yerine getirmedikleri ithamı ile karşı karşıya kalacaklardır.

Askerî tarih araştırmalarında yeni bir yaklaşım öne süren Cevat şayın ise “3T-teşkilat, teçhizat, tefekkürat” ekseninde bir bakış açısı ile yeni bir sentez yöntemini (2012: 75) gündeme alarak harp tarihi/askerî tarih çözümlenmelerinde yeni bir ufuk açmıştır. Buna bir de “talim” konu başlığını ilave etmekte yarar vardır (4T). Zira “*Temel savaş eylemi olarak kahramanca düellonun ortadan kalkması ile bunun yerine genel kabul gören bir yasa ve uygulamalar hukukuna bağlı kollektif çarpışma*”ların geçmesi ile birlikte talim ve disiplin orduların hayatına girmiştir (Keegan 2001: 11). Orduların eğitim süreçleri, geçirdikleri merhaleler; teşkilat, teçhizat ve fikir yapılarını etkilemiştir.

Öte yandan harp/askerî tarihçiliği açısından yabancı arşivler, özellikle Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin arşivleri Osmanlı tarihi dolayısı ile önemli kaynaklardır (Ortaylı 2011: 198). Her ne kadar daha II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere, Almanya, ABD askerî yardımları (Sediroğlu 2014) ile gelişme başlayan ve NATO süreci ile geline nokta, diğer alanlarda olduğu gibi askerî tarih alanında da bu devletlere ilgiyi arttırmıştır. Bunun sonucu olarak Türk araştırmacılar; İngiliz ve ABD arşivlerine daha fazla yönelmişlerdir. Bu ise harp tarihi analizlerinin eksik kalmasına neden olmuştur. Oysa Osmanlının son döneminin Slav unsurlar ile kaderinin başta Balkan coğrafyası olmak üzere pek çok farklı coğrafyada keşişmiş olması nedeni ile başta Rusya olmak üzere Yunan, Bulgar, Avusturya arşivleri araştırılmayı beklemektedir. Osmanlı askerî tarihçiliği açısından zengin kaynak içeren Rusya Federasyonu Arşivlerinde inceleme yapabilmek için Rusça günümüzde ayrı bir önem taşımaktadır. Fakat bu arşivler için dil tek bir sorunsal değildir. Zira günümüzde Rus arşivlerinden çeşitli bürokratik engellerden dolayı da tam olarak istifade edilememektedir (Kapıcı-Köremezli 2012: 131).

Günümüz askeri tarih öğretiminde Batılı kaynaklardan istifade edebilmek kuşkusuz önemlidir. Ama bunu çokta abartmamak gerekmektedir. Zira son 400 yıl içinde İngilizce konuşulan dünyanın tarihi ve bu tarihten ilham alan unsurlar “*hiç şüphesiz, tarihte büyük bir yer tutmaktadır. Fakat bunu evrensel tarihin merkezi ve başka her şeyi de onun çevresi saymak kötü bir bakış çarpıklığıdır* (Carrs 2002: 170).” Kuşkusuz ülkede harp tarihi/askerî tarih alanında araştırma bekleyen pek çok kaynak mevcut olup kaynakları dengeli kullanmak gereklidir.

Harp tarihi/askerî tarih öğretiminde, harp tarihi mekânları açısından Türkiye oldukça zengin bir ülke konumundadır. Mevcut harp tarihi alanları, askerî tarihi olayları anlama ve yorum getirmede açısından oldukça önemlidir. Bir taraftan mevcut harp tarihi alanları donanımsal olarak her geçen gün gelişmekte, diğer yandan da yenileri yapılmakta ve bu bölgelere daha fazla gezi programları düzenlenmektedir. Bir nevi askerî tarih/harp tarihinin tahayyülünde etkili olan bu bölgeler, öğretim safhasında harp tarihini genç nesillere sevdirmekte ve gelecek dönem bilim dünyasında yer alacak olan askerî tarih/harp tarihçilerin daha donanımlı olmasına katkı sağlamaktadır.

Askerî tarih/harp tarihi alanında bu olumlu gelişmeler yaşanırken bilim dünyası da bu konuda kendi sorunlarını çözme gayretindedir. Bu sorunlardan biri askerî tarih alanında gerekli düzenleme ve çalışma yapılmamış olduğuna dairdir. Bu konuda Gültekin Yıldız; Türkiye’de hiçbir üniversite ve vakıf üniversitesinde askerî tarih veya askerî sosyal bilimlerle ilgili bir bölüm, enstitü, araştırma merkezi açılmadığını, yakın zamana dek lisans ve lisansüstü bu temalarla ders verilmediğini, son seneler müstesna uzun süre lisansüstü tez çalışmaları yapılmadığını belirtmiştir. Yine O’na göre öğretimde yakın zamana kadar gerek Kuvvet Akademileri gerekse Harp Okullarında okutulmuş olan harp tarihi içerik olarak yetersizdir (Yıldız 2012: 11). Bu durumun, son dönem yapılan düzenlemeler ve çalışmalar ile sorunların aşılmasında yeni bir sistematığe kavuştuğu görülmektedir. Zira yakın zamanda, 31 Temmuz 2016’da Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan Millî Savunma Üniversitesi bünyesindeki Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü’ndeki Askerî Tarih Programı’nın

araştırma odaklı ve disiplinlerarası bir metot öngörüyor (MSÜ Harp Tarihi Anabilimdalı: 2018) olması güncel askerî tarih anlayışının gerekliliğinin bir sonucudur. Bununla birlikte aynı enstitüde icra edilen askerî tarih lisansüstü programının ders içeriği yönünden oldukça farklı disiplinlerden oluştuğu görölmektedir.

Sonuç

Avrupa'da XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ve akla öncülük tanıyarak yeni bir düşünce sistemi oluşturan Aydınlanma Çağı, mutlak monarşilerin yerine cumhuriyetin kurulmasına öncülük eden Fransız İhtilâli ve aletin yerini makinanın almasına öncülük eden Sanayi Devrimi ile dünyamız çok hızlı bir değışim sürecine girmiştir. Bu değışim; her alanda olduğu gibi bilim dünyasında da kendini göstermiştir. Bu değışimin bir sonucu artık bağımsız, tek başına araştırmalar yaparak insanlık âlemi için katkı sağlayan bilim dalları yerine çok daha kapsamlı ve diğer disiplinler ile beraber koordineli çalışma felsefesini benimsemiş yeni disiplinler ortaya çıkmıştır.

İşte bu değışim, her alanda olduğu gibi tarih ilminde ve onun alt disiplini olan harp tarihinde yeni yaklaşımlar getirmiştir. Çünkü geçmiş dönemin tarih ve harp tarihi analiz şablonları, günümüz ihtiyaçların karşılamaktan oldukça uzak kalmıştır. Geliştirilen bu yeni yaklaşımlar ve metodolojik yöntemler ile muharebelerin etüdü anlamında kullanılan harp tarihi ifadesi evrilerek askerî tarih kavramına dönüşmüştür. Bu dönüşüm neticesinde harp tarihinin önceki dönem ortaya koyduğu çalışma konu başlıklarını da içerecek şekilde askerî tarihin; sosyolojiden mühendisliğe, antropolojiden coğrafyaya, paleografyadan filolojiye kadar pek çok farklı disiplini bünyesinde barındıran ve yeni öğretim anlayışı ile yerini alan taze bir disiplinlerarası alan olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde ortaya çıkan bu disiplinlerarası askerî tarih an asker kökenli araştırmacıların tekelinden çıkarak oldukça farklı uzmanlık konuları olan akademisyenlerin ilgi odağı olmuştur. Farklı alan uzmanlığı olan bu akademisyenlerin ortaya koyduğu çalışmalar ise şimdiye kadar askerî tarih/harp tarihi alanında eksik kalmış boşlukları tamamlamaktadır. Fakat bu sefer başka bir sorun belirlemiştir. Bu sorun ise askerî tarihçiliğın çalışmalarını taktik ve operatif seviyede askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için mi yoksa stratejik seviyede karar alıcılar için mi ortaya konacağı hususu, ya da ikisi arasında dengenin nasıl sağlanacağıdır. Öte yandan askerî tarih ilminden beklentilerin akademik dünya, askerler ve idareciler tarafından ortak paydada nasıl buluşturulacağı bir başka problem sahası olarak durmaktadır.

Tüm bu sorunları aşmak için askerî tarih alanında yapılacak çalışmaların farklı disiplinlerde uzmanlık alanı olan araştırmacılar yanında askerlerin ve üst düzey devlet yöneticilerinin birlikte çalışabileceği bir alan haline gelmesi bilim dünyası için oldukça katkı sağlayacaktır. Farklı kurumların birlikte yapacakları ortak çalışmalar, elde edilecek bilimsel sonuçlara ve çıktılara sinerjik etki yaparak üretkenliği ve verimliliği arttıracaktır.

Yaşanmış tecrübeler, insanlık var oldukça şiddetin yani savaşların devam edeceğini göstermektedir. Bu nedenle buradaki asıl mesele, savaşların geleceğinin nasıl olacağını tam ve doğru ortaya koyabilmektir. Bunu yapabilmek içinse geçmişin savaş tecrübelerini ortaya koyan harp tarihi analizlerini uygun seviyelerde yapmak ve yapılanları strateji kavramının süzgecinden geçirilmiş askerî tarih analizleri ile perçinlemek gerekmektedir. Bu ise oldukça sistematik, disiplinlerarası bir yaklaşım ve çok farklı fonksiyon alanlarında uzmanlaşmış muhakkiklerin müşterek çalışması ile mümkündür.

Kaynakça

I. Resmî Yayınlar

Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I (1983), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar (1983), İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

FM (Field Manuel)-100-5 (1993), ABD, Washington.

II. Anılar

KOCATÜRK, Kenan (1999), *Bir Subayın Anıları (1909-1999)*, İstanbul: Kastaş.

III. Tetkik Eserler, Makaleler ve Tezler

AFYONCU, Erhan (2010), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, İstanbul: Yeditepe, 9.Bs.

AKARGÜN, S.Erden (1992), *Harp Tarihi Ders Kitabı-I*, Ankara: KHO Matbaası.

AKAD, M.Tanju (2013), *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

(1992), *Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20.Yüzyıl Savaşları*, C.2, İstanbul: Kastaş.

ALPTEKİN, İrfan (1949), *Harp Tarihi Notları*, Ankara.

ARCHER, Christon I.-vd. (2006), *Dünya Savaş Tarihi*, Çev. Cem Demirkan, İstanbul: Akyüz Yayın Grubu.

ATABEY, Figen, (2006), *Karadeniz’de Türk Donanması-Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi*, Ankara.

AYDIN, Mustafa- vd. (2012), *Strateji ve Güvenlik*, (Ed. Mustafa Aydın, Ahmet Halûk Atalay) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No:2731.

BERKMAN, Tahsin (1949), *Harp Tarihi*, Ankara: Harp Okulu Basımevi.

CARRS, Edward Hallett (2002), *Tarih Nedir?* (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İstanbul: İletişim Yayınları.

CLAUSEWITZ, Carl Von (1989), *On War*, (Edited and Translated by Michael Howard and Peter Paret), New Jersey: Princeton, Princeton University Press.

ÇORUHLU, Tülin (1989), “Ahmed Muhtar Paşa, Ferik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: s.106-108.

DEMİRCİOĞLU, Ömer Faruk (2018), “Hibrit Harekât Ortamının Askeri Liderliğe Etkileri”, *Kara Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 55, s.8-20.

ENER, Suat (1937), *Türkiye’nin Sıradağları, Havzaları, Anayolları*, Ankara.

ERENDİL, Muzaffer (1990), *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

FAYDA, Mustafa (2011), “Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul: s.30-36.

FERİK Ahmet Muhtar Paşa (2014), *Kırım Harbi’nde Silistre Müdafaası 1853-1954 Tuna Seferi*, Hazırlayanlar: Gültekin Yıldız, Fatih Tetik, İstanbul: Türkiye İş Bankası

Yayımları.

- JOMINI, Antoine Henri (2002), *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayımcılık.
- KAPICI, Özhan, İbrahim Köremezli (2012), “Osmanlı Askeri Tarihçiliğinin Eksik Aynası: Rusya Federasyonu Arşivleri”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Cevat Şayin-Gültekin Yıldız (Derleyenler), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.130-155.
- KEEGAN, John (1994), *A History of Warfare*, Vintage Books, New York.
- John (2001), *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, Çev.: Ali Çakıroğlu, İstanbul: Aykırı Tarih.
- KESKİN, Alev (Nisan 2016), “Kuruluşunun 100.Yıldönümünde ATASE Daire Başkanlığı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 428, ss.4-15.
- ORTAYLI, İlber (2011), *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2.bs.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2013), “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, İstanbul: s.271-293.
- ÖZVERİ, Murat (2012), “DeneySEL Tarih Çalışmalarına Bir Örnek Olarak Osmanlı Okçuluğu”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Cevat Şayin-Gültekin Yıldız (Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.38-57.
- SEDİROĞLU, Serdar Cem (2014), *Türk Basını Ekseninde Anılar ve Arşiv Belgelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri (1939-1945)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- SENGE, Peter M. (1990), *Beşinci Disiplin*, Çevirenler Ayşegül İl Deniz, Ahmet Doğukan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5.bs.
- ŞAYİN, Cevat (2012), “Askeri Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yaklaşım 3T (Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat)”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Cevat Şayin-Gültekin Yıldız (Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.58-88.
- TURAN, Şerafettin (1983), “Askeri Tarih'in Tarih İçinde Yeri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Ankara: Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, s.11-25.
- TÜMERDEM, İ. Hakkı (1946), *Türkiye Süel Coğrafyası-Türkiye Yereyini Operatif, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından İnceleme*, Ankara: 3.bs.
- UZUNDAL, Edip (2013: 2 (2)) “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa”, *Turkish History Education Journal- Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, s.108-128.
- YEŞİL, Fatih (2017), “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askeri Tarihi-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed.Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, s.113-139.
- (2012), “Mühendis ve Tarihçi: Askeri Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyaloğu”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Cevat Şayin-Gültekin Yıldız (Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.23-28.
- YILDIZ, Gültekin (2012), “Bütüncül, Karşılaştırmalı ve Felsefî Bir Askerî Tarih'e Doğru: Türkiye'de Askerî Tarih Araştırması ve Öğretiminin Geleceği Üzerine”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Cevat Şayin-Gültekin Yıldız

(Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.3-22.

Gültekin (Ed.) (2017), *Osmanlı Askeri Tarihi-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, İstanbul: Timaş Yayınları.

YILMAZ, Veli (1993), *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, İstanbul: Harp Ak. Basımevi.

YILMAZ, Sait (2017), *Uluslararası Güvenlik-Teori*, Ankara: Kaynak Yayınları.

IV. İnternet

“MSÜ Harp Tarihi Anabilimdalı”, Erişim tarihi: 2018.01.10,

http://www.kho.edu.tr/akademik/enstitu/askeri_tarih.html, Erişim Tarihi 10.01.2018, 20.33.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm Pazarlaması Alanında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Postgraduate Theses Prepared in the Field of Tourism Marketing Bibliometric Profile

Ferdi BİŞKİN^a Çağdaş PEKTAŞ^{b*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği A.B.D., Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9864-751X

^b Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği A.B.D., Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-0496-0183

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ocak 2021

Kabul tarihi: 20 Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler:

Bibliyometrik analiz,

Lisansüstü tez,

Turizm,

Turizm pazarlaması

ÖZ

Bu çalışmada, ulusal düzeydeki turizm pazarlaması konulu lisansüstü tezlerin geçmişi ve gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin internet veri tabanında yer alan 1990-2020 yılları arasındaki turizm pazarlaması konulu tezler taranmış ve bibliyometrik analiz tekniğiyle incelenmiştir. Tarama sonucunda 54 teze ulaşılmıştır. Ancak erişim izni olmayan 21 tez çalışmaya dâhil edilmemiş ve çalışma 33 tez üzerinden yürütülmüştür. Çalışma kapsamında, tezlerin düzeyi, üniversitesi, yılı, araştırma yöntemi, örneklem grubu, enstitüsü, ana bilim dalı, danışman akademik düzeyi, anahtar kelime sayısı, kaynakça sayısı, kaynakça türü (yerli/yabancı), sayfa sayısı ve tez konusu gibi parametreler incelenmiştir. Elde edilen veriler, Microsoft Excel programında analiz edilmiş ve frekans ile yüzde dağılımları şeklinde sunulmuştur. Çalışma sonucunda; turizm pazarlaması alanındaki tezlerin daha çok yüksek lisans düzeyinde hazırlandığı ve Gazi Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi ve Marmara Üniversitesinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Tezlerin en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, İşletme Ana bilim dalında ve tüketici davranışları, sosyal medya ve pazarlama sorunları konularında hazırlandığı görülmüştür. Tez danışmanlarının çoğunlukla Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanına sahip olduğu, yerli kaynak kullanımının daha fazla olduğu, tez sayılarının 2015 yılından sonra artış gösterdiği, en çok nicel araştırma yönteminin kullanıldığı ve turistler ile yöneticilerin örneklem grubu olarak daha fazla tercih edildiği elde edilen diğer sonuçlardır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received January 19, 2021

Accepted August 20, 2021

Keywords:

Bibliometric analysis,

Graduate thesis,

Tourism,

Tourism marketing

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the history and development of postgraduate theses on tourism marketing at national level. In line with this purpose, the theses on tourism marketing between 1990-2020 in the internet database of the Higher Education Council Thesis Center were scanned and examined with bibliometric analysis technique. 54 theses were reached as a result of the scanning. However, 21 theses without access permission were not included in the study and the study was conducted over 33 theses. Within the scope of the study, parameters such as the level of theses, university, year, research method, sample group, institute, department, academic level of advisor, number of keywords, number of bibliography, type of bibliography (local / foreign), page number and thesis subject were examined. The obtained data were analyzed in Microsoft Excel program and presented as frequency and percentage distributions. In the results of working; it has been determined that theses in the field of tourism marketing are mostly prepared at the master's level and are concentrated in Gazi University, Anadolu University and Marmara University. It has been observed that the theses are mostly prepared within the Institute of Social Sciences, in the Department of Business Administration and on consumer behavior, social media and marketing problems. Most of the thesis advisors are Assistant Professor (Asst. Prof.) The number of theses increased after 2015, quantitative research method was used the most, and tourists and managers were preferred more as the sample group.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: pektascagdas22@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

People travel constantly for different purposes. Every year, millions of people participate in tourism activities by traveling outside the places where they live and maintain their social life, albeit for a short time. In this context, tourism; it is defined as the provision of both income and employment by meeting the needs of people at a different place outside their homes, meeting their needs where they go, meeting their accommodation needs and consuming these needs.

Participation of people in tourism activities with a focus on consumption is very important for tourism stakeholders. The aim of tour operators and tourism stakeholders in the market is to gain profit from the spending of consumers. From this point of view, tourism marketing; it is the presentation of goods and services to be offered to the tourist through intermediaries in a way that creates a value by accurately determining the wishes, intentions and needs of consumers participating in tourism movements.

Studies that examine the bibliometric studies in the scientific field in many countries around the world have increased in recent years. With the increase in the number of academicians doing scientific studies in the field of tourism, it is seen that bibliometric studies in the field of tourism are also preferred more in parallel. It is stated that bibliometric studies in the national literature have improved after 1990. Studies in the field of tourism; food and beverage business, tourism management, travel management, tourism marketing, gastronomy, rural tourism, faith tourism, sustainable tourism and tourism guidance. In addition, the types of these studies are theses, articles, journals and papers.

The subject of tourism marketing is being studied more scientifically and more subject to postgraduate theses. Bibliometric studies in the field of tourism have been increasing in recent years. When the related literature is examined, it has been determined that there are bibliometric studies on different subjects related to tourism and its sub-branches. In this study, it was aimed to determine the bibliometric properties of postgraduate theses on tourism marketing in tourism literature between the years 1990-2020 within the framework of various parameters. Another aim of the study is to reveal the general characteristics of the literature in the field of tourism marketing and to facilitate the researchers who will work in this field.

Theses within the scope of the study were obtained from the internet database of the Higher Education Council Thesis Center. While the theses were being scanned, the keyword "tourism marketing" was written in the "enter search term" section of Higher Education Council Thesis Center and no selection was made in the sections that write the area to be searched, permit status and thesis type. As a result of the scanning, a total of 54 theses on "tourism marketing" were reached. Then, the permission option was selected in the permission status section and the scan was performed again. As a result, it was seen that he was not allowed to access 21 theses and he was allowed to access 33 theses. for this reason, all theses that are open to access are included in the study.

In this study, the level of the theses to be evaluated, the university they were prepared, the year they were prepared, the research method, the institute they were published in, except for the research method, the main discipline, the sample group, the academic level of the advisor, the number of keywords used, the number of bibliography, the type of bibliography (domestic / foreign), the number of pages. and parameters such as thesis topic were examined. The obtained data were analyzed in Microsoft Excel program and presented as frequency and percentage distributions.

In the results of working; it has been determined that theses in the field of tourism marketing are mostly prepared at the master's level and are concentrated in Gazi University, Anadolu University and Marmara University. It has been observed that the theses are mostly prepared within the Institute of Social Sciences, the Department of Business Administration and the subjects of consumer behavior, social media and marketing problems. Most of the thesis advisors are Assistant Professor (Asst. Prof.), the number of bibliography is between 51-100 sources, 5 keywords are used at most, and the number of pages is 101-200 pages. Other results are that the number of theses has increased after 2015, the quantitative research method is used the most, and tourists and managers are more preferred as the sample group.

Giriş

İnsanlar, farklı amaçlar doğrultusunda sürekli olarak seyahat etmektedir. Her yıl milyonlarca insan, sürekli olarak yaşadığı ve sosyal yaşantısını sürdürdüğü yerlerin dışına kısa süreli de olsa seyahat ederek turizm hareketlerine katılmaktadır (Matheson ve Wall, 1992, s. 2). Bu bağlamda turizm; insanların evleri dışında farklı bir yerde geceleme, gittikleri yerde isteklerinin karşılanması, konaklama ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu ihtiyaçların tüketilmesiyle hem gelir elde edilmesi hem de istihdamın sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Ryan, 1991, s. 5).

İnsanların tüketim odaklı olarak turizm faaliyetlerine katılması turizmin paydaşları açısından oldukça önemlidir. Dünya üzerinde milyonlarca insanın belirli aralıklarla yer değiştirmesi ve tüketici konumunda olması piyasalara olumlu yönde etki etmektedir. Piyasadaki tur operatörlerinin ve turizm paydaşlarının amacı tüketicilerin yaptıkları harcamalardan kazanç elde etmektir. Turizm sektöründe rekabetin artmasıyla birlikte iyi ve başarılı pazarlama faaliyetlerinde bulunan firmaların devamlılığı esas olacaktır (Tunçalp ve İrge, 2018, s. 30). Bu noktadan hareketle turizm pazarlaması; turizm hareketlerine katılan tüketicilerin isteklerini, niyetlerini ve gereksinimlerini doğru bir biçimde belirleyerek, araçlar vasıtasıyla turiste sunulacak olan mal ve hizmetlerin bir değer oluşturacak şekilde sunulmasıdır (Usta, 2009, s. 159). Turizm pazarlaması Dünya Turizm Örgütü'ne göre ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (İçöz, 1996, s. 21).

Bir turistik merkezin veya turizm işletmesinin en yüksek kazanç elde etme hedefine uygun olarak, turizm hizmetinin pazarda uygun bir yer almasını sağlamak amacı ile turizm talebinin özelliklerini de dikkate alarak turistik ürün ile ilgili araştırma, tahmin ve seçim yapmayı hedefleyen ve bu konularda, alınacak kararlarla ilgili bir yönetim felsefesidir.

Turizm sektörü dünyada kendini en hızlı geliştiren ve yenileyen sektörlerinden birisidir. Bu durum, turizm sektörünün büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Turizm sektörünün gelişmesi ve büyümesi her geçen gün yeni meslek gruplarının ortaya çıkmasına ve iş olanaklarına zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle ele alındığında turizm sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik açıdan oldukça yarar sağlamaktadır. Ayrıca, ülkelere gelir ve istihdam sağladığından dolayı ödemeler dengesindeki sorunların çözülmesine de katkı sunmaktadır. Bu nedenler göz önüne alındığında, turizm pazarlaması konusu akademisyenlerin çalışma alanlarında daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Turizm pazarlaması konusu artık bilimsel olarak daha fazla çalışılmakta ve lisansüstü tezlere daha fazla konu olmaktadır (Çımat ve Bahar, 2003, s. 2; İnce vd., 2016, s. 115).

Turizm alanında bibliyometrik olarak yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde turizm ve alt dallarıyla ilgili farklı konularda bibliyometrik çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, 1990-2020 yılları arasında turizm alan yazınında turizm pazarlaması ile ilgili lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Turizm pazarlaması alanındaki alan yazının genel özelliklerini ortaya koymak ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlayabilmek, çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Çalışma beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, giriş bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, çalışmayla ilgili bazı kavramlar açıklanmış ve genel bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda, turizm alanı konusunda daha önce yapılmış olan bibliyometrik çalışmalar hakkında özet bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında araştırmanın yöntemiyle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Dördüncü kısımda araştırma bulguları yer alırken beşinci kısımda ise araştırmanın sonuçları ve tartışma yer almaktadır.

Literatür

Dünyadaki çoğu ülkede bilimsel alanda hazırlanan çalışmaların bibliyometrik olarak incelendiği çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir (Kozak, 1994, s. 24; Webster ve Watson, 2002, s. 15). Turizm alanında bilimsel çalışma yapan akademisyenlerin sayısının artmasıyla birlikte, turizm alanındaki bibliyometrik çalışmaların da buna paralel olarak daha fazla tercih edildiği görülmektedir (Hall, 2011, s. 17). Ulusal literatürdeki bibliyometrik çalışmaların ise 1990 yılından sonra gelişim gösterdiği belirtilmektedir (Yılmaz, 2017, s. 67). Turizm alanında yapılan çalışmalar; yiyecek içecek işletmeciliği, turizm işletmeciliği, seyahat işletmeciliği, turizm pazarlaması, gastronomi, kırsal turizm, inanç turizmi, sürdürülebilir turizm ve turizm rehberliği alanlarındadır. Bunun yanı sıra, yapılan bu çalışmaların türlerini ise tezler, makaleler, dergiler ve bildirimler oluşturmaktadır (Aydın ve Aksöz, 2019, s. 616). Bu bağlamda, ulusal literatürde turizm alanında hazırlanan bibliyometrik çalışmalar incelenmiş ve kısa bilgiler halinde sunulmuştur.

Kozak (2001) tarafından yapılan çalışmada, 1972-1998 yılları arasında turizm pazarlaması alanında hazırlanan 131 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans düzeyindeki tezlerin daha fazla olduğu, en çok İstanbul Üniversitesi ve Gazi Üniversitesinde hazırlandığı, 1986 yılından sonra daha fazla tezin yazıldığı ve konaklama alt sektöründeki konuların daha fazla çalışıldığı tespit edilmiştir.

Özel ve Kozak (2012) tarafından yapılan çalışmada, 2000-2010 yılları arasında turizm pazarlaması alanında yayımlanan 286 makale ve bu makalelerdeki 4048 atıf incelenmiştir. Çalışma sonucunda; kaynak türlerin arasında dergilerin en fazla olduğu, yabancı kaynaklara daha çok atıf yapıldığı, atıf dağılımlarının Bradford Yasası'na uygun olduğu ve yapılan atıfların yarı yaşam süresinin yedi yıl olduğu tespit edilmiştir.

Arslan ve Emeksiz (2016) tarafından yapılan çalışmada, turizmde çevre yönetimi konusunda 1995-2014 yıllarını kapsayan 67 ulusal ve uluslararası makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; çevresel varlıkların korunması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı konularının çoğunlukta olduğu, makalelerin büyük kısmının süreli yayınlardan oluştuğu ve makalelerin yarıya yakınında nicel çalışma yönetiminin kullanıldığı tespit edilmiştir.

İnce vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, 1990-2016 yılları arasında turizm pazarlaması konusunda hazırlanmış 177 tez SPSS programı ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda; tezlerin en fazla yüksek lisans düzeyinde yazıldığı, en çok tezin 2015 yılında yazıldığı, Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında daha fazla hazırlandığı, Gazi Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesi bünyesinde yoğunlaştığı ve nicel araştırma yöntemlerinin ağırlıklı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tayfun vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, Gazi Üniversitesinde 1985-2016 yılları arasında turizm alanında hazırlanmış 367 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu, pazarlama ve yönetim organizasyon alanlarının ön plana çıktığı, danışmaların daha çok Yrd. Doç. Dr. unvanı taşıdığı ve tezlerin büyük çoğunluğunda tartışma ve önerilere yer verilmediği tespit edilmiştir.

Tekin (2016) tarafından yapılan çalışmada, 1984-2015 yılları arasında turizm alanındaki 1370 tez içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin ağırlıkta olduğu, Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında daha fazla tezin hazırlandığı, yazarların yarısından fazlasını erkeklerin oluşturduğu, tezlerin yarısından fazlasının Gazi Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitelerinde hazırlandığı ve tezlerde en çok örgütsel davranış konusunun araştırıldığı tespit edilmiştir.

Alımanoğlu ve Ayazlar (2017) tarafından yapılan çalışmada, 2003-2016 yılları arasında kırsal turizm alanında hazırlanan 20 tez incelenmiştir. Çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin çoğunlukta olduğu, tezlerin çok büyük bir kısmının uygulamalı olarak yapıldığı, tezlerin İç Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaştığı, örneklem olarak yerel halkın seçildiği ve tezlerin çoğunluğunun Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlandığı tespit edilmiştir.

Altaş (2017) tarafından yapılan çalışmada, 1998-2017 yılları arasında Türkçeye tercüme edilen gastronomi kitapları değerlendirilmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren iki internet sitesindeki 90 kitap içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, tercüme edilen kitapların en çok İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlandığı, en fazla tercüme edilen kitapların Carla Badi isimli yazara ait olduğu, kitapların çoğunun spesifik ürünler üzerine yazıldığı, en çok çeviri yapılan kitapların tek bir ürünü kapsadığı ve kitapların büyük kısmının yemek tarifi üzerine yazıldığı tespit edilmiştir.

Aydın (2017) tarafından yapılan çalışmada, 1988-2013 yılları arasında yiyecek-içecek işletmeciliği alanında hazırlanmış 179 tez SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; tezlerin en fazla Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında hazırlandığı, tezlerin en çok Gazi Üniversitesi'nde hazırlandığı, yönetim ve organizasyon konusunun ön planda olduğu, danışmanların büyük kısmının Prof. Dr. unvanına sahip olduğu, nicel araştırma yönteminin ve uygulamalı araştırmaların daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ayaz ve Türkmen (2018) tarafından yapılan çalışmada, 1999-2017 yılları arasında hazırlanan ve yöresel yiyecekleri konu alan 45 tez içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda; tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğu, çoğunluğunun 2016 yılında hazırlandığı, en fazla yöresel ürün ve yemek kültürü anahtar kelimelerinin kullanıldığı ve tezlerin Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında yoğunlaştığı ve en fazla tezin Mersin Üniversitesi ile Gazi Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı tespit edilmiştir.

Akkaşoğlu vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada, tarım turizmi kapsamında 19 tez çeşitli parametreler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu, lisansüstü tezlerin çoğunluğunun 2010 yılından sonra hazırlandığı, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yayınlanan tezlerin ağırlıkta olduğu ve yerli kaynak kullanımının çoğunlukta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, tezlerin yarısında nitel çalışma yöntemi kullanılmış ve araştırmaların Akdeniz, Marmara ve Ege Bölgesi'nde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Aydın ve Aksöz (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2013-2018 yıllarını kapsayan destinasyon alanında hazırlanmış 236 tez kodlanarak SPSS programı ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğu, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında hazırlandığı, nicel araştırma yönteminin ağırlıkta olduğu, örneklem büyüklüklerinin 0-50 arasında yoğunlaştığı, sayfa sayılarının 101-200 arasında olduğu ve danışmanların çoğunluğunun Doç. Dr. unvanı taşıdığı tespit edilmiştir.

Polat Üzümcü (2019) tarafından yapılan çalışmada, 1987-2019 yılları arasında turizmi eğitimi alanında hazırlanmış 139 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; en fazla tezin yüksek lisans düzeyinde hazırlandığı, 2015-2019 yılları arasında daha fazla tezin yazıldığı, tezlerin en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlandığı, 101-150 sayfa aralığında olduğu ve nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Albayrak ve Tüzünkan (2020) tarafından yapılan çalışmada, kırsal turizm kapsamında 144 tez analiz edilmiştir. Çalışmada belgesel tarama yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda; tezlerin büyük çoğunluğunun eko turizm alanında olduğu, büyük bir kısmının büyük şehirlerdeki üniversitelerde yazıldığı, en fazla Sosyal Bilimler Enstitüsünde yayınlandığı, en çok Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalı kapsamında hazırlandığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, yüksek lisans tezlerinin çoğunluğunda örneklem seçimine yer verilmediği ve yüksek lisans tezlerinin çoğunluğunda nicel araştırma yöntemlerinin doktora tezlerinin çoğunluğunda ise nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Ulusal Literatürde Turizm Alanında Hazırlanan Diğer Bibliyometrik Çalışmalar

Yazar	Yıl	Çalışma Başlığı	İncelenen Tür
Kozak	1994	Anatolia Dergisinde Yayınlanan Yazılar Üzerine Bir İnceleme	Yazı
Kozak	1995	Türkiye’de Yayınlanan Turizm Konulu Makaleler Üzerine Bir İnceleme	Makale
İçöz ve Kozak	1999	Turizm İşletmeciliği Dergisi’nin Turizm Literatürüne Katkısı Hakkında Bir İnceleme	Dergi
Kozak	2003	Türkiye’de Yayınlanan Akademik Dergilerin Niteliklerindeki Zaman İçerisindeki Değişim Nedenleri: Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilim Alanlarında Yayınlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme	Dergi
Çiçek ve Kozak	2012	Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi’nde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili	Makale
Evren ve Kozak	2012	Türkiye’de 2000-2010 Yılları Arasında Yayınlanan Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi	Makale
Zencir ve Kozak	2012	Sosyal Bilimler Enstitü Dergilerinde Yayınlanan Turizm Makalelerinin Bibliyometrik Profili (2000-2010)	Makale
Türktaş	2013	Türkiye’de Turizm Pazarlaması Alan Yazınının Gelişim Süreci (1990-2012)	Makale
Karagöz ve Kozak	2014	Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi	Makale
Nergiz	2014	Türkiye’de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013)	Tez
Cevizkaya vd.	2014	Turizm Alan Yazınında Engelliler İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili (2000-2013)	Makale, Tez
Turan	2014	Turizm Konulu Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Özellikleri (1984-2013)	Tez
Şahin ve Acun	2015	Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Ulusal Turizm Kongreleri Bildirileri)	Bildiri
Temizkan vd.	2015	Sağlık Turizmi Konusunda Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili	Makale
Ulu ve Akdağ	2015	Dergilerde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Örneği	Makale
Bozok vd.	2017	Turizm Literatüründe Kırsal Turizmin Bibliyometrik Analizi	Makale
Civelek Oruç ve Türkay	2017	Turizmi Konu Alan Lisansüstü Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi	Tez
Güdü Demirbulat ve Tetik Dinç	2017	Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	Tez
Sünnetçioğlu vd.	2017	Turizm Alanında Yazılmış Olan Gastronomiye İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Profili	Tez
Gül ve Gül	2017	Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	Tez
Yılmaz	2017	Restoranlarda Bahşiş İle İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi	Makale
Altürk	2018	Türkiye Turizm Literatürünün Durumu: Uluslararası Dergi Makalelerinin Bibliyometrik Analizi	Makale

Boğan vd.	2018	Turizm Yazınında Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi	Makale, Bildiri, Tez
Boyraz ve Sandıkçı	2018	Gastronomi Bildirilerinin Değerlendirilmesi: Turizm Kongreleri Örneği 2013-2017	Bildiri
Çapar vd.	2018	Turizm Rehberliği Alanında Yapılan Akademik Çalışmaların İncelenmesi	Makale, Bildiri, Tez
Olçay vd.	2018	Helal Turizm Alanının Bibliyometrik Profili	Makale
Sökmen ve Özkanlı	2018	Gastronomi Turizmi Alanyazının Gelişimi: Journal of Tourism and Gastronomy Studies Dergisinde Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme	Makale
Şahin vd.	2018	Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Anabilim Dallarında Yayımlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi	Tez
Tayfun vd.	2018	Turizm Alanında Yiyecek ve İçecek ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi	Tez
Yeşilyurt ve Koçak	2018	Yerel Halkın Turizm Gelişimine Yönelik Desteğini İnceleyen Makalelerin Bibliyometrik İncelemesi	Makale
Baytok vd.	2019	Turizm İşletmeciliği Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerini Değerlendirilmesi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği	Tez
Büyükşalvarcı ve Keleş	2019	Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi	Tez
Çalhan ve Çakıcı	2019	Uluslararası İndekslerce Taranan Kış Turizmi Başlıklı Makalelerin Bibliyometrik Analizi	Makale
Çelik	2019	Turizm Alanında Liderlik Konusu ile İlgili Hazırlanmış Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz	Tez
Çıkrık vd.	2019	Türkiye’de Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Bakış Açısını Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	Tez
Çolakoğlu vd.	2019	Türkiye’deki Medikal Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2008-2018)	Tez
Düşmezkalender ve Metin	2019	Alternatif Turizme Yönelik Bibliyometrik Bir Araştırma	Makale
Işık vd.	2019	Turizm Ve Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi	Makale, Bildiri, Tez
Kaygalak Çelebi ve Kırklar Can	2019	Turizm Rehberliği Alanında Yapılan Makalelerin Bibliyometrik Analizi	Makale
Kervankıran ve Şardağ	2019	Türkiye’de Turizm Coğrafyası Araştırmaları: Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi	Tez
Nebioğlu	2019	Turizm ve Yiyecek Tüketimi: Uluslararası Alan yazın Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz	Makale
Polat vd.	2019	İklim Değişikliğinin Turizme Etkisini Belirlemeye Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	Tez
Tayara ve Özel	2019	Annals of Tourism Research Dergisinde Yayımlanan Postmodern Dönemde Turizm Konulu Makaleler: Bibliyometrik İnceleme	Makale
Yeksan ve Akbaba	2019	Sürdürülebilir Turizm Makalelerinin Bibliyometrik Analizi	Makale
Bahçeci ve Yılmaz	2020	Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumlarında Sunulan Bildirilerin Bibliyometrik Analizi	Bildiri
Arikan Saltık	2020	Turist Rehberliği Konulu Ulusal Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili (1989-2018)	Tez
Çuhadar ve Morçin	2020	Türkiye’de Gastronomi Turizmi ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi	Tümü
Ercan	2020	Türkiye’deki Gastronomi Turizmi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi	Makale
Ergün ve Kalıpçı	2020	Turizm ve Şikâyet: Bibliyometrik Bir Analiz	Makale
Karasakaloğlu	2020	Kış Turizmi Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme	Makale
Özçoban	2020	İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019)	Tez
Ünal ve Bayar	2020	Türkiye’de Destinasyon Konusunda Yayımlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma	Tez

Ünal	2020	Türkiye’de Sürdürülebilir Turizm Konusunda Yayınlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma	Tez
Zengin ve Atasoy	2020	Turizm Rehberliği Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Çerçevesi	Tez

Tablo 1’e göre, turizmin hemen hemen bütün alanlarında bibliyometrik çalışmaların yapıldığı ve özellikle son üç yıl içerisinde daha fazla çalışmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmalar, genel itibariyle makaleler ve tezler üzerine yoğunlaşmıştır. Bunların yanı sıra bildirilerin, dergilerin ve projelerin de çalışıldığı görülmektedir. Ancak ilgili literatür incelendiğinde bildirilerin ve dergilerin diğerlerine oranla daha az çalışıldığı anlaşılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, 1990-2020 yılları arasında turizm alan yazınında turizm pazarlaması ile ilgili lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Turizm pazarlaması alanındaki alan yazının genel özelliklerini ortaya koymak ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlayabilmek, çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Özellikleri tam olarak bilinmeyen bir bilim dalının durumunu anlayabilmek, ortaya çıkarabilmek ve değerlendirebilmek için o bilim dalındaki yapılmış olan çalışmaları incelemek ve yazarlarının görüşlerini değerlendirmek akademisyenler tarafından kabul görülmektedir (İçöz ve Kozak, 1999, s. 9; Kozak, 2001, s. 26). Bir bilim dalı ile ilgili alan yazının taranması ve özelliklerinin ortaya konulması o bilim dalının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Belirli bir konuda araştırma yapacak olan yazara fikir vermesi ve ilgili bilim dalındaki sorunlara çözüm önerileri getirebilmesi bu konunun önemini artırmaktadır (İnce vd., 2016, s. 118; Kozak, 2001, s. 26). Bu nedenle, bu çalışma daha güncel veriler sunacağından ve daha farklı parametreleri incelediğinden dolayı alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamındaki tezler Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi’nin (YÖKTEZ) internet veri tabanından elde edilmiştir. Tezler taranırken YÖKTEZ’in tarama terimi giriniz kısmına “turizm pazarlaması” anahtar kelimesi yazılmış ve aranacak alan, izin durumu ve tez türü yazan kısımlarında hiçbir seçim yapılmamıştır. Tarama sonucunda “turizm pazarlaması” konusunda toplam 54 teze ulaşılmıştır. Daha sonra izin durumu kısmında izinli seçeneği seçilmiş ve tarama tekrar yapılmıştır. Bunun sonucunda, 21 teze erişim izni olmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışma erişime açık olan 33 tez üzerinden yürütülmüştür.

Ulusal alan yazında turizm pazarlaması alanını konu alan ve bu konuda makale ve tezleri inceleyen çalışmalar (İnce vd., 2016; Kozak, 2001; Özel ve Kozak, 2012; Türktarhan, 2013) bulunmaktadır. Bu çalışmada, 2020 yılına kadarki sürede turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan tezler bibliyometri analiz yöntemiyle incelenecektir. Birçok farklı bilim dalında kullanılan bir analiz tekniği olan bibliyometri, akademisyenler tarafından yazılan bilimsel çalışmaların yapılarını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Pendlebury, 2008, s. 2).

Bibliyometri analizi; ilgili bilim dalında yapılan çalışmaların niteliğini belirlemek, etkisini artırmak, daha fazla çalışılmasını sağlamak, disiplini derinlemesine incelemek ve alan yazının gelişmesine katkı sağlamak amacıyla kullanılan bir analiz tekniğidir (Borgman ve Furner, 2005, s. 2; Hall, 2011, s. 16; Palmer vd., 2005, s. 176). Bu çalışmada, değerlendirilecek tezlerin düzeyi, hazırlandığı üniversite, hazırlandığı yıl, araştırma yöntemi, ana bilim dalı gibi özelliklerin dışında yayınlandığı enstitü, örneklem grubu, danışman akademik düzeyi, kullanılan anahtar kelime sayısı, kaynakça sayısı, kaynakça türü (yerli/yabancı), sayfa sayısı ve tez konusu gibi parametreler incelenmiştir.

Tezlerin hangi ölçütlere göre değerlendirileceği ve analiz edileceği konusunda önceden yapılmış olan bazı çalışmalardan (Akkaşoğlu vd., 2019; Aydın ve Aksöz, 2019; Bahçeci ve Yılmaz, 2020; Özel ve Kozak, 2012; Polat Üzümcü, 2019) yararlanılmıştır. Ayrıca, güvenilirliği sağlamak amacıyla tezler 03.12.2020-11.12.2020 tarihleri arasında kontrol edilmiş ve herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmüştür. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır. Bu soruların cevapları doğrultusunda, elde edilen veriler Microsoft Excel programında analiz edilmiş ve frekans ile yüzde dağılımları şeklinde sunulmuştur.

1. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin düzeyi nedir?
2. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin hazırlandığı üniversiteler hangileridir?
3. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımları nasıldır?
4. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımları nasıldır?
5. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerdeki tez danışmanlarının akademik unvan dağılımları nasıldır?
6. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelime sayıları nasıl bir dağılım göstermiştir?
7. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerdeki kaynakçaların sayısal dağılımları nasıldır?
8. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin kaynakçaları türlerine göre (yerli/yabancı) nasıl bir dağılım göstermiştir?
9. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin yayımlandığı yıllara göre dağılımları nasıldır?
10. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin sayfa sayıları nasıl bir dağılım göstermiştir?
11. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemleri nelerdir?
12. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin örneklem grubunu kimler oluşturmaktadır?
13. Turizm pazarlaması alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin konuları nelerdir?

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin düzeyi, hazırlandığı üniversite, hazırlandığı yıl, araştırma yöntemi, örneklem grubu, yayımlandığı enstitü, ana bilim dalı, danışman akademik düzeyi, kullanılan anahtar kelime sayısı, kaynakça sayısı, kaynakça türü (yerli/yabancı), sayfa sayısı ve tez konusu ile ilgili bilgiler tablolar halinde sunulmuştur. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin düzeyleri ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Lisansüstü Tezlerin Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tez Düzeyi	f	%
Yüksek Lisans	26	78,8
Doktora	7	21,2
TOPLAM	33	100,0

Tablo 2’ye göre; turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan tezlerin %78,8’ini yüksek lisans tezleri, %21,2’si ise doktora tezleri oluşturmaktadır. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Üniversite	f	%
Gazi	3	9,1
Anadolu	3	9,1
Marmara	3	9,1
İnönü	2	6,1
İstanbul Aydın	2	6,1
Hitit	2	6,1
Akdeniz	1	3,0
Isparta Uygulamalı Bilimler	1	3,0
Kadir Has	1	3,0
Selçuk	1	3,0
Ağrı İbrahim Çeçen	1	3,0
Haliç	1	3,0
Atılım	1	3,0
Atatürk	1	3,0
Dumlupınar	1	3,0
Gaziantep	1	3,0
Ege	1	3,0
Adnan Menderes	1	3,0
Karadeniz Teknik	1	3,0
Dokuz Eylül	1	3,0
Muğla Sıtkı Koçman	1	3,0
Balıkesir	1	3,0
Niğde	1	3,0
Erciyes	1	3,0
TOPLAM	33	100,0

Tablo 3'e göre; turizm pazarlaması alanında hazırlanan tezlerin %9,1'i Gazi Üniversitesi, %9,1'i Anadolu Üniversitesi ve %9,1'i Marmara Üniversitesi bünyesindedir. Bunun yanı sıra, tezlerin %6,1'i İnönü Üniversitesi, %6,1'i Hitit Üniversitesi ve %6,1'i İstanbul Aydın Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Enstitü	f	%
Sosyal Bilimler	31	93,9
Fen Bilimleri	--	--
Sağlık Bilimleri	--	--
Eğitim Bilimleri	1	3,0
Lisansüstü Eğitim	1	3,0
TOPLAM	33	100,0

Tablo 4'e göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin çok büyük bir kısmı %93,9'u Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında hazırlanmıştır. Tezlerin %3,0'ı Eğitim

Bilimleri Enstitüsü ve yine %3,0'ı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hazırlanmıştır. Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitülerinde ise bu alanda hiçbir tezin hazırlanmadığı görülmektedir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Lisansüstü Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
İşletme	15	57,7	5	71,4	20	60,6
Turizm İşletmeciliği	4	15,4	--	--	4	12,1
Belirsiz	2	7,7	--	--	2	6,1
Tarım Ekonomisi	1	3,8	--	--	1	3,0
Uluslararası Ticaret	1	3,8	--	--	1	3,0
Halkla İlişkiler	1	3,8	--	--	1	3,0
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	1	3,8	--	--	1	3,0
Turizm	--	--	1	14,3	1	3,0
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	--	--	1	14,3	1	3,0
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	1	3,8	--	--	1	3,0
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 5 incelendiğinde birçok farklı ana bilim dalında turizm pazarlaması alanında lisansüstü tez yazıldığı görülmektedir. Buna göre; turizm pazarlaması alanındaki tezlerin %60,6'sı İşletme Ana bilim dalında, %12,1'i ise Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında hazırlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %57,7'si ve doktora düzeyindeki tezlerin %71,4'ü İşletme Ana bilim dalında hazırlanmıştır. Buna ek olarak, yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %15,4'i Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında ve doktora düzeyindeki tezlerin %14,3'ü Turizm Ana bilim dalı, %14,3'ü ise Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana bilim dalında hazırlanmıştır. Ayrıca, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %7,7'sinde tezin hazırlandığı ana bilim dalının belirtilmediği tespit edilmiştir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tez danışmanlarının akademik unvan dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Lisansüstü Tez Danışmanlarının Akademik Unvan Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Danışman Unvan	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Prof. Dr.	8	30,8	5	71,4	13	39,4
Doç. Dr.	5	19,2	1	14,3	6	18,2
Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.)	13	50,0	1	14,3	14	42,4
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 6'ya göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %42,4'ünde Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı, %39,4'ünde Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir. Yüksek lisans öğrencilerinin tezlerine danışmanlık yapan akademisyenlerin %50,0'ı Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanına sahip iken doktora öğrencilerinin tezlerine danışmanlık yapan akademisyenlerin %71,4'ü Prof. Dr. unvanına sahiptir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerdeki anahtar kelime sayılarının dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Lisansüstü Tezlerdeki Anahtar Kelime Sayılarının Dağılımına İlişkin Bulgular

Anahtar Kelime Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
3 anahtar kelime	3	11,5	--	--	3	9,1
4 anahtar kelime	3	11,5	1	14,3	4	12,1
5 anahtar kelime	9	34,6	4	57,1	13	39,4
6 anahtar kelime ve üzeri	4	15,4	1	14,3	5	15,2
Belirsiz	7	26,9	1	14,3	8	24,2
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 7'ye göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %39,4'ü 5 anahtar kelime kullanılarak hazırlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %34,6'sında, doktora düzeyindeki tezlerin %57,1'inde 5 anahtar kelime kullanılmıştır. Ayrıca, dikkat çeken bir nokta ise tezlerin %24,2'sinde anahtar kelimelerin belirtilmemiş olmasıdır. Bu durum, yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %26,9'unu, doktora düzeyindeki tezlerin ise %14,3'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca tezlerin %24,2'sinde anahtar kelime sayısının belirtilmediği tespit edilmiştir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerdeki kaynakçaların sayısal dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Lisansüstü Tezlerdeki Kaynakçaların Sayısal Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Kaynakça Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
50 kaynak ve altı	3	11,5	--	--	3	9,1
51-100 kaynak arası	13	50,0	1	14,3	14	42,4
101-150 kaynak arası	7	26,9	1	14,3	8	24,2
151-200 kaynak arası	1	3,8	1	14,3	2	6,1
201-250 kaynak arası	--	--	1	14,3	1	3,0
251 kaynak ve üzeri	2	7,7%	3	42,9	5	15,2
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 8'e göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %42,4'ü 51-100 kaynak aralığında ve %24,2'si 101-150 kaynak aralığındadır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin yarısı %50,0'ı 51-100 kaynak aralığında iken doktora düzeyindeki tezlerin %42,9'u 251 kaynak ve üzerindedir. Ayrıca, yüksek lisans düzeyinde 201-250 kaynak aralığında ve doktora düzeyinde 50 kaynak ve altında kaynakçaya sahip tezin bulunmadığı tespit edilmiştir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerdeki kaynakça türlerinin dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Lisansüstü Tezlerdeki Kaynakça Türlerinin Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Kaynakça Türü	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Yerli	23	88,5	5	71,4	28	84,8
Yabancı	3	11,5	2	28,6	5	15,2
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 9'a göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %84,8'inde ağırlıklı olarak yerli kaynak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %88,5'inde ve doktora düzeyindeki tezlerin %71,4'ünde ağırlıklı olarak yerli kaynak tercih

edilmiştir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin yayımlandığı yılların dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Yılların Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Yıl	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1990-1994 yılları arası	2	7,7	--	--	2	6,1
1995-1999 yılları arası	2	7,7	--	--	2	6,1
2000-2004 yılları arası	1	3,8	2	28,6	3	9,1
2005-2009 yılları arası	5	19,2	1	14,3	6	18,2
2010-2014 yılları arası	5	19,2	3	42,9	8	24,2
2015-2020 yılları arası	11	42,3	1	14,3	12	36,4
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 10'a göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin büyük bir kısmı %36,4'ü 2015-2020 yılları arasında, %24,2'si ise 2010-2014 yılları arasında hazırlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin büyük bölümü %42,3'ü 2015-2020 yılları arasında iken doktora düzeyindeki tezlerin büyük bölümü %42,9'u 2010-2014 yılları arasındadır. Ayrıca, doktora düzeyinde 1990-1999 yılları arasında turizm pazarlaması alanında hiçbir tezin hazırlanmadığı görülmektedir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin sayfa sayılarının dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayılarının Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Sayfa Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
100 sayfa ve altı	6	23,1	--	--	6	18,2
101-200 sayfa arası	17	65,4	4	57,1	21	63,6
201-300 sayfa arası	3	11,5	3	42,9	6	18,2
301 sayfa ve üzeri	--	--	--	--	--	--
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 11'e göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %63,6'sı 101-200 sayfa aralığında hazırlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %65'i, doktora düzeyindeki tezlerin ise %57,1'i 101-200 sayfa aralığındadır. Ayrıca yüksek lisans ve doktora düzeyinde 301 sayfa ve üzerinde hazırlanan hiçbir tezin olmadığı tespit edilmiştir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerinin dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerinin Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Araştırma Yöntemi	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Nicel	20	76,9	5	71,4	25	75,8
Nitel	4	15,4	--	--	4	12,1
Karma	2	7,7	2	28,6	4	12,1
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 12'ye göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %75,8'i nicel araştırma yöntemiyle hazırlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin %76,9'u, doktora düzeyindeki tezlerin ise %71,4'ü nicel araştırma yöntemiyle hazırlanmıştır. Buna ek olarak, doktora düzeyindeki tezlerin hiçbirinde nitel araştırma yöntemi kullanılmadığı görülmektedir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerdeki örneklem gruplarının dağılımı ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Lisansüstü Tezlerdeki Örneklem Gruplarının Dağılımına İlişkin Bulgular

Örneklem Grubu	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Turistler	6	23,1	2	28,6	8	24,2
Yöneticiler	4	15,4	1	14,3	5	15,2
Yöneticiler + diğer	4	15,4	1	14,3	5	15,2
Tüketiciler	4	15,4	--	--	4	12,1
Literatür Tarama	2	7,7	--	--	2	6,1
Seyahat Acenteleri	--	--	2	28,6	2	6,1
Yerel Halk	2	7,7	--	--	2	6,1
Turist Rehberleri	--	--	1	14,3	1	3,0
Turizm Örgütleri	1	3,8	--	--	1	3,0
Turizm İşletmeleri	1	3,8	--	--	1	3,0
Otel İşletmeleri	1	3,8	--	--	1	3,0
Öğrenciler	1	3,8	--	--	1	3,0
TOPLAM	26	100,0	7	100,0	33	100,0

Tablo 13'e göre; turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin örneklem grubunun %24,2'sini turistlerin, %15,2'sini yöneticilerin ve yine %15,2'sini yöneticiler + diğer kişilerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin örneklem grubunun %23,1'ini, doktora düzeyindeki tezlerin ise %28,6'sını turistler oluştururken doktora düzeyindeki tezlerin %28,6'sında seyahat acentelerinin örneklem olarak seçildiği görülmektedir. Turizm pazarlaması alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezleri konu dağılımları ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Lisansüstü Tezlerin Konu Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Konu	f	%
Tüketici Davranışları	4	12,1
Sosyal Medya	3	9,1
Pazarlama Sorunları	3	9,1
Destinasyon	2	6,1
Reklam	2	6,1
Pazarlama Uygulamaları	1	3,0
Dijitalleşme	1	3,0
Kırsal Turizm	1	3,0
Yavaş Şehir	1	3,0
İletişim ve Halkla İlişkiler	1	3,0
Çevrimiçi Siteler	1	3,0
Engelli Turizmi	1	3,0

Nörogörüntüleme	1	3,0
Yerel Halkın Tutumu	1	3,0
Marka İmajı	1	3,0
Alan Yazın	1	3,0
Finansal Krizler	1	3,0
Görsel ve Yazılı Tanıtım	1	3,0
Hizmet İçi Eğitim	1	3,0
Bilgi İletişim Teknolojileri	1	3,0
Müşteri Sadakati	1	3,0
Alternatif Turizm	1	3,0
Pazarlama Faaliyetleri	1	3,0
Yapısal Analiz	1	3,0
TOPLAM	33	100,0

Tablo 14 incelendiğinde birçok farklı konunun çalışıldığı görülmektedir. Buna göre, turizm pazarlaması alanındaki lisansüstü tezlerin %12,1’inde tüketici davranışları konusu ağırlıklı olarak çalışılmıştır. Tezlerin %9,1’inde sosyal medya konusu ve yine %9,1’inde pazarlama sorunları konusunun çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca destinasyon konusu %6,1 ve reklam konusu %6,1 çalışılan diğer konular olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’de turizm pazarlaması alanında hazırlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik araştırma tekniği kullanılarak analiz edildiği bu çalışmada, turizm pazarlamasına ilişkin alan yazının gelişimini ve genel özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, “turizm pazarlaması” anahtar kelimesi Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi internet veri tabanında taranmış ve 1990-2020 yılları arasındaki konu ile ilgili tezler analiz edilmiştir. Tarama sonucu analiz edilen tezler turizm pazarlaması konusunun geçmişi, gelişim süreci ve geleceğine ilişkin eğilimler konusunda bilgi sunmaktadır. Bu doğrultuda, “turizm pazarlaması” anahtar kelimesiyle taranan tezler çeşitli parametreler açısından bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda, turizm pazarlaması alanında hazırlanan tezlerin büyük bir bölümünün yüksek lisans düzeyinde olduğu ve doktora düzeyinde daha az sayıda tezin hazırlandığı görülmüştür. Turizm alanında yüksek lisans eğitiminin daha fazla üniversitede verilmesinin (Pektaş, 2019: 29-30) bu sonuçla paralellik gösterdiği söylenebilir. Tezlerin hazırlandığı üniversiteler incelendiğinde; en çok tezin Gazi Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi’nde hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Bu üniversitelerin köklü bir geçmişe sahip olmaları ve turizm eğitiminin verildiği ilk kurumlar olmaları bakımından böyle bir farklılığın olduğu düşünülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç daha önce yapılan bazı çalışmalarla (Kozak, 2001 ve Turan, 2004) benzerlik gösterirken bazı çalışmalarla (İnce vd., 2016 ve Tekin, 2016) ise kısmen benzerlik göstermektedir.

Turizm pazarlaması alanında hazırlanan tezlerin enstitülere göre dağılımına bakıldığında çok büyük bir kısmının Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlandığı görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonuç turizm pazarlaması konusu dışındaki diğer bibliyometrik çalışmalar (Akkaşoğlu, 2019; Albayrak ve Tüzünkan, 2020; Aydın, 2017; Aydın ve Aksöz, 2019; Çelik, 2019; Çıkrık vd., 2019; Gülü Demirbulat ve Tetik Dinç, 2017; Gül ve Gül, 2018; Özçoban, 2020; Tayfun vd., 2018) ile büyük ölçüde benzerlik gösterirken (Tayfun vd., 2016) ile farklılık göstermektedir. İnsan faktörü olmadan turizmin de yapılamayacağı düşünüldüğünde, turizmin farklı alanlarındaki çalışmalarda da ortaya çıkan bu sonucun şartıcı olmadığı söylenebilir.

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç, yüksek lisans ve doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ağırlıklı olarak İşletme Ana bilim dalında hazırlanmış olmasıdır. Bununla beraber Turizm ve İşletme Ana bilim dallarının dışındaki diğer ana bilim dallarında da turizm ile ilgili çalışmalara rastlanmıştır. Turizmin multidisipliner bir alan olması ve pazarlama konusunun birçok farklı alan içerisinde yer alması dolayısıyla bu sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu sonuç, turizm pazarlaması konusunda daha önce çalışan ve Turizm İşletmeciliği Ana bilim dalında daha fazla tezin hazırlandığı sonucuna ulaşan (İnce vd.'nin 2016) çalışmasıyla ve turizmin farklı alanlarını inceleyen çalışmalar (Polat vd., 2019; Saltık, 2020; Ünal, 2020; Ünal ve Bayar, 2020; Zengin, 2020) ile farklılık göstermektedir.

Lisansüstü düzeyde hazırlanan tezlere en çok Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı görülmüştür. Tez düzeylerine göre bakıldığında, yüksek lisans tezlerine Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı öğretim üyeleri danışmanlık yaparken doktora tezlerine ise Prof. Dr. unvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Akademik anlamda turizm diğer alanlara göre daha yeni bir alandır. Bundan dolayı turizm alanında yetişmiş olan akademisyenlerin sayısı diğer alanlara göre daha az sayıdadır. Buna paralel olarak akademik unvanların ve danışmanlıkların daha çok Dr. Öğr. Üyesi düzeyinde olduğu söylenebilir.

Akademik çalışmalarda kullanılan kaynakça sayıları o çalışmanın niteliğinin belirlenmesindeki önemli unsurlardan birisidir (Akkaşoğlu, 2019: 1207). İncelenen lisansüstü tezlerde genel olarak 51 ile 100 arasında kaynak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca, yüksek lisans düzeyindeki tezlerde kaynak kullanımı 51 ile 100 kaynak arasında iken doktora düzeyindeki tezlerde ise 251 kaynak ve üzerindedir. Bu durum, doktora düzeyindeki tezlerin yüksek lisans düzeyindeki tezlere göre daha nitelikli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, yüksek lisans düzeyinde nitelikli bir tez hazırlamak isteyen araştırmacılara daha fazla kaynaktan yararlanmaları önerilmektedir. Böylece yazılan tezin daha özgün olacağı düşünülmektedir. Analiz edilen tezlerde yerli kaynak kullanımının hem yüksek lisans düzeyinde hem de doktora düzeyinde ağırlıklı olduğu görülmüştür. Bunun nedeninin, hazırlanan tezlerin ulusal düzeyde ele alınması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, danışmanlık yapan akademisyenlerin öğrencileri yabancı kaynaklara yönlendirmeleri tezin kalitesi için yarar sağlayacaktır.

Yapılan analizler neticesinde, hazırlanan lisansüstü tezlerin büyük bölümü 2015 yılı ve sonrasında gerçekleştirilmiştir. Yüksek lisans ve doktora düzeylerinde incelendiğinde ise genel olarak tez sayılarının 2005 yılından sonra kademeli olarak arttığı görülmektedir. 2010 yılından sonra turizm fakültelerinin sayısının artmasıyla birlikte üniversitelerdeki lisansüstü programlar da yıllar itibariyle artış göstermiştir. Bu durum lisansüstü düzeyde yazılan tezlere olumlu bir şekilde yansımış ve böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tezlerde araştırma yöntemi olarak nicel araştırmaların daha çok tercih edildiği görülmüştür. Nicel araştırma yönteminde veri toplarken en fazla anket tekniğinden yararlanılmaktadır. Bu doğrultuda, anket tekniğinin daha kolay olduğu ve verilerin bilgisayar destekli programlar aracılığıyla analiz edildiği göz önüne alındığında bu yöntemin daha fazla tercih edildiği düşünülmektedir. Bu sonuç (İnce vd., 2016)'nin çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca, doktora düzeyindeki hiçbir tezde nitel araştırma yönteminin kullanılmaması araştırma kapsamındaki dikkat çeken sonuçlardan birisidir. Araştırma yöntemlerinin çok iyi anlaşılması olması veya farklı sebepler dolayısıyla bu sonuç ortaya çıkmış olabilir.

Lisansüstü tez hazırlayan araştırmacıların doğru örneklem seçmesi hem araştırmanın niteliği hem de güvenilirliği açısından önemlidir. Çalışma kapsamında değerlendirilen yüksek lisans düzeyindeki tezlerde örneklem grubu olarak en çok turistlerin tercih edildiği ve bunu

tüketiciler ile yöneticilerin izlediği görülmüştür. Doktora düzeyindeki tezlerde ise turistler ve seyahat acenteleri en çok tercih edilen örneklem gruplarıdır. Örneklem gruplarının ağırlıklı olarak turistler, tüketiciler ve seyahat acenteleri seçilmesi nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla kullanıldığını doğrular niteliktedir. Seçilen bu örneklem gruplarının genel olarak kolay ulaşılabilir olması araştırmacıları bu duruma itmiş olabilir.

Tezlerin konuları incelendiğinde, en çok çalışılan konuların tüketici davranışları, pazarlama sorunları ve sosyal medya olduğu görülmüştür. Bu sonuç tutundurma konusunun daha fazla çalışıldığı sonucuna ulaşan çalışmalar (İnce vd., 2016 ve Kozak, 2001) ile farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, destinasyon, reklam, dijitalleşme, bilgi iletişim teknolojileri ve çevrimiçi siteler gibi konuların da çalışılması turizm pazarlaması alanının gelişimi için önemlidir. E-ticaretin önem kazandığı günümüzde turizm pazarlaması alanında bu gibi konuların çalışılmasının değerli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, turizm pazarlaması alanında tez yazacak olan araştırmacıların çalışılmamış konular ya da az çalışılan konular üzerinde odaklanmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama, Ş. ve Zengin, B. (2019). Tarım turizmine yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1193-1218.
- Albayrak, A. ve Tüzünkan, D. (2020). Kırsal turizm ve türlerine yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Turkish Studies-Social*, 15(1), 845-859. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40613>
- Alımanoğlu, Ç. ve Ayazlar, G. (2017). Türkiye’de kırsal turizm konulu lisansüstü tez çalışmaları üzerine bibliyometrik bir inceleme (2003-2016). *International Rural Tourism and Development Journal*, 1 (1), 6-12.
- Altaş, A. (2017). Türkçe’ye tercüme edilen gastronomi kitaplarının bibliyometrik analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 103-117.
- Altürk, A. (2018). *Türkiye turizm literatürünün durumu: uluslararası dergi makalelerinin bibliyometrik analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Batman.
- Arıkan Saltık, I. (2020). Turist rehberliği konulu ulusal lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili (1989-2018). *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 45-69.
- Arslan, E. ve Emeksiz, M. (2016). Konaklama işletmelerinde çevre yönetimi konusunun bibliyometrik profili ve gelecek çalışmalar için öneriler. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 1 (1), 1-12.
- Ayaz, N. ve Türkmen, B. M. (2018). Yöresel yiyecekleri konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2 (1), 22-38. <https://doi.org/10.32958/gastoria.411345>
- Aydın, B. (2017). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde (Yöktez) yiyecek içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 2 (1), 23-38.
- Aydın, B. ve Aksöz, E. O. (2019). Destinasyon alanında yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 615-636. DOI: 10.21325/jotags.2019.381
- Bahçeci, V. ve Yılmaz, Ö. D. (2020). Ulusal deniz turizmi sempozyumlarında sunulan bildirilerin bibliyometrik analizi. *Denizcilik Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı), 85-102. DOI: 10.18613/deudfd.803409
- Baytok, A., Boyraz, M. ve Pelit, E. (2019). Ulusal deniz turizmi sempozyumlarında sunulan bildirilerin bibliyometrik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,

- 21 (1), 287-305. DOI: 10.32709/akusosbil.479290
- Boğan, E., Çalışkan, C. ve Dedeoğlu, B. B. (2018). Turizm yazınında kurumsal sosyal sorumluluk: Türkiye’de yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (2), 47-62.
- Borgman, C. L. & Furner, J. (2005). Scholarly communication and bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*. (36), 2-72.
- Boyras, M. ve Sandıkçı, M. (2018). Gastronomi bildirilerinin değerlendirilmesi: turizm kongreleri örneği 2013-2017. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (4), 873-889. DOI:10.21325/jotags.2018.338
- Bozok, D., Kılıç, S. N. ve Özdemir, S. S. (2017). Turizm literatüründe kırsal turizmin bibliyometrik analizi. *Journal of Human Sciences*, 14 (1), 187-202. doi:10.14687/jhs.v14i1.4274
- Büyüksalvarcı, A. ve Keleş, H. (2019). Turizm alanında yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (4), 2758-2773. DOI: 10.21325/jotags.2019.498
- Cevizkaya, G., İlsay, S. ve Avcıkurt, C. (2014). Turizm alan yazınında engelliler ile ilgili çalışmaların bibliyometrik profili (2000-2013). *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2). 101-108.
- Civelek Oruç, M. ve Türkay, O. (2017). Turizmi konu alan lisansüstü çalışmalarının bibliyometrik analizi. *IWACT’17 International West Asia Congress of Tourism Research*, 28 September- 01 October, 251-258.
- Çalhan, H. ve Çakıcı, C. (2019). Uluslararası indekslerce taranan kış turizmi başlıklı makalelerin bibliyometrik analizi. *The First International Winter Tourism Congress*, 19-21 December, 2-11.
- Çapar, G., Toksöz, D. ve Dönmez, B. (2018). Turizm rehberliği alanında yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. *Turist Rehberliği Dergisi*, 1 (2), 57-73.
- Çelik, S. (2019). Turizm alanında liderlik konusu ile ilgili hazırlanmış tezlere yönelik bibliyometrik bir analiz. *Journal of Academic Value Studies*, 5 (4), 516-527.
- Çıkrık, R., Yılmaz, İ. ve Toprak, L. S. (2019). Türkiye’de turizmin etkileri konusunda yerel halkın bakış açısını konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 1 (1), 17-29.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3 (6), 1-19.
- Çiçek, D. ve Kozak, N. (2012). Anatolia turizm araştırmaları dergisi’nde yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (4), 734-756.
- Çolakoğlu, Ü., Altun, E. H. ve Kıykaç, B. (2019). Türkiye’deki medikal turizm tezlerinin bibliyometrik profili (2008-2018). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (2), 135-143.
- Çuhadar, M. ve Morçin, İ. (2020). Türkiye’de gastronomi turizmi ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7 (1), 92-106. DOI: 10.31771/jrtr.2020.56
- Düşmezkalender, E. ve Metin, M. (2019). Alternatif turizme yönelik bibliyometrik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 813-824.
- Ercan, F. (2020). Türkiye’deki Gastronomi turizmi konulu makalelerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (2), 1058-1075. DOI: 10.21325/jotags.2020.595
- Ergün, G. S. ve Kalıpçı, B. (2020). Turizm ve şikâyet: bibliyometrik bir analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17 (3), 444-463. DOI:10.24010/soid.707251

- Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında yayımlanan turizm konu makalelerin bibliyometrik analizi. *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 12-15 Nisan, 250-266.
- Güdü Demirbulat, Ö. ve Tetik Dinç, N. (2017). Sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 20-30.
- Gül, M. ve Gül, K. (2018). Kırsal kalkınma ve kırsal turizm konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 8 (2), 56-62.
- Hall, C. M. (2011). Publish or perish? bibliometric analysis, journal ranking and the assesment of research quality in tourism. *Tourism Management*, 32 (1), 16-27. doi:10.1016/j.tourman.2010.07.001
- Işık, C., Günlü Küçükaltan, E., Kaygalak Çelebi, S., Çalkın, Ö., Enser, İ. ve Çelik, A. (2019). turizm ve girişimcilik alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 119-149. DOI: 10.32572/guntad.519018
- İçöz, O. (1996). *Turizm işletmelerinde pazarlama*. Ankara: Anatolia Yayıncılık.
- İçöz, O. ve Kozak, N. (1999). Turizm işletmeciliği dergisi'nin turizm literatürüne katkısı hakkında bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 9-17.
- İnce, M., Gül, H. ve Bozyiğit, S. (2017). Türkiye'de turizm pazarlaması konusunda yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: 1990-2016. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (5), 113-130.
- Karagöz, D. ve Kozak, N. (2014). Anatolia turizm araştırmaları dergisi'nin bibliyometrik analizi: araştırma konuları ve kurumlar arası iş birliğinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28 (1), 47-61.
- Karasakaloğlu, B. (2020). Kış turizmi çalışmaları üzerine bibliyometrik bir inceleme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17 (3), 407-426. DOI:10.24010/soid.726176
- Kaygalak Çelebi, S. ve Kırklar Can, B. (2019). Turizm rehberliği alanında yapılan makalelerin bibliyometrik analizi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, (2), 213-223. doi: 10.30625/ijctr.580271
- Kervankıran, İ. ve Şardağ, A. (2019). Tourism geography researches in Turkey: a content analysis for graduate theses. *International Journal of Geography and Geography Education*, (39), 151-170.
- Kozak, N. (1994). Anatolia dergisinde yayımlanan yazılar üzerine bir inceleme. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 22-33.
- Kozak, N. (1995). Türkiye’de yayımlanan turizm konulu makaleler üzerine bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 62-72.
- Kozak, N. (2001). Türkiye' de turizm pazarlaması literatürünün gelişim süreci: 1972-1998 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tez çalışmaları üzerine biyo-bibliyografik bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 26-33.
- Kozak, N. (2003). Türkiye’de yayımlanan akademik dergilerin niteliklerindeki zaman içerisindeki değişim nedenleri: sağlık, sosyal ve teknik alanlarında yayımlanan dergiler üzerine bir inceleme. *Bilgi Dünyası*, 4 (2), 146-174.
- Matheson, A. ve Wall, G. (1992). *Tourism, economic, physical and social impacts*. Longman Specific and Technical, London: Longman Singapore Publisher Ltd.
- Nebioğlu, O. (2019). Turizm ve yiyecek tüketimi: uluslararası alanyazın üzerine bibliyometrik bir analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16 (1), 71-88.
- Nergiz, H. G. (2014). Türkiye’de lisansüstü turizm tezlerinin bibliyometrik profili (1990-2013). *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 04-05 Nisan, Aydın 212-221.
- Olçay, A., Karaçıl, G. ve Sürme, M. (2018). Helal turizm alanının bibliyometrik profili. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 389-408.

- Özçoban, E. (2020). İnanç Turizmi alanında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyometrik analizi (1998-2019). *Turkish Studies - Social*, 15 (3), 1363-1375. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41530>
- Özel, Ç. H. ve Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atıf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (4), 715-733.
- Pektaş, Ç. (2019). *Gaziantep'te ön lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer planlamaları ve turizm sektörüne ilişkin algılarının değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.
- Palmer, L., A, Sese, A. ve Montaña, J. J. (2005). Tourism and statistics: bibliometric study 1998-2002. *Annals of Tourism Research*, 32 (1), 167-178. doi:10.1016/j.annals.2004.06.003
- Pendlebury, D. A. (2008). *White paper using bibliometrics in evaluating research, research department*. USA Philadelphia: Thomson Reuters.
- Polat E., Düzgün E. & Yeşiltaş M. (2019). İklim değişikliğinin turizme etkisini belirlemeye yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (EkSayı), 240-249.
- Polat Üzümcü, T. (2019). Turizm eğitimi alanına yönelik bibliyometrik bir çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 1433-1449. DOI: 10.26677/TR1010.2019.251
- Ryan, C. (1991). *Recreational tourism: a social science perspective*. New York: Routledge.
- Sökmen, C. ve Özkanlı, O. (2018). Gastronomi turizmi alanyazının gelişimi: journal of tourism and gastronomy studies dergisinde yayımlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (2), 99-127.
- Sünnetçioğlu, A., Yalçınkaya, P., Olcay, M. ve Mercan, Ş. O. (2017). Turizm alanında yazılmış olan gastronomiye ilişkin tezlerin bibliyometrik profili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (Özel Sayı), 345-354.
- Şahin, E., Akdağ, G., Çakıcı, C. ve Onur, N. (2018). Gastronomi ve mutfak sanatları anabilim dallarında yayınlanan tezlerin bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ek.1), 30-41.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist rehberliği alanının bibliyometrik profili (ulusal turizm kongreleri bildirileri). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (34), 213-234.
- Tayara, M. ve Özel, Ç. H. (2019). Annals of Tourism Research dergisinde yayımlanan postmodern dönemde turizm konulu makaleler: bibliyometrik inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (2), 100-111. <https://10.17123/atad.636845>
- Tayfun, A., Küçükergin, F. G., Aysen, E., Eren, A. ve Özekici, K. (2016). Turizm alanında yazılan lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik bir analiz. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* (1), 50-69.
- Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç. ve Durmaz, M. (2018). Turizm alanında yiyecek ve içecek ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (2), 523-547.
- Tekin, Ö. A. (2016). Türkiye'deki lisansüstü turizm tezlerinde odaklanılan konular: 1984-2015. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 175-187.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D. ve Özdemir, C. (2015). Sağlık turizmi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik profili. *International Journal of Human Sciences*, 12 (2), 394-415. doi: 10.14687/ijhs.v12i2.387
- Tunçalp, O. ve İrge, N. T. (2018). Turizm pazarlamasında çevrimiçi sitelerindeki müşteri yorumları ve puanlama sisteminin otel satış fiyat tercihlerine etkisi. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2 (2), 28-40.
- Turan, A. (2014). Turizm konulu yüksek lisans tezlerinin bibliyometrik özellikleri (1984-2013).

- VII. *Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 04-05 Nisan, Aydın, 3-15.
- Türktaş, G. (2013). *Türkiye’de turizm pazarlaması alan yazınının gelişim süreci (1990-2012)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Dergilerde yayınlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk İletişim örneği, *Selçuk İletişim*, 9 (1), 5-21. doi: 10.18094/si.04052
- Usta, Ö. (2009). *Turizm genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünal, A. ve Bayar, S. B. (2020). Türkiye’de destinasyon konusunda yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik incelenmesine yönelik bir araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (12), 237-250.
- Ünal, A. (2020). Türkiye’de sürdürülebilir turizm konusunda yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik incelenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, 5-7 Haziran, 83-95.
- Webster, J. ve Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26 (2), 13-23.
- Yeksan, Ö. ve Akbaba, A. (2019). Sürdürülebilir turizm makalelerinin bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 220-231. DOI: 10.32572/guntad.502563
- Yeşilyurt, H. ve Koçak, N. (2018). Yerel halkın turizm gelişimine yönelik desteğini inceleyen makalelerin bibliyometrik incelemesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Özel Sayı), 191-206.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 65-79.
- Zencir, E. ve Kozak, N. (2012). Sosyal Bilimler Enstitü dergilerinde yayımlanan turizm makalelerinin bibliyometrik profili (2000-2010), *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 12-15 Nisan Antalya, 673-682.
- Zengin, B. ve Atasoy, B. (2020). Turizm Rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik çerçevesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4 (3), 975-992.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketici Tatminini Etkileyen Faktörler: Turizm Sektöründe Bir Uygulaması

Factors Affecting Consumer' Satisfaction: An Application in the Tourism Industry

Naci BÜYÜKDAĞ^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Pazarlama Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9836-5942

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Mayıs 2021

Kabul tarihi: 7 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Tatmin,
Otel olanakları,
XGBoost,
Karar ağacı

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 18, 2021

Accepted October 7, 2021

Keywords:

Satisfaction,
Hotel amenities,
XGBoost,
Decision tree

ÖZ

Turizm, hem ülkelerin GSMH'sını artırması ve istihdam yaratması hem de otel işletmelerinin karlılığı açısından önemli bir sektördür. Bundan dolayı tatil yapan tüketicilerin tatil süreçleri boyunca konaklamanın hangi unsurundan veya unsurlarından daha fazla tatmin oldukları önemli bir konudur. Bu çalışmada da tüketicilerin etkileyen konaklama unsurları incelenmiş ve veri madenciliği yöntemlerinden XGBoost algoritması yöntemi uygulanmıştır. Bu analizin sonuçlarına göre, otel konaklamalarında tüketicilerin tatminlerini etkileyen en önemli unsur wifi kalitesidir. Konaklama unsurlarına ilişkin olarak tüketiciyi etkileyen diğer değişkenler ise otelin temizliği, konforu, otele girişin veya ayrılığın kolaylığı veya zorluğu, yiyecek-içecek kalitesi, lokasyon ve çevrimiçi rezervasyon kolaylığıdır. Ayrıca grup rezervasyonu, bireysel/çift şeklinde yapılan rezervasyona kıyasla daha yüksek tatmin oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Tourism is an essential sector in terms of increasing the countries' GDP and creating employment and the profitability of the hotel businesses. Therefore, it is essential that the consumers who take a vacation are more satisfied with what element or elements of the accommodation during the holiday process. In this study, accommodation factors affecting consumers were examined and XGBoost algorithm method, which is one of the data mining methods, was applied. According to the results of this analysis, the most important factor affecting the satisfaction of consumers in hotel accommodation is wifi quality. Other variables affecting the consumer regarding accommodation elements are the cleanliness of the hotel, its comfort, ease or difficulty of departure/arrival convenience, quality of food and beverage, location and ease of online booking. In addition, group booking creates higher satisfaction compared to individual/couple bookings.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: buyukdagnaci@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Tourism is a global and local sector that contributes to creating a foreign exchange, driving regional development and supporting many businesses directly and indirectly (OECD, 2020: 6). In addition, tourism enhances the bond between communities and creates jobs and is essential for many countries and regions (UNWTO, 2018: 7). For example, tourism affects the European Union GDP by 10% and employs approximately 26 million people (UNWTO, 2018: 7). Furthermore, the European Union is the largest source of outbound tourism and is one of the most prominent destinations in the world, with approximately 618 million passengers (UNWTO, 2018: 9). In the European Union, tourism activities are based on both sea, sand and sun tourism due to the countries with a coast to the Mediterranean, and cultural tourism due to having critical cultural centres.

The hotel sector also takes a key position in the tourism industry and faces a more intense competitive environment than other industries (Deng et al., 2013: 133). Because the hotel industry, a vital employment source, is divided into elements such as quality, location and style, and consumers have low switching costs because they cannot develop a competitive advantage through high differentiation and cost leadership (Wilkins, 2010: 866-867). Therefore, one of the most necessary elements for the hotel industry is customer satisfaction, and customer satisfaction consists of comparing previous expectations such as the quality of products and service experience (Wilkins, 2010: 867). According to Sim et al. (2006: 18-19), customer satisfaction significantly affects customer retention. The key to effective competition in the hospitality industry is to fulfil the customers' wishes, and therefore customer satisfaction is the determinant of success for hotels (Radojevic et al., 2015: 13). This study investigated which variables affected the hotel satisfaction of individuals staying in the European Union and which factors came to the fore.

According to Sim et al. (2006: 3), customer satisfaction in the hotel is affected by factors such as the ambience of the hotel and services offered, and high-quality service and increasing customer satisfaction are the prominent factors. Wilkins (2010: 869) also states that the staff is an essential factor and says that in addition to this factor, location, maintenance and cleaning standards, hotel quality and prices are also included. Ren et al. (2016: 21) stated that the dimension that affects customer satisfaction the most is tangible/abstract experience (cleanliness, smell, silence, heat), and this factor is followed by employees, aesthetic appearance and location, respectively. Özer and Günaydin (2010: 127) also stated that the reception and kitchen departments are the most influential departments in customer satisfaction and loyalty development.

The dataset for the sampling belongs to the year 2020 and consists of the data of tourists staying in hotels in the European Union countries. This data is taken from the www.kaggle.com website, which offers free data for data mining applications and is secondary data. The data set consists of a total of 88335 rows and 16 columns. The data set consists of gender, the purpose of travel, type of trip, hotel wifi service, online booking convenience, hotel location, food and beverage, comfort, general room entertainment, hotel check-in/out service, location, cleanliness, ease of leaving/starting from the hotel and tourist satisfaction/dissatisfaction. The decision tree is an important data mining method. Because it can be used in qualitative and quantitative data, it allows the use of continuous and categorical variables together, preferred by researchers because of minimizing the generalization error, divides big data sets into similar smaller sub-branches through specific rules, and is easy to use for to interpret (Liang, 2010: 7491; Özçalıcı, 2017: 106; Irmak ve Ercan, 2017: 67; Irmak ve Ercan, 2017b: 555; Demirel ve Yakut, 2019: 57).

The KNIME Analytics Platform, a data-mining program, was used, and the XGBoost algorithm was applied as the decision tree method in this research. XGBoost algorithm is a fast, efficient and effective problem-solving algorithm. This study used 70% of the data set for training and 30% for testing. In terms of training, the R^2 value was 0.78, the MSE value was 0.21, the RMSE value was 0.33, the MAE value was 0.27, and the MAPE value was 0.09. In terms of the testing, the R^2 value was 0.77, the MSE value was 0.11, the RMSE value was 0.33, the MAE value was 0.27, and the MAPE value was 0.09. Thus, according to these performance criteria, training and testing statistics were close to each other, and it can be said that there was no overfitting in this study, and the model worked well.

According to the results of this analysis, the most critical factor affecting the accommodation of consumers is the wifi quality. Therefore, the second and subsequent nodes are cleanliness, comfort, departure/arrival convenience, hotel check-in/check-out, food and beverage services. It has been determined that consumers will have low satisfaction (42.4%) if the hotel has low-quality wifi service, is not clean, is uncomfortable, departure/arrival convenience, and low perceived quality of food and beverage services. Therefore, first of all, hotels should offer high internet speed and access to tourists. Because if the internet speed and access are easy, the tourist satisfaction rate is 50% even if the other services offered by the hotel are perceived as low quality. If the hotels offer high wifi quality, comfort is at the forefront, and if the hotel is comfortable, even if the other services are inadequate, consumers feel 7% more satisfied. The satisfaction rate varies by approximately 13% regarding easy or uneasy at departure/arrival convenience and by 4% in case of easy or uneasy at hotel check-in/check-out. Finally, the type of booking was also perceived as necessary, with approximately 9% differences in satisfaction between individual/couple and group bookings. In other words, tourists staying in hotels in Europe stated that they perceive more satisfaction if they book as a group. Therefore, hotel operators or tour groups need to encourage consumers to book as a group rather than individually or as a couple. For example, tour operators may offer different incentives such as special discounts and accumulating points to individuals who want to travel in groups. It is also recommended that independent hotel businesses offer specific discounts when more than one family makes an online reservation or encourage or motivate them through different alternatives such as food and beverage service.

Giriş

Turizm döviz yaratma, bölgesel kalkınmayı yönlendirme ve çok sayıda işletmeyi doğrudan ve dolaylı olarak destekleme açısından çok önemli katkılar sunan küresel ve yerel bir sektördür (OECD, 2020: 6). Ayrıca turizm, toplumlar arasındaki bağı geliştirmekte ve iş yaratmakta olduğundan dolayı pek çok ülke ve bölge için önemlidir (UNWTO, 2018: 7). Örneğin, turizm Avrupa Birliği GSYİH'ye %10 oranında etki etmekte ve yaklaşık olarak 26 milyon insana iş imkânı sağlamaktadır (UNWTO, 2018: 7). Avrupa Birliği dışı yönelik turizmin (outbound tourism) en büyük kaynağıdır ve yaklaşık olarak 618 milyon yolcu ile dünyanın en büyük destinasyonlarından birisidir (UNWTO, 2018: 9). Avrupa Birliği'nde turizm etkinlikleri hem Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden dolayı deniz, kum ve güneş turizmine dayanırken hem de önemli kültürel merkezlere sahip olmasından dolayı kültürel turizme dayanmaktadır. Avrupa, son zamanlarda Avrupa Kültür Başkentleri girişimi aracılığıyla çok başarılı bir proje başlatmış ve kültür turizminin gelişiminin önemli örneklerinden biri olmuştur (Liu, 2014: 499).

Kültür turizmi, kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için yeni bilgi ve deneyimler edinmek amacıyla olağan ikamet yerlerinin dışına doğru yapılan turizm şeklidir ve kültürle ilgili deneyimleri ve olayları kapsayan önemli bir küresel turizm alanıdır (Djukic & Vukmirovic, 2012: 405). Kültürel turizm, en hızlı ve büyük kültürel turizm pazarlarından birisidir ve turizm endüstrisi ve turizm sistemi açısından önemli bir olgudur (Liu, 2014: 498-499). Kültürel turizm, sadece yeni büyüyen pazarlar için değil aynı zamanda ülkelerin imajları için de önemlidir (Hughes & Allen, 2005: 173). Çünkü kültürel turizmin gelişmesi aracılığıyla ülkeler, bölgeler veya şehirler, ziyaret edilecek, yaşanacak ve yatırım yapılacak destinasyonların çekiciliğini artırabilir ve şehirler için alternatif gelir kaynakları oluşturabilirler (Liu, 2014: 498-499). Burada otel sektörü de turizm endüstrisi içerisinde anahtar bir konumda yer alır ve diğer sektörlerle kıyasla daha yoğun bir rekabet ortamı ile yüzleşmektedir (Deng vd., 2013: 133). Çünkü önemli bir istihdam kaynağı olan otel sektörü kalite, lokasyon ve stil gibi segmentlere ayrılmıştır ve yüksek farklılaşma ve maliyet liderliği aracılığıyla rekabet avantajı geliştiremediğinden dolayı tüketicilerin değiştirme maliyetleri düşüktür (Wilkins, 2010: 866-867). Bundan dolayı, otel sektörü için en gerekli unsurlardan birisi müşteri tatminidir ve müşteri tatmini ürünlerin kalitesi ve hizmet deneyimi gibi önceki beklentilerinin karşılaştırılmasından meydana gelmektedir (Wilkins, 2010: 867). Sim vd.'ne göre (2006: 18-19), müşteri tatmini müşterilerin elde tutulabilmesinde anlamlı bir etki göstermektedir. Konaklama sektöründe de etkin bir rekabetin anahtarı müşterilerin isteklerinin yerine getirilmesidir ve bundan dolayı da müşteri tatmini oteller için başarının belirleyicisidir (Radojevic vd., 2015: 13). Bu çalışmada da Avrupa Birliği'nde konaklayan bireylerin otellere ilişkin tatminlerinin hangi değişkenlerden etkilendiği ve hangi unsurların ön plana çıktığı araştırılmıştır. Böylece Türkiye'yi ziyaret eden turistler açısından da otel yöneticilerin hangi unsurlara dikkat etmeleri gerektiğine yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Literatür

Yoğun rekabetin olduğu sektörlerde ön plana çıkan unsur sunulan ürün veya hizmet aracılığıyla tüketicilerin beklentilerinin karşılanmasıdır ve otel sektörü de yoğun rekabetin yer aldığı sektörlerden birisidir (Wilkins, 2010: 866). Bundan dolayı otel işletmelerinde konaklayan tüketicilerin veya turistlerin tatmin olmaları önemli bir sorundur. Tatmin, bireylerin önceki deneyimleri temelinde performansa ilişkin tüm değerlendirmeler olarak tanımlanmaktadır ve bir müşterinin otelden beklentilerinin karşılanması durumunda bu müşterinin büyük olasılıkla tatmin olduğu ifade edilebilmektedir (akt. Sim vd., 2006: 3). Bundan dolayı müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının dikkate alınmadığı bir işletmenin karlılık veya hayatını sürdürme durumu zorlaşmaktadır (Bulgan & Soybalı, 2011: 3576). Ancak turistlerin istek ve ihtiyaçları veya beklentileri ziyaret etme amaçlarına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin şehir

turizmde amaç gezi ve insanlar arasında dolaşmaktır ve şehir merkezine yakınlık önemli bir motivasyon kaynağıdır ancak deniz, kum ve güneş türü bir konaklamada motivasyon kaynağı yüzme havuzları, plajın özellikleri gibi unsurlardan oluşmakta ve şehir merkezine yakınlık daha az önem arz etmektedir (Radojevic vd., 2015: 19). Sonuç olarak konaklama amacına göre tüketicilerin tatmin olma unsurları farklılık gösterebilmektedir.

Sim vd. (2006) yüz yüze anket yöntemini kullanarak 139 anket toplamış ve analizlerinde birincil veriyi kullanmışlardır. Sim vd. (2006: 3) tarafından yapılan çalışmaya göre, otele ilişkin müşteri tatmini otelin ambiyansı ve sunulan hizmetler gibi pek çok unsurdan etkilenmektedir ve yüksek kaliteli hizmet ve müşteri tatmininin artırılması öne çıkan faktörlerdendir. Wilkins (2010) da otel tatminini etkileyen faktörleri incelemek için yüz yüze anket aracılığıyla 664 anket toplamış ve ayrıca derinlemesine görüşme yöntemini de kullanmıştır. Bu süreçte analizlerde birincil veri setini analiz etmişlerdir. Buna göre Wilkins (2010: 869), çalışan personelin önemli bir unsur olduğunu ve bu faktöre ek olarak lokasyonun, bakım ve temizlik standartlarının, otel kalitesi ve fiyatlarının da etkili olduğunu söylemiştir. Ren vd. (2016) de yüz yüze anket yöntemini kullanarak 205 anket toplamıştır ve birincil veri seti oluşturmuşlardır. Ren vd. (2016: 21), müşteri tatminini en fazla etkileyen boyutun somut/soyut deneyim olduğunu (temizlik, koku, sesizlik, ısı) ve bu faktörü sırasıyla çalışanlar, estetik görünüş ve lokasyonun izlediğini ifade etmiştir. Emir vd. (2010) de yüz yüze anket yöntemi aracılığıyla 450 anket toplamış ve analizlerinde birincil veri kaynağını kullanmışlardır. Buna göre, Emir vd. (2010: 291-302) menülerde müşteri milliyetlerinin dikkate alınmasının, çamaşırhane ve kuru temizleme hizmeti sunulmasının, vejeteryan ve diyet yiyecek-içecek sunulmasının, restoran ve barlarda kullanılan araç ve gereçlerin temiz olmasının, müşterilerin sıcak ve samimi karşılanmasının ve müşteri hesap ve bilgilerinin hatasız olmasının yüksek öneme sahip olduğunu ve müşteri memnuniyetini artırdığını söylemiştir. Özer ve Günaydin (2010), 165 adet anket toplamış ve analizlerinde birincil veri kaynağını kullanmıştır. Buna göre Özer ve Günaydin (2010: 127) resepsiyon ve mutfak departmanının müşterilerin tatmin olma ve sadakat geliştirmeleri açısından en etkili departmanlar olduğunu ifade etmiştir.

Bulgan ve Soybalı (2011), 437 anket toplamıştır ve çalışmasında birincil veriyi kullanmıştır. Bulgan ve Soybalı (2011: 3576) müşterilerin mal veya hizmeti kullanması durumunda müşteri tatmininin yaratılacağını ve konaklamanın başlangıcından bitişine kadarki süreçte müşterilere özen gösterilmesinin, müşterilerin kendilerini rahat ve güvende hissedecekleri ortamın oluşturulmasının ve kaliteli servisin nezaket çerçevesinde sunulmasının önemli olduğunu söylemektedir. Zhou vd. (2014: 6) tarafından yapılan çalışmaya göre de, otele ilişkin memnuniyetlerini yorum yaparak ifade eden turistlerin yapmış oldukları yorumlar olumlu, olumsuz ve yorumsuz olmak üzere gruplandırılmış ve bu gruplar fiziksel özellikler-oda, fiziksel özellikler-otel, fiziksel özellikler-yiyecek, değeri ifade eden fiyat, lokasyon ve çalışanlar kategorilerine göre karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonuçlarına göre odanın imkânlarının genişliği, temizliği, kurumun olanakları (lobi, havuz, fitness salonu), gürültü seviyesi, yiyecek çeşitliliği ve özel yiyecek hizmetleri, odanın fiyatı, cazibe merkezlerine yakınlık ve erişilebilirlik değişenleri gruplara göre farklılık göstermiştir. Radojevic vd. (2015: 13) ikincil veri kaynağını kullanmıştır ve odalarda klimanın varlığının, otel zincirinde yer alan otelin markasının, ücretsiz wi-fi sunulmasının müşteri tatminini olumlu olarak etkilediğini ancak buna karşılık otelin şehir merkezinden uzakta olmasının ve otelin lokasyonuna göre otel genel fiyatının müşteri tatminini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Darini ve Khozaei (2016: 21) de ikincil veri kullanarak nitel analiz yapmıştır ve turistlerin tatmin olmasını etkileyen ana unsurların otel lokasyonu, yiyecek yönetimi, temizlik, olanaklar, tasarım ve çalışanların davranışları olduğunu belirtmiştir. Korucuk vd. (2019: 697) tarafından yapılan çalışmada da en önemli hizmet kalitesi faktörü temizlik olurken bu faktörü fiyat uygunluğu, nezaket ve saygı düzeyi, kat hizmetlerinin kalitesi, restoran hizmet kalitesi izlemiştir. Padma

ve Ahn (2020: 1) da 800 müşteri yorumunu kullanarak içerik analizi yapmış ve çalışmasında ikincil verileri kullanmıştır. Buna göre Padma ve Ahn (2020: 1), odaların kalitesinin ve çalışanlarla etkileşimin ağızdan ağza iletişimin ve tekrar ziyaret etme niyetinin ana güdüleyicilerden olduğunu ifade etmiştir.

Yöntem ve Bulgular

Örnekleme ilişkin veri seti, 2020 yılına ait olup Avrupa Birliği'nde yer alan ülkelerdeki otellerde konaklama yapan turistlere ilişkindir ve veri madenciliği uygulamaları amacıyla ücretsiz veri sunan www.kaggle.com web sitesinden alınmış olup ikincil veri niteliğindedir (<https://www.kaggle.com/ishansingh88/europe-hotel-satisfaction-score>). Veri seti toplam 89335 satırdan 16 sütundan oluşmaktadır. Tüm veriler analize dâhil edilmiştir. Veri seti içerisinde Avrupa'daki otellerde yapılan konaklamaya ilişkin olarak ülke ayrımına gidilmediği için, yapılan analizler AB'deki tüm ülkeleri ifade etmektedir. Veri seti cinsiyet, seyahat amacı, seyahat türü, otelin sunmuş olduğu wifi hizmeti, otel kayıt kolaylığı, çevrimiçi rezervasyon kolaylığı, otelin lokasyonu, yiyecek-içecek, konfor, otele giriş/otelden ayrılış hizmeti, temizlik ve turistlerin tatmini değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Min	Maks	Ortalama	Std. Sapma	Medyan	Çarpıklık	Basıklık
Yaş	18	85	41,57	13,40	41	0,17	-0,81
Wifi Hizmeti	0	5	2,74	1,34	3	0,03	-0,87
Otel Erişim/Ayrılış	0	5	3,02	1,53	3	-0,30	-1,06
Rezervasyon Kolaylığı	0	5	2,78	1,40	3	-0,03	-0,93
Lokasyon	0	5	2,98	1,29	3	-0,05	-1,05
Yiyecek-İçecek	0	5	3,22	1,32	3	-0,16	-1,14
Konfor	0	5	3,5	1,30	4	-0,55	-0,83
Genel Oda eğlencesi	0	5	3,4	1,32	4	-0,41	-1,02
Otele giriş/çıkış	0	5	3,34	1,25	3	-0,39	-0,78
Diğer Hizmetler	0	5	3,66	1,18	4	-0,71	-0,36
Temizlik	0	5	3,32	1,30	3	-0,33	-0,97

Değişken	Kategoriler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	45214	50,6
	Erkek	44121	49,4
Seyahat Amacı	Havacılık	11957	13,4
	Akademik	23392	26,2
	Kişisel	8183	9,2
	İş Amaçlı	18220	20,4
	Turizm	27583	30,9
Seyahat Türü	Grupla seyahat	65728	73,6
	Kişisel Seyahat	23607	26,4
Rezervasyon türü	Grupla	65728	73,6
	Bireysel/Çift	23607	26,4

Karar ağacı, belirli bir grafik aracılığıyla hem nitel hem de nicel verilerde kullanılabilen, sürekli ve kategorik değişkenlerin birlikte kullanılmasına olanak sağlayan, genelleme hatasını minimize eden ve belirli kurallar aracılığıyla çok sayıda veri kümesini benzer daha küçük alt dallara ayıran ve yorumlanmasının kolay olmasından dolayı araştırmacılar tarafından tercih edilen önemli bir veri madenciliği yöntemidir (Liang, 2010: 7491; Özçalıcı, 2017: 106; Irmak ve Ercan, 2017: 67; Irmak ve Ercan, 2017b: 555; Demirel ve Yakut, 2019: 57). Karar ağacı oluşturulurken en yoğun kullanılan üç yöntem CHAID, CART and C4.5/C5.0 algoritmalarıdır ve CHAID analizi sadece kategorik değişkenlerle sınırlı olmasına rağmen the classification and

regression trees (CART) ve C4.5/C5.0 algoritmaları hem sürekli hem de kategorik değişkenlerin varlığı durumunda kullanılabilir (Fan, Ong, & Koh, 2006: 2304).

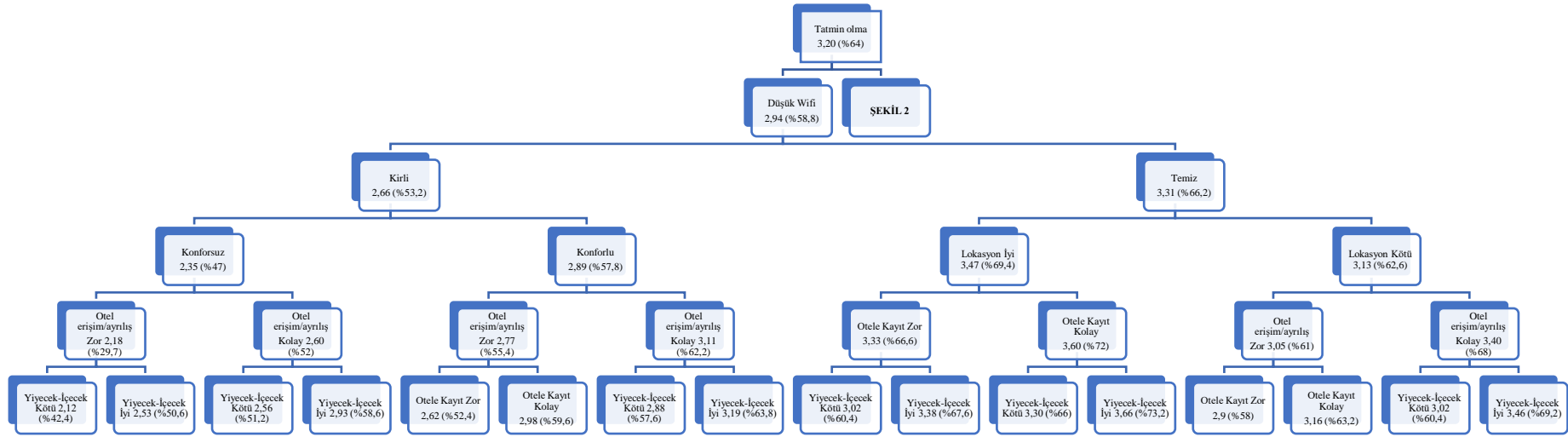
Bu çalışmada ise analizler açık erişim olarak sunulan veri madenciliği programlarından birisi olan KNIME Analytic Platform aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamada karar ağaçları, Chen ve Guestrin (2016) tarafından geliştirilen XGBoost (Extreme Gradient Boost) algoritması ile çalışmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da XGBoost algoritması kullanılmıştır. Bu algoritma verimli, esnek ve veri analizinde birçok mükemmel performans sunabilmektedir (Wang vd., 2021: 5) ve problemlerin etkili bir şekilde çözülebilmesi amacıyla geliştirilmiştir (Wang vd., 2021: 2). XGBoost algoritması, gradyan destekli ağaçlara dayalı bir topluluk algoritması olan denetimli öğrenmeye ilişkin bir destek algoritmasıdır ve bir seri eğitim süreci aracılığıyla zayıf ağaç modellerini birleştirerek güçlü bir sınıflandırıcı model elde edebilmektedir (Mo vd., 2019: 3). Bu program, diğer algoritmalara göre daha hızlı çalışmaktadır ve Kaggle rakipleri veya endüstrideki veri bilim insanları tarafından yoğun bir şekilde kullanılan popüler bir algoritmadır (Asselman vd., 2021: 7). Performans kriterleri açısından da en iyi uyum indeksleri olarak kullanılan unsurlar, belirlilik katsayısı (R^2), MAE (mean absolute error) ve RMSE'dir (root mean square error) (Jabeur vd., 2021). Bundan dolayı bu performans kriterleri çalışmada raporlanmıştır. Araştırmada veri setinin %70'i eğitim ve %30'u da test amacıyla kullanılmıştır ve verilerin seçilmesi rassal olarak yapılmıştır. Çalışmaya ilişkin uyum indeksleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Analize İlişkin Performans İndeksleri Sonuçları

Yöntem	Veri	R^2	MSE	RMSE	MAE	MAPE
XGBoost	Eğitim	0.78	0.211	0.33	0.27	0.09
	Test	0.77	0.11	0.33	0.27	0.09

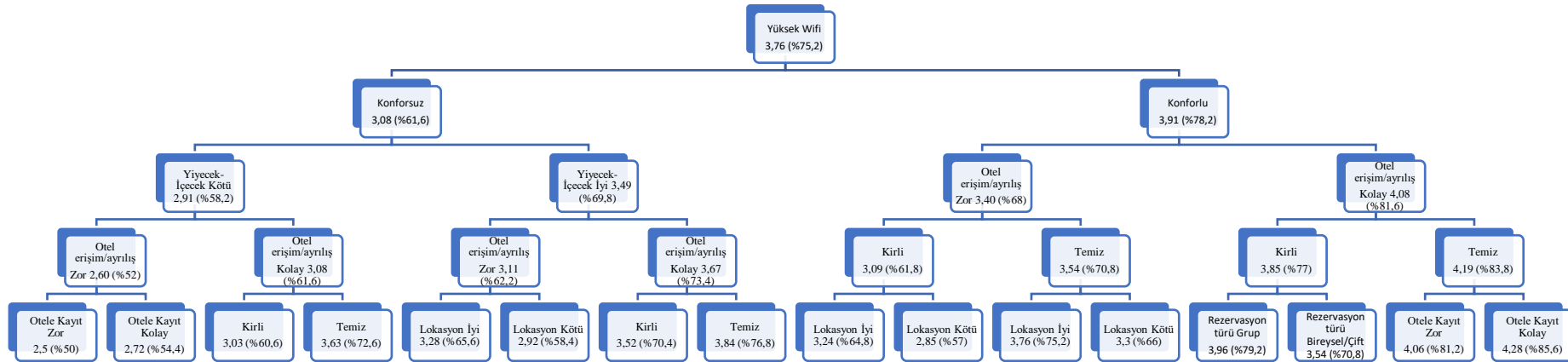
Not: Ondalıklar, iki haneye yuvarlanmıştır.

Çalışmadaki performans indekslerine göre, eğitim ve test istatistikleri birbirlerine yakın değerler almıştır. Bundan dolayı da bu çalışmada aşırı öğrenmenin olmadığı ve modelin iyi çalıştığı söylenebilmektedir. Sonuç olarak da Avrupa otellerinde konaklayan turistlerin konaklama süreci boyunca hangi unsurlardan etkilendiği, hangi faktörlerin ön plana çıktığı ve tatmin açısından karar ağacında nasıl bölünmeler ve dallanmalar meydana geldiği XGBoost algoritması karar ağacı yöntemi ile elde edilmiş ve Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Otelde konaklayan Turistlerin Tatminine İlişkin Karar Ağacı Analizi Sonuçları

Not: Ondalık Değer, 5 değeri üzerinden tatmin değerini ve Yüzdeler de bireylerin tatmin yüzdesini göstermektedir.

Şekil 2: Otelde konaklayan Turistlerin Tatminine İlişkin Karar Ağacı Analizi Sonuçları Devamı

Not: Ondalık Değer, 5 değeri üzerinden tatmin değerini ve Yüzdeler de bireylerin tatmin yüzdesini göstermektedir.

Avrupa otellerinde konaklayan müşteriler açısından turistlerin tatminleri ilk olarak wifi kalitesine göre dallanmıştır. Buna göre wifi kalitesi düşük olan otellerde turistlerin tatmin oranı %58,8 olarak gerçekleşirken, bu durum wifi kalitesi iyi olan otellerde %75,2'dir. Düşük wifi ve yüksek wifi hizmeti alan turistler arasında yaklaşık olarak %16 oranında farklılık bulunmaktadır ve bu oran önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu durum, son zamanlarda konaklayan turistlerin wifi kullanımına ve kalitesine yüksek önem verdiğini göstermektedir. Bu düğümünden itibaren wifi kalitesi düşük olan dallanmadan bulguların verilmesine devam edilmiştir. Düşük wifi kalitesi ve kullanımı da otellerin temizlik durumuna göre yeniden dallanmıştır. Buna göre düşük wifi kalitesine sahip otellerin temiz olmaması durumunda tatmin oranı %53,2 olarak gerçekleşirken, otelin temiz olması durumunda bu oran %66,2 olarak gerçekleşmiştir. Kirli algılanan otellerde üçüncü dallanma ise otelin konforu ile ilgilidir. Buna göre otel konforsuz olarak algılandığı zaman tatmin oranı %47 olurken, otelin konforlu olarak algılanması durumunda bu oran %57,8'e yükselmektedir. Dördüncü düğüm ise turistlerin otele erişim/ayrılış değişkenine göre gerçekleşmiştir. Buna göre otele erişim/ayrılış durumunun zor olması durumunda tatmin oranı %29,7 iken, erişim/ayrılışın kolay olması durumunda ise tatmin oranı %52 olarak gerçekleşmiştir. Beşinci düğüm yiyecek-içecek hizmetine göre gerçekleşmiştir ve yiyecek-içecek servisinin kötü algılanması durumunda tatmin oranı %42,4 olurken, yiyecek-içecek kalitesi yüksek algılanması durumunda tatmin oranı %50,6 olmuştur.

Düşük wifi kalitesi, otelin kirli algılanması ve konforlu olması durumunda karar ağacı düğümü otele giriş/ayrılış durumuna göre dallanmıştır. Buna göre otele girişin veya ayrılışın zor olduğu otellerde tatmin oranı %55,4 olarak gerçekleşirken, bu oran otele girişin veya ayrılışın kolay olduğu otellerde %62,2 olarak bulgulanmıştır. Otele erişim/ayrılış değişkeni ise otele kayıt (Check in/out) hizmetine göre dördüncü kez dallanmıştır ve otele kayıt hizmetinin zor olması durumunda tatmin oranı %52,4 olarak gerçekleşirken, kolay olması durumunda tatmin oranı %59,6 olarak bulgulanmıştır. Son olarak otele erişim/ayrılış kolay ise, bu durumda dallanma otelin temizliğine göre gerçekleşmiş ve otelin temiz olmaması durumunda tatmin oranı %57,6 olurken, temiz algılanması durumunda bu oran %63,8 olmuştur. Sonuç olarak en düşük tatmin oranına sahip otellerin (%42,4) düşük wifi hizmeti sunan, kirli, konforsuz, otele erişim/ayrılışın zor ve yiyecek-içecek hizmetinin kötü olduğu oteller olduğu söylenebilir.

Eğer otele ilişkin wifi kalitesi düşük ancak otel temiz olarak algılanmışsa, bu durumda üçüncü düğüm otelin lokasyonu ile ilgilidir. Buna göre otelin lokasyonunun kötü olması durumunda turistlerin tatmin oranı %62,6 olarak gerçekleşirken otelin lokasyonunun iyi olması durumunda tatmin oranı %69,4'e çıkmıştır. Otelin lokasyonunun kötü olması durumunda dördüncü dallanma otele erişim/ayrılışa göre gerçekleşmiştir ve erişim/ayrılışın zor olması durumunda tatmin oranı %61 iken kolay olması durumunda %68 olarak gerçekleşmiştir. Son olarak otele erişim/ayrılışın zor olması, otele kayıtın zor/kolay olmasına göre yeniden dallanmıştır ve otele kayıt olmanın zor olması durumunda tatmin oranı %58 olurken, kolay olması durumunda %63,2 olmuştur.

Otelin düşük wifi, temiz ve lokasyonunun iyi olması durumunda ise dördüncü dallanma otele kayıt durumuna göre gerçekleşmiştir ve otele kayıtın zor olması durumunda tatmin oranı %66,6 olurken, kolay olması durumunda %72 olmuştur. Otele kayıt hizmetinin zor olması durumunda beşinci dallanma yiyecek-içecek hizmetine göre gerçekleşmiştir ve yiyecek-içecek hizmetinin kötü olması durumunda tatmin oranı %60,4 olurken iyi olması durumunda %67,6 olmuştur. Otele kayıt hizmetinin kolay olması da yiyecek-içecek hizmetine göre dallanmıştır ve bu hizmetin kötü olması durumunda tatmin oranı %66 olurken iyi olması durumunda %73,2 olmuştur. Sonuç olarak da otelin düşük kalitede wifi hizmeti sunması, temiz olması, lokasyonunun iyi olması, otele kayıt işlemlerinin kolay ve yiyecek-içecek hizmetlerinin iyi olması turistleri en çok tatmin eden karar ağacı dallanmasını oluşturmuştur (%73,2).

Tatmini en çok etkileyen birinci dallanma sunulan wifi hizmetinin kalitesi ile ilgiliydi. Bununla birlikte yüksek wifi kalitesi sunulması durumunda, tatminin ikinci düğümü otelin konfor düzeyine göre dallanmaktadır. Buna göre otelin düşük konfora sahip olması durumunda tatmin oranı %61,6 olurken, yüksek konfor durumunda ise %78,2 olmaktadır. Otelin konforsuz olması durumunda ise üçüncü düğüm yiyecek-içecek hizmeti kalitesiyle ilgilidir. Buna göre yiyecek-içecek hizmetinin kötü algılanması durumunda turistlerin tatmin seviyesi %58,2 olurken, yüksek yiyecek-içecek kalitesi algılanması durumunda %69,8'e yükselmektedir. Yiyecek-içecek hizmetinin kötü algılanması durumunda ise dördüncü düğüm ve dallanma otele erişim/ayrılış ile ilgilidir ve bu erişim/ayrılışın zor olması durumunda tatmin oranı %52 olurken kolay olması durumunda %61,6 olmaktadır. Son olarak otele erişim/ayrılış zor ise, bu durumda beşinci dallanma otele kayıt ile ilgilidir ve zor olarak algılanması durumunda tatmin oranı %50 olurken, kolay olması durumunda ise %54,4 olmaktadır. Bununla birlikte otele erişim/ayrılış kolay ise bu durumda dallanma otelin temizliğine göre oluşmaktadır ve temiz olmaması durumunda tatmin oranı %60,6, temiz olması durumunda ise %72,6 olarak gerçekleşmektedir.

Wifi seviyesinin yüksek olması, otelin konforsuz olmasıyla birlikte otelin sunmuş olduğu yiyecek-içecek kalitesinin yüksek olarak algılanması durumunda dördüncü dallanma otele erişim/ayrılış için gerçekleşmektedir. Buna göre otele erişim/ayrılış durumu zor ise tatmin oranı %62,2 olurken kolay olması durumunda %73,4 olmaktadır. Otele erişim/ayrılış zor ise beşinci dallanma lokasyon açısından gerçekleşmektedir ve lokasyon kötü olması durumunda tatmin oranı %58,4 olurken iyi olması durumunda %65,6 olmaktadır. Son olarak otele erişim/ayrılış kolay ise bu durumda beşinci dallanma temizliğe göre gerçekleşmektedir ve otelin kirli algılanması durumunda tatmin oranı %70,4 olurken temiz algılanması durumunda %76,8 olmaktadır. Sonuç olarak otelin yüksek wifi kalitesi sunmasıyla birlikte otelin konforsuz olması, yiyecek-içecek hizmetinin kötü olması, otele erişimin/ayrılışın zor olması ve otele kayıt işlemlerinin zor olması durumunda tatmin oranı %50 olarak gerçekleşmektedir ve yüksek wifi hizmeti durumundaki en düşük tatmin oranıdır.

Otelin yüksek kalitede wifi hizmeti sunması ve otelin konforlu yapısından sonraki üçüncü düğüm otel erişim/ayrılış düğümündedir ve otele erişim/ayrılışın zor olması durumunda tatmin oranı %68 olarak gerçekleşirken kolay olması durumunda ise tatmin oranı %81,6'ya çıkmaktadır. Otele erişim/ayrılışın zor olmasından sonra dördüncü dallanma temizlik açısından gerçekleşmiştir ve otelin temiz olmaması turistlerde %61,8 oranında tatmin oluştururken temiz olması ise %70,8 oranında tatmin sağlamıştır. Otelin temiz olmaması ise beşinci dallanmayı lokasyon açısından yapmıştır ve lokasyonun kötü olması durumunda tatmin oranı %57 olarak gerçekleşirken iyi olması durumunda tatmin oranı %64,8 çıkmıştır. Otelin temiz olması da lokasyona göre dallanmıştır ve lokasyonun kötü olması durumunda tatmin oranı %66 olurken iyi olması durumunda %75,2 olmuştur. Bununla birlikte otellerin yüksek kalitede wifi hizmeti sunmasıyla birlikte otele erişim/ayrılışın zorluğu, otelin temiz olmaması ve lokasyonun kötü olması durumunda turistlerin yaklaşık %57'si tatmin olmuştur ve bu durum yüksek wifi sağlanması durumunda en olumsuz senaryolarda gerçekleşebilecek minimum tatmin oranı olarak bulgulanmıştır.

Son olarak ise yüksek kalitede wifi hizmetinin konforlu bir ortamda sunulması durumunda üçüncü dallanma otele erişim/ayrılışın kolaylığı ile ilgiliydi. Otele erişim/ayrılışın kolay olması da temizliğe göre yeniden dallanmaktadır ve otelin temiz algılanmaması durumunda tatmin oranı %77 olarak gerçekleşirken, temiz algılanması durumunda %83,8 olarak gerçekleşmiştir. Otelin temiz olmaması da rezervasyon türüne göre beşinci dallanmayı yapmıştır ve bireysel/çift olarak yapılan rezervasyonlarda tatmin oranı %70,8 olurken grup ile yapılan rezervasyonlarda bu oran %79,2 olmuştur. Son olarak otelin temiz algılanması durumunda otele kayıt durumu önem kazanmış ve zor olması durumunda tatmin oranı %81,2

olarak gerçekleşirken kolay olması durumunda %85,6 olarak gerçekleşmiştir. Bundan dolayı otel işletmelerinin yüksek kalitede wifi hizmeti sunması, otelin konforlu olması, otele erişimin/ayrılışının ve kayıt yapmanın kolay olduğu ve otelin temiz algılandığı otellerde turistlerin tatmin oranının %85,6 olarak en yüksek değeri aldığı söylenebilmektedir.

Tartışma

Avrupa'daki otellerde konaklayan turistlerin algılamış oldukları tatminin konaklamaya ilişkin hangi özelliklerden veya değişkenlerden etkilendiğinin araştırıldığı bu çalışmada, bireylerin algılamış oldukları tatmin açısından en önemli değişkenin turistlerin yüksek kalitede wifi hizmeti kullanma talebi olduğu bulgulanmıştır. Çünkü yüksek kalitede wifi hizmeti, düşük kalitede wifi hizmetine göre yaklaşık %16 oranında tatmini artırmaktadır. Doğan (2017) tarafından yapılan çalışmada da wifiye ilişkin memnuniyet puanı turistler tarafından 10 üzerinden değerlendirilmiş ve 7,9 puan almıştır ancak ortalamanın üzerindeki bu puana rağmen turistler tarafından wifi kalitesi memnuniyetsizlik konusu olmuş ve eleştirilerek çözüme ulaştırılması talep edilmiştir. Radojevic vd. (2015: 13) de ücretsiz wifi sunumunun tüketicilerin tatmin olması bakımından önemli olduğunu bulgulanmıştır. Bu çalışmadaki bulgular ile literatürün desteklendiği görülmektedir.

Sunulan wifi hizmetinin kalitesinin düşük olması durumunda ise otelin temizlik, lokasyon, Otele kayıtların kolaylığı ve yiyecek-içecek hizmetinin yüksek kaliteli olmasına önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü bu unsurların tüketiciler tarafından iyi ve kaliteli olarak algılanması durumunda tüketicilerde yaklaşık olarak %70 oranında tatmin oluşabileceği saptanmıştır. Ancak buna rağmen sunulan unsurların kontrol edilmesinin zorluğu (özellikle lokasyon) göz önüne alındığı zaman, otelin internet erişimine yatırım yapması ve hızını yükseltmesinin çok önemli olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak temizliğin (Emir vd., 2010: 291-302; Ren vd., 2016: 21; Wilkins, 2010: 869; Zhou vd. (2014: 6; Darini ve Khozaei, 2016: 21; Korucuk vd., 2019: 697), yiyecek içecek sunumunun veya restoran hizmetlerinin kalitesinin (Emir vd., 2010: 291-302; Özer ve Günaydin, 2010: 127; Zhou vd. (2014: 6; Darini ve Khozaei, 2016: 21; Korucuk vd., 2019: 697) ve konforun (Bulgan ve Soybalı, 2011: 3576) önemli etkilerinin olduğu bulgulanmış ve bu çalışmadan elde edilen bulgular ile de desteklenmiştir.

Sonuç

Otelde konaklayan tüketicilerin otelin sunduğu hizmetlerden yüksek derecede tatmin olmaları, bireylerin tekrardan ziyaret etme isteğini artıran önemli bir unsurdur. Bu çalışmada da turistlerin Avrupa'da konakladıkları otellerden algılamış oldukları memnuniyetin konaklamaya ilişkin hangi özelliklerden daha fazla etkilendiği incelenmiştir. Bireylerin yapmış oldukları seyahatlerde gezip gördükleri yerleri sosyal medya aracılığıyla paylaşımlarının önemli bir trend olduğu günümüzde turistler de yaşamış oldukları deneyimleri sosyal medya aracılığıyla paylaşmaktadır. Bu araştırmada da turistlerin tatminlerini en fazla etkileyen değişkenin otel tarafından sunulan internete erişim kalitesi olduğu görülmüştür. Çünkü karar ağacı analizine ilişkin olarak en önemli olarak görülen değişkenin otel hizmetinin wifi kalitesi veya sunumu olduğu bulunmuştur. Birinci dallanmadan sonraki düğümler ise temizlik, konfor, otele erişim/ayrılış, otele kayıt, yiyecek-içecek hizmetleri gibi unsurlara göre gerçekleşmiştir. Otelin düşük wifi hizmeti, temiz olmaması, konforsuz olması, otele erişim/ayrılışın zor olması ve yiyecek-içecek hizmetlerinin düşük kalitede sunulması durumunda tüketicilerde düşük bir tatmin oluşacağı (%42,4) belirlenmiştir. Bundan dolayı öncelikli olarak otellerin turistlere yüksek internet hızı ve erişimi sunması gereklidir. Çünkü internet hızının ve erişiminin kolay olması durumunda, otelin sunduğu diğer hizmetler düşük kalitede algılansa bile turist tatmin oranı %50 olmaktadır. Otellerin yüksek wifi kalitesi sunması durumunda ise konfor ön plandadır ve otelin konforlu olması durumunda diğer hizmetlerin kötü olsa bile tüketiciler %7

oranında daha fazla tatmin oldukların hissetmektedirler.

Tüketiciler veya turistler Avrupa'daki otellere erişim/ayrılış ve otele kayıt hizmetlerinin iyi olmasını önemsemektedirler ve bu süreçlerin iyileştirilmesi turistlerin tatmini açısından önemlidir. Çünkü otele erişim/ayrılışın kolay veya zorluğuna göre tatmin oranı yaklaşık olarak %13 ve otele kayıt kolaylığı veya zorluğu durumunda %4 oranında farklılık göstermektedir. Son olarak rezervasyon türü de önemli olarak algılanmıştır ve bireysel/çift ve grup rezervasyonu arasında yaklaşık olarak %9 oranında tatmin farklılıkları oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle Avrupa'daki otellerde konaklayan turistler, grup olarak rezervasyon yapmaları durumunda daha fazla tatmin algıladıklarını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı otel işletmelerinin veya tur gruplarının tüketicileri bireysel veya çift olarak değil grupça rezervasyon etmeleri için teşvik etmeleri önemlidir. Örneğin tur işletmeleri grup halinde seyahat etmek isteyen bireylere özel indirimler, puan biriktirme gibi farklı teşvikler sunabilirler. Ayrıca bağımsız otel işletmeleri de birden fazla ailenin online rezervasyon yapması durumunda belirli indirimler sunması veya yiyecek-içecek hizmeti gibi farklı alternatifler üzerinden teşvik etmesi veya güdülemesi de önerilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular Avrupa'da konaklayan tüketiciler açısından geçerli olabilmekte birlikte, farklı bir coğrafi bölgede yer alan tüketicilere genellenememektedir. Ayrıca verilerin deniz, kum ve güneş talebi olan tüketiciler için mi yoksa kültür amaçlı seyahat eden turistler için mi geçerli olduğu muğlaktır. Çünkü veri setinde turistlerin hangi tür tatil amacıyla seyahat ettikleri bilgisi mevcut değildir. Ayrıca veri setinde otelde konaklayan bireylerin hangi ülkelerde konakladıklarına veya hangi ülkelere gelen bireyler olduklarına yönelik veri olmadığından dolayı, ülke bazlı gelen veya giden turistlere yönelik çıkarımlar bulunmamaktadır. Buna rağmen elde edilen bulgular göz önüne alındığı zaman, bu bulguların hem deniz, kum ve güneş hem de kültür turizmi açısından kullanılabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın sınırlılıkları, aynı zamanda geleceğe yönelik çalışma fikirlerini de bünyesinde barındırmaktadır.

Kaynakça

- Asselman, A., Khaldi, M., & Aammou, S. (2021). Enhancing the prediction of student performance based on the machine learning XGBoost algorithm. *Interactive Learning Environments*, 0(0), 1–20. <https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1928235>
- Bulgan, G., & Soybalı, H. H. (2011). Antalya Belek Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Düşük Sezonda Konaklayan Alman Müşterilerin Hizmet Beklentilerinin Ve Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Journal of Yasar University*, 21(6), 3572–3597.
- Chen, T., & Guestrin, C. (2016). Xgboost: A scalable tree boosting system. In New York, NY ACM 2016 (Ed.), *Proceedings of the 22nd acm sigkdd international conference on knowledge discovery and data mining* (pp. 785–794). Association for Computing Machinery.
- Darini, M., & Khozaei, F. (2016). The study of factors affecting customer's satisfaction with the three star hotels in Dubai. *International Journal of Advanced Engineering, Management and Science (IJAEMS)*, 2(2), 21–24. Retrieved from www.ijaems.com
- Demirel, Ş., & Yakut, S. G. (2019). Karar Ağacı Algoritmaları ve Çocuk İşçiliği Üzerine Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(4), 52–65.
- Deng, W. J., Yeh, M. L., & Sung, M. L. (2013). A customer satisfaction index model for international tourist hotels: Integrating consumption emotions into the American customer satisfaction index. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 133–140. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.05.010>
- Djukic, A., & Vukmirovic, M. (2012). Creative cultural tourism as a function of

- competitiveness of cities. *Technics Technologies Education Management*, 7(1), 404–410.
- Doğan, S. (2017). Otellere yönelik yapılan puanlama ve çevrimiçi yorumların değerlendirilmesine ilişkin Aksaray ilinde bir araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 27–36.
- Emir, O., Kılıç, G., & Pelit, E. (2010). Üç Yıldızlı Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 291–310.
- Fan, G. Z., Ong, S. E., & Koh, H. C. (2006). Determinants of house price: A decision tree approach. *Urban Studies*, 43(12), 2301–2316.
- <https://www.kaggle.com/ishansingh88/europe-hotel-satisfaction-score>
- Hughes, H., & Allen, D. (2005). Cultural tourism in Central and Eastern Europe: The views of “induced image formation agents.” *Tourism Management*, 26(2), 173–183. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.08.021>
- Irmak, S., & Ercan, U. (2017a). Determining the Affecting Factors of Edible Oil Consumption Using Data Mining Methods. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(15), 57–79. <https://doi.org/10.9775/kauibfd.2017.004>
- Irmak, S., & Ercan, U. (2017b). Karar Ağaçları Kullanılarak Türkiye Hanehalkı Zeytinyağı Tüketimi Görünümünün Belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 553–564.
- Jabeur, S. Ben, Mefteh-Wali, S., & Viviani, J. L. (2021). Forecasting gold price with the XGBoost algorithm and SHAP interaction values. *Annals of Operations Research*, 0123456789. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04187-w>
- Korucuk, S., Akyurt, H., & Turpcu, E. (2019). Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Entropi Yöntemi İle Ölçülmesi: Giresun İlindeki Üç Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1/1), 709–721.
- Liang, Y. H. (2010). Integration of data mining technologies to analyze customer value for the automotive maintenance industry. *Expert Systems with Applications*, 37(12), 7489–7496.
- Liu, Y. De. (2014). Cultural Events and Cultural Tourism Development: Lessons from the European Capitals of Culture. *European Planning Studies*, 22(3), 498–514.
- Mo, H., Sun, H., Liu, J., & Wei, S. (2019). Developing window behavior models for residential buildings using XGBoost algorithm. *Energy and Buildings*, 205, 109564. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2019.109564>
- OECD. (2020). OECD Tourism Trends and Policies 2020, 1–16.
- Özçalıcı, M. (2017). Karar Ağaçları ve Genetik Algoritmalar ile İkinci El Otomobil Satış Fiyat Tahmini. *Alphanumeric Journal*, 5(1), 103–103.
- Özer, Ö., & Günaydin, Y. (2010). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti Ve Müşteri Sadakati İlişkisi: Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(2), 127–154.
- Padma, P., & Ahn, J. (2020). Guest satisfaction & dissatisfaction in luxury hotels: An application of big data. *International Journal of Hospitality Management*, 84(102318).
- Radojevic, T., Stanistic, N., & Stanic, N. (2015). Ensuring positive feedback: Factors that influence customer satisfaction in the contemporary hospitality industry. *Tourism Management*, 51, 13–21. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.04.002>
- Ren, L., Qiu, H., Wang, P., & Lin, P. M. C. (2016). Exploring customer experience with budget hotels: Dimensionality and satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 52, 13–23. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.09.009>
- Sim, J., Mak, B., & Jones, D. (2006). A model of customer satisfaction and retention for hotels. *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 7(3), 1–23.
- UNWTO. (2018). *European Union Tourism Trends*. World Tourism Organization.

<https://doi.org/10.18111/9789284419470>

- Wang, F., Yu, J., Liu, Z., Kong, M., & Wu, Y. (2021). Study on offshore seabed sediment classification based on particle size parameters using XGBoost algorithm. *Computers and Geosciences*, 149(January), 104713.
- Wang, X., Wang, L., Wang, S., Chen, J. fang, & Wu, C. (2021). An XGBoost-enhanced fast constructive algorithm for food delivery route planning problem. *Computers and Industrial Engineering*, 152(December 2020), 107029.
- Wilkins, H. (2010). Using importance-performance analysis to appreciate satisfaction in hotels. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 19(8), 866–888.
- Zhou, L., Ye, S., Pearce, P. L., & Wu, M. Y. (2014). Refreshing hotel satisfaction studies by reconfiguring customer review data. *International Journal of Hospitality Management*, 38, 1–10.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Kur'an Falı: Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt

A Quran Fortune-Telling: Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt

Zahide PARLAR^{a*} Aytül ÇAĞLAR^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4616-9579

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-1615-0412

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Şubat 2021

Kabul tarihi: 11 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Fal,

Falname,

Kur'an falı,

Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt.

ÖZ

Geçmiş M.Ö. 4000'li yıllara dayanan fal; tarih boyunca çeşitli araç ve uygulamalarla insanların gelecekle ilgili merakını giderme yöntemlerinden biri olmuştur. Geçmişten günümüze doğal afet, organ, kemik, yıldız, taş, su, kahve vb. üzerinden fal bakılarak geleceğe dair çeşitli yorumlar yapılmış, insanların fala ilgisi arttıkça bu işi meslek edinen falcılar ortaya çıkmış ve daha sonraları da isteyen herkesin fal bakabilmesi için falnameler yazılmıştır. İslamiyet'in kabulü ile yasaklanan fal, yine de tamamen terk edilmediği ve hayra yorma maksadıyla farklı bir bağlamda ele alınmıştır. Falın tamamen terk edilmeden dini literatür ve inanç bağlamında temellendirilmiş şekli "tefe'ül (hayra yorma)"ün yansıması olan Kur'an falları da bu hayra yorma maksadıyla bakılan fallardan biridir. Bu çalışmada öncelikle fal ve falnamelerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmış, Kur'an falı bakımının usulleri dört başlıkta tasnif edilmiş ve Kur'an falları üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Daha sonra Leipzig Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda bulunan ve harf grubu yorumuna dayanan *Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt* adlı mensur falnamenin transkripsiyonlu metni verilmiş, dil özellikleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yüsun bin Muhyi tarafından yazıya geçirilen, konusu ve kapsamı itibarıyla geniş bir söz varlığına sahip olmayan bu falname, istinsah tarihi 16. yüzyıl olsa da Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini göstermektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 21, 2021

Accepted September 11, 2021

Keywords:

Fortune-telling,

Fortune book,

Quran fortune-telling,

Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt

ABSTRACT

Fortune telling, its past dates back to BC. 4000s, throughout the history, it has been one of the methods of getting people's curiosity about the future by using various tools and practices. From past to present, various interpretations have been made by using a lot of things such as natural disasters, organs, bones, stars, stones and water. The more people's interest in fortune-telling increased, the more fortune-tellers who take over it as a occupation appeared and afterwards fortune books were written so that everyone wanting can tell fortune. Fortune telling, which is forbidden with the acceptance of Islam, has nevertheless not been completely abandoned. It has subsisted in a different context to attribute it to good. Quran fortune telling are also one of the fortune tellings in this context. In this study, firstly, a general evaluation about fortune and fortune telling has been made, the methods of looking at the Quran fortune have been classified under four headings, and the studies on Quran fortune-telling have been evaluated. Later, a transcribed text of the prose Quran fortune telling *Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt*, which is in the Collection of Manuscripts of the University of Leipzig and based on letter group interpretation, was given and evaluations were made on linguistic properties. The manuscript written by Yüsun bin Muhyi, which does not have a wide vocabulary in terms of subject and scope, and shows the linguistic features of the Old Anatolian Turkish period, although the date of copying is 16th century.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: zahide.parlar@inonu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Fortune-telling, its past dates back to BC. 4000s, was born out of people's desire to know what will happen in the future by using various tools and practices. From past to present, various interpretations have been made by using a lot of things such as natural disasters, organs, bones, stars, stones and water. The more people's interest in fortune-telling increased, the more fortune-tellers who take over it as a occupation appeared and afterwards fortune books were written so that everyone wanting can tell fortune.

Before Islam, Turks had fortune telling such as bone, sandblast, cup, bow, looking at water and mirror. *Irak Bitig*, a fortune text written in the Köktürk alphabet during the Uyghurs period, is also an indication that fortune has an important place in the lives of Turks. Fortune telling, which is forbidden with the acceptance of Islam, has not been completely abandoned. It has subsisted in a different context to attribute it to good.

As fortune telling became widespread, there was a need to prepare fortune-telling books. One of these fortune-telling books is the Quran fortune books based on the Quran. It is said that in the Quran fortune books it is necessary to start looking for fortune with certain rituals. which is a way to consult the Qur'an about whether to do any work or not. Before the beginning, performing these religious rituals involving physical and spiritual cleansing is done in order to eliminate the doubts that fortune-telling is not permissible.

First of all, ablution is taken before the fortune-telling and Surah al-Fatiha and Ihlas are read three times. Then the Quran is opened by reading the prayers given in the fortune-telling book.

This beginning ritual is present in all the Qur'anic fortunes. However, the method of looking fortunes is not the same in every fortune. The method of looking fortune is determined by the author of the book. According to the letter in the horoscopes of the Quran, there are positive or negative comments that can be expressed with headings such as repenting in general, applying to competent people, not starting the work to be done, having your wish to be achieved within a certain day, being no if effort is shown, giving alms. With the reference to studyings on the Quranic falnames, it can be determined four methods of looking Quran fortune-telling: Quran fortune books based on a interpretation of single letter, Quranic falnames which interpret the group of letter, Quranic falnames considered as the Word of Allah, fortune telling based on Quran verses.

In this study, a transcribed text of the Quran fortune book named *Hażā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt*, which is in the Collection of Manuscripts of Leipzig University, was prepared. In addition, linguistic properties of manuscript were examined. The copy covered by this article is registered in the Leipzig University Manuscript Collection with catalog number B. or 114. Its outer dimensions are 10.5x7.8 cm and inner dimensions are 7x4.5 cm. The Qur'anic Horoscope on which the study is carried out is included in the fifth part of the work. The titles in these five chapters in the manuscript are as follows: Some chapters from the Quran, various prayers and annotations of these prayers, *Mühr-i Süleymān*, *Du'ā-yı Heykel* and *Hażā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt*.

Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt: This section, which is registered in the Collection of Manuscripts of the University of Leipzig, catalog number 114-5, between 171b-184b leaves, includes a Quran horoscope. It is 27 pages, 7 lines. The text was written on a watermarked paper with a vocal verse. The name of the falname and the letters based on the interpretation of fortune-telling are written in red ink for emphasis, and the rest of the text in black ink. It was compiled by Yūsuf bin Muḥyī from prayers, glosses and fortune telling. The whole of the work is a hand / reference book created for the purpose of reading fortune telling from the Quran in order to make people feel relieved by reading prayers in troubled times and to make a decision. Although it was copied in the 16th century, the language features of the work reflect the period of Old Anatolian Turkish. Since the vocabulary of the work is not too much, determinations to be made about the language and spelling features are also limited. Although the date of translation is a later period, the spelling and sound features seen in the texts of the Old Anatolian Turkish period are also encountered in this fortune-telling. When examining language features; characteristic features of Old Anatolian Turkish such as the tendency of rounding in the vowels in the word bases and affixes -reff and -Up adverb-verb-affix, and the fact that some suffixes -the third person possessive suffix-have only flat shapes. The text includes a total of 196 words, 70 of which are in Turkish, 113 in Arabic and 13 in Persian. Since the basis of the text is the Quran and fortune telling is interpreted based on verses, there are also many Arabic expressions in the text. Since the sentences in the text are formed with certain and repetitive phrases, most of the suffixes used in conjugation and the tense, mood and person conjugation in verb conjugation are not included in the text. Since the Arabic verses and phrases are included in the work, inverted sentences are used.

Although fortune and fortune-telling were rejected both in terms of science and in the religion of Islam, the curiosity and interest of the society and the people in these subjects caused both the continuation of studying in this field from past to present and of the fortune telling. The works that can be collected under the heading of the Qur'anic horoscopes, which are the reflection of the "tefe'ül" (thinking positively), which is a form based on religious literature and belief, without completely abandoning the fortune, set an example for this situation. It has been determined in the literature that the fortunes of the Quran are viewed in four different ways; The prose work named *Hażā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt*, which is the subject of the study, was written according to the letter group interpretation, which is one of them. Fortune-telling interpretation is given along with verses for 29 letters in the Arabic alphabet. For the case of repeating the fortune, different comments are added except for two letters. When the fortune-telling interpretations in the work are evaluated, it is seen that there are mostly positive comments as a result of the tradition of tambourine. It has been stated that some negative fortune telling interpretations will give positive results under certain conditions. In addition to the interpretations similar to the interpretations we encounter in all fortune telling texts, there are also fortune telling interpretations such as determining the time by giving numbers such as three and seven, and saying that the wish will come true in the given periods. However, there are differences in what to do when starting fortune and fortune telling technique in the work.

Giriş

İnsanoğlunun tarih boyunca gelecek ile ilgili merakını giderme yöntemlerinden biri olan ve Arapça *fe'l* “uğur tutmak” kökünden gelen fal “çeşitli şeylere bakarak gelecekte olacaklar hakkında anlamlar çıkarma, gaipten haber verme” (Ayverdi, 2006, s. 916) şeklinde tanımlanmıştır. İslamiyet’in mukaddes kitabı *Kur’an-ı Kerim*’de ise fal kelimesi için “tyr” kökü geçmektedir. Bazı hadislerde *fal* ve *tyara* kelimelerinin her ikisi de gelecekte olabilecek hadiselerle işaret manasında kullanılmıştır (Duvarcı, 1993, s. 1). Geçmişten günümüze insanoğlunun ilgisini çeken fal; M.Ö. 4000’li yıllarda bebeklerin doğum ayları, insan fizyonomisi, hayvan davranışları, meteorolojik ve astronomik olaylar gibi unsurları konu alarak Mısır, Bâbil, Çin ve Mezopotamya’da gelişmeye başlamış ve dünyaya yayılmıştır (Aydın, 1995, s. 135-136). İnsanoğlu, tarih boyunca bilinmeze duyduğu merakın etkisiyle kendisine çevresiyle ilgili bilinmezleri anlamaya, geleceğin neler getireceğini önceden öğrenmeye ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmış, bunun için de fal bakma gibi çeşitli teknikler ve metotlar geliştirmiştir (Aydın, 1995, s. 135). İnsanların fala olan ilgisi arttıkça çeşitli araçlar kullanarak belirli kurallar çerçevesinde fallara bakan *falcular*, *kâhinler*, *büyücüler* gibi bu işi kendilerine meslek edinen insanlar da ortaya çıkmıştır.

İslâm öncesi Arapları arasında gaybdan haber alma yöntemi yaygın bir biçimde kullanılan pek çok farklı fal yöntemi mevcuttu. Bu dönem halkı kum üzerine çizgiler çizerek (hattü'l-reml), kuş uçurarak (ıyâfe), taşları veya hurma çekirdeklerini yere vurarak (tark) veya fal oklarıyla (ezlâm) gelecekte yapacakları iş hakkında karar verirlerdi (DİB, 2014, s. 1014) Fal okları yönetiminde, önemli bir işe başlamadan önce tahtadan yapılmış ve kanat takılmamış ince okların üzerine “yap”/“yapma” yazılıp bir torbaya konular ve oklar çekildiğinde çıkan sonuca göre o işin yapılıp yapılmayacağına karar verilir. İslamiyet’le birlikte *fal okları* (ezlâm) adı verilen bu fal türü Maide Sûresi’nin 3.¹ ve 90.² ayetinde yasaklanmıştır (Öz, 1995, s. 67).³ Fal açmanın İslâm’daki hükmü üzerine ayetin tefsirinde gaybın yalnız Allah tarafından bilindiği ve insanlara bu bilginin Allah’ın takdiri doğrultusunda ancak vahiy yoluyla verilebileceği ifade edilmektedir.⁴

¹ Maide Suresi/3 Meal: “Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır...” Tefsir: Fal oklarıyla paylaşılan et. Ayette paylaşımında fal oklarının kullanılmasının haram kılındığı bildirilmiş olmakla birlikte maksat bu oklarla paylaşılan etin haram kılınmış olmasıdır. Çünkü bağlam, yenilmesi haram olan etlerle ilgilidir. Cahiliye döneminde dikili taşlar (putlar) için kesilen hayvanın parasını kimin vereceğine, etinin nasıl dağıtılacağına dair fal oku çekilirdi. Bu şekildeki paylaşım bir tür kumar olduğu için ayet-i kerime bu eti de haram saymış ve bunları yapmayı doğru yoldan sapma olarak değerlendirmiştir (Kur’an-ı Kerim Tefsiri: Erişim tarihi: 25.06.2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>).

² Maide Suresi/90 Meal: “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” (KKT: Erişim tarihi: 25.06.2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri>).

³ Burada üç yasaktan söz edilmektedir: a) Şirk anlamı taşıyan yollarla kısmetini, geleceğini öğrenmek veya anlaşmazlıkları çözümlenmek için fal okları çekmek. b) Akıl ve bilgi yolundan uzaklaşarak fal veya kehanet yöntemiyle herhangi bir şeyi iyilik veya kötülük, uğurluluk veya uğursuzluk işareti saymak. c) Kazanmayı meziyet, liyakat, hak, hizmet gibi aklî ve vicdanî ölçülere değil de sırf kumar yoluyla şansa dayandırmak (KKT: Erişim tarihi: 25.06.2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>).

⁴ “Kur’an-ı Kerim gayb bilgisinin (duyular ötesi âleme ait bilgilerin) Allah’a mahsus olduğunu vurgulamış (bk. Âl-i İmrân 3/179; A’râf 7/188), insanların bu bilgiden ancak Allah’ın dilediği kadarına sahip olabileceklerini, bunun yolunun ise vahiy olduğunu bildirmiştir. Geleceğin bilgisine sahip olmayan kâhin ve benzeri kişilerin açıklamalarına inanıp bel bağlamak ise Câhiliye Arapları’nın putlardan medet ummalarıyla aynı anlama gelmektedir. Öte yandan her ne kadar bazı âlimler sahabeye isnat edilen bazı uygulamalarla ilgili rivayetlere

Ancak Hz. Muhammed'in hayrı gösteren işaretlere değer vermek gerektiğini (Ersoylu, 1997, s. 1), Kur'an tefe'ülünün yapılmasında bir sakınca olmadığını ifade eden "İslâm'da teşe'üm yoktur, en hayırlısı tefe'üldür, tefe'ül sizden birinizin duyduğu güzel sözdür."⁵ şeklindeki hadisi falın tamamen terk edilmeyip dinî düşüncelere göre yeniden yorumlanmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in sözlerinde geçen *fe'l* ve *tefe'ül* kelimeleri bazı durumları veya olayları iyimser bir yorumla karşılayıp Allah'tan hayır dileme anlamına gelmektedir.⁶

Türklerde fal kavramı *Divânü lugâti't-Türk*'te *ırk* kelimesiyle karşılanmış ve "kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma" ve *ırkla*- "fala bakmak, kehanette bulunmak" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 657) şeklinde açıklanmıştır. İslamiyet'ten önce Türklerde kemik, kumalak, fincan, yay, su ve ayna kullanılarak fal bakılmaktaydı. Fallara bakan kişiler kullandıkları malzemeye göre "ırımçı", "yağrınıcı", "kumalakçı" gibi değişik şekillerde isimlendirilmişlerdir (Duvarcı, 1993, s. 1-7). Uygurlar döneminde Köktürk alfabesiyle yazılan ve bir fal metni olan *İrk Bitig* de falın Türklerin yaşantısında önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. *İrk Bitig*, her biri ayrı bir fal olarak yorumlanan 65 paragraftan meydana gelen eserdir ve her paragrafın başında sayıları 1-4 arasında değişen üç dizi halinde daireler vardır. Fala bakmak isteyen kişi, dört yüzünden her biri bir sayıyı gösteren aşık kemiğini üç defa atar ve çıkan sonuca göre falına bakabilirdi (Ercilasun, 2018, s. 232).

Türklerde de İslamiyet'in kabulünden sonra tefe'ül ve hayra yorma maksadı taşıyan birçok fal çeşidi kullanılmaya devam etmiştir. İnsan vücudundaki çeşitli organların seğirme, kaşınma gibi hareketlerinden muhtelif manalar çıkararak bunları iyiye veya kötüye yorma şeklinde yapılan ihtilaç falları, insanları huy ve karakterlerine göre değerlendiren feraset falları, insanların birtakım fizyolojik özelliklerinden onların karakter ve huylarını tespit etmek için yapılan kıyafet falları ve belirli kitaplardan rastgele bölümler açılarak bakılan kitap falları bunlardan birkaçıdır. Osmanlı'da devrin büyük şairi Molla Hüsrev Efendi'nin Fatih Sultan Mehmet'in bahtı ve geleceği için Kur'an falı bakmış olması (Sezer, 1998, s. 11) yanında Ebûssuud Efendi'nin Kur'an'la fala bakana "şer'an bir şey lâzım gelmeyeceği" fetvası gibi örnekler Osmanlı Devleti'nde de Kur'an'la fala bakmanın çok yaygın olduğunu ve bu hususta dinen bir sakınca görülmediğini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı devlet protokolünde "müneccimbaşı"nın özel bir yerinin olması da ayrıca hatırlanması gereken bir husustur (Yıldız, 2002, s.197). Tüm bunlar İslamiyet sonrası Türklerde falın tamamen terk edilmediğinin göstergelerindedir.

Günümüzde de bakla, kahve, iskambil, el, tespih, ayna, rüya, su, papatya, çay, taş, bulut, yazı, tuz, mânili, türbe ve ziyaret yerlerindeki halkalı demiri çevirme, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenme, evliliğe dair fal, niyet-dilek kuyuları, parmak döndürme gibi fal çeşitleri vardır (Duvarcı, 1993, s. 19-46). Ayrıca gök cisimlerinin hareketlerinin yeryüzündeki olayları etkilediği inancına dayanan astroloji, harf ve sayıların insan üzerindeki esrarengiz bazı tesirleri olduğunu savunan numeroloji, el yazısını inceleyen grafoloji, el, yüz ve kafatasındaki çeşitli hatların incelenmesiyle meşgul olan kiromansi, fizyognomi ve frenoloji gibi bazı modern çalışmalardan söz edilerek insanların bilhassa kişilik özelliklerini okumaya yönelik falcılık

dayanarak Kur'an'ın bir fal aracı gibi değerlendirilmesine olumlu veya yumuşak bakmışlarsa da âlimlerin büyük çoğunluğu, temelde diğer fal türleriyle birleştiği için buna da karşı çıkmışlardır." (KKT: Erişim tarihi: 25.06.2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>).

⁵ Hadislerle İslam, Erişim tarihi: 21.10.2020

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=684&SRC=fal>

⁶ KKT: Erişim tarihi: 25.05.2020, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>

faaliyetleri sürdürülmekte, hatta fal için “tarot” adı verilen birtakım kartlar da kullanılmaktadır (Çelebi, 1995, s. 138-139).

Falın yaygınlaşmasının sonucu olarak nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de yer aldığı fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur (Uzun, 1995, s. 141). “Fal bakmaya yarayan, mistik folklorun gereği olarak anlaşılması kolay bir dille yazılmış resimli ve resimsiz, tıbbî folklorla ait telkine dayalı kitaplar” şeklinde ifade edilen (Uzun, 1995, s. 141) Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan eserler klasik edebiyatta falname adı altında bir tür oluşturmuştur. Manzum, mensur veya manzum-mensur karışık olarak yazılan falnamelerde falın nasıl bakılacağı, fala başlamadan önce neler yapılması gerektiği, okunacak dualar ve bakılan fala göre yapılan yorumlar yer almaktadır. Esas alınan metin ve fal türüne göre çeşitlendirilen falnameler; burçların konumuna göre çeşitli yorumların yapıldığı yıldıznâmeler (Pala, 2011, s. 147), Kur’an-ı Kerim’i esas alan Kur’an falnameleri, üzerinde rakam veya harfler bulunan bir zar kullanılarak bakılan kur’a falnameleri, peygamber adlarına göre düzenlenen falnameler (Uzun, 1995, s. 144), ihtilaçnâmeler, kıyafetnâmeler şeklinde sıralanabilir. Yıldız falı, kıyafet falı, ihtilaç falı, kur’a falı, Kur’an falı üzerine yazılan falnamelerden yalnızca hayra yorma kastı olup dinî açıdan kabul edilene (Ersoylu, 1997, s. 5) Kur’an falnameleridir. Falnamelerin başında, “Gaybı ancak Allah bilir.” hükmü kaydedildiği gibi fal bakmak suretiyle yapılacak işin olayları hayra yormadan (tefe’ül) ibaret olduğu özellikle vurgulanmıştır (Uzun, 1995, s. 141). Ömer Ruşenî Dede’in *Miskinnâmesi*, Zaiifi’nin *Fâl-ı Mürgân*’ı, Cem Sultan’ın *Falnâme*’si, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Kıyafetnâme*’si klasik edebiyatımızda bu konudaki önemli eserler olarak kabul edilmiştir (Gülhan, 2015, s. 12). Falnameler genellikle Hz. Ali, İmam Caferü’s-Sadık, Şeyh Muhyiddin Arabî gibi zatlarla atfedilir. Falcıya duyulan şüpheyi en aza indirmek üzere tasarlanmış (Şenödeyici ve Koşık, 2015, s. 3) falnamelerin bu isimlere ait olduğunun sanılması ve onların adlarıyla anılması, konunun bir tür kutsallık kazandığının kanıtıdır (Sezer, 1998, s. 16).

Kur’an Falları

Toplumumuzda İslâm’la falın bir araya getirilmesi menfi bir anlam ifade etse de Kur’an falları, yapılması düşünülen bir iş için, o işi yapıp yapmama hususunda Kur’an’a müracaat, Kur’an’ı hakem kılma ve yapılacak iş hususunda hayrı arama şeklinde olması yönüyle diğer fallarla sadece bir isim benzerliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, “bir işte hayırlı olanı arama” anlamına gelen ve yapılması, Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilen “istihare”yle amaç benzerliği ve hadiste yer alan dua ile Kur’an fallarına başlarken yapılması tavsiye edilen duanın anlam itibarıyla benzerliğinin Kur’an fallarının yazılmasında etkili olduğu düşünülebilir (Yıldız, 2002, s. 198). Halk arasında Kur’an falı veya Dânyâl⁷ falı olarak da bilinen ilm-i tefe’ül, bir olayın veya gelişmenin ileride ortaya çıkacak bazı durumlar hakkında işaretler taşıdığı düşüncesinden beslenmektedir (Sümbüllü, 2008, s. 4) ve Kur’an-ı Kerim esas alınarak bakılan bu fallar eserlerde *Tefe’ülname*, *Fal-i Hemze* (Temizkan, 2007, s. 2) ve *Fâlü’l-Kur’an* (Uzun, 1995, s. 143) olarak da adlandırılmaktadır.

İran’daki Kur’an-ı Kerim’lerin sonuna 10-15 sayfalık falnamelerin konulduğu

⁷ Tefe’ül ilmi diğer gaybî ilimlerde olduğu gibi muhatapları nazarında daha fazla geçerlilik kazanmak adına Hz. Dânyâl’ı türün piri olarak kabul eder. Hz. Dânyâl’ın tefe’ül dâhil bir kısım diğer okkültizm alanlarında mahir bir peygamber olduğu çeşitli kaynaklarda aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Dânyâl’ın hayatı hakkındaki bilgi *Ahd-i Atik*’te kendisine nispet edilen Daniel kitabında bulunmaktadır. Bu bilgiye göre Allah, Dânyâl ve üç arkadaşına her çeşit kitap ve hikmette bilgi ve akıl bağışlar: Ayrıca Dânyâl’e bütün rü’yet ve rüyaları anlama kabiliyeti verir. Hayatı Bâbil’de geçen Hz. Dânyâl’ın yine orada bir kuyusu vardı. Rivayete göre bu kuyuya Hz. Âdem hikmet sırlarını bırakmış ve hikmet sırlarını oradan Hz. Dânyâl çıkarmıştır. Onun için edebiyatta bir hikmet sembolü olarak anılır. Ayrıca remil ilmini onun bulduğuna inanılır (Sümbüllü, 2008, s. 4).

bilinmektedir (Pala, 2011, s. 311). İlk olarak Farsların manzum-mensur karışık olarak yazdıkları metinlerin Türkçeye tercüme edilmesiyle bu falnameler Anadolu coğrafyasına girmiştir (Koşık, 2017, s. 2). Kur'an'a dayalı olarak oluşturulan bu metinlere gelecekte bilgi veren fallar olarak değil, daha çok yapılan işin hayırlı olup olmadığı konusunda işaret aramak amacıyla bakmak gerektiği ifade edilmiştir.

Herhangi bir işin yapılıp yapılmaması hususunda Kur'an'a danışma yolu olan Kur'an falnamelerinde fala bakmaya belirli ritüellerle başlamak gerektiği söylenmiştir. Başlanmadan önce bu bedensel ve ruhsal temizliği içeren dinî ritüellerin yerine getirilmesi falın caiz olmadığı konusundaki tereddütlerin giderilmesi için yapılmaktadır (Uzun, 1995, s. 142). Kur'an falına bakmaya başlamadan önce abdest alınır, Fatıha ve İhlas sureleri üçer defa okunur. Ardından falnamede verilen dualar okunarak Kur'an açılır. Bu başlangıç ritüeli bütün Kur'an fallarında mevcuttur. Ancak fala bakma usulü her falda aynı değildir. Fala bakma usulü kitabı hazırlayan tarafından belirlenir. Kur'an falnameleri üzerine yapılan çalışmalardan hareketle dört çeşit Kur'an falı bakma usulü belirlenebilir:

1. Tek harf yorumuna dayanan Kur'an falları: Kur'an-ı Kerim rastgele açıldıktan sonra bazı falnamelerde ilk satırın ilk harfine, bazılarında ise yedinci satırın ilk harfine bakılır ve gelen harfe göre iyi ya da kötü yorum yapılır. Tek harf yorumuna dayanan bir falname olan *Hāzā Kitāb-ı Fāl-nāme* adlı eserde □, □, □, □, □, □, √ harfleri olumsuz yorum içerir; fakat sabır, sadaka ve oruç ile bu olumsuzlukların iyiye çevrilebileceği de belirtilir: *Eger “ب” gelse billāhi ve melā`iketihî ve kütübihî ve rüsulihî. Bilgil ey fāl issı sâhîb-i devletden saña menfa`at ola eyliğı dege gâyet hōş ola. Eger “□” gelse tāllāhi lekad-erselnā. Bilgil ey fāl issı saña birkaç gün şabır itmek gereksin dā`im oruç tutup namāz kılmak gerek ve sadağa virgil yüz işüğe tevbe kılasın (Yeşilbağ, 2020, s. 374).*

2. Harf grubunu yorumlayan Kur'an falları: Harf grubunun yorumlandığı falnamelerde de üç farklı usul göze çarpmaktadır. İlk olarak Kur'an-ı Kerim rastgele açılır ve seçilen iki ayrı satırın (genellikle birinci ve yedinci satırın) ilk harflerine göre yorum yapılır. Bu falnamelerde iki ayrı harf yorumuyla daha kesin sonuca ulaştırmak amaçlanmıştır. Diğer bir usulde Kur'an birden fazla açılır ve çıkan üç harfe göre yorum yapılır (Sezer, 1998, s. 25). Harf grubunun yorumlandığı falnamelere dâhil edebileceğimiz üzerinde çalışılan eserin usulünde ise Kur'an-ı Kerim rastgele açılır ve sağ sayfanın yedinci satırındaki ilk harfe göre yorum yapılır. Daha sonra aynı niyetle fal tekrarlandığında aynı harfin gelme durumuna göre harfin tekrar yorumuna bakılır: *Ĥarf-i elif gelse kavluhu ta`Ālā: “Allahu lā ilahe illa hüve`l-ĥayyu`l-ĥayyüm” te`vĥilî ĥayırdur ve şazılığdur. Elif tekrār gelse nesne ĥâsıl olmaz ĥurı emekdür. [3a/1-5]*

3. “Allah” sözü sayılarak bakılan Kur'an falları: Kur'an-ı Kerim açıldıktan sonra sağ sayfadaki “Allah” sözü sayılır ve çıkan sayı kadar sol sayfadan sayfa çevrilir. Ulaşılan sayfadan da aynı sayı kadar satır sayılır ve bu satırın ilk harfine göre yoruma bakılır (Ersoylu, 1997, s. 5).

4. Kur'an ayetlerine dayalı falnameler: Bu tür falnamelerde rastgele Kur'an açılır ve gelen ayete göre yorum yapılır (Sezer, 1998, s. 11-12).

Kur'an fallarında çıkan harfe göre genel olarak tövbe edilmesi, ehil insanlara başvurulması, yapılacak olan işe başlanılmaması, muradının belli bir gün içerisinde hâsıl olması, gayret gösterilirse hayır olduğu, sadaka verilmesi gibi başlıklarla ifade edilebilecek olumlu veya olumsuz yorumlar yer almaktadır.

Kur'an Falları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Falnameler üzerine pek çok çalışma bulunmasına rağmen sadece Kur'an fallarını içeren çalışmaların sayısı azdır; bu bölümde yapılan literatür taramasıyla ulaşılan müstakil olarak Kur'an falları üzerine hazırlanan tez, makale ve bildiri şeklindeki bu çalışmalar kısaca

tanıtılacaktır.

Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülnâme

Ayşe Duvarcı tarafından hazırlanan doktora tezinde (Duvarcı, 1993) Türklerde falın yeri hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra İslamiyet'ten önce ve sonra toplumlarda falın yeri sosyolojik açıdan incelenmiş ve falcılık geleneği folklorik açıdan değerlendirilmiştir. Tezde iki farklı falname ele alınmıştır. Biri Nuruosmaniye Kütüphanesi 4988'de bulunan *Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık* adlı ayet yorumuna dayanan mensur falname, diğeri ise Ankara Millî Kütüphane 1968 A 329 demirbaş numaralı harf yorumuna dayanan *Tefe'ülnâme* isimli manzum falnamedir. Hazırlanan bu tez daha sonra kitap olarak da yayımlanmıştır.

İslâmî Türk edebiyatında Kur'an falları

Alim Yıldız tarafından *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu* için hazırlanan bildiri (Yıldız, 2002) ilk olarak İslamiyet'ten önce Arap toplumunda falın yeri ve İslamiyet'ten sonra falın terk edilmeyip dinî gerekçelerle yeniden yorumlandığı örneklerle açıklanmıştır. Falın İslam dininde hayra yorma kastı olan tefe'ülle devam ettirildiği Kur'an falları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 174 (yk.32-33), Dârülmesnevi Bölümü 4, Halet Efendi Eki 13, Hacı Mahmut Efendi Bölümü 1105-1 ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi 8048 demirbaş numaralarında kayıtlı bulunan beş farklı Kur'an falı metni muhteva yönünden karşılaştırılmıştır. Bildirinin sonunda da bu Kur'an fallarının transkripsiyonlu metinleri yer almaktadır.

Fâl-nâme-i Kur'an-ı 'Azîm

Fedâyî Divanı'nın sonunda yer alan, harf yorumuna göre yazılmış bir falname olan eser, Millî Kütüphane 8625 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Şanlı tarafından yapılan çalışmada (Şanlı, 2003) fal, fâlname, nüsha ve nüshanın müellifi Fedâyî hakkında bilgi verilmiştir. Makalenin sonunda da eserin Latin alfabesiyle yazılmış şekli yer almaktadır.

Bir Kur'an falı

Mehmet Temizkan tarafından yazılan makalede (Temizkan, 2007) fal ve falnamelerle ilgili kısa bilgi verilmiş ve makaleye konu olan Kur'an falının tanıtımı yapılmıştır. Metin nesir halindedir ancak giriş kısmı nesir gibi gözükse de manzum olarak aruz vezniyle yazılmıştır. Eser giriş kısmındaki manzum bölüm, harf yorumuna dayanan mensur fal bölümü ve *Fâl-i Tekrâr* başlıklı üç bölümden oluşur.

Tertîb-i Fâl-ı Kur'an-ı Mecîd

Yusuf Ziya Sümbüllü tarafından yazılan *İlm-i Tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Kur'an Falı) Üzerine Bir Değerlendirme* (Sümbüllü, 2008) adlı makalede Kur'an fallarına verilen isimler, tefe'ül ve tefe'ülün karşıtı olan teş'üm konusu ayrıntılı şekilde anlatılmış olup Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı'nda K-13060 numarayla kayıtlı *Tabir-nâme*'nin 46a-47b varakları arasında yer alan Kur'an falı metninin Türkiye Türkçesine çevirisi de makaleye eklenmiştir.

Manzum bir Kur'an falı

Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi F. Güneren Bölümünde numara 35'te kayıtlı olan yazmanın 132a-142b yaprakları arasında bulunan bu manzum Kur'an falı Alim Yıldız (Yıldız, 2010) tarafından çalışılmıştır. Çalışmada eser hakkında bilgi verildikten sonra falın Türklerde ve İslam dinindeki yeri açıklanmış ve eserin transkripsiyonlu metni eklenmiştir.

Hâze'l-Kitâbü Fâl-ı Kur'an

Halil Sercan Koşık tarafından hazırlanan makalede (Koşık, 2017) fal ve falnamelerle ilgili bilgi verildikten sonra Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde Supplement Turc 49 katalog numarasıyla kayıtlı olan *Hâze'l-Kitâbü Fâl-ı Kur'an* eserin tavsifi, şekil özellikleri ve muhtevası hakkında eserden örnekler verilerek inceleme yapılmıştır.

Bir Fâl-ı Kur'an

Hanifi Vural tarafından yazılan makalede (Vural, 2017) İslamiyet'te falın yeri ve Tokat'ta bir sahaftan alınan manzum Kur'an falı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada eserin transkripsiyonlu metni ve sözlüğü de yer almaktadır.

Sürûr-nâme

İsmail Avcı tarafından yazılan makalenin (Avcı, 2018) giriş bölümünde fal ve Türklerin yaşamında falın yeri hakkında bilgiler verilmiş, Ali Uşşaki'nin hayatı ve eserleri, Millî Kütüphane 06 Mil YzA 4816 numaralı *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*'in 18b-19a varakları arasında bulunan *Sürûr-nâme* adlı fal metninin muhtevası, vezni ve imlâsı hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserin Türkiye Türkçesine çevirisi ve transkripsiyonlu metnine de yer verilmiştir.

Fâl-ı Türkî-i Manzum

Bursa İnebey Kütüphanesinde UC3521-8'de kayıtlı ve yazarı belli olmayan toplam 72 beyit olan eser üzerine Gülay Durmaz ve Şükrü Baştürk (Durmaz ve Baştürk, 2019) tarafından yayımlanan makalede Kur'an falları ile ilgili yazılan diğer makalelerde olduğu gibi öncelikle fal ve Kur'an falları ile ilgili bilgi verilmiştir. Diğer makalelerden farklı olarak dil incelemesi daha kapsamlı yapılmıştır. Eserin fonetik ve morfolojik özellikleri incelenmiş; söz varlığı ile eserde geçen atasözleri ve deyimler üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Makalenin sonuna da transkripsiyonlu metin eklenmiştir.

Hâzâ Kitâb-ı Fâl-nâme

Semih Yeşilbağ tarafından hazırlanan makalede (Yeşilbağ, 2020) fal geleneği, Eski Türklerde falın yeri ve Hz. Muhammed'in hadislerinden yola çıkarak İslam dininde falın yorumlanış biçimi açıklanmıştır. Makaleye konu olan Kur'an falları ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz A 2703/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı eserin 1b-3b varakları arasında yer alan "*Hâzâ Kitâb-ı Fâl-nâme*" adlı falnamenin transkripsiyonlu metni eklenmiştir.

Hâzâ Fâl-i Kur'an-ı 'Azîz-i Âyât

Nüshanın tanıtımı

Bu makale kapsamında ele alınan nüsha, Leipzig Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda B. or 114 katalog numarası ile kayıtlıdır. Dış ölçüleri 10,5x7,8 cm, iç ölçüleri 7x4,5 cm'dir. Üzerinde çalışma yapılan Kur'an falı eserin beşinci bölümünde yer almaktadır. Yazmada yer alan bu beş bölümdeki başlıklar ve ele alınan konular şu şekildedir:

1. Kur'an-ı Kerim'den bazı sureler: Birinci bölüm, B. or 114 demirbaş numaralı eserin 1b-19b varakları arasında B. or 114-1 katalog numarasıyla yer almaktadır. Bu bölümde *Kur'an-ı Kerim*'deki Yasin, Mülk ve Nebe sureleri bulunmaktadır.

2. Çeşitli dualar ve bu duaların şerhleri: İkinci bölüm, B. or 114-2 katalog numarasıyla 20a-153b varakları arasında yer almaktadır. Bu bölümde on bir dua (*Du'â-yı Devlet*, *Du'â-yı Nür*, *Du'â-yı Hızır İlyâs*, *Du'â-yı Hızır Nebî*, *Du'â-yı Cemîl*, *Du'â-yı Müstecâb*, *Du'â-yı Surhîbâd*, *Du'â-yı On İki İmâm*, *Du'â-yı İmân*, *Du'â-yı Tâ'ûn*, *Du'â-yı ÔAkdü'l-lisân*) ve

bu duaların dokuzunun şerhi verilmiştir.

3. Mühr-i Süleymān: Üçüncü bölüm, B. or 114-3 katalog numarasında 154a-168b varakları arasında yer almaktadır. Yazmada Hz. Süleyman'ın yüzüğünde bulunan mührün hastalıkların iyileşmesi ve belalardan korunmak amacıyla taşınabileceği söylenmiştir. Mührün içinde yer alan Arap harfleri ve sayılarından oluşan tablolar ile tılsımlar verilmiş ve bu tılsımları taşıyan kişiler için mührün yol gösterici olacağı söylenmiştir. Bu bölüme ayrıca Arapça dualar da eklenmiştir.

4. Du'ā-yı Heykel: Dördüncü bölüm, B. or 114-4 katalog numarasında 169a-171a varakları arasında yer almaktadır. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin atlarının boyunlarında yer alan heykel duası verilmektedir. Hz. Muhammed'in kendisinden sonra bu duayı ümmeti için bıraktığı bilgisi de verilmiştir.

5. Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt: Leipzig Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda B. or 114-5 katalog numarasında 171b-184b varakları arasında kayıtlı olan bu bölüm bir Kur'an falı içermektedir. 27 sayfa, 7 satırdır. Metin harekeli nesih ile filigranlı kâğıda yazılmıştır. Falnamenin adı ve fal yorumuna dayanan harfler vurgulanmak amacıyla kırmızı mürekkeple, metnin geri kalan bölümleri ise siyah mürekkeple yazılmıştır. 16. yüzyılda istinsah edilen eserin dili sade ve anlaşılırdır.

Eserin konusu

Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt adlı eser harf grubu yorumuna dayanan bir Kur'an falıdır. Eserde fal bakma usulü şu şekilde anlatılmıştır: Bir niyet üzerine Kur'an falı bakmak isteyen kişi dürüst itikat ve pak taharet ile Fatıha ve İhlas sureleri üçer kere okuduktan sonra üç kez salavat getirir ve daha sonra verilen duaları okur. Bunlar yerine getirildikten sonra Kur'an-ı Kerim açılır ve sağ sayfadaki yedinci satırın evveline hangi harf gelirse ona göre yoruma bakılır. ز ve س harfleri hariç her harften sonra Kur'an-ı Kerim'den bir ayet verilmiş ve ardından bu harfe göre yorum yapılmıştır. Fal tekrarlandığında aynı harfin gelme durumuna göre her harfin altında "tekrār gelse" ifadesiyle belirtilen bir fal yorumu daha verilmiştir. Bu faldede "gāyet eyüdüür, murād hāsıl olmağdur, āsāndur, hāyır қаpuları açılmağdur" gibi olumlu yorumlar, "gāyet de yaramazdur, işleme, yaramazdur her ne olursa işleme, қurı emekdür, eline giren girü çıkar" şeklinde olumsuz yorumlar ve "mal-içün eyüdüür hāsta için yaramazdur, eyüdüür üç güne dek üç gündен geçerse hāsıl olmaz" gibi duruma göre olumlu/olumsuz olması değişebilen ve olumsuz olmasına rağmen belirli şartlara bağlanarak olumlu hale getirilebilen yorumlar bulunmaktadır.

Eserin müstensihisi ve yazılış tarihi

Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt adlı faldamenin de içinde yer aldığı ve toplam beş bölümden oluşan eserin son sayfasında *el-faқirü'l-haқir Yūsuf bin Muhyi sāhibi kitābek* şeklinde bir kayıt vardır. Bu kayda göre kitabın sahibi olan Yūsuf bin Muhyi'nin dua, şerh ve fallardan derlenerek oluşturulan bu kitabı derleyen ve yazıya geçiren olduğu söylenebilir. Eserin bütünü, insanın sıkıntılı zamanlarında dua okuyarak ferahlamasını sağlamak ve karar vermek için Kur'an'dan fal bakması amacıyla oluşturulmuş bir el/başvuru kitabı mahiyeti taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda Yūsuf bin Muhyi ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Eserin yazılış tarihi olarak düşülen *Hicrī 979 (1571-1572) yılı Şaban ayı* kaydı, eserin 16. yüzyılda istinsah edilmiş olduğunu göstermektedir. İstinsah tarihi 16. yüzyıl olsa da eserin dil özellikleri Eski Anadolu Türkçesi dönemini yansıtmaktadır.

Eserin dil özellikleri

Hāzā Fāl-i Qur'an-ı 'Aziz-i Āyāt adlı eserin söz varlığı çok fazla olmadığı için dil ve yazım özellikleri hakkında yapılacak tespitler de sınırlıdır. İstinsah tarihi daha geç bir dönem olmasına rağmen Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde görülen yazım ve ses özellikleri bu

falnamede de karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan dil incelemesi yapılırken yazım ve ses özellikleri detaylı başlıklar verilmeden birkaç cümleyle açıklanacaktır; metinde yer alan şekil bilgisi özellikleri ise başlıklar halinde birkaç örnekle gösterilecektir.

Yazım ve ses özellikleri

Metnin harekeli olması ünlülerin okunması ve tespiti konusunda yardımcı olmaktadır. Metinde Türkçe kelimelerin yazılışlarında ünlüler bazen hareke işaretleri ile bazen da imla harfleri denilen elif (ا), vav (و), ye (ي) ile yazılmıştır. Bunların kullanılmasında belirli bir kural ve düzen yoktur.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde imla-fonoloji bağlantısı açısından olup olmadığı henüz netlik kazanmamış olan seslerden biri olan kapalı e sesi, bu falnamede de iki farklı yazım şekli bir arada kullanılarak bazen esre bazen de esreli y ile yazılmıştır: ائمينجه [3b/3], ايدَه [4b/5].

Eski Türkçede ön ses durumundaki kalın ve ince sıradan t'lerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesinde sedalılaştırılarak d'ye dönmüştür, metindeki örneklerde bu kullanımın düzenli olduğu görülür: دك [5a/6], دانیشوب [6a/3].

Metinde p ünsüzü son seste bir kelime (ب) ile diğerlerinde ise (پ) ile yazılmıştır, transkripyonlu metinde her ikisi de p ile gösterilmiştir: دانیشوب [6a/3], ائليوپ [9a/2].

Vasıta hâli eki genellikle *ile* edatının ekleşmiş biçimiyle oluşturulmuş ve önündeki kelimeye ünlüsü de gösterilerek bitişik yazılmıştır: ائتيكاديله [1b/5], ويزمكله vermek-ile [4a/3]. Bir örnekte ise edatın ünlüsü yazılmadan gösterilmiştir: يارديملا [5a/4].

İçün edatı bir örnekte öncesindeki kelimeye bitişik مالىچن (mal-içün) [12a/3], bir örnekte ise ayrı yazılmıştır: حستنه ايچن (hasta içün) [12a/4].

Kelime tabanlarında ve eklerdeki ünlülerde yuvarlaklaşma temayülü ile bazı eklerin sadece düz şekillerinin olması Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biridir. Metnimizde de bu bakımdan düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir. Kelime tabanlarında uyumsuzluk görülen kelimeler şunlardır: گيرو [7a/6], کندو [8a/2], قاپولر [8b/6]. Eski Anadolu Türkçesinde ekin (ilgi hal eki, +IU isimden isim yapım eki, -Up zarf-fiil eki, -dUr bildirme eki) sadece yuvarlak şekilleri olduğu için uyumsuzluk görülen kelimeler şunlardır: كيشنك [8b/1], تشويشلو [13b/6], ائليوپ [9a/2], اولشمقنر [4a/2]. Bildirme eki sadece bir kelimeye düz şekliyle de yazılmıştır: شاذليقنر [6a/1]. Kökün ünlüsü ne olursa olsun, daima düz-dar ünlülü olan bazı ekler Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinden biridir. Metnimizde teklik üçüncü kişi iyelik eki sadece düz-dar ünlü taşıyan ek için örnek teşkil etmektedir: اوستينه (üstine) [12b/1], اوجندن (ucından) [7b/4].

Şekil bilgisi özellikleri

İsim çekim ekleri

Çokluk Eki +IAr: دشمنانلر düşmanlar [13a/6], işلر [9b/6].

İyelik Ekleri +sI, +I: Metinde sadece teklik üçüncü kişi iyelik eki bulunmaktadır: مالنه mālına [8a/4], نسنه سینه nesnesine [8a/5].

Hal Ekleri

Belirtme Hal Eki +1, +n: Belirtme durum eki, kelimelerden sonra +(y)I biçimiyle kullanılmış; teklik üçüncü kişi iyelik ekinden sonra +n biçimiyle kullanılmıştır: دُعاه du'âyı [2a/2], آيتي (āyeti) [2b/6]; قرآن فالين Kur'ān falın [1b/3].

Yönelme Hal Eki +A: مراده [4a/6], قibleye [6a/2].

Bulunma Hal Eki +dA: *أَلَيْدَهُ* elinde [10b/1], *أَيْدَهُ* ayda [11b/4].

Ayrılma Hal Eki +dAn: *أَوَمِنْدُنْ* kavmindan [5a/5], *أَوَمِنْدُنْ* günden [5a/6].

İlgi Hal Eki +Uñ, +nUñ: Ekin ünlüsü daima dar-yuvarlak olup dudak uyumuna uymaz. Ek, ünsüzle biten kelimelerden sonra +Uñ ve ünlüyle biten kelimelerden sonra +nUñ şeklindedir: *كَيْشِنُوكْ* kişinin [8b/2], *أَنُوكْ* anuñ [8a/7], *كَيْتَابُوكْ* kitabun [14b/7].

Fiil çekim ekleri

Şahıs Ekleri: Metinde zamir kökenli olan I. tip şahıs eklerinden sadece teklik ikinci şahıs çekimi -sIn ile teklik üçüncü şahıs eksiz çekim yer almaktadır. İyelik kökenli olan II. tip şahıs eklerinden de yine sadece teklik ikinci şahıs eki -ñ ile teklik üçüncü şahıs eksiz çekim için örnekler vardır: *دِيلِيه سِينْ* dileyesin [14b/1], *إِيدَه سِينْ* edesin [2b/6], *إِئْمَرْسَنَكْ* etmezseñ [12a/1], *إِئْسَه* etse [4b/5], *بِلُورْ* bilür [8b/1].

Şekil ve zaman ekleri

Bildirme Ekleri: Teklik üçüncü şahıs bildirme eki metinde genelde *أُولْشَمَقْدُرْ* (ulaşmağdur) [4a/2], *صَبِيرْدُرْ* (sabırdur) [5b/4] örneklerinde yuvarlak ve sadece bir kelimedede *شَاذِلْقِدِرْ* (şazılığdır) [6a/1] düz şekilde yazılmıştır.

Zaman Ekleri: Metinde zaman eklerinden sadece geniş zaman ve geniş zamanın olumsuzu bulunmaktadır: *أَوَمِنْدُنْ* çıkar [6b/6], *كُچَرْ* geçer [5a/7], *بُولْمَزْ* bulunmaz [9b/1], *أَوْلْمَزْ* olmaz [3a/5].

Kip Ekleri: Metinde kip eklerinden istek kipi -A, şart kipi -sA ve emir kipinin sadece teklik üçüncü kişi eksiz çekimi yer almaktadır: *كُتْرَه* getüre [1b/7], *أَوْقِيَه* oğuya [2a/2]; *دِيلِسَه* dilese [1b/3], *كُلْسَه* gelse [3b/4]; *بِيلْ* bil [4b/1].

Birleşik Zaman Çekimleri: Metinde sadece geniş zamanın şart çekimine örnek vardır: *كُچَرْسَه* geçerse [5a/7], *إِيدِرْسَه* ederse [11a/4], *أَوْلُورْسَه* olursa [7a/3], *إِئْمَرْسَه* etmezse [7a/1].

Fiilimsiler

Metinde isim-fiil eki olarak -mağ, sıfat-fiil eki -an, -maz, zarf-fiil eki olarak ise i-ince ve -Up kullanılmıştır: *أَچْمُوكْ* açmağ [1b/3], *أَوْلْمُوكْ* olmağ [10a/6]; *أَوْلَانْ* olan [10b/1], *يَرَامَزْدُرْ* yaramazdur [12a/4], *إِئْمَيْنَجَه* etmeyince [3b/3], *كَيْرْمَيْنَجَه* girmeyince [4b/7], *دَانِشُوبْ* danışup [6a/3], *بُولُوبْ* bulup [9a/6], *إِيدُوبْ* edüp [4a/3].

Birleşik fiiller

Metinde [isim + yardımcı fiil] dizilişinde olan birleşik fiiller alıntı kelimelerle kurulmuştur. *ét- yardımcı fiili ile oluşturulan birleşik fiiller*: *إِغْتِيَارْ إِيدْ* i'tiyār ét- [2b/6], *مُعَاوَنَتْ إِيدْ* mu'āvenet ét- [3b/3], *إِيدْ* cehd ét- [4a/3]. *ol- yardımcı fiili ile oluşturulan birleşik fiiller*: *حَاصِيلْ* ol- [5a/1], *مَيْلْ* ol- [6a/6], *فَهْرْ* ol- [13a/6], *تَشْوِشْلُو* teşvişlü ol- [13b/3].

Metin

[1b] (1) Hazā Fāl-i Qurōān-ı ŐAziz-i Ayāt

(2) Fāl-i Qurōānū'l-Mecidü'l-Kerimü'l-ŐAzim

(3) Vaḳti-ki Qurōān fālın açmağ dilese (4) Muşhāf-ı Kerim'den bir niyyet üzerine (5) dürüst iŐtikād-ile ve pāk tahā- (6) ret-ile andan üç fātīhā, üç (7) ihlās ve üç kez şalavāt getüre [2a]

(1) Muḥammed-i Muştafa'ya -sallallahu Őaleyhi ve (2) sellem- ve bu duŐayı üç-kez oğuya:⁸

(3) “Bismi'llahi'r-raḥmani'r-raḥim. Allahümme (4) inni tevekkeltü Őaleyke ve tefeeltu (5) bikitābika'l-kerimi ve fe erini mā (6) hüve'l-mektüm fi sırrike'l-meknün (7) fi ğaybike. Allahümme ente'l-ḥaqqu [2b] (1) ve vaŐduke'l-ḥaqqu ve ḳavluke'l-[ḥaqq]. Biḥaqqi (2) Muḥammedin nebiyyike -sallallahu Őaleyhi ve (3) sellem-”⁹

Andan Muştafı-ı Şerif'i (4) açalar, sağ yanında yedinci şatıruñ (5) evveline her ne ḥarf gelse aña (6) iŐtibār edesin gerekse rahmet āyeti (7) gerekse Őazab āyeti olsun.

[3a] (1) **Ĥarf-i elif** gelse ḳavluhu taŐālā: (2) “Allahu lā ilahe illa hüve'l-ḥayyu'l-ḳayyüm”¹⁰ (3) teövli ḥayırdur ve şazılığdur.

(4) **Elif** tekrār gelse nesne (5) ḥāsıl olmaz ḳurı emekdür.

(6) **Ĥarf-i be** gelse ḳavluhu taŐālā: (7) “Berāetün mina'llāhi ve resūlihi”¹¹ teövli [3b] (1) murād ve devlet ve ḥayr ve niŐmet (2) ḥāsıl olmaędur.

Be tekrār (3) gelse muŐāvenet etmeyince ḥāsıl (4) olmaz.

Ĥarf-i te gelse ḳavluhu (5) taŐālā: “Tebārekellezi biyedihil-mülk (6) ve hüve Őala külli şeyün ḳadir”¹² teövli (7) tevbedür ve rızığdur ve selāmet- [4a] (1) lığdur ve ḥoşlıę-ıla maęāmına (2) ulaşmağdur.

Te tekrār gelse (3) ceḥd edüp dünyā vermek-ile ḥā- (4) şıl olur.

Ĥarf-i Őe gelse (5) ḳavluhu taŐālā: “Şümme'llezine keferū birabbihim (6) yaŐdilün”¹³ teövli murāda yetişmekdür, (7) Allah taŐālā Őināyetiyle.

Őe tekrār [4b] (1) gelse ğāyet eyüdü bil.

Ĥarf-i cim gelse ḳavluhu taŐālā: “Cennātu Őad- (3) nin yedḥulüne min esāvire min (4) zehibin”¹⁴ teövli mübālaęa fāideler (5) ede, ḥadd-i pāyāni olmaya. Sefer etse (6) mübārekdür.

Cim tekrār gelse teó- (7) vli eyü kişi araya girmeyince [5a] (1) ḥāsıl olmaz bil.

Ĥarf-i ḥa gelse (2) ḳavluhu taŐālā: “Ĥā Mim ve'l-kitābu'l-mübün (3) innā enzelnehu”¹⁵ teövli murād ve ḳuvvet (4) ve yardım-ıla ḥāsıl olmağdur kendü (5) ḳavmından.

Ĥa tekrār gelse teövli (6) eyüdü üç güne dek, üç günden (7) geçerse ḥāsıl olmaz.

Ĥarf-i ḥı gelse [5b] (1) ḳavluhu taŐālā: “Ĥatema'llahu Őalā ḳulubihim (2) ve Őalā semŐihim ve Őalā ebsārihim”¹⁶ (3) teövli istiğfārdur ve bu niyyet (4) ḥayırdur ve şabırdur bil.

⁸ Arapça ayet ve ibarelerin tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Doç Dr. Aynur Uraler'e teşekkürü bir borç biliriz.

⁹ “Allah'ım (Ya Rabbi) sana güvendim (tevekkül ettim). Kerim olan kitabın (Kur'an-ı Kerim) ile tefeül ettim (ayetlere bakıp çıkarımlar yaptım). Bana Senin gayb âleminde gizli, sırrında saklı bulunanı göster (bu konuda beni doğru yola ilet). Allah'ım sen Hak'sın ve vaadin haktır ve sözün haktır. Peygamberin Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemine [duamı kabul buyur].

¹⁰ “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur.” (Bakara, 254)

¹¹ “Allah ve Resül'ünden (müşriklere) bir ihtardır.” (Tevbe, 1)

¹² “Hükümlerinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Mülk, 1)

¹³ “(Bunca ayet ve delillerden) sonra kâfir olanlar (hâlâ putları) Rab'leri ile denk tutuyorlar.” (En'am, 1)

¹⁴ “Onlara Adn cennetleri vardır. Onlar oraya gireceklerdir. Orada altın bileziklerle süsleneceklerdir.” (Fatır, 33)

¹⁵ “Ĥā Mîm. Apaçık olan Kitap'a andolsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız.” (Duhan, 1-2)

¹⁶ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük

Hı tekrār (5) gelse ehl-i mensūb tarafından (6) meyl ola.

Ĥarf-i dal gelse (7) *ķavluhu taŖālā*: “*Demmer Allahu Ŗaleyhim* [6a] (1) *veli ’l-kāfirin*”¹⁷ teŖvīli murād ve ŷazılıķdır.

(2) **Dal** tekrār gelse ehl-i ķibleye (3) danıŷup iŷleye.

Ĥarf-i zel (4) gelse *ķavluhu taŖālā*: “*Ŗevātā efnān* (5) *febieyyi alāi rabbikiimā tūkezzībān*”¹⁸ (6) teŖvīli murād hāsıl olmaķdır ve (7) dūŷmāna ķahr olmaķdır.

Ŗel tekrār [6b] (1) gelse ġāyet de yaramazdur, iŷlemeye.

(2) **Ĥarf-i ra** gelse *ķavluhu taŖālā*: “*Resū-* (3) *lun minallahi yetlū ŷuĥufen muṭahhara*”¹⁹ (4) teŖvīli devlet hāsıl olmaķdır (5) selāmetliġ-ıla.

Ra tekrār gelse (6) eline giren girü çıkar.

Ĥarf-i ze gelse ŷabr ētmekdür bir nice ġün [7a] (1) eger ŷabr ētmezse hāsıl olmaz (2) bil.

Ze tekrār gelse ġāyet de (3) yaramazdur, her ne olursa iŷleme.

(4) **Ĥarf-i sin** gelse teŖvīli murād (5) bulmaķdır.

Sin tekrār gelse (6) eline giren girü çıkar, nesne (7) hāsıl olmaz bil.

Ĥarf-i ŷın [7b] (1) gelse *ķavluhu taŖālā*: “*Ŗehidallahu ennehu* (2) *lā ilahe illa ĥüve ’l-azizü ’l-ĥakim*”²⁰ teŖvīli (3) ķorķudur ve Ŗavret mekridür, kendü (4) ve dili ucından incinmekdür amma (5) ŷabr ētse ŷafer bulur.

ŷın tekrār (6) gelse daŖvacısı yeñe nesne hā- (7) ŷıl ētmez.

Ĥarf-i ŷad gelse *ķavluhu taŖālā*: [8a] (1) “*Ŗād ve ’l-ķurāni ŷi ’zzikri beli ’l-lezine* (2) *keferū*”²¹ teŖvīli ĥayrdur kendü ķav- (3) mindan murād hāsıl olmaķdır.

(4) **Ŗad** tekrār gelse mālına ya bir nesne- (5) sine ķaŷd ēdeler.

Ĥarf-i đad (6) gelse *ķavluhu taŖālā*: “*Đaraballahu meŷelen* (7) *lillezine keferū*”²² teŖvīli anuñ ola [8b] (1) Allah bilür amma ġayrı kiŷinüñ ķuvveti (2) var anuñ üzerine.

Đad tekrār (3) gelse her ne olursa iŷleye.

(4) **Ĥarf-i ṭı** gelse *ķavluhu taŖālā*: “*Ṭāha* (5) *mā enzelnā Ŗaleyke ’l-ķurānu litesķā*”²³ (6) teŖvīli ĥayr ķapular açılmaķdır ve (7) ĥalāyık üzerine olup murāda [9a] (1) yetiŷmekdür.

Ṭı tekrār gelse ceħd (2) ēyleyüp üç ġüne deġin hāsıl (3) olur.

Ĥarf-i zı *ķavluhu taŖālā*: “*Ŗahera ’l-* (4) *fesāde fi ’l-berri ve ’l-baĥr*”²⁴ teŖvīli (5) ēyilik hāsıl

bir azap vardır.” (Bakara, 7)

¹⁷ “Allah, onları yerle bir etmiştir. İnkār edenlere de (bu akıbetin benzerleri) vardır.” (Muhammed, 10)

¹⁸ “İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengârenk bitkiler gibi) çeŷit çeŷit güzelliklerle bezenmiştir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” (Rahman, 48-49)

¹⁹ “Bu delil, tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir.” (Beyyine, 2)

²⁰ “Allah, kendisinden başka ilah olmadığına ŷahitlik etmiştir. O ġüçlüdür, bütün emirleri ve iŷleri yerli yerinde olandır.” (Al-i İmran, 18)

²¹ “Ŗād. O ŷanlı, ŷerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür).

²² “Allah, kâfirlere misal gösterdi.” (Tahrim, 10)

²³ “Ṭā Hā. (Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye deġil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.” (Ṭāhā, 1-2)

²⁴ “İnsanların bizzat kendi iŷledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.” (Rûm, 41)

olmağdur ve murādın (6) bulup āhîret ma'Ōmūr ola (7) in-şāa'llāhu ta'Ōālā.

Zı tekrār gelse aña [9b] (1) çāre bulunmaz bil.

Ĥarf-i Ōayın gelse (2) *qavluhu ta'Ōālā*: “*ŌAbese ve tevella en (3) caehu'l-Ōama*”²⁵ te'Ōvîli istiğfārdur (4) ve tevbedür, rücū'Ō edesin.

Ōayın (5) tekrār gelse hāsıl olmaz bil.

Ĥarf-i (6) ğayın gelse *qavluhu ta'Ōālā*: “*Ġāfîri 'z-zenbi (7) ve kâbili 't-tevbi şedîdi 'l-Ōiķāb*”²⁶ [10a] (1) te'Ōvîli ĥayır qapuları açılmağdur ve (2) cem'Ōi murādın bulmağdur.

Ġayın tekrār (3) gelse naĥsdur, işlemeğe.

Ĥarf-i (4) fe gelse *qavluhu ta'Ōālā*: “*Felā uķsimu (5) bimevāķiŌu 'n-nücüm*”²⁷ te'Ōvîli āsāndur, (6) işler hāsıl olmağdur.

Fe (7) tekrār gelse dūşmān ğālib olup [10b] (1) elinde olan çıkar.

Ĥarf-i kâf (2) gelse *qavluhu ta'Ōālā*: “*Kâf ve 'l-ķurāni 'l- (3) mecîd bel Ōacib en cāehum*”²⁸ te'Ōvî- (4) li pâdişāhlar ĥürmete yetişmekdür.

(5) **Kâf** tekrār gelse elbette ğavĝā (6) gelür, yalan daŌvaya beñzer, nesne (7) hāsıl olmaz.

Ĥarf-i kef gelse *qavluhu* [11a] (1) *ta'Ōālā*: “*Kef hā ya Ōayın sād zikru rahmeti rab- (2) bike Ōabdehu zekeriyyā*”²⁹ te'Ōvîli ĥayrdur (3) amma şadaķa vèrmekdür.

Kef tekrār (4) gelse ceĥd eğerse hāsıl (5) olur.

Ĥarf-i lam gelse *qavluhu ta'Ōālā*: (6) “*Lem yekuni 'l-leżîne keferū min ehli 'l- (7) kitāb*”³⁰ te'Ōvîli niŌmetdür ve ĥayır [11b] (1) erişmekdür ve devlet qapuları (2) açılmağdur.

Lam tekrār gelse yedi (3) günde hāsıl olur, yedi gün (4) geķse yedi ayda, yedi ay geķse (5) yedi yılda hāsıl olur.

Ĥarf-i (6) mim gelse *qavluhu ta'Ōālā*: “*Mā kāne (7) Muhammediin ebā eĥadin min ricāliküm*”³¹ [12a] (1) te'Ōvîli ĥayır etmezseñ każāya (2) delālet eđer her yañadan.

Mim (3) tekrār gelse māl-iķün eyüdü, (4) ĥasta iķün yaramazdur.

Ĥarf-i (5) nun gelse *qavluhu ta'Ōālā*: “*Nun (6) ve 'l-ķalemi ve mā yesturün*”³² te'Ōvîli (7) rahmet ve şazılık cemî'Ō işlerden.

[12b] (1) **Nun** tekrār gelse ĝam üstine (2) ĝamdur.

Ĥarf-i vav gelse *qav- (3) luhu ta'Ōālā*: “*Vallahu min verāihim (4) muĥîţ bel ĥüve ķurān 'un-mecîd fi (5) levĥin mahfuz*”³³ te'Ōvîli ādem (6) oĝlanlarına muĥtaķ olmamağdur (7) ve ĝanı olmağdur.

²⁵ “Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteğe döndü.” (Abese, 1-2)

²⁶ “O, ĝunahı baĝışlayan, tevbeyi kabul eden, cezası şiddetli olandır.” (Mümin, 3)

²⁷ “Yıldızların yerlerine yemin ederim.” (Vakıa, 75)

²⁸ “Kâf. Şanlı Kur'ân'a andolsun. Aralarında (bir uyarıcının) gelmesine şaştilar.” (Kâf, 1-2)

²⁹ “Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd. Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır. (Meryem, 1-2)

³⁰ “Ehl-i Kitap'tan olan kâfirler (küfürden ayrılacak) değillerdi.” (Beyyine, 1)

³¹ “Muhamed içinizden ĥiķbir erkeĝin babası değildir.” (Ahzâb, 40)

³² “Nün. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına.” (Kalem, 1)

³³ “Oysa Allah, onları arkalarından kuşatmıştır. Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır. O korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dir.” (Burüc, 20-22)

Vav tekrār gelse [13a] (1) qurı ğavġa çeker, yalan daŖva- (2) ya beñzer, nesne hâsıl olmaz.

(3) **Ĥarf-i he** gelse *qavluhu taŖālā*: (4) “*Hel eta Ŗale ’l-insānu ĥinun* (5) *mine ’d-dehr*”³⁴ teŖvili murād ve yar- (6) dım ve dūşmānlar qahr olmaqdır.

(7) **He** tekrār gelse eyü degül şöyle [13b] (1) bil.

Ĥarf-i lamelif gelse *qavluhu taŖālā*: (2) “*La uqsimü bilhaže ’l-beled*”³⁵ teŖvili işler (3) teşvişlü olmaqdır daĥı beden (4) zaĥmetini çekmekdür. Tevbe (5) edüp istiġfār etmek evlādur.

(6) **Lamelif** tekrār gelse teşvişlü (7) ola.

Ĥarf-i ye gelse *qavluhu* [14a] (1) *taŖālā*: “*Yasın ve ’l-qur’ānu ’l-ĥakim* (2) *inneke le mine ’l-murselin Ŗala sırātın* (3) *müstaqim*”³⁶ teŖvili ĥayır ve sevin- (4) mek ve sağlıqdır. Sefer etse (5) mübārekdür ve sağ selāmet (6) evine gele in-şāa’llāhu taŖālā.

(7) **Ye** tekrār gelse [14b] (1) günāhuñ dileyesin Çalap (2) ĥazretinden *ve bihi nestaŖin*.³⁷

(3) Temmet tamām bi-Ŗavnillah’ıl- (4) Meliki’l-Vehhāb yine (5) el-faĥirü’l-ĥakir Yūsuf (6) bin Muĥyî şāĥibi (7) kitābek. El-vākiŖ fı şehri ŞaŖbāni’l-mübārek kāmili sene 979.

Sonuç

Gerek ilmi açıdan gerekse İslam dinince fal ve falcılık reddedilmiş olsa da toplumun ve insanın bu konulara merak ve ilgi duyması hem bu alanda geçmiştten günümüze eser verilmesine hem de farklı şekillerde falcılığın devam etmesine sebep olmuştur. Falın tamamen terk edilmeden dinî literatür ve inanç bağlamında temellendirilmiş şekli olan “tefe’ül (iyiye yorma)”ün yansıması olan Kur’an falları başlığı altında toplanabilecek eserler bu durum için bir örnek teşkil etmektedir. Literatürde Kur’an fallarına dört farklı usülle bakıldığı tespit edilmiştir; çalışmanın konusu olan *Hāzā Fāl-i Qur’an-ı ’Aziz-i Āyāt* adlı mensur eser bunlardan biri olan harf grubu yorumuna göre yazılmıştır. Arap alfabesindeki 29 harf için ayetlerle birlikte fal yorumu verilmiştir. Falın tekrarlanması durumu için iki harf dışında farklı yorumlar eklenmiştir. Eserdeki fal yorumları değerlendirildiğinde tefe’ül geleneğinin de bir sonucu olarak çoğunlukla olumlu yorumların yer aldığı görülür. Bazı olumsuz fal yorumlarının da belirli şartlar dâhilinde olumlu sonuçlar vereceği ifade edilmiştir. Bütün fal metinlerinde karşımıza çıkan yorumların benzerleri yanında üç ve yedi gibi sayılar verilerek süre tayin etme, verilen sürelerde muradın gerçekleşeceğini söyleme gibi fal yorumları bu eserde de mevcuttur. Ancak eserdeki fala başlarken yapılacaklar ve fal açma tekniğinde farklılıklar görülmektedir.

Hāzā Fāl-i Qur’an-ı ’Aziz-i Āyāt adlı falname, Yūsuf bin Muĥyî tarafından dualar ve şerhlerinin de eklenmesiyle insanların günlük hayatlarında kullanmak için bir başvuru kitabı mahiyetindeki oluşturulmuş yazmanın beşinci bölümüdür. Eserin sayfa sayısı ve söz varlığı çok sınırlı olmasına rağmen yukarıda verilen dil özellikleri incelediğinde; kelime tabanlarında ve eklerde -ilgi hâli ve -Up zarf-fiil eki- yer alan ünlülerdeki yuvarlaklaşma temayülü ile bazı eklerin -teklik üçüncü kişi iyelik eki- sadece düz şekillerinin olması gibi Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özellikleri görülmektedir. Buna göre 16. yüzyıl olarak tarihlendirilen eserin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış falnamelerden istinsah edildiği söylenebilir. Eser konusu ve kapsamı itibariyle geniş bir söz varlığına sahip değildir. Metinde 70’i Türkçe, 113’ü Arapça

³⁴ “ Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti.” (İnsan, 1)

³⁵ “Yemin ederim şu beldeye.” (Beled, 1)

³⁶ “Yâ Sın. (Ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur’an’a and olsun ki sen elbette dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.” (Yasin, 1-4)

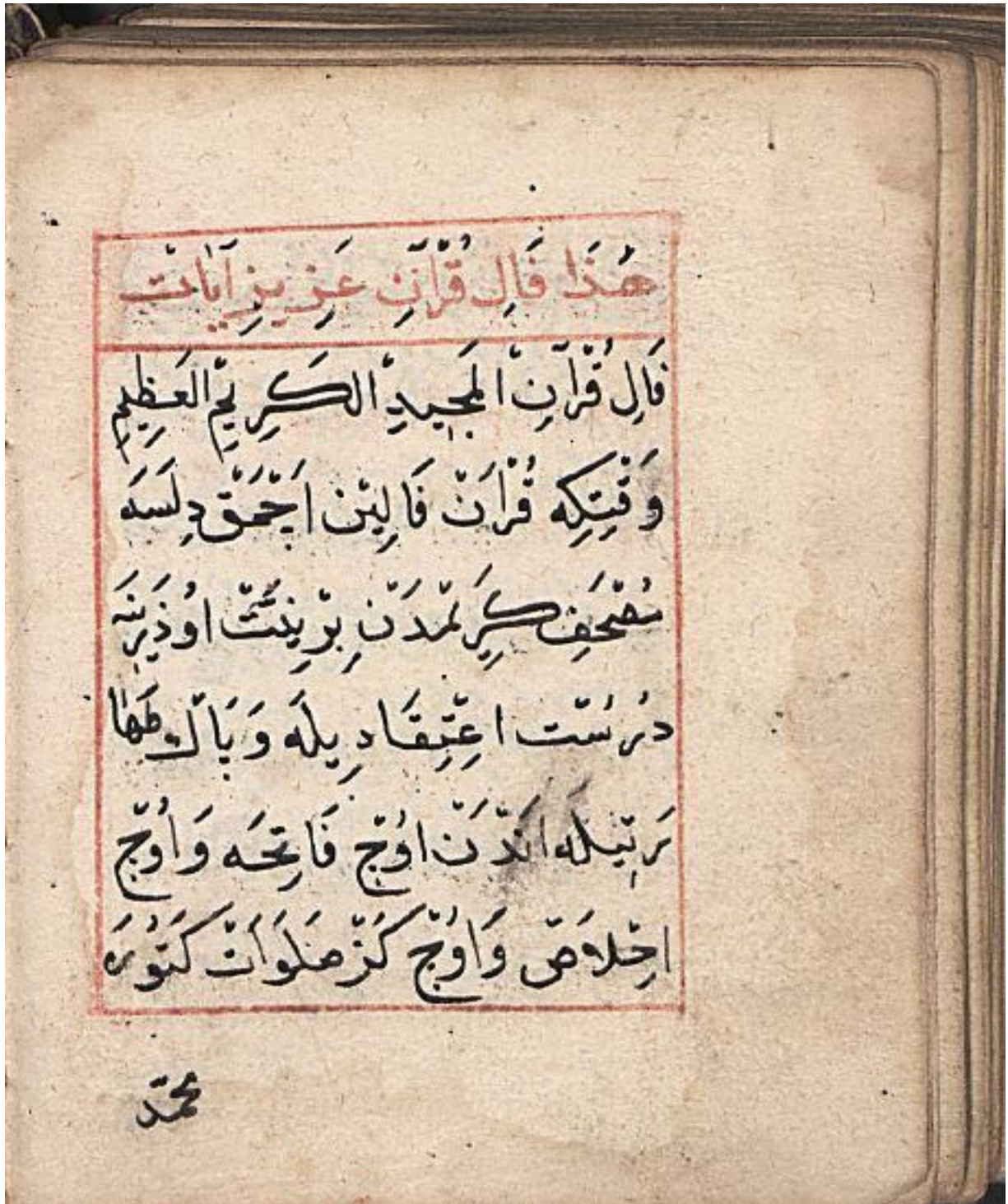
³⁷ “Ancak senden yardım isteriz.” (Fatıha, 1-5)

ve 13'ü Farsça olmak üzere toplam 196 sözcük yer almaktadır. Metnin dayanağı Kur'an-ı Kerim olduğu ve fallar ayetlerden hareketle yorumlandığı için metinde Arapça ibareler de oldukça fazladır. Metindeki cümleler belirli ve tekrar eden kalıp ifadeler ile kurulduğu için gerek isim çekiminde kullanılan eklerin gerekse fiil çekimindeki zaman, kip ve şahıs çekimlerinin pek çoğu metinde yer almamaktadır. Eserde Arapça ayet ve ibarelerin yer almasından dolayı devrik cümlelerin kullanımı söz konusudur.

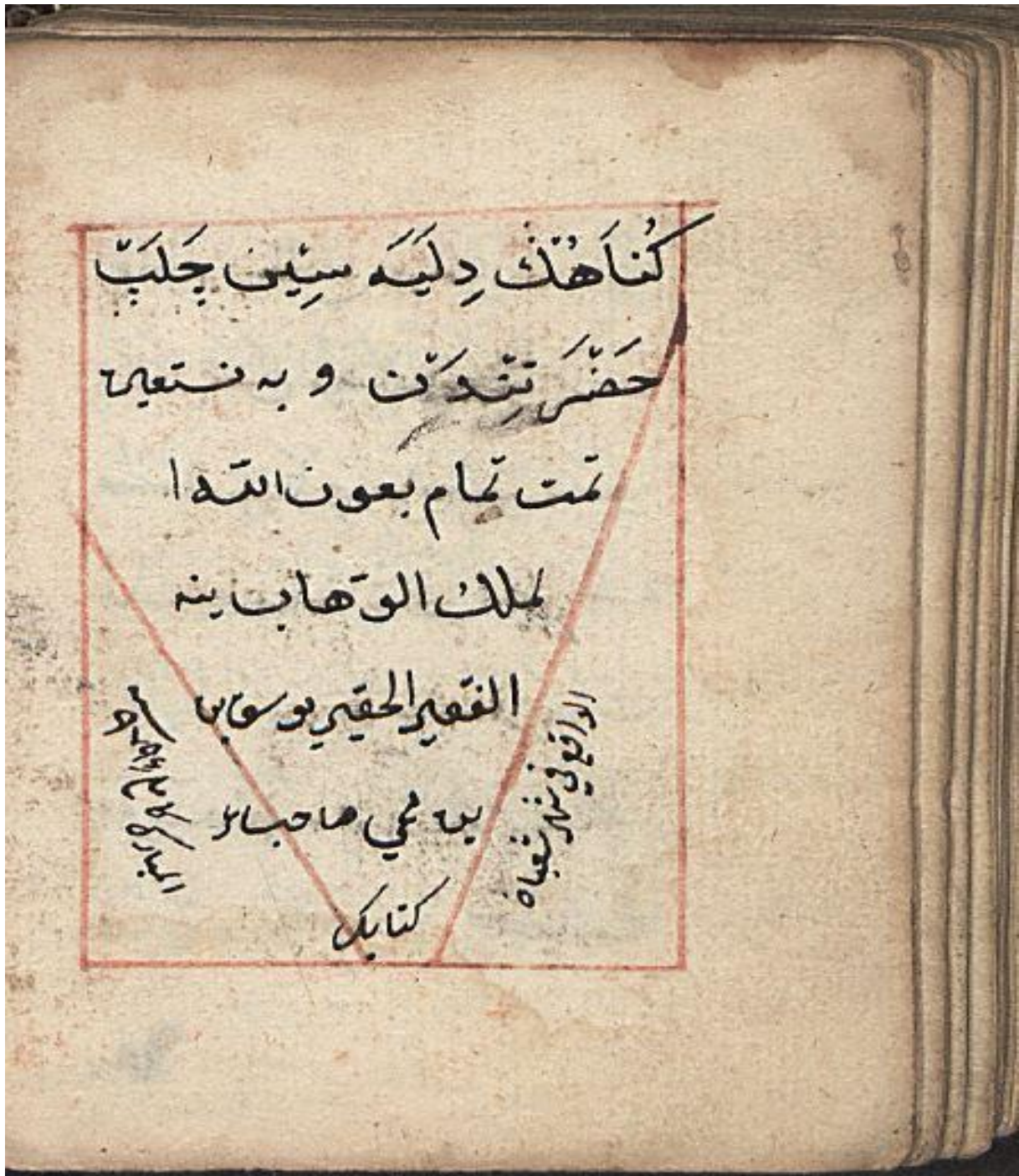
Kaynakça

- Avcı, İ. (2018). Ali Uşşâkî'nin manzum kur'an falı: Sürûr-nâme. *Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan* (ss. 83–103). Ankara: Yayın Evi.
- Aydın, M. (1995). "Fal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (12. cilt, ss. 134-138). İstanbul: TDV Yayınları.
- DİB. (2014). *Hadislerle İslam* (1. cilt, ss. 684). Ankara: DİB Yayınları.
- DİB. *Hadislerle İslam*. Erişim tarihi: 21.10.2020, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr>.
- DİB. *Kuran-ı Kerim tefsiri*, Erişim tarihi: 25.06.2020, <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir>.
- Durmaz, G. ve Baştürk, Ş. (2019). Bir Kur'an falı örneği: Fâl-ı Türkî-i Manzûm ve dil özellikleri. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 1, 1–22.
- Duvarcı, A. (1993). *Türkiye'de falcılık geleneği ile bu konuda iki eser: "Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık" ve "Tefe'ül-nâme"*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersoylu, H. (1997). Fal, fal-nâme ve bir çiçek falı «Der Aksâm-ı Ezhâr». *Türkiyat Mecmuası*, 20, 195–254.
- Ercilasun, A. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülhan, A. (2015). Türk kültüründe fal ve isimlerle ilgili bir manzum falname örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2/15, 195–222.
- Hâzâ Fâl-i Kur'ân-ı 'Azîz-i Âyât*. Leipzig Üniversitesi El Yazmaları Koleksiyonu. B. or 114-5. v. 171b-184b.
- Koşık, H. S. (2017). Müellifi bilinmeyen manzum bir Kur'an falı. *Littera Turca*, 4, 127–141.
- Öz, M. (1995). "Ezlâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (12. cilt, ss. 67). İstanbul: TDV Yayınları.
- Pala, İ. (2011). "Falname". *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şanlı, İ. (2003). XVI. yüzyıl divan şâiri Fedâyî ve Fâl-nâme-i Kur'an-ı 'Azim'i. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/5, 161–178.
- Sezer, S. (1998). *Osmanlı'da fal ve falnameler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Sümbüllü, Y. Z. (2008). İlm-i tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Kur'an falı) üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 1/2, 383-391.
- Şenödeyici, Ö. ve Koşık, H. S. (2015). En muteber kaynaktan gaybı öğrenmek: bir kur'an falı manzumesi. *Littera Turca*, 1/1, 71–96.
- Temizkan, M. (2007). Bir Kur'an falı. *Milli Folklor*, 74, 70–74.
- Uzun, M. İ. (1995). "Falname". *Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (12. cilt, ss. 141-145). İstanbul: TDV Yayınları.
- Vural, H. (2017). Fal bakma geleneği ve bir Fâl-ı Kur'an. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2, 95–114.
- Yeşilbağ, S. (2020). Edebî bir tür olarak falnâme ve mensûr bir Kur'an falı örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö7 Ekim, 367-379.
- Yıldız, A. (2002). İslâmî Türk edebiyatında Kur'an falları. *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*. İstanbul, 29 -30 Nisan 2011. 1–39.
- Yıldız, A. (2010). Manzum bir Kur'an falı. *İstem*, 18/16, 81–198.

İlk sayfa:

Son sayfa:

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Devleti'ndeki Haraç Vergisinin Klasik Türk Şiirine Yansıması

Reflections of The Ottoman Empire Extortion Tax on Classical Turkish Poetry

Armağan ZÖHRE^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Okulu, Kentau/ KAZAKİSTAN
ORCID: 0000-0002-6926-9636

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2021
Kabul tarihi: 5 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk Edebiyatı,
Osmanlı,
Vergi,
Haraç

ÖZ

Sosyal hayatın Klasik Türk edebiyatına yansımasını konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışmada Klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllardan şairlerin divanları taranarak Osmanlı vergi sistemi içerisinde değerlendirilen haraç kavramının şiirlere hangi yönleri ile yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Divanlarda haraç kavramını ifade eden *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *'öşr* kelimeleri taranmış ve bu kavramların tespit edilen beyitlere hangi özellikleri ile yansıdığı tasnif ve tahlil edilmiştir. Çalışmamız, *Haraç ile ilgili bazı özellikler*, *Haraç ile birlikte anılan metalar ve Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler* olmak üzere üç ana başlıktan ve bunlara bağlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Sonuçta haracın gayrimüslimlerden alındığı, hükümdarın haraç alma yetkisi bulunduğu, Osmanlı devletinde haraç almanın kanun olduğu, yoksullardan ve düşkünlerden haraç alınmadığı gibi özellikler beyitlerde yer almıştır. Beyitlerde buse, can, gam, eziyet, yakut taşı, misk, amber, şarap gibi unsurlar haraç olarak alınıp verilen metalar olarak karşımıza çıkar. Acem, Çin, Hita, Hoten, Maçin, Rüm, Rûs, Habeş, Hindistan, Hindü, Bengal, Firengistan, Keşmir, Kâbil, Zâbil, Mısır, Bağdad ve Bahreyn gibi ülke ve şehirler haraç konusu ile birlikte anılmaktadır. Sosyal hayatın unsurlarını inceleyecek olan bu gibi çalışmaların artmasıyla birlikte Klasik Türk edebiyatının derin anlam dünyasının ayrıntılı olarak gün yüzüne çıkarılabileceği kanaatindeyiz.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 19, 2021
Accepted October 5, 2021

Keywords:

Classical Turkish Literature,
Ottoman,
Tax,
Extortion

ABSTRACT

Our study has been presented so as to make a modest contribution to the studies that discuss the reflections of social life on Classical Turkish literature and it targets to establish which aspects of the concept of extortion are reflected in poetry within the Ottoman tax system through scanning the divans of poets of the centuries during which Classical Turkish poetry exists. Certain tax related words in divans, *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *'öşr* were scanned and how these words reflect in detected verses was analyzed and classified. The study is composed of three main headings: *Certain aspects of extortion*, *Goods mentioned regarding extortion* and *countries and cities mentioned regarding extortion*. After all, a number of aspects of extortion appear in verses that it was extorted from non-muslims, that the emperor was entitled to collect it, that it was legal to extort in the Ottoman Empire, that the poor and the needy were not subjected to extortion. Kiss, spirit, grief, suffering, ruby stone, musk, amber, wine were goods of extortion. Certain cities and countries such as Iran, China, Hita, Hoten, Maçin, Anatolia, Russia, Ethiopia, India, Hindü, Bengali, Firengistan, Cashmere, Kâbil, Zâbil, Egypt, Bagdad, and Bahrain are the cities where extortion was practised. We are of the opinion that in parallel with the increasing number of studies that dig into the elements of social life, the deep semantic world of the Classical Turkish literature can be brought to light in detail

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zohre.armagan@ayu.edu.kz

EXTENDED ABSTRACT

Since Classical Turkish literature follows specific attributions and rules that have a long way back in historical process; in other words, as it developed tradition-bound, it has most of the time been claimed to be difficult to understand and detached from everyday life. At this very point, it makes sense that fieldwork, that is researches on social life that aim to bring the material and emotional realities of the social life to light in Classical Turkish literature, which is also known as Divan literature and Enderun literature, are important. Our study has been presented so as to make a modest contribution to the studies that discuss the reflections of social life on Classical Turkish literature and it targets to establish which aspects of the concept of extortion are reflected in poetry within the Ottoman tax system through scanning the divans of poets of the centuries during which Classical Turkish poetry took shape. Certain tax related words in divans, *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *öşr* were scanned and how these words reflect in detected verses was analyzed and classified.

Meaning ‘share, dividend’ in Persian, the word *bâc* stands for tax on the whole and for market tax specifically. Meaning ‘to suffice, to recompense, to pay’, *cizye* derives from the word ‘*cezâ*’ and it was a kind of capitation tax that was collected from non-muslim men in Islamic states. An Arabic word, *meks* stands for tax collection and *bâc* stands for compound duty that generally represents the tax collected from tradespeople. *öşr* is an agricultural tax in the Ottoman ground system that was collected from one-fifth to one-tenth ratio. The term extortion describes the tax collected both from extortion-dependent land and its earnings and from non-muslims in the Ottoman Empire practice. Until 16th century, the term extortion was used to describe *cizye* tax in the Ottoman Empire and in some documents the term capitation extortion was used to distinguish it from land extortion. In this regard, we find it necessary to specify that the tax types identified above such as *cizye*, *meks*, *öşr* are seen in verses rather as *bâc* and *harâc*.

Composing the study, we used relevant verses from the divans of *Ahmedî*, *Ahmed Paşa*, *Hakîkî*, *Hamdullah Hamdî*, *Karamanlı Aynî*, *Karamanlı Nizâmî*, *Mesîhî*, *Mihri Hatun*, *Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi* from 15th century; *Celîlî*, *Emrî*, *Fuzûlî*, *Gelibolulu Surûrî*, *Hatayî (Şah İsmail)*, *Mostarlı Hasan Ziyâ’î*, *Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)*, *Muhyî*, *Münîrî*, *Ramazan Behîştî*, *Ravzî*, *Revânî*, *Sehâbî*, *Sehî Bey*, *Şâhî (Şehzâde Bayezid)* from 16th century; *Azmizâde Hâletî*, *Fevzî*, *Kâtibzâde Sâkub*, *Nâ’îlî-i Kadîm*, *Nef’î*, *Nev’î-zâde Atâyî*, *Şeyhülislâm Yahyâ*, *Vahyî* from 17th century; *Erzurumlu Zihnî*, *Esrar Dede*, *Lebîb*, *Mehmed Sîdkî*, *Sa’îd Giray*, *Sünbülzâde Vehbî*, *Şeyh Gâlib* from 18th century and *Nigârî*, *Osman Nevres* from 19th century.

The study is composed of three main headings. In the first part under the heading of *Certain aspects of extortion*, which aspects of extortion are reflected in the verses of poets mentioned above are identified and analyzed. Accordingly, a number of aspects of extortion appear in verses that it was extorted from non-muslims, that the emperor was entitled to collect it, that it was legal to collect extortion/tax in the Ottoman Empire, that the poor, the needy were not subjected to extortion and the tradespeople had to pay it. In the second part of the study under the heading of *Goods mentioned regarding extortion*, verses can be encountered which mention that along with concrete elements, abstract elements can be taken or given in return for extortion. Kiss, spirit, grief, suffering, ruby stone or lip of the beloved, musk, amber, wine, asceticism-piousness and religion were goods of extortion. In Classical Turkish poetry lovers/poets describe beloved ones as unbelievers because of their ruthlessness and what lovers expect from beloved ones as extortion is a kiss. However, the extortion they have to give to the beloved who is sultan or emperor is their lives. In verses where the lover positions himself as the sultan of love, the extortion he gets will be sorrow and suffering. In the third part, *Countries and cities mentioned regarding extortion*, the reflections can be seen in the poems of the poets of certain cities and countries such as Iran, China, Hita, Hoten, Maçin, Anatolia, Russia, Ethiopia, India, Hindû, Bengali, Firengistan, Cashmere, Kâbil, Zâbil, Egypt, Bagdad, and Bahrain. It was identified that prominent features of these cities and countries were subjects of extortion. For example, when China, Hita, Hoten and Maçin are concerned, extortion is generally musk and amber which are pale in comparison to the curling of beloved’s hair and scent. If poets mention about Ethiopia, India, Hindû and Bengali, the extortion is generally black pepper which resembles to the spots on beloved’s face. Extortion coming from Fireng or Firengistan is surely wine whereas Egypt sends sugar which is reflected in verses as a resemblance to the pretty lips of beloved.

We are of the opinion that in parallel with the increasing number of studies to identify and analyze the specific social life elements especially about the different centuries and geographies during which Classical Turkish literature took shape will bring the deep semantic world of Classical Turkish literature to light and refute such assertions as its being detached from society and social life.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde uzun bir geçmişe sahip olan Klasik Türk edebiyatı, kendine has özellik ve kurallara bağlı olduğu için, başka bir ifadeyle geleneğe bağlı olarak geliştiği için çoğu zaman “anlaşılması zor” ve “toplumsal hayattan kopuk” olduğu iddiaları ile karşı karşıya kalmıştır. Tam bu noktada Divan edebiyatı, Havas edebiyatı, Enderun edebiyatı gibi isimlerle de anılan Klasik Türk edebiyatında sosyal hayatın maddi ve manevi gerçeklerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan sosyal hayat ya da toplumsal hayat araştırmaları diyebileceğimiz bilimsel çalışmaların ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal hayatın Klasik Türk edebiyatına yansımaları konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışmada Klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllardan şairlerin divanları taranarak Osmanlı vergi sistemi içerisinde değerlendirilen haraç kavramının şiirlere hangi yönleri ile yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamıza kaynaklık eden divanlarda haraç kavramını ifade eden *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *öşr* kelimeleri taranmış ve bu kavramların tespit edilen beyitlere hangi özellikleri ile yansıdığı tasnif ve tahlil edilmiştir.

Farsça hisse, pay anlamlarına gelen *bâc* genel olarak vergi ve özellikle de pazar vergisi anlamında kullanılan bir terimdir (Yeniçeri, 1991, s. 411). Kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek anlamlarındaki *cezâ* kelimesinden türemiş olan *cizye* İslâm devletlerinde gayrimüslim halkın erkeklerinden alınan bir çeşit baş vergisidir (Erkal, 1993, s. 42). Arapça bir kelime olan *meks*, vergi tahsili, *bâc*, gümrük resmi gibi anlamlara gelmektedir ve daha çok tüccarlardan alınan vergiyi ifade eder (Kallek, 2003, s. 583). Osmanlı toprak sistemi içerisinde alınan vergilerden biri de *öşr* vergisidir ki bu vergi genellikle beşte birden (humus) onda bire (öşür) kadar değişen oranlarda alınan zirai vergidir (Tabakoğlu, 2007, s. 101). Haraç terimi Osmanlı Devleti uygulamasında hem haracî araziden ve hasılatından hem de Müslüman olmayan şahıslardan alınan vergiyi tarif etmektedir (DİA, 1997, s. 89). Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar *cizye* vergisini ifade etmek üzere haraç kelimesi kullanılmış ve arazi haracından ayırt etmek için bazı belgelerde baş haracı tabirinin kullanıldığına rastlanmıştır (İnalcık, 1993, s. 45). Bu bağlamda tanımlarını verdiğimiz *cizye*, *meks*, *öşür* gibi vergi türlerinin beyitlerde de daha çok *bâc* ve *harâc* kelimeleri ile ifade edildiğini belirtmekte yarar görmekteyiz.

Çalışmamız; *Haraç ile ilgili bazı özellikler, Haraç karşılığı alınıp verilen metaller ve Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler* şeklinde üç ana başlıktan ve bunlara bağlı alt başlıklarından meydana gelmektedir. Çalışmamızda aşağıda yüzyıllarına göre tablo şeklinde verdiğimiz şairlerin divanlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Örnekleme olarak seçilen şairler

15. Yüzyıl	16. Yüzyıl	17. Yüzyıl	18. Yüzyıl	19. Yüzyıl
Ahmedî	Celîlî	Azmî-zâde Hâletî	Erzurumlu Zihnî	Nigârî
Ahmed Paşa	Emrî	Fevzî	Esrar Dede	Osman Nevres
Hakîkî	Fuzûlî	Katibzâde Sâkıb	Lebîb	
Hamdullah Hamdî	Gelibolulu Surûrî	Nâ’îlî-i Kadîm	Mehmed Sıdkî	
Karamanlı Aynî	Hatâyî (Şah İsmail	Nef’î	Sa’id Giray	
Karamanlı Nizâmî	Mostarlı Hasan Ziyâ’î	Nev’î-zâde Atâyî	Sünbülzâde Vehbî	
Mesihî	Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)	Şeyhülislâm Yahyâ	Şeyh Gâlib	
Mihri Hatun	Muhyî	Vahyî		
Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi	Münirî			
	Ramazân Behiştî			
	Ravzî			
	Revânî			
	Şehâbî			

	Sehî Bey Şâhî (Şehzâde Bayezid)			
--	---------------------------------------	--	--	--

Haraç ile İlgili Bazı Özellikler

Dinde haraç yoktur/ Müslümandan haraç alınmaz

Hakîkî'nin(ö.1487) nasihat vermek amacıyla kaleme aldığı kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte şair, Allah'ın vaadine inanmayan ve emirlerini yerine getirmeyenleri eleştirmekte ve bu kimselerin haraç vermedikleri için Müslüman sanıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda şair Müslümanlardan haraç alınmadığını da beytinde gözler önüne serer:

Hakun ne buyrugın işler ne va'dine inanur

Sanursın oldı müsülmân ki virmedise harâc

Hakîki, K.95/9

Ahmedî (ö.1413), kendisine aşkı ve şarabı terk etmesini öğütleyen muhtemelen zâhid tipine dinde haraç olmadığı argümanı ile karşılık vermektedir. Bir anlamda şair, aşk ve badeyi terk etmeyi haraç vermek olarak algılamaktadır:

Bana diyen kişi kim 'ışk u bâdeyi terk it

Meger ki bilmedi yohdur kişiye dinde harâc

Ahmedî, G.101/6

Sevgilinin saçlarını siyahlığından dolayı kâfire, kendi gönlünü de Müslüman ülkeye teşbih eden Muhibbî'ye (ö.1566) göre, o kara saçlar gönül ülkesini yağmalamaktadır. Şair, bu durumda şaşkınlığını gizleyemez ve kâfirin Müslümandan haraç almasının reva olmadığını dile getirir:

Küfr-i zülfün gâret ider bu Muhibbî gönülini

Hiç revâ mıdur ala kâfir müselmândan harâc

Muhibbî, G. 339/5

Haraç gayrimüslimlerden alınır

Haracın gayrimüslimlerden alınan bir vergi olma hususunu Revânî (ö.1523), ağıyar üzerinden anlatır. Şaire göre ağıyar elbette sevgili yahut memduha gönül vermelidir. Çünkü şâh olanın kâfirden haraç alması gerekir:

Hey begüm ağıyar sana niçe gönül virmesün

Pâdişâh olan alur elbette kâfirden harâc

Revânî, G.34/3

Aynı anlam doğrultusunda bir beyit de Azmizâde Hâletî'ye (ö.1631) aittir. Bu bağlamda sevgili, bir padişah olarak kâfir olan ağıyarın canını ve gönlünü alsa buna şaşılmamalıdır. Zira şahların kâfir memleketlerden haraç alması gayet doğaldır:

Ağıyarun alsa cân u dilin yâr tan mıdur

Kâfir memâlikinden alur şâhlar harâc

Azmizade Hâleti, G.108/3

Şair Emrî (ö.1575) beytinde sevgiliyi padişah olarak konumlandırır. Sevgilinin kirpiklerinin ucu ile işve ve naz ettiğini söylerken sevgilinin kirpikleri ve özellikle tüfek temizlemeye yarayan harbî arasında bağlantı kurar ve sevgilinin harbisi ucuyla naz ve işveyi haraç olarak verdiğini ifade eder. Sevgilinin haraç vermesi de onun kâfir olduğunun göstergesidir:

Gözün kim 'işveyi şâhâ ser-i müjgân ile eyler

Harâcın harbîsi ucuyla virür hey ne kâfirdür Emrî, Mukatta.153/2

Rakibi kâfir olarak nitelendiren Behiştî'ye (ö.1572) göre, sevgili padişah, âşık kul durumundadır. Padişahların kâfirlerden haraç aldırıldığı gerçekliğine uygun olarak padişahın kulu olan âşık/şair, kâfir rakibin can nakdini haraç olarak almak istemektedir:

Ben kulun gönder rakîbün nakd-i cânın alayın

Pâdişâh olanlar aldurmaz mı kâfirden harâc Ramazan Behiştî, G.69/2

Bir başka beytinde Behiştî'nin (ö.1572) hedefinde bu defa ham sofı olarak da nitelendirilen sûfi/zâhid tipi vardır. Şair beytinde, çıkarıcı ve ikiyüzlülüğünden dolayı sûfiye değil zekât verilmesinin, onun kâfir olarak düşünülüp sûfiden haraç alınmasının doğru olacağını iddia eder:

Sûfi diyen mürâ'îye virmek degül zekât

Ben kâdir olsam andan alurdum hele harâc Ramazan Behiştî, G. 64/3

Sehâbî (ö.1563), kâfirlerden haraç alınmasını rakip üzerinden dile getirir. Rakibin yüzü sarı olduğu için âşıklara altın arz etmektedir. Diğer beyitlerden farklı olarak rakip bu defa sevgiliye değil, onun âşıklarına haraç ödemektedir. Çünkü âşıklar İslâm askerleridir ve kâfirlerin İslâm askerlerinde haraç ödemeleri de bir âdettir:

'Arz ider 'uşşâka zer ruhsâr-ı zerdinden rakîb

Leşker-i İslâma 'âdetdür virür kâfir harâc Sehâbî, G. 43/5

Muhibbî mahlası ile şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566), kaleme aldığı bir na't-gazelinde, kâfirlerden ne zamandan beri haraç/ vergi alındığını vurgular. Beyte göre, dünyanın küfür ile dolduğu bir zamanda Hz. Muhammed'in mübarek şeriatı yani İslam şeriatı zahir olduğundan beri kâfirlerden haraç/ vergi alınmaktadır:

Küfr ile cihân tolmışiken şer'-i şerîfün

Zâhir olalı ehl-i küfürden alınur bâc Muhibbî, G. 330/3

Tâc sahibi olan haraç alır / Haraç almak kanundur¹

Tâc sahibi olan yani padişah olanın haraç alması hususu bir nevi hükümdarlık alâmetidir. Mesihî (ö.1512) haraç alabilecek konuma gelmelerinin vesilesi olarak sevgilinin ayağının toprağını işaret etmektedir. Buna göre sevgilinin ayağı toprağını başına tâc edenler dik başlı felekten haraç alabilmektedirler. Bu haraç muhtemelen biraz baht ve talihtir. Zira felek hiçbir zaman âşıktan yana dönmez, ancak sevgilinin ayağı toprağının âşığa verdiği güç bir nebze de olsa baht ve talih getirir:

¹ Konuyla ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler şu şekildedir:

Sen güzeller şâhısın başunda tâc
Her güzelden gözlerün alur harâc Karamanlı Aynî, G. 85/1

Pertev-i mihr-i cemâl oldugüçün başuna tâc
Her meh-i kec-küleh iltür başı üzre sana bâc Münirî, G. 34/1

Erbâb-ı hüsn ser-te-ser ey şüh-ı meh-cebin
Virse şeh-i cemâlüne şâyestedür harâc Vahyî, G.23/2

Çün güzeller şâhısın hem başlarınun tâcısın
Tan mı ser-cümle güzeller sana virürlerse bâc Muhyî, G. 121/2

Hâk-i pâyunı idinür her kim ki tâc

Çarh-ı ser-keşden alur darbî harâc

Mesihî, G. 26/1

Tâc sahibi olması bağlamında sevgiliyi güzellerin padişahı olarak düşünen Behiştî (ö.1572), sevgilinin altın tâc giydiğinden beri gönül alan diğer güzellerin şâhı olduğunu ve hükümdarlığının gereği olarak o güzellerden haraç aldığını ifade etmektedir:

Ol şeh-i hûbân giyelden başına zerrîn tâc

Dil-rübâlardan alur hüsn içre bâc ile harâc

Ramazan Behiştî, G. 63/1

Bir şehzâde olarak kanunları belki de en iyi bilen kimselerden biri olan ve Şâhî mahlası ile şiirler yazan Şehzâde Bayezid (ö.1562), Osmanlı Devleti'nde vergi almanın bir kanun olduğunu beytinde sevgilinin dudakları üzerinden dile getirmektedir. Buna göre sevgilinin dudaklarını gördüğünde âşığın öpmek istemesi şaşılacak bir durum değildir, bu sevgiliden alınacak olan bir vergidir:

Bûseye çekse n'ola gördükde Şâhî la'lüni

Mülk-i 'Osmânîde bac almak begüm kânûndur

Şâhî (Şehzade Bayezid), G. 37/7

Şehbender, Osmanlı Devleti'nde yerli Müslüman tüccarların korunması için aralarında çıkması muhtemel anlaşmazlıkları gidermekle görevli olan memurdur (Devellioğlu, 2002, s.984). Nâ'ilî (ö.1666), âşığın aşkın ticareti ile uğraşan kimselerin şehbenderi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını da âşığın bütün malını ve mülkünü bu yolda (aşk yolunda) haraç olarak verdiğini söyleyerek desteklemektedir:

Sûdâ-gerân-ı 'ışkun olur şâh-benderi

Ol kim bu yolda mâ-melekin bâca virdi hep

Nâ'ilî, G.16/3

Sadrazam Hafız Ahmed Paşa övgüsü için kaleme aldığı bir kasidesinde Nef'î (ö.1635), kendisini şiir sahasının padişahı olarak görmektedir. Şair, bütün dünyadan haraç toplanması halinde bile nazım incilerinin kıymetinin karşılığı olamayacağını iddia ederek kendisini övmektedir:

Harâc u bâc-ı mülk-i âlem olmazdı ana kıymet

Dizilse ger dür-i nazmım külâh-ı Keykubâd üzre

Nef'î, K.43/43

Osman Nevres'e (ö.1876) göre âşık, tıpkı zerreler gibi kıymetsizdir ancak sevgilinin yanakları sayesinde güneşten haraç alabilecek padişah konumuna gelmektedir:

Biz gerçi zerreler gibi bî-kıymetiz velîk

Devr-i ruhunda bâc alıruz âfitâbdan

Osman Nevres, G. 209/6

Tâcirler haraç verir

Osmanlı vergi sistemi içerisinde tacirlerden alınan vergiyi ifade etmek üzere meks kelimesinin kullanıldığını çalışmamızın giriş kısmında belirtmiştik. Tâcirlerin haraç vermesi hususunda şairler bu kelimeyi kullanmasalar da bağlam olarak bakıldığında meks vergisinin kastedildiği aşikârdır. Gelibolulu Surûrî'ye (ö.1562) göre tâciri yolda tutup ondan vergi almak âdetdir (kanundur). Hâce olarak nitelendirdiği sûfî tipi de bir tüccâr olduğuna göre ondan da vergi alınması şaşılacak bir durum değildir:

N'ola ey hâce durup yolunda alsam bûseni

Tâcîri yolda dutup 'âdetdir alurlar çü bâc

Gelibolulu Surûrî, G. 57/4

Kâtibzâde Sâkîb (ö.1716) ise ticaret erbabının vergi vermesi hususunu bendergeh-i muhabbet tamlamasıyla gözler önüne sermektedir. Muhabbeti bir ticaret limanına teşbih eden şaire göre o limana kavuştuğunda aklının ve sabrının sermayesi gönlünün haracı/ vergisi olmuştur:

Bendergeh-i mahabbete Sâkîb vusûlde

Ser-mâye-i şikîb ü hîred oldı bâc-ı dil

Kâtibzâde Sâkîb, G. 388/5

Yoksuldan, viraneden haraç alınmaz

Bazı farklı görüşler olsa da İslam hukukuna göre âmâ, felçli, yaşlı, çalışmaktan âciz ve yoksul kimseler cizye vermekle yükümlü değillerdir (Erkal, 1993, s. 43). Osmanlı vergi sistemi içerisinde farklı vergi türleri olsa da kadınlardan, çocuklardan ve düşkünlerden vergi alınmadığı bilinmektedir. Bundan hareketle şairler, sevgili karşısındaki konumlarını aciz ve yoksul olarak değerlendirip sevgilinin kendilerinden vergi/ haraç almaması gerektiğini ifade ederler.

Ahmedî (ö.1413), aşağıdaki beyitte sevgilinin gamzesinden şikâyetçidir. Ona göre sevgilinin gamzesi âşığın gönlüne korku salmaktadır. Şair, aşktan dolayı harap olmuş olan gönlünü bir ülkeye teşbih ederek, “harap yerden vergi alınır mı?” şeklindeki aslında cevabını bildiği bir soruyla sevgiliye seslenmektedir:

Ne korhudur ki virür gönlüme benüm gamzen

Harâb yirden ala mı kimesne bâc u harâc

Ahmedî, G.100/6

Aynı anlam doğrultusunda bir başka beytinde Ahmedî'nin (ö.1413) gönlüne zulmeden bu defa sevgilinin gözleridir. Âşığa göre, virane olmuş yer (gönül)den şimdiye kadar kimse haraç almamıştır ve almaz. Bu alışık olunan bir durum değildir. Bu nedenle sevgilinin gözleri âşığın gönlüne eziyet etmeyi bırakmalıdır:

Zulm-ıla dahı neyleye gönlüme gözlerün

Kimdür ki aldı ya ala vîrânedden harâc

Ahmedî, G.102/5

Ahmed Paşa (ö.1497), güzellik ülkesinin padişahı olan sevgiliden sabrını ve kararını istememesini dilemektedir. Çünkü şairin gönlü virane olmuş bir şehir gibidir, şaire göre padişahlar hiçbir zaman viraneden haraç almaz:

Ey şeh-i hüsn isteme dilden karâr u sabr kim

Şehr-i vîrândan hemîşe şehriyâr almaz harâc Ahmed Paşa, G.24/3

Kanunî Sultan Süleyman (ö.1566) ise beytinde, bazen sevgilinin gözlerinin bazen de gamın âşığın gönül ülkesini viran ettiğini söyler. Âşığa göre viraneden haraç alındığı görülmemiştir ve âşık sevgilinin bu tavrı karşısında müslümanlardan yardım istemektedir:

Gâh gam virân ider dil mülkini geh çeşm-i yâr

Hey müselmânlar meded vîrânedden kim aldı bâc

Muhibbî, G. 338/3

Behiştî (ö.1572) ise viraneden haraç alınmasının âdet/kanun olmadığını bu nedenle sevgilinin âşığın gönlünden can nakdini istememesi gerektiğini ifade eder:

Nakd-i câmı isteme dîvâne dilden dil-berâ

Kimseye vîrânedden ‘âdet degül almak harâc

Ramazan Behiştî, G. 63/2

Haraç/ haraca kesmek

Haraç kesmek ya da haraca kesmek, her ne kadar günümüzde zorla ve tehditle haraç

alınmasını ifade etse de beyitlerde bu anlamının yanı sıra kanuni olarak alınan vergiyi de kapsamaktadır.

Sehî Bey (ö.1548) aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarının kokusu olan misk ile Çin; sevgilinin yanağının beyaz rengi ile Rûm (Anadolu) arasında bağlantı kurarak önceleri sevgilinin saçlarının Çin'den haraç aldığını ancak Anadolu'ya geldiğinden beri sevgilinin saçlarının değil, yanaklarındaki ayva tüylerinin Anadolu'yu haraca kestiğini dile getirmektedir.

Zülfün güzelüm Çin'den ezel bâc alurdu

Rûm'a geleli hatt-ı ruhun kesdi harâca

Sehî Bey, G. 217/4

Sünbülzâde Vehbî (ö.1809), Sultan Selim övgüsündeki kasidesinde, nice kötü fiiller işleyen kralları Sultan Selim'in yiğitlik kılıcının altında haraca kestiğini ifade etmektedir. Ancak buradaki krallardan² kasıt gayrimüslimler olduğu için haraç kesilmesi aynı zamanda hukuki bir durumdur.

Getirdikce îmâna zîr-i şemşîr-i celâdetde

Harâca kesdiler niçe kırâl-ı bed-fi'âlânı

Sünbülzade Vehbî, K.28/5

Haraç ile Birlikte Anılan Metalar

Bûse

Sevgilinin saçlarının kokusu itibariyle misk olarak düşünülmesi Klasik Türk şiirinin mazmunlaşmış ifadelerindedir. Aşağıdaki beyitte Sa'id Giray, bu yönüyle sevgilinin saçlarını onun güzelliğinin ülkesinde Çin'den misk getiren bir tâcir olarak kişileştirmekte ve bu tâcirden vergi olarak bir bûse almak istemektedir:

Müşg-âver mülket-i hüsnünde tâcirdür o zülf

Bender-i Çin'den gelür bir bûse alsak nola bâc

Sa'id Giray, G.24/2

Sünbülzâde Vehbî (ö.1809) ise, muğbeçe (meyhaneci çırağı, şarap dağıtan kimse) olarak konumlandığı sevgilinin aynı zamanda kâfir olduğunu dile getirdiği beytinde, kâfirin İslâm padişahına haraç vermediğini bu nedenle bûseden ümidini kestiğini söyleyerek bûseyi haraç karşılığı olarak verilen bir metâ olarak zikretmektedir:

Vehbiyâ bûse ümîd eyleme ol mugbeçeden

Kâfirin verdiği yokdur şeh-i İslâm'a harâc

Sünbülzade Vehbî, G. 35/5

² Şair kasidenin bir sonraki beytinde bu kralların gayrimüslim olduklarına işaret etmektedir:

Zülâl-i âb-ı şemşîriyle hükmün eyleyip icrâ
Mutahhar dâr-ı İslâm eylemişler kâfiristânı

Sünbülzade Vehbî, K.28/6

Cân³

Haraç ile ilgili bazı özellikler başlığında tâcirlerin haraç vermesinin kanun olduğundan bahsetmiştik. Mihrî Hatun (ö.1514) aşağıdaki beytinde kendisini aşk tüccarı olarak nitelermektedir. Onun ticaret yaptığı saha gönül şehridir. Ancak şair, başka tüccarlar ile kendisini kıyasladığında başkalarının haraç olarak altın ve gümüş vermesine karşılık kendisinin canını ortaya koyduğunu söylemektedir. Zira gönül şehrinde yapılan aşk ticaretinde âşğın yegâne sermayesi de cânıdır:

Tâcir-i ‘aşkı olaldan şehir-i dilde her zamân

Gayrılar sîm ile zer ben cân virürem bâlık

Mihri Hatun, G. 78/3

Muhyî (ö.1547), ticaret kervanlarının yolda durdurulup onlardan haraç alınmasını konu edindiği beytinde yol kavramıyla sevgilinin aşğının yolunu, sevgiliye ulaşılacak yolu kastetmektedir. Şaire göre, bu yoldan geçenlerden haraç olarak can aldıkları için bu yol zorlu bir yoldur:

‘Aşğınun râhı ne müşkil râhdur

Kim geçenden cân alurlar anda bâc

Muhyî, G. 125/3

Aynı anlam doğrultusunda farklı bir beyitte Hamdullah Hamdî (ö.1503), sevgilinin mahallesine doğru yol alan kervanın durumuna şaşırıp kalmaktadır. Zira bu kervanda yer alanlar aşk emirine (sevgili) canlarını haraç olarak vermektedirler:

‘Aceb ne kâfiledür kârbân-ı kûy-ı nigâr

Ki cân virür bular ol yolda ‘ışk emirine bâc

Hamdullah Hamdi, G. 18/4

Revânî (ö.1523) de sevgilinin gamzesinin âşğın gönül ülkesini yağmalayıp yaktığını dile getirir. Şaire göre, sevgili bununla da yetinmeyerek âşğın can metaini istemektedir:

Cân metâ’ın kâsid itmîşdür dehânun baç ile

Yakdı gönlüm kişverin gamzen senün târâc ile

Revânî, G.347/1

Mehmed Sıdkî ise, sevgilinin güzelliğine bütün dünyanın hazinelerinin toplanıp haraç olarak verilmesinin bile uygun olmadığını, ona kavuşmak için ancak âşğın canının adanmasının münâsib olacağını dile getirmektedir:

Hüsn-i yâra olamaz gencîne-i ‘âlem harâc

Vuslata cân-ı ‘azîz olsa münâsib nezr ü pâc

Mehmed Sıdkî, G. 39/14

Gam- gussa

Mostarlı Hasan Ziyâ’î (ö.1584), hemen bütün divan şairleri gibi kendisini aşğın padişahı olarak betimlediği aşağıdaki beytinde buna kanıt olarak ah ateşinin alevinin başında altın taç

³ Konuyla ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler şu şekildedir:

Sineme tirünle cânâ gel bugün bir kapu aç

Ol kapudan pâdişâhum alasin cânı harâc

Muhibbî, G. 329/1

Yine menem o metâ’a nukûd-ı cânı viren

Harâc olındığı dem sûk-ı gamda kâle-i zehr

Fevzî, G.28/3

Çeşm-i şûrun ey gözüm eyler hisâb

Dem-be-dem bin cânı bir bâc el-gıyâs

Nigârî, G. 95/2

olduğunu ileri sürmektedir. Âşık, aşkın padişahı olduğuna göre ona da haraç verilmesi gerekir ancak bu haraç tabii ki gam, keder, eziyet ve üzüntüden başka bir şey değildir:

Şâh-ı ‘aşkem virilür bana gam u gussa harâc

Başum üzre ‘alev-i âteş-i âh altun tâc M. Hasan Ziyâ’î, G.44/1

Şeyhülislâm Yahyâ’ya (ö.1644) göre ise aşk sultanı taç ve haraç istemediği için dert ve gam günden güne artsa buna şaşılmamalıdır:

Artarsa nola hâsıl-ı derd ü metâ’-ı gam

Sultân-ı ‘aşk istemez ey dil harâc u tâc Şeyhülislam Yahya, G. 36/3

Lâ’l

Der-medh-i Sultan Mehmed Han başlığındaki lâ’l redifli kasidesinde Ahmed Paşa (ö.1497), dünya haracının memduhun hazinesinde toplandığını ve onun kapısında her gün yüz bin katar lâ’l taşının harç olduğunu dile getirerek padişahı övmektedir:

Dünyâ harâcî dürc-i hazinende derc olup

Her gün kapında harc ola yüz bin katâr lâ’l Ahmed Paşa, K.12/59

Bedahşân, edebiyatımızda lâ’l denilen kırmızı taşın çıktığı yer olarak meşhur olmuştur (Yeniterzi, 2010, s. 308). Muhibbî (ö.1566), bilinen bu durumdan hareketle sevgilinin dudaklarını bir bütün olarak Bedahşân şehrine değişmeyeceğini, onun dudaklarının pahasının ancak dünya haracı olabileceğini dile getirmektedir:

La’l-i lebüne kim bahâ dünya harâcıdır

Hakkâ ben anı mülk-i Bedahşâna virmez⁴ Muhibbî, G. 2583/4

16. asrın önemli şairlerinden Fuzûlî (ö.1556) ise aşağıdaki rubaisinde kendi gözyaşlarını lâ’l olarak düşünmektedir. Rubaiye göre sevgilinin gam orduları âşğın ömür akçesini yağmalamıştır. Âşık sabr u sebat kılmasına rağmen derdine ilaç bulamamış ve göz bebekleri âşğın yanağına gözyaşı olarak kan dökmeye başlamıştır. Gözlerini Hindû, ruhsarını Rum ülkesine teşbih eden şairin ifadesiyle bu Hindû, Rum ülkesine haraç olarak lâ’l vermektedir:

Hayl-i gamun itdi nakd-i ömrüm târâc

Sabr ile müyesser olmadı derde ilâc

Ruhsârıma tökdi merdüm-i çeşmüm kan

Hindûyı görün lâ’l virür Rûma harâc Fuzûlî, Ru. 39

Misk- ‘anber

Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçlarının ve ayva tüylerinin rengi ve kokusu itibariyle misk ve ‘anbere teşbih edilmesi alışlagelmiş benzetmelerdendir. Tâcîzade Ca’fer Çelebi (ö.1515) Sultan II. Bayezid’e yazdığı misk redifli kasidesinde, sevgilinin anber saçan saçlarının memduhun eşğine Çin ve Hatâ haracı olarak misk getirdiğini söylemektedir:

Çîn ü Hatâ harâcî diyü âsitânuna

⁴ Bedahşân şehri ile ilgili yalnızca bu beyit tespit edildiğinden dolayı tekrara düşmemek için çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıca Bedahşân ile ilgili bir başlık açılmamıştır.

Yârün getürdi sünbül-i ‘anber-feşânı misk Tâcîzade Ca’fer Çelebi ,K.16/13

Şâhî mahlasıyla şiirler yazan Şehzâde Bayezid (ö.1562) ise aşağıdaki beytinde sevgilinin ayva tüylerinin Hıta miskinden haraç alsa bu duruma şaşılmayacağını zira sevgilinin ayva tüylerinin Hıta miskinden de daha güzel kokulu olduğunu ifade eder:

Şâhiyâ misk-i Hıtâdan dil-berün

Hatt-ı miskîni ‘aceb mi alsa bac

Şâhî (Şehzade Bayezid), G. 18/6

Şarap

Şeyh Gâlib (ö.1799), şarabı ve özelliklerini tanımladığı şarâb redifli gazelinde kan ve şarap arasında renk bağlamında bir ilgi kurmaktadır. Mitolojik kahramanlardan olan Cem’in şarabın mucidi olmasına da telmihte bulunan şair, kadehin kan pahası olarak Cem’in ülkesinden haraç aldığını ve bu haracın da şarap olduğunu ifade etmektedir:

Etdiği hûn-bahâ-yı çeşm-i kadeh

Mülk-i Cemden harâc yanî şarâb

Şeyh Gâlib, G. 19/5

Zühd/ Din

Karamanlı Nizâmî (ö.1494?), sevgiliyi padişah olarak konumlandığı aşağıdaki beytinde, padişahın âşğın gönlünden takva ve dinin hayalini talep etmediğini söyleyerek hükmettiği topraklarda vergi ve haraç almayı kaldıran bir padişah karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Padişahların haraç ve vergi almasının kanun olduğu vurgusunun tekrarlandığı beyitte şair, beytin birinci mısraındaki zühd ve din kavramları ile ikinci mısraındaki bâc u harâc kavramları arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Gönülde istemez oldı hayâl-i zühd ile dîni

Ne şâh olur ki ilinden götürdi bâc u harâc

Karamanlı Nizâmî, G. 124/3

Şair Lebîb (ö.1703) ise zâhid tipini eleştirdiği beytinde, ikiyüzlülüğü bir padişah olarak düşünür ve bu padişahın zâhidi ibadet ve takvadan muaf kıldığını ifade ederek zâhidin vergi ve haraç vermeden gezip yürüdüğünü söyler. Beyitte öşr ve harâc karşılığı olarak ibadet ve takva anlamındaki zühd kavramı dile getirilmektedir:

Şeh-i riyâ ana etmiş zemîn-i zühdü mu‘âf

Gezer yürür koca zâhid ne ‘öşr var ne harâc

Lebîb, G. 19/5

Haraç ile Birlikte Anılan Ülke ve Şehirler

Acem/ İrân

Sultan Ahmed Han hakkındaki kasidesinde Nefî (ö.1635), memduhun vekilinin Tatar askerine hanlık verdiğini; onun vezirinin İran padişahına denk olarak padişahı haraç aldığını dile getirerek Sultan Ahmed Han’ı övmektedir:

Geh bir vezîri şâh-ı Acem’den harâc alır

Geh bir vekîli asker-i Tâtâr’a hân verir

Nefî, K.4/38

Cânikli Hacı Ali Paşa’yı övmek için sunduğu kasidesinde Erzurumlu Zihnî (ö.1794-1797), Ali Paşa’nın keskin kılıcı ile İran’ı haraca kesmesini ve onların Anadolu’ya tüccar gibi gelmesini istemektedir.

Kes harâca hâsılı İrânı tîg-ı tîz ile

Gelsin ol mel‘ûn diyâr-ı Rûma sûdâger gibi

Erzurumlu Zihni, K.16/26

Çin, Hıta (Hoten), Maçın

Klasik Türk şiirinde Çin, Hıtâ (Hatâ, Hoten) ve Maçın, sevgilinin saç ve benleri ile renginden dolayı âhû, misk, müşk, nâfe gibi unsurlarla birlikte benzerlik oluşturacak şekilde bir arada anılmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 313). Muhyî (ö.1547), aşağıdaki beytinde sevgilinin benlerinin misk ve anber kervanlarından vergi aldığını, Maçın ve Hindistan'ın ise onun saçlarının kıvrımına haraç verdiğini söylemektedir. Şair vergi ve haraç kavramları vasıtası ile sevgiliye ait güzellik unsurlarını misk ve anberden daha üstün görmektedir:

Kârbân-ı misk ü 'anberden alur hâline bâc

Çin-i zülfine virür Mâçîn ü Hindistân harâc

Muhyî, G. 123/1

Hatâyî mahlası ile şiirler yazan Şah İsmail'in (ö.1524) beytinde haraç/vergi ile birlikte söz konusu edilen sevgilinin saçları değil onun ceylan gözleridir. Beyte göre sevgilinin saçları Çin hükümdarından taç alarak hükümdarlık vasfına ermektedir. Böylelikle onun âhû/ ceylan gözleri, ceylanları ile meşhur Hoten bölgesinden vergi almaktadır:

Tâ kim ol âhû gözün mülk-i Hotenden bâc alur

Şol hümâyûn zülfünüz Fağfûr-ı Çînden tâc alur

Hatayî, G. 88/1

Yine bir hükümdar şair olan Kanunî Sultan Süleyman (ö.1566) ise beytinde sevgilinin ayva tüyleri ve benleri ile birlikte haraç kavramından bahsetmektedir. Buna göre sevgilinin ayva tüyleri Hatâ ülkesini yağmalamakta ve onun benleri yedi ülkeden vergi toplamaktadır:

Hatun itdi Hatâ mülkini târâc

Yidi kışverden aldı benlerün bâc

Muhibbî, G. 325/1

Şeyhülislam Yahyâ (ö.1644) da sevgilinin saçlarının söz konusu edildiği beytinde, misk ile sevgilinin saç arasında bir kıyaslama yaparak bütün Çin haracının (misk, müşk) toplansa bile sevgilinin saçının bir telinin pahasına karşılık olamayacağını dile getirmektedir:

Çîn harâcî zülfinün bir târına olmaz bahâ

Müşterî olur dil-i şeydâ anı sünbül sanur

Şeyhülislam Yahya, G. 67/3

Rûm, Rûs

Klasik Türk şiirinde âşık tipi, sevgilinin cefası, verdiği eziyet ve ona kavuşamama gibi nedenlerle sürekli gözyaşı dökken ve aşk hastalığına tutulmuş olması münasebetiyle de benzi sararıp solmuş bir kimse olarak tasvir edilir. Kendilerini her zaman âşık tipi ile ilişkilendiren şairler de söz konusu bu durumu çeşitli şekillerde şiirlerine yansıtmışlardır. Aşağıdaki beytinde Celilî (ö.1566), gözyaşları ile gümüş, sararıp solmuş yüzü ile altın arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır. Şiirlerinde âşığın gözyaşlarını ve sararmış yüzünü vafettiği için şiirlerini altın ve gümüşten oluşan bir hazine olarak nitelendirmekte ve bu hazinenin Rum ve Rus ülkelerinden gelen haraç gibi olduğunu dile getirmektedir. Divan şiirinde mülk-i Rûm yahut diyâr-ı Rûm ile parlaklık ve beyazlığın vurgulandığı düşünüldüğünde şairin gözyaşlarını Rûm, sararmış yüzünü de Rus haracına teşbih ettiğini söylemek mümkündür:

Eşk-i sîmîn rûy-ı zer vafından eş'ârûm ne tan

Olsa gencîne harâc-ı mülk-i Rûm u Rûsveş

Celilî, G. 165/8

Şair Ravzî ise Rûmili oğlanı olarak tasvir ettiği güzelin, kendisine boyun eğdiğini ve kavisli olması sebebiyle râ harfine benzettiği kaşının Rum haracını getirdiğini ifade etmektedir:

Râ kaşî Rûm haracın götürür ey Ravzî

Râm olupdur yine bir Rûmili oğlanı bana

Ravzî, G.38/5

Habeş, Hindistan, Hindû, Bengal

Hindistan, siyah tenli insanların yurdu olması münasebetiyle klasik Türk şiirinde sevgilinin saçları ve benleri ile birlikte anılmaktadır, aynı zamanda bu ülke karabiberin vatani olarak da ele alınır (Yeniterzi, 2010, s. 315). Sevgilinin benlerini konu ettiği beytinde Celilî (ö.1566), onun saçlarının ucunda benlerini görenlerin sevgiliye dönüp “senin Hindistan haracı olan fülful(karabiber)in var” diyeceklerini iddia etmektedir:

Benlerin şeh dânesin zülfün ucunda dir gören

Mülk-i Hindistân haracı fülfulün vardır senün

Celilî, G. 198/4

Habeş, Bengal gibi ülkeler de siyah tenli insanların yurdu olması bağlamında aynı Hindistan örneğinde olduğu gibi klasik Türk şiirinde sevgilinin saçları ve benleri ile benzerlik ilgisi oluşturmak bağlamında ele alınmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 311). Muhibbî (ö.1566), sevgilinin güzellik unsurlarından saçlarını ve benlerini tasvir ettiği aşağıdaki beytinde Habeş ülkesi ve sevgilinin saçının teli; Hint ve Bengal haracı ile de sevgilinin benleri arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Şair, sevgilinin saçının bir teline Habeş ülkesi bağlansın, feda olsun der ve onun benlerine Hint ve Bengal haracının –beyitte belirtilmese de bu haraç fülfüldür-karşılık olamayacağını dile getirir:

Muhibbî zülf-i târına Habeş mülki tufeyl olsun

Bahâ olmaya hâline harâc-ı Hind ü Bengâle

Muhibbî, G. 3071/5

Fuzûlî (ö.1556) ise çin kelimesinin kıvrım anlamından hareketle sevgilinin saçlarını tuttuğu zaman Çin ülkesini fethettiği, sevgilinin beninden gönlünün muradını alsa Hint ülkesinden haraç aldığı varsayımında bulunmaktadır:

Bir perî zülfün dutup hâlinden alsan kâm-i dil

Tut ki Çin mülkini duttun Hindden aldı harâc

Fuzûlî, G. 49/5

Fireng/ Firengistan

Sultan III. Selim’e sunduğu kasidesinde Sünbülzâde Vehbî (ö.1809), padişahın bir kulunu göndererek Frenk ülkesine cizye evrağı dağıttırmasını oradaki krallardan haraç almasını isteyerek haraç/ vergi kavramı üzerinden padişahın kudretini vurgulamakta ve padişahı övmektedir:

Bir kulun gönder kırallardan harâc alsın varıp

Cizye evrâğın tağıtsın hep Firengistân’ına
K.22/45

Sünbülzade

Vehbî,

Esrar Dede (ö.1796) ise beytinde Frenk ülkesinden gelen verginin şarap olduğunu söylemektedir:

Künc-i mugbeçe ya’ni Mesîhâne

Bâc-ı mülk-i Fireng ya’ni şarâb

Esrar Dede, G.26/4

Keşmir, Kâbil, Zâbil

Şah İsmail Hatâyî (ö.1524), sevgilinin yanaklarının ve saçlarının Hıta, Çin ve Zâbil’den anber kokusunu getirdiğini ifade ettiği beytinde, bu güzellik unsurlarının böylelikle Keşmir ve Kâbil’den vergi aldığını dile getirmektedir:

Ruh u zülfün ki bâc almış bugün Keşmîr ü Kâbilden

Getürmiş ‘anberîn bûyî Hıtâ vü Çîn ü Zâbilden

Hatayî, G. 323/1

Mısır

Klasik Türk şiirinde Mısır çeşitli yönleri ile söz konusu edilen ülkelerden biridir. Söz konusu edilmesinin bir nedeni de ülkede üretilen şeker kamışlarıdır. Muhyî (ö.1547) de sevgilinin dudağının Rûmî (Anadolu) şekeri olduğunu dile getirerek Mısır’a özgü şekerden haraç aldığını sevgilinin dudağı ile şeker arasında yaptığı kıyaslama ile ifade etmektedir:

Nice Rûmî kanddür şîrîn lebün

Kim alur Mısırî şekerlerden harâc

Muhyî, G. 125/5

Erzurumlu Zihnî (ö.1794-1797), kahve redifli gazelinde sevgili ile sohbet etmenin başlangıç vesilesi olması münasebetiyle değerini bilenler için kahvenin Mısır ve Rum haracından daha değerli olduğunu söylemektedir:

Olur bâdî edâ-yı sohbet-i cânâne ey Zihnî

Harâc-ı Mısır u Rûmî ehli yanında değer kahve

Erzurumlu Zihni, G. 290/5

Bağdad, Bahreyn

Klasik Türk şiirinde Bahreyn incileri ile şöhret kazanmıştır (Yeniterzi, 2010, s. 308). Sultan Murad Han hakkındaki kasidesinde Nev’î-zâde Atâyî (ö.1635), memduhun cevherler saçan gönlü ve elinin yanında Bahreyn ülkesinden gelen haracın ve Bağdat’tan gelen hediyelerin talaş gibi olduğunu söyleyerek padişahı cömertliği bağlamında övmektedir:

Tirâşedür dil ü dest-i güher-feşânından

Harâc-ı hitte-ı Bahreyn ü tuhfe-i Bağdâd

Nev’î-zâde Atâyî, K.21/42

Sonuç

Sosyal hayatın klasik Türk edebiyatına yansımaları konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmamız oluşturulurken haraç ile ilgili yapılan araştırma sonunda tespit ettiğimiz klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllarından kırk bir şairin beyitleri örneklem olarak seçilmiştir. *Haraç ile ilgili bazı özellikler* başlığıyla verilen bölümünde haracın/ verginin hangi özellikler ile şiirlere yansıdığı tespit ve tahlil edilmiştir. Buna göre haracın Müslümanlardan alınmadığı, gayrimüslimlerden alındığı; taç sahibi olanın yani hükümdarın haraç alma yetkisi bulunduğu, Osmanlı devletinde haraç/ vergi almanın kanun olduğu, yoksullardan ve düşkünlerden haraç alınmadığı, tüccarların haraç ödemek zorunda oldukları gibi haraca dair özelliklerin beyitlere yansıdığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci kısmını oluşturan ve *Haraç ile birlikte anılan metalar* başlığını taşıyan bölümde somut unsurların yanı sıra soyut unsurların da haraç karşılığı olarak alınıp verilebileceği beyitlere yansımıştır. Buse, can, gam, eziyet, yakut taşı veya sevgilinin dudağı, misk, anber, şarap, zühd-takva ve din haraç olarak alınıp verilen metalar olarak tespit edilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgili tipini daha çok acımasızlığı sebebiyle kâfir olarak nitelendiren âşıkların/ şairlerin sevgiliden haraç olarak bekledikleri bir busedir. Bununla birlikte sultan ve padişah olarak da düşünülen sevgiliye vermek zorunda oldukları haraç ise canlarıdır. Âşığın kendisini aşkın padişahı olarak konumlandığı beyitlerde de kendisine verilen haraç gam ve eziyet olacaktır.

Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler başlığındaki üçüncü bölümünde ise Acem, Çin, Hıtâ, Hoten, Maçın, Rûm, Rûs, Habeş, Hindistan, Hindû, Bengal, Firengistan, Keşmir, Kâbil, Zâbil, Mısır, Bağdad ve Bahreyn gibi ülke ve şehirlerin şairlerin şiirlerine yansıdığı

görülmüştür. Bu ülke ve şehirlerin meşhur özelliklerinin haraca konu olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Çin, Hıta, Hoten ve Maçın söz konusu olduğunda haraç genellikle misk ve anberdir ki bu haraç sevgilinin saçlarının kıvrımları ve kokusu yanında az bile kalmaktadır. Şairler eğer Habeş, Hindistan, Hindu ve Bengal'den bahsediyorlarsa buradan gelen haraç genellikle fülful (karabiber)dür. Bu da sevgilinin yüzündeki ben ya da benler ile benzerlik oluşturmaktadır. Fireng ya da Firengistan'dan gelen haraç tabii ki şarap; Mısır'dan gelen haraç ise şekerdir. Bu da sevgilinin şîrîn dudakları ile benzerlik oluşturacak şekilde beyitlere yansımıştır.

Klasik Türk edebiyatının teşekkül ettiği farklı yüzyıllar ve farklı coğrafyalar ile ilgili özellikle sosyal hayatın unsurlarını tematik olarak inceleyecek ve tespit edecek bu gibi çalışmaların Klasik Türk edebiyatının derin anlam dünyası ayrıntılı olarak gün yüzüne çıkarmaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (hızl). *Ahmedî dîvanı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akkuş, M. (hızl). (2018). *Nefî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (hızl). (2018). *Mihri Hâtun dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (hızl). (2020). *Muhyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0>
- Avşar, Z. (hızl). (2017). *Revânî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (hızl). (2017). *Ravzî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (hızl). (2018). *Ramazan Behiştî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Bayak, C. (hızl). (2017). *Şehabî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>
- Bilgin, A. (hızl). (2017). *Nigârî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0>
- Boz, E. (hızl). (2017). *Hakikî dîvânı*. Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın.
- DİA, (Komisyon). (1997). Haraç (Osmanlı Devleti). *İslâm Ansiklopedisi*, C.16. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eren, A. (hızl). (2017). *Mehmed Sıdkî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>
- Erkal, M. (1993). Cizye. *İslâm Ansiklopedisi*, C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ersoy, E. (hızl). (2017). *Münirî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
- Erünsal, İ. E. (hızl). (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Gürgendereli, M. (hızl). (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- Horata, O. (hızl). (2019). *Esrâr Dede dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0>
- İnalçık, H. (1993). Osmanlılar'da Cizye. *İslâm Ansiklopedisi*, C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- İpekten H. (hızl). (2020). *Karamanlı Nizâmî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>
- İpekten, H. (hızl). (2019). *Nâ'îlî-i Kadîm dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- Kallek, C. (2003). Meks. *İslâm Ansiklopedisi*, C.23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaplan, Y. (hızl). (2019). *Fevzî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0>
- Karaköse, S. (hızl). (2017a). *Nev'î-zâde Atâyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- Karaköse, S. (hızl). (2017b). *Sa'id Giray dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0>
- Kavruk, H. (hızl). (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (hızl). (2017). *Azmîzâde Hâletî dîvânı*. Erişim tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (hızl). (2020). *Osman Nevres dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0>
- Kazan Nas, Ş. (hızl). (2018). *Celilî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>
- Kılıç, F. (hızl). (2018). *Şâhî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0>
- Kırbyık, M. (hızl). (2017). *Kâtib-zâde Sâkîb dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (hızl). (2017). *Lebib dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Macit, M. (hızl). (2017). *Hatâyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/hatayi-divani_624.aspx
- Macit, M. (hızl). (2018). *Erzurumlu Zihnî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihni-divanipdf.pdf?0>
- Mengi, M. (hızl). (2020). *Mesihî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0>
- Mermer, A. (hızl). (2020). *Karamanlı Aynî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Okçu, N. (hızl). (2011). *Şeyh Gâlib dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>
- Özyıldırım, A. E. (hızl). (1999). *Hamdullah Hamdî divanı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>
- Parlatır, İ. (hızl). (2014). *Fuzulî Türkçe divan*. Ankara: Akçağ.
- Saraç, M. A. Y. (hızl). (2004). *Emrî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür (Osmanlılar). *İslâm Ansiklopedisi*, C.34. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tarlan, A. N. (hızl). 1992). *Ahmet Paşa divanı*. Ankara: Akçağ.
- Taş, H. (hızl). (2017). *Vahyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0>
- Ünver, N. (hızl). (2020). *Gelibolulu Sürûrî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951,gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0>
- Yavuz, K. ve Yavuz. O. (hızl). (2016). *Muhibbî dîvânı- bütün şiirleri*, C.1-2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

-
- Yekbaş, H. (hızl). (2020). *Sehî Bey dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>
- Yeniçeri, C. (1991). *Bâc. İslâm Ansiklopedisi*, C.4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yenikale, A. (hızl). (2017). *Sünbülzâde Vehbî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk şiirinde ülke ve şehirlerin meşhur özellikleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*. 3 (15), ss. 301-334.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Kilisli Rıfkî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ Methiyeleri

Kesdel, Tekfur and Kızıldağ Praise of Rıfki of Kilis

Enes YILDIZ^{a*}

^a Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3614-579X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Nisan 2021

Kabul tarihi: 11 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk edebiyatı,

Şehir şiirleri,

Rıfkî,

Methiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 21, 2021

Accepted September 11, 2021

Keywords:

Classical Turkish literature,

Urban poems,

Rıfkî,

Praise

ÖZ

Yaklaşık altı yüzyıl boyunca çeşitli tür ve tarzlarla varlığını sürdüren klasik Türk edebiyatında bir şehri veya bir yerleşim yerini konu alan birçok eser mevcuttur. Edebi eserler olmanın yanında konu edindiği şehrin tarihine ve kültürüne de kaynaklık edebilecek bu eserlerde, genel olarak söz konusu şehir, tabiat güzelliklerinden mimari eserlerine, güzellerinden meşhur kişilerine kadar birçok yönden methedilir. Ancak şehir konulu eserler içerisinde az da olsa mersiye ve hicivler de bulunmaktadır.

Bu çalışma, XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Kilisli Rıfkî'nin Dîvânı'nda yer alan Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ methiyeleri üzerinedir. Çalışmamızda öncelikle şehir şiirleri ve özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Ardından Rıfkî'nin hayatı ve bilinen tek eseri olan Dîvân'ı kısaca tanıtılacaktır. Yazının asıl bölümünde ise Rıfkî'nin Dîvânı'nda yer alan ve daha önce üzerine çalışma yapılmamış Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ methiyeleri şekil ve içerik olarak incelenecektir. Makalenin sonunda mezkûr şehir şiirlerinin transkripsiyonlu metni ve tıpkibasimleri da okuyucuların istifadesine sunulacaktır.

ABSTRACT

There are many works about a city or a settlement in classical Turkish literature, which has existed in various genres and styles for about six centuries. In these works, which can serve as a source for the history and culture of the city it deals with as well as being literary works, the city in question is praised in many ways, from its natural beauties to its architectural works, from its beauties to its famous people. However, there are also few elegies and satires among the works on the city.

This work is about the praises of Kesdel, Tekfur and Kızıldağ in the Dîvân of Kilisli Rıfkî, one of the 17th century divan poets. In our study, first of all, information about city poems and their characteristics will be given. Then, Rıfkî's life and his only known work Dîvân, will be briefly introduced. In the main part of the article, the praises of Kesdel, Tekfur and Kızıldağ, which are included in Rıfkî's Dîvân and have not been studied before, will be examined in terms of form and content. At the end of the article, the transcribed text and facsimiles of the aforementioned city poems will be presented to the readers.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: enesedebiyat@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

There are verse and prose works written on cities in classical Turkish literature. Urban poems that are mostly written in ode, gazel and small mesnevi verse can be titled or not. City descriptions can be included in the nisp-teşbib in the odes, or in the whole poem. At the same time, the name of the city may be redif in city poems written with ode and gazel verse. There are also many poems where the name of the city is not redif. The poems of the city are: Ahmedi's Bursa, Rüşenî's Aydın, Tâli'î's Egypt, Mihrî Hatun's Ladik, Fuzulî's Baghdad, Ulvî's Manisa, Hayâlî Bey's Edirne, Nâ'îlî's Edirne, Nâbî 's Medina, Nefî's Edirne, Şeyhülislam Yahya's Edirne, Aleppo, Baghdad and İstanbul, Mâlî's Chios Island, Muğla, İzmir, Bursa and İstanbul, Nedîm's İstanbul Seyyid Vehbî's Manisa can be given as examples.

We can see city poems in mesnevis other than divans. For example, İstanbul in Tâcî-zâde Cafer Çelebi's mesnevi named Heves-nâme, Saray in Mûyî's mesnevi named Nâlân u Handân, Budin in Vücûdî's Şâhid-i Ma'nâ, Foça in İntizâmî's Tuhfetü'l-İhvân, İstanbul praise in Nâbî's work titled Hayriyye can be cited as an example.

In divan literature, prose works are also given in addition to city poems written in poetry forms such as odes, gazel, small mesnevi, kit, and mesnevi. City poems are related and intertwined with some genres and styles due to their content. Chief among these is the sehrengiz. Besides, urban poems are related to genres and styles such as "kudumiye, bahariye, dâriye, bilâdiyye, sûkiyye, sahilnâme, verse letter". As far as we can see, the main themes of the city poems, which can constitute a literary genre, constitute "praise, satire, complaint and elegance". The vast majority of city poems are praise.

Although there are examples with different characteristics, it is seen that four basic elements are included in the city poems, which are generally written to praise cities and depict their beauty. These are: descriptions of natural beauty, city dwellers, architectural works and events. If we look at the contents of the city praise, we first see that the natural beauties of the city such as "garden, lawn, sea and sea coasts, mountains, bird beds, air, water, stones, soil ..." are described. Secondly, depictions and praises of architectural structures such as "castles, fortresses, mosques, pools, palaces, and hot springs" in the city are frequently seen in city poems. In addition to these, "cypress-tall and white-skinned beauties, scholars, poets, religious personalities, clerics, philanthropists" also appear in praise. The content of urban poems is not just praise. Even though the number of them is small, there are also poems of elegies and complaints that express the sadness of the loss of cities, and satire the cities and their people and express complaints from them. In some urban poems, poets also indicate the occasion and why they wrote their poems. The first of these is undoubtedly the desire of the poet to praise his country. City poems, with their rich and colorful content, can be a source of the history and culture of a city as well as being literary texts.

Rıfkî of Kilis, XVIII. century divan poets. Rıfkî was born in Kilis. He migrated to the city of Adana with his father at a young age and studied science and resided in this city for many years. Later, after some travels to the Egyptian and Greek sides, he returned to the city of Adana and died there in 1782. The only known work of the poet is his Divan. The only copy we have of Divan now, Balikesir Mutasarrıf Ömer Âli Bey Manuscript Library, registered at the archive number 394.

Urban poems have an important place in the Rıfkî's Divan. The poet wrote eulogies about the cities / settlements he visited and expressed his desire to go. These praises are on Kesdel, Tekfur and Kızıldağ. All the poems Rıfkî wrote about Kesdel, Tekfur and Kızıldağ are in the form of praise. In the praise, the "natural beauties" of the mentioned place are the subject. When we compare it with other city poems, Rıfkî praises the place in question with similar similes, suggestions and metaphors in his praises.

Kesdel is a forested recreation area and a plateau in Konya's Kadinhani district. When we look at the content of the Kesdel ode, we see that the poet praises Kesdel's "air, water, gardens, plateaus, wind, birds with beautiful voices, coolness, people with knowledge and talent" directly or with various similes and metaphors. Tekfur is probably Tekirdağ. While the poet praises Tekfur and beauties, he simulates with the elements of "vineyard, İrem, sky, anber, Kevser, dilber and his throne". Kızıldağ is a plateau in the Karaisalı district of Adana. Rıfkî wrote an ode and an gazal about Kızıldağ. The poet praises the "air, water, gardens, rivers, fountains" of this plateau with various similes and metaphors in Kızıldağ praises.

As can be seen, Rıfkî praised the "natural beauties" and what it contributes to people" of the city, which is the subject of "descriptive expression" in all city poems. Rıfkî, who uses a fluent language without hardship, frequently used the arts of simile, metaphor and telmih in these praises. With this study, four new poems were added to the urban poetry literature.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında bir şehri veya bir yerleşim merkezini konu alan; methiye, hiciv, mersiye muhtevalı manzum veya mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler içerisinde ise en çok şehirlerin övüldüğü şehir şiirleri bulunmaktadır. Divanlarda şehir şiirlerine kaside, gazel, musammat, küçük mesnevi ve rubâi gibi hemen hemen bütün nazım şekilleri kullanılarak yer verilmiştir. Daha çok kaside, gazel ve küçük mesneviyle yazılan şehir şiirleri, şairin tercihinine göre başlıklı veya başlıksız olabilir. Kaside veya gazel nazım şekliyle yazılan şehir şiirlerinde şehir isminin redif olarak kullanıldığı birçok şiir bulunmaktadır. Divanlarda yer alan şehir şiirlerine şu manzumeleri örnek¹ olarak verebiliriz: “Sultan Veled’in Konya, Aksaray, Kayseri, Kütahya (Güler, 2016; Şimşekler, 2018), Ahmedî’nin Bursa (Akdoğan, 2018, s. 87), Rûşenî’nin Aydın, Bursa, Tebriz (Tavukçu, 2005, s. 226, 230, 286), Tâli’î’nin Mısır (Gedik, 2019), Mihri Hatun’un Ladik (Arslan, 2007, s. 327), Fuzûlî’nin Bağdat (Akyüz, 2000, s. 76), Ulvî’nin Manisa (Çetin, 1993, s. 578), Mahmud Efendi’nin Konya, İstanbul, Edirne (Erdoğan, 2012, s. 316), Hayâlî Bey’in Edirne (Tarlan, 1992, s. 262), Nâ’îlî’nin Edirne (İpekten, 1970, s. 68), Nâbî’nin Medine, Halep ve Manisa (Bilkan, 1997, s. 146, 467, 535), Nef’î’nin Edirne (Akkuş, 1993, s. 62, 337), Şeyhülislam Yahya’nın Edirne, Halep, Bağdat, İstanbul (Kavruk, 2001, s. 67, 219, 335, 379, 407), Mâlî’nin Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa ve İstanbul (Akgül, 2013, s. 264), Nedîm’in İstanbul (Macit, 1997, s. 85), Rıfkî’nin İstanbul (Gülhan, 2018, s. 96), Seyyid Vehbî’nin Manisa (Dikmen, 1991, s. 516).”

Şehir şiirleri sadece divanlarda değil mesnevilerde de bölüm olarak bulunabilir. *Heves-nâme*’deki İstanbul methiyesi, mesnevilerde yer alan şehir şiirlerine güzel bir örnektir. (Gökalp, 2006, s. 117). Yine Mûyî’nin *Nâlân u Handân* adlı mesnevisinde “*Der Medh-i Şehr-i Sarây*” başlığı altında 31 beyitlik bir Saray methiyesi (Gökalp, 2009, s. 199), Vücûdî’nin kaleme aldığı *Şâhid-i Ma’nâ* adlı mesnevisindeki “*Der-Vasf-ı Budun*” başlıklı Budin methiyesi (Gök, 2017), İntizâmî’nin *Tuhfetü’l-İhvân* adlı mesnevisindeki Foça methiyesi (Şahin, 2020) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Nâbî’nin *Hayriyye* adlı nasihatnâmesindeki “*Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul*” başlıklı bölüm (Kaplan, 2019, s. 72) ve *Hayriyye*’ye nazire olarak kaleme alınan *Fehmînâme* adlı mesnevindeki (varak no: 15a-16b) İstanbul hicvi ve Kahire methiyesi de mesnevilerde yer alan şehir şiirlerine örneklerdir.

Divan edebiyatında şehirlerle ilgili manzumeler yanında mensur eserler de vardır. Örneğin Süreyya A. Beyzadeoğlu, “*Hasan Çelebi Tezkiresindeki Şâirlerin Şehirlere Göre Tasnifi ve Şehir Tasvirleri*” adlı çalışmasında Hasan Çelebi tezkiresindeki şehir tasvirlerini ele almıştır (Beyzadeoğlu, 2001). *Riyâz-ı Belde-i Edirne*’de *Ravzatü’l-Eş’âr fî Vasfî Edirne* bölümünde Edirne ile ilgili mensur bir bölüm vardır (Adıgüzel ve Gündoğdu, 2014, s. 883). Latifi’nin “*Evsâf-ı İstanbul*”u da mensur eserlere örnektir (Suner Pekin, 1977).

Şehir şiirleri; muhtevaları gereği bazı tür ve tarzlarla ilişkili ve iç içedir. Bunların başında *şehrengizler* gelir (Karaca, 2018). Şehrengizlerin asıl yazılma amacı konu edilen şehrin güzellerinin tasviridir. Bazı şehrengizlerin girişinde güzellerin yaşadığı yer olması nedeniyle şehir övgüleri de olabilir.

¹ Merhum Mehmet Arslan “*Divan Edebiyatında Şehirler Üzerine Yazılan Şiirler ve Bunlar Arasında Amasya Şiirleri*” adlı emek mahsultü çalışmasında divan, mesnevi ve mecmua taramaları sonucunda hangi şairin hangi şehre hangi nazım şekliyle şiirler yazdığının dökümünü vermiştir. Şehir şiiri örneklerini görmek açısından bu çalışma son derece önemlidir (Arslan, 2018).

Şehir methiyelerinin yanında “mekân/yerleşim yeri merkezli” bilâdiyyeler (Kurnaz, 1997, s. 232-233; Kaplan, 2020), sahilnâmeler (Demirkazık, 2009, s. 51; Kaplan, 2015; Pala, 2003, s. 399; Öztoprak, 2004), sûkiyye (Yazıcı, 2018, s. 122), mesâir, miyâhiyye gibi türler de şehir şiirleri ile birlikte değerlendirilir.

Şehir şiirlerinin ilişkili olduğu türlerden biri de *kudûmiyelerdir*. Kudûmiye türü ile ilgili yapılan bir çalışmada şunlar söylenir:

Edebî bir terim olarak kudûmiye; büyük ve önemli bir zâtın seferden dönmesi veya bir şehre teşrifi vesilesiyle yazılan, avdetin veya teşrifin tebrik edilip şairin ve halkın duygularının yansıtıldığı, dönen veya teşrif eden kişinin methedildiği manzumelere denir (Batur ve Yıldız, 2019, s. 260). Memduh “av, gezinti, vazife veya sefer” gibi nedenlerle bir şehre gittiklerinde şairler bu teşrifi kutlamak, hediye sunmak, gelen kişiyi övmek ve memduhtan yardım istemek için kudûmiyeler sunmuşlardır. Bu şiirlerde teşriften duyulan mutluluk yanında, gelen kişiye şehri tanıtmak amacıyla şehirle ilgili bilgiler de verirler. Şairler teşriyeyelerinde aynı zamanda şehri methederler, şehri ve insanlarını çeşitli vesilelerle manzumelerinde konu edinirler ve böylece en güzel “hoş geldin/hoş âmedi” hediyelerini sunmaya çalışırlar. Bu noktadan şehir şiirleri tebrik şiirine döner (Batur ve Yıldız, 2019, s. 262).

XVII. yüzyıl divan şairlerinden Nef’î’nin, Sultan Murat’ın Edirne’ye gelmesi vesilesiyle yazdığı kudûmiyesi şöyledir. Bu gazel kudûmiye ve şehir şiirleri arasındaki ilişkiyi örneklendirmektedir:

Nice dilşâd olmasınlar şeyh u şâb-ı Edrine
Şehri teşrif etdi Şâh-ı kâm-yâb-ı Edrine

Sâyesinde şenliğe yüz tutdu sertâser yine
Oldu yeksân cây-ı ma‘mûr u harâb-ı Edrine

Ol kadar etdi sirâyet feyz-i hulk u meşrebi
Kevser ü müşk oldu hep âb u türâb-ı Edrine

Nûkhet-i hulkuyla hoş-bûy oldu hâki ol kadar
Rûmu Çîn etdi şemîm-i müşk-nâb-ı Edrine

Meşreb-i şûhunda bir sır var ki te’sîr eylese
Zâ’i olmaz haşre dek keyf-i şarâb-ı Edrine

Yaraşır Nef’î bu şi‘r-i âbdârî ‘âleme
Ber-güzâr eyleser mânend-i gülâb-ı Edrine

Açdı hurrem etdi zîra gül gibi endişesin
İltifât-ı pâdişâh-ı Cem-cenâb-ı Edrine

Makdemiyle Edrine tahtın müşerref edeli
Oldu her iklîme gâlib âb u tâb-ı Edrine

Hazret-i Sultân Murâd-ı kâmrân kim hak vere
Eyleye devletle zevk-i bî-hisâb-ı Edrine (Akkuş, 1993, s. 337-338)

Şehir şiirleri, *bahariyye* türü ile de ilişkilidir. Şehir şiirlerinde bir zaman veya mevsim söz konusu olursa bu her zaman bahar olur. Şiire konu olan şehir/yerleşim yeri methedilirken

tabiatın en canlı olduğu zaman olan bahar mevsimi üzerinden bir tasvirle övgüler yapılır. Bu tasvirlerde bahariyye türünde gördüğümüz gibi *cihan taze bir can bulmuş, çiçekler açmış, her yer yemyeşil, ırmaklar çağlamakta ve kuşlar ötmektedir*. Örneğin Şeyhülislam Es’ad, Edirne gazeline (Doğan, 1997, s. 199) şehri bahar mevsimiyle över:

Gül mevsiminde Edrinenin hoş hevâsı var
Şâdî-fezâ-yı tab’ olacak sad fezâsı var

Gülşen-tırâz-ı nüzhet olan tâze verdinin
Mânend-i ‘andelîb hezâr âşinâsı var

Her zıll-ı şâhı bir feraha dâl nahlinin
Ser-tâ-be-pâ neşât bu câyın orası var

Sanman ki nev-şüküfte zemîninde câ-be-câ
Ezhâr-ı müşk-bâr-ı tarâvet-nümâsı var

Gelmiş o câya sâye salup şâhid-i bahâr
Düşünde bir çiçekli müferrih kabâsı var (Şeyhülislam Es’ad, G. 54/1-9)

Şehir şiirleri kısmen de olsa edebî bir tarz olan *manzum mektuplarla* da ilişkilidir. Şairler bazı mektuplarda gurbet acısını ve sıla özlemini ifade için şehir övgülerine yer verirler. Bu noktadan mektupların bu kısımlarını şehir şiirleri içerisinde değerlendirmek gerekir. Örneğin Mîrzâ-zâde Sâlim, İshak Efendi’ye gönderdiği manzum mektubunda İstanbul ve semtlerini metheder (İnce, 1994, s. 221). Ramî’nin “*Şâm-i Cennet-meşâmdan Şu’arâ’-yı Dârû’s-Saltana-i Rûma İrsâl Olunan Mektûb-ı Dürer-bârdur*” başlıklı mektubu bulunmaktadır (Hamami, 2001, s. 218). Şair, mektubun girişinde rûzgâra seslenerek “*Geçüp andan ser-â-pâ şehri-i İstanbulu seyr eyle.*” demiş ve İstanbul methiyesine başlamıştır. Râmî, manzum mektubun bu kısmında birçok yönüyle İstanbul’u tasvir eder:

Nedür gör mülk-i Rûm içre o şehri-i vüs’at-ârâyı
Seyâhatde anun seyriyle tekmîl eyle noksânun (Râmî, Kıt’a, 30/5)

Nedür ol kesret-i ni’met nedür ol vefret-i ‘işret
Behişt-i câvidânıdur meger bu köhne dünyânun (Râmî, Kıt’a, 30/8)

Nedür ol gûşe gûşe her taraf etrâf-ı deryâda
Mukâbil birbirine kesreti gülzâr ü büldânun (Râmî, Kıt’a, 30/11)

Nedür ol pür-letâfet bâğlar ol lâleler güller
Nedür yir yir o kasr-ı dil-güşâsı her gülistânun (Râmî, Kıt’a, 30/13)

Nedür kat kat o bâlâ-hâneler yir yir nemîmenler
Nedür ol gûşe gûşe bezm-i rûh-efzâsı yârânun (Râmî, Kıt’a, 30/21)

Şehir şiirlerinin ilişkili olduğu türlerle ilgili son olarak “*dâriyye/kasriyye*”lere değinmemiz gerekir. Dâriyye/kasriyyeler, devlet büyüklerinin saray, köşk, kale, cami gibi mimari yapılarının tasvir edildiği edebî türlerdir. Şehir şiirlerinin içerisinde konu edinilen saray, kale, köşk, cami gibi yapıların tarif ve tasviri dâriyyelerle şehir şiirlerini ilişkilendirir.

Edebî bir tür teşkil edebilecek şehir şiirlerin ana izleklerini görebildiğimiz kadarıyla “*methiye, hiciv, şikâyet ve mersiye*” oluşturur. Şehir şiirlerinin büyük çoğunluğu methiyedir (Batislam, 2009, s. 485). Şehir methiyelerinin muhtevalarına bakarsak öncelikle şehrin veya yaylanın “*bahçe, çimenlik, deniz ve deniz kıyıları, dağlar, kuş yatakları, hava, su, taşlar, toprak...*” gibi tabiat güzelliklerinin anlatıldığını görürüz. Tabiat tasvirlerinde ortak bir anlam dünyası oluşmuştur. Özellikle doğa unsurlarının sıfatları ve doğa olayları ile ilgili teşbihler birbirine çok benzer. Şehir şiirlerinde ikinci olarak şehirdeki “*kale, hisar, cami, havuz, saray, kaplıca*” gibi mimari yapıların tasvir ve övgüsü sıklıkla görülür. Bunların yanında şiire konu olan şehre kıymet ve güzellik katan “*selvi boylu ve beyaz tenli güzeller, âlimler, şairler, dinî kişilikler, ârifler, fâzıllar*” da methiyelerde karşımıza çıkar. Şehir şiirlerinde bir şehrin veya yerleşim yerinin kendine has bir özelliğini veya meşhur bir yönünü ele alan şiirler de vardır. Örneğin; Mehmet Rıza Kızanlık’ın elmalarını, Ubeydî ise Eski armutlarını metheder (Kurnaz, 1997, s. 255, 261). Dürrî de Gümölcine’nin özellikle yaylasını ve sularını över (Kılıç, 2010, s. 47).

Divan şiirlerinde sadece şehir methiyeleri yoktur. Sayısı az da olsa şehir mersiyeleri (Boşkov, 1980), şehir veya mukimlerini hicveden, onlardan şikâyetleri dile getiren hiciv ve şikâyet şiirleri de vardır. Arpaemînizâde Sâmî’nin Edirne (Kutlar, 2011), Ravzî’nin Dukakin (Aydemir, 2009), Mâlî’nin Muğla/Menteşe (Akgül, 2013), Cemâlî’nin Arnavutluk (Gökâl, 2006, s. 18), Hakîkî’nin Karaman (Kaplan, 2016), Kayserili Remzî’nin İstanbul (Fehmînâme, varak no: 15b-16b) manzumeleri bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca Nâbî bir rubâisinde “*Bilmem ki ne var harâbe-i Edrene’de*” diyerek her sene bir iki kez gittiği Edirne’yi kötüler (Bilkan, 1997, s. 1224). Seyyid Vehbî de bir rubâisinde Menemen halkını yılan ve akrebe benzeterek hicveder (Dikmen, 1991, s. 719).

Bazı şehir şiirlerinde şairler şiirlerini hangi vesileyle, niçin yazdıklarını da belirtirler. Bunların başında şüphesiz şairin memleketini methetme isteği gelir. Şehir şiirlerinin hangi sâiklerle yazıldıklarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Şairin doğduğu, büyüdüğü veya yaşadığı yeri methetme arzusu.
2. Şairin gezdiği ve güzel bulduğu yeri anlatma isteği.
3. Şairin tayin veya görev vesilesiyle gittiği yeri anlatma isteği.
4. Vuslat arzusunu ifade etme isteği.
5. Dinî duyarlılıkla kutsal şehirleri anlatma isteği.
6. Sürgün vesilesiyle gittiği yeri anlatma isteği.
7. Şairin kendi penceresinden bir şehirle ilgili şikâyet ve yergilerini dile getirme isteği.

Şehir şiirleri zengin ve renkli muhtevalarıyla başta edebî birer metin olmalarının yanında bazı faydaları ve işlevleri vardır. Şehir şiirlerinin fayda ve işlevlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Şehir şiirleri canlı ve renkli tasvirleriyle Osmanlı şairlerinin mekân algısını ortaya koyması noktasından önemli edebî metinlerdir.
2. Şehir şiirleri içerdiği bilgilerle konu edildiği mekânın şehir tarihi araştırmalarına katkıda bulunabilir.
3. Şehir şiirleri ilişkili olduğu tür ve tarzlarla birlikte günümüzde yok olmuş cami, saray, havuz gibi mimari yapılarla ilgili bilgilerin günümüze ulaşmasında yardımcı olabilir.

4. Şehir şiirleri, şairlerinin hayatları özellikle doğdukları, büyüdüğü, yaşadıkları ve gezdikleri yerler hakkında bilgilere ulaşmamızda yardımcı olabilirler.
5. Şehir şiirleri; hava, su, dağ, deniz, yayla... gibi bir şehrin coğrafi özellikleri hakkında bilgiler verebilir.
6. Şehir şiirleri konu aldığı şehirdeki şair, âlim, hoca gibi önemli ve ünlü kişiler hakkında bilgiler ihtiva edebilir.
7. Bazı şehir şiirleri vesilesiyle şairin algı ve bakış açısıyla yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili bilgilere ulaşabiliriz.

1. XVIII. Yüzyıl Divan Şairlerinden Kilisli Rıfkî

Kilisli Rıfkî, XVIII. yüzyıl divan şairlerindedir. Rıfkî ile ilgili bilgi veren tek biyografik kaynak olan *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*'da şunlar söylenir:

“Keliz'de tevellüd idüb sefer-i sininde pederiyle Âdana şehrine hicret ve tahsili 'ilme iştigâl nice zamân anda ikâmet ve ba'de Mısır ve Rum caniblerine bir mikdâr seyâhatden sonra yine Âdana şehrine rica'at ve anda toksan yedi senesi 'azim-i cennet etmiştir. Târîh-i Surûri: “Bekâda Hak ide Rıfkî fakîre en'amı. 1197.” Giryê'ül manzar, kösec lihye, esmer alun, 'ucûbe-peyker, reis'ül zekayâ sâhib, zihn-i sakıb, 'âlim ü fazl-ı kemâl gazabından tab'ı, eh-hâciye mâ'il bir zât imiş. Beş cüz' mikdârı dîvânı var imiş. Latif ta'lik hattı olduğundan daima divanını tahrîr ile iştigâl imiş” (Çınarçı, 2007, s. 61).

Bu tezkirede zikredilen bilgilere göre Rıfkî, Kilis'te doğmuştur. Rıfkî daha küçük yaşta iken Adana'ya gelmiş, eğitimini Adana'da sürdürmüştür. Uzun yıllar Adana'da kalan şair, şiirlerinden anladığımızı göre bir müddet Mısır ve Rum taraflarına seyahat etmiştir. Rıfkî, Adana'da 1197/1782-83 yılında ölmüştür. Arif Hikmet Bey, Rıfkî ile ilgili şu bilgileri de aktarmaktadır: “Çirkin, kara yağız, köse, tuhaf çehreli; çok zeki, hafızası güçlü, âlim, erdemli ve çok öfkeli olduğundan yaratılışı hicve yatkın bir kişi olarak tanıtılır. Ayrıca, beş cüz miktarı Divanı'nın varlığından, ta'lik yazıyı iyi yazdığı için sürekli divanını yazmakla meşguldür.” (Gülhan, 2018, s. 87; Şener, 2014, s. 42).

Adanalı Sürûri, Rıfkî Efendi'nin ölümüne üç beyitlik bir tarih manzumesi yazar. Manzumesinde Sürûri, Rıfkî Efendi'nin güzel söz söyleyen biri ve özellikle rubai söylemede usta olduğunu ifade eder. Bu tarih manzumesine göre Rıfkî Efendi 1197/1782-83 yılında vefat etmiştir:

Târîh

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

1. Gınâ-yı tab'la Rıfkî Efendi-i merhûm
Geçindi gitdi kanâ'atle geçdi eyyâmı
2. Suhan-ver idi ki sıyt u rubâ'i-i nazmı
Yıkardı ebniye-i çârtâk-ı hıyâmı
3. Didüm gidince fenâdan niyâz ile târîh
Bekâda Hak ide Rıfkî fakîre in'amı (1197/1782-83) (Güzeller, 2007, s. 175)

Şairin bilinen tek eseri Dîvânı'dır.² Kilisli Rıfkî Dîvânı'nın şu an için elimizdeki tek nüshası, Balıkesir Mutasarrıf Ömer Âlî Bey Yazma Eser Kütüphanesi, 394 arşiv numarasında kayıtlı şiir mecmuasının 84b-110b varakları arasındadır. Dîvân'da 8 kaside, 21 tarih, 3 murabba', 1 muhammes, 1 müseddes, 81 gazel (7'si Farsça), 2 mesnevi vardır (Gülhan, 2018, s. 91).

2. Kilisli Rıfkî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ Methiyeleri

Rıfkî Dîvânı'nda şehir şiirleri önemli bir yer tutar. Şair, gezip gördüğü, gitme arzusunu dile getirdiği şehirler /yerleşim yerleri ile ilgili methiyeler yazmıştır. Bu methiyeler İstanbul³, Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ üzerinedir. Aşağıda da görüleceği gibi Rıfkî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ üzerine yazdığı bütün şiirler methiye türündedir. Methiyelerde ise söz konusu mekânların "doğa güzellikleri" konu edinilir. Diğer şehir şiirleriyle kıyas ettiğimizde Rıfkî de methiyelerinde mübalağalı bir şekilde benzer teşbih, telmih ve mecazlarla söz konusu mekânı över. Bu ortaklık ve benzerlik o kadar çoktur ki şiirin redifi veya şiirin hangi yer üzerine yazıldığına dair bir bilgi olmasa diğer birçok şehir şiirinden ayırt etmemiz mümkün değildir.

Kesdel Methiyesi: Kesdel, Konya'nın Kadınhanı İlçesi'ne bağlı ormanlık bir mesire alanı ve yayladır. Kesdel methiyesi, mecmuada 88b'de yer almaktadır. Başlıksız olan methiye 18 beyitlik bir kasidedir. Tamamı methiyeeye ayrılan kasidede "nesib/teşbib, girizgâh, methiye, fahriye, tegazzül ve dua" bölümleri bulunmamaktadır. Kaside "-â" şeklinde kâfiye-i mücerred ile kaleme alınmıştır. Remel bahrinin "fe ilâtün fe ilâtün fe ilâtün fe ilün" kalıbıyla yazılmış kasidenin redifi ise "-dur Kesdel" şeklindedir. Kasidenin "-dur Kesdel" redifini şiirin muhtevasıyla ilişkilendirdiğimizde beyitlerdeki anlamın redif kelimesi üzerine oturduğunu ve "Kesdel nedir, nasıl bir yerdir?" sorusunun cevabını alacağımızı görürüz:

Dil-güşâ-dâr-ı şafâ tab'a *cilâdur Kesdel*
Pür-hevâ cilve-geh-i bād-ı *sabâdur Kesdel* (1)

Kasidenin kafiye kelimeleri şöyledir: "cilâ, sabâ, rehâ, fezâ, semâ, Sebâ, edâ, râyihâ-zâ, 'alâ, nümâ, Hudâ, câ, hümâ, revâ, ziyâ, safâ, nümâ, salâ." Görüldüğü gibi kafiyeler Arapça ve Farsça kelime ve eklerden oluşmaktadır. Kasidenin "'alâ ve nümâ" kafiye kelimelerinde îtâ görülür. Divan şiiri kafiye sisteminde bir şiirde aynı kafiyenin birden fazla kullanılmasına "îtâ" denmektedir ki bu durum kasidelerde görülen bir husustur:

Başş ider âdeme medd-i başarı 'ömr-i medîd
Bir güşâde kıatı hõş cāy-ı *alâdur Kesdel* (8)

Belde-i Konya hârâretle hemân bir düzah
Lîk fevkinde anuñ 'Adn-ı *alâdur Kesdel* (10)

Kesdel kasidesinin muhtevasına baktığımızda şairin Kesdel'in "havası, suyu, bahçeleri, yaylaları, rüzgârı, güzel sesli kuşları, serinliği, ilim sahibi ve istidatlı insanlarını" doğrudan

² Dîvân tarafımızdan çalışılmaktadır.

³ Rıfkî Dîvânı'nda İstanbul'un doğal güzellikleri ve isim vermeden güzellerini konu edinen; ayrıca tahsil için İstanbul'a gelebilme arzusunu dile getiren 15 beyitlik kaside ve 8 beyitlik gazel bulunmaktadır. İstanbul methiyeleri ile ilgili daha önce yapılan bir makale çalışması vardır. Ayrıntılı bilgi için bu yazıya bakılabilir (Gülhan, 2018).

veya çeşitli teşbih ve mecazlarla övdüğünü görürüz. Rıfkî, methiyesinde “*gönüller açan, ruha ferahlık veren, yüce mekân, sefa yeri, cana can katan, mucizeler gösteren*” Kesdel’i “*kurtuluş kalesi, Sebâ bağları, cennet ve yuvaya*” benzetir ve Kesdel’in insana neler kazandıracağını akıcı ve külfetsiz bir dil ile anlatır.

Sabah rüzgârının gezdiği yer olan Kesdel, insanın yaratılışına cila gibidir yani parlaklık verir. Kesdel bir kurtuluş kalesidir. Kesdel’de bulunan kişilerin kalbine keder ve gam asla yol bulamaz. Rıfkî, Kesdel’in suyunu âb-ı hayata, havasını ise Hz. İsa’nın nefesine benzetir. Kesdel böylesine güzel hava ve suyu ile cana can katmaktadır. Kesdel’in yemyeşil çimenlikleri de şairin methettiği unsurlardandır. Kesdel’in denize benzeyen çimenlikleri gönüllerde dert, sıkıntı bırakmaz. Çiçekleriyle çimenliklerin rengi aynı gökyüzü gibidir. Kesdel, çiçekleri ve çam ağaçlarıyla ruhlara güzel kokular verir:

Anda rehyâb olamaz zerre kadar kâlbe keder
Ġam girizâne meger hısn-ı rehâdur Kesdel (2)

Âb-ı Hızr âbı nesîmi dem-i ‘İsâ-mânend
Âb u bād ile ‘acep rûh-fezâdur Kesdel (3)

Ġam kıomaz dilde yem-âsâ çemen-i hâzrâsı
Nağş-ı ezhâr ile hem-reng-i semâdur Kesdel (4)

Rıfkî bir beyitte Kesdel’i Sebâ bahçelerine benzetir. Sebâ, Hz. Süleyman’ın eşi Belkıs’ın Yemen’de bulunan şehridir. Şair, bu bahçenin rüzgârını da Hz. Süleyman’a Belkıs’tan haber getiren Hüdühüd kuşuna benzetir. Sebâ bahçesinde Hüdühüd rüzgârı devamlı esmektedir:

Hüdühüd-i peyk-i şabâ dem-be-dem âmed-şüdede
Bu şafâlarla meger bâğ-ı Sebâdur Kesdel (5)

Kesdel’in bir başka güzelliği ise hoş sesli kuşlarıdır. Güzel sesli kuşların nağmelerini işitenler şöyle der: “*Kesdel; edanın, güzelliğin ve musikinin kaynağıdır.*”

Güş iden nağme-i murğân-ı hoş-elhânını dir
Menba’-ı müşikî vü hüsn ü edâdur Kesdel (6)

Rıfkî bir beyitte Kesdel ile Konya’yı kıyaslar. Konya sığıyla âdeta bir cehennemken Kesdel; havası, suyu ve yeşil bahçeleriyle sanki yüce bir cennettir:

Belde-i Konya harâretle hemân bir düzah
Lîk fevkinde anuñ ‘Adn-ı ‘alâdur Kesdel (10)

Kesdel’in bir özelliği de cahillerin oraya gelememesidir. Kesdel için “*fedhulû*” (Fecr, 89/30) yani “*girin*” emrinin muhatabı sadece ilim erbabıdır. Kesdel akıl ve kabiliyet sahibi insanların meskûn olduğu yerdir. Sâkinleriyle Kesdel şebaz ve hüma yuvası gibidir:

Gelemez câhil aña var ise ehl-i ‘ilme
“*Fedhulû*” emri ile luğf-ı Hudâdur Kesdel (11)

Anda sâkin bu kadar tâlib-i zî-isti’ dâd

Guyiyā lāne-i şehbāz ü hümādur Kesdel (13)

Kıscası gönülleri açan, gönüllere ferahlık veren, insanlara uzun ömür bahşeden Kesdel'in güzellikleri saymakla bitmez. Kesdel'i yermeye kimsenin cesareti yoktur. Nurlu ve parlak bir dilbere benzeyen Kesdel'in güzelliklerini duyanlar ona kulaktan âşık olurlar:

Güş iden medhin olur aña kulağdan 'âşık
Şanķi bir dilber-i pür-nür u ziyādur Kesdel (15)

Tekfur Methiyesi: Tekfur methiyesi, mecmuada 99b'de yer almaktadır. Başlıksız olan methiye 6 beyitlik bir gazeldir. Tekfur'un neresi olduğu ile ilgili gazelde bir bilgi bulunmamaktadır. *Kâmûsu'l-A'lâm*'da "*Tekfur Dağı (Tekirdağ)*" ile ilgili iki madde vardır. Buna göre Tekfur Dağı, Marmara Denizi'nin şimâl-i garbî sahilinde ve İstanbul'un 127 km garbında bulunan bir kasabadır. Diğer maddede ise Tekfur Dağı'nın Edirne vilayetini oluşturan iki sancaktan biri, olduğu söylenir (Şemseddin Sami, 1306, s. 1661-1662). Buna göre Rıfkî'nin İstanbul'u metheden şiiirler yazdığı da göz önüne alınca Tekfur'un Tekirdağ olduğunu söyleyebiliriz. Remel bahrinin "*fe ilātün fe ilātün fe ilün*" kalıbıyla yazılan gazelin redifi "*-e benzer Tekfur*" şeklinde bir ek ve iki kelimedenden oluşur. Kesdel methiyesinde olduğu gibi burada da şiiirin redifinden "*Tekfur neye benzer?*" sorusunun cevabını alabiliriz. Gazel "*-r*" şeklinde kâfiye-i mücerred ile kaleme alınmıştır. Gazelin kafiye kelimeleri şöyledir: "*rüşen-ter, enver, ahter, 'anber, Kevser, dilber, İskender*":

Bāğ-ı *rüşen-tere beñzer Tekfur*
İrem-i *envere beñzer Tekfur* (1)

Rıfkî "*-e benzer Tekfur*" redifinden de anlaşılacağı üzere gazeli teşbih sanatı üzerine kurar. Şair, Tekfur ve güzelliklerini methederken "*bağ, İrem, gökyüzü, anber, Kevser, dilber ve tahtı*" unsurlarıyla teşbih yapar. Tekfur çok aydınlık bir bağ; ışıltılı, parlak, nurlu İrem gibidir. İrem, Ad kavminin padişahı tarafından yapılan, cennet kadar güzel bahçenin adıdır. Rıfkî de Tekfur'u İrem bahçelerine benzeterek cennet kadar güzel bir yer olduğunu ifade eder:

Bāğ-ı rüşen-tere beñzer Tekfur
İrem-i envere beñzer Tekfur (1)

Tekfur, bahar mevsiminde nergis ve lale gibi çiçekler açılınca yıldızlarla dolu gökyüzü gibidir. Aynı zamanda bahar mevsiminde çiçeklerin açmasıyla âdetta bir tutam amber yığımına benzer:

Nergis ü lāle ile vaqt-ı rebî'
Çarh-ı pür-ahtere beñzer Tekfur (2)

Büy-ı ezhār ile evān-ı bahār
Tüde-i 'anbere beñzer Tekfur (3)

Tekfur'un her bir çeşmesi âb-ı hayattır. İçenlere ölümsüzlük bahşeder. Bu yönüyle cennetteki Kevser ırmağının kaynağı Tekfur'dur:

Her biri çeşmesinüñ âb-ı hayāt
Menba'-ı Kevşere beñzer Tekfur (4)

Tekfur öylesine güzel bir yerdir ki gönüllerde gam, sıkıntı bırakmaz. Tekfur âdeta gönül açan bir sevgilidir:

Ġam kıomaz dilde ġüşâde yiri ġûb
Dil-ġüşâd dilbere beñzer Tekfur (5)

Şair gazelin son beytinde tecrit sanatıyla kendine seslenerek huzur şâhının yerinin Tekfur olduğunu söyler. Bu yönüyle Tekfur, İskender'in tahtına benzer:

Rıfkıyâ anda olur şâh-ı ġuzûr

Taġt-ı İskendere beñzer Tekfur (6)

Kızıldağ Methiyeleri: Kızıldağ, Adana'nın Karaisalı İlçesi'ne bağlı bir yayladır. Rıfkî, Kızıldağ ile ilgili bir kaside ve bir gazel kaleme almıştır. Kızıldağ kasideci mecmuada 102b'de yer almaktadır. Başlıksız olan 11 beyitlik kaside hecez bahrinin “*mefâ 'lün mefâ 'lün fe 'ülün*” kalıbıyla yazılmıştır. Bu kasidede de redif yaylanın adıdır. Kasidenin “-dur Kızıl Tag” redifi, Kızıldağ'ın nasıl bir yer olduğunu ifade için şiirin genel anlamını üzerinde toplar. Kaside “-m” şeklinde kâfiye-i mücerred ile kaleme alınmıştır. Kasidenin kâfiye kelimeleri şöyledir: “*mün'am, kem, mukaddem, müselleme, tev'em, yemm, dem, Meryem, muhkem, hurrem, mükerrem, âlem*”:

‘Acep cây-ı *mün'amdur Kızıldağ*
Sebâdan şanmağıl *kemdür Kızıldağ* (1)

Kızıldağ ile ilgili ikinci methiye bir gazeldir. Kızıldağ gazeli mecmuada 106b'de yer almaktadır. Başlıksız olan 5 beyitlik gazel hecez bahrinin “*mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün*” kalıbıyla yazılmıştır. Bu gazelde redif yerleşim yerinin adı değildir. Gazelin redifi “-sından” şeklinde bir ektir. Gazel “-â” şeklinde kâfiye-i mücerred ile kaleme alınmıştır. Gazelin kâfiye kelimeleri şöyledir: “*safâ, hevâ, devâ, sadâ, şifâ, Rıfkıyâ*”:

ġayât-ı nev bulur diller Kıızıldağın *safâsından*
Şifâ kesb eyledi çok kimseler âb u *hevâsından* (1)

Şair, Kızıldağ methiyelerinde bu yaylanın “*havası, suyu, bahçeleri, ırmakları, kuşları çeşmelerini*” çeşitli teşbih ve mecazlarla metheder. Ayrıca Kızıldağ'ın benzersizliği, insanlara nasıl huzur verdiği ve burada yaşamanın ayrıcalığı üzerinde de durur.

Rıfkî, Kızıldağ kasidecinin ilk beytinde Kızıldağ'ı “*cây-ı mün'am*” yani çok kıymetli bir yer olarak tavsif eder ve orayı Belkıs'ın hüküm sürdüğü Sebâ ile kıyaslar. Cennetlerden daha üstün olan Kızıldağ gibi bir huzur ve sefa yeri yoktur. Kızıldağ'ın namı Rum ve Arap diyarlarında anılmaktadır. Oranın hoşluğu, letafeti, güzelliği herkes tarafından kabul edilmiştir:

‘Acep cây-ı mün'amdur Kıızıldağ
Sebâdan şanmağıl kemdür Kıızıldağ (1)

Añarlar nâmını Rûm u ‘Arabda
Leñâfetle müsellemdür Kıızıldağ (3)

Kızıldağ'ın çeşmesi, cennetteki Selsebil suyuna muadilken kendisi de cennetin ikizidir. Sefa ve zevkte bir deniz gibi olan Kızıldağ'a gönüller akarsu gibi meyleder:

Mu'âdil çeşme-sârı Selsebile
Meger cennetle tev'emdür Kıızıldağ (4)

Şair, Kızıldağ'ın havasını, rüzgârını Hz. İsa'nın nefesine benzetir. Hz. İsa'nın ölüleri diriltten nefesi gibi Kızıldağ'ın hoş havası, ruhu ihya eder. Hz. İsa ve Meryem üzerine kurulan bir beyitte ise Kızıldağ, Hz. Meryem'in kucağı olur. Rüzgâr ise Meryem'in kucağındaki İsa peygamberdir. Kızıldağ'ın rüzgârı zemini diriltir:

Hevā-yı hūbı eyler tab 'ı ihyā

Mesīhā-vār hōş demdür Kızıldağ (6)

Kızıldağ'ın bir özelliği de huzur için sağlam bir kale olmasıdır. Bu kalenin içerisine gam askerleri giremez:

Žafer bulmaz dile ceş-i ğam anda

Huzūra hışn-ı muhkemdür Kızıldağ (8)

Kızıldağ'da yaşamak öylesine bir zevktir ki bunu Ad kavminin hükümdarı Şeddad bile görmemiştir. Beyitte şair Kızıldağ'ı İrem bahçelerine benzetir. İrem, Ad kavminin hükümdarı Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bahçedir:

Bu zevki görmemişdür 'Ad u Şeddād

İremdür belki hurremdür Kızıldağ (9)

Rıfkî methiyelerini Kızıldağ'ın hürmete layık, yüce bir yer olduğunu ifade ederek bitirir. İnsanların en yüceleri Kızıldağ'ın şanına hürmet ederler. Cihanda Kızıldağ'ın bir misli daha yoktur, orası bambaşka bir yerdir:

Kirāmü'n-nās ider şānına ikrām

Şafā-gāh-ı mükerremdür Kızıldağ (10)

Mişālin görmedüm 'ālemde Rıfkī

Meger bir başka 'ālemdür Kızıldağ (11)

Rıfkî, Kızıldağ methiyesi için yazdığı gazelin ilk beytinde oranın sefasından, havasından ve suyundan bahseder. Kızıldağ'ın huzurundan, rahatından gönüller yeni bir hayat bulur. Oranın havasından ve hayat bahşeden suyundan çok kimseler şifa bulmuştur. Kızıldağ'ın âb-ı hayat gibi suyunu içip orada vakit geçirenler hastalıklarına deva bulurlar. İnsan kalp sefası için şifa dolu suların içmelidir:

Hayāt-ı nev bulur diller Kızıldağın şafāsından

Şifā kesb eyledi çok kimseler āb u hevāsından (1)

Yi iç zevk eyle bī-pervā ki ābıdur hayāt-efzā

Şafā-yı kalb için nūş-ı 'uyūn-ı pür-şifāsından (4)

Özellikle bahar mevsiminde Kızıldağ'da kuşların ötmesinden, ırmakların çağlamasından, bülbüllerin sedasından insanlar mest olurlar:

Hem ol murğān u cūlar nağmesinden mest olur ādem

Huşūşan kim bahār eyyāmı bülbüller şadāsından (3)

3. Metin

-1-

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. Dil-güşā-dār-ı şafā ṭab 'a cilādur Kesdel
Pür-hevā cilve-geh-i bād-ı şabādur Kesdel
2. Anda reh-yāb olamaz zerre kadar kalbe keder
Ġam girizāne meger hışn-ı rehādur Kesdel
3. Āb-ı Hızr ābı nesīmi dem-i 'Īsā-mānend
Āb u bād ile 'acep rūḥ-fezādur Kesdel
4. Ġam kıomaz dilde yem-āsā çemen-i ḥazrāsı
Naķŝ-ı ezhār ile hem-reng-i semādur Kesdel
5. Hüdhdü-i peyk-i şabā dem-be-dem āmed-şüdede
Bu şafālarla meger bāĝ-ı Sebādur Kesdel
6. Güş iden naĝme-i murgān-ı ḥōŝ-elḥānımı dir
Menba ' -ı mūŝikī vü ḥüsn ü edādur Kesdel
7. Gāh ezhār ile geh bŷy-ı ŝanevberle müdām
Şämme-i rūḥa ne ḥōŝ rāyiḥa-zādur Kesdel
8. Baḥŝ ider ādeme medd-i başarı 'ömr-i medīd
Bir güŝāde kıatı ḥōŝ cāy-ı 'alādur Kesdel
9. Seyr ider laḥzada peyk-i naẓaruñ deh menzil
Kulle-i kūhda bir devr-nümādur Kesdel
10. Belde-i Kıonya ḥarāretle hemān bir dūzaḥ
Līk fevķinde anuñ 'Adn-ı 'alādur Kesdel
11. Gelemez cāhil aña var ise ehl-i 'ilme
"Fedḥulū" emri ile luṭf-ı Ḥudādur Kesdel
12. N'ola cennet dir isem Baĝlıcalı-zāde gibi
Fāzıluñ neŝrine ṭullābına cādur Kesdel
13. Anda sākin bu kadar ṭālib-i zī-isti 'dād
Güyiyā lāne-i ŝehbāz ü hümādur Kesdel
14. Kimsenüñ zemme anı zehresi yok zerre kadar
İftihār itmege ammā ki revādur Kesdel
15. Güş iden medḥin olur aña kıulaķdan 'āŝık
ŝankı bir dilber-i pür-nür u zıyādur Kesdel

16. Bellemek hâşılı vaş ile anuñ mâhiyetin
Çık da bir gör ne ‘acep cāy-1 şafādur Kesdel
17. Ğayrı yaylağ aña bir vech ile nisbet olmaz
Bād-1 cān-baḥş ile i‘cāz-nümādur Kesdel
18. **Rıfkıyā** hâşılı bu ḥüsn ü letāfetle hemān
Var ise bir ben gibi yaylağ şalādur Kesdel

-2-

fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün

1. Bāğ-1 rüşen-tere beñzer Tekfur
İrem-i envere beñzer Tekfur
2. Nergis ü lāle ile vaqt-1 rebī‘
Çarḥ-1 pür-aḥtere beñzer Tekfur
3. Būy-1 ezhār ile evān-1 bahār
Tūde-i ‘anbere beñzer Tekfur
4. Her biri çeşmesinüñ āb-1 ḥayāt
Menba‘-1 Kevşere beñzer Tekfur
5. Ğam kıomaz dilde güşāde yiri ḥüb
Dil-güşā dilbere beñzer Tekfur
6. **Rıfkıyā** anda olur şāh-1 ḥuzūr
Taḥt-1 İskendere beñzer Tekfur

-3-

mefā ‘lün mefā ‘lün fe ‘ülün

1. ‘Acep cāy-1 mūna ‘amdur Kıızıltağ
Sebādan şanmağıl kemdür Kıızıltağ
2. Nāzar olmaz aña hīç bir şafā-gāh
Cinān üzre muḳaddemdür Kıızıltağ
3. Añarlar nāmını Rūm u ‘Arabda
Letāfetle müsellemdür Kıızıltağ
4. Mu‘ādil çeşme-sārı Selsebile
Meger cennetle tev’emdür Kıızıltağ
5. Aña diller aḳarşu gibi meyyāl
Şafā vü zevḳ ile yemdür Kıızıltağ

6. Hevâ-yı hûbı eyler tab'ı ihyâ
Mesîhâ-vâr hûş demdür Kızıldağ
7. Dem-i 'İsâ ider bādı zemîni
Meger âgûş-ı Meryemdür Kızıldağ
8. Zâfer bulmaz dile ceş-i gam anda
Hużūra hısn-ı muhkemdür Kızıldağ
9. Bu zevkî görmemişdür 'Ad u Şeddād
İremdür belki hurremdür Kızıldağ
10. Kirāmü'n-nās ider şânına ikrām
Şafâ-gâh-ı mükerremdür Kızıldağ
11. Mişâlin görmedüm 'âlemde **Rıfkî**
Meger bir başka 'âlemdür Kızıldağ

-4-

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

1. Hayât-ı nev bulur diller Kızıldağın şafâsından
Şifâ kesb eyledi çok kimseler âb u hevâsından
2. Bu yirde zevk idüp nûş eyleyen bu âb-ı hayvânı
Olur bî-şübhe müstefî etibbânuñ devâsından
3. Hem ol murğân u cûlar nağmesinden mest olur âdem
Huşuşan kim bahâr eyyâmı bülbüller şadâsından
4. Yi iç zevk eyle bî-pervâ ki âbıdur hayât-efzâ
Şafâ-yı kalb için nûş-ı 'uyûn-ı pür-şifâsından
5. Bu âb u bu hevâda 'ömr-i heştâd ile heşt birdür
Cüvân meşîbi kôrçma aşlâ **Rıfkıyâsından**

Sonuç

XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Rıfkî Efendi, Kilis'te doğmuştur. Küçük yaşta babasıyla birlikte Adana'ya gelmiş ve uzun yıllar bu şehirde ikamet etmiştir. Mısır ve Rum taraflarına seyahatten sonra yine Adana'ya dönmüş ve orada 1197/1782-83 yılında vefat etmiştir. Rıfkî'nin bilinen tek eseri Dîvânı'dır. Dîvânı'nın şu an için elimizdeki tek nüshası, Balıkesir Mutasarrıf Ömer Âlî Bey Yazma Eser Kütüphanesi, 394 arşiv numarasında kayıtlı şiir mecmuasınının 84b-110b varakları arasındadır.

Rıfkî Dîvânı'nda şehir şiirleri önemli bir yer tutar. Şair; gezip gördüğü, gitme arzusunu dile getirdiği şehirler/yerleşim yerleri ile ilgili methiyeler yazmıştır. Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ methiyeleri de bunlardandır. Konya'nın Kadınhanı İlçesi'ne bağlı bir yayla olan Kesdel methiyesi 18 beyitlik bir kasidedir. Kesdel kasidesinin muhtevasına baktığımızda şair, Kesdel'in *havası, suyu, bahçeleri, rüzgârı, güzel sesli kuşları, ağaçları, çiçekleri, serinliği, ilim sahibi ve istidatlı insanlarını* doğrudan veya çeşitli teşbih ve mecazlarla metheder. Kasidede

ayrıca Kesdel ile Konya hava ve serinlik noktasından kıyaslanır. Dîvân'daki diğer bir methiye ise Tekfur üzerinedir. Başlıksız olan methiye 6 beyitlik bir gazeldir. Bütün beyitleri teşbih sanatı üzerine kurulu gazelde Rıfkî; Tekfur ve güzelliklerini methederken “bağ, İrem, gökyüzü, anber, Kevser, dilber ve tahtı” benzetme unsurları olarak kullanır. Rıfkî, Adana'nın Karaisalı İlçesi'ne bağlı bir yayla olan Kızıldağ üzerine de methiyeler yazmıştır. 11 beyitlik kaside ve 5 beyitlik bir gazelde Kızıldağ'ın güzel havası, çeşmeleri, ırmakları, bahçeleri övülür. Görüldüğü gibi Rıfkî bütün şehir şiiirlerinde “tasvîrî anlatımla” konu olan şehrin “doğa güzelliklerini ve insana neler kattığını” anlatmıştır. Külfetsiz ve akıcı bir dil kullanan Rıfkî bu methiyelerde özellikle teşbih, mecaz ve telmih sanatlarını sıklıkla kullanmıştır. Bu çalışma ile şehir şiiirleri literatürüne dört yeni şiiir eklenmiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, N. ve Gündoğdu R. (2014). *Ahmed Bâdî Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne 20.yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Akdoğan, Y. (2018). *Ahmedî Dîvân*. Erişim adresi: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, Erişim tarihi: 22.03.2018.
- Akgül, H. (2013). *Diyarbakırlı Mâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Akkuş, M. (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen.
- Aksoyak, İ. H. (2007). Feyzullah Efendi'nin Mesâiri ile Lutfi'nin Ferdî'nin Bilâdiyesine Zeyli. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 37-51.
- Akyüz, K. vd. (2000). *Fuzûlî Divan*. Ankara: Akçağ.
- Arslan, M. (2018). Divan Edebiyatında Şehirler Üzerine Yazılan Şiirler ve Bunlar Arasında Amasya Şiirleri. *Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni 04-06 Ekim 2018 Amasya Bildiriler Kitabı*. M. F. Köksal, S. Murat, M. İlhan (ed.), Ankara: KIBATEK.
- Arslan, M. U. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi: İstanbul.
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hatun Divanı*. Ankara: Amasya Valiliği.
- Aydemir, Y. (2009). Ravzî'nin Rumeli İzlenimleri. *Turkish Studies*, 4/2, 119-132.
- Batıslam, H. D. (2009). Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri. *Atatürk Üniversitesi TAED*, 39, 483-498.
- Batur, H. ve Yıldız, E. (2019). Şeyhülislam Muhammed ve Sâmih'in Kudûmiyeleri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 259-288.
- Bektaş, E. (2004). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı-Sanatı ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Beyzadeoğlu, A. S. (2001). Hasan Çelebi Tezkiresindeki Şâirlerin Şehirlere Göre Tasnifi ve Şehir Tasvirleri. *İlmî Araştırmalar*, 11, 41-66.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı I-II*. İstanbul: MEB.
- Boşkov, V. (1980). Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Şehir Mersiyeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 12, 69-76.
- Çetin, İ. (1993). *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkitli Metni)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çımarcı, M. N. (2007). *Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yy Şairi Mustafa Fennî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.

- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Dilçin, C. (2011). *Divan Şiirinde Çağırışım Ögesi Olarak Yer Adları. Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kabalcı.
- Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*. İstanbul: MEB.
- Erdoğan, M. (1997). Abdüllatîf Râzî ve Ankara Methiyesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 550, 356-359.
- Erdoğan, M. (2009). Bazı Osmanlı Şâirlerinin Mısır İzlenimleri. *Turkish Studies*, 4/2, 439-478.
- Erdoğan, M. (2012). Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şâiri: Celâl-zâde Mustafa'nın Oğlu Mahmûd Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 300-325.
- Erdoğan, M. (2016). Ankara'nın Bilinmeyen Tarihi: XVIII. Asır Şairi Râzî'nin Ankara'yla İlgili Şiirleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 104-130.
- Ersoy, E. (2010). *II Beyazıt Devri Şairlerinde Münîrî Hayatı Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gedik, N. (2019). XV. yy. Şairi Tâli'î'nin Mısır Kasidesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 40, 451-468.
- Gök, T. (2017). On Altıncı Asırda Bir Şehir Övgüsü: Budin. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 15/23, 119-131.
- Gökalp, H. (2006). *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gökalp, H. (2009). *Mûyî Nâlân u Handân*. Adana: Karahan.
- Gökalp, H. (2012). Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. Aça, M., Kocakaplan, İ., Ceylan, Ö. (Ed.), *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri Edebi Türler* (s. 188-467). İstanbul: Kesit.
- Güler, K. (1996). XIX. Asır Şuarâsından Ârifî ve Pesendî'nin Kütahya Methiyeleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 279-285.
- Güler, K. (2016). *Sultan Veled'in Kütahya Gazeli*. Erişim adresi: www.yenikutahya.com, Erişim tarihi: 30.05.2018.
- Gülhan, A. (2018). Rıfkî ve İstanbul Şehrengizleri. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4/1, 86-100.
- Gündoğdu, M. N. (1997). *Müştak Baba*. İstanbul: MEB.
- Güzeller, Ö. (2007). *Süruri Divanı'ndaki Manzum Tarihler (sayfa 250-322)*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Hamami, E. (2001). *Râmî Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İpekten, H. (1970). *Nâ'ilî-i Kadîm Divânı (Edisyon Kritik)*. İstanbul: MEB.
- Kaplan, H. (2016). Divan Şiirinde Karaman. *Türkiyat Mecmuası*, 26/2, 205-239.
- Kaplan, H. (2020). Bir İstanbul Methiyesi: İzzet'in Bilâdiyesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 442-487.
- Kaplan, M. (1990). *Hayriyye-Nâbî (İnceleme-Metin)*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kaplan, M. (2019). *Nâbî Hayriyye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr.>, Erişim tarihi, 22.01.2020.
- Kaplan, Y. (2015). Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Derviş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(2), 148-159.
- Karaca, D. (2018). *Türk edebiyatında Şehr-engizler Şehirler ve Güzeller*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

- Kartal, A. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*. Ankara: MEB.
- Kılıç, İ. (2010). *Gümülcineli Dürri Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Kurnaz, C. (1997). *Divan Edebiyatı Yazıları*. Ankara: Akçağ.
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Dîvân*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, Erişim tarihi, 22.01.2020.
- Kutlar, F. S. (2011). Klasik Türk Şiirinde Şehir Hicivleri ve Arpaemîni-zâde Mustafa Samî'nin Edirne Kasidesi. *Turkish Studies*, 6/2, 1-16.
- Macit, M. (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Aynî Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Öztoprak, N. (2004). Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*, II, 11-27.
- Pala, İ. (2003). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı.
- Kayserili Remzî. *Fehmînâme*. Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi, Arşiv No: 237/811.
- Selçuk, B. (2014). Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi'nin Saray Kasidesi. *International Journal of Language of Language Academy*, 2/3, 27-39.
- Sunar Pekin, N. (1977). *Lâtîfî Evsâf-ı İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Şahin, K. Ş. (2020). İntizâmî'nin Gözünden Bir Balkan Şehri: Foça. *2nd International Congress on Academic Studies in Philology(BICOASP)*, 157-170.
- Şemseddin Sami (1306). *Kâmûsu'l-A'lâm III*. İstanbul: Mihran Matması.
- Şemseddin Sami (1986). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Endurun Kitabevi.
- Şener, H. (2014). Tezkirelerde Adı Geçen Kilisli Divan Şairleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/1, 33-47.
- Şimşekler, N. (2018). *Sultan Veled'in Divanı'nda Şehirlere Yazdığı Medhiyeler*. www.sultanveled.semazen.com, (erişim tarihi: 30.05.2018).
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Tavukçu, O. K. (2005). *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Tetni*. Erzurum.
- Turan, S. (2010). Mihrî Hatun Divanı'nda Şehir Methiyesine Bir Örnek: Lâdik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 597-604.
- Yazıcı, G. E. (2018). *Edirneli Kâmî ve Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, Erişim tarihi, 22.03.2018.
- Yekbaş, H. (2015). Malatyalı Necâtî ve Şehir Methiyeleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 377-401.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 301-334.
- Yıldız, E. (2018). Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Revânî'nin Yayınlanmış Divanı'nda Yer Almayan Medine Kasidesi. *International Journal of Language Academy*, 6/2, 120-143.

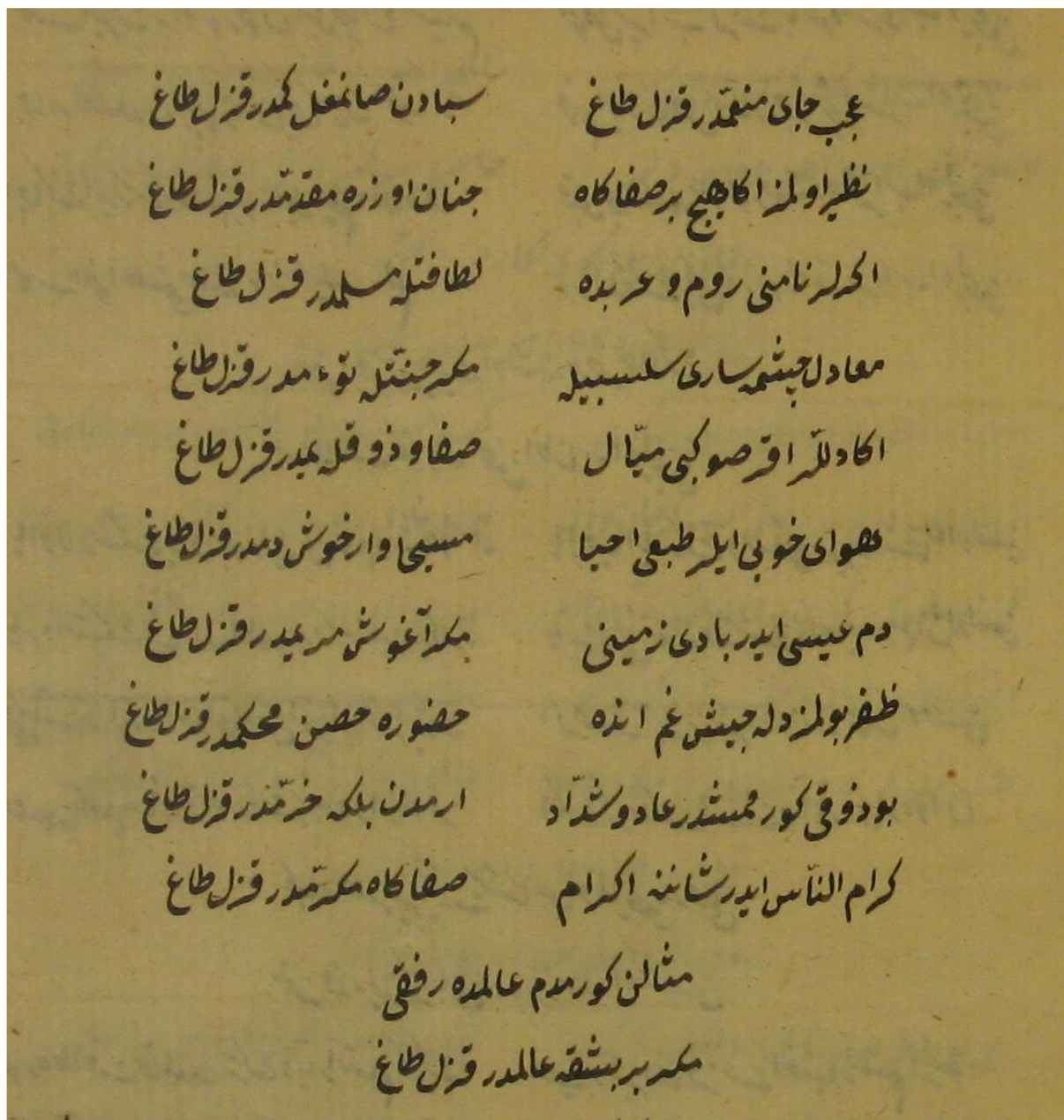
Ek: Şehir Şiirlerinin Tıpkıbasımı

دلکش دار صفا طبعه جلا در کسود
 انده رهطیاب اوله مز زره قدر قلبه کدر
 اب خضر ای نسیمی دم عیسی مانند
 غم قومز دلده یم آسایمن خضر اسی
 همد همد پیک صبا دمبدم آمد شده
 کوش ایدن نفی مرغان خوش الحانی دیر
 گاه از ظهار ایله که بوی صنوبرله مدام
 بخش ایدر آدمه مد بصری عمر مدید
 سیر ایدر لطف ده بیک نظر که ده منزل
 بدو قونیه هکن حرارتله عینا بد دوزخ
 کله مز جا کلن اکا و ارایسه اهل علم
 نوله جنت دیر ایسیم بغلی لی زاده کبی
 انده ساکن بو قدر طالب ذی استقداد
 کسه لک ذمه انی زهده سی یوق زره قدر
 کوش ایدن مدحن کلک اولور اکا قولقدن
 بله مک حاصلی و صفا ایله انک ماهیتین
 غیر ی بیلاخ اکا بر و جهل نسبت اولمز
 رفقیبا حاصلی بو حسن و لطف فتنه کسان

پر رهوا جلوه که باد صبا در کسود
 غم کریزانه مکر حصن رها در کسود
 آب و باد ایله عجب روح فرادر کسود
 نقش از ظهار ایله عینک سما در کسود
 بو صفا لاله مکر باغ سبا در کسود
 منبع موثقی و حسن و ادا در کسود
 شامه روحه نه خوش رایجه زادر کسود
 برکشاده قتی خوش جای عواد در کسود
 قده کوهده بر دور نما در کسود
 لیک فوقنده انک عدن علا در کسود
 فاد خلوا امری ایله لطف خدا در کسود
 فاضلک نشتر نه طلا بنه جاد در کسود
 کویبالا نه شهبازو عی در کسود
 افتنی رایتمکه اما که رواد در کسود
 صانکه بر دلبر پر نور و صفا در کسود
 چقده بر کور نجب جای صفا در کسود
 باد جا بنخشله اعجاز نما در کسود
 و ارایسه بر بن کبی بیلاخ صلا دیر کسود

باغ روشن نزه بکسر تکفور ارم انوره بکسر تکفور
 نه کس و لاله ابله وقت ربیع چرخ پر اخته بکسر تکفور
 بوی ادهار ابله او ان بها توده عنبره بکسر تکفور
 نهد بری چشمه سنگ آب حیات منبع گوشه بکسر تکفور
 غم قومنه دله کشاده یری خوب دلکش دلبه بکسر تکفور
 رفقیانده اولور شاه حضور
 تحت اسکندره بکسر تکفور

حیات نوبولور دللر قرال طانک صفاسندن شفا کسب ایلدی چوق کسره آت و کله اسندن
 بو یرده دوق ایروب نوش ایلین بو آجیوانی اولور بی شبهه مستغنی اطبانک دواسندن
 حکم اول مرغان و جوله نغمه سندن مست اولورم خصوصاً کم بهار ایامی بیبلله صداسندن
 بی ایچ دوق ایلدی پرواکمه آتیدر حیات افزا صفای قلب ایچون نوش عیون پر شفا سندن
 بو آب و بو کله واده عمر کله شتاد ایله کله شت بردر
 جوان مشیبه قورمه اصلا رفقیان سندن

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Şebnem İşığüzel'in Çöplük Romanında Yeraltı Edebiyatı'nın İzleri¹

Traces of Underground Literature in Şebnem İşığüzel's Novel Çöplük

Taner TURAN^{a*} Cengiz GÖKŞEN^b

^a Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4747-2331

^b Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7838-7220

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Temmuz 2021

Kabul tarihi: 21 Eylül 2021

Anahtar Kelimeler:

Yeraltı edebiyatı,

Alt-kültür,

Kötülük,

Yabancılaşma,

Kadın,

Çöplük

ÖZ

1980 sonrasında Türk edebiyatında da ilk örneklerini vermeye başlayan Yeraltı Edebiyatı, 2000'lerin sonunda önemli bir çıkış yakalamıştır. Türkiye'de daha çok Metin Kaçan'ın *Ağır Roman* adlı eseriyle başladığı kabul edilen Yeraltı Edebiyatı, pek çok okur tarafından da ilgiyle takip edilmiş ve bu durum Yeraltı Edebiyatı ürünlerinin sayısının artmasına neden olmuştur. Belirli yaynevlerinin önderliğinde Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı, genelde kötücülü, alt-kültürü, tekinsizi görünür hale getirmiştir. Yeraltı Edebiyatı, bu sayılan unsurları edebî eserler üzerinden görünür hale getirirken dilsel şiddeti de benimsemekten kaçınmamıştır. Genel hatlarıyla bu unsurlar üzerinden şekillenen ve gelişen Yeraltı Edebiyatı, kendine özgü bir okur kitlesi de edinmiştir. İlk öykü kitabı *Hanene Ay Doğacak*'la başlayan Şebnem İşığüzel'in yazarlık serüveninin önemli bir kısmı Yeraltı Edebiyatı çerçevesi içerisinde değerlendirilebilir. Nitekim bu edebiyatın güçlü kadın yazarlarından biri olarak sayılan Şebnem İşığüzel'in 2004'te yayımlanan *Çöplük* isimli romanı içerik düzleminde ele alındığında Yeraltı Edebiyatı'nın hemen hemen bütün özelliklerini taşımaktadır. Çünkü bu roman, kötülük, şiddet, toplum dışında kalmışları, çöplük, yeraltı inini, alt-kültürleri, yabancılaşmayı, sapkınlıkları, tekinsizliği ve karamsarlığı anlatarak Yeraltı Edebiyatı'nın dikkat çekici bir örneği olmayı başarmıştır. Bu saptamalardan hareketle bu çalışmada, Yeraltı Edebiyatı'nın *Çöplük* romanındaki izleri ve bu izlerin kadın üzerinde gösterimi ele alınmıştır. Buna dayanarak, alt-kültür ve kadın, kötülük ve kadın, yabancılaşma ve kadın başlıkları altında kadının yeraltındaki yeri de ortaya konulmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 7, 2021

Accepted September 21, 2021

Keywords:

Underground literature,

Subculture,

Evil,

Alienation,

Woman,

Çöplük

ABSTRACT

Underground Literature, which started to give its first examples in Turkish literature after 1980, had an important breakthrough at the end of the 2000s. Underground Literature, rather considered to have started with Metin Kaçan's *Ağır Roman*, has also been followed with interest by readers, and this has led to an increase in the number of Underground Literature products. Underground literature made sinister, sub-culture and the eerie apparent in Turkey under the leadership of particular publishing houses. While making these elements visible through literary works, Underground Literature did not hesitate to adopt linguistic violence. Underground Literature, which is shaped and developed on these elements in general terms, has also acquired a unique readership. An important part of Şebnem İşığüzel's writing adventure, which started with her first story book *Hanene Ay Doğacak*, can be evaluated within the framework of Underground Literature. As a matter of fact, Şebnem İşığüzel's novel titled *Çöplük* published in 2004 by Şebnem İşığüzel, who is considered as one of the powerful women writers of this literature, has almost all the characteristics of underground literature when considered in the content plane. Because this novel has managed to become a remarkable example of Underground Literature by telling about the evil, violence, those who are out of society, the garbage dump, the underground lair, sub-cultures, alienation, perversions, eeriness and pessimism. Based on these observations, the traces of Underground Literature in the novel *Çöplük* and the display of these marks on women are discussed in this study. Based on this, the place of women were revealed under the headings of sub-culture and women, evil and women, alienation and women

¹ Prof. Dr. Abide Doğan'a yazının olgunlaşması sürecindeki destekleri için teşekkür ederim. (Taner TURAN).

EXTENDED ABSTRACT

Underground Literature, which started to give its first examples in Turkish literature after 1980, had an important breakthrough at the end of the 2000s. In Turkey, Underground Literature, which is considered to have started with Metin Kaçan's work titled Heavy Roman, was followed with interest by many readers and this situation caused an increase in the number of underground literature products. Under the leadership of certain publishing houses such as AyrıntıYayımları, Stüdyoimge, SelYayımları, Siren, Altıkırkbeş, Underground Literature has made the generally malevolent, subculture and uncanny visible in Turkey. While making these elements visible through literary works, Underground Literature did not hesitate to adopt linguistic violence. Underground Literature, which is shaped and developed on these elements in general terms, has also acquired a unique readership. However, it should not be forgotten that it is still not fully understood what this literature is or what it should be. Therefore, whether a novel, story or poem can be evaluated in the field of Underground Literature has not been drawn with clear lines. However, some of the criteria that the studies have reached give serious ideas about what this literature is.

In the light of only some of the criteria mentioned above, Şebnemİşigüzel's novel *Çöplük* can be easily studied in the field of Underground Literature. Indeed, the source of the three main titles of this study has been selected in the context of Underground Literature: Subculture, Evil, Alienation. These three concepts cover almost all the features of Underground Literature, which are also discussed in the study. However, a significant part of Şebnemİşigüzel's writing adventure, which started with her first story book *Hanene Ay Doğacak*, can be evaluated within the framework of Underground Literature. As a matter of fact, Şebnemİşigüzel's novel titled *Çöplük* published in 2004 by Şebnemİşigüzel, who is considered as one of the powerful women writers of this literature, carries almost all the characteristics of underground literature when considered in terms of content. Because this novel has managed to become a remarkable example of Underground Literature by telling about the evil, violence, those who are out of society, the garbage dump, the underground lair, sub-cultures, alienation, perversions, uncanny and pessimism. Based on these determinations, in this study, the traces of Underground Literature in the novel *Çöplük* and the display of these traces on women are discussed. Based on this, the place of women under the sub-culture and women, evil and women, alienation and women under the headings are also revealed.

Çöplük is written by a female writer with its own sub-cultural elements, the feeling of disturbing it creates in the reader by making the evil, disgusting and violence visible, the alienation of all men and women, explaining a completely illegal world, and with an oppositional attitude. It is a striking work that shows its characteristics in the context of women. Especially the novel attracts attention in the context of establishing its own sub-cultural structure. In this context, structures such as the 'ÇöplükKrallığı' and the *Yeraltıİni or Şehri* are remarkable with their own order. People create their own identities within this structure and continue to live with that identity. Within this structure, alienation and malice can be considered as noteworthy elements. This novel provokes extremely disturbing emotions in its reader. In doing so, he uses all the weapons of the evil and the evil. The target of these weapons is mostly women and the problem of women. Thus, the novel tackles another remarkable problem. The protagonists of the novel are women and the concept of underground is handled and analyzed through these women. The important thing is the position of the woman in the underworld. Seen from one side, this position can be identified with the woman above ground. Today, many women are still subjected to violence and brutally murdered by ex-wives. In this context, it can be said that the novel sheds light on this problem.

This study also raises the following question: "What is a work of underground literature and which works can be evaluated in the context of underground literature?" The conclusion reached by this study is that the text will give its own answer to this question. Do the bandwagon debates or the fact that the narratives escape from the underworld and decorate the windows of known publishing houses and bookstores push these narratives out of the context of underground literature? It should not be forgotten that the meaning is in the text and the elements that make up this meaning ultimately form the narrative itself. These elements can undoubtedly belong to the underground, and that narrative can illuminate the underworld. As a result, these texts or texts should be evaluated within the underground literature.

Giriş

Yeraltı Edebiyatı, bugün Türk Edebiyatı içerisinde tam olarak oluşumunu tamamlamamış ve ne olduğu veya ne olması gerektiği henüz kesin olarak anlaşılamamış ya da belirlenmemiş bir edebiyat türü olarak anlaşılabilir. Bununla beraber bu tarz bir edebiyat bazı araştırmacılar ve alımlayıcılar tarafından da göz ardı edilmektedir. Bu kişiler böyle bir edebiyatın var olamayacağını savunmakta ve şiddetin, kötülüğün, iğrençliğin, alt-kültürün edebiyat dışı olması gerektiğini öne sürmektedirler. Aslında bu bahsedilenlerin pek çoğu bundan yüzyıllar önce hem Dünya Edebiyatı hem de Türk Edebiyatı içerisinde kendisine bir gelişme alanı bulmuştur. Ancak Türkiye sahasında asıl sorunsalın bir sınıflandırma meselesi olduğu düşünülebilir. Öyle ki Lentricchia ve McAuliffe bu konuda şöyle der: “Edebi yaratıcılık ile şiddetin ve hatta politik terörün bu rahatsız edici yakınlığı, gücü günümüzde bile hissedilen romantik bir aşırılığın mirası.”dır (Lentricchia ve McAuliffe, 2004, s.15). Ancak Dünya’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye’de ise 1980 sonrasında modernist anlayışın terk edilmeye başlanmasıyla birlikte edebiyat, bütün bu bahsedilenlere kapılarını sonuna kadar aralamıştır. Bununla birlikte bu söylenenlerin edebî metinlerin hem anlatı düzleminde hem içerik düzleminde yer aldığını unutmamak gerekir. Bu bağlamda Yeraltı Edebiyatı yeni bir tür değil daha önce edebiyat içerisinde kullanılan izleklerin ve dil biçimlerinin dönüştürüme uğratılmasıdır. Bu dönüştürüm içerisinde sıra dışı ve anormal olan ne varsa, Yeraltı Edebiyatı olarak nitelendirilen edebiyatın içerisine dâhil edilmiştir. Öyle ki Hebdige, bunu punk kültürü üzerinden göstermeye çalışmıştır. Ona göre, kötü, iğrenç veya berbat olarak görülen nesnelere punk aracılığıyla daha görünür hale getirilmişlerdir. Bu bakımından Hebdige şu nesnelere ele alır: “çengelli iğneler, ev içindeki ‘kullanım’ ortamlarından çıkarılıp, çene, dudak veya kulak etrafında ürkütücü süsler” (2004, s. 101). Bu nesnelere ek olarak ve günümüzde retro denilen kendine yeni bir kullanım alanı elde eden modası geçmiş eşyalar da bu kültür içerisinde önemli bir yere sahip olmaya başlamışlardır: “‘İğrenç’ renkli ucuz ürünler (PVC, plastik lureks gibi), punklar tarafından kurtarılmış ve modernite ile zevk nosyonları üzerine kendi yorumlarını katan elbiselere dönüştürülmüştü.” (Hebdige, 2004, s. 101).

Bugün bu tarz edebiyat bağlamında hem Dünya edebiyatlarında hem de Türk Edebiyatı’nda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki “bu edebiyat her şeyden önce iktidar karşısı bir edebiyattır.” (Kahraman, 2005, s. 8). Çalışmanın nesnesi olan *Çöplük* de bu edebiyatın içinde değerlendirilebilecek bir roman ve yazarı Şebnem İşigüzel de yine bu edebiyatın içinde değerlendirilebilecek bir yazar olarak görülebilir. İlk öyküsü olan “*Sevgili Bayan Arvadah*”ı 1993’te Varlık dergisinde yayımlayan ve 19 yaşındayken ilk öykü kitabı *Hanene Ay Doğacak*’ı yazarak Yunus Nadi Öykü Ödülü’nün sahibi olan Şebnem İşigüzel, bundan iki yıl sonra sansürle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu durum yazarı vazgeçirmemiş, İşigüzel yazmaya hatta “daha çok” ve “daha sert” yazmaya devam etmiştir. Tam sekiz roman, üç öykü kitabı ve iki de çocuk kitabı yazmıştır². Bunlar arasından 2004’te yayımlanan *Çöplük*, yazarın en sert sayılabilecek eserlerinden birisidir.

İki kadın (Leyla ve Yıldız) üzerine kurulu romanda, kötülük, şiddet, iğrençlik bütün çıplaklığıyla ve çarpıcı bir şekilde anlatılır. Çalışmada *Çöplük*’te “Yeraltı”ndaki kadın ele alınmıştır. Kadın ele alınırken *Alt-kültür ve Kadın, Kötülük-İğrençlik ve Kadın, Yabancılaşma*

²**Romanları:** *Eski Dostum Kertenkele* (2000), *Sarmaşık* (2002), *Çöplük* (2004), *Resmigeçit* (2008), *Kirpiklerimin Gölgesi* (2010), *Venus: Bir Aile Tarihçesi Bir Yaşamöyküsü* (2013), *Gözyaşı Konağı Ada*, 1876 (2016), *Ağaçtaki Kız* (2016), *İyilik* (2019).

Öyküleri: *Hanene Ay Doğacak* (1993), *Öykümü Kim Anlatacak* (1994), *Kaderimin Efendisi* (2001).

Çocuk Kitapları: *Annem, Kargalar ve Ben* (2011), *Bir Pudink Hikâyesi* (2017), *Uçtu Uçtu* (2017).

ve *Kadın* başlıkları altında kadının gelişimi ortaya konulmuştur. Roman incelemesine geçmeden önce Yeraltı Edebiyatı hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır.

Ayrıntı Yayınları tarafından hazırlanan *Yeraltı Edebiyatı Dizisi*'ne ait her anlatının başında bulunan ve aşağıda alıntılanan tanımlama –her ne kadar basit de olsa- Yeraltı Edebiyatı'nın bir açıklaması olarak kabul edilebilir:

Asilerin,
Kaybedenlerin,
Hayalperestlerin,
Küfürbazların,
Günahkarların,
Beyaz zencilerin,
Aşağı tırmananların,
Yola çıkmaktan çekinmeyenlerin,
Uçurumdan atlayanların...
Dili, sesi...

Ayrıntı Yayınları

Türkçe Sözlük'te yeraltı, 1. *Gizli ve yasa dışı*, 2. *Alışılmıştın dışında olan, aykırı.*” (Türkçe Sözlük, 2021) olarak tanımlanır. Özen Yula ise “yeraltı” kavramını önce Hades'in yeraltı krallığı üzerinden açıklar: “Orası sert ve zalim bir Tanrı'nın yönetimi altında bulunan, gölgeler halindeki ölümlere terk edilmiş, her gireni kabullenen, ancak insanı bir kez içeriye aldı mı, bir daha dışarıya bırakmayan, acımasızlığın hüküm sürdüğü bir sırlar alemiydi.” (Yula, 1995, s. 66). Yine bu noktada Türkes'in tespitleri de oldukça önemlidir. Türkes'e göre Yeraltı Edebiyatı'nın en büyük ayrıcalığı “sınır tanımaz kuralsızlığıdır”. Bu kuralsızlık içerisinde iyi-kötü, güzel-çirkin, yüce-alçak gibi değer çiftleri tek bir düzlemde ele alınmışlardır. Bütün bunlardan hareketle suçun, vicdanın, ödevin kutsallığının üzerine yerleştirilen ahlak kavramlarının bulunmadığı görülür (2005, s. 15).

Yeraltı kavramı sonraları bir kaçış yoluna dönüşmüş ve edebiyatta da bu bağlamda sıkça kullanılmıştır. Akla gelen ilk örneklerden biri Victor Hugo'nun *Sefiller*'idir. Bunun yanı sıra 18. yüzyılda yaşayan ve hâlihazırda Sade'in meşhur eserlerinden biri olan *Yatak Odasında Felsefe*'si kimi çevrelerce Yeraltı Edebiyatı sahası içerisinde ele alınır. Nitekim eser, Türkiye'de Ayrıntı Yayınları'nın *Yeraltı Edebiyatı Dizisi*'nden yayımlanmıştır. Sade, sıra dışı düşünceleri işlemeyle ve genel ahlak kurallarını bir yana bırakmasıyla belki de yeraltı dünyasının ilk yazarı olarak gösterilebilir. Aynı yıllarda İngiliz yazar Marry Shelley'nin *Frankeştayn*'ı ve *Dracula*'sı da bu dünyanın içerisinde sayılabilir. Sonraki yıllarda ise Emily Bronte, Edgar Allan Poe, Emile Zola ve özellikle Dostoyevski, varoluşçu yazarlardan önce bu bağlamda önemli eserler kaleme almışlar ve kötülük, iğrençlik, suç, vb. izlekleri eserlerinde yazınsallaştırmışlardır. 20. yüzyılın başlarında ise özellikle Sartre, Camus ve Kafka gibi varoluşçu yazarlar, yeraltı dünyasının gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır (Gökalp-Alpaslan, 2009, s. 18-19). Ancak bu kavram yine değişmeye ve gelişmeye devam etmiş, çeşitli korku ve macera filmlerinde tehlikelerle, korkunç, kötücül, gizli güçlerle dolu bir uzama dönüştürülmüştür (Yula, 1995, s. 66). İkinci Dünya Savaşı'yla beraber politik bir içerik de kazanmaya başlamış, 1950'li yılların ortalarından sonra, egemen kültürel yapıyı reddetmiş ve yazına alt-kültürleri açıkça dâhil etmiştir. Bütün bunlar yeraltı tanımını genişletmiştir. Yazın alanında hak ettiği ilgiyi ise Beat kuşağıyla beraber görmeye başlamıştır (Yula, 1995, s. 67).

Genel olarak Yeraltı Edebiyatı olarak adlandırılan bu tür, rock, punk, heavy-metal, metal, reggae, jazz gibi müzik türlerinin 1950 sonrası ortaya çıkmasıyla birlikte bu kültürlerin edebiyata da yansısıyla şekillenmiştir. Hipsterler, beatler, teddy boylar, modlar, punklar gibi alt-kültürler hemen hemen bütün sanat dallarında kendi tarzlarını oluşturmuş, özellikle Avrupa ve Amerika'da etkisini hissettirmiş ve Yeraltı Edebiyatı olarak kabul edilen edebiyatın yapı

taşlarını oluşturmuşlardır. Bunların başında yukarıda da belirtildiği gibi hiç şüphesiz Beat kuşağı gelmektedir. Beat, başta Jack Kerouac, Allen Ginsberg, William Burrough olmak üzere Neal Cassady gibi başka yazar ve sanatçılarla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna yakın bir hareket olarak başlamış, 1950'lerde sesini duyurmuş ve özellikle 1960'larda etkili olmuştur. Bu hareket, Amerika'nın görünen yüzüyle yetinmemiş, çoğu zaman "aşırı" ve kimi zaman da "öteki" olarak kabul edilmiştir. Hareketin içindeki sanatçılar daha önce keşfedilmemiş noktaları keşfetmeye çalışmışlar ve duyarlılıklarını da buna göre şekillendirmişlerdir. Onların asıl amacı, Amerikan hayatının en korkunç noktalarını görmek, tanımak ve alımlayıcıya aktarmaktır. Kendilerini facianın, yıkımın melekleri olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak bu durum onları suç, uyuşturucu gibi genel ahlak anlayışının dışında yer alan kavramlara, akıl hastaneleri gibi alışılmadık dışında olan uzamlara yönelmiş ve bu sanatçılar eserlerinde cesur, karanlık ve belki de en önemlisi kötü olmayı başarmışlardır (Tytell, 2006, s. 7-11).

Çeşitli kaynaklarda kara edebiyat, kötücül edebiyat, sokak edebiyatı gibi isimlerle de anılan Yeraltı Edebiyatı (*ing. Underground Literature*) bağlamında değerlendirilen eserlerde, ana akım anlatılarda görülen aksine topluma aykırı olanı, yani yaşamın görünmeyen; arka planda kalan karanlık yüzü ele alınır. Bu bağlamda bu yazının kişilerini uyuşturucu bağımlıları, alkolikler, evsizler, fahişeler, vb. gibi toplumun dışarısında kalmış ya da dışına itilmiş kişiler oluşturur. Bundan hareketle bu anlatılarda ahlak dışı yaşamlar, genel ahlak çizgisine başkaldırılmış veya genel ahlak çizgisinin dışarısına itilmiş insanların iç dünyası alımlayıcıya aktarılmaya çalışılır. Özgün ve adı üzerinde yeraltı, yani karanlık, kötücül bir dünya işlenir. Bu eserlerde göze çarpan ilk ortak özellik toplumun egemen kültürüne ve beğenilerine başkaldırıcıdır. Ancak Yeraltı Edebiyatı'nın tam olarak ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda kesin bir yargı özellikle Türkiye'de mevcut değildir. En büyük tartışma ise bu edebiyatın ölçütlerinin ne olduğu üzerinedir. Bu tartışma hem yazar merkezli hem de eser merkezli yürütülür. Hikmet Temel Akarsu bu noktada şöyle bir ayırım yapmıştır: "Burada ayırım noktası, edebiyatını ve söylemini yasal ve müesses nizamın dışına taşımış olmaktır. Bu anlamda, herhangi bir edebiyat yapıtı yasal bir yayınevinden çıkıyorsa, bandrol alıyorsa, fatura ile satılıyorsa ve mevcut yasalarca kovuşturulmuyorsa bunlara Yeraltı Edebiyatı demek söz konusu olamaz." (Akarsu, 2005, s. 17). Akarsu'nun bu tespiti oldukça yerindedir. Çünkü bandrol alan bir eser ister istemez bir sansüre maruz kalır ve kendisini sınırlandırır. Ancak buradaki ayırım konusunda Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı ve alt-kültür bağlamında önemli işlere imza atan Altay Öktem'in söylemini de dile getirmekte fayda vardır:

Bir yapıtın Yeraltı Edebiyatı'na dâhil olabilmesi için, kahramanlarını ille de yeraltı kültürünün temsilcileri arasından seçmesi mi gerekiyor? Kesinlikle bir ölçüt değil bu. Birkaç yıl önce yayımlanan, ülkemizde de epey ilgi çeken Amerikan Sığı, bence Yeraltı Edebiyatı'nın önemli örneklerinden biriydi. Ne yazarı yeraltında yaşıyordu ne de roman yeraltı insanlarını anlatıyordu. Roman kahramanı Amerika'nın en üst gelir seviyesindeki bir burjuvaydı. (2005, s.5).

Altay Öktem ve Hikmet Temel Akarsu'nun söylemlerinden hareketle neyin yeraltına ait olup olmadığının anlaşılacağı açık şekilde görülmektedir. Eğer Hikmet Temel Akarsu gibi düşünürsek bugün pek çok kaynakta Yeraltı Edebiyatı'nın açıklanması için sıklıkla örnek gösterilen Jean Genet, eserleri filme uyarlanmaya başlanmış Chuck Palahniuk -ki bu noktada başrollerini Brad Pitt ve Edward Norton'ın paylaştığı *Dövüş Kulübü* akla ilk gelendir-, Türk Edebiyatı'nda eserleri büyük yayınevlerinden yayımlanan Hakan Günday, Şebnem İşigüzel, Cumhuriyet Orancı, Ayça Seren Ural gibi yazarları yeraltı sahasında değerlendirmemiz mümkün değildir. Ancak bu tip yazarları bu edebiyatın dışında bırakmak da çok doğru olmayacaktır.

Bu tartışmanın kesin olarak bitirilememesinin diğer bir sebebi ise ülkemizde bu edebiyatın sınırlarının tam olarak çizilememesidir. Türkiye'de kimileri Oğuz Atay'ı, kimileri Yusuf Atılgan'ı Yeraltı Edebiyatı sahasında değerlendirmiş, bazıları ise Demir Özlü, Tezer

Özlu ve Leyla Erbil gibi yazarları bu sahada değerlendirmiştir. Bu bağlamda Osman Çakmakçı'nın *Yeraltı Edebiyatı* adlı dosyada dile getirdikleri ve yine Hikmet Temel Akarsu'nun *Türk Edebiyatı ve Yeni Kara* başlıklı yazısı örnek olarak gösterilebilir.

Bütün bunlarla birlikte Yeraltı Edebiyatı'nın ne olduğuna dair en açık ve anlaşılır çalışmalardan biri Özen Yula'nın *Underground'u Tanımlama Denemesi* adlı yazısıdır. Yazıda Özen Yula, Yeraltı Edebiyatı olarak kabul gören yapıtlarda şu özelliklerin saptanabildiğini ileri sürmüştür:

1. Egemen olan'a 'baskı'ya başkaldırır.
2. 'Yasal olarak kabul görmüş olan'ın ötesine geçer.
3. 'İrkiltici olan'ı benimser, içerir.
4. 'Deneysel olan'ı ön plana çıkarır.
5. 'Doğaçlama', 'eşzamanlılık', 'kesme', 'kolaj' tekniklerinden sık sık yararlanır.
6. 'Çeşitliliği' benimser.
7. 'Yabancılaşma'yı temel alır.
8. Toplumda egemen olan kültür yapısına başkaldırır.
9. 'Pikaresk öğeler' içerir.
10. Alt kültürlerle ağırlık verir. (Yula, 1995, s. 68).

Gonca Gökalp Alpaslan, Yula'nın değerlendirmesine şunları eklemiştir:

11. Yeraltı Edebiyatı, varoluşçu yazarlarla sorgulanmaya başlanan değerlerin ve 20. yüzyılda varılan vahşi kapitalizmin bir sonucudur.
12. Büyük kent kültüründen, daha doğrusu metropol kültüründen kaynaklanır ve onu işler.
13. Eserlerdeki karakterlerin hemen hepsi birer karşı-kahramandır; hatta karşı da olsa kahraman olamayacak kadar aşağı bir yaşamı temsil ederler. Fahişeler, eş-cinseller, sokakta yaşayanlar, çöp toplayanlar, suçlular, alkol ve madde bağımlıları, mafya adamları, kötülükten zevk alanlar, deliler... Bu kişiler daha baştan kaybetmişlerdir yaşam mücadelesini: sınırda/eşikte yaşarlar ve ahlaki, sosyal ya da ekonomik nedenlerle toplum tarafından dışlanmışlardır.
14. Yeraltı Edebiyatı ürünlerinin çoğunda hayata ve topluma genel bakış açısı karamsar, öfkeli, eleştirel, isyankâr, umutsuz ve bütün muhalifliğine rağmen bir o kadar da kadercı ve edilegendir.
15. Okurda yarattığı -ve yaratmayı amaçladığı- temel etki, rahatsızlık ve tedirginliktir. Çünkü popüler kültürün ve ortalama beğenilerin benimsediği/benimsediği tüm değerleri alt üst eder, sınırları zorlar. Bunu sadece anlattığı olaylar, işlediği karakterler aracılığıyla değil, dil ve anlatım tavrıyla da yapar, Yeraltı Edebiyatı ürünleri.
16. Fiziksel ve sosyal düzen karşısındaki muhalif tavrı, dilsel şiddetle de gösterir.
17. Kötülüğü ve şiddeti görünür kılmayı hedefler.
18. Anarşiktir.
19. Ahlaki, sosyal, bireysel bir ders ya da öğüt vermeyi, yanlışları düzeltmeyi hiçbir zaman amaçlamaz.
20. Kendine özgü bir okur kitlesi vardır (Gökalp-Alpaslan, 2009, s. 19-20).

Toplam sayısı yirmiye ulaşmış bu maddelere bir tane daha eklenebilir. Yeraltı Edebiyatı, irkiltici olanı, kötü olanı benimserken bu noktada estetik bir kaygı da gütmüştür. Kristeva'ya göre "modernliğin bastırma, kaçınma veya gizleme eğiliminde olduğu iğrençlik, analitik bakış açısının benimsenmesiyle birlikte temel bir nitelik kazanır." (Kristeva, 2014, s. 39). Böyle bir nitelik kazanan ve kötüye, irkiltici olana kapılarını sonuna kadar açan Yeraltı Edebiyatı/Yazını, âdeta kendi katharsisini de yaratmış olur. Okurun daha önce gördüğü tahmin edilmeyen hayatları, şiddeti, kötülüğü gösteren Yeraltı Edebiyatı kendi okurunda tıpkı Aristo'nun da *Poetika* adlı eserinde belirttiği gibi "korku ve acıma" duygusu uyandırır. Bu durum 'gerçek' yeraltı okurunu/alımlayıcısını ya da yazarını tatmin eder, yeraltının bütün estetik değeri ve işlevi de burada bulunur.

Türkiye'deki seyrine baktığımızda ise gerçek anlamda bir Yeraltı Edebiyatı'ndan söz edebilmek için ancak 1980 sonrasını beklemek gerekir. Demir ve Kuş'un bu bağlamdaki tespitleri oldukça yerindedir. Onlara göre 12 Eylül darbesi bu edebiyatın doğuşunda önemlidir.

Postmodernizmin benimsediği çoğulcu kimlik anlayışı ve aykırılık düşüncesinin yükselişi bu edebiyatın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte “11 Eylül süreci ile kötülük kavramının tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gündelik hayatın içine girmesi, Türk edebiyatının da bu konuyu fark etmesine ve irdelemeye başlamasına neden olmuştur.” (Demir ve Kuş, 2016, s. 134).

Bununla birlikte 1990’dan sonra Stüdyoimge, Ayrıntı, Altıkırkbeş, Sel, Siren gibi yayınevlerinin de desteğiyle bu edebiyat ciddi bir ivme kaydetmiş ve bu edebiyata ait olarak kabul edilen ilk eser de 1990’da yayımlanmıştır. Sözünü ettiğimiz eser 1997’de Mustafa Altıoklar’ın yönetmenliğinde filme de uyarlanan Metin Kaçan’ın *Ağır Roman* adlı meşhur romanıdır. Özellikle 2000’lerden günümüze kadar geldiğimizde Yeraltı Edebiyatı içinde kabul edebileceğimiz pek çok telif eser verilmiş ve yukarıda saydığımız yayınevlerinin de çabalarıyla pek çok eser de çevrilmiştir. Örnek verecek olursak:

Jean Genet (*Hırsızın Günlüğü, Balkon, Sıkı Gözetim, Paravanlar, Denizci*), Chuck Palahniuk (*Ölüm Pornosu, Kaçaklar ve Mülteciler, Tikanma, Gösteri Peygamberi, Çarpışma Partisi, Görünmez Canavarlar, Tekinsiz, Kurgudan da Garip, Dövüş Kulübü, Günce, Bir Haz Markası*), PhilippeDijan (*Vay, Affedilmeyenler, Erojen Bölge, Eşikteki, Betty Blue*), William Burroughs (*Junky, Çıplak Şölen, Yok Edici, Vahşi Oğlanlar, Yeraltı Sakinleri, Zen Kaçıkları, Ara Bölge*), GeogesBataille (*Annem*), OctaveMirbeau (*İşkence Bahçesi, Oda Hizmetçisinin Günlüğü*), JackKerouac (*Yolda, Yalnız Gezin, Yeraltı Sakinleri, Zen Kaçıkları, Paris’te Satori*), Dennis Johnson (*Melekler*) Cumhur Orancı (*Acı Düşler Bulvarı*), Ayça Seren Ural (*Pogo, Lirik Soğan, Başlama Vuruşu*), Altay Öktem (*Sokaklar Tekin Değil, Parça Tesirli, Şehrin Kötü Çocukları, Hayat Bazen Çentiklidir*), Sibel Torunoğlu (*Dejavu, Travesti Pinokyo*), Hakan Günday (*Kinyas ve Kayra, Azil, Malafa, Ziyar, Daha, Az, Piç, Zargana*), Şebnem İşigüzel (*Hanene Ay Doğacak, Öykümü Kim Anlatacak, Kaderimin Efendisi, Sarmaşık, Çöplük, Kirpiklerimin Gölgesi*), Hikmet Temel Akarsu (*Kaybedenlerin Öyküsü, Çaresiz Zamanlar*), Süreyya Evren (*Karlar Ülkesinde Karnaval*), Gönül Kıvılcımlı (*Jilet Sinan*), Pınar Orhan Küzeci (*Kurtlu Elma Şekeri*)...

Yukarıda örneklenen eserlere ve genel hatlarıyla Yeraltı Edebiyatı’nın özelliklerine bakıldığında görülür ki Yeraltı Edebiyatı yazarlarının tamamını birleştiren ortak noktalar şunlardır:

a- Altkültürlere açılan kapıların sonuna kadar aralanması, her türden, her kesimden insana yahut nesneye eserlerde genişçe yer verilmesi ve bütün bunların eserlerde önemli bir yere sahip olması,

b- Bütün eserlerin her şeye ve herkese rağmen kötücül ve çirkin olanı benimseyerek okurlarında rahatsızlık duygusu oluşturması

c- Neredeyse bütün eserlerin sonuna kadar iktidar karşıtı olması ve bu eserlerin bu özelliklerle âdeta övünmesidir.

Genel hatlarıyla Çöplük romanı

İlk baskısı 2004 yılında yapılan ve Şebnem İşigüzel’in üçüncü romanı olan *Çöplük*, içinde barındırdığı alt-kültür öğeleriyle, tiksindirici, kötücül, şiddet dolu özellikleriyle Yeraltı Edebiyatı içerisinde düşünülebilir. Bununla birlikte bütün roman kişilerinin yabancılaşmış olması, romanın herhangi bir ahlaki mesaj verme kaygısının dışında olması ve karamsar bir havaya sahip olması da bu bağlamda önemlidir. Bu noktada Kahraman’ın İşigüzel için şu tespitleri çok yerindedir: “İşigüzel’in canlı, diri, ters taklalar atmayı başaran güçlü bir muhayyilesi var. Bir fantezist o. Suçla, cinayetle derin bir ilişki kuruyor.” (Kahraman, 2010, s. 19). En genel hatlarıyla *Çöplük* romanı, “bir zamanlar hepsi temiz yataklarda uyuyan, temiz

giysiler giyen, aileleriyle yaşayan bu ‘hepimiz gibi’ insanların nasıl ‘kaybolduklarını’, nasıl ‘düşüklerini’ anlatır.” (Güntekin, 2011, s. 40).

Çöplük, iki ayrı bölümden oluşmuş gibidir. İlk bölüm olarak kabul edilebilecek olan kısım, yedi farklı bölümden oluşur. Burada 1, 3, 5 ve 7 Leyla’nın 2, 4 ve 6 numaralı bölümler ise Yıldız’ın hikâyesine ayrılmıştır. İkinci bölüm olarak kabul edilebilecek olan kısım *Romanda Adı Geçen Kişiler* başlığını taşıyan bölümdür. Bu bölümde yazar, üst-kurmacadan yararlanarak romanın yazılış hikâyesini kurgulamıştır.

Romanın Leyla’ya ayrılmış olan 1, 3, 5 ve 7. bölümlerinde Leyla’nın hikâyesi etraflıca anlatılır. *Çöplük Krallığı*’nın tepesinde ciddi şekilde yaralanmış bir adam bulunmuştur. Bulunan adamın vücudunun yarısı yanmıştır. Bu olayla birlikte roman, kurgusal kişilerin geçmişlerine dönülerek derinleşmeye başlar. 1963 doğumlu olan Leyla hakkında romanda şu bilgiler verilir:

Leyla, 1969 yılında ailesiyle birlikte Moskova’ya yerleşmiş, aynı yıl babasının odasında bulunduğu satranç takımıyla kendi kendine oynamaya başlamış, yeteneği anlaşılmış, 1973’te eski satranç şampiyonu Botvinnik’in antrenman seminerlerine katılmış, Kasparov’la aynı dönemde öğrenci olmuş, 1978’de Sovyetler Şampiyonluk Turnuvası’nda oynamaya hak kazanmış, bayanlar liginde oynamayı reddetmiş ve şampiyonada Kasparov’un ardından 10. olmuş, S.S.C.B vatandaşı olmadığı için unvanı onaylanmamış 1981’de şampiyonluk turnuvasına katılabilmek için vatandaşlık başvurusunda bulunmuş, kabul edileceği beklenirken anne ve babası şüpheli bir trafik kazasında ölmüş, aynı yıl CIA iddiaları yüzünden sınır dışı edilmiş, Rusya’da maruz kalmadığı sorgulara 12 Eylül Türkiye’inde maruz kalmış, yıllarca takip edilmiş yakın akrabaları onunla görüşmekten çekinmiş, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü’ne başlamış ancak devlet yurdunda kalmasına izin verilmemiş, 1983’te Bebek Oteli’nde yaşamıştır (İşigüzel, 2004, s.35).

Leyla, bütün hayatı boyunca kendisini ait hissedebileceği bir yere sahip olamamıştır. Türkiye’de kendisine hayat kurmaya çalıştığı yıllarda amcası ve yengesi dâhil kimse ona destek olmamıştır. Daha sonra evlenmiş fakat evliliğinde de mutluluğu bulamamıştır. Eşi bir alkoliktir ve eşinin ailesi, siyaset uğruna her şeyi feda etmeye razı, ne Leyla’yı ne de oğulları Haluk’un iyiliğini düşünmektedir. Bir süre sonra Leyla’nın eşi intihar eder ve Leyla kaçır. Kaçtığı yer sokaktır. Sokakta yaşamaya başlayan ve sokağın bütün pisliğine şahit olan ve en sonunda bir ‘çöplüğe’ düşen Leyla, bütün bunlara rağmen ‘ilk defa’ mutludur: “Benim evim burası. Ben öldüm ve sokaklarda dirildim. Buraya gelmeden önceki hayatım için bir yabancıyım.” (İşigüzel, 2004, s. 59).

Çöplükte de hayat kolay değildir. Kama’nın yanında *Çöplük Kraliçe*’si olmayı başaran Leyla, Kama’nın gidişiyle iktidar mücadelesinin ortasında kalır ve iktidarı, Fehmi’ye bırakmak zorunda kalır. Bulduğu yanmış adamla birlikte *Çöplük Krallığı*’nı terk ederler. Sonrasında hayvanları diriltebilen Fesat’la karşılaşır ve Fesat onları bir ‘yeraltı’ şehrine götürür. Buranın da tıpkı *Çöplük* gibi kendine ait kuralları vardır. Leyla ve sonradan Kafa Koparan adını alan yanmış adam, burada da barınamazlar ve tekrar yollara düşerler. Hava soğuktur ve bir belediye arabasıyla beraber diğer evsizlerle birlikte geceyi spor salonunda geçirirler. Leyla sona geldiğinin farkındadır. Spor salonunu terk ettikten kısa bir süre sonra tıpkı ‘Anna Karenina’nın intiharına benzer bir şekilde intihar eder. Tek fark Leyla’nın intiharında tren yerine araba vardır.

2, 4 ve 6. bölümlerde anlatılan romanın bir diğer kişisi Yıldız’dır. Amatör bir astronom ve despot bir annenin kızı olan Yıldız, bütün hayatını annesiyle birlikte geçirmiş ve annesinin uyguladığı baskı yüzünden hayata asla tam anlamıyla dâhil olamamıştır. 11 yaşında intihar girişiminde bile bulunan ve küçüklüğünden beri annesinin verdiği tek ayak cezasını yerine getiren Yıldız, Akira’yla birlikte bir yıl süren bir evlilik yapar; fakat annesi yüzünden bu evliliği sürdürmesi mümkün olmamıştır.

Yıldız, aynı zamanda 36 yaşında profesör olmayı başarmış bir müzikologdur. Ama onun en büyük isteği hayranı olduğu orkestra şefi Eşref Şefik Karacan’ın biyografisini yazmaktır. Bu

uğurda akademik hayatı bir kenara bırakarak Eşref Şefik Karacan'ın peşine düşer. Bu arada Eşref Şefik Karacan'ın hayatını yazmak isteyen tek kişi Yıldız'dır. Yazar İpek Tüter de şefin hayatının romanını yazmak istemektedir. Çünkü şef, kaybolmuştur ve ortada bir ceset dahi yoktur. Anlaşılan o ki şefin hayatını kaleme almak kârlı da bir iş olacaktır. Yıldız, İpek Tüter'le görüşmesinden sonra kadının çocuğunu kaçıtır ve evinde saklar. Yıldız'ın çocuğa bakamaması çocuğu hasta eder ve Yıldız, çocuğu bırakır ve bir daha evine dönmez. Bundan sonra sokaklarda yaşayacaktır.

Romanın ikinci bölümü olarak addettiğimiz *Romanda Adı Geçen Kişiler* adlı bölümde yazarın romanda yer alan kişilerle ve romanın yazılışında önemi olan kişilerle yapmış olduğunu 'varsaydığı' röportajlar yer alır. İlk bölümün kurgusunu büyük miktarda değiştiren bu röportajlarda, Leyla açısından onun satrançtan nasıl uzaklaştığı, yazarın Kasparov'la Leyla hakkında görüşmesi, Leyla'nın eşi Haluk'un aslında ölmediği, çöp ve çöplük arasındaki bağlantı ve çöp felsefesi anlatılır. Aslında roman Abidin İşigüzel'in sırrı için yazılmıştır. Anlatılanlara göre Abidin İşigüzel Leyla'yı bulmuş, evine getirmiş, Leyla burada ölmüş ve bahçeye gömülmüştür.

Yıldız'ın ele alındığı röportajlarda ise Yıldız aslında İpek Tüter'in oğlunu kaçırmamıştır. İpek Tüter, yeni bir çocuk yapmış ve ona kaybolan çocuğunun adını vermiştir. Yıldız'la Şef asla görüşmemiştir. Şef'le birlikte olan kişi Yıldız'ın en yakın arkadaşı Lüksemburglu Kadın'dır. Anlatılanlara göre sanki Yıldız gerçekte Şebnem İşigüzel'in teyzesidir ve yazar buradan hareketle Yıldız'ı kurgulamıştır. Aslında olan Yıldız'ın ve Leyla'nın tek bir kişiye dönüştürülmesidir. İki kadın kahraman yer değiştirmiştir. Leyla'nın öldüğü yerde Yıldız sokağa düşmüştür yani doğmuştur. Yazar kurduğu bu ikircikli yapıyı da bu röportajlar içinde vermiştir.

Alt-kültür ve kadın

Dick Hebdige'in artık kült bir araştırma kitabına dönüşmüş olan *Alt-kültür Tarzın Anlamı* adlı çalışmasının giriş kısmında Yeraltı Edebiyatı'nın önemli yazarlarından olan Jean Genet'i alt-kültürü kavramını açıklamak adına örnek gösterir ve çalışmasını Genet üzerinden açıklama girişiminde bulunur. Genet gibi Hebdige de alt-kültürle ilgilenmektedir. Bu alt-kültürü şu alt-gruplar bağlamında ele alır: "teddy boylar, modlar, rockçılar, dazlaklar ve punklar gibi bazen sepetlenen, bazen resmen suçlanan, bazen de azizleştirilen; zaman zaman toplu düzene tehdit, zaman zaman da zararsız soytarılar olarak görülen insanlar..." (Hebdige, 2004, s. 10).

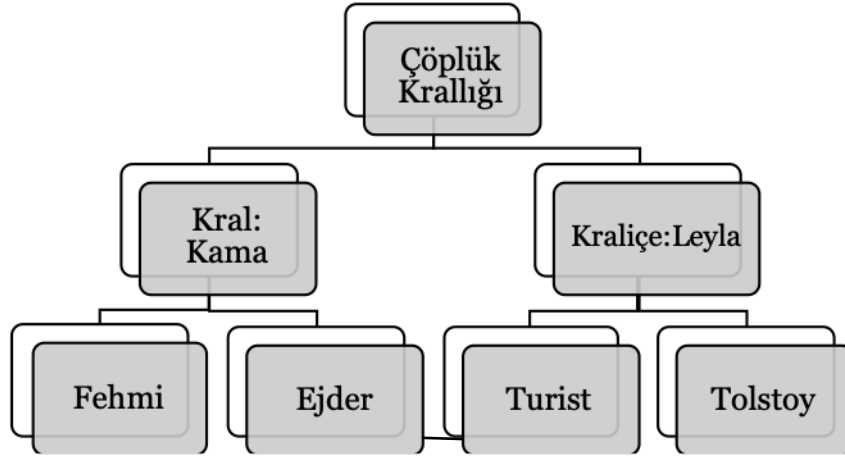
Hebdige'in bir bütüncü oluşturma çabasından da anlaşıldığı gibi alt-kültür, 'toplumun dışında kalmış' insanlardan ve onların değerlerinden oluşur. Ancak, Jenks'e göre alt-kültürü egemen kültürden ayıran çizgi net olarak çizilmemiştir (Jenks, 2007, s. 14). Bunun altında yatan sebeplerden biri alt-kültür kavramının iki yönlü olabilmesidir. Hebdige'e göre, alt-kültürler tek başlarına dahi ele alındığında tutucu ya da ilerici olabilirler. Bu bağlamda alt-kültürler toplumun birtakım değerlerini sürdürebilir ya da bu değerleri âdeta bir kaynak olarak kullanarak kendilerini ana-kültür olarak adlandırabileceğimiz baskın kültürün karşısında tanımlayabilirler. Bu noktada alt-kültürler, genellikle doğal olmayan olarak tanımlanır (Hebdige, 2004, s. 101-107). Bununla birlikte Hebdige, alt-kültür kavramını etraflıca ele alırken, punk tarzını ve onun değerlerini kullanır. Ona göre punk, alt-kültürün vücut bulmuş hâlidir. Punkla birlikte "sıra dışı ve anormal ne varsa değer kazanmıştı. Özellikle de yasak cinsel fetişizm ikonografisi, tahmin edilebilir bir etkiyle kullanılmıştı." (Hebdige, 2004: 119). Ancak Jenks, alt-kültür kavramını Parsons'ın perspektifinden alt-kültürün bir bütünün parçası olmadığını savunur. Parsons perspektifinde alt-kültür kavramı, ana-kültürden bir ayrışmayı gösterir. Bu ayrışma hususunda

ana-kültürün karşısında konumlanmaya çalışan alt-kültürün karşı değerler yaratması ve bu değerler dâhilinde kendine özgü bir yapı inşa etmesi dikkati çeker (Jenks, 2007, s. 21).

Yine Jenks'e göre ilk defa alt-kültürü tanımlamaya yaklaşan kişi Emile Durkheim'dır. Durkheim'ın *mekanik dayanışma* ve *organik dayanışma* tanımlamaları ona göre alt-kültürün tanımına yaklaşmıştır. Ancak somut olarak bilinen ilk alt-kültür örneği çevrenin de etkisiyle birlikte ortaya çıkmış olan Chicago Okulu'dur. Jenks'e göre Chicago ve Chicago sosyolojisi sıra dışı bir görüngü oluşturur. Bu durum Chicago'nun coğrafi şartlarıyla da ilişkilendirilir: "Bu, sularını bir deniz büyüklüğünde bir göle boşaltan bir deltada kurulmuş, dikey bir kenttir." (Jenks, 2007, s. 76). Chicago Kent'i, yalnızca iki mevsimi, yani yazı ve kışı tanır. Sınırlar, büyük farklılıkları ayırır. Kentin planlandığı ve üzerine kurulduğu ağ sistemi farklılaşma örüntüsü açısından eşit derecede nettir; köşeler, keskin ve dik açıdır ve kentsel coğrafya konusunda hiçbir karışıklık yoktur. 22. Doğu Caddesi, olması gerektiği yerdedir." (Jenks, 2007, s. 77). Bununla birlikte çok farklı etnisitelerin toplu göçü, çatışmanın, şiddetin, organize suçun, yeraltı hayatının/dünyasının, fakirliğin ve yolsuzluğun hepsi bu karmaşık yapıya katkıda bulunmuştur (Jenks, 2007, s. 77). Böylece ortaya mekânın yurttaştan ayırt edilemeyeceği görüşü ortaya çıkmıştır. Nitekim mekân, işlevsel olmayan yurttaş doğurmuştur. "Çetenin muhiti, yani cadde, bu durumda iyi yurttaş için bir mayın tarlası ve gidilmeyecek bir alan değil, genç gecekondular için heyecan, meydan okuma ve yaratıcılığın eğlence merkezi hâline gelmiştir." (Jenks, 2007, s. 95). Sonrasında ise Chicago perspektifinin ekolojik unsurları zaman içerisinde azalmıştır. 1960'ların gelişiyle alt-kültür vurgusu çok daha belirgin hâle gelmiştir. "Eğer 1960'lar, halk protestosu, karşı-kültür, beat şiiri, toplum dışına itilenler, yol kültürü, hippie hareketi, eğlence için uyuşturucu kullanımı ve Vietnam Savaşı karşıtı duygulara hitap etmişse, o zaman özellikle ABD'deki akademisyenlerin bir kısmı da bunu liberalizm ve felsefi bir kültürel görelilik eğilimiyle karşıladı." (Jenks, 2007, s. 99). Buradan hareketle alt-kültürlülük, "kaybeden" kavramının üzerinden deneyimlenmeye başlanmıştır. Gelinek nokta ise Jenks'e göre şudur: "Genellikle, alt-kültürler, sert, 'kafa dengi olmayan' bir gruptur: ortak bir anlayış sistemine dair sahte iddialarına rağmen, değer verdiğimiz kutsal kabul edilen her şeye eninde sonunda karşı çıkarlar." (Jenks, 2007, s. 118).

Kısaca söylemek gerekirse alt-kültür, egemen kültürün kimi zaman ama daha çok o kültürün 'Öteki'si olmuştur. Yeraltı Edebiyatı bu ötekiyi esas alır ve okuru yadırgatıma uğratar. Bu kültürü oluşturan insanlar ise toplum dışında kalmış, toplum değerlerini benimsemeyerek kendi değerlerini oluşturmuşlardır. Bununla birlikte çoğu zaman bu insanlar kendi toplumsal yapılarını oluşturmuşlar, kendi kültürlerini inşa etmişlerdir.

Şebnem İşigüzel'in *Çöplük*'ünde de alt-kültür kavramının barındırdığı toplumsal yapının unsurlarının hemen hemen hepsine rastlamak mümkündür. Öncelikle *Çöplük Krallığı* ve *Yeraltı İni* dediğimiz iki yapı, kendi toplumsal yapılarını oluşturmuşlardır. Bu yapılar içinde bireylerin feodal bir yapı içerisinde kendi görevleri vardır. Bununla birlikte İşigüzel'in kurguladığı bu iki topluluk tıpkı yukarıda örnek olarak verilen Chicago Okulu'ndaki gibi çevreyle bağ kurmuşlardır. Bu çevre insanları şekillendirmiştir. Öncelikle *Çöplük Krallığı*'na bakılırsa şöyle bir yapıyla karşılaşılır:

Şekil 1: Çöplük Krallığı hiyerarşisi

Leyla'yı kurtaran Kral Kama, kendi hayatında mutluluğa hiçbir zaman ulaşamamış, mutluluğu bulamadığı gibi evini terk etmek zorunda kalarak çöplükte yaşamaya başlamıştır. Ancak içinde bulunduğu çöplüğü ele geçirerek kral olmayı başarmış ve Çöplük Krallığı'nı kurmuş; burada cerrahlık yaparak insanlar üzerinden para kazanmaktadır.

Fehmi düşmekte olan bir yolcu uçağından koltuğıyla uçmuş; bunun üzerine gözlerinin önünde dağılan uçağı, içindeki güzeller güzeli karısının ve üç çocuğunun yanışını izlemiştir. Bu yaşadıkları sonucunda bir kaybedene dönüşmüştür. Kaybedene dönüşen Fehmi 'Öteki' olmuş ve bir çöp gibi çöpe atılmıştır.

Ejder, doktorlara kobaylık yaparak hayata tutunmaya çalışmış, çöpte alüminyum toplayan bir Çingene kızına âşık olmuş, ama bu deliler gibi âşık olduğu kızı boğup çöplüğün derinliklerine atmış, çöplükteki yapının bir parçası olan Turist'le eşcinsel birliktelik yaşamış ve son olarak bir çöp kamyonunun altında kaldığı için kalın bağırsağının ucu dışarıda kalarak iki yıl yatalak olarak hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır.

Tolstoy ise sokaklara düşmekten kurtulmak için bütün kitaplarını satmış, sonrasında ise almış olduğu ücretsiz İncil'le birlikte inançlı bir kişi olmaya çalışmış, bunun üzerine bir kız sevmiş ama kız Tolstoy'a inançsız diyerek onu terk etmiştir. Bunun üzerine o da inanmaktan vazgeçmiş ve sokaklara düşerek kaybedenler kervanına katılmıştır.

Çöplük tebaasının son kişisi Turist ise, beş yıl önce Türkiye'ye gelmiş fakat ülkesine bir türlü dönememiştir. Çünkü İstanbul'a ayak bastığında bütün eşyasını, parasını çaldırılmış ne konsolosluktan ne de polisten herhangi bir yardım görebilmiştir. Bu olaylar sonrasında hayatın acımasızlığı içinde sürüklenmekte olan Turist, Kama aracılığıyla çöplüğe getirilmiş ve burada hayatını yaşamaya devam etmiştir.

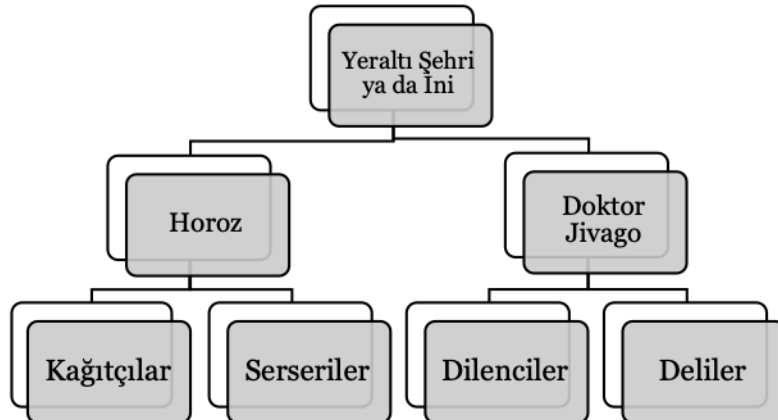
Yukarıda sıraladığımız kurgusal kişilerin ortak noktaları hepsinin kaybetmiş, ötekileştirilmiş, dışlanmış olması ve çöplükte yaşamasıdır. Hepsi Yeraltı Edebiyatı ürünlerinin tipik "yasal olanın ötesine geçmiş" anti-kahramanlarıdır. Bu kişilerin hepsi çöplükte yaşayarak kendileri de âdeta çöpe dönüşmüşlerdir. Böylece Jenks'in de belirttiği gibi "mekân, kendi yurtaşını oluşturmuştur." (Jenks, 2007, s. 95). Bu bağlamda romanda antropolog kız olarak geçen kişiyi de anmak da fayda vardır. Onun buraya verdiği isim aslında bütün bu anlattıklarımızın ifadesidir: "Kayıp yer." Ancak şu da vardır ki bu yapı her şeye rağmen dışa bağımlıdır. Bu noktada çöplüğe gelen çöpçüler ve Kama'nın yakın arkadaşı olan Doktor önemlidir. Çöplüğün gerekli ihtiyaçlarının karşılanmasında çöpçülerin ve özellikle Doktor'un payı büyüktür.

Bu yapının içinde kadın kraliçe olarak önemli bir yere sahiptir; ancak bu yapı, kral ortadan kaybolduktan sonra kraliçenin varlığını tek başına sürdürmesine imkân vermez. Bu yüzden Kraliçe (Leyla) ya kralı geri getirecek ya da başka biriyle evlenip iktidarını sürdürmeye devam edecektir. Bu noktada Kama'nın ortadan kaybolması Leyla'nın iktidarını büyük ölçüde zedelemiştir. Leyla, çareyi çöplükte bulunduğu adamı iyileştirerek kral yapmakta bulur, fakat Fehmi buna izin vermez ve Leyla hem gücünü ve yetkilerini hem de evini kaybederek çöplüğü terk etmek zorunda kalır. Kısacası bu yapı içerisinde kadın çok fazla güce sahip değildir. Egemen olan güç erkektir. Bu bakımdan Çöplük ataerkil bir düzene sahiptir.

Romanın alt-kültür olarak adlandırabileceğimiz diğer yapısı ise *Yeraltı İni*'dir. Çöplüğü terk etmek zorunda kalan Leyla ve Kafa Koparan tekrar sokaklara dönerler ve çaresizdirler. Çünkü burada kalacak bir yerleri yoktur. Âdeta yeniden sokağa düşmüş gibilerdir. Bu noktada karşılımları Fesat çıkar. Fesat, onları alır ve Kafa Koparan'a yardımcı olmak için hep birlikte yeraltı inine giderler. Bu in de tıpkı çöplük gibi kendine özgü bir şekilde tasvir edilir ve yine çöplükte olduğu gibi mekân kendi yurttaşlarını oluşturmuştur:

... Saray yıkıntılarının ayakta kalan üç geniş penceresinin altından kıvrıldılar, genişçe bir düzlüğün ve çukurun karşısında durdular. Bu ine giden yolun başıydı. Çukura girdiklerinde ayakta durabilecekleri bir tünele inmiş oldular. Çok nemli ve karanlık bu tünel. Üzerine mermer basılmış iki toprak basamağı Leyla alışık olmadığından göremedi ve yapış yapış bir aydınlığa, genişçe bir odacığa doğru yuvarlandı. Odacık iki adım sonra genişliyor, bir bağıracağı andıran boğum boğum bir koridora bağlanıyordu. İniltiler, çığlıklar, uğultular, gülüşmeler, derin iç çekişler önce yankılanıyor sonra sanki toprak tarafından emilen su gibi çekiliveriyordu. Leyla on üç yıl önce gördüğü bu inin biraz daha genişlemiş, büyümüş olduğunu fark etti. Koridora açılan onlarca oyuk, mağaracık vardı. Çoğunun ağzı yapış yapış çarşafarla, battaniyelerle kapatılmıştı. Cızırtılı ampuller pas rengi bir ışık veriyordu. Mukavva yatakları üzerinde kıvrılmış uyuyan dilenciler, kağıtçılar, göğsü dövüşmekten parçalanmış serseriler, gölgelerle konuşan deliler. Sonunda Leyla'nın hatırladığı, tavanından bir ağaç kökünün indiği oyuğa geldiler. Bu oyuk diğerleri büyüklüğünde bir şeyken artık bu inin imtiyazlı bir şahsiyetini barındırdığını belirtir biçimde genişlemişti. Demek Fesat'a yeraltında bu fırsatı veren o lağım faresi olmuştu. Odanın bir köşesinde teneke içinde ateş yanıyordu. Leyla ateşin dumanını izlerken tavanın üç ayrı köşesindeki delikleri gördü. Belli ki bu inin havalandırması da vardı. Muhtemelen demiryolunun altından geçip daha derinlere inen, televizyon seyreden insanların yaşadığı apartmanların altında zikzaklar çizen bu in bir mühendislik harikasıydı. Merak edip içeri girenlerin bir daha çıkmadığına ilişkin semt hikâyelerinin dilden dile dolaşıyor olması da mümkündü. Burada barınma izni veren, güvenliği ve düzeni sağlayan birileri olmalıydı. Yeryüzündeki hayatın aynısı. (İşigüzel, 2004, s. 153-154).

Görüldüğü üzere yeraltında kendine özgü dinamiklere sahip olan bir nevi şehir mevcuttur. Tıpkı Altay Öktem'in dediği gibi, "Yeraltında bir nehir akıyor; bizim hırpaladığımız kaldırımlardan duyulmuyor sesi, ama gürül gürül akıyor..." (Öktem, 2002, s. 8). Yine burada da *Yeraltı İni* dâhilinde çöplüğe benzer bir yapı karşımıza çıkar:

Şekil 2: Yeraltı Şehri ya da İni hiyerarşisi

Bu yapı içerisinde iktidar, Horoz ve Jivago arasında paylaşılmıştır. Bu ikili kaçırdıkları veya buldukları insanları yeraltına getirerek onların böbreklerini çalmakta ve bu böbrekleri, böbrek bekleyen zengin İsraili ailelere satmaktadırlar. Bunu yaparken kendilerine bağlı insanları da kullanmışlardır. Bu da onları iktidar sahibi yapmıştır. Tıpkı çöplükte yaşayanlar gibi burada yaşayanlar da sorunlu, kaybeden, kötücül, toplumdaki tamamen uzaklaşmış Yeraltı Edebiyatı kahramanlarıdır: “Hepsi açıkta ve ortalıkta uyur gözüdürler ama onlar için büyük sayılabilecek lüksleri vardır, başlarının altındaki yükselti, üzerlerine örttüğü gazeteler, başlarını soktukları kutucuk ya da üzerine kuruldukları bank gibi.” (İşigüzel, 2004, s. 238-239). İktidarın sahiplerinden biri olan Horoz şöyle anlatılır:

Şimdi, 2003 yılının ilk ayının son günlerinde İstanbul’da yerin dibinde Vlvmik’ten çok Alexandre Dumas’ın yazdıklarını hatırlamıştır. Gelip odanın tam ortasında dikilen adam, Leyla’nın bugüne kadar gördüğü en tuhaf şeydi ve ona ‘Kimsin sen?’ diye sormuştu. Sorusuna cevap alamayan adamın çıplak, pırl pırl kafasının üzerinde sallanan biçimsiz bir et parçası vardı. Ya da şöyle tarif edeyim; yağlı ve kalınca duran kafa derisinin fazlalıkları alının üzerinden başlayıp ense köküne kadar incek biçimde toplanıp dikilmişti. Sokaklardaki adını ve şanını da kafasının üzerinde ibik gibi duran bu fazlalıktan alıyordu. Horoz, on altı yıl önce bu inin hakimiyetini ele geçirmek isterken bu hale geldi. Sonunda kazandı ama. Bir kazanmış olarak aynadaki yeni görüntüsü eskisinden farksızdı. Kaybeden olarak kalsaydı ya sur diplerinde donarak ölecek ya da bu halde dilencilik yapacaktı. Kafasına bir şapka takıp meczup da olabilirdi. Ölene kadar kafasında bir ibikle dolaşacak olmayı takan kimdi? Yerin dibinde iktidar onundu. (İşigüzel, 2004, s. 163).

Jivago ise kolunda babasından kalan bir saat taşır. Bu saati babasına veren ise Hitler’in ta kendisidir. Doktor olan Jivago en az Horoz kadar yeraltı şehrinde etkilidir. Çünkü onun ortağıdır. Ancak çöpte bulunan çocuk ikili arasındaki iktidar ilişkisinde kilit rol oynar ve Jivago, Horoz’u öldürür ve iktidarın tek başına sahibi olur. Yeryüzünün olduğu gibi -her ne kadar acımasız da olsa- yeraltının da kendi kuralları vardır. Ancak bu yeraltı ininin toplumsal yapısı içerisinde çöplükte olduğu gibi kadına özel olarak ayrılmış bir yer yoktur. Fesat, söz sahibi gibi görünse ve hayvanları diriltmek gibi sıra dışı bir güce sahip olsa da bu yapı içerisinde söz sahibi değildir.

İşigüzel’in *Çöplük*’ünde Yeraltı Edebiyatı’nın sonuna kadar kapılarını açtığı alt-kültür dediğimiz yapı iki farklı şekilde görülür. Ancak bu iki yapı içerisinde de kadınlar iktidar sahibi olmasalar bile kısmen de olsa etkin rollere sahiptirler. Leyla’nın *Çöplük* kraliçesi olması ve bir krala sahip olduğunda iktidar sahibi olma ihtimali Leyla’nın pasif bir kişi olmadığını gösterir. Bununla birlikte romanın diğer bir önemli kişisi Fesat’ın -her ne kadar Leyla gibi bir misyonu olmasa da- sahip olduğu güçler ve iktidar sahipleriyle olan ilişkileri onun da tıpkı Leyla gibi pasif bir kişi olmadığını düşündürür.

Kötülük ve kadın

Yeraltı Edebiyatı açıklanırken, şiddet, iğrençlik ve özellikle kötülük, kötücül gibi kavramlara sık sık başvurulur. Çünkü bu kavramlar Yeraltı Edebiyatı’nın temelini oluşturan ve çoğu zaman birlikte ele alınan kavramlardır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi Yeraltı Edebiyatı, irkiltici olanı benimser, görünmeyeni görünür kılmayı hedefler, alt-kültürlere ağırlık verir, kişilerini kaybedenler arasından seçer, okurda/alımlayıcıda rahatsızlık ve tedirginlik uyandırmak gibi etkiler yaratmaya çalışır. Bütün bunları yapmak için Yeraltı Edebiyatı kötücül olana ve iğrenç olana başvurur. Bu yüzden *Çöplük*’e geçmeden önce bu kavramları derinleştirmekte fayda vardır.

Ürün Şen Sönmez, *Türk Romanı’da Kötülük* adlı çalışmasının giriş kısmında kötülüğü şu şekilde ele alır: “Kötülük, insanlık tarihi boyunca hem hayatın içinde doğrudan yer almış hem de pek çok disiplin, bu kavramı meseleleri arasında görüp kötülük üzerinde fikir üretmiştir.” (Sönmez, 2016, s. 13). Ona göre kötülüğün sınıflandırılmasında üç ana başlık kullanılır: *Doğal Kötülük*, *Ahlaki Kötülük* ve *Metafizik Kötülük*. İlk olarak doğal kötülük

açıklanır. Sönmez' göre doğal kötülük, fiziksel kötülük adlarıyla da adlandırılır. Doğal kötülük, insan tarafından yönetilemeyen eylem ve durumları içerisinde barındırır. Bu bağlamda araştırmacı tarafından doğal kötülüğe şu örnekler verilir: “hastalıklar ve depresyonlar, seller, kuraklıklar gibi doğal afetlerin tamamı doğal kötülük örnekleridir.” (Sönmez, 2016, s. 13)

Ahlaki kötülük ise doğal kötülüğün dışarısında kalır. Dışarısında kalma noktasında ahlaki kötülük, insan tarafından uygulanan tüm kötülükleri içerisine alır. Bu bağlamda kötülük, ahlakın olmaması veya eksikliği durumudur. Kantçı bakış açısına göre iyi olan ahlaktın kendisidir. İyinin -ki bu bağlamda ahlakın- eksikliği veya yokluğu da kötülüğü ortaya çıkarır. Çeşitleri bakımından en geniş alana sahip olan kötülük sınıfı da şüphesiz ahlaki kötülüktür. İnsan tarafından gerçekleştirilen en basit kötücül davranıştan en karmaşık ve kitlesel yıkıma kadar her şey ahlaki kötülük sınıfı içerisine alınır. Birey temelinde gerçekleşen bu kötülüklerin ötesinde gücü elinde bulunduran bir grup tarafından uygulanan kötülük örnekleri olarak savaşlar, işkenceler, insanlık suçları, toplumlarda meydana gelen ahlaki çöküntü, değerlerden uzaklaşma, yabancılaştırma, ötekileştirme gibi daha nitelikli örnekler de bu sınıfa dâhildir. Ahlaki kötülük, kapsamı çok geniş olmakla birlikte ortaya çıkmak için bir zemine ihtiyaç duyar. Bu zeminlerin başında insan gelir. Ahlaki kötülüğün uygulayanı insan, nitelikli veya niteliksiz pek çok örnekte bu kötülüğün sorumlusunu ve maruz kalan tarafını oluşturur. Ahlaki kötülük daima insan tarafından uygulanır. Ancak kötülüğün bazı örneklerde sosyal bir zeminde ortaya çıktığı da kolaylıkla söylenebilir (Sönmez, 2016, s. 17-18).

Kötülük, bir kavram ve problem olarak antikçağdan itibaren çeşitli üretimlerle geniş çerçevede tanımlanmıştır. Bu bağlamda Yunan Mitolojisi kolaylıkla örnek olarak gösterilebilir. Kötülük, varlığının kabul edildiği ilk andan itibaren sanatın da temelinde yer alır. Tragedyalarda bu kötülüğe rastlamak mümkündür, ancak bu kötülüğün yerleştirildiği yüzey yapı farklıdır. Temel bir çatışma olarak iyi ile kötünün karşıtlığı, anlatının düğümlerinden birini oluştururken, yazarlar/şairler eserlerinde zaman zaman yeni kavrayışlarla kötülüğü hâkim kılmaya çalışmışlardır. Georges Bataille'ye göre, edebiyat düzen kurma düşüncesinden uzak olmalıdır. Bu durumda yazar/şair, iyiliğin hâkimiyetini kurmak için çabalamaktan vazgeçmelidir (Bataille, 2014, s. 24). Kurgu, iyiliğin kazanması için oluşturulduğunda yaratıcılık ve yaratıcı deha engellenmiş olur. Oysa asıl yaratıcılık masumiyette değil kötülüktedir. Bu sebeple edebiyat da masum olamaz kötülükle iç içe olmalıdır³. İyi olmak çoğunlukla itaat eden ve boyun eğen olmaktır. Egemenlik bir yandan yasaklar koymak anlamına gelir ama diğer yandan bu yasakları ihlal etmek de yeni bir egemenlik alanı kurmak için elverişlidir. Kötülükte esas olan insanın öz egemenliği için isyan etmesidir; edebiyat da isyankârdır ve doğal olarak yaratıcılığını bu isyana borçludur. Ahlakı hiçe saymak, egemen olana öz egemenlik için isyan etme amacını içerisinde barındırır. Böylece kötülük isyandan doğar ve en nihayetinde yaratıcılık sürecini başlatır (Sönmez, 2016, s. 54-55).

Kötülük içinden çıkılmaz bir durumdur. İnsan sınırın ötesine geçtiğinde geri dönmesi çok mümkün değildir. Çünkü kötülük dâhilinde bireyin sınırları aşması kişiye aidiyet hissi ve şüphesiz bir haz duygusu verir. Bu bağlamda kötülüğü somutlaştırmak için pek çok dilsel gösterge kullanılır. Bu durumu Eagleton, “cehennem” göstergesinden hareketle ele alır. Ona göre cehennem, “çılgının, absürdün, canavarımsı, travmatik, gerçeküstü, iğrenç ve dışkısal olanın hükümranlığıdır.” (2015, s. 71). Bununla beraber Jacques Lacan buraya kargaşa tanrısına

³ Yine Bataille, kötülüğün üzerinde dururken onun dönüşümünü de ele almıştır. “Kötü yürekli insan Kötülüğü, Kötülüğün kendisi için ister ve... Kötülük'ten duyduğu dehşetle Günah'ın cazibesini keşfeder (Sartre'a göre 'dürüst insanlar'ın ürettiği temel Kötülük kavramı budur). Ancak 'Kötü Yürekli İnsan Kötülük'ten korkmuyorsa ve bunu tutku uğruna yapıyorsa... Kötülük İyiliğe dönüşür.” (Bataille, 2014, s. 151).

dayanarak “Ate” der. Cehennem, perişanlığın ve umutsuzluğun somutlaştırıldığı en önemli uzamdır. Buna rağmen cehennem sakinleri bir an olsun bu umutsuzluk ve perişanlıktan kurtulmak istemezler. “Çünkü bu onlara sadece her tür safdil idealiste karşı bir üstünlük sağlamakla kalmaz, onlara hala var olduklarını hissettiren sefaleti de verir.” (Eagleton, 2015, s. 72).

İğrençlik aslında kötülüğün bir parçasıdır; çünkü kötülük zaten iğrençtir. Ancak iğrençliği, Yeraltı Edebiyatı’nın doğası gereği detaylıca ele almakta fayda vardır. Kristeva öncelikle iğrenmeyi ve ardından iğrençliği şöyle tanımlar:

“Varlığın kuralsız, zıvanadan çıkmış bir içeriden ya da dışarıdan kaynaklandığını sandığı, tahammül ve tahayyül edilebilir olasılığın dışına defedilmiş bir tehde karşı o şiddetli, karanlık isyanlarından biridir iğrenme. Tehdit orada, çok yakındadır ama özümsememez. Arzuya dil döker, onu hırpalar, büyüler ama arzu baştan çıkarılmaya yanaşmaz. Telaşa kapılarak geri çekilir. Tiksiniyor yadsır. Bir kesinlik, utanç verici olandan korur onu; gurur duyduğu, tutunmaya çalıştığı bir kesinliktir bu. Ama eşanlı olarak o dürtü, o spazm, o sıçrama, imkânsız olduğu denli baştan çıkarıcı da olan bir başka yere yine de sürüklenir. Bir çekme ve itme kutbu, musallat olduğu kişiyi sanki kaçılmaz bir bumerang gibi hiç durmadan, sözcüğün gerçek anlamıyla, kendinden geçirir. İğrenç dışarıdır, oyun kurallarını kabul etmiyor gibi gözüktüğü bütünü dışında yer alır (2014, s. 13-14).

Kristeva, tiksindirici ve en iğrenç olanı belirlerken “ceset” göstergesini ele alır ve onu âdeta metaforlaştırarak kötülük ve iğrençliği açıklamaya çalışır. Kristeva’nın bu görüşünü Yeraltı Edebiyatı içerisinde verimlileştirmek mümkündür. Kristeva için pislik, sınırın öte yanı anlamına gelir ve kişiye var olma imkânı tanır. İşte ceset göstergesi de bu bağlamda somutlaştırılır. Çünkü “atıkların en tiksindiricisi olan ceset, her şeyi kuşatan bir sınırdır. Dışarıya atan artık ben değilim, “ben” dışarıya atılanım. Ceset -Tanrıyı hesaba katmadan ve bilimin dışında düşünüldüğünde- iğrençliğin zirvesidir.” (Kristeva, 2014, s. 29). Yine Kristeva için ceset, yaşamı yağmalayan ölümdür ve bu bağlamda yaşamın tam zıttı olarak algılanır. Âdeta madalyonun iki yüzünden biridir ve bir atığa dönüşen ceset iğrenç olarak addedilir. Ancak bu kötülüğe, iğrençliğe en nihayetinde yadırgatıma rağmen iğrenç olan alımlayıcısında bir tutku ve bir haz uyandırır. 18. yüzyıl gotik anlayışında olduğu ve postmodernizmin bunu dönüşme uğrattığı şekilde iğrençlik sapkınlık kavramıyla özdeşleştirilir. “Hissettiğim iğrençlik duygusu, üstben’de demir atmıştır. İğrenç sapkındır, çünkü bir yasağı, bir kuralı ya da yasayı ne terk eder ne de kabul eder; ama onların yolunu değiştirir; onları yanıltır ve yoldan çıkarır; onları daha iyi yadsımak için kendi hizmetine koşar ve kullanır.” (Kristeva, 2014, s. 29). Yazar/şair de Kantçı bir çerçevede söylesek yaratıcı dehasından hareket ederek iğrençlik dâhilindeki estetiği görür, iğrenç ve kötü olanın büyümesine kapılır. Bu büyü hem verici hem de alıcı da haz uyandırmak için sonsuz bir maden olarak görülür ve âdeta bir rezervuara çevrilir. İğrençlik ve kötülük yazarların edebi metni kurgularken yararlandığı bir rezervuar gibi düşünülebilir ki yüzyıllardır pek çok yazar/şair bu rezervuardan yararlanmış, kötülüğü ve iğrençliği kendi kurgusal dillerinde farklı göstergelerle, farklı anlamlara gelecek şekilde dönüştürme uğratmıştır. Bunun yansımaları Kristeva şöyle özetler: “İğrencin büyümesine kapılan yazar onun mantığını tahayyül eder, kendini ona yansıtır, onu içe yansıtır ve sonuç olarak da dili -üslubu ve içeriği- sapkınlaştırır (Kristeva, 2014, s. 29). Kristeva’nın sapkınlaştırdığı ve dilsel kurgunun bir parçası olarak algılayıp yorumladığı iğrençlik, tam olarak bu noktada “kötü” olanla birleşir. Nitekim Peter Andre Alt, karanlık ve itici konuların duygulu temalarla aynı tarzda işlenemeyeceğini özellikle belirtir. Çünkü kötü olan, bir malzemedir fazladır ve kendisine ait bir biçime ihtiyacı vardır. Bu noktada Andre Alt’ın biçim-içerik ilişkisi dâhilinde bir yorum yaptığı söylenebilir. Konuya monist bir bakış açısıyla yaklaşan Andre Alt’a göre içerik, biçimi öncelemek zorundadır. Alt, bunu açıkça dile getirir: “İnsan ruhunun karanlık yanlarını dile getirmek, sapkınca ve iğrenç şeylerin acı verici ayrıntılarına kapısını açacak bir üslup gerektirir.” (2016, s. 13).

İşigüzel'in *Çöplük*'ü kötülük ve iğrençliğin üzerine kurulmuş gibidir. Öncelikle roman zaten kötülüğün ve iğrençliğin kalbi olarak kabul edilebilecek çöplükte başlar ve oradan yine kötülüğün kalbi olan bir yeraltı inine gider. Zaten romanın bulunduğu dünya son derece acımasız, iğrenç, kötülük ve şiddet dolu bir dünyadır. Hayvanların öldürülmesi, para karşılığı organların satılması, ilaçları test etmek için evsiz insanların kobay olarak kullanılması, çeşitli cinayetler, bağımlılıklar bunların dikkat çekenleridir. Ancak kadın merkezli olarak kötülüğü ele aldığımızda karşımıza tecavüzler, çocuk kaçırma, ölü doğan çocuk, kötü anne figürü ve intiharlar bu bağlamda karşılaşılan unsurlardır.

Tecavüz, romandaki üç kadının da başına gelir. Bunlar; Leyla, Yıldız ve Fesat'tır. Bunlar içinde en çarpıcı şekilde tecavüze maruz kalan kişi Leyla'dır. Sahip olduğu hayatta mutlu olmayan Leyla yeni bir başlangıç için kimsenin tercih etmeyeceği bir yeri tercih etmiştir: sokak. Leyla sokakta yatıp kalkmaya, çöpleri karıştırarak yemek bulmaya ve sokaktaki evsizlerle birlikte olmaya başlar. Parkta olduğu bir gün âdeta Kurt'a benzeyen bir kâğıt toplayıcısı tarafından saldırıya uğrar. İşigüzel burada iğrençliği, kötülüğü ve şiddeti gözler önüne serer:

Bir omuz darbesiyle geceleri kilitlenen tuvaletin kapısını kırdı. Leyla'yı ıslak taşların üzerinde savurdu. Avı, suda seken taş gibi kaydı ve duvara yapıştı. Kurt, kurtluğunu hatırlamış, tekrar dört ayak üzerinde durmuştu. Kâğıt arabasını çekmekten besbelli kolları uzamıştı. (...) Umumi tuvalet bir müsriflik abidesiydi. Bu bataklık gibi parka, tavanı aynalı tuvalet yapmak kim bilir hangi belediyeceğinin fikriydi. Ya taşlarına ne demeliydi? Botwinnik Satranç Okulu'ndan çıkma biricik Türk kızı Leyla'nın bu tuvalette iğfal edileceğini, iğfal edilmekten beter olacağını, parça parça edileceğini bilirlermiş gibi siyah-beyaz yer karolarıyla döşemişlerdi zeminini. (...) Kurt ağzından salyalar akıtarak geldi ve Leyla'nın kulağını ısırdı. Dünya Leyla'nın çığlıklarıyla titredi, titredi, titredi. (...) Leyla'nın bir kulağı Kurt'un ağzındaydı. Gittikçe genişleyen bir kan gölü önce siyah kareyi sonra hızlıca beyazı kapladı. Leyla'nın kolları, bacakları acıdan savruluyordu. Birisi gövdesini iki omzundan kavramış yere çakılıyordu. Ama görünürde kimse bunu yapmıyordu. Kurt kopardığı kulağı çiğniyor, başını zevkle kendi göğsüne sürüp duruyor belki tatlı tatlı uluyordu. Ağzındaki kulağı portakal kabuğuyla yapılan o oyundaki gibi dişlerinin üzerine getirdi, sonra da kulağı dişleyip tükürdü. Leyla'nın kopan kulağı iki metre kadar ileride klozetin, sidiklerin çizdiği ince düzensiz yollarla sararmış çatlak gövdesine çarptı, plastikmiş gibi zıpladı, zıpladı, ıslanmış tuvalet kağıdı parçalarının üzerine düştü. Leyla'nın dişleri zingirliyor, göz kapakları korkudan kapanmıyordu. Kurt kurbanının apış arasına saldırdı. Oradaki yumuşak etleri çiğnemeye bayılırdı. Leyla korkudan, yüksek dozda narkoz verilmiş gibi bayıldı. (İşigüzel, 2004, s. 25-26).

İkinci tecavüz olayı Yıldız'ın başına gelir. 36 yaşında profesör olarak başarılı bir akademisyen olduğunu ispatlayan Yıldız, son derece sorunlu bir çocukluk geçirmiştir. Tıpkı Leyla gibi asla mutlu olamamış ve kendini hiçbir yere ait hissetmemiştir. Hayattaki tek amacı hayranı olduğu orkestra şefi Eşref Şefik Karacan'ın biyografisini yazmaktır. Bunun için mesleğini bir kenara bırakır ve son derece kötü bir adam olan Şef'in peşine düşer. Onun peşinde her yere gider ve onunla konuşmaya çalışır. Yıldız, Şef ile otelde buluştukları bir gün tecavüze uğrar:

İki kadeh Amarotti'yle düşeceğini bilseydim, demişti Şef. Doğrulmuştu yataktan Yıldız. 'Bayılıyorum çirkinlere, poposunu arkasından sürükleyerek yürüyen kadınlara.' Kalkmıştı yataktan Yıldız. 'Sonrası olmaz merak etme. Müzikte de bu işte de bir defa hata yaparım.' Bir adım atıp uzaklaşmıştı Yıldız. 'Gel. Ruhun kimseye bu kadar yakın olmadım.' Bileğinden yakalanmıştı Yıldız. 'Elimden çok, çok daha güzelleri geçiyor. Yatağımdan, kulisimden yumuşak kokulu bir rüzgâr gibi geçip gidiyorlar.' Kurtulmaya çalışıyor Yıldız. 'Sen olsa olsa ekşi, terli, dişi dişi kokan bir kasırğa olabilirsin.' Hayır diyor Yıldız. 'Pençelerin mi var senin!' Şef'in dudaklarının ıslaklığı iğrendiriyor Yıldız'ı Zorla da olsa bacaklarının arasını görmeden beceriyor onu. Berlin'de Hilton Otel'i'nin kral dairesindedir. 'Beni buna mecbur bıraktın,' diyor Şef soluk soluğa. Dehşet içinde hala sönmemiş kanlı erkekliğine bakıyor, 'Üstelik kanyormuşsun orospu! (İşigüzel, 2004, s. 106).

Leyla gibi sonradan sokaklara düşmüş bir kadın olan Fesat, tecavüze uğrayan diğer kadındır. Romanda Yıldız'ın annesiymiş gibi görünen ve gerçek adı Maide olan Fesat, yeraltı

ininde diğer evsizlerle, dilencilerle, kâğıt toplayıcılarla, katillerle birlikte yaşar. Yani kötülüğün kalbinde hayatını sürdürür ve kaçınılmaz olarak o da tecavüze uğrar. Tecavüz eden kişiler de eksik ve kötü olan kişilerdir:

Hiçbir şeyi unutmayan okuyucular, her şeyi unutan okuyucular, biliyorum ki çeşit çeşitsiniz, bu sebepte hatırlatmakta fayda var: Fesat'ın misafirleri hayvanlar dirilir dirilmez çekip gideceklerdi. Zaten Fesat'ın ısrar edecek, Jivago ve Horoz'a posta koyacak, lağım farelerini yardıma çağırarak hali yok. Kafa Koparan'ı geçişinin hangi yanından, hangi köşesinde sokaktan toplanıp zorla hamama götürüldükleri ve bir zabıta tarafından hamamın soğukluğunun bir köşesine kısırlıp becerildiği bir gün -olaya istemeden şahit olan topal bir tellak ve cüce kadar kısa bir adam da mı girmişlerdi ona o gün, her neyse-(...) (İşigüzel, 2004, s. 235).

Romanda karşılaşılan bir diğer kötülük, Leyla'nın iğrençlik ve acılar içinde ölü olarak doğduğu çocuktur. Leyla, Kurt'un saldırısına uğradığı gün çöplüğün iktidarına sahip olan Kama tarafından kurtarılır ve çöplüğe götürülür. Leyla ilk defa kendini bir yere ait hisseder. Çöplük, Leyla'nın yuvası olmuştur. Leyla, bir yuva sahibi olmanın yanı sıra çöplüğün kraliçesi olarak Kama'nın kadını olmuştur ve Kama'dan hamile kalan Leyla, bir veliaht doğuracaktır. Ancak bu doğum son derece kötü ve acı içinde olur:

Leyla, çöplükte bulunan adamın şimdi acıyla gerildiği o geniş yatakta Kama'yaveliahtını doğuramadı. Bebek apış arasında sıkıştı kaldı. Leyla iki yıl önce kendisine saldıran Kurt'un apış arasında yediği naneyi düşünüp kilitlendi. İçinden bir Kurt çıkacağını düşündü. Üstelik canı Kurt tarafından dişlendiği zamanki gibi yanıyordu. Tam ruhunu teslim etmek üzereyken, yıllar önce ölmüş ana ve babasını başının üstünde görmüş ve babasından, 'Doğuramadın mı Leyla?' azarını işitip bir salkım siyah üzüm benzeyen prenslerini fırt diye çıkarıvermişti. Ya da Kama bileklerine kadar kana bulanmış ellerinin arasına kısırdığı forsepsiyle bebeği kafasından yakalayıp çekivermişti. Bir ölü doğmuştu Leyla. Felaketler bu kadarla da kalmadı: Bebekten bin kat kolay çıkardığı plasenta rahimle birlikte geldi. Ters yüz olmuş rahimi Kama onun içine tıkamadı. Leyla'nın bütün kanının çöplükte bulunan adamın yattığı yatak emdi. Kandan lökürlekür oldu yatak. (İşigüzel, 2004, s. 50-51).

Sonrasında ölü doğan çocuğun organları doktor tarafından alınır ve bu çocuk o şekilde çöplüğe gömülür. Zaten çöplükte yeni doğan bir çocuğun yaşama şansı yoktur ve çöplük saf ve temiz olanı barındırmaz. Bu yüzden ölü olarak doğan çocuk layık olduğu yere, çöplüğe gömülür. Bu ölü doğan ve organları alınan çocuk cesedi iğrenç ve kötü olanın çarpıcı bir örneğidir.

Çocuk kaçırma olayı da hem bir kadın tarafından gerçekleştirilmesi hem de bir kadının maruz kalması bakımından bu bağlamda değerlendirilebilir. Yıldız, Şef'in biyografisini yazmadan önce Şef'in hayatının romanını yazmak isteyen İpek Tüter'le görüşür. Ancak Yıldız bu görüşmeden 'kaybeden' olarak ayrılır ve o buhran hâlinde çocuğun bakıcısını bayıltır ve çocuğu kaçıtır. Yıldız kaçırdığı çocuğun ağzını ve ellerini bağlar. Çocuk dehşete düşmüştür, neredeyse hareket dahi edemez. Sonrasında Yıldız çocukla ilgilenmez ve çocuk kendi dışkısı ve kusmuğu arasında maruz kaldığı soğuk yüzünden zatürreeye yakalanır. Çocuk, her ne kadar doktora da götürülürse, Yıldız, çocukla ilgilenmek niyetinde değildir ve ölmek üzere olan çocuğu çöpe bırakır:

Yatağın örtüsünü çekiştirip çocuğun suratını sildi, ardından kestiği bandı yapıştırdı, ellerini, ayaklarını bağladı, küçücük gövdesini yatağın kustumuk saçılmamış köşesine yerleştirdi, üzerine battaniye örttü. Ufaklık kederli bir yaşlı adam gibi gözlerini kapadı. Öyle ağır ağır kapandı ki gözleri Yıldız bu arada çocuğa bir kere daha ilaç vermeme karar verdi. Onu böyle kötü yapan o bayıltıcı iğne ve eter olmalıydı. Zavallı kustumuktan ıslanmış saçlarını kurulamak ister gibi çarşafa sildi. Bu melek, cehennem nedir biliyor muydu? (İşigüzel, 2004, s. 184).

Romanda kötücül bir anne de mevcuttur. Yıldız'ın annesi son derece otoriter bir annedir. Özellikle eşini kaybettikten sonra evin iktidarını tek başına ele geçiren anne, Yıldız'ı boyunduruğu altına alır ve elinden geleni ardına koymaz. 30'lu yaşlarında bir kıza tek ayak üzerinde durma cezası verir. Kocasıyla evlendiğinin ilk gecesinde bile. Bu ceza o kadar ileri

seviyelere varmıştır ki Yıldız'ın ayaklarında varis oluşur. Ancak Yıldız'ın çocuk kaçırmayı ve o çocuğa yaptıkları ikisini de kötücül yapmıştır:

Yıldız salona geçti. Salonun ceza köşesine doğru ilerledi. Ancak onun ceza almaya, hayalet annenin ise ceza vermeye hiç niyeti yoktu. Yıldız'ın içindeki kötülük kozası çatlamıştı çünkü. Bir süredir iki dünya arasında, iyilik ve kötülük arasında yaşayan Yıldız sonunda kararını vermişti. Hayalet anne kızının verdiği karar ve bu hali karşısında şaşkındı. Artık kötülükte eşit sayılabilirlerdi. (İşigüzel, 2004, s. 184).

Son olarak ele alacağımız kötülük intihardır. İntihar neredeyse bütün toplumlarda ahlaki olarak kabul görmez. Bu yüzden kötü olarak addedilir. Eagleton, intiharı sahte zafer olarak nitelendirmiştir: “İntihar, kendilerine hayat verdiği için Tanrı'yı bir türlü affedemeyenlerin sahte zaferidir.” (Eagleton, 2015, s. 59). Romanda hem Leyla hem de Yıldız intihar etmişlerdir. Ancak Yıldız 11 yaşında intihar etmiş ve mucizevi bir şekilde kurtulmuştur. Leyla ise Anne Karenina-vari bir şekilde kendisini arabaların altına atmıştır.

İşigüzel, kötücül olanı romanın tamamına yaymayı başarmıştır. Bu romanın estetik değeri de buradadır. Kötücül ve iğrenç olanlar da özellikle kadın üzerinden yansıtılmıştır. Kadın, kimi zaman kötülüğü yapan kimi zaman kötülüğe maruz kalan kimi zaman ise her ikisi olmuştur. Zaten Yeraltı Edebiyatı da bunu amaçlar. Georges Bataille, Yeraltı Edebiyatı'nın kült yazarlarından olan Genet'i ele alırken şöyle der: “Genet, beraberinde yalnızca büyük acılar getirirse bile aşağılık olmak ister; sağladığı kolaylıkların ötesinde acı çekmek için ister aşağılık olmayı. Sarhoş edici cazibesi için aşağılık olmayı ister; esrime hâlindeki bir dindar nasıl kaybolup gidiyorsa Tanrı'da işte öyle bütünleşir aşağılık olmayla” (Bataille, 2014, s. 142). İşigüzel'in *Çöplük*'ü de buna oldukça benzerdir. Roman, aşağılık, iğrenç, kötücül ve şiddet dolu olmayı neredeyse her sayfada başarmıştır. Bu da romanı Yeraltı Edebiyatı'nın içine dâhil eder.

Yabancılaşma ve kadın

Felsefe içerisinde ortaya çıkan, Hegel tarafından belli ölçütlerle açıklandıktan ve Karl Marx tarafından dizgeleştirilen yabancılaşma kavramı, en genel hatlarıyla Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'nde şöyle tanımlanır:

1. Özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme
2. Yabancılaşma daha özel olarak da psikiyatride normalden sapmaya ve çağdaş psikoloji ve sosyolojide, kişinin kendisine içinde yaşadığı topluma, doğaya ve başka insanlara karşı duyduğu yabancılaşma hissinin işaret eder.
3. Felsefede yabancılaşma, şeylerin, nesnelere bilinç için yabancı, uzak ve ilgisiz görünmesi, daha önceden ilgi duyulan şeylere, dostluk ilişkisi içinde bulunulan insanlara karşı kayıtsız kalma, ilgi duymama, hatta bıkkınlık ya da tiksinti duyma anlamına gelir. (Cevizci, 2013, s. 1617)

Özbudun, Markus ve Demirel tarafından hazırlanan *Yabancılaşma Ve..* isimli çalışmada ise edebiyat bağlamında da kullanılabilecek şu tanıma ulaşmak mümkündür. Buradaki tanıma göre yabancılaşma, insanın varoluşunu anlamlandırmak için son derece önemlidir. Çünkü insan hem kendisine hem de doğaya yönelmesi sonucunda yabancılaşma kavramıyla yüz yüze gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda insanın ya farkındalığı artmış ya da büsbütün kimi zaman kendisine ve kimi zaman da çevresine/topluma karşı mesafeli bir konuma gelmiştir. İşte yabancılaşma bunu bir olgu olarak esas alır ve şu kavramlar yabancılaşma kavramı dâhilinde dikkati çeker: “benlik yitimi, kaygı durumları, kuralsızlık (anomi), umutsuzluk, kişisizleşme, köksüzlük, yalnızlık, iletişimsizlik, anlamsızlık, amaçsızlık, değer ve inanç yitimi...” (Özbudun ve Markus ve Demirel, 2008, s. 39).

Bu genel tanımlamalardan hareketle söylenebilir ki yabancılaşma, kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve yerleşik alışkanlıklar nedeniyle, insanın kendisine, kendi gerçek özüne yabancı hâline gelmesi durumunu ifade eder. Bununla birlikte yabancılaşma,

daha özel olarak ve benliğe yabancılaşma anlamında benliğin kendi özünden uzaklaşmasıyla da ifade edilebilir. Nitekim edebi metinlerde ve özellikle Modernizm etkisiyle birlikte değişen ve gelişen Türk romanında yabancılaşma kavramının bu şekilde işlendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte yine Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'ne başvurulduğunda yabancılaşma, "kişinin kendi benliği ya da zihin hâlleriyle, kendisi arasında duygusal bakımdan mesafe bırakması durumunu, gerçek benlikle olan içsel temasını yitirdiğini anlamasının sonucu olan kendinden kopma hâlini ifade eder" (Cevizci, 2013, s. 1617).

Ollman'a göre ise "*yabancılaşmış insan*" bir soyutlamadır. Çünkü ona göre birey, insana özgü olan her şeyle bağını yitirmiştir. Bu noktada birey, kaçınılmaz bir şekilde hem topluma hem de kendisine yabancılaşmıştır. Kendisine farksız gelen nesnelere üzerinde, insani farklılıklarını ve sevecenliğini yitirmiş insanlar arasında, farklılaşmış bir iş yapmaya indirgenmiş ve âdeta kalabalıklar içinde özünü ve belki de en önemlisi benliğini inşa eden özelliklerine kaybetmiştir. Nitekim yine Ollman'a göre "türüne özgü özelliklerini anlamamıza yardım eden; kendi etkinliğiyle, ürünüyle ve türünün diğer üyeleriyle kurduğu ilişkilerde geriye az şey kalmıştır" (Ollman, 2008, s. 218).

Ekonomiden politikaya, sosyolojiden felsefeye ve psikolojiye kadar birçok bilim tarafından yabancılaşma kavramının ele alındığını söylemek mümkündür. Gündelik hayatta da sık sık karşılaşılabilen yabancılaşma kavramı, en genel çerçevesiyle bireylerin birbirlerinden ve hatta kendilerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarını, kendini geri çekişlerini anlatır. Gitgide çevresinden kopmaya başlayan insan, bir noktada toplumla da bütünleşememeye başlar ve böylece ilk olarak topluma yabancılaşmış olur. Bu sürecin sonunda ise insan, kendinden de uzaklaşmaya başlar ve bu sürecin sonucunda kendine de yabancılaşır.⁴ Bununla beraber "yabancılaşma, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Batı toplumlarında; yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren de ülkemiz büyük kentlerinde insanları oldukça derinden etkileyen, sarsan bir olgudur (Şalış, 2012, s. 2).

Yeraltı Edebiyatı'nın yabancılaşmayı temel aldığı daha önce de belirtilmişti. İşigüzel'in *Çöplük*'ü de yabancılaşma bağlamında rahatça ele alınabilir. Sorunsala kadın bağlamından bakıldığında Leyla, Yıldız ve Fesat yabancılaşmış kadınlardır. Leyla'nın hayatı sokağa düşmeden önce ve sokağa düştükten sonra olmak üzere ikiye ayrılabilir. Leyla, sokağa düşmeden önceki hayatında hiç mutlu olmamış ve kendini bir yere ait hissedememiştir. Sürekli bir arayış içindedir. Akrabaları bile ona destek olmaz. Alkolik eşinin ölümünden sonra yalnızlığı tamamen meydana çıkar:

Leyla, Fahir Bulut gibi vasat acılarla dünyaya kul olmaksızın büyük ve unutulmaz acılarla bizim dünyamızdan kopmuştu. Onun için artık ne geçmiş ne gelecek vardı, zaman dağılmıştı, ruhu pes etmişti, sıradan insanların 'tükenmek' diyebileceği noktaya nihayet gelmişti. Ölüm de yaşam da ona gülünç görünüyordu. Delirdiğini hatta Haluk'un sözünü ettiği beynin geçici delilik maddesi serotonin salgıladığı duruma geçtiğini düşünebilecek kadar da kendindeydi. Hepimiz gibi Allah'ıyla işi bitmemişti. Gökyüzünün ağır lanet bir tabut kapağı gibi üzerine kapandığını düşündüğü günler boyunca onu, kayınpederinin 'Bir yakının burada dinleniyor,' yalanının arkasını arayan olmuş muydu? (İşigüzel, 2004, s. 46).

⁴Nitekim Kızıltan da bu mesele üzerinde durur ve bu durumu şu şekilde açıklar: "Çağımızın en belirgin özelliği sadece hız, üretim, uzay çağı vb. kategorilerde değil, aynı zamanda insanın bir ana değer olarak gittikçe kendinden uzaklaşmasında kendini açığa vurmaktadır. Bu ikincisinin ihmal edilmesiyle yaratılan durumun insan yaşamındaki etkileri, bugün her zamankinden daha vahim bir tarzda kendisini açığa vurmaktadır. Buna bağlı olarak da insanın kendisinin ve toplumunun geleceğine yön verirken, değerlerini, ilkelerini yeniden değerlendirmesi bir ölüm-kalım meselesine dönüşmüştür" (Kızıltan, 1986, s. 93).

Bunun üzerine Leyla, çareyi sokağa düşmekte bulur. Leyla'nın sokağa düşmesi bir zorunluluk değil bir tercihtir. O, geçmişini ve içinde bulunduğu toplumu bir kenara bırakmış ve soluğu sokakta almıştır:

Leyla sokakları tecrübe ettiği günlerde kim olduğunu, elini beli kalın bir iple büzülmüş bit ve pire yuvası pantolonunun cebine sokunca bu gazete kesiği sayesinde hatırlamıştı. Tıpkı çöplükte bulduğu adamı doğum günü hediyesi olarak kabul etmesine vesile olan, paltosunun cebinde eline gelen havyar kavanozu gibi. Açlığını unutmuş, çöpü karıştırmaktan vazgeçmişti. Ayaklarını sürüyerek yürümüş, bitlendiği için kaşındığını bilmeden kafasını sıkı bir kaşımıştı. Ardından kışını ve ayıp yerini, apışarısını. Bugüne kadar kocası emmişti kanını, kocası ve çevresindekiler. Bitler istedikleri kadar içebilirdi şahların, vezirlerin, fillerin, kalelerin, piyonların gördüğü en güzel oyuncunun kanını. Tiranların elinden, kan kaybetmek, dağılmak ve düşmek uğruna özgürlüğü seçen küçük bir ülkeydi Leyla. Bir toplum, bir ülke, tek bir insandır aynı zamanda. (...)

Leyla sokaklara düşmeden önce hiç var olmamıştı. O bir gölge, bir hayaletti. Hatırlayınız; hiç sevilmediği için, sevildiğini düşündüğü sokaklar ona cazip gelmişti. Var oluşumuz sevilme, sevmektir. Leyla'nın her ikisinden de haberi yoktu. Sokakların yolunu, yordamını kalbinin sesini dinleyerek ama daha çok görüp tecrübe ederek öğrendi. (İşigüzel, 2004, s. 48).

Yıldız, yabancılaşmış bir diğer kadındır. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, anne baskısı yüzünden intihar girişiminde bulunmuş, evlenmiş ve mutlu olamamış, yine mutlu olamadığı için çok başarılı olduğu işini bırakmış ve bir hayalin peşinden gitmiş; fakat bu hayal, hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Bu açıdan baktığımızda Yıldız da Leyla gibi bir arayışın içindedir. Neredeyse hiç mutlu olmamış ve hep yalnız kalmıştır. Leyla çareyi sokaklara düşmekte bulmuş ve mutluluğu bulmuştur. Yıldız da çaresiz bir şekilde sokaklara düşmüştür:

Sıradan insanlar diğerlerinin deli ya da kaçık olduğunu düşünürler. Çişlerin geldiğini ya da bir sigara içmek istediklerini düşünmeleri gibi. Önlerinden geçip giden garip kılıklı bu delinin nelere vakıf olduğunu bilemezler: Dünyanın en önemli orkestra şefinin sırlarına, hayatına, yeryüzündeki bütün klasik müzik eserlerinin en ince ayrıntısına, anlatmaya bile dillerinin varmayacağı kadar korkunç bir hayatı sürdürdüğüne, ayak sinirlerinde sıkışmalara, annesinin bir hayalet olduğuna...

Yıldız bütün meziyetleriyle, sırlarıyla sokakta kalmanın daha iyi olacağına karar verdi. Eve dönmeyecekti, yürüyecekti, sokakta kalacaktı. Hayatta kalabilmişken Yıldız için sokakta kalabilmek neydi ki? O da böyle düşündü, yürüyüp gitti. (İşigüzel, 2004, s. 265).

Yabancılaşma bağlamında ele alınabilecek son kadın ise Fesat'tır. Fesat da Leyla ve daha sonra Yıldız'ın yapacağı gibi sokaklarda hayatını sürdürmektedir. Fesat'ın sokaklara düşmesi tıpkı Yıldız'da ve Leyla'da olduğu gibi bir tercihtir. Fesat da hayatından mutlu ve memnun olmamış, kızıyla sürekli problemler yaşamış ve bir gün evinin anahtarı boynunda olmak suretiyle sokaklarda yaşamaya başlamıştır; ancak Fesat sonunda Maide olarak evine yani eski hayatına geri döner: "Maide, merdivenleri Maide gibi çıkıyor. Ardında bıraktığı çiş, ter, küf, kedi boku kokulu karanlığa saklanmış kapıcı da peşi sıra. Onun Maide olduğundan, kapıyı çalıp üç soluk alıp veriş kadar bekledikten sonra kapıyı anahtarıyla açmasıyla emin olacak." (İşigüzel, 2004, s. 253).

Aslında *Çöplük*'teki erkek-kadın bütün kişiler yabancılaşmıştır. Çünkü bu Yeraltı Edebiyatı'nın doğasında vardır. Bu tarz edebiyatı anlatırken aktardığımız gibi "Eserlerdeki karakterlerin hemen hepsi birer karşı-kahramandır; hatta karşı da olsa kahraman olamayacak kadar aşağı bir yaşamı temsil ederler. Fahişeler, eş-cinseller, sokakta yaşayanlar, çöp toplayanlar, suçlular, alkol ve madde bağımlıları, mafya adamları, kötülükten zevk alanlar, deliler... Bu kişiler daha baştan kaybetmişlerdir yaşam mücadelesini: sınırda/eşikte yaşarlar ve ahlaki, sosyal ya da ekonomik nedenlerle toplum tarafından dışlanmışlardır (Gökalp-Alpaslan, 2005, s. 20). Bu da haliyle Yeraltı Edebiyatı ürünlerindeki kişilerin yabancılaşması demektir. *Çöplük*'te bu durum bariz bir şekilde ve daha çok kadınlar üzerinden gösterilmiştir. Zaten romanın ön planda olan iki kişisi (Yıldız ve Leyla) kadındır. Bu kadınlar hem kendilerine hem de topluma yabancılaşmıştır.

Sonuç

Yeraltı Edebiyatı, 1980 sonrasında ilk belirtilerini göstermiş, 1990'da Metin Kaçan'ın meşhur eseri *Ağır Roman*'la âdeta bağımsızlığını ilan etmiş ve 2000 sonrasında Ayrıntı Yayınları, Stüdyoimge, Sel Yayınları, Siren, Altıkırkbeş gibi yayınevlerinin hem telif hem de çeviri eserleriyle ülkemizde gelişimini sürdürmüştür. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki bu edebiyatın hâlâ ne olduğu ya da ne olması gerektiği tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Bu yüzden bir romanın, hikâyenin ya da şiirin Yeraltı Edebiyatı sahasında değerlendirip değerlendirilemeyeceği net çizgilerle çizilmemiştir. Fakat yine de çalışmaların ulaştığı bazı ölçütler bu edebiyatın ne olduğuna dair ciddi fikirler vermektedir. Bu ölçütler ışığında Şebnem İşığüzel'in *Çöplük*'ü Yeraltı Edebiyatı sahasında rahatlıkla ele alınabilir. Nitekim bu çalışmanın üç temel başlığının kaynağı Yeraltı Edebiyatı bağlamında seçilmiştir: Alt-kültür, Kötülük, Yabancılaşma. Bu üç kavram çalışma dâhilinde de ele alınan Yeraltı Edebiyatı'nın sahip olduğu neredeyse bütün özellikleri kapsamaktadır.

Çöplük, kendine has alt-kültür unsurları barındırması, kötülüğü, iğrençliği ve şiddeti görünür kılarak okurda yarattığı rahatsız edicilik duygusuyla, erkek-kadın bütün kişilerinin yabancılaşmasıyla, tamamen yasa dışı bir dünyayı anlatmasıyla, muhalif tavrıyla bir kadın yazar tarafından yazılmış ve Yeraltı Edebiyatı'nın sahip olduğu özellikleri kadın bağlamında göstermiş çarpıcı bir eserdir. Özellikle roman, kendi alt-kültürel yapısını kurması bağlamında dikkati çeker. Bu bağlamda *Çöplük Krallığı* ve *Yeraltı İni* gibi yapılar kendi düzenine sahip olmasıyla da dikkat çekicidir. Kişiler, bu yapı içerisinde kendi kimliklerini oluştururlar ve o kimlikleriyle yaşamaya devam ederler. Bu yapının içerisinde yabancılaşma ve kötülük de kayda değer unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu roman, okurunda son derece rahatsız edici duygular uyandırır. Bunu yaparken kötülüğün ve kötücül olanın bütün silahlarını kullanır. Bu silahların hedefinde ise daha çok kadınlar ve kadın sorunu vardır. Böylece roman, dikkat çekici bir sorunu daha ele almış olur. Romanın başkışileri kadınlardır ve yeraltı kavramı bu kadınlar üzerinden ele alınıp irdelenmiştir. Önemli olan kadının yeraltı dünyası içerisindeki konumudur. Bir tarafından bakıldığında bu konum yer üstündeki kadınla özdeşleştirilebilir. Günümüzde de hâlâ pek çok kadın şiddet görmekte, eski eşler tarafından hunharca katledilmektedir. Bu bağlamında romanın bu soruna da ışık tuttuğu söylenebilir.

Bu çalışma şu soruyu tekrardan gündeme getirmektedir: “Yeraltı Edebiyatı nedir ve hangi eserler Yeraltı Edebiyatı bağlamında değerlendirilebilir?” Bu çalışmanın en nihayetinde ulaştığı kanaat şudur ki metin, bu soruya kendi cevabını verecektir. Bandrol tartışmaları yahut anlatıların yeraltı dünyasından sıyrılıp bilenen yayınevleri ve kitapçıların vitrinlerini süslemesi bu anlatıları Yeraltı Edebiyatı bağlamının dışına iter mi? Unutmamak gerekir ki anlam, metnin içerisinde ve bu anlamı oluşturan unsurlar en nihayetinde anlatının kendisini de meydana getirir. Bu unsurlar hiç şüphesiz yeraltına ait de olabilir ve o anlatı yeraltı dünyasını aydınlatılabilir. Sonuç olarak bu metin ya da metinler Yeraltı Edebiyatı dâhilinde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Alt, P.A. (2016). *Karanlık ruhun arkeolojisi içimizdeki kötülük* (çev. Sabir Yücesoy), Sel Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Poetika* (çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi.
- Bataille, G. (2014). *Edebiyat ve kötülük* (çev. Ayşegül Sönmezay), Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe sözlüğü* (8. bs.), Paradigma.
- Demir, F. ve Kuş, Y. (2016). “Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı tartışmaları: Kavram, ölçüt, tarihçe”. *Turkish Studies*. 11/20: 119-140.
- Eagleton, T. (2015). *Kötülük üzerine bir deneme* (çev. Şenol Bezci), İletişim Yayınları.

- Gökalp-Alpaslan, G. (2009). "1980 sonrası Türk romanında yeraltından yükselen sesler." *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu (27-28 Mart 2008) Bildiriler* (17-26), Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Güntekin, B. (2011). *Sınırdaki edebiyat: Bellek, kötülük, çöplük*, [Yüksek lisans tezi], İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Heibidge, D. (2004). *Alt-kültür tarzın anlamı* (çev. Sinan Nişancı), Babil Yayınları.
- İşigüzel, Ş. (2004). *Çöplük*, İletişim Yayınları.
- Jenks, C. (2007). *Alt-kültür toplumsalın parçalanışı* (çev. Nihal Demirkol), Ayrıntı Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2005). "Kötülük, Yeraltı Edebiyatı ve yerüstü." *Varlık*, 1169, 8-13.
- Kahraman, H. B. (2010). "Şebnem İşigüzel, Hakan Günday, kötülük, disiplin", *Varlık*, 1237, 19-25.
- Kızıltan, G. S. (1986). *Kişinin silinen yüzü çağımızda yabancılaştırma sorunu*, Metis Yayınları.
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun güçleri iğrençlik üzerine deneme* (Çev. Nilgün Tural), Metis Yayınları.
- Lentricchia, F. ve McAuliffe, J. (2004). *Katiller, sanatçılar, teröristler* (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaştırma Marx'ın Kapitalist toplumdaki insan anlayışı* (Çev. Ayşegül Kars), Yordam Kitap.
- Öktem, A. (2002). *Genel kültürden kenar kültüre 101 fanzin*, İthaki Yayınları.
- Öktem, A. (Şubat 2005). "Yeraltı Edebiyatı". *Varlık*, 1169, 3-8.
- Özbudun, S. ve Markus ve G. ve Demirer, T. (2008). *Yabancılaştırma ve....*, Ütopya Yayınevi.
- Şalış, T. (2012). *Oğuz Atay'ın romanlarında yabancılaştırma* [Yüksek lisans tezi], Ordu Üniversitesi.
- Şen Sönmez, Ü. (2016). *Türk romanında kötülük başlangıçtan 1950'ye*, Yitik Ülke Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2021). *Yeraltı*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkeş, Ö. (2005). "Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı var mı?". *Varlık*, 1169,14.
- Tytell, J. (2006). *Naked angels Kerouac, Ginsberg, Burroughs*, Ivan R. Dee.
- Yula, Ö. (1995). "Underground'u tanımlama denemesi". *Birikim*. 74, 66-70.

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459